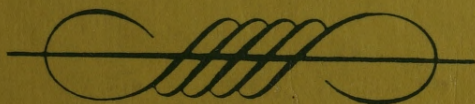

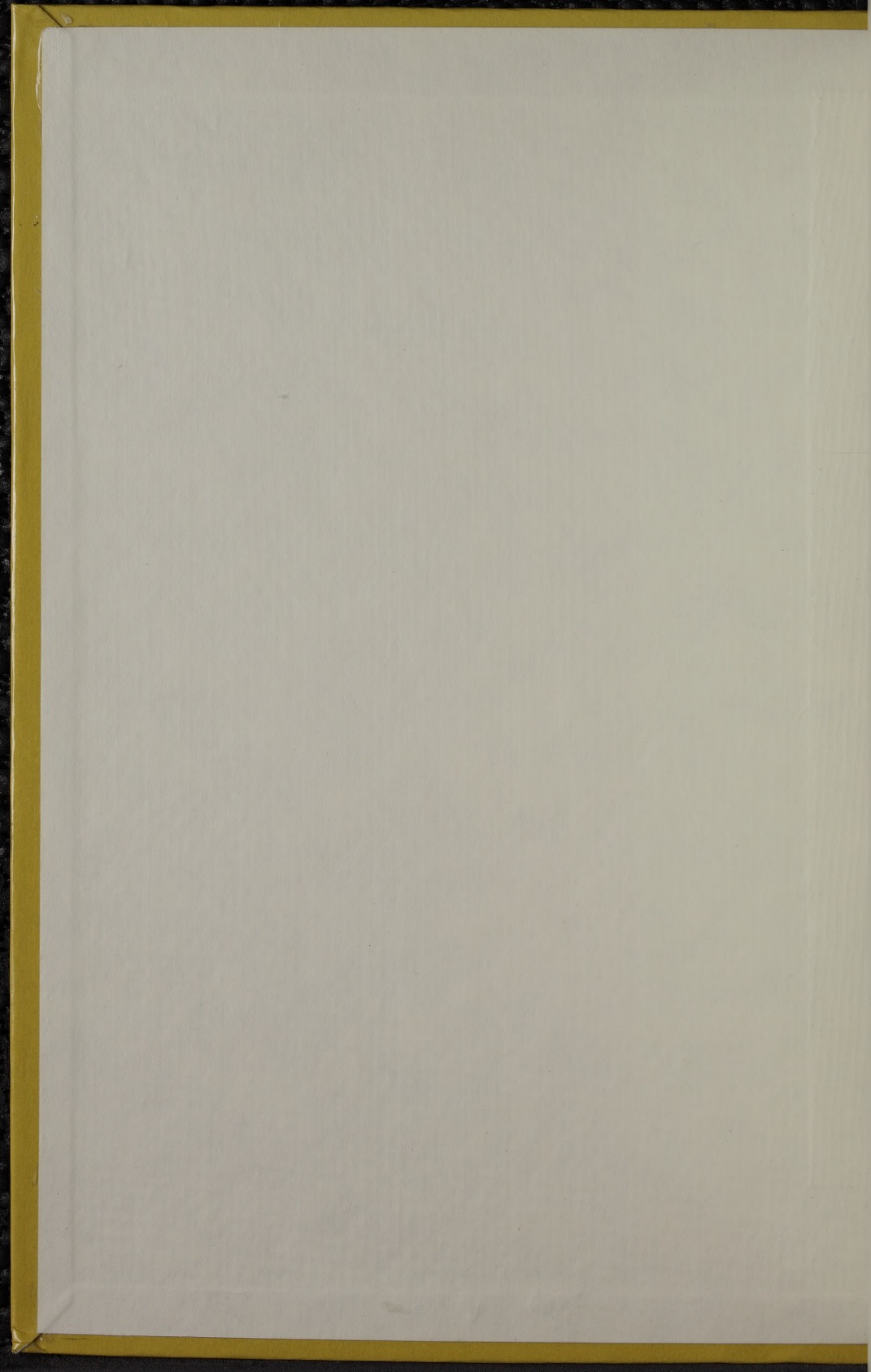
IDEJU VĒSTURE LATVIJĀ

Antologija

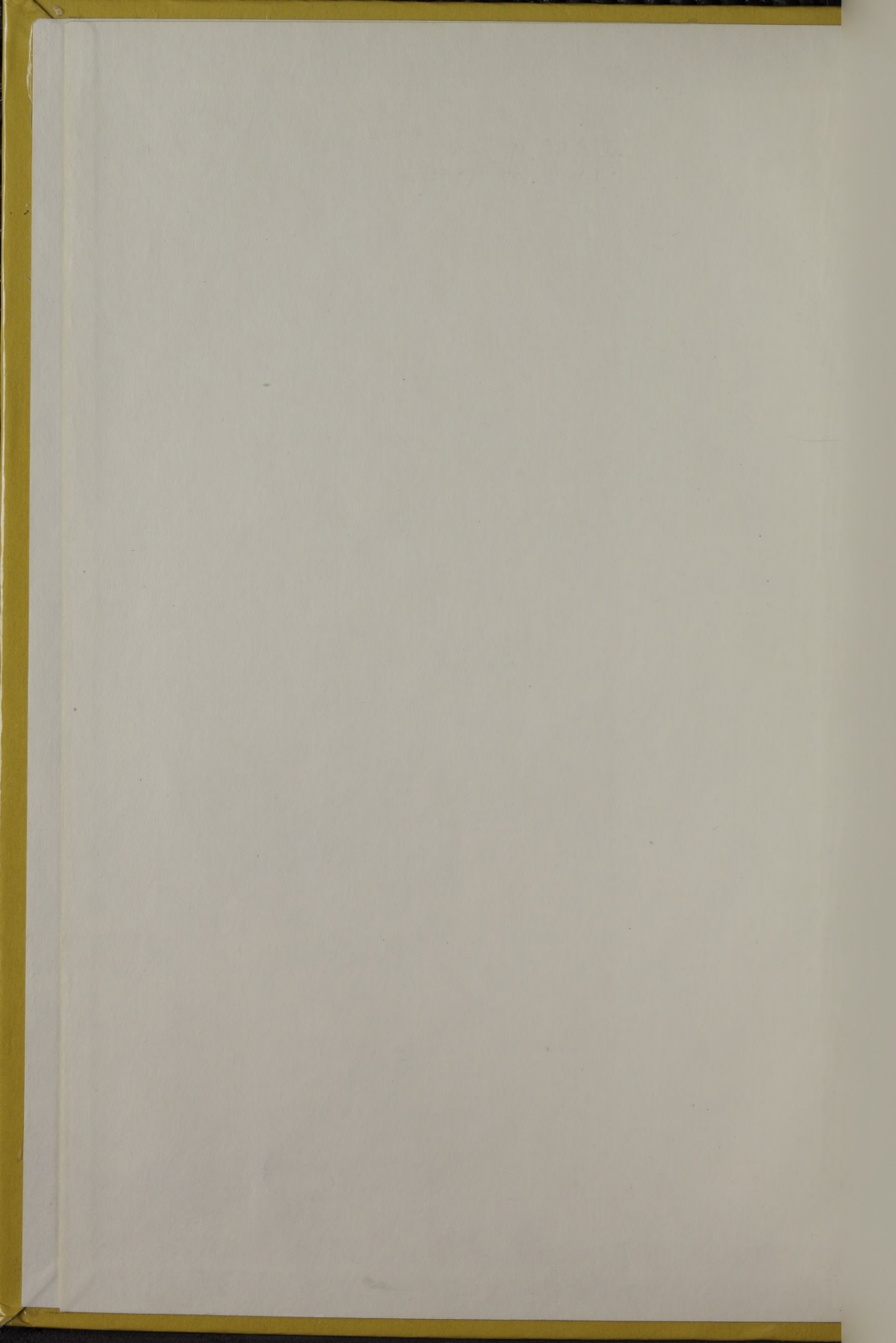
ZVAIGZNE ABC

IDEĀ
VĒSTURE
LATVIJĀ

Latvian
History

Latvian

95-4
L 151

Latvijas Zinātņu akadēmijas
Filozofijas un socioloģijas institūts

330038
071 51

IDEJU VĒSTURE LATVIJĀ

No pirmsākumiem
līdz XIX gs. 90. gadiem

Antoloģija

Sastādītāja un zinātniskā redaktore
E. BUCENIECE

Zvaigzne ABC

82.0(082)
Id 170

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

95-16-899

0304098351

IDEJU VĒSTURE

Redkolēģija: E. Buceniece, I. Cera, P. Laizāns,
Z. Lapiņa, A. Priedite

Fotomateriālus savākuši E. Mucenieks, M. Straume

Fotoreprodukcijas izgatavojis E. Ošis

izdots 1995. gada 19. oktobrī

Antoloģija

Zestādītāja un zinātniskā redaktore
E. BUCENIECE

© 1995, Latvijas Zinātņu akadēmijas
Filozofijas un socioloģijas
institūts

ISBN 9984-560-39-2

PRIEKŠVārDS

«Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija» ir kolektīvs darbs, tāpēc atsevišķu tekstu, domātāju un laikmetu interpretācijās jūtams individuāls stils, ko redkolēģija respektē, jo uzskata to par «mūsu jaunā laika» vērtību un ieguvumu. Antoloģija ir tapusi visai ilgā laika periodā. Tā sāka veidot jau 80. gadu pirmajā pusē, daļēji citā redakcijā. Daži autori tā arī nepieredzēja grāmatas iznākšanu. Redkolēģija daudzus materiālus ir pārstrādājusi un papildinājusi ar savulaik nepieejamo literatūru, tomēr lielāko materiālu kopu atstājot autoru kompetencē. Pieļaujot, ka tik liela apjoma grāmatā ir saglabājušās arī nepilnības un trūkumi, redkolēģija droši piedāvā šo grāmatu lasītājiem, jo uzskata, ka arī nelīdzenas vagas ir ieraugāmas tikai uzartā laukā.

Vairākiem tekstiem antoloģijā ir galvenokārt kultūrvēsturiska nozīme — valodas, izteiksmes, stila īpatnības. Gara problēmas tur nav tematizētas un strukturētas. Toties tekstu komentāri un interpretācija ļauj runāt par filozofisku pieeju. Kultūrvēsturiskās tradīcijas uzturēšana arī rosināja dot dažu tekstu tulkojumus nevis jaunā redakcijā, bet saglabāt 20.—30. gadu latviešu gara darbinieku veikumu (Indriķa hronika, B. Plīnija poēmu latviskojums u. c.). Lielākā daļa tekstu ir pirmoreiz tulkota latviešu valodā, ļaujot lasītājam iepazīties ar šiem oriģinālsacerējumiem un iesaistīties tekstu un gara dzīves interpretācijas procesā.

Izdevumā ietvertie teksti ir doti mūsdienu rakstībā, saglabājot tiem raksturīgo stilistisko savdabību. Latgales zemnieku rokraksta literatūras fragmenti sniegti latgaliešu valodas jaunajā ortogrāfijā, bet J. Maciļeviča un G. Manteifela sacerējumi — latviešu literārās valodas izteiksmē, lai lasītāji vieglāk varētu uztvert ideju saturu un viņiem nevajadzētu nodarboties ar teksta atšifrēšanu. Tehnisku apsvērumu dēļ tekstos nav saglabāti visi oriģinālos izmantotie grafiskie izcēlumi, jo vienā daļā darbu (it īpaši jaunlatviešu sacerējumos) to ir ļoti daudz.

Lai paplašinātu latviešu lasītāja priekšstatus par tiem domātājiem, kuru idejas ir iegūlušas pasaules gudrības krātuvē (Herders, Hāmanis, Ješe, Osis u. c.), mēs izvēlējamies ne tikai tos viņu darbus, kas tapuši saistībā ar Latviju. Kā redzams, daudzu eiropeisko ideju pirmdzimtene ir bijusi arī Latvija.

Darba sagatavošanas gaitā tā pirmo variantu ir recenzējuši un par to būtiskas piezīmes ir izteikuši filozofijas doktors S. Lasmane un vēstures doktors S. Levitāns. Tulkojumus no vācu valodas daļai tekstu ir pārbaudījis filozofijas doktors V. Zariņš.

Grāmata ir izdota ar humanitāro grāmatu publicēšanai atvēlēto Latvijas Zinātnes padomes finansiālo atbalstu, kas gan bija nepietiekams. Tāpēc mēs esam pateicīgi apgāda «Zvaigzne ABC» darbiniekiem par labvēlīgo ieinteresētību, atbalstu un ieguldīto darbu grāmatas publicēšanā.

Filozofijas doktore
E. Buceniece

Vairākiem tekstiem antoloģijā ir galvenokārt kultūrvēsturiska nozīme — valodas izteiksmes, stilistiskās problēmas tur nav tematizētas un strukturētas. Tāpat teksti komentāri un interpretācija ļauj runāt par filozofisku pieeju. Kultūrvēsturiskās tradīcijas uzturēšana arī rosināja dot dažus tekstus tulkojumus nevis jaunā redakcijā, bet saglabāt 20.—30. gadu latviešu gara darbības veidus (Ivinskis, B. Pīlīņa poēmu latviskojums u. c.). Lielākā daļa tekstu ir pirmoreiz latviski valodā ļaujot lasītājam iepazīties ar šiem oriģinālsacelšiem un iespējams tekstiem un iespējams tekstiem un gara dzīves interpretācijas procesā.

Izdevuma ievērtie teksti ir divi mūsdienīgu rakstībā, saglabājot tām raksturīgo stilistisko savdabību. Latviski zemiski rakstāta literatūras fragmenti sniegti latvisku valodas jaunajā ortogrāfijā, bet J. Matīševiča un G. Manteļeļa sacerējumi — latvisku literatūras valodas izteiksmē, lai lasītāji vieglāk varētu uzvert īdoju saturu un viņiem nevajadzētu nodarboties ar teksta atšifrēšanu. Tehnisku apsvērumu dēļ tekstos nav saglabāti visi oriģinālos iemantotie grafiskie zīmējumi, jo vienā daļā darbu (it īpaši jaunlatviešu sacerējumos) to ir ļoti daudz.

IEVADS

ARĪ IDEJAS IR VĒSTURISKI FAKTI

Katras tautas kultūras divas pirmsaknes ir — Bībele un šīs tautas burtniecība. [...] No Bībeles avotiem dzer visa cilvēce, bet kauss, ar ko smeļ, pieder tikai vienai tautai, un šo kausu veidojusi folklorā. Katrā kultūrā savijas vienreizīgi nacionālais ar vispārcilvēcisko, un, kas grib sataustīt šo divu strāvojumu pirmavotu, tas nemaldīgi nonāks līdz Bībelei un tautasdziesmai, resp., tautas epam.

Z. Mauriņa

Ja, skatot cilvēku un cilvēku vēsturi, te arī atklājas kā tirgus burzma, par ko runāja sen grieķi, — burzma, kas pilna cīņas karstuma par un pret vērtībām, tad tomēr teorētiskais pasaules uzskats pats vērtēt nedrīkst: tam jābūt tīram skatījumam.

T. Celms

Filozofija kā kultūras nojēguma forma, kā laika plūduma strukturāla apzināšanās ir vēlināks auglis tautas attīstībā. Saprast laiku nozīmē — būt pašreizējā laikā, taujājot arī pēc pirmsākuma. Mitoloģija un folklorā — tādas ir senākās apziņas formas. Latviešu tautas garīgā pašapziņa sākas folklorā. Latviešu folklorā nav uzskatāma par filozofiju, taču folklorā ir rodami arhetipiski pasaules būves izpratnes elementi, kurus palīdz atklāt filozofija. «Tautas atmiņa ir nevēsturiska; tā nespēj iemūžināt to, kas ir individuāls un pārejošs, un saglabā tikai personu un notikumu tipisko nozīmi, t. i., mītu,» raksta R. Mūks¹. Mīta, tāpat kā jebkuras kolektīvās apziņas

¹ Mūks R. Mīts un iztēle. — R., 1991. — 33. lpp.

arhetipiskās struktūras, veidoli, pirmtēli neapšaubāmi satur un formē kreatīvo garīgo enerģiju, ir pamats cilvēces simbolikai, taču mītu nevar ieskatīt par refleksijas, filozofijas sākotni. Domāšana eiropēiskajā izpratnē — tā ir teorētiskā dzīve, teorija kā esošā skatījums un nozīmē spēju paredzēt esamības un norišu kopjēgu. «Domāšana nesākas ar mitoloģiju,» apgalvo arī XX gs. vācu filozofs Martins Heidegers. «Domāšana sākas ar domāšanu domāšanā.»¹ Domāšanas sākotne nav arī viens hronoloģiski vai topoloģiski fiksēts robežstabiņš, aiz kura sākas *terra intelligibila*, domas lauks. Kultūras tradīcija nav statisks identitātes jēdziens, tā ir kultūras un apziņas tapšana un noskaidrošanās vienlaikus. To varētu saukt par gara tagadni. Sākums vienmēr sākas mūsos.

Vēsture un ideju vēsture

Vēstures secīgās un objektīvās norises Latvijā ataino nu jau krietns skaits pētījumu.² Gara vēsture, kultūras un apziņas izpausmes visplašāk ir reprezentētas latviešu literatūras vēsturēs, apcerēs par mākslas un zinātnes pagātņi.³ Latviešu literatūras vēsturē (sekojot eiropēiskajai tradīcijai) ir izsekota ne tikai daiļliteratūras attīstība (tas, ko apzīmē kā *belles-lettres*, *schöne Literatur*, *fiction*, *художественная литература*), bet arī rakstu kultūra kopumā (no lat. *littera* — burts), jo visi rakstītie sacerējumi līdz XIX gs. tiek pieskaitīti pie literatūras. Galvenais latviešu literatūras attīstības struktūrēšanas princips ir iedalījums pirmsnacionālās un nacionālās literatūras periodā, un tas ļauj uzrādīt nacionālās literatūras sākotni un savdabību. Mazāk iezīmētas gara universālās izpausmes — veselums, mijietekmes, ideju kontinuitāte. Sintētiska kultūras vēsture mums nav uzrakstīta, tāpat nepietiekami apzināta arī latviešu tautas sociālā vēsture.⁴

¹ Heidegger M. Der Spruch des Anaximander // Holzwege. — Frankfurt / Main. — 1957. — S. 325.

² Andersona E., Dunsdorfa E., Svābes A. fundamentālie pētījumi, A. Baloža «Latvijas un latviešu tautas vēsture», LZA Vēstures institūta un LU vēsturnieku pētījumi monogrāfijās un žurnālos u.c.

³ Ligoṭņu Jēkabs. Mazā latviešu literatūras vēsture. — Valmiera; Cēsis, 1930; Latviešu literatūras vēsture / L. Bērziņa red. — R., 1935; Johansons A. Latviešu literatūra: No viduslaikiem līdz 1940. g. — Stokholma, 1953; Čakars O., Grīgulis A., Losberga M. Latviešu literatūras vēsture: No pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80. gadiem. — R., 1990; Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. — R., 1982; Bēms R. Apceres par Latvijas mākslu simt gados: 18. gs. beigās—19. gs. beigās. — R., 1984; Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. — R., 1992. — 1. sēj.; Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā. — R., 1976, 1977, 1982. — I, II, III sēj.; Zeile P. Estētiskā doma Latvijā. — R., 1976.

⁴ Biezais H. Raudošā Laima // LZA Vēstis. — 1991. — Nr. 9. — 46. lpp. Par latviešu tautas sociālās vēstures apzināšanas nopietnu pieteikumu var uzskatīt vienīgi A. Apīņa pētījumu «Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum» (R., 1991).

Ideju evolūcija nav ietverama arī politiskās vēstures kauzalitātes shēmās: virsslāņa kultūra, apakšstraumes kultūra; senā brīvība, pakļaušana, atmoda u. c. Politiskās vēstures shēmas ar opozīciju nošķirumu vairāk līdzinās mitoloģiskās laikaplūsmas uztverei. Domu un ideju universs nav kauzāls objektīvo norišu atspoguļojums un papildinājums, bet oriģināls faktors, kas pats sakārto, strukturē pasauli, radot norišu cilvēciskās jēgas kosmosu, esamības eksistenciālo modu. Idejas nav atsaivinājums no...; tās ir apskaidrots liecinājums par...; rosinājums uz... Filozofiskais, ideātiskais (no — *idea*) pašnojēgums arī ir cilvēciski vēsturisks fakts, un tādējādi tas ir priekšmets un cēlonis pats sev. Gluži tāpat arī kultūra nav empīrisku faktu kopojums, bet gan empīrisku faktu esamības priekšnosacījums. Līdzīgs vēsturisko faktu aplūkojuma veids ir rodams arī A. Svābes un A. Spekkes¹ darbos. A. Svābe, atsaucoties uz XIX gs. franču vēsturnieku Fistelu de Kulanžu, rakstīja: «Vēsturniekam nav jānodarbojas ar kādas sabiedrības materiāliem faktiem vien, bet jānovēro arī veids, kā tie tikuši saprasti. Šie fakti paši par sevi var būt mazāk svarīgi nekā viņu izpratne laikā, ir vēsturiski fakti.»² Šīs atziņas gaismā ir veidota arī «Ideju vēsture Latvijā». Skatījuma veids, kas ir balstīts ideju pēctecībā, ļauj pārvarēt arī tradicionālos historiogrāfiskos nošķirumus vai nu pēc novadu principa (Vidzemes un Kurzemes novadi, Latgali dažkārt atstājot ārpus Latvijas vēstures — vācbaltu historiogrāfijā³), vai pēc nacionālā principa (latviešu, vācu, krievu domātāji), vai pēc administratīvā principa (Baltijas guberņas, Vitebskas guberņa — krievu historiogrāfijā).

Tā, piemēram, par vācbaltu problēmu Latvijas vēsturē ir rakstījis J. Stradiņš: «Mūsu vēsturiskajā un populārzinātniskajā literatūrā, daļēn literatūrā baltvāci vai nu nefigurē nemaz, vai arī darbojas kā rēģi, kā ļauni personāži uz Latvijas vēstures skatuves. Objektīvu vērtējumu maz.»⁴ Viens no J. Stradiņa secinājumiem ir, ka Baltijas vāci kā kultūras parādība ir jāuzlūko nevis kā vācu tautas atrauts zars, bet kā īpatnēja vietējās vēstures parādība. Kultūras patības gara jaudu raksturo ne tikai sev pašam identiskais, bet arī radošā spēja «svešo padarīt par savējo» (S. Averincevs). «Pret-apziņas» struktūru nosaka sociālā pieredze, «par-apziņai» ir vajadzīga gudrība, kultūras

¹ Abi minētie vēsturnieki kultivējuši vēstures aplūkojuma kultūrvēsturisko pieeju, un katrs no viņiem ir piedāvājis savu Latvju kultūras vēstures redzējumu.

² *Svābe A.* Straumes un avoti. — R., 1940. — II sēj. — 32. lpp.

³ «... Vācbaltu historiogrāfija no sākta gala lielāko tiesu bij politiska vēstures rakstniecība.» — *Svābe A.* Straumes un avoti. — R., 1940. — II sēj. — 29. lpp.

⁴ *Stradiņš J.* Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē // *Karogs*. — 1988. — Nr. 8. — 163. lpp.

pieredze. «Tāpat būtu kļūda uzskatīt tikai zemniecisko kā absolūtu sinonīmu latviskajam,» raksta V. Viķe-Freiberga, «kas vienīgais būtu īsti pelnījis izglābšanu no aizmirstības. Tas viss, kas uz Latvijas zemes gadu simteņu gaitā ir celts un veidots, nav radies bez sakara ar latviešu tautu. Kultūras ievērojamākie sasniegumi jebkurā Eiropas zemē nav ciešāk saistīti ar vietējās zemes vienkāršo tautu kā tas, ko Latvijas zemē paveikuši un atstājuši tās dažādo tautību kungi vēstures gaitā. Rundāles pils tikpat pieder latviešu tautai, cik Versaļas pils — franču.»¹

Divdesmitajos gados A. Birkerts aizsāka rakstīt latviešu inteliģences vēsturi², par pamatu izvēloties gara pēctecības, ne tautības principu. Zīmīgi, ka A. Birkerts runā par inteliģences, ne intelekta nostādņēm, kas nozīmē gara problēmas skatīt ne tikai teorētiskās abstrakcijas, proti, filozofijas līmenī, bet arī mentalitātes, kā arī situatīvā literārā un vēsturiskā kontekstā. «Ideju vēsture Latvijā» ir turpinājums arī šādam interpretācijas veidam.

Ideju vēsture Latvijā

Mitoloģiski folkloriskā pasaules apguve ir anonīmās kolektīvās pieredzes apziņa. Pats senākais teksts, kas vēstī par latviešu ciltīm — latgaļiem, lībjiem, sēļiem, zemgaļiem, kuršiem, tālaviešiem, idumiešiem, ir Indriķa hronika. Viduslaiki ir dažādu enciklopēdiju, «summu», «spoguļu», kompendiju laikmets.³ Hronikas ir tipisks viduslaiku sacerējumu žanrs. Galvenais personāžs pasaules ainā ir Dievs. Kā pasauli strukturējošais elements un pilnības ideja tas ieņem centrālo vietu ne tikai teologu sacerējumos; Dieva ideja caurvij filozofiskos, vēsturiskos un citus tekstus, liecinot par to, ka zināšanas viduslaikos ir vēl nesadalītas, sinkrētas. «Viduslaiku zināšanu universālisms,» raksta ievērojamais viduslaiku kultūras pētnieks A. Gurevičs, «ir pasaules vienotības un pabeigtības, tās uzskatāmības idejas izpausme. Tāpēc arī filozofija nevarēja nebūt teoloģijas kalpone — šāda loma tolaik netika uzskatīta par pazemojošu, gluži otrādi — tā paaugstināja filozofiju, jo labprātīga kalpošana viduslaiku cilvēka skatījumā bija godalīta, nevis pazemojums un otrām kārtām filozofijas kalpošana teoloģijai tuvināja to dievišķajai patiesībai. Vispasaules vēsture guva atpestīšanas vēstures formu, bet jebkurš sacerējums, kas ietvēra

¹ Viķe-Freiberga V. Kultūras latviskums un īpatnība // Karogs. — 1992. — Nr. 7., 8. — 197. lpp.

² Birkerts A. Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās // Kop. r. — R., 1927. — 8. sēj.

³ Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — М., 1984. — С. 297.

dabaszinātniskas liecības, tapa par kompendiju, kas aptvēra pasaules visas puses.»¹

Līdzīgu shēmu un pasaules ainu fiksē arī Indriķa hronika: konkrēti un detalizēti aprakstot bīskapu Meinharda un Bertolda darbošanos latviešu cilšu starpā, ciņas par Vidzemes un Igaunijas iekarošanu un kristīšanu, kuršu uzbrukumu Rīgai utt., Indriķis to visu ievieto vispārīgajā sakrālās vēstures shēmā: «Dievišķā providence, kas atcerējās Raabu un Bābeli, t. i., nomaldījušās tautas, mūsu jaunajos laikos [izcēlums mans. — E. B.] uzmodināja ar savas mīlestības uguni elku pielūdžējus libiešus no elku kalpības un grēku miega.» Izcēluma vārdi spilgti iezīmē apziņas iedabu, tās vienmēresotni tagadnē: viduslaiku cilvēks ieskatīja sevi par sava, tas ir, jaunā laika sācēju, un tāds viņš arī ir jāsaprot.

Kā zināms, hronikas rakstītājs savam darbam nav pievienojis uzvārdu; hronikas krusttēvi, vārda devēji ir bijuši rok-raksta atradēji un publicētāji (J. D. Grubers 1740. gadā, J. G. Arnsts 1747. gadā, A. Biellovskis 1862. gadā). Nosaukums Latviešu Indriķa jeb Indriķa Latvju hronika, manuprāt, norāda tikai uz hronista darbības vidi, proti, iezīmē ģeogrāfisko apvidu. Pasaules ģeogrāfiskā, topogrāfiskā apguve bija viens no krusta karu mērķiem. A. Johansons gan atzīst Indriķi Latvi (tāpat kā Jurgī Latvi) par latvieti, kurš tikai «savas izglītības un amatu pienākumu dēļ ir pilnīgi iekļāvis viduslaiku latīniskās kultūras lokā»². A. Johansons secina, ka latviešu kulturoloģiskā ģenēze pārlieku neatšķiras no eiropeskā ceļa posmiem, jo ne tikai latviešiem, bet arī daudzām citām Eiropas tautām literatūras sākumu ir devuši svešautieši. Tāpēc šis fakts nav jāskaidro kā latviešu sociālās un garīgās vēstures drāma.

Indriķa hronikas saturs neliecina par tās piederību tikai teoloģiskai vai vēsturiskai literatūrai — tajā ir savijušās baznīcas kultūras tēmas (liturģijas īpatnības, martiroloģijas apraksti³) ar bruņnieciskās galma kultūras elementiem (pie dzīvojumiem, dēku noskaņām, bruņnieka tēla raksturojumiem u. c.). Bruņnieciskās kultūras iezīmes gan spilgtāk izpaužas nedaudz vēlākajā Atskaņu jeb Rīmju hronikā.

Duāliskās idejas, pasaules nošķirums Dieva un velna valstībā, kas ir Indriķa hronikas pamatā, bija dzīvas visos viduslaikos, tapdamas par īpatnēju tā laika vēstures filozofiju.

Vēlākajā kristietības tradīcijas evolūcijā, reformētajās XVII gs. luteriskās ortodoksijas mācībās (P. Einhorn, H. Samsons u. c.) «velna valstības» tēlojums pārtop uzskatos par

¹ Гуревич А. Я. Категории..., с. 297.

² Johansons A. Latviešu literatūra. — Stokholma, 1953. — 3. lpp.

³ Sk. Arbusow L. Liturgie und Geschichtsschreibung im Mittelalter. — Bonn, 1951.

burvjiem un raganām jeb savdabīgā dēmonoloģijas zinātnē. «Agrīnajai kristietībai,» raksta R. Vipers, «ir gluži svešs jēdziens, ka cilvēkiem var būt sakari ar dēmoniem, ar velnu un viņa kalpiem, To nevar uzskatīt arī par tautas māņticību, par pagāniskās maģijas atdzimšanu. Tas ir zināmā mērā zinātnes produkts, literārisku un universitātes aprindu radījums: dēmonoloģija ir sava veida jauna zinātne, drūma elles psiholoģija.»¹ Zīmīgi, ka vēlīnajos viduslaikos sātaniskuma vai dievišķības zīmogs tika uzlikts ikvienam pasaules elementam, arī skaitļiem: «No Augustīna nāca skaitļu kā Dieva domu izpratne, tāpēc skaitļu saprašana deva arī paša Visuma zināšanas... Skaitlis trīs — svētās trīsvienības skaitlis un visa garīgā simbols, četri — pasaules elementu skaitlis, tas ir, materiālās pasaules simbols.»² Simboliska nozīme bija ne tikai atsevišķiem skaitļiem, bet arī skaitļu kombinācijām un skaitliskajām attiecībām.

Renesanse ir iezīmīga kultūras vēsturē ar savu augsto stilu, skaidro A. Spekke, un šis augstais stils, kad to pārņēma mazāk izglītoti prāti vai arī valdnieki, radīja kvazizinātniskas teorijas³. Sai laikmetā pavisam nopietni disputēju par etimoloģiju un arī Einhorns nopietni piemin «teoriju» par latviešu (kuršu) celšanos no senajiem ebrejiem, par *Letten* atsavinājumu no *letzten* (pēdējie), *Esten* no *ersten* (pirmie), respektīvi, pēc abu tautu hronoloģiskās ienākšanas Livonijā.

G. Mancelis, «mūsu mākslas prozas ievadītājs» un latviešu ortogrāfijas iedibinātājs, nebija tik «zinātnisks». Tomēr arī viņu bija skāris augstais stils un viņš savās latviešu valodā sarakstītajās grāmatās «*Lang-gewünschte Lettische Postill*», 1654, un «*Vade mecum*», 1631, saplūdinot dedzīgu dievārdu sludināšanu ar tautai saprotamu leksiku, sasniedz īpatu domas un mākslinieciskuma efektu.

Par izcilāko latviešu inteliģences pārstāvi J. Reiteru šajā laikā — «latviešu Mozu» — A. Johansons saka, ka labvēlīgākos apstākļos viņš ar Bībeles tulkojumu būtu sev nodrošinājis tādu pašu vietu mūsu kultūras un literatūras vēsturē kā Džons Viklifs Anglijā vai Mārtiņš Luters Vācijā⁴.

Līdztekus reformētajam kristietiskajam pasaules uzskatam XVI gs. beigās un XVII gs. sākumā Latvijā ieplūda arī humā-

¹ Vipers R. Morāliskas katastrofas un morāliskas slimības Eiropas sabiedriskajā dzīvē // LU Raksti. Filoloģijas un filosofijas sēr. — R., 1931—1933. — 11. sēj. — 265. lpp.

² Гуревич А. Я. Категории..., с. 300.

³ Spekke A, P. Einhorna raksti par latviešiem // Senatne un Māksla. — 1937. — Nr. 4. — 118. lpp.

⁴ Johansons A. Latviešu literatūra: No viduslaikiem līdz 1940. g. — Stokholma, 1953. — 23.—24. lpp.

nistu idejas.¹ Humānisma izpratnei Eiropas kultūras tradīcijā ir vairākas nozīmes. Plašākā nozīmē humānisma sākotni saista jau ar Grieķiju un arī ar turpmāko cilvēka problēmas interpretāciju, uzlūkojot to kā gandrīz visu nozīmīgāko Eiropas gara strāvu pavadošu nosacījumu. Šaurākā nozīmē humānisms (Renesanses humānisti) ir pēcviduslaiku kultūras kustība, kas radās XIV—XVI gs. Itālijā, pēc tam gūstot atbalsi arī Vācijā, Francijā, daļēji Anglijā. Par humānistu spilgtākās izpausmes lokalizācijas vietu uzlūko Itāliju, pat tikai zināmu reģionu — Florenci, Venēciju, Romu. Dēvējot sevi par «gudrajiem» jeb «oratoriem», itāļu humānisti saistīja savas nodarbes ar «*studia humanitatis*». Humānisti iezīmēja arī opozīciju pret neīstu, t. i., mantošanas ceļā iegūtu dižciltību, ar kādu lepojās feodālā aristokrātija, un pāri tai izcēla personības ar dziļākām ētiskām un garīgām kvalitātēm. Humānisti pievērsās antīkajam mantojumam nevis atdarināšanas nolūkā (kā klasicismā), bet kā humanitāro nodarbību pirmformai un cilvēka humānistisko potenci veicinātājam. XV gs. beigās humānistu intereses paplašinās, aptverot arī teoloģiju, natūrfilozofiju, dabaszinības.² Humānisma rašanās augsne bija arī pilsētu attīstība, humānistu darbos tiek apdziedātas pilsētas kā cilvēka radošo spēju izpaudums. Ar humānistiem Eiropas kultūras apziņā ienāk garīgās dzimtenes jēdziens, jo humānisti varēja atrast dzimteni ik vietā, kur «runāja latīniski un lasīja grieķiski». Klasiskās senatnes, garīgās pirmdzimtenes godā celšana un mīlestība humānistiem bija tik dziļa, ka daudzi no viņiem pat latinizēja savus uzvārdus.

Visas šīs iezīmes ir rodamas arī Rīgas un Vidzemes humānistu sacerējumos un darbībā. Apstaigājis visas Rietumeiropas galvenās kultūras zemes, humānisms nonāca arī pie mums, bet gan stipri vēlu. Vidzemes un Rīgas humānisti, par kuriem ir ievāktas ziņas, — Daniels Hermans, Salomons Frenčelis, Rotgers Pistorijs, Dāvids Hilhens, Burkards Valdiss, Basīlijs Plīnijs bija augsti mācīti vīri. A. Johansons konstatē, ka Rīgas humānistiskā literatūra bieži minēta goda vietā Baltijas jūras piekrastes dažādo centru vidū (Lībeka, Karalauči, Stokholma u. c.). B. Plīnija literārajā mantojumā humānistu gara ievirzes ir guvušas spilgtu atspoguļojumu. Pēc A. Spekkes atzinuma, humānistiskās tradīcijas gultnē jāievieto arī plaši pazīstamais S. Minstera darbs «Kosmogrāfija», jo te viņš ir pievērsis uzmanību tieši latviešu dvēseliski garīgajai būtnei: «Pie viņiem, tas

¹ Sk.: Spekke A. Latvieši un Livonija. 16. gs. — R., 1935; Zanders O. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. — R., 1988; Feodālā Rīga. — R., 1978; Reformācijas saikne ar humānismu, reformācijas īpatnības Latvijā ir dziļi un pamatīgi atklātas grāmatā — Arbusow L. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. — Leipzig; Rīga, 1921.

² Баткин Л. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления. — М., 1978.

ir, Livonijā, lielā ciēnā ir vienīgi tirgoņi un bagātie, bet mācītie, izglītotie — ne druskas.»¹ Šis secinājums gan bija spriedums nevis par zemnieku, bet par ciltsbrāļu, t. i., muižniecības garīgo satvaru. Zemniekus humānisti uzlūkoja vienīgi eksotiskā ziņkāre, un attieksmē pret viņiem skanēja žēlīgi sentimentāla līdzjūtība, kas, jādodomā, bijusi neviltota. Tālab A. Spekke atzīst, ka humānistu literārā mode ir daudz pilnasinīgāka un robustāka nekā pūderētā 18. gs. mīlestība uz ganiņiem.

Astoņpadsmitais gadsimts, Apgaismes laikmets pats sevi sauca par filozofisko (G. Merķelis). Apgaismes gadsimtā noformējās parādība, ko saucam par Rietumu kultūru. Tās konstitūēšanās norisa universālo centienu gultnē, nevis norobežošanās laukā. Apgaismotāji pievērsa uzmanību cilvēka dabai un par tās noteicēju ieskatīja prātu, racionalitāti (saprātīgā, prātīgā cilvēka daba). Brīvas personības apziņa, ko manifestēja jau Renesanse, Apgaismē ieguva vispārības atribūtu. Apgaismotāju uzmanības lokā bija cilvēku kopdzīves jautājumi, vislabākās sabiedrības izveides plāni, kas atbilstu cilvēka dabai. Filozofus un dzejniekus nodarbināja «cilvēku dzimuma audzināšana» (G. E. Lesings, J. G. Herders), laikmeta pašattaisnojuma tēma vēstures priekšā jeb progresa ideja (Ž. Ž. Ruso, J. G. Herders, I. Kants), jautājumi par nacionālo raksturu (J. G. Fihte), par visas cilvēces harmonisku sadzīvi. Apgaismes universālie centieni aptvēra ne tikai ģeogrāfisko Eiropu, tā orientējās arī uz Austrumiem: uz Tuvajiem Austrumiem vedināja Lesings ar savu «Nātanu gudro». F. Šillera «Turandota» atgādināja par Ķīnu, J. G. Hāmanis «stāstījumā par Mecembalu» lūkojās uz ausmas zemi, Gēte «sēdēja uz Rietumu—Austrumu dīvāna». Šajā laikā radās jēdzieni — liberālisms, diplomātija, t. i., nacionāla politika, kosmopolītisms u. c. Kosmopolītisms sākotnēji nozīmēja cilvēka kulturālās esības universālismu, nevis viņa politisko ievirzi. Filozofiskie termini, kuru veidošanu bija aizsākuši jau Hobss, Dekarts, Leibnics, Loks, turpināja diferencēties. Jēdzieni — racionālists, monists, ideālists, plurālists, duālists, egoisms ir jaunlaiku veidojums². Uz Latviju pārnāca franču (Ž. Ž. Ruso) un it īpaši vācu apgaismes idejas (K. Volfs). Apgaismes laikmets bija arī zinātņu akadēmiju, zinātnieku savienību dibināšanas laiks.

Šajā laikā, astoņpadsmitā gadsimta beigās (1775. g.), tika dibināta arī pirmā augstākā mācību iestāde Latvijas teritorijā — Jelgavas Pētera akadēmija. Par Rīgas un Jelgavas (Mītavas) garīgajiem kontaktiem ar Prūsiju, galvenokārt Kēnigsbergu, rakstīja F. Paulsens: «Tajā laikā Prūsija, līdz Vislas apgabala pievienošanai Polijas pirmās dalīšanas laikā, bija

¹ Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. — R., 1935. — 240. lpp.

² Die deutsche Aufklärungphilosophie. Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen / Von Baron Cay v. Brockdorf. — München, 1926. — Bd. 26. — S. 26.

vācu sala tālajos Austrumos. Attiecības ar Austrumbaltijas novadu bija ciešākas un tuvākas nekā ar Rietumiem; turklāt kurzemnieki un livonieši veidoja ievērojamu kēnigsbergiešu studējošās jaunatnes daļu...»¹ Arī Jelgavas Pētera akadēmija bija pilnībā piemērota laikmetīgu zināšanu ieguvei, jo tās izveidotāji profesori bija Eiropā pazīstami zinātnieki — J. G. Zulcers, J. M. G. Bēzeke, J. J. Ferbers u. c. Pētera akadēmijā izglītību ieguva arī daži latviešu tautības pārstāvji.²

Apgaismes ideja par cilvēka un tautas dabiskajām tiesībām guva daudzveidīgas izpausmes arī Latvijā: Herders parādīja tautas dabiskās poezijas, tautas dziesmu pašvērtību un tādējādi nostādīja latviešu tautu ar tās folkloras pūru līdzās citām Eiropas kultūrtautām; G. Merķelis, atdzīvinot latviešu tautas senatni, pievērsa uzmanību tās tagadnei; V. K. Frībe, H. I. Jannaus, K. F. Snells, J. G. Eizens un vēsturiski socioloģiskā viedokļa apcerēja latviešu tiesisko, respektīvi, beztiesisko stāvokli; J. M. Lencs, K. G. Elferfelds apliecināja cilvēka prāta un dabisko jūtu brīvas izpausmes dzejā un drāmā utt.

Jāpiezīmē, ka latviešu vēsturnieks E. Dunsdorfs puda viedokli, ka «apgaismības idejas latviešus XVIII gadsimtā nesasniedza»³. Tanī pašā laikā E. Dunsdorfs atzina, ka Apgaismes parādība ir jāietilpina Latvijas vēstures aplūkojumā, ja pētījums aptver ne tikai latviešu tautas, bet arī Latvijas zemes vēsturi. Var pievienoties A. Apīņa viedoklim, ka Apgaisme Latvijā XVIII gadsimtā nenoformējās kustībā, te var runāt tikai par Apgaismes idejām un to ietekmēm⁴. Bet par Apgaismes nesējiem — G. F. Stenderu, M. Stobi, J. Maciļeviču un G. Manteifelu var droši sacīt, ka viņi ir ierakstāmi ne tikvien Latvijas zemes, bet arī latviešu tautas vēsturē: ar viņiem aizsākās latviešu valodā rakstītā laicīgā literatūra, viņi sāka izdot pirmo žurnālu latviešu valodā — M. Štobe «Latvisko Gada-Grāmatu» un G. Manteifels «Inflantijas laikagrāmatu» jeb kalendāru. «Latviskās Gada-Grāmatas» apmēram tūkstoš abonentu un lasītāju starpā bijuši arī daudzi latvieši. Savukārt kalendāriem ir bijusi un palikusi īpata kultūras nozīme latviešu gara dzīvē: kalendāros izklāstītās «ziņas no pasaules, dabas un sētas», kas strukturētas, sekojot gadskārtu maiņai, vislabāk atbilst latviskās uztveres mentālajam tipam, bet kalendārās laika skaitīšanas maiņa ir spējusi raisīt pat nemierus (1584.—89. g. Kalendāra nemieri).

¹ Паульсен Фр. Имануил Кант, его жизнь и ученье. — СПб. — 1905. — С. 28.

² Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija. — R., 1978. — 319. lpp.

³ Dunsdorfs E. Latvijas vēsture, 1700—1800. — Stokholma, 1973. — 576. lpp.

⁴ Apinis A. Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum. — R., 1991. — 97. lpp.

Izcila nozīme Vidzemes latviešu garīgajā dzīvē XVIII gadsimtā bija hernhūtismam jeb brāļu draudžu kustībai, kas idejiski reprezentēja vienu no vācu piētisma atzarojumiem. Hernhūtisms ir spilgts apliecinājums tam, kā reliģiskajā atmodā, kas izpaudās ne vien reliģijas, ētikas, izglītības, bet arī sabiedriskajā novadā, savienojās Apgaismes universālie centieni ar lokālo pašapziņu. «Saskaņā ar Hernhūtes mācību,» raksta A. Johansons, «kas pretendēja uz universālismu Jēzus vārdā, Vidzemes brāļi gan novērsās no nacionālajām tradīcijām, tomēr savā dziesmā kā palīgu piesauca ne pasaules vai cilvēces, bet latvju Pestītāju.»¹

Gara vēstures evolūcijai Latvijā ir iezīmīga noturīga interese par vācu klasisko ideālismu: to apliecina I. Kanta darbu pirmizdevumi Latvijā, Jelgavas Pētera akadēmijas profesora G. D. Hartmaņa sarakste ar I. Kantu, kantiskās terminoloģijas iestrāde M. Štobes tekstos, I. Kanta «Loģikas» sakārtojums, ko veica G. B. Ješe, kantisma kritiskās, nedogmatiskās refleksijas uzturēšana un tālākattīstība Ješes, K. G. Elferfelda un J. G. Hāmaņa darbos, arī jaunlatviešu sacerējumos (kantietis Ješe bija K. Biezbārža skolotājs, A. Kronvalda uzskatus rosināja Fihtes darbi utt.).

Tautas atmodas laikmeta darbinieku jeb jaunlatviešu uznāciens XIX gs. vidū ir uzlūkojams par pagrieziena punktu Latvijas gara vēsturē tādēļ, ka viņi pamatoja latviešu tautas kultūralo vienību. Jaunlatvieši panāca, ka latvieši, kas līdz tam tika skatīti kā īpašvārds (atsevišķu cilšu apzīmējumam hronikās; novadu apzīmējumam humānistu, Reformācijas un Apgaismes laikā — livonieši, inflantieši, kurzemnieki; par žēlsirdīgu jūtu objektiem — ganiņiem, dzimtļaudīm, arājiem), tika uzlūkoti par savas zemes un vēstures subjektiem. K. Valdemārs, K. Barons, J. Alunāns, F. Brīvzemnieks, K. Biezbārdis, A. Spāģis, A. Kronvalds turpina Apgaismes laikmeta idejas un Apgaismes gadsimta mantojumu «ņem savās rokās». Jaunlatviešus atšķirībā no Apgaismes ideju izpausmēm XVIII gs. var uzskatīt par Apgaismes kustību. Jaunlatviešus, neapšaubāmi, iespaidoja tālaika Vakareiropas politiskie notikumi — 1848. gada revolūcijas uzbangojumi, jaunākie idejiskie strāvojumi — romantiskās *Sturm und Drang* («Vētras un dziņas») gara kustības noskaņas, arī krievu slavofilu tautiskie centieni. Iemeslu vārda «jaunlatvietis» radīšanai bija devis Juris Alunāns, tulkojot latviešu valodā H. Heines «Loreleju». Mācītājs Braže, apspriedzams J. Alunāna izdoto dzejoļu krājumu «Dziesmiņas» (1856), nosauca Alunānu par jaunlatvieti, jo arī Heini vācieši dēļ zobgalības un viņa pretišķības veclaiku garam bij iesaukuši par jaunvācieti.

¹ Johansons A. Latvijas kultūras vēsture. 1700—1800. — Stokholma, 1975. — 288. lpp.

«Pēterburgas Avīzes», jaunlatviešu idejiskā tribīne, un to humoristiskais pielikums «Zobu Gals» bija pilnīgs pretstats toreiz pastāvošiem laikrakstiem «Latviešu Avīzes» un «Mājas Viesis». «Pēterburgas Avīzes» rakstīja par parlamentārismu Anglijā, par valstu republikānisko iekārtu, par cilvēku tiesisko vienlīdzību, par tehniskiem jautājumiem, par dabas zinībām, par attīstības teoriju, par vēsturi, psiholoģiju; atdzejoja Heini, Gēti, Moru u. c. Atšķirībā no romantiķiem, kuri savus ideālus meklēja pagājībā vai ienesa nākamībā, jaunlatvieši istenoja savas atskārtas kā tagadnes uzdevumus (pagājību kā pilnīgas esības formu apdzied Pumpurs un Auseklis, nākamība kā apziņas mods latviešu gara dzīvē ienāk ar Raini un Aspaziju). Vēsturiskā pašapziņa sākas ar gara kontinuitātes, pēctecības apziņu, ar «pateicības parāda» kārtošanu. «Te nu mums vērā jātur, ka no senāku laiku sprūdām ārā kļuvuši ne viscaur pašu spēkiem, ne caur paša cīnīšanos un uzvarēšanu, bet pie šīs pirmās izkūņošanās no senāku laiku slodzēm mums daži krietni vīri, dažādu tautu dēli, palīgā nākuši ar savu laicīgu un garīgu kapitālu. Tiem mēs esam vispirms sirsnīgu pateicību parādā,» rakstīja A. Kronvalds.¹ Otrais tagadnes uzdevums jaunlatviešu izpratnē — tautas gara mantojuma savākšana un kopā likšana. Zīmīgi, ka atmodas laikmeta darbinieki apzinās tautu ne vien kā etnogrāfisku un politisku vienību, bet arī kā ideālu kopību. Jaunlatvieši runā par «kopības prātu» (A. Kronvalds), un tas neapšaubāmi ir kultūras un civilizācijas universālais nosacījums. «Kopības prāta» jēdziens satur vairākas semantiskas nozīmes. Pirmkārt, tā ir tautas vienības apziņa: «Lokāl-patriotisma jeb vietīga patriotisma vietā vajag iestāties dabīgam patriotismam. Tādēļ cilšu samaņas vietā jāieaudzina tautas samaņa. Tad zinās kurzemieks, vidzemnieks, viteskietis, leitīs u. t. p., ka mēs esam visi kopā latvieši.»² Un, otrkārt, kopības apziņa ir sintētiskā filozofiskā prāta piekopšana, gara jauda domāt sevi universālās esamības lokos. Arī filozofiskās terminoloģijas izveidi, ko aizsāka jaunlatvieši, domājams, vadīja atskārta, ka filozofiskā apziņa ir tautas pieraksts vēsturē, cilvēcē.

Jaunlatviešu darbības it kā krievisko politisko orientāciju (to, ka Latvijas austrumu novadu K. Valdemārs norakstīja zaudējumos par labu krievu impērijai un viņam pievienojies K. Barons tautas dziesmu vākšanas gaitā, pametot novārtā Latgali) ir iespējams saprast tikai tad, ja aplūko viedokļus, kādi izvērsās par Baltijas guberņas statusu XIX gs. vidū. Viens no tiem — J. Samarina un K. Širrena polemika un šajā krājumā ievietotie Samarina un Češihina teksti sniedz ieskatu jaunlatviešu darbības idejiskajā kontekstā. Bet arī šī jaun-

¹ Kronvalds A. Tagadnei. — R., 1987. — 39. lpp.

² Turpat. — 295. lpp.

latviešu it kā politiskā nekonsekvence izrietēja no racionālas diplomātijas mēģinājuma: gūt maksimālu rezultātu konkrētajā vēsturiskajā situācijā.

Pirmie mūsu tautībnieki — Auseklis un Pumpurs, daļēji arī Kronvalds — bija «īrasiņīgi romantiķi»: viņiem tauta un tautas kā dzīvas būtes tiesības augt un dzīvot pēc saviem iekšējiem likumiem bija tas ideāls, kam tie gribēja kalpot... no šejienes tad arī viņu runu un rakstu pacilātība un entuziasms.¹ Tautībnieku patoss bija latviskās pagājības literāra rekonstrukcija un iedzīvināšana. Nozīmīgākais un paliekošākais šā posma veikums — A. Pumpura episkā dziesma «Lāčplēsis», kas nav tautas eps vārda tiešā nozīmē: tā formu un stilu nav devusi pati tauta. Toties tas ir tautas eps tajā ziņā, ka saturs un uzbuve ņemta no tautas teikām. Prātnieciskās idejas, kuras Pumpurs darbā izteicis, iegūtas no XVIII gs. vācu un franču domātājiem. Tādēļ «Lāčplēsis» nevar nostāties starp Eiropas tautu nacionālajiem epiem (vecfranču Rolandu, vācu Nibelungiem, somu Kalevalu un igauņu Kalevipoegu), jo «šim Pumpura darinājumam ir gan sekas vai nozīme mūsu atbrīvošanās centienu tradīcijās, bet runāt par tā literārajām vērtībām iespējams tikai ar lieliem ierobežojumiem»². J. Rudzītim nākas atzīt, ka, «tiecoties pēc tādiem darbiem, kuros parādītos nācīgas gara atklāsme, nepietiekamā mērā meklēts tas, kas atrokams tautas dvēseles pilskalnos, bet neapvaldīta palikusi cenšanās polemizēt ar vēsturiskiem vai sociāliem ienaidniekiem»³. Šo tieksmi literatūrzinātnieks sauc pat par «launo daimonu», kas ierobežojot literāro, māksliniecisko brīvību un atdalot domu un fantāziju no pārļaicīgā.

«Lāčplēsis» tomēr ir viens no labākajiem Pumpura darbiem un paliekošākajiem domas un literatūras pieminekļiem latviešu rakstniecībā.

Prātnieciskas un estētiskas atziņas XIX gs. beigās ir rodamas arī nacionālās monumentālās prozas iedibinātāju Reiņa un Matīsa Kaudzīšu darbos, R. Blaumaņa drāmās, novelistikā, lirikā un humoristiskajos dzejojumos. Ar šo laiku ir datējama arī latviešu profesionālās akadēmiskās filozofijas dzimšana Jēkaba Oša darbos. Bet E. Veidenbaums, kļūdams par Horācija skolnieku un epikūrisma sekotāju dzejā, ievadīja modernā cilvēka dzīves jēgas meklējumu labirintos.

Gara mantojums nav fizisks lielums. Mūsu pašu esam mēs paši, tā ir mūsu gara jauda: cik spējam ieraudzīt un saprast, atcerēties un ilgoties, ņemt un dot.

E. Buceniece

¹ Jurevičs P. Pretstatu pasaule. — R., 1973. — 150. lpp.

² Rudzītis J. Starp provinci un Eiropu. — R., 1972. — 11. lpp.

³ Turpat.

I

PASAULSKATĪJUMS LATVIEŠU FOLKLORĀ

Kad zeme mājās runāt, pirmā ir tautasdziesma. Kultūras sēkla.

Fridrihsons K., Ziedonis I. Pasāžas. — R., 1985. — 12. lpp.

Filozofiskā doma nerodas tukšā vietā, tai ir sava priekšvēsture. Arī Latvijas filozofiskās un sociālās domas vēsture nebūs pilnīga, ja ignorēsim folkloru, kurā gadu simteņos ir akumulēta tautas garīgā pieredze.

Folklorā nav tikai specifiska mākslas parādība. Noteiktā laika posmā tā ir bijusi tautas pasauleskatījuma galvenā izteicēja. Folklorā glabā liecības par to, kā tikušas meklētas un atrastas atbildes uz būtiskiem cilvēka un sabiedrības eksistences jautājumiem: kas ir pasaule, kāda ir tās uzbūve, kāda ir cilvēka (sabiedrības) vieta un uzdevums pasaulē. Šos jautājumus risina arī filozofija, tādēļ folkloras pasauleskatījuma mantojums pelna nopietnu filozofisku iedziļināšanos, lai gan jautājumu risinājums folklorā un filozofijā ir atšķirīgs gan līmeņu, gan arī līdzekļu ziņā.

Filozofija, būdama specifisks pasaules garīgās apguves veids, pasauluzskatiskās problēmas izstrādā teorētiski, abstrahējoties no empiriskā dzīves plūduma, un apkopo savas atziņas sistematizētā mācībā. Turpretī folkloras pasauleskatījums dzīves pieredzes ceļā tiek nodots no paaudzes uz paaudzi. Pasaules un cilvēka savstarpējo attiecību pamatprincipu noskaidrošana vispirms bija ikdienas dzīves, pat izdzīvošanas jautājums.

Folklorā tautas pasauleskatījums kā sistēma atsedzas visā tautas dzīves kontekstā, jo ir fiksēts ne vien folkloras tekstos, bet arī ornamentos, priekšmetos, ēkās, apģērbā, sadzīves normās, darba un svētku ierāžās. Atsevišķu nekomentētu folkloras tekstu izlase nevarētu dot priekšstatu par dziļākajām tautas pasaules uzskata sakarībām, tāpēc arī šī antoloģijas nodaļa atšķirībā no pārējām veidota apceres formā.

* * *

Jautājums par filozofijas attiecībām ar folkloru (respektīvi: cik daudz filozofijas ir folklorā?) ir konceptuāls, un varbūt tāpēc gadījumu, kad latviešu folklorā meklētas un atrastas filozofisku pārdomu tēmas, nav bijis daudz. Pats jēdziens 'filozofija' rakstos par folkloru un rakstos par tematiem, kuru izpētē

būtiskākie ir folkloras avoti, ienācis samērā nesēn. Parasti tas lietots tautas dzīves gudrības, spriešanas un vērtēšanas spējas nozīmē. Piemēram: «Latviešu folklorā gandrīz līdz pašam feodālisma beigām ir bijusi ne tikai latviešu «daiļliteratūra», bet arī filozofija un atsevišķu zinātņu iedīglu nesēja...» (Ozols A. Latviešu tautas poētiskās daiļrades vēstures problēmas. — R., 1952. — 8. lpp.) Šāda sapratne raksturīga arī P. Birkerta trīsdesmitajos gados rakstītajiem darbiem. Viņa rūpīgajos filozofijas meklējumos latviešu folklorā tomēr saskatāma intuitīva vairīšanās nosaukt atradumu šajā vārdā, tā vietā lietojot jēdzienus «tautas prātniecības sistēma» vai «tautas ideoloģija». Folkloras pētnieki, kas darbojušies Latvijā pēckara gados, pieņēmuši filozofijas jēdzienu, to parasti nekonkretizē (tā K. Arājs norāda uz «dzīves filozofisku tvērumu» folklorā, sk.: Ievadam // Saule sēja sudrabiņu. — R., 1976. — 5. lpp.). Profesionāli filozofi šī jēdziena lietošanā ir atturīgi. Liekas, ka padomju laikā filozofu pievēršanās folkloras mantojumam notikusi galvenokārt divos gadījumos — pirmkārt, tad, kad apcerēta latviešu filozofiskā doma apkopojošos darbos (P. Valeskalns, P. Zeile) un meklēti tās pirmsākumi un priekšvēsture, un, otrkārt, kad acīmredzot ideoloģisku motīvu dēļ folklorā meklēti materiālisma, ateisma iedīgli vai šķiru attiecību atspoguļojums (tas īpaši attiecināms uz laiku līdz 1985. gadam).

Folkloras cilvēka pasaules uzskata pētniecības un interpretāciju vēsturē iezīmējas vairāki tematisko jautājumu loki. Visvairāk uzmanības vēltīts cilvēka pašnojēgumam un pasaules redzējumam, vērtību sapratnei, ētiskajiem un estētiskajiem priekšstatiem. Šobrīd vislabāk izpētīta ir mūsu senču mitoloģija un tās atspoguļojums folklorā.

Cilvēks un viņa eksistenciālie jautājumi ir vienmēr bijuši folkloras filozofiskās apzināšanas mēģinājumu centrā. Te jāpiebilst, ka jau pats K. Barona «Latvju Dainu» kārtojuma princips ir antropoloģisks, tas pamatots cilvēka mūža ritumā. Šķiet, ka visvairāk pētnieku uzmanību saistījis dvēseles jēgums. Tas aizsākās jau 19. gs. deviņdesmitajos gados, kad šai tēmai pievērsās K. Kasparsons (Siguldietis), kurš aktīvi meklēja folklorā dvēseļu kulta atskaņas. 1923. gadā iznāca P. Zālītes plašais raksts «Latviešu tautas dvēsele». Vārds 'dvēsele' šeit saprasts etniskās mentalitātes vai psiholoģijas nozīmē. Tās būtisko iezīmi P. Zālīte saskatīja latviešu pastāvīgā tieksmē pēc brīvības. Gan šī darba uzbūve, gan saturs (piem., apjomīgā iedaļa, kas vēltīta tautas pašnoteikšanās idejai un autonomijas projektiem) tomēr liek domāt, ka nosaukumā liktā dvēseles problēma ir pakārtota sava laika politiskajām aktualitātēm. Savdabīgas, lai arī subjektīvas, uztveres piemērs ir R. Rudziša raksts «Dvēsele seno latviešu pasaules uzskatā», kas ievietots «Latviešu literatūras vēstures» 1. sēj., 1935. g. Autors mēģinājis interpretēt cilvēka pašnojēguma struktūrētības jautājumus, īpaši dvē-

seles un veļa sapratni, kā arī aizsaules «topogrāfiju». Rezultātā, pēc R. Rudzīša domām, dvēsele mūsu senču uzskatā ir «augstāks substanciāls spēks cilvēkā... smalka, dievišķa būtne, tērpta augumā», bet velis savukārt «cilvēka smalkākās jeb psihiskās būtnes rupji jutekliska daļa, tīrās dvēseles apvalks». Šķiet, ka autora secinājumu, «ka latviļi sirmajā senatnē [...] ticējuši atdzimšanas mācībai» ietekmējusi aizraušanās ar Rēriha skolas idejām, jo tas iegūts bez pietiekamas argumentācijas. Cilvēka «struktūras» jautājuma kontekstā jāpiebilst, ka vairums folkloras pētnieku atzinuši, ka latviešu folklorā nav saskatāmi precīzi sistematizēti uzskati par auguma, dvēseles un veļa attiecībām un nodalīšanos pēc nāves (tā domāja P. Šmits, K. Straubergs, L. Adamovičs). Autors apgalvojumam, ka senlatviešu priekšstatos «cilvēks sastāv no auguma, veļa un dvēseles», ir E. Brastiņš. Sai viņa idejai nav pamatojuma folkloras avotos, taču tā jāmin, jo atstājusi ļoti lielu ietekmi līdz pat šai dienai. Šo jautājumu pētniecība Latvijā pēc Otrā pasaules kara bija ja ne tieši aizliegta, tad katrā gadījumā «neieteicama». Trimdā savukārt K. Polis 1952. g. Mārburgas Universitātē ieguva Dr. grādu reliģiju vēsturē par disertāciju «*Gott und Seele als religiöse Vorstellung der alten Letten*» (1962. g. publicēta arī latviešu valodā). K. Poļa secinājumi mūs interesējošā aspektā ir tuvi R. Rudzīša izteiktajiem: «Dvēseli uzskatīja par preeksistentu, mūžīgu, reālu, garīgu, individuālu substanci ar neatkarīgu, neatvedināmu, neatceļamu paširību. Pēc seno latviešu pārliecības, cilvēciskās būtības traģēdija slēpjas dvēseles savienošanā ar matēriju — miesu.»

Kultūrantropoloģijā tik būtiskajam jautājumam par nāves nojēgumu 1938. g. žurnālā «Ceļš» rakstā «Aizkapa dzīve latviešu tautas tradīcijā» pievērsies V. Grāvītis. No šodienas viedokļa raugoties, daudz kas var likties viņa darbā apšaubāms, tomēr šķiet, ka paliekoša vērtība ir atziņai: «Nāves robeža latviešu uztverē nav līnija, bet plata spēklauka josla, kurai miršanas laikā izejot cauri viņš zaudē dzīvības un iegūst nāves kvalitātes, nezaudējot apziņas satura dzīvības kontinuitāti ar iepriekšējo dzīvi.»

Būtiska loma cilvēka pasaules skatījuma izpētē ir L. Adamoviča, K. Strauberga un E. Zicāna polemikai par senlatviešu pasaules ainu struktūru. Tā izraisījās trīsdesmitajos gados.

Kā redzam, minētajiem jautājumiem pievērsušies gandrīz tikai pirmskara vai trimdas interpretētāji. Tam ir ideoloģiski cēloņi. Vienlaikus jāatzīmē, ka šo rindu autorei šķiet pamatoti apšaubīt agrāk lietoto iedalījumu «padomju» un «pirmspadomju» periodos, ja runa ir par folkloras filozofisku apzināšanu. Kāpēc? Visslabāk tas saskatāms, ja aplūkojam to literatūru, kas veltīta ētiskajiem un estētiskajiem priekšstatiem folklorā, tautas dzives gudrībai, vērtību sistēmai, sākot no šī gadsimta divdesmitajiem gadiem līdz mūsdienām. Mazāk interpretēt,

Sprēslenīcas

vairāk apkopot un sistematizēt tiecīs P. Birkerts, kura spalvai pieder apjomīgi sacerējumi: «Latvju tautas estētika» 2 sējumos (1938.—1939. g.), «Ievads latvju tautas prātniecībā» (1937. g.), «Latvju tautas dzīves gudrība» (1936. g.). Vēl estētisko domu divdesmitajos gados pētījis A. Svābe, sešdesmitajos un septiņdesmitajos — P. Zeile un R. Tavare. Par ētisko vērtību sapratni trīsdesmitajos gados rakstījis P. Zālīte, septiņdesmitajos un astoņdesmitajos — S. Lasmane (Rimša). Šiem darbiem ir dažāds ideoloģiskais noformējums (brīvprātīgs vai uzspiests), tomēr nevar nepamanīt, ka saturiski tie pieder vienai tradīcijai. Jāpiebilst arī, ka dažādiem šīs tematikas aspektiem pieskārušies arī vairāki nefilozofi — folkloristi, literatūrzinātnieki, vēsturnieki. Kādas tad ir galvenās atziņas? Tiek akcentēta

ētisko un estētisko vērtību saistība, skaistā un tikumiskā vienība, norādīts uz šo jomu aksioloģiskajiem aspektiem. It bieži tiek uzsvērtā dainu un kristīgās ētikas principu atšķirība. Par galveno ētiskā ideāla nesēju tiek uzskatīts bārenītes tēls. Pētnieki neatkarīgi no sava pasauleskātējuma ir atzīmējuši, ka gudrība vislabāk redzama darbībā. Mazāk tradicionālas domas izteicis A. Svābe, piemēram, uzsverot estētiskās uztveres erotiskos aspektus. No pašiem jaunākajiem darbiem gribas atzīmēt S. Lasmanes ievadu tautasdziesmu izlasei «Liepu laipa» (1989. g.). Blakus jau pieminētajam tradicionālajam folkloras tvērumam šeit var saskatīt vairākas jaunas iezīmes. Tās galvenokārt skar folkloras cilvēka un apkārtnes pasaules attiecības. Te uzsvērtā labvēlības un saskaņas meklēšana, bet arī pašpietiekamība kā ētiskajam ideālam būtiski piemītoša, 'Es' kā viens no dainu cilvēka svarīgākajiem vārdiem. Šeit jūtama filozofes atbilde uz pēdējos gados būtiskajiem jautājumiem: Kas no tā mums pārvērtējams? Kas no tā mums arī šodien der?

Folkloras ir svarīgākais avots arī senlatviešu mitoloģijas un reliģijas izpētē. Tā aizsākās jau pagājušā gadsimta pēdējā

ceturksnī, bet īpaši uzplauka šī gadsimta sākumā, kad lielāko ieguldījumu tās zinātniskā pētniecībā deva P. Smits, teologi L. Adamovičs, E. Zicāns, E. Rumba u. c. Augstākie sasniegumi šajā nozarē saistās ar trimdā dzīvojošā pētnieka H. Biezā vārdu. Filozofu interesi par viņa darbiem izraisa ne vien autora secinājumi, bet arī reliģijas fenomenoloģijas metodes pielietojums. Mitoloģijas aspektiem trimdā vēl pievērsušies L. Neilande un A. Johansons.

Jācer, ka nākotnē filozofu un folkloristu, vēsturnieku un valodas pētnieku pūliņi cits citu papildinās.

* * *

Folklorā paustais tautas pasaules uzskats ir ilgstoša laika perioda veidojums, ko ietekmējis tradicionālais dzīvesveids, senās kultūras mantojums mitoloģiskā pasaules uzskata veidā, tautas vēsturiskais liktenis un kristietība.

Folkloras kultūras materiālais pamats ir feodālā zemkopība ar tai raksturīgo stabilo, gandrīz nemainīgo ražotājspēku attīstības limeni un teritoriālā lauku kopiena ar tās noslēgto sabiedrisko dzīvi. No gadsimta uz gadsimtu te viss it kā rit vecajās sliedēs, jo dzīves ritms ir galvenokārt atkarīgs no dabas norisēm, sociālie faktori te maz iejaucas. Tādēļ arī folkloras kultūru mēdz pieskaitīt pie tradicionālajām kultūrām, jo tajā dominē stabilitāte. Balstoties uz dabas noteiktajiem ritmiem, te izstrādājies optimāls pasaules un cilvēka attiecību saskaņotības modelis, pēc kura vadās visi attiecīgās kopības locekļi. Šķiriskajām attiecībām ir sekundāra loma.

Grūti būs atrast vēl citu tautu, kur tik ilgi feodālisma apstākļos funkcionējusi folkloras kā visaptverošā kultūras forma, tik plaši un pilnīgi attīstot un izmantojot savas iekšējās potences. Vairumam citu tautu kultūra daudz agrāk ieguva principiāli jaunu funkcionēšanas mehānismu — rakstību. Tādā gadījumā folkloras kultūra eksistēja līdzās rakstītajai, tām abām mijiedarbojoties. Latviešu folkloras praktiski nesaskārās ar rakstību, līdz vācu mācītāji ķērās pie latviešu rakstības veidošanas. Mūsu rīcībā esošie folkloras materiāli (aptuveni 3 miljoni vienību LZA Latviešu Folkloras krātuves fondā) ir vākti jau pagājušā gadsimta otrajā pusē, bet to lielākā daļa sakrāta tikai mūsu gadsimtā.

Pētnieki, kas nodarbojas ar folkloru un tautas kultūru, atzīmē, ka savas tradicionālās, konservatīvās iedabas dēļ folkloras pasaules uzskats attīstās līdzīgi koka gadu gredzeniem — jaunu priekšstatu kārtām uzslāņojoties agrākajām. Senākie priekšstati netiek noliegti, atmesti, bet tikai nobīdīti tālāk, vājinās to nozīme un mainās to loma tautas pasaules uzskatā. Kamēr vieni priekšstati vēl aktīvi veic savu pasauluzskatisko funkciju, citiem tā ir jau apdzisusi. «Ārā izmests» netiek gandrīz nekas,

tikai nolikts «citā plauktā» (žanrā), pārdēvēts jaunā, laikam atbilstošākā vārdā vai arī «atdots bērniem» (tāpat kā senie kulta priekšmeti ar laiku kļūst par bērnu rotaļlietām, arī daudzas mītiskas dziesmas un mīklas pārtop bērnu rotaļdziesmiņās un atjautības vingrinājumos: «Zilīte, žubīte, kur tavi bērni?», «Cīrulīti, mazputniņ, negul' ceļa maliņā», «Kur, pelīte, tu tecēsi?» u. c.).

Bērnu folklorā sastopamas vairākas mītiskas izcelsmes rituālās dziesmas.

«Bucīti, āzīti, ku' liki bārduņu?

— Izdevu Krievam izkapšu kalt.

Kam to izkapšu tev vajadzēja?

— Izkapšu vajaga sieniņa plaut.

Kam tā sieniņa tev vajadzēja?

— Sieniņa vajaga gosniņām dot.

Kam to gosniņu tev vajadzēja?

— Gosniņu vajaga pieniņu slaukt.

Kam tā pieniņa tev vajadzēja?

— Pieniņa vajaga bērniem dot.

Kam to bērnu tev vajadzēja?

— Bērnu vajaga cūciņu ganīt.

Kam to cūciņu tev vajadzēja?

— Cūciņu vajaga kalniņa rakt.

Kam tā kalniņa tev vajadzēja?

— Kalniņa vajaga miezišu sēt.

Kam to miezišu tev vajadzēja?

— Miezišu vajaga alutiņu brūvēt.

Kam tā alutiņa tev vajadzēja?

— Alutiņu vajaga brāļiem dzert.

Kam to brāļu tev vajadzēja?

— Brāļu vajaga karā raidīt.

Ko tie brāļi tev pārnesa,

No tā kara pārnākdami?

— Divi zelta adatiņas,

Trešo zelta kniepadatu.

Kur palika adatiņas?

— Tās iedūra liepu celmā.

Kur palika liepu celmis?

— Tas sadedza smalkis pelnis.

Kur palika smalki pelni?

— Tie izlija lielis lietis.

Kur palika lieli lieti?

— Satecēja upītē.

Kur palika tā upīte?

— To izdzēra Dieva vērši.

Kur palika Dieva vērši?

— Tie aizgāja garu ceļu.

Kur palika garis ceļis?

— Tas apauga zaļu mauru.

Kur palika zaļis mauris?

— To noēda Dieva zosis.

Kur palika Dieva zosis?

— Tās aizskrēja augstu mežu.

Kur palika augstis mežis?

— To nocirta Dieva dēli.

Kur palika Dieva dēli?

— Tie uzkāpa debesīs.

Tur tie ēda, tur tie dzēra,

Biķerīšus mētādami.

Es tupēju pagaldē,

Drupatiņas lasīdams.

Es prasīju vienu graudu,

Man iedeва divi graudi;

Es prasīju divi graudi,

Man iedeва trīs graudi;

Es prasīju trīs graudi,

Man iesvieda visu maišeli —

Blije, pierē.»

(LD 2221)

Pasaules uzskata daudzslāņainība pieļauj visai atšķirīgu priekšstatu mierīgu līdzaspastāvēšanu folklorā. Kā ārkārtīgi seni arhaiski priekšstati minami tautasdziesmās atrodamie indoeiropiešiem kopīgie debesu mīti, mitoloģiskās būtnes; teikās, pasakās un buramvārdos — somugru tradīcijā balstītas totēmisma atskaņas. Tam uzslāņojas citi priekšstati. Par to liecina, piemēram, Dieva izpratne folklorā: senākais, indoeiropiešiem kopīgais priekšstats saistās ar Dievu kā skaidrām dienas debesīm, kā Debesu tēvu iepretī mātei Zemei (Mārai?), kā kosmisko norišu kārtotāju, līdzdalībnieku (tāds viņš tēlots Saules mītu tautasdziesmās, arī mīklās). Teikās Dievs parādās kā radītājs un mītiskais kultūras varonis. Te viņa pretstats ir Velns (pazemes valdnieks), kuram Dievs ar viltu un zagšanu izkrāpj uguni, darbarīkus, lopus — visu cilvēkam nepieciešamo (šajās teikās vēl vāji darbojas ētiskie principi, kas, tautas pasaules uzskatam attīstoties, kļūst dominējoši). Pasakās Dievs ir vecs, sirms vīriņš, bieži vien ubags, kurš, staigādams pa pasauli, pārbauda ļaužu tikumu, atalgo labos un soda slinkos. Ieražu folklorā maz iezīmēts Dieva izskats, priekšplānā izvirzītas tās viņa funkcijas, kas saistās ar labklājības, taisnīguma nodrošināšanu cilvēku sabiedrībā. Dievs te ir devējs, palīgs, «līdzinātājs», kurš nodrošina veiksmi darbā («Dievspalīdz'»), bet nekad neko nedod bez darba, gatavā veidā. Folklorā tikpat kā nemaz (izņemot dažas dainas un buramvārdus) Dievs neparādās kristīgās reliģijas Dieva veidolā.

Stadiāli atšķirīgu priekšstatu līdzāspastāvēšanu ilustrē sāls pūšamie vārdi: «Saulīt Māmiņ, Sīkas Zvaigznītes, Dieviņ Tētīt, Laimes māmiņ, nāc tu palīgā, Jēzus Kristus.» (LBV, 1, 402. lpp.)

Jāatzīmē, ka tautas pasaules uzskatā saglabājušās arī cilšu aristokrātijas iezīmes. Šādi priekšstati atrodami arī latviešu tautasdziesmās, it īpaši kara dziesmu ciklā. Iespējams, ka tās ir VIII—X gs. atskaņas, jo karavīri raksturoti kā ļaužu kārta, kas, goda un slavas apvīti, ieņem sabiedrībā īpašu stāvokli («Māsiņai liela slava, / Karā kautis bāleliņš», LT 22 760). Šī laikmeta dziesmām raksturīga arī cieša saistība ar mītisko pasaules izpratni — par karavīru aizgādņiem te darbojas Mēness, Dievs un Māra. Jau no mazotnes māte ar lepnumu audzina nākamo karavīru. Dziesmās atspoguļojas īpaši rituāli, kas saistīti ar karavīra apgērba gatavošanu, došanos karā. Arī pats karš tēlots kā mītiska norise, kurā atspoguļojas mikro- un makrokosma vienotība:

«Es pazinu sav' bāliņu,
Kara vidū ligojot:
Pieci pušķi cepurē,
Sešas zvaigznes zobenā.
No kumeļa iemauktiem
Mēnesnica ritināja.»

(LT 22 859, 6)

Šā perioda dziesmās īpaša attieksme ir arī pret nāvi («Karā kauta dvēselīte / Iet pie Dieva dziedādama . . .», LT 22 762, 2). Kritušo karavīru dvēseles iegūst nemirstību, kara laukā tās salasa Dieva dēli vai Māra:

«Tur staigāja Dieva dēli,
Dvēselītes lasīdami.
Atraduši dvēselīti,
Ietin baltā villainē,
Ienes svētā pavēnī,

Gulda Dieva šūpulī,
Liek eņģeli šūpotāju.
Tas dziedāja šūpodams:
Aijā, miļā dvēselīte,
Karā kauta, nemirusi.»

(LT 22 287, 48)

Pavisam pretēja, skaudri reālistiska attieksme pausta vēlākā perioda kara dziesmās, laikā, kad latviešu cilšu aristokrātija bija pilnīgi iznīcināta. Dziesmās atspoguļojas zemkopja viedoklis par karu, kas zaudējis savu cildenumu un arī jēgu. Zemniekam, kuru karā aizdzinuši sveštautiešu kungi, savas poli-

tiskās intereses kārtodami, karš ir tikai ceļš uz bezjēdzīgu nāvi:

«Kungu kungi karus cēle, / Man tā kara nevajdzēja:
Pajems manus bālēlinus, / Kas kungiem maiži dos?»

(LT 22 545)

«Miera, miera šī zemīte, / Nava vairs ienaidnieka:
Nu varami savas bruņas / Lemešos kaldināt.»

(LT 22 902, 2, var.)

Tautas pasaules uzskats nav rekonstruējams tikai ar viena folkloras žanra palīdzību, lai arī tas būtu tik plašs un aptverošs kā latviešu tautasdziesmas, jo katram žanram ir savas atšķirīgas funkcijas tā vai cita pasaules uzskata aspekta izgaismojumā.

Katram žanram sākotnēji bija stingri noteikts izpildījuma laiks un vieta. Piemēram, mīklas drīkstēja uzdot tikai veļu laikā un tikai telpās, tās saistījās ar Velnu kā pazemes valdnieku, savukārt pasakas bija Dieva pārziņā, un buramvārdiem spēku piešķīra tikai izpildīšanas noteikumu obligāta ievērošana. Arī tautasdziesmas tika saistītas ar kādu darbu vai ieražu. Laika gaitā šie stingrie noteikumi vājinājās un netika vairs ievēroti, taču pasaules uzskata izpratnei tie ir svarīgi.

Atšķirības dažkārt parādās arī tautas pasaules uzskata divu līmeņu — reālā un ideālā (jābūtības) — nošķīrumā. Pirmais līmenis atspoguļo reālo ikdienas dzīvi visā tās daudzveidībā un raibumā, te dominē pielāgošanās apstākļiem, konkrētajai situācijai, augstāki, situācijai pāri stāvoši orientieri izvirzīti netiek: «Kādos vilkos atrodies, tādos kauc līdz» (LSP 2464), «Kas nemāk trīcēt, tas ātri nosalst» (LSP 2408) u. tml.

Ideālais līmenis turpretī orientēts uz jābūtību — dzīvi, kādai tai vajadzētu būt. Šis līmenis apliecina un uztur tautā ideālus, aicina pacelties pāri reālo dzīves apstākļu diktātam, pilnveidot sevi: «Ēdis vai neēdis, turi galvu augšā» (LSP 2533), «Jo man sūri, jo man grūti, / Jo es koši padziedāju...» (LD 110).

Tautas pasaules uzskata reālo līmeni labi atspoguļo sakām-vārdi un parunas, kas funkcionē kā ikdienas valodas sastāvdaļa. Priekšstatu veidošanās process visstraujāk noris šajā žanrā, tas visvairāk atvērts jaunajam, visdinamiskāk atspoguļo mainīgo tautas dzīvē un vairāk nekā citi žanri atsedz individuālo viedokļu daudzveidību. Sakāmvārdos un parunās var sastapt pat pilnīgi pretējus uzskatus par vienu un to pašu parādību: «Jauns ar spēku, vecs ar prātu» (LSP 6548) un «Gadi iet vairumā, prāts mazumā» (LSP 6521) vai «Kāda māte, tāda meita» (LSP 5525) un «Arī vienas mātes bērni nav vienādi» (LSP 5566). Taču sakāmvārdi reizēm paceļas līdz

fundamentāliem vispārinājumiem: «Darbs — visu tikumu pamats» (LSP 14) u. tml.

Pasaules uzskata ideālais līmenis daudz lielākā mērā pārstāvēts tautasdziesmās. Savas īpašās poētiski organizētās formas dēļ tās paceļas pāri ikdienas valodai. Tautai smagajos gadšimos dziesma bijusi nespēka, paguruma noliedzēja, mobilizētāja cīņai ar reālajiem apstākļiem. Arī pasakas ir pateicīgs žanrs, lai paustu priekšstatus par taisnīgumu.

Īpaši var akcentēt divas priekšstatu grupas — mitoloģiskos un morālos priekšstatus. Mitoloģiskie priekšstati dominē pasaules uzskata veidošanās sākumposmā, morālie priekšstati — tā attīstības noslēgumā. Mitoloģija veidojusi pasaules izpratnes pamatus: iezīmējusi senās pasaules ainu struktūru, organizācijas principus, kā arī izstrādājusi ieražas un rituālus — funkcionēšanas mehānismu. Tikumisko priekšstatu centrālā vieta un loma tautas pasaules uzskatā veidojusies pakāpeniski, tautas dzīvesveida un it īpaši tās vēsturiskā likteņa ietekmē, izvērtoties par vērtību kritēriju, kas pakļāvis un pārveidojis arī senākos, ar mitoloģisko pasaules izpratni saistītos morāli indiferentos priekšstatu slāņus.

Mitoloģiskais pasaules uzskats — pasaules uzskata senākā forma — ir atstājis dziļas pēdas visā cilvēces kultūrā, ietekmējot pasaules uzskata tālāko attīstību. Mitoloģiskais pasaules uzskats atspoguļo būtiskas un vispārīgas apziņas veidošanās likumsakarības, tāpēc arī vērojama tik liela līdzība starp visdažādāko pasaules tautu mītiem un rituāliem.

Mitoloģijā sastopam patiesi grandiozu pasaules apjēgumu, «sakārtojumu», «kosmosa» veidošanu no nepazīstamā, neizziņātā un tāpēc svešā pasaules «haosa». Pasaules iepazīšanas, izziņāšanas process mitoloģiskā pasaules uzskata ietvaros reizē ir arī komunikācijas process. Cilvēku kopībai ir nepieciešamība saprasties ar dabu, tāpēc daba tiek uztverta kā uz klausīt un saprast spējīga būtne. Šķiet, ka tieši saziņas meklējumi lielākā mērā nekā bailes no dabas veidoja un noteica pirmos svarīgākos cilvēka un dabas savstarpējo attiecību principus. Cilvēks sākotnēji uztver apkārtējo pasauli kā dabisku, nevis kā pārdaabisku, tādēļ arī viņam pasaule šķiet dzīva, jutīga, ar savām vajadzībām, uzdevumiem, mērķiem.

Analoģija ir pats pirmais un arī universālākais izziņas līdzeklis. Komunikācijā ar dabu tiek lietoti tie paši paņēmieni, kas raksturīgi cilvēku saskarsmei, — gan labvēlīgs runas veids («jaukā valodiņa»), gan dāvināšana, gan arī pats ciešākais saistības veids — radniecības saišu nodibināšana — ar kokiem, zvēriem, debess spīdekļiem: «... Oši, kļavi, ozoliņi, / Tie bij mani bāleliņi» (LT, 17 527), «Māte, mani audzēdama, / Sola Dieva dēliņam; / Kad uzaugu, tad nedeva, / Tad iedeva Mēnesim» (LT 33 843). Ar radniecības saišu nodibināšanu (gan

reālu, gan simbolisku) tiek pārvarēts senajam cilvēkam tik nozīmīgais pasaules dalījums «savējā» un «svešā» («mēs» un «viņi»). Radniecības idejas svarīgā nozīme senā cilvēka pasaules uzskatā netieši atspoguļojas arī kāzu mīta plašajā izvērsumā latviešu folklorā: dažādos līmeņos te sastopam vienu un to pašu sižetu — gan kā debess iemītnieku (Saulas meitas un Dieva dēla), gan kā putnu (cielavas un cīruļa), gan kā profanizētas kukaiņu (blusas un circeņa) kāzas, nemaz nerunājot par ļaužu kāzu norises plašo atainojumu. Kāzas (vedības) kā radniecības saišu nodibināšana veido noteiktu stereotipu, «šablonu», ar kura palīdzību, ekstrapolējot jau zināmo, izzināto uz vēl nepazīstamām sfērām, iespējams tās pievienot izzinātajai pasaulei.

Tīri simboliskas sakarības, kurām, no mūsdienu viedokļa raugoties, trūkst racionāla pamatojuma, jādodomā, nodrošināja savdabīgu pirmatnēju pasaules vienotības izpratni. Mitoloģiskā pasaules uzskata ietvaros pasaules vienotība izpaužas kā vienotība struktūrā (izomorfisms, mikro- un makrokosma saistība) un arī kā funkcionāla vienotība (visi pasaulē esošie objekti iesaistīti savstarpēji saskaņotā darbībā). Jautājums par pasaules materiālo vai ideālo pirm pamatu šajā laikā netika izvirzīts, jo nebija vēl izveidojies nojēgums par materiālā un ideālā atšķirīgumu, mitoloģijā (un arī folkloras kultūrā) tie pastāv nediferencētā, sinkrētā veidā. Piemēram, var minēt Visuma, cilvēka un vides elementu (ēku, atsevišķu darbarīku etc.) uzbūves principu līdzības ievērošanu. Svētku tērps tā svarīgākajos elementos atbilst attiecīgajiem elementiem Visuma uzbūvē: vainags — saule, villaine — zvaigžņota debess (it īpaši VII—XIII gs. latgaļu villainēs). Arī ēku ceļot, ievēroja vairākus priekšnoteikumus, lai šis mazais Visuma modelis saskaņīgi iekļautos lielajā pasaules kārtībā.

Cilvēces kultūras pirmsākumos pasaules iekārtojuma pamatprincipi tika fiksēti binārajās vērtību klasifikācijas sistēmās, kas raksturo katras lietas, procesa, parādības stabilo vietu un vērtību pasaules kopējā struktūrā. Binārās vērtību klasifikācijas sistēmas ir pazīstamas visās tradicionālajās sabiedrībās. Šīs sistēmas ir apbrīnojami līdzīgas. Binārās klasifikācijas sistēmas veido pretstatu pāri (savs—svešs, labais—kreisais, augša—apakša, vīrišķais—sievišķais u. tml.), kurā katrai pretstata pusei mēdz būt noteikta (pozitīva vai negatīva) vērtība.

Pati fundamentālākā ideja folkloras pasaules uzskatā ir kārtības ideja. Tās ģenēze ir nesaraujami saistīta ar pašiem pirmajiem cilvēka mēģinājumiem apjēgt pasauli, atklāt tās likumus, līdzsvaru, harmoniju. Kārtības ieraudzīšana pasaulē un tās ieviešana pirmatnējā kolektīva dzīvē ir nozīmīgākais, ko cilvēce mitoloģiskā pasaules uzskata ietvaros sasniegusi apziņas attīstībā. Viens no vissvarīgākajiem pasaules uzskata uzdevumiem ir pasaules «iekārtošana» (kosmosa veidošana).

Likumsakarību zināšana piešķir pārliecības spēku cilvēkam un jēgu viņa mērķtiecīgajai darbībai.

Pasaules kārtības atklāšana atspoguļojas trīs savstarpēji saistītu uzdevumu risinājumā. Proti: 1) katra pasaules elementa vieta kopējā pasaules ainā ir jāfiksē telpā un laikā; 2) ir jānosaka pasaules elementu savstarpējās sakarības; 3) ir jānoskaidro katra pasaules elementa funkcijas — tā jēga un uzdevums šajā pasaulē.

Vienas no pirmajām fundamentālajām likumsakarībām ir priekšstati par diennakts un gada apriti dabā, par cilvēka mūža posmiem — dzimšanu, augšanu, brieduma sasniegšanu, novecošanu un nāvi. Tie ir folkloras pasaules uzskata pamatvelki.

Seno pasaules ainu folklorā atspoguļo konkrēts, uzskatāms simbols — pasaules koks. Tas asociatīvi ir ļoti ietilpīgs, dažādām būtiskām sakarībām bagāts un acimredzot tāpēc tik plaši izmantots dažādu kultūru, arī baltu, areālos. Pasaules iedalījums trīs sfērās raksturīgs tieši zemkopju kultūrām; laikposmā, kad galvenā nodarbošanās vēl bija medniecība, zvejniecība un dabas produktu vākšana, bija pazīstams tikai dalījums zemes un debesu sīērās. Koks strukturē pasaules telpu vertikāli trīs sfērās: apakša — pazeme (saknes), vidus — zeme (stumbrs) un augša — debesis (zari, galotne). Atbilstoši grupējas attiecīgajām sfērām piederošie dzīvnieki: rāpuļi, zvēri, putni.

«Vysu mežu izstaigoju, / Taida kūka naatrodu:
Vara saknes, zelta zori. / Sudrabota vērsyuneite;
Pa zorim strodi dzīd, / Vērsyunē laksteigola.»

(LT 10 631, 4)

Koks daļa pasauli ne tikai vertikāli, bet arī horizontāli — pēc debesu pusēm un saules ceļa:

«Bērziņš auga trīs lapām / Saules taka maliņā:
Tai vienā diena ausa, / Tai otrā Mēnestiņis,
Tai trešā lapiņā / Lec Saulīte vizēdama.»

(LT 10 107, 3, var.)

Kā pasaules modelis koks senajam cilvēkam palīdzēja orientēties ne tikai pasaules uzbūvē, bet veica arī senā kolektīva dzīvē svarīgas organizatoriskas funkcijas, it īpaši ieražu un rituālu norisēs. Koks ļauj «organizēt» pasaules centru ikvienā mājā vai sētā (Visuma ekvivalentā). Kad pienācis kolektīva dzīvē nozīmīgu svētku — gadskārtu vai mūža ritu — laiks, ap koku vai tam ekvivalentu simbolu — vērtustabu, zobenu, arī cilvēku — tiek centrēta visa svētku rituāla norise; piemēram, kristībās («Stādīju ieviņu plāniņa vidū..»), kāzās («Sasēda liepiņa ar ozoliņu..»), bērēs («Ko mēs labu stādīsim? Čim, čim, čim! / Vienu kuplu liepiņu, čim, čim, čim! / Nolauzi zariņu, čim, čim, čim! / Paliiek tukša vietiņa, čim, čim, čim!»). Tas pats

vērojams gadskārtu ieražās, piemēram, vasaras saulgriežos: «Jāņu bērni danci veda / Apkārt kuplo ozoliņu, / Tas nebija ozoliņš, / Tas bij pats Jāņa tēvs.» (LT 16 258)

Pasaules telpisko organizāciju folklorā ļoti bieži raksturo arī aplis. Aplis ietver «savu», zināmo pasauli, tā ir savdabīga drošības aploce, kas norobežo no «svešās», nepazīstamās pasaules. Aplim (gredzenam, jostai, sētai, rituālajai tīrumu apjāšanai u. tml.) folklorā tiek piedēvēta aizsargfunkcija: «Vai, Jānīti, Dieva dēls, / Tavu platu cepurīti! / Visa plata pasaulīte / Apakš tavas cepurītes.» (LD 32 909) Pārvietošanās telpā ārpus ierastajām robežām folklorā visai bieži iezīmēta kā došanās brīnumu pasaulē, kuras likumi nav zināmi, tāpēc var rasties šaubas, vai arī citur darbojas tie paši likumi, kas «savā», pazīstamajā pasaulē. Tautasdziesmās par ceļu atspoguļojas gan bailes doties tālākos braucienos (Dievs, Mēness u. c. aizgādņi tiek aicināti par ceļabiedriem), gan arī dažādi fantastiski stāstījumi par to, kā izskatās «svešās zemēs» («. . . cūkai ragi, vistai pupi, / Āžam sedli mugurā. . .»). (LT 21 750) Arī pasakas ir sava veida «ceļojuma piezīmju» žanrs.

Senajai pasaules aīnai raksturīgs dalījums zonās. Katram pasaules iemītniekam ir sava noteikta atrašanās vieta: «Kam tie kalni, kam ielejas, / Kam zaļie ozoliņi? / Dievam kalni, Laimai lejas, / Bitei zaļi ozoliņi» (LT 12283, 1). Piemēram, arī Čūsku vārdi: «Kulaš, kulaš, kur tu teci / Manā Māras zemītē, / Tev pieder puri, meži, / Man tā Māras zemīte.» (LBV, 1, 229. lpp.)

Senais pasaules dalījums atspoguļojās arī apvidvārdos, piemēram, kalni parasti saistīti ar debesu sfēru (Dieva kalns, Saules kalns, Mākoņkalns, Padebešu kalns), turpretī purvi, ezeri, alas visbiežāk saistītas ar zemes, pazemes sfēru (Velna purvs, Velnezers, Velna alas, Māras kambari). Teikās Velnam bieži vien tiek piedēvēta arī kalnu radīšana, kas ir pretrunā ar latviešu folklorā funkcionējošo pasaules iekārtojuma principu, saskaņā ar kuru kalns pieder debesu sfērai. Viens no senākajiem debesu simboliem ir kalns: «Liels liels kalns, ne var pāri pārkāpt, ne apkārt apiet. — Debess.» (LTM 799) Teikās, iespējams, atspoguļojies vēlināks priekšstats, kas veidojies, paplašinoties cilvēku saimnieciskajai darbībai, — kalni šo darbību traucē, tāpēc tos sāka dēvēt par Velna darbiem.

Teikās, kas stāsta par pasaules radīšanu, Dievs nedarbojas viens pats, bet gan kopā ar savu pretspēku — Velnu, tāpēc arī pasaulē atrodami kā viena, tā otra darbi.

Kā cēlušies purvi

«Sākumā ūdens vien bijis. Velns toreiz bijis Dieva labākais kalps. Reiz Dievs saka Velnam, lai no jūras dibena izgrābj zemes un iznes. Velns vienu sauju ieber mutē, otru uznes Dievam. Dievs izsēj zemi, teikdams: «Lai aug un plešas, un lai

zāle aug uz tās!» Tā aug kalni un lejas. Velnam mutē arī sāka augt zeme. Velns nevar izturēt, izsplauj, un tā ceļas purvi.

Dievs apskaities uz Velna un nosviedis to zemē. Velnam pieder purvi; tā tam ir trešā daļa pasaules.» (LTT, 85. lpp.)

Kārtība, stabilitāte pasaulē ir nodrošināta tad, ja viss atrodas savā vietā. Dažādas nesaskaņas, nelaimes, slimības u. tml. bieži vien rodas tāpēc, ka šī stabilitāte, kārtība ir izjaukta. Šādos gadījumos ir svarīgi panākt, lai viss atkal nostātos savā vietā. Piemēram, Sāpju vārdi: «Kauls iekš kaula, miesa iekš miesas kā saule un mēness iet savā vietā.» (LBV, 1, 243. lpp.)

Pasaules kārtība un saskaņa folklorā netiek vērtēta subjektīvi, tikai no cilvēka interešu viedokļa. Pasaulē tiek atklātas un atzītas arī tās objektīvās sakarības, kas cilvēkam gan ir nevēlamas, toties ir nepieciešamas saskaņotai pasaules funkcionēšanai. To varam vērot, piemēram, attieksmē pret nāvi. Latviešu folklorā daudzviet varam atrast subjektīvu nostāšanos pret nāvi, tās nežēlīgumu, taču līdzās tiek atzīta nāves objektīva nepieciešamība. Piemēram, pasaka par drošsirdīgo zaldātu modelē iespēju uzveikt nāvi, taču reizē rāda arī, ka šāda uzvara var izraisīt sajukumu pasaules kārtībā:

«Bet kas nu notika? Tagad vairs nemira neviens cilvēks. Visi dzīvoja nosirmojuši un sakrupuši. Vairāki gadu tūkstoši bija pagājuši. Vecie pavisam bija apnikuši dzīvot un brēca pēc Nāves.» (LFKFD 687, 279)

Tad Dievs esot prasījis saulei: vai nezinot, kur Nāve nogrimusi? Saule atbildēja, ka viņa Nāvi nav redzējusi. Tad aicināja mēnesi un zvaigznes, vai tie nezinot, kur Nāve palikusies. Arī šie atbildēja, ka neesot manījuši. Beidzot sauca vēju: vai tas nezinot? Vējš atbildēja, ka drusciņ esot gan manījis, kur Nāve palikusi.

Tad Dievs pavēlēja vējam pūst, cik spēka. Vējš pūta kādas trīs nedēļas un izpūta beidzot Nāvi no pakalnes.

Un Nāve izcēlās kājās un izbadējusies iesāka briesmīgi cilvēkus kaut. Vispirms viņa ķērās pie krustdēla, kurš bija palicis dikti vecs un nevarīgs. Bet vecie, kas iepriekš tā brēca pēc Nāves, tagad, Nāvi atkal ieraudzīdami, slēpās un muka pa kaktu kaktiem. Bet kur tu izslēpsies no Nāves? Viņa tagad netaupīja neviena.» (LFK 687, 278)

Normāla pasaules funkcionēšana nav atkarīga tikai no tās iekārtojuma vien. Kārtība ir jāuztur nepārtraukti, tāpēc folklorā stāsta, ka visam ir gan sava vieta un laiks, gan sava uzdevums, sava misija, kas izsakāma vienā vārdā — strādāt. Darbs kā eksistences pamatnosacījums folklorā ir visaptverošs, to var uzlūkot pat par atribūtu, jo strādāšana attiecas uz jebkuru parādību un lietu vai dzīvu būtni — sākot ar adatu un biti un beidzot ar debesu spīdekļiem un mitoloģiskām būtnēm. «Dzīvot nozīmē strādāt» ir universāla formula. Tas ir dabisks

cilvēka eksistences stāvoklis, un to pašu analogiju viņš saskata arī apkārtējās pasaules aktīvajā eksistencē. «Saulē savas meitas rāja, / Vidū gaisa stāvēdama: / Viena plānu neslaucīja, / Otra galdu nemazgāja.» (LT 10 264)

Saulei ir īpaši liela darba «slodze»:

«Kas to teica, tas meloja, / Ka saulīte nakti guļ:
Dienu loka zaļas birzes, / Nakti jūras ūdentiņu.»

(LT 10 156)

«Saulīt' brauca gar debesī, / Div' dzeltēni kumeliņi.
Ai, Saulīte, mīlā, baltā, / Vai tie tevīm nepiekusa?
— Vai tie kusa vai nekusa, / Nevarēju dusināt.»

(LT 10 073, 1)

«Divi, divi, kas tie divi, / Kas miedziņa negulēja?
Ūdens miega negulēja, / Saule, gaisu tecēdama.»

(LT 10 004)

Arī mīklas atspoguļo priekšstatu par darba vispārējo raksturu: «Strādā dienu, strādā nakti, nevar darbus padarīt. — Upe.» (LFK 834, 1728) «Mūžam tecīņus vien tek, pasaules mantu krādams, pašam nav vizes kājās. — Ratiņš.» (LFK 527, 35406) «Mazs, kluss sunītis māju sargā. — Atslēga.» (LFK 17, 3366)

Parunās parasta lieta ir cilvēku strādīgumu pielīdzināt dzīvnieku un darbarīku «strādīgumam»: «Mudīgs kā skudra» (LSP 1542), «Darbīgs kā bitīte» (LSP 1544), «Čakla kā irbīte» (LSP 1545), «Strādā kā lācis» (LSP 1549), «Šuj kā adatiņa» (LSP 1553).

«Bitītei, māšiņai — / Abām viens tikumiņš:

Viena čakla, otra čakla, / Krietna darba darītāja.»

(LFK 1845, 516)

Kā čakluma paraugs folklorā īpaši izcelta bite:

«Ej, sliņķīti, pie bitītes, / Mācies bites tikumiņu!

Ne tai kunga, ne stārasta, / Saldū medu salasot.»

(LT 1307)

Mitoloģiskās būtnes strādā, gādājot par kārtību katra savā sfērā. Kā iespējama atskaņa no matriarhāta latviešu folklorā raksturīgs plašs mātes kults — katrai nozīmīgākai pasaules sfērai un parādībai ir sava māte (Meža māte, Zemes māte, Vēja māte, Jūras māte, Ceļa māte, Piena māte, Lopu māte u. tml.). Vienīgi Dievam ir zināmā mērā aptveroša loma, tomēr folkloras Dievs nav pati pilnība. Jau pasaules radīšana ir kopdarbs, kurā piedalās gan Dievs, gan arī Velns. Kā palīgi un padomdevēji tiek iesaistīti arī dzīvnieki.

Gudrais padoms

«Senos vecos laikos, kad Dievs bija radījis zemi, tad pašam zemes radītājam bija lielas bēdas, jo zeme bija iznākusi vairāk, nekā viņš to bija vēlējis. Nu Dievs prātoja, ko darīt ar lieko zemi. Tā prātojot, pienāca klāt ezis un jautāja: «Ko nu, Dieviņ, tā prāto, pieri saraucis?» Dievs nu šim izstāsta, ka zeme esot iznākusi vairāk, nekā viņš to vēlējis. Tad ezis sacīja uz Dievu: «Zini ko, es tev varu dot labu padomu šajā lietā!» Dievs priecīgi iesaucās: «Nu, kādu?» Ezis teica: «Ņem no vienas vietas zemi un ber izrakto zemi otrā vietā gubās.»

Dievs ļoti priecājās par eža gudro padomu un darīja, kā ezis bija mācījis; un nu radās jūras un kalni. Dievs sacīja uz ezi: «Par šo gudro padomu kā atalgojumu es tev došu zelta spalvas.» Bet ezis tam atbildēja: «Es neesmu tik lepns kā tu un nevēlos zelta, bet dod man kažoku ar adatām, kas man var noderēt kā aizsargs pret ienaidniekiem.»

Dievs iedeva ezim kažoku ar adatām, ko eži vēl šo baltu dien' valkā.» (LTT, 49. lpp.)

Dievs ir viens no pašiem senākajiem mitoloģiskajiem tēliem. Laika gaitā viņš iegūst arvien jaunas funkcijas. Tāpat kā Laima, Māra u. c. mitoloģiskās būtnes, Dievs neizraisa cilvēkos bailes, drīzāk gan kaunu, apzinoties savu slinkumu vai nekārtību iepretī citu būtņu čaklumam un nemitigai rosībai.

Viena no svarīgākajām Dieva funkcijām ir rūpes par vienlīdzību un taisnīgumu («Dar', Dieviņ, ko nedar, / Dar' visiem līdzību: / Kam dar' grūti uzaugot, / Tam dar' viegli dzīvojot» (LD 9172) vai arī: «Dieviņš līda līdumiņu, / ne visiem līdzi līda: / Citiem līda šovasar, / Citiem citu vasariņu.» (LD 33 657)

Bet cilvēks nepaliek malā un ir tiesīgs izteikt savu vērtējumu.

«Es Dievam tā dariju,
Kā Dieviņš man darija:
Tīšām kāru cepurīti
Pie Dieviņa namdurvīm.

Es Dievam tā dariju,
Kā Dieviņš man darija:
Kā Dieviņš man noņēma
Cepurītes valkātāju.»

(Tdz., 54 680)

«Kū, Dīveņ, tu dareisi,
Ka mes visi nūmērsim?
Ni tev sīvas, ni tev bārnu,

Kas tev vacam maizi dūs?
Tu staiguosi raudodams
Pa tū plotū pasauleiti.»

(LFK 1950, 3664)

Īpaša vieta ir cilvēka darbībai. Tā netiek pretstatīta dabai un tās norisēm. Tieši pretēji, cilvēks ar savu darbību palīdz dabai pilnveidoties. «Kur, liniņi, jūs paliktu, / Ja meitiņas neuzaugtu? / Kas jūs plūktu, kas jūs vērptu, / Kas jūs daiļi darinātu?» (LT 3711) Cilvēks ir atbildīgs par sev uzticētās pasaules daļas kārtību, saskaņu, par to, lai neizniekotu, neaizlaistu postā to, kas ir tieši atkarīgs no viņa darba:

«Gauži raud mieža vārpa, / Uz celiņa gulēdama:
Ne saņēma arājiņš, / Ne arāja ligaviņa.»

(LT 2363)

«Neraud' gauži, sila priede, / Ne es tevi skaliem cērtu:
Cērt' istabas pamatiem, / Daiļu dziesmu klausīties.»

(LT 12 658)

Folklorā liecina, ka tautas pasaules uzskatā mīla un tuva ir dabas antropomorfizācija. Cilvēks izturas pret visu dzīvo kā sev līdzīgu. Folklorā šī cilvēciskā attieksme, līdzjūtība pret visu ir spēcīgi akcentēta jebkurā cilvēka darbības jomā:

«Lai bij grūti, kam bij grūti, / Liniņam, tam bij grūti:
Plēš matiņus, cērt galviņu, / Met kauliņus ūdenī.»

(LT 3707)

«Cērtaties, karavīri, / Necērtiet kumeliņu:
Karavīra māte raud, / Kas raudāja kumeliņu?»

(LT 22 812)

Cilvēka eksistences vajadzību apmierināšana nepieciešami prasa darīt dabai pāri. Latviešu folklorā šī pretruna ir apzināta, tās risinājumam tiek meklēti dažādi ceļi.

Kāpēc koki vairs nerunā

«Agrāk koki runājuši tāpat kā cilvēki. Bet ta posts bijis, — nevarējis nekā malku dabūt. Ja gribi cirst, lūdzas tik žēli, ka pat akmens sirds vietā paliktu mīksts. Kāda saimnieka sievai piedzimst bērns, bet ir tik auksts, ka bērns salst vai no'. Cita nekā, — vīrs iet uz mežu pēc malkas, ar ko krāsni iekurināt, vai ta nu ļausi bērnam nosalt. Vīrs pieiet pie jauna koka un cirtīs zemē. Koks sāk lūgties: «Neņem nu vēl mani, vēl es jauns, gribas padzīvot, ej tur pie vecākā.» Vīrs iet pie vecākā; šis atkal: «Kas nu tev no manis būs, esmu vecs, man jau vidus

tukšs, cik tev nu no manis tās malkas tiks. Bet ej tur pie tā līkā koka, viņš jau tāpat nekam neder.» Vīrs aiziet pie līkā koka, bet šis atkal lūgties: «Necērt nu mani, kas tev no manis būs. Esmu liks un sīksts, ne nu varēsi vezumā iekraut, ne arī pārplēst. Ej labāk tur pie tā taisnā!» Vīrs iet pie taisnā, tas pats dievs, — lai vēl necērtot, kad paaugšot, būšot labs lietas koks. Vīrs cita nekā — iet Dievam sūdzēt. Tā un tā: bērns salst, malkas nevar dabūt. No tā laika Dievs aizliedzis kokiem runāt, un cilvēki varējuši malku cirst, cik uziet.» (LTT, 247., 248. lpp.)

Minētās pretrunas risinājums saistās galvenokārt ar pārliecību, ka cilvēka darbības pamatmērķis ir nevis iznīcināšana, bet gan radīšana — darbs piešķir dabai jaunu jēgu, jaunu derīgumu, pilnveido to arī skaistumā.

«Lieta bija liepiņā, / Lieta liepas zariņā:
No liepiņas kokles šķēlu, / No zariņa stabulīt'.»

(LT 12 652)

«Koša pļava, kad nopļauta, / Vēl košāka, kad sagrābta;
Vēl jo koša, jo ražena, / Kad samesta kaudzītē.»

(LT 3128)

Būtiskākā atšķirība starp mitoloģisko un folkloras pasaules uzskatu ir tā, ka arhaiskās sabiedrības uzmanības centrā ir daba, apkārtējā pasaule, tās «iekārtojums», cilvēku kolektīva vietas noteikšana pasaules kārtībā. Savukārt folkloras pasaules uzskata centrā līdzās dabai kā galvenais izvirzās cilvēks un viņa vieta kopībā, citu ļaužu vidū.

Mitoloģijā cilvēks kā īpašs uzmanības objekts vēl nepastāv. Parastu cilvēku tur vispār neatrodam, ir tikai mītiski senči, varoņi. Tomēr arī folkloras kultūrā indivīds savā apziņā vēl nav pilnībā nošķīries no kolektīva. Folklorā cilvēkā maz akcentē savdabīgo, vienreizīgo, individuālo, te galvenais ir cilvēks kā kopības loceklis, noteiktu sociālo funkciju veicējs.

Tāpat kā mitoloģiskais pasaules uzskats koncentrē uzmanību uz «mūžīgajām» norisēm dabā, folkloras pasaules uzskats pievēršas stabilajam, «mūžīgajam» cilvēka dzīvē: «Visas dienas man zināmas, / Trīs dieniņas nezināmas: / Dzimstamā, mirstamā, / Tautiņās ejamā.» (LD 1174) Viss milzīgais latviešu tautasdziesmu mantojums savā lielākajā daļā aptver šīs trīs dienas — izšķirošos brīžus cilvēka mūžā.

Pievēršanās atsevišķam indivīdam, viņa liktenim, rada izmaiņas arī mītisko būtņu «sabiedrībā». Ja agrāk pietika ar labvēlības nodrošināšanu visam kolektīvam, tad tagad to prasa katrs indivīds. Tāpēc līdzās senajām mitoloģiskajām būtnēm tiek radītas jaunas būtnes, kuru tiešais uzdevums ir gādāt par cilvēka likteni. Svarīgākā to vidū ir Laima. Arī Dievs, kā jau

minēts, uzņemas gādību par atsevišķiem indivīdiem, darbojas līdz cilvēkam viņa ikdienas darbā. Laima atšķirībā no Dieva nav cilvēka ikdienas līdzgaitniece, viņas galvenais uzdevums — lemt likteņa pamatlīnijas, būt klāt mūža svarīgākajos brīžos. Arī atsevišķa indivīda liktenim saskaņā ar folklorā atspoguļotajiem priekšstatiem jābūt iesaistītam pasaules kārtībā, kurā objektīvi pastāv bēdas, nāve, nelaimes. Tādējādi Laima ir objektīvu likumsakarību realizētāja:

«Sēd, māsiņa, rindiņā, / Pašas rindas galiņā!
Nāks Laimiņa, ņems no gala, / Ne no vidus lasīdama.»

(LFK 832, 464)

«Tās meitiņas, tās māsiņas / Cita citu niecināja;
Tā Dēkliņa, tā Laimiņa, / Tā vienādas līdzenāja.»

(LFK 867, 6269)

Laimes lēmums par precēšanos

«Viena meita mudīgi strādājusi laukā. Laime gājusi viņai garām un sacījusi: «Dievs palīdz! Strādā, strādā, meitiņ, tev jau tā visu mūžu būs jāpūlas.»

Meita prasa: «Kādēļ tā?»

Laime atbild: «Tas slinkais puisis, kas tur guļ zem saules puķēm, tas tev būs jāņem par vīru!»

Meita sākusī lūgties, lai tā nevēlot. Laime atbildējusi: «Tur, meitiņ, nekā nevar darīt. Ja mudīgie vien precēsies, kur tad slinkie paliks? Kas tos uzturēs?»

Tā tad arī esot nolemts, ka precējoties viens arvien esot mudīgs, otrs slinks.» (LPT X, 60. lpp.)

Laima tomēr nav auksta, nejutīga likteņdieve, viņa ir žēlsirdīga un tāpēc nereti nonāk pretrunā ar pašas lēmuma objektivitāti:

«Raud māmiņa, raud Laimiņa, / Abas divas gauži raud.
Kam, Laimiņa, tu raudāji, / Pati mūža licējiņa?»

(LD 9259)

Tomēr kopumā tautas pasaules uzskatā fatālisma idejas spēcīgi nav izteiktas, jo galvenā nozīme cilvēka mūža gaitā, likteņa piepildījumā ir viņa paša darbam:

«Dievs man deva, Dievs man deva, / Dievs rokā neiedeva,
Dievs rokā neiedeva, / Iekams pati nedarīju.»

(LT 1291, var.)

«Dzērājs vīrs Dievu lūdza, / Vairāk Dievu kaitināja;
Lūdž ardams, ecēdams, / Tad Dieviņš palīdzēs.»

(LTD, X, 934)

«Vai, Dieviņ, vai, Dieviņ, / Kā tu man nepalidzi?
— Celies agri, gulsties vēlu, / Tad es tev palīdzēšu!»

(LT 1287, var.)

Atšķirībā no mitoloģiskā pasaules uzskata vērienīguma folkloras pasaules uzskats var likties piezemēts, ikdienišķs. Tas nav fiksējis lielus, vienreizējus vēsturiskus notikumus, par kuriem stāsta hronikas. Taču tautas pasaules uzskata spēks un lielākā vērtība slēpjas tieši spējā parādīt ikdienas darba jēgu, mūžīgumu, nepārejošo vērtību: «Neviens godīgs darbs nav cilvēkam par kaunu» (LSP 315), «Katram darbam iet līdz savs spožums» (LSP 320). Ikdienišķais paceļas pāri praktiskai, utilitārai viennozīmībai ar to, ka tas ir svarīgs elements pasaules kārtībā. Katrs, arī visnecilākais darbs, būdams Visuma veseluma komponents, iegūst jaunu, augstāku kopsakara jēgu.

Tautas pasaules uzskatam raksturīga ļoti cieša dziesmas un darba saistība: «... Kuru darbu padarīju, / Tam dziesmiņu nodziedāju» (LT 1159). Ar dziesmas, ar ieražu un rituālu palīdzību («Man māmiņa piesacīja / Baltai iet tūrumā; / Es uzvilku linu kreklu / Ziedainām maliņām» (LT 2270) u. tml.) darbam tiek piešķirta īpaša svētķu noskaņa, ētiski estētiska kvalitāte.

Cilvēka attiecībās ar dabu un citiem savas kopības locekļiem ir orientācija uz jau izveidotā, pārbaudītā pasaules uzskata atkaršanu katrā nākamajā paaudzē:

«Tēvu tēvu laipas mestas, / Bērnu bērni laipotāji;
Tā, bērniņi, laipojiet, / Ka pietika mūžiņam.»

(LD 3086)

«Kad rakstiņa nemācēju, / Paraugos paraugā;
Kad dzīvot nemācēju, / Paraugos ļautiņos.»

(LD 7175)

Taču tautas pasaules uzskats nevarēja saglabāt savu noslēgtību un nemainīgumu, jo sabiedrības vēsturiskā attīstība, sociālo grupu nevienlīdzības pastiprināšanās darbojās kā entropiski spēki, kas jauca seno, stabilo pasaules kārtību un grāva priekšstatu par darbu kā vienīgo iespējamo eksistences veidu. Tradicionālais pasaules uzskats vairs neatbilda jaunajai realitātei, un folklorā sāka parādīties kritiski apcerīgas noskaņas:

«Viena zeme, viena saule, / Nav vienāda pasaulīte;
Citam zelts, sudrabiņš, / Citam gaudas asariņas.»

(LT 17475)

«Darbs nav zaķis, projām nesekries» (LSP 1778), «Ko steigsies, tālāk par kapu netiksi» (LSP 1780) u. tml. «Slinkums ir visa ļaunumu sakne» (LSP 1560); «Maķenīt palaidos / Vienu gadu slinkumā: / Trīs gadiņi nevarēju / Maizītē atgūties.» (LT 1306)

Latviešu tautas vēsturiskais liktenis izvirza kā svarīgu uzdevumu — veidot un attīstīt tautas pasaules uzskatā tā ideālo, jībūtības līmeni.

Pasakai ir īpaša vieta tautas ideālu veidošanā un uzturēšanā. Tā ir tradicionāls vīriešu žanrs iepretī tautasdziesmai kā sieviešu žanram. Viena no raksturīgākajām pasakas iezīmēm ir uzturēt ticību taisnības uzvarai. Pozitīvie pasaku varoņi, no vienas puses, ir lielie stiprinieki, taču, no otras puses, pozitīvie varoņi ir arī sīkie, šķietami vārgie muļķīši, trešie tēvādēli, kas uzveic savus pretiniekus ar prāta spēku. Galvenais, ko pasaka māca, ir glabāt ticību savam spēkam līdz labākiem laikiem, kad radīsies iespēja likt lietā vīra dūšu.

Latviešu folklorā izvirzītais tautas ideāls ir nevis pārpilnība, bet gan pilnība. Tiekšanās pēc pārmērības (tātad līdzsvara, saskaņas zuduma) nes sev līdzī netaisnības. Katram pietiek ar to, ko viņš pats ar savām rokām un gudro galvu var nopelnīt.

Nauda un manta folklorā raksturotas kā pārejošas, ārējas vērtības, un uz tām balstīt dzīves laimi nav droši. Kā nepārejoša, neatņemama cilvēka vērtība iepretī mantai likts tikums, kura pamatu veido strādīgums, čaklums: «Bagātība zūd, tikums paliek» (LSP 5980), «Kam liela manta, tam liela bēda» (LSP 1905).

«Ja, Dieviņ, mantu dod, / Dod ar' gudru padomiņu:
Liela manta, mazs padoms / Izputina valkātāju.»

(LT 17678)

«Gana bija sudrabota / Bagātā mātes meita.
Ko līdzēja sudrabiņš, / Ka nebija tikumiņa?»

(LT 17754)

«Brālītis ņēma krelloto, / Lielu mantu domādams.
Pārtrūkst diegi, izbirst krelles, / Še nu tava bagātība!»

(LT 17757)

«Arājs savu bagātību / Pats sakrāja dziedādams;
Bajāriņa bagātība / Mirka citu asarās.»

(LT 17996)

«Kas tur dzied? Nabags dzied. / Visi Rīgas nami skan.
Bagāts raud, meži skan: / Nauda moca dvēselīti.»

(LD 1005)

Pasakās bārenīte par algu parasti ņem vismazāko lādīti, mātesmeita — vislielāko. No mazās nāk pārticība, no lielās — nelaime.

«Roc zemi, uzraksi laimi» (LSP 363) — šajā sakāmvārdā un tam atbilstošajā pasakā par tēva novēlējumu saviem dēliem precīzi formulēts latviešu zemkopju pasaules uzskatā paustais cilvēka dzīves kredo.

Zemē apraktā manta

«Kādreiz vecs tēvs, taisīdamies uz miršanu, piesaucis savus trīs dēlus un teicis: «Pašlaik man jāmirst. Atstāju jums savu dārzu, kur aprakta liela bagātība. Rociet labi dārzu, tad to atradīsiet.»

Tēvs nomiris. Dēli rakuši dārzu, bet nekādas bagātības neatraduši. Tik dārzs devis bagātus augļus.

Nu dēli attapušies, par kādu bagātību tēvs runājis. Dēli aizvien uzcītīgi rakuši dārzu, saņēmuši bagātus augļus un dzīvojuši laimīgi.» (LFK 556, 6440)

Sociālo ideālu latviešu folklorā lielā mērā aizstāj tikumiskais ideāls. Tikumiskā pilnveidošanās deva tautai morālu spēku izturēt.

Tautas tikumiskā ideāla nesēji folklorā ir tie, kas atrodas uz sociālās hierarhijas zemākā pakāpiena, ir visvairāk apspiesti un pazemoti, — bāreņi un trešais tēvadēls.

«Kas zirņiti nenorāva / Liela ceļa maliņā?
Kas bāreņi neraudina, / Bez māmiņas dzīvojot?»

(LFK 1654, 433)

Bārenītē koncentrētas visas pozitīvās tikumiskās vērtības — čaklums, godīgums, saticība, līdzjūtība, izpalīdzība, gudrība, vienkāršība, pašcieņa —, kuras nostiprinājušās tautas tikumiskajā pieredzē.

Tie ir tikumiskā ideāla nesēji un visspilgtāk pauž domu, ka «Katrs pats savas laimes kalējs» (LSP 6364). Kaut arī tas bija pretrunā ar tālaika objektīvajiem apstākļiem, ideālā tiek uzsvērts, ka cilvēku veido ne tik daudz apstākļi vai augstāku būtņu svētība, bet vispirms viņš pats ar savu darbu:

«Bārenīte, bārenīte, / Kas tev' daiļu darināja?
Manas pašas kājas, rokas, / Mans gudrais padomīts.»

(LD 4500, 1)

Tautas ētikā darbojas morāles «zelta likums»:

«Visi man labi ļaudis, / Kad es pate laba biju;
Visi man naidenieki, / Kad es naida cēlējiņa.»

(LD 23906)

Latviešu tautas vēsturiskais liktenis nav ļāvis mums lepoties ar spēcīgām eposa vai vēsturisko dziesmu tradīcijām. Po-

litiskas, sociālas un nacionālas apspiestības apstākļos, kas iero-
bežoja tautas pašizpaušmi un kā vienīgo «privilēģiju» atstāja
smagu darbu, tauta prata savu ikdienu nenoslāpēt viendienī-
gumā, sadzīvīskumā, bet ikdienišķajā un ierastajā saskatīt tā
dziļāko, vispārcilvēcisko jēgu. Varoņeposa vietā mums manto-
jumā atstāts ikdienas darba eposs. Atziņa, ka darbs ir cilvēka
(plašākā un pārnestā nozīmē arī jebkura pasaules elementa)
eksistences veids un dziļākā jēga, raksturo latviešu tautas tra-
dicionālā pasaules uzskata būtību, un šī tautas pieredzē ieman-
totā apjēgsme, ka ikdienas darbs ir cilvēka un tautas mūžīgas
atjaunošas un pilnveidošanās ceļš, bagātina ne tikai latviešu,
bet arī visas cilvēces kopīgo garīgo mantojumu.

IZMANTOTIE FOLKLORAS AVOTI

- LD — Latvju Dainas / K. Barons, H. Visendorfs. — Jel-
gava, 1894. — 1. sēj.; Petrograda, 1903—1915. —
2.—5. sēj.
- LT — Latviešu tautasdziesmas. — R., 1979—1984. — 1.—
5. sēj.
- LTD — Latvju tautas dainas / Red. J. Endzelīns; Sakārt.
R. Kļaušņiņš. — R., 1928—1932. — 1.—12. sēj.
- Tdz. — Tautas dziesmas: Papildinājums K. Barona «Latvju
dainām» / Red. P. Šmits. — R., 1936—1939. — 1.—
4. sēj.
- LSP — Latviešu sakāmvārdi un parunas / Sakārt. E. Ko-
kare. — R., 1957.
- LTM — Latviešu tautas mīklas / Sast. A. Ancelāne. — R.,
1954. — 361. lpp.
- LTT — Latviešu tautas teikas / Sast. A. Ancelāne. — R.,
1961. — 439 lpp.
- LBV — *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. — R., 1939—
1941. — 1.—2. sēj.
- LPT — Latviešu pasakas un teikas / Pēc A. Lerha-Puškaiša
u. c. avotiem sakop. un red. P. Šmits. — R., 1925—
1937. — 1.—15. sēj.
- LFK — Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu folkloras krā-
tuves materiāli.

Materiālu sagatavojusi *J. Mackova-Treile.*

Pārskatu par latviešu folkloras
vēsturiskajām intepretācijām
sagatavojusi *A. Misāne.*

FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ FEODĀLISMA LAIKMETĀ

1. VĒSTURES FILOZOFISKĀS IZPRATNES AIZSĀKUMS

HRONISTS INDRIĶIS

Livonijas hronikas autors Indriķis dzimis ap 1187. gadu, Livonijā ieradies 1203. g. pavasarī kā bīskapa Alberta pavadoņš un priesteris. Kopš 1208. g. viņš daudzus gadus ir garīdznieks Imeras zemē (spriežot pēc hronikā fiksētajiem 1210. g. un 1213. g. kauju aprakstiem, šis novads robežojies ar Burtņieku ezeru, Idumeju, lībiešu un igauņu zemēm). Imerā Indriķis atradies vēl 1259. gadā. Kā bīskapa Alberta pavadoņš hronists piedalās Romas baznīcas koncilā 1215. gadā, kā tulks pavada pāvesta legātu Modenas Vilhelmu viņa Livonijas ceļojuma laikā 1225.—1226. gadā. Indriķis ir viens no bīskapa uzticības vīriem Tālavas dalīšanā. Dažus gadus viņš ir garīdznieks arī igauņu zemēs (1227—1234).

Spriežot pēc Hronikas, Indriķis pratis latviešu un lībiešu valodu. Par Indriķa tautību izteiktas dažādas hipotēzes. Viena no ticamākajām ir tāda, ka Indriķis cēlies no vāciešiem, kaut gan A. Hanzens un V. Arnsts viņu uzskata par latvieti, kas apguvis kristīgo kultūru.

Hronika sarakstīta 1225.—1226. gadā (ar pielikumu 1227. gadā) viduslaiku latīņu valodā. Tās 4 grāmatās aprakstīta bīskapa Meinharda un Bertolda darbība, lībiešu, letgaļu un igauņu zemju iekarošana, krustnešu cīņa ar sāmsaliešiem, kuršu uzbrukums Rīgai 1210. gadā, Mežotnes aplenkšana 1220. gadā.

Hronikā Indriķis bieži atsaucies uz Bībeli (Veco un Jauno Derību), Breviāru¹, martiroloģiju². Hronikā jūtama arī ievērojamā kristietības teorētiķa Aurēlija Augustīna ideju ietekme, tiesa, vienpusīgā interpretācijā. Šīs idejas Indriķis acīmredzot

¹ Latīņu val. *brevis* — īss; īsi izvilkumi no Bībeles, patristikas autoritāšu, t. s. baznīcas tēvu darbiem, baznīcas himnas. Breviārs radies VIII gs. un laika gaitā ticis pārstrādāts.

² T. s. svēto mocekļu dzīves apraksti.

n'zandam licet mendaciter polluerent. Ergo murum a firmo
 Sameris resurgente. Quintra po castri sicut aduicatiois
 gar expensis: sic eius pietati cedir: ecclesie fundo ab eo p'mur
 p'pato. p'fecto demum castro baptizati recediuano: nondum re
 nari fidem suscipere decretaur. foem tu meynardus: abiecp
 ro no desitit. Et q'pe Senugalli pagani vicium audira lapidib'

Fol. 22^a 22-24

Hadem hyeme fca e eclipso solis: p'magnam
 hora diei. tuc aut albuis circuyit i' theutho
 nia p'vicos q' plarcas: et ecclesias q'rendo p'egit

Fol. 42^a 15.

t'usiuferit De p'pato fca n' d'zest d' p'p'udio i' m' g' d' p'p'io

Fol. 90^a 10-11.

cu captiuis q' spolijs vnicijs: de g'ctiu' d'isione lau
 des vno referens. Esquij s'it quinq' sciozes. de quinq'
 p'ncijs v'p'romie tu g'p'uitis suis: q' atapietes sacri
 baptizatis n'y'mu' tradiderit se totaq' v'vromā
 b'c' marie q' huonēu' ecclie. patēp' firmātes redierit
 gaudentes i' v'vromā. De expugnatoē mag' p' p'
Dost festū p'aniutatis v'ncemigallos i' mesgare.
 suenit sciozes huonēns ecclie expeditioē i' d'

Latviešu Indriķa Hronikas lappuses

apguvis pēc pārstāstījumiem, iespējams, pēc Gregora¹ darbiem, jo tos viņš visbiežāk citējis. V. Biļķins, viens no Livonijas hronikas filozofiskās orientācijas pētniekiem, atzīmē: «Pieejot pie hronista Indriķa, jāsaprot, ka arī viņš kā viduslaiku cilvēks ir sacerējis savu hroniku tā laika garā, smeldamies savus uzskatus no tām idejām, kas ir izaugušas [...] no sv. Augustīna mācībām.»²

Augustīna vēstures filozofija, ko viduslaikos pārņēma Romas katoļu baznīca, izklāstīta darbā «Par dieva valstību» [De civitate dei] 22 grāmatās. Augustīns interpretē vēsturi

¹ Gregors I Lielais (ap 540—604) — Romas prefekts, 7 klosteru dibinātājs, no 590. gada — Romas pāvests, vairāku darbu autors («Dialogi par Itālijas baznīcas tēvu un mūku dzīvi» u.c.), kuros bieži atsaucies arī uz Augustīna darbiem.

² Biļķins V. Indriķa Livonijas hronika viduslaiku gara gaismā. — R., 1931. — 9. lpp.

kā Dieva un velna valstības cīņu. Šī cīņa pastāvējusi jau pirms cilvēka radīšanas, taču sevišķi tā pastiprinājusies pēc Ādama un Ievas grēkā krišanas un viņu padzīšanas no paradīzes, kad par cilvēka likteni kļuvusi darba dzīve. Lepnības pārņemtais Lucifers atkritis no Dieva, citiem eņģeļiem, radījis velna valstību debesīs, bet, panācis Ievas un Ādama grēkākrišanu, — nodibinājis velna valstību virs zemes. Dieva dēls Jēzus Kristus līdz ar kristīgās baznīcas izveidošanu nodibinājis Dieva valstību Zemes virsū. Dieva valstība orientēta uz tikumiskās dzīves atalgojumu, mūžīgo dzīvošanu, bet velna valstība — uz mūžīgām elles mokām. Pagānu institūtos (ģimenē, tiesībās, valstī kā laupītāju bandā), kā raksta Augustīns, dominē velna valstības netikumības likumi. Dieva valstības likumus, Dieva morāli sabiedrības institūtos iedibina kristīgā baznīca, kas līdz Kristus otrreizējai atnākšanai reprezentē Dieva valstību.

Hronikā Indriķis, attēlojot iekarotājus — krustnešus, kuri ar uguņi, zobenu un krustu pakļāva latviešu ciltis, igauņus un lībiešus — kā jaunavas Marijas kalpus un Dieva valstības nesējus, raksturo viņus šīs valstības tikumisko ideālu gaismā. Viņš tēlo tādas krustnešu morālās īpašības kā mīlestību pret Dievu, pazemību, paklausību, taisnīgumu, patiesības mīlestību, patstāvību, žēlsirdību, prātīgumu, laipnību, godbijību, pacietību, miermīlību. Šajā krustnešu apoloģijā relješi atspoguļojas viduslaiku kristietības idejiskā sistēma, ko pārņēma bruņniecība visā savā turpmākajā vēsturē. Iepretim šiem «Dieva kalpu» tikumiem tiek norādīti «velna kalpu», pagānu — latviešu, lībiešu un igauņu cilšu — «netikumi». Pagāni attēloti kā jaunavas Marijas ienaidnieki, kā cilvēki, kas dzenas pēc laicīgiem labumiem; tiek aprakstīta viņu lepnība, nepaklausība, divkosība, viltība, nepastāvība, nemiera gars, necieņa.

Par «Dieva valsts» pārstāvjiem tiek ieskatīti bīskapi Meinhardts, Bertolds, Alberts, Filips, mūks Sifriids, «svētmocekļi» — Venrons, Volkvīns, Arnolds, Lovenburgas Alberts, tiesneši Gotfrīds, Vikbergs. Viņi izplata kristietību gan mierīgiem līdzekļiem, gan arī stingri sodot jaunkristīto patvaļības, turklāt darot to nevis mantkārigos nolūkos, bet Dieva vārdā un Dievam par godu, rūpējoties par cilvēku dvēseles pestīšanu. Attēlojot jaunkristītos, Indriķis cenšas saskatīt «Dieva valsts» tikumus to cilvēku darbībā, kuri sadarbojas ar krustnešiem, nepretojas «Jaunavu kalpiem» un pieņem kristietību. Tāpēc «Dieva bērnu» galvenais tikums ir pazemība, kas veido taisnību. Valdniekiem kā «Dieva bērniem» jā rūpējas par taisnību. Pagāni ir sarāvuši saites ar Dievu, dzīvo iekšējā nemierā.

Hronikas personu un notikumu aprakstā ir ietverts diezgan raibs pārejas spektrs starp «Dieva valsts» un «sātana valsts» vērtībām. Uz šo starpposmu attiecas vācieši, kuri vispirms rūpējas par laicīgu labumu, tāpat arī tie kristieši, kuri krust-

nešiem nav pieņemami, — polockieši, novgorodieši, dāņi un zviedri. Lai slavinātu krustnešu darbus, celtu kristietības autoritāti, Indriķis maksā meslus laikmetam, aprakstot daudzus kristiešu veiktos «brīnumus» (mūka Sīfrīda zārka dēļa «dievišķā» pagarināšanās, paša Indriķa muzicēšanas efekts «laikā, kad igauņi aplenkuši Beverīnu»).

Indriķa Hronikas materiāli daudzkārt izmantoti latviešu literatūrā, piemēram, Ausekļa «Beverīnas dziedoni», kur hronikas tekstā dziedāja lomā ir tēlots Indriķis. Latviešu valodā Indriķa Hronika pirmoreiz publicēta 1883. g. [tulk. M. Siliņš]. Kvalitatīvāko Hronikas tulkojumu un visumā veiksmīgus zinātniskos komentārus (kaut gan šis tulkojums, kā arī komentāri jau novecojuši) publicējis J. Krīpēns 1936. gadā. Fragmenti ir sniegti pēc Indriķa «Livonijas hronikas» izdevuma latviešu valodā J. Krīpēna tulkojumā un ar viņa komentāriem (Rīgā, 1936. g.).

Indriķa Hronikas teksts bijis zināms Livonijas un arī vēlākajos posmos. Tā Hronikas teksta variantu 1740. gadā atradis un tajā pašā gadā publicējis J. D. Grūbers. 1862. gadā G. A. Bielovskis grāfa Zamoiska bibliotēkā Varšavā atradis vecākā slāņa tekstu [*Codex Zamoscianus*], kura cilmi Hronikas interpretētāji datē ar XIII—XIV gs. miju.

IZTEIKUMI

Indriķis Latvis (dz. ap 1187) savas izglītības un amata pienākumu (svētnieks, tulks, politisks padomnieks) dēļ ir pilnīgi iekļāvies viduslaiku latīniskās kultūras lokā. Viņa hronikā [...], vienā no svarīgākajiem mūsu historiogrāfijas darbiem, tūri nacionāli ir tikai latviešu personu un vietu vārdi...

A. Johansons

DARBI

Indriķa Livonijas hronika / Tulk. J. Krīpēns. — R., 1936.

LITERATŪRA

Biļķins V. Indriķa Livonijas hronika viduslaiku gara gaismā. — R., 1931.

Stepiņš P. Ar aculiecinieka tiešumu: Hronistam vēsturniekam Latviešu Indriķim — 800 // Dabas un vēstures kalendārs 1985. gadam. — R., 1984. — 246.—249. lpp.

Johansons A. Latviešu literatūra: No viduslaikiem līdz 1940. g. — Stokholma, 1953.

INDRIĶA LIVONIJAS HRONIKA

Pirmā grāmata

1. nodaļa

Dievišķā providence, kas atcerējās Raabu un Bābeli, t. i., nomaldījušās tautas, mūsu jaunajos laikos uzmodināja ar savas mīlestības uguni elku pielūdzejus lībiešus no elku kalpības un grēku miega.

Bija vīrs ļoti cienijamas dzīves un godājama sirmuma, vārdā Meinhards, svētā Augustīna ordeņa priesteris Sigebergas klosterī¹. Šis tikai Kristus labā un sludināšanas dēļ kopā ar tirgotāju transportu nonāca Libijā². Jo vācu tirgotāji, saistīti draudzīgām saitēm ar lībiešiem, bija paraduši bieži ar kuģiem iebraukt Daugavā.

Minētais priesteris, saņēmis atļauju, kā arī dāvanas no Polockas ķēniņa Voldemāra, kam pagāni lībieši maksāja līdz šim meslus, droši ķērās pie dievišķa darba: sludināja lībiešiem un uzcēla baznīcu Ikšķiles ciemā. [..]

... Meinhards pārmeta lībiešiem, ka tie esot muļķi, tāpēc ka tiem neesot nekādu apcietinājumu; viņš apsoliya tiem uzcelt pili, ja tie nolemtu palikt un būt par Dieva bērniem. Tie piekrita un apsoliyās, un apstiprināja ar zvērestu, ka pieņems kristību. Tāpēc nākošu vasaru tika ataicināti no Gotlandes mūrnieki. Pa tam lībieši par jaunu apstiprināja savu sirsnīgu gatavību pieņemt ticību. Tika melīgi apsoliys, ka daļa tautas kristīsies pirms Ikšķiles pils būves sākšanas, bet visi citi kristīsies pēc tam, kad pils būs pabeigta.

[..] Kaimiņi salieši³ griezās ar līdzīgu apsoliyumu pie minētā Meinharda un, dabūjuši sev pili⁴ ar viltu, guva labumu.

[..] Divu minēto piļu celšanas laikā Brēmenes virsbīskaps ordinēja Meinhardu par bīskapu.

Pēc tam kad otra pils bija pabeigta, zvēresta prasība tika viltīgi aizmirsta un nebija gandrīz neviena, kas pieņemtu ticību. Sludinātāja sirds, protams, tika apbēdināta, sevišķi, kad viņi, izlaupījuši tā mantas un piekāvuši ar dūrēm tā ļaudis, nolēma viņu pašu izspiest no savas zemes; kristību, ko viņi bija pieņēmuši ūdenī, tie domāja, mazgājoties Daugavā, atmest un aizsūtīt uz Vāciju.

Tam pašam bīskapam par līdzdarbinieku evaņģēlijā bija Teodoriks, cisterciešu ordeņa brālis, vēlāk bīskaps Igaunijā,

¹ Holšteina.

² Lībiešu zemē.

³ Tagad. Salaspils.

⁴ Mārtiņsala.

kuru Turaidas libieši domāja ziedot savam dievam, lai viņu sējums būtu auglīgāks un viņu laukos sējumus nepostītu lietus gāzes...

Trešā grāmata

3. nodaļa

Tā Kunga 1198. gadā augsti cienījamais Alberts, Brēmenes kanoniķis, tiek iesvētīts par bīskapu.

[.] Kad bij atgriezies Vācijā, viņš tā Kunga dzimšanas dienā daudzus apzīmē (t. i., ar krusta zīmi) Magdeburgā, kur ķēniņš Filips ar sievu tika kronēts. Un tā paša ķēniņa klātbūtnē apspriedē tika prasīts, vai peregrīnu, kas iet uz Lībiju, īpašumi tiks nolikti zem pāvesta aizsardzības, kā to, kuri dodas uz Jeruzalemi. Bet atbilde bija, ka tie tiek ņemti zem apustuliskās protekcijas un peregrinācija uz Livoniju, kurai pievienojas pilnīga grēku atlaišana, ir līdzīga svētceļošanai uz Jeruzalemi.

7. nodaļa

[.] Tai pašā laikā kāds mūks, vārdā Sīfrīds, savā priestera amatā izpildīja ļoti dievbijīgi rūpēšanos par viņam uzticētām dvēselēm Salas draudzē un, palikdams dievkalpošanā dienu un nakti, mācīja libiešus ar savas labās izturēšanās piemēru. Kad beidzot pēc ilga darba Dievs bij licis viņa dvēselei laimīgu galu, viņš nomira. Nesot viņa miesu pēc ticīgo paražas uz baznīcu, jaunatgriezto pūlis ar asarām to pavadīja, viņam kā bērni mīlam tēvam taisīja šķirstu no laba koka, atrada, ka viens dēlis, kurš bij izcirsts priekš vāka, veselu pēdu par īsu. Ar to pamudināti, ilgi viņi meklēja un beidzot atrada koka gabalu, ar kuru varētu pagarināt; viņi to pielāgoja minētam dēlim un domāja piestiprināt ar naglām, bet, kad viņi to iepriekš uzlika uz šķirsta un uzmanīgāk apskatīja, viņi redzēja, ka tas ne ar cilvēcisku, bet dievišķu mākslu ir kļuvis garš un ļoti labi derēja šķirstam saskaņā ar viņu vēlēšanos. Pēc šā notikuma draudzes locekļi priedējās un aizsvieda nederīgi izcirsto koku, un, kad bij apbedījuši savu ganu pēc ticīgo paražas, tad slavēja Dievu, kas saviem svētajiem tādus dara brīnumus.

9. nodaļa

[.] Tāpēc ka bīskaps gribēja ar tik daudz vīru padomu un palīdzību izplatīt vinogulājus kā Kunga vīna kalnā pie pagāniem, viņi pie ieejas Daugavā uzcēla cisterciešu mūku klosteri Daugavgrīvā; bīskaps iecēla viņiem par abatu agrāk minēto

brāli Teodoriku un sūtīja uz Ikšķiles pili Konrādu no Meienorpas, kuram viņš jau sen bij nodevis šo pašu pili par lēni, lai lībieši no viņa paziņojuma iepriekš zinātu, ka bīskaps ar dažiem peregrīniem nāks, un viņu pašu kā bērni tēvu laipni uzņemtu, lai ar viņu (Konrādu) norunātu, kā varētu uzturēt mieru starp viņiem un ticību tālāk dēstīt.

Kad lībieši, kuri pēc kristības žēlastības pieņemšanas no pirmā lībiešu bīskapa Meinharda apsmēja Kristus ticību un bieži runāja, ka viņi, mazgājoties Daugavā, to iznīcina, dzirdēja par bīskapa atnākšanu, viņi gatavojās kopā ar citiem, kas līdz šim bij pagāni, uz bēgšanu; un, kad rīts kļuva, viņi sauca agrāk minēto Konrādu pie sevis un domāja slepeni to nokaut. Bet, tā kā iepriekš redzētā bulta ķer retāk, tā viņš, zinādams to viltu, gāja, apģērbis savas bruņas un kopā ar saviem pavaļņiem, pie tiem ārā un, kad tie daudz par šo un to runāja ar viņu, deva katram īstu atbildi. Pa tam ieradās daži, kuri nāca bīskapam pa priekšu. Lībieši, par to vairāk izbrīnījušies, metās bēgt, uzticēja savu glābiņu laivām un brauca augšā ar savām sievām un bērniem uz Lielvārdes pili, ar to pietiekoši skaidri rādīdami, ka par kristību, kuru jau sen bija pieņēmuši, viņi maz rūpējās. Kad peregrīni redzēja, ka jaunatgrieztie lībieši pagrimst tik lielā mērā un atgriežas kā suņi pie vēmekļa, tāpēc ka tie aizmirsa kādreiz pieņemt ticību, viņi, iededzināti ar Dieva dusmām, dzinās pakaļ bēgošiem. Bet, tikko viņi redzēja, ka tie savienojās ar citiem Lielvārdes pagāniem un, atstājuši ciemus, devās ar tiem mežu slēptuvēs, viņi pielika uguni un nodedzināja to pili. Kad pēc tam peregrīni virzījās gar Daugavu uz augšu, lībieši, lūk, dzirdēja par to un devās projām no Aizkraukles pils uz drošākām meža vietām. Pēc tam notika, ka viņu pils caur Dieva žēlastību tika nodedzināta, viņi deva ķilniekus un iegāja uz mieru ar vāciešiem, un drīz nāca uz Rīgu un apsoliņās tur kristīties. Tas vēlāk arī tā notika.

[..] Kad pēc neilga laika peregrīni izgāja no Ikšķiles pils savākt labību, lībieši, uzglūnējuši no mežiem, nokāva 17 no viņiem; dažus no viņiem tie bij nonāvējuši briesmīgās mokās, ziedojoš saviem dieviem. Tomēr ar šo un tiem līdzīgiem darbiem Kristus pretinieki ne tikai neaizbāza muti Dieva vārda sludināšanai, bet jo vairāk caur ticības pieaugšanu redzēja, ka viņa katru dienu kā karojot, tā sludinot arvien vairāk un vairāk nostiprinās.

Tāpēc iznāca, ka visi lībieši, kas dzīvoja pie Daugavas, ar saviedētu sirdi un apkaunotu prātu deva ķilniekus un tika atkal samierināti ar bīskapa kungu un pārējiem vāciešiem, un tie no viņiem, kas līdz šim bij pagāni, apsoliņās kristīties. Tādā kārtā tika uz Kristus saucienu neaprobežota un pārāk pagānu paražām padota tauta vesta pamazām zem tā Kunga jūga, un, atstājusi savu pagānisma tukšību, viņa skata caur ticību īsto gaisu, kas ir Kristus. Tātad ne bez nopelna viņiem tika at-

ļauts iegūt atkal ciemus un laukus, un to, kas, kā likās, bija taisnīgi zaudēti, un viņi tika pavisam izslēgti no uzceltā blakus Ikšķiles pilij apcietinājuma, un tā tie no Lielvārdes, kā arī Ikšķiles atgriezās mājās.

Tai pašā ziemā tika uzvesta Rīgas vidū ļoti kārtīga praviešu spēle¹, lai pagānība mācītos caur redzēto ticību kristīgās ticības pirmos sākumus. Šās spēles saturu tulks ļoti rūpīgi izskaidroja kā jaunatgrieztiem, tā pagāniem, kuri bij klāt. Bet, kad apbruņoti Ģideons ar filistiešiem cīnījās, tad sāka pagāni, baidīdamies, ka viņus nositīs, bēgt, bet uzmanīgi tika atsaukti atpakaļ.

Tā uz neilgu laiku baznīca² bij klusa un atpūtās mierā. Bet šī spēle bij it kā nākošo priekšspēle un priekšnojauta; jo šai pašā spēlē bij kari, kā Dāvīda, Ģideona, Herodus; un bija vecā un jaunā testamenta mācība, tāpēc tiešām ar ļoti daudz kariem, kuri sekoja, vajadzēja pagānību atgriezt un ar vecā un jaunā testamenta mācību aizrādīt, kā nākt pie īstā miera darītāja un mūžīgas dzīvošanas.

10. nodaļa

[.] Bet turaidieši, kad bij pieņēmuši svētās kristības mistērijas ar visām garīgām tiesībām, lūdza savu priesteri Alobrandu, lai viņš, tāpat kā pēc garīgām tiesībām, arī laicīgās lietas, kuras mēs minam laicīgās tiesībās, viņiem izšķirtu saskaņā ar kristīgo tiesībām. Jo lībiešu tauta bij agrāk ļoti neuzticama, un katrs atņēma savam tuvākam, kas viņam bija, un tāpēc pie kristības šāda veida lietas tika aizliegtas, kā varmācība, laupīšana, zagšana un šām līdzīgas. Bet, kas pirms kristīšanas bij apzagtī un bēdājās par savu lietu pazaudēšanu, tāpēc ka neiedrošinājās pēc kristīšanas atņemt savu ar varu, tie lūdza laicīgu tiesnesi nokārtot šāda veida lietas. Tāpēc priesterim Alobrandam tika uzlikts uz klausīt kā garīgas, tā civillietas. Un viņam uzlikto amatu kā Dieva dēļ, tā savu grēku dēļ viņš godīgi izpildīja, zagšanu un laupīšanu apturēja, netaisnīgi atņemto atdeva atpakaļ, rādīja lībiešiem taisnīgas dzīvošanas ceļu. Pirmajā gadā lībiešiem patika tāds kristīgo paradums, tāpēc ka ticīgie šāda veida tiesā izpildīja amatu, kas vēlāk dažādu laicīgu tiesnešu rokās pa visu Lībiju, Letgali un Igauniju par daudz izvīrta, viņi vairāk priekš sava maka pildīšanas, nekā skatoties uz Dieva taisnību, šāda veida tiesā amatu izpildīja.

¹ Mistērijas.

² Visa Livonija.

12. nodaļa

Sākas ceturtnā grāmata par Igauniju

[.] Arī viņu priesteris Indriķis — P. L., maz piegriezdam vērības igauņu uzbrukumam, uzgāja uz pils apcietinājuma¹, kur viņš, kamēr citi cīnījās, dziedāja līdz ar mūzikas instrumentu, Dievu lūdzot. Bet, kad barbari dzirdēja dziesmu un instrumenta skaidro skaņu, viņi apstājās, jo savā zemē viņi to nebij dzirdējuši, atturējās no kaujas un prasīja par tāda prieka cēloni. Bet letgaļi atbildēja, ka viņi redz, ka līdz ar neilgi atpakaļ pieņemto kristību Dievs viņus aizsargā, tāpēc viņi priecājas un to Kungu slavē. Tad igauņi lika priekšā atjaunot mieru.

19. nodaļa

[.] Tā Kunga iemiesošanas 1215. gadā tika turēts Romas baznīcas koncilijs, kuru vadīja pāvests Inokentijs [.]

Starp viņiem bija Livonijas bīskaps Alberts ar Igaunijas bīskapu. Viņš ziņoja augstajam priesterim un arī visiem bīskapiem par Livonijas baznīcas grūtībām un kariem, un lūgumiem. Un visi priecājās līdzī par pagānu atgriešanu, kā arī par daudzajiem kariem un kristīgo triumfiem.

29. nodaļa

[.] Protams, daudz un slavenas lietas ir notikušas Livonijā pagānu tautu atgriešanas laikā pie Jēzus Kristus ticības, ko nevar visu uzrakstīt vai izsaukt atmiņā, lai arī lasītājiem nekļūtu garlaicīgi. Bet šis mazums ir uzrakstīts par slavu šim pašam mūsu kungam Jēzum Kristum, kas grib, lai viņa ticība un vārds tiek nests visām tautām, viņam pašam līdzdarbojoties un stiprinot, caur ko tādas lietas tiek darītas. Viņš ir piešķīris savējiem vienmēr tik lielas un slavenas uzvaras pār pagāniem Livonijā un vairāk vienmēr ar nedaudz vīriem nekā ar daudzumu; un viņa mīlai dzemdētājai, viņai par godu kopā ar savu dēlu, to pašu mūsu kungu Jēzu Kristu, ir novēlētas visas šās nesen atgrieztās zemes. Un, lai šī pati slava, kas viņam pienākas par tik slaveniem darbiem, netiktu nodota nākotnē aizmirstībai slinku cilvēku nolaistības dēļ, es nolēmu uz kungu un biedru² lūgumu uzrakstīt šo pazemīgo rakstu un atstāt pēcnākamjiem, lai arī viņi dotu slavu Dievam un liktu uz viņu savas cerības un neaizmirstu Dieva darbu un meklētu viņa baušļus. Bet nekas cits šeit nav pielikts (stāstīts) kā tikai tas, ko esam redzējuši gandrīz visu savām acīm un, ko neesam

¹ Domāta Beverīna.

² Bīskapu un priesteru.

redzējuši pašu acīm, esam izzinājuši no tiem, kas ir redzējuši un klātbijuši. Un šo mēs neesam uzrakstījuši glaimu vai laicīga labuma dēļ, bet vairāk priekš mūsu pārkapumu atlaišanas, par slavu šim kungam Jēzum Kristus un svētai Jaunavai Marijai, šī Kunga dzemdētājai, kas vienmēr bija ar Tēvu un Svēto Garu, un ir un būs slavējams visos mūžu mūžos.

No latīņu valodas tulkojis *J. Kripēns*.

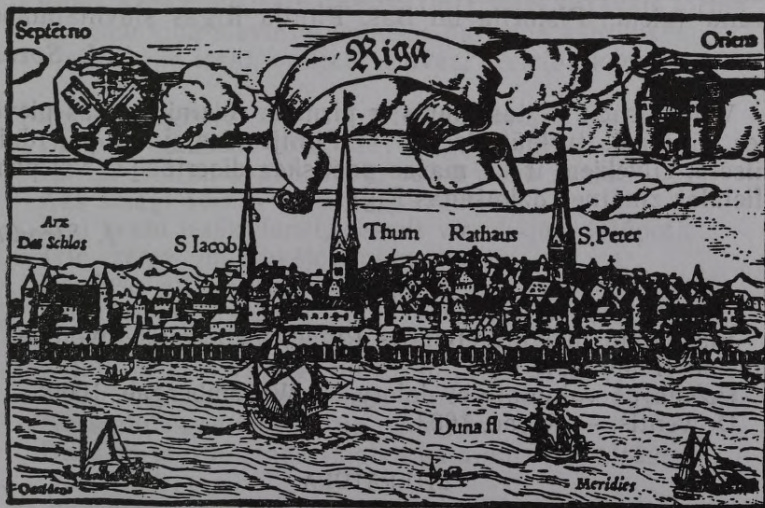
Indriķa Livonijas hronika. — R., 1936. — 13.—14., 21.—22., 31., 37.—40., 52.—53., 69., 133. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *P. Laizāns*.

2. HUMĀNISMA IDEJAS XVI GS.

BASILIJŠ PLINIJS

Basilijs Plīnijs (*Plinius, Plöne, Plonnies, Pleene, Plen, Plenius*, XVI. gs. otrā puse—XVII. gs. sākums) — ārsts, dzejnieks. Viņa tēvs Gregorijs Plīnijs ir pedagogs un mācītājs Rīgā, piedalās Kalendāra nemieros. B. Plīnijs 1595. gadā imatrikultēts Vitenbergas universitātē, kur iegūst medicīnas doktora grādu. No 1604. gada ir Rīgas pilsētas ārsts. Raksta latīņu

Rīgas skats. 16. gs.

valodā. Viņa ievērojamākie darbi — dzejojums «*Encomium in clytae civitatis Rigae, metropolis Livoniae*» [Slavenās Rīgas pilsētas, Livonijas metropoles, cildinājums, 1595], poēmas «*Poema de voluptate et dolore*» [Poēma par baudu un ciešanām, 1600] un «*De ventis*» [Par vējiem, 1603]. Plīnijs ir dzejnieks humānists. Līdzīgi citiem Renesanses domātājiem viņš noraida viduslaiku teocentrisko pasaules uzskatu, uzstājas pret dzīvi noliedzīgo askētismu, aizstāv cilvēka tiesības apmierināt savas laicīgās vajadzības. Plīnijs negatīvi vērtē vācu feodāļu iebrukumu Baltijā, atzīmējot, ka šis iebrukums vietējiem iedzīvotājiem nesis nebrīvi. Attēlojot Rīgu un tās dzīvi, Plīnijs idealizē to. Plīnijs daudz mācījies gan no sava laika dzejniekiem humānistiem, gan arī no antikajiem autoriem — Vergilija, Lukrēcija, Ovidija, Horācija, Katulla. Viņš labi pārzina sengrieķu (Platona, Epikūra, Dēmokrita) un arābu filozofiju. Viņa kosmoloģiju lielā mērā ietekmē Aristoteļa mācība, kaut gan viņam svešas nav arī N. Kopernika idejas. No Plīnija darbiem dveš lielo ģeogrāfisko atklājumu romantika. Viņš uzstājas pret plēsonīgu, egoistisku attieksmi pret dabas bagātībām, aicināja saudzēt dabu, nosodīja karus kā starptautisko attiecību kārtošanas metodi.

IZTEIKUMI

Nav liedzams, ka humānistu ziņas par latviešu kultiem un paražām dažreiz tiešām ir pārāk literāriskas, caur kabineta aizmiglotu logu skatītas, bet jāsaka, ka ir arī tādās vietas šais rakstos, no kurām jūt ceļamies neviltotu zemes smaržu un ivanu (piem., Pistorija un Bas. Plīnija Rīgas slavinājumos).

A. Spekke.

Varam sacīt — tas mums ir pirmais rīdzinieks, kas pievēršies zinātnei, turklāt dzejā, — Plīnija dzejojumi par dabu, pilsētu, cilvēkiem ir kā mazas poētiskas disertācijas vēl pirms oficiālās zinātnes dzimšanas Rīgā.

J. Stradiņš.

DARBI

Encomium in clytae civitatis Rigae, metropolis Livoniae. — Lipsiae (Leipciga), 1595.

Poema de voluptate et dolore. — Wittembergae, 1600.

De ventis. — Rigae, 1603.

LITERATŪRA

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 2. — S. 360, 361.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 3. — S. 425.

Stradiņš J. Lielā zinātnes pasaule un mēs. — R., 1980. — 35., 45., 69., 70. lpp.

SLAVENĀS RĪGAS PILSĒTAS, LIVONIJAS METROPOLES, CILDINĀJUMS (1595)

[.] (Pat Vergilijam) nāktos grūti apdziedāt Rīgu,
Vidzemes ķēniņieni, kur nu vēl man ...
Pēc taisnības slavējot tēviju, es sveicinu šo pilsētu,
Kuru piemilīgais gaiss glāsta ar miera pilnu mīlestību.

[.] Lūk, tavu skaistumu,
(Tu, Rīga), piesauc mana mūza.
Lūk, skaties augstos torņus vara klātiem galiem.
Tie draud skart skaidro debesu tālās zvaigznes.
Tu vari vērot plašu būvi vai ēkas lielo grēdu,
Ka stipri tā stāv, ciešāki kā uz dimanta (pamatiem);
Laika riets¹ un debesu niknums nekaitē torņiem,
Tie stāv jau nebojāti četri vai pieci simti gadu.
Tie mirdz sava vara sārtumā un jumta galos svina blāvumā
Un uzskata par rotaļu vēju draudus.
Slaidie torņi redzami jūrniekiem jūrā,
Kad kuģis vēl simts stadiju no pilsētas tālu.

[.] Viņš², vecs mākslas paraugs, (bij) visskaistākais tornis,
Es teicu viņa slavu un nopūšos par viņa sabrukšanu.
Visi pārējie torņi, noliecot galvas, sveicina karali ...

[.] Pelnos sagruva vectēvu pilsētas celtais krāšņums,
Un pāri palikusi tikai bezveidīga akmeņu grēda.
Kā lai cildinu zvanu dobjo balsu pilno svaru,
Kas smagi sveras savu baļķu rāmjos?
Kad zvani iesāk dunēt, desmit vīru kājām iešūpoti,
Trīc zeme un tuvējo māju jumti.
Dārdošo sitienu pārbaidētais gaiss viss viļņojas
Un bēgdams slēpjas tālās ārēs un birzēs.
Ērģeles atskan daudzveidīgās balsīs,
Veiklu pirkstu vadītas un tukšu plēšu dzītas,
No mirdzošas alvas taisītas stāv vienotās rindās stabules
Nevienlīdzīgas izskatā un apmērā:
Daļa no tām līdzinās smalka kāta purvu niedrām,

¹ Rītums.

² Doma baznīcas tornis, kurā bija iespēris zibens. Autors raksta par Rīgas baznīcām kā par kultūras un mākslas pieminekļiem.

Kur balss dubultojuies atskan tievajās šķirbās.
Un (citas) atkārto visdažādāko dziesmu asās noskaņas,
Kādas veido savā smalkā rīklē pavasara putns;
Daļa atkal, atbildēdama dažādā svara bronzas zvaniem,
Liek vareni atskanēt augstām skaņām.
Nepaiešu garām skaistai Jāņa baznīcai,
Tai veltīts ar labiem omeniem¹ jauns tempļa krāšņums:
Mirdz jaunā, greznā rotā baznīcas iekša
Un biežā izpušķotā kolonāde rāda daudzveidīgas arkas.

[. .] Ir tādas mājas (mūsu pilsētā), kas līdzinās savā greznumā
Kēniņu pilīm vai varonīgo hercogu lepniem jumtiem.
Pilsētu apņem sienu stiprums, kas lepnis saviem trisreiz
pieciem torņiem,

Tas apņem savā skāvienā pilsoņu mājas.
Tikpat daudz ir vārtu augstām dubultdurvīm,
Virš tām karājas dzelzs ragi, kas rada bailes.
Ja tev, Roma, būtu bijuši tik stipri aizsarga vaļņi,
Tu nebūtu tik daudz postīta un plosīta tikusi.
Vakari uzskata pilsētas sienas ar savu skaidro lāpu,
Kur Daugava, nākdama no Sarmatu² zemēm, plaši plūst,
Tā liek saviem ūdeņiem plašā straumē ieplūst pilsētas
Aizsargu grāvjos un (tālāk) tos atkal uzsūc sevī.
Krustus un vaļņus kroņo lapotie koki,
Zem kuru segas klejo lielais ļaužu pūlis.
Zaļajā ēnā pilsētai riņķi ir pastaigāšanās vieta.

[. .] Zemnieks, apkrāviēs ar putnu medību laupījumu,
Skaļā balsī uzsauc ārējā³ tirgū
Irbes, strazdus, pīles un barotus gaiļus,
Tos izliek (pārdošanai), kā arī gulbjus un uzmanīgās
dzērves,
Netrūkst tur arī pērļu vistu, cīruļu, baložu
Un citu putnu, kas kairina mūsu muti.

[. .] Seit tik daudz zivju sugu, kas derīgas
Ēdiena izvēlei un kuras lielā skaitā dod Daugava un ezeri.
Seit Franciska ordeņa mūka vēders gavēni
Iespētu turpināt septiņus mēnešus
Un neilgotos pēc gaļas, un varētu ne mazāk sekmīgi
Remdēt badīgās mutes ēdelību,
Un pie tam nemazinātos barotās miesas lielais svars
Un kakla bijušais tuklums.

¹ Vēlējumiem.

² Sarmati — irāņu ciltis, kas III gs. p. m. ē.—IV gs. apdzīvoja Dienvidkrieviju.

³ T. i., Daugavas.

[.] Tirgotāji, kas atveda šos kuģus pa uzplūstošo jūru,
No dažādām pasaules malām ir devušies šurpu.
Vai tie būtu franči, uzpūtīgi negantais ibērietis, runīgais
un viltīgais beļģietis,
Anglis, zviedris, vāciets, dānis vai mazās jūras klejotāji.
Kas varētu uzskaitīt preces milzīgām grēdām sakrātās
pilsētā?
Tās, sevi atvieglot, kuģi atdod lielajām noliktavām,
Daļa kuģu ved neskaitāmus mērus sāls
Un Neptūna sāļo bērnu — siļķi, kuru tas rada savā
briestošajā vēderā,
Daļa Arābijas kokus, Kanopa¹ smaržīgās dāvanas,
Cita — jauna Reinas vīna pilnas mucas.
Sis kuģis ved vērtīgos Leidenas audekla baņus
Un visdažādākā veida zīda audumus,
Cits metālus, ar kuriem pārdevējs izrotā savu bodi
Un kurus apstrādā mūsu amatnieki.
Arī krievu vieglās barkas, upei mierīgai esot,
Dodas šurp un nes savas balvas:
Baltganus pelnus, milzīgu vaska daudzumu,
Dārgas zvēru ādas un kaltētu vēršu gaļu,
Labas, ļoti stipras segas . . .
Kas iespēj turēties pretī asajam laika zobam.
Ar šādām un līdzīgām precēm, kuras nespēj aptvert
Mani panti, ir pildīti plūstošās Daugavas krasti. [.]

No latīņu valodas tulkojis A. Spekke.

Fragmenti no 1595. gadā izdotās poēmas //
Brīvā Zeme. — 1924. — Nr. 62, 68, 74, 80,
86, 90.

POĒMA PAR BAUDU UN CIEŠANĀM (1600)

(veltījums astronomam Tiho Brahem)

[.] Dusmodamās, ka tās negods prātos tik daudz gadsimtu
balstījies uz neauglīgu trulumu, debess ar lielāko piepūli, pirms
izšauties liesmām, cenšas vēlreiz izmēģināt, ko tā vēl spēj.

No visiem ģēnijiem debess modina vienu ģēniju, kura paspārnē pasaulē iestātos tās augstākā vara un kura vadībā rinda
novārtā pamesto spīdekļu sāktu kustēties atjauninātos ritmos.

Un, ja Tiho Brahe nav bijis slavenā ziemeļu zvaigzne, tad
kurš gan tas bija?

¹ Ēģiptes.

Esi jel sveicināts, debess un Zemes diženais vedējtēv, debesu velves otrs slavenais Atlant! Ļauj Olimpam tiksmē vērot savu diženo radību, ko viņš līdz šim nebija darījis vecuma dēļ. [..]

No latīņu valodas tulkojusi *L. Čerfase*.

Stradiņš J., Čerfase L. Rīgas dzejnieka Bazila Plīnija veltījums astronomam Tiho Brahem 1600. gadā // *Zvaigžņotā Debess*. — 1979. — 86. laid. — 60. lpp.

PAR VĒJIEM (1603)

I dziedājums

[..] (Priekšā) atveras gari un plaši maldu ceļi,
Bet jāmeklē tas taks, kas uz (zinību) visdziļākajiem
Un īstiem noslēpumiem vestu ērti un vistaisnāki:
Vai lai pastāvu visiem priekšā pie taviem likumiem,
Tu, lielais Stagirit? Vai lai sekoju dievišķā Platona
Spriedumiem? Kā būtu, ja labpatiktu priecāties,
Epikūr, tavos ziedošos un krāšņos dārzos
Un vispārībā nicinātos ziedus plūkt,
Ņemot sev par vadoni Dēmokritu? Vai varbūt labāki man
patiktu,
Ja es tuvāk šīs lietas izpētītu, arābu zinību vīru ierosināts:
To gandrīz iznīcībai padotos noslēpumus, mūsu zemei
svešus,
Dzīvei atsaucā Vācu vīrs, kas pārspēja cilvēka prāta
Spējas sava gara asumā līdzīgs dieviem.
Lai mani neviens (nedomā) spiest zvērēt pie kāda skolotāja
vārdiem,
Saistītu viena cilvēka prāta (važās),
Viena gara spriedumiem savu piekrišanu dodot.
Lai man garu nesagrābj nožēlojamās verdzības
Prastā kāre un stubā pūļa svina smagais neprāts;
Tu, svētā brīvība, Dieva cienīga dāvana,
Tu visu lietu rota un cilvēku pielūgtais kārotais prieks,
Esi man vēlīga un ļauj man prāta vingriem spārniem
Klīst pāri visu gudro vīru mācībām
Līdzīgi veiklai bitei [..]
Tā man lai pieklājas garā pārstaigāt visu mācīto vīru
darbus
Un no viņiem paņemt visu to, kas tīkams lietošanai,
Un tad, sava paša gara spēkiem tos samierinot,
Sakārtojot un ar gudru ziņu vienu otram padodot,

Izaust harmonisko un prieka pilno patiesības seju.
Lai esam drošsirdīgi, tikai drošsirdībā gars paceļas līdz
tāliem augstumiem,
Vai gan kāds, bezcerībā grimdams, ir sasniedzis vēlamo?

II dziedājums

- [. .] Velti tu gaidi no zemes lietām, kuras noteikta
Forma tura savā varenā jūgā, tās noteicot
Un vadot, un (tāpēc) lai bargi nenosodām Austru¹,
Kas, zaudējis savas tēvijas dabu mūsu zemē,
Vargs klīst vājiem spēkiem pa laukiem [. .]
- [. .] Ir novērojams, ka vēl citi vēji
Ar baigu troksni laužas ārā no zemes tumšām alām
Un aklām paslēptuvēm. Kad viņi, savākuši milzīgu
Spēku, lauž savu ceļu šaurās ejās,
Tie ar baigu šņākšanu un sajukuma pilnu troksni
Griež apkārt satricinātas zemes iekšas,
Bez kavēšanās graujot kalnus, kas tām spiežas virsū,
Un tīrā gaisa klajos krastos
Laužas varens spēks, plašā elpā aprīdams
Pilsētas un tautas: debesu poli izbaidēti
Redz savu kārtību lauztu, un jūras maina krastus².
Pēc tam kad zemes pacietība panesa
Pēdējo ziemas salu, kad pa debess velvi,
Kur Ganimēds³ nobeidz savu valgo valsti,
Atgriezdamies paceļas Fēba spīdeklis⁴
Un saviem stariem žēlīgāki glāsta vakara krastus,
Tad, siltu vēsmu veidots, ņipri ceļas
Favonijs⁵ un, ar savu elpu mūsu laukos dziedēdams sēklas,
Dod cerību par skaistā pavasara drīzo
Nākšanu: viņš remdē briesmīgā Boreja⁶
Sistās brūces zemei, viņa tirānijas nestās,
Gaidītā un kārotā siltuma piemīlīgos glāstos.
Tad sniegiem pienāk gals, viņš upēm noņem
Smago jūgu, vilina gaismā asnus,
Sniegdams augošanai druvai (siltā) gaisā drošību.
Viņu nākot saņem visa skanīgā putnu ģints
Ar dziesmām, kas sacerētas aukstās migļas laikā,

¹ Austrumvējš.

² B. Plīnijs, sekojot antikajiem autoriem, skaidro zemestrīces kā zemes iekšienē cirkulējoša gaisa strāvu rezultātu.

³ Seit: Ūdensvīra zvaigznājs.

⁴ Seit: Saule.

⁵ Silts rietumvējš.

⁶ Ziemeļvējš.

Visiem putniem pa priekšu cīrulīts, vairodams
 Jautrās dziesmas jautrās noskaņās,
 Saukdams palīdzību druvām, kas ilgi
 Bij spiestas asā, drūmā salā un nežēlīgā stingumā,
 Tāpat arī dzīvnieki un visi rāpuļi ērmi
 Priecājas atnācējam, san viņam pretī, jautri sīc,
 Izdodami skaņas saviem daudzkrāsainiem spārniem.
 Ar viņa labvēlību atgriežas čūsku nīdēju —
 Balto putnu pulks un uzmeklē vecos, atstātos
 Mitekļus; priecīgi klaigādams, pa saules pilniem
 Gaisa ceļiem nāk arī dzērves; ziemas mājokli
 Atstāj un uzmeklē savus penātus¹ veiklā bezdelīga;
 Idalijas (zēns)² tad raida jaunas bultas, (un)
 Kaislība smeldz visu dzīvo radījumu dzislās.
 Kādiem pantiem gan lai pienācīgi slavīnu jūs,
 Svinīgās vēsmas, kuras visaugstais Fēbs
 Vēlāki staru mirdzumā modina ziemeļu pusē,
 Kad raida savu nikno postitāju spēku hiperboreja³
 Sniegiem, tās atsaucot (pasaules) zemju vidū,
 Kuras bezspēcīgas Sīriusa svelme⁴ dedzina uguns pilniem
 Skāvieniem un plosa stariem, līdzīgi nagiem!
 Pēc jums ilgojas bēdīgie un nogurušie ganāmie pulki un
 gurdās pļavas,

Novārgušie pakalni un apsvīlušie meži,
 Jūs sauc Fēba nimfa (savā) ēnā,
 Kazkāju fauni un jaunavas — driādas⁵
 Lēnā ziedu un krūmu vēsmā, jūs aicina
 Katrs ceļinieks savā gaitā, katrs jūrnieks jūrā,
 Kas savāc glēvi nokritušās buras, ilgojas pēc jums,
 Piesauc jūs karstās lūgšanās un tver izkaltušā mutē.
 Tikko jūs izraužaties no savām vēsām pilīm,
 Priecājas ganāmie pulki, uzelpo druvas, meži
 Purina savus nemierīgos matus un atmirdz augstas kalnu
 grēdas.

Tad lauku dievi lemj rotaļās iet ar
 Meža gariem, un arī Flora⁶ ar zaļām Napejām⁷ pa
 atdzimušām pļavām.
 Un nomocītai zemei atgriežas spēks un greznums.
 Tie tvaiki, kurus vasaras naktis izdveš arama zeme,
 Upes un mitrie purvi, neaizmirsuši dienas karstumu,

¹ Seit: dzimtās ligzdas.

² T. i., Kupidons — mīlestības dievs seno romiešu mitoloģijā.

³ Seit: ziemeļi.

⁴ Seit: vasaras; Sīriuss — zvaigzne Lielā Suņa zvaigznājā, parādās pie debesīm jūlija otrajā pusē, no šejienes vasaras dedzinošā svelme.

⁵ Koku nimfas grieķu mitoloģijā.

⁶ Puķu dieve seno romiešu mitoloģijā.

⁷ Meža nimfas seno grieķu un romiešu mitoloģijā.

Priekš saules zirgu rīta (brauciena) tikko Aurora¹
Ar jaunu sārtumu spiež
Bēgt baiļu pilno tumsu,
Šie tvaiki klusi un vienmērīgi list un labprātīgi ļauj
Vēsmai, kuru pareizi sauc par elpu,
Pacelties uz augšu plašāk gaisu telpā.
Kaut gan šī vēsma ir lēnprātīga un tik ātri sabrūk savā
vājā spēkā,

Ka nespēj pārciest dienas vidus
Uguns verdošos starus, tomēr tā ļoti vēlama
Diānas kareivjiem², kas ātrā gaitā klist pa kalnu mežiem
Un iznīcina zvērus, kas vaļīgi ganās tikamās
Ganībās, to mīl arī tie, kas drupina ar vēršiem (arot) savas
druvas

Un rīta agrumā apgraiza vīnogulājus;
Bez viņas negrib iztikt ne druvas, pļavas, dārzi,
Nedz augstās birzes, tā ar savu maigo vēsmu visu
Atsvabina no nakts stinguma un melnām rūpēm
Un uzjautrina, pastāvīgi aptraipot ar svaigu rasu.

[.] Vai (mums),
Ja debesis savā vadītāja gaitā (un) savā kārtībā
Drusku aizkavētos vai apstātos, kādā šausmīgā sabrukumā
Dzelzs miegs tad nepārvarami stindzinādams sažņaugtu
(Visas) zemes lietas. Lai tāpēc mēs cildinām debesis
Kā kustības un visa spēka lielo krājumu un visas kārtības
noteicēju:
Cik daudz un kādus zemes spēkus vada debess labvēlība,
Tik daudz tiem piemīt moša gara.

[.] Zemes neķītrais smagums tiecas visu nospiest:
Ko viņš apsedz, to sagrābj, sagrābto nomāc un sažņaudz,
Un ieslēdz, aklā nakts tumsā tinot, mūžīgā cietumā.

III dziedājums

[.] No pasaules dažādām malām
Tūkstošos labi sarīkotu kuģu no visām pusēm (ļaudis)
dodas,
Lai pārbrauktu jūras, un tomēr šī droširdība
Ir atkarīga no vēju mainīgās palīdzības:

¹ Rītausmas dieve seno romiešu mitoloģijā.

² T. i., medniekiem.

Tā (šis ļaužu čaklums) kļīst gar Skitijas¹ jūras ledainiem
 krastiem,
 Pārpeld Magelāna jūras šaurumu, brauc pa Persijas
 Un Sarkano jūru, tiecas uz Indijas okeānu,
 Egejas līčiem, Lībijas sēkļiem,
 Klejo ūdeņos, kas apskalo Āfriku un Etiopiju,
 Šķeļ Atlantijas okeāna gludo plašumu
 Un pārdroši traucas Meksikas un Peru ūdeņos;
 Piedzīvojumu bagāts viņš atgriežas kārotās ostās,
 Ar jautru troksni uzticamās vēja palīdzības nests.

[..] Bet nu jau kuģi, atgriezdamies tēvijā cerībās
 Uz peļņu pamudināti un visādu zemju preču smagi,
 no visurienes ienāk ostā
 Šis kuģis sniedz to, ko audzēja Panhaija² savos
 Smaržu koku mežos, šis pārdod kanēli, aizvestu no
 Nepastāvīgās Parijas³, un sulas, kas spiestas no Asīrijas
 zāles,
 Šis atkal visu to, ko savāca vakara jūras pārstaigātājs,
 Cits laimīgs — to, ko Ceilona, Moluku zeme⁴,
 Java, Hesperidas⁵ un brīnišķā Forko deva,
 Cits — ko savāktu dod Mehuakanas⁶ lauki,
 Kubas un Floridas smaržu pilnie meži,
 Ko sniedza Dienvidu un Ziemeļu zemes;
 Pieckārtējās pasaules kopējie izdevumi
 Nāk savākti vienā vietā,
 Un Dabas visaugstākie Labumi tās labvēlīgos
 Augļos un rotā izplatās visās pilsētās.
 Tā Dieva dāvanas, kas izkaisītas dažādās zemes
 Daļās, vēji saved vienā kopā,
 Visur apvienotas, tik apbrīnojamas savā mirdzumā.
 Tu, neķītrā Mantkārība, apdomīgi patērē
 Atsevišķās vietās vispārējās Dieva dāvanas:
 Lai Daba mums ir māte un tevis dēļ nepaliek
 Par skaudīgu pamāti. Un tu, greznība, sargies
 Plosīt šīs dāvanas un nekrietni tās bojāt savām nejaukām
 ģiftīm,
 Lai patiesai vajadzībai tās pamazām ir izlietotas,
 Bet neizklāstītas mulķīgi un šķiestas tukšā lielībā.

¹ Sena zeme Melnās jūras ziemeļu piekrastē, kur VII gs. p. m. ē.—III gs. dzīvoja galvenokārt skiti.

² Teiksmaina sala pie Arābijas krastiem.

³ Pussala Dienvidamerikā, Venecuēlas ziemeļaustrumos.

⁴ Salu grupa Malajas arhipelāgā, rietumos no Jaungvinejas.

⁵ No lat. *Hesperia* — Rietumzeme; romiešiem — Spānija, Ziemeļāfrika; grieķiem — Itālija.

⁶ Meksika.

[.] Marss lai noslēpj ieročus,
Lai vislabākais miers kronē pilsētas un tautas;
Pār netikumiem tikums lai uzvaru svin un pār mežonību —
Mīlais Kamenu¹ pulks, uzplaukstot netraucētā godā. [.]

No latīņu valodas tulkojis A. Spekke.

Rīgas humānista Basīlija Plīnija poēma
«Par vējiem» // Latvju Grāmata. — 1924. —
Nr. 4. — 315.—323. lpp.; Nr. 5. — 426.—
431. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavojis A. Svēlpis.

3. LUTERISKĀ ORTODOKSIJA

HERMANIS SAMSONS

Hermanis Samsons (1579—1643) — no 1641. gada Samsons fon Himelšerna — pedagogs, teologs. Dzimis Rīgā. No 1599. gada studē Rostokas, tad Vitenbergas universitātē. 1605. gadā kļūst par maģistru un mācītāju Vitenbergā. Kopš 1608. gada ir mācītājs un Domskolas inspektors Rīgā. 1622. gadā Zviedrijas karalis Samsonu ieceļ par Vidzemes superintendentu. 1630. gadā viņš kļūst par jaundibinātās Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas rektoru un profesoru.

Viņa publikāciju skaits sniedzas pāri sešiem desmitiem. H. Samsons ir ievērojams protestantiskās ortodoksijas pārstāvis, no «tīrās mācības» pozīcijām apkaro gan pagānisma atliekas, gan katolicismu un kalvinismu. Jezuīti viņu dēvē par Rīgas antikristu, bet luterieši — Bībeles labās pazišanas un retora talanta dēļ — par Bībeles Hēraklu un Rīgas Dēmostenu. Labi orientēdamies kristīgajā demonoloģijā, H. Samsons kļūst par galveno «burvju» un «raganu prāvu» teorētisko pamatotāju Vidzemē. Vācu muižnieki izmanto šīs prāvas, lai izrēķinātos ar nepaklausīgajiem latviešu un igauņu zemniekiem. Pamatojumos Samsons izmanto daudzus, nereti pat ļoti atšķirīgus avotus — Bībeli un Aurēliju Augustīnu, katoļu inkvizītoru Jākobu Šprengeru, baznīcas reformatoru Mārtiņu Luteru un sabiedrības pētnieku Žanu Bodēnu. Atšķirībā no daudziem laikabiedriem viņš uzskata, ka «burvju» un «raganu» atzīšanās jāpanāk bez spīdzināšanas.

¹ Mūzas.

Bendes. 16. gs.

IZTEIKUMI

Sprediķu krājums ir īsts traktāts pret burvjiem un raganām, pie tam vienīgais no tiem laikiem, kas Rīgā iespiests, un ir līdzvērtīgs tiem, kuru daudz ir Vakareuropā raganu prāvu psihozes laikā; šo prāvu vadītāju uzskatu raksturošanai Latvijā tas ir vēl pietiekoši nenovērtēts dokuments.

K. Straubergs

DARBI

Zwo christliche und wolgegründete Predigten. — R., 1613.
Abfertigung und Ableinigung der Hundert und Zwey und Dreyssig evangelischen Wahrheiten, welche die Jesuiten bosschaftiger Weise auss meinem Buch von Lutheri und lutherischen Praedicanten Beruff zum Lehr-Ampt zusammen geraspelt. — Lübeck, 1617.

Eine Predigt von dem evangelischen Jubeljahr. — Greyphwald, 1618.

Cometen Predigt: Das ist: christliche Unterweisung, wie man den Cometen, welcher sich newlich am Himmel hat sehen lassen, soll betrachten. . — R., 1619.

Himmlische Schatzkammer: Das ist: lehrhaffte, deutliche und wolgegründete Erklärung der Sontäglichen und fürmembsten Fest Evangelien durchs gantze Jahr. — R., 1625. — T. 1—3; T. 1. — S. 225, 226—331, 332—569.

Neun ausserlesen und wolgegründete Hexen Predigt. — R., 1626.

LITERATURA

Klētnieks J. Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas loma astronomisko uzskatu veidošanā 17. gadsimtā//Zvaigžņotā Debess. — 1982. — 55.—62. lpp.

Cyrinus H. Antichristus Rigensis sive Hermannus Samsonius. — Typis Vilmensibus, 1747.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — Bd. 3. — S. 71—84.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4. — S. 22—24.

Berkholz C. A. M. Hermann Samson. — R., 1856.

Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. — 1. — R., 1939.

SPREDIĶIS PAR EVAŅĒLISKO GAVIĻU GADU (1618)

[.] Bonifācijam VIII, kas bija tik pārmērīgi lepns un drošs, ka sevi sauca par *Dominum totius mundi tam ir temporibus, quam in spiritualibus*¹, Francijas valdnieks Filips² un gibellīni³ negaidīti uzbruka viņa tēva mājā Ankonā un viņu sagūstīja. Drīz pēc tam viņš nomira. Pēc viņa nāves par viņu runāja un rakstīja, ka viņš (pāvesta godā) ticis kā lapsa, valdījis kā lauva, bet nomiris kā suns. Apmēram 20 gadus vēlāk Ludviķis Bavārietis uzaicinājis pie sevis dažus krietnus mācītus vīrus no Itālijas, Francijas un Vācijas, kuri ar publiskiem rakstiem asi vērsās pret bezdievīgo un negodīgo pāvestu Jāni XXII, ko beidzot atcēla (no pāvesta amata) un degradēja. Kas līdzīgs notika arī ar Jāni XXIII viņa daudzo blēdību dēļ. Viņu apsū-

¹ Visas pasaules laicīgais un garīgais kungs (lat. val.).

² Domāts Filips IV. Piespieda pāvestu Bonifāciju VIII pārcelties uz Avinjonu.

³ Politiskā virziena pārstāvji Itālijā XII—XV gs., kas atbalstīja Svētās Romas impērijas imperatoru politiku.

dzēja Kostnīcas koncilā un ar koncila dekrētu atcēla (no amata). Līdzīgs liktenis piemeklēja pāvestu Eudžēnio IV Bāzeles koncilā.

Vēsturē lasām par to, kā Ludviķis Bavārietis, Otoni¹ no Saksijas, Heinrihs² un Frīdrihs³ no Franku zemes un Svābijas karoja ar pāvestu. Šādi kari galvenokārt cēlušies tāpēc, ka pāvesti tiecās pakļaut un paverdzināt kristīgās valstis. Valdnieki to negribēja pieļaut. Tāpēc lasām par to, ka Sicīlijas dēļ izkaroti daudzi kari.

Pāvests izmantoja trijus līdzekļus, lai glābtu sevi un pievarētu valdniekus: 1) izstumšanu no baznīcas; 2) pavalstnieku sacelšanos pret valdniekiem; 3) svešus karus, ko viņš izraisīja pret tiem (t. i., valdniekiem). Ar šiem trijiem līdzekļiem viņš saglabāja savu varu un pasargāja valsti.

Tulkojums no vācu valodas.

Eine Predigt von dem evangelischen Jubeljahr. — S. 24—26.

SPREDIĶIS PAR KOMĒTĀM (1619)

Ievads

[. .] Vajadzīgās pamācīšanas un brīdināšanas nolūkā Dievs tas Kungs mums — vidzemniekiem — līdz šim bieži savu dusmu spoguli acu priekšā turējis. Nu jau viņš vēlreiz mums lika redzēt lielu un briesmīgu komētu⁴. Ar to viņš sprediķo no debesīm savā dusmībā, rāj un soda mūs par to, ka neesam gatavi nožēlot savus grēkus, un aicina izmantot žēlastības laiku, lai saņemtos, negrēkotu un no sirds pievērstos viņam. [. .]

Pirmā daļa

[. .] Daži izturas pārdroši, neņem to vērā, smalkā kārtā atvairā Dieva vārdus. Viņi par tiem it kā tikai pasvilpo. Prāvietis Dāvids par šādiem ļaudīm teicis: «Jo tie netur cieņā to, ko tas Kungs dara, nedz ar viņa rokas darbu, viņš tos sadauzīs un tos neuztaisīs.» [. .]

Citi piesaista Dievu un mūsu Kungu nepieciešamības ķēdei, pēc kuras visas lietas risinās un nevar būt citādas: ja kādai

¹ Vairāki vācu karaļi un Svētās Romas impērijas imperatori X—XIII gs.

² Domāts Heinrihs III.

³ Domāts Frīdrihs I Barbarosa.

⁴ Sarakstīt šo sprediķi H. Samsonu pamudināja komētas, kas bija redzamas 1618. gada rudenī un ziemā. Šīs komētas novēroja arī tālaika ievērojamie astronomi J. Keplers, V. Snelliuss u. c. (sk. *Klētņieks J. Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas loma* . . . 58., 59. lpp.).

lietai pienācis tās laiks un stunda, tad (pēc viņu domām) nekas — arī Dievs — nespēj tās iestāšanos kavēt, nedz arī to aizturēt. Pret to liecina Sodomas un Gomoras¹ gaišais piemērs, ar ko Dievs paziņojis, ka viņš ir brīvs no jebkādas nepieciešamības. [..]

Citi mēģina aprēķināt zvaigznēs zemes, cilvēku un pilsētu labklājību un noteikt liktenīgos (fatālos) periodus to gaitā uz bojāeju. [..] Tiem mēs atkal pretī stādam pazīstamo piemēru par sākotnējo pasauli, ko aizskaloja grēku plūdi, piemērus par Sodomu un Gomoru, par Ninīvi², Jeruzalemi u. c. [..]

Tā kā mēs šos trijus aplamos virzienus atmetam, tad jums jāzina, ka Dievs liek parādīties zīmēm pie Saules, Mēness un zvaigznēm un šīs pašas zīmes mums padarījis par pamācību un tur acu priekšā, lai atturētu mūs no grēkiem un mudinātu uz patiesu grēku nožēlošanu un Dieva bijāšanu. [..] Dievs, redzēdams, ka pasaule negrib nožēlot savus grēkus, rāda mums šādu briesmīgu dusmu un brīdinājuma spoguļi. No tā mēs zinām, ka Dievs ņēmis rokā rīksti un zobenu un ļauj saprast, ka viņš grib sodīt un izdeldēt cilvēku grēkus. Arī šī komēta un dusmu zīme vajadzīga, lai mēs atteiktos no grēkiem, pievērstos Dieva bijāšanai, būtu rimti savā rīcībā un mudinātu arī citus tādiem būt.

Tas jau ir droši zināms, ka komētas agrāk allaž parādījušās pirms briesmīgām un lielām nelaimēm un tās iepriekš pavēstījušas. Tādas (nelaimes) ir dumpji, nemieri, ienaidnieka uzbrukumi, briesmīgi kari un asinsizliešanas, karaspēka sabrukums, veselu zemju un pilsētu bojāeja, arī augstu valdītāju krišana, mēris no gaisa saindēšanas³. Tam drīz seko mājlopu krišana, sausums un tveice, ražas iznikšana un dārdzība. [..]

Otrā daļa

Komēta liecina, ka aizdegusies liela uguns, ka liesmo vesels ugunsgrēks. Tās ir Dieva dusmas, kas liesmo kā ugunsgrēks. Šo uguni mēs nevaram nodzēst ar akas ūdeni, bet tikai ar ūdeni, kas tek no mūsu acu dzīlēm, no patiesās grēku nožēlas avotiem. [..]

Šai komētai ir gaita no saules lēkta līdz rietam. Zinātnieki no tā secina par iekšējām ķildām, dumpjiem un nemieriem. Šī komēta dažas dienas uzturējās Svaru zvaigznājā. Tas liek domāt, ka tā attiecas uz mums, jo Vidzeme atrodas zem šī zvaigznāja. Šī komēta izstiepusi savu asti starp Marsu un Pūķa

¹ Divas pilsētas, kuru iedzīvotājus, pēc Bībeles leģendas, Dievs sodījis par grēkiem.

² Viena no Asīrijas galvaspilsētām.

³ H. Samsona laikā uzskatīja, ka mēris rodas no saindēta gaisa.

asti, bet redzami arī citi zvaigznāji, kā Vēršu Dzinējs un Lie-
lais Lācis. Tas viss vēsta par kariem, mēri un citām nelaimēm.
Herlikijs savās 1619. gada Prognozēs atgādina, ka šogad
zvaigžņu izvietojums pie debesīm ir tāds kā zemnieku kara
laikā¹. Lai katrs to ņem vērā, meklē mieru un iesaka (citiem)
to, kas uz mieru un vienprātību ved. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Cometen Prodiegt. — S. 5—9, 18, 22.

DEVIŅI ATLASĪTI UN LABI PAMATOTI RAGANU SPREDIĶI (1626)

PIRMAIS RAGANU SPREDIĶIS

[..] Par buršanu runājam tad, kad cilvēki sabiedrojušies
ar sātanu un ar tā palīdzību Dieva radību citādi izlieto un
meklē tajā citu iedarbību, nekā Dievs noteicis — vai nu lai
palīdzētu, vai kaitētu. Piemēram, [..] peonijas sakne ārstē dau-
dzas miesas kaites, bet daži to lieto pret negaisu un spokiem.
Āboliņu ar četrām lapiņām [..] Jāņu vakarā mēdz iespraust
sienā (starp balķiem). Ja tas zaļo, tad uzskata, ka cilvēks,
kura vārdā tas iesprausts, šajā gadā dzīvos. Ja tas (šajā naktī)
savīst, tad šim cilvēkam jāmirst.

Tā visa ir māpticība, ko atklāti vai slepeni rosina velns.
Ja radītās lietās meklē ko citu, nekā Dievs nolīcis, bet pašu
radītāju aizmirst, tad tā ir elku dievība, kas nāk no velna. [..]

Dieva gars prasa, lai burvei neļauj dzīvot. No tiesnešiem
viņš prasa, lai tie nesaudzē nevienu — ne vīrieti, ne sievieti, ne
stiprā, ne vājā dzimuma pārstāvi, jo šis grēks ir pārāk liels. [..]

OTRAIS SPREDIĶIS

[..] Varētu jautāt, kāpēc velnu sauc par mušu ķēniņu. Tas
norāda ne tikai uz velnu skaitu, bet arī uz veidu un īpašībām.
Kā karstās vasaras dienās mušas pulcējas un riņķo ap cilvēku,
[..] tā velnu skaits ir tik liels, ka vienu cilvēku var apsēt
vesels leģions, t. i., 6666. Starp debesīm un zemi mājot tik
daudz velnu, ka tos nevarētu saskaitīt pat tad, ja visi mate-
mātiķi sanāktu kopā.

Vasarā muša ir pastāvīgs cilvēku viesis. Kad cilvēks strādā,
muša viņam riņķo ap degunu, kad apsēžas, arī muša ir klāt,
kad apguļas, muša visu nakti viņam sīc pie ausīm un galvas,
kad dodas uz laukiem, tad atrod priekšā mušu barus. Vispār

¹ Domāts zemnieku karš Vācijā 1524.—1526. g.

muša ir visur — kā pilsētās, tā laukos. Tāpat arī velni ir ne tikai Portugālē, Flandrijā, Krievijā un Prūsijā, bet arī Vidzemē. Tie cilvēkam allaž atrodas tuvāk, nekā viņš domā.

Līdzīgi tam, kā mušas ir ašas un žiglas un prot drīzi aizkļūt no vienas vietas uz otru, tā arī velni ir ātri un veikli un spēj vienā acumirkli būt gan šur, gan tur. To rāda tas, ka velns tuksnesī kārdināja Kristu, vienā acumirkli pārvietodamies gan uz tempļa jumtu, gan uz augstu kalnu, lai parādītu visas pasaules bagātības. [.]

Kur daudz lieto cukuru vai medu un šķiežas ar vīnu un alu, [.] tur bariem vien līdinājas mušas. Kur ik dienas nododas miesas baudām, rij un plītē, un aplami dzīvo, tur ik dienas nāk klāt jauni velni, kas gatavo nelaimi un cilvēkiem visādi kaitē.

Ja vienu mušu aiztriec, tās vietā drīz ierodas divas vai sešas citas. Ja kristīga cilvēka sirds, nemitīgi cīnoties, padzen vienu velnu pēc otra, tad drīz vien uzrodas citi, lai šo cilvēku mocītu, tādēļ cilvēkam arvien jābūt cīņā.

Mušu var aizdzīt ar pirkstu — nevajag jau tāpēc ķerties pie cirvja vai zobena. Līdzīgi velnu jebkurā laikā var aizbaidīt ar Dieva vārdu vai Svētajiem Rakstiem.

Mušu var aizdzīt kā bērns, tā Goliāts¹. Līdzīgi katrs kristīgs cilvēks var pretoties velnam un to pievārēt, kā to darīja Mozus, Elija, Jesaja un citi lieli pravieši.

Muša, beidzot, gan ir maza radībiņa, bet daudzi tās dēļ lauzuši kaklu. Piemēri tam atrodami vēsturē. Līdzīgi pats vis-sīkākais velns var samaitāt miesu un dvēseli visstiprākajam cilvēkam, jā — pat izcilākajam svētajam. [.]

Iepriekšējā sprediķī pastāstīts par to, kādus līdzekļus velns lieto no savas puses, lai ar cilvēku noslēgtu savienību, un kādus līdzekļus cilvēks liek lietā no savas puses. Mēs minējam, ka pirmais līdzeklis no cilvēka puses ir patiesās kristīgās reliģijas nezināšana.

Tam seko otrs līdzeklis, proti, dievvārdu nicināšana. Daudzi neapmeklē sprediķus un dievkalpojumus un pārgalvīgā kārtā turas pie neticības. Viņiem ir savs Mamons², savi pūķi un elku dievības mājās. Tiem viņi kalpo un klausu. Kur Dieva vārds nav sirdīs, tur velns var izvērsties. Ja nav zobenu (t. i., Dieva vārda), ar ko tad lai viņš pretojas sātanam un ienaidniekam? Tāpēc blēdīgais velns cenšas izravēt Dieva vārda sēklu sirdīs un atņemt cilvēkam viņa garīgo bruņojumu, lai tādējādi tiktu viņam drīzāk klāt ar burvju mākslu.

Piemēri izklīdē mūsu šaubas. [.] Tiklīdz Zauls³ atteicās no Dieva vārda, tā velns guva uzvaru un aizveda viņu pie Endoras raganas. Tiklīdz daži mediķi un fiziķi vairs neciena

¹ Bibelē aprakstītais filistiešu milzis, kuru nogalināja Dāvids ar lingu.

² Senajiem sīriešiem bagātības dievs, šeit — elkadiev.

³ Senebreju valsts dibinātājs un pirmais valdnieks (XI gs. p. m. ē.).

Dievu un viņa vārdu, tā velns var viņus pievērst slepenajai maģijai un buršanai. [...] Tiklīdz jezuīti Dieva vārdam vairs nepievērša uzmanību, viņu vidū virsroku guva burvju māksla. Jezuīts Jākobs Gretzers uzrakstījis 3 grāmatas par svētīšanu un lādēšanu, kurās aizstāv buršanu. Viņš iesaka nēsāt kaklā pakārtu Jāņa evaņģēliju, jo tas palīdzot pie daudzām nelaiēm. [...]

Trešais līdzeklis ir neticība vai šaubas par Dieva žēlīgo palīdzību un atbalstu. Daudzi grimst nabadzībā, ir apkrauti ar parādiem vai netiek celti amatos un viņiem neparāda godu. Viņi necer uz Dieva palīdzību, bet stājas sakaros ar velnu, ticēdami, ka tas viņus varētu glābt. Tā rikojās Silvesters II, Benedikts VIII, Aleksandrs VI, Jānis XX un XXI¹, kuri atdevās velnam un buršanai, lai nāktu pāvesta godā. [...] Daudzi cilvēki, būdami melnās mākslas piekritēji un burvji, atdodas velnam, lai viņiem nekā netrūktu — ne naudas, ne mantu. Piemēri par to stāsta, un pieredze to apstiprina. Vai tiem, kas šaubās par Dievu un negrib pie viņa cieši turēties, un vai bezdievīm, kas svārstās šurp un turp! Labāk lai (cilvēks) paliek nabadzībā un pie Dieva žēlastības, nekā ļauj, lai velns viņu dara bagātu un laupa tam Dieva žēlastību.

Ceturtais līdzeklis ir atriebības kāre vai skaudība, naidis un nesamierināmība. Daudziem cilvēkiem tas pilda sirdis. Tāds (cilvēks) negrib izlīgt, kaut gan otrai pusei viņš darījis ļaunu. Sevišķi atriebīgs ir sieviešu dzimums. Tas neļaujas tik vienkārši samierināties. Tādi ļaudis bieži biedrojas ar velnu un no tā mēcās, kā un ar kādiem līdzekļiem naidniekam atriebties. Viņi dara ļaunu cilvēkiem un mājlopiem, tīrumiem un ražai ar burvestību un indi, un negaisu, zināms — tikai tad, kad Dievs to pieļauj.

Kad nu velns atrod tādu atriebīgu sirdi, viņš pavedina to vai nu pats, vai ar saviem burvestību palīgiem. Tiem, kuri sēž tiesās — es par to nešaubos —, bieži nākas dzirdēt un uzzināt, ka daudzi par burvjiem kļuvuši tikai tāpēc, ka gribējuši atriebties savam ienaidniekam.

Šprengers «Raganu veserī»² atzīmē, ka divas vecmātes Bāzeles un Strasbūras bīskapijās, būdamas sātana mīlākās, aiznaida un atriebības kaitējušas cienījamām dāmām un daudzus bērnu jau mātes miesās nobūrušas. Bērnu galviņās vēlāk atrastas lielas, smailas adatas, kas bija viņu nāves cēlonis.

Piektais un pēdējais līdzeklis ir pārgudrība. Tās dēļ daudzi tīko uzzināt vairāk, nekā viņiem nepieciešams. [...] Augustīns norāda, ka daudzi aiz tīras visgudrības nonākuši līdz burves-

¹ Jānis XX un XXI — viens un tas pats, baznīcas vēsturē iegājis kā XXI.

² Jākobs Sprengers — katoļu inkvizitors, kurš darbā «*Malleus maleficarum*» («Raganu veseris») lika «raganu prāvu» juridiskos pamatus. «Raganu veseris» pirmo reizi iespiests Strasbūrā 1487. gadā.

tībām. Daudziem Dievs devis gudrību, saprašānu, talantu un asu prātu, bet viņiem ar to nav diezgan. Viņi grib zināt vairāk.

Kad velns tādus redz, viņš pats vai viņa pūķi apceļ šādus ļaudis un apsola tiem panākumus mākslā un zinātnē, kā tas noticis ar doktoru Faustu un citiem melnās maģijas adeptiem un notiek arī vēl tagad. [..]

Bodēns¹ atzīmē, ka viens burvis un raganu meistars un tātad arī viena veca ragana var sagatavot 500 burvju un raganu. Ja nu viņi vienreiz velnam atdevušies un tā labvēlību ieguvuši un negrib, lai tas viņus skrāpē un sadauza, bet tiecas saglabāt viņa labvēlību, tad viņu pienākums ir pie tā novest daudzus cilvēkus. Viņi tātad ne tikai ārēji nododas grēkiem un netikumiem, bet arī slepeni ik dienas un ik stundas stiprina velna valstību.

Bodēns norāda, pie kādiem netikumiem ved buršana.

1. Pie Dieva un visas kristīgās ticības noliegšanas.
2. Pie Dieva zaimošanas.
3. Pie ticības velnam.
4. Pie nākamās paaudzes nodošanas sātānam.
5. Pie mazu, vēl nekristītu bērnu ziedošanas sātānam.
6. Pie solījuma nodot viņam cik vien iespējams daudz (cilvēku).
7. Pie sātana piesaukšanas un zvērēšanas viņa vārdā.
8. Pie laulības pārkāpšanas.
9. Pie bērnu un dzīvnieku nomaitāšanas ar indi.
10. Pie ražas bojāšanas.
11. Pie sakariem ar velnu.

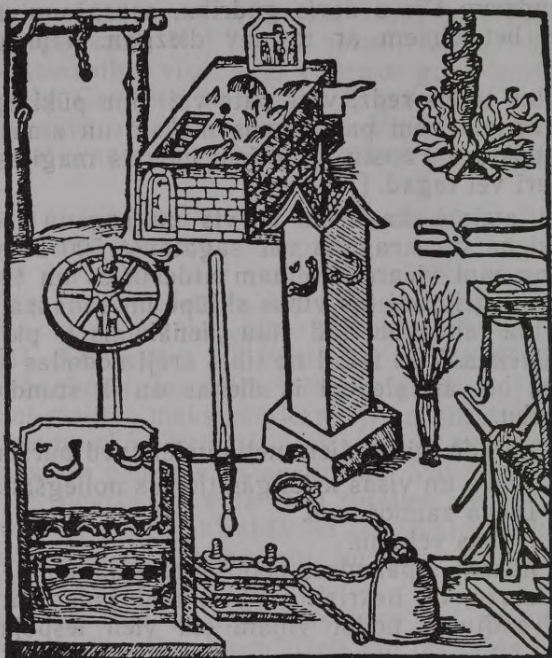
Sādi grēki priekšniecībai jāsoda ar ugunsnāvi. [..]

Pienācīgie līdzekļi, lai burvjus pieķertu viņu ļaundarībā, ir šādi. Pirmkārt, divu vai triju dievbijīgu, godīgu un nepartijisku liecinieku liecība. Ja viņi paši savām acīm redzējuši un var ar zvērestu apliecināt, ka tā vai cita persona nodarbojusies ar buršanu un kaitniecību un ļaunums tūdaļ sekojis, tad tas ir drošs pierādījums. [..]

Otrs ir paša (vainīgā) atzišanās — ne tāda, kas ir izspiesta ar neciešamām spīdzināšanas mokām un ir nedroša un apšaubāma, bet tāda, ko attiecīgā persona labprātīgi sniegusi un pie kā paliek. [..]

Trešais ir pats izdarītais darbs, kas liecina pret attiecīgo cilvēku. Šie treji līdzekļi dod tiesnēšiem iespēju pierādīt, ka

¹ Žans Bodēns izteica vairākas vērtīgas atziņas par vides ietekmi uz sabiedrības veidošanos, par sabiedrības progresu u.c. problēmām, tomēr atsevišķos jautājumos nespēja pārvarēt viduslaiku dēmonoloģiskos priekšstatus, kuri sevišķi spilgti izpaudās viņa darbā «Dēmonomānija» (1580), ko plaši izmantoja H. Samsons.

Soda un moku riki

persona, kas atrodas apcietinājumā, nav bez vainas, bet piedalījies šausmīgajā pārkāpumā.

Kad varas iestādes nelietīgos burvjus noskaidrojušas, apcietinājušas un par viņu burvestību noziegumu pārliecinājušās, tad izvirzās jautājums, kādu sodu tiem piemērot. [.]

Mūsu teologi burvjus iedala trijās grupās. Dažus cilvēkus, kas dziļi iegrimuši melanholijā, velns apmāna tādējādi, ka viņi iedomājas, ka ir stājušies savienībā ar nešķīsto garu un piekopuši buršanu, to viņi arī atzīst, bet tas nemaz nav taisnība.

Citi tik tiešām ielaidušies sakaros ar velnu, bet nav kaitējuši ne cilvēkiem, ne lopiem.

Vēl citi pēc savas gribas noslēguši savienību ar velnu un tam kalpojuši un darījuši dažādu ļaunumu tiklab cilvēkiem, kā arī mājlopiem un labībai.

Kas attiecas uz tiem, kurus pārņēmusi melanholija un kuru domas nesaskan ar īstenību, bet balstās uz tīru izdomu un fantāziju, tie jāpažēlo un jāatstāj nesodīti, jo melanholija un fantazēšana nav netikums, bet sirds un galvas slimība.

Kas attiecas uz trešajiem, t. i., tiem, kuri noslēguši savienību ar velnu un tam pēc savas gribas kalpo un dara visādu ļau-

numu kā cilvēkiem, tā mājlopiem un labībai, tad arī par tiem nevar būt divu domu. Par viņiem Dievs tas Kungs skaidri pateicis: «Tam burvim tev nebūs ļaut dzīvot.» Tādējādi atkritējs, kurš novēršas no patiesā Dieva un pievēršas citiem dieviem un arī pārējos uz to mudina, Dieva zaimotājs, kurš ziedo savu sēklu Moloham¹ un upurē citiem dieviem, bet nevis tam Kungam vienīgajam, ar Dieva muti ir uz nāvi notiesāts. Šāds noziedznieks un burvis ir pelnījis nāvi, jo, veicdams visus šos šausmu darbus, viņš kļuvis Dieva un cilvēku ienaidnieks un velna palīgs un sabiedrotais.

Šādus faktus priekšniecība nedrīkst ignorēt. Tie visi jāņem vērā. Saskaņā ar Vecās Derības ziņām šādus ļaudis nomētāja ar akmeņiem un viņu mantu sadedzināja. Mēs, kristieši, neesam tik stingri saistīti ar zināmajām ceremonijām, kas aprakstītas Vecajā Derībā. Tāpēc mēs burvjus notiesājam uz nāvi, bet soda veidu, izmantojot kristīgo brīvību, izmainām un vainīgos dzīvus sadedzinām.

Attiecībā uz tiem, kuri gan ir velna sabiedrotie, bet nav kaitējuši ne cilvēkiem, ne mājlopiem un labībai, mēs ejam vidusceļu, jo velns viņus piemānījis, izmantojot lielu viltību un viņu miesas vājumu. Lai gan viņi nolieguši Dieva vārdu un stājušies savienībā ar velnu, tomēr viņus nevajag sodīt ar dzīvības atņemšanu. Ar svētīgu pamācību palīdzību viņi jāattur no ļaunā nodoma. Ja tomēr viņi paliek pie sava ļaunuma, viņus nevajag sodīt ar nāvi, bet tikai izslēgt no kristīgās draudzes. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Neun ausserlesen und wolgegründete Hexen Predigt. — S. 14, 15, 17, 27, 28, 30—32, 36, 37.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis A. *Svelpis*.

PAULS EINHORNS

Pauls Einhorn (1590—1655) — vēsturnieks un teologs. Dzimis Iecavā mācītāja ģimenē. Vectēvs Aleksandrs Einhorn no 1570. g. līdz 1575. g. ir Kurzemes hercogistes superintendents, Kurzemes baznīcīkumu autors. Pauls Einhorns gūst labu klasisko izglītību — prot latīņu un grieķu valodu, orientējas antīkajā literatūrā. No 1621. g. viņš ir mācītājs Mežmuižā

¹ Rietumsemītu cilšu dievība; lai to pielabinātu, sadedzinot tika upurēti mazi bērni.

HISTORIA LETTICA.

Das ist

Beschreibung der Lettischen Nation.

In welcher

Von der Letten als alten Einwohner
und Wesiger des Lieflandes, Curlandes und Semgallen
Namen, Urführung oder Ankunft, ihrem Gottes-Dienst,
ihrer Republiken oder Regimente so sie in der Heydenschaft gehabt, auch
ihren Sitten, Gebräuchen, Gewohnheiten, Natur und Eigenschaften u.
gründlich und ausführlich Meldung geschieht.

Der Teufftlichen Nation und allen der Historischen Arbeit
Nutzhabern, zu einem nöthigen Unterricht zusammen getragen
und in den Druck verfertiget

Furh

PAULUM EINHORN,

Häfftlichen Curländischen Superintendenten P. N.

In Verlegung JACOB Sternbarts,
Königl. Preledrathel Curlandae.

Dorpt in Liefland

Gedruckt durch Johann Wogelin, der Königl. Acad. Buchdrucker,
im Jahr 1634.

P. Einhorna grāmata «*Historia Lettica*». Vāks

(tagad. Dobeles raj. Augstkalne), no 1634. g. — mācītājs Jelgavā, bet 1636. g. kļūst par Kurzemes hercogistes superintendentu. XVII gs. sākumā Kurzemē, kas tolaik bija Polijas vasaļvalsts, pastiprinās katolicisma ietekme, pret ko Einhorns vērsās no protestantiskās ortodoksijas pozīcijām. 1645. g. hercoga Jēkaba uzdevumā Einhorns dodas uz Tornu (tag. Toruņa), kur kopā ar citiem luteriešu teologiem paraksta pret katolicismu vērstu «*Positiones theologorum Augustanae confessionis*» [Augsburgas konfesijas teologu viedoklis]. Einhorns pretojas t. s. jaunā jeb Gregora kalendāra ieviešanai Kurzemē, saskatot tajā centienus stiprināt katolicismu. Darbos «*Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens*» [Elkdievības un

nozēlojamas māņticības atspēkojumi], tā otrajā daļā — «*Wider den Abergläubigen Mißbrauch der Heiligen Schrift*» [Pret svēto rakstu māņticīgu un nepareizu izmantošanu. — R., 1627], «*Reformatio gentis Letticae in ducatu Curlandiae*» [Latviešu tautas reformācija Kurzemes hercogistē. — R., 1636], «*Historia Lettica*» [Latviešu vēsture. — Tērbata, 1649] viņš apraksta latviešu tautas paražas un ticējumus, aicina tos apkarot kā pagāniskas parādības, tādējādi veicinot kristīgās ticības iesakņošanu. Vēsturi Einhorns interpretē teoloģiski, akcentēdams ideju par predestinācijas, t. i., dievišķās iepriekšnolemtības izšķirošo lomu tautu likteņos. Viņš aizstāv tolaik valdošos dēmonoloģiskos uzskatus un uzskata, ka starp latviešiem sastopamas raganas un burvji. Vienlaikus Einhorns atzīmē nežēlību, ar kādu kungi izturas pret zemniekiem, garīgo tumsību, kādā viņi mīta, kā arī naidu, ar kādu viņi vērsās pret apspiedējiem. Einhorna prasības attiecībā pret muižniecību ierobežojās ar kristīgās cilvēkmīlestības sludināšanu.

IZTEIKUMI

Neraugoties uz Einhorna personīgiem ierobežotiem uzskatiem, viņa publikācijas ir svarīgs vēstures avots, kas iepazīstina ar tālaika garīgo dzīvi, sevišķi reliģiskajiem uzskatiem.

Latvju enciklopēdija, 1962—1982, I / Galv. red. E. Andersons. — ALA Latviešu institūts, 1983. — 393. lpp.

Pavilu Einhornu gan nedrīkstam pielīdzināt augšā minētiem vīriem [Glikam, Vecajam Stenderam, Merķelim. — *E. B.*], jo viņa pūliņiem nav nekāda praktiska svara un nozīmes vēlākā latviešu dzīvē, bet viņa sirds ir pukstējusi silti priekš toreizējos laikos apspiestās un nicinātās latviešu tautas, viņa spalva un roka ir visu mūžu čakli strādājusi latviešu labā, kaut arī bez panākumiem.

V. Pluts

DARBI

Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens // *Scriptores Rerum Livonicarum*. — R.; Leipzig, 1848. — Bd. 2. — S. 639—652.

Reformatio gentis Letticae in ducatu Curlandiae // *Scriptores Rerum Livonicarum*. — S. 605—638.

Historia Lettica: Das ist: Beschreibung der Lettischen Nation // *Scriptores Rerum Livonicarum*. — S. 569—604.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 1. — S. 486—490.

Pluts V. Pavils Einhorns un viņa raksti par latviešiem // Austrums: Zinības un rakstu mēnešr. — 1893. — 1. pusgads. — 46.—48., 135.—137. lpp.

Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. — R., 1965. — 139.—148. lpp.

Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. — R., 1939. — 147.—156. lpp.

LATVIEŠU TAUTAS REFORMĀCIJA (1636)

[.] Ja kāds domā, ka pagāniska elkdievība šajā tautā ir galīgi izdeldēta un nav vairs sastopama, tad jāsaprot, ka īstenībā stāvoklis ir gluži pretējs. Vēl šodien viņi piesauc savus dievus un dievietes. Ja kāds tam netic, lai paklausās, ko viņi runā, kad iet pie darba mežā, tīrumos, dārzos, kad dodas ceļā utt. Viņi piesauc meža dievus un dievietes, lauku māti, dārza māti vai dievieti, ceļa dievieti un izlūdzas aizgādību un laimīgu ceļu. Tas pats sakāms par viņu dziesmām, kas veltītas dieviem un dievietēm. [.]

Ar ārēju piespiešanu un varas līdzekļiem — sišanu, ieslodzīšanu, pēršanu, ieslēgšanu bluķī un citiem līdzīgiem paņēmieniem ļaudis no šiem maldiem un bezkaunīgās elkdievības nav atraujami, nedz arī kas cits ar viņiem panākams. Ja ar viņiem tā rīkojas, tad viņi kļūst jo stūrgalvīgāki un, kā rāda pieredze, slepus dara to, ko nevar darīt atklāti. Ja viņiem nepierādīs, ka viņu elkdievība ir nepareiza, viņi paliks pie saviem uzskatiem. [.]

Ja viņi [mācītāji] pieturēšanos pie šādas elkdievības soda, tad nevajag ļaudis zāķāt, apkaunot, zaimot un par bležiem, zagļiem, bendeskalpiem, maukām, nejauceņiem, raganām, burvēm utt. lamāt; tas nepieklājas mācītājiem vai Dieva kalpiem un neko arī nelīdz, tādēļ ka ļaudis no tā kļūst vēl cietāki un spītīgāki; jo smādešana un zāķāšana tos sanikno, un viņi ar naidu vēršas ne tikai pret tiem, kas viņus uz patiesību mudina, bet arī pret pašu patiesību. [.]

Kurzemes un Zemgales hercogistē nevāciešus nepieciešams ik gadus vizitēt, lai noskaidrotu, ko viņi baznīcā mācījušies un vai katļismu jeb kristīgās ticības priekšrakstus sapratuši un iegaumējuši. [.] Jānoskaidro, kā viņi dzīvo un uzvedas un vai joprojām nepieturas pie pagāniskas elkdievības un māņticības maldiem. [.] Mācītājiem jācenšas ar cilvēkiem, īpaši — gados veciem, apieties kristīgi un tēvišķīgi, tos nesist, nedauzīt, nelamāt, neapnicināt un nezaimot, jo nabaga ļaudis jau

bez visa tā ir bailīgi un pie mazākā iemesla dod kājām ziņu, kaut kur nolien un noslēpjas. Ar sišanu, uztiēpšanu, pēršanu, zaimošanu un zākāšanu uz pareiza ceļa viņus nedabūt. Tas viņus noved tikai pie baidīšanās, stūrgalvības un nepaklausības. Viņus pārņem riebums pret baznīcu, mācītājiem, dievlūgšanām, un viņi meklē iemeslu aizbēgt un no visa tā izvairīties. Īpaši tas jāņem vērā tāpēc, ka viņi [t. i., mācītāji] ir ārzemnieki, kas ieradusies no Vācijas un citām vietām, un, kā pieredze rāda, starp viņiem daži ir tādi, kas, redzēdami, ka [latvieši] ir apspiesta tauta, kas pakļauta vāciešiem, un ir viņu vergi, meklēt meklē izdevību, lai izgāztu uz viņiem savu īgnumu, un tos tādā mērā ar sitieniem, nopelumiem un lamāšanu cienā, ka žēl skatīties. [..]

Jāraugās, lai šādas pārbaudes notiktu Dievam par godu, būtu derīgas nabaga ļaudīm un veicinātu viņu dievbijību, nevis notiktu iedzīvošanās nolūkā. Staigājot no mājas uz māju, nedrīkst ļaudīm uzmākties vai likt sev ko dot, lai tādējādi nenostādītu sliktā gaismā savu [mācītāja] amatu, kas jau tā sagādā diezgan nepatīkšanu. Vientiesīgi ļaudis uzskata, ka šāda pārbaude un staigāšana no mājas uz māju nepieciešama dāvanu un nodevu dabūšanai. [..] Jau tā nicinātais mācītāja amats tādējādi izsauc pret sevi vēl lielāku nicināšanu. [..]

Otrs jautājums — kur un kādā veidā to [t. i., pārbaudi] noturēt. Vairākkārt izteikta doma, ka ļaudis būtu jāaicina un jāsauc uz kungu muižām. Tomēr izrādījās, ka tas nav labi un ļaudīm piemēroti. Viņus nevar lāga piedabūt pie dievlūgšanām, jo viņi daļēji ir mežonīgi un rupji, daļēji bailīgi. Kad nu viņi uzzina, ka tos noklaušinās, tad viņi nenāk, bet aizsūta tos, kuri prot lūgt Dievu. Pārējie neatnāk, kaut gan pirmām kārtām būtu jānoklaušina tie, kas lūgšanas neprot, lai viņiem varētu to iemācīt un viņus pievērst dievbijībai. [..]

Vairākkārt nācis zināms, ka no daudzām mājām vai saimēm uz šādu noklaušināšanu ierodas tikai viena vai divas personas, bet nepieciešams, lai ierastos visa māja — tēvs, māte, bērni un saime, cik vien [cilvēku] mājā ir, lai visus varētu uzklaut un noskaidrot viņu zināšanas kristietībā, viņu dzīves [veidu] un izturēšanos, viņus pamācītu dievbijībā un mudinātu vairīties no elkdievības. Tāpēc nepieciešams uzņemties pūles un grūtības, lai apmeklētu ļaužu mājas un te viņus uzklautu. [..]

Treškārt, kas attiecas uz [pārbaudes] laiku, tad ziema, īpaši februāra mēnesis, tai visvairāk piemērota, jo diena tad jau diezgan gara un ceļš labs, bet ļaudis netiks traucēti darbā, īpaši zemkopībā. Viņi arī nevarēs uzrādīt iemeslus, kāpēc nevar piedalīties šajā kristīgajā pasākumā. Kad laiks noteikts, tad astoņas vai četrpadsmit dienas iepriekš no kanceles var paziņot, lai viņi gatavojas šādai pārbaudei, paliek mājās un gaida mācītāju, kas pie viņiem ieradīsies, lai tos pamācītu un vestu pie Dieva atziņas.

Ceturtnā [lieta] attiecas uz to, kas šādā pārklaušīšanā jāprasa, vai galvenie punkti, kas tajā jāapskata: 1) katrs jāpārbauda katķisma zināšanā, lai noskaidrotu, ko viņi mācījušies un vai čakli turas pie baznīcas un dievvārdiem [..]; 2) jāizklaušina mājastēvs, vai viņš bērnu un saimi audzina dievbijībā [..]; 3) vai viņi vēl pieturas pie elkdievības [..]; 4) vai viņi vēl rīko veļu mielastus [..]; 5) vai viņi piekopj buršanu [..]; 6) vai viņi bērnu un saimi audzina stingrībā un godā [..]; 7) vai viņi savus bērnus čakli kristī; 8) vai viņi arī briesmīgi un šausmīgi lādas, kā tas pie viņiem pierasts, un atbaidoši zvēr un Dievu zaimo; 9) vai viņi par saviem nabagiem rūpējas [..]; 10) vai viņi savu mirušo apbedīšanā vēl turas pie pagāniskas elkdievības. [..] Ja par to kas nāk zināms, tad viņi ar pienācīgu nopietnību jāsoda, lai nabaga ļaudis dabūtu nost no šādas bezdievīgas rīcības un dzīves un vestu pie pareizas, patiesas kalpošanas Dievam! [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Reformatio gentis Letticae in ducatu Curlandiae. — S. 614, 615, 633, 634.

LATVIEŠU VĒSTURE (1649)

7. nodaļa

Par viņu dzimšanu, kādus vārdus viņi dod saviem bērniem un kā viņus tie uztur un audzina

[..] Kādus vārdus vīriešiem [latvieši] dod, nav zināms, bet sievietes viņi sauc putnu vārdos un deva [viņām] īpašus putnu vārdus. Tas vēl šodien dažiem ir parasts, ka viņi sevi sauc putnu vārdos. Tagad viņiem ir šāda neparasta ļauna māņticība, ja bērns pēc kristībām [baznīcā] ļoti kliež un negrib nomierināties, tad viņi domā, ka bērns nebūtu apmierināts ar to vārdu, ko saņēmis kristībā, un vēlas citu saņemt. Sekojot savai pagāniskajai māņticībai, viņi dod bērnam citu vārdu un parasti sauc putna vārdā. Cik daudz dažādu sieviešu es pats esmu pazinis, kam bija putna vārds. Un laikam jau var būt, ka, tāpat kā sievietes sauca putnu vārdos, tā arī vīriešus dzīvnieku un plēsīgu zvēru vārdos būs saukuši, jo šāds [paradums] ticis izmantots arī citiem pagāniem. [..]

To varētu teikt arī par latviešiem, jo viņi savām meitām devuši putnu vārdus, it kā gribēdami, lai tām būtu putnu īpašības un tās varētu lidot pa gaisu. Par viņām stāsta, ka tās šo mākslu pieprotot un naktīs ar uguni lido pa gaisu. Daži uzskata, ka vēl mūsdienās daudzas no viņām pieprot šo mākslu un lido. Ko par to domāt, lai spriež citi. [..] Vai var piekrist,

[. .], ka gandrīz visas latviešu sievietes ir raganas un burves, ļauju līdzīgā kārtā izlemt citiem. Kaut gan uzskatīja un uzskata, ka starp viņiem daudzi nodevušies buršanai, to tomēr nevar attiecināt uz visiem, uz visu tautu.

Kad bērni kļuvuši tik lieli, ka viņi var kaut ko darīt un veikt, tā kā viņus nemāca lasīt un rakstīt nevienā skolā, [latvieši] viņus audzina mājturībai un saimniecībai. Tiklab meitenēm, kā arī zēniem, pirms viņi kļūst noderīgi citiem darbiem, jāgana lopi. Pēc tam zēnus pieradina pie lauku darbiem un zemkopības, bet meitenes — pie mājsaimniecības, kā malšanas, vārīšanas, vērpsšanas un citiem darbiem, bet jo sevišķi pie linu audumu un vadmalas darināšanas, jo starp viņiem nav speciālu linu un vilnas audēju. Vīrieši līdztekus lauksaimniecībai mācās sevišķus amatus, un proti — paši no sevis, un tā viņi dara vēl šobaltdien. Mājsaimniecībai un saimniecībai pašu gatavotās nepieciešamās lietas, kā rati, arkli, ecēšas un dažādi koka trauki, ir tik skaisti un jauki izgatavoti, ka arī vācieši par to ir izbrīnījušies un spiesti atzīt, ka viņi sevišķi traukus tik labi izgatavojuši kā vācu amatnieki, kuri mācījušies no meistariem un tajā specializējušies. Jo [latviešu] nācija vai tauta ir ļoti viltīga un izmanīga, tā ka šajā ziņā iet vācu tautai priekšā, kālab es šeit īsuma dēļ atsaucos uz pieredzi.

11. nodaļa

Par viņu laulības dzīvi un kāzām

[. .] Šo ļauno pagānisko paradumu [t. i., līgavu zagšanu] viņi joprojām ievēro un saskaņā ar to dzīvo, kaut gan pieņēmuši kristīgo ticību. Vācu kungi, draudot ar nāves sodu, aizliegusi turēties pie šī paraduma un liek viņiem, kā kristiešiem pienākas, līgavu bildināt un pēc kristīga paraduma atklāti apprecēt, un doties kopdzīvē. Kad nu viņi rīko savas kāzas, viņi pieturas pie savādām un apbrīnojamām ceremonijām, kuras visas šeit nav iespējams aprakstīt. Un daudzās vietās [pie šīm ceremonijām] viņi pieturas vēl šodien, kā es pats savā jaunībā to esmu redzējis. Kad līgava tiek vesta līgavaiņa mājā vai sētā un sēž ratos, iebraucot rati nekur nedrīkst piegrūsties, ja mazliet kur piegrūdīsies, šāds grūdiens nozīmē, ka viņiem savā laulībā un mājsaimniecībā nebūs laimes. Kad viņa ir ievesta [sētā], viņu kopā ar līgavaini pavada istabā, kur notiks kāzas. Pēc tam viņiem atnes divus kailus zobenus, vienu pāri galdam pasniedz līgavainim, otru — līgavai, kurš zobens pēc tam, kad tas ar spēku ir iedurts, ilgāk trīc un dreb, tas no viņiem laulībā nodzīvos ilgāk. Kad tas izdarīts, līgavai jāiet visās telpās un istabās, klētī, pirtī, govju un zirgu stallos, akās, pavadā, dārzā jāziedo nedaudz naudas, ja to viņa nedara, tad viņai nav gaidāma laime un veiksmē. Pēc tam sākas kāzas un

tik atbaidoši lopiska un nekaunīga uzdzīve, ka pat pie visrupjākajām barbariskajām tautām nekas ļaunāks nevarētu notikt. Jo, pirmkārt, ēdienam un dzērienam dienu un nakti jāstāv uz galda un katrs var ēst, kad un cik ilgi grib, viņš nav spiests pirms kāzu beigām aiziet no galda, pēc tam dienu un nakti viņu valodā tiek dziedātas tik piedauzīgas, nepieklājīgas dziesmas, ka pats velns nebūtu spējīgs izgudrot un izpildīt kaut ko neķītrāku un bezkaunīgāku. [..]

12. nodaļa

Par latviešu dabu, īpašībām un tikumiem

Pēc dabas latvieši ir cieta un nesavaldīga tauta ar labu veselību, jo no jaunības nav lutināti, bet pieraduši pie vienkāršas barības un smaga darba. [..] Citādi, kā liecina pieredze un apstiprina vācieši, viņi no jaunības uzrāda sliecību uz visādiem netikumiem — melošanu, krāpšanu un zagšanu, ir viltīgi, stūrgalvīgi un blēdīgi, tiecas uz ļaunu, ir nirdzīgi, augstprātīgi, lielīgi, lišķīgi, acu priekšā spēj izlikties milīgi, draudzīgi un pazemīgi, bet tā ir tukša mānīšanās, liekulība un bezkaunīga izlikšanās. Jo, tiklīdz pagriež muguru, viņi ņemas vāciešus ļauni zākāt, apnicināt un ar tādu izsmieklu aprunāt, ka jābrīnās vien. [..] Vairums no viņiem vēl šobaltdien ir īsti puskristieši. Baznīcā viņi kā kristieši klausās dievvārdus, skaita lūgšanas un kalpo īstenam Dievam. Mājās turpretī viņi nododas pagāniskai elku dievību pielūgšanai un mānticībai, kā to daudzreiz nācies uzzināt. [..]

13. nodaļa

Par viņu mirušajiem, kā viņi ar tiem apietas

Kad viņi nomirst, viņus iegērbj tajās drēbēs, kuras viņi savā dzīvē valkājuši, — vīriešus — viņu vīriešu un sievietes — viņu sieviešu drēbēs, un, ja viņiem bijusi kāda nauda vai kas cits, kā sudraba piederumi, piederīgie to liek [zārkā], lai ar to viņi viņpasaulē, kā viņi sauc mūžīgo dzīvošanu, varētu pārtikt un sevi uzturēt. Daži liek mirušajiem pie viņu kapiem pat ēdienus un dzērienus. Ja mirušie bijuši bagāti un ietekmīgi ļaudis, viņi tos pavada ar sevišķu prieku — stabulējot un dziedot, kā to kādreiz darija trāķieši. [..]

Kad viņi savus mirušos ir apbedījuši, to dvēselēm viņi ik gadus zināmā laikā, parasti rudenī, oktobra mēnesī, riko dzīres jeb viesības. Tad viņi sagatavo dažādus ēdienus, tos liek uz grīdas kādā istabā, kas šim nolūkam sagatavota, lieliski izkurināta, labi izslaucīta un uzposta. Tad vēlā vakarā iet pats saimnieks iededzināt uguni un acināt mirušos — senčus, vecākus, radniekus, bērnus un citus savus piederīgos, saucot viņus vārdos, lai tie nāktu ēst un dzert. [..]

Kādā stāvoklī viņi nonāca, būdami vācu varā, un kā tie ar viņiem apietas

Kad vācieši šo zemi iekaroja, latviešiem nācās viņiem kalpot un maksāt nodevas. Viņi tiem ne tikai ik dienas kalpoja muižās, bet arī ik gadus maksāja nodevas dažādu labumu — labības un lopu — veidā no pļavām, dārziem, bišu stropiem. Tie, kas dzīvoja jūrmalā un kuriem nebija tīrumu un mājlopu, deva visādas zivis — svaigas, sālītas un kūpinātas. Vācieši tos tādā mērā apspiež, ka tie kļuvuši par dzimtļaudīm un nožēlojamiem vergiem. Katrs savus ļaudis un tos, kas starp viņiem dzimuši, var pārdot, atdāvināt un no tiem, pie kuriem tie aizbēguši, atprasīt un pārvest pie sevis. Ar tiem, kas bēguši un atdabūti, apietas nežēlīgi, nekristīgi un bezatbildīgi. Viņus neliek nekādos amatos, lai cik neievērojami un slikti tie arī nebūtu. Visus amatus šai zemē ieņem vācieši un, kaut arī daži no tiem [t. i., latviešiem] izrādījušies ļoti piemēroti vienam vai otram [amatam], tomēr šādā nolūkā izmanto nevis viņus, bet vienīgi vāciešus.

Šādā stāvoklī viņi nonākuši kopš tā laika, kad šo zemi pakļāva vācieši. Un, kaut arī dažkārt paši vācieši izteikuši domu, ka viņus vajadzētu spiest un turēt pie vācu valodas, tomēr tas nav darīts. Viņi atstāti pie savas mātes valodas, ko viņi vēl tagad lieto, pie elkdievības, dažādām māņticībām, pagāniskiem tikumiem un paražām.

Kaut gan vācieši šos ļaudis, latviešus, ir pakļāvuši ar pilnām tiesībām to darīt, tomēr daudzkārt pret viņiem tie izturējušies tā, kā to nepieļauj ne likumi, ne kristīgā mīlestība, jo apgājušies ar viņiem nekristīgi un nežēlīgi, bieži tiem likuši pildīt ne tikai nepieņemamas, bet arī neizpildāmas prasības, viņus tā pēruši, dauzijuši, situši, bluķos turējuši un citādā veidā tiranizējuši, ka pat svešas citzemju tautas zina par to teikt, un daudzējādās Dieva sodības un mocības, kas piemeklējušas šo zemi, nāk no pārmērīgās uzpūtības un gandrīz necilvēciskās tirānijas, ar kādu izturējušies pret šiem nabaga apspiestajiem ļaudīm. [...] Jo arī Vidzemē ar viņiem neapietas savādāk kā ar suņiem un pat kliju maizi tiem neļauj ēst, cik viņi grib. Tādā veidā tie, kas pār viņiem valda, izspiež no tiem sviedrus un asinis. Patiesību sakot, mūsu suņiem klājas daudz labāk nekā šīs zemes nabaga zemniekiem.

Nav jau lāga, ka cilvēkus padara par īpašumu kā mājlopus, tomēr ļaudis vajag iegrožot un apvaldīt. Nākas krietni papūlēties, lai būtu miers. Šajā ziņā es pilnīgi piekritu Lutera uzskatiem. Ja šīs zemes iedzīvotājus pēc stāvokļa pielīdzinātu vāciešiem un tiem novēlētu un piešķirtu tādas pašas brīvības, tad celtos — par to es nešaubos — daudzas nelaimes. Tomēr

vajadzētu kaut ko darīt, lai pret viņiem izturētos īsti kristīgi, nevis ar šausmīgu tirāniju, necilvēcīgi sitot, perot, dauzot, bluķi turot. [...] Un, tā kā zemes un viņu pašu stāvoklis neļauj tos sūtīt skolās, tad kristīgajā ticībā (kā tas dažās vietās jau notiek) viņi tomēr būtu cītīgi apmācāmi. Mācītāja amatam vajadzētu izraudzīties, pirmkārt, personas, kas zina valodu un viņu tikumus, uzvedību, paražas, elkdievību, māņticību un līdzīgas lietas, lai viņus varētu kā nākas pamācīt un no maldiem atbrīvot. Otrkārt, viņiem vajadzētu atvēlēt un piešķirt laiku un iespējas mācībai un viņus nevajadzētu aizturēt svētku dienās un svētdienās, kad jāapmeklē dievkalpojums. Viņiem nevajadzētu likt šajā laikā darīt dažādus darbus, kā to daudzās vietās nākas pieredzēt. [...]

Tulkojums no vācu valodas.

Historia Lettica. — S. 589, 590, 594—600.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis
A. Svēlpis.

GEORGS MANCELIS

Georgs Mancelis (1593—1654) — pedagogs, mācītājs, literāts, valodnieks. Dzimis Mežmuižā (Dobeles raj.) mācītāja ģimenē; mācās Jelgavā, tad Rīgas Domskolā. Studē Frankfurtē pie Oderas, Štetīnē (Ščecinā), Rostokā. 1616.—1620. g. ir mācītājs Vallē; 1620.—1625. g. Sēlpilī, tad ir Tērbatas vācu (Jāņa) draudzes mācītājs, Tērbatas pilsētas skolas inspektors un aprīņa prāvests. 1630.—1632. gadā ir polemikas un grieķu valodas profesors, bet 1631. gadā — prorektors Tērbatas Akadēmiskajā ģimnāzijā. Piedalās Tērbatas universitātes *Academia Gustaviana* dibināšanā un 1632.—1638. g. ir tajā teoloģijas profesors (nav apstiprinājusies versija, ka viņš bijis arī universitātes rektors). 1638. gadā Mancelis kļūst par Kurzemes galma mācītāju Jelgavā.

Jaunībā vācu valodā sarakstītajā traktātā «*Meditatio theologistoricophysica de terrae motu*» [Teoloģiski vēsturiski fizikālas pārdomas par zemestrīci, 1619] Mancelis demonoloģijai («zemestrīci taīsa velni») ļoti piesardzīgi pretstata tālaika zinātnē pausto Aristoteļa fizikas atziņu, ka zemestrīces izraisa dabiski cēloņi — gaisa un tvaiku strāvojumi zemes iekšējos tukšumos.

Lai gan autors aizstāv Baltijā pastāvošo feodālo kārtību, vairākos darbos, it īpaši latviešu valodā sarakstītajos sprediķos, viņš sniedz spilgtas vēsturiskas ainas no latviešu zem-

Georgius Mancelius SS. Theol. Professor.

G. Mancela paraksts

nieku dzīves, parāda viņu negatīvo attieksmi pret baznīcu un muižu. Viņš viens no pirmajiem sāk lietot apzīmējumu «latvietis» agrāk lietotā «nevācietis, bauris» vietā. Mancela kosmoloģiskajos priekšstatos dominē ģeocentriskais viedoklis, proti, ka pasaules centrā atrodas zeme, bet ap to izveidotas koncentriskas sfēras, pie kurām piestiprināti debesu spīdekļi.

IZTEIKUMI

Kā latviešu valodas pētītājam, zināmu regulu izstrādātājam, pirmās rakstības principu radītājam utt. Mancelim ir visumā atzīstami nopelni.

J. Upīts

Dziesmās Mancelis izkopa augstākā pakāpē tīri tonisko pantmēru. Viscaur Mancelis ieviesa jaunu rakstību. Tā diezgan pareizi atveidoja latviešu valodas skaņas, kaut arī pēc vācu ortogrāfijas principiem. Tādā kārtā Mancelis šai grāmatā /«*Lettisch Vademecum*»/ kļuva par dibinātāju rakstībai, kas latviešu valodā valdīja 300 gadu un tagad tiek dēvēta par «veco ortogrāfiju».

A. Apinis

DARBI

Meditatio theologistoricophysica de terrae motu: Das ist: kurtze und ernste, jedoch wolgemeinte Christliche Erinnerung von dem Erdbeben. — R., 1619.

Das Hauss-, Zucht- und Leerbuch Jesu Syrach, zum erstenmahl in lettischer Zungen gebracht und verfertiget. — R., 1631.

Lettisch Vademecum: Handbuch, darinner folgende sechs Stücke begriffen. — R., 1631.

Lettus, das ist Wortbuch, sampt angehengtem täglichem Gebrauch der lettischen Sprache. — R., 1638.

Langgewünschte Lettische Postill: Das ist: kurtze un einfältige, jedoch schriftmäsige Auslegung und Erklärung der Sontäglichen und vornehmsten Fest-Evangelien. — R., 1654. — T. 1—3.

Zehn Gespräche deutsch und lettisch, von den meisten Sachen so auff der Reise und in der Haushaltung vorkommen. — R., 1685.

LITERATŪRA

Upīts J. Georgs Mancelis // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1959. — 1. sēj. — 357.—370. lpp.

Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. — R., 1965. — 152.—204. lpp.

Apinis A. Latviešu grāmatniecība: No pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām. — R., 1977. — 52.—57. lpp.

Svelpis A. Aristoteļa domas nemaz nav tik absurdas // Literatūra un Māksla. — 1983. — 12. aug. — Nr. 32.

Čakars O., Grigulis A., Losberga M. Latviešu literatūras vēsture. — R., 1987. — 41.—43. lpp.

Kelch C. Liefländische Historia. — Revall, 1695. — S. 554, 555.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 3. — S. 152—156.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 2. — S. 215—220.

TEOLOĢISKI VĒSTURISKI FIZIKĀLAS PĀRDOMAS PAR ZEMESTRĪCI (1619)

[.] Tas pats noticis pagājušā 1616. gada 20. jūnijā pēc vecā vai 30. jūnijā pēc jaunā stila, kad vairākās vietās šeit slavenajā Zemgales hercogistē agri no rīta starp pulksten septiņiem un astoņiem bija jūtama zemes trīcēšana.¹ Tad mājlopi uz lauka, cilvēki un ēkas tika spēcīgi tricināti un no zemes atskanēja tāda dārdoņa, it kā rūktu pērkons. Tomēr, paldies Dievam, cilvēki, mājlopi un ēkas necieta.

Kad lasām fiziķu vai dabaszinātnieku darbus, lai noskaidrotu dabiskos zemestrīces cēloņus, tad izrādās, ka viņi šajā jautājumā nav vienis prātis.

Daži, tajā skaitā Dēmokrits, domāja šādi: ja lietus list un zeme savos tukšumos un alās to nespēj uzņemt, tad ūdens ar spēku tiek dzīts atpakaļ un kā sekas rodas zemestrīce.

Krietnais filozofs Aristotelis šo viedokli uzskata par nepareizu: [pēc viņa domām] nav iespējams uzrādīt cēloni tam, kāpēc ūdens plūsma būtu tik spēcīga, lai satricinātu un iekustinātu zemi.

¹ Šo darbu uzrakstīt ierosināja zemestrīce, ko G. Mancelis novēroja Vallē.

Daži, piemēram, Tales no Milētas, domā, ka zeme, līdzīgi kuģim, peld jūrā un trīc, kad vētras un viļņi to dzenā un svaida.

Sis viedoklis arī neiztur kritiku, jo zeme sava smaguma dēļ nevar peldēt. Tā no visiem elementiem¹ ir ne tikai visaukstākā, bet arī blīvākā un smagākā.

Saskaņā ar Aristoteļa uzskatiem zemestrīce ceļas no tā, ka tvaiki vai vēji, kas ieslēgti zemes alās, ar spēku laužas ārā. Kad zemē ieslēgtā matērija neatrod ceļu, pa ko iziet vai izlauzties, tad tā tiek atspiesta atpakaļ un reizē ar to izceļas zemestrīce.

Šim filozofam pretī stājas kāds cits, vārdā Bodēns². Viņš uzskata par neticamu un nesaprotamu, ka izsmalcinātajam gaisam būtu spēks satricināt zemi. Viņš saka, ka zemestrīci taisa velni.

Sis uzskats varbūt nebūtu pilnīgi un galīgi atmetams, bet jāatzīst, ka labā Aristoteļa domas nemaz nav tik absurdas un nepareizas, ja vien viņa argumentus kārtīgi pārskata un čakli apdomā.

Īpaši jāpiekrit Aristoteļa argumentam par laiku un vietu, kad un kur notiek zemestrīces. Jo [kā viņš saka] biežas un spēcīgas zemestrīces vērojamas tad, kad zemē uzkrājas daudz izgarojumu un debesis ir skaidras un gaišas, un laiks kluss.

Arī Aristotelis tāpat pierāda, ka zemē ieslēgtie tvaiki un izgarojumi ir zemestrīces dabiskais cēlonis. Pieredze apliecina un vēsture rāda, ka tur, kur zeme ir sūkļveidīga — ar caurumiem un tukšumiem, zemestrīces vērojamas biežāk. [Tāda zeme] uzsūc vairāk izgarojumu un tvaiku.

Tāpēc Kekermanis darbā par zemestrīcēm raksta: mūsu ziemeļos zemestrīces nav bieža parādība, jo aukstuma dēļ zeme te ir blīvāka un nav tik caurumaina un drupena. Arī Ēģiptē zemestrīces nav viegli vērojamas, jo Nīlas upes sanesumi padara zemi daudz blīvāku. Toties nevienu vietu Eiropā zemestrīces nepiemeklē vairāk, biežāk un smagāk kā Konstantinopoli un Šveices Bāzeli, jo šīs pilsētas stāv uz ļoti vaļīga un caurumota pamata.

So un citu iemeslu dēļ arī mēs atzīstam, ka izgarojumi vai tvaiki, kas ieslēgti zemē, dabiskā veidā izraisa zemestrīci, kaut arī Bodēna domas nebūtu galīgi atmetamas.

Fiziķi vai dabaszinātnieki pēc sevišķām pazīmēm cenšas noteikt zemestrīces tuvošanos. Īpaši [svarīga] pazīme ir kluss laiks un bezvējš. Uz to norāda Aristotelis un Kekermanis. Pirms zemestrīces laiks ir kluss un bez vēja, jo garaiņu pārpalikums,

¹ G. Mancelis puda antīko domātāju uzskatu, ka pasaule sastāv no 4 pamatelementiem — ūdens, uguns, zemes un gaisa.

² Raksturodams Z. Bodēna dēmonoloģiskos uzskatus, G. Mancelis atsauca uz viņa sacerējumu «*Theatrum universae naturae*» [Visas dabas darblauks].

kas izsauc vējus, ieslēgts zemē. Dienā vai drīz pēc saules rieta parādās maza, šaura, taisna josla, kaut debesis ir pavisam skaidras. Kaut vējš nav jūtams, tomēr jūra ir nemierīga un viļņojas.

Peikers parāda, ka zemestrīces laikā pēc trokšņa var noņemt izgarojumu ceļu. Ja tie virzās uz šauru vietu, tad troksnis nav stiprs, ja vieta ir lika, tad troksnis ir skaļš un it kā aizsmacis, ja tie atduras pret cietu vielu, tad troksnis ir briesmīgs, slapjā un ūdeņainā vietā troksnis ir svārstīgs un nepastāvīgs.

Tādi ir fiziķu vai dabaszinātnieku uzskati par zemestrīci, kuri nezaudē savu pienācīgo vērtību.

Tagad par šim apvidum neparasto zemestrīci, kas notika 1616. gada 20. jūnijā pēc vecā un 30. pēc jaunā stila. Gandrīz sešas vai septiņas nedēļas [pirms zemestrīces] lietus un slikts laiks bija reti novērojama parādība, arī laiks nebija sevišķi vējains. No tā varēja secināt (kā es bieži savam mīļajam nelaiķa tēvam mēdzu teikt), ka gaidāma zemestrīce (ja vien Dievs to nenovērsīs). [..] Pēc zemestrīces Valles apkārtnē (kur tā bija stipri jūtama) visu vasaru gaišā pusdienas laikā krūmu tuvumā bija vērojama neliela kāpjoša migla. Izgarojumi, kas reizē ar to nāca no zemes, pacēlās gaisā un nespēja tik ātri sadalīties vai uzsūkties. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Meditatio theologistoricophysica de terrae motu. — [S. 11—16.]

DESMIT SARUNAS (1638)

X

Divi zemnieki kopā runā uz ceļu.

Ansis, Miķelis.

A. Kur iesi, Miķel'?

M. Iemu Jelgavā.

A. Ko ved?

M. Jir cits pūrs rudzu, cits miežu, cits sieks kviešu.

A. Pašam vai kungiem?

M. Pašam. Vai tad tu tik tukšs iesi?

A. Ko darīs, brāliņ? Es šogad it tādai tukšs palieku.

Nei man rudzi, nei cita labība izdevēs.

M. Ne bij lini?

A. Bij tādai puslīdz. Kad tā prece nebūtu bijusi, tad jau es būtu šķīst' iznīcis.

M. Es, šo labību pārdevis, savai sievai sietavas nopirkšu und zilum' svārkie.

- A. Mana sieva šo gadu paliek plika kā zutis. To sauju
linu saimniekam nesišu, lūgdams, laid man vienu katlu
aizdod.
- M. Nākošu rudeni lūkosim, kā maksāsim.
- M. Tad būs oter tiek jādod.
- A. Ko tad darīs, labs Mikelīt, jo kungu negrib palīdzēt.
- M. Saka, Vidzemē gan palīdzam.
- A. Tici, es, tautaslaikos! Vidzemē novests, uzjēmu
zem', trīs gadus brī' sēdējis, gan lab' iekūlies,
atspruku es ar lopiem pār Daugav'.
- M. Arīg tad kungi tur palīdz?
- A. Dod katlus, dod govīs, dod kazu, dod zirgu.
- M. Darbos nedzen?
- A. Dzen, bet kā kuram zeme. Cits iet trīs dienas, cits
divi, cits četras, retais pillu nedēļu. Pirmdienā
neredzēsi tu nevienu pī darba, kā vakaros nāk pī
rijas.
- M. Kāpēc tad šurp atnāci?
- A. Tā atnācis, es vēl lopus atvežos, kad kungi būtu
atprasījuši, tad aizietu kails, kā dažam notika.
- M. Kādu valodu tu runā?
- A. No Rīgas līdz Valkam runā mūsu latvisku valodu,
viņāpus Valkas, pār up' pārcēlies, te jau igauņu
valodu dzirdēsi.
- M. Kur tu dzīvoji?
- A. Es Tērbatas tiesā dzīvoju, trīs jūdž' zemes no
Tērbatas.
- M. Kas kungam vārds?
- A. Nezinu es, muižnieks bī.
- M. Kā tu viņus varēji prast?
- A. Pats it šķīste mācēja latvisku.
- M. Kādi tiem tur baznīcas kungi?
- A. Uz mūsu ticību. Mēs, latvieši, gājām Tērbatā, tur
likām bērņus kristīt, tur gājām pātaros, tur gājām
pī grēku sūdzēšanas.
- M. Pī kam?
- A. Bī tur vāca baznīcas kungs, tas runāja šo valodu
šķīste, pī to mēs gājām.
- M. Vēlīg' viņš tur?
- A. Neticu. Saka nu nesen aizgājušu, nezinu — Zviedros
vai Krievzemē. Bet gan krāšne, saka, pavadītu.
Vairāk nekā pus pils, saka, pavadījuši. Gan tā _____
vāca, to cienija.

¹ Karalaikos.

- M. Es redzu, ka tev pastalas ejot plīst. Man vēl
cits pār' vīzes ratos.
A. Rādi šur. Ko prasi?
M. Dod četrus grošus.
A. Nedošu, gan es dabuīšos.

Zehen Gespräche Deutsch und Lettisch.¹ —
S. 54—60.

ILGI GAIDĪTIE LATVIEŠU SPREDIĶI (1654)

Pirmā daļa

[..] Zīmes notiks pī Saules un Mēness und Zvaigzniems, ir tās debess stiprumi kustināsies. Neesieta jūs, man draugi, tādas zīmes daudz un dažreiz redzējuši? Ciekārt redzam mēs, ka tā Saule und Mēness maitātas top!² Ciekārt redzam mēs lielus dārzus apkārt Saul' und Mēness! Ciekārt stāv tā Saule bez spožu, īsten kā kāds bāls, apaļš talerkis, brīžam arīdzan sarkans kā asins. Tā līdz arīdzan tas Mēness top dažereiz tik sarkans kā asinis jemercēts und neatspīd ne nieka.

Dažādas zvaigznas top redzētas, kā ir tie paši, katri laika grāmatas raksta, nevar izprasties. Tās debess stiprumi kustinājās. Aizto ciekārt redzam mēs dažādas lietas padebesīs! Tās debess dažereiz deg kā uguns, šauda kā ar gariem šķēpiem, brākš kā lielas bisas; dažereiz top īten kā liels karš redzēts, lieli vēji kauc, und dažam nabagam cilvēkam, kas uz jūri un lielām upēm savu maizīt' pelna, asaras izspiež. Lielos mežos apmētā augstus, lielus kokus und izrau tos ar sakniems und met vienu pār otru. Kādi vētri und auka dažereiz ceļās, un pārkoņi rīb, und zibeņus met, to redzam un dzirdam mēs ar lielu izbaili. Kāda krusa krīt und nomaitā labību, kā pērkonks iesper ēkā und aizdedzena, nosper dažu cilvēku, lopu, to dzirdam mēs. Redzi, te visi jir zīmes, pī katriems mums būs nomanīt, ka tā pastara diena nākdama nāk und jo dienas, jo tuvāke pī mūsiems durviems klaudzena. [..]

Jā, saka dažs, es nevaru visus vārdus paturēt, ko baznīcas kungs saka, nejir man tāda galva. Klausī, mans draugs, arīg tu vari blēņas dzirdējis paturēt? Dziesma, vienreiz ganos jeb krogā dziedāta, to tu vari paturēt, tik ilge tu dzīvo; ir tu, vecais, blēņas dzirdējis, tu vari paturēt; kāpēc tad tu nevari to labumu, to krāšņu Dieva vārdu paturēt? Kā tas nākās? Klausais, es tev sacīšu. Tādēļ tas nākās, kad tu Dieva namā nāc, tad tev citur prāts nesās. Citam šurp un turp acis skraida, skatīdamies uz otru, kas tam labe jeb nelabe klājās. Cits, baz-

¹ «Desmit sarunu» otrais izdevums. Pirmais izdevums iznāca 1638. gadā G. Manceļa valodnieciskās grāmatas «*Lettus, Das ist Wortbuch...*» pielikumā.

² Domāta Saules un Mēness aptumšošanās.

nīcā nācis, paušās ar jauniem svārkiem, zābakiem, blaveriem, sagšām und tā projām. Cits, kad uz Dieva vārdu būs klausīties, tērzē ar otru no citām lietām. Cits, kaktā aptupies, snauz un guļ krākdams. Cits domā, cik viņš todien grib apdzert und kā viņš, zirgu izmīdams, otru pievilt grib. Saki nu man tu, kā var tas cilvēks, ar tādu sirdi baznīcā būdams, Dieva vārdu paturēt? [..]

Ja tad nu tava paša sirds saka: redzi, o cilvēks, tu esi nolādēts no Dieva, aizto tu esi vairāk tev paļāvijs uz tavu mantu nekā uz Dievu, vairāk uz cilvēka palīgu nekā uz Dievu, tu neesi Dievu pielūdzis no sirds, burvjus tu esi meklējis, pī sāls pūšlētājiem esi tu staigājis, baznīcā neesi tu gājis, jebše tu esi Dieva vārdu dzirdējis, tad tomēr tu tā dzivojīs und ticējis, kā Dievs tev jir mācījis, tu neesi tavam kungam, tavai gaspažai, tavam saimniekam klausījis, kā pieder, tu esi rājies, bāries ar tavu kaimiņu und tuvāku, tagad tev vēl dusmas sēž tavā sirdī dūres resnumā, bezkaunīge esi tu runājis und dažereiz turējis piedzēries kā cūka, apzadzies, pievilis citu, apmelojis tavu tuvāku, kaimiņa ežu šaurumā, tavu platumā dzinis, citam savu saim' izvīlis, und kas var visu to, ko tu nepareize esi darījis pret Dievu, pret tavu tuvāku, pret tev pašu tagad izsacīt, ar to tu tā hausla lāstu, Dieva sodību und to mūžīgu pazušānu und elles uguni nopelnījis. [..]

Daži saimnieki top atrasti, katri savu saim' nīknāke tur nekā savus bezprātīgus lopus, gan tie grib, ka saimei būs līdz pillam strādāt, bet tie negrib tai līdz pillam und kā pieder ēst un dzert, und algu labprāt dot. Top tā saime nevesela, tad liek tie to gulēt kā kādu suni, izdzen to no istabas un nevēl tai to siltumu, nele vėl, ka tie tai būtu kādu ūdens lāsīt' jeb alus surbīt' priekšā cēluši. Ne tā, mani bērni, ne tā. [..]

Tu dzirdi, tu redzi pats ar taviems aciems, ka tie burvi top ne vien svīlināti kā cūkas, bet pelno pelnos sadedzināti, tās maukas šaustas top pī kāķi, slepkavs kļūst uz ratu dauzīts, nocirsts un dažāde samaitāts, visas karātavas pillas zagļo kar, citi kļūst nīkne šausti, cits citāde pārmācīts. To tu redzi, to tu dzirdi und tomēr tu, bezdievīgs cilvēks, nelīcies no tādiems grēkiem noturēties. Kāpēc? Tu esi tam vellam vaļu dēvis pār tavu sirdi und neesi tam pretī stāvējis ar Dieva vārdu und ar pātariems. [..]

Dažs uzjem pavaserī no savu kungu tik un tik daudz pūrus šādas un tādas labības, solīdams rudenī tiesīesšām to nomaksāt. Lēta jemšana, bet grūta maksāšana. Tāds pirmāk nejir apdomājis, arīg viņš tik daudz iestrādājis, ka viņš sev pašu varētu uzturēt, savu sievu, bērņus un saim', nele vėl, ka viņš varētu kungiem atmaksāt. Tādam būs allaž apdomāt, kur mēs jemsim, kur mēs jemsim. Citāde tu palīec par melkuli, viltņieku und zagli. Aizto tas bezdievīgs uzjem und nemaksā, saka tas konīgs Dāvids. [..]

Otrā daļa

Dievs sūtīja mums tādu badu, ka viens cilvēks otru ēda, zagļi no karātavām, maitāti uz ratu likti, kļuva naktis nojēmti und apēsti, vīrs savu sievu un bērņus nokāve, mucās iesālija und no lielu badu ēde. To vēl dažs labs vecs cilvēks piemin.

Dievs sūtīja mums mēri, ar to viņš mums tā aicenāja, ka mēs redzējām cilvēkus šurp un turp ceļa malā aizgulušus, sunis, vilki und zvēri tos ēde; nebī neviens cilvēks, kas cilvēku apraka. To vēl dažs labs vecs cilvēks piemin.

Dievs izsūtīja vēl citus kalpus, tie bī viņa karavīri, tiem dažam ar bisām und zobīņiem ausis atdarīja, und, kas pirmāk ne gribēja ar labu dzirdēt, tam kļuva ausis tā kārnītas, ka viņš nezināja, kur tam bī palikt. Apdomājieties paši; m[ī]li d[raugi], ciek saime, pilla saime, liela turīga saime jir izpostīta, ne vien bērņi, bet ir vecāki svešā tautozemē nost vesti. Dažs tēvs, dažā māte savu dēlu, savu meitu žēlo, sacīdami: Dievs zina, kur mans dēliņš, mana meitiņa tautolaikā¹ izklīda? Dažs nezina, kur viņam dzimtene.² [.]

Ciekārt tas lēcās ir šinīs zemēs, ka tas, kas citus ļaudis uzrunā, tiem būs celties pret savu kungu, tas top grūte nosodīts, brīžam ir ar ratu nodauzīts jeb cits sods tam pāriet. Und tie, kas liekās pārrunāties und melo nepatiese uz savu kungu, kā kļūst tie pārmācīti? Uz muguru viņiem tā mācība tik raibe uzrakstīta stāv, kas to var lasīt, tas saka, tā mācība šī esot: klausī kungu. Und tas vajaga ir tam, kas savu saimnieku un saimniecec neklausa.

Dod, mans draugs, tavam kungam godu. Aizto, kas savu kungu bīstas, tas to arīdzan kaunēsies und kauna dēļ tam godu parādīs. Tu esi dzirdējis, ka Dievs pats tos kungus ieceļ: tāpēc būs tev arīdzan no Dieva puses tos cienīt, ne vien no sirds, bet ir no ārenes parādi tavu godu tavam kungam. Runādams ar tavu kungu, runā ar godu, proti kaunu, nebramē, nebrēc, neturi cepur' uz galvas, bet turais godīge und šķeties, Dievs pats tavā priekšā esots.

Tulkojums no vācu valodas.

Lang-gewüschte Lettische Postill. — T. 1. — S. 16, 17, 70, 92, 93, 164, 165, 320, 335, T. 2. — S. 37, 38, 369.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis A. Svēlpis.

¹ Karalaikā.

² Fragmentā raksturots posts, kas latviešu zemniekus piemeklēja Polijas-Zviedrijas kara laikā (1600—1629). Autors šo postu uzskatīja par Dieva sodu.

JĀNIS REITERS

Jānis Reiters (ap 1632 — ap 1695; dokumentos Johannes Reuter, arī Rytter) no 1650. g. līdz 1656. g. studē Tērbatas universitātē, beidz Teoloģijas fakultāti un pēc aizstāvētas disertācijas iegūst maģistra grādu. Var puslīdz droši teikt, ka tādas izglītības tolaik nav nevienam latvietim.

J. Reiters ir Rīgas namdara Indriķa Jātnieka dēls. Indriķis Jātnieks (*Heinrich Jatnek*) minēts Rīgas namdaru amata sarakstos jau kopš 1619. gada. J. Reitera māte bija dzimusi Mellere (*Möller*). Uzvārda lejasvācu forma (kam blakus apv. *mölder* > latviešu *melderis*) raksturīga tā laika Baltijas vācu izloksnēm. Pēc pirmmācības I. Jātnieks nodod savu dēlu Rīgas Domskolā (skolā laikam vāciskoja viņa uzvārdu — par Reiteru). 1650. g. viņš iestājas Tērbatas universitātes Teoloģijas fakultātē. Tērbatas universitātē, tāpat kā citās Eiropas universitātēs, tajā laikā pastāv Filozofijas, Teoloģijas, Jurisprudences un Medicīnas fakultātes. Saskaņā ar tā laika Zviedrijas kultūras un izglītības politiku lielākais prestižs ir Teoloģijas fakultātei.

J. Reiters studē sešus gadus. Tas ir neparasti ilgi, jo Teoloģijas fakultātes kurss paredzēts trim gadiem. Ilgais studiju laiks laikam izskaidrojams ar to, ka Reiters daudz uzmanības veltī filozofijai. Iespējams, ka universitātē viņš apgūst arī jurisprudences un medicīnas pamatus, jo šīm disciplīnām ir diezgan liela nozīme viņa tālākajā dzīvē.

Par J. Reitera pievēršanos filozofijai liecina 1654. gadā aizstāvētā disputācija par tēmu «Lēnprātība no filozofijas viedokļa» [*Positiones philosophicae de mansuetudine*]. Arī disertācijai 1656. gadā Reiters izvēlas reliģijas tēmu filozofiskā aspektā — «Svētais vakarēdiens no filozofijas viedokļa» [*Dissertatio theologica «Positiones philosophicae de Coena Dominica»*]. Jādomā, ka liela ietekme Reitera studijās ir ētikas un loģikas profesoram, Somijā dzimušajam zviedram Pēterim Lidenijam (*P. S. Lidenius*), kas iestājas par brīvu domu apmaiņu filozofijas jautājumos un ļoti veicina akadēmiskos disputus. Viņa vadībā 1651.—1655. g. aizstāvētas vairāk nekā 20 disertācijas un disputācijas, to vidū arī Reitera pirmais zinātniskais darbs.

Lai varētu pievērsties Svētā vakarēdiena filozofiskajam pamatojumam un vērtējumam, J. Reiteram vispirms bija jādod šā sakramenta teoloģiskā analīze. Iespējams, ka Reiters to varēja darīt disertācijas ievadā, bet viņš izvēlējās citu ceļu — aizstāvēt savus teoloģiskos uzskatus īpašā disputācijā. Tā radās «Teoloģiskas tēzes par Svēto vakarēdienu», kas publiski aizstāvētas Tērbatā 1656. gada 28. janvārī.

No J. Reitera trim aizstāvētajiem zinātniskajiem darbiem patlaban zināms tikai viens oriģinālā saglabāties teksts —

«Teoloģiskas tēzes par Svēto vakarēdienu», kas atrodas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Vēl nesen Tartu Universitātes bibliotēkā atradās arī 1654. gada disputācija, bet tā pazudusi no bibliotēkas fondiem (izgriezta no konvolūta). Iespējams, ka Reitera disertācijas pamatteksts atrodas kādas Eiropas universitātes bibliotēkā, jo universitātes apmainījās ar iespējstajām disertācijām. Pagaidām mums jāapmierinās ar disertācijas priekšpakāpi — teoloģiskajām tēzēm.

Par disertācijas aizstāvēšanas laiku var spriest aptuveni — aizstāvēšana notiek 1656. gada maijā vai jūnijā. J. Reiters nav materiāli visai nodrošināts un atkārtoti lūdz Rīgas rātes pabalstu. Pēc «Teoloģisko tēžu» ievada aizstāvēšanas (tātad pēc 28. janvāra) Reiters ierodas Rīgā un 12. februārī iesniedz rātei pabalsta lūgumu. No rātes protokoliem secināms, ka lūgums apmierināts.

Nākamais J. Reitera pabalsta lūgums nolasīts rātē 21. maijā. Reiters lūdz pabalstu studiju nobeigšanai, tātad arī disertācijas iespiešanai. Šoreiz rāte lūgumu noraida, jo stipendiātu skaits esot divkāršojies un neesot brīvu līdzekļu pabalstiem.

Tēzēs par Svēto vakarēdienu J. Reiters aizstāv Mārtaņa Lutera doktrīnu. Balstoties uz Jaunajā Derībā (evanģēlijos, apustuļu darbos un Pāvila vēstulē korintiešiem) minētiem nosacījumiem un M. Lutera paskaidrojumiem par Svētā vakarēdiena būtību un lomu kristīgajā dzīvē (gan necitējot Lutera izteikumus un konkrēti uz tiem nenorādot), J. Reiters pāris tēzēs vērsas pret katoļu baznīcas uzskatiem. Kā jau minēts, J. Reitera «Teoloģiskās tēzes» bija rakstītas, lai varētu aizstāvēt disertāciju un beigt universitāti, — viņam vajadzēja apstiprināt uzticību Jaunās Derības nosacījumiem un M. Lutera mācībai. Brīvākus uzskatus J. Reiters varēja paust tikai pēc universitātes beigšanas, un — kā secināms no Vidzemes konsistorijas reakcijas — J. Reiters tiešām vairākkārt atkāpās no luterānisma, kā arī kritizēja M. Lutera Bībeles tulkojumu vācu valodā.¹

Pildot mācītāja pienākumus Raunā, viņš turpina dažas katoļu tradīcijas un vēlāk pat pāriet uz laiku katoļticībā. Var teikt, ka viņam veidojās patstāvīgi uzskati par Bībeles skaidrošanu un pildīšanu. Katrā ziņā J. Reitera dzīve bija visai sarežģīta (atstādināšana no mācītāja amata, ceļojums uz Romu pie pāvesta, atgriešanās luterticībā). Iespējams, ka norādījumi uz J. Reitera patstāvīgo domāšanu un spriešanu būs atrodami arī viņa aizstāvētajā disputācijā un disertācijā, kad to teksti būs pieejami analīzei.

Arī «Teoloģiskajās tēzēs» ir kāds ar Lutera mācību nesaņķanīgs princips — par grēku piedošanu saistībā ar Svēto vakarēdienu. M. Luters šajā jautājumā turpināja katoļu baz-

¹ Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums. — R., 1986. — 20.—23. lpp.

nīcas pasludināto viedokli, ka Svētā vakarēdiena procesā notiek arī grēku piedošana. M. Lutera savas mācības katehismā raksta: «... mums Svētajā vakarēdienā grēku piedošana, dzīvība un mūžīga svētība ar tiem vārdiem top dota.»¹ Turpretim J. Reiters 40. tēzē raksta, ka Svētā vakarēdiena mērķis ir «evanģēlija apsolījuma apzīmogošana par pārkāpumu (resp., grēku) piedošanu». Ar vārdu «apzīmogošana» (*obsignatio*) varam saprast grēku piedošanas solījuma apstiprināšanu vai svinīgu apliecināšanu, bet nekādā ziņā ne šā solījuma realizāciju, tas ir, pašu grēku piedošanu. Tātad J. Reiters neatzīst ne katoļu, ne luterāņu doktrīnu par grēku piedošanu (resp., pārkāpumu atvainošanu) ar Svētā vakarēdiena izpildi. Liekas, ka viņš šajā ziņā vadījies no Pāvila vēstulē romiešiem ietvertās tēzes «Jo mēs spriežam, ka cilvēks tiek taisnots ticībā neatkarīgi no bauslības darbiem» (Rom. 3.28). «Bauslības darbi» ir Vecās Derības baušļu un citu noteikumu izpilde, turklāt katoļu baznīcā tiem pielīdzināja visus cilvēka labos darbus, kas sagādā grēku piedošanu. M. Lutera nostājās pret šo dogmu, bet J. Reiters gāja vēl tālāk, pārkāpumu piedošanu saistot tikai ar šo pārkāpumu nožēlošanu un ticību Kristum.

Lai mīkstinātu nesaskaņu ar M. Lutera doktrīnu, pēdējā tēze asi vērsta pret Svētā vakarēdiena tradīcijām katoļu baznīcā, kur tikai priesteris bauda vakarēdienu, tādā kārtā sagādājot grēku piedošanu dievkalpojuma dalībniekiem vai arī cilvēkiem, kuru labā mesu notur. J. Reiters nosauc Svēto vakarēdienu misā par fiktīvu un raksta, ka «nekādā ziņā baznīcā tā nav izdarāma».

Pēc universitātes beigšanas J. Reiters dodas ārzemju ceļojumā, kādu laiku pavadīdams katoļu klosterī Frankfurtē pie Mainas. Nav zināms, cik ilgu laiku Reiters uzturējies klosterī un kāda rakstura ir bijušas viņa diskusijas ar mūkiem. Tas, ka katoļu mūki šo luterāņu maģistru neizraidīja no klostera, bet deva viņam uzturēšanās un diskutēšanas iespējas, rāda, ka J. Reiters klosterī nav izraisījis konfliktus. Hipotētiski var izteikt domu, ka uzturēšanās klosterī un pārrunas ar mūkiem rada viņā šaubas par luterānisma dogmu nemaldīgumu.

Atgriezies Vidzemē, Reiters 1658. gadā kļūst par Raunas draudzes mācītāju. Pēc konfliktiem ar Raunas muižas pārvaldnieku un ar Vidzemes konsistoriju Reiteru 1664. gadā atceļ no mācītāja amata. 1662. gadā J. Reiters publicēja tēvreižu krājumu 40 valodās (*Oratio Dominica XL linguarum*; 2. izdevums 1675. g.) un 1664. gadā Mateja evanģēlija tulkojumu latviešu valodā. Palicis bez darba, Reiters Jelgavā pāriet katoļticībā un 1665. gadā dodas uz Romu pie pāvesta. Seko

¹ Dr. Mārtiņa Lutera mazais katķisms. — R., 1909. — 13. lpp. Sal. arī: *Ermanis J. Kristīgās ticības mācība pēc Dr. Mārtiņa Lutera katķisma.* — R., 1896. — 178.—183. lpp.

vairāki nemiera pilni gadi vairākās Eiropas zemēs, arī medicīnas studijas Rostokas universitātē. Pēc atgriešanās Reiters 1676. gadā kļūst par Kokneses cietokšņa mācītāju. 1675. gadā viņš Rīgā publicē «Tulkojuma paraugu» ar Bībeles fragmentu tulkojumiem latviešu valodā. 1677. gadā Reiteru atkal atbrīvo no amata, viņš dodas uz ārzemēm un pēdējos mūža gadus ir mācītājs Zviedrijas provincē Ingrijā, kur miris 1695. vai 1697. gadā.

IZTEIKUMI

.. [J. Reiters] bija latviešu patriots, kura tēls kā augsta, vientuļa un nesadragājama granīta klints paceļas latviešu 17. gs. vēstures vienmuļajā fonā.

J. Straubergs

Izcilākais latviešu jaunās inteliģences pārstāvis zviedru laikos bija Jānis Reiters, kas labvēlīgākos apstākļos ar Bībeles tulkojumiem būtu sev nodrošinājis tādu pašu vietu mūsu kultūras un literatūras vēsturē kā Džons Viklifs Anglijā vai Mārtiņš Luters Vācijā.

A. Johansons

Viņš bijis ārkārtīgi apdāvināts. Ja arī viņš līdzīgi Faustam nebija četrkārtējs zinātņu korifejs, tomēr viņš bija teologs, jurists, ārsts, varbūt arī dabzinātnieks.

E. Dunsdorfs, B. Jēgers

Reitera latviešu valodas prasme ir visai ievērojama, kaut arī [tulkojumos] vietām manāma vācu valodas ietekme. Viņš ir labi ieklausījies tautas valodā, kā to rāda bieži sastopamās izlokšņu formas un īpatnēji latviski vārdi un izteicieni.

B. Jēgers

DARBI

Positiones philosophicae de mansuetudine. Sub praesidio Petri S. Lidenii. — Dorpati, 1654.

Positiones theologicae de Coena Dominica. — Dorpati, 1656.

Dissertatio theologica. Positiones philosophicae de Coena Dominica. Praes. Gabriel Elvering. — Dorpati, 1656.

Oratio Dominica XL linguarum. — Rigae, 1664. (2. izdevums: Rostochii, 1675.)

De creatione et providentia Dei. — Rigae, 1664.

(Mateja evaņģēlija tulkojums latviešu valodā, kura precīzs nosaukums nav zināms. — Rīgā, 1664.)

Eine Übersetzungs-Probe. — Riga, 1675.

LITERATŪRA

[*Jēgers B.*] Jānis Reiters. Tulkojuma paraugs: 1675. g. Rīgā iznākušo latv. Bībeles tekstu faksimīliesp. ar B. Jēgera apceri. — Stokholma: Daugava, 1975.

Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums. — R.: Liesma, 1986.

TEOLOĢISKAS TĒZES PAR SVĒTO VAKARĒDIENU,¹

kuras vispārīgai mācīto² pārbaudei karaliskajā Gustava akadēmijā Tērbatā pakļauj vidzemnieks Johans Reiters no Rīgas — cienījamās Teoloģijas fakultātes kārtējā profesora, kā arī karaliskā bibliotekāra un pašreizējā ievērojamā dekāna, dziļā cieņā vienmēr apbrīnojamā veicinātāja, ļoti godājamā un cildenā kunga M. Gabriela Elferinga vadībā.

1656. gada 18. janvāra dienā, no 7. rīta stundas.

Livoniešu Tērbatā iespiedis Johans Vogelījs [*Fogelis*], karaliskās akadēmijas tipogrāfs.

Diženajiem, ļoti slavenajiem, izcili rosīgajiem, ļoti godātajiem, pieredzes ļoti bagātajiem, cilmes spožumā, vīrišķībā, zināšanās un varas lietošanā ļoti izcilajiem vīriem un kungiem, karaliskajam burggrāfa kungam, konsulu kungiem [rātskungiem], sindika kungam un citiem; slavenās Rīgas pašvaldības ievērojamiem prētoru kungiem un senatoru kungiem; maniem mecenātu kungiem, it visur veicinātājiem un rosinātājiem, ar padevīga gara kopšanu, godbijību un centību mūžīgi godināmiem.

Tā kā, diženie, ļoti slavenie un godātie veicinātāja kungi, vislielākajā godbijībā godināmie, ar tikumu utt., aizsāktajā jaunajā gadā [novēlu] maniem veicinātājiem un patroniem jaunas dāvanas sagādāt, nevarēju tiešām [nepieminēt] šo sarežģīto stāvokli [burtiski: šos stāvokļa likumus], tik ļoti tukšajā laikā saistību ar nabadzību; [...] lai apliecinātu šo domu, jūs, diženie, ļoti slavenie un godātie, Jaungada dāvanas vietā darītu prieku ar patiesi ātru palīdzību; turklāt [esmu] uz jums, diženie, ļoti slavenie un godātie, sirsnībā un godbijībā paļāvīgs.

¹ Tulkojums no latīņu teksta ar grieķu valodas iestarpinājumiem.

² *Doctorum* tulkojums arī «skolotāju», kas šinī gadījumā varēja nozīmēt «universitātes mācības spēku».

Jo patiesi, — ja tikvien šis stāvoklis tiek atzīts, — es kautrētos atgādināt tik niecīgu un tik neievērojamu dāvaniņu, jūs, diženie, ļoti slavenie un godātie. Lūk, tādēļ neatlaidīgi un godbijīgi cenšos, lai jūs, diženie, ļoti slavenie un godātie, ikviens parastajā labprātībā atbalstītu šo mazo teoloģisko vingrinājumu, un turklāt ceru, ka es un manas studijas nebūs tēvijai gluži nepatīkamas, tiks labvēlīgi rekomendētas un netiks atzītas gluži par necienīgām.

Jūsu diženības, slavenības un augstības padevīgi godinot,

Joh. Reiters.

I tēze.

Svētā vakarēdiena sakraments ir nosaukts Svētajā grāmatā 1. par tā Kunga mielastu, I Kor. 11.20; 2. par tā Kunga galdu un kausu, I Kor. 10.21; 3. par savienošanos ar Kristus miesu un asinīm, I Kor. 10.16; 4. par Jauno Derību, Lūk. 22.20, I Kor. 11.25; 5. par maizes laušanu, Akt. 2, 42.46, 20.7. Citādi svinības, kas no vecajiem tiek sarīkotas, ietinam klusumā.

II.

Šā sakramenta dibinātājs un noteicējs ir Kristus, dievcilvēks, patiess, gudrs, visspēcīgs. Mt. 26.26.

III.

Tā paša kalpotāji vai sadalītāji ir pavēstītie, pareizi nosauktie Dieva vārdi, kas, protams, ir Dieva mistēriju saimnieki.

IV.

Abas ir Svētā vakarēdiena lietas jeb vielas — zemes un debesu.

V.

Zemes [lieta], pirmkārt, ir maize; tiešām, tā maize, kas no samaltu kviešu miltiem ir mīcīta un cepta.

VI.

Tāpēc nekas neaiziet no maizes būtības, ko izdala Svētajā vakarēdienā, lai arī no kādas kviešu šķirnes tā būtu cepta; nav tomēr atļauts pat vislielākajā nepieciešamības gadījumā aizstāt ar citu [labības] sugu, bet nav svarīgi, kādas kvalitātes būtu Svētā vakarēdiena maize, vai tā būtu neraudzēta vai raudzēta, apaļa vai garena, vai pat četrstūraina, tāpat arī vai lielāka, vai mazāka būtu tās daļa.

VII.

Un tā apaļie plācenīši, ko senajā apzīmējumā daudzinaja par hostijām [dievmaizītēm; pamatnozīme — 'dzīvnieku upuri'], nav vienīgā īstā maize; protams, arī pēc kulta paražas un tieši ieraduma pēc senajā baznīcā pieņemti, tie arī tagad no mums lietoti Svētā vakarēdiena praksē.

VIII.

Zemes lieta ir vīns; tāpat kā maize ir īsta un dabiska, tā arī dabisks ir vīns, kas — lai būtu [brīvdabas] auglis vai vīna koka auglis — nepieciešami jāizspiež no ogām.

IX.

Lūk, tādēļ nav svarīgi, vai būtu neatšķaidīts vai mazliet ar ūdeni jaukts, balts vai sarkans, šis ir Svētā vakarēdiena vīns. Mat. 26.29, Lūk. 22.18.

X.

Gluži tāpat ir, vai nu šo vīnu zeltītos traukos, vai koka vai arī stikla kausos sniegtu, tomēr šajos un līdzīgos [gadījumos] jārikojas piesardzīgi, lai nenotiktu vājo [cilvēku] kārdināšana.

XI.

Debesu lieta ir, pirmkārt, Kristus ķermenis; bet Kristus miesa ir arī dabiska un cilvēciska, kas no jaunavas Marijas uzņemta Dieva dēla personā un kas mūsu labad nodota nāvē. Mat. 26.26.

XII.

Otrkārt, debesu lieta ir Kristus asinis, tāpat arī īstas un dabiskas Kristus asinis, kas mūsu pārkāpumu mazināšanai izlietas uz Svētā krusta altāra.

XIII.

Šīs debesu lietas ar minēto zemes lietu vidutājību, proti, Kristus miesa ar Svētā vakarēdiena maizes starpniecību, Kristus asinis ar Svētā vakarēdiena vīna starpniecību, mums tiek izsniegtas šajā Svētajā mielastā.

XIV.

No šejienes Svētajā vakarēdienā dabiskās maizes un vīna lietošana tiek pārvērsta mistiskā lietošanā.

XV.

Tomēr maizes un vīna substance nepārvēršas, bet tiek pārsubstantizēta Kristus miesas un asiņu substancē.

XVI.

Kristus miesas un asiņu iedarbība Svētajā vakarēdienā ir sakramentāla klātbūtne un savienošanās; pirmkārt, sakramentāla Kristus miesas un asiņu klātbūtne ir tāds klātbūtnes veids, ka Kristus klātesošā miesa ir tai pašā vietā, kur ir Svētā vakarēdiena maize, un Kristus asinis ir tai pašā vietā, kur ir kauss vai kausā ielietais vīns, lai kad un cik bieži notiek Svētais mielasts.

XVII.

Kristus miesas un asiņu klātbūtne Svētajā vakarēdienā ir patiesa, reāla un tāpat arī substancāla.

XVIII.

Lūk, tādēļ Kristus vissvētā miesa nav šķietami klātesošā vai izteikta ar vienkāršu pazīmes attiecināšanu uz apzīmēto, vai arī tikai priekšmetiski vai iedarbīgi klātesošā.

XIX.

Ja arī Kristus miesas un asiņu klātbūtne Svētajā vakarēdienā būtu reāla, tā tomēr nav lokāla un cilvēciska.

XX.

Tāpat arī klātbūtne nekādā ziņā nav tikai garīga, bet, tā kā Kristus miesa un asinis atklāj būtību, tiek runāts par īpaša veida sakramentālu un dievišķu [klātbūtni].

XXI.

Otrkārt, Kristus miesas un asiņu iedarbība ir sakramentāla savienošanās, kas ir patiesa un reāla Svētā vakarēdiena maizes un [Dieva] miesas, tāpat arī vīna un Dieva asiņu savienošana, kas izdarīta ar Kristus iestādījuma vārdu spēku un ietekmi, lai uzņemtu caur muti vienlaicīgā tvērienā Kunga miesu ar maizi un [vienā] malkā Kristus asinis ar dievišķo vīnu. No tā redzams, ka šī savienošanās nav:

XXII.

personāla; ne arī maizes sakrišana ar Kristus miesu.

XXIII.

Šī savienošanās nav arī tikai relatīva, starp promesošu miesu un maizi, it kā tāda, kas rāda tikai šās miesas labdarības zīmi vai iezīmi.

XXIV.

Šī savienošanās nav arī divu substanču, maizes un Kristus miesas, konsubstantiācija vai konglutinācija vienā un tai pašā vietā, tāpat arī nekādā ziņā tas nav maizes un miesas, vīna un asiņu sajaukums.

XXV.

Patiesi šī savienošana sāk otro Kristus apsolījumu un uzdevumu pašā sakramentālajā darbībā un lietošanā, ko izdara ar svētīšanu, [maizes un vīna] izdališanu un ēšanu, ar kuras veikšanu [sakramentālo darbību] pabeidz.

XXVI.

Šeit jāiegauvē, ka jāizprot iestādījuma būtiskie vārdi, teikumi un ka tie apgalvojumi, kas tanīs ietverti, ir patiesi, reāli (tie šeit tiek saukti par sakramentāliem), bet nebūt nav figurāli.

XXVII.

Veselīga pārliecība [vien] nerada sakramentālu vienību starp zemes un debesu lietām, bet pieļauj, ka pēc Dieva gribas [sakramenta] lietotāji tiecas iegūt šā sakramenta dziedinošos augļus.

XXVIII.

Svētā vakarēdiena iekšējā forma savā ziņā pastāv darbībā, proti: 1) maizes un vīna cildinājumā vai slavinājumā, 2) svētītās maizes izdališanā, 3) sakramentālā izdalītās maizes ēšanā un [vīna] dzeršanā.

XXIX.

Maizes laušana nav kāda īpatnēja vai būtiska sakramentāla darbība, no kuras lieta atkarīga; lai tā netiek cildināta ne pirms, ne pēc, ne arī jebkad, — ja tik notiek [maizes] izdališana, kam laušana pakļauta. Galvenokārt tiešām nekādā ziņā nav nepieciešamība [uzskatīt] laušanu par Kristus nāves attēlošanu.

XXX.

Svētais vakarēdiens nevar būt bez šīm nupat uzskaitītajām galvenajām Svētā vakarēdiena darbībām, kas skaidri izteiktas ar iestādījumā sacītajiem vārdiem. Un jebkura darbība, ko Kristus ar šiem vārdiem nav izteicis, ir citas cilmes.

XXXI.

Līdz ar to baznīcas kalpotājs, izpildot Kristus pavēli un sekojot apustuļu paraugam, atkārtoti iestādījuma vārdus, mazāk uzskatot, ka tā ir tikai vēsturiska teksta priekšā lasīšana, bet gan [atzīstot, ka tā ir] Kristus veiktās un mums atkārtojumam uzticētās svētdarbības atkārtošana, kas līdz ar to iegūst spēku un ietekmi.

XXXII.

Svētdarbība ir pavēlēta nevis Kristus miesas un asiņu pasniegšanai vai upurēšanai, ne arī ārēju formu izpildīšanai, ne arī, lai devēja vai saņēmeja darbības būtu upuris labvēlības vai piedošanas iegūšanai par pārkāpumiem, pat vēl atklāti nezināmiem, vai dzīvo un mirušo labā; bet ēšanai un dzeršanai, kas ir līdzdalības akts.

XXXIII.

Upurēšana, ko noteikuši pāvesta teologi, pilnīgi atšķiras no mūsu upurēšanas, ko māca mūsu baznīcās.

XXXIV.

Izdalīšanā nav svarīgi, vai rokās vai mutē nodod maizi un kausu klātesošiem, šā vissvētā mielasta viesiem.

XXXV.

Trešā sakramentālā darbība ir sakramentālā ēšana un dzeršana, un tiešām, viena un nedalīta darbība ir, kad Svētā vakarēdiena maizi un līdz ar to savienoto Kristus miesu dalām, un tāpat, kad smeļam no Kristus kausa vīnu un ar to sakramentāli savienotās Kunga asinis, tādā veidā, lai Kristus miesas un asiņu fizikālā substance ne mazāk ieietu dalībnieku mutē kā šā sakramenta ārējie simboli.

XXXVI.

Sakramentālās ēšanas un dzeršanas veids nav fizikāls, bet hiperfizikāls, kad Kunga miesa ar maizes vidutājību un viņa asinis ar vīna vidutājību mutē kā orgānā tiek no dalībniekiem uzņemti; tā tomēr nav tāda ēšana ar muti kā Kapernaumā.

Nekādi ne; tā ir garīga ēšana, kas tikai ar ticību ietekmē kā šā sakramenta laikā, tā ārpus tā.

XXXVII.

Sakramentālā dzeršana nav brīva un indiferenta, bet vienmēr saistīta ar ēšanas uzdevumu, un ar to arī saistīts dzeršanas uzdevums.

XXXVIII.

Liekulīga līdzdalība [Svētajā vakarēdienā] neatzīst kausa lietošanas pienākumu, bet nepieciešamā dzeršana vispār pastāv 1) dievišķā iestādījuma dēļ, 2) pēc Kunga norādījuma, 3) sakramenta pilnībai un saskaņā ar tā būtību.

XXXIX.

Blakus šīm sakramentālajām darbībām mēs noraidām citas pāvesta ieviestas darbības, ko viņš izvilcis no savām smadzenēm, gan svētītās maizes uzglabāšanu, pacelšanu, apkārt nēsāšanu un pielūgšanu — kā mānīcīgas, bez godbijības un kaitīgas.

XL.

Šā vissvētākā mielasta mērķis un augļi ir kā vairumu visvairākie, lietderīgumu vislietderīgākie, tā svarā vissmagākie; tomēr galvenie un izcilākie ir: ar Kristus nāvi iegūto labdarības augļu kopīga pieminēšana, evaņģēlija apsolījuma apzīmogošana par grēku piedošanu un mūsu ticības nostiprināšana. Ieplūšana Kristū; viņa garīgā mītne mūsos; garīgā audzināšana mūžīgai dzīvei. Mazāk [svarīgi ir] uzmudinājumi pateicības darbībai par [grēku] izpirkšanas darbu un pamudinājums: mūsu padevība Kristus iestādījumam un pavēlei, tuvāku mīlestība, žēlsirdības attīstīšana un citi.

XLI.

Bet neviens nav piemērots un uzticams šā debesu mielasta viesis, kā vien kristietis un kas ir spējīgs pats sevi pārbaudīt, iekāms tam [mielastam] tuvojas. I Kor. 11.27.28.

XLII.

Lūk, tādēļ visi sekojošā rindīnā apzīmētie ir nepiedienīgi un necienīgi, katrā ziņā tie no šā svētā mielasta atturami:

piedzēries, apkaunojošs, klaidonis un trakie.

Ar bērniem, kam nepienākas baudīt Kunga miesu.

XLIII.

Patiesi necienīgi, kas daļa no Kristus miesas un asinīm, bet sev pašiem par sodu ēd un dzer, jo neizšķir Kunga miesu. I Kor. 11. v. 24.

Kas attiecas uz vietu, laiku un citiem Svētā vakarēdiena apstākļiem, turam šo apustuļu [norādījumu]: viss lai notiek pieklājīgi un kārtīgi. I Kor. 14.40. Un tāpat tāpat ir iespējams [realizēt] šā sakramenta veselumu vai nu Kunga dienā, vai citās dienās, vai nu dievnamā, vai privātās mājās, darbojoties apstākļiem atbilstošā veidā, lai tiek izdalīts sakraments, lai tiek darīts pareizā veidā un pieklājīgi.

Upurēšana misē ir fiktīva upurēšana, tāpēc arī nekādā ziņā tā baznīcā nav izdarāma.

Positiones theologicae de Coena Dominica.

No latīņu un grieķu valodas tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu sagatavojis *K. Karulis*.

4. KRISTIETISKO IDEJU ATSPUGULOJUMS ZEMNIEKU MASU APZIŅĀ

HERNHŪTISMS LATVIEŠU ZEMNIEKU RAKSTOS

Hernhūtiešu brāļu draudzes latviešu zemnieku vidū sāk izplatīties Vidzemē XVIII gs. 30. un 40. gadu mijā, atmirst XIX gs. 70.—80. gados. Hernhūtisma¹ galvenais idejiskais avots ir piētisms — reliģijas formā ietērpta Vācijas buržuāzijas ideoloģija, kas ir opozīcijā feodālisma ideoloģiskajam balstam — ortodoksālajam luterismam. Vācu XIV—XVI gs. mistiskais panteisms piētismā transformējas kā prasība pēc cilvēka saplūsmes ar Dievu. Nokļūstot apspiesto slāņu redzeslokā un pārejot sociālo attiecību sfērā, šis princips dod šādas jaunas atziņas, kas izpaužas arī latviešu zemnieku hernhūtismā:

1) no cilvēka un Dieva dialoga izstumjot starpnieci baznīcu, noris indivīda garīga emancipēšanās no reliģiskās ortodoksijas;

2) morālie ideāli sakņojas nevis no ārienes uzspiestā ideoloģijā, bet pašā cilvēka sirdsapziņā (Kristus līdzjūtības un piedošanas mācība ir augstāka par Mozus baušļiem, rīcība pēc pārliecības — augstāka par rīcību pēc pavēles). Šis princips pieļauj valdošo slāņu un institūtu nosodīšanu, pastāvošās kār-

¹ Hernhūtisms — reliģisks novirziens, čehu husitisma vēlina pēcstrāva, iedibinājies XVIII gs. sākumā Hernhūtē (Vācijā).

Brāļu draudzes saiešanas nama iekšskats

tības kritiku un pat cīņu pret to (XVIII gs. un XIX gs. sākumā Vidzemes zemnieku nemieros pastāvīgi piedalās hernhūtieši). Sociālo ļaunumu identificējot ar grēku pret Dievu, rodas atziņa, ka varasnesējus gaida Dieva sods;

3) no visu cilvēku vienlīdzības Dieva priekšā tiek atvasināta atziņa, ka kārtas piederība vai sociālais stāvoklis nenosaka indivīda patieso vērtību;

4) tiek uzsvērtā personības vērtība, prasīta personības izveide, individualitātes attīstība, kas ir pretstatā ar feodālās hierarhijas korporatīvo principu.

Hernhūtieši atmet dogmatisko teoloģiju, viņu «sirids teoloģijas» pamatprincipi ir citi: cilvēkam atziņas jāpārdzīvo, nevis jāaptver ar prātu (tāpēc viņu rakstos, jo sevišķi dziesmās, ir emociju un maiguma pārbagātība); draudzē nedrīkst piespiest individu; nevis jānormē izturēšanās, bet jāaicina ticībā. Pretstatā pietisma drūmumam hernhūtisms uzsver, ka būt kristietim ir prieks.

Ar vācu hernhūtisma starpniecību un pa citiem, vēl neno-skaidrotiem kanāliem latviešu brāļu draudžu ideoloģijā un rok-raksta literatūrā ieplūst sacerējumi no dažādiem Rietumeiropas brīvdomības strāvojumiem — viduslaiku ķeceru kopienu

apokrifi¹, husītu vēstures apcerējumi, Anglijas XVII gs. revolūcijas dalībnieka Dž. Banjana, vācu XVIII gs. reliģiskā rakstnieka J. H. Junga-Štilinga u. c. darbi. Tie ir zemnieku interesēm, gaumei un minētajiem principiem atbilstoši vai to garā pārveidoti teksti. Zemnieku hernhūtiešu ideoloģija dokumentējusies tulkojumos un oriģinālsacerējumos — biogrāfijās, dziesmās, runās. Tie ietver zemnieku videi specifisku dzīves izjūtu viņu literatūrai raksturīgā izteiksmē.

Ipaši tiek uzsvērta emociju nozīmība. Augstākā vērtība ir «žēlastība» (īpašs psihisks stāvoklis), kas plūst pār cilvēku, ja viņš spēj emocionāli pārdzīvot Jēzus nopelnu — cilvēka atpestīšanu ar savu nāvi, spēj Jēzum «tuvu būt». Tikumiskās pilnveidošanās un pašierobežošanās princips novests līdz askētismam, līdz prasībai apslāpēt savu gribu (praksē hernhūtieši tomēr ir aktīvākā zemnieku sabiedrības daļa). Apzinādamies sevi, hernhūtieši labāk apzinās arī savu vietu vēstures plūdumā (viņu sacerējumos sevišķi attīstīta laika kategorija). Pārliecības vārdā hernhūtiešu literatūras varoņi nereti spēj upurēt sevi, aiziet bojā.

Hernhūtisms latviešu zemnieku vidū veic reliģiskās apgaismības funkciju, bet reliģiskā apgaismība nozīmē arī atzīt tiesības pašam indivīdam apjēgt savas esmes pamatus. Tādējādi hernhūtisma raksturīgākās iezīmes atbilst Eiropas vispārīdoloģiskās attīstības priekšrenesanses stadijai, ir garīgās atmodas priekšspēle.

No latviešu hernhūtiešu vides izauguši visi agrīnie publicisti — sociālā protesta paudēji rokraksta literatūrā (Kīkuļa Jēkabs, J. Pulans, J. Peitāns, vēlāk J. Rugēns), bet XIX gs. 60. gados vairāki redzami hernhūtieši kļūst par jaunlatviešu atbalstītājiem. Tomēr pats hernhūtisms XIX gs. otrajā pusē izvēršas sektantismā, kļūst naidīgi nostājoties pret laicīgo izglītību un kultūru.

Antoloģijai izraudzīti teksti no latviešu hernhūtiešu vidē cirkulējošiem rokrakstiem. Daudzu oriģinālsacerējumu autori un darbu tulkotāji nav zināmi.

IZTEIKUMI

Latviešu zemnieki, ja arī nesaprata, tad, mazākais, neapzinīgi jūta, ka viņu brāļu draudzēs līdz ar reliģisko pilndzīvi un augstākiem tikumiskiem centieniem iemiesots liels sabiedrīks un tautisks spēks.

L. Adamovičs

¹ Bībeles tekstiem paralēli sacerējumi, kuros idejas izteiktas ar simboliem un alegorijām.

Brāļu draudzes kļuva par pirmām latviešu un igauņu organizācijām, kas izslidēja no vācu kungu aizbildnības, jo tie ap [XVIII gs.] 40. gadu sākumu zaudēja kustības vadību. Draudžu priekšgalā visur atradās lauku turīgākie elementi. Kaut gan kustībai joprojām bija tikai pilnīgi tikumiski reliģisks raksturs un tai nebija nekā kopēja ar revolucionāro ideju propagandu, tomēr uz laukiem bija parādījies jauns spēks — organizēta zemniecība. [...] Saksijas diplomāta ziņojumā pareizi atzīmēta brāļu draudžu kustības sociālā būtība, kas vērsta pret dzimtbūšanu.

J. Zutis

Hernhūtisma kustībai (par to nav šaubu) bija izšķirīga loma igauņu un latviešu ceļā uz sabiedrisku un nacionālu emancipāciju.

G. Philipp

LITERATŪRA

Adamovičs L. Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos // Latvieši. — R., 1932. — 2. [sēj.] — 48.—86. lpp.

Philipp G. Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung (Vom Ausgang des 18. bis über die Mitte des 19. Jh.). — Köln; Wien, 1974.

Apinis A. Aizsākums // Karogs. — 1984. — Nr. 8. — 140.—154. lpp.

Apinis A. Neprasot atļauju: Latv. rokr. lit. 18. un 19. gs. — R., 1987. — 11.—35. lpp.

Tomass Vilkokss

DĀRGAS MEDUS LĀSĪTES IZ TO AKMINS KLINTI KRISTU¹

§ 7. Tā daba nevar nekādu zalvi padarīt, kas dvēseles dziedināt varētu. Visa dziedināšana caur pieklājumiem, likumiem un baušļiem un ne caur Kristus ir nāvīga vaina. [...]

§ 11. Kristus ir tas noslēpums tās Bībeles, tā žēlastība ir tas noslēpums tā Kunga Kristus. Ticēt ir tā brīnumpilna lieta pasaulē. Liec to vismazāku no saviem darbiem klāt, tad tu esi to maitājis. Kristus neuzlūkos nemaz uz to, it kā tas ticība

¹ Tomasa Vilkoksa traktāts «*A Choise Drop of Honey from the Rock Christ*» bija ļoti populārs Anglijā un Vācijā, izdots arī Krievijā. Latviski tulkots 1770. g., vēlāk vairākreiz pārrakstīts.

būtu. Kad tu tici un pie Kristus nāci, tad būs tev visu tavu paša taisnību atstāt un neko līdz nest kā tavus grēkus. Tas ir bārgi! Tev būs atstāt visu tavu taisnību, svētīšanu, labus darbus, pazemošanu un neko nebūs līdz nest kā tavus trūkumus un bēdas. Citādi nesatiek Kristus ar tev' un tu ar Kristu. [..]

§ 18. Visā Bībelē nav neviens ass vārds pret tiem nabaģiem, no visas īpašas taisnības iztukšotiem grēciniekiem atrodams. Visvairāk tā tos tā izzīmē, ka tie un cits neviens tas mērķis tās žēlastības un tā evaņģēlijuma ir. [..]

§ 23. Tev nebūs Kristu par Mozu darīt, kas tikai prasa. [..] Ja tu esi vairāk uz darbiem, labu dzīvošanu un tikumiem nekā uz Kristus nopelnījumu skatīties, tad tas tev dārgi nāks. [..]

§ 28. Ņem tak vērā, ka tas Pestītājs, šē pasaul's virsū stāigādams, vairāk ar muītiniekiem un grēciniekiem nekā ar rakstumācītājiem un varizieriem, kas viņa lieli ienaidnieki bija, padzīvojis ir. Jo šie bija taisni ļaudis. [..]

Noraksts 1777 (Latvijas Valsts vēstures arhīvs. — 4038. f. — 2. apr. — 967. 1. — 5., 7., 10., 13., 16. lp.).

DZIESMAS

Draugs¹, caur tavām asarām,
Caur šiem asinainiem sviedriem
Un šām nāves ciešanām
Tu priekš mums un mūsu biedriem
Dieva mantas pelnīji;
Mēs nu esam svētīti. [..]

[..] Tavs asins mazgā mūs no visiem mūsu grēkiem,
Un tavas nāves spēks mūs pild' ar svētiem spēkiem,
Un tava dzīvība un augšāmcelšana,
Un debessbraukšana mūs taisnus padara. [..]

Krājums Mujēnos starp 1816—1819, ap 1826
(Latvijas Vēstures muzejs. — VN 1875. —
18., 32. lp.).

Laipnīgs Pestītājs,
Kas tev ir līdzīgs?
Augstais, stiprais, mūžīgs Dievs
Un mans brālulīt's,
Caur cauri mīlīgs
Dvēsles brūtgāns, tas ir ties'!

¹ Uzruna Jēzum.

Mīlestības avots allaž būsi,
Visu mūžu tu izsmelts nu kļūsi,
Tu mans visu mīļākais,
Visu skaistu skaistākais!

[. .] Atnesiet pie altāra
Svētas domas, mani brāļi!
Jaunais pašā ziedumā,
Vecais, kam jau mati bāli,
Augsts un zems, kam daudz, kam maz,
Visi še bez starpības.

[. .] Kas iekš skrandām pavelkās,
Kas to dzīves laimi bauda,
Kas bezvainīgs priecājās,
Kas par saviem grēkiem rauda,
Ir mans brālis, ir mans draugs,
Nav man naidnieks, nav man skaugs.

Naidnieks nav. Ak, lai nokrīt
Asaras tās mīlestības!
Kur vien Dieva saule spīd,
Brāļi ir iekš cilvēcības —
Tas, kas Jēzu godina,
Un, kas no tā nezina.

[. .] Daudz tūkstoši ir aicināti,
Še neģeld ļaužu godība,
Nedz kāda vieta, kur piedzimti,
Nedz cilts, tauta, nedz valoda.
Še viskautkāds ir līdzīgi,
Ir pagāņi top pieņemti.

Krājums Zeltīnos starp 1790—1796 (Latvijas
Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto
grāmatu nodaļa. — «Brāļu draudze, 1». —
19., 21., 47. lp.).

Cīts čukur' aizsniegt lielījās,
Kam gan pie zemes jālokās.
Kas liels un tādēļ lepnis kļūst,
To Dievs spēj drīz no krēsla grūst . . .

[. .] Ko maksā, pārgalvnieks, tā vella lepnība?
Kā glāze krīt un plīst tā pašā spožumā.
Tā ir tas cilvēciņš, kas augstā vietā tape,
Tad krīt pie zemes viņš un birst kā bāla lapa.

G. Eversa krājums Viļķenos starp 1845—
1849 (Latvijas Nacionālā bibliotēka. — RX
35, 3, 2. — 131. lpp.).

NABAGA LATVIEŠU ZEMNIEKA GĀJUMA DIENAS CAUR ŠIS PASAULES BĒDU LEJU¹

[.] Visās šajās priekšā lasīšanas un priekšā dziedāšanas reizēs es sāku pārdomāt un izdarīt salīdzinājumus par visu, ko biju dziedājis un lasījis, īpaši Jaunajā Derībā, vēstulēs atsevišķām draudzēm. Tad es nopratu, ka nedz es, nedz pārējā sabiedrība man apkārt nepavisam nebijām tādi cilvēki kā tur aprakstītie. Tad man izcēlās jau ļoti bēdīgas pārdomas, ka taču vajadzētu tapt vēl kā citādi; un te mani mierināja doma, ka kaut kur taču vajadzētu būt tādai tautai un sabiedrībai, uz kurām varētu attiecināt [manis lasīto]. Es jau dziļi jutu, ka es vēl tāds nebiju. [.]

A. Apīņa tulkojums no vācu valodas.

Autormanuskripts (Zeistas brāļu draudzes arhīvs, deponēts Utrehtas Valsts arhīvā Holandē. — PA II R 7. 11; kopija Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. — R X 35, 3, 7. — 4. lp.).

DZĪVESSTĀSTS VIENA SVĒTĪGA PUIŠBRĀĻA² — NO TĀ JŪRMALAS ANDREJA³

[.] Viņi paši⁴ ar dzīvoja visiem par labu priekšzīmi. Viņi bija pazemīgi iekš ārīgas apģērbšanās, tā ka to ikkatris ir redzējis, kad pie viņu miesas, uz viņu muguras no tādām lepnām un izpervētām drēbēm nekādas apgrēcības, neviena skrandaņa neesot bijusi. Un, kad viņi būtu ar to vella lepnību apģērbusies, tad tie, kas iekš nabadzības dzīvo, nevieni pie viņiem nedrīkstētu pieiet. Bet, paldies Dievam, pie viņiem varēja tas visu sliktākais pieiet ar lielu prieku, sirds drošību⁵. [.]

Manas sirds nemiers jo lielāks palike. Bet tās šķēdes⁶ jau mani pie pasaules priekiem un lustēm, un to pašmīlestību [saistīja] ar to no grēku ganības saistītu sirdi vadīja un mocīja mani ilgū laiku. Tā ļauna un nikna, un samaitāta, un ar grē-

¹ Skangaļu Jēkabs — Mūrmuižas dzimcilvēks, hernhūietis, vēlāk amatnieks Vācijas hernhūtisma centros un rūpnieks Zeistā (Holandē). Šī ir viņa autobiogrāfija *«Tage der Wallfahrt Eines Armen lettischen Bauers durch das Jammer Thal dieser Welt»*, sacerēta ap 1797. gadu. Fragmentā stāstīts par viņa agro jaunību Mūrmuižā.

² Draudzes loceklis — neprecēts vīrietis.

³ Jūrmalas Andrejs — brāļu draudzes darbinieks. Viņa autobiogrāfija sacerēta 1826. gadā.

⁴ Senākie brāļu draudžu darbinieki, arī Jūrmalas Andrejs.

⁵ Vēlāk pierakstīta anonīma ievada fragments.

⁶ Ķēdes.

kiem spēlēdama sirds mani nelaide vaļā, un tad arī saistīts kā gluži tā Sātana valdīšanas varā stāvēju, bet nekad nevarēju palīdzēties, tādēļ ka ar savu paštaisnības spēku vien darbojos. [..]

Bet tagad vēl raudu sāpju asaras pār savu lētpātību un savu cietu un negantu sirdi. Redzēdams, ka pie daudziem, kas ar galvu vien turās pie žēlastības bērniem, bet vēl sirds ir sevi pašu vien mīlēdama, ir par to «Vai, vai!» jāizsauc un jāsaka. [..]

Noraksts G. Eversa krājumā Viļķenos starp 1845—1849 (Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R X 35, 3, 2. — 227., 230., 234. lp.).

TIE DZĪVĪBAS NOTIKUMI TĀ ANČ ENGELBERT¹

[..] Šis Ancis Engelbreh, tām Dieva pavēlēšanām paklausīdams, sāce tūlin tam mācītājam stāstīt un rādīt, ka tie² ļaunīgi un nesludina to Dieva vārdu ar skaidru sirdi. Viņu sirdis ir pilnas no lepnības un goda gribēšanas, un naudas kāriņas, un viņi paši pēc to nedzīvo, ko viņi tiem cilvēkiem sludina. Tāpēc būs viņiem atgriezties no tiem ļaunumiem. [..] «Dievs arī negrib jūsu pašdarīšanas. Bet liekat Kristus iekš jums valdīt! Tas grib to darīt, tam būs jums sevi pavisam nodoties un savas pārgudrības pagalam nomest.» [..]

Kad [..] tie mācītāji to dzirdēja, tad tas tiem raizējās un gādāja, ka tie mācītāji iekš smādēšanas netaptu. Un turēja vienu saiešanu un nospiešanu iekš kolēgas un like Ancis Engelbrehts priekšā nākt, un pavēlēja, ka viņam nebūs vair' no Dieva vārda tiem ļaudīm runāt. Jo caur to topot tas ministerien³ iekš nosmādēšanas. Un, ja viņam kas uz priekšu taptu parādīts [vīzijās], tad būs to tiem mācītājiem vien stāstīt un citam nekam. Gan viņi būšot to tad pie izdevīga laika tiem ļaudīm priekšā stāstīt. Un viņam būšot atkal pie sava amata⁴ iet, jo viņš pie to esot mācījies, bet ne sprediķi sacīt. Uz to Ancis Engelberts atbildēšanu deve: «Man vairāk Dievam jāklausa nekā cilvēkiem, un tas garīgs jāvelk priekšā tam pasaulīgam. Un caur to netaps jūsu amats iekš smādēšanas, kad es to Dieva vārdu izplātu. Un es jau neesmu pret jums, bet ar jums, un jūs gribat tok pret mani būt. Un es jums saku: tas nāk caur to, kad jūs meklējat savu, ne Dieva godu. Jūs viņu nepazīstat,

¹ Hansa Engelbrehta dzīvesstāsts latviski sarakstīts pēc grāmatas «Hans Engelbrechts von Braunschweig wunderbarer Beruf und Lebens-Lauf» (1767).

² Mācītāji.

³ Mācītāju kārta.

⁴ Lakatu audēja amata.

ne ar viņam kalpojiet. Jūs kalpojat savām mantas un goda kārībām. Es saku jums: jūs ar to briesmīgi pret Dievu grēkojiet, kad jūs vēl turaties par Dieva kalpiem un sakāt, ka jūs pie to esot aicināti.» [..]

Krājums Turaidā pēc 1817 (Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. — Engelberts A., 1. — 6., 7., 11. lp.).

TIE STĀSTI NO TĀS VECAS BRĀĻU DRAUDZES¹

*Tee
Stāsti no tās
Vecās Brāļu
Draudzes.
Kas likkai iiksi pa galba
leem sa nemts par paemi
neschanu.*

«Tie stāsti
no tās vecas brāļu draudzes» —
rokraksta titullapa

Uss redzēja, ka caur to daudz ļaudis nemierīgi būs būt. Viņš tad izgāja no tā pilsāta un mācīja šurp un turp iekš zemēm, kamēr viņš uz to pilsātu Konstat³ priekš augstas tiesas aicināts tapa. Tur bij viņš no tiem citiem mācītājiem un bīskapiem uz viltīgu vīzi par vienu pievīlēju uzsūdzēts tapis, jebšu neviens viņam to varēja uzrādīt. Viņš nu tapa uz nāvi pazudināts. Un viņš pabeidze savu dzīvību tai 6. jūlius 1415. uz uguns sārtu. Tur viņš kā viens martiris⁴ sadedzināts tapa. Viņš nomira ar slaves un pateikšanas dziesmām un ar pastāvīgu prieku, kamēr viņa lūpas varēja kustināties. Viņš sacīja pēdī-

6. Tas visupazīstams mācītājs starp tiem bij baznīcas-kungs ar vārdu Jān Uss². [..] Viņš mācīja to tīru evanģēliumu no Kristus un tām apustuļu mācībām un rādīja tos ļaudis iekš draudzēm iekš apustuļu laikiem, un strādāja tai viltībai un grēkiem, un valšķībai tāpat pie mācītājiem, it kā arīdzan starp citiem cilvēkiem gauži pretī. Un tādēļ tika viņš uz Rom pilsātu pie pāpsta aicināts. Un, kad viņš uz turien nenogāja, tad tapa tai Prāg pilsātā visas baznīcas un Dieva kalpošanas aizliegta, Jān

¹ Sarakstīti pēc Dāvida Kranca darba «*Alte und neue Brüder-Historie*» (2. izd. 1772), kura sākuļdaļā iestrādāta J. A. Komenska vēsture «*Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*» (1647).

² Jans Huss.

³ Konstanca (Vācijā).

⁴ Mocekļis.

gus vārdus uz viņiem: «Jūs nu cepiet vienu zosi¹, bet simts gadus pēc manis tad nācīs viens gulbis, to jūs vairs necepsiet.» (Protī, pēc simts gadiem nācīs Luterus.) [..]

7. Par tādu netaisnību un kaunu, kas tai bēmeru² tautai caur to bij darīts, uzsūdzēja tāpat lieli, kā arī mazi ļaudis pie baznīcas tiesas, bet viņi nekādu taisnību, nedz palīdzību dabūja. Viņi tapa visi par ticības pievīlējiem uzskatīti. Tad cēlās liels lērums. Visa bēmeru tauta liedze tam ķeizeram Rom savu paklausīšanu un negribēja viņam vairs paklausīt. Un tad cēlās liels karš, kas 13 gadus ar neizsakāmas kaušanas un asins izliešanas prom gāje. [..] Tiem bēmeriem nu savā starpā arīdzan nevienāds prāts iekš savas atzišanas bija, jo lieli un bagāti ļaudis [kopā] ar tiem baznīcas kungiem karoja. [..] Tā otra daļa, kas iesākumā uz vienu skaidru un patiesu dievakalpošanu bija strādājuši, tie turēja savu dievakalpošanu pēc savas atzišanas. [..]

10. Bet tas nepillus 3 gadus tā mierīgi prom gāje. Tad tapa viņu ticība īsti pārbaudīta. Jo, kad nu daudz tādas un pēc Dieva zēlastības pieticīgas un kārīgas dvēseles bij un vajrojās, tad cēlās iekš Bēmeru un Mēru zemes³ daudz tādu pulciņu un brāļu draudzes, un šīs bija tāpat tiem kalikstēneriem⁴, it kā arīdzan tiem katoļu mācītājiem gauži pretī. Tad tape tie brāļi par ticības pievīlējiem un dumpiniekiem uzrādīti. Viņi tike apsūdzēti, ka viņu mērķis esotī to valdīšanu uz viltīgu vīzi pārvaldīt. [..] Viņi tape aukstā ziemas laikā no pilsātiem un apciemiem izdzīti, visas viņu mantas tape viņiem noņemtas. Tie vāji tape uz lauku izmesti. Tad daudz no bada un aukstuma nomīre. Daudz tape iekš grūta cietuma likti. Dažiem tape rokas un kājas nocirstas. Daži tape uz četrām daļām sacirsti, daži iekš uguns sārīti iemesti un daudz nomīre cietumā. [..]

11. [..] Tas ķēniņš like tos brāļus visur izmeklēt un izdzīt. Un tādēļ bij viņiem iekš mežiem un klintēm, un iekš tuksnešiem savu dzīvību glābt. Tad viņiem nu visa cerība uz brīvību nost bija. Tad viņi nu iekš šās pēdīgas klāšanas savā starpā sadērējās, ka viņi paši savā starpā būs pieticīgus mācītājus un uzlūkotājus likt un tos vajadzīgus kristīgos likumus no jauna uztaisītu. [..]

Noraksts ap 1801 (Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R X 35, 1, 50. — 4.—6., 9., 11. lp.).

¹ Vārdu spēle: čehu val. *hus* — zoss.

² Bohēmiešu, t. i., čehu.

³ Bohēmijā un Morāvijā.

⁴ Kalikstieši — samierniecisks husītu novirziens.

**JURIS NATANAĒLS RAMANIS¹.
CHRIHZIS SCHKOLA² JEB KRUSTA SKOLAS GRĀMATA**

[.] Jo rakstīts stāv — kad Jeruzaleme raud, tad priecājas Bābile; kad Ciāne nopūšas, tad gavilē Bābile; kad Izraēls top karā kauts, tad lielās tie vilisteri³. Bet tā pestīšanas stunda ir mums tad jāgaida, tad mums nekāda prieka zvaigznīte negrib spīdēt. Kad mūsu goda vāgi salūzuši un mūsu krusta vērsi piekusuši un neviens cilvēks vairs mums par palīgu nāk, un mēs stāvam raudādami apakš tiem lieliem nelaiimes bēdu kalniem, par kuriem man vēl pāri jāiet ir, tad saka Dievs pats uz mums: «Piesauc mani bēdu laikā, tad gribu es tevi izraut.» [.]

Bet, kad mūsu pestīšanas stunda aties, tad priecāsimies mēs ar lielu prieku, it kā Jāzeps priecājās, kad tas no cietuma palaists tapa⁴; it kā Izraēls liksmojās, kad Vāravus jūrā noslika⁵; Mardakajus, kad Āmans pakārts tapa⁶; un Betulias iedzīvotāji, kad Olofernum galva nocirsta kļuva⁷; un tas nabags Lācarus, kad tas nežēlīgais bagātais vīrs ellē iemests tapa⁸. [.] Vai tu neesi tas pats Dievs, kas to lepnu ir izcirtis un to pūķi ievainojis? Vai nepakāra to lepnu Āmanu Mardakajus vaimanas karātavās, vai nenocirta tam bezdievīgam Olofernum galvu to Betulias iedzīvotāju lielas bēdas, vai neiesviede to bagātu vīru Lācarus asaras ellē? Jo rakstīts stāv Ezaijas grāmatā 65. nodaļā: «Redzi, mani kalpi ēdīs, bet jūs izsalksiet. Raugi, mani kalpi dzērīs, bet jūs iztviksiet. Raugi, mani kalpi priecāsies, bet jūs tapsiet kaunā. Raugi, mani kalpi gavilēs no sirds priecības, bet jūs brēksiet no sirds mokām un kauksiet

¹ Juris Natanaēls Ramanis bija skolotājs Krimuldā, 1778. g. padzīts. Nepiederēja pie brāļu draudzes, tomēr viņa tekstu daļa plaši ieviesusies hernhūtiešu rokraksta literatūrā.

² Latīņu val. pareizi — *Crucis schola* (Krusta skola). Ar šādu virsrakstu viduslaikos un vēlāk Rietumeiropā bija pazīstami sacerējumi par krietnu kristīgu dzīvi.

³ Te autors atsaucas uz Bībelē aprakstīto jūdu gūsta laiku Babilonijā. Bābile — Bābele; Ciāne — Jeruzaleme, arī jūdu tauta; Izraēls — jūdu tautas apzīmējums; vilisteri — filistieši, jūdiem naidīga kaimiņtauta.

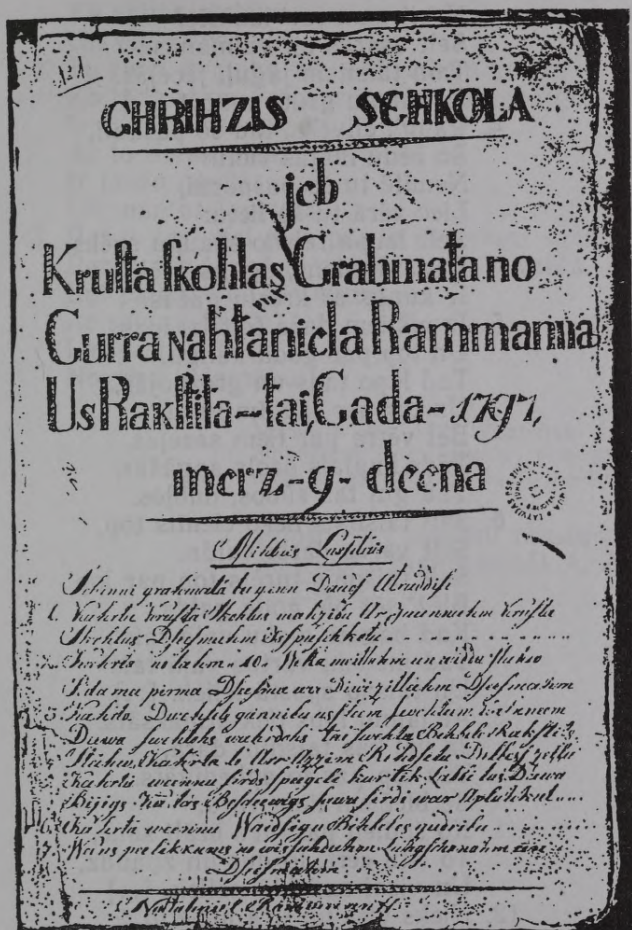
⁴ Šeit un tālāk autors atsaucas uz nostāstiem par apspiesto uzvarām pār apspiedējiem un par taisnīgu atmaksu. Jāzeps Ēģiptē ilgus gadus bijis nevainīgs ieslodzīts cietumā.

⁵ Jūdiem Mozus vadībā izejot no Ēģiptes, faraons ar karaspēku dzinies tiem pakaļ, bet Sarkanajā jūrā noslīcis.

⁶ Mardohajs bija jūds persiešu galmā. Viņš nebija kritis ceļos valdnieka miluļa Hamana priekšā; Hamans atriebē plānojis Mardohaju pakārt un visus jūdus iznīcināt, bet Mardohajam izdevies panākt Hamana sodīšanu.

⁷ Babiloniešu karavadonis Holoferns bija aplencis jūdu pilsētu Betuliju, bet praviete Judīte viņa paša telti nocirta tam galvu, tā paglābdama pilsetniekus no bojāejas.

⁸ Nabagais Lācars pārticis no bagātnieka galda druskām; pēc nāves nonācis debesīs, bet bagātnieks — ellē.

J. N. Ramaņa «Krusta skolas grāmatas»
noraksta titullapa

no satriekšanas.» To lasīdams, apdomā labi, kas tu agri celies savu tuvāku apbēdināt un kam gards ir tas asaru malks sava tuvāka. [.]

Dziesma no Ciānas grūta kalna¹ mūža

1. Grūts mūžs, pilns bēdu, bailības,
Kā būs man tevis milēt?
Man' vārdzina ik dienīņas!

¹ Jūdu tautas apzīmējums.

- Nebij man tev' ienīdēt?
 Šeit asarās un vaimanās
 Tam taisnam jāguļ, jācēļās.
 Ak, manu grūtu mūžu! [..]
4. Raug', cilvēks, tad šo pasauli,
 Šo bēdu mājas vietu!
 Nemilē tu šo paspārni,
 Liec vērā tu šo lietu:
 Šeit laupa taisno skauģu spēks,
 Bagātu ūdens, uguns grēks;
 Ir kungs ar krēslu gāzas.
5. Iz pīšļiem dažs šeit izrāpas
 Un top par goda kungu,
 Tad lepo tāds un greznojās,
 Un tur par ļaudīm varu.
 Bet vētra par tiem saceļās,
 Tāds kuplais ozols apgāzās,
 Tad gul tas sūdos, dubļos.
6. Šeit taisnais neko cienīts top,
 Šeit varas darbi valda.
 Šeit taisnais turēts top par lop',
 Blēž' sēž pie goda galda.
 Kad bagāts maku vaļā rais',
 Tad meliem vārtus vaļā tais'
 Un taisno spostā ieliek. [..]
8. Ar ļaunu labs tiek atmaksāts.
 Ja vēl kas taisnīb' dara,
 Tas top par to apbēdināts.
 Še blēžiem liela vara.
 Ko šodien pasaul's brāli sauc,
 To rītu cērt, to dur un žņaudz,
 Un visai smieklā noliek. [..]
12. Nieks viss un tīra nelietīb',
 Pēc ko šeit pasaul' grābsta.
 Še zudusi tā patiesīb',
 Tie melus vien še tausta.
 Tāpēc es steidzos tur aiziet,
 Kur mana droša mājas viet'
 Iekš debess miera kalniem.

Dziesma no taisnības dziedama

1. Tu mīļa taisnība, par ko tev' visi ienīst?
 Par ko tu bojā ej, par ko tev' daudz kas ienīst?
 Dažs ļauna darītājs
 Ir tev' apbēdināj's;

- Kā zaltis izlokās
Un tevis apsmejās.
2. Tu runā taisnību un saki tādiem vaigā,
Ko tādi ēd un dzer, ar ko tie lepni staigā.
Ir sviedri, asaras,
Ar to tie barojās,
Ir ļaužu nopūtas
Un mantas laupītas.
3. Par to tev' visi nīst, par to tev' visur spaida,
Par to tev jācieš ir un jāstāv lielā vaidā.
Lai paliek viņš pie mums
Ar savu žēlastīb',
Lai pestī mūs no ļaun',
Nogriež nelaimību!

Noraksts pēc 1797 (Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. — Ms 1065. — 5., 7., 9.—10., 19. lpp.).

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojuši *A. Apinis* un *E. Ceske*.

III

KLASISKĀS APGAISMES IDEJAS LATVIJĀ

TEODORS LUDVIGS LAUS

Ar Latviju saistīts viens no agrīnās vācu Apgaismības pārstāvjiem — Teodors Ludvigs Laus (1670—1740).

Laus dzimis Kēnigsbergā, jurista ģimenē. Guvis labu mājas izglītību, viņš vietējā universitātē apmeklēja filozofijas, teoloģijas un tiesību zinātņu lekcijas. 1694. g. Laus Halles universitātē klausās pazīstamā jurista, apgaismotāja Kristiāna Tomazija lekcijas.

Beidzis studijas, Laus no 1695. g. līdz 1700. g. apceļo Holandi, Angliju un Franciju, īpašu uzmanību veltot filozofijai, matemātikai, arhitektūrai un valodām, daudz ideju smeļas no R. Dekarta, T. Hobsa un Dž. Tolanda mācībām, taču sevišķi viņu ietekmē B. Spinozas filozofija. Ceļojuma laikā Laus saņem piedāvājumu strādāt Kurzemē un 1700. gadā kļūst par Kurzemes hercoga galma padomnieku un kabineta direktoru, kārto arī finansu lietas.

Strādādams Kurzemes hercogistē, Laus saraksta vairākus darbus par finansu un citiem jautājumiem, interesējas par filozofiskām problēmām. Viņš labi iepazīst latviešu dzimtajauzu dzīvi hercoga muižās un savu progresīvo uzskatu dēļ 1717. g. ir spiests atgriezties Vācijā.

Tajā pašā gadā Frankfurtē pie Mainas anonīmi tiek iespiesta Laua grāmata «*Meditationes philosophicae de deo, mundo et homine*» [Filozofiskās pārdomas par Dievu, pasauli un cilvēku]. Priekšvārdā autors raksta, ka tā ir plašāka darba uzmetums.

Daudzas no Laua izvirzītajām idejām sakņojas B. Spinozas un T. Hobsa filozofiskajās mācībās. Tā, piemēram, šās grāmatas 1. nodaļa, kurā autors aprakstījis savus priekšstatus par Dievu, tā īpašībām un attiecībām ar cilvēku un pasauli, veidota Spinozas monisma ietekmē. Tāpat kā Spinoza, Laus izmantojis t. s. apofātisko jeb noliedzošo principu teoloģijā. Spinozas uzskatiem diezgan tuva arī autora attieksme pret Svētajiem Rakstiem, pret grēka, grēku nožēlas, pestīšanas, augšāmcelšanās un citām svarīgām kristīgās mācības idejām. Tiesa, savā izpratnē par «dabisko reliģiju» Laus nav tik radikāls kā viņa slavenais laikabiedrs. Šķiet, ka Laua mācības

originalitāte parādās mēģinājumā saskaņot Spinozas filozofiju ar atsevišķām kristīgās mācības pamatnostādņēm. Rakstot par «politiskās un sabiedriskās reliģijas» jautājumiem, autoram daudz tuvāka, jādama, likusies T. Hobsa pozīcija. Tagad ir diezgan grūti precīzi pateikt, kāda bijusi Laua attieksme pret reliģiju kopumā, jo viņa uzskatos vērojama svārstīšanās no reliģiska relatīvisma (ar dažkārt visai spilgtām deisma iezīmēm) līdz klajam ateismam. Visbeidzot, Laua uzskati par cilvēku un tā iedabu ļauj saukt viņu par materiālistu.

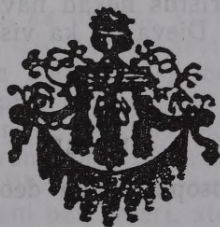
Laua grāmata Frankfurtē izraisa lielu satraukumu. Drīz vien ir noskaidrots grāmatas autors. Sevišķi nikni Lauam uzbrūk garīdznieki — pilsētas maģistram viņi raksturo grāmatu kā briesmīgu un bīstamu. Maģistrāts grāmatu konfiscē,

MEDITATIONS PHILOSOPHIQUES,

SUR DIEU, LE MONDE & L'HOMME.

Par T. L. LAU.

Ci-devant Ministre du Duc de Courlande.

A KÖNIGSBERG,

AUX DEPENS DES PARENTS DE L'ACTEUR.

M DCC LXX

T. L. Laua darbs «Meditations...». Titullapa

un bende tās eksemplārus publiski sadedzina. Laus tiek pasludināts par bīstamu ateistu un viņu padzen no Frankfurtes, pēc tam visu mūžu nepieņemot valsts amatos.

1719. g. (arī anonīmi) Frankfurtē iznāk Laua otrais filozofiskais darbs «*Meditationes, theses, dubia philosophico-theologica placidae eruditorum disquisitioni religionis cuiusvis et nationis in magno mundi auditorio submissa a veritatis eclecticae amico*» [Filozofiski teoloģiskas pārdomas, tēzes, šaubas, ko sniedzis patiesības draugs visas pasaules zinātnieku un reliģiju draudzīgai pārbaudei]. Šīs grāmatas tematika ir šaurāka. Tajā jaušams tas pats apgaismības un brīvdomības gars, izteikts vēl asāk.

Ievēribu pelna arī Laua sociālekonomiskie raksti, kuros viņš izvirza priekšlikumus par iedzīvotāju skaita palielināšanu, par karaklausības laika saīsināšanu, par rūpniecības un tirdzniecības attīstību, par nodokļu samazināšanu, dzimtbūšanas atcelšanu, tautas izglītības un veselības aizsardzības paplašināšanu utt.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā saglabājies Laua «Filozofisko pārdomu par Dievu, pasauli un cilvēku» tulkojums vācu valodā. Iespējams, ka tika gatavots šis grāmatas vācu izdevums.

IZTEIKUMI

Līdz XVIII gs. vidum tieša kristīgās baznīcas, Bībeles, reliģijas dogmu un kristīgās morāles kritika bija kaut kas neparasts ne tikai Vācijā, bet arī Francijā. Tāpēc nevar neatzīt, ka Laus izrādīja lielu drosmi, 1717. gadā pasludinot, ka Bībele ir izdomājums, ka Kristus nekad nav eksistējis, ka valdnieku vara nebūt nenāk no Dieva un ka visi cilvēki piedzimst brīvi.

M. Stepermanis

DARBI

Meditationes philosophicae de deo, mundo et homine. — Frankfurt / M., 1717.

Meditationes, theses, dubia philosophico-theologica placidae eruditorum disquisitioni religionis cuiusvis et nationis in magno mundi auditorio submissa, a veritatis eclecticae amico. — Freystadii / Frankfurt / M., 1719.

LITERATŪRA

Valeskalns P. Teodora Ludviga Laua materiālistiskā filozofija // *Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam).* — R., 1976. — 30.—39. lpp.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 2. — S. 163—166.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexicon. — Bd. 3. — S. 21—23.

Stiehler G. Theodor Ludvig Lau: Beitr. zur Geschichte des vormarxistischen Materialismus. — Berlin, 1961.

FILOZOFISKAS PĀRDOMAS PAR DIEVU, PASAULI UN CILVĒKU (1717)

Vēstule

Labvēlīgais lasītāj, pieņem vēlīgi šīs filozofiskās pārdomas, kuras es Tev veltu. Tie ir pirmie meti lielākam darbam, kuru es kādreiz publicēšu, ja Dievs ļaus man dzīvot un ja man būs laiks. Jo, cik tas iespējams šī darba šaurajos ietvaros, es Tev lasīšanai varu nodot tēzes; tās ir tikai virsraksti un nodaļas, kurām, kaut arī satura ziņā nozīmīgām, ir nepieciešami plašāki paskaidrojumi un argumentācija. Tāpēc šīs tēzes es pamatošu ar apsvērumiem, ilustrēšu ar pierādījumiem un piemēriem.

Labvēlīgais lasītāj, visu, ko Tu šeit uzrakstītu lasīsi, izstudē pamatīgi, jo to visu esmu rakstījis nevis kā teologs, jurists vai mediķis, bet kā filozofs, kas izraudzījies par savu pārdomu objektu un mērķi dievišķās un cilvēku lietas — Dievu, pasauli un cilvēku un, nebūdam nevienas sekts uzskatu saistīts, par šiem jautājumiem labprāt filozofē, brīvi raksta un runā.

Protams, es paredzu, ka daudzi, kuriem augstākais un vienīgais tikums ir kritizēt citu darbus, sevišķi tādus, kas atkāpjas no pierasto uzskatu un pieņemto spriedumu iemītā ceļa, jau asina rakstāmpalvas pret mani un šo manu filozofijas grāmatiņu. Un lai šie varenie Hektori iedegas lielās atriebīgās dusmās par godu Dievam, lai viņi nosoda, dedzina, lai viņi konfiscē un iekļauj šo filozofisko darbu aizliegto grāmatu sarakstā; lai viņi sauc mani par ķecerī, ateistu, spinozistu un vēl asākiem vārdiem un iesaukām, mani tas tomēr neiebiedēs, šausmas nestindzinās manus locekļus. Viņu iebildumu ugunīgās bultas un uzbrukumu liesmojošās bumbas es saņemšu smaidot un filozofiskā mierā; un tā, vienmēr būdams savu tiesību un noskaņojuma noteicējs, es vienaldzīgi noskatīšos uz viņu patvarīgo uzbrukumu, ja viņi tādu būtu iecerējuši pret šīm nekaitīgajām lappusēm un to autoru.

Un, it kā triumfēdams savā filozofiskajā noskaņojumā pār viņu kļiedzieniem, es ar augstsirdīgu nicinājumu novērsīšu ļoti netaisnīgos apmelojumus, dodot priekšroku žēlsirdībai, tikumības pavadonei, atklātu vai slepenu melnās skaudības

apmelojumu priekšā. Ne par ko nerūpēties — lai tam mūs māca dabiskā un vispāratzītā teoloģija; bet ētika un politika lai pārlicina. Un lai šie ievērojamie literatūras magnāti, purpurā tērpti, ir savu zināšanu bagātības un gudrības apziņas pārpilni; lai viņi ir kā saules, lai viņi ir milzīgi gaismekļi, lai viņi ir Dieva misionāri, uz kuriem stingri balstās Dieva gars. Es gan loloju noteiktu cerību, ka viņi paši piedāvās man daļu no savas pārpilnības, lai es arī priecātos par savu prātu un jūtām, lai es kļūtu brīvs filozofs un lai pie vismazākā dievišķās gaismas izstarojuma es, ja arī nespīdētu, tad vismaz dzirkstītu.

Turklāt, labvēlīgais lasītāj, lai Tev rastos kāds priekšstats par manu krietnumu un dzīvi, it kā es vēl gribu slēpt no Tevis savu vārdu, tad ievēro šādas ziņas — es esmu kosmopolīts un katolis; es Dievu atzīstu, dievus godāju, dzīvoju tikumīgi, nevienu neapvainoju un katram dodu pienācīgo.

Paliec vesels.

Pirmā nodaļa

Pārdomas par teoloģijas un fizikas jautājumiem

1. §. Dievs ir; Dievs pastāv.

2. §. Par šīm abām patiesībām mani pārlicina gan visas sajūtas, gan prāts. Tāpēc te nav nekāda ateisma, nav nekādu ateistisku priekšstatu, nekādu ateistu.

3. §. Dieva būtību nevar noteikt konkrēti un uzskatāmi. Kas ir Dievs, to zina tikai Dievs pats.

Bet šie priekšstati, kuri radušies cilvēkiem un tautām par Dievu un viņa būtību, ir dažādi. Priekšstati par Dievu un attēlojumi, lai tie būtu kādi būdami, tie nav ne izsmejami, ne nopeļami, vēl jo mazāk tie vajājami ar naidu, ar izraidīšanu trimdā, ar uguni un ar spīdzināšanu. Tie pamatojas reliģijā, dievbijībā un izpratnē. Reliģijas, dievbijības un Dieva izpratnes jautājumos katram jātiek galā pašam ar sevi, un nedz viņš var, nedz viņam vajag saņemt no kāda cita norādījumus un pamācības.

4. §. Dievs man ir radošā daba, bet es esmu radītā daba. Dievs ir prātotājs, es izprātotais; Dievs ir formējošā forma, es — noformētā forma. Dievs ir vienkāršā matērija, es — veidotā, Dievs — okeāns, es — upe, Dievs — ūdens, es — piliens, Dievs — uguns, es — dzirkstele, Dievs — zeme, es — zemes pika, Dievs — gaiss, es — gaisa plūsma, Dievs — saule, es — saules stars, Dievs — ķermenis, es — loceklis, Dievs — prāts, es — prāta darbība, Dievs — mūžīgs, visvarens, visuresošs, visuzinošs.

5. §. Dieva esamība neprasa nekādu pierādījumu, jo visu [cilvēku] sajūtas sakrīt; acs viņu redz, auss dzird, deguns

sajūt, mēle bauda, rokas satausta. Lūk, neapšaubāmas un par jebkuru iebildumu stiprākas liecības.

6. §. Man Dieva esamība atklājas neskaitāmu debess spīdekļu, uguns un zemes planētu, kā arī trejāda veida pasaulu — dzīvnieku, augu un minerālu — apbrīnojamā radīšanā, vadīšanā un saglabāšanā; tieši šajās lietās Dievs sevi parāda un atklāj jūtami un skatāmi.

7. §. Un šī Dieva atklāšanās viņa radījumos un caur radīšanu ir pats patiesākais, pats precīzākais un nekļūdīgākais, pats nemaldīgākais un līdz ar to apliecinošākais priekšstats par Dievu, par viņa eksistēšanas, izzināšanas un izpausmes reālumu.

8. §. Tāpēc visi viņa apbrīnas cienīgie darbi man ir pārdomu un meklējumu objekts; tie ir mana Bībele, mani visuzticamākie pravieši, apustuļi un priesteri; tos es lasu, pētu, tiem klausu un sekoju.

9. §. Par Dieva esamību ir rodamas liecības arī rakstos; tie nav Svētie Raksti, un to saturs atklātībai vēl nav zināms, bet šie raksti ir vēsturiski un balstās uz cilvēku nostāstiem, kas pilni ar dažādām kļūdām. Rodas priekšstats par kādu daļēju Dievu, proti, par Mesiju un par Kristu, kas ir specifisks galvenokārt jūdiem un kristiešiem, bet tās nav vispārīgas un pilnīgas zināšanas par visu tautu un visu pasaulu Dievu. Protais, šajos atklāsmes vārdos ir konstatējamas galvenās iezīmes par Visuma kopējo radītāju. Bet tās ir tikai premisas pētījumiem un ir it kā ievads. Jo ciešāks ir vienā un tai pašā sistēmā ietilpstošo pētījumu saistījums, jo stabilāka ir pati šī sistēma. Augstā Dieva esamības izpausme viņa paša darbos mani vairāk pārlicina nekā citu vārdi; jo tie taču ir paša Dieva rokas zīmēti, bet nostāsti ir cilvēku rokām sarakstīti un izsludināti; tie ir Dieva darbi, šie — cilvēku, tie ir ļoti noteikti, šie — nenoteikti.

10. §. Patiesi, šis Dievs ir viens vienīgs; un nebūtu Dieva, ja viņš nebūtu viens. Mūsu pasaule ir aplis; apļa centrs ir Dievs. Katram aplim ir tikai viens centrs. Dievs ir pilnība, tātad ir nepieciešams viņam būt vienam, jo vienībai, tāpat kā pilnībai, daudzējādība ir kaitīga. Atzīt daudzus dievus nozīmē iznīcināt Dieva būtību.

11. §. No tā visa ļoti atšķiras pagānu un kristiešu politiisms — šī mācība sarežģīta daudzu neskaidrību dēļ, pilna šaubu un pretrunu. Vislabākās zināšanas par Dievu ir tās, kuras ir skaidras; skaidras ir tās [zināšanas], kuras atzīst tikai vienu Dievu bez daudziem citiem dieviem un to sadalījumiem,

bez koordinācijām un subordinācijām, kuras atzīst Dievu un māca par Dievu kā brīvu un neatkarīgu no dažādiem sholastu apzīmējumiem, no teologu un metafiziķu teorijām.

12. §. Tomēr dievības un dievu daudzējādība ir jāatstāj spēkā tad, kad to reliģijas aizbildniecībā ievieš un pieņem teologi un politiķi politisku un reliģisku apsvērumu dēļ. Lai pagāns pielūdz daudzus dievus, kristietis vienu Dievu un Svēto Trīsvienību.

13. §. Saskaņā ar savu ticību es mīlu un godāju būtībā vienu vienīgo Dievu.

Reliģijas atzinumu skaita ziņā nav daudz, un tie ir īsi, un, jo īsāki tie ir un jo mazāk to ir, jo labāki tie ir.

14. §. Es mīlu Dievu patiesi un sirsnīgi, tāpēc ka viņš ir viens un tāpēc ka viņš ir mans Dievs. Es te nevadus no kādām izredzēm gūt kādu fizisku vai garīgu labumu nedz šajā dzīvē, nedz nākamajā. Kas mīl Dievu, cerot uz kādu labumu, tas sevi mīl vairāk nekā Dievu; tāda mīlestība nav īsta un patiesa, tā ir aprēķina mīlestība.

15. §. Kamēr es tā mīlu Dievu, es no viņa nebaidos; bailes rada naidu. Mīlestība un naidis ir nesavienojamas lietas. Bailes paredz grēku un aizvainojuma momentu, tāpēc arī es baidos no cita cilvēka dusmām, atriebības un soda. Dievam nav visu šo kaislību. Dievs nekādā veidā nevar būt aizvainots; ierobežotam nav nekāda spēka, nekādas varas, nekādas iedarbības uz bezgalīgo. Ja viņš nevar būt aizvainots, tad nav arī nekāda grēka. Jo kas tad cits tas grēks ir, ja ne apvainojumi un pārkāpumi. Ja nav grēku, tad nav arī sodu, nav sāšana, nav arī elles. Kur nav nekādas ļaundarības, tur nav jāizdomā ciešanas.

Ja nav nedz grēka, nedz grēcinieku, tad nav vajadzības pēc glābēja, pestītāja un svētītāja. Nevar būt neesoša ietekmes. Slēdzienu nosaka premisas. Tomēr tiem, kuriem tas vēlams un vajadzīgs, var patikt idejas par zelta laikmetu, par nevainības stāvokli, par tam sekojošo pirmā cilvēka grēkā krišanu, par grēku izpirkšanu, par pestītāja piedzimšanu, par viņa ciešanām un gandarījumu, par Svētā Gara misiju un par daudzām citām lietām, kuras atbalsta un aizstāv gan pagāni, gan ticīgie, kuras viņi māca un sludina; šīs lietas, protams, ir patīkamas un nekaitīgas, tās nav peļamas un nosodāmas. Turpretim, kas mīl Dievu un [dara to] no visas sirds un dvēseles, tas var iztikt bez visiem šiem priekšstatiem un dogmatiem, jo tas viss ir baiļu un naida rezultāts.

16. §. No mīlestības uz Dievu pāriesim uz viņa godāšanu. Tā, pēc manām domām, pastāv apbrīnošanā, pateicībā un paklausībā.

17. §. Es viņu godāju apbrīnodams, kad vēroju viņu kā visas pasaules un reizē arī manas fiziskās un garīgās pasaules radītāju un veidotāju.

18. §. Es viņu godāju, pateikdamies par tiem neskaitāmiem labumiem, ko viņš man ir devis un ko dod ik dienas. Viņš ir mans sargātājs, jo radījis mani. Viņš ar devīgu roku apveltī mani ar savas žēlastības dāvanām.

19. §. Es viņu godāju, viņam paklausīdams, jo viņš ir mans valdnieks un vadītājs, kura dievišķai gribai es atklāju un uzticu sevi un visas savas ieceres. Tāpēc es bieži neskaitu lūgšanas. Es nelūdzu Dievu, lai viņš dotu man vienu vai otru labumu. Un es nelūdzu viņu uz ceļiem, lai viņš ļauj man baudīt veselību, bagātību, ilgu un mūžīgu dzīvi.

Lūgt tādas lietas nozīmē dot priekšrakstus Dievam un tādā veidā gribēt būt gudrākam par viņu. Dievs pats zina, kas man ir derīgs un nepieciešams. Es vienmēr paļaujos uz viņu, un kā līdz šim, tā arī turpmāk viņš darīs man labu.

Un tomēr es bieži piesaucu Dievu, vairāk aiz paraduma un pēc paražām nekā ar noteiktu nodomu. Un, kad es viņu piesaucu, es vienmēr piebilstu «lai notiek Tavs prāts, ne mans; es lūdzu Tevi, bet Tu uzklausi mani pēc savas patikas; dod man nevis to, ko es lūdzu, bet to, ko Tu esi lēmis man dot. Un dari ar mani, mans kungs, ko uzskati par nepieciešamu. Tu esi mans radītājs, es Tavs radījums, tu mākslinieks, es veidojums. Tu esi valdnieks, es pavalstnieks, par kura dzīvību un nāvi, glābšanu un tiesāšanu Tev ir teikšana.»

20. §. Visa šā Dieva godāšana ir iekšējs, ne ārējs process, tas ir garīgs, ne materiāls, tas noris prātā un sirdī. Tie, lūk, ir Dievam labākie tempļi, svētnīcas un altāri. Reliģija ir jūtu, nevis vārdu, prāta, nevis kaislības, brīvas, nevis apspiestas gribas izpausme; tā nav pavēles veids. Reliģija nāk no cilvēka, nevis no pavēlnieka; tā neatzīst nekādus citus priekšrakstus, formulas, vienošanos, atzīšanu, simbolus, katehismus un daudzus citus reliģijas noteikumus kā tikai vienu Dievu, manu sargātāju un radītāju.

21. §. Un tomēr man bez šīs dabiskās reliģijas ir arī politiskā un sabiedriskā reliģija, jo esmu pilsonis un pavalstnieks. Tāpēc — kā citās dzīves jomās, tā arī reliģiskā darbībā, ārējā un pārejošā — es neesmu brīvs savā rīcībā, bet esmu pakļauts cita gribai. Tātad es atzīstu tādu Dievu, kādu liek man atzīt valsts un valdnieks. Ja esmu turks, tad atzīstu Korānu; ja esmu jūds, tad atzīstu Veco Derību; ja kristietis, tad es par savas reliģijas likumu un normu atzīstu Jauno Derību.

Ja valda pāvests, tad es atzīstu metafizisku Dievu, ja luterānis, tad Dievs lai man ierobežojas ar partikulām *in, cum* un *sub*¹. Ja valda Kalvins, tad es atzīstu zīmi Dieva vietā.

Un tā atkarībā no tā, kur un kādā reģionā es dzīvoju, tās zemes domas un uzskati pār mani valda. Kādu priekšstatu par Dievu šai zemē veido teologi, politiķi vai valstsvīri, tādu es to atzīstu un tāds man jāatzīst, jo reliģija, valdot pār miesu, valda arī pār apziņu, kas savukārt ietekmē jūtas.

Otrā nodaļa

Pārdomas par fizikas jautājumiem

I. No pārdomām par Dievu pāriesim pie Dieva radītās pasaules.

II. Pasaule man ir komplekss vai visu redzamu un neredzamu būtņu sistēma, būtņu, kuras dzīvo, jūt un domā un kuras atrodas savās uguns, ūdens un gaisa sfērās vai kur citur vai eksistē citādā mums nezināmā veidā, ar vienu vārdu — tā ir Visums.

III. Šī pasaule pastāv Dievā, ir no Dieva un pēc Dieva gribas. Dievs ir zirneklis, pasaule ir zirnekļa tīkls.

IV. Pirms radīšanas pasaule bija Dievā kā piliens jūras dzelmē, kā sēkla viņa gurnos, kā aplis ar viņu centrā.

V. Pasaule radās no Dieva radīšanas procesā, taču nevis no nekā, bet no bezgalīgās matērijas, agrāk un tagad esošās. Dievs ir tēvs, pati radīšana ir māte, pasaule ir bērns.

VI. Pasaule ir Dieva radīta viņa pastāvīgā uzraudzībā. Dievs ir barotājs, pasaule ir bērns, kurš ziž Providences krūti.

VII. Tātad pasaule ir no mūžības pamatota savā cēlonībā, tāpat kā celtnie ir arhitekta nodomu noteikta, auglis — koka šķirnes nosacīts, vārpa — sēklas nosacīta.

VIII. Lai gan pasaule pastāv no mūžības, tomēr tā ir radusies laikā. Un, lai būtu sākuma sākums, tika laužtas mūžības važas. Mūžīgā Dieva vārds «lai top» bija radīšanas akts, bija dzemdības, kas notika vienā momentā.

Te nebija nekāda pārtraukuma laikā: Dievs un radība, lēmums un izpilde, griba un iedarbība radās vienlaikus pasaules radīšanas procesā. Dievs gribēja radīt pasauli, un ar to pašu pasaule tika radīta pēc viņa gribas visā savā pilnībā.

¹ Iekš, ar, zem (no latīņu val.).

IX. Bet es neuzstājos pret tiem, kuri skaita noteiktu gada ciklu no pasaules radīšanas, kaut gan tā noteikšanā visu tautu uzskati un pētījumu atzinumi nesakrīt. Lai viņi atzīst Dievu kā tādu pasīvu būtņi, kas to gadu laikā, ko viņi paši noteica pirms pasaules radīšanas un atklāsmes, it kā slēpās kādā mistiskā tumsā un atradās nepārtrauktā bezdarbībā, kaut gan Dievs vienmēr ir darbīga būtne, vienmēr vēlīgs un radošs.

X. Es nesāku strīdu ar tiem, kuri atzīst, ka pasaule tika radīta sešu dienu laikā. Jo viņi to apgalvo uz cilvēku sarakstīto atziņu pamatiem. Tāpat viņi runā par atsevišķas pasaules radīšanu, ko radījis un izveidojis noteiktu tautu — jūdu un kristiešu — Dievs. Bet es runāju par vienu kopīgu visas pasaules Dievu saskaņā ar savām brīvām pārdomām un paša Dieva acīmredzamu atklāsmi.

XI. Es gan vairāk apbrīnoju nekā pētīju veidu, kādā pasaule tika radīta. Tas ir Dieva veidojums, kas pārspēj cilvēka prātu, jo patiesi nav nekāda samēra starp izmērojamo un neizmērojamo.

XII. Es, protams, zinu, cik daudz ir publicēts nopietnu pētījumu, sevišķi angļu zinātnieku pētījumu, par to, kādā veidā ir radīta pasaule, bet es tos pārbaudu uz patiesības svariem. Kā man, tā arī viņiem ir dota tā pati brīvība izšķirt šo jautājumu pēc savas gribas saskaņā ar katra talantu un spējām. Tās ir koncepcijas, idejas, atziņas. Šo uzskatu un teoriju veidošanā lai katram ir pilnīga brīvība. Prāts neatzīst nekādas varas, nekādu pakļautību, nekādus likumus, nekādas autoritātes.

XIII. Pirmkārt, šai pasaules radīšanai sekoja un sekos daudzas citas; tās patiesi būs neskaitāmas, jo Dievs ir bezgalīgs. Katra viņa griba ir darbība, katrs viņa nodoms ir radīšana. Tāpēc planētu un pasaulu ir tik daudz, cik daudz ir viņa vēlmju un nodomu. Mēs zinām, ka viena pasaules radīšana, kuru mēs uztveram ar mūsu prātu un sajūtām, ir patiesi notikusi. Visas pārējās — un to ir bezgalīgs skaits — mums ir nezināmas. Bet tās tomēr reāli pastāv. Mūsu nezināšana nevar iznīcināt to pastāvēšanu. Argumentācijai — «es nezinu, es nepazīstu, tātad tas nav dots, tā nav, tas nepastāv» nav nekādas nozīmes.

XIV. Ir arī tādi, kas apgalvo, ka Dievs pēc sava darba septītajā dienā esot atpūties. Tāpēc ir sabats un svētdiena. Man patīk šī tēze, jo es nemīlu pretrunas. Es pieņemu šo tēzi miera dēļ, lai mani nenotur par ķecerī vai par ko citu vēl

ļauņāku. Man Dievs ir pats miers, kas nav pakļauts nekādām ciešanām. Jo kas tad ir ciešanas, ja ne miera izjaukšana. Dievs neatrodas miera stāvoklī, bet ir mūžīgā darbībā, viņš vienmēr prāto, vienmēr domā, vienmēr grib, tāpēc arī dzīvība ir kustībā. Kustībai seko darbība, bet tas, kas darbojas, tas neatrodas miera stāvoklī.

XV. Tik racionāls šīs mūsu pasaules, kuras daļa es esmu (jo es atturos runāt par man nezināmām pasaulēm), iekārtojums un pārvaldījums pārliecina mani, ka Dievs neatrodas bezdarbībā, ka viņš nenogurstoši darbojas — kā agrāk, tā arī tagad. Un, ja Dievs pārtrauktu savu darbošanos kaut uz mirkli, ja viņš nesaglabātu to, ko radījis, ja viņš nepārvaldītu to, ko saglabājis, tad visa pasaules būve zaudētu savu harmoniju un kārtību. Iekārtot un vadīt — vai tās nav darbības, un kādas tās ir, ja tās prasa nepārtrauktu kustību? Bet nepārtraukta kustība — vai tā neizslēdz miera stāvokli?

XVI. Tātad, tāpat kā Dievs ir kustībā, tā arī pasaules saglabāšana un pārvaldīšana notiek ar kustības palīdzību.

XVII. Dievs tiešām ir devis katrai radībai šo kustību sevis saglabāšanai un vadīšanai. Pats viņš tomēr ir un paliek pirmais šīs kustības virzītājspēks. Visa pasaule ir kuģis, Dievs — kuģa īpašnieks, pasaule — rati, Dievs — važonis, pasaule — pulkstenis, Dievs — svārsts, pasaule — mašīna, Dievs — ritenis, pasaule — automāts, Dievs — atspere.

XVIII. Šī kustība ir divējāda — mīlestības un naida, vienprātības un nesaticības, simpātijas un antipātijas, vienojoša un sadaloša, pievelkoša un atgrūdoša. Ar šīm pretējām kustībām Dievs rada un saglabā pasauli.

XIX. Dievs pēc saviem ieskatiem šo kustību vai nu pastiprina, vai mazina, maina vai aiztur. No tā pasaulē rodas tik atšķirīgas darbības un iedarbības.

XX. Patiesībā šī kustība pasaulē vienmēr ir bijusi tāda pati; tieši tāpēc pasaules forma un būtība, kādreiz radīta, arī tagad paliek tā pati, kaut arī atsevišķos gadījumos mainās.

XXI. Daži apgalvo, ka pirmā pasaule ir gājusi bojā vispasaules plūdus un šodienas pasaule ir radusies it kā no jauna. To zinātnieku atzinumi, kuri Dieva un viņa darbu atklāsmei meklē Svētajos Rakstos, tāpat kā daudzi citi pieņēmumi, ir visvairāk nepieciešami to slēdzienu veidošanai, kuri ietverti Svētajos Rakstos un no tiem izriet un kuri jāpierāda ar vislielāko

ticamību. Pēc manām domām, šādi pasaules plūdi ir izdomāti, bet, ja kādreiz arī notikuši šāda veida liktenīgi plūdi, tad tie bijuši daļēji. Un tomēr man nav grūti šo agrāk izteikto cienījamo teologu atzinumu pievienot arī manai ticībai, jo miers ir labāks par karu, mierīgs izlīgums labāks par strīdu.

XXII. Tāpat man liekas, ka pasaule nav novecojusi un nav arī kļuvusi sliktāka, jo ir tā pati kustība, tas pats virzošais spēks, tas pats Dievs. Es nenoliedzu pārmaiņas un pārvērtības, bet tās neienes nekādu pasliktinājumu. Katrā ziņā kustības rīks un pati kustība paliek nemainīga, jo tāda ir virzošā spēka griba. Patiesībā pasaule paliek tāda pati, kāda tā bijusi agrāk un kāda ir bijusi pirms neskaitāmiem gadsimtiem. Pasaule vienmēr ir bijusi tas pats teātris, kaut gan šai teātrī notikusi un katru dienu notiek scēnu pārvietošana un to variācijas neskaitāmos veidos.

XXIII. Un, lai gan šī kustība paliks mūžos, tomēr tā būs pakļauta virzošā spēka gribai un vēlmei. Pasaule neies bojā, bet būs mūžīga, lai gan tā ir sākusi eksistēt ne no mūžības, bet laikā. Pasaules bojā eja ir sairšana. Bet sairšana ir esošā pārvēršanās neesošā, esamības pāreja nebūtībā, reālā — ireālā, kas, protams, nav iespējams, jo tad iznīktu arī Dievs, no kura radusies pasaule; Dievs tomēr var pārveidot pasauli un pasaules radības saskaņā ar savu gribu, mainot tajās kustību un kustības struktūru tā, ka kalns pārvēršas par ieleju, upe — par akmeni, zvaigzne — par zemes pikū, zivs — par putnu, koks — par zeltu, cilvēks — par dzīvnieku un otrādi: tādējādi viena lieta pārvēršas par citu it kā nepārtrauktā riņķojumā, migrē un transformējas. Dievs ir radītājs; viņam ir iespējas rīkoties ar paša radītiem radījumiem pēc sirds vēlmes, jo viņš ir visa radītā neierobežots pavēlnieks un noteicējs.

XXIV. Un tā: tie, kuri aplicina pasaules bojā eju, vadās no Svēto Rakstu atzinumiem: un viņiem jāargumentē, jo citādi viņiem grūti pierādīt uzskatu, ko viņi aizstāv. Es pieņemu šo viņu apgalvojumu, tāpat kā daudz ko citu. Es nemīlu pret-runas. Domāju, ka vislabākais ir piekrist visiem uzskatiem, būt visu šo principu un uzskatu cilvēkam.

XXV. Dievs jeb pirmais virzošais spēks tomēr varēs apturēt vai atsaukt kustību, ko viņš ir devis Visumam. Tad pasaule pārstās būt tāda, kāda tā ir tagad pēc formas; bet, kas attiecas uz substanci, tad pasaule neies bojā. Tā atgriezīsies tai stāvoklī, no kura sākusies, koncentrēsies Dievā kā radītājā, atgriezīsies savā šūpulī, savā dīglī. [.]

Pārdomas par ētiskām, politiskām un juridiskām tēmām

I. Vēl daži vārdi par cilvēku no ētiski politiskā un juridiskā viedokļa.

II. Cilvēks sāk darboties no tā momenta, kad viņš dzimis. Jo viņš dzīvo, bet dzīve ir darbošanās.

III. Šī darbošanās — no sākuma vāja, ar gadiem pieņemas spēkā.

IV. Cilvēks šai pirmajā savas attīstības periodā, kas tiešām ir nevainības periods, rīkojas brīvi, t. i., saskaņā ar prātu un sirdsbalsi, brīvs no likumu varas, kuri viņam vēl neeksistē, kuru kvalitāti un saistības viņš vēl nezina.

V. Šīs darbības mērķis ir viss noderīgais, jo viss derīgais, pēc kā cilvēks tiecas, ir patīkams.

VI. Derīgais ierobežojas ar mīlestību pret sevi. Jo apzināta mīlestība sākas no sevis paša.

VII. Šīs mīlestības veidi ir trejādi: tieksme sevi barot, tieksme vairoties — turpināt savu dzimtu un tieksme sevi aizstāvēt.

VIII. Kaut arī šīs darbības cilvēkam ir visvairāk nepieciešamas sava mērķa sasniegšanai, tomēr tās, apskatītas gan pašas par sevi, gan relatīvi, ir indiferentas.

IX. Šo darbību noteicēja ir tieksme, jo, kas darbojas, tas darbojas šās tieksmes dēļ.

X. Ķermeņa un asins temperamentu spēki ir šo darbību likumi.

XI. Kamēr cilvēks atbilstoši šim režīmam barojas, vairojas, cenšas sevi saglabāt, viņš rīkojas prātīgi, t. i., visu, ko dara, dara pareizi un labi.

XII. Tāpēc tāds cilvēks, atstāts savu tieksmju [ziņā] un palikdams šai brīvības stāvoklī, ko saņēmis, nākdams pasaulē, nepazīst nedz atļāvējus, nedz aizliedzējus likumus, nezina atšķirības starp tiem; viņam nav priekšstata par atļautu un neatļautu pārtiku, viņš nepazīst ciltskoku un radniecības saites un to pakāpes, ar šīm radniecības pakāpēm saistītos aizliegumus un sadalījumus, nepazīst netiklību, izvir-

tību un citus neatļautus dzimumattiecību veidus; viņš nezina karus, slepkavības, ievainojumus un nezina, ka tas viss ir noziegumi; viņam nav zināms pat šis vārds. Jo viņš ēd un dzer pēc patikas, dzimumsakarus viņš uztur pēc iekāres, viņš sevi sargā un aizstāv visādiem līdzekļiem, ja grib, arī noslepkavojojt otru.

XIII. Bet, tā kā temperamentu dažādības dēļ var būt dažādas tieksmes un arī dažāda rīcība, tad jau starp pirmajiem cilvēkiem izcēlās strīdi, ķildas, opozīcija, pretrunas, pretošanās, sacelšanās, asinsizliešana, kari.

XIV. Šo karu un nesaskaņu iniciatori galvenokārt bija tie cilvēki, kas pēc sava rakstura holeriķi.

XV. Viņi patiesi bija kā karu, tā arī impēriju iniciatori, kuru pirmos pamatus viņi lika ar ieroču palīdzību un ar apspiešanu; jo holeriķi maz pamazām sava rakstura dēļ, gribēdami pavēlēt, daļēji ar spēku, daļēji ar lūgšanām pakļāva savai varai melanholiķus, kuri viņiem likās visvairāk naidīgi. Flegmatiku un sangviniķus, kuru lielākā daļa baiļu dēļ labprātīgi padevās un atzina verdzību, holeriķi bez sevišķām grūtībām pakļāva savai varai.

XVI. Tātad monarhijas bija pirmās pārvaldes formas pasaulē. Bet holeriķi bija pirmie monarhi. Un, kā debess necieš divas saules, kā laulību gulta nepieļauj sabiedroto, tā holeriķis nepieņem nevienu līdzvaldnieku uz troņa un līdzdalībnieku varā.

XVII. Pēc tam kad tādā veidā bija nodibināta monarhiska vara, tās saglabāšanai tika ieviesta reliģija, likumi, apbalvojumi un sodi, tika atrasti dažādi slepeni līdzekļi holeriķu varas atbalstīšanai.

XVIII. Brīvie cilvēki ar reliģijas palīdzību tika pārvērsti par vergiem un, lai jo vairāk viņi būtu saistīti, tika izdomāti jauni dievi, neskaitāmi daudz šo dievu, tika izfantazētas it kā ar dieviem vestas sarunas, dīvainas parādības, zīmes, pareģojumi, brīnumi, noslēpumi, sakramenti, mistērijas, mācības, dievišķie likumi, daļējie un vispārējie, ētiskie un ceremoniālie, tiesas, sinodes, desmit baušļi, Vecā un Jaunā Derība, Evaņģēlijs, Svētie Raksti un Korāns, Mozus un Kristus, Muhameds un Konfūcijs, pāvests, Luters, Kalvins, lūgšanu grāmata, Augsburgas konfesijs, simbolu grāmatas, katehismi, tika organizēti arī liels pulks pareģu, apustuļu, skolnieku, priesteru un mūku: bija dibināti tempļi, kapelas, svētnīcas, altāri, ziedokļi, svētbirzis, tika ievestas sestdienas un svētdienas, svētku dienas,

sprediķi, teoloģiskas kļūdas, grēku piedošana, tiesības savienot un šķirt un citas bezgalīgas viltības reliģijas jautājumos.

XIX. Bet, kas attiecas uz likumiem, ar kuru palīdzību tiek savaldītas smadzenes un sirds, prāts un griba, saprašana un tieksme, lai tie neiedrošinātos ko jaunu iesākt pret valdniekiem, sākotnējās brīvības uzurpatoriem, tad es nezinu, uz kāda pamata šie paši valdnieki ieviesa likumu sadalījumus. Ar viņu iniciatīvu sākās dabiskās tiesības un tautu tiesības, tiesības, kas aizliedz un atļauj, kas noliedz un apliecina; tieši no tā radās daudzi pārliecības veidi, netikumi un tikumi un atbilstoši tam darbība un ciešanas, laba darbība un ļauna, tikumiska un apkaunojoša, taisnīga un netaisnīga, prātīga un neprātīga, kauns, apkaunojums un skaistums, vienlīdzība un taisnība; vēl vairāk, pavalstnieku audzināšana ar vecāku un skolotāju, sprediķotāju un kalpotāju palīdzību mājās, skolās un ģimnāzijās, akadēmijās un baznīcās, sabiedrības sadalījums dažādās sociālās grupās, novadu veidošana, ciematu, pilsētu, valstu cietokšņu un kara pilsētiņu dibināšana, likumīgas un nelikumīgas laulības, to ierobežošana un pārvaldīšana, vīra, tēva un kunga vara pār sievu, bērniem, kalpiem; tāpēc arī tik daudzas maģistrātu un tiesnešu grupas, neskaitāmas valdnieka privilēģijas, neskaitāmi kontribūciju veidi; no tā arī valdnieka varas, varas, kas saņemta tieši no Dieva, sākums, tās neaizskaramība, valsts nodevība un citi pārkāpumu veidi, akla un pasīva padevība etc., etc., kas tad cits ir tas viss, ja ne holerīķu temperamenta un turklāt godkārīgu cilvēku, kādi bija pirmo impēriju dibinātāji, izdoma, priekšstati — būtībā viņu pašu izdomātas, izziņotas un ieviestas valsts labklājības un interešu dēļ.

XX. Reliģijai un likumiem pievienojas prēmijas ar vienu nolūku, lai cilvēki, šo balvu vilināti un apreibināti, jo vieglāk aizmirstu savu agrāko stāvokli, lai viņi pierastu pie varas un valdniekiem un lai pakļautos viņu nodomam un gribai bez pretošanās. Ir laicīgas un garīgas balvas. Pie pēdējām pieskaitāms pagānu elisijs¹, kristiešu paradīze, materiālās un garīgās vērtības, augšāmcelšanās, tikumiskā dzīve, jaunā dzīve, mūžīgā dzīve; pie laicīgām balvām pieskaitāms ievērojams stāvoklis, tituli, pagodinājumi, privilēģijas, priekšrocības, draudzīgas attiecības, svētki, izrādes, svētku dienas, gredzeni, goda vainagi, statujas, kolonnas, obeliski, pieminekļi u. c.

XXI. Bija arī noteikti sodi kā ceturtais valsts varas nostiprināšanas un tai pakļauto savaldīšanas veids. Arī sodiem, līdzīgi balvām, bija laicīgs un garīgs raksturs; abi saglabā holerīķu rakstura īpašības (iedzimtos dotumus). Tieši no tā

¹ Pasakaina svētlaimības zeme sengrieķu mitoloģijā.

rodas izdomātie priekšstati par Dieva dusmām, badu, slimībām un citām ciešanām un nelaimēm, par mokām, sodiem, cietumiem, bezgalīgiem soda veidiem; tika izdomāta elle un pazemes valsts, Sātans un Plūtons, Cerbers un Aherons, liktori¹ un bendes, cilvēkus biedējošie briesmoņi; tika noteikti sodu izpildītāji kā varas balsti, kā valdnieku aizstāvji.

XXII. Un, kaut gan holerīki bija pirmie, kas radīja, saglabāja un izslavēja monarhiju minētā veidā, tā tomēr nav palikusi tādā pašā stāvoklī un iekārtojumā. Jo neviens taču nav vairāk par holerīki piemērots valdīšanai, t. i., kurā varaskāre un godkāre tad iespēj vairāk. Bet, kad valsti pārvaldīja sangviniķi un flegmatiķi, viņu rakstura dēļ, kas bija vairāk piemērots paklausīt nekā pavēlēt, pavalstnieki un viņiem pakļautās tautas mācēja izmantot radušos izdevību, lai gūtu labumus. Monarhijas pamazām un pakāpeniski pārcieta lielas izmaiņas, un to sākotnējā monarhiskā forma tika gandrīz pilnīgi iznīcināta. Tāpēc nav brīnums, ka agrāk notika, kā arī pašlaik notiek tik daudzas sacelšanās, atdalīšanās, pārvaldes formu maiņas, valdnieku varas ierobežošana, ka radās un rodas brīvas republikas, kā arī nepareizas, kroplās pārvaldes formas.

XXIII. Un, kaut gan kuru katru pārvaldes formu, lai kāda tā būtu, saglabā valdnieki ar reliģijas un likumu, balvu un sodu palīdzību, tomēr paši valdnieki stāv augstāk par reliģiju un likumiem, augstāk par balvām un sodiem. Jo tas viss ir saites tikai pavalstniekiem, važas tautai, tīkli padotajiem. Augstu stāvošu valdnieku stāvoklis ir daudz cienījamāks. Viņi valda, tātad nevar būt pārvaldāmi; viņi valda pār vergiem, paši viņi ir pavēlnieki, viņi saista citus, paši ir brīvi, viņi pavēl pakļautajiem, viņiem nepavēl neviens; pretējā gadījumā viņi būtu pakļautie, bet paklausīšana un pavēlēšana ir nesavienojamas lietas.

XXIV. Tomēr arī pavēlniekiem diktē tiekšanās un derīgums. Pilnīgi tāpat kā pakļautie, arī viņi seko šiem abiem vadošajiem pirmprincipiem, bet saviem pakļautajiem paši pavēlnieki to aizliedz; pašiem pavēlniekiem vienīgais un pirmais mērķis ir piedalīties visās lietās un tieksmēs, gūt gandarījumu un meklēt derīgumu.

XXV. Bet, lūk, šie paši pavalstnieki, kaut gan viņi tagad no brīvajiem ir kļuvuši par noteicošo likumu un reliģijas cilvēkiem, lai gan viņi spiesti dzīvot saskaņā ar priekšrakstiem, viņi vienmēr saglabā divējādu dzīves normu. Jo šajā otrajā nosacītajā dzīves iekārtojumā viņi vēl nav pilnīgi zaudējuši

¹ Senajā Romā viens no zemākajiem valsts amatiem. Liktori apsargāja maģistrātus un izpildīja to pavēles.

priekšstatu par iepriekšējo stāvokli un brīvību, bet ir saglabājuši daudz palieku no abiem. Cilvēki līdz šim ir bijuši brīvi savās iespējās, lai arī nav brīvi darbībā (t. i., iespēju realizēšanā), bet, ja arī ir brīvi darbībā, tad pirmajā, nevis otrajā, ar nedaudziem izņēmumiem. Tātad ik reizi, kad viņi var, viņi sāk brīvi rīkoties, t. i., rīkoties saskaņā ar ķermeņa un asins temperamentiem, smadzeņu un sirds, prāta un gribas norādījumiem, saskaņā ar saprašanu un tieksmēm; tieši no tā rodas neskaitāmas darbības, ko veic pilsoņi un pavalstnieki ik dienas bez bailēm un kauna sajūtas, ar skaidru nozieguma apziņu, pretēji reliģijai un likumiem, lai pārtiktu, vairotos un aizstāvētos. Šie cilvēki, protams, nav tikumīgi, nav taisnīgi, viņi ir tikai šķietami paklausīgi cerībā uz balvām, bet vairāk gan aiz bailēm no sodiem. Sos politiski filozofiskā rakstura apgalvojumus var pierādīt un apliecināt ar piemēriem. Šīs parādības ir pretīgas, lai gan diezgan parastas; ar tām ir pārpilns galms, baznīca, kazarmas, jūra, biržas, darbnīcas, lauki, īsi sakot, — visas cilvēku attiecības, kā sabiedriskās, tā privātās.

XXVI. Tātad visu pilsoņu un pavalstnieku stāvoklis visā pasaulē ir smags, tomēr nenovēršams mūsdienu paražu un tikumu dēļ. Es pats — pilsonis un pavalstnieks, kuram ļauta vienīgi paklausības slava, atzīstu to, bet reizē es apraudu visu šo nejēdzīgo, jo mēs esam sliktāki par nesapratīgiem dzīvniekiem, mēs — valdnieku vergi, maģistrātu kalpi, mašīnas bez jūtām, saprāta, bez gribas, mēs — tie, kas domā, saprot un meklē tikai to un ne citādāk kā tikai to, ko vēlas un pavēl mūsu pavēlnieki.

XXVII. Daudz laimīgāks ir cilvēka kā brīvas dabas būtnes stāvoklis, kaut arī tas vairs nav iespējams un derīgs. Tikai tad cilvēks, brīvi rīkodamies un brīvi domādams bez valdnieka un likuma, bez sabiedrības, necer uz balvām, nebaidās no sodiem, nekļūdās un negrēko, visā savā rīcībā vadīdamies no norādījumiem, ko diktē prāts un griba. Tiešām, tik laimīga dzīve ir dievišķa; cilvēks kļūst līdzīgs Dievam, jo tikai Dievs domā un vēlas brīvi.

No latīņu valodas tulkojusi
T. Fomina.

Meditationes philosophicae de deo, mundo
et homine. — I, II, IV nodaļa.

Filozofisko uzskatu raksturojumu
un materiālu sagatavojis
P. Valeskalns un S. Krūmiņa.

JOHANS AUGUSTS MASKOVŠ

Johans Augusts Maskovš (17...—1768?) ir pilsētā dzīvojošo brīvo latviešu nacionālpolitisko nostādņu paudējs.

Viņa atstātajam idejiskajam mantojumam ir liela kultūr-vēsturiska un politiska nozīme. Maskova darbi liecina, ka viņam ir plašas zināšanas un spēja izdarīt nozīmīgus vispārīnājumus — sava laika progresīvās filozofiskās idejas viņš vērienīgi un oriģināli saista ar aktuāliem sabiedrības dzīves pārveidošanas jautājumiem Baltijā. Maskovš dod būtisku ieguldījumu Latvijas vēstures koncepcijas attīstībā, kas tieši vērsta pret valdošās Baltijas vācu historiogrāfijas teorētiskajām nostādņēm, kura apoloģizē svešzemnieku iekarojumus Baltijā un to sekas. Viņš aizstāv domu, ka latviešiem savā dzimtenē pie-nākas pirmtiesības salīdzinājumā ar ienācējiem.

Par J. A. Maskovu saglabāties maz ziņu, nav zināma pat viņa tautība. Jaunību viņš pavada Vācijā, tur bauda labu izglītību, iegūst «pasaules gudrības maģistra» grādu, ko tajā laikā piešķir par zināšanām ne tikai filozofijā, bet arī citās zināšanu nozarēs, dzīvo Altonā pie Hamburgas, kur publicē darbus par izziņas un ētikas problēmām «*Beweis, das einem geistlichen Redner eine mathematische Erkenntnis nicht nöthig sey*» [Pierādījums, ka garīgam runātājam nav nepieciešama matemātiska izziņa; 1749], «*Gedanken von dem Glücke*» [Domas par laimi; 1749].

Vēlāk Maskovš 10 gadus (līdz 1762. gadam) strādā Pēterburgas Keizariiskajā Zinātņu akadēmijā, pēc tam ilgāku laiku uzturas Rīgā. Liekas, ka šajā dzīves vietas maiņā izšķirošā nozīme ir tam, ka viņš 1760. gadā nodibina (cik var spriest, slepeni) sakarus ar Rīgas brīvajiem latviešiem un to uzdevumā sāk vākt pierādījumus par latviešu tiesībām un sastādīt šo tiesību pierādījumu apkopojumu. Ieradies Rīgā, viņš aktīvi izvērs šo darbu, kā savu interešu mērķi minot citu tematu, lai varētu netraucēti meklēt vajadzīgos materiālus vācu privileģēto aprindu rūpīgi sargātajās veco dokumentu krātuvēs un arhīvos. Autentisku dokumentu iegūšana tolaik ir ļoti aktuāla, jo XVIII gs. pirmajā pusē šīs aprindas Rīgā pastiprina savu darbību, lai ierobežotu latviešu brīvās pilsonības augšanu.

Šis laiks latviešu tautas vēsturē ir sevišķi tumšs un smags. Padodoties Krievijai, muižnieki saņem no Pētera I pilnīgas kundzības tiesības pār latviešu zemniekiem, un dzimtbūšanas smagums sasniedz kalngalus. Uz šī fona pilsētas vācu patri-cieši sāk uzbrukumu brīvo latviešu tiesībām Rīgā. 1738. g. 15. aprīlī parādās Rīgas rātes rikojums par brīvo latviešu nekustamo īpašumu atsavināšanu. Visiem latviešiem, no kuriem daudzi ir visai turīgi, tiek pavēlēts gada un dienas laikā likvidēt savus nekustamos īpašumus Rīgā un Rīgas priekšpilsētās, pretējā gadījumā draudot atņemt tos ar varu. Šis uzbrukums

latviešos izsauc nepieredzētu sašutuma vētru un konsolidē tos apzinātai kopējai nacionālai cīņai par savām tiesībām.

Latvieši 1738. gadā iesniedz protestu, kuru caurvij doma, ka svešzemju ienācējiem nevar būt lielākas tiesības par pamatiedzīvotājiem. Kategoriski tiek noraidīta iespēja atsavināt brīvo latviešu nekustamos īpašumus. Protestā šajā sakarībā uzsvērts:

«Apspriežot jautājumu, vai nevāciešiem resp. no seniem zemes iedzīvotājiem dzimušiem cilvēkiem pieder dzimtīpašuma tiesības, ir nepieciešams vispirms pateikt, ka te ir runa ne par visiem un katru, bet tikai par tiem, kas ir brīvi cilvēki un nepieder nevienam kā dzimtcilvēki; kad jau mēs šo ierobežojumu pieņemam un ņemam vērā nevienu citu kā tikai šos brīvos, no seniem Livonijas iedzīvotājiem cēlušos, tad šaubas par viņu tiesībām šķiet pilnīgi liekas, un tās nepieciešamās tiesības, ko pati daba viņiem dod, būtu neapšaubāmas, ja tās lielās pārgrozības, kas mūsu tēvu zemē šajos gadsimteņos notikušas, nebūtu sarežģījušas šo jautājumu. Pētot šo jautājumu, ir nepieciešams atgriezties pie pirmā mums zināmā un svarīgākā apvērsuma un ņemt palīgā vēsturi, kad 12. gs. vējš un negaiss pirmo reizi še iepūta kādu nelielu brēmeniešu tirgotāju pulciņu, kuri pēc tam tirdzniecības nolūkos šeit apmetušies un par labu atraduši noslēgt ar toreizējiem zemes iedzīvotājiem lībiešiem draudzību un savienību savā un savu tirgotāju vārdā, kas vēl ieradīsies, kā to apliecina Korings De finibus Imp. Ja nu sekojam šim ticamam vēsturniekam un pieņemam, ka tie, kas pirmie uzcēla Rīgu un nodibināja tur kārtību, noslēdz ar zemes iedzīvotājiem draudzību un savienību, tad taču nav iedomājams, ka pēdējie būtu atdevuši visas tiesības pirmajiem un nebūtu atstājuši sev nekādas, kas ar šādās savienības dabu un būtību nav saskaņojams. Nav noliedzams, ka tālākos ordeņa laikos daudz kas grozījies un lielākā daļa iedzīvotāju, visvairāk pašos par sevi labos nolūkos, lai piegrieztu viņus kristīgai ticībai, tika ļoti ierobežota savās brīvībās, tomēr daudzi no tiem palika pie vecām brīvībām, un tās mums ir uzglabājušās no mūsu tēvu tēviem; arī ir zināms, ka mūsu tēvu tēvi, cik ilgi atmiņa sniedz un kā to dzīvie no saviem tēvu tēviem dzirdējuši, arvienu atzīti par brīviem cilvēkiem, un tādēļ arī viņi uzskata sevi par šo zemju kādreizējo īpašnieku lībiešu pēcnācējiem, kas noslēdza ar ienākušiem vāciešiem minētās draudzības līgumus, un ir pilnīgā pārlicībā, ka viņi mantojuši savas tiesības tādā pašā apjomā no saviem senčiem, kādas tiem savā laikā ir bijušas, līdz tam laikam, kamēr pretējais, kas tagad ir izpaudies, nebūs pierādīts ar ticamiem dokumentiem. Vēl jāpievieno tas, ka pēc dabiskām tiesībām, kā arī pēc pilsoņu tiesību noteikumiem *ius contrahendi* (līgšanas tiesības), tāpat arī zemes īpašnieka tiesības ir atļautas lietot visiem un katram, ja tas sevišķu iemeslu dēļ nav zināmā mērā aprobežots ar speciālu valsts likumu. Bet, cik mums ir zināms, šeit nekad nav nekāds tāds

noteikts likums bijis, kas šai lietā ierobežotu mūsu dabiskās brīvības un ko šai strīdus gadījumā varētu izlietot kā likumīgu normu.»¹

Tomēr Rīgas vācu privileģētās aprindas neatmet savus nodomus. Rīgas rāte savā turpmākajā darbībā pret brīvajiem Rīgas latviešiem izmanto visai negodīgus paņēmienus, kuru vidū sevišķi liela nozīme ir iepriekšējo gadsimtu vēsturisko un tiesisko dokumentu tendenciozai atlasei un tīši maldinošiem skaidrojumiem.

Šajā pret latviešu tiesībām vērstajā darbībā tiek plaši izmantots tas apstāklis, ka Rīgas rātei lielā mērā pieder monopolstāvoklis attiecībā uz pieeju dokumentu arhīviem.

Ipaši asi uzbrukumi vēršas pret vienu no redzamākajiem latviešu turīgo aprindu pārstāvjiem — mastu šķīrotāju Steinhaueru dzimtu —, kas nodarbojas ar kokapstrādi, kochtirdzniecību un citiem tirdznieciskiem un rūpnieciskiem darījumiem. Dzimtas galva Jānis (Johans) Steinhauers (1705—1779) ir kļuvis par brīvo latviešu faktisko vadoni Rīgā. Par viņa materiālo labklājību liecina tas, ka viņam un viņa ģimenei Rīgā pieder divas manufaktūras, Hemerliņa muiža un daļa no Zasu muižas, turklāt viņa dzimta iepērk zemes gabalus Amerikā (Ziemeļkarolinā). Tādējādi brīvais latvietis Jānis Steinhauers reizē ir gan amatnieks, gan rūpnieks, gan muižnieks. Tiem laikiem plašu izglītību ieguvušais, vairākas valodas zinošais, pa Krieviju un Rietumeiropu daudz ceļojušais Jānis Steinhauers ir pazīstams kā latviešu izglītības veicinātājs, viņam ir liela loma Rīgas latviešu hernhūtiešu aktivitātēs.

Jānim Steinhaueram un viņa sabiedrotajiem izdodas izmantot to apstākli, ka J. A. Maskovs, ierodoties Rīgā, oficiālajām amatpersonām ir paziņojis, ka vēlas pētīt Rīgas vēsturi. Šajā sakarībā viņš avīzē «*Rigische Anzeiger*» izziņo savus plānus (neminot neko par saviem sakariem ar Rīgas brīvo latviešu aprindām) un mazliet vēlāk publicē rakstu par kādu neitrālu Rīgas vēstures tēmu. J. A. Maskovs izmanto savas iespējas iegūt dažādu latviešiem vajadzīgu dokumentu kopijas. Jānis Steinhauers, mastu šķīrotāju cunftē un citi Rīgas brīvie latvieši apmaksā viņa un 2 skrīveru darbu, kuri, strādājot gandrīz gadu, sagatavo plašu darbu, kurā dod pretsparu privileģēto baltvācu aprindu ideoloģijai un pamato latviešu un igauņu tiesības.

Darbam ir tiem laikiem raksturīgais ļoti garais nosaukums (sk. J. A. Maskova darbu sarakstā); saīsināti to dēvē par «Rīgas pamatiedzīvotāju un viņu amatu priekšrocību, privilēģiju, brīvību, tiesību un paražu diplomātisko kopoјumu», vēl īsāk — par «Diplomātisko kopoјumu». Grāmatā kā darba autors minēts Samovskis, t. i., Maskova anagramma.

¹ Cit. pēc: *Straubergs J.* Rīgas vēsture. — R., [b. g.]. — 424.—425. lpp.

Atbilstoši pasūtītāju vēlmēm J. A. Maskovs piešķir «Diplomātiskajam kopojumam» uzbrūkošu ievirzi. Tā pamatmotīvs ir tāds, ka Rīgas pamatiedzīvotājiem — brīvajiem latviešiem un lībiešiem — pieder priekšrocības un privilēģijas šajā pil-sētā un viņiem ne tikai jāatrodas vienādā stāvoklī ar Rīgas vācu iedzīvotājiem, bet arī atsevišķos gadījumos jāpaceļas tiem pāri.

Formāli «Diplomātiskais kopojums» iecerēts kā vietējo amatnieku tiesību apkopojums, taču tajā skarti daudz plašāki jautājumi — visas latviešu un igauņu tiesības. Jāatzīmē, ka tajā laikā amati un amatnieki, lietojot šos tradicionālos no viduslaikiem mantotos terminus, bieži apzīmē arī tādas sociā-lās grupas, kas pēc būtības jau ir pilsonība — buržuāzija.

Latviešu tautības buržuāzijas pārstāvji, izmantojot «Diplo-mātisko kopojumu», aktīvi iestājas par to, lai varētu netraucēti izmantot tādas tiesības kā tiesības pirkt, pārdot un celt manu-faktūras un fabrikas, pirkt un pārdot muižas, piedalīties svarī-gāko pārvaldes jautājumu izlemšanā. Reizē ar to viņi izvirza prasības pēc tādām tiesībām, kas uzlabotu visu latviešu tautas slāņu stāvokli un nodrošinātu tiem straujāka progresā iespējas. Tāpēc Maskova sastādītajam materiālu un vērtējumu kopoju-mam ir liela progresīva nozīme, jo tajā ietvertās prasības un formulējumi atspoguļo antifeodālas un nacionālas ievirzes augoša politiskā spēka prasības. J. A. Maskovs savāc pierādī-jumus par latviešu kā brīvu cilvēku statusu XII un XIII gad-simtā; ar latviešu dižciltīgajiem kā ar līdztiesīgu pusi līgumus slēdz gan Baltijas iekarotāji, gan Rietumeiropas nozīmīgākais politiskais spēks — Romas pāvests. Pāvesta sūtņa Alnas Balduina 1230. g. 28. decembra līgums ar kuršiem nenoliedzami rāda pāvesta Gregora IX vēlēšanas izveidot tieši pāvestam pakļautu valsti Kursā. Materiālu krājumā ietvertās latviešu amatu šrāgas tiek izmantotas, lai pierādītu latviešu tautības amata locekļu tiesības sastāvēt gan Mazajā, gan arī Lielajā gildē. Maskovs izmantojis arī tādus dokumentus, kuri līdz mūsdienām nav saglabājušies.

Materiāla izklāsts viņa darbā ir hronoloģisks un tematisks: Maskovs ievieto visdažādāko vēsturisko dokumentu tekstus, tiem blakus skaidrojumus — sava veida marginālijas. Kopo-jumā izmantoti dokumenti ar plašu vēsturisku amplitūdu — no 1192. g. līdz 1764. g. (likumi, līgumi, hronikas, noteikumi, šrāgas utt.).

Rīgas vācu patricieši no tiem tuvajām aprindām pēc kāda laika uzzina par Maskova topošā darba ievirzi. Sākas pret-darbība un intrigas, taču pretiniekiem neizdodas novērst tā pabeigšanu.

Laikā, kad tronī nāk Katrīna II, ar Maskova palīdzību saga-tavotais pierādījumu kopojums jau ir sagatavots. Rīgas lat-vieši gatavojas to iesniegt Katrīnai II viņas uzturēšanās laikā

Rīgā 1764. gadā. So nodomu tomēr neizdodas realizēt, jo pie-eju ķeizarienei nobloķē Rīgas vācu patricieši. Maskovu uz īsu laiku apcietina, tiek veikti arī citi pretpasākumi.

Jānis Steinhauers, kas ilgāku laiku ir arī Rīgas latviešu brāļu draudzes (hernhūtiešu) vadītājs, J. A. Maskova sagatavoto pierādījumu kopojumu uzskata par svarīgu līdzekli cīņā par latviešu juridisko un politisko tiesību atzīšanu un paplašināšanu. Tas atspoguļojas viņa uzsāktajās prāvās pret Rīgas patriciešiem Rīgas un Pēterburgas tiesās. 1764. gadā Pēterburgā justickolēģija sāk izskatīt viņa ierosināto lietu. J. Steinhauera 1764. g. 2. decembrī justīcijas kolēģijai iesniegtie paskaidrojumi ir Rīgas latviešu tiesību apziņas izaugsmes savdabīga kulminācija. Te, piemēram, atkārtoti uzsverts, ka J. Steinhauera visai nozīmīgās tiesības pirkst no t. s. pirmās rokas izriet no fakta, ka viņam kroņa zemē atļauts ierīkot fabrikas. Šai Steinhauera iesniegumā visnotaļ atspoguļojas Maskova latviešu tiesību dokumentu un pierādījumu kopojumā ietvertie materiāli. Steinhauers atkārtoti uzsver, ka ar izvilkušiem no 1386., 1466., 1576., 1595. g. alusnesēju, 1445., 1463., 1535. g. liģeru, 1450. un 1500. g. sālsnesēju amatu šrāgām ir pierādīts, ka vietējās tautas, kas dzīvo pilsētās un sastāv amatos, jau agrāk bijuši namnieki un brīvi pilsoņi ar visām no tā izrietošajām tiesībām.

Maskovs no Rīgas pārceļas uz Pēterburgu, kur turpina aizstāvēt latviešu lietu (pēdējo reizi viņa darbība tur zināmajos avotos minēta 1768. gadā).

Justīcijas kolēģijas spriedums 1765. g. 13. aprīlī tomēr vēl nav labvēlīgs. Tad J. Steinhauers panāk, ka viņa lietu izskata Krievijas impērijas augstākā instance — valdošais senāts. Seko vairākas prāvas dažādās instancēs. Galu galā uzvar viedoklis par nepieciešamību nodrošināt rūpniecībai brīvu attīstību, par Rīgas iedzīvotāju tiesībām piedalīties tirdzniecībā un rūpniecībā neatkarīgi no tautības, kā to bija prasījis J. Steinhauers. Te nenoliedzami nopelni ir arī Maskova sagatavotajam dokumentu un pierādījumu kopojumam.

J. A. Maskova sagatavotā grāmata būtībā ir arī viens no līdzekļiem visu latviešu tautas slāņu straujākas attīstības nodrošināšanai. Raksturīgi, ka pats J. Steinhauers par godu savas laulības 50 gadu jubilejai atlaiž brīvībā visus savus dzimtļaudis. J. A. Maskova darbā ietverti daudzi tādi secinājumi, kas darītu godu jebkura jaunlatvieša rakstāmspalvai pēc 100 gadiem.

Kopš XVIII gs. beigām Maskova grāmata uz ilgu laiku pazūd no zinātniskās aprites, — nav pat zināms, vai tā ir saglabājusies. Interesenti par tās saturu var aptuveni spriest tikai pēc tās polemikas, kas bija saistīta ar tās tapšanu, kā arī no citām postarpinātām liecībām. Šis darbs atkal uz īsu brīdi pievērš sev Baltijas vācu senatnes pētnieku uzmanību

sakarā ar to, ka Ķeizariskā bibliotēka Pēterburgā min to savā 1871. g. jaunieguvumu sarakstā. Minētās vācu aprindas uz grāmatas saturu reagē negatīvi un vēlāk atzīst par labāku «neatcerēties» to un neapsprīst tās saturu.

To nezina arī 30. gados pazīstamais vēsturnieks Jānis Straubergs, publicējot savas augstvērtīgās grāmatas par Rīgas vēsturi un latviešu cīņu par savām tiesībām, kaut gan J. Steinhauera un viņa sabiedroto darbība ir viņa uzmanības centrā. Taču Maskova darba atrašanās vieta viņam kļūst zināma jau 30. gadu otrajā pusē. Pēckara gados viņam ir iespējams iepazīties ar tā tekstu, taču tobrīd vairs nav labvēlīgu apstākļu grāmatas izvērtēšanai un tajā pausto ideju popularizēšanai. Un tā atkal tiek «aizmirsta».

Ir ziņas, ka par J. A. Maskova darbu ieinteresējas arī akadēmiķis J. Zutis. Arhivārs V. Grīnbergs sagatavo mašīnraksta kopiju no darba pirmās puses. Taču ar to arī izpēte uz ilgu laiku apstājas.

No jauna šai grāmatai uzmanību 80. gadu pirmajā pusē pievērš J. Prikulis, un pēc viņa ierosinājuma Zinātņu akadēmijas Literārā mantojuma komisija iesaka to izdot pilnā apjomā, tulkotu latviešu valodā un ar komentāriem.

Diplomātiskajā kopojumā iekļauti dažādos laikos tapušu dokumentu teksti (daudzi no tiem ir latīņu valodā, tad tiem blakus dots tulkojums vācu valodā). Dokumentu tekstus, it īpaši atsevišķas to daļas, komentē un izvērtē Maskovs, pievēršot uzmanību tām vietām, kur tādā vai citādā veidā runāts par latviešu tiesībām.

Diplomātiskā kopojuma pamatidejas J. A. Maskovs izsaka nodaļu un apakšnodaļu virsrakstos un savos konkrēto dokumentu tekstu vērtējumos.

IZTEIKUMI

[.] 18. gs. Rīgas latviešus mēs redzam apvienotus ciešā nacionālā grupā, kas ne soli neatkāpjas no savām pozīcijām, atsit vācu uzbrukumus un paši pāriet uzbrukumā, izkarojot sev 18. gs. beigās vienādas tiesības ar vāciešiem.

Latviešu vēsturē šīs Rīgas latviešu cīņas nozīmē jauna laikmeta sākumu, kur latviešu tauta atmostas no savas pasivitātes un sāk jau aktīvi cīnīties par savām tiesībām. [.]

Cīņai par dzimtīpašumiem un latviešu uzvarai šai cīņā bija ārkārtīga nozīme ne tikai Rīgas latviešu vēsturē. Tas ir lūzums latviešu un vāciešu attiecībās, kas latviešus izved no tā defensīvā stāvokļa, kādā tie atradās gadu simteņos. [.]

Cik dziļa un plaša bija šī cīņa, rāda tas, ka mastu šķiro-tāji ķeras pie Rīgas latviešu vēstures sastādīšanas un J. Štein-

hauers veselu gadu algo maģistru Maskovu ar diviem sekretāriem, kuru uzdevums ir sakrāt un sakopot ziņas par latviešu dzīvi vecos laikos un sastādīt latviešu privilēģiju krājumu. [..]

Jānis Straubergs

DARBI

Beweis, dass einem geistlichen Redner eine mathematische Erkenntnis nicht nöthig sey, in einem Sendschreiben geführet. — Altona, 1749.

Gedanken von dem Glücke: T. 1. — Hamburg; Leipzig, 1749.

Nachricht von einer alten und raren Urkunde, welche im Jahre 1666 den 24 September in den Knopf der Marien — oder Domkirche zu Riga ist gelegt worden // Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen auss Jahr 1762. — S. 161—176.

Diplomatisches Corpus Von Denen Vorzugen, Privilegien, Freyheiten, Gerechtigkeiten und Gewohnheiten derer Einheimischen und deren Aemter zu Riga in Lieflande, pp. darinnen Accordata, Apologien, Berichte, Bullen, Capitulationes, Cessiones, Conclusa, Confirmationes, Constitutiones, Contracte, Declarationes, Decreta, Diplomata, Donationes, Edicta, Foedera, Friedensschlüsse und Verträge, Mandata, Manifesta, Ordnungen, Pacta, Partage-Tractaten, Patente, Placata, Privilegia, Recessus, Reglamente, Relationes, Rescripte, Resolutiones, Reversales, Schragen, Statut, Transactiones, Transsumte, Urtheile, Vergleiche, Vergünstigungen, Verordnungen, Verträge und alle Arten, die unter dem Titul von Monumenten der Actorum und Gestorum vorkommen, von Jahre Christi 1192 bis aufs Jahr 1764 enthalten sind; welches, als eini Corpus PRIVILEGIORUM INDIGENARUM RIGENSIIUM in einer Systematischen und Chronologischen Ordnung aniezt zum ersten male aus denen öffentlichen Archiven und Actis publicis hervorgezogen und ans Licht gestellet, von Samowski, Eckarto-Montano, Saxo-Leucopetrensi. (Pēterburgas M. Saltikova-Ščedrina bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. — Hem. F. II N. 197.)

LITERATŪRA

Straubergs J. Rīgas latviešu pirmās nacionālās cīņas 18. gs. — R., 1936. — 28. lpp.

Straubergs J. Rīgas vēsture. — R., [b. g.] — 421.—450. lpp.

Zutis J. Baltijas jautājums XVIII gadsimtā. — R., 1951. — 179., 180. lpp.

Jenšs J. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā. — R., 1951. — 3., 4., 58.—61., 70., 71. lpp.

Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē, 1750—1784. — R., 1956. — 104. lpp.

Feodālā Rīga. — R., 1978. — 7. lpp.

Pētersone V., Svarāne M. Grāmatas Rīgas latviešu mājās 18. gs. otrajā un 19. gs. pirmajā pusē // Bibliotēku zinātnes aspekti. — R., 1980. — 4. [sēj.] — 47.—59. lpp.

Taube M. Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati. — R., 1980. — 13., 14. lpp.

Svarāne M. Jāņa Steinhauera prāvas pret Rīgas privileģētajiem namniekiem Rīgas un Pēterburgas tiesās 18. gadsimtā // LPSR ZA Vēstis. — 1982. — Nr. 10. — 23.—24. lpp.

Prikulis J. Gaismā celts: Sakarā ar Johana Augusta Maskova grām. «Rīgas pamatiedzīvotāju un viņu amatu pirmtiesību, privilēģiju, brīvību, tiesību un paradumu diplomātisks kopoījums» (Rīga, 1764) 225. gadadienu: Stāsta LPSR ZA Filoz. un tiesību inst. nod. vad./ Pieraksts. Ģ. Konrāds // Cīņa. — 1989. — 25. apr.

Prikulis J. Atgriežoties pie izcilas grāmatas jeb Rīga pirms dažiem gadu simtiem // Pad. Jaunatne. — 1989. — 26. maijā.

Prikulis J. Atgriežoties pie jaunlatviešu problēmas // LPSR ZA Vēstis. — 1989. — Nr. 11. — 131. lpp.

Straube G. J. A. Maskovs un viņa sastādītais dokumentu krājums // Latv. ZA Vēstis. — 1991. — Nr. 11. — 125.—134. lpp.; Nr. 12. — 126.—133. lpp.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 2. — S. 222—223.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 3. — S. 171—172.

Berkholz G. Ueber den Magister Maskou und sein Corpus privilegiorum indigenarum Rigensium // Sitzungs-Berichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostsee-provinzen Russlands aus dem Jahre 1874. — R., 1875. — S. 25—27.

RĪGAS PAMATIEDZIVOTĀJU UN VIŅU AMATU PRIEKŠROCĪBU, PRIVILĒĢIJU, BRĪVĪBU, TIESĪBU UN PARADUMU DIPLOMĀTISKAIS KOPOJUMS

Ievads

Sis diplomātiskais kopoījums ir tik noderīgs un zināmā mērā vajadzīgs šai zemē ikvienam, kurš grib redzēt mazliet tālāk un kurš negrib būt apkrāpts ar kailu šķietamību un tukšiem maldiem, ka man nav iemesla to pierādīt. Es esmu atradis, ka līdz šim trūcis Rīgas vietējo iedzīvotāju un viņu amatu priekšrocību, privilēģiju, brīvību, tiesību un paražu diplomātiska kopoījuma, kur varētu smelties un ieskatīties vēsturiskās

atziņās par latviešu-libiešu nāciju jeb tās saucamajiem pamatiedzīvotājiem un viņu amatu stāvokli, likteņiem un izmaiņām. [..]

Tas nebūs nepieklājīgi, ja es darišu šeit zināmu kādu ziņu par šo svarīgo publicēto un nepublicēto, veco un jauno, reto un ļoti reto dokumentu krājumu, kuri savākti arhīvos un augstu privātu personu grāmatkrātuvēs, kā arī dažu sabiedrību sabiedriskās un privātās kolekcijās un pēc ticamas trīspakāpju apliecināšanas darīti zināmi.

Sis diplomātiskais kopoījums tātad dod ieskatu visās vietējās nācijās un tās amatu priekšrocībās, privilēģijās, brīvībās, tiesībās un paražās no 1192. g. līdz 1764. gadam tādā veidā, ka no tām tik daudz, cik jūsu zināšanai nepieciešams, var pasmelt. Bez tam es šajā diplomātisko privilēģiju kopoījumā esmu cēlis priekšā pēc patiesiem dokumentiem vai nu pilnībā, vai izvilkumu veidā to, ciktāl tajos nāk priekšā pamatiedzīvotāji un viņu amati. Turklāt es nopietni iekāroju šo diplomātisko krājumu sakārtot tik pilnīgi, lai vienmēr būtu iespējams un nekad nebūtu tālāk jāmeklē. Var tikai nožēlot, ka pie visas šī krājuma pilnības dažu svarīgu vēstuļu un dokumentu trūkst, kuri daļēji gājuši bojā karos, daļēji ugunsgrēkos, daļēji biežajos zemes nemieros [..], daļēji caur netaisnu, netaisnīgu un nekritisku apspiestību vai apzagšanu, caur privātām interesēm. Sis dokumentu zaudējums cēlies arī no tam, ka, noblēdot vietējai tautai brīvību, tās pilnīgai pakļaušanai tos upurēja uguns dievam, un tie, kas vēl atrodami Rīgas pilsētas privilēģiju kopoījumā un apstiprināmi, caur sliktiem rakstvežiem un izrakstiem tā sadrumstaloti, ka virstiesneši ne vienmēr bija spējīgi par tiem spriest: jo, ja galvenokārt runa bija par dižakmeņiem, tad tie bija pārvērtušies par oļiem un smilšu graudiņiem. Savukārt tie, kas bija pret vietējo tautu, [..] iekalti, ievietoti privilēģiju kopojumos un iesniegti valdniekiem apstiprināšanai tikai no vienas puses. Diplomātijai un virstiesnešiem būtu liela laime, ja patiesā vēstures zinātne šo sārņu iezīmes tūlīt padarītu redzamas. Ja būtu iekārtots viens vispārējs zemes arhīvs, viegli varētu iesaukt darbā izveicīgus un godīgus vīrus, kuri, būdami uzticīgi tēvijai, panāktu labumu visiem, nobīdot malā visas nekārtības un visu izmantojot vislielākai lietderībai.

Pie tā visa es nopūlējos, lai mans iekārtojams dokumentu krājums būtu tik pilnīgs, uzticams un detalizēts, cik vien tas būtu iespējams. Es labi zinu, ka vēl var sagatavot lielu dokumentu krājumu. Bet mana vienīgā rūpe bija godīgi informēt manus lasītājus par katru lietu un apgādāt ar zināmiem, drošiem un lielākā mērā vajadzīgiem dokumentiem, atstājot malā visas mākslas, kas varētu liecināt par autora savtīgumu. [..]

Tā kā es gribēju salasīt nekļūdīgi, tas man parasti maksāja pūles. Man nebija neviena priekšgājēja, kas man būtu sagatavojis ceļu. Pārējā es izturējos kā vēstures rakstītājs, kurš

nepārstāv nevienu partiju kā tikai patiesību, taisnību un taisnību, taču ar savām klātpieliktajām īsajām piezīmēm esmu mēģinājis lasītāju ievirzīt situācijā, — pašam spriest saprātīgi. Savā rakstīšanas stilā tulkojumos es neturēju par vajadzīgu iet kā uz koka kājām un cēlumā pacelties iedomās, bet paliku pie dabiskajiem izteikumiem.

Es ceru, ka mans darbs nepaliks nevajadzīgs. Ikviens tajā atradīs, kas viņam būtu visvajadzīgākais. Ikkatra nodaļa ir līdzvērtīga vienam īsam apcerējumam, kas ietver sevī lietas kodolu, un to, kas tajā varbūt trūkst, aizvieto šajā kopojumā esošo svarīgo materiālu un lietu reālreģistrs. Ikviens var šo diplomātisko kopojumu izmantot par sistemātisku rokasgrāmatu, lai visos strīdīgos gadījumos iegūtu padomu. [..]

I DAĻA

PAR RĪGAS PAMATIEDZĪVOTĀJU AMATU [AEMTER] PIRMTIESĪBĀM RĪGĀ

1. nodaļa

Par pamatiedzīvotāju amatu vispārējām priekšrocībām

1. tituls. *Par pamatiedzīvotāju priekšrocībām attiecībā pret vāciešiem šai zemē¹*

Lībieši dabūja no bīskapa Alberta kā Rīgas pilsētas kunga tūlīt no paša sākuma tiesības iegūt gruntsgabalus dzimtsīpašumā, tos valdīt un apdzīvot.

Lībiešiem bija viņu dzīvojamās ēkas Rīgā tur, kur tagad atrodas Doma baznīca.

Tā kā no Rīgas pilsētas dibināšanas paša sākuma mums ir bijušas tiesības ierādīt ikvienam vietu dzīvošanai, laika gaitā pēc apstākļu sakritības esam nolēmuši ierādīt vietu arī mūsu Romas baznīcai, kas noderētu mūku dzīvokļu, klostera, kā arī citu nepieciešamo ēku celtniecībai. Svētlaimīgā apustuļa Jēkaba dienā bīskapa tērpā ar pārējiem pilsoņiem svinīgā garīdzniecības un tautas procesijā mēs aizgājām līdz vietai, kur lībiešiem [*Livones*] ārpus pilsētas

¹ Lai uzskatāmi parādītu Maskova darba struktūru, 1. tituls sniegts atbilstoši oriģinālizdevumam. Maskovs lappuses labajā pusē ievieto dokumenta tekstu oriģinālvalodā. Ja dokuments ir rakstīts latīņu valodā, tad Maskovs tam pievieno arī vācu tulkojumu. Lappuses kreisajā pusē Maskovs dod šī dokumenta interpretējošas marginālijas. Turpmāk ievietoti tikai Maskova idejas izsakoši daļu un apakšnodaļu virsraksti un interpretējošo margināliju izlase, zemsvītras piezīmēs norādot dokumentus, uz kuriem viņš balstās.

Lībieši tiek minēti pirms vāciešiem.

Lībieši varēja Rīgā savus dzimtsvaldījumā esošos gruntsgabalus un namus vai nu pārdot, vai mainīt; bet, ja pilsētas kungs tos grib pārņemt sev, tad viņam vajag vai nu dot citus vietā, vai atpirkt tos un samaksāt par tiem.¹

mūra bija dzīves vieta. Tur sapulcējušies, mēs ar visu piekrišanu iesvētijām to vietu svētlaimīgajai jaunavai Marijai un katedrālai baznīcai. Šajā iepriekš minētajā vietā ietilpst teritorija starp mūri, Daugavu un grāvi, kas ķieģeļu celtni no ārpuses apņem visapkārt un taisni līdz mūru stūrim šaipus lielajiem vārtiem un ceļam. Teritoriju, kas tur piederēja lībiešiem [*Livones*] un vāciešiem [*Theutonici*], mēs atguvām no viņiem, kompensējot ar citu teritoriju vai par noteiktu maksu. Tai pašā laikā mēs svinīgi un stingri piedraudējām, ka tas tiks aplikts ar baznīcas lāstiem, kas vēlāk baznīcu šajā vietā nepiedienīgā veidā ņemtos apgrūtināt.

2. tituls. *Par pamatiedzīvotāju priekšrocībām līgumos un aplēņošanā*²

Visvaldis, Jersikas valdnieks, pieņem kristīgo ticību.³

Lībiešus, tāpat kā citus, iesaista līgumos un piešķir tiem lēņus.³

Ieceltie latvieši-lībieši tiek atzīti par pilnīgi brīviem cilvēkiem.³

Pēc vēsturiski ticamiem avotiem, latvieši-lībieši ir tur [t. i., lēņu līgumos] piedalījušies kā pilsoņi [*Bürger*].³

3. tituls. *Par pamatiedzīvotāju priekšrocībām uzticības zvērestu [Huldigungen] nodošanā*

Pilsoņi, pamatiedzīvotāji un Rīgas iedzīvotāji mestram jāatbrīvo no tiem uzspiesta uzticības zvēresta.⁴

Mestrs nedrīkst uzspiest pilsoņiem, pamatiedzīvotājiem un Rīgas iedzīvotājiem jaunus zvērestus.⁴

¹ Bīskapa Alberta 1211. g. 25. jūlija dokumenta «*Instrumentum Alberti*.» interpretācija.

² Feodālisma laikmetā lēnis bija valdījums (retāk kustama manta vai kāds cits ienākumu avots), ko vasalis saņēma no senjora par karadienestu u. c. pakalpojumiem. Lēnis ar laiku kļuva mantojams un vasalim atņemams tikai par pārkāpumiem pret lēņa kungu.

³ Bīskapa Alberta 1209. g. dokumenta interpretācija.

⁴ Romas pāvesta Siksta IV 1480. g. 31. jūlija pavēles interpretācija.

4. tituls. *Par pamatiedzīvotāju priekšrocībām karagājienos un aizsardzībā*

Kurši grib kļūt kristieši.¹

Kurši noslēdz līgumu ar Livonijas vāciešiem.¹

Kurši, kuri pieņem kristīgo ticību, tiek atzīti par brīviem cilvēkiem.¹

Kurši, kuri pieņem kristīgo ticību, uzņemas saistības doties cīņā pret neticīgajiem.¹

Kurši noslēdz līgumu, lai kļūtu par kristiešiem.¹

Pilsētnieki un tirgotāji tiek nošķirti kā divas īpašas kārtas Rīgas pilsētā.²

Kurši, kuri pieņem kristīgo ticību, tiek ņemti aizsardzībā.²

Kurši, kuri ir ņemti aizsardzībā kā kristieši [pēc to tiesībām], ir pielīdzināmi Gotlandes³ iedzīvotājiem.²

Kurši, kuri kā kristieši ir ņemti aizsardzībā, tiek atzīti par brīviem.²

Valdnieks Lamekins ar saviem kuršiem grib pieņemt kristīgo ticību.²

Valdnieks Lamekins un viņa kurši noslēdz ar Livonijas vāciešiem līgumu.²

2. nodaļa

Par pamatiedzīvotāju amatu priekšrocībām īpaši

1. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu brīvību

Kurši, kuri ir pieņēmuši kristīgo ticību un atrodas Rīgas jurisdikcijas pakļautībā, tiek atzīti par brīviem cilvēkiem un atrodas valdnieka [t. i., Rīgas bīskapa] aizsardzībā.⁴

Vietējos iedzīvotājus nevajag apspiest.⁵

Lai uzmundrinātu un uzturētu pamatiedzīvotājus, ir jāierīko labas iestādes [*Anstalten*].⁶

Lai aizsargātu pamatiedzīvotājus pret pagāniem, ir jāceļ pils.⁶

Libieši, latvieši, zemgaļi, kurši, igauņi pirms kristīgās ticības pieņemšanas bija brīvi cilvēki.⁶

¹ Te Maskovs interpretē rīdzinieku un Zobenbrāļu ordeņa 1230. gada līgumu ar kuršiem, kurī atzīst kristīgo ticību un apsola maksāt meslus.

² Alnas Balduina — Zemgales bīskapa un pāvesta legāta — 1230. gada decembra līguma ar kuršiem interpretācija.

³ Zviedrijas sala; tajā laikā izcils amatniecības un tirdzniecības centrs Baltijas reģionā. Gotlandes tiesības bija brīvu cilvēku tiesības.

⁴ Alnas Balduina 1234. g. 1. aprīļa lēņu akta interpretācija.

⁵ Alnas Balduina 1234. g. 28. aprīļa lēņu akta interpretācija.

⁶ Pāvesta Gregora IX 1236. g. 17. februāra bullas legātam Modenas Viļumam interpretācija.

Vācu ordenis Livonijā, garīgās un laicīgās personas grib minētās tautas padarīt par vergiem.¹

[Pēc ordeņa uzskatiem] minētām tautām nedrīkst [-ētu] brīvi piederēt nekās savs.¹

Kas no ordeņa mēģina minētās tautas nospiegt verdzībā, tam jāatņem mantība un viņš pats jāpadzen no zemes.¹

Pret pamatiedzīvotājiem kā pret kristiešiem ir jāizturas draudzīgāk un labāk.²

Pamatiedzīvotāji tiek atzīti par brīviem cilvēkiem.²

Ticībā atgrieztos nedrīkst traucēt Livonijas ordenis. Ordenis izdara visādas zvērības pret ticībā atgrieztajiem.³

Ordenis ticībā atgrieztos ļoti apspiež.³

Zemgaļi ordeņa zvērību dēļ ir atkrituši no kristīgās ticības.³

Zemgaļu atkrišanai no kristīgās ticības par cēloni bija ordenis.³

Zemgaļi atgrieztos pie kristīgās ticības, ja ordenis vairs nedarītu tik lielas zvērības pret viņiem.³

Zemgaļi sūta vēstnešus pie pāvesta, lai ievadītu sūdzību pret ordeņa tirāniju un atrastu līdzekli pret to.³

Ordenis ir nežēlīgi izturējies pret zemgaļiem.⁴

Starp zemgaļiem, tāpat kā starp lībiešiem, latviešiem utt., ir augsti dižciltīgie.⁴

Ordenis ir nospiedis zemgaļus verdzībā.⁴

Ordenis attur zemgaļus no kristietības.⁴

Ordenis zemgaļus apglabā pēc pagānu paražām.⁴

Ticībā atgrieztos nedrīkst nospiegt verdzībā.⁵

Priekš ticībā atgrieztajiem ir jāceļ baznīcas.⁵

Ordenim ir jāatsakās no jebkādām zvērībām pret ticībā atgrieztajiem, un tas nedrīkst viņus nospiegt verdzībā.⁵

Livonijas iedzītie [*eingebohrne*] tiek atzīti par brīviem cilvēkiem.⁶

Pamattautības pilsētnieki [*Bürgerschaft*] ir brīvi cilvēki un bauda visas privilēģijas un brīvības. Pamatiedzīvotāju, kas vienu gadu ir baudījis pilsētnieka tiesības, nevar pieprasīt atpakaļ par dzimtcilvēku.⁷

¹ Pāvesta Gregora IX 1237. g. 8. marta dokumenta interpretācija.

² Pāvesta Gregora IX 1238. g. rikojuma legātam Modenas Viļumam interpretācija.

³ Te Maskovs interpretē izvilkumu no pāvesta Gregora IX 1300. g. bullas, kurā ir runa par Livonijas ordeni.

⁴ Te Maskovs interpretē izvilkumu no pāvesta Klementa V 1300. gada 19. jūnija komisijas akta, kurā aplūkotas ordeņa zvērības un tirānija Livonijā.

⁵ Te Maskovs interpretē izvilkumu no pāvesta Jāņa XXII 1330. g. 7. maija bullas, kurā runāts par ticībā atgrieztos paverdzināšanu Igaunijā.

⁶ Polijas karaļa Stefana Batorija 1584. g. 21. novembra ieteikuma un pavēles interpretācija.

⁷ Rīgas pilsētas 1674. g. policijas noteikumu interpretācija.

Pamatiedzīvotājiem (pilsētā) jādod namnieka zvērests [Bürgerleid]; viņiem drīkst piederēt mantība un mājas un viņiem jādzīvo pilsētas robežās.¹

Pamatiedzīvotāju amati drīkst šeit un ārzemēs iepirkt un ievest preces, kuras viņiem nepieciešamas pārstrādāšanai. Pamatiedzīvotāju amati drīkst savus ražojumus pārdot Rīgā un ārpus tās.¹

Rīgas namnieki un iedzīvotāji drīkst patstāvīgi tirgoties ar svešiniekiem.¹

Dzimitkungī valstī pār zemniekiem uzupurē lielāku varu un [rīcības] brīvību, nekā kristīgā mīlestība spēj paciest.² Viņa majestāte grib atbrīvot visus zemniekus valstī no verdzības, kuras jūgā tie smok.²

Muižniekiem arī jāatļauj brīvībā visi zemnieki. Ieviestās verdzības dēļ zemē cieš justīcija un labie tikumi, valda tautību naids un tiek traucētas labās savstarpējās attiecības.²

Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem pilsēta nekad nav lēmusi dzimtļaužu statusu. Viņi ir nevis dzimtļaudis, bet brīvi cilvēki.³

2. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu namnieku tiesībām [Bürgerrecht]

Namnieki iegūst Gotlandes tiesības; pamatiedzīvotāji tiek pielīdzināti Gotlandes iedzīvotājiem un pret viņiem izturas kā pret tādiem, tāpat arī viņiem ir Gotlandes tiesības. Pamatiedzīvotāji drīkst tirgoties.⁴

Pamatiedzīvotāji, kuri dodas dzīvot uz Rīgu, var kļūt par namniekiem un baudīt namnieku brīvības.⁴

Pamatiedzīvotājiem, kuri grib stāties amatā un ģildē, vispirms jāklūst par Rīgas namniekiem, ja viņi vēl nav kļuvuši par tādiem. Pamatiedzīvotājiem, kuri grib stāties amatā, jābūt labai slavai; tiem no eltermaņa jāpieprasa amats, un tad tos var uzņemt brālībā.⁵

Nevāciem⁶, kuri kļūst par brāļiem pamatiedzīvotāju amatā, vispirms jāiegūst namnieku tiesības.⁷

¹ Rīgas pilsētas 1674. g. policijas noteikumu interpretācija.

² Te interpretēts izvilkums no Zviedrijas karaļa Kārļa XI pavēles un ieteikuma Livonijas landtāgam 1681. g. 27. aprīlī.

³ Te interpretēts izvilkums no Rīgas rātes 1739. g. 26. oktobra paskaidrojuma ģenerālgubernatoram.

⁴ Biskapa Alberta 1209. g. lēņu akta Jersikas valdniekam Visvaldim interpretācija.

⁵ Te interpretēts izvilkums no alusnesēju amata un ģildes šrāgas (1386. g.).

⁶ Šajā gadījumā domāti latviešu (vai igauņu) zemnieki — jaunienācēji pilsētā. Parasti viņi aizbēga no saviem muižniekiem un pēc pilsētā nodzīvota gada un vienas dienas saskaņā ar tālaika noteikumiem kļuva par brīviem cilvēkiem, t. i., muižniekiem vairs nebija uz viņiem tiesību.

⁷ Te interpretēts izvilkums no sālsnesēju amata un ģildes šrāgas (1450. g.).

Nevāci — igauni, latvieši un visas citas tautības — var kļūt par namniekiem.¹

Nevāci, igauni un latvieši saskaņā ar privilēģijām var kļūt par namniekiem.²

Nevāci, kuri ir atpirkušies no saviem kungiem, var kļūt par namniekiem. Nevāci var kļūt par Lielās ģildes locekļiem.²

Pamatiedzīvotāju amatiem vācieši grib noliegt namnieku tiesības un ģildi.²

Pamatiedzīvotāju amatiem ir jābauda «namnieku pārtika»³ [*Nahrung*] un brīvība, jo viņi nes visas namnieka goda zīmes.²

Vācieši nodara ļaunumu pamatiedzīvotāju amatiem.²

Pamatiedzīvotāju amatus nedrīkst apgrūtināt² *in particulari*⁴.

Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem jābūt pieejamiem krietniem ģildes amatiem.²

Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem jāgūst dalība ģildēs.²

Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem nav jādod pamats sūdzēties par rāti un ģildēm.²

Visiem, kas pilsētās un priekšpilsētās tirgojas un gādā [namnieku] pārtiku, jāklūst par namniekiem.⁵

Nevāci Rīgā var tikt iecelti amatā un ģildē, tātad iegūt namnieku tiesības.⁵

3. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļiem ģildēs

1. tituls. *Par pamatiedzīvotāju amatu locekļiem Lielajā ģildē ipaši*

Pamatiedzīvotāju amatu locekļi ir namnieki un kopā ar citiem namniekiem Lielajā ģildes istabā svin Pelnu dienu.⁶

Nevienam nedrīkst aizliegt kļūt par brāli vienā no abām ģildes istabām, lai kas viņš būtu.⁷

Nedrīkst atļaut rīkot garus [tiesas] procesus. Privilēģijas nedrīkst nevienam nākt par ļaunu, lai kas viņš būtu.⁸

¹ Polijas karaļa Stefana Batorija 1582. g. žēlastības pavēles interpretācija.

² Zviedrijas karalienes Kristīnes 1649. g. 29. oktobra pavēles interpretācija.

³ Tiesības patstāvīgi nodarboties ar tirdzniecību un amatniecību.

⁴ Ipaši (latīņu val.).

⁵ Te interpretēts izvilkums no Pētera I 1722. g. 13. aprīļa memoriāla /tā tekstā — J. P./ valdošajam senātam.

⁶ Te interpretēts no Rīgas sālsnesēju brālības 1500. g. dienasgrāmatas. Pelnu diena — nākamā diena pēc Vastlāvjiem, kad izbeidzas ķekatu laiks un Meteņa prieki (februāra beigas vai marta sākums). Arī gavēņa sākums. Nosaukums radies no pelnu kaisīšanas (grēku nožēlošanas zīmes) pēc baznīcas rituāla.

⁷ Te interpretēts no Rīgas rātes un namnieku 1585. g. 23. janvāra vie-
nošanās.

⁸ Te interpretēts no Rīgas rātes un namnieku 1604. g. 28. aprīļa vie-
nošanās.

Pamatiedzīvotāji uzņemami Lielajā ģildē, ja viņiem ir godīgas dzimšanas zīmes, ja viņi ir kalpojuši godīgiem ļaudīm un labi izturējušies.¹

Pamatiedzīvotājiem nedrīkst aizliegt Lielās ģildes brālību.²

2. tituls. *Par pamatiedzīvotāju amata locekļiem
Mazajā ģildē īpaši³*

Pamatiedzīvotāju amati sastāda Mazo ģildi.⁴

PIELIKUMS

1. artikuls. Pamatiedzīvotājiem ir nevainojama reputācija

Pamatiedzīvotāju amati nedrīkst uzņemt savās ģildēs par brāļiem negodīgus cilvēkus ar sliktu slavu un par māsām — neprecētas sievietes.⁵

2. artikuls. Pamatiedzīvotāju bērni var iekļūt ģildēs

4. iedaļa. *Par pamatiedzīvotāju amatu
locekļiem un amatu ģildēm vispār*

Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem tiek apstiprinātas viņu privilēģijas, tiesības, amati, brīvības, slavējami paradumi[.] un īpašumi, kas tiem bijuši no seniem laikiem.⁶

1. tituls. *Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem
jābūt zvērinātiem*

Pamatiedzīvotāju amatu locekļi ir devuši uzticības zvērestu.⁶

Pamatiedzīvotāju amatu locekļi sevis un savu pēcteču dēļ pastāvīgi turami pie viņu privilēģijām un amatiem.⁶

Pamatiedzīvotājiem viņu privilēģijas un amati nedrīkst sagādāt grūtības.⁶

2. tituls. Pamatiedzīvotāju amatiem nedrīkst nevienu uzspiest (par locekli)

3. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļu bērniem ir jābūt dzimšanas zīmēm

¹ Izvilkums no Lielās ģildes 1647. g. 2. marta šrāgas.

² Zviedrijas karalienes Kristīnes 1649. g. 29. oktobra pavēle.

³ Te un turpmāk domāta vietējo iedzīvotāju (pirmām kārtām latviešu) amatnieku līdzdalība Mazajā ģildē.

⁴ Izvilkums no 1491. g. Valmieras vienošanās [*Wolmersche Atspröke*].

⁵ Izvilkums no alusnesēju amata un ģildes šrāgas (1386).

⁶ Pētera I 1710. g. 30. septembra konfirmācija par Rīgas pilsētas privilēģijām.

4. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļu bērni drīkst ceļot uz ārzemēm
5. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļu bērniem jābūt amatā, un viņi drīkst iegūt amatu
6. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem jāiepērkas amatā, un viņi tātad drīkst savu amatu atkal pārdot
7. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļus nedrīkst saukt par «nevāciem» vārda istajā nozīmē¹
8. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļus nedrīkst apgrūtināt ar sīkiem pakalpojumiem kā no Mazās ģildes izstumtos
9. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem jādzīvo pilsētā
10. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem jāpieder pie Augsburgas konfesijas (t. i., pie luterāņiem)
11. tituls. Pamatiedzīvotāju amatu locekļiem nedrīkst atņemt vai samazināt amata un ģildes šrāgas, bet gan tās jāvairo

3. nodaļa

Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu priekšrocībām un tiesībām it sevišķi

1. iedaļa. Par mastu šķīrotāju amatu

Ja pamatiedzīvotāju amatu locekļi nav apmierināti ar rātes spriedumu, viņi var apelēt pie ģenerālgubernatora.²

Ģenerālgubernators ņem ļaunā, ka pamatiedzīvotāju amatu locekļu lietās rāte rīkojas pret viņa pavēlēm.²

Ģenerālgubernators rātei draud sūdzēties augstākā instancē, ja tā pamatiedzīvotāju amatu locekļu lietās turpmāk kaut ko uzsāks pret viņu pavēlēm.²

[Rātei] ir jāpieņem kroņa mastu šķīrotājs. Kāpēc? Pienākums. Jānis Steinhauers kļūst par kroņa mastu šķīrotāju un saņem instrukciju no ģenerālgubernatora.³

Kroņa mastu šķīrotājs [viņa tiesības rātei] ir jāaizstāv.² Jānis Steinhauers dod zvērestu kā kroņa mastu šķīrotājs.⁴

¹ Par «nevāciem» vārda istajā nozīmē tajā laikā visbiežāk sauc latviešu un igauņu zemniekus — dzimtļaudis.

² Interpretēta ķeizarkās Valsts justīcijas kolēģijas 1751. g. 3. oktobra rezolūcija.

³ Interpretēta ķeizarienes Elizabetes Petrovnas vārdā izdotā pilnvara, kas atļauj Jānim Steinhaueram kļūt par kroņa mastu šķīrotāju (1743. g. 30. jūnijā).

⁴ Komentēts Jāņa Steinhauera 1743. g. 12. oktobrī parakstītais kroņa mastu šķīrotāja zvērests.

II DAĻA

PAR RĪGAS PAMATIEDZĪVOTĀJU AMATU LOCEKĻU PRIVILĒGIJĀM UN BRĪVĪBĀM

1. nodaļa

Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu vispārējām privilēģijām un brīvībām

1. iedaļa. Rīgas pilsētas privilēģijas nedrīkst nākt par ļaunu pamatiedzīvotāju amatu locekļiem
2. iedaļa. Pret pamatiedzīvotājiem jāizturas labi
3. iedaļa. Pamatiedzīvotāju amatus un ģildes nedrīkst izspiest svešinieki vai ārzemnieki
4. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu pienākumiem
 1. tituls. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu fabrikām un manufaktūrām
 2. tituls. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu kroģēšanas brīvību
 3. tituls. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu brīvību iebraucamo vietu turēšanā
 4. tituls. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu alus darīšanas brīvību

3. nodaļa

Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu brīvību it sevišķi

1. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu «namnieku pārtiku»
2. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļiem atļauto tirdzniecības brīvību vispār
 1. tituls. Par Lielās ģildes locekļu tirdzniecības brīvību
 2. tituls. Par Mazās ģildes locekļu tirdzniecības brīvību
 3. tituls. Par privileģētu personu un kroņa ierēdņu tirdzniecības brīvību
 4. tituls. Par pamatiedzīvotāju tirdzniecības brīvību
 5. tituls. Par nevācu tirdzniecības brīvību

3. iedaļa. Par vietējo amatu — pamatiedzīvotāju, amatu un ģilžu vecāko, kā arī kroņa ierēdņu — brīvībā attiecībā uz armijas izmitināšanu [*Einquartierungs-freyheit*]
4. iedaļa. Par pamatiedzīvotāju amatu locekļu brīvībā pirkt pilsētas jurisdikcijā un ārpus tās esošos dižciltīgo un nedižciltīgo dzimtu īpašumus, mājas, dārzus, pļavas un muižas, kā arī pirkt dzimtļaudis¹
 1. tituls. Par dzimtas īpašumiem un mājām Rīgas pilsētā, kuru [uzturēšana] uzdota un ratificēta tiesas dienās
 2. tituls. Par Rīgas priekšpilsētā esošo dzimtīpašumu un namu piederību
 3. tituls. Par pilsētas jurisdikcijā un ārpus tās atrodošos kroņa, muižnieku, pilsētas un namnieku dārzu un pļavu piederību
 4. tituls. Par pamatiedzīvotāju un viņu amatu īpašumiem — kroņa, muižnieku, pilsētas un namnieku muižām pilsētas jurisdikcijas robežās un ārpus tām
 5. tituls. Par pilsētā atrodošos amatu un ģilžu namu piederību
 6. tituls. Par pilsētas jurisdikcijā atrodošos lielgabalu vietu [*Conon-Plöne*] piederību

PIELIKUMS

1. artikuls. Pamatiedzīvotāju amati un ģildes [*Einheimische Aemter und Gülden*] drīkst pilsētas jurisdikcijā un ārpus tās atrodošos atsavinātos namu īpašumus, muižas, dārzus un pļavas izpirkt un apstiprināt par dzimtsīpašumiem
2. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst pirkt pilsētas jurisdikcijā un ārpus tās esošos dzimtsīpašumus
3. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst pārdot dzimtsīpašumus
4. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst nodot dzimtsartikulus saviem bērniem kā kazu dāvanu

¹ 1777. gadā J. Šteinhauers visus viņam piederošos dzimtļaudis atlaida brīvībā.

5. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst nodot dzimtsīpašumus mantojumā
 6. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst ieķīlāt dzimtsīpašumus
 7. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst iemainīt dzimtsīpašumus
 8. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst dāvināt dzimtsīpašumus
 9. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst aizņemties naudu, ieķīlājot dzimtsīpašumus
 10. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst aizdot naudu pret citiem ieķīlātiem dzimtsīpašumiem un apstiprināt tos par saviem
 11. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst īrēt svešus īpašumus
 12. artikuls. Pamatiedzīvotāji drīkst pirkt dzimtļaudis [*Erbunterthanen*]
5. iedaļa. Par pagodinājumu [*Ehrenbedienungen*] saņemšanu no augstā kroņa, ķeizariskā galma, zemes un pilsētām

1. tituls. Par augstā kroņa pagodinājumiem
2. tituls. Par ķeizariskā galma pagodinājumiem
3. tituls. Par zemes un pilsētas pagodinājumiem
4. tituls. Par pilsoņu pagodinājumiem attiecībā pret pamatiedzīvotājiem pilsētās

4. nodaļa

Par pamatiedzīvotāju amatu un ģilžu tiesībām

1. tituls. Par tiesībām uz baznīcām un patronātu
2. tituls. Par tiesībām uz klosteriem
3. tituls. Par tiesībām uz ģilžu istabām un pilsētas kasi
4. tituls. Par tiesībām uz konventiem, nabagu un bāriņu namiem, kā arī uz Svētā Jura hospitāli
5. tituls. Par tiesībām uz skolām
6. tituls. Par tiesībām uz privileģēto dižciltīgo muižām
7. tituls. Par tiesībām uz pilsoņu pilsētas namiem

8. tituls. Par tiesībām uz privilēģēto iebraucamajām vietām un krogiem
9. tituls. Par tiesībām pie izolēm, sodu izpildīšanām, apkaunojumu un apvainojumu gadījumos

No vācu valodas tulkojuši *A. Timuška* un *G. Straube*.

Diplomatischen Corpus von denen Vorzugen, Privilegien, Freyheiten, Gerechtigkeiten und Gewohnheiten derer Einheimischen und deren Aemter zu Riga [...] — Riga, 1764. — S. 1—6, 8—117, 160, 200.

Filozofisko uzskatu raksturojumu sagatavojis un darba fragmentus atlasījis un komentējis *J. Prikulis*.

GOTHARDS FRIDRIHS STENDERS

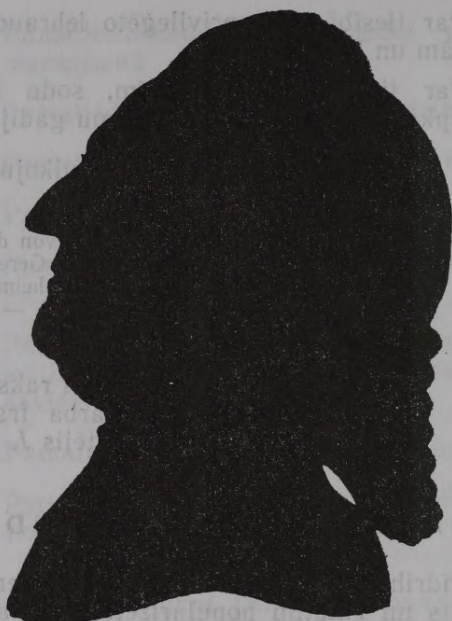
Gothards Frīdrihs Stenders (saukts Vecais Stenders; 1714—1796) — literāts un zinātņu popularizētājs, pedagogs, valodnieks. Dzimis Augšzemē Lašu mācītājmuižā (tag. Daugavpils raj.) mācītāja ģimenē. Studē Jēnā un Hallē, bet, nonācis konfliktā ar Halles universitātes piētisko vadību un studijas laikam nepabeidzis, atgriežas Kurzemē, kur strādā par skolotāju (Lielbērstelē, Jelgavā), vēlāk — par mācītāju Birzgalē, tad Žeimē (Lietuvā).

1759. gadā Stenders atkal dodas uz ārzemēm un strādā Vācijā Helmštētē un Kēnigsluterā (Braunšveigas hercogistē) par skolotāju; vēlāk ar Krievijas sūtņa starpniecību iekārtojas Kopenhāgenā par Dānijas karaļa globusu gatavotāju. Literatūrā sastopamā versija par Stenderu kā Kopenhāgenas universitātes profesoru, liekas, neatbilst īstenībai.

1765. gadā Stenders apmeklē Pēterburgu un atgriežas Kurzemē, kur kļūst par mācītāju Sēlpils un Sunākstes apvienotajā draudzē. Dzīvodams Sunākstē, viņš rosīgi darbojas literatūrā un publicē lielāko daļu no saviem darbiem.

Stendera filozofiskos uzskatus nevar viennozīmīgi reducēt uz Leibnīca-Volfa tipa racionālismu. Organiskajai dabas interpretācijai Stendera natūrfilozofijā ir hילוзоiski panteistisks raksturs. Dabas izziņāšanā Stenders svarīgu lomu ierāda ne tikai pieredzei, bet arī domāšanai. Zinātnes vērtība, pēc viņa domām, meklējama tās praktiskajā noderībā.

Stenders kā latviešu valodā rakstītās laicīgās literatūras iedibinātājs pirmais jau daļēji apzināti kopj latviešu filozofisko kultūru. Viņš pirmais iepazīstina latviešus ar mācību par pasaules heliocentrisko uzbūvi, par Visuma bezgalību.

G. F. Stenders

Stenders noraida pasaules geocentriskās uzbūves ainu, nosoda viduslaicīgo dēmonoloģiju, burvju un raganu vajāšanu, uzstājas pret luteriskās ortodoksijas ārējo baznīciskumu, dogmatismu, neiecietību.

Stenders rūpējas par latviešu zemnieku izglītošanu un gādā par laicīgām grāmatām latviešu valodā. Augstu vērtējams Stendera ieguldījums latviešu gramatikā un leksikogrāfijā. Viņa pedagoģiskie uzskati veidojas Apgaismības pedagoģijas garā. Viņš apkaro sholastiskās mācīšanas metodes, uzstājas pret tukšu verbālismu un mehānisku iekalšanu, prasa, lai skolotāji un skolnieki izprot to, ko mācās, akcentē uzskates nozīmi mācību procesā. Viņa pedagoģiskos uzskatus ietekmē J. A. Komenskis, Ž. Ž. Ruso, J. B. Bazedovs, kurzemnieks E. Okels.

Stenders aicina latviešu zemniekus paklausīt kungiem. Tajā pašā laikā rakstnieks atsedz zemnieku neapskaužamo dzīvi dzimtbūšanas jūgā («Kuršu zemnieks», «Maizes tēvs» u. c.).

Stendera grāmata «*Wahrheit der Religion*» [Reliģijas patiesība; 1772] ievērojama ar to, ka autors te pauž savus filozofiskos uzskatus, atbalsta ideju par mūžīgo mieru. Grāmata izraisa interesi krievu apgaismotājos — to pārtulko krievu valodā un 1785. gadā Maskavā iespiež pazīstamā apgaismotāja N. Novikova dibinātā Tipogrāfijas kompānija.

IZTEIKUMI

Stenders, bez šaubām, ir pati ievērojamākā personība latviešu literatūras pastorālajā periodā, viņš no visas sirds grib palīdzēt tautai, bet pēc savas pārlicības viņš tomēr paliek dzimtbūšanas piekritējs, un dzimtbūšanas kārtība priekš viņa ir nekustināma, no paša dieva noteikta.

J. Jansons (Brauns)

[..] G. Stendera Latviešu gramatika (1783) nav tikai gramatika, bet īsteni ir pirmais viena autora filoloģisku rakstu krājums par latviešu ortogrāfiju, gramatiku, leksiku, frazeoloģiju, semantiku, tulkošanas teoriju, etnogrāfiju, folkloru, metriku un stilistiku.

A. Ozols

[..] «Augstas gudrības grāmatu..» savā ziņā varētu dēvēt ne tikai par pirmo populārzinātnisko grāmatu, bet pat par pirmo dabzinātnisko enciklopēdiju latviešu valodā, kas tāda arī palika vēl gandrīz 100 gadus.

J. Stradiņš

Novērtējot Stendera reliģijas paidagoģisko darbu no praktisko vajadzību viedokļa, jāsaka, ka viņš ievērojis vispusīgi visas latviešu zemnieka dzīves intereses, attiecības un sakarus, tā ka, liekas, nav iespējams iedomāties tādu jautājumu, kas latviešu zemniekam varētu rasties, bet viņš nedabūtu Mazā Bībelē atbildi tā reliģiski ētiskai noskaidrošanai.

L. Adamovičs

Veselas rakstnieku paaudzes iet Vecā Stendera pēdās; pie viņa mācās pirmie latviešu dzimuma laicīgi rakstnieki, viņa raksti iegūst tādu piekrišanu tautā, ka tā apstrādātās pasakas tautā šo baltu dien stāsta kā savas, viņa dziesmiņas vēl tagad nav izzudušas no tautas atmiņas, bet viņa valodas pēdas redzam pat vēl «Mērnieku laikos».

Ligoņņu Jēkabs

DARBI

Neue vollständigere lettische Grammatik, nebst einem hinlänglichen Lexico, wie auch einigen Gedichten. — Braunschweig, 1761.

Der Schultzische Vorschlag die Meereslänge zu finden. — Kopenhagen, 1764.

Jaukas pasakas in stāsti, tiem latviešiem par gudru mācību sarakstīti. — Jelgava, 1766.

Wahrheit der Religion wider den Unglauben der Freygeister und Naturalisten. — 1. Ausg. — Mitau; Hasenpoth, 1772; 2. Ausg. — R., 1784.

Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. — Jelgava; Aizpute, 1776. — Pirmizd. — 1774.

Jauna ABC un lasīšanas mācība. — Jelgava, 1782.

Lettische Grammatik: 2. Aufl., von dem Verfasser selbst verbessert, vermehret und von neuem umgearbeitet. — Mitau, 1783.

Mosaische Kosmogonie: Naturgemäße Realübersetzung der mosaischen Schöpfungsgeschichte und ihrer Perioden, mit Anmerkungen für denkende Leser // Mitauische Monatschr. — 1784. — Apr. — S. 27—58.

Ziņģu lustes: 1. d. — Jelgava, 1785.

Gedanken eines Greises über den nahen Zustand jenseit des Grabes. — Mitau, 1786.

Anmerkungen über die Offenbarung Gottes in der Natur, die eine Schrift für Jedermann seyn soll. — Mitau, 1786.

Bildu ābice. — Jelgava, 1787.

Dzīve un darbi / Ar K. Egles priekšv. — R., 1938.

Bildu ābice. — R., 1977.

Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. — R., 1988.

Ziņģes / Sast. un priekšv. sarakst. M. Baltiņa. — R., 1990.

LITERATŪRA

Valeskalns P., Stradiņš J. Gotharda Frīdriha Stendera ideālisms un racionālisms // Āpcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1975. — 39.—42. lpp.

Svelpis A. Vecā Stendera filozofiskie uzskati // LPSR ZA Vēstis. — 1978. — Nr. 10. — 30.—43. lpp.

Svelpis A. Vecais Stenders un Nikolajs Novikovs // Karogs. — 1978. — Nr. 11. — 147.—151. lpp.

Stradiņš J. Stenders un viņa «Augstas gudrības grāmata...» // Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. — R., 1982. — 127.—139. lpp.

Stradiņš J. Stenders un «Augstas gudrības grāmata» latviešu kultūras vēsturē // Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. — R., 1988. — 9.—43. lpp.

Karulis K. Stenders latviešu grāmatniecībā, literatūrā un valodniecībā. — Turpat. — 45.—89. lpp.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 3. — S. 202—204.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4. — S. 283—290.

Czarnewski J. G. Stenders Leben, nebst Anmerkungen und Beilagen. — Mitau, 1805.

Kundziņš K. Vecais Stenders savā dzīvē un darbā: 1. d. — Jelgava, 1879.

Kundziņš K. G. F. Stendera bibliogrāfija. — R., 1939.

Adamovičs L. G. F. Stendera «Mazā bībele»: Studija latv. kult. un reliģijas ped. vēst. — R., 1929.

Ligotnis J. Vecais Stenders. — R., 1924.

Stepermanis M. Vecā Stendera sabiedriskie uzskati. — R., 1936.

Štobe M. Pie tā kapa tā cienīga G. W. Stendera. — B. v., 1796.

JAUNA PILNĪGĀKA LATVIEŠU GRAMATIKA (1761)

Der Cursche Bauer [Kuršu zemnieks]

Nabags zemnieks, kurzemnieks,

Cik tev goda, kāds tev prieks?

Sausu maizi paēdi,

Ūdens malku nodzeri,

Darbi pillam, miega maz,

Dūmu izgrauž actiņas,

Pātags kapā pakaļu,

Rikstes brīžam muguru,

Tomēr esi nebēdnieks,

Nabags zemnieks, kurzemnieks.

Neue vollständigere Lettische Grammatik. — S. 220.

ŠULCA PRIEKŠLIKUMS ĢEOGRĀFISKĀ GARUMA NOTEIKŠANAI UZ JŪRAS¹ (1764)

Par to, cik liela nozīme ir kuģniecībai, liecina tas, ar kādu čaklumu, neskatoties uz visām briesmām un bēdīgiem piemēriem, tik daudzus cilvēkus un preces uztic mežonīgajiem

¹ Šajā darbā Stenders apraksta un pamato Dānijas karaliskā mehāniķa un modeļu meistara J. H. Šulca ierosināto metodi, kā ar Mēness palīdzību noteikt ģeogrāfisko garumu uz jūras.

ūdeņiem. Laiks un pieredze šo valstu zelta avotu pacēlusi līdz lielai zinātnei, kas vēl no savas īstas pilnības ir ļoti tālu.

Galvenokārt tai trūkst pilnīgi uzticama ceļa rādītāja, kas nemaldīgi norādītu ceļa gaitu. Te piederas divas lietas: pirmkārt, pareizas kartes, un tad — prasme noteikt punktus, kur ik reizes uz jūras atrodas. [..]

Jāvēlas, lai augstie valdnieki vienotos un iekārtotu divas vispārējas zvaigžņu lūkotavas — vienu vienā, otru — otrā [ekvatora] līnijas pusē uz viena meridiāna, kas tad būtu pirmais [pēc kārtas]. Šeit uzturētos visu zemju un valstu prasmīgākie mērnīki un astronomi, kas varētu viens otru nomainīt: te varētu tādā veidā kopīgiem spēkiem izstrādāt visprecīzākās Mēness un planētu tabulas, kas būtu harmoniski piemērotas kā ziemeļu, tā dienvidu zemēm. Šīs tabulas būtu vislabākie un drošākie ceļa rādītāji kuģiniekiem. [..]

Viņpus [ekvatora] līnijas vispiemērotākā vieta būtu Labās Cerības rags. Otra vieta šaipus [ekvatora] līnijas būtu Polijas Prūsija ap Elbingu. Abas šīs vietas būtu jūras braucēju svētītas, brīvas un netraucētas, un arī kara laikā no visām grūtībām pasargātas. Augstie Eiropas valdnieki, piedaloties visām valstīm, tās iekārtotu saskaņā ar tautu neaizskaramajām tiesībām. Tādā veidā kuģniecība ar laiku sasniegtu savu augstāko uzplaukumu. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Der Schultzsche Vorschlag. — S. 6, 76, 78.

JAUKAS PASAKAS IN STĀSTI (1766)

Tēvi un brāļi!

[..] Mums ir pienākums pret šo nicināto tautu². Tā ir mūsu maizes devēja. Daba to ir laipni apveltījusi ar daudzām krietnām īpašībām, tās vajadzīgs tikai izkopt. Viņa labprāt pieņem mācības, ir godīga, labsirdīga, uzticama, pacietīga, strādīga un jautra. Izņēmumi ir tikai sekas tam jūgam, ko viņa velk ar grūtām nopūtām, pa daļai arī sekas sava gara izglītošanas un paplašināšanas līdzekļu trūkumam. Par pirmo lietu mums nav tiekšanās. Bet otra lieta uzliek mums pienākumu būt par viņas domāšanas veida un tikumu labotājiem. [..]

¹ Tulkojums no vācu valodas.

² Domāti latvieši.

Muša un zirneklis¹

Pasaka

Mūrētā in velvētā baznīcā [t. i., pasaulē], kas koši bija iztaisīta, tupēja muša uz akmiņa. Pieri sarāvusi in galvu ar priekšajām kājām turēdama, pilna domām bija. Ko tad viņa domāja? Viņa domāja in sacīja: «Kā ir šī baznīca tapusi? Voi cits kas bijis, kas to uztaisījis? Es to nevaru saprast, kas tas tāds būtu? Tas jau mūžam nevar būt.» Vecīgs zirneklis, to dzirdēdams, atbildēja: «Nu kas tad citādi to taisījis kā gudrs un prātīgs meisteris². Tu jo lēti vari manīt, kā viss ar apdomu taisīts in iztaisīts. Kur vien acis meti, tur tu lāgu in glītumu atrodi.» Še sāce mana muša aplam smieties, sacīdama: «Tas tīri nieki in pasakas, ko tu melsi in sapņo. Es to labāk protu, mācies no manis, es tev to teikšu, kā tas ir. Vienreiz no nejauši in neviļot daudz akmintiņi no sev paša sanākuši in sapiedušies, redz tā ir šis lielais velvēts nams, iekš kā mēs esam, atradies in tapis. Saki man, voi bērns to nevar saprast?»

Nāve

Pasaka

[.] Mācība: Kas ilgi grib dzīvot, lai no brandavīna in tabaka pīpes kā no nāves zālēm sargājas. Jo brandavīns ir tas tēvs in tabaka pīpe tā māte, kas kā laulāti draugi trakumu in vājību dzemdē in dzīvību rauc.

Lauva ar citiem zvēriem

Pasaka

[.] Mācība: Turies pie savas kārtas in nebiedrojies ar augstākiem. Jo ar kungiem grūta dališana. Te nevar daudz tiesāties. Tie kā tas lauva citiem to darbu in skādi pamet in tos augļus priekš sevīm patur.

¹ Stenders te, liekas, pirmais latviešu valodā alegoriski izklāsta viedokli par pasaules dabisko izcelšanos. Autors pats aizstāv uzskatu par to, ka pasauli radījis Dievs. Grāmatas otrajā izdevumā (Pasakas un Stāsti, tiem Latviešiem par izlustēšanu un gudru mācību sarakstīti. — Jelgava, 1789) pasaka vairs nav ievietota.

² Domāts Dievs.

Veci laiki

Stāsts

Pirmējos pasaules laikos, kad vēl tie zelta laiki bija, in nauda, alus, brandavīns, tabaks, lepība in kungu valdīšanas nebija, kad vēl tie ļaudis ne iekš ēkām, bet teltīs dzīvoja in visa bagātība iekš lopu pulka pastāvēja, kad ļaužu barība maize, piens, sviests, siers, medus, ogas, āboli, kāposts in saknes bija, tobrīd bija ganu amats loti cienīts in gana kārtā tā jaukā dzīvošana. Kad sveši gani sanāce, salustējās tie savā starpā vientiesīgi, in pie stabulēm in dančiem tie daudzreiz ar godu samilējās un saprecējās. [...] Ziemu laikā sievišķi vērpē in ar jaukām ziņgēm garus vakarus nokavēja. Ar vārdu sakot, tie vientiesīgi, godīgi in mīlīgi, bez skauģa prāta savā starpā dzīvoja, nezinādami no liekas ēšanas in piedzeršanas, no bāršanās in kaušanās, no viltus in zagšanas. Visur gods in miers in Dieva svētība bija.

Mācība: Šinīs laikos pasaule ļoti samaitāta, cits uz naudas, cits uz liekas dzīvošanas, kā vells uz dvēseli in kā lops uz barības krīt. Gādīga būšana, vientiesība, taisnība, gods in miers līdz ar Dievs svētību zudis. Ak, kad jel tie pirmāki laiki atkal nāktu! Dari tu, Latvietis, tavā kārtā, kas pareizi ir, lai pasaule trako, lai ienaidnieks in skauģis šķetās in sprāgst, lai vells plōsās in lai tas, kas grib lops būt, lops paliek.

Burvis in ragana

Stāsts

[...] Mācība: Daudz no burvjiem in raganām daudzina, kā tie dievszin kādas skolas prot in ar redzamu veltu pinās; bet, kad to īsti pārmeklē, tad tas tīri nieki. Tāpēc vaijag tiesas kungiem ne aplam tādus nabagus ļautiņus mocīt in sadedzināt.¹ [...]

Kēms

Stāsts

[...] Mācība: Tāpat tas tīras blēņas ir, ko ļaudis no rijām in klētīm, no bēniņa in pagraba, in arīdzan no kapsētiem daudzina, kā tur vells jeb kēms, jeb miroņi staigājot. Brižam

¹ Raganu dedzināšana Kurzemē un visā Eiropā turpinās vēl Stendera dzīves laikā. Kurzemē pēdējā «raganu prāva» ar sadedzināšanu notiek 1721. gadā, Vācijā — 1775. gadā. Stendera nostāja šajā jautājumā neapšaubāmi ir progresīva.

suņi, kaķi in žurkas pie nakts troksni dara, in kad ļaudis guļ, tad visvairāk rībj nekā pie dienas. Brīžam arīdzan tas cilvēki ir, zagļi jeb maucenieki, kas tumsībā savu negantību dzen. Nebīsties par tādiem niekiem in eij droši ar Dievu, kur tev jāiet.

Jaukas pasakas in stāsti. — [7., 8.], 42., 43., 56., 57., 66., 231., 232., 237., 277., 280. lpp.

AUGSTAS GUDRĪBAS GRĀMATA (1776)

Tā XVIII nodaļa

No tās ziņas, kā mūsu pasaulesēka citādi ietaisīta, nekā acis rāda¹

Nu raudzīsim, kāpēc tā jauna un jums, latviešiem, tik sveša mācība, ka Saule stāv un Zeme tek un griežas, taisnība iraid. Nemācītiem tas tāpēc svešs iraid, kā tie ieraduši pēc acuskatīšanās visas lietas tiesāt. Bet apdomā, kā acis iekš tāļām lietām viļ. Kad tu virs Ausekļa būtu, kas tāpat tāda liela zeme kā mūsu Zeme iraid, tad tu citādi sacītu. Tu sacītu, ka Auseklis stāv un mūsu Zeme tek.

Bet kāpēc mēs nemanām, ka zeme griezdamies tek? Tas nāk no tā, ka mēs paši virs zemes esam un savā vietā paliekam. Piemin' še to trešo priekšmācību grāmatas iesākumā. Še es tev ko stāstīšu. Kad Jauna Jelgava, ko arīdzan Jaunu Rīgu sauc, nesen gadiem no Daugavas plūdiem postīta tapa, tad citi nami caur plūdiem no vietas celti un citur aiznesti tapa. Viena gaspaža, savā namā būdama, žēloja to baznīcu, kas priekš viņas acīm no ūdens nesta tapa. Bet ne baznīca, kas mūrēta stāvēja, bet viņas pašas nams tape aiznests. Tā acis viņu pievīle. Tāpat tiem, kas ar kuģi pār jūru iet, liekās, it kā kuģis stāv. Un, kad to kuģi groza, tad liekās, it kā ne kuģis griežās, bet it kā Saule uzvienreiz tek. To es dažureiz uz jūras esmu vērā nēmis. Tā līdz arīdzan mums, kas mēs virs Zemes dzīvojam, liekās, it kā ne mūsu Zeme, bet Saule un visa debess apkārt mums griežās.

Bet, kā tas taisnība iraid, kā Saule stāv un Zeme griezdamies tek, to mums augstas gudrības skoles māca.

Apdomā, 1) kā visas stāvuzvaigznes saules iraid, kā tu 16. nodaļā esi mācījies. Visas šās saules, kuru pulks neizsakāms liels ir, savā starpā nešķirās, nedz mainās, bet ikkatra

¹ Sajā nodaļā Stenders pirmo reizi latviešu valodā izklāsta N. Kopernika mācību par pasaules heliocentrisko uzbūvi.

no otrām tik tāļ paliek, kā no pasaules iesākuma stādītas. Voi tad mūsu Saule tā viena vienīga būtu, kas tad pie šās, tad pie citas zvaigznes tecēdama nāktu? Voi tad še vien Dievs citu padomu būtu ņēmis? Kā mums tas tā liekas, tas nāk no mūsu pašas Zemes tecēšanas apkārt Saules. To tu vari tā manīt. Liec istabas vidū sveci uz galdu un eij lēnām labu riņķi apkārt sveces, tad viņa tevīm tad pret durvīm, tad pret logu, tad pret istabas dibeni, tad pret krāsnu, tad pret citu vietu atspīdēs, it kā tā svece būtu staigājusi.

Apdomā 2) arīdzan, kā mūsu Zeme viena no tām vidišķām pasaulēm iraid. Visas citas pie debess savu ceļu iet, un mūsu Zemei vien būs klusu stāvēt? Voi dievs ir še citu padomu būtu ņēmis nekā pie tām citām?

Būs tavas nesaprātīgas domāšanas dēļ Saulei, zvaigznēm un visai debess ik dienas un nakts apkārt mūsu Zemi tecēt. Tu mīļais dievs, kādi neizsakāmi ātrumi pie tādiem neizmērojamiem tālumiem tas būtu!

Tu esi XVII nodaļā dzirdējis, kā Zeme ik acumirkli vairāk nekā 4 jūdzes debesgaisā skrien. Voi tas jau ne brīnumliels ātrums? Bet, kad Saulei ik dienas to ceļu apkārt Zemes būtu jātek, ko Zeme ikgads apkārt Saules tek, tad Saulei vaijadzētu 365 reiz ātrāk nekā Zemei tecēt, tas ir, Saulei būtu ik acumirkli pusotru tūkstošas jūdzes jāskrien. Cik neizsakot drīzāk būtu tām ļoti tālākām stāvuzzvaigznēm jāskrien, ik acumirkli pa daudz simts tūkstošu reiz tūkstošām jūdžēm. Tas mutei lēti sacīt, bet gaišs prāts to nevar domāt.

Bet, kad Zeme tecēdama ik dienas un nakts vienreiz apgriezās, it kā lode tecēdama vārtos jeb kā skritulis eijot apgriezās, tad drīz var saprast, kā dienas un naktis mainās, un tad ne tādi neizsakāmi ātrumi iznākās. Jo, kā Zeme par gadskārtu apkārt Saules to lielu riņķi jeb ceļu pie debess tek, to lētāk var saprast nekā Saules un zvaigžņu gājumu apkārt Zemes vienā dienā un nakti.

Tiesā nu pats, kas lētāk ir: Sauli līdz ar visu debespulku neizsakāmos lielos riņķos ik dienas apkārt Zemi vadīt jeb Zemi pa gadskārtu savu ceļu vadīt un pa tam ik dienas apgrozīt, kā dienas un naktis tomēr mainās un turklāt izskatās, kā visa debess ar saviem pulkiem apkārt Zemes grieztos. [. .] Kad tu cepeti gribi cept, kā visur apkārt ceptu, voi tu tāds negudrs būtu un gribētu cepeša dēļ, ka skurstens ar visu ugunsuru apkārt cepeti grieztos? Griez pašu cepeti, tad tas uz visām malām izceps. [. .]

No tās dabas likumiem¹

1. Tā iekšķīga daba ir dzīva un spēcīga, un pilna no iekšķīgas kustēšanās iekš visām savām vismazākām daļām. Siltā vasarā tādu kustēšanos drebošā gaisā no tālenes pie sētmaliem redzam. Balss, skaņa, atbalss un atskaņa, kas tas citādi ir kā drebots gaiss, kas līdz ausīm lidinājas. Glāze ar ūdeni, no virsu ar slapju pirksti riņķi lēnām trīta, sāk papriekš iekšķīgi drebēt un pēc ik skaņi skanēt. Glāžu lode, riņķi trīta, sāk arīdzan papriekš iekšķīgi drebēt un pēc gaišuma rādīt un savu brīnišķu spēku visiem, kas to aizskar, līdzdalīt, un, kad tādu aizskar, dzirksteles ar varu mest. Cik daudz citi brīnumi no iekšķīgas kustēšanās nāk, kuras avots tas iekšķīgs dabas Gars iekš visām lietu lietām iraid.

2. Visas dabas lietas pasaulē cits no cita atlec un cits bez cita nevar būt. No Saules nāk siltums, no siltuma augļošana, no augļiem barība, no barības lopu un cilvēku mitināšana. Voi varētu zāles un labība bez zemes, bez gaisa, bez Saules, bez rasas un bez lietus uzaugt? Voi mēs varētum dzīvot, kad mums jeb gaiss, jeb zeme, jeb ūdens, jeb uguns, jeb augļi, jeb lopi, jeb daudzas citas vaijadzības trūktu? Katras lietas ziņu atzīt un manīt ir gudru ļaužu rota.

3. Katrai lietai ir savā ciltī pienākams dabas mērs. Pārlietu pārāk jeb mazāk ir dabas postīšana. Skat' uz zemes augļiem, kad pārlietu karsts, tad tvīkst un vīst, kad pārlietu sauss, tad kalst, kad pārlietu slapjš, tad pūst un, kad pārlietu salst, tad zūd. Tāpat ēdiens un dzēriens ar sātu un gausu mūsu dzīvību uztur. Bet pārlietu kuņģi pārpildīt, slimības un vājības dzemdē. Siltums ir iekš mums tā dzīvības dvaša. Kad šis siltums dzēst, tad nāve klāt ir, un, kad siltums pārlietu aug, tad karsons ronās, no kā cilvēks kā sadedzis mirst. Nu mācies, kādu nelaimi brandavīns un pīpe dzemdē. Vecos laikos ļaudis, no tā neko zinādami, pāri pār simts gadiem spirtu dzīvoja. Nu jau knauķi māk brandvīnu dzert un pīpi smieķēt. No tā sakrūp, kūtri un nejēgi top un jau pusmūžu vīri novecejas. [..]

5. Tā daba taisnus ceļus bez likumiem iet. Kas tos atzīst, tas ir īsti mācīts, un, kas pēc tiem turās, tas ir īsti gudrs. Tāpēc mācies viņas ceļus un negribi, kā viss pēc tavas galvas ietu. Sarauj pieri kā gribēdams, tomēr tā daba savu ceļu ies.

6. Tie dabas darbi maz iesākās, bet pēc jo dienas pieņemās līdz pilnīgu būšanu. No maza dīgļa liels koks un pilni augļi nāk. No bērna, kas iekš pirmām dienām tiklab bez prāta kā

¹ Šajā nodaļā Stenders izsaka panteistiski hילוзоisksus minējumus par matērijas (dabas) paškustību, par vispārējo sakarību un atkarību dabā utt.

kucēns bijis, prātīgs vīrs top. No viena cilvēka daudz tautas un valstas cēlušies.

7. Visas vaislas un kārtas ir savā starpā līdzīgas, tomēr citas citam neviens papildnam līdzens. Cik daudz tūkstošas lapas no vienas kārtas mežā iraid, tomēr neatradīsi divi lapas, kas tā pilnam līdzīgas būtu, kā vienu no otras pavisam nevarētu izšķirt. Cik daudz simts simtu cilvēkus tu redzi, kas visi kā cilvēki izskatās, tomēr neatradīsi divi cilvēkus, no kuriem abēju vaigs jeb ģimīs viens otram tā līdzens būtu, kā pavisam nevarētu izšķirt. [..]

Augstas gudrības grāmata. — 151.—156., 190.—194. lpp.

JAUNA ABC UN LASĪŠANAS MĀCĪBA (1782)

**Tā mācība,
kā tie skolmeisteri pēc šo jaunu ABC tiem skolabērniem
to lasīšanu it viegli var izmācīt**

Skolmeisteram vajag tās īstas Ziņas pie bērnu mācīšanas pašam saprast. Ja nē, tad viņš sev' un bērnus par veltu moca. [..] Apnicis ilgāki pūlēties, sāk nabaga bērnu kult. — Un, kad citi tādi grūti vārdi vairāk ronās, tad kūleni uz kūleniem nāk, un tā Skola top par bendesnamu.

Un, kad bērns uz tādu vīzi nevar izmācīties skaidri lasīt, tad tā vaina uz nabaga bērna cietu galvu mesta top. — Bet, man domāt, tā vaina ir pie paša nejēga Skolmeistera, kas tās mācīšanas Ziņas neprot. [..]

Kad viens skolmeisteris tos bokstābus pēc šās jaunas ziņas papildnam galvā tur, tad viņš tiešām jau uz to ceļu ir, labs Meisteris tapt, sev un bērniem to Lasīšanas Mācību, ko citi par sūru grūtu darbu tur, ne vien atvieglot, bet arīdzan par jaukumu padarīt.

Jauna ABC un lasīšanas mācība. — 19., 20., 23. lpp.

LATVIEŠU GRAMATIKA (1783)

Ievads par latviešu valodu

Latviešu valodai īpaši liela radniecība ar krievu [valodu], kas, kā zināms, ir slāvu cilmes. [..]

Beidzot latviešu un krievu valodu radniecība izpaužas tanī [apstākļī], ka saskarsmē viens ar otru krievi ļoti viegli iemā-

cās latviešu un latvieši līdzīgā kārtā ļoti viegli iemācās krievu valodu.

Latviešu tautas izcelšanās un tās likteņu pētīšana neattiecas uz valodniecību, bet uz vēsturi. To atstāju es Pētera akadēmijas zināšanā. [..]

Nav jābrīnās, ka latviešu valodā sastopami daudzi vācu cilmes vārdi, jo vācieši valda pār latviešiem kā dzimtļaudīm. [..]

Latviešu valoda nav bagāta, bet skaidra, labskanīga un lokana valoda. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Lettsche Gramatik. — S. 10, 13, 20.

RELIGIJAS PATIESĪBA, KAS VĒRSTA PRET BRĪVDOMĀTĀJU UN NATURĀLISTU NETICĪBU (1784)

[..] Jaunā pasaule izmaina tikumus un domāšanas veidu un izvilina arī vienu otru klusu asaru. Pieaug greznība un lauku platība, bet iztika samazinās. Daudzkāršotus sviedrus un izspiestu nopūtu upurē drēbju mainīgajam mirdzumam un spēļu galdam. [..]

Zemkopis un dārznieks, kas prot apstrādāt tīrumu un dārzu, manās acīs ir lielāki dabas pazinēji nekā visi tie, kas katrā sēklas graudiņā slēptā veidā saskata visus augus, kas no tā attīstīsies, un visas bezgalīgās nākotnes sēklas, un no visiem šiem ideālajiem augļiem nekā nebauda.¹ [..]

Jaunās filozofijas² maldu avots [..] ir nepareizais priekšstats par vienkāršo esamību (*vom einfachen Wesen*), ko pirmais, kaut arī ne ļaunā nolūkā, izperējis Leibnica subtilais gars un kam sekojis ne tikai dižais Volfs, bet ko par nešaubīgi pareizu pieņēmuši gandrīz visi tagadējo laiku zinātnieki. [..]

Dalot puteklīti, kas nevar sastāvēt no bezgalīgi daudzām un bezgalīgi mazām daļiņām, viņam [Leibnicam] nācās nonākt līdz nedalāmam punktam jeb monādei, kaut gan visā pasaulē, izņemot viņa domas, nekā tamlīdzīga neatrodam. [..]

Leibnica iepriekšnoteikto harmoniju varētu uzskatīt par blēņām, ja vien Volfs to nebūtu tik nopietni argumentējis. Tās nepamatotību neviens nav uzskatāmāk parādījis kā Gundlings. [..]

Vārdu «daba» saprot tā augstākajā izpratnē, ja runā par

¹ Stenders te uzstājas pret preformismu, t.i., pret teoriju bioloģijā, saskaņā ar kuru dzimumšūnās atrodas pilnīgi izveidots miniatūroorganisms, kura attīstība ir tikai palielināšanās. Stenders pievienojas K. F. Volfa epiģenētiskajiem uzskatiem, ka dzīvie organismi rodas nevis gatavā veidā aizmetņos, bet pakāpeniski attīstās. Reizē ar to viņš parāda prakses lomu izziņas procesā.

² Domāta K. F. Volfa interpretētā G. Leibnica monadoloģija.

primāro, mūžīgo, patstāvīgo un visās savās daļās aktīvo dabu. Tā ir pati dievība, kurā un ar kuru visas lietas ir un pastāv. [..]

Mēs gan nenoliedzam pasaules mehānismu, tāpat mēs neatsakāmies atzīt mazās pasaules — cilvēka — mehānismu. Zvaigžņu kustība acīmredzot pierāda to. Tomēr — vai no tā izriet, ka pasaule ir tikai mašīna? Tas izriet tikpat mazā mērā, kā no asinsriņķošanas izriet, ka cilvēks ir mašīna. [..]

Tā kā lietu patiesie elementi — uguns, gaiss, ūdens un zeme nekad nav miera stāvoklī, bet pastāvīgā darbībā, cik daudzkārt darbīgākam vajag būt tam, no kā šī aktivitāte saņemta un kas to uztur un atbalsta.¹ [..]

Savu īso dzīves laiku es varu pavadīt, balstoties uz dažādiem principiem, kuru vērtība un sekas nevar būt vienādas. Man jāizvēlas labākie un drošākie, ja es negribu vēlāk nožēlot un mocīties.

Uz citu paraugiem es nevaru paļauties, tāpēc ka tie cits citam ir pārāk pretrunīgi. Man pašam jānoskaidro, kas manai dzīvei piešķir vērtību un saturu [*Verfassung*].

Kāpēc es šeit esmu? un kādam man jābūt? Viss atkarīgs no atbildes uz šo jautājumu. Un, lai mani fantāzija nemaldinātu un filozofija nenovestu neceļos, padoms jāprasa neizsmalcinātajai dabai un manai iekšējai izjūtai.

Bagātība un gods ir tikai iluzora laime. Tie man var pierēt, un tomēr es varu tūkstoškārt nelaimīgs būt. Tātad tie nav manas dzīves mērķis.

Jutekļu prieks jau ir kas būtiskāks. Tas ar varenu spēku iedarbojas uz mani. Tieksme gūt prieku guļ dziļi manā dvēselē, un ko gan es varu vairāk vēlēties, ja nevaru sev nekā atteikt.

Tomēr pieredze dara mani nedrošu. Esmu redzējis dzīves baudītājus, kas peld baudu jūrā. Bet cik bēdīgas izmaiņas ar viņiem notiek. [..]

Varbūt viss atkarīgs no ierobežojumiem, kas liek jutekliskos priekus baudīt mēreni, lai nebūtu jābaidās no to ļaunajām sekām? Pie šī jautājuma gudrākās galvas ir ilgi strādājušas. Šī māksla, bez šaubām, ir ļoti vērtīga.

Šeit es prātu lietoju tā, kā to prasa tā mērķis, un kalpoju sajūtām, jo sajūtu dēļ es dzīvoju. Tā es kādu laiku baudu šīs dzīves priekus piesardzīgi un apdomīgi. [..]

Jutekliskās izpriecās es bieži pamanu, ka izjust kārtību, harmoniju, proporciju un visu to, ko sauc par skaistumu un pilnību, ir augstāks un cildenāks prieks. [..]

Kāds prieka iemiesojums man tad kļūst pasaule, kad es savas acis un ausis atveru ar vērojošo dvēseli. Šie iespaidi

¹ Stenders tiecas savienot matēriju (četrus elementus) ar kustību, kas, pēc viņa domām, nāk no pietkā elementa vai pasaules dvēseles, ko viņš identificē arī ar magnētismu vai elektrību.

mani skar jo patīkamāk, mierīgāk un ilgstošāk, jo vairāk pie tiem nodarbināts ir prāts. Visas manas pārdomas atzīst par labu šo smalko izjūtu sniegto atspirdzinājumu.

Šim priekam māksla, kas atdarina dabas lieliskumu, veido papildinājumu un apmierina daļu no manas dabas un sākotnējās satversmes.

Vēl vairāk. Es jūtu sevī dabisku sliecību un tieksmi izzināt. Patiesības lielā valstība atveras manām pārdomām. Kad es vācu zināšanas, vēroju dabas un mākslas skaistumu un savu dvēseli pieradinu pie pareizās gaumes, tad es kļūstu arvien pilnīgāks un laimīgāks. [...] Tas notiek saskaņā ar manu dabu, bet tomēr tas nav viss. [...] Cilvēkus darīt laimīgus — tā ir mana lielākā bauda šeit zemes virsū.

Metafizika, šī šķietamā visu zinātņu pamatzinātne, ko pretstatā tās sākotnējam nosaukumam novieto pirms dabaszinībām, ir pilna pamatīgu blēņu. Vispirms izvirza vispārējas tēzes, bet visas dabas pienākums ir tām piemēroties. Piemēram, lietu būtību nevar pārvērst vienu otrā, un tomēr pieredze māca, ka auzas pārvēršas par rudziem un kviešiem.¹ Un kas gan citi ir pārakmeņojumi, ja ne sava veida pārveidojumi. Dabas pazinēji zina, ka matērija spēj pieņemt visus veidus un pārvērsties visās lietās. Tā pati sula, ko sevī uzsūc vīnogulājs, stumbrā kļūst par koku, zaros par lapām, ogās par vīnu utt. No vienas un tās pašas zemes, tās pašas rasas un lietus spirdzinātas un barotas, roze uzsūc savu balzamu un drīzene savu indi. [...]

Te redzam lielo atšķirību starp to izziņu un slēdzieniem, kas balstās uz patvarīgi darinātiem vispārējiem pamatojumiem un ko skolas pārstāvji atzīmē par *a priori*, un tādiem, kas balstās uz dabas novērojumiem un ko apzīmē par *a posteriori*. [...] Vainīga nav daba, bet cilvēku saprašanas trūkums, jo šis un tas nesaskan ar mūsu prātu un iedomām. Gudrs galminieks seko nevis savām iedomām, bet piemērojas galma noskaņojumam, ja grib gūt panākumus. Veltīga ir vēlēšanās, lai galms būtu tāds vai šitāds. Filozofa pienākums vēl jo vairāk ir sekot dabai un pasaules iekārtojumam un upurēt tiem savu smadzeņu izperinājumus. [...]

Daba nekur nav nedzīva un dīka. Visās vietās un visos laikos tā ir pilna iekšēju dziņu un dzīvības. [...]

Viņš [autors] novēl kristiešiem mūžīgā miera zelta laikmetu. Tas panākams ar Eiropas [mēroga] universālu sistēmu, kas neļaus kristiešiem pacelt zobenu pret saviem brāļiem. [...]

Tulkojums no vācu valodas.

Wahrheit der Religion. — S. [5, 6], 81, 82, 85, 93, 99, 107, 130, 205—208, 259, 304, 305, 334, 469.

¹ Stendera laikā pastāv uzskats, ka labības sugas spēj pārvērsties viena otrā.

MOZUS KOSMOGONIJA (1784)¹

[..] Senie dabas pazinēji pirmmatēriju sauca par haosu. [..] Senie dabas pazinēji ar haosu saprata neizveidotu, nediferencētu un pēc ārējā izskata skaidru un vienkāršu esību. [..] Ūdens dod mums vislabāko priekšstatu par to, jo, būdams tīrs un skaidrs, tomēr neredzamā veidā ietver visus citus elementus. Ja to attīra tiktāl, ka nekādi cieti piemaisījumi tajā nav atrodami, un iztvaicē, tad pamazām atklājas un kļūst redzama un jūtama tajā esoša zeme (to skaidri rāda katlakmens tējas katlos un vīnakmens vīna mucās). [..]

Tikai nevajag ar sākotnējo haosu saprast tādu pirmūdeni, kāds ir mūsu zemes ūdens. [..] Sākotnējo Dieva radīto haosu mēs iedomājamies kā ļoti smalkus tvaikus vai miglu, kas bija vairāk nekā miljardu reižu izretinātāka par mūsu zemes ūdeni. Lai iegūtu kaut cik tēlainu priekšstatu par to, iedomāsimies tvaika lodi. [..]

Tagad esam nonākuši līdz Mozus kosmogonijas sešām dienām. [..] Istenībā ar tām jāsaprot nevis parastas dabiskas dienas, bet gan radīšanas periodi. [..] Un tāpēc visā dabā nav nekā nedzīva, bet viss darbojas pat tad, kad valda vislielākais miers.

Plašā bezgaisa debess telpa [..] radās tādējādi, ka haotiskā migla visos universa rajonos sabiezēja ap noteiktiem viduspunktiem, kas, iegūdami savu smagumu, pieņēma lodes veidu un kļuva par debess ķermeņiem. Katrs sapratīs, ka tāds bija pasaules dabiskais pamatsakārtojums. [..]

Tas, ka zeme pēc Dieva pavēles no savas iekšējās sēklas radīja pirmos augus, izskaidrojams tādējādi, ka augu īpašās sēklas radušās tikai reizē ar viņu izcelšanos. Vēl šodien zeme bieži rada augus no putekļiem, kā tas redzams pie sūnas uz salmu jumtiem un pelējuma, kas apbruņotai acij atgādina puķotu lauku. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Mosaische Kosmogonie. — S. 30, 32, 33, 36, 37, 42—44, 48.

¹ Stenders šajā darbā pauž savus kosmogoniskos uzskatus, kuros apvienojas gan antikie priekšstati par pirmatnējo haosu, gan I. Ņūtona vispasaules gravitācijas un I. Kanta nebulārās teorijas idejas. Noraididams Bibeles kreacionismu, viņš pasaules attīstību skaidro panteistiski hילוзоискā garā.

ZIŅŅU LUSTES (1785)

Ievads¹

Es cenšos zemnieka sirdī iedvest maigas jūtas. Tad viņam radīsies sliecība kļūt maigam pret saviem vecākiem, maigam pret kungiem un, beidzot, maigam arī pret Dievu un reliģiju. Pirmais tā asns guļ nevainīgā mīlā pret otru dzimumu, ko pati daba ir iedēstījusi. To es cenšos atdzīvināt, būdams tāls neatļautām dziņām.²

Maizes tēvi

1. Jūs, Kungi, klausaities!
Mēs maizes tēvi esam,
Mēs jums to maizi nesam
Ar saviem sviedriņiem
Kā saviem audzēkņiem.
No kā ir jūsu lauki
Tik bagāti un tauki?
Kas ar, kas sēj, kas pļauj?
Kurš šķūņos mantu krauj?
Kas rijā kuļ un vēti?
Kas pilda jūsu klēti?
To mēs vis' padarām,
Priekš jums mēs sakrājam.

2. Kur jūsu peļņi ir?
Jūs brangi gatavnieki!
Caur ko nāk jūsu prieki
Un kas to pelnījis?
Mums pieder teikšana.
Šīs rokas priekš jums strādā,
Un sviedri vaigā rāda,
Kā tēvi pūlējās,
Lai bērni lustējās.
Bez mums un mūsu rokām,
Kas būtu jums par mokām!
Pliks būtu jūsu lauks,
Tukšs būtu jūsu trauks.

3. Voi jūs tik cienīgi
Pie dārgām drānām esat
Un tādus augļus nesat,

¹ Tulkojums no vācu valodas.

² Sentimentālisms kā literatūras virziens XVIII gs. un XIX gs. sākumā pievērsās jūtu pasaulei, uzskatot jūtas par labā un ļaunā mērauklu, par cilvēcisko vērtību galveno kritēriju.

Kā mēs pie darbiņiem
Ar saviem uzvalkiem?
Mēs Dieva zemi aram
Un auglīgu padaram,
Un Dievs to apsvēti
Ar pilnu maizīti.
Pa tam no mūsu sviedriem
Jūs izmuldiat ar biedriem,
Jau sāk tā nauda skriet
Un muiža pakaļ iet.

4. Tas mūsu sirdī sāp,
Ka jūs ne pārtikt varat,
Sev pašiem postu darāt
Un mums ik dieniņas
Pielieciet grūtības.
Uzņemiet vecas pēdas,
Tur nebij brangas bēdas,
Bet ļaudis turīgi
Un kungi bagāti.
Tad dzīvojiet ar prātu,
Jūs mantosiet caur sātu
To Dieva svētību
Pie ļaužu vieglumu.

Ziņģu Lustes. — 3., 6.—8. lpp.

KĀDA SIRMGALVJA PĀRDOMAS (1786)

[.] Nekas visā dabā nevar iet zudumā. Materiālās substances var gan iznīcināt, t. i., saārdīt, izkaisīt un pārveidot, bet neviena no tām neiet zudumā. Viss līdz pat mazākajam puteklītīm dabā saglabājas. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Gedanken eines Greises. — S. 17.

PIEZĪMES PAR APCERĒJUMU «PAR DIEVĀ IZPAUSMĒM DABĀ» (1786)¹

[.] 34. lp. Bēzeke saka: «Kopš mūžības Dievs visu radījis, jo viņš kopš mūžības bijis aktīvākā, darbīgākā būtne,

¹ Stendera darbs ietver kritiskas piezīmes par Jelgavas Pētera akadēmijas profesora J. M. G. Bēzeke grāmatiņu «*Offenbarung Gottes in der Natur*» [Par Dieva izpausmēm dabā; 1784]. Stenders no panteisma pozīcijām te kritizē Bēzeke matērijas deistisko interpretāciju. Reizē ar to Stenders aizstāv matērijas nezūdāmības ideju.

radītājs.» Ar tādām pašām tiesībām es varu teikt: «Matērija, no kā Dievs visu radījis, kopš mūžības reizē ar Dievu ir šeit bijusi, jo no nekā nekas nerodas, un nekas nevar iet pazušanā.»

Tulkojums no vācu valodas.

Anmerkungen über die Offenbarung Gottes in der Natur. — S. 12.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis A. Svēlpis.

MATISS ŠTOBE

Matīss Štobe (Stobe, Stobbe, Stube; ap 1740—1817) — pēc tautības vācietis, bet savus darbus rakstījis tikai latviešu valodā. Dzimis Dundagas pagasta Irbes mācītājmuižā, apglabāts Jelgavā.

Štobe ir Apgaismības laika filozofs, zinātņu popularizētājs; aktīvi darbojies žurnālistikā. Viņš studē filozofiju un teoloģiju Kēnigsbergā tajā laikā, kad universitātē strādā I. Kants. Atgriezies Kurzemē, daudzus gadus dzīvo laukos, ir mājskolotājs un nodarbojas ar rakstniecību. 1797. un 1798. gadā Štobe vada pirmo žurnālu latviešu valodā «Latviska Gada Grāmata», ko Jelgavā izdod J. F. Stefenhāgens; no 1800. gada līdz mūža beigām vada Kurzemes kalendāra «Veca un jauna laika grāmata» izdošanu. «Latviskā Gada Grāmatā» ievietotie M. Štobes raksti arī ir viņa galvenais devums filozofijas jomā. Štobes raksti ir populāri apcerējumi ar morālfilozofisku un dabzinātisku ievirzi. Atšķirībā no saviem priekšgājējiem (arī Vecā Stendera) viņš galvenokārt raksta par laicīgām lietām, pievēršoties cilvēka, tā tikumisko vērtību un pasaules izzināšanas problēmām un sniedzot «dabasprātīgas ziņas» par dabu un tās norisēm.

Štobes filozofiskie uzskati nepārstāv un neveido kādu noteiktu filozofisko sistēmu: vienojošā tēma viņa uzskatos ir cilvēka iedabas, tā prāta un tikumisko vērtību jautājumi. Štobe par galveno uzskata ne tikai cilvēka prāta apgaismošanu, bet arī cilvēka dzīves iekārtošanu, tiekšanos pēc laimes, tikumisko vērtību apzināšanos. Būdam apgaismotājs, Štobe saista cilvēka iedabu ar apziņu, prātu. Apziņas izcelšanos viņš skaidro racionālistiski, skatot to kā vēsturisku parādību, kas saistīta ar vajadzībām un pastarpināta ar darbarīkiem. Cilvēka izzinošā darbība, pēc viņa domām, ir kopsakarā ar atspoguļošanu, ar sajušanu jeb «manīšanas» spēju, kas piemīt ne tikai cilvēkam, bet arī visam dzīvajam — augu un dzīvnieku valstij. «Domāšanas, atminēšanas, lemšanas, spriešanas spēks» piemīt

Latwiffa

Gadda-Grāmata.

Pirmais Gaddagājums.

3 Zettorkfniš.

Uepu, Sunau, un Silu, Mehnešis.

1797.

J. Apils.

Zeigawā,

pee Zahna Wridbrieta Steffebagen.

Latviska Gada Grāmata. Pirmā gadagājuma
titullapa. 1797. g.

jau dzīvnikiem, un tas ir pirmais saprašanas spēks, taču otrais saprašanas spēks — «apzināšanās spēks jeb iekšķīgais prāts» raksturīgs tikai cilvēkiem. Šī atziņa liecina par I. Kanta ietekmi.

Dievs M. Stobem ir augstākās gudrības un tikumības nesējs. Savu uzskatu paudumam viņš ir izvēlējis interesantu, sokrātisku izteiksmes stilu un formu.

IZTEIKUMI

Bet kamdēļ Stenders un Stobe neklusēja par to revolūciju, ko Koperniks, Galilejs un Ņūtons bija radījuši dabas filozofijā? Kas viņus spieda par to sniegt ziņas latviešu tautai?

Viņi varēja sludināt Bībeles gudrības vien, tāpat kā Manceļa—Firekera laikā. Šajā izvēlē slēpjas viņu nopelni: sniegt tautai to, kas kultūras pasaulē jau noskaidrojies kā patiesība. Un šinī ziņā viņi ir — apgaismotāji, kas mūsu garīgo kultūru virzījuši uz priekšu.

A. Birkerts

Mums ir bijuši gudri un politiski, un praktiski ļoti spējīgi žurnālisti, apdāvināti ar veiklu spalvu un lielām darba spējām, bet vai kādam vairāk ideālisma un mīlestības bijis uz savu darbu un lielākas ticības par sava darba nepieciešamību latviešu tautai nekā M. Stubem, mums labi būs jāpadomā, kamēr tādu otru atradīsim.

Līgotņu Jēkabs

DARBI

«Latviskā Gada Grāmatā» (Jelgava, 1797—1798) ievietotie raksti.

Veselības grāmata, latviešu bērniem par mācību sarakstīta. — Mitau, 1795.

Pavāru grāmata, muižas pavāriem par mācību visādas kungu ēdienus gārdi vārit un sataisīt. — 1796.

Tas āboļu dārznieks jeb Pilnīga pamācīšana visādus augļus dārzakokus audzināt un kopt. — R., 1803.

Kurzemes mežalikumi, cik latviešiem no tiem zināt vajaga. — Jelgava, 1805.

Divēju saimnieku sarunāšana, kuru lauki vienā lāgā no lielas krusas apsisti un pagalam nopostīti tape. — Jelgava, 1812.

Svētas domas, kāds īsti laimīgs un mūžam svētīgs tas ticīgs cilvēks ir. — Jelgava, 1813.

LITERATORA

Līgotņu J. Pirmais latviešu žurnāls // Kult. Vēstnesis. — 1921. — Nr. 1.

Birkerts A. Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās. — R., 1927. — 165.—176. lpp.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4. — S. 298, 299.

KAS IR LAIMĪGS? (1797)

Sarunāšana viena tēva ar savu dēlu

Dēls. Vakar, baznīcā būdams, es dzirdēju mācītāju teicam: visi cilvēki gan labprāt gribētu laimīgi būt. — Saki man lūdzams, tēvs, kas ir laimīgs?

Tēvs. Laimīgs, mans bērns, ir tas, kam allaž labi klājās, kam mierīga, droša un priecīga sirds un tā cerība iraid, ka šī labklāšana nekad nezudīs.

D. Tad gan bagātais būs īsti laimīgs, tādām nedz bēdas, nedz trūkums, tāds var sagādāt, ko vajaga, var dabūt, ko vien grib.

T. Bet kas ir bagāts?

D. Kam naudas un mantas papilnam.

T. Cik tu domā, kā vaijadzēta bagātam būt?

D. To nevaru zināt.

T. Pareizi, to nevar zināt, jo citam daudz, citam maz vajaga. Kad kādam nabagam simts dālderus dotu, tad bagāts būtu, bet citam tā būtu ļoti maza lieta.

D. Kā tas nākās?

T. Tas caur to nāk, ka tās vaijadzības dažādas ir; dažiem cilvēkiem lielas, dažiem mazas vaijadzības ir, un es domāju, ka tas, kam vairāk ir, nekā viņam vajaga, bagāts, un ka tas, kam mazāk ir, nekā vajaga, nabags iraid; un tā var cilvēks uz divējādu vīzi bagāts tapt, proti, savu padomu vairodams jeb savas vaijadzības mazinādams. Kas daudz grib, tam daudz vajaga, tas būs nabags, kad visu to nevarēs sagādāt; bet, kas sātīgs ir, kam pietiek, tam allaž vairāk būs, nekā vajadzēs, un tad būs bagāts. — Kurš nu ir bagāts, mans dēls?

D. Kam vairāk naudas ir, nekā var izdot, kas visādas vaijadzības var sagādāt un vēl atliek, un tāds būs laimīgs.

T. Kas zin! Bet, kad tās vaijadzības līdz ar naudu vairojās un pieaug, kā tad būs? Nabadziņam tagad pietiek sausu maizi paēst, kad bagāts būtu, tad gaļas gribētu; tevīm, mans dēls, tagad pašu austi svārki pietiek, kad vairāk naudu būtu, tad tu pircīnās drēbes gribētu, un tā rodās trūkums un nabadzība, kad arvienu grib un vairāk iekāro, nekā var sagādāt.

D. Bet, kad tik daudz naudu būtu, ka visas, visas iegribēšanas varētu sagādāt un vēl atliktu, vai tad nebūtu laimīgs?

T. Neticu — kad tāds pārlietu bagāts arīdzan būtu, un viņš nezinātu savu bagātību labi valkot, kad viņš to izšķērdētu, kad viņš caur kārtīgu dzīvošanu savu veselību zaudētu un viņam sāpes un slimības būtu jācieš, kad viņš, bagāts būdams, citus nicinātu, tiem pāri darītu; kad viņa zināma sirds tam sacītu, ka viņš savu mantu ar netaisnību sakrājis, kad viņš no viltņiem top apkrāpts un laupīts; kad viņš dienās

un naktīs tikai gādātu savu krājumu vairot — vai tad vēl būtu laimīgs?

- D. Gan maz — es protu, ka cilvēks arī pie lielas bagātības var nelaimīgs būt, kad priecīga sirds nevaids. [. .]
- D. Bet gudri ļaudis arī brīžam nabagi, neveseli, nicināti etc.
- T. Var gan būt, bet nelaimīgi tomēr nevaids. — Gudrība ir tā zināšana no visiem dzīvības notikumiem to īstenu, vienīgu labumu smelt; kas to prot un dar', tam nevar nekāda nelaime notikt, bet visas lietas tam par labu izdosies.
- D. To vēl es labi nesaprot'.
- T. Tu sacīji, ka gudrs var nabags būt, un to es neticu, jo gudrība māca pieticību, un, kam pietiek, tas pie sava maģuma var mierīgs un priecīgs būt. Gudrais saka, kad man ir sāls un maizes, man apģērbs arīdzan, kam būs man turēt raizes, man tad ir Dievs un gan'. Kad muļķis un visgribis šo to grib un vēlējās, tad gudrais domā, man to nevaijaga, to varu es pieciest, un ar šām domām viņš ne vien savu pašu sirdi apmierina, bet arī citiem labu priekšzīmi dod. Viens gudrais grieķeris vecos laikos, Sokrātes vārdā, sacīja vienureiz, pa tirgus iedams: cik daudz un dažādas lietas es šeit redzu, ko man visu nevaijaga!
- D. Kad arī gudrība palīdz trūkumu un nabadzību panest un gudrs cilvēks, jebšu nabags būdams, var laimīgs un priecīgs būt, vai arī tad būs, kad sāpes jācieš, kad slimis, nevesels, vājš jeb gaudens būs?
- T. Gudrs cilvēks, mans bērns, savu veselību nezaudēs, bet to kā vienu augstu un dārgu Dieva dāvanu cienīs un visu to aizsargās, kas veselību un dzīvību var postīt; viņš zin, ka negausība, slinkums un netīrība veselības ienaidnieki un postnieki iraid, tāpēc viņš allaž sātīgs iekš ēšanas un dzeršanas, jautrs un mudrs pie visādām darišanām un skaidrs un tīrs iekš visām lietām būs; jo sātība, mudrība un spodrība ne vien miesas veselību uztur, bet arīdzan jautru prātu un priecīgu sirdi dod. Un, kad tas arī gadītos, ka tāds bez paša vainas slimis jeb gaudens taptu, nelaimīgs viņš tomēr nebūs! Miesas neveselība un sāpes vieglas un lēti panesamas tiem iraid, kam mierīga un priecīga sirds; arī tādā, lai gan rādās bēdīgā, būšanā varam mēs daudz labus, jaukus tikumus rādīt un citus uz tiem modināt; padevīga paciešana, mierīga cerība, rāms prāts, kādi jauki tikumi, kad tie sirdī mīt un redzami top — un kas ir miesas vājība, kad sirds un dvēsele spīrgta un vesela ir!
- D. Bet, kad no citiem bezvainīgi nicināts, lamāts, apsmiets top, kad gods tiek aizskārts, laupīts un aizņemts, vai tad vēl laimīgs būs?
- T. Vai tu arī zini, kas īsts gods iraid? Tu gan domā, ka augsti, lieli vārdi, dārgas drēbes, brangas ēkas jeb citas tādas lietas godu dod, bet, kas to labi apdomā, tas šādu godu tik lielu

neatradīs. Īsts gods ir tā paša apzināšana, ka mēs gudri, taisni un labi esam, šo īstenu vienīgu godu neviens ne dot, nedz atņemt var; cilvēks pats šo godu var pelnīt jeb zaudēt, un vai tam cilvēkam, kam šis gods zūd; lai tad gan citi dziļi jo dziļi priekš viņu klanās, lai, drēbes un kājas bučodami, locās, kad paša sirds viņam to liecību nedod, ka viņš šo godu peln', kad gudrāks un labāks nevaid kā tie, kas priekš viņa klanās, tad šis gods viņam daudz prieku nedarīs.

D. Bet tomēr sirdī sāp, kad bezvainīgam jācieš jeb gods un labā slava aizskārts top.

T. Voi tu labāki gribētu vainīgs jeb bezvainīgs būt?

D. Bezvainīgs.

T. Tebē! bezvainīgam tas ļaunums, kas no citiem top darīts, tik gauži nesāp, jo tā paša apzināšana tās nenoziedzības vairāk līgsmību un prieku dod. — Tas pats Sokrātes, gudrs, taisns un īsti labs cilvēks, tape no saviem zemesļaudīm (tiem atēneriem¹) cietumā ņemts; viņa gaspaža raudādama nāce viņu apmeklēt un žēlojēs, ka viņam tik bezvainīgam šo kaunu jācieš. Voi tu gribētu, sacīja Sokrātes, ka es vainīgs būtu? — Lai Dievs katru cilvēku par to pasarga sev vainīgu apzināt; tās mokas un sirds sāpes gan neizsakāmas iraid, kad paša sirds saka: šo negodu, šo kaunu esmu es pelnījis, tas ir tā alga manas negudrības, manu netikumumu. — Bet bezvainīgi ciest, mans bērns, tas ir gods un prieks; ar skaidru sirdi savas acis un rokas uz Dievu pacelt un sacīt: mans liecinieks ir debesīs un, kas mani pazīst, mājō augstībā; kas var šo saldu prieku, šo godu mums laupīt, kad tas mūsu sirdī mīt? — un kādi ir šie godalau-pītāji, kas gudriem un taisniem pāri dara? — neprātīgi, netaisni, visvairāk apmānīti ļaudis, kas paši nezin, ko dara. — Tu gan pats atminēsies, mans bērns, no mūsu svētiem ticības stāstiem tās dažādas nicināšanas, nievāšanas un mokas, ko tas gudrākais, tas labākais un svētākais cilvēks bezvainīgi cietis ir, ar kādu padevību, rāmu, mīlīgu sirdi viņš vēl Dievu lūdze priekš saviem slepkaviem. Āk, kam mēs tādi tapt varētum, tad patiesi laimīgi iekš visiem dzīvības notikumiem, laimīgi dzīvodami un mirdami, laimīgi šeit un tur mūžīgi būtum!

D. Tad nu es protu gan, ka gudrība vien var aplaimot un ka cilvēks, kas gudrs iraid, nevar nekad nelaimīgs būt.

T. Gudrība un mīlestība, mans bērns, var cilvēku katrā kārtā laimīgu darīt, lai bagāts jeb nabags, augsts jeb zems, godāts jeb nievāts, vājš jeb spīrgts būtu; gudrais prāts un mīlīga sirds dod mieru, drošību un prieku, un tā ir tā īstena un pastāvīga labklāšana; tad vien var cilvēks no visiem dzīvības notikumiem to īstenu, vienīgu labumu smelt.

¹ Atēniešiem.

- D. Un kas iraid šis vienīgais labums?
- T. Ka mēs jo dienas, jo gudrāki un labāki topam. — Redzi, mans bērns, cilvēkam nebūs pie nekāda dzīvošanas notikuma, lai būt' laime jeb nelaime, ne pārlietu priecāties, ne bēdāties, bet vaicāt: ko varu es no šī notikuma mācīties, kā varētu es caur to gudrāks un labāks tapt, kādas gudrības varu es no tā mācīties, kādus labus tikumus ieņemt, kādus netikumus, kādas nelabas ierašas atmest? kādas labas mācības varēšu es citiem dot? kā būs man izturēties, ka citi no manim ko labu mācīties, labu priekšzīmi ņemt var.
- D. Tā ir gudrība laba gan, bet kas tad tā mīlestība, kāpēc to vēl vajaga?
- T. Mīlestība, mans dēls, ir tā valkošana tās gudrības, viņas augļi; tā kā graudiņš neaugļojās, kad netop sēts un kopts, tā arī gudrība bez izrādīšanas, bez kopšanas, bez augļiem tukša manta ir. Gudri ļaudis ir pasaulē gan, bet viņi savu gudrību neizrād' iekš mīlestības; itin kā naudu plēsējs, kas savu sudrabu un zeltu krājumu šķirstos ieslēdz un nemaz nevalko, naudu krādams krāj un pats badu mirst, nedz citiem ar to kādu prieku dara. Neturi tos par gudriem, kam mīlestības nevaid, kam bārga, cieta sirds ir, kas citus var kaitināt, bēdināt jeb uz kaut kādu vīzi pāri darīt; mācīti gan var būt, bet gudri tādi nevaid.
- D. Kā tad tā mīlestība īsti rādās?
- T. Kad tu, mans bērns, kādu cilvēku mīļu turi, tad tu labprāt viņu pieminēsi, labprāt ar viņu saiesi, sarunāsies, un tas tevim prieku darīs; viss, ko tu pie viņa redzēsi, viss, ko viņš sacīs, tev patiks, un viņam kādu prieku darīt tavu pašu sirdi iepriecinās.
- D. Ko tad būs tā mīlēt?
- T. Dievu un visu, kas no Dieva nāk. Redzi, mans bērns, Dievs ir labs, un viss, ko tu redzi, nāk no Dieva, viss, kas notiek pēc Dieva prāta, mums par labu notiek, ka mums caur to būs gudrākiem un labākiem, tas ir, laimīgiem tapt. Būs mums par to priecāties jeb bēdāties, ka Dievs mūs grib laimīgus darīt?
- D. Zināms, priecāties būs un laimīgiem tapt.
- T. Pareizi, pateicīgi būs mums par visām pasaules lietām priecāties un caur to gudri un labi tapt. Daži cilvēki iekš visām pasaules lietām un notikumiem tikai nereizību un bēdas atron, bet tam gudram cilvēkam, kurā sirdī mīlestība ir, viss notāj prieku un līgsmību dara.
- D. Voi tad ar Dievu varam saiet, sarunāties?
- T. Varam gan; Dievs un Dieva darbi mums visur klāt ir, neviena vienīga lieta pasaulē neir, kas no Dieva nebūtu cēlusies. Viss no Dieva nāk un pie Dieva noved; viņa pieminēšana un mīlestība ir tas avots visas gudrības un labklāšanas. Kas Dievu labprāt piemin, par viņa darbiem priecājās,

savu sirdi un prātu uz Dievu paceļ, tas allaž iekš Dieva biedrības ir un ar viņu sarunājās, lai būt' ar domām jeb ar vārdiem. Dieva pieminēšana mūs no visām ļaunām un bēdīgām domām var pasargāt; kā var tas cilvēks ļaunu domāt jeb darīt, kam tas vienmēr prātā stāv: Dievs mani redz, viņš zin un prot visu, ko es daru jeb darīt gribu. — Kā var tāds cilvēks iekš bēdām noskumt jeb izsamist?

- D. Ak, tā Dieva pieminēšana ir jauka un svēta lieta un var mūsu sirdis ielīgsmot un iepriecināt, tas ir tiešām ties', un to es skaidri redzu un atzīstu; Dievs ir labs un labu dar' kā darīdams — bet voi cilvēkus visus arī ar tādu prieku, ar tādu sirdi varam pieminēt, voi visi tādi labi kā Dievs iraid, voi nemeklē cits citam ļaunu darīt, voi var tādus mīlēt?
- T. Lai būt', mans dēls, kādi būdami, visi Dieva radība, visi viena Tēva bērni; bez Dieva ziņas nespēj neviens ko darīt; kas var Dieva darbus tiesāt, kas var zināt, kāpēc tādu vajaga; kad tikai mēs caur to ļaunumu, ko tie mums domā darīt, gudrāki un labāki topam, tad viņi tiešām mūsu labdarītāji būs; tad nebūs tas grūti darīt, ko Jēzus liek, sacīdams: mīļojiet savus ienaidniekus, lūdziet priekš tiem, kas jums pāri dar'.
- D. Bet voi nebūtu tas labāk, kad visi cilvēki gudri, taisni, godīgi būtu?
- T. Es domāju, ka nebūtu vis; jebšu es neapņemos sacīt, kāpēc, bet Dieva darbus nevar cilvēks tiesāt, kas ir cilvēka saprašana pret Dieva gudrība. Dievs labāki zin', kas labi iraid, un patiesi to viņš ir darījis; jo bezgalīgs ir viņa spēks, gudrība un mīlestība. Bet tomēr jau protam, ka visas lietas mums par labu var izdoties, kad tos prātīgi valkojam; caur viena cilvēka negudrību top cita gudrība, caur viena netikumumu cita tikums modināts, un Dievs, kas par visu valda, katram savu mērķi nolīcis, cik tāļi iet var.
- D. To vēl labi neprot', kā no negudrības gudrība, no netikumiem tikumi ronās.
- T. Tas ir lēti saprotams, mans bērns, kad mēs kādu cilvēku redzam ko negudri darām, tad mācāmies mēs no šīs negudrības sargāties un gudrāki topam; kad mēs kādu netikumumu redzam, tad tas mums rieb un mēs iekš labiem tikumiem apstiprināti tapsim; kad kāds cietsirdīgs nabadziņu no savām mājām izdzen, tad būs cits, kas viņu mīlīgi uzņem; kad tu dzirdi, ka tavš draugs bezvainīgi lamāts top, tad tava sirds nesās viņu pārstāvēt un aizbildināt; kad no viltiniekiem krāpti un laupīti topam, tad rodās labsirdīgi draugi, kas to bagātīgi atdod etc., un visi šie tikumi tapa caur netikumiem modināti, un, jo lieli šie netikumi iraid, jo vairāk tie mums riebšanu dara, jo vairāk mēs caur tiem iekš labiem tikumiem stiprināti kļūsim. Kas var piedzērušu

cilvēku bez šaušalām redzēt un neapņemsies godīgi turēties un sev' par lopu ne darīt. Tā ir Dieva lielā valstī gaisma un tumsība, rāms laiks un vētru briesma, dzīvība un nāve, un Dievs valda par visu, kas viņa žēlīgais prāts notiek, un viņa bērni visi laimīgi būt var.

D. Bet, kad Dievs grib, ka visiem būs laimīgiem būt, kāpēc tad nevaids?

T. Tāpēc, ka visi to netic, ka gudrība un mīlestība mūs laimīgus dara. Ikkatrs pēc miesas prāta gribēšanas sev kādu labklāšanu meklē, un tā cits pēc bagātības un mantām, cits pēc goda dzenās un, tā šurp turp maldīdami, atron, ka šās laimes viltīgas, nepastāvīgas iraid un to mieru un prieku nedod, kas pie īstenas labklāšanas vaijaga ir.

D. Bet voi tad šeit Dieva prāts notiek?

T. Notiek tiešām, mans bērns, ja ne šeitān, tad viņā pasaulē. Voi tu nezini, ka šis laicīgas dzīvības brīds to skola iraid, kur mēs uz mūžības audzināti topam? Dieva valsts mūžīga ir, mūžīgi grib viņš savus bērnus aplaimot; bet šie viņa bērni daždažādi iraid, citi paklausīgi, kas sava tēva prāta labprāt dara, citiem asu rīkstī vaijaga tos pārmācīt un uz mūžīgu labklāšanu gudrus darīt. Gribi tu savu laicīgu un mūžīgu labklāšanu pavieglināt, par īsu, vieglu ceļu tur kļūt, tur Dievs visus savus bērnus grib novest, esi allaž gudrs un labs cilvēks, pieaugi jo dienas, jo vairāki iekš gudrības un mīlestības, netiesā, ko Dievs dara, bet domā, kas viss tas, ko Dievs dara, tāpēc notiek, ka mēs caur to gudrāki un labāki tapt varam. Tāļāki mūsu vāja saprašana netiek; viņā saulē mēs dažas lietas labāki atzīsim, kas šeit tumšas un apslēptas bija, bet priecīgi gribam mēs cerēt, kas mēs pateikdami viņu slavēs, ka viņš mūs kaut gan brīnišķīgi, tomēr žēlīgi vadījis ir.

Kas ir laimīgs?: Sarunāšana viena tēva ar savu dēlu // Latviska Gada Grāmata: Pirmais gadagājums. — 129.—147. lpp.

CILVĒKS (1797)

Kas esmu es, un kāds mans tikums? To saprast māci man, ak Dievs! Tas iraid manas laimes likums sev', kāds es esmu, pazīties. Kas sevi pazīt nemācās, vēl tāļ' no īstas gudrības. — Tas ir tiešām ties'! kad cilvēkam visas pasaules zināšanas un gudrības būtu, kad viņš visu to brīnumu lielu pasaules ēku, Sauli, Mēnesi un to neizskaitāmu zvaigžņu pulku pazītu, kad viņš pašu radītāju tās zemes un debess ar acīm varētu redzēt un sev' pašu nepazītu; tad tiešām vēl liels trūkums pie gudrības, tad tiešām vēl tāli no īstas gudrības būtu. Tāpēc

arīdzan jau vecvecāki gudrinieki un mācītāji iekš savām grāmātām to mācību dod, ka būs mācīties sev' pašu pazīt; bet viņi arī saka, ka šī gudrība ļoti un pavisam grūta iraid. Un kur ir tas cilvēks, kas negribētu labprāt sevi pazīt? Kam tas ne būtu brīžam prātā nācis vaicāt: kas esmu es? no kurienes esmu es cēlies? kāpēc es šeit dzīvoju? Kāds būs mans liktens, kad no šeiienes atstāšu, kad šeitān vairs nebūšu. Dzīva radība esmu es, to es protu, to es redzu; tas vienīgais, tas labākais starp visiem tiem tūkstoš reiz tūkstošiem, kas apkārt manis dzīvo, tas pirmais starp tiem pirmajiem, tas virsnieks par citiem visiem. Lai gan daudzi citi, ko es pazīstu, ilgāki dzīvo, lai gan stiprāki, žīglāki iraid; lai gan vienam lielāks redzēšanas, otram stiprāks ošanas, trešam smalkāks taustišanas spēks piemīt; lai gan prāti viņiem vēl būtu, ko mēs nepazīstam, priekš kuriem mums ne vārdi vēl nevaid; tomēr cilvēku nepāriet, tomēr cilvēks ar savu gudrību visus var pārvaldīt, viņš var padarīt, ka šiem ar visu savu lielāku spēku cilvēkam vajag paklausīt. Kas var to darīt, to pastrādāt, ko cilvēks padara? Kas var savus prātu spēkus tā vairot un stiprināt kā cilvēks? Lopi tikai tik tāļi māk redzēt, kā acis sniedz, bet cilvēks ar tāļuma glāzēm savu redzēšanas spēku var vairot un uz daudz tūkstošām jūdzēm izstiept. Lopi tikai ar citiem var sarunāties, tik tāļi, kā viņu balss sniedz; bet cilvēks ar citiem, kas daudz tūkstošas jūdzes no viņa atstāti ir, var sarunāties un tiem savas domas, vēlēšanas un gribēšanas caur grāmātām zināmas darīt. Putni savas ligzdas tādas pašas taisa, kā tās no iesākuma bijušas; bebris savu rūmi, lai gan skunstīga, lai gan ar ziņu un gudrību taisīta esotī rādās, tomēr citādi nevar taisīt, kā jau no pasaules iesākuma bijusi, kā viņa vecāki un citi to taisījuši iraid. Bet ko nevaid cilvēks izdomājis? Ko nevaid viņš izgudrojis? Kādas jaukas košas ēkas, kādas brangas pilis, kādus lielus pilsātus nevaid viņš uzcēlis? Daždažādus, košus jo košus, lielus jo lielus, tādus, kā viņš ne no vecākiem, nedz citiem redzējis nevaid. Kur viņam locekļi, kur spēki pietrūkst, tur var viņš ar skunstīgiem rīkiem un ieročiem palīgā nākt un izglābties. Skaties tikai cilvēks uz tavu roku! [..]

Tas cilvēks iraid tas vienīgais no visiem šiem tūkstoš reiz tūkstošiem lopiem, zvēriem, putniem jeb citiem visiem, tas vienīgais, kam Dievs gaišu, skaidru saprašanu, gudru iegribēšanu, kas caur saprašanu liekā valdīties, un tādu ierodu devis, kā nevienam citam nevaid. [..] Bet kas ir tā saprašana? Kur tā iraid? vai iekš miesām, vai cilvēkam tāpēc saprašana, ka viņam košāka, vairāk skunstīga miesa jeb citādi locekļi iraid? Tā saprašana ir tas spēks, kas mums piemīt un ar kuru mēs domāt (apdomāt, pārdomāt), atminēties, apcerēt, nolemt, tiesāt, spriest un apzināties varam. Kad mēs ko redzam jeb dzirdam, tad taisimies mēs prātā tādu bildi jeb līdzību no tās redzētas jeb dzirdētas lietas, kuru mēs prātā paturam jeb

glabājam un kad gribēdami atkal atminēties (atcerēties) varam. Kad es vēl nekad nebūtu pilsātu redzējis un cits manim teiktu, ka pilsāts ir tāda vieta, kur daudz dažādas ēkas, lielas un mazas, kā arī baznīcas ar augstiem torņiem kopā pēc līdzīgām starpām, kas ar akmiņiem izbruģotas un ielas sauktas top, stāv, ka tur Rātes jeb Tiesaskungī dzīvo, kas pār ļaudīm valda un tiem tiesu spriež; tad es to visu kopā apdomāju, tā bilde ronās manā prātā, itin kā es to priekš acīm redzētu, un, kad es atkal to vārdu pilsātu dzirdu jeb lasu, tad tas manim atkal prātā nāk. [...] Kad es ko domāju, runāju, gribu jeb daru, tad es (pie pilna prāta būdams) skaidri, gaiši apzinos, ko es domāju, runāju, gribu jeb daru, kā es to daru un kāpēc es to daru. Es tagad rakstīdams skaidri, gaiši apzinos, ka es rakstu, ka es latviskā valodā, jums saprotami rakstu, ka es to tāpēc rakstu, ka tas taptu driķēts, no jums lasīts un apdomāts, ka jūs caur to gudrāki un labāki taptu. [...] tas iraid tas apzināšanas spēks, tas augstākais cilvēku spēks jeb tas iekšķīgais prāts. Šie iraid tie dažādie saprašanas spēki: tas domāšanas, atminēšanas, lemšanas (tiesāšanas), spriešanas spēks, un kas šos visus valda: tas apzināšanas spēks jeb tas iekšķīgais prāts. — Voi gan lopiem arī šādi spēki iraid? [...] tagad tas gan būs tikai zināt, ka lopiem domāšanas un atminēšanas spēks iraid; bet apdomāt, pārdomāt, tiesāt un spriest viņi visai nemāk, un tas apzināšanas spēks, tas iekšķīgais prāts viņiem pagalam trūkst.

Cilvēks // Latviska Gada Grāmata: Pirmais gadagājums. — 1.—4., 9., 10., 13., 14., 16.—18. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi E. Buceniece.

PĒTERIS ERNSTS VILDE

Pēteris Ernsts Vilde (1732—1785) — ārsts, apgaismības un humānisma ideju paudējs — dzimis Vācijā, Pomerānijā. Studē teoloģiju Kēnigsbergas universitātē, pēc tam neilgu laiku jurisprudenci Halles universitātē, no 1751. gada atkal medicīnu Kēnigsbergas universitātē. Greifsvaldes universitātē iegūst medicīnas doktora grādu, pēc tam 1765. gadā pārceļas uz Jelgavu, kur strādā par ārstu, vienlaikus darbodamies arī publicistikā.

1765. gadā Vilde sāk laist klajā nedēļas izdevumu «*Der Landarzt*» [Lauku Ārsts], kurā sniedz padomus dažādu slimību ārstēšanā, taču cenšas pievērst uzmanību arī dzimtcilvēku smagajam stāvoklim Kurzemē. Pēc īslaicīgas uzturēšanās Rīgā

Latweefchu Ahrste

ie b

ihfa mahziba no tham

Wahjibahm,

un no schahs Semmes Sahlehni, ar kurrahm
Zilwekus un Lohpus warr ahrsteht un
isfahloht.

Ac

dafchu zittu labbu Simu un Padohmu, teem
Widsemneefkeem un Kursemneefkeem
par labbu farakstihst, un
Drieffs isdohst

Ober-Pahlen, 1768.

«Latviešu Ārste». *Titullapa*

viņš 1766. gadā pārceļas uz Igauniju, kur sāk vadīt slimnīcu Peltsamā muižā (tag. Jegevas raj.), turpinot Jelgavā aizsākto publicista darbību. 1768. gada jūlijā viņš sāka izdot periodisku ārstniecības izdevumu latviešu valodā «Latviešu Ārste...» (iznāk divdesmit pieci četrļappušu numuri). 1770. gadā Vilde aizsāk periodisku izdevumu vācu valodā «*Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft*» [Vidzemes apcerējumi par ārstniecības zinātni], kuru vēlāk pārstrādā un laiž klajā 1782. gadā. Vilde rakstījis arī apcerējumus par lauksaimniecību, pedagogiju, karalietām. Savos darbos, arī «Latviešu Ārstē», viņš aizstāv cilvēku dabiskās vienlīdzības ideju, parāda latviešu un igauņu zemnieku smagos dzīves apstākļus. Rakstos, kuros apskatīti ārstniecības jautājumi, atrodamas vairākas dabaszinātniskas atziņas.

Zas pirmajs Gabbals

Mihlajs Draugs!

Ne brīnīties! es tevī nosauzu par Draugu, un tu man tahds esi. Manna Rābta ir Zittakda. Kā tā tādja, to es apstīnohs! bet ne Kāšch! es pretti tev ne dišhofšohs, tutahds Zilwehzius Kā es vats, no Deeva radēhts man par Zuhwaku un Kaddineeku. Zas man ne reebj wišs! tapehž es tevī eeraugu un sirdsniģi mihlā tuern, tev labbu darridams. Prohiti: sepe tev labbus mahklus zelschu un wajjadfigu padohmu spreedischu,

„Kā tu Nemahzemeeks, meefas Besselbn warri glab
„bahz; usmahdantus Bahjimus zaur Deeva Spehku
„ar labbahm Sahlehm dšht, un tā pee tarva grūhta dar
„ba, un pee tarvas Saimneežbas weikni un sekni red
„seht, wātrak ne tā tu nejehdfigs to, lihds schim redsejs
„ehi!

Sūnams: bes tarva Mahzitaja tev iustizāni Draugi
zett! kas tev gurdehojuscham un gulderim labbu padoh
mu spreesch? kas tev Dusulam us taidahm pascham kah
jimam isdehdejuuscham pahstins ir? kas tev twihēda
mani Karfoni wilgunu pasnech? Kas to kaisdānu
ur

«Latviešu Ārste». Ievada fragments

DARBI

Der Landarzt. — Mitau, 1765—1766.

Latviešu Ārste jeb īsa mācība no tām vājībām un no šās zemes zālēm, ar kurām cilvēkus un lopus var ārstēt un izzālot: Nr. 1—25. — Oberpāle, 1768—1769.

Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft. — Schloß Ober-Pahlen, 1770.

Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft. Zwote verbesserte Auflage. — Schloß Ober-Pahlen, 1782.

Die Kriegwissenschaft für junge Leute, welche in den Soldatenstand treten wollen. T. 1. — Schloß Ober-Pahlen, 1783.

LITERATURA

Vilde P. E. Latviešu Ārste / Langes 1768. g. tulk. teksts. — R., 1991.

Karulis K. «Latviešu Ārste» mūsu kultūras vēsturē // Varavīksne. — R., 1968. — 291.—305. lpp.

Gadebusch F. G. Liefländische Bibliothek. — Bd. 3. — S. 299—304.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4 — S. 516, 517.

LAUKU ĀRSTS (1765)

Otrais gabals

[.] Katrs, kam pazīstama šejienes iekārta, zina, ka vienkāršais lauku cilvēks dzīvo, pakļauts stingrā kalpībā. Viņa nožēlojamā mitekļi pa lielākai daļai nesastop neko citu kā nabadzību un trūkumu. Pēc smago dzimtcilvēku pienākumu izpildīšanas, ko viņš veic savam kungam, viņam bieži pat tik daudz nepaliek pāri, lai vilktu nožēlojamo dzīvību. Šīs pasaules priekī viņam ir pilnīgi sveši. Viņš nezina gandrīz nekāda cita iepriecinājuma kā dzeršanu. [.]

Sestais gabals

Štāla piekritēji allaž grib apgalvot, ka visas pārmaiņas mūsu ķermenī izraisa dvēsele. Mehānicisma piekritēji¹ grib sameklēt slimību pamatu mūsu locekļu uzbūvē, citi grib mūs pārliecināt, ka mēs neesam nekas vairāk kā mašīnas. Mēs ar savu rakstāmspalvu nekad nepiedalīsimies šajos neauglīgajos strīdos. Cilvēkmīlas ugunij vajag apgarot mūsu drosmi. Pie labās rokas mēs kā pavadoni izraudzīsim prātu, pie kreisās — pieredzi, un ne viens, ne otrs nedrīkst attālināties no mūsu sāniem. Ar tādu uzticamu pavadonību mēs pa slidenu un bīstamo ārstniecības mākslas ceļu, uz kura klupuši arī pieredzējuši meistari, varēsim spert drošus un stingrus soļus.

Tulkojums no vācu valodas.

Der Landarzt. — S. 9. 43.

LATVIEŠU ĀRSTE (1768)

Tas pirmais gabals

Mīlais draugs!

Nebrīnījies! es tevi nosaucu par draugu, un tu man tāds esi. Mana kārta ir citāda kā tā tavaja, to es apzinos! bet nekaiš! es pretī tev nedīžošos, tu tāds cilvēciņš kā es pats no Dieva radīts

¹ Tādus uzskatus pauž Hermanis Būrhāfe, izcils holandiešu ārsts, kurš, līdzīgi T. Hobsam, cilvēku fizioloģiju cenšas skaidrot galvenokārt ar mehānikas likumiem. Būrhāfe vairākkārt minēts Vildes darbos.

man par tuvāku un radnieku. Tas man neriebj vis! tāpēc es tevi ieraugu un sirdsnīgi milā turu, tev labu daridams. [..]

Man rūp, tev' vājā laikā tik tukšu esam, asaras birst, to uzdomādamam.

Tā mīlestība, žēlums un mans pienākums ir tie mudinātāji tevi izmācīt un dzījamaju ierādīt. Dzījamaju no zālēm, ko tu gan pazīst', bet viņu brūķi neproti.

Vispirmāki es tev kādu atdzisinājamaju karsonī iemācīšu, tāpat arī kādu pulveri, kad krūts cieta un aizsmakusi, tā ka nespēj atpūst un atklepot. Vēl es rādišu, kādu plāsteri, zalvi un pulveri darināt, uz vātīm, augoņiem, budžiem un lēkatņiem liekamu, kā tas viss drīzi apdzīst.

Klaus' vēl: es kā ārstnieks pazīstu arī tās vājības un vainas to zirgu un lopu. Es kā zāļu zinātājs un nozīmētājs uzzīmēšu tev tās zāles katrā skādē derīgas.

Ir arājam es dažu labu ziņu un mākslu atmetīšu, ko tu, arājs būdams, līdz šim aplam neatgīdāj's. Tu dzīvs, miris uz darbu krīti, kūņodamies pēc vecas ticības, un nezini: kā mūsu laikā tā saimniecība izlētīta esus dažās lietās. Dažs dareklis glīšākā un izveicīgākā vīzē var notikt, kā tu strādā, tev nevižo neko mēdzināt.

Tavs draugs būdams, es arīdzan tavs pamācītājs un rātmanis kļūšu, tev rātiņ mācīdams, kur nākās. Kur tu uz maldāmu ceļu izlaipojies, es tev' uz labumu atgriezīšu. Prāta cilvēks! es apceros, kā tu manu mācību labam iesaņemsies, kā tu izdabīgs un vērselīgs būsi pēc maniem priekšrakstiem, tev par veiksmi no labas sirds izdotiem.

Grūši tu manim šo darību aizmaksāsi. Nekaiš! es tomēr pietikšu, es netikāju citu maksu kā tavu mīlestību. Man mil: ja tu man uztici un pēc maniem likumiem turēsies. Jašu man sen nīkoņa bedrē apbestam vēl tavi bērni un bērnu bērni pateicības sacīs. Un tas man' sadomājušu urdīs: tev ik nedēļas tādu driķētu lapu un ierādīšanu priekšā likt.

Latviešu Ārste. — 2.—4. lpp.

VIDZEMES APCERĒJUMI PAR ĀRSTNIECĪBAS ZINĀTNI (1770)

Otrais gabals

[..] Vieni parādās purpura mirdzumā, viņus pavada svīta, kas katru vārdu godbijīgi cenšas nolasīt no lūpām pavēlniekam, pēc kura mājienu jau tūkstoši stāv gatavībā ātri izpildīt pavēles, turpretim lielākā daļa zemes iedzīvotāju ir dzimusi tikai tam, lai savu mūžu nodzīvotu nožēlojamā kalpībā. Viņi ir izraudzīti tikai tam, lai dienu no dienas rakņātos pa zemi, lai ar

savu moku sviedriem barotu augstmaņus, dotu līdzekļus viņu baudām, vairotu viņu pārpilnību. Visvairāk mūsu izbrīnu var izraisīt tas, ka pati providence mums ir piešķirusi dažas tādas lomas, kas mūsu prāta vātajā mirdzumā, paviršā acu uzmetienā varētu šķīst dažā ziņā pat nosodāmas. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Liefländische Abhandlungen von der Arzneywissenschaft. — S. 12.

VIDZEMES APCERĒJUMI PAR ĀRSTNICĪBAS ZINĀTNI, OTRAIS PĀRLABOTAIS IZDEVUMS

Otrais gabals

[..] Dabai piemīt precīza un stingra kārtība, kas pastāv ne tikai dabā, bet arī visās patiesībās¹. Tās jau no dabas noliktas nešķiramā kopībā. Šo dabisko kārtību cilvēkam nācās izpētīt un zināt precīzi. Taču šis ceļš viņam šķiet nesvarīgs vai arī pārāk vienkāršs. Tāpēc viņš atļaujas konstruēt patiesības un veidot sistēmas pēc paša izdomātiem likumiem, ko vislabāk salīdzināt ar kāršu namiņiem, kurus viens bērns uzceļ un cits atkal sagāž. Kamēr turpināsies sistēmu būvēšanas entuziasms, mēs nevarēsim iedziļināties zinātnēs. Kad atnāksiet jūs, svētlaimīgie laiki, kad cilvēks, brīvs no sistēmu važām, domās ar veselu un nesamākslotu cilvēka prātu, kad cilvēka saprāta tiesības būs atkal atjaunotas. Mūsu mazbērni varbūt piedzīvos šo laimi. [..]

Trešais gabals

[..] Kuru gan jau no pirmā acu uzmetiena nepārņems godbijība, ieraugot savā priekšā sapulcējušās dažādas personas, kas bez lepības par savu amatu, bez iedomības par savām spriešanas spējām viens ar otru apspriestos. Kur princis atklāti ar vēlīgu sejas izteiksmi runātu par valsts lietām, par darba uzsākšanu savā zemē, par tirdzniecības un zemkopības uzplaukumu, bet tirgotājs viņam līdzās dziļdomīgi aprēķinātu ienākumu un zaudējumu līdzsvaru. Kur princim labajā pusē karavadonis, apmainījis savu zizli pret gana zizli, stāvētu blakus pilsonim, kurš ieteiktu labākos mākslu un zinātņu atradumus. Tāpat kā kareivju pulks parāda savu drosmi, pārvarot grūtus

¹ Oriģinālā «in allen Warheiten». Iespējams, ka tā ir iespaidklūda. Pēc konteksta ticamāk būtu «in allen Wesenheiten» — visās lietās.

šķēršļus nocietinātā apvidū, tā arī zemnieks vaļsirdīgi izstāsta savas domas un dara zināmu savu pieredzi, saņemot valsts vīra piekrišanu saviem uzskatiem. [..]

Ceturtais gabals

[..] Visas citas mašīnas, ja tās reiz samontētas, turpina darboties nepārtrauktā kārtībā, līdz beidzot uzvelkamās atsperes ir nolietojušās un kļuvušas nederīgas tālākai kustībai. Tikai mūsu ķermenis, apbrīnas cienīgākais dabas meistardarbs, neskatoties uz visu tā pilnību, var tikai dažus acumirkļus pastāvēt bez ārējo lietu līdzdarbības. [..]

Septiņpadsmitais gabals

[..] Uzspiesta metode mums vēl padara zinātnes apgūšanu neiedomājami grūtu. Pirms mēs spējam sasniegt tās iekšieni, mums vispirms jāiemācās daudz sausu patiesību, kas smeltas no tāla avota. Rūgtās čaumalas jau tā sabojā mūsu gaumi, ka mēs pat īsti nevaram izjust kodola saldumu. Es nepeļu metodes, tās ir katras zinātniskas izziņas nepieciešama sastāvdaļa, es peļu tikai tās, kuras lielo vairumu pamet pagalmā stāvot un tikai ļoti nedaudziem paver ieeju zinātnes svētnīcā. [..]

Divdesmit devītais gabals

Filozofējošs ārsts nevar ierādīt dvēselei nekādu citu uzturēšanās vietu kā smadzenēs, tur, kur nervu izejas vietā koncentrējas visas ķermeņa sajūtas. [..] Cik apbrīnojamas gan ir mūsu dvēseles attiecības. Es, kurš tā domā un to pieraksta, pats nezinu, kur atrodas mana īstā uzturēšanās vieta, kur es mītu. Mani pārlicina, ka es laikam dzīvoju kādā tumšā smadzeņu alā. Es tam ticu tāpēc, ka pasaulē nesastopu nevienu, kas varētu pierādīt pretējo. Pats es to uzskatu par ticamu, tāpēc ka šeit šaurā telpā sanāk kopā visi nervi, manu sajūtu instrumenti. Tikai, lūk, kādas šaubas mani uztrauc! Pierāda, ka es kā vienkārša būtne neesot spējīgs būt ne ar kādām dimensijām, ka es par savu telpu lietojot tikai matemātisku punktu. Vai man tādēļ vajadzētu būt ieslēgtam smadzenēs, ka šeit tuvumā ir visi nervi? Pati smalkākā nervu šķiedriņa manai telpai jau ir par lielu, kā tad es varētu izplesties pa tik daudziem nervu punktiem, ka varētu apzināties pārmaiņas ikvienā no tiem? Vai arī jums, dabas zinātniekiem, vajadzētu likt man pastāvīgi ceļot no viena nervu punkta uz otru manā šaurajā cellē? Bet

ko darīt tad, ja vienlaikus tiek kairināti daudzi nervi, vai tad nav jāklejo apkārt drīz uz vienu, drīz uz otru? Te man jāierobežo mana ziņkāre. Es nomierināšu sevi ar to, ka apzinos pat sevi un savu ķermeni. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Liefländische Abhandlungen von der Artzeneywissenschaft, zwote verbesserte Auflage. — S. 12, 18, 25, 131, 225, 226.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis F. Jaunbelzējs.

VILHELMS KRISTIANS FRIBE

Vilhelms Kristians Fribe (1762—1811) — Apgaismības laika darbinieks — dzimis Vācijā. 1781. gadā sāk studēt Gētingenes universitātē teoloģiju un pedagogiju, interesējas arī par statistiku, dabaszinātnēm, fiziku. 1784. gadā ierodas Vidzemē, kur strādā par mājskolotāju Gaujienā, pēc tam Alūksnē. 1801. gadā pārceļas uz dzīvi Rīgā, kur kļūst par Vidzemes Vispārnodeiīgās un ekonomiskās biedrības sekretāru, bet kopš 1804. gada vienlaikus pilda arī Rīgas aprinča skolu inspektora pienākumus. 1810. gadā Tērbatas universitātē Fribem piešķir filozofijas doktora grādu. Miris Rīgā.

Savā pirmajā darbā «*Etwas über Leibeigenschaft und Freiheit, sonderlich in Hinsicht auf Liefland*» (Daži vārdi par dzimtbūšanu un brīvību, it īpaši attiecībā uz Vidzemi; 1788) Fribe uzsver īpašuma tiesību izšķirošo nozīmi zemnieku stāvokļa uzlabošanā, tomēr dzimtbūšanas atcelšanu uzskata par iespējamu tikai tālākā nākotnē. Pēc autora domām, dzimtcilvēki pārdomāti jāsaģatavo brīvības piešķiršanai, lai viņi pakāpeniski kļūtu kulturāli, uzņēmīgi un strādīgi. To varētu sekmēt zemnieku iesaistīšana divos ienesīgos pasākumos — linu pārstrādāšanā audumos un kartupeļu audzēšanā, par ko Fribe cenšas pārliecināt muižniekus savā nākamajā apcerējumā «*Erster Anfang zur Kultur der liefländischen Bauern*» [Pirmie uzmetumi jautājumā par Vidzemes zemnieku kultūru; 1789]. Galvenā uzmanība būtu pievēršama zemnieku bērniem, mācot viņiem līdz ar katehismu arī derīgus rokdarbus.

Jau dažus gadus vēlāk sarakstītajā plašajā darbā «*Handbuch der Geschichte Lief-, Ehst- und Kurlands zum Gebrauch für Jedermann*» [Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēstures rokasgrāmata ikviena lietošanai; 1791—1794, 1.—5. sēj.], pievēršoties dzimtbūšanas rašanās un attīstības vēsturei, Fribe to aplūko kā apgaismotājs, kurš smēlies atziņas Voltēra, P. Beila,

J. G. Herdera darbos. Viņš norāda uz XIII gs. notikušās vācu agresijas īsto cēloni — cenšanos iegūt bagātību un zemi, nepārprotami nosoda muižniecības ideologu kultivēto «kultūrtrēģerisma» koncepciju un dzimtcilvēku nežēlīgo izmantošanu, uzsver prāta prioritāti cilvēka dzīvē un dabas izziņāšanā.

1794. gadā sarakstītajā apcerējumā «*Physisch-ökonomisch' und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehstland.*» [Fiziski ekonomiskas un statistiskas piezīmes par Vidzemi un Igauniju..] sastopami izteikumi, ka zemniekam būtu piešķiramas īpašuma tiesības uz zemi.

Frībe par sava laika lauksaimniecības un tās atsevišķu nozaru stāvokli sarakstījis vairākus darbus, kas pievērsuši zinātnieku uzmanību kā visai nozīmīgs agrārās vēstures izpētes materiāls.

IZTEIKUMI

Frībe visai skaidri saskatījis dzimtbūšanas īsto seju un jutis zemniekiem līdzī, taču viņa priekšlikumi varēja vienīgi mīkstināt ļaunuma sekundārās izpausmes, bet neskāra tā dziļāko pamatu.

A. Johansons

DARBI

Etwas über Leibeigenschaft und Freiheit, sonderlich in Hinsicht auf Liefland // Hupel A. W. Der nordischen Miscellaneen. — R., 1788. — Stück 15—17. — S. 744—768.

Erster Anfang zur Kultur der liefländischen Bauern // Hupel A. W. Der nordischen Miscellaneen. — R., 1789. — Stück 18. — S. 524—546.

Handbuch der Geschichte Lief-, Ehst- und Kurlands zum Gebrauch für Jedermann. — R., 1791—1794. — Bd. 1—5.

Physisch-ökonomisch' und statistische Bemerkungen von Lief- und Ehstland, oder von den beiden Statthalterschaften Riga und Reval. — R., 1794.

LITERATURA

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 1. — S. 607—612.

Viksnis N. Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē: 1. — R., 1937. — 230.—250. lpp.

Vipers R. Vidzemes apgaismotāji XVIII gadsimtenī // Latvieši. — R., 1932. — 2. sēj. — 45.—47. lpp.

Johansons A. Latvijas kultūras vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1975. — 78. lpp.

DAŽI VĀRDI PAR DZIMTBŪŠANU UN BRĪVĪBU, IT ĪPAŠI ATTIECĪBĀ UZ VIDZEMI (1788)

Arī Vidzemes vietējie zemnieki nākotnē, tāpat kā ikviens lielās Krievijas valsts zemnieks, kādreiz baudīs brīvību. Taču mūsu gadsimts nepiedzīvos šo laimīgo pārmaiņu — *Revolution*. Vēl palikušajā gadu desmitā vairs nav iespējams īstenot šo lielo darbu, kas nāktu par labu valsts, dzimtkungu un zemnieku labklājībai. Taču būtu labi, ka jau tagad tiktu sperti pirmie soļi šajā virzienā un sastādīti attiecīgi projekti, lai nākamais gadsimts un nākamās paaudzes baudītu augļus un ar pateicību varētu atskatīties uz priekštečiem, kas nopietni uzsākuši rūpēties par cilvēces godu. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Etwas über Leibeigenschaft und Freiheit... — S. 745, 746, 756, 757.

PIRMIE UZMETUMI JAUTĀJUMĀ PAR VIDZEMES ZEMNIEKU KULTŪRU (1789)

[..] Zemnieks pat ķertots pie darba, ja viņam vispirms tiktu atņemts aizspriedums: «Es varu strādāt, cik daudz vien gribu, taču tas viss pieder nevis man, bet manam kungam.» Lai to viņš izskaustu, katram muižniekam būtu taisnīgi jāizlieto visi līdzekļi mīlestības un uzticēšanās izraisīšanai zemniekā.

Ja tas īstenotos, kādu gaišu izredžu pilnu nākotni turpmākajām paaudzēm veidotu strādīgi cilvēki! Cilvēki, kas ar lepnumu varētu teikt: «Tas ir mans, un šis manējais pieder arī maniņiem bērniņiem.» [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Erster Anfang zur Kultur der liefländischen Bauern. — S. 546.

VIDZEMES, IGAUNIJAS UN KURZEMES VĒSTURES ROKASGRĀMATA (1791—1794)

Pirmais periods

NO VĀCIEŠU PIRMĀS IZCELŠANĀS KRĀSTĀ LĪDZ LAIKAM,
KAD APVĪENOJĀS ZOBENBRĀĻU ORDENIS AR VĀCU ORDENI.

No 1158. gada līdz 1237. gadam

III. Vāciešu stabilā apmešanās uz dzīvi.

Meinhardis, Bertolds, Alberta Zobenbrāļu ordenis

Viņam, t. i., bīskapam Bertoldam, 1198. gadā kā trešais bīskaps sekoja Brēmenes domkungs Alberts fon Apelderns. Viņa valdīšanas trīsdesmit gadi, nemitīgie kari ar lībiešiem,

igauņiem un lietuviešiem, turklāt arī tas, ka viņš bija Livonijas īstenais izveidotājs, — tas viss padara viņu sevišķi ievērojamu.

Ja mēs precīzi aprakstītu katru atsevišķo gadu pēc hronikas, rezultāts būtu vienmuļš. Katrs gads tika iezīmēts ar asinīm, kuras savervēto kristiešu biežās atkrišanas dēļ plūda aizvien vairāk.

Izsmalcināta politika, savienota ar slīpētu priesteru izmaiņu, ir tās Alberta rakstura iezīmes, ko tik ļoti cildina Latviešu Indriķis.

Ja viņš vēlējās būt veiksmīgāks par saviem priekštečiem, viņam savu centību vajadzēja atbalstīt ar lielāku spēku. Tā arī notika. Ne jau nožēlojamu nabadzīgu mūku pavadībā viņš guva valdījumā savu bīskapiju, bet gan 500 ar zobeniem bruņoti un ar krustu svētīti svētceļnieki viņam palīdzēja iedēstīt gana zizli.

Viņš prata izmantot labvēlīgu brīdi, kad ceļojošie krusta karotāji bija pārliecināti, ka viņi ievāc likumīgu kara laupījumu, kad tie svētītu privilēģiju aizsegā slepkavoja cilvēkus, kuru reliģija bija citāda nekā viņiem. [..]

IV. Alberta kara ainas ar Zobenbrāļu un Vācu ordeņa palīdzību pret līviem, lietuviešiem, krieviem un igauņiem

Ar šo zaudējumu, t. i., Vilandes krišanu krustnešu rokās, 1210. g. igauņi vēl nebija pakļauti vai galīgi novājināti. Cik lielam jābūt neizglītotu dabas tautu brīvības jēdzienam, ja šī brīvība ir jāizpērk? To var gan apspiest, bet nekad nevar apslāpēt! [..]

VII. Valsts satversme; kristīgo stāvoklis, lībieši un latvieši, viņu reliģija

[..] Lībiešus, igauņus, latviešus utt. nevar uzskatīt par pilnīgi mežonīgām tautām. Tādi viņi šķita vāciešiem, kas uz viņiem raudzījās caur savām teoloģijas brillēm. [..] Viņus nevar vainot par to, ka viņi daudzkārt sacēlušies un bieži vien atkrituši no kristietības; to nevar uzskatīt kā liecību par jaunu nacionālo raksturu. Brīvība bija viņu dabiskā tiesība, un to viņi centās aizstāvēt. [..]

Maz ir tādu zemju, kas baznīcas klēpim būtu pirktas par tik dārgu cenu kā šī zeme, un maz zemēs ir tā pūlējušies cilvēku asinis atkal nomazgāt ar kristāmo ūdeni kā šeit. Diezin vai asinskārīgie spāņi tā plosījās starp miermīlīgajiem meksikāņiem kā šeit vācieši! Un vestfālenieši kā cienījami skolnieki uzticīgi gāja pa asinīm slacītajām pēdām, ko bija iestaigājis Kārlis Lielais, kurš dažus gadsimtus pirms tam viņu pašu tēvu-tēviem tāpat bija sludinājis kristietības mācību. [..]

Otrais periods

NO VĀCU ORDEŅA VALDĪŠANAS SĀKUMA VIDZEMĒ LIDZ LIVONIJAS ORDEŅA MESTRA PIRMAJAM MĒĢINĀJUMAM IEGŪT NEATKARĪBU NO VIRSMESTRA PRŪSIJĀ.

No 1237. gada līdz 1439. gadam

V. Zemnieku stāvoklis; dzimtbūšana, nemieri Igaunijā; valsts satversme

Izzūdot nacionālajai brīvībai, tagad izzuda arī personas brīvība. Šai periodā stājās spēkā īsta dzimtbūšana, un igauņi, lībieši, latvieši un kurši uz visiem laikiem zaudēja mānīgo brīvības cerību pēdējās atliekas.

Pat pāvesta bullas nebija spējīgas fūriju dzimtbūšanu aizdzīt atpakaļ uz Tartaru¹.

Debesis muižniecībai, paradīze garīdzniecībai, zelta bedre svešniekiem, elle — zemniekiem, — tāda parunas gudrība tagad tēlo Livoniju. Attālums starp debesīm un zemi raksturo visu šo laikmetu, ja arī šī paruna būtu tikai pa pusei patiesa.

Tik daudz ir skaidrs, ka muižniecības svētums un garīdzniecības paradīziskais dzimums balstījās uz zemnieku verdzības mokošajām važām. Zemnieks kļuva par parastu nastu nesēju dzīvnieku garīdzniecībai, bruņniecībai un muižniecībai.

Jau laicīgais kungs viņam bija uzlicis pārmērīgas nodevas un kļaušas, tad vēl nāca bīskaps ar savu daudzskaitlīgo svītu un varmācīgi uzspieda savas garīgās prasības, desmito tiesu utt. Tāpēc bieži vien nācās izlietot pēdējos spēkus, lai šādus dīkdienus pabarotu. [..]

Trešais periods

NO LIVONIJAS ORDEŅA MESTRA MĒĢINĀJUMA IEGŪT NEATKARĪBU NO VĀCU ORDEŅA LIDZ PLETENBERGA NĀVEI.

No 1439. gada līdz 1535. gadam

V. Reformācijas ieviešana Vidzemē; traģiskie notikumi Rīgā un Tērbatā

[..] Katrs cilvēks, kas sāk domāt pats, tomēr grib, lai atklāti tiktu izrādīta zināma reliģiozitāte, kaut vai tikai skata pēc, tikai vajaga, lai tā nebūtu nejdzīga un pretēja veselajam saprātam, citādi viņš tajā atrod savas važas. [..]

¹ Grieķu mitoloģijā pazudināto cilvēku mitekļis — slēgta pazemes telpa, kas atrodas tik dziļi pazemē, cik augstu virs zemes ir debesis.

Nav atrodamas nekādas pēdas, ka zemnieks Vidzemē un Igaunijā savas toreizējās reliģijas pārmaiņas laikā būtu kaut aci pamirkšķinājis, savu iepriekšējo aizstāvējis vai par kādu jaunu aiz pārliecības cīņijies. [..]

Ceturtais periods

NO PLETENBERGA NĀVES LIDZ ORDEŅA MESTRU VALDĪŠANAS BEIGĀM.

No 1535. gada līdz 1563. gadam

I. Notikumi un valsts incidenti iekšzemē līdz krievu karam

[..] Divu visnozīmīgāko apvērsumu laikmeti apvienojās sešpadsmitajā gadsimtā. Divi mūki izraisīja tādas pārmaiņas, kam bija ārkārtīgi liela ietekme uz tikumiem, kultūru, zinātni, kara mākslu un valsts iekārtu. Luters skaidroja galvas, un Švarcs ar savu tagad aizvien vairāk un vairāk karā izmantojamo pārkonu piešķīra pasaulei gluži citādu veidu. Gadsimtiem ilgi barotais bruņniecības gars ielīda savā kapā. Citāda taktika lika bruņās tērptajam bruņiniekam rīkoties pēc citāda priekšraksta, viņš vairs nevarēja būt tas, kas viņš tik ilgi bija bijis. [..]

IV. Pārāk neizglītots, neapgaismots un verdzībā novārdzināts bija zemnieks, lai piedalītos mazākā vai lielākā mācītāju godināšanā. Viņi drīzāk bīskapos un mūkos saskatīja savus pirmos tirānus un savas brīvības laupītājus

[..] Kaut taču es varētu šī perioda beigās zemnieku verdzības važas, ar kurām viņi kopš 1158. gada bija sasaistīti, tagad, beidzoties ordeņa mestru valdīšanai, parādīt kā sarautas! Tomēr katra pārmaiņa, kuru Vidzeme pārdzīvoja, iezeļmiešiem padarīja verdzības jūgu aizvien smagāku un smagāku.

Brīvi, vārda šaurākajā nozīmē, garīdzniecība, bruņniecība un muižniecība pa pilnam baudīja zemes augļus, kamēr zemniekam bija jāmokās dzimtbūšanas spaidos. Visas nodevas gūlās uz viņu; ja turklāt vēl ņem daudzkārtējās ienaidnieku laupīšanas, biežās neražas, kara nodevas u. tml., tad jābrīnās par to, ka šajā pat vairāk kā ēģiptiešu kalpībā igauņu un latviešu pēcnācēji vēl ir saglabājušies līdz mūsu laikam. [..]

Devītais periods

NO OLIVAS MIERA LIDZ PĒTERA LIELĀ PILNĪGAI VIDZEMES IEKAROŠANAI.

No 1660. gada līdz 1710. gadam

Otrā nodaļa. Vidzeme un Kurzeme zem Kārļa XII

V. Valdības satversme Vidzemē un Igaunijā šī perioda laikā

[.] Zemnieku interesēs tika izdoti vairāki svarīgi rīkojumi. Cik stingri Kārlis XI izturējās pret dižciltīgajiem, atņemdams tiem viņu varas svarīgākos avotus, tik iecietīgi valdība vispār apgājās ar zemnieku. [.]

Zemnieks visādā ziņā palika piesaistīts savai dzīvesvietai, un šķietamā valdības cenšanās padarīt viņu cildenāku bija tikai okeānā iesviesta dzirkstele, jo saskaņā ar zemes satversmi dzimtbūšanai vēl bija jāturpinās. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Handbuch der Geschichte Lief-, Ehst- un Kurlands zum Gebrauch für Jedermann. — Bd. 1. — S. 62—64, 94, 128, 129, 139, 236—238. Bd. 2. — S. 133, 144, 180, 181, 249, 276. Bd. 3. — 327, 328. Bd. 5. — S. 210, 213.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis
F. Jaunbelzējs.

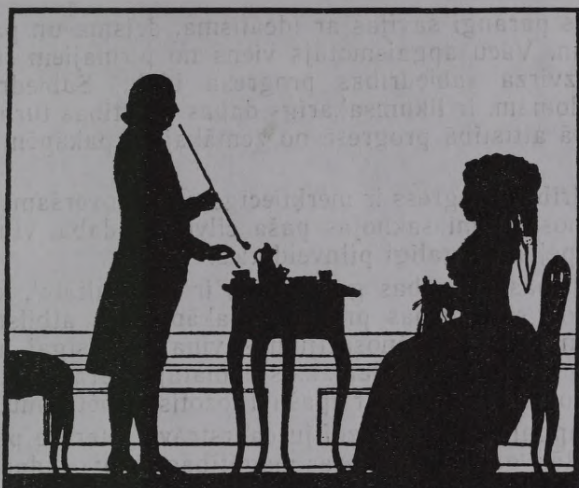
JOHANS GOTFRIDS HERDERS

Johans Gotfrīds Herders (1744—1803) ir viens no ievērojamākajiem XVIII gs. vācu apgaismotājiem, humānists, demokrāts, «Vētras un dziņu» kustības aizsācējs un tās ideologs.

Viņš dzimis nelielā Austrumprūsijas pilsētiņā Morungenā trūcīga skolotāja ģimenē; 18 gadu vecumā iestājies Kēnigsbergas universitātes teoloģijas fakultātē.

1764. gadā Herders dodas uz Rīgu, kur strādā par Domskolas rektora palīgu. Šajā laikā viņš apceļo Vidzemi. Vienkāršās tautas smagais darbs un beztiesiskais stāvoklis izraisa viņā dziļu līdzjūtību, bet tautas dzīves vērojumi rosina interesi par tās tradīcijām, ticējumiem, dziesmām.

Rīgas periodā intensīvi noris Herdera filozofisko uzskatu attīstība. Viņa darbos «*Fragmente über die neuere deutsche Literatur*» [Fragmenti par jaunāko vācu literatūru; 1767] un

J. G. Herders ar sievu Karolīnu pie kafijas.
Ap 1785. g.

«*Kritische Wälder*» [Kritikas meži; 1769] iezīmējas materiālisma un panteisma tendences, izskan doma par valodas un domāšanas dabisko cilmi. Šādi uzskati ir grūti savienojami ar garīdznieka pienākumiem, kurus Herders veic līdztekus pedagogiskajam darbam, un, domājams, tādēļ pēc 5 gadu ilgas veiksmīgas darbošanās Rīgā vācu apgaismotājs pilsētu atstāj un dodas uz Parīzi, bet pēc tam atgriežas Vācijā.

Neilgu laiku viņš uzturas Hamburgā, Eitihā, tad pārceļas uz Strasbūru, kur 1770. gadā iepazīstas un sadraudzējas ar J. V. Gēti. 1771.—1776. gadā Herders ir galma mācītājs Bieburgā. Šajā laikā viņš aktīvi piedalās «Vētras un dziņu» kustībā, daudz uzmanības veltī tautasdziesmu vākšanai un pētīšanai.

Jauns posms Herdera mūžā sākas 1776. gadā, kad Veimāras hercogs piedāvā viņam superintendenta vietu pilsētas protestantu baznīcā. Veimāras periodā vācu apgaismotājs saraksta savus ievērojamākos darbus «*Ideen zur Philosophie der Geschichte Menschheit*» [Idejas par cilvēces vēstures filozofiju; 1784—1791, 1.—4. sēj.] un «*Briefe zur Beförderung der Humanität*» [Vēstules humanitātes veicināšanai; 1793—1797, 1.—2. sēj.].

Herdera dzīves pavediens pārtrūkst 1803. gadā Veimārā; viņš apglabāts pilsētas baznīcā.

Herders ir viens no pretrunīgākajiem domātājiem filozofijas vēsturē: viņa darbos materiālistiskās idejas un meistarīgi

dialektikas paraugi savijas ar ideālisma, deisma un panteisma elementiem. Vācu apgaismotājs viens no pirmajiem filozofijas vēsturē izvirza sabiedrības progresa ideju. Sabiedrība, pēc Herdera domām, ir likumsakarīgs dabas attīstības turpinājums, un tā savā attīstībā progresē no zemākajām pakāpēm uz augstākajām.

Sabiedrības progress ir mērķtiecīgs un nenovēršams process, tā priekšnosacījumi sakņojas paša cilvēka iedabā, viņa potenciālajās spējās bezgalīgi pilnveidoties.

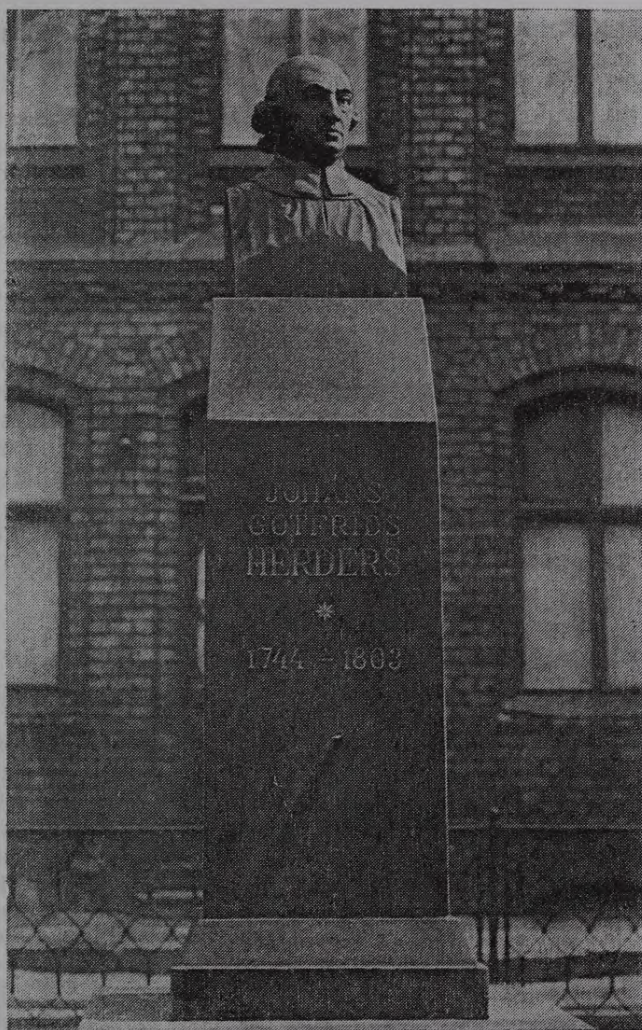
Sabiedrības attīstības galamērķis ir humanitāte¹, kura realizējas tādā sabiedrības progresa pakāpē, kas atbilst cilvēka iedabai un rada priekšnosacījumus viņa vispusīgai attīstībai. Herders ir pirmais ievērojamākais domātājs, kura darbos humanitātes problēma kļūst par īpašu filozofisku pētījumu objektu.

Vācu apgaismotāja filozofiju caurstrāvo interese par tautas dzīvi un tās garīgās kultūras bagātībām. Savos darbos viņš mēģina teorētiski pamatot tautas un tās daiļrades lomu mākslas attīstībā: Herders ir tautiskuma idejas pamatlicējs estētikā. Vācu apgaismotājs ir viens no pirmajiem, kurš sāk vākt un apkopot folkloru Baltijā un Vācijā. Viņš pirmais sāk lietot terminu «tautasdziesma» un salīdzinājumā ar citiem tālaika folkloristiem uzskata tautasdziesmu ne tikai par vēsturisku, bet arī par estētisku vērtību.

Daudz uzmanības Herders veltī arī valodas jautājumiem. Valoda, pēc viņa domām, nav sastingusi un nemainīga, — tā, līdzīgi citām dabas un sabiedrības parādībām, attīstās un pilnveidojas. Herders ir pirmās valodas vēsturiskās teorijas izveidotājs.

Herdera filozofija ietekmē J. V. Gētes, L. Feierbaha, G. Forstera, A. Radiščeva un citu tālaika domātāju pasaulskatījuma veidošanos. Viņa idejas caurstrāvo arī Latvijas XVIII gs. Apgaismības filozofiju. Īpaši cieša draudzība un idejiska tuvība saista Herderu ar G. Merķeli, kurš savā darbībā tālāk attīsta vācu apgaismotāja izvirzīto sabiedrības progresa ideju, pievēršas humānisma problēmām, pamato domu par katras tautas nacionālo savdabību un vērtību kultūras attīstības procesā. Tādējādi Herdera uzskati sekmē latviešu tautas pašapziņas attīstību un tās nacionālās kultūras veidošanos.

¹ Analizējot Herdera filozofiskos uzskatus, nepieciešams norobežot jēdzienus humanitāte un humānisms. J. G. Herders savos darbos lieto jēdzienu humanitāte, kas samērā plaši izplatīts XVIII gs. Apgaismības filozofijā. Humanitāti viņš saprot visplašākajā dabiski naturālajā un tikumiskajā nozīmē a) kā dabiski vēsturisku principu, kas vieno dabu ar sabiedrību; b) kā cilvēka un sabiedrības attīstības rezultātu un mērķi; c) kā tikumisko ideālu, kurš nosaka cilvēka un sabiedrības parādību vērtējumu. Jēdziens humānisms turpretī apzīmē filozofisku pasaules uzskatu, kura centrā ir cieņa pret cilvēku un viņa tiesībām, rūpes par cilvēka labklājību un vispusīgu attīstību.

J. G. Herdera piemineklis Rīgā

IZTEIKUMI

Drīzāk apveltīts ar pareizu priekšnojautu nekā precīzu izziņas veidu, viņš tomēr svinēja savu lielāko uzvaru, kad pirmais vispārīgos vilcienos parādīja to ceļu, pa kuru cilvēce īstenībā gāja un turpina iet, kā to vēlāk apstiprināja ikviens jauns ievērojams vēstures zinātnes sasniegums.

F. Mēringa

Viņš bija apveltīts ar tām lieliskajām dotībām, kuras ļauj talantam izpausties gandrīz jebkurā jomā. Lai arī kādu nozari viņš garāmejot izvēlējās — viņš izdarīja tajā svarīgus atklājumus, to paplašināja, uzlaboja, pārveidoja, reizē saskatot arī tās robežas.

Viņš apskatīja cilvēci tāpat kā zinātnes no putna lidojuma, viņš atklāja to savstarpējās attiecības, kuras citi tik tikko nojauta, viņš izzināja ceļu, pa kuru cilvēce gāja, un saskatīja tā ceļa tālumu, pa kuru cilvēcei vēl nāksies iet.

G. Merķelis

Vērojot Jūsu talanta straujo attīstību, es ar prieku paredzu, ka iestāsies brīdis, kad radošais gars, kuru uz priekšu virzīs vairs ne tik daudz jaunības kvēle, sasniegs, saglabājot izjūtu bagātību, to mieru un līdzsvaru, kas it kā iemieso filozofa vērojošo dzīvi — pilnīgu pretstatu tam, ko sludina mistiķi. Izejot no tā, ko par Jums zinu, es noteikti ceru, ka tāda stadija iestāsies Jūsu talanta attīstībā, — šāds dvēseles stāvoklis vairāk nekā kas cits noderīgs gan tam, kas ar to apveltīts, gan arī pasaulei kopumā.

I. Kants

Dzeju es tagad iepazīnu gluži no citas puses, un tā manā uztverē ieguva citādu jēgu, turklāt tādu, kas man bija ļoti pa prātam. Ebreju dzejas māksla, ko Herders ļoti asprātīgi izskaidroja saskaņā ar sava priekšgājēja Lousa mācību, tautasdziesmas, kuru avotus viņš mūs mudināja meklēt Elzasā, senākie dzejas pieminekļi liecināja, ka dzejas māksla vispār ir dāvana, kas dota visai pasaulei un visām tautām un nebūt nav tikai atsevišķu smalku un izglītotu cilvēku privāts mantojums. Es kāri tvēru visas šīs zināšanas, un, jo dedzīgāks biju, tās saņemot, jo dāsnāks Herders kļuva dodot, un tā mēs abi kopā aizvadījām daudzas interesantas stundas.

J. V. Gēte

[.] Herderam kultūrvēsturē ir piešķirts tautas dzejas un arī latviešu tautas dziesmu «atklājēja» gods [..].

A. Johansons

DARBI

Werke in fünf Bänden. — Weimar, 1957.

Briefe. — Weimar, 1959.

Werke in fünf Bänden. — Berlin; Weimar, 1978.

LITERATŪRA

Valeskalns P. Johans Gotfrīds Herders // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976. — 48.—49. lpp.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 2. — S. 44—52.
Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 2. — S. 247—255.

Johansons A. Latvijas kultūras vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1975. — 414.—427. lpp.

Гайм Р. Гердер, его жизнь и сочинения. — М., 1888. — Т. 1—2.

Рейман П. Основные течения в немецкой литературе, 1750—1848. — М., 1959. — 524 с.

Асмус В. Ф. Натуралистический историзм в философии истории Гердера // Избранные философские труды. — М., 1971. — Т. 2. — С. 219—230.

Янkelович Л. Иоганн Готфрид Гердер и Гарлиб Меркель // Ученые записки/ЛГУ им. П. Стучки. — Рига, 1974. — Т. 219: Германия и Прибалтика; Вып. 3. — С. 86—106.

Гулыга А. В. Гердер. — М., 1975. — 183 с.

FRAGMENTI PAR JAUNĀKO VĀCU LITERATŪRU (1767)

Valodas ģēnijs ir arī nācijas literatūras ģēnijs.

[.] Valoda ir zinātnes instruments un tās sastāvdaļa; tas, kurš raksta par kādas valsts literatūru, nedrīkst atstāt bez ievēribas arī tās valodu.

Nepastāv tauta, kurai būtu lieli dzejnieki, bet nebūtu poētiska valoda, būtu labi prozaiķi, bet nebūtu elastīga valoda, būtu ievērojami domātāji, bet nebūtu precīza valoda. Ja valoda ir mazattīstīta, tad dižgariem, kuri nākuši pasaulē, lai pārvarētu šķēršļus, nākas pašiem to izgudrot — jāsagrauj vecais un jārada jaunais; tie, kuri nedroši tam seko un mokās, nekad nevarēs parādīt: «To esmu radījis es!» Tāpēc, mākslas kritiķi, izziniet savu valodu un mēģiniet padarīt to piemērotu dzejai, filozofijai un prozai! Jūs sagatavosit vietu, kur pacelsies ēka. Vēl vairāk: rakstniekam jūs izgatavosit darbarīku, dzejniekam kaldināsīt zibeņu šautras, spōdrināsīt oratoram viņa bruņas, bet domātājam asināsīt zobenus.

Taču valoda ir kaut kas vairāk nekā vienkāršs darbarīks: filozofijā vārdi ir cieši saistīti ar idejām, bet cik daudz gan daiļajās mākslās ir atkarīgs no kritikas izteiksmes veida! Valoda māca mūs precīzi domāt, bet precīzas un dzīvas domas meklē izteiksmīgus un dzīvus vārdus; aukles, kuras māca mūs runāt, ir mūsu pirmās loģikas skolotājas. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Fragmente über die neuere deutsche Literatur // Werke in fünf Bänden. — 1978. — Bd. 2. — S. 7.

PAR VIDUSLAIKU ANĢĻU UN VĀCU DZEJAS LIDZĪBU UN PĀRĒJO, KAS NO TĀ IZRIET (1777)

[.] Visas mazcivilizētās tautas dzied un darbojas; viņas dzied par to, ko dara, apdzied savu rīcību. Viņu dziesmas ir tautas arhīvs, to zinātnes un reliģijas, teogonijas¹ un kosmogonijas, tēvu veikumu un vēstures notikumu bagātību krātuve, viņu sirds atveidojums, mājas dzīves atspoguļojums priekos un bēdās, kāzu gultā un pie kapa. Kā balvu par daudzajām nelaiēm, kuras nomāc šīs tautas, un kā mums pazīstamo baudu aizstājēju daba tām dāvājusi brīvības mīlestību, dikdienību, apreibināšanos un dziesmas. Dziesmās tās attēlo sevi, parādās tādas, kādas tās ir. Kareivīga tauta apdzied varoņdarbus, maiga tauta — mīlestību. Asprātīga tauta rada mīklas, bet ar iztēli apdāvināta tauta — alegorijas, līdzības, dzīvas gleznas. Ar mutuļojošām kaislībām apveltīta tauta var apdzejot tikai kaislības, tāpat kā bargos apstākļos dzīvojoša tauta apdzied bargus dievus. Kā gan neliels šādu dziesmu krājums, kuras vēstītu par viņu dzīves nozīmīgākajiem priekšmetiem un nodarbībām un kuras būtu pierakstītas no pašas tautas mutes, piemērotā valodā, turklāt pareizi izprastas un izskaidrotas, mūzikas pavadījumā, atdzīvinātu tās nodaļas, kuras cilvēku dzīves pētītājiem visos ceļojumu aprakstos ir visvērtīgākās: par nācīgas domāšanas veidu un paražām, par tās zinātni un valodu, par rotaļām un dejām, mūziku un mācību par Dievu! No tā visa mēs tomēr iegūtu labāku priekšstatu nekā no ceļojumu aprakstītāju pļāpāšanas vai viņu valodā atstāstītajā — — — «Mūsu tēvs debesīs!». Līdzīgi tam, kā dabas vēsture apraksta augus un dzīvniekus, tā šīs dziesmas attēlo pašas tautas. Mēs iegūtu par visu uzskatāmu priekšstatu, un cik daudz gan varētu secināt par tautas izcelšanos, attīstību un saplūšanu, pateicoties šo dziesmu valodas, saturs un intonācijas, bet it īpaši kosmogonisko uzskatu un priekšteču vēstures līdzībai vai atšķirībām!

Taču pat Eiropā ir vairākas nācījas, kuras šai ziņā nav izpētītas un aprakstītas. Šāda veida igauņu un latviešu, vardu un slāvu, poļu un krievu, frīzu un prūšu dziesmas nav tā apkopotas kā islandiešu, dāņu, zviedru dziesmas, nemaz nerunājot par angļiem, hersiem² un britiem vai dienvidu tautām. Taču starp viņiem ir ne mazums personu, kuru amata un darba pienākums būtu pētīt savas nācījas valodu, tikumus, domāšanas veidu, senos aizspriedumus un paražas, tādējādi ieliekot citu nācīju rokās savas tautas dzīvo gramatiku, labāko vārdnīcu un dabisko vēsturi! Taču viņiem tā ir jādod tāda, kāda

¹ Mācība par dievu izcelšanos.

² Hersi — skoti.

tā ir, oriģinālvalodā un ar nepieciešamajiem paskaidrojumiem, neizkropļojot un neizsmejot, tāpat arī neizskaistinot un nepadarot cildenāku, cik iespējams ar melodijām un visu, kas ieder pie tautas dzīves. Ja viņiem tas nav vajadzīgs, tad citiem tas var noderēt. [...]

Tulkojums no vācu valodas.

Von Ähnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst, nebst verschiedenem, das daraus folget // Werke in fünf Bänden. — 1978. — Bd. 2. — S. 273, 274.

IDEJAS PAR CILVĒCES VĒSTURES FILOZOFIJU

(1784—1791)

Piektā grāmata

I

Visā, kas rodas uz mūsu zemes, valda augšup ejošas formas un spēki.

1. Organizācijas forma pilnveidojās no akmens līdz kristālam, no kristāla līdz metāliem, no metāliem līdz augiem, no augiem līdz dzīvniekiem, no dzīvniekiem līdz cilvēkam; attīstības gaitā dažādojās dzīvo būtņu spēki un tieksmes, līdz beidzot visi šie spēki un vēlmes tik vispusīgi apvienojās cilvēka tēlā, cik vien viņš bija spējīgs ietvert tos sevī. Virkne turpinājās līdz cilvēkam un pie tā apstājās; mēs nezinām nevienu būtņi, kas būtu pilnīgāka par cilvēku, kas būtu daudzveidīgāk un smalkāk darināta, — cilvēks iemieso sevī augstāko veidojumu, kāds spējis attīstīties uz mūsu Zemes.

2. Cauri šim dzīvo būtņu virknēm, ciktāl to pielauj ikkataras radības specifiskā būtība, mēs pamanām pamatformā valdošo līdzību, kura, neskaitāmi daudz reižu variējoties, arvien vairāk tuvojusies cilvēka veidolam. Zemākajās attīstības pakāpēs augu un zooloģu pasaulē tā vēl nebija manāma, izteiktāka tā kļuva augstāk attīstīto būtņu organismos, variāciju skaits samazinājās, līdz beidzot šī daudzveidība izzuda un galvenā forma iemiesojās cilvēkā.

3. Mēs redzējām, ka, tāpat kā ārējie tēli, cilvēciskajam līmenim tuvojušies arī organismam piemītošie spēki un dziņas. Sākot ar augiem piemītošo barošanu un sugas turpināšanu, dzīvo būtņu dziņas pilnveidojās līdz kukaiņiem piemītošajai prasmei, putnu un savvaļas dzīvnieku rūpēm par saviem mazuļiem un mitekli, attīstības gaitā parādījās arī domāšana, kas

līdzīga cilvēka domāšanai, dzīvnieki sāka apgūt dažādas iemaņas, līdz beidzot viss apvienojās cilvēka prāta spējā, brīvībā un humanitātē.

4. Katrai radībai atbilstoši mērķiem, kādus daba tai bija piešķirusi, bija noteikts arī tās dzīves ilgums. Augs drīz noziedēja, kokam jāaug lēni. Kukainis, kas nāca pasaulē, jau apveltīts ar noteiktu prasmi, agri un bagātīgi vairojās, bet drīz vien aizgāja bojā; dzīvnieki, kuri auga gausāk, neatstāja lielu pēcnācēju skaitu vai dažkārt piekopa bezmaz saprātīgu saimniekošanu, dzīvoja ilgāk, bet par visiem ilgāk dzīvo cilvēks. Taču daba rūpējās ne tikai par atsevišķām radībām, bet arī par tām pāri stāvošo veselo dzimumu saglabāšanu. Tieši tāpēc mazattīstīto dzīvnieku valstība ne tikai bija blīvi apdzīvota, bet arī, ja to pieļāva šo būtņu mērķis, tās bija apveltītas ar ilgu mūžu. Visilgāk savus iemītņiekus, kuru dzīvības spēks ir sīkst un noturīgs, sargā jūra, šis neizsmeļamais dzīvības avots; tiem seko abinieki, kas pusi dzīves pavada ūdenī. Gaisā dzīvojošās būtnes, pārāk nebarodamās ar zemes barību, kura zemes dzīvnieku ķermeņus dara cietus, visumā dzīvo ilgāk par tiem dzīvniekiem, kas mīt uz sauszemes; gaisis un ūdens ir milzīgi dzīvo radību rezervuāri, nonākot uz sauszemes, šīs būtnes aug un attīstās ātrāk, zeme tās ātrāk nolieto un iznīcina, un paaudze nomaina paaudzi.

5. Jo sarežģītāk organizēta dzīvā būtne, jo vairāk zemāko attīstības pakāpju tā ietver savā uzbūvē. Šāda uzbūves daudzveidība sākas jau zem zemes, tālāk tā attīstās augu un dzīvnieku pasaulē, līdz beidzot iemiesojas visdaudzveidīgākajā būtnē — cilvēkā. Viņa asinis un daudzās sastāvdaļas — tas ir pasaules attīstības ceļš: viss te ir organiski apvienots un savstarpēji saistīts — kalķi un zeme, sāļi un skābes, eļļa un ūdens, veģetēšanas, kairinājuma un sajūtu spēki.

Vai nu to visu varam uzskatīt par dabas spēli (taču daba nekad neko nedara bez mērķa), vai mums jāpieļauj, ka eksistē neredzami spēki, kuri atrodas gluži tādās pašās savstarpējo sakaru un nepārtrauktu pāreju attiecībās, kādas vērojamas ārējā pasaulē. Un, jo dziļāk mēs iepazīstam dabu, jo skaidrāk saskatām šos iekšēji piemītošos spēkus pat visprimitīvākajos veidojumos, sūnās, pelējumos utt. Šie spēki nenoliedzami pastāv dzīvniekā, kuram piemīt neierobežota reproducēšanās spēja, muskulī, kas iekšēja kairinājuma rezultātā spēj daudzveidīgi un enerģiski kustēties, — it visur vērojama šī organiski darbīgā visvarenība. Mēs nezinām, kur ir šīs varenības sākums un gals; jo tur, kur ir darbība, tur ir arī spēks; tur, kur ir dzīvības izpausme, tur ir arī iekšējā dzīve. Visur valda ne tikai savstarpējas sakarības, bet arī neredzamās radīšanas valstības augšupejošo spēku virkne, kuru izpausmi mēs vērojam redzamās pasaules organiskajās formās, kas darbojas mūsu acu priekšā. [.]

Devītā grāmata

1

Lai cik labprāt cilvēks pats no sevis
vēlētos radīt, tomēr viņš savu spēju attis-
tībā ir ļoti atkarīgs no citiem.

[.] Tāpat kā cilvēks pēc savas dabiskās izcelšanās nerada pats sevi, tāpat viņš pats nerada arī savus garīgos spēkus. Mūsu iekšējo dotumu iedīglim, līdzīgi mūsu ķermeniskajai uz-
būvei, nav tikai ģenētiska izcelsme; šī iedīgļa attīstība ir atka-
rīga arī no likteņa; liktenis mūs nometinājis šeit vai kādā citā
vietā un atbilstoši laikam un cilvēka vecumam sagatavojis
līdzekļus izglītošanai. Mūsu acīm nācās mācīties skatīties,
mūsu ausīm — klausīties; nevienam nav noslēpums arī tas,
kāda prasme bija nepieciešama, lai apgūtu valodu — domu
galveno izteikšanas līdzekli. Acīmredzot daba visu cilvēka
mehānismu, viņa mūža garumu un tā īpatnības iekārtojusi tā,
lai to ietekmētu ārpusaule. Bērnu smadzenes ir mikstas un vēl
līp pie galvaskausa: lēnām tajās veidojas krokas, un ar laiku tās
kļūst cietākas, līdz beidzot sacietē tiktāl, ka nespēj vairs uzņemt
jaunus iespaidus. Tāpat ir ar bērna locekļiem un tieksmēm:
ķermeņa locekļi ir trausli un pielāgoti iespaidu atdarināšanai,
bet bērna sajūtas ar apbrīnojami rosīgu uzmanību un iekšēju
dzīvības spēku uztver visu, ko redz un dzird. Tātad cilvēks
ir prasmīgi veidota mašīna, kas apveltīta ar ģenētisku ievirzi
un dzīvības pārpilnību, taču šī mašīna nespēj pati uz sevis
un pat visspējīgākajam cilvēkam nākas mācīties to spēlēt.
Prāts — tas ir iespaidu un dvēseles vingrinājumu kopums,
visas mūsu dzimuma audzināšanas summa: cilvēks turpina tā
tālāko attīstīšanu kā pats sev svešs mākslinieks, veidojot sevi
atbilstoši svešiem paraugiem.

Tāds ir cilvēces vēstures pamatprincips; ja nebūtu šī prin-
cipa, nebūtu arī pašas vēstures. Ja cilvēks visu iegūtu pats no
sevis un to visu attīstītu neatkarīgi no ārējiem apstākļiem, tad
būtu iespējama cilvēka vēsture, nevis cilvēces, nevis visa cil-
vēku dzimuma vēsture. Tā kā cilvēka dzimumam īpaši rakstu-
rīgs tas, ka mēs piedzimstam gandrīz vai bez instinktiem un,
tikai visu mūžu nepārtraukti vingrinoties, kļūstam par cilvē-
kiem, jo paša cilvēka pilnveidošanās vai degradēšanās spēja
izriet no šīs īpašības, tad līdz ar to cilvēces vēsture nepiecie-
šami kļūst par vienotu veselumu, par cilvēciskās kopības un
audzināšanas tradīciju ķēdi, sākot no pirmā līdz pēdējam
posmam.

Tieši tāpēc pastāv cilvēka dzimuma audzināšana, jo tikai
audzināšanas ceļā cilvēks kļūst par cilvēku, bet viss cilvēku
dzimums eksistē tikai kā šāda indivīdu ķēde. [.]

[.] Es uzskatu, ka cilvēka dzimums tiek audzināts un ka pastāv tā vēstures filozofija; tas ir tikpat neapstrīdami kā pašas cilvēces eksistence — atsevišķu indivīdu savstarpēja mijiedarbība, kas ikvienu no mums padara par cilvēku.

Tūlīt atklājas arī šis filozofijas pamatprincipi, vienkārši un nepārprotami kā pati cilvēces dabiskā vēsture: šie principi ir tradīcija un organiskie spēki. Visa cilvēka audzināšana var norisināties tikai atdarināšanas un vingrināšanās ceļā, paraugam atveidojoties atspoguļojumā, — vai mēs to varētu nosaukt kaut kā labāk nekā pēctecība? Taču cilvēkam, kurš cenšas atdarināt savu paraugu, nepieciešami spēki, ar kuru palīdzību viņš uztver un līdzīgi uzturam pārveido savai dabai atbilstošā formā visu, ko viņam sniedz apkārtējā pasaule. Tas, ko un cik viņš uztvers, kā šo uztverto apgūs, piemēros un izmantos, atkarīgs no paša cilvēka uztverošajiem spēkiem, bet tādā gadījumā cilvēka dzimuma audzināšana ir reizē ģenētisks un organisks process: ģenētisks tāpēc, ka balstās uz pārmantojamību, organisks tāpēc, ka norisinās šī pārmantotā apgūšana un izmantošana. Šai cilvēka otrā veida ģenēzei, kura ilgst visu viņa mūžu, varam piemērot jebkuru nosaukumu: varam saistīt to ar zemes apstrādāšanu un nosaukt par kultūru, bet varam iedomāties arī gaismas tēlu un nosaukt to par apgaismību; bet tādā gadījumā kultūras un apgaismības ķēde sniegsies līdz pašai pasaules malai. Arī kalifornietis un Ugunszemes iedzīvotājs iemācījies izgatavot un izmantot loku un bultas, viņiem ir valoda un jēdzieni, prasmes un mākslas, kuras viņi ir apguvuši tā, kā mēs tās mācījām: bet tādā gadījumā tās jau ir kulturālas un apgaismotas tautas, kaut arī atrodas viszemākajā attīstības pakāpē. Atšķirība starp apgaismotām un neapgaismotām, kulturālām un nekulturālām tautām nav kvalitatīva, bet tikai kvantitatīva. Tautu dzīves attēlojumā saskatāmas neskaitāmas niansas, kuras mainās atkarībā no telpas un laika apstākļiem, bet arī šajā gadījumā viss atkarīgs no mūsu skatpunkta. Ja mēs par noteicošo uzskatīsim Eiropas kultūras priekšstatu, tad to, protams, atradīsim tikai Eiropā; taču, ja mēģināsim radīt mākslīgu robežu starp kultūru un apgaismību, jo tās nepastāv viena bez otras, tad aiziesim vēl tālāk fantāzijas pasaulē. Bet, ja paliksim uz zemes un visaptveroši vērosim to, ko mūsu acu priekšā kā cilvēka veidošanas līdzekli atklāj pati daba, vislabāk izpradzama savu veidojumu būtību un mērķi, tad izrādās, ka tas nav nekas cits kā audzināšanas tradīcija noteiktas cilvēciskās laimes un dzīvesveida formas sasniegšanai. Tur, kur eksistē cilvēks, tur pastāv arī šī tradīcija, taču dažkārt mēdz būt arī tā, ka starp mežonjiem šī tradīcija parādās visiedarbīgāk, kaut arī tā attiecas uz šaurāku loku. Ja cilvēks dzīvo starp cilvēkiem, tad viņš nevar norobežoties no kultūras, tradīcija sagūsta cilvēku, nosaka viņa domāšanas un ķermeņa uzbūves veidošanu. Tas, kāds cilvēks kļūs, kādu

formu viņš iegūs, ir atkarīgs no kultūras un paša cilvēka spējām uztvert šo kultūru. Bērni, kas nonākuši dzīvnieku vidū, atnesa tiem cilvēciskas kultūras elementus, ja agrāk kādu laiku bija dzīvojuši pie cilvēkiem, — to apliecina vairums piemēru; taču, ja bērns kopš dzimšanas nonāks vilku mātes audzināšanā, tad viņš kļūs par vienīgo cilvēku virs zemes, kas pilnīgi norobežots no kultūras. [.]

Piecpadsmitā grāmata

I

Humanitāte ir mērķis cilvēka iedabai, un Dievs ar šo mērķi ir mūsu dzimumam rokās ielicis mūsu pašu likteni.

Ikvienu lietu, ja tā nav tikai vienkāršs nedzīvs līdzeklis, pati sevī satur savu mērķi. Ja mēs būtu radīti tikai tāpēc, lai līdzīgi magnētam, kas vienmēr norāda uz ziemeļiem, ar milzīgu piepūli mūžīgi tiektos sasniegt ārpus mums pastāvošo pilnību, labi zinot, ka to nekad neiegūsim, tad mums kā aklām mašīnām būtu jāšūrojas ne tikai par savu likteni, bet arī par būtni, kas mūs lēmusi šādām Tantala mokām, lai cietsirdīgi un sev necienīgā veidā gūtu baudījumu, vērojot šīs mokas. Ja mēs šādas būtnes attaisnošanai sacītu, ka visas bezjēdzīgās un savu mērķi nesasniedzošās pūles tomēr nes kādu labumu un uztur mūsu iedabu mūžīgā darbībā, tad tomēr šī būtne vienmēr paliks nepilnīga un cietsirdīga, jo bezmērķīgā darbībā nav nekā laba un pati šī būtne pelnītu nosodījumu, sev necienīgā veidā bezspēcīgi vai launprātīgi priekšstatot mums šo iluzoro mērķi. Taču, par laimi, lietu daba neapstiprina šos maldus; ja mēs cilvēci apskatām tādu, kādu to zinām, atbilstoši tajā iemiesotajiem likumiem, tad cilvēkā nav nekā augstāka par humanitāti; jo pat eņģelus vai dievus mēs iedomājamies kā ideālus, augstākus cilvēkus.

Mēs pārliecinājāmies, ka mūsu iedaba ir veidota tā, lai sasniegtu šo acīmredzamo mērķi; tādēļ mums dotas visas mūsu izsmalcinātās sajūtas un tieksmes, mūsu prāts un brīvība, mūsu veselības trauslums un izturība, mūsu valoda, māksla un reliģija. Lai kādos apstākļos un sabiedrībā cilvēks dzīvotu, viņa prātā varējis būt tikai viens mērķis — humanitāte, lai arī kā cilvēks to izprastu. Šī mērķa vārdā daba noteikusi cilvēku paaudžu pēctecību un mūža ilgumu tā, lai bērība turpinātos ilgāk un lai tikai audzināšanas ceļā cilvēks varētu apgūt kādu humanitātes veidu. Šī mērķa sasniegšanai zemes plašumos paredzēti visi iespējamie cilvēku dzīvesveidi, ieviesti visi sabiedrību tipi. Mednieks vai zvejnieks, gans vai zemkopis, vai

pilsētnieks, cilvēks jebkurā situācijā iemācījās sagādāt sev iztikas līdzekļus, celt mājokļus sev un saviem tuviniekiem; viņš iemācījās izgatavot apģērbus vīriešiem un sievietēm un pārvērst to ķermeņa izgreznojumā, iekārtoja savu mājas dzīvi. Viņš izgudroja daudzus un dažādus likumus un valdīšanas formas, kuru mērķis bija viens: lai katrs cilvēks brīvi un citu neapdraudēts varētu vingrināt savus spēkus un baudīt dzīves skaistumu. Tā vārdā tika nodrošināta īpašuma saglabāšana un atvieglots darbs, māksla, tirdzniecība, cilvēku savstarpējās attiecības, tika noteikti sodi noziedzniekiem un apbalvojumi krietnākajiem sabiedrības locekļiem, ieviestas neskaitāmas tradīcijas dažādu iedzīvotāju kārtu sabiedriskās un ģimenes dzīves regulēšanai, ieskaitot pat reliģiju. Visbeidzot, šī paša mērķa vārdā norisinājās kari, tika slēgti līgumi, pakāpeniski līdzās īpašām karošanas un tautu tiesībām veidojās dažādas viesmīlības un tirdzniecības savienības, lai arī ārpus savas tēvzemes robežām cilvēks tiktu cienīts un godāts. Un tā viss labais, kas norisinājies vēsturē, tika veikts humanitātes vārdā, bet viss neprātīgais, netikumiskais un zemiskais, kas arī ir pastāvējis vēsturē, bija vērst pret humanitāti, jo cilvēks saviem šīs zemes veidojumiem nevar priekšstatīt citu mērķi kā vien to, kas ielikts viņā pašā, tas ir — Dieva radītajā vārajā un stiprajā, zemiskajā un cildenajā cilvēka iedabā. Ja mēs visā pasaulē jebkuru lietu izzinām tikai caur tās būtību un darbību, tad cilvēka dzimuma mērķis mums visskaidrāk tiek demonstrēts viņa iedabā un cilvēces vēsturē.

Palūkosimies uz to zemes apgabalu, pa kuru esam ceļojuši līdz šim: ikvienā tautu veidojumā no Ķīnas līdz Romai, to valsts iekārtu daudzveidībā, visā, ko cilvēks izgudrojis mierīgai un kareivīgai dzīvei, neskatoties uz nācijām piemērotajām zemiskajām tieksmēm un trūkumiem, vienmēr var skatīt galveno dabas likumu: «Lai cilvēks būtu cilvēks! Lai viņš veido savu dzīvi tā, kā uzskata par labāku!» Tā vārdā tautas ieņēma savas zemes un iekārtojās tajās kā spēdamas. Sieviete un valsts, vergi, apģērbi un mājokļi, izpriecas un ēdieni, zinātne un māksla ikreiz virs zemes tika pārvērsta par to, ko uzskatīja par nepieciešamu vispārējai un individuālai labklājībai. Visur cilvēce pārvaldījusi un izmantojusi tiesības audzināt sevi humanitātes garā atkarībā no tā, kā šī humanitāte izprasta. Ja cilvēks kļūdījās vai arī, sekojot pārmantotajām tradīcijām, apstājās pusceļā, tad tā savu kļūdu seku dēļ cieta un izpirka savu vainu. Dievība nesaistīja cilvēku rokas, taču viņus saistīja pašu būtība — tas, kas viņi bija, kad un kur dzīvoja, kādi bija viņu iekšējie spēki. Ja cilvēki kļūdījās, dievi tiem nenāca palīgā ar brīnumu: kļūdas īstenojās dzīvē, lai cilvēks varētu no tām mācīties.

Šis dabas likums ir vienkāršs un Dieva cienīgs, iekšēji harmonisks un cilvēku dzimumam sekām bagāts. Ja cilvēcei lemts

būt tādai, kāda tā ir, un kļūt par to, par ko tā varēja kļūt, tad tai jābūt apveltītai ar patstāvīgi darboties spējīgu iedabu un brīvas rīcības loku, kurā neiejauktos pārdabiski brīnumi. Visa nedzīvā matērija, visu sugu dzīvās būtnes, kuras vada instinkti, ir palikušas tādas pašas, kādas tās bija savā radīšanas brīdī: Dievs radījis cilvēku par dievu uz zemes; iemiesojis viņā patstāvīgas rīcības principu un iedarbinājis to cilvēka iedabas iekšēju un ārēju vajadzību ietekmē. Cilvēks nevarētu dzīvot un saglabāt savu eksistenci, ja viņš neiemācītos lietot prātu; taču, tiklīdz viņš sāka to izmantot, viņa priekšā pavērās vārti uz tūkstoš maldiem un kļūdām, taču tai pašā laikā caur šiem maldiem un kļūdām cilvēkam pavērās arī ceļš sava prāta labākai izmantošanai. Un, jo ātrāk cilvēks iemācās izprast savas kļūdas, jo enerģiskāk tās novērš, — jo tālāk viņš iet un vairāk attīsta sevi humanitāti; un tas viņam ir jādara vai arī gadsimtiem ilgi jānes pašam savas vainas nasta. [..]

III

Cilvēku dzimumam ir lemts dažādās pārvērtībās iziet caur dažādām kultūras pakāpēm; bet tikai uz saprātu un taisnīgumu ir dibināts ilgstošs viņa būtiskais labklājības stāvoklis.

[..] 1. Cilvēce — tā ir dotumiem un spēkiem bagātīgi apveltīts skicējums; taču, tā kā dabā viss sakņojas konkrētās individualitātēs, tad arī cilvēces daudzveidīgās un grandiozās spējas var būt tikai sadalītas starp mūsu planētas iedzīvotāju miljoniem. Uz Zemes rodas viss, kas uz tās var rasties, un pastāv viss, kas atbilst dabas likumiem. Katrs atsevišķs cilvēks gan savā miesiskajā uzbūvē, gan savās dvēseles spējās nes to samērojamību, kurai cilvēks ir paredzēts un kuru tam sevī ir jāveido. Tā caurauž visas cilvēku eksistences formas un veidus no visslimīgākās kroplības, kad cilvēks ir tik tikko dzīvs, līdz skaistākajam grieķu dievcilvēka tēlam; no nēģeru smadzeņu dedzīgās kaislības līdz visskaistākās gudrības spējām. Ikviens mirstīgais, kļūdoties un maldoties, izglītojoties, vingrinoties un apmierinot savas vajadzības, cenšas rast savu spēku samērību, jo tajā slēpjas cilvēka eksistences baudījums, lai gan tikai nedaudziem mirstīgajiem izdodas tos sasniegt pilnīgā un skaistā veidā.

2. Tā kā atsevišķs cilvēks pats par sevi nav pilnīgs, tad katrā sabiedrībā veidojas kopdarbojošos spēku augstākais maksimums. Brīvi sajaucdamies, tie tik ilgi cits ar citu savstarpēji saskaras, līdz beidzot — kā to paredz nekļūdīgie dabas likumi — pretējās tendences viena otru ierobežo: izveidojas noteikta līdzsvara forma un kustības harmonija. Nāciju

modifikācijas mainās atbilstoši vietai, laikam un to iekšējam raksturam; ikviena no tām nes sevī savas nesalīdzināmās pilnības samēru. Cik pilnīgs un skaists bija maksimums, kuru tauta tiecās sasniegt, cik lietderīgos priekšmetos tā iemiesoja savu skaisto spēku vingrinājumus un, visbeidzot, cik noturīgas un stipras bija vienojošās saites, kuras iekšēji saistīja visus valsts locekļus un pievērsa tos cildeniem mērķiem, tik patstāvīga bija nācija, tik cēli spulgoja tās tēls cilvēces vēsturē. Izsekojot vairāku tautu vēstures gaitai, redzam, cik dažādi atkarībā no vietas, laika un apstākļiem ir mērķi, kuri atbilst tautas centieniem. Ķīniešiem tāds mērķis bija smalka politiska morāle, indiešiem — noteikts abstraktā skaistums, klusa strādīguma un pacietības veids, fenīķiešiem — kuģošanas un čaklas tirdzniecības gars. Grieķu, bet it īpaši Atēnu kultūra tiklab mākslā, kā tikumos, zinātnē un politiskajā iekārtā tiecās pēc jutekliska skaistuma maksimuma. Spartā un Romā, kaut gan katrā no tām ar saviem paņēmieniem, centās apgūt tēvzemes mīlestības un heroiska patriotisma tikumus. Tāpēc arī seno tautu nacionālās slavas raksturīgākās iezīmes nav iespējams salīdzināt, jo šajā gadījumā būtiskais ir atkarīgs no vietas un laika.

3. Te visur redzam darbojamies vienu principu, kuru sauc par cilvēka prātu; šis princips daudzos apvieno vienā, nekārtību pārvērš kārtībā, spēku un tieksmju daudzveidību padara par samērotu veselumu, kas apveltīts ar ilgstošu skaistumu. Sākot ar bezformīgu klinstbluķi, kuru sava dārza rotašanai izmanto ķīnietis, un beidzot ar ēģiptiešu piramīdu vai grieķu ideālu — it visur saskatāms saprāta pārdomāts plāns un nodoms, kaut arī visdažādākajās attīstības pakāpēs. Ja saprāts visu rūpīgi apsvēra un, nenovirzoties pa kreisi vai labi, arvien vairāk tuvojās sava veida maksimuma punktam, tad tā veidojumi kļuva par paraugiem, jo iemiesoja visu laikmetu cilvēka saprāta mūžīgos likumus. Tā, piemēram, nav iespējams iedomāties ko pilnīgāku par ēģiptiešu piramīdu vai atsevišķiem grieķu un romiešu mākslas darbiem. Katrs no tiem savā jomā iemieso sevī līdz galam atrisinātu cilvēka saprāta problēmu, kurā nav patvaļīgu izdomājumu par to, ka šī problēma gandrīz vispār nav atrisināma vai arī ka to iespējams atrisināt labāk; ikvienā no šiem darījumiem visvieglākajā, bagātākajā un skaistākajā veidā atklājas visskaidrākais priekšstats par to, kādiem tiem būtu jābūt. Katra novirzīšanās no šiem paraugiem bija kļūda, un, pat ja tie tūkstoš veidos tika atkārtoti un pavairoti, tad tomēr vienmēr bija jāatgriežas pie sasniegtā mērķa, kurš ir tikai viens punkts un augstākais savā jomā.

4. Tāpēc tikai kultūras ķēde, kurai gan ir daudz līkloču noviržu, savieno savā starpā visas dažādi attīstītas nācijas, kuras esam jau mazliet iztirzājuši un kuras turpmāk vēl iztirzāsim. Ikvienā no tām šī likne ir visu veidu maksimums un

parāda, kādi lielumi palielinās un kādi samazinās. Daži no šiem lielumiem viens otru ierobežo vai izslēdz, līdz beidzot tomēr veselumā izveidojas noteikta samērība, jo nepareizi būtu izdarīt secinājumu, ka nācijas sasniegumi kādā vienā jomā nosaka tās pilnību arī citās jomās. Ja, piemēram, atēniešiem bija brīnišķīgi oratori, tad tas vēl nenozīmē, ka viņiem bija arī labākā pārvaldes forma, un, ja Kīnai bija lieliski moralizētāji, tad tās valsts nebūt nav paraugs citām valstīm. Valdīšanas forma atklāj cita veida maksimumu nekā skaista sentence vai patētiska runa, lai gan galu galā viss nācijai piederošais ir savstarpēji saistīts, pat ja viens lielums izslēdz vai ierobežo kādu citu lielumu. Nekas cits nenosaka valsts laimi kā vienīgi savstarpēji vienojošu saišu pilnības maksimums, pat ja tautai tā labā nākas zaudēt vienu vai otru spožu īpašību.

5. Taču pat vienas un tās pašas nācijas skaistos pūliņos sasniegtais nevar un nedrīkst būt mūžīgs; jo tas ir tikai viens punkts laika līnijā. Šī līnija nepārtraukti tiecas uz priekšu, un, jo vairāk apstākļu nosaka rezultāta skaistumu, jo nenovēršamāk tas pakļauts laika ritumam un iznīcībai. Labi, ja pēc tam šie paraugi kļūst par likumiem arī citiem laikmetiem; jo tiešie pēcteči atrodas šiem paraugiem pārlietu tuvu un parasti daudz zaudē, gribēdami tos pārspēt. Un bieži vien tieši visdarbīgākajā tautā lejupslidēšana no vārīšanās līdz sasalšanas punktam noris visstraujāk. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Ideen zur Philosophie der Geschichte, der Menschheit // Werke in fünf Bänden. — 1978. — Bd. 4. — S. 118—120, 235, 236, 238—240, 343—346, 361—364.

VĒSTULES HUMANITĀTES VEICINĀŠANAI (1793—1797)

Par humanitātes vārdu un jēdzienu

32. vēstule

No Jūsu vēstulēm, mani draugi, es secinu [šādas atziņas].

1. Maiga līdzjūtība pret mūsu dzimuma vājākajiem pārstāvjiem, kuru mēs parasti saucam par cilvēcību, neizsmel visu humanitātes saturu. Noteiktā laikā un noteiktā vietā tā, protams, grezno cilvēku, jo simpātijas šā vārda tiešajā nozīmē — t. i., dzīva, ātra sevis iemiesošana kļūdām un maldiem, ciešanām un mokām pakļautā stāvoklī — ir viscietākais cements, kurš saista līdzīgas būtnes, visisākā vienojošā saite starp cilvēkiem. Nekas tā neattālina kā bezjūtīga, asa cietsir-

dība. Ja cilvēks uzvedas tā, it kā viņš piederētu pie augstāka dzimuma un būtu kādas citas vai pat īpašas sugas pārstāvis, tad tāda rīcība ikvienu aizkaitina un nes līdzī šādam pārcilvēkam nenovēršamu nelaimi, jo viņa sirds paliek nepiepildīta, tukša un neizkopta un galu galā katrs viņu ienīst vai nicina.

Lai cik nepieciešama būtu cilvēciska līdzietība un laipnība pret apkārtējo kļūdām un ciešanām, tad tomēr, šīm jūtām kļūstot pārlieku izteiktām, tās vājina raksturu un līdz ar to kļūst par viscietsirdīgāko nežēlību. Bez taisnīgas tiesas nevar pastāvēt taisnīgums; iecietība bez vājību un kļūdu izprašanas kļūst par izlutināšanu, kas, ar rozēm pārsedzot strutojošas brūces, tikai pavairo sāpes un briesmas.

2. Tāpat Jums humanitāte nav tikai vienkāršs viegls sabiedriskums, liega pretimnākšana cilvēku savstarpējās attiecībās, lai kādu burvīgumu šīs īpašības piešķir pat ikdienas dzīvei. Subjektīvi apskatot, tā ir

(3.) cilvēka dabas izjūta tās spēkā un vājumā, trūkumos un pilnībā, iekļaujot darbību un izpratni. Attiecībā uz mūsu dzimuma raksturu [jāsaka:] jebkura iespējama tā attīstīšana un pilnveidošana ir tas mērķis, kuru sev izvirza humāns cilvēks, uz kuru tas tiecas, kura labā darbojas. Tā kā mūsu dzimumam pašam sevi jāpadara par to, par ko tas var kļūt un par ko tam ir jākļūst, tad neviens tā indivīds nedrīkst palikt bezdarbīgs. Ikvienam ir jāpiedalās kopuma priekos un bēdās un labprātīgi jāziedo sava prāta un aktivitātes daļa cilvēku dzimuma gēnijam.

4. Neviens nevar veicināt visas cilvēces labklājības [rašanos], ja viņš pats nav padarījis sevi par to, par ko viņš var kļūt un par ko viņam jākļūst; katram jākopj un jālolo humanitātes dārzs vispirms tajā vietā, kur viņš pats zaļo līdzīgi kokam vai arī zied kā puķe. Mēs visi nesam sevi un ar sevi to ideālu, kādiem mums būtu jābūt, bet kādi mēs neesam; izdedži, kurus mēs atstājam aiz sevis, forma, kura mums vēl jāiegūst, — mēs visi to zinām. Tā kā mēs nevaram kļūt par to, par ko mums ir jākļūst, citādi, kā vien patecoties paši sev un pārējiem, kuru iedarbību mēs izjūtam un savukārt uz kuriem iedarbojamies, tad mūsu humanitāte nepieciešami saplūst ar citu cilvēku humanitāti un visa mūsu dzīve kļūst par humanitātes skolu, par tās darbības lauku. «Tas, kas ir patiess, kas godīgs, kas taisnīgs, kas nevainojams, kas piemīlīgs, kas daiļskanīgs, — tas arī ir tikums, tas arī ir gods, pēc tā Jums jācenšas!» māca viens no apustuļiem.

5. Visiem cilvēciskajiem iekārtojumiem, visām zinātnēm un mākslām, ja tās atbilst savam uzdevumam, nav cita mērķa kā vien mūs humanizēt —, tas ir, no necilvēkiem un puscilvēkiem padarīt par cilvēkiem šī vārda pilnā nozīmē un veidot mūsu dzimumam, vispirms nelielai tā daļai, to formu, kuru atbalsta prāts, veicina pienākums, kura atbilst mūsu vajadzībām. Tas,

ka zinātnes, kuras saucam par *humaniora*, izvērtušās par tukšu laika pavadīšanu vai ārišķīgu greznību, ir ļaunprātīga to izmantošana, kuru nosoda jau to nosaukums. Sākotnēji tas tā nebija. Vēl jo vairāk — tās mākslas un zinātnes, kuras stiprina, maskē, izpušķo un izskaistina iedzimtu lepību, nekautrīgu pašpārliecinātību, aklus aizspriedumus, neprātu un netikumību, būtu jāvērtē un jāsauc par brutālām mākslām un zinātnēm, kuras var būt tikai vergu cienīgas, lai apmierinātu cilvēku dzīvnieciskās vajadzības.

Mani iepriecina, ka Jūs no humanizējošo domātāju rindām neizslēdziet dzejnieku, kas apdziedāja necilvēcīgo Ahilleju; nav nepieciešams izslēgt arī antīko teātri un tālaika likumdošanu. Dvēsele apskaidrojās, kļūst cēlāka un stiprāka, izprotot, ka «Mēs visi esam cilvēki: ne vairāk un ne mazāk kā tas, ko izsaka šis vārds.»

Tulkojums no vācu valodas.

Briefe zur Beförderung der Humanität //
Werke in fünf Bänden. — 1978. — Bd. 5. —
S. 107—109.

ATVADU SPREDIĶIS

Rīgā, 1769. gada 28. maijā

[.] Atļaujiet tātad man, mani klausītāji, dot tādu kop-savilkumu par to ceļu, kuru iedams esmu centies būt cilvēkiem noderīgs. Manā runā neuzstājas ne lepnums, ne patmīlība; uzstājas runātājs, kurš kā ierindas kareivis, uz brīdi atstājis savu amatu, nevis atver savu nopelnu grāmatu, bet ceļ priekšā savu parādu sarakstu, kurus tam būtu jānolīdzina. Sprediķotāja vārdam cilvēku dvēseles jādara svētlaimīgas, un tādējādi kas gan var būt svarīgāks pienākums kā iepazīt cilvēku dvēseles, izprast to labās un ļaunās puses, to virsotnes un dzīles, to slēptos stūrišus un atklātās šķautnes, tās iepazīt un iepazīstot labot? Tāds tātad ir sprediķotāja lielais uzdevums, kuram nekad nav gala un uz kuru balstās viss viņa darbs, darot laimīgas cilvēku dvēseles. Istenībā visā pasaulē mūs nekas cits tā neaizkustina kā tas, kas ir patiesi cilvēcisks, kas izriet no mūsu sirds izjūtām, kas radniecisks mūsu iekšējai būtībai. Tikai tādos vērojumos, kas izriet no cilvēka sirds iekšienes, atklājas mūsu dvēsele, — tā atpazīst sevi tajā vai citā iekšējā iezīmē — un, šiem vērojumiem atkārtojoties, dvēsele tiek iepazīta atkal no jauna. Dvēsele pieņem ierosināto noskaņojumu kā savu, vārds tajā ieskaņojas, saplūst ar būtību, un tādējādi dvēsele sāk sevi veidot saskaņā ar to. Tas ir vienīgais un īstenais ceļš īstenas cilvēciskas svētlaimes veidošanai.

Tādējādi lielākā daļa manu iemīļotāko sprediķu, mani klausītāji, ir bijuši arī cilvēciski. Tie runā par to, kas ir mūsu īstenā būtība šajos vai kādos citos apstākļos, izgaismo cilvēka lielisko specifisko iedabu, kādu tam radījis viņa Dievs visās tās priekšrocībās; ceļ gaismā to, ciktāl caur katru netikumu cilvēks pazemo sevi, cik daudz ar katru savas iedabas nekrietnību viņš sekmē paša nelaimi; parāda to, kādā mērā mēs paši veidojam savu laimi, ja paliekam uzticīgi savas iedabas dotumiem, padarām par noteicošo sevi prātu un sirdsapziņu, nepaņemam novārtā nevienu mūsu pienākumu un uzdevumu, ikvienā dvēseles darbībā pilnveidojam sevi; un tikai tad mēs varam pretendēt uz svētlaimi, ja Dieva un savas sirdsapziņas priekšā, visā mūsu būtības un pienākumu apjomā ar visu sirds taisnīgumu un ikvienā rīcībā esam tādi, kādiem mums vajadzētu būt, — tikai tad mēs iegūstam tiesības uz svētlaimi. Tāda veida cilvēciskā matērija ir kļuvusi par man tīkamāko matēriju, un neviens no maniem klausītājiem, kurš mani biežāk apmeklējis un, pastāvīgi apmeklējams, izrādījis labvēlību, cerams, neatradīs robus šajā cilvēcisko uzdevumu un svētlaimes katehismā. Taču lielākoties, mani klausītāji, es sev vairākkārt esmu priekšstatījis vēl vienu matēriju, bez kuras mūsu cilvēciskā misija ar tās spējām, mērķiem un pienākumiem patiešām paliek satricināta un nepilnīga: tā ir mācība par dvēseles nemirstību. Es esmu centies to pierādīt un likt cilvēkiem pie sirds visā nozīmīgumā un ar visām no tās izrietošajām sekām. Cilvēcība kopumā ar visiem tās cildenajiem uzskatiem par Dievu, sevi pašu un citiem, ar visām tās brālības un kopības izjūtām, ar visiem tās tīkamajiem pienākumiem, ar visiem tās augstajiem kritērijiem, ar visām tās pilnvērtīgajām dotībām un spējām — cilvēcība šajā plašajā nozīmē ikreiz ir manu sprediķu, manas mācīšanas, manu aicinājumu lielā tēma.

Un tieši tāpēc, ka es savā atskaitē drīkstu iet tālāk, mana runa bija vērsta tikai uz vienu — tā bija cilvēciska. Ja es sevi nezaudēju miglainos un pārsmalcinātos jautājumos, neapvertamos noslēpumos vai skumīgā prātošanā; ja es vienmēr izvēlos tos jautājumus, kuri cilvēku dvēselei atrodas vistuvāk, kuri cilvēku sirdis mēdz skart pirmām kārtām, visspēcīgāk un visdziļāk; ja arī es labprāt cenšos izteikties cilvēciskā valodā — tad tam nav cita pamata un nodoma kā nodoms kļūt cienīgam būt par cilvēces skolotāju. [..]

Un tāpat, mani klausītāji, mans mīļākais sprediķis ir vēlīts cilvēcīgai, klusai, skaidrai dvēselei, lai iedvesmotu savus klausītājus liegām pārdomām, svētai tieksmei pēc idejām, apsvērumiem, lēmumiem, lai padarītu viņiem manis sniegto mācību tik nozīmīgu, tik cilvēcīgu, tik interesantu, cik vien iespējams; un, iekams es no viņiem prasītu apņēmību pieņemt lēmumu, es viņiem vispirms sniegtu tieksmi pēc tās patiesības, kuru es viņiem mācu mīlēt. Iespējams, ka to var izskaidrot

tādējādi, ja saka, ka mani sprediķi uz beigām bieži vien kļūstot neizteiksmīgi, kad citi tai vietā savu dedzību pataupot tieši šim nolūkam. Nevienam manam sprediķim gan nav uzsvērtā beigu daļa; es vienmēr esmu savienojis pienākumus ar pamatojumiem un nekad neesmu gribējis sniegt tos vienu bez otra; vai nu visam manam sprediķim jābūt cilvēciski lietojamam, vai tas neatbilst manam mērķim. Tieši tādēļ, mani klausītāji, es tik labprāt izsakos cilvēciskos vārdos, cilvēku savstarpējā saskarsmē saprotamos izteicienos un Bībeles valodā runāju tikai tad, ja esmu to izskaidrojis, ja tā ir saprotama, ja tā aizkustina sirdi. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Abschiedspredigt // Werke in fünf Bänden — 1978. — Bd. 5. — S. 276—278, 281.

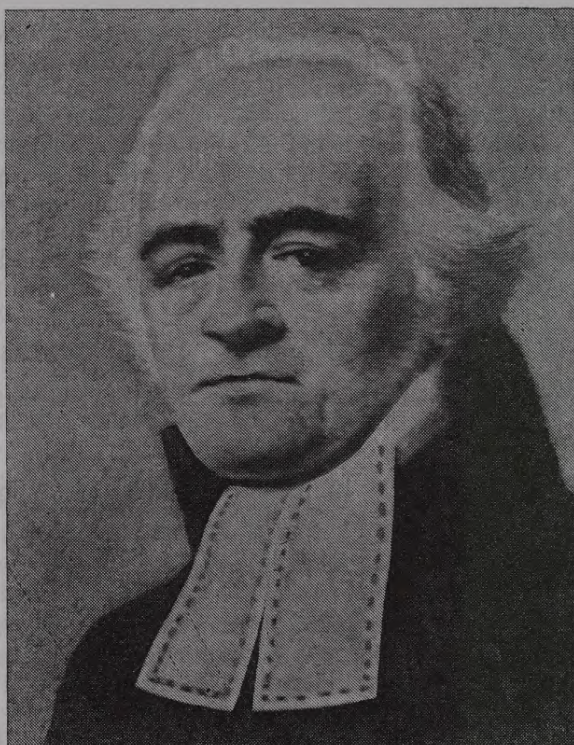
Tulkojusi un filozofisko raksturojumu un materiālu sagatavojusi
Z. Lejniece.

KARLS GOTLIBS ZONTĀGS

Karls Gotlībs Zontāgs (1765—1827) ir pedagogs, rakstnieks, žurnālists. Dzimis Rādebergā pie Drēzdenes fabrikanta ģimenē. Studē Leipcigā, kur iegūst filozofijas doktora grādu. 1788. gadā pārceļas uz Rīgu par Domskolas rektoru. Nākamajā gadā uzņemas Rīgas liceja vadīšanu. Ieņem dažādus amatus luteriskās baznīcas hierarhijā: ir palīgmācītājs un virsmācītājs Rīgas Jēkaba draudzē, Vidzemes virskonsistorijas asesors, bet no 1803. gada — Vidzemes ģenerālsuperintendents. 1805. gadā Tērbatas universitāte Zontāgam piešķir teoloģijas doktora grādu. Zontāgs kā Vidzemes zemnieku likuma sagatavošanas komisijas loceklis piedalās muižniekiem izdevīgajā zemnieku «atbrīvošanā» bez zemes. Izdod vairākus žurnālus un avīzes, publicē daudzus vēsturiskas, juridiskas, pedagoģiskas, morālas, dabaszinātniskas un reliģiskas tematikas darbus — gan grāmatas, gan atsevišķus rakstus presē.

K. G. Zontāgs tic, ka cilvēces kultūras progress būs bezgalīgs. Reliģiju viņš uzskata par tikumības stiprināšanas līdzekli, bet Dievu traktē deisma garā kā pasaules radītāju. Līdzīgi daudziem Apgaismības laika ideologiem Zontāgs aizstāv Renesanses humānistisko tradīciju, saskaņā ar kuru cilvēks savā būtībā ir labs, uz tikumību un progresu spējīgs. Šo tradīciju viņš pretstata baznīcas dogmātam par cilvēka grēcīgo iedabu, par to, ka cilvēks bez Dieva žēlasības nav nekas.

Lai iepazīstinātu Baltijas un Rietumeiropas iedzīvotājus ar Krieviju, tās ģeogrāfiju un vēsturi, Zontāgs izdod žurnālu, kurā ievieto lielākoties savus rakstus. Cariskās Krievijas ietvaros viņš aizstāv Baltijas provinču autonomiju. Atsaukdamies

K. G. Zontāgs

uz mācību par Visuma harmoniju un sabiedrisko līgumu, viņš aicina valdošo šķiru apvienot pūliņus cīņā par savu privilēģiju saglabāšanu Baltijā. Kaut gan Zontāgs aizstāv valdošās šķiras intereses Baltijā, tomēr atsevišķos gadījumos viņš no tikumiskā viedokļa šausta vietējo muižniecību par tieksmi uz izteikti greznu dzīvi un «pārmērībām» zemnieku ekspluatācijā, birģerus — par cenšanos atdarināt muižniecības dzīvesveidu, bet visas privileģētās kārtas — par mantrausību un cietsirdību pret apspiestajām masām. Tomēr pamatbildību par latviešu un igauņu zemniecības ekspluatācijas strauju palielināšanos viņš cenšas novelt no muižniecības pleciem un uzlikt vietējai buržuāzijai.

Kaut gan K. G. Zontāgs pats ir mācītājs, tomēr dažkārt viņš diezgan atklāti skata sava laika mācītājus kā valdošās šķiras interešu aizstāvjus.

IZTEIKUMI

Viņi (muižnieki. — A. S.), šķiet, neuzticējās mācītājiem, kas, pa lielākai daļai ārzemnieki būdami un ārzemēs studējuši,

pārnesa Vidzemē spirtās apgaismības, brīvības un augstākās cilvēcības idejas. Un kā savu priekšnieku viņi sastapa Rīgā ģenerālsuperintendentu Zontāgu, kas, pildīts līdzīgām laikmeta idejām, tomēr pat par veselu galvu bij pāraudzis savu laikmetu šeit Vidzemē un varēja būt gan mācītājiem, gan sabiedrībai par vadoni un autoritāti, kas muižniecībai šķīta visai bistami, un tādēļ viņa centās Zontāga iespaidu vismaz uz laiku mazināt.

Ā. Klepers

Karls Gotlībs Zontāgs, sakšu fabrikanta dēls, vēl pirms ierašanās Rīgā, būdams Leipcijas universitātes students, iepazīnās ar apgaismības laika idejām, kas, bez šaubām, zināmā mērā viņu ietekmēja. Kopš 90. gadiem viņš tiecās samierināt Rīgas tirgotāju aristokrātiju ar bruņniecību, tādējādi aizstāvojot baltvācu privilēģijas.

J. Zutis

DARBI

Das Russische Reich. — R., 1791—1792. — Bd. 1—2.

Der Kontrast zwischen Prediger und Schauspieler. — R., 1792.

Über Menschenleben, Christenthum und Umgang: Eine Sammlung Predigten aufs ganze Jahr für gebildetere Leser. — R., 1794—1802. — Bd. 1—4.

Ein Wort zu seiner Zeit. — Freyberg, 1798.

Wahre Geschichten neuerer Zeit. — R., 1808.

Sittliche Ansichten der Welt und des Lebens für das weibliche Geschlecht. — R., 1817—1819. — Bd. 1—2.

Ermunterung zum Gemeingeiste: Eine Predigt bei der Eröffnung des Livländischen Landtags den 3. December 1795 // Livländische Landtags-Predigten. — R., 1821.

LITERATŪRA

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4. — S. 231—249.

Tam augstcienīgam Kungam tam General-Superdentalam K. G. Zontag labu laimi vēlē Vidzemes latvieši... — R., 1814.

Klepers Ā. Ģenerālsuperintendents K. G. Zontāgs kā izglītības darbinieks. — R., 1938.

ATŠĶIRĪBA STARP MĀCĪTĀJU UN AKTIERI (1792)

[.] Šajā [t. i., valsts politiskās labklājības] ziņā mācītājam jāpalīdz likumdevējai varai, lai neizceltos vispārēja nekārtība. To viņš dara divējādi. Mācītājs norāda pavalstniekiem viņu

iespējas gūt labumu atļautā ceļā un dara šos labumus tikumi-
gus. [...] Viņš priekšstata valdnieku kā Dieva vietnieku zemes
virsū. Līdz ar to jebkura likuma pārkāpšana izvērsas par grēku,
ko Dievs arī viņsaule bargi sodīs, kamēr likuma pildīšanu
atalgos. Tādējādi mācītājs sakausē kopā divus jēdzienus: no-
ziegties pret likumdevējvaru un grēkot pret Dievu ir viens un
tas pats. Piedraudot ar dievišķo un mūžīgo sodu un modinot
cerības uz atalgojumu, viņš panāk paklausību valdniekam un
likumam. Tas spēcīgi ietekmē tautu, daudz spēcīgāk nekā
galvas nociršana un pakāršana, kas, ja tā notiek bieži, kļūst
pierasta, zaudē iecerēto efektu un paliek neauglīga.

Tulkojums no vācu valodas.

Der Kontrast zwischen Prediger und Schau-
spieler. — S. 32, 33.

PAMUDINĀJUMS UZ KOPIBAS GARU, SPREDIĶIS LANDTĀGA ATKLĀŠANAI RĪGĀ 1795. GADA 3. DECEMBRĪ

Lai pateicība tev, Dievs, no kura mums nāk visas labās
dāvanas, arī par pilsonisko laimi, ko mēs baudām. Tu uzturi
mūsu mieru, kas netiek no ārienes traucēts; tu nesatricināmi
stingri sargā mūsu iekšējo drošību; tu liec ap mums vienmēr
priecīgāk uzplaukt labklājībai. Tavai pateicībai un tavai aiz-
sardzībai mūsu lūgšana uztic visus, ar kuru palīdzību tava
labdarība mūs svētījusi. Tu mums devi valdnieci¹, kas ar gud-
rību pārvalda savu neizmērojamo valsti no vienas robežas līdz
otrai, lai ar labsirdību to aplaimotu tās visās daļās. Uzturi
viņu mums vēl ilgi, ilgi — to kopā ar mums lūdz daudzi mil-
joni! Nodrošini mums viņas dēlā² un viņa namā cerību uz šīs
laimes turpināšanos līdz vistālākajai nākotnei. Turpmāk vadi,
atalgo vienmēr bagātīgāk šīs provinces augstos priekšniekus,
kas ar taisnīgumu un maigumu mūs valda. Visus uzticamos
tiesnešus un priekšniekus, katru, kurš, arī uz viszemākā pakā-
piena atrazdamies, pilda savu pienākumu un darbojas vispāri-
bas labā, mēs nododam tavai aizsardzībai, tavam atbalstam,
tavai atalgojošai žēlastībai, tiesas un kārtības Dievs! Ļauj, lai
katrs valsts pilsonis un katrs pasākums, un katra iecere vien-
mēr, cik vien iespējams, dod ieguldījumu vispāribas labā. [...]

[...] Tā [t. i., pasaule] ir liels un nepāprotams veselums,
kaut atsevišķas tās daļas nav ar acīm saskatāmas! Nekas
nepastāv par sevi, viss ir saistīts! Viens saplūdis ar otru; viens

¹ Domāta Katrīna II — Krievijas imperatore no 1762. gada līdz
1796. gadam.

² Domāts Katrīnas II dēls, vēlākais Krievijas imperators Pāvils I
(1796—1801).

kalpo otram; katrs pastāv ne vien tāpēc, lai dotu labumu sev, bet arī tāpēc, lai dotu to citiem. Visi dzīvo un saprātīgo skaņu tūkstoši un visas to neskaitāmās atskaņas nedzīvajā radībā saplūst lielā harmonijā, kuras tēma ir vispārības pilnība. [..]

Kā gan varētu pastāvēt valsts savienībā, ja katrs domātu tikai par sevi? Tur meklējams sabiedrības sākums, tur iedibinās tās labklājība, kur katrs brīvprātīgi atdod daļu no savām tiesībām un labuma, lai likumīgi piedalītos citu tiesībās un labumā. Ja visi gribētu tikai ņemt un ne dot, kā tad varētu pastāvēt savienība, kas pēc savas dabas viscaur ir savstarpēja? [..]

Kristietībai uzbrūk neticība, un to šeit izsmej vieglprātība, un tur garīgi spaidi, kas to grib sargāt, padara aizdomīgu pat gudro un labo cilvēku acīs. Pūļa morāle kļuvusi par sofistiski egoistisku gudrības mācību. Veca godbijība attiecībā pret likumu un priekšniecību, un valsti, kurai Dievs devis svētību, cik vāja tā kļuvusi! Vai tikumu vienkāršība no gada gadā aizvien vairāk neizzūd pat no būdām? Vai, ņemot vērā mūsu neskaitāmās vajadzības, visšaurširdīgākā patmīlība lielā pūļa acīs neklūst gandrīz vai par pirmo pienākumu pret sevi? Ja mēs drīzumā neiegūsim jaunu, varenu atbalstu, tad šī ēka sabruks un mēs iesim bojā zem tās drupām! Un kāds gan cits atbalsts tas varētu būt kā ne tas, ko mēs savācam no vēl palikušās reliģiozitātes un moralitātes, un cieņas pret valsti un mājīgo pieticību un, izmantojot laikmeta augstāko kultūru, apvienojam stingrā, skaistā veselumā, kopības gara pilnārā, kam jābalsta grimstošais vispārības labums.¹ [..]

Tad taisnīgums ar labpatiku ieskatīsies arī visnabadzīgākajā zemnieku būdā, jo arī dzimtcilvēka pusē tad būs visa likuma aizsardzība un viņam piederēs viņa darba augļi. Tad neviens ubags neizspiedīs no cilvēcijas acīm asaru, jo ubagu nebūs. Viņiem būs darbs vai apgādība. Tad apgaismība iemājos visos mūsu dievnamos un tai nevajadzēs sarkt. Tad — visiepriecinošākā no visām izredzēm! — cilvēcīgās izglītības tempļi būs visur iekārtotās un uzturētās skolās. Tad mēs, laimīgie Vidzemes iedzīvotāji, būsīm Dieva tauta šī vārda kristīgi cilvēcīgajā nozīmē. [..]

Jūs labus priekšlikumus uzklusāt un pildāt, un tiem sekojat, zemes tēvi, īpaši tajā jautājumā, kas sakrīt ar visu, kam jābūt jums svētam, — ar jūsu tikumisko izjūtu, ar jūsu ārējo labklājību, ar zemes drošību, varbūt ar jūsu bērnu un mazbērnu dzīvību! Kas gan cits tas varētu būt kā mūsu zemnieka labklājības uzlabošana un pacelšana? Ka šeit vēl daudz ko darīt, to saka skaļā balsī visi labie un patiesi cildenie pat starp jums — to dziļi jūt katrs, kas pievēršas ļoti atšķirīgajai pavēlētāja un

¹ K. G. Zontāgs muižniecību un birģerus aicina apvienoties, lai aizsargātu kopīgas intereses.

padotā kultūrai; to tev, Vidzemes muižniecība, sauc visas izglītotās Eiropas aicinošā balss.

Negaidiet tagad, cienītie, morāliska jūsmotāja prasības. Es nesaku: «Dodiet bērnam dunci!»; es nesaku: «Dodiet nepie radušiem un neizglītotiem vienā paņēmienā neierobežotu brīvību!» Reliģija un cilvēcība, un rūpes par jūsu pašu labumu lūdz no jums tikai to: «Rūpīgi sekojiet savos tagadējos lēmumos, lai jūsu padotie bērni plašāk nekā līdz šim tiktu sagatavoti drošākai mantībai, paliekoša īpašuma darbīgākai iegūšanai. Pakāpeniski, bet nopietni dariet viņus spējīgākus uz stāvokli, kas arī jums, pašiem uzlabotājiem, izrādīsies nesalīdzināmi labāks. Atvieglējiet nepilntiesīgajiem savu tiesību aizstāvēšanu tiesas ceļā. Jo es nelūdzu jūs, lai jūs vienmēr viņiem atzītu tās tiesības, kas tiem jau īstenībā pieder. Būtu apvainojums to jau iepriekš neparedzēt. Aizstāviet tos, kuriem vajadzīga palīdzība, pret atsevišķu cietu kungu patvaļībām. Jo tie ir un var būt tikai atsevišķi (kungi), kas cilvēcīgām jūtām noliek pretī likumīgo tiesību burtu. Nodrošiniet, zemes īpašnieki, tās zemes kopējiem, kas bieži pabarojusi Eiropu, — nodrošiniet, tēvi, saviem pilnīgi atkarīgajiem bērniem viņu ar pūlēm nopelnīto dienišķo maizi!»

Par visām lietām nodrošiniet pamatu zemnieka augstākai morāliskajai kultūrai! Nesakiet: «Tā ir tautskolotāju lieta!» Kamēr zemnieka cilvēciskā un pilsoniskā eksistence nav uzlabojusies, viss, kam jāiedarbojas morāliski, paliek tikai laba griba. Lai neviens nesaka: «Šie dzimtļaudis nav spējīgi uz labāku jutoņu!» Daudzi piemēri mums saka: «Viņi ir uz to spējīgi.» Un varētu jautāt: kas gan viņiem nolaupīja viņu cildenās cilvēciskās spējas?» [..]

Jūs visus, apvienotie provinces padomnieki, uzrunā tie tūkstoši, kas lejuši savas asinis zem šīs zemes pirmo iekarotāju zobena, — tie simti tūkstoši, kas vairāk nekā sešus gadsimtus cietuši no spaidu sekām, tie nelaimīgie, kas vēl tagad šur un tur kā grīlīgas ēnas nes sev līdz sava posta attēlu, — visi viņi jūs lūdz: «Jūs, kuru tēvi kļuva par mūsu kungiem, kļūstiet par to, par ko jūs labprāt gribat, lai jūs sauc, kas jūs mums pilnīgi varat kļūt, — par tēviem savai atpalikušajai tautai, kam visrūpīgākā tēva kopšana ir vajadzīga. Kļūstiet, o, kļūstiet tai par tēviem!» [..]

Lai Dievs jūs svētī ar savu garu un pasargā no katras pasaulīgā prāta [*Weltsinn*] ietekmes! [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Ermunterung zum Gemeingeiste, Eine Predigt bei der Eröffnung des Livländischen Landtags den 3. December 1795. — S. 1—17.

CILVĒKS SPĒJ VEIKT DAUDZUS LIELUS DARBUS

Visu dzīvo būtņu vidū uz zemes cilvēks ir vienīgais, kas skaidri apzinās savu esamību, savu rīcību, savu baudu un savas cerības; vienīgais, kas neapmierinās ar to, ka spēki viņā pašā un priekšmeti ap viņu ir tieši tādi, bet gan cenšas noskaidrot, kādi tie ir, kāpēc un kādā nolūkā. Starp visām dzīvajām būtnēm cilvēks ir vienīgais, kas spēj sev atbildēt par katru savu darbu, savu tieksmi un spēju, par to virzību, mērķi un vērtību, kas ar savu prātu kā spoguļi uztver visus ārējos un iekšējos spēkus un parādības un apvieno neizmērojami liela un pilnīgi sakarīga veseluma attēlā, ko sauc par pasauli. [..]

Cik daudz vajadzību, mani klausītāji, ir cilvēkam! Cik vēl daudz vairāk ērtību un baudu, tiekdamiēs pēc jo lielākas lab-sajūtas, viņš sev radījis pats! Un, neskatoties uz to, viņš bau-das prot apmierināt un ērtības sagādāt! Viņš zina, kā izmantot visu to, ko atrod ap sevi. Zaļu augu viņš pārvērs par žilbinoši baltu audeklu un kāda krūma sēklotni par sildošu kokvilnu; no kokona, kurā patvēries kāds kāpurs, viņš iegūst zīda mirdzošo rotu. Cilvēki izgudrojuši milzum daudz darbarīku, ar kuru palīdzību, izmantojot nedaudz spēka un visvienkāršākos paņē-mienus, izgatavo lietas, kas liktos neticamas, ja vien, ikdienā lietodami, mēs pie tām jau nebūtu pieraduši. Cilvēki izgudro arvien jaunus darbarīkus un ar to sev ietaupa arvien vairāk pūļu.

Pie katra mākslinieka neatkarīgi no viņa specialitātes, pie visiem amatniekiem, arī pie visvienkāršākajiem: zemnieka arklā, galdnieka zāģī, šujamajā adatā, ar ko bērns rotaļādamies radinās pie darba, atradīsim paraugus, kas liecina par to, ko cilvēks spēj. Vai viņš neatdarina radošo dabu un neglezno no neizšuj puķes, par kurām tikai pirksti, bet ne acis spēj pateikt, ka tās ir mākslīgi darinātas? Vai viņš ar otas vai kalta palī-dzību neatveido pats sevi tik dabiski, ka trūkst tikai kustību un valodas? Jā! Vai gan nav redzēti mehānismi, kuriem daļēji piemīt arī šīs, kā liekas, vienīgi dzīvībai raksturīgās īpašības?

Tā māksla, ar kuras palīdzību izšķirti draugi paliek nešķi-rami, ar kuras palīdzību jaunietis no tāluma, kur vecāki to aiz-sūtījuši izglītošanas nolūkā, tiem atskaitās par savu rīcību; ar kuras palīdzību laulātais draugs no kaujas lauka sūta savai sievai prieka vēsti: «Vēl esmu dzīvs un Tevi mīlu», — rakstī-šanas māksla, vai tā nav cilvēka sapratnes meistardarbs, kurā tas — liekas — pārspējis pats sevi? Tas ir atklājums, ko tomēr atkal aizēno visu mākslu māksla, ar kuras palīdzību no visa, kas citiem jāzina, vienā norakstā izgatavo simtus un tūkstošus norakstu un tādējādi katru atsevišķa cilvēka nozīmīgu domu

padara par visas sabiedrības īpašumu. Māksla, kas ik nedēļas¹ saista kopējā sarunā zemeslodes visas izglītotās zemes, kas to, ko pagātne un tagadne runājusi, darījusi un izzinājusi, nodod vistālākajiem nākotnes gadsimtiem, ir grāmatu iespēšanas māksla!

Pat tad, kad visuvarēnā daba cilvēkam atgādina par to, ka viņa ķermenis ir nepilnīgs un nīkulīgs, viņš iedrošinās pieņemt izaicinājumu un nevar teikt, ka viņam šajā ziņā nebūtu laimīgu panākumu. Savus jutekļus ar mākslīgu rīku palīdzību mēs spējam saasināt gandrīz līdz bezgalībai; sava ķermeņa spēkus mēs stiprinām ar vingrinājumu palīdzību; mums nav tādu sāpju un mēs nenojaušam tādas briesmas, pret kurām reizē nezinātu kādu ārstniecības, palīga vai vismaz remdināšanas līdzekli. Mēs esam tik pārdroši, ka saviem mīļajiem paši iepotējam postošu slimību [t. i., bakas], lai tā tos neiznīcinātu. Mēs droši upurējam atsevišķus locekļus, lai tikai saglabātu visu cilvēku. Mēs protam aizstāt atsevišķas ķermeņa daļas un jutekļus. Mēs spējam uzturēt niecīgāko un vārgāko dzīvību ar mākslas un rūpīgas kopšanas palīdzību. Ārsts slimnieku bieži vien glābj no ārprāta ar trepanāciju un no nāves ar asins nolaišanu. [.]

Cilvēks prot izmantot daudzus un dažādus augus, zāles, stādus, krūmus un kokus. Viņš tos kopj un audzē, un tie nes bagātu ražu; viņš uzlabo augu šķirnes; viņš prot katrā gadalaikā izaudzēt to, ko daba dod tikai zināmos mēnešos; viņš kultivē savā tīrumā un dārzā puķes un augļu kokus, kas nākuši no dažādiem tāliem novadiem. Tagad laikam gan nebūs tāda īpaši izcila auga mums pazīstamajās zemēs, ko cilvēks ar savu čaklumu nebūtu izplatījis ārpus tā istās dzimtenes un ieviesis citur.

Cilvēks pulcina savu mītņu tuvumā labākos dzīvniekus. Lieļāko dzīvnieku ganāmpulki tam dod pienu, aitas — vilnu un māļputni — dūnas, bet visi — gaļu. Sunim viņš liek apsargāt ganāmpulku un māju, bet citus dzīvniekus izmanto nastu pārvietošanai un ar to samazina pats savas pūles; drošo un spēcīgo zirgu viņš padarījis par uzticamu palīgu savos ceļojumos un darbā.

Arī citus dzīvus radījumus — lai kur tie mājotu — viņš prot izmantot savā labā, tiklīdz tie viņam vajadzīgi. Lauva nav pārāk nīkns, zilonis — pārāk gudrs, valzivs — pārāk spēcīga, lai cilvēks tos nevarētu sagūstīt, noķert vai nogalināt. Lepns sava spēka apziņā, cilvēks kā valdnieks soļo pa zemi; un citas dzīvās būtnes vai nu pateicībā pulcējas ap viņu, vai pret savu gribu viņam seko, vai arī bailīgi bēg no tā, atzīstot viņa pārākumu.

¹ XIX gs. sākumā ziņas no vienas Eiropas zemes galvaspilsētas uz otru nokļuva dažu nedēļu laikā. Tādā pašā ātrumā pārvietojās avižu korespondentu vēstules savām redakcijām un mazliet gausāk — citās zemēs iespīestās avīzes.

Pat zemi, uz kuras viņš dzīvo, cilvēks pārveido pēc savas gribas, skaistu apvidu darot vēl skaistāku, skarbo — pievilcīgu, neauglīgo — auglīgu. Tuksnesī viņš ierīko krāšņus dārzus un purvu pārvērš auglīgā tīrumā. Kailas klintis viņš apklāj ar augsnī, kurā iestāda augu, un raugi — pēc gadiem tur kuplos krāšņus viņa dārzus. Vai gan mēs nezinām zemes, kuras cilvēks, atkarojis jūrai, sargā no atkārtotas applūšanas? Vai ir tāda upe vai strauts, kura gultnes ceļu cilvēka roka vismaz daļēji nebūtu izmainījusi? Vai gan cilvēka čaklums nav radījis pilnīgi jaunas upes, izlaužot tām ceļu caur kalniem?

Ko gan visu cilvēks nav darījis ar ūdeni! Vai gan viņš šo visvarenāko elementu jau sen neizmanto savām vajadzībām un nepiespiež mūsu dienās vēl labāk kā līdz šim kalpot, pārvēršot to tvaikos, kas iekustina milzu masas? Jūra visā savā dziļumā un neizdibināmībā ar visiem tās viļņiem un vētrām viņam ir kā cietzeme, kur viņš pēc savas gribas nosprauž ceļus un, paļaudamies uz nedaudziem dēļiem, auduma gabalu un metāla adatu, apceļo visu zemeslodi, vēju turklāt izmantodams kā dzinējspēku, un pat vētra ar visu savu iznīcinošo sparū nespēj tam nekā padarīt.

Cilvēks pat zibenim ierāda ceļu, pa kuru tam jāiet, lai neizpostītu mājokļus! Cilvēks prot pacelties gaisā un no nesaņiedzama attāluma novērot to, kas to interesē, pārpeldēt jūras un ceļot no viena kontinenta uz otru. [.]

Cilvēka acis aplūkoja neaptveramas tāles, kas atradās virs viņa, un dienā saskatīja sauli, bet naktī gaišus punktus. Drīz viņš novēroja kārtību un pakāpeniski nāca pie atziņas, ka gaišie punkti varētu būt saules un zemes līdzīgi mūsu Saulei un Zemei. Jau agri viņš novēroja, ka to vidū valda noteikta kārtība; tagad viņš zina, ka tās pakļautas arī izmaiņām, kuras prot iepriekš aprēķināt, pat norādīt vietas, kur šīs saules un zemes atradīsies pēc gadu tūkstošiem. Viņš ar savu apbruņoto aci un domājošo garu iespīēžas aizvien dziļāk Visuma neizmērojamās tālēs un katru gadu atklāj jaunas — nevis zvaigznes, bet saules! — un pat ne saules, bet veselās saulū sistēmas!

**Trīs valdošās kļūdas pilsētās un laukos,
kuras vienlaikus ir būtisks kavēklis
mūsu personiskai pilnveidei**

[.] Mūsu turīgie ļaudis grib dzīvot atbilstoši savai kārtai un iespējām un tajā pašā laikā vēl krāt mantu. Nabagākais viduskārtā grib visu līdz baudīt, un zemākais tiecas pēc tā pašā. No tā rodas cietsirdīgā augļošana, kas īpaši skar tos muižu īpašniekus, kam mazāk līdzekļu, un iesācējus tirdzniecībā. Tas radījis arī zemnieku apspīēšanu, lai izspīestu ienākumus no

dārgi pirktajām un par augstiem procentiem izrentētajām muižām! Tāpēc daži cilvēki, kas ieņem sabiedriskus amatus, aizmirst savu pienākumu naudas dēļ. No šejienes nesamērīgie ienākumi, ko saņem viens otrs tirgotājs par savām precēm, un bezkaunīgās cenas, ko prasa mākslinieki un amatnieki par saviem darbiem. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Über Menschenleben, Christenthum und Umgang. — Bd. 4. — S. 146—154, 318, 319.

SIEVIEŠU DZIMUMAM DOMĀTAS TIKUMISKAS ATZIŅAS PAR PASAULI UN DZĪVI (1818)

XIII priekšlasījums

Par cieņu pret cilvēka iedabu

Ja es šeit sev priekšā redzētu visus tos melanholiskos filozofus un teologus, kuri kopš laika gala visvairāk centušies noniecināt cilvēka iedabu un attēlojuši to tādu, kas tiecas uz visu ļauno, bet uz visu labo tiekties neesot spējīga; kuri visīrākās, cēlākās cilvēku domas [*Gesinnungen*] un rīcību atvedina tikai no pašlabuma meklēšanas, uzpūtības, juteklības, — ja man viņiem vajadzētu jautāt un es (ievērojiet!) varētu rēķināties ar to, ka viņi man atbildēs bez niknošanās un bez meliem, nevis pretrunā ar sirdsapziņu, bet gan patiesi, tā, kā viņi savā sirdī domā, — vai jūs ticat, ka kaut viens no šiem cilvēka iedabas pēlējiem un noniecinātājiem man varētu atbildēt: «Manī nav nekā laba; es nekad neesmu nekā laba darījis, nekad neesmu rīkojies, labu gribēdams un pienākuma sajūtas vadīts?» Vai jūs tam ticat? [..]

Viņi runās, viņi teiks: «Nav iespējams, ka būtu kaut viens cilvēks, kurš būtu tik niecīgs un neizglītots, tik pagrimis un amorāls, jā, tik nocietināts, ka — būdams objektīvs un pilnīgi taisnīgs attiecībā pret sevi — neatzītu mīlas pilno, labo, cēlo, lielo.» [..]

Otrs aspekts, kurā mēs esam vainīgi attiecībā uz cilvēka iedabu, es gribētu teikt: ne tikai attiecībā uz to, bet arī attiecībā uz savu prātu, savu tikumības izjūtu un to, kas pats par sevi izriet no šo patiesību atzīšanas — proti, attiecībā uz cieņu, cieņu pret cilvēku jau kā tādu. Katrs cilvēks kā tāds ir un vienmēr paliek cilvēks ikvienā stāvoklī, katrā izglītības pakāpē, arī ja ņem vērā katru viņa personiskā rakstura īpašību. Ipaši attiecībā uz cieņu pret īsteni cilvēcisko cilvēkā, pret viņa prātu un tikumisko izjūtu. [..]

Ja mēs cienām cilvēka iedabu vispār, tad nedrīkstam kultivēt aizspriedumus pret veselām tautām un kārtām, un vismazāk jau padarīt attiecību, kārtu un tautību apzīmējumus par lamu vārdiem. Jo kaut kas tāds vienmēr nozīmē atzīt, ka cilvēka iedabas tieksme uz labo, cilvēka gribas spēja uz pilnveidošanos nav tik stipra, lai kāda cilvēka izcelšanās, dzīvesveida vai stāvokļa nelabvēlīgai ietekmei varētu pretoties. Un tā caur un cauri ir cilvēka iedabas noniecināšana. «Tu, zemnieks tāds!» — daudzi vecāki saka savam bērnam, ja viņi tam grib pateikt ko īsti pazemojošu.¹ [..]

Katra cieņa pret cilvēci īpaši balstās uz ticību cilvēku dzimuma pilnveidošanās spējai, tas ir, uz pārliecību, ka cilvēki vispār vēstures gadsimtu un gadu tūkstošu gaitā top saprātīgāki un krietnāki, un tādā veidā cilvēku stāvoklis kļūst labāks un tam būs jākļūst labākam. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Sittliche Ansichten der Welt und des Lebens für das weibliche Geschlecht. — Bd. 1. — H. 2. — S. 220—222, 224, 230—232.

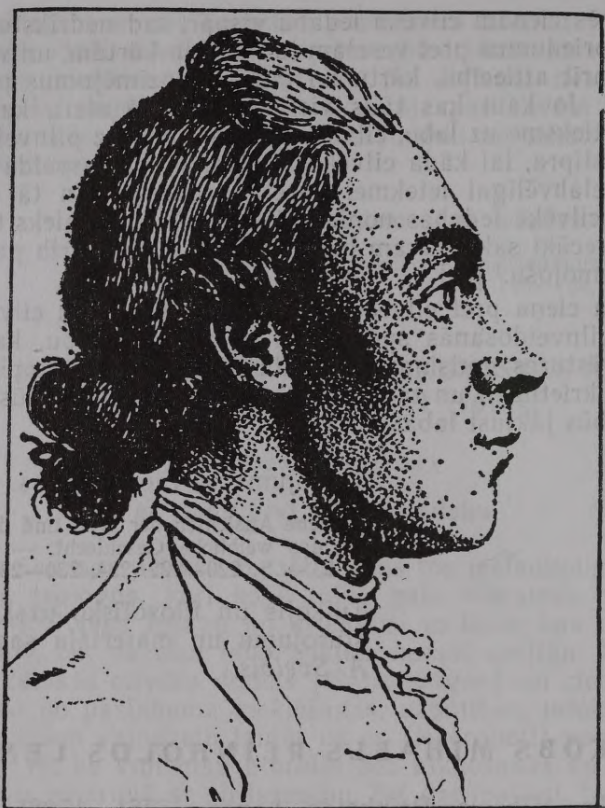
Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis A. Svelpis.

JĀKOBŠ MIHAELS REINHOLDS LENCS

Jākobs Mihaels Reinholds Lencs (1751—1792) — vācu dzejnieks, apgaismotājs, dramaturgs, viens no «Vētras un dziņu» kustības teorētiķiem. Dzimis Cesvainē mācītāja ģimenē. No 1768. gada studē teoloģiju Kēnigsbergā, kur klausās arī I. Kanta lekcijas loģikā un metafizikā. Studijas nepabeidzis, 1772. gadā viņš dodas uz Franciju, Strasbūru, kur strādā par mājskolotāju, kā arī iesaistās Strasbūras Filozofijas un daiļliteratūras biedrībā, kur iepazīstas ar J. V. Gēti. Nododas rakstniecībai. Dzīvo diezgan trūcīgi. Kādu laiku uzturas Vācijā, it īpaši Veimārā, tad Šveicē. 1779. gadā pārceļas uz Rīgu. Neatrazdams kopīgu valodu ar Baltijas vāciešiem, 1781. gadā dodas uz Maskavu, ir tuvs krievu apgaismotāja N. Novikova pulciņam, tulko vācu valodā M. Heraskova poēmu «Rosiāda».

Savos teorētiskajos rakstos «Über Götz von Berlichingen» [Par Gecu fon Berlihingenu; 1774] un «Anmerkungen Übers Theater» [Piezīmes par teātri; 1774] Lencs vērsās pret klasiscisma dogmatizējošo estētiku, cildinot V. Šekspīru kā pretmetu

¹ Tajā laikā «zemnieks» un «latvietis» vācu muižnieku un birģeru mutē tiešām bija lamu vārdi.

J. M. Lencs. G. F. Smolla vara grebums.
Ap 1775. g.

franču dramaturgam P. Korneijam, agrīnā posma Voltēram un citiem. Ž. Ž. Ruso un angļu sentimentālistu ietekmē akcentē jūtu nozīmi mākslā, kurai, pēc Lenca domām, jābūtu spilgti un patiesi raksturi un jāatspoguļo tautas dzīve. Lenca lugas «*Der Hofmeister*» [Audzinātājs; 1774], «*Die Soldaten*» [Kareivji; 1776], «*Der Engländer*» [Anglis; 1777] u. c. caurauž antifeo-dāls gars, tajās kritizēts aristokrātijas despotisms un birgeru verdziskums.

Lugu «Audzinātājs», kas anonīmi publicēta Leipcigā, daudzi uzskatījuši par J. V. Gētes darbu. Tā ir vienīgā Lenca luga, kas iestudēta viņa dzīves laikā. Lugā izmantoti Vidzemē, Austrumprūsijā un Elzasā gūtie novērojumi. Lenca varoņi ir vientuļi dumpinieki, kas sacēlas pret filistrisko vidi un iet bojā. Lenca nekur nav izvirzījis aicinājumu likvidēt kārtas. Viņš ierobežojas ar to, ka, atsegdams un izsmiedams pastāvošās

iekārtas kroplības, sekmē demokrātiskās sabiedriskās apziņas veidošanos. Viņa lugās izmantoti kā komiskie, tā traģiskie elementi, tām raksturīga brīva, šekspīriska kompozīcija, kas ļauj mainīt darbības vietu un operēt ar daudzām ainām. Lugā «*Pandaemonium Germanicum*» [Ģermāņu pandemons; 1819], kas izdota pēc Lenca nāves, pausti viņa estētiskie uzskati. Lenca lirikai raksturīga vienkārša un izjusta, tautasdziesmām tuva valoda.

IZTEIKUMI

Viņa talants bija cēlies no patiesiem dziļumiem, no neizslikstošas radīšanas spējas, un šajā talantā sacentās maigums, dinamisms un asprātība, taču, lai cik krāšņs arī tas bija, tam cauri audās slimīgums, un tieši par šādiem talantiem ir visgrūtāk spriest.

J. V. Gēte

Lenču es uzskatu par literāru revolucionāru, kas uzrādīja atšķirību starp augstiem (un tukšiem) ideāliem, no vienas puses, un reakcionāro, nožēlojamo īstenību, no otras puses.

J. Zeipels

Es nedomāju, ka Lencs būtu Poruku tieši ietekmējis, bet šis dzejolis nav vienīgais pilnīgi identiskais moments abu rakstnieku pasaules uztverē, dzejā un arī liktenī. Tā pati cīņa starp piētismu, resp., tam tuvo hernhūtismu, un Eiropas moderno filozofu idejām, ko Lencs nesekmīgi pūlējās izcīnīt 18. gs. 70. gados, nākamā gadsimta beigās salauza Poruku.

A. Johansons

DARBI

Gesammelte Schriften. — Berlin, 1909. — Bd. 1—4.

Gesammelte Schriften. — München, 1909—1913. — Bd. 1—5.

Erzählungen und Briefe. — Berlin, 1978.

Werke in einem Band. — Berlin; Weimar, 1980. — XXVIII.

Werke und Briefe in drei Bänden. — Leipzig, 1987. — Bd. 1—3.

LITERATŪRA

Johansons A. Vētras un dziņu vidzemnieks // Dūmainie spīdekļi. — Stokholma, 1953.

Svelpis A. Nē, es nebiju Vidzemei radīts... // Lit. un Māksla. — 1982. — 14., 21., 28. maijā. — Nr. 20, 21, 22.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 2. — S. 171—178.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 3. — S. 48—49.

Schmidt E. Lenz und Klinger, zwei Dichter der Geniezeit. — Berlin, 1878.

Seyppel J. Jakob Michael Reinhold Lenz oder Vorläufiges zu einem Vorläufigen // Lenz J. M. R. Erzählungen und Briefe. — Berlin, 1978.

Damm S. Lenz in Sankt Petersburg // Neue Deutsche Literatur: Monatsschr. für Literatur und Kritik. — Berlin, 1985. — H. 6. — S. 98—112.

Damm S. Vögel, die verkünden Land: Das Leben des Jakob Michael Reinhold Lenz. — Berlin; Weimar, 1985.

Розанов М. Н. Поэт периода «бурных стремлений» Якоб Ленц. — М., 1901.

PAR GECU FON BERLIHINGENU¹ (1774)

[.] Tātad — *cui bono?*² *was für Wirkung?* kāda ir visu to tūkstošu franču ģēniju ražojumu iedarbība uz mūsu garu, sirdi un visu mūsu eksistenci? Lai debess pasargā, ka nekļūstu ne-taisns. Atgriežoties mājās, mēs paņemam līdz jauku, saldu aplaimotības izjūtu. Tā, it kā būtu izdzēruši pudeli šampanieša. Bet tas arī viss. Naktī izgulies, un no rīta viss pagaisis. Kur paliek tā dzīvā ietekme, kas darbotos uz mūsu domām, darbiem, rīcību, tā Prometeja dzirkstele, kura nemanāmi iezagtos mūsu dvēselē un, ja vien neļaujam tai bezdarbībā izkvēlot, — aplai-motu visu mūsu dzīvi. Tie ir svaru kausi, ar kuriem mēs arī ar aizsietām acīm nosakām mākslas darba patieso vērtību. Kas sver vairāk, kas stiprāk ietekmē mūsu domas un rīcību? Tagad spriediet par Gecu. Un es gribētu — ja vien man būtu tik stipra balss — uzsaukt visai vācu publikai: vispirms iemācieties atdarināt Gecu, iemācieties atkal domāt, just, darboties un, ja jums tas izdodas, tad spriediet par Gecu. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Über Götz von Berlichingen // Werke in einem Band. — S. 353.

PIEZĪMES PAR TEĀTRI (1774)

Mēs visi esam draugos ar dzejas mākslu. Liekas pat, ka cil-vēkiem visās mūsu planētas apdzīvotajās malās piemīt kāda iedzimta šīs dievu valodas izpratne. To īpaši pievilcīgu, manu-

¹ «Gecs fon Berlihingens» — J. V. Gētes luga. Lencs savu rakstu sagatavo kā referātu, ko nolasa Strasbūras Filozofijas un daiļliteratūras biedrībā ap 1774. gadu.

² Kam par labu (lat.).

prāt, dara tas, ka visos laikos tā nav bijusi nekas cits kā dabas atdarinājums [..].

[..] Senajā Grieķijā darbība bija tā, kas lika tautai pulcēties kopā. Mēs rādam daudzas darbības, kas seko viena otrai kā pērkona grāvienu, kas viena otru balsta un pastiprina, lai tad saplūstu kopā lielā veselumā. Tas iemiesojas galvenajā tēlā, kas izceļas pārējo vidū. Mūsu viedoklis tāpat: *fabula est una, si circa unum sit*¹. Saraustīta darbība mūs vairs neiepriecina. Mēs esam pietiekami nobrieduši, lai prasītu veselumu, lai vēlētos cilvēku, nevis nenovēršamu likteni un tā neizprotamo ietekmi. Varbūt jūs, mani kungi, baidāties no cilvēka? [..]

Itāļiem bija Dante, angļiem Šekspīrs, vāciešiem Klopštoks, kuri uz teātra mākslu raudzījās jau no sava viedokļa, nevis caur Aristoteļa prizmu. Nerauciet degunu par Danti: es viņa epopejā visur saskatu teātri — arī aizkustinošajās debesīs un ellē, kā jau viduslaikos parasts. Tur nav vietas un laika ierobežojuma un, ja mums nenovēl vietu uz zemes, tad jāspēlē teātris ellē. [..]

Nav nemaz gari un plaši jāpierāda, ka franču lugas atbilst Aristoteļa regulām. Tās tur tik sīkumaini ievērotas, ka ikvienam cilvēkam ar veselīgu uztveres spēju no tām kļūst nelabi ap dūšu. Nekur citur pasaulē pie trijām vienībām neturas tik cieši. Franču mudzinātāji prot apbrīnojami samudzināt vienkāršākās un dabiskākās darbības. [..]

Traģēdijas un epopejas stāstījums viņiem vienaldzīgs, un līdz ar Aristoteli viņi raugās uz raksturiem kā uz blakus lietu un [..] pat traģēdijā negrib tos atstāt. [..]

Ja nu franču lugas pa lielākai daļai piegrieztas pēc Aristoteļa un viņa komentētāju modeļa [..], ko darīt mums? Ko citu, kā turēties pie meistarienes dabas. [..]

Šekspīram atjautība nekad neizsīkst. Tā nāk — ar jūsu atļauju, aristoteliešu kungi, — no darbojošām personām; *partium agentium*; daudzveidīgi raksturi un to psiholoģija ir dabas dārgumu krātuve, kurai piekļūst tikai ģēnijs. [..]

Mums jāiziet no citāda viedokļa nekā Aristotelim: lai mēs izstrādātu savējo, mums jāaizgūst padoms no tās pirmlaikos mūsu tēvzemē pastāvējušās tautas gaumes, kas arī šodien ir tautas gaume un tāda palīks. [..]

Viņa [t. i., Šekspīra] valoda ir drosmīga ģēnija valoda. Viņš apgriez zemi un debesis, lai rastu izteiksmi savām domām. Pats būdams visādā ziņā zinošs un stiprs cilvēks, viņš radīja teātri, kas domāts visai cilvēcei, teātri, kur katrs — sākot no augstajiem un beidzot ar zemajiem — var stāvēt, skatīties,

¹ Fabula ir vienota, ja tā centrējas ap vienu personu (lat.).

priecāties un saskatīt sevi. Kā karaļi un karalienes, tā vienkāršie cilvēki viņa lugās nekautrējas no visas sirds just vai izgāzt žulti viltīgos jokos, jo viņi ir cilvēki, kas necenšas nomirt mūsu acu priekšā nekam nederīgu formulāru dēļ. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Anmerkungen übers Theater // Werke in einem Band. — S. 359, 370, 373—376.

AUDZINĀTAJS (1774)

Otrais cēliens

Pirmā aina

(Mācītājs Leifers. Slepenpadomnieks)

Slepenp. Nožēloju viņu un vēl vairāk jūs, mācītāj, ka jums tāds dēls.

Mācītājs. Piedodiet, jūsu žēlastība, nevaru sūdzēties par savu dēlu. Viņš ir tikls un izdarīgs. Visai pasaulei, arī jūsu brālim un jūsu brāļasievai to nāksies atzīt.

Slepenp. Es jau to nenoliedzu. Un tomēr viņš ir muļķis un pie savām nepatikšanām pats vainīgs. Viņam vajadzētu priecāties, ka mans brālis sācis žēlot naudu, kas jāmaksā audzinātājam.

Mācītājs. Padomājiet tikai, ne vairāk kā simt dukātu, nieka simt dukātu. Pirmajā gadā taču viņam solīja trīs simtus, bet gada beigās iedeva tikai simt četrdesmit. Otrā gada beigās, kaut mans dēls strādāja vairāk, atmēta simtu, bet tagad — trešā gada sākumā — pat tas šķiet par daudz. Vai tā ir taisnīgi? Atvainojiet.

Slepenp. Liecieties nu mierā — to es būtu varējis jums pateikt jau iepriekš. Jūsu dēlam vajadzētu pateikties Dievam, ja majors viņu aiz skausta izmestu no savas mājas. Kas viņam te būtu meklējams, mans kungs? Vai jūs kā tēvs tiešām negribat, lai jūsu bērns būtu laimīgs? Vai tad klājas būt par dienaszagli un gribēt, lai par to vēl maksā? Dienas labākās stundas nosēdēt ar jauno kungu, kas nemaz nevēlas mācīties, bet pārējo laiku, ko vajadzētu veltīt ēšanai un miegam, mocīties kā vergam pie ķēdes. Pievērst uzmanību katram žēlīgās kundzes mājienam, katram žēlīgā kunga sejas vaibstam: ēst, kad ēst negribas, un gavēt, kad vēders tukšs, baudīt punšu, kad gribas čurāt, un spēlēt kārtis, kad vajadzētu skriet uz mazmājiņu. Bez brīvības dzīve ripo uz leju, brīvība ir cilvēka elements, tāpat kā ūdens ir elements zivij, un tas cilvēks, kas atsakās no brīvības, saindē

savu asiņu cēlāko daļu, noslāpē saldākos dzīves priekus un nogalina pats sevi.

Mācītājs. Bet — o! atļaujiet; ar to taču jāsamierinās katram audzinātājam; viņš nedrīkst turēties pie savas gribas; arī mans dēls ar to varētu samierināties, tikai —

Slepenp. Jo ļaunāk, ka varētu samierināties, jo ļaunāk; cilvēkam jādzīvo saskaņā ar principiem, un, ja viņš to nedara, ja atsakās no šīm savām prerogatīvām, tad viņš vairs nav cilvēks. Lai tie nožēlojamie, kas nekā labāka nezina kā ēst un dzert, ļauj sevi ieslēgt būrī un barot kā uz kaušanu, bet zinību vīrs, cilvēks, kas apzinās sevī dvēseles cēlumu, kas labāk mirtu, nekā rīkotos pretēji saviem principiem...

Mācītājs. Bet ko lai citu šajā pasaulē iesāk? Vai mans dēls nenonāktu bezizejas stāvoklī, ja jūsu brālis viņam uzteiktu dienestu?

Slepenp. Lieciet puisim mācīties, lai viņš kļūst savai valstij noderīgs. Galu galā jūs, mācītāj, taču viņu neaudzinājāt tāpēc, lai viņš kļūtu par kalpu; un kas gan cits viņš ir kā kalps, ja savu brīvību pārdod privātpersonai par sauju dukātu? Viņš ir vergs, kas atrodas kungu neierobežotā varā, tikai viņa akadēmiskajai izglītībai jābūt pietiekamai, lai izpatiktu neprātīgajām iegribām un tādējādi izskaistinātu savu kalpību; tad viņu sauc par kārtīgu, nesalīdzināmu cilvēku; es teiktu — nesalīdzināmu blēdi, kas savus spēkus un saprašanu izlieto nevis sabiedrības labā, bet lai izdabātu kaprīzas dāmas un notrulināta virsnieka iegribām, kuras ar katru dienu aug augumā līdzīgi ļaundabīgam, neārstējamam audzējam. Un kāds no tā visa ieguvums? Ik dienas pusdienās cepetis un vakariņās punšs un liela porcija sarūgtinājuma turklāt. [..] Jūs žēlojaties, ka aristokrāti raugās uz audzinātājiem kā uz sulaiņiem. Muļķi jūs esat caur un cauri! Vai tad jūs viņiem nekalpojat par algu un gabalu maizes? Kas jums liek izpatikt cietpaurainam aristokrātam, kurš savās mājās pieradis pie verdziskas padevības? [..] Aristokrāts uzskata par goda lietu izveidot sev mazu galmu, kurā pats kā monarhs sēdētu uz troņa, bet audzinātājs, mamzele un vesels bars dienaszagļu viņam izrādītu padevību. Ja jūs neatbalstītu šo aristokrāta iedomu, viņš būtu spiests savas atvases sūtīt skolā, bet naudu, ko tagad izmanto, lai dēlu izaudzinātu par dižciltīgu stubeni, ieguldīt skolas uzturēšanai. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Der Hofmeister oder Vorteile der Privaterziehung // Werke in einem Band. — S. 98—102.

ĢERMĀŅU PANDEMONS¹

Otrais cēliens

Piektā aina

Veise² un ķestera sieva pie baznīcas durvīm. [...]

Lesings, Klopštoks un Herders³ ienāk, apskauj viens otru, Klopštoks centrā, visi nogrimst dziļdomīgās sarunās un neievēro Veisi.

Lesings. Kas tas, ko tie ļaudis tur dara? Vai viņi atdarina frančus vai grieķus?

Veise (*paklanīdamies*). Abus.

Lesings. Vai pazīstat frančus? Apskatīsim viņu bildītes. *Nostājas galerijas priekšā un sāk apskati.* Te par lielu, te par šauru, te par platu, nekur sakarības, nekur kārtības, nekur patiesības. Un tie būtu jūsu paraugi?

Herders. Dzirdu Šekspīra vārdu. Vai pazīstat šo vīru? — Nāc, cildenais Šekspīra gars! Nokāp no saviem debesu augstumiem.

Šekspīrs (*apliek roku Herderam*). Te es esmu.

Veise manās no tempļa ārā. Pavadoņi seko. Daži grib redzēt Šekspīru, citi krīt pie zemes viņa priekšā. Franču dramatiskie dzejnieki, kas sēž uz gara sola un it kā ko kricelē, it kā ko zīmē, viens pēc otra pieceļas un lūkojas uz Šekspīru, bet tūdaļ ar nicinošu sejas izteiksmi atkal apsēžas un turpina zīmēt pēc grieķu paraugiem.

Klopštoks (*ilgi nolūkojies Šekspīrā*). Šo seju pazīstu.

Šekspīrs (*apliek roku Klopštokam*). Būsim draugi.

Klopštoks (*sirsnīgi apskauj Šekspīru, tad satrūkstas un sāk skatīties apkārt*). Kur mani grieķi? Lai viņi neatstāj mani.

Šekspīrs pazūd. **Herders** *slauka acis.*

Herders (*klusā melanholijā*). Kas tam jauneklīm vainas? Kāpēc viņš sēž kaktā un šķoba seju? Viņš laikam nikns uz frančiem. Puisīt, ko tu tur dari?

Lencs pieceļas, bet neatbild.

Kas ar tevi notiek?

Lencs. Gribas gan smieties, gan dusmoties.

Herders. Kāpēc?

Lencs. Tur tie primāņi grib iestāstīt, ka viņi ir svarīgas personas, bet patiesībā ir tādi paši skolas puikas kā es un citi. Redzi, cik centīgi viņi zīmē, par paraugu izmantojot tur tās

¹ Grieķu mitoloģijā pandemons ir templis pusdievu un dēmonu godināšanai, arī visu sliktu garu kopējs nosaukums; Lencam — izsmieta dzejnieku uzturēšanās vieta.

² K. F. Veise — vācu dzejnieks, dzejoja Anakreonta stilā.

³ Lesings, Klopštoks, Herders lugā pauž autora estētiskos uzskatus.

bildes. Tajās attēlotie cilvēki, kā viņi saka, līdzinoties mūsējiem. Un atrodas muļķi, kas tam tic.

Herders. Ko tu isti gribi?

Lencs. Es netaisos nozīmēt. Tad jau labāk vispār nezīmēt. Ja gribat, parādišu jums dažus cilvēkus tādus, kādus redzat savā priekšā. [..]

Herders (*labsirdīgi*). Mēģini vien.

Lencs (*kasa pakausi*). Jā, tad man būtu kādu brīdi jāpalieliek vienam.

Herders. Ej savā kaktā un, kad būsi gatavs, nes šurp.

Lencs nāk, nes vienu cilvēku pēc otra un rāda.

Herders. Tie mūsu laikam pārāk lieli.

Lencs. Tad tie būs nākamajam. Pasaulei taču vajadzīgi lielāki cilvēki nekā agrāk. Kā nekā — ir jau tik ilgi dzīvots. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Pandaemonium Germanicum // Werke in einem Band. — S. 261—263.

ŠKIRŠANĀS ODA¹ (1776)

Ka rakstījis es slavas dēļ,
Tik neprātīgais domāt var.
Ver puķe maigās ziedlapiņas,
Bet zibens svelme viņu skar.
Un noliec viņas bālo vaigu,
Tik debess rasa lapās kvēlo,
Bet mani nezin kāpēc apraud
Un mani nezin kāpēc žēlo.
Caur asarām es mēdzu smaidīt,
Kaut grimase tik iznāk šķība.
Vēl pēdējais mans elpas vilciens
Būs pārmetums un apsūdzība.
Bet, ja es kādam nepatiku,
Kaut ne jau mana vaina bija,
Lai zina viņš, ka beigsies drīz
Šī mana dzīves tragēdija.

Svelpis A. Nē, es nebiju Vidzemei radīts // Literatūra un Māksla. — 1982. — 28. maijā. — 16. lpp.

¹ Sacerēta sakarā ar J. M. Lenca pārceļšanos no Strasbūras uz Veimāru.

PAR VĀCU DZEJAS MĀKSLU

[.] Skumsti, skumsti, Vācija,
Nelaimīgā zeme, kas pārāk ilgi atmatā gulējusi!
Visapkārt zied un nes augļus tavas kaimiņienes
Kā zelta kalni ap purvu,
Kā jaunas, bērniem svētītas sievas
Ap vecāko māsu,
Kas palikusi vecmeitās.

Homēr, Osian¹, Šekspīr,
Dante, Ariosto, Petrarka,
Sofokl, Milton, zemākie gari —
Poup, Horācij, Polician, Prior, Valler!
Dodiet man tūkstoš mēles tūkstoš vārdiem,
Un katrs vārds būs drosmīga doma —
Tūkstoš domu,
Kas mūsu šodienas dzejnieku cienīgas.

Cerības pildīja mani,
Kad tikai sārtā blāzma
Svīda rīta pusē.
Kāda stipra sula — teicu sev —
Kāpj manī.
Kā uzziedēšu, dienai nākot,
Es — Vācijas prieks un Vidzemes lepnums.
Bet, kad diena bija klāt,
Manas ziedlapiņas no kauna aizvērās,
Jo blakus sev redzēju māsas —
Smaržīgas

Un smaidošas.
Kad dienvidus nolūkojās manī
Un kaimiņu dobēs
Redzēju svešas puķes,
Angļu rotā tērptas,
Puķes,
Kas apbur ne tikai jutekļus, bet arī auksto,
lepno prātu, —
Tad sapratu, ka smilšu graudā
Esmu dzinis saknes, lietus lāse
Ir visa mana sula, puteklis uz tauriņa spārna —
Mana krāšņā rota.

Über deutsche Dichtkunst // Werke in einem
Band. — S. 29—33.

¹ Teiksmains III gs. ķeltu dziedonis un varonis. Osiana vārds Lenca laikā saistījās ar priekšstatu par spēka pilnu pirmatnēju tautas daiļradi.

PRIEKU UN BĒDAS LAI SIRDS TAVA JŪT

Prieku un bēdas lai sirds tava jūt,
Nevairies mīlēt un mīlēts kļūt.
Mūžīgu svētlaimi — nav ko liegt —
Arī zeme spēj cilvēkam sniegt.

Fühl alle Lust, fühl alle Pein // Werke in
einem Band. — S. 3.

SAULEI

Pasaules dvēsele, darbīgā saule,
Mīlas, prieka un vīna māt!
Skumjās bez tevis, bēdās bez tevis
Sastingtu zeme un dzīvība visa.
Kā gan es varētu aiziet no tevis,
Kas mani dzīvu un laimīgu dara,
Kā gan es spētu tev muguru pagriezt?
Sasildi, maigā, laipnīgiem stariem
Tēvzemi manu, bet lūdzos vēl to:
Atļauj man, atļauj līdzīgi ērglim
Vienmēr tavā tuvumā palikt.

An die Sonne // Werke in einem Band. —
S. 34.

Tulkojis, atdzejojis un filozofisko uz-
skatu raksturojumu un materiālu sa-
gatavojis A. *Svelpis*.

FILOZOFIJA JELGAVAS PĒTERA AKADĒMIJĀ

JOHANS GEORGS ZULCERS

Johans Georgs Zulcers (1720—1779) ir viens no ievērojamā-
kajiem sava laika zinātniekiem un estētiķiem, kas nekad nav
dzīvojis Latvijā, taču viņa nozīme Latvijas garīgās dzīves
attīstībā nav noliedzama: Zulcers sastāda pirmās augstākās
mācību iestādes — Jelgavas Pētera akadēmijas jeb Akadēmiskās
ģimnāzijas iekārtojuma plānu, tāpēc viņš «ir uzlūkojams par
Pētera akadēmijas idejisko tēvu»¹.

Dzimis Cīrihes kantonā Šveicē, turpat mācījies matemātiku,
dabaszinātnes, filozofiju; literatūras teoriju un estētiku apgu-

¹ Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija. — R., 1975. —
161. lpp.

vis pie šveiciešu mākslas teorētiķa J. Bodmera. Zulcera paliekošais teorētiskais mantojums saistīts ar pedagogiju un estētiku. Viņa mūža darbs ir grāmata «*Allgemeine Theorie der schönen Künste*» [Daiļo mākslu vispārīgā teorija; 1771—1774, 1.—2. sēj.]. Pedagoģijā Zulcers ir ievērojams ne tikai ar saviem teorētiskajiem uzskatiem, bet arī ar vairākiem Vācijas mācību un zinātnisko iestāžu organizēšanas un reorganizēšanas projektiem (to skaitā ar Berlīnes Zinātņu akadēmijas reorganizācijas projektu). Zulcers sastāda šai akadēmijai pirmo mācību plānu, izraugās tai profesorus. Bieži vien tie ir ievērojami zinātnieki — fizikas un dabaszinātņu profesors J. Ferbers, matemātikas profesors V. Beitlers, tiesību zinātņu profesors J. Bēzeke. Zulcers reglamentē arī zinātnisko pētniecību. Viņa sastādītais plāns kopumā atbilst Apgaismības laikmeta prasībām. Nozīmīgu vietu šajā nolikumā Zulcers ierāda dabaszinātnēm. Akadēmijas organizēšanas plānā ir iekļautas arī metodiskas norādes visu disciplīnu pasniedzējiem. Norāde filozofijas pasniedzējiem pauž eiropeiskās Apgaismības idejas — filozofija tiek skatīta kā patstāvīga, nedogmatiska disciplīna; attiecībā pret pagātnes un sava laika filozofiskajām mācībām tiek prasīta kritiska, racionāla pieeja. Zulcers aicina filozofijas pasniedzējus mācību procesā īpašu vietu ierādīt K. Volfa uzskatiem. Šis vācu filozofs ir izstrādājis racionālisma modeli tā galējā variantā, jo tikai tādā veidā XVIII gs. varēja izveidot saskaņotu un pabeigtu filozofisko sistēmu.

IZTEIKUMI

1781. gadā Jelgavas ģimnāzija saņēma Berlīnes mākslas akadēmijas prezidenta V. Meijera darinātu Zulcera marmora bisti, kas atradās ģimnāzijas bibliotēkā līdz pat 1915. gadam. Tādā kārtā Jelgavā tika godināts šis zinātnieks, kurš gan tur nekad netika bijis, taču vislielākā mērā ietekmējis Pētera akadēmijas raksturu un būtībā bija ievērojamākais ar šo mācību iestādi tieši saistītais zinātnieks.

J. Stradiņš, H. Strods

DARBI

Entwurf der Einrichtung des von Sr. Hochfürstl. Durchlaucht, dem Herzoge von Curland, in Mitau neugestifteten Gymnasii Academici // Dannenberg K. Zur Geschichte und Statistik des Gymnasiums zu Mitau: Festschr. zur Säcularfeier des Gymnasiums am 17. Juni 1875. — Mitau, 1875. — S. 229—256.

Allgemeine Theorie der schönen Künste. — Leipzig, 1771—1774. — Bd. 1—2.

Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pēteru akadēmija: Latvijas pirmās augstskolas likteņgaitas. — R., 1975. — 159.—161. lpp.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4. — S. 338.

UZMETUMS JELGAVĀ JAUNDIBINĀMĀS VIŅA GAIŠĪBAS KURZEMES HERCOGA AKADEMISKĀS ĢIMNĀZIJAS IEKĀRTOŠANAI

IV. Tuvāki norādījumi katram pasniedzējam, it īpaši attiecībā uz mācību veidu

[.] F. Filozofijas profesoram.

1. §. Universitātēs bieži tiek praktizētas kaitīgas metodes, kad profesors saviem klausītājiem vienu paša pieņemto sistēmu dogmatizē ar tādu pārliecību, it kā tajā viss būtu līdz pēdējam pierādīts un ne par vienu no tēzēm vairs nebūtu palikušas nekādas šaubas. Tāda metode Akadēmiskajā ģimnāzijā nav pieļaujama. Filozofijas profesoram galvenās rūpes jāpievērš tam, lai viņš saviem klausītājiem saprotami pavēstītu pašu svarīgāko: par seno un jauno laiku slavenāko filozofu mācībām un uzskatiem to īstenajā gaismā un par tiem principiem, ar kuriem uzskatu aizsācējs tos ir pamatojis, un lai viņš, cik vien iespējams, paturētu vērā šo uzskatu sākotni un sakaru ar to pamatlicēja sistēmu. Jo nereti kāds uzskats šķiet nesakarīgs tikai tāpēc, ka to aplūko bez sakarības ar pārējām tēzēm un līdz ar to nesaprot to pilnā mērā. Tikai tad, ja pasniedzējs ir patiesi drošs, ka viņš pilnīgi izpratis filozofisko uzskatu un tēžu īstenojēgu un garu, viņš var par tiem spriest savu klausītāju priekšā ar paļāvību un noderību, kā arī parādīt, ciktāl to sācējs atbilstoši jēdzieniem, kurus viņš pats izvirzījis, spriedis pareizi vai nepareizi. Tāpēc filozofijas lekcijās vairāk ir jāsniedz patiesa kritiska filozofijas vēsture, nevis jāapskata viena filozofiskā sistēma. Tas dos tādu labumu, ka klausītāji akli nepieņems kādu vienu sistēmu un pārsteidzīgi neveidos savus spriedumus. Tam, kurš pasniedz filozofiju pēc šādas metodes, mācot ir jāatzīst, ka arī lieliem vīriem par nozīmīgām lietām var būt dažādi uzskati, jo viņi skata priekšmetu no dažādiem viedokļiem un viedoklis, kas nesaskan ar mūsu jēdzieniem, nebūt nav jāuzskata par bezjēdzīgu.

2. §. Tātad pasniedzējs ar saviem klausītājiem izstaigā filozofijas vēsturi, taču nebūt nav nepieciešams apstāties pie katras skolas. Bez šaubām, Pitagors, Sokrats, Platons, Antistens, stoīķis Zēnons, Aristotelis un Epikūrs no vecajiem, Dekarts, Loks, Leibnics un Volfs no jaunajiem ir tie filozofi, ar kuriem un, ar

kuru sistēmām viņiem ir jāiepazīstina savi klausītāji. Vārds «sistēma» nenozīmē, ka ikviens no šiem vīriem izveidojis filozofijas sistēmu tādā nozīmē, kā šo vārdu izprot šodien. Taču katram no viņiem bija savi, specifiski pamatuzskati par filozofijas būtību un galamērķi un uz tiem viņi veidoja savas mācības. Sokrats filozofijā saskatīja tikai cilvēka ceļvedi tā vispārējā tikumiskajā un pilsoniskajā uzvedībā un ticēja, ka vesels saprāts bez zinātniskiem pētījumiem šim uzdevumam ir pietiekams. Epikūrs gribēja attīrīt filozofiju no visiem pārsmalcinātiem pētījumiem un ar savu filozofiju atbrīvot cilvēkus no mānīcīgām bailēm, un parādīt taisnāko ceļu, kas ved uz mierīgu un liksmu dzīvi. Citiem par filozofiju un tās mērķi bija citādi uzskati. Nav iespējams pareizi spriest par kāda filozofa mācību, ja nav precīzi uztverts tās gars, kuru izzina, izejot no pamatjēdziena, kuru šis filozofs pats ir izveidojis par filozofiju, un no mērķa, kuru viņš tai paredzējis. Tieši šī cēloņa pēc Cicerons tik ļoti negatīvi izteicās par Epikūra filozofiju, kura, neraugoties uz saviem kļūdainajiem atzinumiem, iekšēji bija ļoti saskaņota un dažos fragmentos ļoti pamatīga.

3. §. Tātad filozofijas profesoram pirmām kārtām ir jā rūpējas par to, lai viņš pats izveidotu pareizus priekšstatus par ikvienas filozofijas skolas garu, lai ieņemtu pareizo viedokli, no kura izejot viņš tad varētu novērtēt šo skolu atsevišķās mācības. Sākumā tas viņam prasīs daudz pūļu, jo daudzajos rakstos par filozofijas vēsturi šis galvenais uzdevums ir veikts diezgan slikti. Taču, ja vienreiz būs atrasta īstā atslēga, ar kuru viņš varēs iedziļināties katrā skolā, tad viņam vairs nebūs grūti atšķirt no nebūtiskā katras skolas būtiskākās mācības, par kurām viņam arī vienīgi jārunā, un izteikt pareizu spriedumu par tām.

4. §. Tā kā no visiem filozofiem Volfs ir vienīgais, kurš saskaņā ar visplašāk izplatīto uzskatu devis filozofijai pilnīgu un daudzus darbos ļoti pamatīgu tās visu daļu sistēmu, tad ir pūļu vērts, lai pasniedzējs kursa beigās visilgāk pakavētos pie šī filozofa. Taču arī te nevajadzētu dogmatizēt, bet tikai izklāstīt un pēc labi izraudzītiem paraugiem skaidri parādīt, ko šis filozofs visvairāk ir paveicis katrā pasaules gudrības jomā. Šo volfiskās sistēmas attīstību pasniedzējam vajadzētu izklāstīt tā, lai viņš sākotnēji, kā to ir darījis Volfs savu lielāko darbu prolegomenās, skaidri izsecinātu šī filozofa jēdzienus par filozofiju kopumā un par tās atsevišķajām daļām, par ikvienas daļas specifisko saturu un robežām, lai klausītāji varētu tās pārskatīt kopumā. Kad tas ir precīzi un vispusīgi izdarīts, viņš aplūko šīs sistēmas atsevišķās nodaļas tādā veidā, kā to ir izklāstījis filozofs. Viņš ar saviem klausītājiem vispirms apskata atsevišķu daļu prolegomenas, kas ievada katru Volfa latīnisko sacerējumu, jo tās ļauj klausītājiem pārskatīt šīs daļas veselumu. Pēc tam viņš norāda katras daļas īpašās nodaļas un

pievērs savu klausītāju uzmanību katras daļas īpašā izveduma pareizībai, pilnībai vai nepilnībai. No pilnīgi specifiskajiem jautājumiem, kādi ir sastopami kādā daļā, viņš apstājas tikai pie tiem, kuri skar nozīmīgākās lietas, lai klausītājiem parādītu, kā Volfs apskatījis tāda rakstura jautājumus. Pirmām kārtām psiholoģijā par to, kas ir dvēseles iedaba un būtība, par dvēseles imaterialitātes pierādījumiem; kosmoloģijā, pierādot pasaules nejaušību (kontingenci), dabiskajā teoloģijā par Dieva eksistences pierādījuma un tamlīdzīgiem pamatjautājumiem. Šeit pasniedzējam ļoti jāpapūlas, lai parādītu, ciktāl filozofs savu mācību ir izveidojis neapšaubāmu un kur viņam attiecībā uz pierādījumiem palikuši robi vai nepierādītas lietas.

5. §. Šādā kārtā viņš var cerēt, ka izveidos savos klausītājos patiku veikt filozofiskus pētījumus un iepazīstinās viņus ar filozofijas garu. Ja kādam no dabas piemīt ģenialitāte uz filozofiskiem pētījumiem, tad viņš ar tādu pamācību taps pamudināts un vienlaikus iegūs sev tādu stāvokli, lai lasot un pārdomājot tālāk turpinātu filozofijas studijas.

6. §. Kurša otrajā gadā pasniedzējs dažreiz var sākt uzdot klausītājiem darbus, ko katrs izpilda mājās, piemēram, mazus sacerējuma par vienas vai otras senās filozofiskās skolas garu; par tās kādu atsevišķu mācību. Pēc tam viņš var tiem dažreiz arī uzdot veikt kāda jaunāko laiku filozofiska raksta analīzi vai recenziju. Pasniedzējs pārlasa tāda veida darbus un parāda klausītājiem, kur tajos ir skarta būtība un kur tā nav saskatīta.

Tulkojums no vācu valodas.

Entwurf der Einrichtung des von Sr. Hochfürstl. Durchlaucht, dem Herzoge von Curland, in Mitau neugestifteten Gymnasii Academici. — S. 247—249.

Tulkojusi un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojuši
E. Buceniece.

GOTLĪBS DĀVIDS HARTMANIS

Gotlībs Dāvids Hartmanis (1753—1775) ir vācu dzejnieks un filozofs; studējis Tībingenā, pirmais filozofijas profesors Jelgavas Pētera akadēmijā. Hartmanis, ieņemot Kantam paredzēto vietu, Jelgavā ierodas 1773. gadā. Pa ceļam uz Kurzemi viņš iepazīstas ar I. Kantu un J. V. Gēti, kļūstot dedzīgs «Vertera» cienītājs. Dzīvojot Jelgavā, Hartmanis sarakstās ar Kantu. Šīs dažas vēstules un dzejojums «Sofrons vai jaunekļa liktenis šai dzīvē» (1773) arī ir viss viņa atstātais filozofiskais mantojums. Taču par agri mirušā Hartmaņa filozofiskajām potenciēm liecina fakts, ka sarunā ar Kantu, iepazīstināts ar galvenajām

«Tīrā prāta kritikas» idejām, viņš spēj novērtēt šī darba principiāli jauno pieeju filozofijas izpratnē. Vērā ņemams tas ir tāpēc, ka vēl ilgi pēc Kanta darba iznākšanas filozofiskā kriticisma īsteno nozīmi ne uzreiz sapratuši un atzinuši daudzi tā-laika ievērojami filozofi.

Hartmaņa morālfilozofiskais apcerējums «Sofrons», kas latviskā tulkojumā sniegts kā «Sprancis», diezgan naivā formā pauž «Vētras un dziņu» perioda noskaņas. Tā ir jūtu un subjektīvo noskaņu atraisīšanās un brīva izpausme, kas arī bija solis ceļā uz personības brīvību. Kaut gan šai Hartmaņa elēģijai nav paliekošas literāras nozīmes, tomēr tai ir kultūrvēsturiska vērtība kā vienam no vecākajiem atdzejojumiem latviešu literatūrā. Vēstule Kantam latviešu valodā tiek tulkota pirmo reizi.

G. D. Hartmanis apglabāts Trīsvienības baznīcā Jelgavā.

LITERATŪRA

Jenisch E. Gotlieb David Hartmann und die Mitauer Akademie // Balt. Monatschrift. — 1827. — H. 2. — S. 71—99.

Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija: Latv. pirmās augstskolas likteņgaitas. — R., 1975. — 165. lpp.

GOTLIBA DĀVIDA HARTMAŅA VĒSTULE I. KANTAM

1774. g. 4. septembrī

Es esmu no Jums, mans dārgais profesora kungs, izlūdzies atļauju uzturēt ar mani rakstiskus sakarus, un, kaut gan jau ļoti ilgi esmu šeit un domās rakstu Jums katru dienu — bet nu vienreiz man ir kļuvis neērti, un man ir jāizpilda savs pienākums.

Es ļoti nožēloju to, ka neesmu ilgāk palicis Kēnigsbergā, lai baudītu Jūsu sabiedrību un izlūgtos Jūsu padomu dažādajos darbos, kurus man tagad nāksies veikt. Jūsu Tīrā prāta kritika, par kuru Jūs man nedaudz pastāstījāt, mani patiešām bieži un ilgstoši nodarbina līdz pat šim laikam.

Kad Jūs šo darbu vienreiz pabeigsit, tad filozofija, kā es iedomājos, gūs gluži citādu veidu. Jūs dosit mums pierādījumu un pretpierādījumu par dažām tēzēm; Jūs veidosit un ārdīsiet to, ko būsiet izveidojis, lai pierādītu, ka līdz šim izvēlētais ceļš nav bijis visdabiskākais. Man šķiet, ka tā visa rezultātā atklāsies pamatpatiesība, kura man aizvien vairāk atklājās, — ka visai cilvēku ģintij var būt patiesss kaut kas tāds, kas nepiemīt ne zemākajam, ne augstākajam indivīdam atsevišķi. Lietu īpašības vienmēr satur patiesību, taču jāaplūko tikai attiecība, kādā tās atrodas.

Man ir bijusi izdevība to jau lietot attiecībā uz dažādām tēzēm un līdz ar to izvairīties no mūžīgā skepticisma jeb svārstīšanās starp principu un pretprincipu.

Es būtu ļoti iepriecināts, ja Jūs varētu izpildīt savu solījumu — laiku pa laikam kaut ko pavēstīt par savu darbu. Mans šējenes amats prasa, lai es īpašu uzmanību veltītu tāda veida darbiem kā Jūsu Tīrā prāta kritika.

Periodiskais izdevums, par kuru es ar Jums runāju, varētu sākt iznākt nākamā gada sākumā, un, spriežot pēc tā, kas man jau ir un ko es vēl ceru saņemt, it īpaši no Jums, šis izdevums varētu kļūt diezgan nozīmīgs.

Šeit es Jums vēl pievienoju vienu ziņu, kura Jums droši vien ir zināma no «Merkūra» un citām avīzēm par mana drauga G. B. prof. Fulda «Sakņu leksikonu». Šis darbs pelna atbalstu un rekomendāciju. Es lūgtu Jūs to ieteikt Kēnigsbergā, ja Jums būs iespēja, un man tad paziņot parakstījušos skaitu. Es nevēlos neko citu kā iespēju Jums apliecināt, cik esmu Jums pateicības parādā, pirms vēl es Jūs un Jūs mani personiski pazināt. Ar mūsu akadēmisko ģimnāziju patiešām iet ļoti labi. Hercogs ir apsolijs piešķirt šējenes Akadēmijas vajadzībām ievērojamu naudas summu prēmēšanai. Nesen viņš arī Berlīnē nopircis Germerhauza mājas bibliotēku par 2000 dukātu.

Profesors Beitlera kungs, kurš šeit ieradies par matemātikas profesoru, turpmāk par hercoga līdzekļiem nodarbosies ar matemātiskajiem pētījumiem, kuri viņam piešķirs cienījamu vietu matemātiķu aprindās.

Vairāk informācijas es Jums varēšu sniegt tad, kad šeit viss tiks savests kārtībā. Mēs tagad esam, kā man šķiet, vistuvākie kaimiņi, jo es te lielā attālumā bez Jums nepazīstu nevienu citu dzīvu dvēseli un diezgan bieži jūtu savu pamestību.

Ļaujiet man biežāk sajūst, ka mēs atrodamies tuvu. Dzīvojiņiet laimīgi. Es esmu no visas sirds

Jelgavā, 4. sept. 1774.

Jūsu Hartmanis

Tulkojusi *E. Buceniece*.

Kant I. Gesammelte Schriften. — Berlin; Leipzig, 1922. — Bd. 10. — 2 Abt. — S. 169—170.

SPRANCIS

Jūsu Spranča dvēselīte,
Brāļi, skumjās peld.

Ir jums, brāļi, asaras, lai viņas
Priekš man' pil.

Raudaijt! manas dienas velkās,
Un es skaitu tās
Skumīgs ne pēc gadiem, katru brīdi
Noskaitu.
Ķaut jel mana vārģa dzīve
Dvašot aizskrietu,
Tad es teikdams Devējam pateiktu,
Kā tā skrien.
Ir to aku manās acīs
Liktens aizslēdzis,
Kā nekāda asariņa vaidām
Piejaucās.
Asaras ir spirtums. Pārtais'
Man' par asaru,
Dievs, tad laimīgs es kā asariņa
Izsiktu.
Un tas avots manu skumju
Ir iekš manim vien,
Es to slēpšu, sevim pašam slēpšu
Ja var būt.
Es kā stīģa esmu, vēsmiņ,
Neuzdvašo to,
Čikodama viņa mūģam jauki
Neskandēs.
Citkārt pogāja šī kokle
Daģas dziesmiņas,
Kad pie līģaviņas krūtīm maņģs
Gulēju
Un caur viņas klusu smaidu,
Ko es pratu vien,
Kā ar jaunu gaismu augstas domas
Uzņēmu.
Nāc, mans prieciņģ, miedziņģ, šūpo
Man' iekģ skumības,
Būs man rītā mosties, lai tas iraid
Debessrīts.

Atdzeģojums ņemts no avizes «Mitauische
Monatsschrift». — 1784. — Mārz. — S. 284 —
285.

Filozofisko uzskatu raksturoģumu un
materiālu sagatavoģusi E. Buceniece.

JOHANS GEORGS EIZENS

Johans Georgs Eizens (1717—1779) — teologs, publicists,
Apgaismības ideģu paudēģs Latvijā.

Eizens dzimis Polzingā (Vācijā) Ansbahas apriņģī. Pēc

dabaszinātņu un teoloģijas studijām Jēnas universitātē viņš strādā (1741—1775) par mājskolotāju un mācītāju Tērbatas apkaimē, rosīgi darbojas publicistikā. Antifeodālo uzskatu dēļ nonācis konfliktā ar vietējiem muižniekiem un garīdzniekiem, Eizens 1775. gadā pārceļas uz Jelgavu, kur kļūst par Kurzemes hercoga padomnieku saimniecības jautājumos un Pētera Akadēmijas ekonomijas goda profesoru. Jelgavā viņš turpina vēsties pret dzimtbūšanu, tādēļ pēc dažiem gadiem viņam atkal jāmaina dzīves vieta. Eizens miris 1779. gadā kādā muižā netālu no Maskavas.

Literāta darbību viņš aizsāk XVIII gs. vidū, 1750. gadā sarakstot grāmatu igauņu valodā par dārzkopību. Šajā pašā gadā Eizens sāk rakstīt kritisku apcerējumu par dzimtbūšanu «*Beweiß . . .*» — «Pierādījums, ka tāda zemnieku iekārta, kurā tas kā savas mājas īpašnieks pakļauts savam kungam, ir vienīgais pamats, uz kura var celt kādas valsts iespējamo labklājību; turpretim dzimtbūnieciskā verdzība uzskatāma par visu valsts nepilnību galveno cēloni. . . .». Šajā nepublicētajā darbā autors asi nosoda dzimtbūšanu, parāda tās kaitīgo ietekmi uz valsts dzīvi un prasa zemnieku atbrīvošanu, piešķirot viņam brīvību un zemi. Eizena kritisko uzskatu pamatā ir visu tautu dabiskās vienlīdzības ideja un fiziokrātu teorijā aizgūtā atziņa, ka virsproduktu var radīt tikai lauksaimniecībā. Zemkopību viņš uzskata par pašu svarīgāko saimniecības nozari, no kuras atkarīga visas valsts labklājība.

Līdzīgus uzskatus Eizens pauž apcerējumā «*Eines lifländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Livland über die Bauern eingeführet ist*» [Vidzemes patriota apraksts par dzimtbūšanu un tās ieviešanu Vidzemes zemniekiem], kas anonīmi iespiests akadēmiķa G. Millera 1764. gadā Pēterburgā izdotajā «Krievijas vēstures krājumā». Arī plašais traktāts «*Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staates*» [Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm], kas sarakstīts 1767. gadā, taču nav publicēts, un viņa pēdējais darbs «*Sistematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft*» [Sistemātisks apcerējums par valsts saimniecības pamatiekārtu], kas publicēts 1777. gadā Jelgavā pašā izdotajā žurnālā «Filantrops», veltīts zemnieku atbrīvošanai no dzimtbūšanas jūga. Šā žurnāla priekšvārdā Eizens formulē savus uzskatus par cilvēka rakstura un rīcības nosacītību. Cilvēki ir tādi, kādus tos veido sociālā vide. Nozīmīga ir viņa doma, ka valsts politisko un ekonomisko problēmu kārtošanā jāiesaista zemnieki.

Līdztekus dzimtbūšanas kritikai un valsts saimnieciskās dzīves pārkārtošanas jautājumiem Eizens pievēršas arī reliģijas reformēšanas problēmām, apskatot tās divos apcerējumos — «*Das Christenthum nach der gesunden Vernunft und der Bibel*» [Kristietība pēc veselā saprāta un Bībeles; 1777] un «*Das*

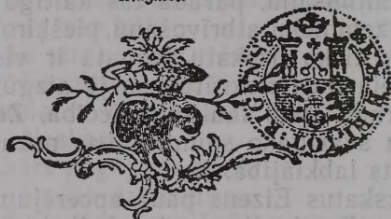
Der
Filantrop,
eine
Periodische Schrift,

verfasset

von

Johann Georg Eisen,

Professorn der Oekonomie, an der Petrinischen Akademie
zu Mitau, und verschiedener gelehrten Gesellschaften
Mitgliede.

Erstes Stück.

Mitau,

bey Jakob Friedrich Hinj. 1777.

Periodiskais izdevums «Filantrops». Vāks

thätige Christenthum in Betrachtung für jederman» [Darbīgā kristietība...; 1777], kas paliek tikpat kā neievēroti. Eizena reliģiskos uzskatus ietekmējusi agrīnās kristietības teologa Pelageja (360—418) mācība par cilvēka patstāvību savas ticumiskās dzīves veidošanā. Eizens vēršas pret formālismā sastingušu, t. s. skolas ortodoksiju un aicina būt iecietīgiem ticības lietās. Pēc viņa ieskata, pilsoniskā iekārta, tās aizsargāts privātipašums, personas brīvība un saprātīga reliģija ir sociālā miera un taisnīguma pamats.

IZTEIKUMI

Humānā mācītāja J. G. Eizena protesti 18. gs. otrajā pusē ir skala uguns gaisma melnajā naktī.

Z. Mauriņa

No vienas puses, Eizens labi pazina un nereti akceptēja ārzemju apgaismotāju domas, no otras, — Kanta prasītā uzdrošināšanās lietot prātu bez citu vadības bija viņa darbības spilgtākais zīmogs tiklab rakstos, kā dzīvē.

A. Johansons

DARBI

Aja raamat (1750). (IZA Literatūras muzejs Tartu. — Nr. 255.)

Beweiß, das diejenige Verfassung des Bauern, wenn selbiger seinen Herrn als ein Eigentümer von seinem Bauernhof untertan ist, der einzige Grund sei, worauf alle mögliche Glückseligkeit eines Staates Gebaut Werden kann; die Leibeigenschaft hingegen als die vornehmeste Ursache von aller Unvollkommenheit in dem selben dafür gehalten werden könne (1751). (Igaunijas VCVA. — 1265. f. — 230. l.; Latvijas VCVA. — 214. f. — 129. l.)

Pierādījums: (Fragm.) // Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. — R., 1934. — 13.—29. lpp.

Eines livländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solches in Livland über die Bauern eingeführet ist // Sammlung russischer Geschichte. — St. Petersburg, 1764. — Bd. 9. — S. 491—527; Sammlung russischer Geschichte des Herrn Kolegienraths Müllers. — Offenbach/M., 1777. — T. 1. — S. 1—33.

Kāda Vidzemes patriota apraksts par dzimtbūšanu: (Fragm.) // Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. — R., 1934. — 30.—48. lpp.

Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staates, so auf das Bauerlandeigenthum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauers gegründet sind (1767). (Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. — Ms 408 (noraksts).)

Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu: (Fragm.) // Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi. — 49.—54. lpp.

Das Christenthum nach der gesunden Vernunft und der Bibel. — R., 1777.

Das thätige Christenthum in Betrachtungen für jedermann;

Das Christenthum nach der gesunden Vernunft und der Bibel. — 2. Ausg. — Mitau, 1777.

Vorwort; Sistematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. — Der Philantrop, 1777, St. 1. — (20.) — 72 S.

Filantrops: Priekšv. (Fragm.) // Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi. — 55.—57. lpp.

LITERATURA

Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. — R., 1934.

Stepermanis M. Johans Georgs Eizens // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976. — 42.—48. lpp.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 1. — S. 250—291.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 1. — S. 490—492.

Donnert E. Johann Georg Eisen (1717—1779: Ein Vorkämpfer der Bauernbefreiung in Rußland. — Leipzig, 1978.

Vippers R. Vidzemes apgaismotāji XVIII gadsimtenī // Latvieši. — R., 1932. — 2. [sēj.] — 26.—47. lpp.

Johansons A. Latvijas kultūras vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1975. — 83.—89. lpp.

Dunsdorfs E. Latvijas vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1973. — 579.—582. lpp.

Viksnis N. Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē: 1. — R., 1937. — 171.—194. lpp.

Viksnis N. Latvijas vēsture jaunā gaismā. — Parka, 1968. — 177.—178. lpp.

Švābe A. Latviešu zemnieka brīvlaišanas politiskās un tiesiskās idejas. — R., 1938. — 2. lpp.

Mauriņa Z. Domu varavīksne. — R., 1992.

Зутис Я. Очерки по историографии Латвии. — Рига, 1949. — с. 72—82.

PIERĀDIJUMS (1751)

1. §. Vidzemes un Igaunijas valsts labklājība nav samērīga ar zemes platību.

Vidzemes un Igaunijas platība kopā ir ap 50 jūdzes garumā un 30 platumā. Tātad apmēram tikpat liela kā 1) visa Frankonija ar Augšsaksiju vai 2) visa kādreizējā Itālijas Lombardija, vai 3) Neapole ar Sicīliju, vai 4) Toskāna ar Baznīcas apgabalu, vai 5) Švābija ar Reinas apgabalu, vai 6) Holande ar Nīderlandi, vai 7) Dānija ar Holšteinu, vai 8) Anglija bez Skotijas un Īrijas.

Tomēr, ja aplūko Vidzemes un Igaunijas augu valsti, tad tā ir tik nenozīmīga, ka pilnīgi pazūd pret katru no šīm zemēm. [..]

2. §. Cēloni nav meklējami zemes dabiskās īpašībās, tāpat arī tautas garīgās spējās, bet tikai vienīgi satversmē.

Bet tad jājautā — kas ir par cēloni tādai nepilnībai?

Zemes dabiskās īpašībās tas nav meklējams, jo apgabalam ir diezgan laba aramzeme, kura, labāk apstrādājot, kļūst vēl auglīgāka. Varētu pat iegūt auglīgāko zemi pasaulē, ja nosusinātu ar grāvju un kanālu palīdzību purvus, kuri aizņem gandrīz pusi no visa apgabala un satur biezu melns, treknas zemes kārtu uz māla pamata. Tas būtu viegli iespējams, ņemot vērā daudzās upes un strautus, kuriem pa lielākaļ daļai ir augsti krasti. Bez tam salīdzinājumā ar 1. § minētām zemēm šeit vēl ir tā priekšrocība, ka nav nedz daudzo kalnu, nedz tuksnešaino klajumu, vienīgi apgabals pret Pliskavu, tāpat Latgale ir kalnaina, un tur atrodas dažas smilšainas joslas. [..]

Vaina nav meklējama arī tautas garīgajās spējās un raksturā, kaut gan uz to mēdz visbiežāk atsaukties un sacīt: tautu nav iespējams pamudināt uz labu, tauta nav tāda utt. Tautas garīgās spējas un raksturs, dabiskās dziņas un apdāvinātība ir visām tautām līdzīga. Vienīgi satversme, ar kuru tā iekšēji savā starpā saistīta šādās vai citās attiecībās, izveido raksturu un garīgo spēju dažādību. Dabiskās dziņas un spējas ir vairāk vai mazāk attīstītas vai arī nomāktas — tā kā to prasa ienesīgas iekārtas iedaba. Ka dzimtbūšana ir ļoti nomākusi Vidzemes tautas garīgās spējas un galīgi samaitājusi tās raksturu, — ar šo apcerējumu tiks pietiekami skaidri celts dienas gaismā.

3. §. Zemnieku kārta ir visredzamākā un sevišķas ievēribas cienīga.

Katras zemes satversmē zemnieki ir lielākā iedzīvotāju daļa. Vidzemē tie pret pārējiem valsts iedzīvotājiem ir kā 99 pret 1. Zemnieku kārta ir galvenais avots, no kura plūst tas viss, kas sastāda kādas valsts labklājību. Tādēļ ir dabiski no valsts viedokļa, ja pārlūko šo galveno sastāvdaļu un no tās, kā no avota, mēģina iegūt visu, kas vien vajadzīgs. Tātad pastāv vienīgi jautājums, vai meklējamā vaina atrodas Vidzemes valsts pamatiekārtā, proti, zemnieku satversmē?

Tas tagad jāpierāda. [..]

Dzimtbūšanas satversme ir nepilnīga.

11. §. Dzimtcilvēka ārējais stāvoklis: tā kā viņš pieder savam kungam ar visām savām tieksmēm, spējām un mantu, tad viņš ir pilnīgi un pavisam dzimtīpašums.

Daba dod katram cilvēkam tiesības rūpēties par sava paša labklājību, tātad īstenībā nav divējādu cilvēku, no kuriem vieni rūpētos tikai par savu pašu labklājību, bet otrie — nevis par savu, bet, paši sevi aizmirstot, vienīgi par citu mantas vairošanu. Tomēr dzimtbūšana prasa tieši pēdējo, jo dzimtcilvēks

pieder savam kungam pilnīgi un pavisam, un viņam pašam nepaliek pāri it nekas. *Instit. Iustin. LITit. III. § 2. Servitus est constitutio qua quis dominio alieno contra naturam subiecitur.*¹ Ja zemnieks dzīvo par saimnieku lauku mājās, tad tās nav viņa, bet dzimtkunga īpašums. [..]

Vispārīgi nebūtu pārspilēts, ja teiktu: kungs tur sev piederušo dzimtcilvēku gluži tāpat kā savu zirgu. Vienīgi no kunga labās gribas ir atkarīga dzimtcilvēka pārtika, ko kungs dod tikai tik daudz, lai tas nepaliktu bezspēcīgs darbā. Kungs var dzimtcilvēku izmit vai pārdot un, ja viņš to vēlas, — pat visnežēlīgākam. Kungs var dzimtcilvēku šķirt no bērniem, neskatoties uz viņu vecumu, un arī uz mūžīgiem laikiem. Vienīgi vara pār dzīvību un nāvi ir izņēmums un pieder valsts varai. [..]

13. §. Tieši tādēļ dzimtcilvēks ir ārkārtīgi apspiests savās dabiskajās tiesībās.

Dzimtbūšanas stāvoklis nav nekas cits kā laicīga pazudināšana, jo dzimtcilvēkam ir nogriezti visi ceļi iegūt laicīgu labklājību, tādēļ viņš savās tiesībās, kuras daba tam piešķīrusi kopā ar citiem cilvēkiem, ir apspiests visaugstākā pakāpē. Nav noliedzams, ka viņš jau kopš jaunības atrodas sava ieraduma valgos, kam ir liels spēks pār viņu — pie domāšanas nepieradušo dzimtcilvēku. Viņš reti kad spēj aptvert savu īsteno stāvokli. Jā, viņš pat tic, ka pēc dievišķā nodoma dzimtcilvēki ir nepieciešami gluži tāpat, kā to mēdz teikt, ka nepieciešama ir zemnieku kārtā vispārīgi, kaut gan pirmais ir tikpat nepareizs, cik neapšaubāms ir otrais. Pie tam zemnieka paša iedaba izpauž savu sašutumu pret dzimtbūšanu un parāda īstenībā to, ko dzimtcilvēks neprot nedz izdomāt, nedz izteikt vārdos.

Dzimtcilvēks ir un paliek ne tikai pats sev nederīgs kā valsts loceklis, bet kopīgā saistībā arī citi pavalstnieki kļūst nederīgi savam uzdevumam, — tas dara trūcīgu visu valsti. Viss, ko var sacīt par šo nepilnību, nav paša dzimtbūšanas jēdziena brīvs secinājums, bet to var saskatīt ikdienas īstenībā, ja vien to tikai mazliet pavēro. [..]

14. §. Dzimtcilvēka iekšējās īpašības, viņa sabojātais raksturs un garīgās spējas.

Dzimtcilvēks rīkojas visos savos darbos automātiski un nav pieradis līdzdomāt, ielikt savā darbā dvēseli. Viss saprātīgas darbības ieguvums jau nepieder viņam pašam, viņš ar to nesekmē savu labklājību, — tas viss pieder kungam. Dzimtcilvēkam nav nekādas drošības, ka viņš ieguvumu varēs paturēt pats sev, jo viņš ar visu, kas viņam pieder, ir sava kunga īpa-

¹ Justiniāna Institūcijas, 1. grām. 3. nod. 2. §. «Verdzība ir tāda iekārta, kurā pretēji dabai viens ir pakļauts otra kundzībai.» Pēc Justiniāna I norādījuma tika izdarīta tiesību kodifikācija un sastādīta Justiniāna kodifikācija. Tās viena no trijām daļām bija Justiniāna Institūcijas — elementāra mācību grāmata jaunatnei, kas studēja tiesības, 533. gadā tā ieguva likuma spēku.

šums un var prasīt vienīgi tikai uzturu. Ja dzimtcilvēks grib būt saprātīgs, tad viņš kļūst vēl noderīgāks savam kungam un līdz ar to darbā nepieciešamāks. Bet dzimtcilvēks ienīst savu kungu un negrib kļūt tam noderīgāks, jo viņš pats nespēj dabūt daļu no darba ieguvuma. Dzimtcilvēkam nemaz nav jācenšas domāt, jo viņš nekad nevar būt tik liels nejēga un muļķis, ka kungs — viņa īpašnieks un uzturētājs to nevarētu lietot savā darbā. [..]

17. §. Tādēļ dzimtcilvēks ir rupjš un nepaklausīgs.

[..] Dzimtcilvēka nepaklausība visā pilnībā parādās kara laikā. Viņš nemaz neievēro apgabala augstākās priekšniecības pavēles par zemes aizsardzību. Ja kādreiz tiešām ir iesaukti un sapulcināti zemnieki, tad tie tomēr nekad nav bijuši apbruņoti. Dzimtcilvēks nemīl savu tēviju, jo tur viņam itin nekas nepieder un visa viņa daļa ir tikai kalpošana. Tādēļ kara laikā viņš pūlas nokratīt paklausību kungam. Vēsture visos laikmetos liecina, ka dzimtcilvēks kara laikā tieši uzbrucis un nogalinājis dažus kungus un nav taupījis pat to labāko un mērenāko. Kungiem tad vairāk jābaidās no pašu zemniekiem nekā no ienaīdzniekiem. Pat vēl jaunākos laikos zemnieki uzskatījuši pirmo kara troksni par kroņa darbu pārtraukšanas signālu. Tātad dzimtcilvēks nevar vēlēties nekā labāka par karu. [..]

24. §. Visās līdz šim pierādītās dzimtcilvēka nepilnībās, kuras var apskatīt, kā vien grib, vienmēr un vienīgi ir vainojama dzimtbūšanas iekārta, kas tik dziļi nomākusi dzimtcilvēka dabiskās tiesības.

[..] Nācija nekādā ziņā nav dzimusi tik nepilnīga, ka nevarētu iegūt zemes dabiskam stāvoklim atbilstošu labklājību; vienīgi dzimtbūšanas iekārta veido galīgi samaitātus un nepilnīgus pavalstniekus. Raugoties no dzimtcilvēka viedokļa, uz visnoteiktāko jāsecina, un tas ir ļoti saprotams, ka dzimtcilvēks būtu vēl daudz nepilnīgāks, ja dzimtbūšana neietvertu sevī arī pretlīdzekli, un proti: tā padara dzimtcilvēku nespējīgu domāt, tā ka viņš ne ikreizes skaidri izprot savu stāvokli un tādēļ spēj samierināties ar šo senievecumu, un palikt savā paradumā pret to nejutīgs; pretējā gadījumā dzimtcilvēks būtu vēl daudz nepilnīgāks, kas valstij būtu visaugstākā mērā kaitīgi. Tādēļ dzimtcilvēks dara savu dzīvi daudz maz paciešamu, ka viņš pārdomu vietā padodas ieradumam, kā tas dabiski notiek ar vientiesīgiem un muļķiem. Nav noliedzams, ka bieži atgadās nelietīga dzimtbūšanas izmantošana, jo ne visi kungi ir gluži tik labi, kā tiem vajadzētu būt, turklāt dažs var galīgi atnest mērenību un tad izdarīt daudz vairāk ļauna nekā cits laba. Pat tad, ja visi kungi būtu tik labi, — arī tad nebūtu daudz līdzēts. Kroņa muižu zemniekiem pret nomnieku ir sava aizsardzība, un tomēr tiem neklājas neko daudz labāk. Vaina meklējama pašā iekārtā. [..]

26. §. Visās šinīs nepilnībās vainojama dzimtbūšana, kuras dēļ nav iespējami nekādi jūtami uzlabojumi.

Kamēr pastāvēs dzimtbūšanas iekārta, nekad nebūs iespējams tādā mērā uzlabot Vidzemes valsts nepilnības, lai starpība starp zemes dabiskām īpašībām un tai atbilstošu auglību nebūtu pārāk liela. Visām pūlēm nepārtraukti pretojas negrozāmi dabas likumi. Tas līdzinās nastas nešanai pret kalnu: pēc katra soļa jādubulto spēks, jo svars sava dabiskā smaguma dēļ velk uz leju. Kurš nepiekusīs? Un, tiklīdz kādu acumirkli atslābst uzmanība, viss atkal atgriežas savā dabiskajā gultnē, un tā uz priekšu iešanas vietā jāsāk atkal viss no jauna un no sākuma. To rāda piedzīvojumi gan mazās, gan lielās lietās un kā lielās lietās, tā arī sikumos. Pastāvot dzimtbūšanai, kas ir visu labo centienu ienaidniece, visa valsts līdzināsies ielāpu savārstījumam, no kura nekad neiznāks kas vesels. [..]

31. §. Dzimtbūšanas iekārtas robežās nav iespējams pastāvēt pilsoņu kārtai.

Dzimtbūšana neļauj attīstīties arī pilsoņu kārtai, vai nu to pavisam un galīgi nomācot, vai neļaujot tai stāties pie savu pienākumu pildīšanas. No tā ceļas zaudējumi un kļūst trūcīga ne tikai pilsoņu kārtā, bet arī valsts, jo neviens zemnieks nevar kļūt par pilsoni, tādēļ ka viņš saistīts kalpībā. Var jau atrast pietiekami daudz pilsoņu starp cittautiešiem, tomēr, neskaitot dažas pilsētas, tiem nav zemes īpašuma, kur nomesties ar savu ģimeni, jo viss apgabals sastāv no muižnieku muižām, kuras visā platībā muižnieki uzskata par savu tiešu īpašumu. Pilsonis var tikai rentēt zemnieku mājas, bet arī tad ir daudzi apstākļi, kuru dēļ tam vairākas reizes jāmaina sava dzīvesvieta. Tieši tādēļ tam nav kredīta, kad amatā nepieciešams ieguldīt kapitālu, un tādēļ viņš nevar neko īstu uzsākt un iegūt kādu mantu. Mūsu nedaudzās pilsētas, neskatoties uz šiem abiem traucējumiem, tomēr ir spējīgas pieaugt un uzplaukt, bet arī tur ir liels kalpotāju trūkums un tos dabūt ir ļoti grūti. Ja grib kādu dzimtcilvēku, tad tāds ir jānopērk vai jāmeklē kādai muižai piederīgs zemnieks. Abos gadījumos ceļas diezgan lielas neērtības un ir liela laime, ja izdodas nopirkt vai arī citādi iegūt kādu kalpu. Bet, ja šādā vai citādā veidā kāds ir iegūts, tad tas parasti ir tas sliktākais, ko citi nevēlas paturēt pašī. Un tādēļ tā ieguvējam ir lielas pūles ar savu neuzticamo, bezrūpīgo, slinko un neattīstīto kalpotāju, tā ka tam viņa paša amatā ir nepieciešams palīgs. Daudz piespiest kalpotāju pildīt savus pienākumus nevar, ja negrib, ka tas pavisam aiziet un pamet kādu laiku pavisam bez apkalpošanas. Labāk jāļauj, lai tas strādā pēc sava prāta. Pilsonim dzimtcilvēks kalpo nelabprāt, jo šī dienestā tam ir vairāk jādomā un tas ir tikpat neveikls, cik īgns. Tam ir sakāmvārds: «Labāk mājās ēst pelavmaizi nekā pie vācieša baltmaizi.»

32. §. Dzimtbūšanas iekārta apgrūtina arī skolu un akadēmiju uzturēšanu un pastāvēšanu.

Kas cits ja ne dzimtbūšana vainojama, ka tik lielā zemē tik

maz skolu un tās pašas bēdīgā stāvoklī? Tāpat gandrīz nemaz nav akadēmiju vai arī tās pastāv ar ļoti lielām pūlēm. Par iemeslu ir pārtikas grūtības, kurās jādzīvo skolotājiem, audzēkņiem un personālam. Pastāvot dzimtbūšanas saimniecībai, kā arī pilsoņu kārtas trūkuma dēļ pārtika ir dārga. Mācībām nepieciešams daudz naudas. Arī audzēkņu skaits ir pārāk niecīgs, lai uzplauktu skolas vai akadēmijas. Zemnieks nevar kļūt par pilsoni un tātad nevar arī mācīties. Pilsoņu kārtā skaita ziņā nav liela un arī nevar tik daudz nopelnīt, lai spētu izglītēt savus bērnus. Un kur beidzot, pēc visu šķēršļu pārvarēšanas, lai iet tas, kas tik daudz pūlējies skolās ko godīgu iemācīties. [..]

42. §. Pastāvot dzimtbūšanai, arī pati valsts ir līdzīga dzimtcilvēkam.

Saņemot visu kopā, kas līdz šim pierādīts par dzimtbūšanu, kļūst nepārprotami redzams, kādas ievērojamas un svarīgas sekas var būt šim, pirmā acu uzmetienā diezgan mazsvarīgam apstāklim, ka zemnieks, šis nožēlojamais radījums, ir dzimtcilvēks un apspiests savās dabiskajās tiesībās. Dzimtcilvēks strādā nevis sev, bet savam kungam, un viss, ko viņš dara pats sev, uztur viņu tikai kunga dienestam. Arī visa valsts nestrādā pati sev, bet ārvalstu labā. Labības izvešana uz ārzemju ostu pilsētām ir līdzīga dzimtcilvēka klausu klaušanai: tā nedod ieguvumu valstij, jo tanī kalpo daudz ārzemnieku, kas patērē uzturam ārzemju produktus vai aizceļo ar iegūto peļņu; viņu algošanai valsts izdod par labību saņemtu naudu.

Nabadzība ir dzimtcilvēka neatvairāmais liktenis. — Arī mūsu valsts ir nenovēršami nabaga, jo tā nekad nevar nokļūt pie kapitāliem.

Dzimtcilvēks nedomā, jo viņa pārdomām pretojas pati daba — viņš nav radīts pats sev, bet savam kungam. — Visa pasaule top izsmalcinātāka un savā domāšanā paceļas pakāpi pēc pakāpes, tikai mūsu valsts vēl arvienu pati nevar uzsākt to, ko citas paveikušas jau priekš simt gadiem, jo tam ir pretī pati daba. [..]

Tautai gandrīz pavisam ir atņemta domāšana — saprātīga radījuma izcilākā īpašība. Noslāpēta ir apziņas cēlā dziņa, apspiesta ir auglīgā un spēcīgā godkārības un pašuztura dziņa, tāpat arī dziņa rūpēties par savu bērnu labklājību, šī dziņa, kas liek iet caur uguni un ūdeni un nebaidīties pat no nāves. Vai tur ir ko brīnīties, ka visam šeit jāpaliek nepilnīgam?

43. §. Grūtības, kādas rastos, atceļot dzimtbūšanu, viegli novēršamas, un drīz pēc tam gaidāmi ievērojami panākumi.

Dzimtbūšanas kaitīgumu kādā valstī nedrīkstētu tā apslēpt, ka tas būtu vienmēr jauzams tikai tumsībā un ka to nevarētu aplūkot katrā laikā. Jau dažu labu reizi šur un tur ir apspriesta dzimtbūšanas atcelšana. Tomēr nevarēja vienoties par to, ka

zemniekiem jādāvina dzimtīpašumā viņu mājas un neapstrādātās zemes. Bez tam grūtības vēl radīja vārds «brīvība» sakarā ar tā svārstīgo nozīmi, jo brīvs nozīmē kā īpašnieku, tā arī brīvu un no visas muižnieku kundzības neatkarīgu cilvēku, kāds, piemēram, ir ārzemnieks vai brīvībā atlaists Vidzemes zemnieks. Un, beidzot, pašu dzimtbūšanas atcelšanu atrada par neiespējamu un pat bistamu lietu, jo uzskatīja tautas nomāktās garīgās spējas un rupjo raksturu par kaut ko tādu, kas tai ir dabiski piemītošs un iedzimts.

Bez šaubām, gadīsies zināmas grūtības dzimtbūšanas atcelšanā, bet tās ir pārvaramas. Dzimtbūšana atceļama tādā pašā gaitā, kā tā attīstījies. Pirmām un galvenām kārtām nevajaga ļaut pašā sākumā zemniekam iejusties īpašumā, bet zemnieku likt lietā vēl zināmu laiku, līdz viņš ir spējīgs aptvert un sajust, ko nozīmē būt īpašniekam, līdz viņš iemācās pazīt un sekot tām visām dziņām, kurām iepriekš viņš nedrīkstēja padoties. Tātad te būtu vajadzīga klusa, nejutama sagatavošanās, līdz zemnieks tiktu pārveidots, tā sakot, pašam nemaz nezinot. Turklāt būtu gaužām labi, ja kopā ar zemnieka stāvokļa uzlabošanas pirmiem sasniegumiem, kas kunga ienākumos neradītu nekādus zaudējumus, pieņemtos viņa mīlestība pret kungu.

Kad nu beidzot 800 000 būs it kā no jauna piedzimuši, tad atbrīvosies tās mājas, kuras viņi paši nevarēs iegūt īpašumā, un tās varēs iegūt katrs ārzemnieks, kas atzīs sevi ar līgumu par zemes kunga apakšnieku. Zeme ir tik plaša, ka spēj uzturēt apmēram otrtik lielu iedzīvotāju skaitu, un tad var cerēt sasniegt tādu labklājību, kāda ir samērīga ar 2. § minētām zemes dabiskām īpašībām.

44. §. Valdībai būtu pilnīgas tiesības gādāt, lai katrs savā kārtā kļūtu laimīgāks.

Neviens īpašums nav tik cieši nodibināts ar likumu vai paradumu, lai valdniekam, kurš pamanījis tā ļauno ietekmi uz pašu valsti, nebūtu tiesības pēc sava atzinuma atrast īpašniekus neaizskarošas pārgrozības. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas neatradīsies zemē neviena kārtā, pat neviens cilvēks, kuram būtu kas pāri nodarīts. Nevienam nebūs tik daudz, lai viņš nevarētu sasniegt vēl vairāk, un nevienam nebūs tik maz — ka viņš nespētu kaut ko iegūt. Katrs būs priecīgs un iegūs savai kārtai piemērotu labklājību. Beidzot, atceroties ar dziļu cienību valdības cēlo taisnīgumu, kļūs pats par sevi saprotams, ka valdība ar dzimtbūšanas atcelšanu neradīs sev nekādas neērtības, bet tiks daudzkārt paaugstināta visā savā spožumā.

No vācu valodas tulkojis
M. Stepermanis.

Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi. — 13.—29. lpp.

**MĀCĪBA PAR VALSTS IEDZĪVOTĀJU
TRIS DAŽĀDĀM SATVERSMĒM, KAS DIBINĀTAS
UZ ZEMES DZIMTĪPAŠUMU, NOMU
UN DZIMTBŪŠANU (1767)**

I daļa

**VISPĀRĪGIE JEDZIENI PAR KĀDAS VALSTS IEDZĪVOTĀJU
VIENĪGI ISTO SATVERSMI**

[.] 4. §. Visi valsts iedzīvotāji iedalās pēc nodarbošanās, kas ir šāda vai citāda veida, un sakarā ar to sastādās šķiras jeb kārtas. Bet, tā kā visus nodarbošanās veidus valstī var iedalīt divi galvenās grupās, tad mums ir arī divi galvenās kārtas.

Visi tie darbi, ar kuriem nodarbojas zemnieks vai tā kārta, kas kopj zemi, ietilpst vienā grupā; otrā grupā ietilpst visi tie darbi, kurus strādā pilsētnieks vai tā kārta, kura apdzīvo pilsētas. Zemnieku un pilsoņu kārtas savukārt iedalās atsevišķās šķirās saskaņā ar dažādiem nodarbošanās veidiem valstī.

5. §. Zemnieks, kas ir galvenā iedzīvotāju daļa, iegūst dabas dāvanas no pirmās rokas un tādēļ apgādā visu valstij vajadzīgo un nepieciešamo, tāpat dod izejvielu visam, kas vajadzīgs ērtības, tīkamības, greznības un aizsardzības iegūšanai. Jā. Zemnieks ir pilsoņu kārtas pamats un kopā ar to dod no savas pārpilnības arī kareivjus. Pēdīgi, no zemnieka iegūstam arī kalpus un algādžus, kurus, ja tie tik daudz nopelnījuši, ka spēj iekārtot paši savu saimniecību, zemnieks atkal uzņem savā vidū, lai kopā ar tiem kļūtu par to pašu, no kā viņš cēlies.

6. §. Pilsonis apstrādā lauksaimniecības ražotās jēlvielas, tā ka tās var lietot ērtības, tīkamības, greznības un aizsardzības vajadzībām. [.] Jā, pilsonis rūpējas arī par iedzīvotāju garu, sirdi, miesu un tiesībām, kas arī viss noder pārvaldei un aizsardzībai.

7. §. Muižnieki īstenībā nav nekāda atsevišķa šķira jeb kārta, bet pēc savas nodarbošanās, kā tas redzams 6. §, tie pieder pie otras pamatgrupas. Muižnieki īstenībā ir sevišķos amatos iecelti un līdz ar to dižciltību ieguvuši pilsoņi. Tomēr turpmāk skaidrības labad mēs vienmēr runāsim par trim kārtām. [..]

II daļa

**PAR SATVERSMI, KAS DIBINĀTA UZ ZEMNIEKU
ZEMES ĪPAŠUMU**

9. §. Pirmais galvenākais noteikums: zemnieks ir brīvs. Bet brīvs ir tas, kura darbība nav līdzīga automātiskam uzdevumam, kuram par mērķi ir sava paša labklājība, ko tas var

sasniegt, izpildot kā vispārīgos, tā atsevišķos pienākumus. Brīvs ir tas, kura liktenis nav padots otra cilvēka svārstīgai patvarībai, bet kuru aizsargā un arī saista vispārīgie likumi. Brīvs ir tāds cilvēks, kuram jārūpējas pašam par sevi, vārdu sakot, cilvēks, kas var būt cilvēks pats savā labā, ir brīvs. [..]

11. §. Otrs pamatnoteikums: šim brīvajam zemniekam pieder lietojams zemes īpašums, kuru tas ieguvis no sava kunga ar formālu kontraktu kā *bonum emphyteuticum*¹ uz šādiem noteikumiem:

1. Zemniekam pieder dzimtnomā, mūžīgā lietojamā īpašumā viņa māja, sēta un dārzi ar visu, kas tur atrodas, tāpat lauki un pļavas, ganības un mežs, tā ka viņš un viņa mantinieki to var ne tikai visos iespējamajos veidos uzlabot un no tā iegūt augļus, bet arī to ar testamentu novēlēt, pārdot, mainīt, iekļāt un atdāvināt.

2. Tā kā pēc šī līguma būtības kungs patur virsīpašuma tiesības, tad tas arī iegūst no zemnieka, viņa mantiniekiem vai pēctečiem ikgada renti vai dzimtnomu. Piezīme: šai dzimtnomai jābūt tik lielai, lai kungs nekā nezaudētu ar savu tagadējo dzimtlaužu atbrīvošanu; tāpat tai ir laiku pa laikam pakāpeniski jāpieaug līdz ar zemnieka pieaugošo labklājību. Nomas lielumu nevar atdalīt no zemnieka turības, lai tadā kārtā kungs būtu piespiests to sekmēt pret savu gribu. Zemniekam jābūt tik turīgam, lai dzimtnomas nomaksa katrā laikā tā noritētu, ka tās ievākšanas veids neizvērstos par jaunu nastu. [..]

12. §. Šie abi mūsu zemnieku iekārtas pamatnoteikumi — brīvība un īpašums — ir tas materiāls, no kura var veidot 4.—8. § minēto harmonisko celtni, sastāvošu no trim kārtām: zemniekiem, pilsoņiem un muižniekiem. [..]

21. §. Brīvības un īpašuma pamatnoteikumi ir mūžīgi un taisnīgi visos iespējamajos gadījumos. Uz tiem dibinātos likumus var uzskatīt katrā laikā par tautas skaidri izteiktu gribu, jo neviens negrib ļaut saistīt sevi vienu pašu, lai citus neaizskartu pie miesas, goda un mantas, — viņš grib arī šinīs pašās lietās, tāpat visos iespējamajos apvainojumos kļūt aizsargāts pret citiem. Šīs dažas dabas tiesības katrai kārtai ir piešķirtas attiecīgā veidā un līdz ar to, ka tiklab viena, kā otra tanīs tiks aizsargātas, tās viena otru atbalstīs.

Tādēļ uz īpašumu dibinātā iekārtā likumi var būt mēreni un viegli, jo tos jau katrs pats ir izvēlējis sev par atbalstu sava paša labklājības sasniegšanai. Likumi varēs būt īsi un skaidri, jo tauta, pēc sava nodarbošanās rakstura pareizi iedalīta kārtās, būs ar satversmi vistuvākā, visdabiskākā un saprotamā līdzdalībā. Likumi būs taisnīgi, jo tie atbalstīs katru attie-

¹ Mantojams nomas gabals — romiešu tiesību termins, kas tiek lietots vienīgi brīvu cilvēku savstarpējos darījumos. Lietojot šo terminu, Eizens feodālisma iekārtai piešķir buržuāzisku saturu.

cīgā veidā; un tie ne tikai vienīgi saistīs, bet tai pašā laikā arī aizsargās. Tie būs ļoti pastāvīgi, jo tie ir saskaņā ar mūžīgi pastāvošiem dabas tiesību pamatnoteikumiem, uz kuriem balstās brīvība un īpašums.

22. §. Otrs ieguvums, ko dod uz brīvību un īpašumu pamatota satversme, ir visu valsts iedzīvotāju labais un morālais raksturs. Ne tikvien ar audzināšanu jāpārkaļ visas gara un sirds labās īpašības, bet šis košums uzturams un nostiprināms, arī vingrinoties sabiedriskā dzīvē. Kas attiecas uz izglītību, tad mēs varēsim mierīgu sirdi runāt par skolām un visām citām, kādas vien tik iedomājamas, mācību iestādēm. Atzīstot kārtas, mums būs cilvēki, kuru stāvoklis atļaus būt izglītotiem un būt — cilvēkiem sava paša labā. [..]

25. §. Trešais lielais ieguvums būs tas, ka varēs visdažādāki izveidot, izgreznot un padarīt par visas tautas labklājības avotu laukus un pilsētas. Kas attiecas uz laukiem, tad brīvība jeb tiesības būt par cilvēku sava paša labā sekmēs zemniekus, iedzīvotāju lielāko daļu, pēc iespējas pilnīgi nodoties zemkopībai, šim galvenākam un lielākam darbam valstī. Tāpat valsts varēs pateikties brīvībai, ka neies zudumā tas viss, kas šinī cilvēkā ir auglīgs un spēcīgs. [..]

66. §. Tagad mēģināsim, protams, ne jau galīgi, mazliet aprādīt pamatnoteikumus, kuriem jāietilpst tai satversmē jeb konstitūcijā, kas pamatojas uz zemnieku zemes īpašumu, ja tā grib būt pēc iespējas pilnīgāka.

1. pamatnoteikums: visiem valsts iedzīvotājiem jābūt brīviem.

2. Zemniekam pieder īpašumā viņa zeme.

3. Muižniecībai pieder virstiesības par zemnieku mājām; tā iegūst dzimtnomas naudu un bauda visas pārējās muižniecības tiesības un brīvības.

4. Vienīgi pilsonis rūpējas par tām valsts vajadzībām, kurām zemkopība nespēj ražot pati par sevi.

5. Muižnieku dzimtmuižas paliek uz mūžīgiem laikiem nedalāmas, tās nevar aprūtināt ar parādiem un var mantot vienīgi pirmdzimtais; jaunākiem brāļiem, ja tie nevēlas iestāties kara dienestā, jātop par pilsoņiem, līdz pienāk viņu mantošanas kārtā. [..]

III daļa

UZ NOMU DIBINĀTĀ SATVERSMĒ

67. §. Tā ir tāda satversme, kurā zemnieks nomā uz zināmu laiku savas mājas no muižnieka vai lauku muižas īpašnieka. Zemnieks pats pie tam ir personiski brīvs, gluži tāpat kā zemes īpašnieks. Nekustamā manta, kuru tas ieguvis nomas laikā, paliek viņa īpašumā. [..]

68. §. Nomas iekārta sadalās divējādi saskaņā ar to, vai noma tiek maksāta ar darbu vai ar naudu un nodevām. Nomu ar darbu atlīdzina Ukrainā, bet ar naudu un nodevām — Anglijā, Dānijā un jo sevišķi Zviedrijā. Tomēr nevienā no minētām valstīm tas nav vispārīgs likums; sevišķi par Angliju jāsaka, ka, visumā ņemot, satversmes gars savu līdzsvarojumu izpauž brīvībā un īpašumā [*Liberty and Prosperity*].

69. §. Vai šie abi nomas veidi atbilst tādai trīs kārtu attīstībai valstī, kādu prasa nodarbošanās raksturs? Nē, abos gadījumos zemnieks nav īsts zemnieks. Vienā gadījumā viņš ir tikai kalps, otrā — tikai pa daļai zemnieks. Un kāds ir zemnieks, tāds ir arī pilsonis, jo tas savu stāvokli dibina uz zemniekiem. Bet muižnieki pirmajā gadījumā pilnīgi līdzinās zemniekam, otrā — pa pusei zemniekam. Muižnieks tad nodosies vienīgi saimniecībai un pēc būtības daudz neatšķirsies no saviem zemniekiem. Viņš nebūs tāds, kādam tam vajadzētu būt: īstam kungam savā muižā, zemnieku aizstāvim un tiesnesim. [..]

IV daļa

UZ ZEMNIEKU DZIMTBŪŠANU DIBINĀTĀ SATVERSMĒ

74. §. Šīs satversmes būtība: zemnieks ir lieta un muižnieka īpašums. Cilvēkam, kuram nepieder nekāda personiska labklājība, ir laupīti visi mērķi, un tas nevar būt cilvēks savā pašā labā. Tas ir cilvēks, kam atņemtas cilvēka tiesības. [..]

No vācu valodas tulkojis
M. Stepermanis.

Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi. — 49.—54. lpp.

FILANTROPS (1777)

Priekšvārds

[..] Šis darbs nav domāts kā pilsoniskas satversmes vēsture un, protams, arī ne kā politiska morāle, kaut gan te es neapskatu personas, bet viņu iekārtu; tāpat tas nav satīra. Es tomēr jūtu sevī aicinājumu, un tas rada manī prasību būt pasaulei ar savu dzīvi pēc iespējas derīgākam un izveidot pilsoniskās satversmes celtni, kas sagatavotu neskaitāmiem līdzcilvēkiem vienmēr paliekošu labklājību. Sevišķi dzimtbūšanā es saskaršos ar parādībām, no kurām pa daļai ir jāstrūkstas, pa daļai jākaunas, bet, tā kā tiešām tur es esmu ārsts, kādēļ tad lai es atstāju neatsegtus šos trūkumus? Tā būtu neuzticamība. Tava

dzimtbūšanas iekārta ir tavs tirāns, kas tevi vienmēr nospiež, briesmonis, kas tevi izposta. Šis ienaidnieks ir jāatmasko, jāvajā, jāznīcina. Dzimtbūšana nav tavs gods, tavs patvērums, aizsargs vai svētums, — tā ir tavs ienaidnieks. Tā nav tevis radīta iekārta, bet gan iekārta, kura tevi pavedinājusi. Tās apkaunojošā tapšana nav mūsu apgaismoto laiku godināšanas cienīga, jo dzimtbūšanas sākumi meklējami mežonīgu tautu un rupju un mānīcīgu kristīgo valdišanas prasmē. Bet es vairs nevarēšu runāt par dzimtbūšanu tikai līdzībās, kā to darīju savā publikācijā. Man būs jāaplūko pats jautājums, jo tas, ko es tur neskaidri un diezgan mīklaini teicu, tagad ir jāpamato ar skaidriem piemēriem. [..] Raksturu noteic satversme un, vispārīgi, tie apstākļi, kādos cilvēks dzīvo. Ja mums, man un tev, kaut šodien būtu jāatsakās dzīvot pašiem sev par prieku, godu un labumu un jau rīt jāsāk apspiest mūsu iekšējās dziņas un būt par labumu, godu un prieku citam cilvēkam, kuram uz mums nav citu tiesību kā vienīgi tās, ko tam sniedz vara, — kāds tad izskatītos mūsu raksturs? Sevišķi vēl, ja no dabas neesam tik neapdāvināti, ka pietiekami spēcīgi neuzvertu mums nodarīto netaisnību? Ja Pitagors, Sokrats, Platons, Aristotelis, Cicerons, Seneka, Juvenāls, Luters, Nūtons, Tomazijs, Beils, Kartēzijs, Leibnics, Volfs un citi tagad cienījamie cilvēces skolotāji būtu bijuši tavi dzimtcilvēki, vai tie nebūtu sarūgtinājuši tavu dzīvi? Zemnieks, viltnieks Juvenāls ar savu dzēlīgo izteiksmi, tam ir jāizdzen viņa tieksmes. Un ko tu iesāktu ar Voltēru? Tas tevi par daudz sarūgtinātu, un tu to atdāvinātu katram, kas vien to gribētu ņemt. [..]

Ir pavisam maldīgs uzskats, ja domā: tauta vispirms ir jāpadara par cilvēkiem, un sevišķi tādēļ vajadzētu atvērt skolas. Jūs, valdnieki, būtu jāsaka, sargājiet no skolām savu tautu, kamēr tai vēl jāpaliek dzimtbūšanā, lai tā nekļūst pārāk gudra. Jau tā tagadējie gaišie laiki met pārāk daudz gaismas jūsu valstīs un dara cilvēcei dzimtbūšanu gadu no gada arvien nepanesamāku. Tādēļ gudri paturat dziedinošu aklību un nejutību. Kam jau nu reiz jābūt lopam, lai tad tāds arī paliek pilnīgi. Zirgam nav jāapzinās savs spēks.

Nevis skolas rada cilvēkus, bet cilvēki skolas. Skolas dara izveicīgu, bet arī pavairo ar katru soli lietderīgu pakalpību. Vispirms cilvēku, tad skolu. Cilvēku veido satversme. Brīvības satversme ļauj man ar prieku visu uzsākt pašam no sevis un likuma aizsardzībā būt savam kungam īsti noderīgam. Tad mana lietderība būs man tīra peļņa un es ar prieku sūtīšu savu bērnu skolā.

Un kur ņems līdzekļus tik daudzām skolām? Vai mēs jau tik labprāt un daudz ienākumu dodam skolām no mūsu rūpju pilnās saimniecības? Un kur mēs ņemsim skolotājus? Ārzemniekus, kuri tik dārgi maksā un kuri tādēļ, ka mēs nevaram

katru dienu viena vietā turēt desmit, gandrīz vienmēr kļūst slinki?

Bet kā iesākt dzimtbūšanas atcelšanu? Atbilde: gudri! Cilvēku var atbrīvot, jo viņš dzimis brīvībai un var palikt brīvs. Viņš mīl brīvību, jo tā ļauj ar prieku darboties pašam no sevis. Tātad viņš labprāt pieņem brīvību. Arī brīvais ir padevīgs un paklausīgs, kārto nodevas un dod klausas. Tātad te neviens nekā nezaudē. Brīva roka ir daudz saprātīgāka un darīgāka, un tā iegūst viņš un visi, kas ar to ir kādā saistībā. Tas viss ir patiesība. Tātad, lai uzsāktu un izdarītu krietno darbu tā, lai tas izdotos, nevajag nekā cita kā vienīgi gudrības. [..]

Cilvēces taisnīgā lieta jau ir tik tālu! Kādēļ vislabāki to neatbalstīt un pie viena nepalīdzēt kā kungam, tā zemniekam? Es saku — cilvēces taisnīgā lieta, kas jau vienreiz ir pacēlusi savu galvu uz augšu, lai darītu labu, nevis ļaunu. Tagad tā dara tikai ļaunu, jo tai neļauj darīt labu, uz ko tā modusies. Nekas nav sāpīgāks kādai tautai, kā kļūt pārkausētai un pārveidotai. Tomēr visvairāk tauta izjūt to, ka satversme vai ārējais stāvoklis apspiež dvēseles spēku darbību. [..]

Nevis nederīgo vecās iekārtas celtni nojaukt un jaunu tikpat nederīgu celt tās vietā; nevis pārkārtot, bet iedēstīt īstās iekārtas asnus un ļaut tiem pašiem attīstīties. Tā attīstīsies pats oriģināls, paši krievi, vidzemnieki, kurzemnieki, lietuvieši, poļi, bohēmieši utt. Tas neizraisīs tautā nemieru, jo viss pats veidosies no iekšējo dziņu asniem. Tādējādi tauta tiks virzīta pa ceļu, pa kuru viņa gribēs iet un pa kuru viņai jāiet, lai par labu sev un visai valstij kļūtu svētlaimīga.

Tātad, lai dzimtbūšanas atcelšanas plāns būtu taisnīgs un nenodarītu pārestību tautai, ir jārikojas pēc vispārēja un pakārtota likuma: jaunais jāievieš tik maz, cik vien iespējams. Sāktai kustībai jābūt tikko manāmai, tad jaunais un viss, kas tajā labs, tik ilgi augs uz vecā pamata, kamēr viss kļūs jauns līdzīgi straumei, šai uzticīgai dabas pavadonei...

Mēdz tālu izdaudzinātu mazāk nozīmīgu lietu kārtošanai dibināt komisijas, kāpēc šajā ziņā vēl nekas nav darīts apgabalos, kur tautas dzīvo dzimtbūšanā? Bez šaubām, ne katrs tam ir piemērots. Komisijas loceklim jābūt apveltītam ar sirdi, kas mīl visas kārtas un visus cilvēkus, ar taisnības izjūtu, pastāvību un zināšanām, kas iedziļinātos vismazākajos valsts saimniecības apstākļos. Tāpēc var teikt: plāns jāizstrādā nevis galmā, bet ciemā. No šādas komisijas varētu izveidot sevišķu un pastāvīgi darbojošos kolēģiju, kuru ar patīku vadītu valdnieks. Šāda kolēģija pēc savas nodarbošanās rakstura varētu kļūt par valsts vai zemes pirmo kolēģiju, jo tai varētu tikt uzticēts visas pilsoniskās iekārtas galvenais plāns, kas būtu noteicējs princips visam — likumdošanai, tieslietām, manufak-

tūrām, tirgotavām un visam, ko vien pilsoniskā iekārtā var iedomāties. Un tā būtu vieta, kur tiktu pārbaudīti visi projekti. Tad nevarētu būt nozīmes privātām simpātijām vai antipātijām, labvēlībai, nacionālai priekšrocībai u. tml. Tad arī nevajadzētu būt tieši patriotam, lai ieviestu kaut ko ārstējošu: to izšķirtu bezpartijisks, nesavtīgs un vienmēr patriotisks galvenais plāns vai visas valsts iekārtas sistēma. Valdniekam tieši tādej būtu valsts stūre rokās un, kā dvēsele ķermenī, viņš sēdētu tur, kur vienā punktā koncentrējas visi nervi. Bez šaubām, tas būtu kaut kas jauns, bet tas arī darītu daudz jauna. Ko gan veselā ķermenī nevar paveikt laba dvēsele, un cik daudz laba veselā iekārtā var darīt labs valdnieks? [..]

Es ar pārāk lielu centību esmu uzskavējis diezgan ilgi pie dzimtbūšanas iekārtas, jo no visām iekārtām tai jāpievēršas vislielākā vērībā.

No vācu valodas tulkojis
M. Stepermanis.

Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi. — 55.—57. lpp.

SISTEMĀTISKS APCERĒJUMS PAR VALSTS SAIMNIECĪBAS PAMATIEKĀRTU (1777)

[..] Brīvība ir tā sakne, no kuras izaug zinātne. Cilvēks saskaņā ar dažādām sev iekšēji piemītošām dabiskām dziņām cenšas veidot visdažādākās vajadzības, taču viņš tās apmierina un uzlabo ar zināšanām, un no atsevišķām zināšanām rodas zinātne [..].

Zinātnes, es saku, ir tās, kas nosaka lietu būtību ar to īpašībām, attiecībām un mērķiem, lai katrai kārtai un katram amatam dotu rokās gaismu. Vispārīgās jeb filozofiskās zinātnes iedziļinās lietu iedabas dziļumos un sniedz katrai sevišķajai zinātnei tās galveno plānu. [..]

Ikvienai cilvēku nodarbībai ir nolūks nopelnīt iztiku, izpildīt savus cilvēka pienākumus, iegūt godu vai sekot savām tiesībām. Tas notiek

1.

Ar zinātņu palīdzību, un tās tiek iedalītas vispārīgajās jeb filozofiskajās un sevišķajās zinātnēs. Pirmās sastāv no mācības par prātu un metafizikas, dabas tiesībām, tikumu mācības [*Sittenlehre*], dabas mācības [*Naturlehre*], dabas vēstures

[*Naturgeschichte*], ķīmijas un matemātikas. Bet otrās iedalās valodniecībā, daiļrunībā, dzejas mākslā, vēsturē, teoloģijā, tiesībās, ārstniecības zinātnē, valsts pārvaldīšanas mākslā, ģeogrāfijā, ekonomikā u. tml. [..]

No vācu valodas tulkojis
F. Jaunbelzējs.

Systematischer Entwurf. — S. 35, 36, 44, 45.

KRISTĪTĪBA SASKAŅĀ AR VESELO SAPRĀTU UN BĪBELI (1777)

[..] Ar skolas sistēmu es saprotu līdzšinējo baznīcas sistēmu jeb tos uzskatus, ko satur mūsu dogmatiskās tā saucamās sistēmas un rokasgrāmatas, pēc kurām zemākajās un augstākajās skolās vēl pa daļai tiek stingri mācīts. Tajā pašā laikā uz patiesas dvēseļu aprūpēšanas gudrības drupām zeļ arīšķīgums, bagātība un baudkāre, kristīgā baznīca ir kļuvusi par visbriesmīgāko nezvēru un pilnā mērā atmaksā to, ko tā, pagānu vajāta, savulaik pati savā skaidrībā izcietusi.

Dievs nevar būt radījis cilvēkus, apveltītus ar tikumisku pilnību: radītā pilnībā ir kaut kas dabisks, tāpēc ka tā ir radīta, taču tādējādi ir piederīga pie dabas un nav tikumiska. Tikumiskajam ir jārodas brīvas izvēles ceļā, tikumiskajā mēs paši no sevis esam tie, kas mēs esam, un svētlaimīgi ar to, ka mēs esam priecīgi par savu izvēli, un cilvēku tikumība vairs neattiecas uz Dieva radīšanas darbu, bet ir viņa — radītāja darba turpinājums, ko veic cilvēki kā brīvas būtnes, brīvi darbojoties. Turpretim bebram arhitekta prasme, skudrai republikānisks gars un bitei monarhistisks gars ir dots viņu radīšanā, tāpat kā mēs esam tikuši apveltīti ar vienu vai otru ģeniālu īpašību vai sevišķām gara spējām. [..]

Šī sistēma (t. i., skolas sistēma, skolas teoloģija) padara cilvēkus godīguma veidošanā gandrīz pilnīgi bezdarbīgus. Viņi var katru dienu darīt ļaunu un, vienkārši sakot, katru dienu lūgt piedošanu un tomēr kļūt svētlaimīgi — *selig*. [..]

Es bieži esmu brīnījies par to, ka sastapu taisnīgus cilvēkus katoļu zemēs un pareizticīgo starpā. Bet es vairs nebrīnos, kad sastapu tikpat tikumīgus cilvēkus starp pagāniem un musulmaņiem. Tie visi ir cilvēki, no kuriem reliģija prasa praktisku darbošanos [*Werke*]. [..]

[..] Visiem cilvēkiem ir kopīga sūtība, lai viņi tikumības un krietnības rezultātā kļūtu svētlaimīgi. [..]

Es domāju, ka Mozus vēsture par pasaules radīšanu ļoti viegli var tikt saprasta tā, ka šī pasaule ir radusies, tikai kādai iepriekšējai pārveidojoties. [..]

Kristīgā reliģija ir zināmas sabiedrības saistīšanās noteiktā vispārējā iedibinājumā, lai apgūtu kristietības tēzes un izplatītu tajā darbīgumu.

Tā kā šis kopums ir cilvēku darinājums un cilvēce kļūst arvien vīrišķīgāka un izglītotāka, tad senatne nav nekāds pierādījums vienas reliģijas priekšrocībām salīdzinājumā ar otru. [..]

Visas draudzes mūžīgā pestīšana — *ewige Heil* — ir atkarīga no tā: nekas šajā pasaulē nav pilnīgs, un viss ir trūkumu pilns — *gebrechlich* —, taču to vienmēr var un vajaga labot. [..]

Tas, kas mums var tikt dots radīšanas ceļā, ir vienīgi prāts [*Bloße Vernunft*], no kura kā no asna attīstās ikviens stāvoklis. Vienīgi ar šā prāta līdzdalību cilvēks ir spējīgs būt par sevis paša veidotāju un līdz ar to spēj būt svētlaimīgs; bet viņš tāds nevarētu būt, ja pilnība viņam būtu piešķirta radīšanas ceļā, lai cik lielā mērā tas būtu noticis. [..]

No vācu valodas tulkojis
F. Jaunbelzējs.

Das Christenthum nach der gesunden Vernunft und der Bibel. — S. 1—3, 8, 13, 15, 63, 95, 139, 141, 149.

DARBĪGĀ KRISTIETĪBA (1777)

[..] Vai tad par divpadsmit gadsimtiem pēc pirmajiem trim gadsimtiem kopš Kristus dzimšanas nav jāsaka: tumsa — *Finsterniß* — aplāja pasauli un tumsība — *Dunkel* — tautas? [..]

Es jau vairāk nekā pirms divdesmit gadiem sāku iesaistīties mūsu laika centienos. Es gribēju celt, nevis sprediķot, un es cēlu savā draudzē patiesīgumu un patiesīgumā mierīgu sirdi. [..]

Cilvēka sabiedriskā dzīve katram jo sevišķi dod likumus, ar kuriem saskaņā viņam nākas dot savam brīvajam garam robežas — *Maß* — un kārtību, paturot vērā savas miesīgās dzīves vajadzības; un līdz ar to cilvēks tiek mudināts būt par labu pilsoni. [..]

Ja Dievs visu manī paveiktu patvaļīgi [*eigenmächtig*], tad jau es būtu nedzīvs rīks, un kāda gan būtu mana brīvība, ja Dievs ar mani rīkotos kā ar kādu mašīnu. [..]

Es laikam gan neesmu vienīgais, kas sabiedriskajā dzīvē ir iemācījies darboties pēc likuma: sargies no kalpotāja, kas daudz runā par savu uzticību, jo tieši tās viņam trūkst. Viņam ir jārunā, jo par to nerunā viņa darbi, un es gan drīzāk uzticēšos

atklātam bezdievim, kuram taču nevar uzticēties, nekā tam, kurš uzlicis sev dievbijības izkārtņi: tie ir ļauni cilvēki, un tieši viņi ir spējīgi veikt visbriesmīgākos noziegumus. Tam, kurš ar netīru sirdsapziņu spēj slēpties aiz vissvētākā, vispār nekas vairs nav svēts. Liekulis vienmēr pārcenšas, jo viņam ik brīdī jābaidās tikt atmaskotam. Turpretim labai, taisnīgai sirdij neva-
jag nekāda ārēja mirdzuma un, ja arī tai kaut ko var pārnest, tad tikai pieticību savu labo domu izteikšanā. [.]

No vācu valodas tulkojis
F. Jaunbelzējs.

Das thätige Christenthum in Betrachtung
für jedermann. — S. 19, 24, 68, 75, 85, 86.

KRISTIETĪBA SASKAŅĀ AR VESELO PRĀTU UN BIBELI (1777)

[.] Vēl šajā stundā es nespēju kļūt kungs pār tām savām izjūtām, kuras manī, pirms četrdesmit gadiem studējot dogmatiku, modinājis Pelāģija¹ vārds. Un es ļoti brīnos par to, ka šī vīra iedegtā gaisma tik ilgi nav spējusi apskaidrot pasauli. [.]

Vārdi ir domu zīmes: tātad vispirms ir lieta un tad vārdi. [.]

Es gribu teikt: pasaules gudrības gaišā gaisma ir jau uz-
aususi; tas nozīmē, ka cilvēki sākuši kļūt gudrāki no iedabas. Pirmais auglis šai ik dienas jo vairāk pieaugošajai gudrībai, kas pa laikam mēdz būt vienaldzība, ir tolerance. [.]

Nākotnē bīskaps sacīs: rakstīt tu vari par visu, jo, ja jau ir vēlama vajadzība rakstīt labi, tad jābūt arī drīkstēšanai rak-
stīt slikti; taču sprediķot tādas lietas vēl ir par agru; lielajam pūlim — *dem großen Haufen* — nekad nevaļag sacīt kaut ko tādu. [.]

Radīšanas ceļā nevar būt dota — *anerschaffen* — nedz gudrība, jo tā rodas no tiem jēdzieniem, ko mums sākotnēji vajag gūt no jutekļu sajūtām; nedz arī morāls stāvoklis: jo tikumiem jārodas no izvēles, un tieši tādēļ tos var saukt par svētlaimi [*Seligkeit*]. Turklāt, pirms izdara izvēli, jābūt kaut kādai izzināšanai. Isi sakot, radīšanas ceļā dota gudrība un

¹ Pelāģijs — agrīnās kristietības teologs; māca, ka cilvēks, apveltīts ar brīvu gribu, pats ir savas laimes radītājs. Viņa mācību, kura caurauž J. G. Eizena darbus, asi kritizē Augustīns; to pasludina par ķecerīgu un nosoda Efesas vispasaules koncils 430. gadā.

svētums [*Heiligkeit*] ir pretruna un nav domājama, taču tā var būt kā tieksme [*Anlage*] uz minēto, it kā deglis, pirms vēl uz tā kritusi dzirkstele. [.]

No vācu valodas tulkojis
F. Jaunbelzējs.

Anhang zum das Christenthum nach der
gesunden Vernunft und der Bibel. — S. 101—
103, 106, 107, 111.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavojis *F. Jaunbelzējs.*

JOHANS MELHIORS GOTLIBS BĒZEKE

Johans Melhiors Gotlībs Bēzeke (1746—1802) ir jurists, dabaszinātņu pētnieks, filozofs un vēsturnieks, Jelgavas Pētera akadēmijas profesors un pirmais rektors. Dzimis Vācijā, Magdeburgas apkaimē. Frankfurtē pie Oderas studē filozofiju un jurisprudenci. 1772. gadā aizstāv divas disertācijas, iegūstot tiesību maģistra un vēlāk doktora zinātnisko grādu. 1774. gadā Bēzeke kļūst par jurisprudences profesoru Jelgavas Pētera akadēmijā un paliek tur līdz mūža beigām.

Bēzeke neizveido oriģinālu, konceptuāli pabeigtu filozofisko uzskatu sistēmu, taču viņa teorētiskais mantojums dod ieskatu tālaika filozofiskās un dabaszinātniskās domas attīstībā. Dažas Bēzekes idejas par zinātnes attīstību nav zaudējušas savu nozīmi arī mūsdienās. Viņš ir viens no pirmajiem, kurš atsaucas uz I. Kanta «Tirā prāta kritikas» iznākšanu, kaut arī «kritiskā komentāra» veidā [*Probe eines kritischen Kommentars über Kants Kritik der reinen Vernunft*; 1789]. Interesi izraisa arī Bēzekes polemika ar G. F. Stenderu sakarā ar Bēzekes grāmatas «*Offenbarung Gottes in Natur*» [Par Dieva izpausmēm dabā] iznākšanu 1784. gadā — tās gaitā viņš pamatoti kritizē Stenderu par jaunāko dabaszinātņu sasniegumu nezināšanu.

Bēzekes teorētiskā darbība norit vācu Apgaismības mēreni demokrātiskā spārna idejiski hronoloģiskajos ietvaros. Viņa teorētisko atziņu, pasauleskatījuma un zinātnisko interešu attīstībā var fiksēt divus periodus. XVIII gs. 70. gados viņš galvenokārt interesējas par humanitārajām zinātnēm un nodarbojas ar filozofiju, juridisko un pedagoģisko problemātiku. Kopš 80. gadiem Bēzekes interešu loks novirzās uz dabaszinātnēm — ķīmiju, bioloģiju, fiziku un it īpaši uz jautājumiem, kas skar organiskajai dabai veltīto zināšanu attīstības vēsturi.

Filozofiski nozīmīgākais Bēzekes pirmā perioda darbs ir «*Entwurf eines Lehrbuchs der natürlichen Pflichten*» [Dabisko pienākumu mācību grāmatas uzmetums; 1777]. Dabisko pienākumu sistēma filozofiski pamatojas «cilvēka saprātīgās iedabas»

Probe
eines
kritischen Kommentars
über
Kants Kritik
der
reinen Vernunft

von
J. M. G. Bēzefe,
Professor in Mitau.

Mitau,
bei Johann Friedrich Stöckmann.

J. M. G. Bēzēkes grāmata «I. Kanta darba
«Tirā prāta kritika» kritiskā komentāra mēģinājums».
Titullapa

jēdzienā, uz kura, pēc Bēzēkes domām, balstās «dabiskais likums», «dabiskās tiesības». Sakarā ar šādu cilvēka iedabu var tikt radīta līdztiesīgu, laimīgu cilvēku sabiedrība.

Cilvēks tiek aplūkots kā dabas daļa, kuru determinē dabiskās likumsakarības. Šīs tēzes saturs ietver sevī humānistisku jēgu: cilvēka dabisko tieksmju, vajadzību un prasību izvirzīšana uzmanības centrā ir vēsta pret viduslaiku «grēcīgā cilvēka» koncepciju un pretstata tai Apgaismības «īstenā cilvēka» abstrakto izpratni, kuram ir tiesības uz pasaulīgās esības priekiem. Filozofs konstatē arī cilvēka būtisko atšķirību, kas nosaka viņa iedabas specifiku. Pēc Bēzēkes domām, sabiedrisko cilvēku raksturo saprāta, aktīvas, mērķtiecīgas darbības un brīvības atribūti, kas kļūst par viņa iedabas pamatīpašībām un

pauž cilvēka pilnības būtību. Tomēr Bēzekem nav raksturīga viennozīmīga izpratne par cilvēka iedabu kā nemainīgu būtību: audzināšana, izglītība, piederība pie noteiktas vides ir faktori, kas ietekmē cilvēka iedabu.

XVIII gs. filozofijā attiecības starp ķermeni un dvēseli tiek skatītas kā psihofiziska problēma. Cilvēka ķermenis un dvēsele kopumā veido vienotu veselo. Ķermenis tiek priekšstatīts kā «mašīna», kura sastāv no vissmalkākajiem mehānismiem, bet dvēsele — kā substanciāls darbīgs spēks, kas izpaužas uztvērumos, priekšstatos, atmiņā un iztēlē, refleksijas un abstrahēšanas spējā. Ķermeni turpretī raksturo instinkti, kaislības, afekti un temperaments. Jautājumus par dvēseles nemirstību, kā arī par harmoniju starp dvēseli un ķermeni Bēzeke uzskata par neskaidriem. Psihofiziskās problēmas risinājumā Bēzeke ir nekonsekvents un pretrunīgs: viņa filozofijā apvienojas materiālisma un ideālisma, naturālisma un mehānicisma elementi, savijoties ar deistiskām atziņām. Tas noved pie dvēseles un ķermeņa metafiziskas nošķiršanas, pie priekšstata par bezgalīgu absolūtu garu, kas ir personības garīgās aktivitātes avots.

Dabisko pienākumu sistēmā pirmajā vietā Bēzeke izvirza cilvēka pienākumus pret sevi, tad seko pienākumi pret Dievu un, visbeidzot, — pret tuvāko. Atšķirībā no pienākumiem pret sevi un pret tuvāko, kuri tiek izklāstīti apgaismotājiem raksturīgā veidā, akcentējot individualitātes principu, pienākumi pret Dievu tiek aplūkoti diezgan shematiski. Dabisko pienākumu sistēma tiek veidota, balstoties uz abstraktiem Apgaismības jēdzieniem par «cilvēka vispār» mērķiem, interesēm un vajadzībām.

Bēzekes otrā perioda darbos, kas veltīti dabaszinātņu vēstures jautājumiem, pieaug sintēzes elementi, parādās centieni iziet ārpus metafizisko ideju loka, dažkārt pavīd stihiski dialektiski minējumi. Savā darbā «*Versuch einer Geschichte der Naturgeschichte*» [Dabas zinātņu vēstures uzmetums; 1802] viņš apskata vispārējo bioloģijas vēsturi no seniem laikiem līdz 1791. gadam, paziņojot, ka šī darba mērķis ir atklāt zinātnisko faktu progresējošo pieaugumu. Seit sastopami interesanti uzkrātā materiāla atlases un izpētes mēģinājumi, vērojama ievirze uz bioloģijas attīstības vadlīnijas atklāšanu. Šis Bēzekes sacerejums ir nozīmīgs ieguldījums arī zinātnes izpētes vēsturē. Zīmīgi, ka šai darbā nav ne idejas par radītāju, ne deistisku secinājumu. Bēzeke tiecas balstīties tikai uz dabiskām likumsakarībām.

DARBI

Entwurf eines Lehrbuchs der natürlichen Pflichten. — Mitau, 1777.—X.

Über die wahren Grenzen der Erziehung und des Unterrichts. — Mitau, 1783.

Offenbarung Gottes in Natur: Eine Schrift für Jedermann. — Dessau; Leipzig, 1784.

Probe eines kritischen Kommentars über Kants Kritik der reinen Vernunft. — Mitau, 1789.

Entwurf eines Systems der transzendentellen Chemie. — Leipzig, 1787. — XXVI.

Versuch einer Geschichte der Naturgeschichte. — Mitau, 1802. — XXXII.

LITERATURA

Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija: Latv. pirmās augstskolas likteņgaitas. — R., 1975. — 165.—178. lpp.

Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek. — T. 1. — S. 54—57.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 1. — S. 154—159.

Страдинь Я. П. Петровская Академия и научная деятельность ее профессоров // Из истории естествознания и техники Прибалтики. — Рига, 1976. — Т. 5. — С. 185—216.

Чухина Л. А. Философские взгляды профессора Петровской Академии И. М. Безеке // Там же. — С. 244—250.

DABISKO PIENĀKUMU MĀCĪBU GRĀMATAS UZMETUMS (1777)

Ja dabiskie pienākumi būtu, kā mēdz teikt, ierakstīti cilvēka sirdī, tad tiem būtu jābūt vai nu ļoti nesalasāmi ierakstītiem, vai pa lielākai daļai izdzisušiem: es neticu ne vienam, ne otram. Nevis paši pienākumi, bet līdzekļi to noskaidrošanai ir doti katram cilvēkam un ir atkarīgi no viņa veselā saprāta pielietojuma. Ja tam piešķir nepieciešamo virzību un spēku, tad visi cilvēki spēj vienādi izzināt dabiskos pienākumus, un viņi tos izzinās, tiklīdz atradīsies vienādos apstākļos, tas ir, ja viņi līdzīgā veidā izkops savas dvēseles spējas un no vienāda viedokļa novērtēs savu dabisko sūtību.

Pat pavisā pieredze pietiekami labi māca, ka attiecībā uz dabiskajiem pienākumiem cilvēku dzimuma lielākā daļa ir bez zināšanām un attiecībā pret to ievērošanu — nolaidīga. Cēloņi tam ir dažādi un pamatojas pa daļai cilvēka iekšējās īpašībās, pa daļai — viņa ārējos apstākļos, taču pirmās nav nenovēršamas un pēdējie nav negrozāmi. [..]

Visiem cilvēkiem, nēģerim, tāpat kā eiropietim, musulmanim, tāpat kā kristietim, vientiesīgam zemniekam, tāpat kā augsti mācītam zinātniekam, pilsonim, tāpat kā viņa monarham, ir vienādi rīcības priekšraksti, starp kuriem nav izņēmumu, lai

gan tie pieļauj modifikācijas daudzuma un pakāpes ziņā; tie savstarpēji tuvinās, līdzko tiek mazinātas nāciju, kārtu un reliģiju atšķirības. Tādēļ dabisko pienākumu izklāstam ir jābūt vienādam un vienlīdz pamācošam visiem cilvēkiem; un tas ir iespējams tikai tad, ja vienmēr tiek saglabāta uzticība dabai, kas kā mīloša māte izturas pret visiem cilvēkbērniem vienlīdz labi un visus māca vienlīdz rūpīgi. [..]

Tā visa rezultātā tagad vajadzētu noteikt, no kāda viedokļa aplūkojams cilvēks, ko vajadzētu mācīt un pēc kāda plāna jāveido izklāsts. Viedoklis, no kāda aplūkojams cilvēks, nevar būt nekas cits kā vien cilvēka iedaba ar visām cilvēka īpašībām, attiecībām, spējām, reālo un potenciālo pilnību, ar viņa sūtību šajā un nākamajā dzīvē, cilvēks savā dabiskajā — kā vienatnes, tā sabiedriskuma un sabiedrības — stāvoklī un, visbeidzot, viņa dabā liktās dziņas, turklāt ar saprātīgu izklāstu par iespējamās aktivitātes spēju un tās izkopšanu līdz pilnībai atbilstoši līdzekļiem un nolūkiem. Viss cilvēkam piemītošais, kas nav dabisks, attiecības un stāvokļi, ko radījusi viņa paša vai citu cilvēku patvaļa, te nebūtu ietilpināms. [..]

Cilvēkā izšķir ķermeni un dvēseli kā divas būtiskas daļas, kas, visciešākā veidā saistītas, veido cilvēku kopumā. [..]

Ķermeņa darbības iespējamie veidi nosaka tā spējas, no kurām dažas vingrinot var attīstīt līdz pārsteidzošai veiklībai. Prasmi visos darbības veidos — neskaitot ipaši sarežģītos — skriešanā, peldēšanā, dejošanā, paukošanā, rakšanā, jāšanā, medišanā, cīņā, balansēšanā, lēkšanā; dzirdi, redzi, ožu, garšu, tausti; nejutīgumu pret laika apstākļiem un klimatu, izturību darbā, badā un slāpēs — var iegūt katrs ķermenis.

Cilvēki būtu daudz pilnīgāki, ja viņi neapmierinātos tikai ar sava ķermeņa dabiskiem dotumiem un ar tā parastajām un gadījuma rakstura attīstīšanas iespējām vien. [..]

Dvēselei piemītošā iespēja darboties, tās spēks jeb tas spēks, ko mēs dēvējam par dvēseli, var izpausties dažādos veidos, t. i., tai ir tik dažādas spējas, cik dažādas iespējas izpausties, kuras gan mēdz saukt arī par spēkiem: sajūtīguma, iztēles, fantāzijas [*Dichtung*], atmiņas, reflektēšanas, kombinēšanas, abstrahēšanas spēks; sapratne, prāts un brīvība. [..]

Abi ķermeņi un mana dvēsele, darbojas visciešākā saskaņā. Šīs harmonijas veids ir neaptverams; vai tā ir dabiska ietekme jeb iedarbība, vai kopš mūžības Dieva prāta iepriekšnoteikta harmoniska stāvokļu secība, vai arī dievišķā spēka ikreizēja iedarbība, tas mums šeit var būt vienalga. [..]

Cilvēks jāuzskata nevis tikai par vērojošu, bet drīzāk gan par darbīgu, rosīgu būtni. Visa daba pat tās vissīkākajās daļās ik mirkli veic vai pārdzīvo pārvērtību, un tāpat to rāda pieredze par mums pašiem, proti, ka nav neviena priekšstata vai domas, kurai ir kaut kāds sakars ar mums pašiem, kas paliktu bez ievēribas sabiedrības priekšstatos un rīcībās, un tādēļ

cilvēks varētu būt galvenokārt darbīga būtne. Mūsu ķermenim piemītošās dziņas, kaislības, ikviens satraukums un izbailes, kas rodas vai tiek apzinātas, priekšstatot kādu priekšmetu, izzinot labumu vai ļaunumu, māca to vēl vairāk, taču priekšstats par augstākās būtnes visaugstāko darbību, kurai cilvēks tiecas līdzināties, mudina mūs uz darbību visvairāk; šis jēdziens par augstāko būtni tāpat varēja rasties antropoloģiski vai arī no idejas par augstāko pilnību. [..]

Būt brīvam, būt saprātīgam; brīvību, prātu, moralitāti, atbildību saprātam es uzskatu par vienu un to pašu: un to var darīt ar pilnām tiesībām. [..]

Morāla rīcība atbilstoši mūsu izpratnei par brīvību tāpat varētu būt rīcība, kas notikusi saprātīga izvērtējuma rezultātā kā līdzeklis nolūka sasniegšanai. Ja šī izvērtējuma nav, tad rīcību nākas uzskatīt nevis par morālu, bet gan vai nu tikai par patvaļīgu, vai par fizisku. [..] Mēdz teikt, ka morāla rīcība ir brīva no katras nepieciešamības, no katras piespiešanas. [..]

Dabiskie pienākumi atkarībā no objekta parasti tiek iedalīti pienākumos pret sevi pašu, pret tuvāko un pret Dievu. [..]

Pienākumu dažāda spēks, aplūkojot tos par sevi, ir atkarīgs kā no seku daudzuma, kāds tiem ir attiecībā uz nodomu, tā arī no nepieciešamības pakāpes. No minētā izriet šādi vispārēji likumi:

1) viens un tas pats pienākums ir spēcīgāks tajā laikā, kad tam ir vairāk seku attiecībā uz kāda nodoma sasniegšanu un attiecībā uz cita nodoma zaudēšanu, nekā tas ir citā laikā; tā, piemēram, man ir lielāks pienākums uzņemt barību tad, kad es stipri ciešu no bada, nekā tad, kad es uzņemu barību tikai sava pieraduma pēc;

2) jo lielāks nodomu skaits kāda tagad izpildāma pienākuma rezultātā tiek sasniegts vai saglabāts, jo lielāka ir tā morālā nepieciešamība, tāpat jo stiprāks ir šis pienākums; tā, piemēram, pienākums man izglābties no kādām dzīvības briesmām ir stiprāks par pienākumu man izglābt savu trūcīgo mantību;

3) jo skaidrāk un jo striktāk es esmu pārliecināts, ka noteikta rīcība būtu drošs līdzeklis mana nodoma sasniegšanai un tās nedarišana būtu līdzeklis mana nodoma neveiksmei, jo stiprāks ir mans pienākums; ja, piemēram, mans ienaids jau uzbrūk man ar atkailinātu zobenu, tad mana pārliecība par man draudošajām briesmām kļūst jo stiprāka un tagad es vēl vairāk uzskatu par savu pienākumu aizstāvēties nekā tad, ja viņš to vēl nebūtu izvilcis. [..]

1) Būtiskie pienākumi pret sevi ir stiprāki nekā visi pienākumi pret citiem, jo pienākumi pret citiem vienmēr ir tikai nejauši; tie var būt pienākumi pret būtisku vai pret nejaušu nodomu, tomēr ne manai eksistencei, ne manai būtiskai piln-

veidošanai nepavisam nav nepieciešams, ka šis cilvēks ārpus manis eksistē un ir kaut kādā ziņā pilnīgs;

2) mani nejaušie pienākumi pret sevi pašu ir stiprāki nekā mani pienākumi pret mana tuvākā nejaušu nodomu, jo tie attiecībā uz mani ir divkārt nejauši, daļēji tādēļ, ka tie ir nejauši jau paši par sevi manam tuvākam, daļēji tādēļ, ka tie ir nejauši arī attiecībā uz mani; pirmie turpretī ir tikai vienkārši nejauši;

3) mans nejaušais pienākums pret sevi nav tik stiprs kā pienākums veicināt mana tuvākā būtisko nodomu. Lai gan man tādējādi rodas zaudējums, tad tomēr tas ir mazāks attiecībā uz iespējamo visas cilvēku dzimtas pilnību, kuru man kā pasaules pilsonim ir pienākums veicināt, un attiecībā uz mana tuvākā būtiskā nodoma zaudēšanu. Es noziegts pret šo principu, ja saudzētu savu mieru un spēkus un nevēlētos izglābt savu kaimiņu no dzīvības briesmām. [..]

Ja nu situācijā, kādā es atrodos, vienlaikus ir nepieciešamas vairākas uz dažādiem mērķiem vērstas darbības un tās ir nepieciešamas tādā mērā, ka vai nu viens mērķis iet pilnīgi zudumā, vai tam jāpaliek nesasniegtam, jo nospraustā laikā var notikt tikai viena no abām pretējām darbībām, tad esmu nonācis tādā stāvoklī, kur viena mērķa sasniegšana vai veicināšana saistās ar otra zaudēšanu vai neveicināšanu; šo stāvokli sauc par kolīziju stāvokli, bet attiecību starp diviem pienākumiem, kurus vajadzētu, bet nevar vienlaikus ievērot, sauc par kolīziju jeb pienākumu sadursmi [*Streit*]. [..]

Patiesa kolīzija attiecībā uz pienākumiem var notikt tikai tad, ja pienākumi ir vērsti uz viena līmeņa mērķiem. Tātad nonākt kolīzijā var tikai būtiski pienākumi ar būtiskiem pienākumiem, nejauši ar nejaušiem; visas pārējās kolīzijas, kā nejauša pienākuma kolīzija ar būtisku utt., ir tikai kolīziju šķietamība. [..]

Kurš pienākums būtu jāievēro kolīzijā, tas jānovērtē pēc pienākuma stipruma. Tādēļ, ja uz to attiecina iepriekšējā nodaļā par pienākumu stiprumu izklāstītos principus, tad rodas šādi likumi:

1) ja mani būtiskie pienākumi savā starpā nonāk kolīzijā, tad svarīgāks ir vispārīgākais pienākums;

2) ja mans nejaušais pienākums ir pretrunā ar kādu citu nejaušu pienākumu, tad svarīgāks ir tas, kuram ir vislielākais sakars ar kādu no maniem būtiskajiem nodomiem;

3) ja mans nejaušais pienākums pret sevi ir pretrunā ar manu pienākumu pret mana tuvākā būtisku mērķi, tad svarīgāks ir šis pēdējais.

Pienākumi pret Dievu nevar nonākt kolīzijā ar pienākumiem pret sevi vai ar pienākumiem pret tuvāko, jo katrs patiess, dabiskais pienākums ir Dievam tīkams un jau tādējādi notiek kalpošana Dievam, kā tas saprātīgai radībai pienākas. [..]

Tā kā visi mani dabiskie pienākumi rodas no maniem nodomiem un no manu spēku un mana stāvokļa samērošanas ar šo nodomu uzturēšanu un sasniegšanu, tad ir skaidrs, ka ir tik daudz dabisko pienākumu veidu, cik ir nodomu: būtiskie, dabiski nejausie un patvaļīgie.

Atbilstoši maniem būtiskajiem nodomiem manām pamatrūpēm un galvenajām pūlēm jābūt vērstām uz to, lai iepazītu savu dvēseli, pilnveidotu tās spēkus un spējas un izmantotu katru izdevību, lai tos jo vairāk celtu. Taču, ja es savā ķermenī neattīstu un nesaglabāju tādu stiprumu, ilgumu un veselību, kāds vajadzīgs, lai netraucēti varētu tik ilgi un tik pareizi, cik vien iespējams, sajūst un aplūkot jutekliskos priekšmetus un iedarboties uz ārējām lietām, tad šis nodoms pilnveidot manas dvēseles spējas nevar tikt sasniegts.

No minētā izriet, ka rūpes par tikko nosauktajām mana ķermeņa īpašībām ir iepriekšnosacīts stāvoklis, bez kura dvēsele nevar būt pilnīga un darbīga. [..]

No izklāsta par mana ķermeņa pilnību kā manas dvēseles pilnveidošanai nepieciešamu stāvokli izriet šādi pienākumi:

1) man ļoti rūpīgi jāizvairās no visa, kas kaitīgs manam ķermenim tiklab kopumā, kā pa daļām, gan tādējādi, ka es to pasargāju no kaitīgām lietām, gan arī tādējādi, ka es novēršu kopšanas, miera un ērtību trūkumus, un arī nekādā ziņā nepārpūlot tā atsevišķos spēkus;

2) man vajag dot savam ķermenim tikai to, kas tam ir derīgs: noteikts uztura, darba, miera un ērtību mērs; kaitīgs ir tiklab tas, kā ir par daudz, kā arī tas, kā ir par maz. Kādam ir jābūt šim mēram, to nevar noteikt vispārējā likumā, — katra individuālais ķermenis no paša pieredzes pats var sev atvasināt nepieciešamos likumus;

3) man vajag arī, cik iespējams, palielināt savu ķermeņa spēkus, lai tas visādu vingrinājumu ceļā kļūtu stiprāks, neuzņēmīgāks un nejutīgāks pret kaitējošiem atgadījumiem, kā arī veiklāks. [..]

Pienākumi pret savu dvēseli un eksistenci jeb pret savu iekšējo stāvokli ir augstāki, pienākumi pret savu ārējo stāvokli ir zemāki pienākumi. To kolīziju gadījumā tātad lietojami jau minētie likumi. [..]

Mana ķermeņa un manas dvēseles pilnība veido mana iekšējā stāvokļa pilnību. Uz ārējo stāvokli attiecas manas attiecības un attieksmes pret ārpus manis eksistējošām lietām, nepieciešamo uzturvielu esību, man pastāvīgi nepieciešamo lietu īpašojumu un ērtībām, lai es nekad nebūtu traucēts vai kavēts savas dvēseles pilnveidošanas centienos.

Tagad mans pienākums līdzās sava iekšējā stāvokļa pilnveidošanai ir veicināt arī sava ārējā stāvokļa pilnveidošanu:

1) es tātad cenšos veidot savu ārējo stāvokli, tiklab ilgstošo, kā arī katra acumirkļa stāvokli tā, lai tas ne tikai neiznīcinātu

vai nekavētu manu iekšējo pilnību, bet arī varētu būt par tās pamatu;

2) man ir jāiegūst savā īpašumā tādas lietas un tādā daudzumā, cik nepieciešams manam uzturam un ērtībām, un visiem manu pastāvīgo vajadzību veidiem. [.]

Tā kā man līdzās ir daudz cilvēku, kuri visi eksistē, dzīvo un darbojas, tiekdamies pēc tādiem pašiem mērķiem, pēc kādiem tiekdamies dzīvoju un darbojos es, tad manām pirmajām rūpēm jābūt vērstām uz to, lai es nevienam netraucētu sasniegt viņa pilnību. So noteikumu var uzskatīt par sabiedrisko pienākumu pamatlikumu, taču, tā kā tas ir noteikts tikai negatīvi, tad tas nevar būt vienīgais, — jāformulē arī afirmatīvs pamatlikums. [.]

No šī negatīvā pienākumu pamatlikuma pret līdzcilvēkiem izriet šādas nenoliedzamas patiesības:

1) netraucē nevienam viņa dvēseles pilnībā;

2) atstāj viņam tā ķermeņa pilnību;

3) neatņem viņam iespēju baudīt viņa īpašumu, viņa mieru, viņa ērtības;

4) netraucē viņu ne vien viņa īstenajā pilnībā, bet arī viņa iedomātajā pilnībā, viņa aizspriedumos, viņa mānīcībā, ja vien tu, ņemot vērā pēdējos, neesi pārliecināts, ka tu viņu patiešām spēsi labot. [.]

Afirmatīvais pamatlikums dabiskajiem pienākumiem pret tuvāko rodas, apcerot dievišķos nodomus par cilvēku līdzāspastāvēšanu un apcerot cilvēku vajadzību pēc palīdzības, un iespēju, ka ikvienam cilvēkam papildus tiem spēkiem, kurus viņš lieto sevis paša pilnveidošanai, ir arī spēku pārpalikums, ko viņš var izlietot citu labā. Seit tā tad ir runa par tādām darbībām, kas veicamas tuvākā pilnveidošanai; tās pamatojas uz šādu likumu: centies, cik vien tev iespējams, palīdzēt savam tuvākajam sasniegt viņa pilnību. [.]

1) Sekmē, cik vien tas iespējams, sava tuvākā dvēseles spēku pilnveidošanu: tā tad bagātini sava tuvākā zināšanas, precizē tās un vingrini viņu tajās. — Atbrīvo viņu no aizspriedumiem, kas nelabvēlīgi viņa pārējām zināšanām un kaitīgi viņa sirdij; iznīcini mānīcību un tās vietā nes viņa dvēselē patiesības.

2) Veicini sava tuvākā miesas uzturēšanu, veselību un izkoptību.

3) Dod viņam no savu mantu pārplūsmas, lai viņš baudītu mieru, ērtības un apmierinājumu. Tā kā nav iespējams atkal pilnīgi atcelt pašreizējo laimes mantu pārāk lielo nevienlīdzību, tad tomēr centies to vismaz mīkstināt; tā tad pabalsti trūkcietējus un palīdzi tiem uz kājām nabadzīgajam.

4) Ja tu esi spiests nodarīt kādam ļaunumu vai nu kā līdzekli savas pilnības saglabāšanai, vai lai nepieļautu citas nelaimes tagad (t. i., aizstāvēt sevi), vai lai novērstu nākamās

nelaimes (t. i., sodot), tad katreiz kā šādu līdzekli izvēlies mazāko ļaunumu.

5) Ja tu šādā veidā visiem cilvēkiem darīsi labu, tad citi slavēs tavu pilnību, tevi cienīs un katrs centīsies tev īpaši palīdzēt pilnveidoties, — tev būs draugi. Esi tāpat ikviena draugs, lai tas kļūtu par tavu draugu, un meklē šo patieso godu. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Entwurf eines Lehrbuchs der natürlichen Pflichten. — S. 1—3, 20, 21, 25—27, 35, 36, 51, 60, 61, 71, 78, 79, 81, 82, 85, 86, 98, 99, 101, 102, 111—114.

DABAS ZINĀTŅU VĒSTURES UZMETUMS (1802)

[..] Es neuzdrošinos minēt laiku, kad par dabaszinātnieku sauks nevis to, kurš zina dabas ķermeņu dabiskās īpašības, bet tikai gudro, kurš apguvis visu redzamo pasauli tās elementos, spēkos un daļu savstarpējā saistībā, kurš visu aplūko cēloņa un seku attiecībās, bet rašanos un bojā eju spēj saistīt pilnīgā un nemainīgā veselumā kā radišanu un iznīcināšanu, kā dzīvību un nāvi, kurš, izejot no vispārēja spēku avota, spēj izskaidrot katru norisi dabas visaptverošajā teātrī, kur mūsu jutekļiem uztveramais ir tikai maskas, kas te parādās, te atkal zūd, lai atkal atdzimtu jaunās formās. Isāk, viņš izzinās pasauli kā divu augstāko spēku mijattiecību [*Duodrama*], kas rada visu esošo un izraisa katru parādību, kura kairina mūsu jutekļus, satrauc mūsu nervus un sagādā jaunus pārsteigumus mūsu izzinošajam garam. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Versuch einer Geschichte der Naturgeschichte. — S. XX, XXI.

PAR AUDZINĀŠANAS UN MĀCĪŠANAS ISTENAJĀM ROBEŽĀM (1783)

[..] Cilvēks pēc savas iedabas nav nekas cits kā vien spēja [*Anlage*] — spēja kļūt par mežonīgu zvēru, spēja kļūt par maigu, labsirdīgu cilvēku; spēja kļūt par gudro, spēja kļūt par ākstu; spēja kļūt par vīru, kas ar labestību un gudrību pārvalda puspasaules, spēja kļūt par ēzeļu dzinēju.

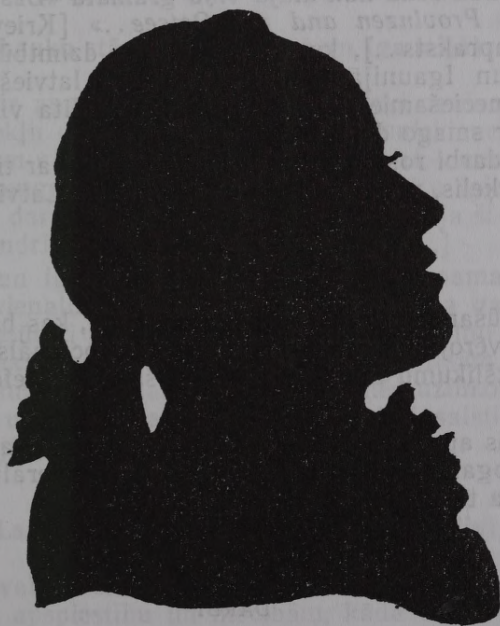
Über die wahren Grenzen der Erziehung und des Unterrichts. — S. 8, 9.

No vācu valodas tulkojusi *I. Cera*.
Filozofisko uzskatu raksturojumu devusi *L. Čuhina*.

IV
FILOZOFISKĀS DOMAS PAVĒRSIENS
UZ LATVIEŠU GARIGĀS DZĪVES PROBLĒMĀM
XVIII GS. BEIGĀS UN XIX GS. PIRMAJĀ PUSĒ

**1. RADIKĀLAIS (SOCIĀLAIS) APGAISMES
VIRZIENS**

KĀRLIS FILIPS MIHAELS SNELLS

K. F. M. Snells. Zīmējis J. K. Broce

Latvijas Apgaismības vēsturē savu vārdu ierakstījis arī Kārlis Filips Mihaels Snells (1753—1806). Viņš dzimis Vācijā, Daksenhauzenā, netālu no Koblencas; mācījies Darmštates

ģimnāzijā un Ģīsenas universitātē, kur studējis galvenokārt filozofiju un pedagogiju. 1774. gadā papildinājis zināšanas Getingenes universitātē, bet nākamajā gadā kļuvis par pasniedzēju Ģīsenas akadēmiskajā skolotāju seminārā.

— 1780. gadā Snells sāk strādāt par Rīgas Domskolas rektoru. Viņš aktīvi piedalās pilsētas sabiedriskajā dzīvē, interesējas par vietējiem dzīves apstākļiem, apceļo Vidzemi un Igauniju, rūpīgi studē literatūru par Baltiju.

1782. gadā Snells sagatavo izdošanai grāmatu «*Topografische Merkwürdigkeiten von Rhein bis an die Düna*» [Ievēribas cienīgās topogrāfiskās vietas no Reinas līdz Daugavai], taču tā neiznāk dažādu iemeslu dēļ, galvenokārt sakarā ar anti-feodālo ievirzi. 1785. gadā viņš sāk izdot žurnālu «*Patriotische Unterhaltungen*» [Patriotiskas sarunas]. Tajā publicētajos rakstos Snells izsaka kritiskas piezīmes par dzimtbūšanu, vēršas pret mānticību, nosoda viduslaiku askētismu. 1787. gadā Snells atgriežas Vācijā, kur strādā par mācītāju un darbojas arī publicistikā.

1794. gadā Jēnā nāk klajā viņa grāmata «*Beschreibung der russischen Provinzen and der Ostsee...*» [Krievijas Baltijas provinču apraksts...], kurā asi kritizēta dzimtbūšanas iekārta Vidzemē un Igaunijā, spilgti aprakstīti latviešu un igauņu zemnieku neciešamie dzīves apstākļi, parādīta viņu nesamierināšanās ar smago dzimtbūšanas jūgu.

Snella darbi rosina dzimtbūšanas kritiku; ar tiem iepazīstas arī G. Merķelis, vācot materiālus grāmatai «Latvieši».

IZTEIKUMI

Dzimtbūšanas tēlojumu Snella grāmatā, kas balstās uz personīgiem vērojumiem, raksturo liels emocionāls spēks; konkrētu priekšlikumu par iekārtas grozīšanu vai reformām viņam nav.

Ierastais apgaismotāja vārds Snellam piešķirams ar ierobežojumu. Apgaismes kustībai viņu piebiedro liberālisms un cieņa pret cilvēka tiesībām.

A. Johansons

DARBI

Patriotische Unterhaltungen: 2 Stücke. — Stück 1. — R., 1785.; Stück 2. — Schloß Ober-Phalen, 1786.

Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee oder zuverlässige Nachrichten sowohl von Rußland überhaupt, als auch insonderheit von der natürlichen und politischen Verfassung, dem Handel, der Schifffahrt, der Lebensart, den Sitten

und Gebrauchen, den Künsten und der Literatur, dem Civil- und Militärwesen, und andern Merkwürdigkeiten von Livland, Estland und Ingermannland. — Jena, 1794.

LITERATŪRA

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 4.
Viksniņš N. Apgaismotāji un agrārais jautājums Vidzemē: 1. — Rīga, 1937. — 274.—291. lpp.

Johansons A. Latvijas kultūras vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1975.

Dunsdorfs E. Latvijas vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1973.

Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē, 1750—1784. — R., 1956.

KRIEVIJAS BALTIJAS PROVINČU APRAKSTS (1794)

(Lauku stāvoklis Vidzemē un Igaunijā)

[.] Man ir apgalvots, ka daži muižnieki cenšas tiši kavēt pārtikas līdzekļu dažādošanu¹, lai viņu zemnieki nebūtu pārāk labi paēduši un nāktu pie viņiem ubagot maizi, vienmēr un mūžīgi paliktu kungu parādnieki un līdz ar to būtu spiesti piekrist katrai kļaušu darbu uzlikšanai. Būtu šausmīgi, ja šī apsūdzība, kas liekas gandrīz neticama, būtu pamatota. [.]

Latviešu un igauņu sliktā stāvokļa īstais pamats jāmeklē viņu kungu vienaldzībā un nolaidībā, kuri, tiesa gan, ar izņēmumiem, neiejūtīgi un bezrūpīgi noskatās, ka viņu apakšnieki smok visdziļākā postā. Tā ir ļauna zīme, ja tišām ļauj aiziet pazušānā zemnieku kārtai, kuru citās zemēs uzlūko par muižu pamatbalstu un kuras labklājība ir tik cieši saistīta ar viņu kungu labklājību. [.]

(Latviešu un igauņu zemnieku stāvoklis)

Noslēgtā valstī verdzību nevar padarīt smagāku un savienot to ar lielāku apspiestību un mocībām, kāda tā ir Vidzemē un Igaunijā. Vācu zemnieku dzimtbūšana Saksijā un Meklenburgā salīdzinājumā ar to nav nekas. Vienīgi Polijā var atrast tādu cilvēku pazemošanas pakāpi, kas līdzīga Vidzemē un Igaunijā sastopamajai. Ļaudis, kuri bijuši Āfrikā un Amerikā, apgalvo, ka pat visbriesmīgākā verdzība, kāda vien sastopama šajās

¹ Proti, neieviešot kartupeļu audzēšanu.

zemēs, parasti neesot daudz smagāka par to, kāda pastāv Vidzemē un Igaunijā, kur kungi un viņu padotie pieder kristīgajai reliģijai un jau kopš jaunības mācās cilvēkmīlas bauslību. Seit gan laikam neatradīsies tādi necilvēki, kuri rīkotos līdzīgi Rietumindijas plantāciju īpašniekiem, kas nozāgē vergam pēdu, ja tur viņu aizdomās par bēgšanas mēģinājumu, un pēc tam liek viņam strādāt ar koka kāju, vai citādi sakropļo nelaimīgo. Taču arī šeit dažiem droši vien nebūtu iebildumu to darīt, ja tikai šāds zemnieks vēl būtu darbam derīgs un to atļautu likums. Tādai varenai ļaužu kārtai, kuras varā daudzi simti vergu tiek nežēlīgi mocīti, turēti lopu stāvoklī un nereti pērti līdz nāvei, diezin vai to, atskaitot izņēmumus (*exemptis excipiendis*), var uzticēt tādēļ, ka šīs kārtas piederīgajiem pret šiem nelaimīgajiem nav vairs nekādas līdzcietības, un saudzība, kas viņos pret tiem vēl sastopama, ir tikai pašlabuma, aprēķina vai likuma spaidu rezultāts. Cik daudz krievu likumdošanas vara paveikusi vergu posta mazināšanā, redzams no tā, ka šī vara atņēmusi dižciltīgajiem tiesības lemt par dzīvību un nāvi un arī attiecībā uz tiesas ceļā piespriežamiem miesassodiem ieviesusi zināmu noteiktību un mērenību. Saskaņā ar jaunajiem zemes pārvaldes noteikumiem dižciltīgie tiek vēl vairāk ierobežoti. Šie noteikumi paredz, ka dižciltīgo muižās vairs nevar pastāvēt sava tiesas spriešana, un noziegumi, ko pastrādājuši zemnieki, izskatāmi tiesā, kurā klāt ir arī piesēdētāji no pašas zemnieku kārtas. Un, ja šie noteikumi būtu precīzāk ievēroti, dižciltīgie vairs nevarētu patvaļīgi diktēt miesas sodus. Taču tik ilgi, kamēr kungiem paliek tiesības savus padotos ar rīkšu un pātagas palīdzību skubināt pie darba, kā arī viņu muižā strādājošos par dažnedažādiem pārkāpumiem pēc savas patikas sodīt un pārmācīt (varētu pat teikt, ka tik ilgi), kamēr netiek padarīts par likumu atzinums, ka zemnieku nedrīkst sist neviens, kam nav tiesas varas, ka neviens ar sitieniem nedrīkst pār viņu izgāzt savas dusmas un uzspiest savu patvaļu, tik ilgi, protams, nabaga zemnieki ir tirāniska niknuma objekti, kuru pret viņiem vērš ne tikai kungs un kundze, bet arī kungu bērni, sulainis un kučieris, taču visbiežāk muižas pārvaldnieks vai vagars, kurš parasti arī pats ir latviešu vai igauņu izcelsmes zemnieks. Katram no kunga dienesta ļaudīm zemnieks ir pakļauts tādā mērā, it kā viņš būtu dzimis tādēļ, lai saņemtu sitienus. Un, tā kā pārestību cietušo zemnieku parasti neviens neaizstāv, bet, gluži otrādi, — tā kā zemniekam, tāpat kā romiešu vergam, vispār gandrīz nemaz nevar būt personas aizskārums, tad arī neviens, zemnieku sizdams, sevi neapvalda, bet sasprindzina visus savus spēkus un lieto pirmo sitamo rīku, kāds vien pagadās pie rokas, vislabprātāk tomēr pātagu. Viņš lāga neskatās, kur viņš grib sist vai kādai ķermeņa daļai trāpīt. Zemnieki to arī zina un tādēļ, tiklīdz kāds no viņu sitējiem ceļ pātagu, mēdz turēt rokas priekšā acīm. Tā

kā viņi nežēlīgo pātagas cirtieņu rezultātā bieži aizskrien prom un tad apmēram 50 vai 100 soļu attālumā noņemoties uz ceļiem vai ar seju pie zemes lūdzas žēlastību un saudzību, tad kungi un viņu vagari, ja apņēmušies neizrādīt nekādu žēlastību, mēdz nostiept vergu pie zemes, tad liek uz viņa uztupties vienam vai vairākiem vīriem, lai tad viņš saņemtu neizsīkstošu dusmu pilnu mēru. Visi šādi gadījumi notiek gan bez tiesas, gan arī ar to, un neviens par to neliekas ne zinis. Grūti pat ticēt, ka tik smalki izglītoti ļaudis, kādi ir Vidzemes un Igaunijas dižciltīgie, varētu izrādīt tik lielu tieksmi rīkoties cietsirdīgi. Arī dāmas savā mājā un savā virtuvē uztur bargu kārtību un mazākās kļūmes gadījumā liek nostiept savas kalpones pie zemes un pārmācīt ar pātagu. Nākas pat vērot, ka dāmas, it īpaši tās, kas jaunību pavadijušas laukos, pret padotajiem izturas daudz bargāk nekā kungi; un arī tajās muižās, kas pieder kungu atraitnēm, zemnieki tiek spiesti pie darba daudz stingrāk nekā tajās, kas pieder kungiem. Var domāt, ka tas nekādi nav savienojams ar daiļā dzimuma citkārt maigo raksturu. Taču viņas jau kopš jaunības pieradušas būt neiejutīgas attiecībā pret dzimtcilvēkiem. Jau kā bērni viņas sava tēva muižā diendienā redz, kā tiek sodīti zemnieki: vecāki pat aicina viņas to noskatīties, lai viņas jau agrī iegūtu apziņu par savas kārtas valdošo stāvokli. Daudzās mājās ikviens bērns, līdzko viņš spējīgs pats staigāt, saņem no dzimtcilvēku bērnu vidus uzraudzītāju, pār kuru kungu bērnam dota neierobežota vara; viņam atļauts to pēc sirdspatikas arī sist un mocīt, vismaz dažās mājās bērniem šajā ziņā nav noteikti nekādi ierobežojumi un viņus drīzāk pat paslavēs, ja viņi jau agrā bērnībā izturēsies bargi un pavēlnieciski. Dažu krietnu mājskolotāju tas skumdina, taču viņam jāklusē, viņš nekādi nedrīkst izrādīt, ka žēlīgo kungu bargā rīcība viņam liekas netaisna, jo viņam drīzāk pieder daudz ko citu, nevis vergu aizstāvēšanu. Ja viņš tomēr iedrošināsies mācīt saviem audzēkņiem citādus principus nekā tos, kas šajā zemē ir pierasti, vai ar viņiem brīvi un vaļsirdīgi runās par cilvēcību attiecībā pret dzimtcilvēkiem, tad vairumā kungu māju viņam jārēķinās ar to, ka kungs sameklēs kādu ieganstu, lai viņu atlaistu kā nederīgu. Taču ir arī daudz taisnīgu kungu, kas domā citādi. Tā kā dižciltīgajiem, kuru vidū ne visi domā cildeni, vara ir pārmērīga, tā daļēji pāriet netaisnībā un palaiķam rodas pavisam barbariskas situācijas. Minēšu dažus piemērus. Kādam muižniekam bija dzimtcilvēks, kas bija mazliet mācījies gleznot. Kungs viņam pavēlēja uzgleznot uz savas karietes viņjeti. Cilvēks lika lietā visu savu centību, taču, kad kungs ieraudzīja darbu, tas viņam tik ļoti nepatika, ka viņš lika gleznotāju nostiept pie zemes un tik ilgi sist ar rīkstēm, līdz tas izlaida garu. Nekādu sūdzību nebija, un muižnieks palika nesodīts. Kāds barons aizceļojams atstāja uzraudzei jeb saimniecības pārzinei, kas allaž mēdz būt kāda zemiece,

stingru pavēli, cik daudz piena, sviesta un siera tai ik nedēļas jāpiegādā. Kad viņš atgriezās un neatrada paredzēto daudzumu, viņš neuzklausīja nekādus saimniecības pārziņes atvainojumus, bet lika viņu piesiet pie staba un tik spēcīgi pārmācīt rīkstēm, ka tā gandrīz nomira.

Kāds domēņu muižas rentnieks manā klātbūtnē pats stāstīja, ka licis pērt ar ādas pletni pa kailu miesu kādu zemnieku meiteni, kas negribējusi viņam atdoties, lai viņš pie tās apmierinātu savas dzīvnieciskās tieksmes; turklāt stāstītājs piebilda, ka viņa būtu bijusi ar mieru izturēt vēl simts sitienus, iekams padotos.

Mācītājmuižu zemnieki dzīvo tikpat smagā dzimtbūšanā kā pārējie, un mācītājiem no viņu interešu viedokļa ir tādas pašas tiesības pār viņiem kā muižniekiem pār saviem zemniekiem.

Ir sastopami mācītāji, kas ar saviem ļaudīm apietas tikpat tirāniski kā paši nežēlīgākie muižnieki. Pie tādiem pieskaitāms kāds lauku mācītājs, kurš, tā kā tobrīd pie viņa bija viesi, ar kuriem pats spēlēja lomberu¹, vienaldzīgi noklausījās kādas zemnieces sūdzību par mācītājmuižas vagaru, kas bez iemesla gandrīz līdz nāvei pēris viņas meitu, un atteica: «Ej vien projām! Es tev nevaru palīdzēt! Kāravs trumpā, mani kungi!» [..]

Ir vairāki piemēri, sevišķi Igaunijā, ka galējā izmisumā padotie nogalina savus kungus un viņu ierēdņus. Tā reiz seši igauņi uzbruka kādam vagaram, nocirta viņam galvu, aizgāja ar to uz muižu un nosvieda galvu muižniecei pie kājām ar šādiem vārdiem: «Te ir tava pārvaldnieka galva! Sodi nu mūs, kā vien gribi! Mēs esam atbrīvojuši savus brāļus no šī briesmoņa!» [..]

Jāatzīmē, ka 1784. gada sacelšanās laikā latviešu zemnieki pat pielika rokas ģenerālgubernatoram grāfam fon Braunam — sagrāba viņu aiz krūtīm un tik ļoti apvainoja vārdiem, ka nolūks nogalināt šo kungu bija gluži skaidrs. Sekretārs, kas atradās viņa tuvumā, padzina zemniekus nost un izglāba savu kungu. [..]

Zemniekiem nākas daudz badoties. Kādas baroneses kundzes U. St. muižā ir ļaudis, kuriem, ierodoties muižā uz nedēļas darbiem, līdz ir tikai sausa maize knapi trim dienām. Pulksten četros no rīta viņus ar pātagu dzen pie darba, kas ilgst līdz vēlam vakaram. Ne cilvēki, ne zirgi nesaņem no muižas pat ne visniecīgāko pārtiku. Cilvēki grauž savu mazumiņu maizes pusdienās un zirgus palaiž ganībās naktīs. Pēc trim dienām arī tas niecīgais maizes krājums, ar kuru viņi līdz šim sūrā darbā bija remdinājuši savu izsalkumu, ir izsīcis. Vagars no darba neatlaiž ne brīdi. Tad nabaga ļaudis ir spiesti skraidīt

¹ No fr. *l'homber* — kāršu spēle.

pa nakti apkārt pie saviem kaimiņos dzīvojošiem bēdu brāļiem un, lai nenomirtu badā, diedelēt kaut mazliet maizes. Kad darba nedēļa ir galā, tad tiklab cilvēki, kā zirgi ir tā nomocījušies, ka nevar vairs nostāvēt. Sievas un bērni pa šo laiku mājās arī cieš izsalkumu. Reti šajās ģimenēs ir tāda laime, ka viņi var pāst tik, cik vēlētos.

Zemnieku pārtikas līdzekļi vispār ir ļoti nožēlojami. Maize, kuru viņi izgatavo no slikti samaltas labības, ir ļoti rupja un slikti izcepta, un reti viņiem ir kaut kas vairāk; vēl dažkārt ir piens, no kā daži gatavo kādu siera šķirni, kas ir viņu lielākais gardums.

Reiz kādu svētdienu, ceļojot pa Vidzemi, es satiku zemnieci, kas piestā grūda miežus: viņa gribot, teica zemniece, izgatavot grūbas svētdienas zupai. Kad zemnieki ierodas pilsētā un viņiem gadās iet garām siļķu tirgotavai, viņi lūdz atļauju pamērcēt līdzi paņemto sauso maizi siļķu sālījumā, kas viņiem ir īsts atspirdzinājums.

Zemnieku bada un trūkuma cēloņi jāmeklē tikai smagajā dzimtbūšanas iekārtā. Zemniekam nekas nepieder. Būda, kuru viņš apdzīvo, zemes gabaliņš, no kura viņš pārtiek, pat viņš pats ar savu ģimeni pieder muižniekam. Muižnieks savā muižā var norīkot zemnieku, kur vien grib, var ierādīt viņam neiekoptu vietu un līdz šim iestrādāto lauciņu vai nu paņemt sev, vai atdot citam zemniekam. Tāpēc dzimtcilvēkam zūd katra vēlēšanās labi apstrādāt savu lauku. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee... — S. 156, 160, 165—173.

PAZIŅOJUMS PAR GRĀMATAS

«IEVĒRĪBAS CIENĪGĀS TOPOGRĀFISKĀS VIETAS

NO REINAS LĪDZ DAUGAVAI» IZDOŠANU

[..] Ja es arī tik daudz attēlu nevarēšu sagādāt, kā sākumā biju domājis, tad es tomēr parūpēšos par to, lai grāmata izceltos ar gliu titullapu. Un, tā kā manā īpašumā ir liels izmējums, kas attēlo Kurzemes muižkungu ar «cilvēkiem draudzīgo» pātagu rokās, tad es gribu likt tam spīdēt uz titullapas. [..]

Man nav nedz dotību, nedz patikas veikt rūpīgus, nogurdinošus un garlaicīgus aprakstus. Valsts iekārtas jautājumos es nekad nejaukšos un vismazāk jau tās valsts iekārtā, kurā es vēl tik nesen dzīvoju. Mikroloģiskas piezīmes par tikumiem un

laikmetu vai par Vidzemes un Igaunijas baznīcas iekārtu es gribu atstāt tiem kungiem, kam laika par visu raizēties ir vairāk nekā man. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Topografische Merkwürdigkeiten von Rein bis an die Düna // Rigische politische Zeitung. — 1784. — Nr. 105.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis F. Jaunbelzējs.

HEINRIHS JOHANS JANNAUS

Apkaismības idejas Latvijā paudis arī vācbaltu mācītājs, vēsturnieks un publicists Heinrihs Johans Jannaus (1753—1821).

Jannaus dzimis Limbažos birģeru ģimenē. Pabeidzis Rīgas Domskolu, viņš dodas uz Vāciju, kur Getingenes universitātē studē teoloģiju, dzīvi interesējas arī par vēsturi, filozofiju un kamerālzinātnēm (zinātnēm, kas nepieciešamas valsts īpašumu pārvaldīšanai). Lielu ietekmi uz viņu atstāj franču apgaismo-tāju, it īpaši Voltēra, Š. L. de Monteskjē un Ž. Ž. Ruso, kā arī fiziokrātu teorētiķa A. R. Ž. Tirgo un vācu vēsturnieka J. Mēzera idejas. 1773. gadā Jannaus pēc studijām atgriežas dzimtenē un 1776. gadā sāk strādāt par mācītāju Igaunijā. 1814. gadā kļūst par Tērbatas prāvestu, 1819. gadā — par Vidzemes konsistorijas padomnieku. Pratis latviešu un igauņu valodas.

Jannaua publicistiskā darbība aizsākas ar apcerējumu «*Sitten und Zeit*» [Tikumi un laikmets], kas publicēts A. Kērtena izdevumā (Kerten A.) «*Auszug aus dem Tagebuch eines Russen auf seiner Reise nach Riga*» (1783). Nozīmīgākie šajā darbā ir secinājumi par Vidzemes saimniecisko atpalicību un asā kritika, kādu autors veltījis agrākajiem Baltijas vēstures pētījumiem, — tā esot makulatūra, jo tajos tikpat kā neesot izmantoti arhīvu materiāli.

1786. gadā anonīmi nāk klajā Jannaua nozīmīgākais darbs «*Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehtland*» [Verdzības vēsture un zemnieku raksturs Vidzemē un Igaunijā]. Izmantodams pirmavotus (hronikas, arhīvu materiālus u. c.), autors apraksta dzimtbūšanas rašanos un attīstību Baltijā un uzsver, ka latviešus un igauņus par saviem vergiem — dzimtcilvēkiem — padarījuši vācu iekarotāji, tiekdamiēs pēc laupījuma un auglīgas zemes. Jannaus īpaši uzsver, ka dažas zemnieku rakstura negatīvās īpašības izskaidrojamas ar dzimtcilvēku smagajiem dzīves apstākļiem, nevis ar to, ka

Geschichte
der Sklaverey,
und Charakter
Der Bauern
in Lief- und Ehstland.

Ein Beytrag
zur Verbesserung der Leibeigenschaft.

Mit
der genauesten Berechnung
eines Liefländischen Haafens.

1786.

H. J. Jannaua grāmata
«Verdzibas vēsture un zemnieku raksturs
Vidzemē un Igaunijā». Vāks

tās viņiem būtu iedzimtas, kā apgalvo muižnieki. Jannaus, tiesa gan, visai piesardzīgi izsakās, ka muižnieku greznību radijuši zemnieku sviedri, ka zemnieki, apzogot savus kungus, rikojās pēc pārliecības, ka paņēm sev to, kas sastrādāts ar pašu sviedriem un asinīm.

Tomēr Jannaus neprasa atcelt dzimtbūšanu, — kā tas redzams jau viņa darba virsrakstā, tā ir tikai jāuzlabo, lai, atvieglojot zemnieku stāvokli, nekaitētu muižniecībai.

Tādus pašus uzskatus Jannaus pauž arī savā pēdējā darbā «Geschichte von Lief- und Ehstland, pragmatisch vorgetragen» [Vidzemes un Igaunijas vēsture pragmatiskā skatījumā; 1793—1796].

IZTEIKUMI

Pilsoniskā izcelšanās, augstākā izglītība, kas iegūta vienā no toreizējās Vācijas lielākajiem garīgās dzīves centriem, latviešu un igauņu valodas zināšanas, labas novērošanas spējas un prasme uztvert apkārtējās dzīves īstenības ekonomisko parādību būtību, lūk, to ziņu kopums, kas liek uzskatīt Jannau par Baltijas zemnieku vēstures pamatlicēju un vietējās dzimtbūšanas vēstures pirmo vēsturnieku.

J. Zutis

DARBI

Sitten und Zeit: Ein Memorial an Lief- und Ehistlands Väter // Kerten A. Auszug aus dem Tagebuch eines Russen auf seiner Reise nach Riga. — R., 1783.

Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehistland: Ein Beyt. zur Verbesserung der Leibeigenschaft. — 1786. — T. 1. — S. 1—206; Genaueste Berechnung eines Haaken in Liefland. — T. 2. — S. 207—310.

Geschichte von Lief- und Ehistland, pragmatisch vorgetragen. — R., 1793. — T. 1; R., 1796. — T. 2.

LITERATŪRA

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 2.
Johansons A. Latvijas kultūras vēsture, 1710—1800. — Stokholma, 1975. — 226.—229. lpp.

VERDZĪBAS VĒSTURE UN ZEMNIEKU RAKSTURS VIDZEMĒ UN IGAUNIJĀ (1786)

[.] Pirmatnējais iedzimtais vidzemnieks un igauņi¹ nav vairs tas brīvi dzimušais cilvēks, par kādu daba viņu radījusi. Viņa tiesības ar laiku ir noilgušas, tāpat kā ar laiku likumīgi mēdz noilgt tiesības uz zemes gabalu. Bet tieši tāpēc paradums radījis uzskatu, ka mūsu zemnieks arī savā dvēselē ir tikai tāds, kas dzimis būt par vergu.

Ir jau taisnība, ka tajā stāvoklī, kādā viņš dzīvo pašreiz, viņa prāts nesniedzas tālāk par šodienu un viņa rūpes aprobe-

¹ Oriģinālā «*eingebohrene Lief- und Ehistlander*». Terminu «*Liefländer*» autors lietojis dažādās nozīmēs; dažreiz tas jāsaprot kā Vidzemes libietis, dažreiz kā vidzemnieks, vietumis arī kā Latvijas un visas Livonijas iedzīvotājs. Jāņem vērā, ka minētās grāmatas izdošanas laikā Kurzeme vēl neietilpa Krievijas sastāvā.

žojas ar visvienkāršāko vajadzību apmierināšanu: ēšana, dzeršana un atpūta pašreiz ir viņa laime, bagātība un svētība. Bet vai tiešām zemnieks ir dzimis vienīgi ar šo ierobežoto prātu? Vai arī kunga izmanība viņu tik tālu novedusi?

I PERIODS NO 1187. GADA LĪDZ 1229. GADAM.

MISIONĀRI KLEJO PA ABĀM ZEMĒM

Brēmenes tirgotāji [...] nogādāja mājās pirmās ziņas. Zeme vilināja ar savu auglību un ar to deva tālaika garam svēto ieganstu krusta karos apkaut cilvēkus. 1186. gadā Meinharda bija pirmais misionārs, kas Iksķilē cēla klosteri. Viņš sprediķoja savam laikam atbilstošā veidā, nerosinot iztēli, uzvarēja sirojošu lietuviešu baru un līdz ar to lika pirmo akmeni garīgajam jūgam [...]. 1197. gadā Meinharda vietā no Brēmenes ieradās glēvais Bertolds, kurš bija iecelts garīdznieka amatā ar 20 marku lieliem ienākumiem. Kā bagāts bīskaps viņš pacienāja savu draudzi, un tā viņu godāja tik ilgi, kamēr ēda. Pēc mīlasta viņš gribēja pienācīgi stāties savā amatā, taču latvieši, kas vēl neredzēja nekādu sludinātās ticības labdarību, ne vien lika šķēršļus viņa nodomam, bet pavisam vaļsirdīgi pateica, ka šai zemē viņš ieradies, nabadzības dzīts. Līdz ar to Bertolda kundzība izbeidzās. Viņš piesardzīgi devās projām, un pāvests izdeva pirmo krusta kara bullu. Tādā kārtā tagad Roma ar savu varu svētīja savtīgumu un 1197. gadā atsūtīja apbruņotus priesterus. Bertolds, izcēlies ar saviem krustnešiem krastā pie Rīgas, augstprātīgi kā visi glēvuļi, kad viņiem ir atbalsts, iespīlējās, izraisīja sadursmi, kurā bruņās tērpts tā arī palika. Sakšu armija, kas ar svētu nodomu sekoja krusta karogam, tai vietā, lai sprediķotu, mežonīgi trakoja, iznīcināja sējumus un, nepadarot kulturālus, ar varu kristīja 150 lībiešus, kuri vēlējās mieru. Šie jaunatgrieztie pieņēma priesterus un kā zemnieki laikam deva viņu uzturam, kā agrāk bija pieraduši dot, vienu mēru labības no katra arkla. Bet pievēršana ticībai, kas notiek ar zobenu, reti kad ir noturīga. Latvieši ļoti ātri atžirga no sakāves un atkal nomazgāja kristietību; viņi uzbruka arī bīskapa rezidencei un gribēja nonāvēt visus varmācīgos apustuļus. Misionāri izbijās un devās projām. 1198. gadā ieradās politiskais Alberts.

Sis bīskaps, vairāk politiķis kā skolotājs, nekad neaptraipīja savu gara zizli ar asinīm, jo viņš, kā teikts hronikā, nevienā karā neriskēja ar savu personu. Toties viņš ļoti bieži ceļoja uz Vāciju, sūtīja krustnešus uz visām Livonijas malām un nodrošināja savu bīskapiju, balstoties uz reliģiskiem pamatiem. Viņš no Vācijas 23 kuģos atveda lielāku daudzumu bruņinieku, kuriem savās diecēzēs vajadzēja pievērst ticībai pagānus. Taču pirms sava svētceļojuma sākuma viņš, pilns

rafinētas viltības, panāca, ka pāvests izšķir strīdīgu jautājumu, proti: viņš, Alberts, nepakļaujas nekādaī pasaulīgai priekšniecībai, bet Livonija ir apustuliskā krēsla īpašums. Paļaudamies uz saviem bruņiniekiem, viņš izklidēja lībiešus, kas gribēja aizkavēt viņa izcelšanos krastā pie baznīckalna, — viņš satrieca lībiešus un ar ieročiem rokās ieguva īpašumu savam pastorātam. Latvieši viņu aplenca arī šeit, bet regulārais krustnešu karaspēks, strauji uzbrūkot, ļoti ātri uzvarēja izkaisītos neticīgo pūļus. Un sprediķošanas vietā viņi trakoja tāpat kā viņu priekšgājēji, nodedzināja sējumus un piespieda latviešus slēgt mieru un kristīties. [.]

II PERIODS NO 1229. GADA LIDZ 1531. GADAM. ORDEŅA MESTRU LAIKMETĀ IET BOJĀ ZEMNIEKU BRĪVĪBA

[.] Zemnieks vēlreiz izmisīgi riskēja ar savu dzīvību, lai glābtu mirstošo brīvību, un 1343. gadā izcēlās īsts zemnieku karš, kurā tomēr uzvarēja ordeņbrāļi un, kā vēsti hronika, tika apkauti 9000 zemnieku. Kungu atriebības kāre, pastāvošais domāšanas veids, kas toreiz itin visur mīlēja verdzību, un kara vešanas likumi tagad pilnīgi nogalināja zemnieku brīvību. [.]

Kungs mantoja visu, ko zemnieks atstāja pēc nāves, un pēc savas labpatikas sadalīja viņa bērnus. Zemniekam viņa dzīvē nekas nepiederēja, un nežēlīgi sitieni par vismazāko pārkāpumu, nesaudzējot ne sirmgalvi, ne bērnu, bija viņa alga. Atradās pat kungi, kas savus padotos pārdeva un izmīja pret suņiem un kurtiem. Dziļāk cilvēce vairs nevarēja krist, un nāvīgāk brīvību vairs nebija iespējams ievainot. [.]

Pat Reformācija, kas itin visur atnesa lielas pārmaiņas, zemnieku stāvokli Livonijā atstāja negrozītu. Zemniekam vēl arī nebija īstas izpratnes par reliģiju, tās skolotāju kundzību viņš izjuta tikai kā tās slogu, tāpēc katra pārmaiņa viņam gāja secen, — diezin vai viņš to pat pamanīja. [.]

[.] Kopš pirmajiem šīs zemes atklāšanas gadiem vācieši izrādījās par tās kungiem. Glaimi pārliecināja Livonijas iedzīvotājus atvēlēt svētceļotājiem vietu tirgus apmetnei, viltība iznīcināja viņu tiesības, un karaspēks pazemināja vidzemniekus un igauņus, kā mēs redzējam vēsturē, par vergiem. Apstākļos, kad apzināti izskauda jebkādas izredzes uzlabot šo stāvokli, iedzimtais nosliga līdz pilnīgam cieņas zudumam. Vai tad gan ir vēl kāds brīnums, ka radās nepatika pret vāciešiem? Kam tad vajadzētu un kas varētu saistīt viņu pie sava kunga? Viņš, protams, apbrīno kunga spožumu, bet saka, ja drīkst lietot zemnieku izteicienu, — tie ir mana vaiga sviedri.

Tikko pirmie atnācēji bija Vidzemē stingri nostājušies uz kājām un izveidojuši savu karaspēku, tūlīt katrs muižnieks, kā to esmu dokumentējis vēsturē, savā dzimtmuižā ieguva arī

tiesības pār savu zemnieku dzīvību un nāvi. Tas gluži ticami izraisīja bailes un šausmas pirmajos iedzīvotājos, bet izbailes un briesmīgs niknums kļuva vēl plašāks, kad ikviens dzimtkungs bez izšķirības varēja katru, kurš bija ienācis viņa robežās kā ļaundaris, sodīt ar nāvi. Pat, ja neizglītots cilvēks ciena likumīgu soģi, tad viņš to dara, acimredzot atzīdams tiesiskas kārtības vērtību. Taču tiesību svētums pavisam droši izvēršas nedzēšamā naidā tādā gadījumā, ja nepastāv noteikta tiesas instance, bet ikviens bez izšķirības drikst sodīt ar nāvi un miesas sodu. Un Vidzemē godbijībai pret tiesu bija jāizvēršas vēl šausmīgākā naidā, tādēļ ka zemnieku vidū joprojām bija dzīva viņu priekšteču leģenda, ka vācieši, kā jau to savā laikā priesterim Teodorikam pārmeta latvieši, šurp nākuši, nabadzības dzīti. Gustavs Ādolfs gan gudri atcēla šīs barbariskās tiesības un padarīja zemniekus līdzīgus citiem cilvēkiem, taču verdzības bargums joprojām palika, un slepena saspringtība ir saglabājusies līdz jaunākajiem laikiem. Būtu, protams, brīnums, ja zemnieks savā sirdī vēl varētu būt vāciešu draugs. [..]

Zobenbrāļi un vācu ordeņa bruņinieki ar iekarotāju tiesībām pakāpeniski piesavinājās zemi, ko viņi atņēma lībiešiem. Ar to iedzimtajiem vidzemniekiem un igauņiem netika nolaupts tikai viņu īpašums, — pakāpeniski nogāja tik tālu, ka viņiem vairs nebija nekāda īpašuma. Viņu brīvība nogrima tik dziļi, ka viņi bez atļaujas nedrīkstēja pat precēties; un arī kaut ko nopelnīt ar savu darbu viņiem vairs nebija izredžu — to ar patvaļīgām pavēlēm pēc savas patikas vērtēja viņu kungs, un šāda maksa par darbu vairs neatalgoja viņu čaklumu. Tādos apstākļos cilvēka iedaba vairs nebūtu tā, kas tā ir, ja neizceltos apnikums un ātri vien neuzrastos slinkums. Un slinkums mūsu zemniekam patiešām ir raksturīgs. Ne iedzimts, bet iemantots kungu patvaļas rezultātā, jo tie viņam tikai 1765. gadā atļāva zināmu īpašumu. Protams, nekad jau viņiem nenoņēma gluži visu, taču pieredze visās kārtās un visās zemēs rāda, ka stipra un ilgstoša dziņa pēc darba pastāv tikai tur, kur peļņa un izredzes uz labāku dzīvi drīkst būt par drošu algu čaklumam. Vidzemē turpretim jau kopš tās atklāšanas tika darīts viss, lai šo dziņu noslāpētu pašā dīglī. Tāpēc ir viegli izprast, ka neizglītotais un nomāktais zemnieks kopš seniem laikiem nestrādāšanu uzskatījis par dzīves laimi un slinkums ir kļuvis par viņa rakstura galveno iezīmi. Viņa stāvoklis to spiedis kļūt tādām pret savu kungu.

Taču es laupītu godu veselai cilvēku kārtai, ja izceltu tikai trūkumus, kurus tai uzspiedis nelaimīgais liktenis. Es vēlreiz skaļi atkārtāju, ka mūsu zemnieku trūkumi ir nevis iedzimti, bet iemantoti bargās dzimtbūšanas rezultātā. Mūsu vergam patiešām ir arī savas ļoti labas īpašības, kas tikai gaida tā cilvēka labdarīgas rokas, kurš papūlētos atraisīt pumpurus. [..]

Tādas izsmalcinātas goda izpratnes, kādu vācieši ilgā laikā ir tik smalki sameistarojuši, zemniekam nav, un tātad tā nav arī vajadzīga, — tā viņam tikai kaitētu, bet vienkārša veselīga lepnuma izjūta un kaut maza izredze sava dzimtkunga priekšā tēlot svarīgu lomu vidzemniekam un igaunim tiešām nozīmē daudz. Mūsu daudzie apkalpotāji, kurus pat visbagātākie šīs zemes ļaudis ir izraudzījušies no zemnieku jaunekļiem, rāda, cik viegli zemnieks spēj pacelties pāri savai kārtai un cik prasmīgi piemēroties dažādiem apstākļiem. Saimniecību uzraugi, vagari, šķilteri u. tml. izturas pret saviem pienākumiem ar atbilstošu cieņu un pakāpeniski nošķiras no saviem brāļiem. Jebkurš saimnieks, kam liktenis piešķir labu kungu, prot ar pienācīgu cieņu izturēties pret saviem kalpiem un droši iedos kurvīti ikvienam kalpam, kurš bildinās viņa meitu.

Latvieši un igaunī ļoti bieži izjūt godu šī vārda īstajā nozīmē. «Es nekad neesmu aizņēmis no muižas maizi, nekad neesmu saņēmis kādu sitienu,» tie ir vārdi, ar kādiem daži sirmgalvjī slavē savu dzīvi. Kāds mācītājs, kas apmeklējis slimnieku, kurš jau gulējis uz miršanas gultas, man stāstīja, ka šis krietnais vecais vīrs mierīgi gaidījis nāvi un priecājies, ka būs brīvs no visām klaušām, jo tas ir mirstošu zemnieku parastais izteiciens. Šis mirstošais vīrs vēlreiz atskatījies uz savu dzīvi un pavisam vaļsirdīgi teicis: «Kā jauneklis esmu rīkojies vieglprātīgi, bet kā vīrs es nekad neesmu izdarījis kaut ko tādu, kas varētu apraipīt manu vārdu, nekad es neesmu saņēmis muižā kādu sodu.» Mācieties, šīs zemes varenie un laimīgie, tādā rakstura vilcienā pazīt savu zemnieku cieņu!

Godīgums ir tikums, kas labprāt iemājo vienkāršās un vientiesīgās sirdīs, un mūsu zemniekam tas piemīt ļoti bieži. Es, protams, labi zinu tās visas mānīšanās, par kurām sūdzas muižnieks, bet zemnieka mānīšanās īstenībā bieži vien ir muļķīga un viņa ļaundarība — nesaprātīga. «Vērsim, kurš izmin labību, purnu neaizsien,» ir viņa parastā taisnošanās labības zagšanas gadījumos, un pārliecība, ka «tie ir mani sviedri un manas asinis», ir tas pamats, kāpēc viņš dažkārt apzog savu kungu. Dievs pasarg', ka es to kaut mazākā mērā gribētu attaisnot! Taču radiet kultūru, lai saprātīgi cilvēki rēķinātos ar jūsu īpašumu, un es esmu pārliecināts, ka šis nebūšanas beigsies pašas par sevi! Drošība, ar kādu labība stāv mūsu laukos, miers, kāds arī mums ir laukos kā mums pašiem, tā mūsu īpašumam, guļot arī aiz neaizslēgtām durvīm, lielā uzticība, kādu ļoti bieži katrs kungs sastop savos kalpos, mīlestība, kad dažādos nelaiemes gadījumos, arī nemieru laikos, zemnieks, riskēdams ar savu dzīvību, glābj savu kungu, skaidri liecina, ka mūsu dzimtcilvēks nav tik ļoti samaitāts, kā to viens otrs varbūt aiz zināmas ļaunprātības gribētu iedomāties, bet būt labam, būt godīgam ir tādi tikumi, kas mīt arī viņa dvēselē.

Zemnieka garīgās spējas izpaužas ne tikai viņa asprātībā,

kas ļoti bieži, izsakot pat pašu rupjāko muļķību, var būt īstas satīras pati asākā «sāls», bet arī viņa izmanībā, ko viņš parāda katrā gadījumā. Tā, piemēram, dažās vietās Vidzemē dzimtcilvēkiem ir tikuši iznomāti krogi, un šie nomnieki dažos gados savā veidā un savā stāvoklī ir kļuvuši pārtikuši vai pat bagāti. Darbīgums, centība, izveicība naudas pelnīšanā izraisa cilvēkos uzņēmību. Zemnieks ļoti bieži dodas blakuspeļņā un apbrīnojamā kārtā ar savu iniciatīvu vienmēr kaut ko nopelna, tādēļ ka viņš zina, ka pūlas savā labā. Mēs bieži sastopamies ar brīvlaistiem zemniekiem, kuri, būdami audzināti tāpat kā dzimtcilvēki, kļuvuši par amatniekiem, ir izlolojuši galvā dažādus ļoti smalkus saimnieciski noderīgu lietu projektus, ko viņi meistarīgi prot īstenot. Tātad, ja vien ir izdevība, arī dzimtcilvēks, vidzemnieks un igaunis, stāv pāri arklam. [..]

Ja es vēlreiz iedrošinātos atkārtot mūsu zemnieku rakstura galvenos vilcienus, tad jāsaka, ka mūsu zemnieks ir neaptēsts savos tikumos un rupjš savā domāšanas veidā. Stāvēdams tālu no visiem kultūras sasniegumiem, viņš jau ilgi jūt savas dzimtbūšanas smagumu, pret ko viņš prot reaģēt tikai ar naidu pret vāciešiem un slinkumu pret sevi pašu. Bet tomēr viņam ir lepnums, reizēm pat īsta goda izjūta, godīgums, kas bieži vien izpaužas šī vārda tiešajā nozīmē, taču diemžēl viņam nav iespējams izkopt savas garīgās spējas, kaut gan viņš ir apveltīts ar asprātību, izveicīgumu un, ja viņa stāvoklis ir laimīgs, arī ar saprātu.

Un šie ir nicinātie dzimtcilvēki, kurus netaisnīgi bieži un pārāk smagi pazemo, un līdz ar to, kaut arī nemanāmi, dzimtkungi nodara milzīgu kaitējumu savu muižu ienākumiem. Zemniekam nekā tik ļoti netrūkst kā kultūras, un tāpēc, vadoties pēc tikko minētajiem plašajiem apsvērumiem, es izskaidrošu pamatus, ar kuriem varētu sākties

Zemnieku stāvokļa uzlabošana

Brīvība tādā nozīmē, kādā to izprotam un baudām mēs, brīvi dzimušie, apstākļos, kad pastāv zemnieka tagadējais domāšanas veids, būtu kaitīgākā dāvana, kādu vien viņam varētu pasniegt. [..]

Nav šaubu, ka vēl pavisam nekulturālais zemnieks ar tādu domāšanas veidu kā tagad sāktu izmantot brīvi dzimušo tiesības ļaunprātīgi un pēkšņā pārmaiņa kļūtu par viņa nelaimi. Bet darīt viņam sajūtamu brīvības īsto nozīmi un novest zemnieku tik tālu, ka dzimtbūšana viņam kļūtu tikpat patīkama, kāds, piemēram, aiz paraduma viņam kļuvis zemes gabals, kur viņš dzimis, un to viņam piešķirt no brīvas gribas būtu Dievam patīkams darbs, kas mums pašiem sagādātu godu un naudu. [..]

Pirmo un labāko soli šai zemnieku apgaismošanas virzienā pēc gadsimtiem ir spērusi mūsu ķeizariene. Viņa pavēlējusi, ka arī zemniekiem jābūt par piesēdētājiem pagasta un apriņķu tiesās. Gudrā Kātrīna ar to ir atdevusi tūkstošiem Vidzemes un Igaunijas iedzīvotāju tiesības, kuras viņiem cilvēce tik labprāt var dot, tiesības, kas zemniekiem šai zemē, kā redzējām vēstures tēlojumos, bija kādreiz piederējušas, taču kopš 1314. gada vairs nebija spēkā. [..]

Bet, ja ķeizarienes nodoms ir tik labdarīgs, kā vien to var vēlēties, tad arī dzimtkungiem no savas puses ir svēts pienākums visiem spēkiem veicināt šo mūsu valdnieces nolūku. Labākais līdzeklis, ko es te varētu ieteikt, būtu savākt vienkopus visus likumus, pavēles un rīkojumus, kas vien kaut attāli attiecas uz zemniekiem, un tos, pārtulkotus latviešu un igauņu valodās, izsniegt viņiem. [..]

Bet, lai likumu zināšana nebūtu gluži veltīga, tad, tālāk, zemnieka labklājība prasa viņa īpašumu lielu drošību, skaidrību, ka viņš varēs paturēt savu mājokli, un viņa kļaušu regulēšanu. [..]

Sādi manis izteiktie iedibinājumi, treškārt, dos zemniekam iespēju kaut ko nopelnīt ar savu darbu. [..]

Taču droši vien dažiem maniemiem lasītājiem jau tā nopietni liekas un viņi domā, ka esmu par daudz pievērsies ekonomikai. Tāpēc, turpinot savus labi domātos priekšlikumus, es vēlētos, ceturtkārt, lai vietējām tieslietu iestādēm, kam ir daudz mazāk pienākumu nekā pagasta tiesām, tiktu uzdots ik gadus katrā draudzē izmeklēt zemnieku stāvokli un par dzimtkungu noskaņojumu ziņot augstāk stāvošajām iestādēm. [..]

Taču patriots ne tikai vēlas redzēt dzimtcilvēka laimi viņa stāvokļa atvieglošanā un viņa kļaušu precīzā regulēšanā, bet arī grib, ka zemnieka dvēsele varētu būt par uzlabošanas objektu. Tāpēc es ieteiktu dzimtkungiem, piektkārt, laipni gādāt par skolu ierīkošanu. [..]

Daži cienījami vīri gan ir veltījuši savas pūles zemnieku labā un likuši iespiest fabulas latviešu un igauņu valodās. Par to viņiem no sirds pateiksies katrs patriots. Taču diemžēl viņu labi domātais pasākums nerasniedz mērķi. Fabulas var būt noderīgas, ja tauta ir izglītota un prot asprātīgi domāt, bet tā jau ir kultūra. To pierāda visu tautu vēsture. Ēzops rakstīja savas fabulas tādas tautas vidū, kurā jau bija zinātnieki, un arī citas fabulas ir sacerētas tur, kur bija uzplaukusi zinātne. Taču mūsu zemnieks vēl nav spējīgs tik tālu pacelties. Viņš piemirst, ka fabulām jāaudzina viņu būt morālam, un allaž vēlas, kaut atgrieztos tādi laiki, kad viņa zirgs varētu ar viņu sarunāties. Es nepavisam nenoliedzu fabulu derīgumu, — tās tiks uzcītīgi lasītas, taču tās izglītots ļoti reti. Lasāmgabaliem, kurus Arvēliuss ir pārtulkojis no Bērnu drauga igauņu

valodā, bez visām citām priekšrocībām ir vēl tas labums, ka tie noderīgi mājas dzīvē, tāpat Stendera Gudrības grāmata man šķiet derīgāka par viņa Jaukajām pasakām. [..]

Es nešaubos, ka priekšlikumi, kādus esmu ieskicējis, dos zemniekam darba prieku, mīlestību uz savu zemi, un tieksmi pēc brīvības. [..] Es neesmu ierobežojis neviena cilvēka īpašumu un neesmu teicis neviena vārda par zemnieka brīvību Vidzemē un Igaunijā. Bet es vēlos, lai arī dzimcilvēks varētu skatīt sauli ar tādu pašu prieku, ar kādu mēs to ik dienas skatām. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. — S. 3, 4, 12—16, 31, 32, 34, 35, 39, 105, 109—120, 135, 137, 140, 157, 185—187.

VIDZEMES UN IGAUNIJAS VĒSTURE PRAGMATISKĀ SKATĪJUMĀ (1793)

II. VĀCU TIRGOTĀJI IERĪKO VIENU IEDIBINĀJUMU UN NO 1158. GADA LĪDZ 1237. GADAM VIDZEMĒ UN IGAUNIJĀ NODIBINA HIERARHIJU

[..] Tomēr Meinhards nebija nekāds apustulis šī vārda Bībeles nozīmē — viņš bija tikai bagātas tirgotāju ģildes rūpīgi izvēlēts ierocis, ģildes, kas bija nodomājusī Livonijā izveidot tirdzniecības sabiedrību. Tāpēc, protams, viņa nolūks nebija tik daudz kļūt par pagānu skolotāju kā galvenokārt sagādāt saviem tautiešiem bagātību, sev cieņu un savai baznīcai — lielāku varu. [..]

III. PIEZĪMES PAR BĪSKAPU LAIKMETU

Ja domā par to, kā šeit tika sludināta reliģija, tad katrs cilvēku draugs aiz līdzcietības nodur acis un izliekas neredzam bīskapu valdīšanas laikus Vidzemē. Viņi, algoti svešinieki, kas ieradās šeit sprediķot Dieva vārdu, ar prieku Livonijā izlēja cilvēku asinis, sadragāja tās tautas brīvību, kuras apustuļi vēlējās kļūt, un turēja pastāvīgi apbruņotus brāļus, kuri tikpat nevaldāmi tiecās pēc varas kā viņi paši. Viņi, kas iedomājās sevi par mežonīgas tautas ganiem, patiesībā bija tās ienaidnieki. Viņi nemācīja šai tautai pazīt ne Dievu, ne savu reliģiju — viņi mācīja tikai to, ka tai jābūt pazemīgai pret bīskapiem un garīdzniekiem, kārtīgi jāmaksā savas nodevas, jāievēro gavēnis un jābūt padevīgai kungam, kas tai uzspiests. [..]

Pāvestu bieži sūtītās bullas, kā arī libiešu niknums skaidri pierāda, ka muižnieki bez izšķirības apspieduši iedzimos un garīdznieki kļuvuši zemei par nastu. Patvaļa, kā liekas, stājās tiesību vietā, un par valdošajām kļuva paražas, kādas mēdz būt spēkā tādā zemē, kur ir dzimis īpašnieks. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Geschichte von Lief- und Ehistland, pragmatisch vorgetragen. — T. 1. — S. 29, 30, 82, 102.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis F. Jaunbelzējs.

GARLĪBS HELVIGS MERĶELIS

Garlībs Helvigs Merķelis (1769—1850) ir publicists, rakstnieks, viens no antidezimbūtnieciskās ideoloģijas aizsācējiem Baltijā, Apgaismības sīkburžuāziskās orientācijas pārstāvis. Kaut gan latviešu valodā Merķelis nav publicējis nevienu darbu, viņš tomēr lielā mērā ietekmējis latviešu literatūras, filozofiskās un estētiskās domas attīstību.

G. H. Merķelis dzimis Lēdurgā mācītāja Daniela Merķeļa ģimenē. Viņa tēvs, visai izglītots cilvēks, interesējas par Apgaismības idejām. Merķelis agri iepazīst latviešu zemnieku beztiesisko stāvokli, vācu baronu izmantotās ekspluatācijas metodes. Garlība Merķeļa pasauleskatījums veidojas zemnieku kustības, XVIII gs. franču revolūcijas, kā arī Apgaismības, it īpaši Z. Z. Ruso un J. G. Herdera ideju ietekmē.

G. H. Merķelis mācās Rīgas Domskolā, taču nebeidz to sakarā ar materiālajām grūtībām. Viņš strādā par ierēdni tiesā, statistu teātrī, par mājskolotāju, iesaistās Rīgas apgaismotāju «Praviešu klubā». 1796. gadā Merķelis dodas uz Vāciju, studē medicīnu Leipcigā, vēlāk tieslietas, estētiku un literatūrzinātni Berlīnē un Jēnā. 1796. gadā Leipcigā iznāk viņa grāmata «*Die Letten, vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*» [Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās], kas kļūst par vienu no radikālākajiem pret dezimbūšanu vērstajiem darbiem. XVIII gs. 90. gadu beigās Merķelis publicē vairākus literārus un filozofiskus darbus, arī apcerējumu «*Die Vorzeit Lievlands*» [Vidzemes senatne; 1798, 1799].

1801. gadā Merķelis Frankfurtē pie Oderas iegūst filoloģijas doktora grādu, kādu laiku tur lasa lekcijas literatūrā un estētikā. Pēc tam viņš pārceļas uz Berlīni, kur darbojas kā žurnālists, literatūras un teātra kritiķis, kļūstot par vācu sīkburžuāziskās Apgaismības atzītu vadītāju. Berlīnē Merķelis

izdod avīzi «*Ernst und Scherz*» [Nopietnība un joki], bet vēlāk «*Der Freimütige oder Ernst und Scherz*» [Brīvdomīgais jeb nopietnība un joki]. Sajā laikā viņš saraksta vairāk nekā desmit darbus, kuros risinātas filozofijas, ētikas, estētikas, vēstures, filozofijas, literatūras kritikas problēmas. To vidū jāmin «*Briefe an ein Frauenzimmer über die wichtigsten Produkte der schönen Literatur in Deutschland*» [Vēstules kādai sievietei par svarīgākajiem daiļliteratūras sacerējumiem Vācijā; 1800—1803; 1.—4. sēj.] un darbs «*Was heißt Humanität?*» [Kas ir humanitāte?]. Šis darbs ir viens no labākajiem Apgaismības klasikas sacerējumiem. Merķelis uzskata, ka humanitāti nedrīkst identificēt tikai ar augstu izglītību vai biklu lēnprātību. Humanitātei jābūt balstītai uz maigu prātu, brālīgu, iecietīgu attieksmi pret cilvēkiem, šīs īpašības apvienojot ar stingrību, aktivitāti, cilvēka brīvības respektēšanu. 1802. gadā iznāk Merķeļa teika «*Wannem Ymanta. Eine lettische Sage*» [Vanems Imanta], kas atspoguļo latviešu un igauņu cīņu pret vācu bruņiniekiem. Sajā laikposmā Merķelis tuvu sadraudzējas ar daudziem vācu literātiem, it īpaši ar J. G. Herderu un K. M. Vilandu.

XVIII gs. 90. gados Merķelis apsveic franču revolūciju, uzskata, ka revolūcijas virpuļi atraisa cilvēku un tautu enerģiju. 1806. gadā viņš atgriežas Rīgā, publicē periodiskus iedevumus un proklamācijas, aicinot uz cīņu pret Napoleona iekarošanas politiku, darbojas žurnālistikā, izdodot žurnālu «*Livländischer Merkur*» [Vidzemes Merkurs; 1818], kā arī laikrakstus «*Der Zuschauer*» [Vērotājs; 1807—1831], «*Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Ehstland*» [Provinces lapa Kurzemei, Vidzemei un Igaunijai; 1828—1838], ko varas iestādes slēdz, u. c.

Sajā laikā Merķeli interesē sabiedrības progresa interpretācija. Tā lielā mērā ir J. G. Herdera vēstures filozofijas ideju pārstrādājums, savienojot tās ar cilvēka brīvības koncepciju un antidzimtbūtniecisko nostādni. Progresa koncepciju Merķelis plašāk izklāsta darbā «*Ist das stete Fortschreiten der Menschheit ein Wahn?*» [Vai cilvēces nemitīgs progress ir māņi?; 1810], bet koncentrētā veidā — darbā «*Über Deutschland, wie ich es nach einer zehnjährigen Entfernung wieder fand*» [Par Vāciju, kādu to atkal ieraudzīju pēc desmitgadu prombūtnes; 1818]. Pamatodams sociālo progresu, Merķelis balsta tā skaidrojumu uz mācību par divu veidu sabiedriskajām attiecībām: par cilvēku attiecībām pret ārējo dabu, kuru viņi tiecas aizvien dziļāk izpētīt, aizvien vairāk ietekmēt un pakļaut, un par cilvēku grupu savstarpējām attiecībām, kuras ir cilvēces kultūras pamatā un kuru nemitīgā pilnveidošanā meklējams sabiedrības progress. Tikai apvienojoties, veidojot sabiedrību, cilvēkam izdodas pakļaut ārējo dabu. Sabiedrības attīstību ietekmē arī tādi faktori kā klimatiskā josla. Taču galvenais, kas raksturo cilvēces nemitīgo progresu, ir tas, ka izzudušo tautu

vietā pasaules kultūras gājumā parādās jaunas tautas un tās ar ikvienu jaunu uzplaukumu iegūst augstāku, cēlāku raksturu. Atsevišķu tautu progresa ciklā ir trīs pamatpakāpes — dabiskais stāvoklis, kam raksturīga brīvība, tā noliegums jeb civilizētā verdzība un atgriešanās pie brīvības jaunā, augstākā pakāpē. Kad šīs iespējas ir izsmeltas, nāk jauna tauta, kas uz jaunas pakāpes turpina sabiedrības progresu.

1820. gadā Merķelis saraksta grāmatu «*Die freien Letten und Esthen*» [Brīvie latvieši un igauņi], kurā apsveic 1816., 1817. un 1819. gada zemnieku «brīvlaišanu» trijās Baltijas guberņās. Kaut gan par šo darbu autors saņem cara Aleksandra I piešķirto mūža pensiju, viņš šajā «brīvlaišanā» drīz vien viņas.

Savas darbības pēdējā posmā Merķelis publicē divsējumu darbu «*Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben*» [Tēlojumi un raksturojumi no manas dzīves; 1839—1840], kur rodams nozīmīgs materiāls par tā laika sociālajiem un kultūras strāvojumiem. Mūža nogali Merķelis pavada savā Depkina muižīnā netālu no Katlakalna, Katlakalna kapos viņš arī apglabāts.

IZTEIKUMI

Merķeļa darbos daudz vērtīgu materiālu, kaut gan ar fantāzijas piemaisījumiem; tiem bija liela loma latviešu tautas atmodas kustībā.

Latvju enciklopēdija. — 3. sēj.

[. . .] Pievērsīsimies . . . vācu brīvības cīnītājam . . . Merķelim. Viņš [. . .] nepazīna nacionālus aizspriedumus tāpat kā visi vācu un katras citas kultūrtautas izcilie gara darbinieki. Tikai tā viņam bija iespējams vācu jūgā apspiesto latviešu tautu un igauņu brīvībai tik daudz darīt, ka nevienu vācieti kopš septiņsimt gadiem nevaram ar viņu salīdzināt.

K. Valdemārs

Merķeļam

Pie svētas upes Daugavas Tu tautu sargāt nāci;
Ar patiesības zobēņiem Tu skaugiem galvas šķēli.
Tavs brīvais karogs, klintī sprauts, uz vienprātību tautu sauc,
Un spēkus lasa, vieno.
Jau tēvu zemē dziesmas skan, un tautas gars jau kuplo, zeļ, —
Un Merķels nesnauz kapā!

Auseklis

Merķelis pats nav uzrakstījis latviešu valodā nevienas lap-
puses, bet ir atstājis tomēr ārkārtīgi dziļu iespaidu uz latviešu
sabiedriskās domas vēsturi, un šā iespaيدا atbalsis ir nomanā-
mas latviešu literatūrā līdz pat visjaunākiem laikiem.

J. Jansons (Brauns)

Ar šo darbu «Latvieši» pirmo reizi tika pievērsta uzmanība
latviešu nelaimīgajam un neaizsargātajam stāvoklim un ar to
pašu parādīta nepieciešamība iznīcināt dzimtbūšanas tiesības
Baltijas novadā.

K. Barons

DARBI

Die Letten, vorzüglich in Liefland am Ende des philosophi-
schen Jahrhunderts. — Leipzig, 1796.

Supplement zu den Letten [...] — Weimar, 1798.

Die Vorzeit Lieflands. — Berlin, 1789—1799.

Briefe an ein Frauenzimmer über die wichtigsten Produkte
der schönen Literatur in Deutschland. — Berlin; Leipzig, 1800—
1803.

Wannem Ymanta: Eine lett. Sage. — Leipzig, 1802.

Ist das stete Fortschreiten der Menschheit ein Wahn? —
R., 1810.

Über Deutschland, wie ich es nach einer zehnjährigen
Entfernung wieder fand. — R., 1818. — Bd. 1—2.

Die freien Letten und Esthen. — R., 1820.

Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben. —
Leipzig; Riga; Mitau, 1833. — 1840. — Bd. 1—2.

Freimütiges aus den Schriften Garlib Merkels. — Berlin,
1959.

Izlase. — R., 1969.

LITERATŪRA

Birkerts A. Garlībs Merķelis dzīvē un darbā. — R., [b. g.].

Arnicāne B. Par dažām tēmām Garlība Merķeļa daiļradē //
Merķelis G. Izlase. — R., 1969.

Čuhina L. Garlībs Merķelis kā domātājs un humānists //
Pad. Latv. Komunisti. — 1975. — Nr. 10. — 78.—86. lpp.

Valeskalns P. Garlībs Merķelis // Apcerējumi par sabiedris-
kās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sāku-
mam. — R., 1976. — 61.—76. lpp.

Čakars O. Garlībs Helvigs Merķelis // Čakars O., Grigu-
lis A., Losberga M. Latviešu literatūras vēsture. — R., 1987. —
99.—111. lpp.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 3. — S. 206.—214.

Vaita H. Garlība Merķeļa rokraksti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā. — R., 1972.

Garlībs Merķelis, 200 gadi, 1769—1850: Atgādne lasītājiem. — R., 1969.

LATVIEŠI, SEVIŠĶI VIDZEMĒ, FILOZOFISKĀ GADSIMTEŅA BEIGĀS (1796)

Sestā nodaļa

Skatiens nākotnē

[.] «Maiņa un atkārtotā» — šais vārdos izteikta kā Visuma, tā arī atsevišķu cilvēku un tautu vēsture. Tautas paceļas no vistumšākās atpalcības bezdibeņa līdz izglītības starojošai dienas gaismai un, visspilgtākā spožuma apžilbinātas, nogrimst atpakaļ pusnaktis tumsā. Tās traucas projām no nekrietno elku altāriem; tās meklē Visuma garu dabas svētnīcā, meklē pa prāta ceļiem — prāta, kas ierobežots tikai pats ar sevi, un — krit atkal ceļos ārprātīgu svēto tēlu priekšā. Viņas kal sev važas, sarauj tās, karo pret pasauli, lai sargātu savu brīvību, un tad atkal mierīgi un jautri ļaujas ieslēgties smagās važās. Nav nevienas brīvas tautas, kas reiz nav bijusi verdzene* un kas atkal reiz nebūs tā. Nav nevienas vergu tautas, kas reiz, augstu jūtu pārņemta, nav uzskatījusi sevi par viscēlāko, tāpēc ka bija visbrīvākā, un kas kādreiz atkal neatkarības labā neveiks darbus, kuri pasaulei būs jāapbrīno, varbūt jānolād.

[.] Tautas gars, ja reiz tas mostas, tāpat nav valdāms kā dabas spēki. Mazākais nieks to var uzmodināt, uzbudināt, un kā brāzmais meža strauts tas sadragās bērnišķos šķēršļus, kurus liek tam ceļā. Ņemsim palīgā pasaules vēsturi. Tā mums rādīs, vai latviešiem šāda pamošanās ir tuvu un kādas būs tās sekas.

Kāda tauta ir nobriedusi revolūcijām, vispārdošākajiem pasākumiem nevis tad, kad tās posts sasniedzis augstāko pakāpi, bet kad tā visu savu postu visdzīvāk sajūt: tas ir laikmets, kurš ne vienmēr sakrīt ar pirmo, bet parasti seko tam, kas notiek aiz viegli saprotamiem iemesliem. Posta visaugstākā pakāpe notrulina prātu un apstulbina. Ikvienu pārāk daudz nodarbina viņa pašreizējās sāpes un vajadzības, lai viņš vēl spētu saskatīt vispārīgu un raudzīties nākotnē. Bet pirmajā brīvajā

* Izņemot varbūt Amerikas mežonus. Es saku varbūt, tāpēc ka mēs nezinām viņu vēsturi. (G. Merķeļa piez.)

mirklī, kad domājošam cilvēkam ļauj atņemt elpu un apsvērt, viņš saņem drosmi un taisa plānus, kā nodrošināties pret nelai-
mes atgriešanos. Vienā acumirklī viņš met savu degsmi tūkstoš
citu brāļu sirdīs un aizrauj tos uz darbiem, kas agrāk tiem likās
neiespējami. [..]

Vēsture mums māca, ka ikviena tauta savas satversmes un
gara attīstības gaitā pārdzīvo trīs pakāpes, kurās tā visdziļāk
sajūt ne tikai savu postu, bet arī savu spēku un tātad nemitīgi
vai nu sekmīgi, vai nesekmīgi rauga uzlabot savu stāvokli.
Tāpēc ir tikai trīs īsti sacelšanās veidi: proti, tautas vai, parei-
zāk, tās labāko ļaužu sacelšanās pret vienu tirānu; tautas vie-
nas daļas sacelšanās pret tās pašas tautas otru daļu, tas ir,
apspiesto kārtu sacelšanās pret apspiedējiem; visas tautas sa-
celšanās pret kļūdainu valsts satversmi, pie tam par tās kļūdām
parasti gan kā satversmes reprezentantiem jāmaksā tiem, kuru
rokās atrodas vara.

Latvieši // *Merķelis G.* Izlase. — 130.—
133. lpp.

VIDZEMES SENATNE (1798—1799)

Pirmā grāmata

Trešā daļa

SENO LATVIEŠU TICĪBA

II

Viendievība un daudzdievība

Cilvēki rada sev dievu, un tas rada viņiem raksturu. Viņu
atklājumi neredzamā pasaulē noteic, kas viņi ir redzamā pa-
saulē. Kuram pirmam ir domas par dievību un kurš nonāk pie
tā, lai tautā ieviestos tas, ko sevī iedomājies, uzspiež viņai zīmi,
ko daudreiz gadu tūkstoši nenodzēs. Ir tiesa, ka izdomātais
pasaules gars ir visās īpašībās tikai tā atspīdums, kas viņu
izdomājis, bet viņš staro atpakaļ no visām viņa godātāju sir-
dīm. Tāpat kā sludinātājiem Arābijas tūksnešos Ābrama dievs
ieguva cietu, atriebīgu, lepnu karakunga raksturu, tā arī paši
izraēlieši, lai līdzinātos savam uzspiestajam ideālam, kļuva
asīnkārīgi, nesamierināmi, augstprātīgi, visas cilvēces ienaid-
nieki. Cilvēka dēls tēloja savu debešķīgo tēvu par tādu cilvēku
mīlētāju, par tik mīlestības pilnu, par tik labdarīgu un pacie-
tīgu, kāds bija viņš pats. Tādi bija arī viņa piekritēji pirmos
gados pēc viņa nāves.

Ja dievības idejai ir tik liela ietekme uz viendievniekiem,
kā gan lai tā nebūtu pie daudzdievniekiem, kuriem viņu dievi
ir vienmēr tik tuvu! Veltīgi tiek sacīts pirmajam: «Dievs ir
visur klātbūdam gars!» Vai nu viņš ar to nekā nedomā, vai
uzlūko šo lielo jēdzienu ar aukstu izbrīnu. [..]

Pavisam citādi tas ir ar daudzdievniekiem. Raugat viņu nākam no savas būdas — tas koks, kas to apēno un viņam vēdina dzestrumu, ir kādas labvēlīgas dievības mājoklis vai arī viņa svētīts. [..]

Jā, daudzdievnieks var būt neizkoptāks, nežēlīgāks, nejūtīgāks nekā viendievniece, bet viņš būs arī uzticīgāks, godsirdīgāks, stiprāks, dūšīgāks, tikumīgāks nekā tas.

No vācu valodas tulkojis

M. Kaudzīte.

Vidzemes senatne // *Merķelis G.* Izlase. — 231.—232. lpp.

VĒSTULES KĀDAI SIEVIETEI (1800—1803)

21. VESTULE

[.] Drāma ir sacerējums, kas savu darbību nevis pastāsta, bet uzskatāmi parāda, liek tai norisināties mūsu acu priekšā. Ja mēs uzņemamies pūles to noskatīties, tās attēlojumam jāsaista mūsu sirds un mūsu prāts; tomēr tā saistīs ne tikai ar materiāla raksturu, bet pirmām kārtām ar pasniegšanas manieri. Kādaī tai jābūt? — Kurš mūsos vienlaikus vēlas radīt divus vai vairākus spēcīgus iespaidus, tas vienu pavājina ar otru; tātd dzejniekam jāgādā par to, lai viņa darbā dominētu tikai viena liela interese. Viss jāvirza uz to, lai šo interesi padarītu skatītājiem svarīgu, lai viņus tai piesaistītu. Tātd viņš nedrīkst piejaukt neko svešu; katrai veseluma daļai jābūt nepieciešamam loceklim, bez kura veselums nevarētu pastāvēt un kurš skatienu arvien virza uz iznākumu, no kā mēs baidāmies vai uz ko ceram, nespēdami uzminēt. Tātd pirmā prasība, ko mēs ar pilnām tiesībām drīkstam izvirzīt sacerējumam, lai tas kļūtu par labu drāmu, ir interese *vienība*.

Vienkārša notikumu, kas norisinās viens pēc otra, virkne, ja nākamie notikumi nepieciešami neizriet no iepriekšējiem, ja tie nav pretspēku cīņas rezultāts, ja netuvina viena tīkla atšķetināšanu, būtu nevis darbība, bet ainu galerija, kas varētu izraisīt, augstākais, vēsturisku interesi. Labai drāmai jau pirmajās ainās jāļauj mums nojaust pēdējo ainu iznākumu; šis iznākums ar darbojošos personu pūliņu palīdzību jāpadara te ticams, te neticams, brīžam tas šķietami jātuvina, brīžam jāattālina, — vārdu sakot, tai mūs jānodrošina ar sarežģījumiem, kuru atrisinājums kā vispārējais mērķis mums kļūst jo nozīmīgāks, jo sarežģītākā labirintā savijušās taciņas, kas uz to ved.

Trešā svarīgākā prasība labai drāmai ir patiesīgums ikvienā sastāvdaļā: patiesīgums veidā, kā atsevišķās ainas izriet viena no otras; patiesīgums raksturos, kas nozīmē dabiskumu un konsekvenci; jūtu patiesīgums, kas nozīmē to pareizu savstarpēji saistītu attīstību, pareizu kāpinājumu utt.; beidzot, patiesīgums

valodā, kas nozīmē tās atbilstību runātāja raksturam un jūtām vai nodomiem, kuri viņā valda runāšanas brīdī; īsi sakot: patiesīgums visā. Kur tas tiek pārkāpts, tur mums tiek atgādināts, ka tas, ko mēs skatāmies, ir tikai spēle, un interese zūd. [. .]

No vācu valodas tulkojis
V. Gammeršmidts.

Briefe an ein Frauenzimmer... — 325—326.

[. .] Senās antīkas poēzijā bija dzīves elements. Tās izcilie mākslinieki un dzejnieki bija varoņi, politiskie darbinieki, runāja un rīkojās tautas, tēvzemes labā un bruņnieciski cīnījās kopā ar saviem līdzpilsoņiem. No tā viņu poēzijā arī izaug tā spēcīgā, veselīgā un dziļi humānā ievirze, viņos deg vienotības un patiesības uguns. Tagad dzejnieki un mākslinieki cenšas radīt savu patstāvīgu kastu: ticēt tēvzemei, kalpot tai ar savu daiļradi un vārdu — cik tas ir prozaiski! Viņu tēvzeme ir bezgalīga: tā ietver sevī prasību ievērot visas cilvēcisko attiecību nianšes, izjust savu brāļu priekus un bēdas — cik tas ir rupji! Viņi cilvēku pēti principiālajā griezumā, viņi to konstatē, izejot no šīs principālītātes. Par raksturu patiesumu viņi nedomā, viss raksturīgais no poēzijas ir padzīts... Lai jūs, glēvīe, prastu cienīt dabu, veselīgo, dievišķīgo patiesību, cilvēces augstienes un bezgalību! Lai svētos mākslas vārdus nekad neno-sauktu tādā vārda nozīmē, kādā tai pieraksta mūsdienu ideāli-zējošie sīkmaņi.

No vācu valodas tulkojis *P. Laizāns.*

Der Freimütige oder Ernst und Scherz. —
1806. — Nr. 203. — 10. Okt.

SKICES NO MANAS ATMIŅU GRĀMATAS

Herders

[. .] Viņa dzimtene bija visu zināšanu valstība; viņš to nenoguris pārstaigāja, neapmetoties uz dzīvi nevienā tās novadā.

Vai Herders bija teologs? Teoloģijai Vācijā viņš piešķīris augstāku, cildenāku uzplaukumu, pirmais mācījis Bībeles poētiskās grāmatas aplūkot no pareizā viedokļa utt., taču, kamēr vēl pastāv dogmatiski un eksegēti, tie nekad nemitēsies kratīt galvu par daudzām no viņa drosmīgajām idejām.

Vai viņš bija filozofs? Viņa cilvēces vēsturei veltītā darba pamatidejām piemīt cildenāka patiesība nekā visam, ko jēl kad mācījis Kants, tomēr visos viņa sacerējumos varbūt ir veltīgi meklēt izsmelošu izskaidrojumu, stingri pareizu secinā-

jumu. Herdera lielā veikuma novērtējumā Kantam kopumā noteikti nebija taisnība, bet katrā atsevišķā punktā viņam varbūt bija taisnība. Turpretī, kad es lasīju Herdera polemiskos rakstus pret Kantu, man šķita, ka ezi sit ar rožu zariņu: zieds izjuka, un ērkšķi nenodarija nekādu ļaunumu.

No vācu valodas tulkojis

V. Gammeršmidts.

Freimütige aus den Schriften Garlieb Merckels. — Š. 384, 385.

PAR VĀCIJU, KĀDU TO ATKAL IERAUDZIJU PĒC DESMITGADU PROMBŪTNES (1818)

Ceturtā grāmata

VĀCIJAS NĀKOTNE CAUR EIROPAS TAGADNI

Otrā vēstule

Turpinājums

Ir divas attiecības, kuru attīstība veido visu cilvēces kultūras vēstures raksturu. Pēc mērķa un līdzekļiem tās ir pilnīgi atšķirīgas, tik ļoti, ka bieži vien šķiet vienotrai pretējas; taču progress vienā tik vareni iedarbojas uz otras attīstību, ka atsevišķu tautu vēsture mums principā vēstī tikai to, ciktāl tām izdevies šajās abās jomās it kā iet kopsolī pašām ar sevi.

Pirmā no šīm attiecībām ir cilvēka attiecības ar visu pārējo dabu.

Jums, man šķiet, nebūs jāpaskaidro, ka cīņa par dabas izziņāšanu un kundzību pār to sākās ar pirmās vajadzības rašanos, kuras apmierinājumu pirmais cilvēks meklēja ārpus sevis, ka visas pūles, caur kurām kultūras virsotnē mēģināts paplašināt zinātnes, pilnveidot mākslas, ir tikai tās pašas cīņas turpinājums.

Otrā attiecība ir pašu apvienojušos cilvēku savstarpējās attiecības.

Vienīgi caur sabiedrisku apvienošanos viņiem var izdoties gūt nozīmīgus pasākumus dabas izpētē un pakļaušanā.

Visus un jebkurā laikmetā, kur rodas tauta, mēs to tūlīt arī redzam nodarbojamies ar šo grūto uzdevumu. Visur tiek lietoti vieni un tie paši līdzekļi, lai to atrisinātu. [.]

No vācu valodas tulkojis

V. Gammeršmidts.

Briefe an ein Freuenzimmer. — S. 464—466.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *P. Laizāns.*

2. DABASZINĀTNISKĀS IDEJAS

DĀVIDS HIERONIMS GRINDELIS

D. H. Grindelis (1776—1836) dzimis Rīgā latviešu mastū koku šķīrotāja ģimenē. Viņš ir viens no pirmajiem latviešiem, kura zinātniskie darbi guvuši ievēribu ne tikai Baltijā, Krievijā, bet arī ārzemēs: Grindelis bijis Pēterburgas Zinātņu akadēmijas un Maskavas Medicīniski ķirurģiskās akadēmijas korespondentāžloceklis, Pēterburgas Farmaceitiskās biedrības goda loceklis, Maskavas Dabaspētnieku biedrības biedrs, vairāku Vācijas zinātnisko biedrību loceklis.

12 gadu vecumā viņš iestājas Rīgas Domskolā, pēc tam privātskolotāja vadībā gatavojas iestāties universitātē teoloģijas fakultātē, taču nodomu kļūt par teologu atmet, sāk strādāt dzimtajā pilsētā par aptiekāra palīgu, pašmācības ceļā sagatavojas studijām, mācās Jēnas universitātē, kur iegūst ķīmijas zinātņu doktora grādu; no 1804. g. līdz 1814. g. strādā par ķīmijas un farmācijas profesoru Tērbatas universitātē, no 1810. g. līdz 1812. g. ir šīs universitātes rektors. 1820. gadā pats iestājas Tērbatas universitātē un studē medicīnu.

1803. gadā Grindelis nodibina Rīgas Ķīmiķu un farmaceitu biedrību, kas ir pirmā tāda veida biedrība Krievijā. Viņš izdod Krievijā pirmo ķīmijas un farmācijas periodisko izdevumu «*Russisches Jahrbuch der Pharmazie*» [Krievu Farmācijas Gada grāmata; 1803—1808], vēlāk arī «*Medizinisch-pharmazeutische Blätter*» [Medicīniski farmaceitiskās lapiņas; 1819—1822]; saraksta daudzus darbus farmācijā, botānikā un ķīmijā. Viņa «*Handbuch der theoretischen Chemie*» [Teorētiskās ķīmijas rokasgrāmata; 1808] ilgu gadus ir studentu mācību grāmata. Grindelis kopā ar Parrotu 1801. gadā pirmo reizi Krievijā veic mēģinājumus ar galvanisko elementu. Par izstrādāto paņēmieni cukura iegūšanai no bietēm 1802. gadā viņš saņem Pēterburgas Brīvās ekonomiskās biedrības prēmiju. No 1814. gada Grindelis strādā Rīgā par farmaceitu, bet no 1824. gada — par ārstu. Viņš pievēršas arī dabaszinātņu metodoloģijas problēmām. Nozīmīgākais darbs, kur parādās viņa dabaszinātniskais materiālisms un dažas svarīgas materiālistiskās filozofijas idejas, ir «*Kritik der usualischen Hypothese*» (1809). XIX gs. dabaszinātnēs ir tas laiks, kad, laužot vecos spekulatīvos natūrfilozofiskos priekšstatus, tiek izvirzītas dialektiskās idejas. Viens no pirmajiem, kas atmet spekulatīvās natūrfilozofiskās konstrukcijas, ir Grindelis. Viņš raksta: «Vēl viena dabas pētnieku kategorija [...] nav paspējusi atlabt no t. s. natūrfilozofijas fanātisma ietekmes [...], kad jau otra zinātnieku kategorija nožēlojamā kārtā cieš no tās pašas slimības, kas līdzinās vispārējai sodībai [...]. Viņiem liekas, ka vieglāk ir iegrimt sapņainā

filozofēšanā, patvaļīgi veidot dabu nekā čakli staigāt vidusceļū, kur saprātīgi apvienojas eksperiments un prāts.»¹

Grindelis aicina izziņā apvienot empīriju un refleksiju, eksperimentu un prātu. Tiesa, viņa materiālismam pārsvarā ir stihiski dabaszinātnisks raksturs. Uzskatīdams, ka zinātnes priekšmets ir daba un matērija, un norobežodams zinātni no teoloģijas, Grindelis tomēr maksā meslus Leibnīca ideālismam, cenšoties savienot materiālistisko determinisma principu ar ideālistisko teleoloģiju. Pārņemdams no B. Spinozas, G. V. Leibnīca un F. V. J. Sellīngas dabas paškustības ideju, kas raksturīga vācu Apgaismības filozofijai, viņš dabā meklē mērķtiecību. «Bet šis apgarotais zemesvielas spēks nepastāv tikai uz zemes [...], tas ietiecas bezgalīgajā pasaules telpā. Viens un tas pats spēks valda no Saules līdz Zemei, no Zemes līdz Sīriusam un visur pārņests visos lielā Visuma virzienos tā, ka nevar pateikt, no kurienes tas nāk, uz kuriem tas virzās. Tas pastāv pats sevī un ir neizsīkstošs,»² raksta Grindelis. Grindeļa uzskatos ieskanas hīlozoisms un panteisms. Uz neorganiskās matērijas spēka pamata rodas «dzīvā organisma slēptais spēks», bet no šī spēka cilvēka ķermenī rodas jauna, augstāka kvalitāte — gars. Viņš atzīst, ka domāšana, gars ir smadzeņu īpašība, tomēr cilvēks «garu nevar izziņāt kā ķermeņa īpašību»³.

DARBI

Allgemeine Übersicht der neuern Chemie. — R., 1799.

Botanisches Taschenbuch für Liv-, Kur- und Estland. — R., 1803.—X.

Kritik der usialischen Hypothese. — R., 1809.

Ansichten der Natur. — Mitau, 1817.

LITERATŪRA

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 2. — S. 102—108.

Страдынь Я. П. Давид Иероним Гриндель и его научное наследие // Из истории естествознания и техники Прибалтики. — Рига, 1980, — Вып. 6. — С. 85—99.

UZSKATI PAR DABU (1817)

[.] Es vēlos padarīt svētīgu darbu un uzskatos par ārējo pasauli atrast vispārīgo, tādējādi izglītojot cilvēkus. Senatnē taču ir bijuši vispusīgi un cienījami vīri, kaut gan neprofesio-

¹ Grindel D. H. Kritik der usialischen Hypothese. — R., 1809. — S. 3.

² Grindel D. H. Ansichten der Natur. — R., 1817. — S. 19.

³ Ibid. — S. 23—24.

nāli dabas pētnieki. Mēs varam nosaukt Ovidiju, Vergiliju, Homēru un Ciceronu.

Vai es būtu spējis un vai man izdosies izplatīt zinātnes atziņas savā tēvzemē, to rādīs šis darbs. [..]

Tiklīdz es sajutu dzīvības pirmās kustības, bet mans vēl neattīstītais gars apreibinājās pasaules apbrīnā un pirmajās sajūtās, ko sniedza jutekliskie iespaidi, es biju laimīgs. Un cik ilgs bija šis pirmo izjūtu laiks, cik ilgi turpinājās skaistais dzīves pavasaris, tik ilgi manā pasaulē bija miers, manā dvēselē bija tāds miers, kādu es vairs nepazīstu. Tā bija mīlestība, ar ko mani aptvēra daba, tikai mīlestība, kas piešķīra man dvēseli. Un, līdzīgi puķei, kas priecīgi atver ziedlapiņas, kad debesu gaisma to modina, un tiecas uz šo dzīvības rosinātāju, es pieklāvos dabai, bezrūpīgs un padevīgs. Drīz tomēr sekoja šķiršanās. Skatiens, kas agrāk klīda apkārt, tagad apstājas pie manis paša, es pazinu pats sevi un atradu sevi, aplūkojot pasauli. Apskatot visu savu pasauli, pārveidojās jūtas; manas dzīves apvāršnis kļuva lielāks, mans stāvoklis radību vidū — nozīmīgāks. Kaut arī miers no manas dvēseles kopš šī laika pagaisa, tomēr tā, šķiet, atmodās no kūtruma, — kūtruma bīdāmiess, brīvais gars lidinās darbības sfērā, redz sevi lielās linijās darbīgu un radošu un paceļas līdz atziņai, ka ne jau gadījuma pēc šajā pasaulē ir ienācis un ne jau gadījuma pēc no tās aizies. Tā es uznācu uz dabas skatuves.

Kopš šī laika skatīšanu pavadīja novērojumi, un, jo vairāk es ļāvos nopietnam gara lidojumam, jo vairāk ieguva mani uzskati par dabu. Tad notika arī tā, ka radīšanas gars nāca pār mani, ka es mēģināju sekot augstajai gudrībai, kas klusi valda pasaules telpā, un tas rosināja mani visus tikumus, — es tos pārnesu uz savu dzīvi. Svētā daba! Kaut arī es tevi netveru, tomēr bez bažām sekoju tev un tavam mūžīgajam likumam, jo, izejot no tevis, man veidojas mūžības attēls, — kaut arī mūžību es neizprotu, tomēr nojaušu šīs pasaules saistību ar kaut ko augstāku, un tava mūžīgā, nemainīgā darbība skaidri ataino mana gara mūžīgumu. Un es novēršu savu skatu no tā posta, ko cilvēks tik bieži sagādā pat sev, un raugos laikā, kas nesīs piepildīšanu. Tā es runāju, un es neradīšu savu pasauli, jo radītās pasaules attēls visā savā īstenā lielumā gulēja manas dvēseles priekšā!

Es neradīju savu pasauli, bet radītās pasaules attēls man bija paliekošs un veda mani pie arvien jauniem, saprātīgiem vērojumiem. Jo tālāk es pa šo ceļu eju, jo plašāks kļūst mans pētīšanas lauks. Man šķiet, ka daba ir sevi uzturošs veselums, kas salikts no neskaitāmiem sīkumiem, kas kā ķēdes locekļi viens otru aptver un satur kopā visu ķēdi. Nekas nav pats par sevi stāvošs vai strikti norobežots. Viss saplūst kopā uz kopīgu mērķi. Robusts ir salīdzinājums ar zirneklī, kas, sava tikla centrā atrazdamies, pamana visas tā kustības; vēl robustāks ir

salīdzinājums ar cilvēka darinātu mehānismu, kas salikts no daudzām daļām. Tiklīdz kāda daļa iziet no ierindas, tā viss mehānisms apstājas. Apstāšanos vai ierobežotu darbību mēs novērojam arī dabā, tikai vienā gadījumā salīdzinājumā ar veselumu iziet no ierindas kāds puteklītis, bet citā gadījumā tas, ko mēs saucam par iznīcināšanu, ir līdzeklis, lai iegūtu jaunu spēku, pāreja no viena darbības līmeņa uz citu vai arī beigas un sākums seko viens otram. Kas vienā vietā sairst, citā savienojas jaunā darinājumā; kas liekas iznīcis, iznīcināšanas brīdī mostas jaunai aktivitātei. Kā puķes, ko plūcu no kapa, pavasarī saspridzina savu kapu un uz kapa turpina ziedēšanu, tā notiek arī ar mūsu pašu kapa acumirkli, kas mūs apsedz, izklīdē, un atjaunoti mēs ziedam jaunā darbībā. Tur ved tikai skats uz visu, tāpat kā šis skatiens iet zudumā, kad mēs paliekam atkal vieni. Nelielu priekšstatu par darbību, kas rodas no jauna, dod mums ūdens, kad to pārvērš par garaiņiem, lai darinātu mašīnu. Kā ikviena jauna no ūdens pārvērstā tvaika straume dod jaunu spēku, tā līdzīgas pārvērtības noris dabā. Pārvēršoties tvaikā, ūdens nav izzudis, — tas tikai ieguvis citu stāvokli, kurā varenais spēks atklāj sevi. Taču daba tiecas uz kaut ko augstāku. Tas ir nevis spēks no ārienes, kas savā varenībā virza darboties dabu, bet vispārējs spēks, kas pieder pie lielās darbības ķēdes atsevišķiem locekļiem. Bet šis apgarotais zemesvielas spēks nepastāv tikai uz Zemes, un visi tā ķermeņi nav ierobežoti, nē, tas ietiecas bezgalīgajā pasaules telpā. Viens un tas pats spēks valda no Saules līdz Zemei, no Zemes līdz Siriusam un visur [to veic], pārņests visos lielā Visuma virzienos, tā ka nevar pateikt, no kurienes tas nāk, kurp virzās. Tas pastāv pats sevī un ir neizsīkstošs. Regulārais neskaitāmo pasaules ķermeņu ritums, Saules sistēmas mūžīgā kārtība iedibina spēku, kas pieder mūsu Zemei un visiem tās ķermeņiem. [..]

Ķermeņu sastāvdaļas beidzot ir lielā mērā zināmas, tomēr pētišanas turpinājums būs jo auglīgs, tā kā viss, ko gribam izveidot, liekas vēl ļoti nepilnīgs.

Jau neorganisko ķermeņu atveidošana mums sagādā grūtības. Mums liekas, ka no zināmām vielām, ko esam atraduši gaisā, varam atkal salikt kopā gaisu, tomēr tas, kas mums iznāk, labākajā gadījumā ir tikai tam līdzīgs. Ja mēs sastopamies ar ķermeņiem, kuru komponenti ir līdzīgi, un tomēr tie viens no otra atšķiras kā, piemēram, ūdens un atmosfēras gaiss, tad vispirms jāmeklē nenoskaidrotais vielu stāvoklis, un mēs kļūstam vēl nedrošāki. Mēs nevaram pat stādīties priekšā dzīvnieku un augu iekšējo pasauli. Ja jaunā pētniecības metode mūs nevedīs tālāk, tad ar sastāvdaļu noskaidrošanu mēs arī beigsim savus pētījumus. Par daļu veidošanos un pārveidošanos, par augu un dzīvnieku pašuzturēšanos mums nav ne vismazākās jēgas. Tik daudz ir skaidrs, ka augu un dzīvnieku ķermeņos atkārtojas viss, ko novērojam lielumā, bet, tā kā

mēs nespējam aptvert veselumu, tad arī tur tas nav mums iespējams. Tomēr mēs gribam iegūt tikai uzskatu par dabu, nevis izdibināt dabu. Ne jau visu var izteikt un aprakstīt, kas redzēts dabā, tāpēc katram, kas grib to iepazīt, tai jātuvojas, tā jāaplūko un jākavējas pārdomās pie dabas priekšmetiem. Ne jau dabas jaukumu mēs gribam meklēt, ne jau tikai pie austošas pavasara dienas, pie pļavu krāšņuma vai pie skaistajiem kalniem un mežiem kavēties, — mums tie mierīgi jānovēro arī tad, kad tie šķiet briesmīgi, ar iznīcību draudoši. [...] Un, kad uzskati par dabu paceļ mūsu garu pāri zemei un mēs atrodam lielo gudrību, kas ar brīnumainu mērķtiecīgumu kārtro putekli pie putekļa un paceļ tos līdz pasaules ķermeņiem, un šī gudrā valdīšana saskatāma visā bezgalībā, kur tad dievība mums ir tuvāka kā dabā?

Redziet, kā debesu gaisma mirdz uz dabas altāra! Nebaidieties no patiesības gaismas, kad manāt gara rosību. Jūs neapžilbdami skatīsiet gaismu un redzēsiet paši sevi šajā gaismā, ja vien nepakļausieties ļaūzu spiedienam. Ja arī tevi likteņa smagums nav galīgi noliecis pie zemes, tuvojies svētajām vietām, lai gūtu mierinājumu, ko tu veltīgi meklēsi ārpus sevis. Tikai šeit, pašaudamies pats uz sevi un skatīdams cildeno, tu atveldzēsi savu sirdi. Jā, cilvēks te stāv, izslēdies visā augumā. Pārliecība tam saka, ka viņš ir augstas cilmes. Esiet sveicināti šeit visi! Tikai šeit jūs brālīgi apvienosities, šeit beigs pastāvēt visas robežas un sastrūks saites, ko cilvēks pats sev radījis, un jūs visus vienos tikai viena visus apvienojoša saite. Stiprināti un spēcīgi jūs soļosit caur dzīvi. Bet arī kapa malā daba stiprina mūsu garu: mēs mierīgi raugāties pagātnē, mierīgi vērojam nākotni, kurā pēc atkārtotās pārvērtības gars kļūst ēteriskāks un tīri garīga saite mūs aptvers un ilgstoši savienos — «jo miršana ir dzīvības paaugstināšana».

No visiem mūsu uzskatiem un pārdomām gan izriet mūžīga maiņa dabā, bet tajā pašā laikā mūžīga ir reiz bijušā atgriešanās. Kaut arī mēs nevaram apgalvot, ka viss atgriežas tā, kā bijis, jo individuālais ir zudis, tomēr līdzību mēs atrodam vienmēr. Puķes, dzīvnieki un cilvēki vienmēr nāk atkal, gada-laiki mainās, un dienas un stāvokļus mēs atrodam līdzīgus bijušiem, — un tomēr tie nav tie paši. Visumā atkāpšanās no agrākā ir tikko manāma, jo gadsimti ir pārāk īss sprīdis šādiem novērojumiem. Tāpēc saskaņā ar vieniem uzskatiem drīz virsroku ņems siltums, pat uguns, bet, pēc citiem uzskatiem, Zeme pārvērtīsies par ledus gabalu, jo vai nu iedomātais viduspunkts — Zemes uguns — tomēr reiz izplatīsies, vai ledus uz poliem arvien vairāk pieņemsies un izpletīsies. Pamatots gan laikam būs uzskats, ka Zeme līdz ar savu Saules sistēmu, kas pārvietojas, mums nemanāmi maina savu stāvokli debess telpā, tā ka pēc gadu simtiem un gadu tūkstošiem atkal var atgriezties tas, kas bijis pirms gadu simtiem un gadu tūkstošiem.

Mums Zeme nemanāmi iet savu ceļu ap Sauli, un ar katru jaunu gadu daudzējādā ziņā atkāpjas no iepriekšējā ceļa, kā to prasa pārējo planētu pievilkšanās spēki. Šo planētu ceļa elipse virzās ap savu fokusu, un to attālums līdz Saulei mainās ik gadsimtu par 36 minūtēm. Leņķis, ko veido to ceļš, pieaug ik gadu par 154 sekundēm, un Saules attālums līdz to ceļa viduspunktam mainās ik gadsimtu par 1000 jūdžēm. Bet, kamēr visas šīs izmaiņas notiek un nekas neatkārtojas tā, kā bijis agrāk, Saule ar saviem bērniem — planētām — lēnām pārvietojas caur telpu un ap lielo, aizklāto, centrālo Sauli un virzās uz Gammu Herkulesā.

Nekas neatkārtojas, kā bijis! Vai jūs spējat aprēķināt mūsu Saules sistēmas ceļu attiecībā uz lielo, apslēpto Sauli līdzīgi Zemes ceļam attiecībā uz mūsu Sauli? Tā pati regularitāte un — es saku — tas pats likums, kas mūsu sistēmā, tur nevar būt spēkā. Vai Saules sistēmas viena pret otru saglabā to pašu kārtību, ko Mēness pret Zemi, Zeme pret Sauli utt.? Tad jau notiktu atgriešanās uz iepriekšējo telpu, likumsakarīga riņķošana un reizē ar to — kaut arī pēc gadu tūkstošiem — atgriešanās pie tā, kas bijis un kā bijis! Kā mēs mazumā uz mūsu Zemes visam rodam mērķi, kas nosaka, cik tālu var iet, lai atkal sāktu no gala, tāpat droši vien notiek arī tur tālumā. [.]

No vācu valodas tulkojis *A. Svēlpis*.

Ansichten der Natur. — S. 9—11, 17, 18, 202—212.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *P. Laizāns*.

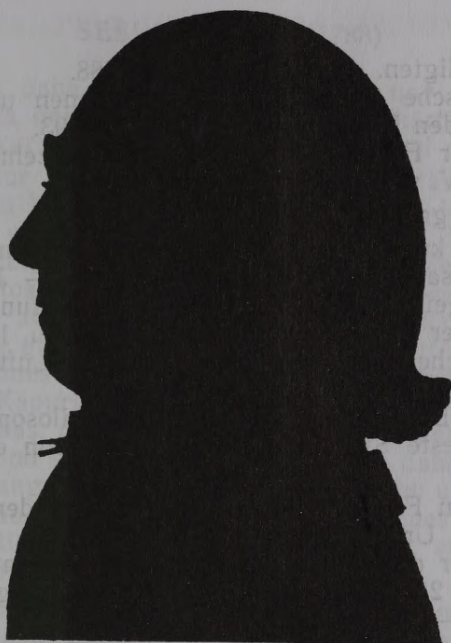
3. VĀCU KLASISKAIS IDEĀLISMS UN LATVIJA

KARLS GOTHARDS ELFERFELDS

Karls Gothards Elferfelds (1756—1819) — rakstnieks, pedagogs. Dzimis Apriķos, studējis Getingenē teoloģiju, interesējies arī par filozofiju, matemātiku, fiziku, vēsturi. Pēc studiju beigšanas četrus gadus strādā par mājskolotāju dažādās vietās Kurzemē, tad kļūst par mācītāju Apriķos.

Sākumā Elferfelds no deisma skatpunkta kritizē bībelisko teismu un tradicionālos reliģijas dogmatu par iedzimto grēku, sātanu un viņa «darbiem», utt. Vēlāk tiecas kristietību savienot ar kantismu, it īpaši ar I. Kanta ētiku. XIX gs. pievēršas F. Šellinga objektīvajam ideālismam. Elferfelda teorētiskos uzskatus sevišķi ietekmē F. Šellinga estētiskās idejas.

Savos latviešu valodā sarakstītajos darbos, kas apkopoti krājumā «Ligsmības grāmata» (1804), Elferfelds aicina zem-

K. G. Elferfelds

niekus uz paklausību. Tani pašā laikā viņš prasa, lai muižnieki rūpētos par zemnieku izglītošanu, atbalsta latviešu dzejnieku dzimtcilvēku Neredzīgo Indriķi, vēršas pret latviešu pārvācošanas propagandu.

IZTEIKUMI

Literatūrā Elferfeldam ir nozīme, pirmkārt, kā pirmās latviešu valodā rakstītās oriģināllugas autoram, otrkārt, kā sentimentālisma virziena tālākam attīstītājam un, treškārt, kā pirmā latviešu tautības dzejnieka Neredzīgā Indriķa audzinātājam un izvirzītājam.

V. Labrence

Latviešu heksametri pirmo reizi sastopami J. Merklīna vēltījumā Mancelim jau 1639. g., bet Elferfelds tos pirmais izmantojis plašākā apjomā, pie tam ar atzīstamu veiksmi: šī pantmēra izpratnē viņu nepārspēj, piemēram, ne Auseklis, ne Pūmpurs. Blakus literārajiem nopelniem pieminams atbalsts, ko Elferfelds sniedza Apriķu tautas dziesminiekam Neredzīgajam Indriķim: bez viņa nesavtīgās gādības Indriķa dziesmas būtu izskanējušas gaisā un aizmirstas īsā laikā.

A. Johansons

DARBI

- Sechs Predigten. — Berlin—Libau, 1788.
 Philosophische Abhandlungen, Reflexionen und Remarken jedem denkenden Kopfe lesbar. — Libau, 1793.
 Predigt zur Feyer des eintretenden neunzehnten Jahrhunderts. — (V. V. und o. J.).
 Līgsmības grāmata. — Jelgava, 1804.
 Sprediķis, kurā vecāki top skubināti bērniem, kam bakas nau bijušas, sargāšanas bakas likt stādīt. — Jelgava, 1805.
 Menschengefühl // Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Russland. — Mitau, 1805. — Bd. 2.
 Physikalische Erklärung der sogenannten Luftspiegelung. — Ibid. — Mitau, 1806. — Bd. 4.
 Über die Benennungen einer Nichtsphilosophie, mit welcher das neueste System der Philosophie von einigen belegt wird. — Ibid.
 Über Herrn F. G. M. is Aufsatz in Nr. 7 der dießjährigen wöchentlichen Unterhaltungen. — Ibid. — Mitau, 1807. — Bd. 5.
 Etwas über den Aufsatz des Herrn Superintendents Maczewski in Nr. 28 der W. U. d. J. und der dazu gehörigen Beilage. — Ibid. — Mitau, 1807. — Bd. 6.
 Pilnīga izstāstīšana, kādā vīzē Auzān Ernests no zemnieka par brīvkuņu cēlies. — Neue wöchentlichen Unterhaltungen größtenteils über Gegenstände der Literatur und Kunst. — Mitau, 1808. — Bd. 2.
 Apologie der Bibel in Beantwortung der Frage: Ist der Gegensatz zwischen geoffenbarter und wahrerer Vernunft Religion wirklich gegründet? — Leipzig, 1810.

LITERATŪRA

- Labrence V. Kārlis Gothards Elferfelds. — LLV, 1959.
 Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. — R., 1965.
 Svēlpis A. Kārlis Gothards Elferfelds // Apcerējumi (līdz 20. gs. sākumam).
 Svēlpis A. Šellings un Kārļa Gotharda Elferfelda filozofiskie uzskati // LZA Vēstis. — 1976. — Nr. 12.
 Svēlpis A. Šellings un Latvija // Skola un Ģimene. — 1977. — Nr. 1.
 Čakars V. Kārlis Gothards Elferfelds. — LLV, 1987.
 Feier des Andenkens von Karl Gotthard Elferfeld. — Mitau, 1820.
 Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 1. — S. 494—497.

SEŠI SPREDIĶI (1788)

[.] Nekas dabā neiet zudumā, nekas nav veltīgs. Visas būtnes bezgala daudzējādi veicina Visuma kārtību un harmoniju pat tur, kur mūsu ierobežotais skats to vēl nesaredz.

Pat tur, kur tās, kā mums liekas, kaitē, tās drīzāk kalpo lielākam mūsu labumam. Kraukļi un zvirbuļi, kas bieži kaitē mūsu labībai un dārza augļiem, iztīra laukus, dārzus un pļavas no kaitīgiem kāpuriem, kukaiņiem un tārpiem. Dažās vietās mēģināja tos pavisam izskaust, un savā labvēlīgajā darbībā traucētā daba atriebās, radot neaprauktāmu skaitu kāpuru un mūdžu, un tie gandrīz neko laukos pāri neatstāja. Tagad cilvēki šajās zemēs kraukļus un zvirbuļus uzskata par debesu svētību. [.] Kāpuri un kukaiņi, un pat tārpi, kas bieži izposta zemnieka cerības, mums ir noderīgi bezgalīgi daudzkārt vairāk tādēļ, ka atjauno svārstīgo līdzsvaru pārējās dabas jomās, kavē kādas vienas augu sugas pārāk stipru izplatību un veicina daudz tūkstošu augu sugu līdzāspastāvēšanu zemes virsū un reizē ar to sekmē tik dažnedažādu, lielu un mazu, savukārt mums noderīgu dzīvnieku uzturēšanu. [.]

Visas mūsu pārdomas un patiesības meklējumi būtu veltīgi, ja mēs tikai vienā vienīgā [.] gadījumā redzētu, ka var notikt arī pretējais tam, ko mēs uz pareiziem pamatiem atzīstam par patiesību. Turklāt mēs nogrimtu nezināšanā, māņticībā un maldos, ja būtu kaut viens vienīgs piemērs, kur mums nāktos ticēt tādām lietām, kas patiešām ir pretrunā ar mūsu prātu. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Sechs Predigten. — S. 37, 147.

ATKLĀTĀ VĒSTULE BARONAM FON LIDINGHAUZENAM-VOLFAM (1793)

[.] Apmācības, kā arī tās kļūdu un trūkumu ietekme uz jauniešiem ir pārāk labi zināma, lai par to runātu vairāk. Kā piemēru es gribētu minēt tikai visos mūsu latviešu katehismos atrodamo mācību par velnu un tā pastāvīgo ietekmi uz pasauli un cilvēkiem — šo ortodoksālo maniheismu un tam tuvi radniecisko buršanas noziegumu, kas vēl joprojām minēts daudzos mūsu katehismos, kaut gan mūsu laikos par to būtu tikai jāsmejas. No šī avota pār mūsu vienkāršo cilvēku īpaši plūst plata māņticības un dažādu nejēdzību straume. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Sendschreiben. — S. 13.

FILOZOFISKI APCERĒJUMI, REFLEKSIJAS UN PIEZĪMES (1793)

[.] Nav arī noliedzams, ka morāles likums, ja to atvasina no augstākās visur mītošās būtnes labestīgās un gudrās gribas, iegūst ārkārtīgu spēku savā iedarbībā uz cilvēka dvēseli. Tomēr, tā kā te runa ir par tikumības likuma pirmo izziņas pamatu, mēs nevaram nepievienoties mūsu domātāju un morālistu visizplatītākajai daļai, kas apgalvo, ka šie supranaturālisti neprot uzrādīt īsteno morāles pamatu. [.]

Visbeidzot, tā kā morāles īstena izziņas pamats visām tautām, kas spējīgas veidot spriedumus par taisnīgumu, ir visur viens un tas pats un tam būtu jāizpaužas pie viņām kaut vai neskaidrā izjūtā, mēs pamatoti secinām, ka nav nekā, kas atrastos ārpus mums un visas dabas, un nav arī dievības tiesības ietekmes, kura mums dotu tikumiskās izziņas pamatu. [.]

Tikai tie šī principa aizstāvji, kuri [tikumisko] pilnību izskaidro ar to, ka tā ir atbilstoša prāta dabiskajam likumam, un visas egoistiskās dziņas un vispār katru rīcību, kas izriet no instinktiem un sliecībām, nošķir no morāles pamatlikuma un par tikumības tiesnesi atzīst vienīgi nesavtīgu vērtējumu par prāta darbības iekšējām vērtībām, tikai tie, kā liekas, visvairāk tuvojas patiesībai. [.]

Tagad esmu nonācis līdz mūsu filozofijas Ahillejam, kurš pēc tam, kad filozofija ilgi meklējusi morāles īsteno pamatprincipu, reizēm tam tuvodamās, reizēm atkal attālinādamās, tomēr nekad to nenasniegdama, beidzot, kā man liekas, šajā punktā visvairāk tuvodamās patiesībai. Kurš gan neuzminēs, ka es te runāju par **Kantu**, kurš iesniedzies cilvēka prāta dziļākajās dzīlēs, un, kaut gan visa viņa filozofiskā sistēma, pēc zinātnieku lielākās daļas domām, vēl rūpīgi pārbaudāma, tomēr morālei, kā daudzi to atzinuši, pēdējo pareizo galamērķi ietvēris četros vārdos: «Rikoties saskaņā ar prātu.» [.]

Ja mēs domājam par cilvēka būtību un secinām, ka cilvēks ir brīva, no pārējās radības atšķirīga būtne, turklāt nevis līdzeklis citiem, bet radīšanas mērķis, kura dēļ galvenokārt pastāv mūsu pasaule, [.] tad mūsu attieksmes pret cilvēku vispārējais princips, pie kurā noved visas dabiskās tiesības, taču ne jau visa morāle tās šaurākajā nozīmē, bet gan tās lielākā un svarīgākā daļa, ir šāds: izturēties pret cilvēku ne kā pret lietu, ne kā pret līdzekli kam citam, bet kā pret brīvu morālisku būtni, kā pret radīšanas galamērķi, kādi esam mēs paši. [.]

Ja valsts labums nonāk pretrunā ar to, kas taisnīgs un pienācīgs, tad, ja vien tiesības un pienākumi ir zināmi, šis labums nav īstens, bet šķietams un galu galā ved sev līdzi daudz lielāku ļaunumu un zaudējumus. Nav šaubu, ka pārkāptais pienākums agri vai vēlu atriebjas. [.]

Zemnieki veido cilvēces lielāko daļu. Kā gan apgaismība var izplatīties pasaulei par labklājību, ja tieši šo cilvēces lielāko un noderīgāko daļu šajā ziņā galīgi atstāj novārtā? Vai gan mēs varam gaidīt zelta laikmeta iestāšanos, kad valdīs gaišāka izpratne un tikumība, ja šajā ziņā nepievērsīsim uzmanību zemnieku kārtai? Zemnieka apgaismošanai tomēr nepietiek ar to apmācību, ko tam svētdienās sprediķi sniedz mācītājs. Jāķeras pie pašas saknes un jāmēģina jaunatni darīt prātīgāku un labāku ar mērķtiecīgas izglītošanas palīdzību. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Philosophische Abhandlungen, Reflexionen
und Remarken. — S. 15, 18, 38, 39, 71, 74,
182.

SPREDIĶIS DEVIŅPADSMITĀ GADSIMTĒŅĀ IESĀKŠANĀS SVINĪBĀM

[..] Ak, mēs tik labprāt iešūpojam sevi skaistajā sapnī par zelta laikmetu, kad visur valdīs nevainība, līdzjūtība, labestība un mīla un šī pasaule vērtīsies par paradīzi. Vai tad tāpēc mums būtu jāpaliek gluži bezdarbīgiem? Vai mums nevajadzētu darboties līdzī, lai to veicinātu? Un, ja arī nebūtu iespējams pilnībā izveidot šo cilvēces skaisto laikmetu, vai tad mums vispār vajadzētu krist izmisumā cilvēces progresa dēļ un tādējādi galīgi atņemt drosmi katram labi domājošam cilvēkam darboties [šā progresa] labā, cik vien viņš spēj? Vai mēs ar šādām šaubām un domu par cilvēku cilts progresa un labošanās neiespējamību nepanāksim, ka neviens vairs par to nerūpēsies un ka līdz ar to iestāsies ne tikaiastingums, bet arī pilnīgs regress un cilvēces pakāpeniska grimšana amoralitātē un postā? Bet, tā kā neviens domājošs, vismaz krietns cilvēks negribētu sevi uzskatīt par tādu cilvēces ienaidnieku un arī neviens īstens vēstures un cilvēces daļēji jau attīstīto, daļēji vēl attīstāmo sliecību un spēju pazinējs nekritīs izmisumā tās progresa dēļ, pat ja šis progress nebūtu tik pilnīgs, kā to mēdz iedomāties skaistajā ideālā: vai gan mums godīgā centībā nevajadzētu rīkoties tā, it kā šis skaistais laikmets būtu iespējams un nākotnē gaidāms taisni tā, kā mēs to savā sajūsmā iedomājamies? Vai mums, mazākais, visiem spēkiem nevajadzētu uz to tiekties, to veicināt, tā labā darboties, lai nākamās paaudzes arvien vairāk tuvotos šim skaistajam stāvoklim, kas pastāvētu ne jau kā dabas radīto grūtību zudums un kā dīka bezdarbība, bet gan kā tikumība un visu ļaužu labvēlīga līdzdalība un darbošanās? Skaidri zināms ir vismaz tas, ka cilvēces pilnveidošanās spēja ir nepārskatāmi liela un tās progresam nav nekādu mums nosakāmu robežu. [..]

Kad mēs jau sen būsīm miruši un mūsu mirstīgās atliekas trūdēs kapā, tad mēs vēl joprojām darbosimies zemes virsū ar saviem darbiem, ar savu labo piemēru, ar savu sniegto mācību un jaunatnes audzināšanu, ar saviem vispārderīgajiem ierosinājumiem, ar pašu realizētajiem vai arī atbalstītajiem labajiem pasākumiem. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Predigt zur Feyer. — S. 7—9, 31.

LIGSMĪBAS GRĀMATA (1804)

Līgsmības dziesma

4. Līgsmība, tas spēks bez gala,
Visas lietas mudina;
Līgsmība, kas katrā malā
Dabas rit'ņus ritina.
Puķes sauc no diģļiem viņa,
Sauls no tām debesīm,
Zvaigznes groza tāļumiņā,
Ko nei glāzēm[tālskatiem] redzēsīm.

Zemesdzīves dziesma

Bērtulis un Maija

Tomēr neprot nekā, tā esus mīlība, kas tos
Kopā saved; tas prāts ir šķīsts un nenoziedzīgs;
Uguns sirdīs deg, tik skaidrs kā saulīte gaisos. [..]

Klusa tā daba visapkārt, ne vējš, ne lapiņa kustās;
Svin tās mīlības svētkus, jo skaidra saule no debess
Spīd uz svētītu zemi, spīd uz to krūmu, pie kura
Dvēseles mīlēdamas vēl turās, ar mīlīgām rokām
Cieti satvērušies. [..]

Kungs jau maģķenīt klus iekš domām; — sāk bet uzreiz
Saraut pieri, pret meiteni skriet, to draudēt un sacīt:
Driķsti tu runāt man tā, no vergu cēlusies kārtas?
Muti turi! Ko gribu, to dar'! Par dzimtu man esi!
Voi gan vergi būs tādi kā citi cilvēki visi?
Jeb voi mīlību liedzu, kad meitai liedzu to vīru,
Ko tā grib? — Dievs manim gan vēl, tam Kungam, ar saviem
Ļaudīm darīt, kā tik. Ar mies' un dvēseli visi
Tie man pieder! Es daru, kā patīk manīm, ar visiem.

Līgsmības grāmata. — 2., 3., 175., 192.,
213. lpp.

CILVĒKA JŪTAS (1805)

Jel nezaimojiet! Nav nekā vairs žēl,
Ja tikai sirdī dievu uguns kvēl,
Tās svētās jūtas, ja tā atļauts teikt,
Kas silda mūs, liek cēlus darbus veikt,
Bet sapratne, kas visu skaita, sver —
Jel sakiet, lūdzu, kam gan viņa der? [..]

Es cienu sapratni, ja tā uz labu vada,
Bet jūtas pārspēj to, tās debesīm ir rada.

Tulkojums no vācu valodas.

Menschengefühl. — S. 313, 318.

SPREDIĶIS, KURĀ VECĀKI TIEK SKUBINĀTI BĒRNIEM, KAM PAKAS¹ NAU BIJUŠAS, SARGĀŠANAS PAKAS LIKT STĀDĪT (1805)

Gan visiem zināms, mīļi draugi, ka — Dievam žēlot! — ļaunas pakas² daudz bērniņus nokauj, citus arīdzan bez actiņām paliek jeb citādi gaudenus, ir par kropliem dara, dažam arīdzan, kad uz galvas smadzenēm krīt, prātiņu maitā, ka tik ne lopam līdzīgs paliek. Līdz šim arīdzan ikvienam šīs pakas vaijadzēja ciest; jo gauži lipdamas, kad vienreiz kādā gabalā radās voi caur svešu zemju precēm jeb caur ceļiniekiem, kas no tām vietām, kur pakas bij, nāce, it reti kādu palike, kam to reizi nelipe. Bet ir tāds taču vēl drošs nebija, jo, citu reizi atkal nākdamas, gan ir tam lipe. Un, tiešām, neviens par to nevarēja galvot, voi tas, kas pakās iegulis, pārcietīs; voi nemirs, voi bez actiņām jeb citādi vainots un gaudens nepaliks. Bet ir tam, kas pārcieš, moku gan jāredz [..].

Sprediķis, kurā vecāki tiek skubināti. —
4.—5. lpp.

¹ Tajā laikā vārdu «bakas» izrunāja un rakstīja kā «pakas» (no vācu — *die Pocken*).

² Daži, ieraduši visu to, kas caur apslēptiem dabas spēkiem pastāv jeb notiek un no kā tie nezina, kur tas cēlies, Dieva laistu jeb Dieva dotu saukt, savā mazā, un it patiesi varētu sacīt, muļķu prātiņā, šīs ļaunas pakas arī «Dieva pakas», jeb «Dieva dotas pakas» sauc; kas tikpat ir, kā kad mēri «Dieva mēri» sauktu, kas tomēr vienīgi caur cilvēku vainu nāk, lai tā nu būtu nešķīsta dzīvošana jeb apdoma trūkums, jeb pārlieku liela drošība. [..] (K. G. Elferfelda piez.)

TĀ SAUCAMĀS MIRĀŽAS FIZIKĀLS IZSKAIDROJUMS (1806)

Mūsu tēvzemē Kurzemē, kur vairākās vietās ir lieli kūdras purvi un purvaini, viršiem apauguši līdzenumi, šo parādību [mirāžu], it īpaši siltajos pavasara mēnešos, arī vēl vasarā, bieži var novērot. [...] Visi šie šķietamie attēli gaisā ir pašas gaismas matērijas duplicitātes nepieciešamas sekas. [...] Kā garu valstī, tā arī dabas valstī vārda šaurākā nozīmē valda zināma nenoliedzama duplicitāte. [...] Materiālajā pasaulē cilvēka garam visradniecīgākā ir gaisma. Vairāki dziļdomīgi dabas novērotāji ir šaubījušies par to, vai arī gaisma ir materiāla, un ir tiekušies to uzskatīt par nemateriālu. Bet tā, protams, nav nemateriāla. [...] Saskaņā ar izcilu dabaspētnieku pētījumu atziņām tā sastāv no divām ļoti iedarbīgām vielām, no kurām viena tai piešķir milzīgo ātrumu, kura dēļ tā 20 miljonu jūdžu lielu attālumu veic mazāk nekā astoņās minūtēs, otra turpretim ir siltuma un arī cilvēku un dzīvnieku dzīvības avots. Dabiski, ka pirmā ir smalki ēteriska, tomēr tā ir mūsu zemes gaismas specifiski spīdošā daļa un mēs līdz ar Šellingu¹ un citiem nepastrīdami ģeniāliem cilvēkiem to vienmēr sauksim par gaismas pozitīvo matēriju, kaut arī negribam, lai mūs uzskatītu par pārliecinātiem piekritējiem jaunākajai, patiesi cildenajai filozofijas sistēmai, ko tik daudzi lāga neieredz. Otrā gaismas pamatviela saskaņā ar dabaspētnieku daudzpusējiem novērojumiem izrādās skābeklis, un mēs to sauksim par gaismas negatīvo matēriju uz mūsu zemes.

Tulkojums no vācu valodas.

Physikalische Erklärung der sogenannten
Luftspiegelung. — S. 34, 35, 37, 39, 41.

PAR KĀDAS NEKĀ-FILOZOFIJAS NOSAUKUMU² (1806)

Ja apsver nozīmīgos rezultātus, pie kuriem ved jaunākā (F. V. J. Sellinga) filozofijas sistēma, tad jāatzīst, ka tā ne tikai atrisina prāta grūtākās problēmas, bet arī pārvar kailo empīrismu, kurš dabas un citās zinātnēs nedroši un kā pa tumsu taustās apkārt, bez *a priori* gūtiem principiem vada un

¹ K. G. Elferfelds līdz ar F. V. J. Šellingu uzskata, ka gaismas dinamisko duplicitāti veido 2 pretēji spēki — ēteris un skābeklis. Ar to viņš izskaidro gaismas staru lūšanu atmosfērā, kas izraisa mirāžas parādību.

² Sajā rakstā K. G. Elferfelds aizstāv F. V. J. Sellinga filozofiju, ko kritizēja kantietis F. G. Mačevskis, Piltenes superintendents. F. G. Mačevskim Šellinga mācība ir «nekā-filozofija» tās dialektiskās metodes dēļ, jo, pēc viņa domām, «filozofijā, kas tiek atvasināta no jēdzieniem, kuri allaž cits citu atceļ, nepaieik pāri nekas».

atvieglo eksperimentus un novērojumus, un to, pa kura zinātnisko formu vienmēr šaubījās, sola pamazām pacelt līdz patiesas un drošas zinātnes rangam; ka tā jo īpaši mākslai piešķir tai pienācīgo augsto stāvokli un līdz ar to veselām tautām atvieglo gaumes un tikumības veidošanu un dzīves izdaiļošanu; beidzot, ka tā māca cilvēku atzīt un godāt dievišķo sevi un vienmēr tiekties pēc kā augstāka saskaņā ar īstu humanitāti un tikumisko un fizisko pasaules kārtību — patieso dzīvošanu Dievā, ka tā stiprina reliģiju, kas bija stipri pagrimusi, pateicoties kailajām sapratnes mācībām, ko par filozofiju sauc. [...] Tādējādi katrs tūdaļ sapratīs, ka šī sistēma nebūt neved uz nekurienu un nosaukumu «nekā-filozofija» uz šo sistēmu nevar attiecināt. [...]

Tulkojums no vācu valodas.

Über die Benennung einer Nichtsphilosophie. — S. 405, 406.

PAR F. G. M.-a¹ RAKSTU (1807)

[...] Cilvēka prāts gan maldās, kad tas, dodamies uz augšu pa nosacītības kāpnēm, cer atrast nenosacīto būtņi — Dievu. To visā nopietnībā grib dogmatisms², bet tomēr nespēj tā pamatošanai izvirzīt nevienu dziļu domātāju, un, neraugoties uz augstajām domām pašam par sevi, arī pats sev ne sevišķi patīk. [...] Gara augstāka darbība ir skatīt sevī relatīvo subjektu-objektu un absolūto būtņi, kurā un kuras dēļ eksistē viss īstēnais, un līdz ar to darīt iespējamu ikdienišķo apziņu un visu nosacīto objektu izziņu. [...]

Līdzīgi tam, ka augstākais prāts Dievā ir absolūta indiferece pret subjektīvo un objektīvo, arī brīvība un nepieciešamība viņā ir savienota visciešāk. [...] Tāda ir augstākā būtne, kas visam esošajam devusi esību, pastāvēšanu un dzīvību kopš mūžības, dod vēl tagad un dos. [...]

Ja cilvēks tumšās vietas spēj izgaismot tikai savā šaurajā izziņas darbalaukā un mērķtiecīgi virzītajā darbībā un vienīgi mākslā tuvotes skaidriem ideāliem, tad tomēr tas jau ir pietiekami šim redzamam vājam dievības attēlam dabā, un viss, ko viņš var vēlēt un uz ko cerēt, ir tas, no kā līdzšinējā zinātnes metode viņu bija pārāk attālinājusi: dogmatisms, kriticisms, kas atzīst neizpētāmās lietas par sevi un veido plaisu starp lietām un cilvēka garu, un grib šo garu ierobežot tīrās sapratnes sfērā un tīro pieredzi izmantot tikai dabas pētīšanā,

¹ F. G. Mačevskis.

² Te domāts Leibnica-Volfa tipa filozofiskais racionālisms.

un tā radījusi arīdzan maldīgo virzienu mākslā, kas ierobežots vienīgi ar dabas atdarināšanu, un arī reliģiju pārvērtusi par morāles kalponi. [.]

Dievs izplūst no sevis un aptver, un caurvij, un uztur visu universu, būdams tajā viscaur kā dvēsele ķermenī¹. Viņa absolūtā subjektīvā un objektīvā identitāte pasaules ķermeņos un uz tiem esošajos atsevišķajos priekšmetos ar savu mūžīgo objektīvo un subjektīvo, radošo un ierobežojošo darbību, kuras līdzība un kopija, atgrūžošais un pievelkošais spēks matērijā tos dara iespējamus un ar to abu indierencēšanu pilnīgi konstituē, diferencēdams, bet reizē visu savienodams ar sevi, tā ka tikai dievība visā tajā un ar tā starpniecību izpaužas un mums nodrošina vislabāko un visgudrāko.

Ja cilvēkam apziņa nav iespējama citādi kā vien tādējādi, ka viņš vispirms zina pats par sevi, tātad — padara sev par objektu sava paša Es, tad intelektuālais skatījums² (kuras aktu filozofs var brīvi atkārtot), bez šaubām, iet apziņai pa priekšu — gan neapzināti, toties nenovēršami. Tas ir kas augstāks par parasto apziņu, un katrs cilvēks tās aktu veic pirms šīs parastās apziņas. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Über Herrn F. G. M-is Aufsatz. — S. 181—186, 188.

PAR SUPERINTENDENTA MAČEVSKA RAKSTU³ (1807)

[.] Uz mani tas nevar mest ēnu, ka arī es toreiz, pilns entuziasma, kļuva par Kanta Kritikas praktiskās daļas piekritēju un, šī entuziasma pārņemts, nesaskatīju draudus reliģijai, ko rada tās pakļaušana morālei. Lai glābtu reliģiju, līdz kurai Kritikas teorētiskā daļa mūs nespēja pacelt, un to galīgi neizslēgtu no filozofijas, Kantam neatlika nekā cits kā pārvietot to uz praktisko daļu, kur to, bez šaubām, varēja izsecināt tikai no nepieciešamās morālās pasaules kārtības un līdz ar to pakļaut morālei — ne kā tās galveno, bet kā palīgbalstu (jo kategoriskā imperatīva un visas morāles priekšrakstiem vajadzēja būt patstāvīgiem un pašpietiekamiem). Šo trūkumu pirmajā entuziasmā neievēroju. [.]

¹ Traktēdams dievu kā «absolūto identitāti» vai «absolūto indierenci», Elferfelds novirzās no luteriešu baznīcas sludinātā teisma un tuvojas savdabīgam natūrfilozofiskam deismam vai pat panteismam.

² Galvenā loma izziņas procesā, pēc autora domām, pieder intuīcijai, intelektuālajam skatījumam, sava veida «iekšējai atklāsmei».

³ Šajā rakstā Elferfelds no objektīvā ideālisma viedokļa vēršas pret Kanta filozofiju.

Fihtes mācība ir tīrs ideālisms¹, ne ideālreālisms kā absolūtā filozofija.² Vienkāršais relatīvais *Es* Fihtem ir visas esības avots, tikai tajā, ar to un tam viss eksistē, un ārpus tā saskaņā ar šo sistēmu nav nekā īstena. Viņa mācība gan ir nepieciešama pakāpe pārejā no t. s. kritiskā ideālisma uz absolūtās filozofijas ideālreālismu, bet, ja nu esam nonākuši šajā augstākajā pakāpē, tad mums zemākā pakāpe vairs nav vajadzīga, un mēs par to vairs neraizējamies. [.]

Tulkojums no vācu valodas.

Etwas über den Aufsatz des Herrn Superintendents Maczewski. — S. 198, 199, 247.

BIBELES APOLOĢIJA (1810)

[.] Viss pasaulē caur pretrunām tiecas uz pilnību. Pretrunas viena otru atceļ, pretrunīgais gaist, vienojošais paliek, un pēc ilgām svārstībām beidzot priekšplānā iznāk solīdais un paliekošais. Līdzīgi notiek arī morālajā pasaulē. [.]

Slepenās šaubas tagad jau ir pašās labākajās galvās, kuras atzīst prāta vienvaldību, un tas, ko viņi sauc par liberālo teoloģiju un eksegēzi³, tiecas iznīdēt un padarīt apjēdzamu visu prātam neaptveramo. Tikai pamatmācība par to, ka Dievs ir [..], paliek viņiem svēta. Dziļākas pārdomas un konsekventa domāšana viņiem tomēr drīz rādītu [..], ka pat reliģijas pamatatzīņa, ka Dievs ir, kā prātam pilnīgi nepieejama saskaņā ar šādu būtu saucama, augstākais, par aizspriedumu, kas daudziem gan liekas vēlama, bet ko brīvi gari var pavisam atmest. [.]

Fantāzija (lai slavēta tā un lai slavēts mākslinieks; ja fantāzija īstenā svētā savienībā ir saistīta ar augstāko redzējumu un prāta spēku un atrodas līdzsvarā ar pārējām gara spējām, tad tā ir pilnīga), būdama lielākoties mākslinieka stiprākā spēja, lidinoties starp galīgo un bezgalīgo, rosina prātu un sniedz idejas. Bet mākslinieks šādā lidināšanās brīdī kopā ar tās uzšūpošanos, kas notiek tikai vislaimīgākajā mirklī, kad pār viņu nāk gars, kas, kā liekas, ne vienmēr pie viņa piemājo, savieno galīgo un bezgalīgo un tādējādi, pirmtēlu attēlā rādīdams, to pārsteidz, iepriecina un uz mirkli vai paliekošā

¹ Tīrs ideālisms — Fihtes subjektīvais ideālisms.

² Ideālreālisms un absolūtā filozofija — Sellīnga objektīvais ideālisms.

³ Liberālā teoloģija un eksegēze — domāts protestantiskais racionālisms, kura piekritējs agrāk bijis pats autors.

mākslas darbā — katrā tā uzlūkojumā paceļ līdz debesīm. [. .] Ja dzejiskais gars pār mākslinieku nāk visā pilnībā, tad mākslinieks šķiet kā dievišķas sajūsmas pārņemts: tad viņš dievišķo attēlo darbos, kas veltīti dabai, bezgalīgo, ko viņš skata, atveido galīgajā, ideju — attēlā, vispārīgo — atsevišķajā. [. .]

Tulkojums no vācu valodas.

Apologie der Bibel. — S. 4, 17, 52—54.

Tulkojis un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis A. Svēlpis.

GOTLOBS BENJAMINS JEŠE

Gotlobs Benjamins Ješe (1762—1842) ir ievērojamākais kantisma ideju paudējs Baltijā.

Ješe dzimis Vartenburgā mācītāja ģimenē. Kopš 1783. gada studē teoloģiju Halles Frīdriha universitātē. Pasniedzēja J. A. Eberharda ietekmē aizraujas ar Leibnica-Volfa idejām, kuru iespaids jūtams arī viņa pirmajos darbos. Pēc divarpus gadiem līdzekļu trūkuma dēļ studijas pārtrauc un uzsāk mājskolotāja darbu Silēzijā. Patstāvīgu filozofijas studiju rezultātā rodas raksti «*Ueber reinen Naturalismus und positive, insonderheit christliche Religion und deren Verhältnis zur Volksaufklärung*» [Par tīro naturālismu un pozitīvo, it īpaši kristīgo, reliģiju un to attieksmi pret tautas apgaismību; 1790] un «*Versuch einer Beantwortung der Frage: Kann reiner Naturalismus Volksglaube werden*» [Pētījuma mēģinājums par jautājumu: Vai tīrais naturālisms var būt tautas reliģija; 1791]. Abi darbi izdoti anonīmi, taču autora vārds drīz kļūst zināms un pret tiem kā pārāk racionāliem uzstājas ortodoksālie teologi.

Iepazinis kritiskās filozofijas idejas, Ješe 1791. gadā dodas uz Kēnigsbergu, kur iepazīstas ar Kantu. No 1792. gada viņš strādā par mājskolotāju F. Firksa muižā Talsu apkaimē, bet 1799. gadā atstāj Kurzemi, lai otrreiz, jau kā filozofijas doktors (disertācija par Parmenīda panteismu 1795. g.), dotos uz Kēnigsbergu, kur ar Kanta, kā arī matemātikas profesora, «Tīrā prāta kritikas» komentētāja J. Sulces ieteikumu iegūst universitātes privātdocenta tiesības. Ješe vairākkārt sniedz priekšlasījumus par Kanta filozofiju, un 1800. gadā Kēnigsbergā iznāk viņa «*Im. Kants Logik*» [Im. Kanta loģika]. Tās pamatā ir Kanta lekcijas formālajā loģikā, kuru sistematizāciju un apstrādi Ješe uzņēmies pēc paša autora lūguma. Darbs pamatos atspoguļo Kanta uzskatus, tādēļ tiek iekļauts Kanta rakstos.

Kopš 1802. gada visa Ješes darbība saistās ar Tērbatas universitāti, kur filozofijas pasniedzēja funkcijas viņš dažkārt apvieno ar dekāna pienākumiem, bet mūža nogalē iegūst nopelniem bagātā profesora goda nosaukumu.

Kaut gan Ješe pats vērtē sevi kā konsekventu Kanta sekotāju, viņa uzskatos kriticisms saaužas ar F. H. Jakobi atklāsmes filozofijas idejām un dažbrīd apaug ar kreacionisma priekšstatiem. Tāpēc Ješes uzskati piedzīvo visam kantismam kopīgo likteni: tā ir cenšanās savienot divas nesavienojamas filozofiskās paradigmas — transcendentālismu un visai pirmskritiskajai filozofijai raksturīgo dogmatismu (kriticismu un radīšanas mācību). Objektīvi kantisms noved Kanta filozofiju līdz atklātai pretrunai, tādējādi sagatavojot augsni tās pārvarēšanai J. G. Fihtes filozofiskajā sistēmā.

Ješe ir aculiecinieks vācu klasiskās filozofijas attīstībai no I. Kanta līdz G. V. F. Hēgelim. Pārskatot sava laika filozofijas sasniegumus, Ješe cenšas pierādīt kriticisma pārākumu pār jebkuras citas filozofiskās sistēmas izejas principiem. Šo uzdevumu viņš veic galvenokārt ētikas jomā, jo uzskata, ka tieši ētikā koncentrējas visas nekritiskās filozofijas lielākais trūkums: substancē pamatota spekulācija nenovēršami ir fatālistiska, tāpēc tā nevar izskaidrot morāli un kā pasauleskatījums nav pietiekama. Šāda filozofija, pēc Ješes domām, vai nu ir panteisms, vai savā attīstībā tiecas kļūt par tādu. Tādējādi filozofijas vēsture Ješēm pārvēršas par panteisma vēsturi, kuram kā vienīgā pamatotā teorija tiek pretstatīta Kanta filozofija.

IZTEIKUMI

Ješes kungs ir kantietis vārda labā nozīmē; tas nozīmē, ka, lai gan kantiskais priekšstatīšanās veids viņā guvis jūtamu pārsvaru un sasaista viņu, kad bez aizspriedumiem jānovērtē citi uzskati, tomēr tas kļuvis par viņa garīgo īpašumu, viņš prot to izklāstīt, un tas viņu nav traucējis uzmanīgi sekot jaunākajai filozofiskajai literatūrai.

J. F. Herbarts

Ja vispārējo panteisma jēdzienu saprot tik plaši kā Ješes kungs, tad ar šo nosaukumu tiek apzīmēti tik atšķirīgi panteismi, ka jēdziens, kuram vajadzēja apvienot visas šīs mācības, gandrīz vai pazūd tādā dažādībā. Tādēļ autora nopelns ir tas, ka viņš šīs patiesi vai tikai šķietami panteiskās mācības ir kritiski un rūpīgi izanalizējis un ļoti labi parādījis to savstarpējās attiecības.

F. Bouterveks

Ueber reinen Naturalismus und positive, insonderheit christliche Religion und deren Verhältnis zur Volksaufklärung. — Berlin, 1790.

Versuch einer Beantwortung der Frage: Kann reiner Naturalismus Volksglaube werden. — Berlin, 1791.

Im. Kants Logik: Ein Handbuch zu Vorlesungen. — Königsberg, 1800.

Geschichte und Beschreibung der Feierlichkeiten bei Gelegenheit der am 21sten und 22sten April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kaiserlichen Universität zu Dorpart in Livland. — Dorpart, 1802.

Grundlinien zu einer Architektonik und systematischen Universal-Encyklopädie der Wissenschaften. — Dorpart, 1818. — Bd. 1.

Grundlinien der Ethik oder philosophischen Sittenlehre. — Dorpart, 1824.

Der Pantheismus nach seinen verschiedenen Hauptformen, seinem Ursprung und Fortgange, seinem speculativen und praktischen Wert und Gehalt. — Berlin, 1826—1832. — Bd. 1—3.

LITERATŪRA

Morgenstern K. Dr. Gottlob Benjamin Jäsche. — Dorpart; Leipzig, 1843.

Recke J. F., Napiersky K. E. Nachträge und Fortsetzungen. — Bd. 2. — S. 378—380.

Пр. Озе. Кафедра философии и педагогики: Биограф. словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского университета 1802—1902 г. — Юрьев, 1903. — Т. 2. — С. 405—408.

**PANTEISMS, TĀ DAŽĀDĀS PAMATFORMAS,
IZCELSME UN ATTĪSTĪBA, KĀ ARI SPEKULATĪVĀ
UN PRAKTISKĀ VĒRTĪBA UN SATURS**

[.] Jaunākās spekulatīvās domāšanas vēsturē *spinoziskais* panteisms ir īstens paraugs tādā ziņā, ka šīs ievērojamās filozofiskās spekulācijas autors ir piešķīris panteistiskajam priekšstatam un pasaules uzskatam formu, kas tiek atzīta par daudz atbilstošāku sapratnes izvirzītajām zinātniskuma prasībām nekā visi tie agrākie panteistiskā priekšstata izpausmes veidi, kuru rašanos noteica vai nu tikai mistiskas jūtas, vai daudz lielākā mērā fantāzijas tēlu rotaļa nekā metodiski skaidros un precīzos jēdzienos domājoša sapratne. [.]

Taču šis spinoziskais panteisms, ja to izprot tā patiesajā, nesakropļotajā nozīmē, atrodas, kā to nākas vispārēji atzīt, atklātā un nesamierināmā pretrunā ar morālā teisma pamatmācībām. — Bailēm no spinozisma iznīcinošās iedarbības uz šīm pamatmācībām un reizē ar tām uz sirdsapziņas un morālo jūtu, un reliģiskās ticības visdrošticamākajām [*gewissensten*] un dārgākajām pārliecībām bija vēl jo dabiskāk jārodas un vēl pamatotāk jāparādās dažu spekulatīvo domātāju prātos, jo vairāk sistēma ar savu pamatjēdzienu un aksiomu šķietamo evidenci un savu domu noslēgto gaitu uzspieda cilvēka prātam nenovēršamu alternatīvu: vai nu atzīt sevi par šīs sistēmas piekritēju un tātad atnest kā maldus un ilūziju teisma morālās un reliģiskās pamatpatiesības, vai pilnīgi atteikties no sapratnes lietošanas pārdomās par Dievu un tā attiecībām pret pasauli. Veltīgi bija mēģinājumi pārvarēt šīs bailes, nosodot un apstrīdot sistēmu, — tie liecināja par tās nesaprašanu un pārprašanu, un tos pavadīja necienīgs un aizspriedumains tās autora novērtējums un nopelums. [..]

Tad, kad pēc spekulācijas kritiskās metodes parādīšanās savu kredītu faktiski bija zaudējusi demonstrācija¹, kurai līdz pat šim laikam pilnīgi uzticas kā vienīgam ceļam augstākā patiesā un drošā izziņā, līdz ar spinozisma pamatklūdas atklāšanu blakus sistēmas pozitīvajam devumam bija skaidri un pārliecinoši jāparādās tās vājajai pusei un nepamatotībai un reizē ar to bija pilnīgi jāizzūd bailēm no tās iznīcinošās iedarbības uz teisma pamatpatiesībām, vismaz visiem tiem domātājiem, kuri bija pārliecinājušies par jaunā, droši uz mērķi vedošā kritiskās metodes ceļa pareizību.

Vēl jo vairāk šīs bailes no spinoziskā panteisma šķīta polemikā pārvarējis īstais, konsekventais kriticismss [*echter, durchgeführter Kritizismus*], par kādu zinātnes mācības ideālisma autors vēlējās uzdot savu sistēmu, kurai arī vienīgai esot pa spēkam spinozisma kā tāda atcelšana un iznīcināšana. Proti, tā kā atbilstoši viņa (t. i., Fihtes) apgalvojumam ir tikai divas pilnīgi konsekventas sistēmas — kritiskā, kas atzīst Es esmu par zināšanu absolūtu robežu, un spinoziskā, kas pārkāpj šo robežu, — tad, ja pirmā sistēma, balstoties uz saviem principiem, spēj būt par neatspēkojamu mācību un pacelties līdz evidentas zinātnes rangam, tad reizē ar to jābūt atmestai pēdējās nepamatotībai un tā turpmāk nevar pretendēt uz tīrā prāta sistēmas nosaukumu.

— Kā kādreiz Bērklis bija iedomājies, ka savā materiālajā jeb empīriskajā ideālismā ir atradis vienīgo drošo patvērumu

¹ No latīņu *demonstratio* — loģiskā uzskatāmība, pierādījums. Tā kā pierādījums pamatos balstās uz cēloņa un sekas attiecībām, tad Ješe uzskata, ka šādā ceļā iespējams aprakstīt tikai dabas kauzalitāti, bet nekad — brīvību, kas cilvēka prātam vienmēr parādās kā iracionāla.

pret skepticizmu un ateismu, kurus viņš gribēja pilnīgi iznīcināt līdz ar materiālismu, tā arī Fihte ticēja, ka ar savu transcendentālo ideālismu ir atspēkojis spinozismu, it īpaši tā pamatus, un pilnīgi un uz visiem laikiem noslēdzis spekulācijai visus ceļus, kas to tomēr kādreiz atkal varētu tajā novest. Un tā, ievērojot teikto, šķita, ka par patieso, konsekvento kriticismu izsludinātais ideālisms ir uz visiem laikiem pasargājis spekulāciju no šīm briesmām. Bet vai tad ideālisms arī patiešām bija atcēlis un iznīcinājis ne tikai spinozismu kā tādu, bet arī reizē ar to katru panteisma veidu un katru tā iespējamo formu? —

Jakobi asais skatiens diezgan drīz novērtēja zinātnes mācības ideālismu kā otrādi apgrieztu spinozismu, kas bija pārvērtis absolūto objektivitāti absolūtā subjektivitātē, Spinozas absolūto substanci pārcēlis tīrajā absolūtajā Es, vienīgi kurā esot domājama visas esamības nenosacītā, nemainīgā pirmforma, tātad tikai novedis spekulāciju no viena panteisma veida un formas pie cita, no reālistiskā, objektīvā pie tīri ideālistiska, subjektīva. [...] Arī šim Es'ā nosacītajam jaunā ideālistiskā panteisma Dievam bija tikpat nepieciešami jābūt bezpersoniskai būtībai, cik senākā Spinozas reālistiskā panteisma Dievam, jo tīrā apziņā nekad nevar tikt apzināta. Bet tas, ko šī ideālistiskā panteisma sistēma vēlējas noteikt kā augstāko vienību, kas ir ārpus un pāri empīriskajā apziņā dotajai tīrajai apziņai, to tā noteica nevis kā kaut ko, kas ir, bet tikai kā kaut ko, ko mums ir jārada, bet ko mēs nespējam radīt; kā izvirzītu, bet nekad nesaņiedzamu ideālu: kā morālas pasaules kārtības ideālu. — Minētās ideālistiskās panteistiskās sistēmas Dievs tātad nebija nekas reālāks par morālo pasaules kārtību, jo ticība dievišķajam, kas ietver vairāk nekā šo jēdzienu, ir tikai izdomājums un tikai sapratnes galīguma sekas, kas morālās pasaules kārtības dažādās attiecībās pret ticību apvieno un fiksē eksistējošas būtnes, sauktas Dievs, jēdzienā. [...]

Paceļoties pāri šim ierobežotajam un vienpusīgajam subjektīvi ideālistiskajam pasaules uzskatam, spekulācija (jau agrāk) ar Šellinga absolūto identitātes mācību bija mēģinājusi pamatot un izveidot sistēmu, kuras autors atkal bija ņēmis sev par paraugu Spinozu, jo viņa mācība, ciktāl vien pietiekami iedziļinās spinozisma saturā un garā, īstenībā pamatos neesot nekas cits kā mācība par tīro un absolūto absolūta identitāti. Vēlāk gan jaunākais absolūtās identitātes paudējs noteiktā punktā novirzījās no sava vecākā priekšgājēja un parauga pēc tam, kad viņam bija kļuvis skaidrs, ka spinozisms ir tikai vienpusīgi reālistiska sistēma, kas tikai var tikt padarīta un kas jāpadara par spējīgu pacelties līdz patiesai prāta sistēmai, apgarojot to un papildinot reālo ar ideālo. Taču šis līdz patiesai prāta sistēmai paceltais spinozisms tomēr bija un palika savā pamatā arvien panteisms, kas reālisma un ideālisma mijiedarbības sistēmas formā bija izveidojies par īpašu evolūcijas un emanāci-

jas teoriju ar tādas metodes palīdzību, kurai kā progresējošai, izvēšanās metodei bija jāiet nevis descendences, bet ascenden-
ces ceļš¹ un, strikti novirzoties no Spinozas metodes, no vienīgi
reālās absolūtās puses izziņas un aptveršanas, tai bija jānovēd
arī pie ideālās absolūtās puses zināšanas un aptveršanas.

Te visur tātad ir tikai vienas un tās pašas panteisma pamat-
idejas izmaiņas un pārvērtības, apmaiņšana un apgriešana da-
žādās formās un izpausmes veidos, kuru [t. i., panteismu] mēs
visbeidzot redzam arī Hēgeļa, šī visjaunākā absolūtās identi-
tātes paudēja filozofijā, kas izveidojusies īpašā formā, tīri loģis-
kas jeb intelektuālas imanences² sistēmas formā. Te, proti,
absolūtais tiek priekšstatīts kā vispārēja un viena ideja, ideja
pati, kas tikpat lielā mērā ir noteiktu ideju sistēma, ciktāl atse-
višķa esība nav nekas cits kā tikai kāda esību iegūstošas un ar
to savus momentus izšķirošas idejas viena puse, kurā /idejā/
tad arī kā savā patiesībā atgriežas visas tās nosacītās idejas,
kurās kā to paliekošais pamats un to būtība tā pati ir kā no-
teikta ideja.

Ja no šīs orientācijas uz dažādiem panteistisko priekšstatu
un pasaulskatījumu veidiem, kādu zināmās ideālistiskās skolās
ir ieguvusi šodienas spekulācija, būtu jāizdara secinājums, ka
arī mūsu jaunākās filozofijas ideālisms tikpat maz var atcelt
un iznīcināt panteismu, ka šim ideālismam drīzāk gan līdzīgi
kā, piemēram, konsekventi realizētajam kriticīsmam savas pro-
gresīvās zinātniskās attīstības rezultātā, vadoties pēc konsek-
ventas scientiskas metodes, neizbēgami ir jāpāriet panteismā,
kas tātad apstiprinās laikam gan kā vienīgā patiesā, zinātnes
un dialektikas pamatotā filozofija, tad, protams, arī mūsdienās
būtu atkal jo sevišķi jābaidās no panteisma. Un ne tikai tas:
šīs bailes rezultātā radītu aizdomas pret katru filozofiju un
iedvestu un uzturētu taisnīgu neuzticēšanos visiem tās zināt-
niskajiem centieniem domāšanas augstākajos reģionos. Jo, ja
visur, paceļoties domāšanas augstākajos, pārjutekliskajos reģio-
nos, filozofija ne ar kādu nolūku un nekādā nozīmē nevar
izveidoties un sevi pamatot kā zinātni, nesaniestoties ar morāli
un reliģiju, tad no tās arī nevar gaidīt nekādu labumu attie-
cībā uz sirdsapziņas un prāta tikumisko un reliģisko pārliecību
atzīšanu un attaisnošanu. Tādēļ sirdsapziņas un reliģijas svē-
tajai balsij būtu jābrīdina katrs, kuram šīs pārliecības ir par
visu dārgākas un nozīmīgākas, no filozofiskās spekulācijas kā
no bīstama maldu ceļa, kuru labāk pavisam neiet, jo pa to,
konsekventas spekulācijas vadīts, cilvēks nonāk pie bezcerīga,

¹ *Descendence* (lat. *descendo*) — kustība no augstākā uz zemāko;
ascendence (lat. *ascendo*) — attīstība no zemākā uz augstāko.

² No lat. *immanens* — būtiski iekšēji piemītošs; te domāta panteisma
pamattēze «pasaule Dievā».

neiepriecinoša mērķa, kur šo pārliecību dēļ viņš redz sevi pieviltu.

Taču te nu mums ir pilnā nopietnībā jāizvirza nenovēršams jautājums visiem, kuri līdz ar zināmiem spekulatīviem domātājiem senajā, kā arī jaunajā un visjaunākajā filozofijā kļūdaini iedomājušies, ka ikvienai spekulācijai, kas paceļas līdz augstāko un svarīgāko prāta priekšmetu aplūkojumam, ir obligāti jāklūst par konsekventu panteismu: vai gan virzība uz panteistiskā pasaules uzskata zinātnisku pamatošanu un izveidi, kādu ir ieguvusi spekulācija vairākiem domātājiem senajā un jaunajā filozofijā, ir uzskatāma par virzienu, kāds tai nepieciešami jāpieņem, kaut arī tā gribētu sevi savādāk pieteikt zinātnē kā patiesu, secīgu, tās uzdevumam pilnīgi pietiekamu spekulāciju?

Arī mēs apgalvojam kopā ar Fihti, zinātnes mācības autoru, lai gan pavisam citādā, no viņa pilnīgi atšķirīgā nozīmē, ka, protams, ir tikai divas pilnīgi konsekventas sistēmas: kritiskā, kas atzīst to robežu, kuru reiz par visām reizēm un uz visiem laikiem cilvēka zinātkārei ir nospraudis cilvēka izziņas organisms; un šim īstenajam, cilvēka prāta robežās realizētajam kriticīstam tieši pretēja transcendentā sistēma, kas, līdzīgi spinozisma veidam un dogmatiskajai metodei, šo robežu pārkāpj, un tieši tādēļ, tiecoties paplašināt zināšanas līdz pabeigtas zinātnes par Visumu kā absolūtu vienību un visietvertību [*Einheit und Allheit*] pilnībai, rezultātā nonāk pie panteistiskā pasaules uzskata tāpat kā Spinozas sistēma. Jo katra secīga spekulācija, kas vēlas sākt ar absolūtu un uzņemas mūžīgā pozitīvu izziņāšanu, nonāk, kā to pareizi apzīmē ar asu prātu apveltītais un dziļais spekulatīvais domātājs Frīss, pie tāda uzskata, atbilstoši kuram augstākā vienība lietu esamībā tiek veidota nevis ar cēloņa jēdziena, bet ar substances jēdziena palīdzību, apvienojot visu esamību dievības esamībā. Ar šādu priekšstatīšanās veidu šī spekulācija nepieciešami kļūst par panteismu. — Tā nu arī ir īstenībā katras spekulācijas vēsture vai liktenis, kura iedomājas, ka spēj atrisināt uzdevumu, kas pārsniedz cilvēka prāta spējas. Spekulācija, kas pamatojas absolūtajā, paļaujoties uz tā pozitīvu zinātni, vai nu patiešām apvienojas ar Spinozu un citiem senākiem vai jaunākiem panteistiem idejā par šādu panteistisku esamību, vai arī kā, piemēram, Dekarta un Leibnica spekulācijas apstājas pusceļā, taču, attīstoties līdz savai pabeigtībai, tā ne mazāk kā spinoziskā būtu pievienojusies panteistiskajam pasauleskatījumam. Tāpēc arī visjaunākajai zināmu ideālistisko skolu spekulācijai, izejot no tā paša pieņēmuma par pozitīvu, adekvātu absolūtā izziņu un zinātni, ir nepieciešami jāklūst par kādu no panteisma paveidiem, kā to pierāda šīs spekulācijas vēsture.

Taču minētais nedraud tādiem spekulatīviem domātājiem, it īpaši arī mūsu jaunākajā un visjaunākajā vācu filozofijā, kuri

paliek uzticīgi patiesā kriticisma gudrajam un vienkāršajam principam, kas atcēla zināšanas [par pārjutekliskās pasaules lietām], lai iegūtu vietu ticībai. Viņi neuzskata, ka filozofijas augstākais uzdevums ir paplašināt un pilnveidot visaptverošas zināšanas, kuras nav nepieciešams papildināt ar ticību, — tās uzdevums ir attaisnot un izskaidrot tīro prāta ticību mūsu tikumisko un reliģisko pārliecību augstākajiem priekšmetiem. Tieši tādēļ zināšanas un zinātniskā izziņa ir jāpakārto šādai ticībai — zemākais [jāpakārto] augstākajam un visaugstākajam. — Šāda domāšanas veida un šādas spekulācijas patiesās kritiskās metodes filozofam nebūt neatliek bēdīgā, visu filozofiju pazemojošā alternatīva: vai nu godāt kādu no konsekventā panteisma paveidiem, vai atteikties no katras spekulācijas un godāt nefilozofiju [*Unphilosophie*] kā vienīgo gudrību, kas nevar nodarīt nekādu ļaunumu tikumībai un reliģijai. [.]

Filozofijai, kas tīro prāta ticību paceļ pāri zināšanām un pakārto tai visu zinātņi, domāšanas augstākajos reģionos tikpat maz ir arī jābaidās no pārpasaulīga Dieva, proti, ciktāl šim jēdzienam tiek piešķirta nozīme, kas šo Dievu pārvērš elkā un ir pretrunā ar tīro prāta ideju par augstāko būtību kā tīri inteligībī, pāri visiem jutekliskiem predikātiem, visām telpas un laika noteiksmēm un attiecībām stāvošu priekšmetu. Jo filozofijai, kas par savu augstāko mērķi atzīst tīras prāta ticības noskaidrošanu, ir jāatbrīvo šī ticība un tā jānodrošina kā pret māņticību, tā arī pret neticību, ko radījušas zinātnes augstās pretenzijas. [.]

Un kas noticis ar ētiku mūsu ideālistisko spinozisma reformatoru rokās: vai tā nav zaudējusi arī savu īsteno nozīmi un sev specifisko, īsto saturu?

Vien atcerēsimies te iepriekš citētos Fihtes spriedumus par pilnīgi maldinošiem apziņas faktiem attiecībā uz mūsu pašu personisko brīvību kā patstāvību, kur viņš pilnīgi piekrīt Spinozam, ka uzskats — mūsu domāšana un griba, un rīcība ir mūsu pašu brīvas un patstāvīgas darbības produkts — nav nekas vairāk kā vienīgi aizspriedums, kas nevarētu pastāvēt patiesības un pašas eksistences priekšā. Kāda nozīme un loma [*Gültigkeit*] vēl var būt jābūtības prasībām un tikumiskas piešķaitāmības jēdzienam attiecībā uz nopelnu un pārkāpumu, ja pašam piemītošas individuālās brīvības un personības noliegums atceļ katras moralitātes būtiskos un nepieciešamos subjektīvos nosacījumus! Turklāt: vai gan var no esamības aksiomas, atbilstoši kurai viss, kas vien patiešām ir [*da ist*], ir pilnīgi nepieciešams, tādējādi tas nevarētu ne nebūt, ne arī būt citādāk, nekā tas īstenībā ir, — vai var, mēs jautājam, no šī visa reālā un esošā absolūtās nepieciešamības principa tikt izskaidrota jābūtība? Šī tēze pilnīgi iznīcina robežu starp esamības fizisko pasauli un jābūtības morālo pasauli, un visiem morāliem atzīšanas vai nosodījuma, morālās vērtības vai nevēr-

tīguma spriedumiem par to, kas ir un notiek, nav vairāk nekādas nozīmes un pielietojuma. Jo no šī spekulatīvā skatpunkta viss esošais un reālais ir vienlīdz vērtīgs kā reālais, kas ar nepieciešamību eksistē tieši tā un ne citādāk, kā tas ir. Un, ja tagad pat objektīvās loģikas jaunākās identitātes sistēmas autors ar nepārprotamo principu — kas ir saprātīgs, tas ir īstens, un, kas ir īstens, tas ir saprātīgs — tieši izsaka absolūtu identitāti starp abiem — saprātīgo un īsteno, tad līdz ar to tiek pilnīgi atcelta katra atšķirība starp to, kam atbilstoši prasībām, ko pret gribu izvirza prāta tikumiskais likums, ir jābūt vai nav jābūt. Jo arī griba tāpēc nevar īstenot neko citu kā vienīgi tieši saprātīgo; jo īstenoties var tikai tas, bet nekad tā pretstats — nesaprātīgais. Taču, ja saprātīgajā ietver to, kas arī atbilstoši tikumiskā likumdeveja prāta prasībām un izteikumiem ir saprātīgais, t. i., labais pretstatā ļaunajam, tad jau tikai par pirmo var apgalvot, ka tas īstenībā ir, turpretī ļaunais kā nesaprātīgais nepieciešami būtu arī neīstenais. Šādā pārliecībā jābūt, kā mums grib iestāstīt, katrai objektīvai apziņai, tāpat kā filozofijai, kas uz to balstās, aplūkojot tiklab garīgo, kā arī dabisko universu.

Taču pret šo nebūt ne objektīvo, bet spekulatīvo identitātes aizspriedumu varā nonākušo apziņu protestē ar visu savu pārliecības spēku morālā apziņa, kas noteikti iestājas par sprieduma derīgumu, kas atzīst, ka daudz kas pasaulē īstenībā ir, kam īstenībā nebūtu jābūt, turpretī tik daudz kas, kam atbilstoši tikumiskajai prāta idejai būtu īstenībā jābūt, tomēr neīstenojas. — Jo vēltīgi ir vēlēties pārliecināt cilvēku, kurš nemāksloti spriež par tikumisko, ka ļaunais, tāpat kā maldi, ir tikai kaut kas nejaušs un pārejošs, tikai par sevi nenozīmīga šķietamība bez īstenas realitātes un īstenības. Taču atbilstoši jaunākai identitātes mācībai arī šķietamība un esamība vai parādība un būtība ir savstarpēji tik cieši saistītas un it kā saaugušas, ka pašā īstenībā, kas nav nekas cits kā par nepastarpinātu kļuvusi būtības un eksistences jeb iekšējā un ārējā vienība un identitāte, tās pilnīgi caurauž viena otru. To pieņemot, viens ar otru ir nesaraujami saistīti tāpat arī saprātīgais un tā pretstats un līdz ar to — labais un ļaunais; ļaunā šķietamība, tāpat kā labā patiesība un realitāte, ir aplūkojama tikai kā īstenības abas puses: pozitīvā un konkrētā un negatīvā un abstraktā, — pirmā kā īstenā būtiskais, otrā kā tās nebūtiskais būtiskums.

Un kādu nozīmi ir ieguvuši it īpaši ētikas pamatjēdzieni «labais» un «ļaunais» objektīvās loģikas sistēmas tikumības mācībā! —

Labais atbilstoši tā definīcijai (Enciklopēdija, 509. §) ir tas, kas nav gribas sevišķais, bet vienīgi vispārīgais; turpretī ļaunais ir tas, kas vispārīgo padara par šķietamību, par sevišķo. [..]

Visa atšķirība starp labo un ļauno tātad ir tikai atšķirība starp vispārīgo un sevišķo: šo ētisko pamatjēdzienu vietā tiek liktas tīri loģiskas noteiksmes, un rezultātā tie zaudē savu patieso nozīmi un savu specifisko tikumisko saturu. Pārvēršot tikumisko par vienīgi loģiskām jēdzienu noteiksmēm, ētika tiek degradēta līdz kailai loģikai. [.]

Nepieņemot un pilnīgi neatzīstot idejas par absolūto vērtību un mērķi, vienīgi no kurām ētika atvasina tai raksturīgo saturu, visa morāli praktiskā mācība neizbēgami tiktu pazemināta līdz tukšam formālismam, par kādu, bez šaubām, arī pats Kants būtu padarījis savu praktisko filozofiju, ja viņš pietiekami skaidri un strikti nebūtu izteicies par absolūtās jēbūtības kategoriskā imperatīva tiešo reālo pamatu un saturu «Tikumū metafizikas pamatos», kur skaidri tiek norādīts uz absolūtās vērtības un mērķa saturiskajām idejām, bez kuru atzīšanas prāts nekur nevarētu atrast nekādu augstāko praktisko principu. «Ja pieņem,» teikts uzskatāmi turpat, «ka ir kaut kas, kura esamībai [*Dasein*] pašai par sevi ir absolūta vērtība, kas kā mērķis par sevi pašu varētu būt par noteiktu likumu pamatu, tad tajā un vienīgi tajā būtu iespējamā kategoriskā imperatīva, t. i., praktiskā likuma pamats. Tā kā patiešām ir kaut kas, kura esamībai par sevi pašu ir absolūta vērtība un kas ir mērķis par sevi pašu, proti, cilvēka kā saprātīgas būtnes, t. i., kā personas, esamība un ar viņu katras saprātīgas būtnes eksistence vispār; tad arī šajās saturīgajās idejās par saprātīgās dabas eksistences absolūto vērtību un mērķi ir atrasts augstākā praktiskā principa un attiecībā uz cilvēka gribu — kategoriskā imperatīva reālais pamats; tāpēc šis princips var būt tikai tāds, kas no priekšstata par to, kas kā mērķis pats par sevi, izveido objektīvu gribas principu, tātad var būt par vispārēju praktisku likumu. No šī objektīvā principa, kas pamatojams vienīgi ar idejām par saprātīgas dabas absolūtu vērtību un mērķi, ir arī kā no augstākā praktiskā pamata jāatvasina visi gribas likumi.

Tādā veidā kritiskais ētiķis Kants ar šādu sava kategoriskā imperatīva satura un reālā pamata dedukciju no idejām par absolūto vērtību un mērķi vienīgais arī var noraidīt pārmetumu par patiesi tikumiskās likumdošanas identifikāciju ar tīri loģisku. Jo saskaņā ar šo mācību labais nav vispārīgais, bet cilvēku uzskatu un rīcību patiesā iekšējā vērtība un tikumiskais labums pastāv to atbilstībā idejām par saprātīgās dabas absolūtu vērtību un mērķi; un jēbūtības prasība kategoriskajā imperatīvā attiecībā pret šo ideju kā tās reālo saturu un priekšmetu nu ir izteikta formulā:

Rīkojies tā, lai tu pret cilvēci tiklab savā paša personā, kā arī ikvienu cita cilvēka personā izturētos allaž arī kā pret mērķi, bet nekad tikai kā pret līdzekli.

Tagad salīdzināsim iepriekš teikto ar objektīvo principu, ko mums kā augstāko reālo pamatu visu gribas likumu atvasināšanai sniedz jaunākās identitātes filozofijas sistēma, nosakot cilvēka gribas vērtību viņa brīvajos lēmumos un rīcībās, un saskaņā ar to novērtēsim, kādu ieguldījumu tiesiskā un tikumiskā zinātniskajā pamatošanā devusi šī jaunākā filozofija. [..]

Tikumiskās objektivitātes princips, kas piešķir tikumiskajam noteiktu saturu, kurš ir par sevi nepieciešams un stāv pāri subjektīvai iedomai un patikai, eksistē par sevi un sev esošu likumu un institūtu sistēmā. Tie ir tikumiski spēki, kas pārvalda indivīdu dzīvi un viņos kā savās akcīdencēs gūst savu izpausmi, parādošos saturu un īstenību. Šie tikumiskie spēki, kuriem vieņīgiem par sevi piemīt tikumiskās objektivitātes absolūtas tiesības un augstākā autoritāte, ir konkrētās tikumiskās substānces momentī un formas. [..]

Tikumiskā substānce jeb tikumiskais gars kā nepastarpināts un dabisks objektīvizējas ģīmenē, kurā tikumiskais parādās kā tikums un paraža. Plašākā apvienībā — pilsoniskajā sabiedrībā, kur atsevišķi patstāvīgi indivīdi apvienojas formālā vispārībā, šī ģīmenes dabiskā tikumiskā gara substāncionalitāte pāriet naidā un relatīvismā. Visbeidzot, valstī un tās satversmē tikumiskais gars izpaužas kā substāncionālās gribas jeb tikumiskās idejas īstenība tās visā pilnībā. Šī objektīvā, substāncionālā griba, kuras īstenība ir valsts, ir par sevi savā jēdzienā saprātīgais, — vai nu indivīdi to atzīst un vēlas, vai neatzīst un nevēlas. Tie kā indivīdi atrodas tādā attiecībā pret objektīvo, valstī īstenojušos garu, ka viņiem pašiem tikai tiktāl piemīt objektīvitāte, patiesība un tikumība, ciktāl viņi ir valsts locekļi un atzīst to par savu augstāko pienākumu un pilnīgi pakļaujas tās institūtiem un likumiem, kurus devusi un sankcionējusi valstī īstenību sasniegusi tikumiskā gara objektīvā, pati par sevi saprātīgā griba.

Vai valstī pastāvošie, paši par sevi un sev esošie likumi un rīkojumi ir paši par sevi saprātīgi un likumīgi, par to tālāk nevar jautāt, jo tiem kā īstenībā pastāvošiem ir jābūt labiem un taisnīgiem atbilstoši principam: kas ir saprātīgs, tas ir īstens, un, kas ir īstens, tas ir saprātīgs. Uz šīs aksiomas tātad balstās arī visa ētiskā tiesību un pienākumu mācība, kā tā attēlojama tās objektīvitātē kā tikumiskās nepieciešamības sfēras sistemātiska attīstība. [..]

Atbilstoši šīs kosmiskās tikumības mācības pamatatziņām un principiem valstis, tautas un indivīdi ir tikai absolūtā vispārējā gara atklāšanās (evolūcijas) un īstenošanās iekšējās darbības rīki un locekļi, kurš pasaules vēsturē atsedz savu garīgo īstenību tās visā iekšējā saturā un izpausmēs. Vēsturē pasaules gara idejas tas nepieciešamais moments, kas attiecīgajā brīdī ir gara pašapzināšanās attīstības procesā sasniegtā pakāpe, ir arī tā

absolūtas tiesības. — Ja saskaņā ar to pasaules gars kā viena substance un dzīvinošais kustības princips tikumiskajā universā pats veido visu savu attīstības vēsturi, tādējādi ka viņš ir tikai tas, ko viņš dara, kāda vēl morāla nozīme un kāda morāla vērtība te visur var būt individu rīcībai, lai tā būtu ģimenes — tautu — vai valsts dzīves sfēra. [..]

Tās tautas pašapziņa, kurai vispārējais pasaules gars ir uzdevis tā atbrīvošanas darbu, kurā tas nonāk pie sevis pašā un sevi īsteno, tieši tādēļ ir uzskatāma par šī gara pašreizējās attīstības pakāpes nesēju un objektīvo īstenību, kādā tas pauž savu gribu. Kā pasaules gara absolūtās gribas izpildītāja šī izredzētā tauta nu ir arī valdošā pasaulē, un pret šīs pasaulē valdošās tautas absolūto gribu citu tautu garu griba ir beztiesīga. Taču absolūtā gara pārejas moments tā nākamā augstākā attīstības pakāpē vienlaikus ir arī šīs tautas pasaules varas norieta moments. Tā zaudē šo savu varu un līdz ar to savas tiesības, tiklīdz pasaules gars pārkāpj īpašo attīstības pakāpi, kurā dzīvo šī tauta kā viņa nesēja un reprezente; kopš šī brīža viņš nodod to savai nejaušībai un tiesai. Šī tad arī ir pasaules vēstures kā pasaules tiesas nozīme, ka pasaules vispārējais gars pār tautām un tajās eksistējošiem indivīdiem realizē savu neierobežoto varu, kas ir tā visaugstākās tiesības. [..]

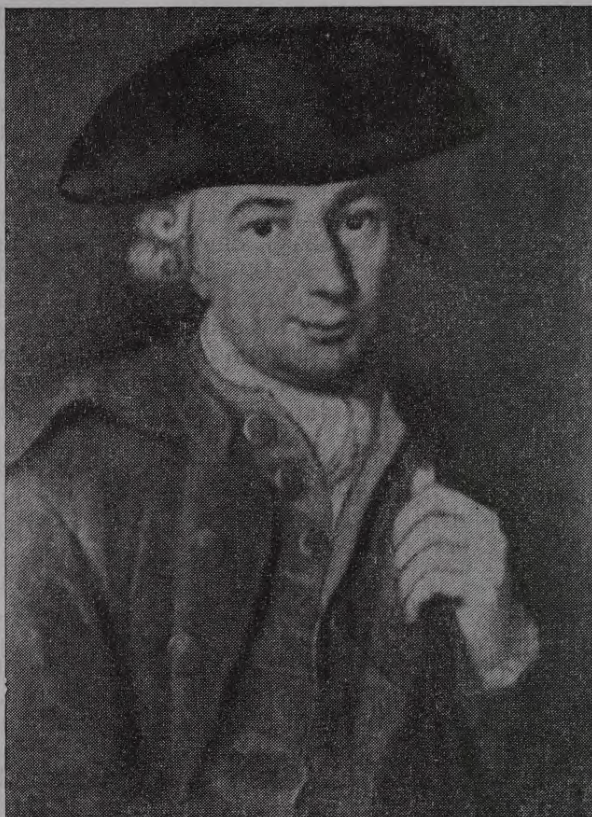
Visa pasaules vēsture kā vispārīgā, absolūtā pasaules gara dzīves ģenētiska vēsture iziet savu drošo, vienmērīgo, pakāpjveidīgo ceļu atbilstoši šī attīstības procesa nepieciešamiem likumiem. Un kā gan, sekojot šādam uzskatam par pasauli un tās vēsturi, vēl var būt runa par atsevišķo saprātīgo pasaules būtņu brīvību! — Visa viņu dzīve un visa darbība nav nekas cits un arī nevar būt nekas cits kā tikai vienīgās, absolūtās gribas izpausme un atklāšanās. — Un šī vienīgā, absolūtā griba — vai tā arī īstenībā ir patiesi brīva griba? Laikam gan tikai tādā nozīmē, kādā Dievu par brīvu cēloni sauc Spinoza. [..]

Der Pantheismus nach seinen verschiedenen Hauptformen. — Bd. 1. — S. 39—49. — Bd. 3. — S. 370—390.

Tulkojusi un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi
I. Cera

JOHANS GEORGS HĀMANIS

Johans Georgs Hāmanis (1730—1788) ir viens no XVIII gs. pasaules filozofiskās domas izcilākajiem pārstāvjiem, kurš neti dēvēts par «ziemeļu magu».

J. G. Hāmanis

Dzimis bārddziņa ģimenē Kēnigsbergā, 1746. gadā viņš uzsāk mācības vietējā universitātē, interesējas par vēsturi, mākslu, filoloģiju, franču rakstniecību. Viņa tālākajā dzīvē ļoti nozīmīga ir iepazīšanās ar Kantu, kurš absolvējis universitāti tikai gadu pirms Hāmaņa iestāšanās augstskolā, un bagātas Rīgas tirgotāju dzimtas atvasi vienaudzi Johanu Kristofu Bērensu, kas tolaik arī studē Kēnigsbergā.

Universitāti nebeidzis, 1752. gadā Hāmanis kļūst par mājskolotāju Ķieģelmuižā Vidzemē. Pēc konflikta ar sava audzināmā māti viņš sameklē tādu pašu darbu Zaļajā muižā Zemgalē. J. K. Bērenss, uzzinājis par Hāmaņa gaitām, uzaicina draugu uz Rīgu un piedāvā apmesties pie viņa. Piedzīvojumi ar šo draugu un viņa ģimeni lielā mērā nosaka viņa filozofisko uzskatu tapšanu.

Brāļi Bērensi — it īpaši Johans Kristofs un Kārlis — ir pazīstami ne tikai Rīgā, bet arī tālu ārpus tās kā «intelligences

zieds», brīvdomātāji un masoni. Viņi aizraujas ar Apgaismības idejām, augstu vērtē franču izcilāko autoru darbus šajā jomā. Johans Kristofs ceļojuma laikā Francijā ir ticis ar Šarlu de Monteskjē un uzskata to par izcili nozīmīgu notikumu savā dzīvē. Ap brāļiem Bērensiem grupējas Latvijā plaši pazīstams brīvdomātāju pulciņš, kas vērsas pret daudziem savu laiku nodzīvojušiem feodālisma principiem (tiesa gan, ne visai asā, pat piesardzīgā formā). Šī pulciņa sanāksmēs piedalās arī Hāmanis, taču, apjauzdams nesaskaņas starp Bērensu apjūsmotajām Apgaismības racionālistiskajām idejām un viņu maznozīmīgajiem rezultātiem praktiskajā darbībā, filozofs nespēj just īstu garīgu kontaktu ar šiem cilvēkiem. Tāpēc viņš atgriežas Zaļajā muižā. Tad Bērensi piedāvā Hāmanim darbu savā eksportfirmā un sagādā viņam iespēju tirdzniecības darījumu veikšanai vairāk nekā gadu uzturēties Londonā. Tur, atstādams novārtā tiešo darbu, Hāmanis daudz laika veltī angļu filozofu darbu apguvei un sava pasauleskatījuma tālākai veidošanai. Veikalnieciski racionālā Anglija izraisa domātājā negatīvu reakciju.

Pēc atgriešanās Rīgā plaisa starp Hāmani un Bērensiem vēl vairāk palielinās, un 1759. gadā viņš dodas uz Kēnigsbergu, kur nodarbojas ar savu filozofisko ideju formulēšanu, paša vārdiem, «luterizē», t. i., kritiski pārlūko pagātnes un sava laika filozofiskās idejas un reliģiskos uzskatus, jo, pēc viņa domām, tie nozīmē M. Luteru sāktā vērtību pārvērtēšanas procesa turpinājumu.

Savu uzskatu paušanai Hāmanis sākotnēji izraugās savdabīgu paņēmieni — balstoties uz Sokrata izejpozīciju: es zinu tikai to, ka nezinu neko, viņš, pārlūkojot filozofiskās idejas un viedokļus, pakļauj tos šaubām, izvirza savus pretargumentus un savas idejas. Tāda ir Hāmaņa pirmā lielākā publikācija «*Sokratische Denkwürdigkeiten*» [Sokratiskie domugraudi; 1759], kas lielā mērā ir arī slēpta polemika ar I. Kantu un J. K. Bērensu. Arī nākamajā nozīmīgākajā darbā «*Kreuzzüge des Philologen*» [Filologa krusta kari; 1762] Hāmanis attīsta tālāk savu noliegumu un jaunu ideju loku, vārdu «filologs» lietodams kā «vārdmīlis» un «patmīlis».

Dzīvodams Kēnigsbergā, Hāmanis nepārtrauc sakarus ar Rīgu un Jelgavu. Īpaši svarīga ir viņa sarakste ar J. G. Herderu, kura filozofiski teorētisko pozīciju veidošanā Hāmanim ir liela nozīme.

1765. gadā Hāmanis bija advokāta F. Totīna sekretārs Jelgavā, gadu vēlāk — Kurzemes hercogistes laikraksta «*Mitauische Nachrichten*» redaktors.

Vērtējot Hāmaņa teorētisko mantojumu kopumā, nākas konstatēt, ka viņš pieder pie filozofiem, kurus grūti klasificēt un pieskaitīt kādai noteiktai filozofijas skolai, turklāt viņa darbi

sarakstīti ļoti savdabīgā izteiksmes formā un sarežģītā valodā. Hāmanim raksturīgas sensuālistiskas tendences. Viņš simpatizē D. Hjūma uzskatiem. Izziņas teorijā domātājs pievienojas teorijai par t. s. tiešajām zināšanām, kas dažādās empīriskās koncepcijās (arī Hāmaņa mācībā) tiek traktētas kā elementāru juteklisku iespaidu kopums. Lielā mērā balstoties uz angļu empīriķu (Dž. Loks, D. Hjūms) sacerējumiem, Hāmanis meklē izziņas avotu jutekliskā pieredzē. Patiesību, pēc viņa domām, pirmām kārtām var noskaidrot, uztverot esamību tieši vai intuīcijas ceļā. Pastarpinātas prāta zināšanas nedod pilnīgu priekšstatu par īstenību. Plaši pazīstams ir uzskats, ka Hāmanis ir mūsdienu iracionālisma pamatlicējs.

Hāmanis vērsās ne tikai pret franču un vācu apgaismotāju racionālismu, citām racionālisma formām, bet arī pret I. Kanta filozofiju paustā racionālisma paveidu.

Jāņem vērā, ka Apgaismības racionālismam ir raksturīga jutekliskās uztveres lomas nenovērtēšana izziņas procesā, kas bieži ved pie domāšanas atraušanas no reālā izziņas objekta. Hāmanis pievērš uzmanību šim faktam. Vēršoties pret abstrakto un vienpusīgo Apgaismības racionālismu, viņš rosina filozofiskās domas attīstību. Pēc Hāmaņa uzskatiem, patiesība visautentiskāk parādās «iemiesotā» veidā, veidojot prāta, ticības un jutekliskās pieredzes ķermenisku vienību.

Hāmanis izteicis vairākas tiem laikiem jaunas domas par dabas un cilvēces attīstību. Īpašu vietu ieņem viņa pārdomas par pretstatu savienošanos un pretīšķību reālajā pasaulē. Kritizējot Kantu darbā «*Metakritik über den Purismus der reinen Vernunft*» [Metakritika par tīrā prāta pūrismu; 1784], Hāmanis attīsta dialektiskas idejas. Viņš pauž interesantas domas par pretstatu savienošanos kā par vispārēju esamības likumu, tādējādi ietekmēdams Fihtes, Sellinga un Hēgeļa dialektikas koncepcijas.

Hāmaņa darbi ir atspoguļojuši un sekmējuši ar nāciju veidošanos saistīto nacionālo kultūru apzināšanās un izaugsmes procesu. Īpašu vērību viņš pievērš tautas mākslai, kas nāciju pašapzināšanās laikā ir viens no galvenajiem nācijas savdabības apjēguma faktoriem. Domātājs uzsver latviešu tautas mākslas — folkloras, tautasdziesmu — vērtīgumu un vispārcilvēcisko nozīmību, mēģina apgūt latviešu valodu.

Hāmanis augstu vērtē jūtu un tēlu nozīmi dzejā, kas, pēc viņa domām, radusies agrāk par prozu un ir cilvēces sākotnējā valoda. Ar savām idejām par valodas un dzejas sākumiem viņš jūtami ietekmējis sava laika literatūras vērtējumus. Šajā sakarībā īpaši jāatzīmē Hāmaņa ideju rosinošā iedarbība uz Herderu, veicinot Herdera pievēršanos latviešu tautasdziesmām.

Hāmanis faktiski orientē literātus un māksliniekus uz emocijām un pārdzīvojumiem bagāto tautas dzīvi. Šāda nostāja ir vērsta pret racionālisma sausumu mākslā un lielā mērā pret

formālisma un nevēsturiska estētisma elementiem Kanta mākslas teorijā. Ar šādu nostāju Hāmanis devis ieguldījumu humānisma principu attīstīšanā.

Hāmanim ir izcila loma «Vētras un dziņu» kustības sagatavošanā un iedvesmošanā — pirmajā sabiedriskajā kustībā, kas aptver visu Vāciju un ko izsaukusi feodālās iekārtas krīze ekonomikā, sabiedriskajās attiecībās, valsts iekārtā, dažādās ideoloģijas formās. Viņš ir izcilākais šīs kustības idejiskais sagatavotājs un iedvesmotājs. Šī kustība Apgaismības humānisma ideju garā pievērs lielu uzmanību cilvēka individualitātes vispusīgai pašrealizācijai, viņa iekšējo spēņu vispusīgai atīstīšanai, jūtu dzīves brīvai pilnveidošanai, emocionālam īstummam, t. i., tiem jautājumiem, kuru akcentēšanā Hāmanim ir jaunu ceļu atklājēja loma.

Hāmaņa darbība izraisījusi lielu vēsturisku rezonansi. Bez jau minētās ietekmes uz «Vētras un dziņu» kustību, J. G. Herderu, klasisko vācu filozofiju (it īpaši Sellingu un Hēgeli) jāatzīmē atsevišķu viņa ideju izmantojums Gētes daiļradē, Jakobi, Šleiermahera teorētiskajā darbībā. Hāmanis ir viens no eksistenciālisma priekštečiem — sevišķi ietekmējis S. Kirkegoru, zināmu iespaidu atstājis uz M. Heidegeru. Viņa atziņas izmantotas reliģiskajā filozofijā. Hāmaņa idejas nav gājušas secen vairākiem filozofiskās antropoloģijas virzieniem, psihoanalīzei, tās ir aktuālas arī mūsdienu hermeneitikai.

IZTEIKUMI

Daudziem Hāmanis bija ne tikai kaut kas interesants un iespaidīgs, bet arī balsts un atspajds tajos laikos, kad viņiem tas bija vajadzīgs, lai nekristu izmisumā. Mums, kas dzīvo vēlāk, jāsapjūsminās par viņu kā sava laika oriģinālu personību, bet mēs varam nožēlot, ka viņš tai laikā neatrada jau izstrādātu garīgu formu, ar kuru saplūstot viņa ģēnijs būtu varējis radīt patiesus tēlus par prieku un apmierinājumu kā laikabiedriem, tā arī pēctečiem, vai ka liktens nebija piešķīris viņam jautru un labsirdīgu raksturu, lai viņš varētu pats sevi attīstīt līdz tādai objektīvai formai.

G. V. F. Hēgelis

Te, šķiet, ir piemērota vieta pieminēt cienījamo, ietekmīgo vīru, kurš mums toreiz likās [...] noslēpumains, un tāds viņš ir palicis tēvzemei vēl joprojām. Viņa «Sokratiskie domu gaudi» izraisīja sensāciju un bija īpaši mīli tādām personām, kuras nespēja iedzīvoties žilbinošajā laika garā. Viņā bija nojaušams dziļš, pamatīgs domātājs, kurš, labi pazīdams acimredzamo pasauli un literatūru, tomēr norādīja vēl uz kaut ko noslēpumainu, neizdibināmu un runāja par to pavisam īpatnējā veidā.

Todienu literatūras noteicēji uzskatīja viņu, dabiski, par jucekliģu fanātiķi, taču sevi piesakošā jaunatne jutās viņa savaldzināta.

J. V. Gēte

..gaišāki skatīdamies lietu būtībā, nekā tas bija pa spēkam racionālistu skolai, viņš saskatīja arī latviešu tautas dzejas lielo nozīmi.

L. Bērziņš

Kants ar saviem «Vērojumiem par cildenā un brīnišķīgā izjūtu» sekmēja «Vētras un dziņu» dzimšanu. Taču visspēcīgāko impulsu deva Johans Georgs Hāmanis.

A. Guliga

DARBI

Sokratische Denkwürdigkeiten. — Amsterdam, 1759.

Kreuzzüge des Philologen. — Königsberg, 1762.

Fünf Hirtenbriefe, das Schuldrama betreffend. — Königsberg, 1763.

Golgatha und Scheblimini, von einem Prediger in der Wüsten. — R., 1784.

Metakritik über den Purismus der reinen Vernunft /1784/. — Leipzig, 1800.

Schriften. — Berlin, 1821—1843. — Bd. 1—8.

J. G. HĀMAŅA DARBI, KURU PIRMPUBLICĒJUMI IZNĀKUSI LATVIJĀ

Dangeuil's Anmerkungen über die Vortheile und Nachtheile von Frankreich und Grossbritainnien in Ansehung des Handels und der übrigen Quellen von der Macht der Staaten. — Mitau; Leipzig, 1756.

Leser und Kunstrichter nach perspektivischem Uebermasse. — Mitau, 1762.

Schriftsteller und Kunstrichter, geschildert in Lebengrösse von einem Lehrer, der keine Lust hat, Kunstrichter und Schriftsteller zu werden, nebst einigen andern Einfällen für den Herrn Verleger, der von nichts wusste. — Mitau, 1762.

Essais a la Mosaïque. — Mitau, 1762.

Hamburgische Nachrichten; Göttingische Anzeige; Berlinische Beurtheilung der Kreuzzüge des Philologen. — Mitau, 1763.

Selbstgespräch eines Autors mit fünf und vierzig Scholien. — R., 1773.

Lettre perdue d'un sauvage de nord a un financier de Pe-Kim (a Mr. de Lattre); encore deux lettres perdues! (a Mr. Icilius). — R., 1773.

Le Kermes du Nord ou la Cochenille de la Pologne. — Mitau, 1774.

Vetii Epagathi Regiomonticolae hierophantische Briefe. — R., 1775.

Versuch einer Sibylle über die Ehe. — R., 1775.

Zweifel und Einfälle über eine vermisste Nachricht der Allgemeinen Teutschen Bibliothek an Vetter Nabal. — R., 1784.

Golgatha und Scheblimini, von einem Prediger in der Wüsten. — R., 1784.

LITERATŪRA

Egle R., Upīts A. Pasaules rakstniecības vēsture. — R., [b. g.]. — 3. sēj.

Bērziņš L. Atraktā tautas dzeja // Filologu biedrības raksti. — R., 1933. — 13. sēj.

Svarāne M., Patricietis J. K., Bērenss par Rīgu XVIII gs. beigās // Feodālisma problēmas Baltijā. — R., 1988.

Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Lexikon. — Bd. 2.

Recke J. F., Napiersky K. E. Nachträge und Fortsetzungen. — Bd. 1.

Poel G. Johann Georg Hamann der Magus im Norden. — Hamburg, 1874—1876. — T. 1—2.

Hillner G. J. G. Hamann und der Christentum. — R., 1924—1925.

Alexander W. M. Johann Georg Hamann. Philosophy and faith. — The Hague, 1966.

Pupi A. Johann Georg Hamann. — Milano, 1988.

Антология мировой философии: В 4 т. — М., 1971. — Т. 3. — С. 667—670.

Гегель Г. В. Ф. О сочинениях Гамана // Работы разных лет: В 2 т. — М., 1970. — Т. 1. — С. 557—642.

Асмус В. Ф. Проблема интуиции в философии и математике. — М., 1963. — С. 34—46.

Гулыга А. В. Немецкая классическая философия. — М., 1968. — С. 28—30.

SOKRATISKIE DOMUGRAUDI (1759)

[.] Ja Sokrats patiešām nezināja neko, tad viņam nevajadzēja arī apzināties to grēku, kuru izgudro prātīgi cilvēki, — šķīst sev neko nezinošam. [.]

Liekas, ka Sokrats par savu nezināšanu runāja tikpat daudz kā hipohondriķis par savu iedomāto slimību. Tāpat kā ir nepie-

ciešams pašam pazīt šo slimību, lai saprastu vājinieku un iegūtu skaidrību par viņu, tāpat ir jāizjūt arī simpātijas pret neziņu vispār, lai izprastu Sokrata nezināšanu. [..] Iepazīsti sevi! — slavenā tempļa /Delfu orākula/ durvis teica visiem, kas devās iekšā, lai upurētu gudrības dievam un lūgtu tam padomu savos sīkajos darījumos. [..]

Ticība nav prāta darinājums un tāpēc nevar būt pakļauta tā uzbrukumiem, jo prāta argumenti uz ticību attiecas tikpat mazā mērā kā uz garšu un redzi. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Sokratische Denkwürdigkeiten // Schriften. —
T. 2. — S. 30, 36.

FILOLOGA KRUSTA KARI (1762)

[..] Kas raksta svešā valodā, tam kā mīļākajam vajag prast pielāgot savu domāšanas veidu.¹ Kas raksta savā mātes valodā, tam, ja viņš to spēj, ir precēta vīra un namatēva tiesības. Tā galva, kas domā uz pašas atbildību, vienmēr iejauksies valodā, turpretim tāds autors, ko algo kāda sabiedrība, apmierinās ar viņam priekšā rakstītiem vārdiem kā nomāts dzejnieks ar gala atskaņām, kuras viņu ievirza to domu un uzskatu sliedēs, kuri vislabāk piederas. [..]

— Tagadni izprast mums palīdz poēzija sintētiskā un filozofija analītiskā veidā. [..]

Dzeja ir cilvēku dzimuma mātes valoda, tāpat kā dārzkopība ir vecāka nekā laukkopība, glezniecība — nekā rakstība. [..]

Jutekļi un kaislības neizsaka un nesaprot neko citu kā vien tēlus. Tēlos pastāv visa cilvēka izziņas un svētlaimes bagātība. [..]

Daba iedarbojas caur jutekļiem un kaislībām. Kā gan lai sajūt tas, kurš notrulina šos darbarīkus? Vai tad arī paralizētas cīpslas ir spējīgas kustināt? Jūsu slepkavīgi melīgā filozofija ir noliegusi dabu; kāpēc tad jūs pieprasāt, lai mēs atdarinām /dabu/? — Lai jūs varētu atkal gūt labpatiku, kļūstot par dabas skolnieku slepkavām. [..]

Homēra monotonajam pantmēram vajadzētu mums likties vismaz tikpat paradoksālam kā vācu Pindara neapvaldītai iedabai. Mans izbrīns jeb nezināšana par to, kādēļ grieķu dzejnieks viscaur lietojis vienu pantmēru [*Sylbenmass*], ceļojot pa Kurzemi un Vidzemi, ir mazinājies. Minētajos novados ir tādas

¹ Katra valoda prasa tādu domāšanas veidu un gaumi, kādi tai ir specifiski. Tāpēc Ennijs [*Ennius*] plātījās ar trīskāršu sirdi gandrīz kā Monteņs [*Montagne*; acīmredzot franču filozofs Mišels de Monteņs, taču viņa vārds oriģinālā ir *Montaigne*] ar savu trīsstāvu dvēseli. — Q. Ennius tria corda habere sese dicebat, quod loqui Greace et Osce et Latine sciret. A. Gellius Noct Attic. XVII, 17. (J. G. Hāmaņa piez.)

vietas, kur var dzirdēt dziedam latviešu jeb nevācu ļaudis ikvienā darbā, taču dzird tikai nedaudzu toņu miju [*Cadenz von wenig Tönen*], kam ir daudz līdzības ar kādu pantmēru. Ja viņu vidū rastos kāds dzejnieks, tad būtu gluži dabiski, ka visi viņa panti būtu veidoti atbilstoši šim viņu balsu tradicionālajam pantmēram.

Tulkojums no vācu valodas.

Kreuzzüge des Philologen // Schriften. — T. 2. — S. 130, 131, 217, 258, 278, 280, 281, 304—306.

[VĒSTULE] HERDERAM

Kēnigsbergā, 1781. gada 27. aprīlī

[. .] Nekas nešķiet vieglāks par lēcieni no vienas galējības uz otru, un nekas nešķiet tik grūts kā to apvienošana vidējā lielumā. Neraugoties uz visu manu pieprasījumu, man nav izdevies sameklēt Džordāno Bruno rakstu *de Uno*¹, kurā viņš izklāsta savu *principium coincidentiae*², kurš man jau gadiem ir prātā, kaut gan es to nevaru ne aizmirst, ne saprast. Ja Jums būtu iespējams tur sameklēt šo grāmatu, tad varbūt pacentieties man par patiku to izlasīt un darīt man kaut cik zināmu tās saturu. Šī koincidence man vienmēr šķiet vienīgais visu pret-runu pietiekamais pamats un to atrisināšanas un nokārtošanas īstenais [*wahre*] process, lai darītu galu visai veselā saprāta [*gesunden Vernunft*] un tīrās nesaprātības [*reinen Unvernunft*] cīņai.³

Tulkojums no vācu valodas.

An Herder // Schriften. — T. 6. — S. 183.

GOLGĀTA UN ŠEBLIMINI (1784)

[. .] Dogmatika un baznīcu tiesības pieder vienīgi pie publikajiem audzināšanas un pārvaldes iedibinājumiem, un kā tādas tās ir pakļautas priekšniecības patvaļai un iemieso te rupju, te arī smalku ārēju disciplinēšanu atbilstoši valdošās estētikas elementiem un grādiem. Šie redzami, publiskie, visiem kopīgie iedibinājumi nav nedz reliģija, nedz arī gudrība, kas nāktu no augšas, — tie ir pasaulīgi, cilvēciski un velnišķīgi, atbilstoši

¹ Runa acimredzot ir par Dž. Bruno dialogu «*Della causa, principio ed uno*» [Par cēloni, sākotnējo principu un vienoto] (1584).

² Dž. Bruno uzskats par pretstatu sakrišanu [*principium coincidentiae oppositorum*], domājams, radies Kūzas Nikolaja darbu ietekmē.

³ Vēstulē Herderam 1782. gada 17. novembrī Hāmanis raksta, ka šis Dž. Bruno princips viņa acīs ir vairāk vērts nekā visa I. Kanta «Tīrā prāta kritika».

svešzemju [*welscher*] kardinālu un svešzemju ciceronu, kā arī poētisku biktstēvu un prozaisku pātartēviņu [*Beauchpaffen*] ietekmei, kā arī ir saskaņā ar mainīgo statistiskā līdzsvara un pārsvara sistēmu jeb bruņoto toleranci un neitralitāti.¹ [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Golgatha und Scheblimini // Schriften. — T. 7. — S. 58, 59.

LIDOJOŠĀ VĒSTULE

[..] Reālu priekšmetu vardarbīga izgērbšana, pārvēršot tos par kailiem jēdzieniem un tikai domājamām pazīmēm, par tīrām parādībām un fenomeniem; abstraktu zīmju un formulu, ēterisku teoriju un vīziju patvarīga un patvaļīga transsubstancizācija², apskaidrojot jaunu mākslīgu sensoru; dramatiskā radīšana, magnētisms un mānīgas fejas *specioza dehins miracula*³ ir tā dezorganizējuši (sajaukuši) *genium seculti*⁴, ka viņš vairs nepārvalda savas desmit iekšējās sajūtas un ārējos instrumentus.

Tulkojums no vācu valodas.

Fliegender Brief an Niemand den Kundbaren [q. J.] // Schriften. — T. 7. — S. 107.

Jauka «dzeja», kuras priekšmetu nākas sadzejojot nevis sirdij, bet laba rakstītāja irbulim [*der Griffel*]!

Tulkojums no vācu valodas.

Fliegender Brief an Niemand den Kundbaren, s. a. // Schriften. — T. 7. — S. 122.

[VĒSTULE] ŠTOIDELAM

Es nevaru vien nopriecāties par /vācu/ tautas pasaku /krājuma/ trešo sējumu.

Tulkojums no vācu valodas.

An J. G. Schtoidel // Schriften. — T. 7. — S. 122.

Vissīkākās lietas esība balstās uz tiešu iespaidu, nevis uz prāta slēdzieniem.

Tulkojums no vācu valodas.

An J. G. Schtoidel // Schriften. — T. 7. — S. 419.

¹ «Bruņotā neitralitāte» Ziemeļamerikas Neatkarības kara laikā (1775—1783) bija Krievijas un citu neitrālo valstu kuģu apbruņošana, lai neļautu angļu patruļkuģiem tos pārmeklēt un aplaupīt.

² Iziešana ārpus vai atraušana no vieliskā, no [materiālās] substances.

³ No šejienes rodošies spilgtie brīnumi.

⁴ Gadsimta gēnijs.

TĪRĀ PRĀTA PŪRISMA¹ METAKRITIKA (1784)

*Sunt lacrimae Rerum —
o, quantum est in Rebus inane!*²

«Kāds dižens filozofs ir apgalvojis, ka vispārīgās un abstraktās idejas nav nekas cits kā vien sevišķais, taču tās ir saistītas ar kādu zināmu vārdu, un tas viņu nozīmei piešķir lielāku apjomu un izplatību un tajā pašā laikā atgādina mums šo nozīmi katrā atsevišķajā lietā.» Šo eleātiskā, mistiskā un apgarotā Kloinas bīskapa Džordža Bērklīja apgalvojumu Hjūms³ pasludinājis par vienu no lielākajiem un vērtīgākajiem atklājumiem, kādi vien zinātnes pasaulē veikti mūsu dienās.

Man vispirms šķiet, ka Jauno laiku skepticisms Seno laiku ideālismam ir nesalīdzināmi vairāk pateicības parādā, nekā tas noprotams no šā atsevišķā, nejaušā un tikai neviļus izsacītā atzinuma, un Hjūmam bez Bērklīja būtu grūti kļūt par tik lielu filozofu, par kādu to pasludina pateicības jūtu vadītā kritika. Taču, kas attiecas uz pašu svarīgo atklājumu, tad tas tur bez īpašas dziļdomības atklāti un neslēpti atrodas parastajā valodas praksē *sensus communis*⁴ visparastāko uztvērumu un vērojumu izpaudumos.

Pie visdziļākajiem noslēpumiem, kuru apzināšana, nemaz jau nerunājot par to risināšanu, laikam vēl nav ienākusi neviena filozofa sirdī, pieder cilvēka iespējas izzināt pieredzes priekšmetus bez kāda priekšmeta sajušanas un pirms tās. Uz šo divkāršo ne-iespējamību un uz milzīgo atšķirību, kāda pastāv starp analītiskajiem un sintētiskajiem spriedumiem⁵, balstās transcendentālās elementu mācības un transcendentālās meto-

¹ Pūrisms (no lat. *purus* — tīrs) — centieni (nereti pārspīlēti) sasniegt tīrību (valodā, mākslas stilos u.c.). Te runāts par I. Kanta «tīrā prāta» pārmērīgu pūrismu.

² Lietas ir nožēlojamas, — ak, cik daudz tukša ir lietās!

³ Sk.: A treatise of human nature: Being an attempt to reduce the experimental reasoning into moral subjects. — Vol. 1, Of the understanding, London. — 1739. — P. 34. Sis, pēc manām domām, slavenā Deivida Hjūma pirmais meistardarbs laikam gan ir pārtulkots franciski, taču atšķirībā no viņa pēdējā darba vāciski vēl nav tulkots. Arī ar asu prātu apveltītā Bērklīja filozofisko darbu tulkošanai vāciski diemžēl radušies kavēkļi. Pirmā daļa iznāca jau 1784. g. Leipcigā un satur vienīgi Sarunas starp Hīlasu un Filonusu, kas atrodamas jau Ešenbahas Ideālistu krājumā, kurš iznācis Rostokā 1756. gadā. (J. G. Hāmaņa piez.)

⁴ Veselā saprāta.

⁵ Kants uzskatīja, ka pastāv divu veidu spriedumi — analītiskie un sintētiskie. Analītiskie spriedumi nedod jaunas zināšanas, bet predikātā sniedz tādas zināšanas, kas jau ietvertas subjektā (piemēram, «visiem ķermeņiem ir garums»). Sintētiskajos spriedumos zināšanas, kas dotas predikātā, tiek sintezētas ar zināšanām, kas dotas subjektā (piemēram, «daži ķermeņi ir smagi»).

des mācības¹ matērija un forma, jo līdzās prāta kā objekta jeb izziņas avota vai arī izziņas veida specifiskajai savdabībai pastāv vēl viena vispārīgāka, asāka un tīrāka atšķirība, kuras dēļ prāts atrodas visu izziņas objektu, avotu un veidu pamatā, pats nebūdamas neviens no šiem trim, un līdz ar to tam nav vajadzīgs nezd kāds empīrisks jeb estētisks, nedz arī loģisks jeb diskursīvs jēdziens, bet tas pastāv vienīgi subjektīvajos nosacījumos, kuru vidū viss, kaut kas un nekas tiek domāti kā izziņas objekts, avots vai veids, un nepastarpinātajam vērojumam tie var tikt doti vai vajadzības gadījumā arī ņemti kā bezgalīgs maksimums vai minimums.

Filozofijas pirmā tīrīšana notika daļēji nesaprastajā, daļēji neveiksmīgajā mēģinājumā padarīt prātu neatkarīgu no jebkādiem pārmantojumiem, tradīcijām un ticējumiem, kādi par to ir. Otrā ir vēl transcendentālāka un nerealizējama ne uz ko mazāku kā uz neatkarību no pieredzes un šās pieredzes ikdienišķās indukcijas. Jo pēc tam, kad prāts vairāk nekā 2000 gadu meklējis, tikai nezina ko, viņpus pieredzes, tas tagad ne tikai zaudē cerību līdzīgi saviem priekšgājējiem progresīvi virzīties uz priekšu, bet arī ar tādu pašu daudzumu spītības apsola nepacietīgajiem laikabiedriem, turklāt jau drīzā laikā, to vispārīgo un katolicismam un despotismam tik nepieciešamo un nekļūdīgo gudrības akmeni, kam reliģija vienā mirklī pakļaus savu svētumu un likumdošana savu majestātiskumu, it īpaši kādā kritiska gadsimta pēdējā posmā, kad abpusējs empīrisms, sists ar aklību, dienu no dienas padara aizdomīgāku un smieklīgāku pats savu kailumu.

Trešais, augstākais un tikpat empīriskais pūrisms tātad attiecas arī uz valodu — prāta vienīgo, pirmo un pēdējo rīku un kritēriju, kam nav nekāda cita apliecinātāja [*Creditiv*] kā vien tradīcija un ieradums. Tomēr dažam ar šo elku iznāk gandrīz tāpat kā tam vecajam ar tīrā prāta ideālu. Jo ilgāk par to domā, jo dziļāk un izjustāk apstulbst un zaudē jebkādu vēlēšanos izteikties. «Sargieties, tirāni, kad Dievs jūsu dēļ sāks raizēties! Bet kādēļ jūs par viņiem vaicājat? Mene, mene tekel² sofistiem! Jūsu sīknauda ir par vieglu atrasta, un jūsu naudas maiņas galds tiks salauzts!»

Valodas spēja sajūst [*Rezeptivität*] un jēdzienu spontani-

¹ Transcendentālās (no lat. *transcendens* — pāri ejošs, tāds, kas izriet ārpus ietvariem) — šis termins radies sholastiskajā filozofijā un apzīmē tādus esības aspektus, kas iziet ārpus ierobežotās eksistences sfēras, ārpus galīgās, empīriskās pasaules ietvariem. I. Kanta filozofijā transcendentālais raksturo to, kas attiecas uz iespējamās pieredzes, bet pirms pašas šīs pieredzes pastāvošām formām un priekšnosacījumiem, kuri organizē empīrisko pieredzi.

² Augstākās varas biedinājuma un brīdinājuma izteiciens. Nāk no Vecās Derības Daniēla grāmatas, kurā pravietis Daniēls pēc šāda uzraksta parādīšanās uz sienas pareģoja Babilonijas pēdējā valdnieka Belzacara varas drīzu galu.

tāte! — No šā dubultā divnozīmības avota tīrais prāts smel visus savas paštaisnības, apšaubīšanas tieksmes un kriticisma elementus, no trīskārt pārskābušās iejavas tikpat patvaļīgas analīzes, kā sintēzes ceļa veido jaunus mainīgā apvāršņa fenomenus un meteorus, rada zīmes un brīnumus ar visa radītāja un sagrāvēja — savas mutes merkuriskās burvju nūjas vai arī savas herakliskās dūres triju siloģisko rakstāmpirkstu starpā saņemtas šķeltas zoss spalvas palīdzību.

Jau pats vārds «metafizika» nes sevī šo sākotnējo divnozīmīguma spītālības traipu, ko nevar dabūt nost un vēl mazāk var izskaidrot, atgriežoties atpakaļ līdz tā rašanās vietai, kas atrodas kāda grieķu priekšvārda nejausā sintēzē. Ja arī pieņem, ka transcendentālajā topikā¹ atšķirībai starp *vinpus* un *pāri* būtu vēl mazāka nozīme nekā *a priori* un *a posteriori*² gadījumā kādam *hysteron proteron*³, tad vārda dzimumzīme izplatītos no pieres līdz pat visas zinātnes īkstīm un šās zinātnes terminoloģija attiecībā pret ikvienu valodu, ko lieto mākslā, ganībās, kalnos vai skolā, iegūtu tādu pašu lomu, kāda ir dzīvsudrabam attiecībā pret pārējiem metāliem.

Lai gan no dažiem analītiskiem spriedumiem varētu izdarīt secinājumu, ka pastāv kāds gnostisks⁴ naidis pret matēriju vai kāda mistiska mīla pret formu, taču predikāta sintēzei ar subjektu, kurā patiesībā arī pastāv tīrā prāta objekts, tās vidējam jēdzienam piedevām nepiemīt nekas vairāk kā vien priekšpusē un pakalpusē vecs, auksts, uz matemātiku attiecināms aizspriedums, kura apodiktiska⁵ drošīcamība balstās galvenokārt uz kādu tikpat kirioloģisku vienkāršā jutekliskā vērojuma apzīmējumu un līdz ar to uz vieglumu, ar kādu var nodrošināt un attēlot to sintēzi un šās sintēzes iespējamību acīmredzamās

¹ Kopš Aristoteļa laikiem topika ir mācība par *topoi* (no gr. — vietām) — vispārējiem izejas punktiem, kas kalpo tēmas izklāstam. I. Kanta filozofijā transcendentālā topika ir «transcendentālās jēdziena vietas» noteikšana, t. i., tās vietas noteikšana, ko šis jēdziens ieņem juteklībā vai tīrajā prātā.

² I. Kanta filozofijā aprioras ir zināšanas, kas dotas pirms pieredzes un nav atkarīgas no tās. Aposterioras ir zināšanas, kas iegūtas pieredzes ceļā.

³ Pierādījums ar argumentu, kam pašam vajadzīgs pierādījums (lat. burtiski — vēlākais pa priekšu).

⁴ Gnostisks (no gr. *gnōstikos* — izzinošs). Gnosticisms ir reliģiski filozofisks virziens, kas izveidojies m. ē. I gs., bet II gs. kļuvis par kristietības galveno sāncensi; sintēzē dažādas Austrumu reliģijas (jūdaismu, zoroastrismu, babiloniešu un ēģiptiešu reliģijas), kristietību, grieķu filozofiju un mistēriju kultus; pamatā ir mistiska mācība par zināšanām, kas iegūstamas caur atklāsmi un parāda cilvēkam ceļu uz glābiņu; aizstāv uzskatu, ka visa pirmsākums ir kaut kas būtībā dziļš un neizzināms, kas tomēr sniedz zināšanas par sevi atsevišķās mistiskās noplūdēs — emanācijās, kurām pretī stāv matērija, ko rada Demiurģs — īpašs radošs spēks, kas tomēr ir bez dieviskas pilnības.

⁵ Apodiktisks (no gr. *apodeiktikos* — neapstrīdams, pārlicenošs) — filozofisks termins, kas apzīmē zināšanu loģiskās neapšaubāmības augstāko pakāpi.

konstrukcijās vai arī simboliskās formulās un vienādojumos, kuru juteklības dēļ jebkādi pārpratumi būtu izslēgti paši par sevi. Tomēr ģeometrija tajā pašā laikā pat idealitāti saviem jēdzieniem par punktiem, kuriem nav daļu, par līnijām un plaknēm, kuru dimensijas arī tiek dalītas ideāli, nosaka un fiksē ar empīriskām zīmēm un attēliem, turpretī metafizika visas vārdu zīmes un runas figūras, kas nākušas no mūsu empīriskās izziņas, izmanto ļaunprātīgi tikai kā ideālu attiecību hieroglifus un tipus, un šādas skolotas ļaunprātības rezultātā valodas krietnību pārvērš par kaut ko tik bezjēdzīgu, uzbudinātu, nepastāvīgu, nenosakāmu, Kaut ko = X, ka no tās nepaliek pāri nekas cits kā vien vēja šalkas, maģiska ēnu rotaļa un vislabākajā gadījumā, kā izsakās gudrais Helvēcijs, paliek transcendentālas *entia rationis*¹ māņticības talismans un rožukronis, tās tukšās zarnas un parole. Visbeidzot, galu galā kļūst saprotams, ka, ja arī matemātika savas vispārīgās un nepieciešamās drošticamības dēļ varētu izvirzīt pretenzijas būt par dižciltīgu ļaužu privilēģiju, arī tad cilvēka prātam nāktos atrasties zemāk par to nekļūdīgo un nemaldīgo instinktu, kāds piemīt kukaiņiem.

Tātad paliek vēl viens pamatjautājums: kā iespējama domāšanas spēja? Kā iespējams izdomāt pa labi un pa kreisi no pieredzes, pirms pieredzes vai bez tās, ar pieredzi un pāri tai? Un tad nav vajadzīga nekāda dedukcija, lai pierādītu valodas ģeoloģisko prioritāti attiecībā pret loģisko spriedumu un slēdzienu septiņām svētajām funkcijām un šo funkciju heraldiku. Saskaņā ar nopelniem bagātā Samuela Heinikes neatzītajiem pravietojumiem un nopulgotajiem brīnumdarbiem uz valodu ne tikai balstās visa spēja domāt, — valoda tā ir arī viduspunkts prāta nesaskaņai pašam ar sevi; šo nesaskaņu daļēji izraisa visplašāka un visšaurāka jēdziena daudzkārtēja sakrišana [*Koincidenz*], to tukšība un piepildītība ideālos teikumos [*in idealischen Sätzen*]; daļēji un daudz lielākā mērā to izraisa runas bezgalīgums salīdzinājumā ar slēdziena figūrām u. tml.

Skaņas un burti tātad ir tīras aprioras formas, kurās nav nekā tāda, kas piederētu pie kāda priekšmeta sajušanas vai apjēgšanas, un šīs skaņas un burti ir ikvienas cilvēka izziņas un prāta patiesi estētiskie elementi. Vissenākā valoda bija mūzika, un līdzās pulsa sitienu un elpošanas sajūtamajam ritmam mūzika bija ikvienu laika mēra un tā kvantitatīvo attiecību dzīvais modelis. Pati senākā rakstība bija gleznošana un zīmēšana, tātad jau tik agri tā nodarbojās ar telpas kārtošanu [*Oekonomie des Raums*], ar telpas ierobežošanu un noteikšanu, lietojot figūras. Turklāt sakarā ar to, ka abiem celākajiem jutekļiem, redzei un dzirdei, ir pārmērīgi stiprs iespaids visā

¹ Prāta dotumi (latīņu val.).

sapratnes sfērā, laika un telpas jēdzieni ir padarīti tik vispārīgi un nepieciešami kā gaisma un gaiss ir acīm, ausīm un balsij, un telpa un laiks, ja vien tie nešķiet *ideae innatae*¹, tad tie vismazāk šķiet esam matricēs ikvienai uz vērojumiem balstītai izziņai.

Bet, ja jau juteklība un sapratne izceļas kā divi cilvēka izziņas stumbri no vienas kopīgas saknes tā, ka, pateicoties pirmajam no tiem, priekšmeti tiek doti un, pateicoties otrajam, tie tiek domāti, kādēļ gan tad būtu vajadzīgs tik varmācīgi, patvarīgi un stūrgalvīgi šķirt to, ko savienojusi daba? Vai tad kopīgo sakņu sadalīšanas un šķelšanas rezultātā abi šie stumbri neatrausies no šīm saknēm un nenokaltīs? Vai par mūsu izziņas modeli [*Ebenbild*] labāk neizvēlēties vienu vienīgu stumbru, kam būtu divas saknes, — viena augšējā gaisā un viena apakšējā zemē? Pirmā ir rezervēta mūsu juteklībai, otrā turpretī nav redzama un to ar sapratnes starpniecību nākas izdomāt, un tā labāk saskan ar domātā prioritāti un dotā jeb ņemtā posterioritāti, kā arī ar iemīļoto tūrā prāta inversiju tā teorijās.

Droši vien vēl kāds ķīmiskais Diānas koks² pastāv ne tikai juteklības un sapratnes izziņai, bet arī tādēļ, lai noskaidrotu un paplašinātu abām pusēm piederošos novadus un to robežas, kuras ar kāda par *per antiphrasin*³ nokristīta tūra prāta un tam piemītošas, tajā valdošajam indiferentismam kalpojošas metafizikas (šīs vecās visu zinātņu, tikumu, reliģijas, likumdošanas haosa un nakts mātes) palīdzību padarītas tik tumšas, juceklīgas un tuksnesīgas, ka tikai no jau pasludināto tuvo pārgrozību un apgaismības rīta blāzmas jāatdzimst tīras dabas valodas rasai.

Taču arī tad, ja nedz gaidām kādu no jauna, no augstumiem nākoša Lucifera apmeklējumu, nedz arī grābstāmiešus gar lielās dievietes Diānas viēģes koku, arī tad vienkāršā tautas gudrība par čūsku azotē dod mums skaistu līdzību, kā notiek jutekliskās un sapratniskās dabas hipostatiskā apvienošanās, šīm dabām piemītošo spēku kopīgā idiomu maiņa, kādi ir abu savstarpēji atbilstošie, *a priori* un *a posteriori* savstarpēji pretrunīgo tēlu sintētiskie noslēpumi līdz ar subjektīvo nosacījumu transsubstancizāciju un to subsumciju⁴ objektīvos predikātos un atribūtos, lietojot par saikli kādu pakārtojuma vai ielāpvardu, lai periodiskajās galimatijās⁵ par tēzi un antitēzi īsinātu garo laiku un aizpildītu tukšo telpu. —

¹ Iedzīmtas idejas (latīņu val.).

² Diāna — seno romiešu dieviete; ķīmiskais Diānas koks Hāmanim simbolizē attīstītu (izvērstu) izziņu.

³ Vārda lietošana neierastā, pat nozīmei pretējā nozīmē; to parasti izmanto, lai mīkstinātu teiciena skarbumu (tā, piemēram, melošanu var nosaukt par fantazēšanu).

⁴ Loģikā atsevišķa jēdziena pakārtošana kādam vispārīgākam un plašākam jēdzienam.

⁵ No fr. val. — blēņas.

Ak, kas tā iznāktu par dēmostenisku rīcību un viņa trīskāršo runāšanas enerģiju vai kas gan tā būtu par sejas izteiksmi, kurai vēl jārodas, bez panegiriski skanošas eņģeļu mēļu zvārģuļošanas, ja es būtu atdarījis lasītājam acis tā, lai viņš redzētu vērojumu karapulku tīrās sapratnes ietērpā [*in die Veste*] augšupejot un jēdzienu karapulku lejupkāpjot visizsūtākās juteklības dziļajā bezdibenī uz tādām kāpnēm, kādas neviens gulētājs neatļaujas nosapņot un šo maniheisko jeb prāta divēju karapulku līnijdeju — viņu netiklības un piespiestas kopošanās slepeno un pretīgo hroniku — un milžu formu un varoņu formu par Sulamīti un mūzu — teogoniju kopumā gaismas un tumsas mitoloģijā — līdz pat kādas vecas Baubas¹ formu spēlei pašai ar sevi — *inaudita specie solaminis*², kā saka sv. Arnobijs, un līdz pat jaunai neaptraipītai jaunavai, kas gan nevar kļūt par Dievmāti, par ko to uzskatīja sv. Anselms. —

Vārdiem tātad piemīt gan estētiska, gan loģiska spēja. Kā redzami un dzirdami priekšmeti tie līdz ar to elementiem pieder pie juteklības un vērojuma, taču saskaņā ar to lietojuma un nozīmes garu tie pieder pie sapratnes un jēdzieniem. Līdz ar to vārdi ir tiklab tīri un empīriski vērojumi, kā arī tīri un empīriski jēdzieni: empīriski tādēļ, ka caur tiem darbojas redzes vai dzirdes sajūta, tīri tādēļ, ka to nozīmi nenosaka nekas tāds, kas tiek noteikts kā piederīgs šīm sajūtām. Vārdi kā empīrisku vērojumu nenoteikti priekšmeti saskaņā ar tīrā prāta pamattekstu tiek saukti par estētiskām parādībām. Līdz ar to saskaņā ar antitētiskā paralēlisma mūžīgo leijerkasti vārdi kā empīrisku jēdzienu nenoteikti priekšmeti ir kritiskas parādības, rēģi, nevārdi un bezvārdi [*Nichtoder Unwörter*], un tikai tad, kad noteikta to lietojamība un nozīme, tie kļūst par noteiktiem priekšmetiem sapratnei. Šī nozīme un tās loma pasaules izziņas aspektā rodas no tā, ka *a priori* patvaļīgā un vienaldzīgā, bet *a posteriori* obligāti nepieciešamā vārda zīme [*Wortzeichen*] tiek saistīta ar paša priekšmeta vērojumu, un šāda atkārtota saistījuma rezultātā jēdziens tiek pavēstīts, uzspiests sapratnei un tajā iemiesots ar vārda zīmes starpniecību it kā ar paša vērojuma pastarpinājumu.

Bet vai tad, no vienas puses, vaicā ideālisms, ir iespējams, vērojot tikai vārdu, atrast šā vārda jēdzienu? Vai tad ir iespējams, ka no vārda «prāts» [*Vernunft*] vielas, no tā 8 burtiem jeb 2 zilbēm, vai tad ir iespējams no formas, kas nosaka šo burtu un zilbju kārtību, izdabūt ārā kādu vārda «prāts» jēgu? Te kritika atbild, atstājot abus svaru līdzsvarā. Dažās

¹ Sengrieķu mitoloģijā dievietes Dēmetras palaidnīgā bērnumeita. Šis tēls izmantots arī vēlāko laiku literatūrā (piemēram, Gētem tā ir nekaunīga sieviete).

² Nedzirdēts iepriecinājuma veids (latīņu val.).

valodās gan ir vairāk vai mazāk vārdu, no kurienes, saliekot burtus, zilbes un to sakopojumus jaunās formās, darina logogrifus, šarādes un uzjautriņošus rēbusus. Taču tad iznāk jauni vārdu vērojumi un jaunas vārdu parādīšanās, kas ar attiecīgā vārda jēdzienu saskan tikpat maz kā paši atšķirīgie vērojumi.

Un tālāk, no otras puses, vai ir iespējams, jautā ideālisms, izejot no sapratnes, atrast kāda vārda empīrisko uztvērumu? Vai ir iespējams no prāta jēdziena nonākt pie šā vārda vielas, t. i., pie tā 8 burtiem vai 2 zilbēm vācu vai kādā citā valodā? Te kritikas svāri dod noteiktu atbildi, — nē! Bet vai nevarētu būt iespējams no formas jēdziena izsecināt tās empīrisko skatījumu kā tādu vārdu, lai šā vārda formā viena no 2 zilbēm tur atrastos *a priori*, bet otra *a posteriori*, vai arī tā, ka varētu tikt uzskatīti 8 noteiktā savstarpējā attiecībā sakārtoti burti. Te tirā prāta Homērs izrēc tikpat skaļu «jā» kā Ansis un Grieta altāra priekšā varbūt tādēļ, ka savā garā nosapņojis, ka nupat jau atradis līdz pat šim laikam meklēto filozofiskās valodas vispārīgo raksturu.

Tagad šī pēdējā iespēja — no mūsu ārējās un iekšējās dvēseles tīrās un tukšās īpašības smelties empīriska vērojuma formu tieši ir «atbalsta punkts»¹ (tekstā — grieķu val. — *J. P.*) un «pirmie meli» (tekstā — grieķu val.), kritiskā ideālisma viss stūrakmens tīrā prāta torņū un mājokļu celtniecībā. Dotie jeb ņemtie materiāli pieder kategoriskajiem un ideālistiskajiem mežiem, peripatētiķu un akadēmiķu pieliekamajiem kambariem. Analīze nav nekas vairāk kā ikviens piegriezums pēc modes, tāpat kā sintēze ir tikai cunftīga ādu vai drānu šuvēja māksloti darināta vīle. To, ko metagrabolizē transcendentālā filozofija, es, domādams par vājo lasītāju, esmu attiecinājis uz valodas sakramentu, uz tās elementu burtu, uz tās lietojuma garu un atstāju ikviena ziņā savilkto dūri atlaist atvērtā plaukstā. —

Taču droši vien visa tā siena, kas šķir ebrejiskumu no pagānisma, ir līdzīga veida ideālisms. Ebrejam ir tikai vārds un zīme, bet pagānam — prāts un tā gudrība. —

Tulkojums no vācu valodas.

Metakritik über den Purismus der reinen Vernunft // Schriften. — T. 7. — S. 1—16.

Filozofisko uzskatu raksturojumu devis un tekstus komentējis *J. Prikulis*. Darbu «Tīrā prāta pūrisma meta-kritika» no vācu valodas tulkojuši *A. Timuška* un *V. Zariņš*, pārējos fragmentus — *A. Timuška*.

¹ Dod man, kur lai es stāvu (atbalsta punktu), — tā esot sacījis Arhimēds Hieronam (grieķu val.).

4. ZINĀTNES POPULARIZĒŠANAS AIZSĀKUMI LATGALĒ

JEZUPS MACIĻEVIČS

Jezups Maciļevičs (1805—?) ir poļu tautības garīdznieks, kurš darbojies Latgalē Asūnes, Kaunatas u. c. draudzēs. Viņš ir pirmās laicīga rakstura oriģinālgrāmatas¹ autors augšzemnieku dialektā — «Pawujciejszona un wyssajdi sposobi diel ziemniku latwiszu» [Pamācīšana un visādi padomi latviešu zemniekiem], kas 1850. gadā izdota Viļņā. Šis darbs iepazīstina lasītāju ar praktisko zināšanu pamatiem, īpaši pievēršoties lauksaimniecībai un medicīnai; tajā aplūkoti arī tikumiska rakstura jautājumi. Kaut gan grāmata iznākusi apstākļos, kad Latgalē vēl nav atcelta dzimtbūšana un valda klerikāla gaisotne, darbā netiek sludināta paklausība un pazemība. Par latviešu zemnieka laimīgas dzīves pamatu J. Maciļevičs uzskata personisko labklājību (labu, siltu mājokli, pārticīgu dzīvi, saderību ģimenē, labas kaimiņattiecības ciemā un draudzē, mierlaika apstākļus). Īpaši viņš akcentē zemnieku tieksmi pēc izglītības, jo kungi dažkārt ir gudrāki par zemniekiem tikai tāpēc, ka vairāk skolā gājuši un pasauli redzējuši.

Raksturīgi, ka pirmajā augšzemnieku izloksnē izdotajā kalendārā «Inflantuzemes Laikagrāmota aba Kalenders» G. Manteifels, ievietojot fragmentus no J. Maciļeviča darba, tikumīgās dzīves pamatu raksturošanā papildina viņu ar reliģiska rakstura iezīmēm, iespraužot tekstā domu par dievbijību, kuras nav šī apgaismotāja darbā.

J. Maciļeviča darbu caurauž māņticības apkaršanas ideja. Sevišķi pārliecinoši un neiecietīgi viņš šausa «raganu mēdības», pūšlošanu, apvārdošanu u. tml. parādības. Acīmredzot te iezīmējas tendence, kas vērsta uz tomistiskā un sholastiskā reālisma uzvaru XIX gs. 70. gadu nogalē, kaut gan Maciļeviča darbam ir pavisam citi mērķi un uzdevumi — apgaismot latviešu zemniekus. No šāda aspekta «Pamācīšana un visādi padomi latviešu zemniekiem» ir prāvs solis uz priekšu laikā, kad vispār parādās pirmā enciklopēdija — franču «Lielā zinātņu, mākslu un amatu enciklopēdija», kā arī Stendera «Augustas gudrības grāmata no pasaules un dabas», kurai cauri vijas doma par teodiceju un paklausības morāli. J. Maciļeviča grāmatas pamatvirzība ir pretstatā divu gadsimtu ritumā augšzemnieku dialektā izdotās reliģiskās literatūras sociālajai ievirzei, kam raksturīga tradicionālā paklausības morāle.

¹ Pirmais laicīga satura tulkojums augšzemnieku dialektā ir J. Audeviča grāmata «Eisa mocība ap audzēšonu bišu» (1832).

PAWUJCIEJSZONA

UN

WYSSAJDI SPOSOBI

DIEL'

ZIEMNIKU ŁATWISZU

ŁASIEJA, NU WYSSAJDU GROMOTU LESZYSKU,

RAKŠTIEJA, UN IZ-DIEWIA

BAZNIEJCRUNGS JEZUPS MAČILĒVICZ

WIERSINIKS BAZNIEČAS KAWNATAS.

Quantum possum, tantum laboro.

A WILNA,

PI KUNGA MARCINOWSKA IZDRUKAWOTA

ŁODA NU PIZZIMSZONA KUNGA JEZU CHRYSSTA 1850.

J. Maciļeviča darbs «Pamācīšana un visādi padomi
latviešu zemniekiem»

Viņš savā darbā izmanto literārā dialoga paņēmieni, stāsta par izglītotu zemnieku, kurš, nosodot mānīticiību, cenšas izglītot sava ciema ļaudis.

J. Maciļeviča darbu fragmenti atveidoti latviešu literārajā valodā, atsevišķiem vārdiem iekavās saglabājot latgaļu dialekta oriģinālformu (jaunajā ortogrāfijā).

IZTEIKUMI

No laicīgā satura izdevumiem varbūt vienīgi J. Maciļeviča grāmatai «Pawujciejszona un wysajdi sposobi diel ziemniku latwiszu» (Viļņa, 1850, 323 lpp.) bija kaut cik izglītojoša nozīme. Tajā 30 nodaļās kā mazā enciklopēdijā vai rokasgrāmatā sakopotas ziņas, raksti, padomi par dabas parādībām, ģeogrāfiju, audzināšanu, lauksaimniecību, mājturību, pirmo medicīnisko palīdzību utt. [..]

P. Laizāns, P. Zeile

DARBI

Pawujciejszona un wysajdi sposobi diel ziemniku latwiszu. — Viļņa, 1850. — V sēj.

LITERATŪRA

Laizāns P., Zeile P. Pa latgaliešu literatūras un preses takām // Aiz ezera balti bērzi. — R., 1958.

Kučinskis St. J. Maciļevičs // Dzimtenes kalendārs. — Stokholma, 1989.

PAMĀCĪŠANA UN VISĀDI PADOMI LATVIEŠU ZEMNIEKIEM (1850)

Miļi latvieši!

Dzīvodams es ilgu laiku starp jums (jo arī piedzimu jūsu zemē), labi pazinu jūsu vajadzības, zināju, ka jums ir prāts un ka spējat gandrīz visu saprast un aptvert. Ne vienu vien reizi esmu prātojis, brīnīdamies, ka par tik garu laiku neatradās neviens īstais jūsu draugs, kurš gribētu jūs apskaidrot un pamācīt par laicīgai dzīvei vajadzīgām lietām. [..]

Jaunu, labu un vajadzīgu lietu ieviešanai vienmēr ir savi ienaidnieki un pretinieki. Pajautājiet tik vien saviem vecvectēviem vai vecmātēm, kāda bija pretošanās un ņurdēšana pret tiem labdariem, kuri izveidoja draudzēs skolas un gribēja iemācīt latviešus lasīt grāmatā.

Bet, paldies Dievam, izgaisa jau tā tumsība, iznīka tā ietiepība, jau paši cenšaties, lai jūsu bērni mācētu lasīt grāmatās. [..]

No grāmatām visi ļaudis mācās gudrības! Šinī grāmatiņā atradīsiet dzīves gudrību, pamācīšanu un laika kavēkli.

Īsti zinu, ka pēc manis atradīsies ne viens vien, kurš gudrāk, labāk un tīrākā latviskā mēlē uzrakstīs grāmatas nekā šī mana. Bet, kamēr tas būs, pieņemiet, latvieši, manas pūles ar tādu sirdi, ar kādu es jums to ziedoju!

[..] Ticēšanas iesākums, ka ir burvji, pesteļotāji (čarunīki) un raganas, nāk vispirms no ļaužu vājuma. Ļaudis, kuri bija gudrāki, kuri zināja un prata kādas vadīgas vai palīdzīgas zāles, bet, gribēdami, lai neviens neuzzinātu un nenojēgtu par tām zālēm un lai viņus uzskatītu par gudriem, atkal lai uzskatītu tos par apjēgt spējīgākiem, dodami šīs zāles apmānīšanas dēļ, darīja visādas brinumainas zīmes, kā, piemēram, murmināja, ņurdēja, spļāva, kāšēja, kristīja un darīja it kā bezprātīgi tā dēļ, lai apmuļķotu ļaudis un lai attaisnotu vārdu — burvis, pesteļotājs vai ragana, tātad gudrais. [..]

Vai, ja kāds puisis bija ļoti iemīlojis kādu meitu jeb sievieti, bet ja viņa to nemīlēja, tad tas puisis bija gatavs meklēt palīgu no nešķista gara, lai tik tā meita viņam pieliptu. Bet te tūlīt atrodas mānītājs, kurš viņam saka: es tev palīdzēšu un padarīšu, ka viņa pati tev pakaļ staigās, ka viņa pēc tevis kaltin kaltīs, bet vājš un vientiesīgs cilvēks tam stipri tic.

Atkal ticēšana, ka ir burvji un raganas, nāk vēl no pagāniskiem laikiem.

Ne tikvien tumšiem pagāniem, bet arī gudrākiem pagāniem, kādi bija grieķi un romieši, daudz bija dievu un dieviņu. Ne tikvien ikvienai kārtai bija savs īsts dievs, bet arī visšpetnākām nekārtām un ļaunībām bija savi dievi.

Un tā bezkaunīgā sieviete Venera tika uzskatīta par visādas bezkaunības un ļaunības dievieti un glābēju.

Dzērājs Bakhs bija dzērāju un izlaideņu [laidaku] dievs un glābējs.

Merkurijs bija zagļu un slepkavnieku dievs un glābējs. [..]

Tā pagānu tumsība nonāca starp tumšiem ļaudīm arī līdz mūsu laikiem. No šī paša cēloņa izrietēja ticēšana, ka ir burvji un raganas.

Vislielākā ticēšana, ka ir burvji un raganas, bija septiņpadsmitajā gadsimtā (1700) visvairāk vāciešu zemē. Tolaik tā: daudz nevainīgu sieviešu netaisnīgi sadedzināja un noslīcināja. Ja gribat, pastāstīšu jums par to, kā bija. Gribam, gribam! Visi atbildēja.

Septiņpadsmitajā gadsimtā bija liels zviedru un vāciešu kara laika posts, kā jau zināms, kāds posts ir kara laikā. Vāciešu zemē nebija nekādas kārtības, ne miera. Nebija nekur nevienas dienas, kad nenotiktu kāda nelaime.

Tur visu ciemu, citā vietā sētu kāds nodedzināja. Tur atrada pakārtu, citā vietā nosistu vai noslīcinātu jeb pārdurtu līdz nāvei cilvēku. Tajā malā kāds nosita lopus, citā vietā tos nokāva. Tajā ciemā lopi slimoja, bet citā ciemā lopi bez palīdzības sprāga, ar vienu vārdu sakot, visur rādījās nelaimes un nemiers. Šīs visas nelaimes vienkārši ļaudis vispirms piedēvēja

burvjiem un raganām. [. .] Lai, ja viņi tikko izdzirdēs par kādu raganu vai burvi, tūliņ to ķertu, sēdinātu cietumā un mocītu.

Varat paši saprast, kādi bija šīs pavēles augļi. Tālab, ja kādam bija dusmas uz kādu sievieti, un teica, «tā ir ragana (burve)», to tūliņ ņēma ciet.

Kur sieviete bija laba saimniece, laba strādniece, ja viņai labi vairojās lopi, labi auga, govīs labi deva pienu, tad kaimiņienes nenovīdības dēļ par viņu pateica tā: «Viņai viss labi veicas tāpēc, ka viņa prot burt.» Tūlīt viņu ņēma ciet, sasēja un veda pie tiesas priekšniekiem.

Vai arī, ja kur bija gudra un prātīga sieviete, kura ne vienam vien labu padarīja vai ar kādām zālēm slimībā palīdzēja, [tad arī teica]: «Viņa ir gudra, viņa ir īsta ragana», un tūlīt viņu ņēma ciet un iesēdināja cietumā.

Vai arī, ja kāda meita bija attapīgāka, laba strādniece vai skaista, kuru visi mīloja un iemīlēja, bet pati nicināja puisius tāpēc, ka tie bija vai nu izlaideņi, dzērāji, vai zagļi, tad tie, kuri uz viņu turēja ļaunu prātu, nosauca viņu par raganu tāpēc, ka viņa visiem puisiem kaut ko ir nodarījusi, tāpēc ka visi puisi pēc viņas slāpa; viņu tūliņ ielika cietumā.

Bet cita, kaut arī nekā nezināja, — ne zāļu, ne kādas gudrības, bet gribēdama, lai citi no viņas baidītos, lai viņu uzskatītu par gudrinieci, izturētos ar cieņu un godātu, pati sevi nosauca par burvi.

Tādas sievietes visur gūstīja, sēdināja cietumā un mocīja ar visādām briesmīgām mokām, lai atzītos par savām burvestībām un pateiktu, kas vēl ir viņu biedrenes.

Ja šīs noķertās sievietes bija sliktas vai bezkaunīgas dzīves, runāja par viņām tā: «Viņu dzīve rāda, ka viņas ir raganas.»

Bet, ja viņas dzīvoja godīgi un tikumīgi, tad par viņām teica: «Tā! Viņas tik vien rādās nevainīgas un mierīgas kā jēriņi tālab, lai vieglāk varētu apmānīt citus!»

Ja kāda no tām nelaimīgajām sievietēm no bailēm par mokām un nāvi tricēja, tad par viņu runāja tā:

«Tak skatieties! Skatieties! Jau sirdsapziņas tārps grauž viņas sirdi un dara viņu nemierīgu.»

Bet, ja kādas sievietes bija drošas un droši runāja par savu nevainību, tad ļaudis par viņām runāja: «Velns dod viņām drošumu un bezbailību.»

Ai, kādi toreiz bija akli, tumši arī priekšnieki!!! Tādiem nevainīgiem upuriem nedeva ne laika, ne līdzekļu, lai pierādītu, ka viņas ir nevainīgas, bet, ja kāds uzdrošinājās viņas glābt, tas ir, viņas aizstāvēt un aizrunāt, tas tika uzskatīts par visnegodīgāko cilvēku.

Tad ziniet, kā un ko vienkārši ļaudis runāja par tām nelaimīgajām sievietēm, kuras sauca par raganām?

Nezinām, visi atbildēja.

Bet tā runāja: ka viņas varēja skriet vai uz lāpstas, vai uz slotas jeb uz piesta pa augšu kā putni, ka viņas ik nakti pa tādu un tādu kalnu skraidīja, ka uz tā kalna ar velniem dancoja un ar velniem ielaidās visādā nekaunīgā un bezkaunīgā darbā, ka no velna iegūst spēku un gudribu, un runāja daudz tām līdzīgu blēņu.

Vēl pastāstīšu jums, kā viņas sodīja.

No tām nevainīgajām sievietēm vispirms noplēsa drēbes līdz pat kailumam, vēlāk noskuva ar skuvekli matus uz galvas un visām kaunīgām vietām. Pēcāk pavisam kailu piesien un pakar pie uzbūvētas moku mašīnas un iesāk mocīt ar visādiem neizsakāmiem līdzekļiem, rokas un kājas mašina tā izstiepj, ka kauli iziet no vietas, un galvu miedz ar dzelzs stīpām. [..]

Bija tolaik daudz baznīckungu tikpat tumšu un aklu kā vienkārši ļaudis. Patiesi, bija arī daudz gudru un apskaidrotu baznīckungu, bet viņiem neļāva runāt un aizstāvēt nelaimīgās sievietes, bet, ja kāds uzdrošinājās runāt, tad viņu ļaudis uzskatīja par visas vācu zemes ienaidnieku. [..]

Redziet, brāļi, un iegaumējiet labi, ka kungi ir gudrāki par mums tāpēc, ka apmeklē skolas pa desmit un vairāk gadiem, māsās visādas zināšanas, lasa visādas grāmatas, braukā uz svešām zemēm un aiz jūrām, lai vairāk redzētu, vairāk mācētu un zinātu, un būtu gudrāki. Pajautājiet viņiem, vai viņi tic tam, ka ir pesteļotāji, burvji un raganas! Viņi nemaz netic!

25. nodaļa

Pamācīšana, ko un kā vajag darīt slimības laikā.

Mazus bērnus nekad nevajag baidīt ar baznīckungu; jums ir ieradums, un bieži jūs sakāt bērniem: «Nu, pagaidi, pagaidi, pateikšu baznīckungam! Baznīckungs tevi sitīs ar lielo pātagu.»

Bērni, dzirdēdami tādu runu, baidās no baznīckunga kā no vilka un bēg, un glābjas no viņa. [..]

Pawujciejszona un wyssajdi sposobi diel ziemniku latwiszu. — V. — 205.—215., 217., 218., 282., 283. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis P. Laizāns.

GUSTAVS MANTEIFELS

G. Manteifels (1832—1916) ir viens no redzamākajiem XIX gs. otrās puses Latgales vēstures, etnogrāfijas un kultūras pētniekiem, kurš par šīm problēmām sarakstījis daudz darbu poļu, vācu valodā un augšzemnieku dialektā. Viņš cēlies no pārpoļota baronu Manteifelu atzara, audzis poļu, vācu, krievu un latgaliešu kultūras ietekmē.

Gustavs Manteifels dzimis Rēzeknes apriņķa Dricēnos; līdz 1852. gadam mācās Pētera ģimnāzijā Jelgavā, pēc tam no 1852. g. līdz 1856. g. Tērbatas universitātē studē tieslietas, iegūst tiesību zinātņu kandidāta grādu ar uzslavu (*candidatus cum laude*), bet 1859. gadā — maģistra grādu. No 1861. g. līdz 1863. g. apceļo ārzemes, ceļojumu starplaikos dzīvo Rīgā, Rēvelē, Dricēnos.

G. Manteifels ir viens no izcilākajiem augšlatviešu (augšzemnieku) literārās tradīcijas turpinātājiem. Viņa darbiem ir paliekoša nozīme Apgaismības attīstībā un zinātnisko atziņu popularizēšanā Latgales novadā. Sevišķi liela nozīme ir viņa izdotajam pirmajam kalendāram augšzemnieku dialektā «Inflantuzemes Laikagrāmota aba Kalenders», kas iznāk no 1861. g. līdz 1870. g. Tajā līdz ar reliģiska rakstura pamācībām ir ievietoti darbi, kas popularizē zinātniskas atziņas matemātikā, astronomijā, medicīnā, ģeogrāfijā, vēsturē, etnogrāfijā, dod praktiskus padomus lauksaimniecībā, sadzīvē, aforismu formā sniedz tikumiska rakstura pamācības; tā lappusēs rodami arī primitīvus literārus sacerējumus. Nozīmīgs ir viņa pētījums «*Biographische Notiz über lettische Schriften*» par augšzemnieku dialektā publicētajiem darbiem.

G. Manteifela literārā darbība pēc ieceres, rakstura un ideoloģiskās orientācijas sasaucas ar Vecā Stendera apgaismojošo darbību: viņš apgaismo zemniekus it kā no ārienes, no izglītota kunga augstumiem, sniedz padomus neizglītotajai tautai. Tieši te viņa skatpunkts ir radniecisks Stendera viedoklim. Tāpat kā Stenderam, arī Manteifelam darbos, kas adresēti izglītotai publikai (Stendera darbi latviešu valodā, Manteifela darbi poļu un vācu valodā), un sacerējumos, kuri domāti latviešu lasītājam, akcenti ir atšķirīgi.

Būtiska ir atšķirība starp J. Macīleviča un G. Manteifela apgaismības virzību. Macīlevičs ir it kā ieaudzis zemnieku vidē, viņa darbā zemnieki izsaka pamācības dialoga formā, un te atspoguļojas zemnieku dzīves uztvere. «Inflantijas laikgrāmātā jeb kalendārā» 1862. gadam Manteifels ievieto fragmentus no Macīleviča «Pamācīšanas...», taču izklāsta tos pārāk brīvi un tendenciozi. J. Macīlevičs par laimīgas dzīves priekšnosacījumu uzskata lielāku vai mazāku pārticību, labas kaimiņattiecības, turpretī G. Manteifels, papildinot J. Macīleviču, īpaši akcentē reliģisko dievbijību, «ticīgas ģimenes pastāvēšanu», «sava tuvākā mīlēšanu», «vissvētākās trīsvienības godināšanu un slavēšanu»¹. Laicīgais literāts G. Manteifels reliģiskā garā palabo katoļu baznīcunga J. Macīleviča pavisam laicīgās nereliģiskās domas.

Tuvs Vecā Stendera garam ir 1863. gada kalendārā ievietotais Manteifela dzejolītis «Laimīga zemnieka dziesma»:

¹ Inflantuzemes Laikagrāmota aba Kalenders uz 1862-tru godu. — R., 1861.

Kungs tikvien par sevi gādā,
Aizmigt nevar alkatīgs [progoreigs].
Mani dievs ir apveltījis,
Esmu zemnieks laimīgais.

G. Manteifela darbu fragmenti atveidoti latviešu literārajā valodā.

DARBI

Infļantuzemes Laikagrāmota aba Kalenders. 1862.—1871. g. — R., 1861—1864; Tērbata, 1865—1866; R., 1867—1870. Sveteišana gorejga sātas. — 1861/1862.

Reikinošonas gromota, cik ziemniku laudim vajag. — 1863. Polnisch—Livland. — R., 1869.

Biographische Notic über lettische Schriften, welche von 1604 bis 1871 in der hochlettischem oder der sog. oberländischen, resp., polnisch-livländischen Mundart veröffentlicht worden sind // Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. — Mitau, 1885. — Bd. 17.

LITERATŪRA

Materialien zu einem bibliographischen Verzeichnis kleinerer und größerer von Gustav Baron Manteuffel im Druck erschienerer Arbeiten. — R., 1906.

Brežgo P. Nepublicētais Gustava Manteifela dorbs par Latvijas vēsturi // Latgolas Škola. — 1936. — Nr. 6.

Laizāns P., Zeile P. Pa latgaliešu literatūras un preses takām // Aiz ezera balti bērzi. — R., 1958.

INFLANTU ZEMES LAIKAGRĀMATA VAI KALENDĀRS UZ 1863. GADU

**Labi iemesli un gudri padomi, kas sarakstīti,
lai bagātinātu ikvienu prātīgu cilvēku**

Taisnība tāpat attiecas pret netaisnību un melošanu kā diena pret nakti, kā tikums pret pārkāpumu.

Kas grib dzīvot labi, tas lai sargājas pats no visa, ko citiem pārmet.

Kādi mēs būsim mūsu tēvam un mātei, tādi būs pret mums mūsu bērni. Ja tad cienīsim un godināsim mūsu tēvu un māti, — tad arī mūsu bērni mūs cienīs. Ja ne, — tad mūs pašus, kad būsim vecajos gados, mūsu bērni necienīs.

Visgrūtāk ir cilvēkam pazīt pašam sevi, visvieglāk ir citam dot labus padomus, vispatīkamāk cilvēkam ir dabūt visu to, ko vien viņam gribētos.

Pacietīgi pārcietīsim ikkuru nelaimi, atceroties to, ka pasaulē ir cilvēki, kuri vēl daudz nelaimīgāki kā mēs.

Tādi ļaudis, kuri mums saka taisnību, ir mums daudz vajadzīgāki nekā tādi, kuri mūs uzteic.

Nekas nav tik briesmīgs kā ļauna sirdsapziņa.

Nevajaga nekad uzņemties darīt to, ko mēs nevaram izpildīt.

Vajaga vienmēr atcerēties tās labdarības, ko citi mums ir darījuši, un vajag aizmirst tās, kuras mēs esam darījuši citam cilvēkam.

Mēle ir kā vislabākais un reizē arī vissliktākais cilvēka miesas loceklis.

Tādu cilvēku, kurš, būdams piedzēries, izdara pārkāpumu, ir jāsoda divas reizes smagāk: reizi par to, ka viņš ir izdarījis šo pārkāpumu, un tad atkal par to, ka viņš ir bijis piedzēries.

Labāk cilvēkam būt nabagam nekā aprobežotam, tāpēc ka gudrais un pārticīgais cilvēks nopelnījis sev bagātību un aprobežotais — pazudinājis [propuldējis] gandrīz visu, kas vien viņam ir; gudrība un tikumība ir vislielākā cilvēka manta šajā pasaulē.

Neviens darbs nepazemo cilvēku, tikvien no netikuma cilvēkam jākaunas.

Vislielākā gudrība cilvēkam ir — iemācīties labi darīt.

Saderība starp brāļiem ir kā vara mūris un nesaderība — kā staipekņu tīkls.

Ne jau tāpēc jādzīvo, lai ēstu, bet tāpēc jāēd, lai dzīvotu.

Ja kas runā to, ko nevajaga, tad gan arī pats ne reizi dzirdēs to, ko negribētu dzirdēt.

Labāk ir dzīvot tādām cilvēkam, kuru citi mīl, nekā tādām, no kura citi bīstas.

Labi tas gan ir, kad cilvēks labi iesāk kādu darbu, bet vēl daudz labāk, kad labi to pabeidz.

Infjantuzemes Laikagrāmota aba Kalenders
uz 1863-šu godu. — 1862. — 61.—64. lpp.

INFLANTU ZEMES LAIKAGRĀMATA VAI KALENDĀRS UZ 1871. GADU

Gudri padomi ikkatra prātīga cilvēka bagātināšanai

[.] Nebrauc lieki bieži uz tirgiem, ja tur nav tev lielas vajadzības. Būs tur arī bez tevis diezgan visādu klaidoņu, visādu izēdāju un dzērāju.

Ja pārlietu bieži braukalēsi ciemos, savu sētu pamezdams, — tad, zināms, tērēsi par velti laiku un naudu. Tavā sētā tad nebūs labas kārtības. Isteni saku es tev, tas dēļ saimnieka vēl daudz sliktāk nekā dedzināt sveci no abiem galiem.

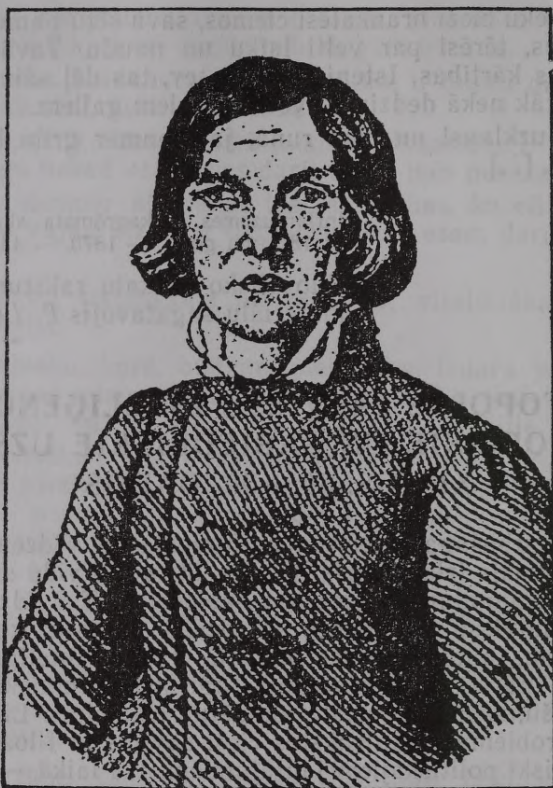
Daudz uzklausi un maz runā, ja vienmēr gribi būt vesels un laimīgs. [..]

Infāntuzemes Laikagrāmota aba Kalenders
uz 1871-mu godu. — 1870. — 43. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavojis *P. Laizāns*.

5. TOPOŠĀS LATVIEŠU INTELIĢENCES FILOZOFISKIE UN SABIEDRISKIE UZSKATI XIX GS. 30.—50. GADOS

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemē un Vidzemē un t. s. pārejas stāvokļa izbeigšanās XIX gs. 30. gadu vidū sāka veidoties latviešu jaunlaiku pilsoniskā sabiedrība. Tai līdzī veidojās arī pirmā latviešu inteliģence kā sociāls slānis ar konsolidācijas pazīmēm, tautas interešu paudēja. Jaunās inteliģences progresīvākie pārstāvji pārmantoja agrākās zemnieku literātu (hernhūtiešu, sociālā protesta paudēju) tradīcijas. Literārās un ziniskās problēmas viņu rakstos cieši savijās ar filozofiskajiem un sabiedriski politiskajiem jautājumiem. Īsā laikā — apmēram divos gadu desmitos — viņu pasauleskatījums, pagātnes pieredzes un nākotnes perspektīvu apjēgsme strauji attīstījās. Sākotnēji viņi sabiedriskās dzīves negācijas — ekonomisko eksploataciju, kārtu žņaugus, netaisnīgo tiesu iekārtu, tautas izglītības trūkumu utt. — vēl konfrontēja ar reliģijas mācībām (K. Kaktiņš, A. Leitāns). Drīz vien literāti (A. Līventāls, E. Dinsbergs) dzimtbūšanu pagātnē sāka kritizēt no ētikas pozīcijām un vienlaikus paust progresa ideju. Savukārt citi (J. Ruģēns, F. Mālsbergs, J. Bārs, J. Caunītis) no vienkāršas nacionālās piederības izjūtas jau nonāca pie aktīvā patriotisma. Pastiprinājās interese par tautas ekonomiskās izaugsmes un kultūratīstības ceļiem nākotnē (E. Dinsbergs, J. Ruģēns, K. O. Lepevičs), par personības emancipāciju (A. Leitāns), veidojās renesansiski brīva, sociāli vērtīga indivīda ideāls, prasība pēc aktīvas attieksmes pret dzīvi, pēc tiesībām uz laimi (K. Valdemārs un A. Spāģis jaunībā, J. Cimze). Visām šīm līnijām saplūstot, tapa jauns ideju komplekss, kaut gan brīžam vēl neskaidrs un nekonsekvents — nākamā jaunlatviešu laikmeta uzskatu priekšpakāpe.

K. Kaktiņš

IZTEIKUMI

Te [«Latviešu draugu dziesmās»] dzejnieks [J. Ruģēns] zemās kultūras cēloņus noliek laiku klēpī, tātad redz tos veselā apstākļu kompleksā.

A. Birkerts

Valdemāra grāmatā [...] var redzēt, ka tradīciju krātnā ieslodzītais latvju gars laužas uz āru un taisās šo krātni sadragāt.

A. Birkerts

Viņus var uzskatīt par pirmajiem pašu latviešu «apgaismotājiem» un tautas modinātājiem.

A. Švābe

LITERATŪRA

Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 2. sēj. — 112.—124. lpp.

Apinis A. Agrienā // *Karogs*. — 1982. — Nr. 8. — 141.—145. lpp.

Apinis A. Neprasot atļauju: Latviešu rokkraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R., 1987. — 87.—111. lpp.

KRISTAPS KAKTIŅŠ

GARĪGAS DIEVA LŪGŠANAS IEKŠ DAŽĀDĀM MIESAS VAJADZIBĀM (1846)

Tiesnesēja lūgšana

[.] Sis amats gan ir augsti godājams, bet ak! ļoti grūts un pilns pieaudzis ar baiļu, bēdu un grūtuma dadžiem un ērkšķiem! Grēcīgas bailes un kārdināšanas te biezi vien sastājās ceļā un grib to zināmu sirdi [sirdsapziņu] apmākt, īpaši tad, kad augstu ar zemu jātiesā. Ak, cik daudz tūkstošas asaras jau ir nobirušas zemē no to mazāku acīm, kas, ar augstmani tiesādamies, savu skaidru taisnību zaudējuši! Ak, cik daudz nopūšanas uzkāpj no dažu apspiestu sirdīm uz tevi, to taisnu soģi, un sauc pēc atriebšanas pret tiem netaisniem tiesātājiem, kas, pasauli bīdamies, tiesu sprieduši ne tā, kā tā taisnība prasīja, bet kā tas augstmanis gribēja. Un tā tādām nabadziņam, kam cita drauga nebij kā vien Dievs, bij no tiem vella baiļu pilniem Pilātiem daudz, daudz pārības jānes. Ak, tētīt, dod jel man tādu prātu un sirdi, kas pēc taisniem likumiem turās, kas neuzlūko neviena cilvēka augstību, nedz nabadzību, kas nebīstās nekādus draudus tā varena, nedz kādas solīšanas tā bagāta. [.]

TRIS SPREDIĶI

Pirmais sprediķis

[.] Tie augstnieki, kas latviešu valodā tiek nosaukti lielkungi, nekā netop modināti. Kad zemnieks nešķīstību dara, tad tas pareizi no mācītāja tiek rāts un arī strāpēts; bet, kad kungs nešķīstību tik bezdievīgi dzen [.] un tomēr šo grēku zin mācītāji, zin citi un tomēr nesauc pie atbildēšanas, nedz tam to atgādina. To redzēdami, tie mazākie savos grēkos paliek droši! Atkal, kad zemnieks vienu vienīgu kociņu nozog kunga jeb citā mežā, tam dubulti jāmaksā un rikstes un spieķus dabū vēl klāt; bet, kad kungs tūkstošus un tūkstošus nevis zog, bet ar varu atņem, tad, jebšu tas ir daudz grūtāks grēks, tam tiek ļoti maz pakaļ meklēts. Tāpat, kad zemnieks savam nerātņam gana puisim par strāpi mazu brītiņu vien liek uz lauka palikt,

tad viņam par to liela atbilde jādod; bet, kad kungs bez visas vainas liek zemniekam no sava paša dzīvokļa pavisam iziet uz visu mūžu, tad tā izmeklēšana tik vēla un lēna pie augstām tiesām ir, ka tam zemniekam ar savējiem pagalam jāiznīkst. [..]

Otrais sprediķis

[. .] To augstnieku jeb bagātāju, ar vārdu sakot, muižnieku tīrumi ar to vaidētāju asarām ir slapināti, un, lūk, uz tiem aug labība, bet uz zemnieka tīruma neaug nekas cits kā zāles vien. [..] Pavisam tagad tas notiek, ka tiem darbiniekiem tā alga tiek atrauta no tiem nepiepildāmiem un negausīgiem muižas valdītājiem, tā ka šie nabadziņi tīri bez maizes kumosīņa paliek un badā nīkst. Dažs neapdomis to gan sacis: «Tā ir Dieva un ne muižnieka vaina, kad uz zemnieka lauka nekas nepaaug.» Atbildu: nav vis Dieva vaina, bet muižnieka; to liecina muižnieku pašu druvas, ka tās tikpat labas kā jau arvien. [..]

A. Leitāna noraksts (Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. — Ms 1102. — 148., 149., 270., 271., 295.—296. lpp.).

ANSIS LĪVENTĀLS

UZ GUTENBERGA PIEMIŅU, KAS 1440tā GADĀ IZDOMĀJIS GRĀMATU DRIĶŠANU (1840)

1. Tautas gavilē un līgo
Visas pasaul's valodās,
Katra savu kokli stīgo
Skandēt godam dziesmiņas.
Gutenerga vārdu minēt
Milioni paceļās,
Viņa skunstes darbu svinēt
Apgaismoti pulcējās.
Līdz ar jums, jūs tuvi, tāļi,
Arī latvju tauta dzied;
Gaismas ceļu labprāt iet
Viena tēva bērni, brāļi! [..]
5. Druku rakstos uzies, lasīs
Latvju draugu Merķelu,
Ir pēc citiem kungiem prasīs,
Vēlēs saldu dusiņu; —
— Bet ir jūsu vārdus minēs,
Latvju asins dzērēji;
Lāstu piemiņā tos svinēs —
— Cilvēcības rējēji!!

Labiem darbiem laba alga,
Ļauniem ļauna neslava —
Tiem, kam sirds deg mīlībā,
Šiem, kas kaklus sažņaudz valgā.

6. Lai nu tavam darbam slava,
Gutenberg, tu teicams virs!
Caur to tautām manta sava
Iekrāta kā zelts it tīrs,
Un ir latvju starpā sēta
Gudrība un sātība,
Dievs to apkopj katrā sētā,
Lai nes augļus cerībā.
Pēc simts gadiem latvju dziesmas
Augstā pulkā skandinās,
Citas tautas sveicinās
Apskaidrota prāta liesmās.

Latviešu Avīzes. — Jelgava, 1840. — Nr. 17.

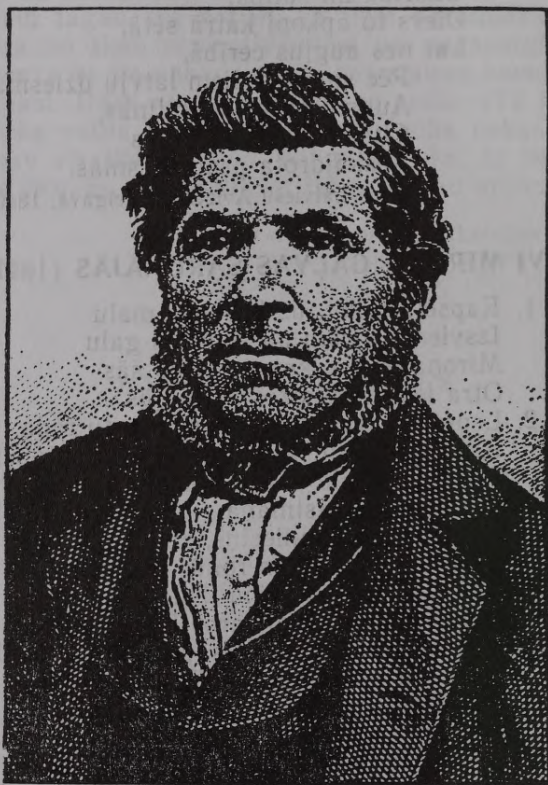
DIVI MIROŅU GALVAS SARUNĀJĀS (1841)

1. Kapsētā rokot, uz bedrītes malu
Izsviedēs vīram pa šķipeles galu
Miroņa galva, kur netāļ no šās
Otra iekš saulgozes balinājās.
2. Lepni šī otra pras': «Teic, kas tu tāda,
Kas manim līdzās tik droši sev' stāda?»
Pirmaja atbild — un nomana gan:
Būs galva augstmaņa —, kā vārds tā skan:
3. «Biju tāds saimnieciņš, ziniet jau paši,
Kādi vēl šobaltdien ronās it plaši,
Tāds, kas ar pelavām izbarojies,
Dzīvs būdams, kankaros izgreznojies.» [..]
10. «Tu ubags, diedelnieks, projām voi iesi?
Pag, kur tā pātaga! — Te brangi viesi
Gluži par ērmiem man biedrojās klāt!»
Tā pirma galva nu iesācēs rāt.
11. «Es no šļekts citādas, no augsta rada,
Bet ne no pelnrušķiem, sprāgušiem badā;
Pavārs un spizmane ikkatru brid'
Gudro, ko gārdāku var izvārīt. [..]
14. Par jums sūdz rentnieki, jūs cauri maisi,
Vienmēr jūs brēciet, lai dodam jums maizi;
Bet jums par spīti lai brandvīnam deg
Labība, nekā iekš zarnām jums tek!» [..]
16. Zemnieka galva tai atbildēt sāce:
«Kam, galviņ, dūsmība iekšā tev nāce,
Brangums un bagātīb' palike tur,
Kā pa šiem vārtiem tev' ienese šur. [..]

18. Vis', kas tev bijis, to atstāji turpu,
Un tas, ko līdzī ņemt varējām šurpu:
Galva un galva it līdzīgas ir:
Augstmani, nabagu šeit neizšķir.»

Tas Latviešu Draugs līdz ar savu pavadoni
no tā 1842-tra gada. — R., 1841. — Nr. 4.

ERNESTS DINSBERGS

E. Dinsbergs

ALEGORIJA¹

Reiz Dünsbergis bija sarakstījis līdzību, kurā starp citiem vārdiem stāvēja: «Ja Themis (grieķu taisnības dievene) izceltu svarakausu pasaules klajumā un ar savām aizsietām acīm pēc

¹ E. Dinsberga alegorija par muižniekiem un mācītājiem (ap 1837) nav saglabājusies, te publicēta paša atstāstījumā.

taisnības svērtu visu cilvēku dzīvi, tad mācītājus ieraudzītu tajā grūtākā svaru kausā pie muižniekiem. Tad tie uzsvērtu mūs, latviešus arājiņus, lai varētu izdaudzīnāt, ka esam viegli un nederot uz neko citu, kā tikai uz kalpošanu un par rūķiem priekš viņiem,» un tā vēl.

[Dinsbergs E.] K. E. Ernsts Dünsberģis jeb, kā tagad raksta, Dünsberga Ernsts // Latviešu kalendārs ar bildēm: 1887. — Jelgava, 1886. — Pielikuma 3. lpp.

TOMS UN EVANGELĪNE, NO «UNKEL TOMA BŪDAS» IZŅEMTS (1855)¹

Ievads

[..] Mūsu Kungs Jēzus Kristus saka: «Ko jūs vienam no šiem maniem vismazākiem brāļiem darījuši, to jūs man pašam darījuši.» Kuri ta ir šie viņa vismazākie brāļi? Vai tie gudrie, lepnie un bagātie? Nē, jo ar tādiem viņš nekur labprāt nav sagājies, bet tie nabadziņi, tie tumšie un nemācītie ļautiņi — tās tautas, kas vēl dzīvo tumsībā un nāves ēnā, kuru acis vēl nespēj to taisnības sauli ieraudzīt un to dzīvības avotu atrast, tie ir viņa mazākie brāļi. Ko tie gudrie, augstie un bagātie šiem tādiem dara, to tie dara Jēzum Kristum pašam. Kas tiem laba dara, tas dara Kristum pašam laba, un viņš tādām to savā laikā ar mūžīgiem augļiem atmaksās; bet, kas tādiem pāri darījis, tas Kristum pašam pāri darījis, un, kas viņam pāri dara, tas ir viņa pretinieks, un tas raksts saka, ka Kristus pretiniekus mūžīgs uguns aprīs. Bet, kā tā pasaule visiem Kristus vārdiem dara pretī, tā arī šiem. Un it īpaši divējādā vizē šos Kristus vārdus apsmej un pa kājām min: 1) Kur vēl ļaudis dzimtu kārtā tur, ko viņu kungi jeb dzinēji ieskata par savu mantu jeb īpašumu, ar ko var darīt, kā pašiem tik: dzīt un nodzīt pie darba, sist un strāpēt, kad tik dusmas, un pārdot vai izmīt pret kaut kādu citu lietu, ko vairāk iekārojies, kā pret suni, zirgu, zābakiem u. t. jpr. Šī netaisnība bija vēl nesen arī mūsu mīļā Kurzemē! Un vēl mūsu tēvi atminās gan, kā muižnieki ar ļaudīm dzīvojuši. Bet Dievs lai appušķo un iepriecina mūsu pie Dieva aizgājušu augstzēlīgu ķeizaru Aleksandra un Nikolaja dvēseles! Tie šo grūtu dzelzesjūgu no mūsu kamiešiem noņēma! Šo brīvību Dievs pats mums joprojām uztur un vēl arvien jo izskaidro un piepildina! — 2) Kur vēl vērgus pirkt un tur, un pie kuriem tiem kungiem jeb dzinējiem tā vaļa ne no Dieva, bet no paša vella klāt dota, ka tie var tos nabaga vērgus, vai tie

¹ E. Dinsbergs 1855. g. pārtulko fragmentu no H. Bīceres-Stovas romāna «Krusttēva Toma būda», tam pievienojot savu ievadu.

var jeb nevar, jeb vai tie veseli jeb slimī, tik ilgi pie sava darba dzīt, kamēr tie uz tās vietas pagalam; jeb mazas vainas vai nekādas vainas dēļ, kad tik pašam gribās, tik ilgi sist, kamēr turpat nost. Tādus likumus jeb vaļas var kristīga valdība dot un turklāt savā sirdī vēl turēties par kristīgu valdību!!! Tādas vaļas var ļaut un turklāt brīnīties, kāpēc pagāni lauztin nelaužas pie kristīgas ticības! Kādas lustes viņiem var būt, no vilka bēgt, uz lāci krist? — Ak pasaule! — Kuram cilvēkam ir tā vara, otru par savu dzimtu vai vērgu turēt?! — to otru cilvēku, kas dažkārt daudz jo labāks un godīgāks nekā viņu negantīgais dzinējs, kas to par savu ieroci tur uz bagātības vairošanu? Tas Kungs to redz un tiesās! Un, ja tas Kungs uz tiem netaisniem varizieriem [farizejiem] saka, ka tiem vells par tēvu, ta uz tiem nabagu ļaužu asins zīdējiem to tik labāk var sacīt, ka tiem vells ir tēvs, netaisnība māte un grēks mācītājs!

Citreiz, kad gandrīz visa pasaule vēl sēdēja tumsībā un nāves ēnā un Sātanam visur bija vaļas darboties iekš tiem netaisnības bērniem, tad gandrīz arī viscaur pasauli bija nežēlīga vērgu un dzimtbūšana. Un, kas bija jo varenāks, tas to otru uzvarēja un turēja par savu vērgu vai dzimtu, un ar to darīja, kā jau priekšā pieminējām. Bet, kad caur Kristus evaņģēlijumu laiki palika jo skaidrāki, tad citi kristīgi valdinieki, kam jel maz Dieva gars bija iekšā, sāca par tādu nežēlīgu un — īsti jā-saka — bezdievīgu valdīšanu kaunēties un uz to gādāt, lai tāda zvērišķa un pagānišķa vērgu dzimtbūšana nikt; jebšu tas daudziem kristīgiem valdiniekiem tik labāki riebās, kā tur Pāvila laikā tiem kungiem, kam bija meita ar tādu zīlēšanas garu, caur kuru tā tiem daudz peļņas pienesa, kā tiem riebās, ka Pāvils to bija veselu darījis un tiem savi peļņi nozuda, un tiem nebija vis prieks, ka tā meita vesala darīta un no mūžīgas pazušanas izglābta, bet tik vien žēl par saviem peļņiem, un Pāvilu par to šauta, plosīja un iegrūda cietumā. Tāpat šādiem kristītiem kungiem nebija nekāds prieks, ka ļaudīm caur brīvību labāki klāsies, bet vairāk žēl, ka tiem nu uz tādu vīzi savi labi peļņi zudīs, un tie ļaudis vairs nevarēs dzīt un sist kā lopus, savu bagātību un lepnību vairodami. Tomēr slavēts Dievs, ka šis ķeizera likums mūsu zemē ir cauri lauzies! Un, lai gan viens otrs muižnieks šā tā vēl spaid' un darbojās, taču to vairs nevar, ko dzimtulaikos varēja, un arī goda un taisnības labad jākaunās. Bet Amerikā, kurā šis stāsts mūs vedīs iekšā, tur tiem kristītiem kungiem un valdiniekiem daudziem vēl līdz šim laikam nebija nekāda kauna šo zvērišķu amatu dzīt: moruļaudis no Āfrikas pirkt un tos kā lopus pie saviem grūtiem darbiem dzīt un nomocīt, — skaidri sakot: no viņu sviedriem un asinīm palikt trekni un bagāti. [.]

Autormanuskripts (Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs. — Inv. Nr. 118749. — 1.—3. lpp.).

JĀNIS RUĢĒNS

LATVIEŠU DRAUGU DZIESMA (1842)

1. Tāpēc esi latviet's dzimis,
Ka būs dzīvot tautas dēļ;
Labāk tas būt' pirtī grimis,
Kam nav savas tautas žēl! [..]
6. Voi tu stipri pretī stāvi
Tam, ko latviet's miļ no sirds?
Voi tu cinījies līdz nāvi,
Ka lai tautas kronis mirdz? [..]

Tas Latviešu Draugs līdz ar savu pavadoni
no tā 1842-tra gada. — R., 1842. — Nr. 31.

AR ACĪM REDZĒTS CEĻŠ UZ VIDZEMES DEBESĪM (1843)

[..] Kas tad nu bija tās dzīves kārtas, iekš kā latvieši dzīvoja? Ak, tik zemnieki vien viņi bija, ar zemes darbu vien bij viņiem brīv nodoties. Latvieši gluži aizmirse savas tautas vārdu un nosaucēs pēc sava amata par zemniekiem. Tāpēc arī vēl šodien tie vācu kankari ikkatru latvieti, kas nav par zemnieku, nosauc par zemnieku, domādami: «Lai viņš paliek par rentes kungu jeb par mācītāju, taču viņš ir zemnieks.» Bet nevienam nebūs domāt, ka zemnieku kārtā slikta kārtā. Dodat vien latviešiem zemi rokā, ko viņš par savu varētu saukt, tad gan redzēsāt, ka

«Ieleijas tie līdzinās,
Racis kalnus ieleijās;
Celmus cirtīs nost pagalam,
Metīs čakāņus pa malām!»

Bet, kad nu vēl tagad latviešiem pašiem zeme nepieder un arī maz to, kas spēj savu īpašumu no svešiniekiem atpirkt, tad jau ikkatris, kam Dievs lielākus spārnus devis nekā citiem no viņa tautas brāļiem, paceļās no vagas, liek cīruļam savā vietā tīrumu sūdot, un lūko citā dzīves kārtā savu maizīt' ar sviedriem vaigā ēst. Un kāpēc tad visai tautai būs par zemniekiem vien palikt, kāpēc tad zemnieks nevar savu dēlu par amatnieku, renteskungu jeb par pašu mācītāju iekš draudzes audzināt? [..]

Dažam latviešu zemniekam gan tik daudz naudas ir, ka varētu savus bērņus pa godam izskolāt, bet viņš domā, ka labāk ir miršanas gultā uz saviem dēliem sacīt: «Es nu jums ikkatram tik un tik rubļu novēlējis» nekā: «Naudas un mantas es jums gan neatstājis, bet es esmu jūs tā audzējis, ka jūs

varat ikkatrā zemes stūrī savu maizīt' godam ēst». Ak, es zinu zemniekus, kas naudas ar tūkstošiem skaita, kā dēli vēl ne rakstīt nemāk. Kad nu tādi latvieši, kam tak mantas pie rokas, negādā, ka viņu dēli tiktu tūlāk¹ pie Zaula kambara², vai tad gan kāds brīnūms, ka citas tautas domā: «Latvieši jau tik par arājiem vien radīti!» Ko nu palīdz, ka latviešiem caur brīvētību visas durvis atvērtas? [.]

Taču mums pēc cilvēka un Dieva taisnības jāsaka: «Kad latviešiem labāki ietu, tad arī viņiem būtu labākas domas!» Bet, kad nu latviešu zemnieku no visām pusēm cērp, tā ka viņam pašam maz atliek, ko ar sievu un bērnu pulciņu grauž, tad gan nav ko brīnoties, ka latvieši tā, kā Pilātus Kristum prasīja: «Kas ir patiesība?», arī prasīs tam: «Kas ir skolas?» Voi mēs tādu atbildi ļaunā ņemsim? Nemaz ne! Mēs paši arī tā atbildētu, kad mūsu spārni arī tā būtu nosviluši kā mūsu brāļiem no zemnieku kārtas. Mēs gan mākam mācīt — zemniekiem vajag tā un tā darīt; bet, kad mums pašiem būtu pie spalas jāstājas klāt, tad gan redzētu, vai mūsu kāti arī daudz panestu, vai mums arī vectēviem līdz nebūtu jāsaka: «Lūkojat, ka jūs caurtiekat!» Daudz zemnieku gan savus dēlus labprāt skolā sūtītu, ja tik to paspētu; bet viņiem tukšas rokas, tukša ķeša, viss tukšs! Tāpēc tautas draugi cerē un gaida, ka latviešiem labāki ietu, ka tad arī viņiem labākas domas būtu.

Lai nu vēl iet mūsu zemniekiem šā jeb tā, taču visiem tautas draugiem, kam Dievs spēku un gudrību devis, nevajajaga rokas klēpī likt, bet strādāt tikuši pie tautas labuma. [.]

Noraksts (Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R 40, 1, 29.—26.—27., 29., 31.—32. lpp.).

JURIS CAUNITIS

IZTIRZĀJUMS PAR DAŽIEM ĻAUNUMIEM, KAS TIEK NODARĪTI LATVIEŠU TAUTAI AR PĀRVĀCOŠANU, UN NORĀDĪJUMS UZ LIDZEKĻIEM TĀS PACELŠANAI BEZ PĀRVĀCOŠANAS NEPIECIEŠAMĪBAS³

[.] «Cienību pret katras tautas nacionālo apziņu,» saka Distervēgs. «Kas pie katra cilvēka ir individualitāte, tas pie tautām ir nacionālā apziņa. Ja tu gribi, lai tevī un tavā tautā

¹ Tuvāk.

² «Tūlāk pie Zaula kambara [pils]» — augstākā sociālā stāvoklī.

³ J. Caunitis 1851. g. Vidzemes skolotāju konferencē nolasa referātu pret latviešu skolas pārvācošanu. Vāciskais oriģināls (izņemot virsrakstu) nav atrasts, referāts saglabājies J. Strauberga tulkojuma uzmetumā. Virsraksta tulkojums precizēts pēc vāciskā oriģināla.

ko atzīst, tad cienī to arī citā! Bet turies pie savas tautības! Nokaut kādu cilvēku ir atsevišķs notikums, kas izbeidzas pats sevi, bet laupīt kādai tautai viņas nacionālo apziņu ir pastāvīga, bezgalīga nonāvēšana. Šausmīgi!! Valoda ir katras tautas svētums. To aizskart, to tautai nolaupīt un uzspiest tai svešu nozīmē apdraudēt tautas dzīvības saknes. Katra tauta zemes virsū sajūtīs šādu mēģinājumu kā noziegumu, kas skar vislielāko svētumu, un neviens neatstās šo noziegumu nesodītu. Tautas dzīve ir viņas valodā, un valodā ir iemiesots tās gars.» [..]

I. Pārvācošana ir kaifīga un tautu maitājoša parādība.

A. Pārvācošana ir tautības laupīšana un tautas noslepkavošana.

Sim jautājumam mēs jau pieskārāmies un apgaismojām šī laikmetīgā jautājuma svarīgumu [..]. Mūsu pretinieki, kas sevi par tautas slepkavām un tautības laupītājiem negrib atzīt, apgalvo, ka pie pārvācošanas nekāda laupīšana, nerunājot jau par latviešu tautas slepkavošanu, nenotiekot. Tie ir spiesti to darīt, jo citādi tiem būtu jāatzīst sava maldināšanās un pašapmānīšana, kā arī tas, ka tie dzenas pakaļ raibiem ziepju burbuļiem. [..]

III. Kā latviešu tautu var pacelt augstākā izglītības stāvoklī bez kādas pārvācošanas.

A. Audziniet latviešu tautu, māciet tai savu tautību un valodu pazīt un mīlēt!

Kāds franču filozofs saka: «Gudrs var tikt tikai ar paša gudrību.» Gēte saka: «Arī iekšiene ir universs.» No tā izriet, ka tautas augšanu nevar vadīt no ārpusē, bet, gluži pretim, tā var notikt tikai no iekšienes. Līdz tam laikam, kamēr latvieši savā garīgajā attīstībā nebūs tik tālu tikuši, ka tie pratīs savas tiesības izmantot, arī vislielākās tiesības var pārvērsties par asu nazi bērna rokās. Arī latviešu tautas gars var izaugt tikai viņas valodā. Tāpat kā novārtā atstāts un nicināts bērns ir pats zemās domās par sevi, tāpat tas ir diemžēl vienā otrā vietā ar latviešu tautu — bet vairs ne visur! Un tomēr šāda nicināta bērna vienīgais glābiņš ir tikai paša iekšējie spēki. No ārienes var nākt tikai uzmodinājumi un uzaicinājumi. Tādēļ, mīlie amata brāļi, mēs esam šeit. Mūsu uzdevums ir uzaicināt tautu atstāt viņas bērnišķīgās slimības, kā netīrību, mānītību utt. Bet tas varēs notikt tikai tad, kad viņā būs modināta pārliecība un pašaušanās uz saviem spēkiem. Ja šās pašaušanās nav, tad visa nosodīšana un lamāšana nedos nekādus rezultātus. Savos mācītājos un skolotājos tas redz tikai vācu kungus, kas to par netīrību un mānītību lamā un nicina. Ja jūs latviešos gribat modināt pašāvēību uz paša spēkiem, tad tas var notikt tikai tādā kārtā, ka māca tiem savu tautību un valodu pazīt un mīlēt. [..]

Ja jūs latviešu tautas izglītībai un attīstībai gribat kalpot, tad jāievēro sekojošais.

1) Izlietojiet to, kas jau ir, jo citādi nekāda attīstības un izglītības veicināšana nav iespējama un iedomājama. Vai tos nevar saukt par akliem, kas nav ievērojuši latviešu tautas līdzšinējo attīstību un apgalvo — latvietis pats līdz šim nav sev nekā panācis? Vai mums nav jau liels skaits latviešu skolotāju, disponentu, arendatoru utt., un vai latvietis starp saviem tautas brāļiem nevar nosaukt mācītus vīrus, tirgotājus un citus? Un cik ilgs laiks ir pagājis, kamēr latvietis ir no savām važām atpestīts? Vai nebūtu vislielākā netaisnība prasīt no viņa vēl vairāk? Vajagot būt latviešu universitātei un tamlīdzīgām lietām, lai latviešus varētu saukt par tautu!? Bet ko šis augstās lietas varētu dot bez stipra pamata, liels koks bez saknēm? Ja jūs kārtīgi rūpēsieties un kopsiet saknes, tad augstums nāks pats no sevis. [..]

No vācu val. tulk. *J. Straubergs*.

J. Strauberga rokraksts (Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R X 59, 6, 12. — 3., 5., 17.—18., 19. lp.).

KRIŠJĀNIS VALDEMĀRS

VĀRDI PAR GRĀMATĀM

[..] Ak, sniedziet jūs, kam Dievs līdzējis pie gaismas tikt un tās gudrības saules spīdumu baudīt, sniedziet jēl saviem brāļiem tumsībā roku un velciet tos gaismā! Jūs, kam Dievs vēlējis savas dienas valkāt kā gribēdamiem un kam sirds nesās cilvēka būšanu labot, šē jums tirums lielu labu sēklu izkaisīt. Apņemieties tik cieti rokas pielikt pie šī laba, tomēr grūta darba, — un tas, kas uzlūko katra cilvēka darbus, dos savu bagātu svētību un veikšanu! Par jūsu darba augļiem tad vēl bērnu bērni gaviļēs. — Jūs, muižaskungi, skriveri un it īpaši skolmeisteri, kam žēlīga tuvāka sirds brāļiem palīdzēt: šē ir darba priekš brīvstundām! Šē vijiet sev neiznikstamu kroni! Visvairāk jūs, kas no latviešu kārtas pie mācības tikuši, nelieciet mīļa Dūnsberga vārdus: «Ak! citi tik smalki sāk izklīties, Ka cerē to esam par kaunu Ar latviešu rakstiem nopūlēties, Tiem dziedāt un stāstīt ko jaunu» — uz sevi zīmēties, bet palīdziet saviem vājiem brāļiem! Jūs, kas labi grāmatnieki, gādāji, ka patikšana plaukst grāmatas lasīt un gudrības meklēt! Nevajaga daudz ļaužu pie tādu darbu strādāšanas, kas nezūdamu svētību atnes; dedzīga tuvāku mīlestība, cieta apņemšanās un nešaubīga izdarīšana visu iespēj. Nesaplūkiēt arī, šo svētīgu darbu strādādami, kad tādi ļaudis virsū mācas, kam šis jūsu labs pūliņš nepatīk, un visvairāk tāpēc, ka tie, kuru labad jūs darbosities, jums, kā jau nemācīti, kas mācības vērtību neno-

jēdz cienīt, maz pateicību voi tīru nepateicību rādīs. Lai jums tad pietiek par atmaksu, ka tie, kam jūsu darbošana tikpat kā jums pašiem sirdis iekarsē, jums katrā brīdī stipras pūlēšanas garā klāt stāvēs, par jūsu darbiem bezgalīgi līgsmosies un pieņākamū algu priekš jums no tā izlūgsies, kas ir mūžīgais gaismas milētājs un visa laba apdāvinātājs. Apdomājiet, cik lēti Jūs būtu varējuši tāpat palikt tumsībā kā jūsu nemācīti brāļi, kad nebūtu jūsu liktens bijis labāks, un dariet no savas puses, ko un cik varēdami; gan tad cienīgi kungi un mācītāji daudz vietās ar prieku palīdzēs.

Ko tad lai darām? To gan vienā balsī vienprātīgi varēsīm pasacīt: visu, kas derīgs latviešu tautu pie apgaismošanas vest. Lai gādājam, ka visāda gudrība visapkārt mums izplēšās; ir rakstīšana, ir rēķināšana, lasīšana u. t. jpr. — Un, kad mums arī laimētos tik vienu voi otru pie gaismas pievest, tad jau nevaram zināt, cik daudz labuma no šī viena pūliņa var celties. Jo vizzemaiss nabaga zēniņš, ko pie mācības vedam, var, liels izaudzis, palikt par godātu vīru un darīt lielas lietas pasaulē; var daudz citus pievest pie gaismas un tā mūsu labus darbus uz bērnu bērniem vairot. Pat tas, kas pēdējā meža malā mājō, kur reti kāds svešinieks uzklīst, lai neaizbildinājās, ka esot no citiem atšķirts un ka nespējot tāpēc nekādu palīdzīgu roku sniegt. Tādi vārdi ir tukši vārdi: jo prātīgs cilvēks tomēr zin, ka ne vien še, bet daudz jo dziļākā vientulībā var strādāt saviem brāļiem un pēcnākamiem par svētību un par priekšzīmi; tikai gribēt vajaga, tik karsti gribēt, ka ir dažu niecīgu pasaules prieku un izlustēšanu labprāt var pieciest un turpretī meklēt iemantot simtkārt saldāku, paliekamu prieku, proti, to sirds apzināšanu, ka savam tuvākam ko par labu strādājis, voi ar vārdiem un rakstiem, voi caur priekšzīmi dažkārtīgā vīzē. [.]

Valdemārs K. Raksti. — R., 1936. — 1. sēj. — 47.—49. lpp.

DABA UN CILVĒKS¹

1098. Tiešām, visāda posta lietuvēns nospiestu cilvēci daudz mazāk, ja tā «laimes» vietā kā laimi meklētu možu prātu. Vai tad mirstīgais var un drīkst citu laimi šeit lejā meklēt? — meklēt kaut ko, kā jēgu viņš neaptver? Bet viņš atrod laimi ar tās zeltmirdzošajiem stariem, kad viņš to grib atrast cieši ap sevi dabā. [.]

¹ K. Valdemārs 1854. gadā sacerējis vācu valodā filozofisku poēmu dzejā «*Natur und Mensch*»; tās lielākā daļa saglabājusies viņa rokrakstā, nelielus nesaglabājušās daļas fragmentus citējis Āronu Matīss. Te sniegts parindeņa veida tulkojums prozā.

1178. Tā nerimtīgais darbīgums vienmēr atsvaidzina un izklaidē mūsu garu un arvien tam piešķir rimtību un mēru. Tāpēc arī darbs ir cilvēka prieku avots; tas dod saturu un jēgu šim priekam, kam citādi to abu trūkst. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Valdemārs K. Natur und Mensch, 1854. Autormanuskripts (Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R X 52, 1, 5. — 38., 40. lp.).

DABA UN CILVĒKS (TURPINĀJUMS)

1680. Patiesi, cilvēks dabā, viņš rāda zīmes, ka viņam piemīt visvarenība. Viņam cauri visai dzīvei ir iedota augstā vara pār zemi. [..]

1696. Arī elementu spēku viņš pakļāvis savā kalpībā: padevīgi paklausīgi viņam, savam ķēniņam, ir gaiss, uguns, ūdens. [..]

1708. Ai, kaut tu, tik lepnī nostatīts, arī skatītos liels uz šo pasauli! Tik liels savā paša dzīvē, cik lielu tevi Dievs devis dabai! Un tomēr viens pats tāds savā pasaulē, cik nožēlojami mazs tu, cilvēk, esi! Cik bažīgi tiek uzlūkota pasaule, kura tavu garu ir ar pūliņiem sev veidojusi! Tāpēc, ai cilvēk, savu lielumu atrodi tikai kā cilvēks dabā! Tikai tur tu spožumā un maigumā vari sevi parādīt lielu pēc sava radītāja attēla. [..]

Tulkojums no vācu valodas.

Arons M. Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā. — Jelgava, 1892. — 13. lpp.

KĀRLIS OSKARS LEPEVIČS

SKOLMEISTERA AMATS, CIK TAS SVARĪGS UN CIENIJAMS

Uzgāju nesen kādu biedrību, kur pār latviešiem atskanēja dažādas valodas, kuru pārāka daļa tomēr izrādīja, ka tās nenāce no cilvēku draugiem. «Sakiet jel, voi nav par apsmieklu, kad arājs jeb latvietis, kam daudzkārt nekas nei pie mutes, nei pie rokas, savus bērnus sūta tādās skolās, kur pēc patiesības tikai bagātu ļaužu bērni no vācu kārtas būtu uzņemami?» Tā virsminētā biedrībā kāds jautāja savu draugu. Smagi skauģa vārdi, kas manai atgādībai tik ātri nezudīs vis! Domāju savā prātā: Dievs! tu tak katru cilvēku, lai tas būtu muižnieks, lai arājs, radījis uz atzīšanu, pušķojis to ar prātu; kā tad tādi

ļautiņi var iecerēties un vēlēties, lai arāju prāts paliek nemo-
dināts un bez spēcīgas barības? — Lai nu arī pavalstnieku
starpā še virs zemes paliek sava izšķiršana pēc amata, pēc goda
un bagātības, bet vai tā pate starpība ģeldēs arī debesīs? Voi
tur, Dieva priekšā, kungs arīdzan vēl būs par kungu, nabags
par nabagu, ko dažkārt spaida un nievā? Nē, tur tiešām zudis
un izlīdzināšies jebkura nevienādība, kas pasaulē bija derīga,
jo garīgās lietās Dievs mums visiem par tēvu, Jēzus mūsu
brālis. Tāpēc tiklab kungam, kā arājam pieder tie dārgi gud-
rības avoti, visiem brīv smelt no tiem, mielot savu garu un
nemirstamu dvēseli. [..]

Draugu vaiņaks, ko kapā guldītam draugam
J. Spāgam par piemiņu tautas brāji pinuši. —
Jelgava, 1853. — 41., 42. lpp.

Tulkojis un filozofisko uzskatu rak-
sturojumu un materiālu sagatavojis
A. Apinis.

6. PASAULSKATĪJUMA ELEMENTI LATGALES ZEMNIEKU ROKRAKSTA LITERATŪRĀ

Pēc Krievijas valdības rīkojuma Latgalē (kā visā impērijas
Ziemeļrietumu apgabalā) no 1865. g. līdz 1904. g. ir aizliegts
iespiest un izplatīt grāmatas ar latīņu burtiem. Līdz ar to sa-
kuplo zemnieku rokraksta literatūra; šis fakts jau pats par sevi
ir protests pret spaidu politiku. Daudzos pagastos rakstīt-
pratēji — «grōmatniki» — grāmatas gatavo ar roku (arī pēc
pasūtījuma un par maksu). Viņu darbībā pārrakstīšana, dažādu
avotu tulkošana, lokalizēšana un pārstrādāšana, patstāvīga
sacerēšana saaužas vienotā jaunrades procesā; viņu uzskatus
rāda tiklab oriģināldarbu saturs, kā arī tulkojumu un pārstrā-
dājumu izvēle. Izveidojas kolektīvs, anonīms cirkulējošu tekstu
repertuārs ar stabilām literārām, psiholoģiskām un idejiskām
iezīmēm. Sai vidē izaug arī A. Jūrdžs un P. Miglinīks ar izteik-
tām individuālām īpatnībām.

Latgales zemnieku rokraksta literatūrā pārsvarā ir reliģiski
teksti. Ieraksts kādā A. Jūrdža rokraksta grāmatā netieši no-
rāda, ka daļa šo tekstu tapusi pašu zemnieku literārajā dar-
bībā. Te rodami vairāki dziedājumi, kuros Bībeles vēstījumi
bagātīgi apvīti ar folkloriskiem priekšstatiem, ir arī morali-
zējoši sacerējumi. Laicīgajā rokraksta literatūrā dominē dzeja.
Tās motīvi — daba, zemnieku darbs, sadzīve, didaktika.

Cilvēks tiek skatīts ciešā saistībā ar lielajiem dabas ritmiem,
viņa darbošanās pilnīgi iekļauta tajos. No minētā izriet arī
zemnieciski tradicionāla morāles uztvere — cilvēka uzdevums
ir pildīt senseņās, «mūžīgās», negrozāmās normas; viņa pat-

stāvīgajai domai, izvēlei, izlēmumam, kas labs un ļauns, atvēlētā maza vieta. Vērtību sistēmā galvenais ir darbs, ģimenes stingrie pamati, godīgums, pozitīvas attiecības ar pārējiem sabiedrības locekļiem, mīlestība, prieks. «Grōmatnīki» — intelligentākie zemnieki — augstu vērtē zināšanas, izglītību, grāmatu. Baznīcas ietekmē pie vērtībām pieder arī reliģiozitāte, bet zemnieku literāti netiecas iedziļināties dogmatikā, ticības filozofiskajos pamatos. Reliģijas sociālajā doktrīnā, kas sankcionē cilvēku iedalījumu varasnesējos un padotajos, bagātajos un nabagajos, zemnieku rakstītāji inesi niansi, korektīvu — varenos un bagātos viņi nereti identificē ar grēciniekiem. Īsto, cilvēcisko vērtību iespējamību viņi saskata tikai zemnieku dzīvē. Tādēļ no ārpuses patapinātais «savas kārtas patikšanas» motīvs iegūst jaunus akcentus un šī motīva sākotnei (G. F. Stendera darbos) pretēju jēgu — zemnieka dzīves un darba nozīmīguma apziņu. Nesamierināmība ar ekspluatāciju izpaužas dzimtbūšanas laika dziesmās par ļauniem muižniekiem, kurus ierobežot var tikai valdnieks — zemnieciskais monarhisms paliek nesatricināts.

Andrivs Jūrdžs (1845—1925) labāk nekā citi rakstītāji pazīst Vidzemes un Kurzemes latviešu literatūru, reizēm tās motīvus iestrādā savos sacerējumos; šīs literatūras ietekmē viņš tiecas uz savas individualitātes izpaušmi (kas pārējai rokraksta literatūrai ir sveša), uz savu atziņu ietvērumu noapaļotā aforistiskā formā.

Pīters Miglinīks (1850—1883) tiesās cīnās par zemnieku tiesībām, tāpēc viņu vajā muižnieki un cara administrācija. Viņš tulko krievu dzeju, daļēji tās ietekmē pauž apzinātu sociālu protestu, kaut gan nedara to konsekventi (neticība pasaules kārtības labošanas iespējai). No P. Miglinīka mantojuma pašreiz pieejami divi dzejojumi. Viens sniegts šeit publicējumā (izņemot mazāk nozīmīgo ievaddaļu); otrs pazīstams pēc mūsu gadsimta 30. gadu literatūrzinātnieku citējumiem, bet «uzlabotāji» tajā ir sagrozījuši idejisko jēgu, tāpēc to nevar izmantot par Miglinīka uzskatu liecību.

Visi fragmenti sniegti latgaliešu rakstu valodas jaunajā ortogrāfijā.

IZTEIKUMI

Šūs dzīsmiņiku goreigais, saimnīciskais un politiskais aplūks nabeja pōrōk plašs, tūmār plašōks kai jūs apkōrtnei. Jī beja sevī bogōteigi uzjāmuši tautas tradīcijas. [...] Ogrōk turēšōnōs pī tradīcijom deve zynomu drūsmi un stabilitati, tōdēļ ari tautas dzīsmiņiku dzejā jytama tei poša tautas pīteiceiba, pacīteiba un optimisms, kas vacajōs tautas dzīsmēs.

M. Bukšs

Jūrdža un citu tā laika dziesminieku darbs iezīmē pirmos soļus ceļā no folkloras uz rakstīto literatūru. Tas bija sava veida nemiera izpaudums pret varmācīgajiem kultūras spai-
diem un cara patvaldības realizēto «tautu cietuma» politiku.

V. Vanags

Pīters Migliniķis vispirms bija sabiedrisks darbinieks, nevis dzejnieks. Un tomēr viņa dzejoļiem ir nozīme, kaut arī autoram nebija laika tos noslīpēt līdz galam. Migliniķis sāka mācīt zemniekiem jaunu morāli: neliekt muguras kungu priekšā, bet droši durēt netaisnībai pašā acī.

V. Vanags

LITERATŪRA

Apeļš M. Latgališu dzeja vēsturiskā perspektīvā // *Zīdonis*. — 1938. — Nr. 5; Nr. 6; Nr. 7; Nr. 9; Nr. 12.

Rupaiņš O. Tautas rakstnieki un grōmotu pōraksteitōji drukas aizlīguma laikā // Rokstu krōjums latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 gadu atcerei. — Daugavpils, 1944.

Bukšs M. Latgaļu literatūras vēsture. — [Minhene], 1957.

Seiļš S. Viens no pirmajiem // *Karogs*. — 1970. — Nr. 11.

Vanags V. Sociālās taisnības cīnītājs // *Karogs*. — 1970. — Nr. 12.

Andryvs Jūrdžs (1845—1925). — [Minhene], 1984.

Apinis A. Neprasot atļauju: Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — R., 1987.

Apinis A., Klekere I., Limane L. Rakstītājs no Nautrēniem: Andriņa Jūrdža dzīve un veikums — R., 1989.

DZISME. NU PSALMAS 38, AB NAIRDZEIŠONU ĻAUNAS UN AB STARAVŌŠONŪS [CENŠANOS PĒC] GŪDEIGAS DZEIVES

Najāj, cylvāks, ļaunā draudzī,
Koč sūleitu monta daudzi.
Bo [jo], kai sīnu kaļtej saule,
Tai ļauns dreiz gaist uz pasaulā.
Bet īkš Dīva tur' nūceju [cerību];
Sok': kad eistyn jū cerēju,
Piļdeidams svātas bausleibas,
Daudz peļneisi žēlesteibas.
Nadar' storp cytim īnaidas,
Bet ani naslaves kaidas.
Vysod sorgīs ļaunas runas,
Naziklaus' ļaužu aprunas.

Špetnas sorgis gōdōšonas [domu],
 Nagūdeigas dzeivōšonas.
 Kas tō ļauna maņ nadora,
 Peļnej lasku [laipnību] Svāta Gora.
 Naskaud cytim, kad lab' klōjās,
 Koč grākūs vīn vairynoјās.
 Ani [bet ne] gōdoј it jūs pādūs,
 Dareidams grākus vysaidus.
 Bo redzeisi strōpi [sodu] viņu
 Leidz kai zam gryutu [smagu] akmiņu.
 Na iz eisa laika kaida —
 Myužam grimis strōpi vysaidā.
 Tō navajam ilgi gaidēt,
 Kad grēciniki sōks vaidēt.
 Kur garž' ēde vakareņas,
 Dreiž ti nabyus jūs ni ziņas.
 A dēļ cylvāka taisneiga
 Zeme byus dūta augleiga;
 Sātā, teirumā, kū darēs,
 Jimt pryca nu vysa varēs.
 Tō ļauns lobam pavīdeidams [skauzdams]
 Zūbus griss, cist navarādams;
 Daudz ļauna darēs un lōdēs,
 Nikai taisneigam navodēs.
 Ni ar sovu bogōteibu
 Ļauns napōrvarēs taisneibu,
 Bo Dīvs vysod tim ir klōtu,
 Kas jam kolpoj ar okvōtu [labprāt].
 Dīvs zyna, kod dūt paleigu
 Dēļ kolpu sovu ticeigu,
 Nu vysa ļauna sorgōdams
 Un bodu laikā borōdams.
 Bet taisneiga īnaidnīki,
 Koč bogōti grēcinīki,
 Izgaiss kai dymi uz vēja;
 Taida ziņa jūs pēdeja.
 Ļauns aizjimdams nabogs paliks,
 Lobs škinkoj, a gon jam atliks,
 Bo Dīvs lobim moksū taisa
 Un ļaunūs lōdeidams gaisa [izgaisina].
 Es vacuma dagaidēju,
 Bet vēļ nikod naredzēju,
 Kab taisneigs tai aplaists [padarīts nelaimīgs] byutu,
 Kab jō bārnim maizes tryuktu.
 Nabogim gon deve ticeigs
 Un pats vysod beja prīceigs.
 Skita — vysu izdalēja,
 Bet bogōti bāрни beja.

Ļauns byus strōpeits tymā dzeivī
Un jō bārnim naļaus breivi,
Dreiz sabirzs kai sīns korstumā
Un gaisš kai cērsts kūks zaļumā.
Dēļ tō nu ļauna sōrgojīs
Un ikš cnotom [tikumiem] vairynojuīs!
Lyugdams Dīva, kō gribeisi,
Dreiz jō paleigu redzeisi,
Bo Dīvs ļaudim te taisneigim
Un sev vysod labticeigim
Taisa moksū symtkōrteigu,
Krūni debesis myužeigu.

Amen.

Autors anonīms.

A. Jūrdža noraksti krājumos Nautrēnos
XIX gs. 70.—80. gados un 1908.—1909. g.
(Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R X 2,
1, 2. — 213.—216. lpp.; R X 2, 1, 26. —
649.—652. lpp.).

ZEMŅIKS

Zemņiks, te es zemņiks strōdoju muižu vīn;
Atstōvēju sovu kōrtu, pateicu tev, Dīveņ,
Atstrōdōju sovas dīnas, cik dīnu aizlyka.
Ļubej [mīl] mani baznīckungī, nabeistūs redņika [uradņika].
Krūgim naasu vainīgs [parādā], koč te kas[ik] svētdīnes aroļš
[vaļā],

Cytur traktavoju [darbojos], grybādams ļusteņas.
Patmalas [dzirnavas], koč mozas, vys maļ dēļ bēdeigu,
A nu vysim bagaturim moz ir laimīgu.
Četry vēršy maņ ir orklā, div' zyrgi da dorba,
Ustabeņa, koč moziņka, tei maņ bez porōda.
Maņ ir div' puiškyny un pryšas meitīnes,
A, kurs tikvīn uz jim verās, soka — preilīnes.
Es te vēļ sev turu mīlīgu sivīti,
Nagōdoju es ab muižom ani ab krūneiti,
Kas kungim pēc rendeišonas [saimniekošanas], kad sīvas jūs
peļaj [paļā].

Loba muna koč sīveiteņa, bo nu sirds man' mīļoj.
Koč kareite, sešy zyrgi, vēļ jōs ir narōdōs;
Muna sīva īt ar manim bez vysaidas bādas,
Bazneiceņā kas svātdīnes redz vysī ļauteni.
O, kai lela maņ ir prīca, kad leidz īt bērnēni!

Bet mes dzērdim nu ļauteņu, kad myusus aprunoj,
Bet es zynu, kad bērneni ni draugs slykti dzeivoj.
Tur tu myusu paciššonu, Dīvs, myusim moksōs,
A ļauteni slykt' runōt vysi jau pōrstōs.
Miļoj naudas vysi kungi, poši vērsinīki,
Saeidami vysi pulkā te ir darbinīki.
Miļ ir myusim tai dzeivōt un vysu klauseiti,
Kab [lai] pēc dzeives šō pasauļa debesis mums dzeivōt.
Dzērdādami, brōli, mōsas, dzeive myusu kaida,
Dzeivōjit jūs leidz ar myusim, Dīvs dūs te dēļ vysu.

Autors anonīms.

Noraksts anonīmā krājumā Gaigalavā XIX gs.
60. gados (Latvijas Nacionālā bibliotēka. —
R XA 96, Nr. 314. — 34. lpp.).

VOICIKS MOZAIS

Kas [daži] kungus lelus slavynoj,
Ar baili lelu gūdynoj,
Iznas tai godus zam debesi,
Soka: svāts ir, koč naesi,
Vysgudrōkus viņus taisa,
Koč vini naredz un gaisa,
Koč taisni ir rakstēt soka,
Koč plēš ōdu, naudu mokā.

Koč natur jī žēlestības,
Ani por grošu taisnības,
Koč sirds špetna kai pi suņa,
Jōsok: «Kungs lobs, myusu breine [apbrīna]!»

Jōmērst bodu, nadūd maizis;
Papos' — peicka tiks nu reizis.
«Por tū,» soka, «esit plyki,
Kad dzerat, plēš krūdzinīki.»

Oh, še un svātūs taisnības
Že un tuvāka mīlība!
Muiža dīnu, nakti mūcej,
Koč plēš, jemļa [ņem], roksta, krūcej [apspiež].

Lai pot uz myus vaini lyka,
Pošy plēš, kam sāta plyka.
Tyukstūš rūku trōdōjumu
Tev' vīna napabarōjam.

Prodžēri vys', prokartōji [nospēlēji kārtīs],
Vēļ soki: mes dzārōji!
Kū prodžersi vīnā dīnā,
A kas īs kaitēt, tū zyna.

Vēns [vīns], brandavīns dōrgi dzērīni,
A, kū stōv [maksā], padūmoj, vini!
Kū uz vīnas tērej ļustes,
Mužyks po gođu naižpūstēs.
Koč bazneicā nastaigōsi,
Koč, Dīvs zyna, kai dzeivōsi,
Sevkurs [katrs] mužyks ir vainīgais,
Tu vīn svāts, lōbs un gūdīgais.
Še nu verīs, kū nu soku;
Pazeisi Voiciku troku.
Vysi nasoka taisnības,
A es soku bez bailības.

Autors anonīms.

Noraksts turpat. — 22. lp.

[DZIESMA SAKARĀ AR DZIMTNIECĪBAS ATCELŠANU 1861. GADĀ]

[. .] Lai speid kai tei spūdra saule
Ikšān vysa šō pasaulā!
Ņyu ir pīcas un tōs laimes
Ikšān myusu kryvu zemes,
Kad aizspeida nu debesim
Voļnas [brīvības] laimes dēļ mums vysim.
Nastrōdōsim kungu lauku —
Natur vini uz mums spāku.
Myusu sirdim prycōšona,
Kungu sirdim nūskumšona.
Ņyu jim izarōda breinums —
Bez zemnīku byus jūs teirums.
Maņa orklys tū nabīdej [nebīstas],
Tik Dīvs spāku lai maņ piļdej,
Tāņ [tagad] dēļ sevis vīn strōdōšu,
Prīceigs ab sevīm gōdōšu.
Paļdis vysod vīn kēneņam
Byus nu vysu myužu myužam.
Gūds lai tam tavam kēneņam,
Prīca, laime lai ir viņam,
Dūta vaļa mums nu kura.
Klīdzit vysī: «Ūra, ura!»

Autors anonīms.

A. Jūrdža noraksts krājumā Nautrēnos 19. gs.
70.—80. gados (Latvijas Akadēmiskā biblio-
tēka. — *Jūrdžs A.*, 1. — 102. lpp.).

DZISMEŅA MATEISA DRAŠA

[.] Es' vasala, grōmateņa,
Un tu, mīleīga spaļveņa!
Jau reš' rūkā jus tureišu,
Bet, koļs [kamer] dzeivs, vīn napamesšu.

Autors anonīms.

Noraksts turpat. — 78. lp.

ANDRIVS JŪRDŽS

DZISME. PATEIKŠONA SOVAS KŌRTAS (STĀTES)

Staigōdams as pa sātu,
Brōļu sōpes sajūtu.
Muna sirds ir brōleiga
Kotram steigtīs paleigā.
Namīreibu smōdeju,
Savu montu deleju [dalu],
Izsolkušus barōdams,
Nūslōpušus dzirdeidams.
Dīva baiļōšonas gūds
Vysod dēļ mans ira dūts.
Vysod ikš jō staigōšu,
Koleit [kamēr] šite dzeivōšu.
Kļusu cīšu pōreibu,
Koč kurs dora nataisneibu.
Inaidnīku žāloju
Un tim loba vēleju.
Koč gon bogōts nataisnīks,
Tam ir cytus spaidēt priks.
Sovūs grākūs lepnejās,
Bet sirds gryušy žālojās.
Bet es Dīvu sirsneigi
Pīlyudzu un zeimeigi,
Kad maņ Dīvs dūd pōrtikšonu,
Bet na augstu paceļšonu.
Loba byutu naudeņa,
Bet jei stōv ikš prōteņa.
Rešy bogōts tai dzeivōja,
Kai kristeigam pīdarēja.
Kad as eimu pī līceibas,
Tur dēļ tuvāka mīleibas —
Tur runoju taisneibu,
Nūsmōdeju nataisneibu.

Lai brōļs ira, tāvs vai draugs,
 Svešyniks, kungs aba skaugs.
 Es sevkuram līceibu
 Skaidru dūmu, taisneibu.
 Seļmas [blēži] ir, kai gūdeigi
 Kotrā tautā rikteigi.
 Es nivīna nasmōdeju,
 Kotru labprot cīneju.
 Cytam augsta sapsrassona,
 Cytam slykta paēsšona,
 Cyts uz gūda krāsla sēdļa,
 Cytu nabadzeiba spīžļa.
 Gudrus labprōt paklausu,
 Sprostus [vienkāršus] otkon pavuicu [pamācu],
 Valdinikus gūdyņoju,
 Nabadzeņus žāloju.
 Svešūs dorbūs nasapynūs,
 Sovā stātī vīneit [vien] turūs,
 Kurā Dīvs maņ' statējs ir,
 Tei maņ laipneibu pīšķir.
 Bādas kad maņ vērsā spīžās,
 Muna sirds pi Dīva grīžās.
 Kad es Dīvu pīsaucu,
 Tyuleņ bādas aizmērsu.
 Munas dzeives taida saule —
 Dzeivōt ikš šō pasauļa,
 Svīdrūs maņ byus peļneitīs,
 Taisneibā vīn tureitīs.
 Gon ar bādom jōzakuļās,
 Taisneibā vīn jōzaturās.
 Tai kad tōļōk staigōšu,
 Debess dzeivi dabōšu.
 Ticit, vysi ļauteni,
 Nazasmejīt, kaimini:
 Kad dzeivōsit taisneigi,
 Byusīt laimī myužeigi.

Turpat. — 184.—185. lp.

[AFORISMU IZLASE]

Jo tu dzeiveibu mīļoj, tod naiztērej laika par veļti, bo dzeiveiba laikā pastōv.

Daba prosa daudzī mozōk, nekai mes dūmojam; kurs nava mīrā ar mozumu, tys nabyus mīrā ni ar kaidu bogāteibu.

Nazadzenīs augstōks por cytim byut, bet dzenīs lobu darēt un gudrōks kļyut.

Skubynoj sovu dorbu un nagaidi skubynōjams nu dorba.

Strōdnika veira mōjā bods klabynoĵ zūbus ap pakšym, a
natikļa [slinka] veira mōjā tup uz goda.

Dorbs ira nalaimeigūs laima.

Kur varei ir taisneiba, tur taisneibai nava varis.

Kam tu, ciļvēceņ, steidzīs laimes mekleitu tōli? Laima dzei-
voj tovā pat ustobā pazaslāpuse.

Naesi laimē pōrgalveigs un nelaimē nūskumeigs, bo veiram
vajag laimi un nelaimi veiriškeigi panest.

Kad kāreiba sōcās, tod lobō slave beidzās.

Dzeiveiba bez mīleibas ira eista nōve.

Myusu dzeives ir lykums vuicētīs un strōdōt.

Caur školās vuiceibu var zemņika dāls palikt por ministri,
bet bez školās mōceibas ministra dāls var palikt por zemņiku;
bo tikvīn školās mōceiba, na dzymuma kōrta paaugstynoĵ cil-
vāku.

Gromotas napīdar skapam, ani plauktam, bet pīdar sirdei.
Pošam sovs prōts ir zalta gobols.

A. Jūrdža rokrakstā «Myužeigais kalinders»
Nautrēnos 1916. g. (Latvijas Nacionālā bib-
liotēka. — R X 2, 1, 4.—8., 18., 27., 39.,
49., 51., 52., 77., 80., 118., 133., 143., 181. lp.).

PĪTERS MIGLINIKS

DZISMEŅA¹

Ūtra daļa²

Nemit, draugi, glōzes rūkā, pa vīnai izdzersim!
Jymā gori [bēdu] sleicynoisim, bādai acs aizlīsīm.

Piedz. Ei, ej, nabādojit, pōrdzeivōsim vysī.
Ai [ar] osorom bādom sovom napaleidzēt myusim.

Uz pasaūļa nataisneiba krepka [stipra] kai myurs ira.
Myura myusim ar kulakim narozsist tod, čyra [noteikti].

Bādu cīst mes dajūkušy, mōkom treisēt soltumā.
Ka nabogim draugu nava, tys jau seņ [. . .]³

Uz pasaūļa laima ira, toļka [tikai] na dēļ vysu;
Uz pasaūļa prīca ira, toļka na dēļ myusu.

¹ Publikācijas pamatā A. Jūrdža noraksts, to koriģējot pēc saglabāta-
jiem P. Miglinika autogrāfa fragmentu faksimilattēliem un A. Jūrdža pār-
rakstīšanās kļūdas labojot ar konjektūrām.

² «Dzīsmēņas» pirmā daļa — dzīru dziesma.

³ Rokraksta defekts.

Kuram toļko saule speidļa, tys nikod naīgōdōs [neiedomās],
Ka daudz kuram cīšy [ļoti] solts ir, jis ab tū nabādōs.

Nava myusim dōrgu drēbu, ni kambaru, klēšu,
Bet por tū tod dušys [dvēseles] myusu malny kačy naplēš.

Zalta teļam nazaklonit, cyta laimai naskaudit.
Pret vareigim šō pasauļa nalauzit capuru.

Lepneigim jūs kulak' rōdit, dūdit rūku nabogim,
Na brovī [uzacī] durit nataisneibai, a taišni pošā acī.

Dzeives myusim nabyus žāl, kad un nūmērt daīs.
Te mes nikō napamessim, tikvīn vōrgu dalis.

Treša daļa

Dzerit, draugi, glōzes dreizōk, laiku eisu taidu
Atīt gaška [viešņa] smērts [nāve] dēļ myusu, izrucēs [izpestīs]
nu bādu.

Piedz.

Ei, ei, nabādojit, vysi pōrdzeivōsim,
Atīs gaška smērts dēļ myusu, atims bādas myusim.

Uz pasauļa česnūs [godīgu] ļaužu gona ir bez myusu.
Jī kai Kains pazasteidzās brōļa nūsist mīsu.

Cyta laimai naskaud nikod uz pasauļa,
Kad jis treis un maizis prosa, stōvādams uz sākļa.

Olkonam [izsalkušam] jī gon daudz paleidz, porōdā dūdami,
Ka jis por tū aizliks jūsīm nu mugoras kraklu.

Gotovi da ašņa sist ir vysod nabadzeņu,
Kad jis, olkons byudams, nūzūg maizes gorūzeņu.

«Kam nalyudzat Dīva sova, vōrgūs dzeivōdami,
Por tū vysu, kū jis roda, por nīku byudami?»

Navarim mes paēst reitam, koč agry paceļti,
Un ar leitu [lietu] soltas tyuces [mākoņa] sausu šnūr' aplīti.

Kad jau mes acis izplētem, taids pat beja pasauļs,
Un, kad daīs acis aizmigt, taids pošs paliks pasauļs.

A. Jūrdža noraksts krājumā «Nautrēnos
19. gs. 70.—80. gados (Latvijas Akadēmiskā
bibliotēka. — *Jūrdžs A.*, 1. — 72.—74. lp.).

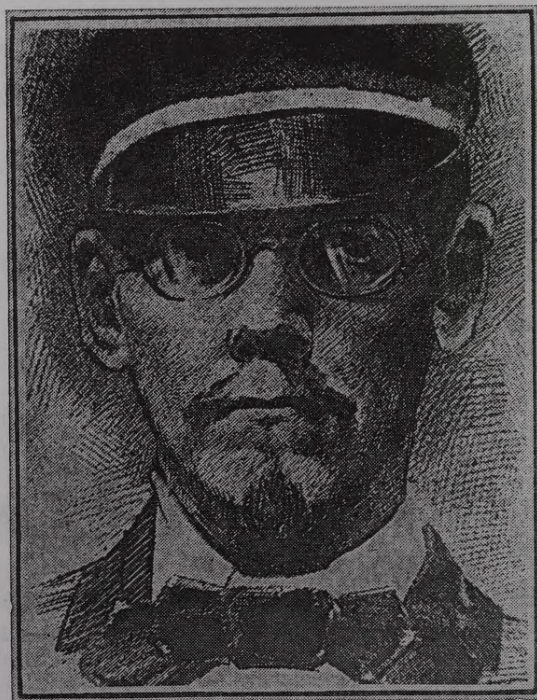
Filozofisko uzskatu raksturojumumu un
materiālu sagatavojis A. Apinis.

V
FILOZOFISKĀ DOMA NĀCIJAS VEIDOŠANĀS
SĀKUMPOSMĀ

1. JAUNLATVIEŠU FILOZOFISKIE UZSKATI

JURIS ALUNĀNS

Dzejnieka, valodnieka un publicista Jura Alunāna (1832—1864) dzīve un darbība cieši saistīta ar jaunlatviešu kustību. Viņš ir viens no pirmajiem tās ideologiem, kuram īpaši nopelni latviešu jaunlaiku literatūras veidošanā.

J. Alunāns

J. Alunāns dzimis Jaunkalsnavā turīga zemnieka ģimenē. J. Alunāna biogrāfi atzīmē to, ka bērnībā viņš audzināts vāciskā un kristīgā garā, bet vēlākajos gados kļuvis par pārliecinātu latvietības un brīvdomības sludinātāju. To pierāda studiju gadi Jelgavas ģimnāzijā (1848—1854), kad top kultūrvēsturiski nozīmīgais darbs «Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas» (1856). Pēc R. Egles atzinuma, J. Alunāns savos tulkojumos (viņš pratis 7 svešvalodas) topošo latviešu dzeju tiecas sara-dot ar seno kultūrtautu literatūru. Tādējādi J. Alunāna veiks-kums apzināti iezīmē opozīciju vācu kultivētajiem uzskatiem par latviešu tautas un tās valodas nederīgumu «augstākiem centieniem». Šī opozīcija saglabājas visos vēlākajos J. Alunāna valodnieciskajos rakstos, īpaši spilgti manifestējoties polemiskajā rakstā «Latviešu valoda» (1858).

1856. gadā Alunāns iestājas Tērbatas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, bet, iepazīties ar K. Valdemāru un viņa ideju ietekmēts, pēc viena semestra pāriet studēt tautsaimniecību. Tērbatā viņš darbojas latviešu studentu pulciņā un kļūst par vienu no rosīgākajiem jaunlatviešu centienu paudžiem «Mājas Viesī». Ar šo gadu aizsākās tautas atmodas laikmeta pirmais posms, kura ideoloģijā dominē «tautiskais racionālisms» (Ā. Johansons). Tā būtību vislabāk pauž Alunāna veidotā populārzinātnisko rakstu krājuma «Sēta, daba un pasaule» (1860; 3 grām.) moto:

Pats lielais spēks pie cilvēka ir prāts
Un zināšanas; kas tos ienīst, tāds
Jo drīzi bojā ies.

Alunāna populārzinātnisko rakstu tematika ir ļoti plaša. Viņš rakstījis par latviešu un citu tautu senatni, aizsācis arī vēlāk tik iecienīto latviešu mitoloģijas romantizāciju. Kā atzi-nusi V. Labrence, Alunāns publicējis nozīmīgākos sava laika valodnieciskos rakstus nevis vēsturiskās izpētes, bet tieši valo-das kultūras ziņā atbilstoši sava laika augošajām vajadzībām. Viņš darinājis ap 500 jaunvārdu, tostarp bagātinājis arī huma-nitāro zinību terminoloģiju latviešu valodā. J. Alunāns ir arī viens no pirmajiem, kas latviešu lasītājus vēlas iepazīstināt ar ekonomikas teorijas atziņām. Viņa iecere vēltīt šiem jautā-jumiem visu 4. grāmatu «Sēta, daba un pasaule» nepiepildās, taču daļa no Alunāna ekonomiskajiem rakstiem publicēta «Pē-terburgas Avīzēs», bet pēc J. Alunāna nāves brālis Indriķis nepabeigto manuskriptu 1867. gadā laiž klajā atsevišķā grā-matā «Tautas saimniecība». Šis darbs gan nav patstāvīgs Alu-nāna pētījums; tajā sistemātiski izklāstītas studiju laikā Tēr-batā iegūtās zināšanas par ekonomikas teorijas (jeb politeko-nomijas) pamatjautājumiem. J. Alunāns pievērsies merkan-tilistu, F. Kenē, vācu zinātnieka Sonnenfelsa, Ā. Smita un citu mācībām, kā arī Sensimona, Ovena, Furjē sociālistisko un

komunistisko ideju kritiskam iztirzājumam, parādot šo ideju ekonomisko nepamatotību.

Laikabiedru vidū Alunāns ir ieguvis autoritāti pārsvarā kā dzejnieks. «Atmiņās par tautisko laikmetu» M. Kaudzīte raksta, ka «Sētas, dabas un pasaules» popularitāte tautā ir skaidrojama nevis ar Alunāna populārzinātnisko rakstu, bet ar krājuma ievadā ievietotā čehu dzejnieka F. Čelakovska «Nevis slinkojot un pūstot» atdzejojuma ievietošanu. Plašāka atbalss Alunāna populārzinātniskajiem centieniem Latvijā ir vērojama 80./90. gadu mijā, kad Tērbatas latviešu studenti Letonijas paspārnē atsāk krājuma «Sēta, daba un pasaule» izdošanu, laižot klajā 5.—8. grāmatu.

IZTEIKUMI

Ja Valdemārs jaunlatviešu kustības pirmajā posmā bija tās praktiskā galva un darbīgā roka, tad Alunāns — tās dvēsele. Kam Valdemārs centās radīt reālus pamatus un dot praktiskus priekšnosacījumus, to Alunāns, nacionālu vīziju žilbināts, gribēja tvert gatavu jau aktuālajā momentā. Savienodams sevī racionālistu un fantastu, viņš projektēja latviešu augstskolas dibināšanu; domāja par latviešu zemkopības akadēmiju, kuras vajadzībām Pēterpilī jau vāca herbāriju; paredzēja izdot latviešu konversācijas vārdnīcu. Ar visiem šiem plāniem viņš bija tālu aizsteidzies priekšā toreizējās dzīves īstenībai, taču tie ietvēra jaunlatviešu centienu dziļāko, plašākas sabiedrības vēl neapjausto būtību.

A. Johansons

Kā Kr. Valdemārs bij dzimstošo latvietību sabiedrībai stādījis priekšā ar savu vizītkarti, tā mazu brīdi vēlāk Juris Alunāns ievada izglītotu pasaulē latviešu mākslas dzeju ar savām «Dziesmiņām».

L. Bērziņš

Tieši ar politiku nenodarbodamies, Alunāns kā dzejnieks sava laika sadzīves šaurībā met apziņas brīvības, tautas gara un demokrātisma domas.

R. Egle

DARBI

- Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas. — Tērbata, 1856.
Sēta, daba un pasaule. — Tērbata, 1860. — 1.—3. sēj.
Raksti. — Pēterburga: Gulbis, 1914. — 1., 2. sēj.
Kopoti raksti. — R., 1929—1933. — 1.—3. sēj.
Dziesmiņas. — R., 1981—1982. — 1., 2. d.

LITERATŪRA

Alunāns A. Jura Alunāna dzīve. — Jelgava, 1910.

Egle R. Juris Alunāns // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 2. sēj.

Johansons A. Latviešu racionālisti un folkloristi // Latviešu literatūra: 1. un 2. grām. — Stokholma, 1953.

Latviešu pirmspadomju literatūra: Bibliogrāfisks rād. — R., 1980.

Libermanis G. Jaunlatvieši. — R., 1957.

Ligoņņu Jēkabs. Juris Alunāns. Biogrāfisks raksturojums un rakstu izlase. — R., 1924.

Soņņevs M. Juris Alunāns // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976.

KĀDAS ZIŅAS PAR TO, KĀ TICĪBA UN PRIESTERI CĒLUŠIES (1856)

Pirmus ticības iesākumus atronam pie tautām, kas vēl bērnu kārtā stāv. Šādas tautas — zvejnieki un mednieki — domā, ka viss labums: gaišums, siltums, barība un visas citas vajadzības cilvēkam no paša nākot, lai tas var dzīvot; Dieva gādāšanu un gudru valdīšanu tās neierauga pie šīm lietām. Bet, ja riebiņas lietas ceļā iestājas, tad sāk gudrot, no kā gan šīs lietas var celties un kā no tām varēs izbēgt. Plēsīgus zvērus un ienaidniekus lūkoja pārvarēt, bet pie lietām, kas no neredzamām vainām ceļās, citu neko nezināja darīt kā drebēt un paslēpties. Tā tad šādi ļaudis ļoti izbijās, kad pārkons, briesmīgi ducinādams, kokus un dzīvus radījumus saspārdīja, kad Saule un Mēnesis aptumšojās, kad vētra kokus no saknēm izgāze u. t. jpr. Gan nu zvejnieki un mednieki, pa savām klejjošanām visas lietas it labi uzlūkodami un ievērodami, ātri atgāde, ka kāds lielāks spēks par viņiem valda, kas dažādos dabas notikumos bij sajūtams, bet tie domāja šo spēku ļaunu esam, no kā visa nelaime un viss nelabums ceļoties, jo laimi un visus labus iegādījumus tie savai gudrībai, savam spēkam un savai pašai izveicībai pieskaitīja. Drīz ļaudis arī ievēroja, kas priekš tam notikās, pirms tiem nelaime uzbruka, un kā tie uzturējās, kādas zāles, kādas lietas, kādus rīkus tie pie sevis nese un ar kādiem lopiem un putniem tie ceļā satikās, kad nelaime no viņiem nenovērsēs. Šādām lietām un šādiem iegādījumiem nu pielika īpašu glābšanas spēku un visas sakrātās ievērošanas uzglabāja priekš bērniem un bērnu bērniem. Vecas bābas un nespēcīgie vīreļi, kas no mājām nekustējās, arī savu daļu pielika, šādas no tēviem sakrātās ziņas ar dažādiem raibumiem un pielikumiem izpušķodami. Tā tad cēlās it smukas pasaciņas par velnu un jodu, par pūķiem un murgiem, par vilkačiem un lietuveniem, par raganām un mošķiem un vēl par citām brīnumu lietām. Deļ šādām pasaciņām vecīši ātri cēlās godā. Nu citi vēl

teicēs, ka tie ar ļauniem gariem apeļjoties un no tiem savādu spēku dabūjot cilvēkus un lopus dziedināt un nelaimi novērst. Tāpēc visi savās bēdās meklēja palīgu pie šiem labdariem un šīm labdarēm.

Ar lauku kopšanu ļaudis arī ticības lietās gāja soli uz priekšu. Ja zvejnieks un mednieks šinī vidū nedabū pārtiku, citā otrā dabū jo vairāk. Tā vis nav ar arāju, kas pie zemes pieslēgts. Ja labība nepaaug un lopi izsprāgst, tad posts jo ātri iestājas. Tāpēc arājs vienumēr, rūpēdamies uz saviem laukiem un lopiem, lūko — viņam grūtāk jāpūlējas un vairāk jāgādā, pirms pie augļiem kļūst. Tā tad nu saprotams, ka arājs labprāt arī vēlējas, lai tam kāds palīdzīgs spēks pie rokas stāv, ka arājam saule daudz miļāka nekā zvejniekam un medniekam, un arī saprotams, ka arājs uz savu pašu varu un savu pašu gudrību, saprašu un izveicību tā vis nevar paļauties kā zvejnieks un mednieks; jo arājs redz, cik allaž visi pūliņi pie lauka darbiem bez augļiem paliek un sēja nīcin iznīkst, kamēr dažu reizi atkal lauki, par kuriem nemaz nerūpējas, jo ražīgu labību izaudzina. Te nu atzīne, ka līdz ar ļauniem gariem arī labi gari esot, kurus allaž pielūdze un sev laipnus lūkoja uzturēt. Pie tam bij upuri derīgi, tas ir, pateicības dāvanas priekš neredzamiem labdarītājiem. Īpaši svētās vietās, kur domāja kādu dievu mājojam, uzcēla šā dieva bildi. Šāдай bildei līdzāški uzcirte altārus, kur upurēja, un drīz arī cēlās svēti nami, kur paši dievi iekšā mājaja.

Bet dievu nami nevar bez priesteriem būt. Tā tad jau agri, agri atronam priesterus. Paši pirmie priesteri bij māju tēvi, kā ļaudis, kas vecuma dēļ par citiem bij gudrāki un sev vairāk zināšanas iekrājuši. Kad ļaudis sāce izplatīties un pa ciltīm izšķirties, tad tas bij priesteris, kas ciltī bij vecāks. Pēcāk priesteru amats mantojās no tēva uz dēlu, tā ka īpaša priesteru kārtā cēlēs. Ar laiku priesteri zināja uz dažādu vīzi pie ļaudīm godā iecelties. Vispirms viņi mācīja, ka tiem, kas dieviem jo tuvu stāv, no darba vaijagot būt atsvabinātiem. Uपुरēšanas, ar ko citkārt pats varēja dievus pielabināt, nu tik caur priesteriem vien notike. Savām mācībām priesteri lūkoja palīgā nākt ar stāstiem, kā pasaule cēlusies, kādi dievi un gari esot, kā tie ar viņiem apeļjoties, kā ļaunus pēcgalā mūžīgā postā iegrūž, bet labus aplaimo. Tad ļaužu sirdis arī zināja satricināt ar stāstiem par nākošu dzīvi, ka cilvēku dvēselēm pēc dzīvības esot tūkstošus gadus jāklīst, kamēr tīras un šķīstas paliekot, voi nu dzīvos, voi nedzīvos radījumos staigādamas, un ka elle esot tā vieta, kur ļauni gari bezdievīgas dvēseles sērains cepļos cepot, vārot, sutinot, brucinot un vēl citādi mocot. Jo pilnīga dieva kalpošana palika, jo vairāk priesteru gods auga un jo vairāk viņiem mantas sakrājās. Pirmniekus no visa tā, ko zeme izaudzināja, un desmito graudu vaijadzēja priesteriem nodot. Kāda vara priesteriem pār ļaudīm bij, to var no tā re-

dzēt, ka ir tagad vēl mongoļu pagāns savam priesterim labprāt atvēl savu ēdienu un dzērienu, savu namu, cieti cerēdami, ka caur to jau iemantos labāku dzīvi debesu valstībā.

Mājas Viesis. — 1856. — Nr. 16.

DABA UN SKUNSTE (1857)

Kas prātu grib cilāt un no māņu saitām atsvabināties, tas lai ar dabu iedraudzējas: tur dabā viņš savu garu brinišķīgi atspirdzinās, tur arī viņa vājām acīm jauna, labdarīga un jo spoža gaisma uzausīs, tur arī viņa sirdi visādi iepriecinās. Tāds vis nebīsies no ugunīgiem pūķiem, kas pa gaisu skraida, nedz no liesmiņām, kas pa purviem un kapsētām lidinās, labi zinā-dams tās vainas, no kā šīs lietas ceļas. Tāds, iepazīnies ar dabas likumiem, arī nesatrūksies, kad asiņu lietus līst, kad glāze piepeši pārplīst vai kad, kapu aizberot, dziļi no apakšas dobi ierības. Nekāda astaina zvaigzne tādām nedara briesmas. Caur dabas saprašanu cilvēks valda pār dabas spēkiem. Garaiņi cilvēkam der par spārniem pa dzelža ceļu, elektrība par rīku, ar ko viņš savas domas var acumirkļi caur telegrāfu dot citiem zināt; vēji un ūdeņi kalpo prātīgam cilvēkam pie sudmalām, kuģiem un citām mašīnām. Visur, kur vien mēs acis griežam, visur dabas zināšanas ir vajadzīgas lietas: tās mums piepalīdz pie māju kopšanas, pie lauka darbiem, pie visu darbu pārlabošanas, pie mantu vairošanas, pie dzīvības un veselības, ar vārdu sakot: nekas nevar zelt un labus augļus nest bez dabas saprašanas. Kā nu ikviens dabā var gudrību smelties, tā arī daba ir neizmērojama lieta un turklāt daždažādi savā starpā savienota. Aplūko tik Sauli. Tā mums, pie debesīm tik spoži mirdzējama, izliekas ļoti maza, un tomēr tā tik varen liela, ka iekš viņas, ja tā būtu tukša izdabota, mūsu Zeme varētu vēl tur pat savu ceļu notecēt, nekur nepiedurdamies, jebšu viņa 50 tūkstošas jūdzes no Zemes atstatu ir. Niecīgs cilvēciņš, ar Sauli salīdzināts, gluži pazūd. Un tomēr cilvēks atkal ir milzenis, ja to ar lāsniķiem [baktērijām, infuzorijām] salīdzina, kas tūkstošas miljonu reizes esot mazāki par smilšu graudu. Ir cilvēku darbi ievērojami. Cik mūsu prāts nepacilājas, ieraugot baznīcas, pie kurām vairāk gadu simteņi pagājuši, pirms tās nāce gatavas. Turpretī ir tādi cilvēku darbi, kas, mazi jo mazi, rāda mazumu skunstes. Tā tad Drēzd[en]ē atronams ķiršu kauls, kur 180 cilvēku ģīmi uzgriezti (cik lielas gan te būs acis un degons!). Cits otrs skunstnieks taisījis no pipara grauda dozi, kur 1200 citas dozītes sagājušas iekšā, ko pats bij no kaula taisījis, jebšu katrai no šīm dozītēm vēl bijuse kājiņa un apzeltīta mala. Tādus pašus brīnumus rādījis cits skunstnieks Parīzē. Bijuši zelta rati, kur kučers uz buka un divi kungi iekšā sēdējuši, tomēr tas viss tik mazs, ka viena pate blusa varējuse ratus aiz zelta ķēdītes aizvilkt!

Mājas Viesis. — 1857. — Nr. 39.

LATVIEŠU VALODA (1858)

Pa daļai par atbildi uz to rakstu: «Lieciet vērā»,
«Mājas Viesi» 1858. g. Nr. 16

Valoda ir brīnišķīga lieta. Kā kāds neredzams spēks viņa pārvalda cilvēku domas, prātu un sirdi. Lai draugs ar draugu saietas, lai jauneklis līgavu apsveicina, lai tēvs dēlu pamāca, lai meita ko no mātes izlūdzas, visur tas viss notiek caur valodu. Un ja mēs labi apdomājam, kas cilvēku īsti izšķir no lopiem? Vai taisna iešana uz divām kājām? Ir ērmnieki (affes) māc iet uz divām kājām, ir lāčus izmāca dancot, suni sēdēt, un tomēr tie nebūt nevar pielīdzināties pie cilvēka. Nē, nē, tik valoda, valoda vien cilvēku paaugstina pār lopu. Caur valodu cilvēks nāk pie atzīšanas, caur valodu cilvēks savu prātu vairo, caur valodu cilvēks ar cilvēku sabiedrojas, caur valodu ceļas pilsētas un valstis, caur valodu tiesas, skolas un likumi. Tāpēc arī no pašiem veciem laikiem ļaudis turējuši valodu par paša Dieva svētu dāvanu, kas cilvēkus visādi aplaimo. Tiešām, tā valoda, kurā mēs, bērni būdami, papriekš runājām un papriekš savu prātu uz Dievu cilājām, ikkatram arvienu būs svēta. Un, ja mēs kādu dzirdam ar mums vienu valodu runājam, tad mēs viņu apsveicinām kā mīļu tautas brāli, mūsu sirdis vairāk mīlībā uz viņu sasilst un mēs viņam labprāt palīdzam, ja viņš ir bēdās. Tāda svēta lieta valoda būdama arī arvien no tautas, kas to runā, godā un cienā turēta. Gan ļaudīm visu var paņemt, ko paši iekrājušies, bet no Dieva dotu valodu neviens nespēj tiem atraut.

Tagad šinīs dienās par Latviešu valodu daudz rakstīts. Ļaudis gudrojuši un izgudrojuši, ka Latviešu valoda esot arāju valoda. No šīs lietas viņi tālāk sprieduši, ka Latviešu valoda esot jāaizmirst. Tiešām, gudri jo gudri vīri šie spriedēji!!! Tik skāde, ka tās pierādīšanas, ar ko viņi savas praviešu ziņas grib apstiprināt, mums izrādās ļoti brīnišķīgas, ja ne no gaisa grābtas. Viņi saka: Latvieši esot negatavas miesas auglis, un tāpēc tiem esot jāaizmirst! Ak, pasaulīt, cik smalki mācīti ārstes (vecās mātes) šie pravieši ir! Viņi pie katras Latviešu dzemdētājas klāt bijuši un izoņņājuši, vai miesas auglis tai gatavs vai negatavs!!! Citi saka: Austrālijas tautas izmirstot, tāpēc Latviešu tautai arī esot jāaizmirst. Atkal ērmīga tulkošana! Tādā vīzē tulkojot, arī varētu teikt: suns zaķi noreij, tāpēc lācim jāmirst. Vēl mēdz daudzināt: arāji būšot mūžam, kamēr pasaule pastāv, bet kur tas stāvošs rakstīts, ka tādēļ arvien vajagot būt Latviešiem? Tavu brīnumu! Tāpat var prasīt: kur rakstīts, ka Vāciešiem, Krieviem, Francūžiem un Angļiem arvien vajaga būt? Grieķi un Romnieki bij varenas tautas un tomēr nozuda, vai tad šīs tautas vien mūžīgi dzīvos? Joprojām stāstās: Latvietis, gaismā vests caur landkartēm utt. un pie tā runādams lat-

viski, sevi jūt tā kā atstātu. Voi Vācietis, tik pa vāciski runā-dams un pa franciski nemācēdams, arī sevi jūt atstātu? Bet to mēs zinām, ka tauta, kamēr tā savu valodu tur godā, vēl nav pazudusi. Vāciešu ķeizers Otons I, kas ap 940. gadu valdīja, tos lika lielā kaunā un apsmieklā, kas nemācēja Romnieku va-lodu, bet tik pa vāciski runāja. Voi nu visi Vācieši ņēmās mācī-ties Romnieku valodu? Kas to dos! Tie savu tēvu valodu kopa un godāja. Un pēcāk, kad Vāciešu valoda jau bija izkopta un pilnīga, Vācēmē bij mode cēlusies, ka augstās kārtas tik pa franciski runāja, un arāji vien ar dažiem amatniekiem turējās pie Vāciešu valodas. No visām šīm runām mēs redzam, ka tie iemesli, ka Latviešu valoda drīzi jo drīzi beigsies, ir tik tuk-šas grabēšanas. Zināms, mūžīgi arī Latviešu valoda vis nedzī-vos, bet tāpēc vis nevar teikt, ka tā drīzi jo drīzi izmirs.

Daži varbūt nu vaicās: kāpēc tad tādas blēņu vēstes vēl pasaulē laiž? Redziet, tāpēc, lai ļaudis priekš Latviešiem nekādas lāgas grāmatas neraksta, tā ka Latvieši caur savu tēvu valodu nevar piekļūt pie atzišanas. Jo kas gan ies labu grāmatu sarakstīt, ja domās, ka viņa pēc īsa laika būs nesaprotama un nederīga. Tad arī caur tādām izpaustām valodām lūkoja pagūt, lai Latvieši paši no sevis kaunas, tā ka tie, pie gaismas nākuši, pavisam no Latviešiem atšķiras. Pa daļai šīs skolas arī izde-vušās. Jav tagad dažs Latviešu tēvs savam luteklim no mazām dienām galvā iekalda, ka Latvieši esot muļķi, rezgaļi un pē-dīgie ļaudis, ar kuriem apieties jākaunas. Tāds dēliņš ienāk skolā, kur iemācās pa vāciski runāt, un nu — ko gan domājiēt, ko viņš dara? Viņš saka: es esmu Vācietis, es caur Vāciešu valodu un grāmatām esmu citu dabu pieņēmis. No Latviešiem tāds nebūt vairs negrib zināt, viņš tos smādē un ķēzī, kur un kā vien varēdams. Un ko Latvietis, kas nemāk pa vāciski, šādam Latvietim pretī dara? Viņš saka: bauris bijis, bauris esi! Tādā vīzē šādas melšas starp Latviešiem izkaisa ienaida sēklu, kas tiešām labus augļus nenes un kas tik uz to der, Latviešu neslavi caur Latviešiem pašiem tālāk pa pasauli izplatīt. Tāpēc mūsu padoms ir šāds: turiet savu tēvu valodu godā un cienā un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās. Turklāt nesmādējiēt vis citas svešas valodas, sevišķi Vāciešu valodu iemācīties, bet, tās iemācījušies, arī nekaunaties joprojām būt īsti Latvieši. Tad Latvietis savu tautas brāli, kas pie gaismas nācis, vairs ar greizām acīm neuzlūkos, bet ar to leposies, ka no viņu starpas arī mācīti, slavējami vīri ceļas; tad mācīti Latvieši vairs savus tautas brāļus nesmādēs, bet tos lūkos arī pie gaismas vest, tad gaisma Latviešu starpā ātri pieņemsies, tad Latvieši tiks go-dāti arī no tiem, kas tagad tos var tik smādēt vien, tad arī beidzot zudīs tās pasacīņas, ka visiem, kas Latvieši ir, arī vai-jaga būt zemniekiem. Jau tagad daudz no latviešiem ir kungi, ar laiku vēl vairāk būs. Tiešām smeijamas tās domas, pēc

kurām visi tie, kas pa vāciski māc runāt, esot par kungiem saucami, kamēr tie, kas pa latviski runā, esot zemnieki. Tādā vīzē dažu plunduri tagad ciena par kungu, kamēr dažu goda vīru nosauc par «mužiku». Voi pareizi darīts? Voi valoda cilvēku taisa par kungu jeb vai tikums?

Mājas Viesis. — 1858. — Nr. 19.

SĒTA, DABA UN PASAULE

Pirmā grāmata

Pats lielais spēks pie cilvēka ir prāts
Un zināšanas; kas to ienīst, tāds
Jo drīzi bojā ies.

Cienījamie lasītāji!

Nevis slinkojot un pūstot
Tautu labā godā ceļ,
Nē, pie prāta gaismas kļūstot,
Tauta zied un tauta zeļ.

Ja ikviens tik zemē sētu
Vienu graudu veselu,
Kas tad izskaitīt gan spētu
Zelta kviešu krājumu.

Bet, kas lielīdamies pārdot
Ved uz tirgu pelavas,
Tas kā pelus, vējam ārdot,
Zūd no ļaužu piemiņas.

Ja kādam rakstu mācītājam var ticēt, tad tagad Latviešu grāmatas kā sēnes pēc maiga lietutiņa ceļas. Mēs gan no sirds priecātos, ja tas tiešām tā būtu, jo tad starp lielu pulku arī tādās grāmatas atrastos, kas ļaudīm īsti derīgas pie prāta apskaidrošanas; bet tā nu mums smagi jānopūšas, ieraugot to bezgalīgu tumsību, kas visās vietās vērā ņemama. Skolas pie mums šimbrīžam vis netrūkst, bet ko tas līdzi, ka tās ir bez tādām grāmatām, kas ne tikvien sirdi, bet jo vairāk vēl prātu paspēj uzkopt. Lai tik acis uzmet uz mūsu skolām priekš ļaudīm, un drīzi pārliecināsies, kādas bēdas tur ir. Skolnieks jeb skolmeistars allaž ir teicams vīrs, kam savs amats rūp un kas no visas sirds, cik vien spēdams, uz to dzenas, savus viņam uzticētos skolēnus pie atzišanas un pie saprašanas vest, bet viņš neko nepaspēj, tāpēc ka pašas vajadzīgas skolu grāmatas trūkst. Ģeogrāfija jeb zemes aprakstišana, istorija jeb pasaules stāsti,

aritmētika jeb skaitļu skunste, planimetrija jeb izplatījumu mērošana, dabas stāsti un dabas mācības, gramatika jeb valodas saprašana rakstos un runā, tehnoloģija jeb amatu mācīšana — tās visas ir zināšanas, kas visām tautām un visām ļaužu kārtām ir jo vajadzīgas, bet priekš kurām Latviešiem vēl savā valodā grāmatu trūkst. Kā daudz citādi iet ar ļaužu apskaidrošanu un ar ļaužu pamācīšanu citās zemēs! Vāczemē gandrīz priekš katras vajadzības ir īpašas biedrības cēlušās, kas caur darbiem un rakstiem ļaudis pamāca, un sevišķi tur ir izslavētas biedrības priekš lauku kopējiem, kur lielkungi ar arājiem kā brāļi kopā sanāk un par dažādām vajadzībām un par dažādām pārlabošanām pie lauku darbiem un pie māju būšanas sarunājas. Ir pie mums tagad dažas biedrības ceļas un ar dažādām ziņām un pārlabošanām pūlējas, bet viņas paliek bez augļiem, tāpēc ka īpaši tai kārtai, kur šīm pārlabošanām īsti vajadzētu iesakņoties, viņas nemaz nav pieejamas. Jo mūsu biedrības priekš lauku kopšanas, kas no Vācijas biedrībām arī caur to izšķiras, ka viņu locekļi pa lielāku daļu nav mācīti agronomi, savas izmeklēšanas Vāciešu valodā saraksta, ko īstie lauku kopēji nebūt nesaprot. Bet tie, kas pa vāciski runā, labāk tādas grāmatas lasa, kas Vācēmē no gruntīgiem agronomiem jeb mācītiem lauku kopējiem sarakstītas. Tā tad nākas, ka tādas pie mums drukātas Vāciešu grāmatas, tik no retiem kādiem lasītas, skapjos sapel un bez augļiem paliek. Turpretī Latviešu valodā, kur tādas derīgas pamācīšanas jo vajadzīgas, labas grāmatas pavisam trūkst. Paleijas Jānis puslīdz to izstāsta, kā priekš astoņdesmit gadiem Vācēmē ar lauku kopšanu gājis. Bet kur nu no tā laika visas lietas pārlabojušās. No šīm pārlabošanām Latvieši nekur nevar neko dabūt zināt. Ja pēc trīsdesmit un vairāk gadiem kādā muižā sāk laukus uz labāku vīzi kopt, tad viņi to par lielu brīnumu un ģeķību ierauga un nebūt negrib ar tādu pārlabošanu iedraudzēties, kamēr taču svešās zemēs tā pati pārlabošana jau sen, sen pazīstama un labus augļus nesusi. Tāpat arī tās ziņas, ko vecais Stenders savā augstā gudrības grāmatā mums par dabas lietām pasniedzis, tagad jau palikušas visai vecas. Lepvičs savā padoma devējā mums gan ar jaunākām ziņām par dabas lietām un par lauku kopšanu pamāca, bet grāmata maz tiek lasīta; ļaudīm taču būs savas vainas, kāpēc viņi šo grāmatu tik maz ciena. Ko nu vēl abas Latviešu avīzes par dabas lietām un par lauku kopšanu stāsta, tas gandrīz nemaz nav pieminams. Jelgavas Latviešu avīzes, kā jau Baznīcas avīzes būdamas, strādā priekš sirds, nevis priekš prāta. Mājas Viesis nu gan apņēmies barību priekš prāta dot, bet savu apsolišanu maz izpilda un arvien vēl labprāt pie misionēs ziņām turās, kas taču pēc patiesības īsti Jelgavas Baznīcas avīzei piekrīt. Turklāt ir Baznīcas avīzes, ir Mājas Viesis, ļoti mazi būdami, ļaudīm nevar vis tik barības pasniegt, cik vajadzīgs. Tā tad mēs

redzam, ka pie mums ar grāmatām, kam priekš pamācīšanas būs derēt, vēl ļoti plāni iet. Kā turpretī gluži otrādi ir Anglijā. Ļaudis tur, caurcaurēm ņemot, vēl mazāk mācīti nekā pie mums; liels pulks nemāk ne lasīt. Tomēr zināšanas un, proti, dabas zināšanas (un tie labumi, kas no tām ceļas), citur nekur nav pie ļaudīm tā pieņēmušās un iesakņojušās kā pie Angļiem. Bez tam, ka pie Angļiem visas zināšanas lēti saprotamā valodā saraksta, tā ka viņas ne tikvien mācītiem vīriem pieejamas, bet arī tādiem saprotamas, kas paši vēl maz vien mācījušies vai skolā nemaz nav bijuši. Tur arī īpaši priekš ļaudīm lētas grāmatas saraksta par dažādām zināšanām un gudrībām. Nekur kapeiku grāmatas (*Pfennigmagazine*) ar dažādām pašmācīšanām tik daudz neatradīs, cik pie Angļiem. Liels pulks jo mācītu vīru arvien ar to pūlējas, visu to, ko zināšanas pa visu pasauli izgudrojušas un no jauna ko izgājušas, ļaudīm tādās lētās grāmatās darīt zināmu. Līdz ar pamācīšanu caur rakstiem ļaudis arī lūko pamācīt caur vārdiem. Nekur nav tik daudz biedrības, kas derīgas zināšanas ļaužu starpā izplata. Pašās mazās pilsētās atronamas biedrības priekš amatniekiem un priekš lauku kopējiem. Amatnieku biedrībās ir īpaši kambari, kur kāds mācīts virs klausītājiem dažādas zināšanas izstāsta, un atkal īpaši kambari, kur dažādi muduļi uzglabāti, kas uz to der, šādas pamācīšanas caur parādīšanām izskaidrot un taisīt jo saprotamas. Bez šādām lasīšanām, ar ko īpaši skolnieki ļaudis pamāca, pie Angļiem arī ir sanācšanas, kur cits citu lūko pamācīt. Kā pie mums ļaudis, gribēdami izlustēties, iet teātri vai komēdijas namā, tā Angļi ar tādu pašu prieku iet uz tādām lasīšanām, kur kāds mācīts virs dažādas dabas lietas izstāsta un caur izmēģināšanām iztulko, tik ar to starpību, ka pie mums par teāteru nauda jāmaksā, kamēr Angļu ļaudis lasīšanas par dabas lietām dabū par velti. Šādās lasīšanās brīžam magnētismu, brīžam elektrības dažādus spēkus iztulko un parāda, brīžam dažādas lietas caur vairojamu glāzi rāda un izstāsta, brīžam atkal par gaismu un siltumu runā u. t. jpr. Un šādās lasīšanās klausītāji nav tik vīri vien, bet arī sievas un meitas, sirmgalvji un jaunekļi, bagāti un nabagi. Kad tādā biedrībā ienāk, kur dabas zināšanas izskaidro, tad tīri jādomā, ka baznīcā atronas.

Ja nu šī grāmatiņa ciknecik uz to būs piepalīdzējusi, ka zināšanas ļaužu starpā vairojas, tad rakstītājs ar apmierinātu sirdi spalvu pie malas liek, redzēdams, ka viņa artavs vis nebij zemē parakts un pazudis, bet ka viņš savus augļus nesis, un tik to vien vēl rakstītājs vēlētos, ka ir citi vīri, kam prāts gaišāks nekā viņam, savu prāta sveci vis neliktu apakš pūra, bet celtu uz galda, tā ka viņa visiem par svētību spid. Latvieši tagad mostas no ilga miega, viņi kāriģi pēc gaismas un atziņas, un jav mēs tos laikus esam piedzīvojuši, kur Tērbatas augstā skolā jeb universitātē gadu no gada vairāk nekā četr-

desmit Latviešu jaunekļu ar dažādām zināšanām pūlējās. Šo vēsti dzirdēdams, varbūt dažs tautas brālis priecāsies, savā prātā domādams: Ja tik daudz Latvieši par mācītiem vīriem paliek, nu, tad viņi savus brāļus arī varēs pie gaismas vest. Simbrīžam šis cerības vis neizpildās. Jo jūs, Latvieši, paši pie tam esat vainīgi, ka jūsu mācītiem dēliem kauns par Latviešiem turēties un ka viņiem nebūt netik ko priekš Latviešiem strādāt. Jums gan patik kādu jauku grāmatu lasīt, bet, ja Jūsu mācīti dēli priekš Jums kādu patikamu grāmatu grib sarakstīt, tad Jūs par to ļaunojaties un sakāt, vai viņiem nav cita labāka darba, kā ar tādiem niekiem pūlēties. Bet paši savus dēlus uz to pasukubināt, lai viņi savu tēvu valodu mācās un kopj, to jau Jūs nebūt negribat darīt. Jūs to turētu par lielu apsmieklu, ja Jūsu skolotais dēls ko pa latviski rakstītu un nevis pa vāciski vai pa franciski. Caur to nākas, ka Jūsu mācītie dēli to ar tur par kaunu, ka viņiem tādi vecāki, kas nemāk pa franciski runāt, bet kas tik pa latviski vai lauzīdami arī pa vāciski runā. Tiešām tīri jābrīnās, cik pārgrozīti vēl daži ļaudis ir. Viņi godu tur par kaunu un kaunu par godu! Un caur šo kaunu kauna galā Latvieši sev pašiem par kaunu paliek tādā tumsībā, kādā priekš tūkstošiem gadiem bij. Tomēr ne visi Latvieši tik aplami. Atronami vēl diezgan tādu Latviešu, kādiem pēc patiesības visiem vajadzētu būt, proti, kas to tur par godu, ka viņi — jebšu viņu vecāki nav mācīti ļaudis un jebšu viņiem pašiem lieli pūliņi bijuši — tomēr caur gaišu prātu un maz naudas to pašu panākuši, ko citi, par kuriem vecāki tūkstošiem rubļus izdod. Un šādi Latvieši arī netur par kaunu ko priekš saviem tautas brāļiem rakstīt, un tā tad mēs varam cerēt, ka šīs grāmatas rakstītājs nebūs viens, kas priekš Latviešiem rakstījis, un ka tāpēc drīzumā vēl citas šādas grāmatas Latviešiem par svētību no Latviešiem tiks gaismā laistas.

Tērbatā, 22. augustā 1859. gadā.

Sēta, daba un pasaule. — 1. gr. — 1860. — III—VIII lpp.

IZTULKOŠANA NO KĀDIEM SVEŠIEM VĀRDIEM, KAS PĒTERBURGAS AVIZĒS NO 1862. GADA ATRONAMI (1862)

Demokrātija ir ļaužu valdīšana jeb tāda valsts, kur lielākā daļa no ļaudīm savu gribu ieceļ par likumu; demokrāti ir ļaudis, kas pie tā turās, ka visiem pavalstniekiem priekš likumiem vajaga vienādiem būt. Ziemeļamerikā ar demokrātiem saprot ļaudis, kas valdīšanas varu no visas valsts grib pamazināt un turpretī katrai īpašai valstei lielāku varu dot; viņiem pretī ir republikānieši, kas valdīšanas varu no visām savienotām valstīm grib vairo, bet no īpašām valstīm pamazināt.

Elements ir 1) grunts lieta, no kā citas lietas vairs nevar nošķirt; zelts ir elements, turpretī misiņš vis nav elements, jo viņš nav vienkārtīga lieta, bet no vara un alva salikts; 2) grunts gabals kādā zināšanā.

Ideja ir 1) apcerēšana no tādas visaugstākās lietas, ko galvā var izdomāt, jebšu ar acīm nevar redzēt, kā tiklība, brīvība, patiesība u. t. jpr.; 2) garīga aplūkošana. Kas zirgu reiz redzējis, tas, jebšu pie zirga klāt nebūdam, savā garā tomēr varēs zirgu skatīties un viņa īpašības uzrādīt, un tā mēs sakām, ka viņam ir ideja no zirga.

Literatūra ir rakstniecība jeb visi raksti kopā, kuros ļaužu pūliņi priekš prāta apgaismošanas un sirds uzkopšanas atrodami, visvairāk ziņu krājums par tautas dziesminiekiem. Katram laikam, katrai tautai un katrai gudrībai ir sava īpaša literatūra.

Materiālisms ir mācība, ka visas lietas un pārgrozīšanas dabā un atzīšanā caur to notiekās, ka tās vismazākās daļas jeb atomi, no kā lietas saliktas, mainās un grozās un ka priekš šīs pārvēršanās no miesīgām lietām nemiesīgi spēki vis nav vaijadzīgi. Tāpēc materiālisms liedz, ka kāds nemiesīgs gars ir pasaules valdītājs.

Politika ir gudrība, kas izmeklē, kādā vīzē un kādā ziņā valsts var pastāvēt, kādam mērķim valdīšanai būs pakaļ dzīties un caur kādām lietām valdīšana šo mērķi var panākt.

Politikis jeb politiknieks ir 1) vīrs, kas augstā valsts dienestā stāv; 2) vīrs, kas labprāt par valsts notikumiem ziņas iekrāj jeb par tām sarunājās.

Republika ir tāda valsts, kur augstākā valsts vara ir tautas vai kādas ļaužu kārtas rokās, kas valsti valda caur tiesām un īpaši ieceltiem priekšniekiem, ko par prezidentiem, konzuliem u. t. jpr. sauc.

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — V—VIII lpp.

VALSTS JEB TAUTAS SAIMNIECĪBA

(Politīga ekonomija)
(1862)

Cienījami lasītāji! Manta ir tā lieta, pēc kā visi ļaudis dzenās. Kā vilks pēc laupījuma, tā ļaudis pēc mantām kāro. Neskaitāmas sūdzības pie tiesām ceļās mantas dēļ vien. To vērā ņemot, vaijadzētu domāt, ka manta tiešām ir tāda negantniece, tāda ļaužu samaitātāja, par kādu tā allaž nosaukta. Tas nu gan tā vis nav. Proti, mantas pie cilvēka dzīvības ir ļoti vaijadzīgas. Caur mantām cilvēks spēj savu dzīvību taisīt jaukāku un tāpēc arī ilgāku mūžu dzīvot. (Bagāti ļaudis, caurcaurēm ņemot, mūžu no 10 gadiem ilgāk dzīvo nekā nabagi ļaudis.)

Turpreti bez mantām cilvēks savu dzīvību ne septiņas dienas nevilcinās. Tāpēc cilvēki, savu dzīvību mīļodami, kas tiem no Dieva uzticēta, arī mantas mīlo. Dzīvība un mantas ir neatšķiramas lietas. Šīs mantas sagādāt, iedabūt cilvēks var tik caur darbu. Cilvēks, nepiekusis strādādams, mantas pelna un mantas izbrūķē. Šādu pastāvīgu mantu pelnīšanu un mantu izbrūķēšanu sauc par saimniecību (*Wirtschaft*). Katrs cilvēks šādā vīzē, mantas caur darbu pelnīdams un mantas pie darba izbrūķēdams, ved savu saimniecību. Bet cilvēks viens pats, no citiem atšķīries, uz ilgu laiku nevar pastāvēt: viņam biedrībā ar citiem kopā jādzīvo. Biedrības ir dažādas, tomēr kronis visām biedrībām ir «valsts» un «tauta». Valsts ir ļaužu biedrība, kas savas rektas un tiesas ar varu sarga. Arī valstei un tautai ir sava saimniecība, kas no ļaužu saimniecībām tik lielumā izšķiras; dažas lietas, kas cilvēka saimniecībā ir svešas, tautas saimniecībā ieņem godājamu vietu, kā ceļi, karaspēks, kreposti (cietokšņi. — *A. P.*) u. t. jpr.

Katra saimniecība dibinās uz darbu. Tāpēc jau no veciem laikiem sapratīgi vīri lūkojuši darba dabu izmeklēt. Viņi savus gudrības krājumus īpašā mācībā noguldījuši, ko par valsts jeb tautas saimniecību sauc un priekš kuras svešvārds ir «politīga ekonomija», t. i., mācība par valsts nama turēšanu. Šī tautas saimniecība, kā mēs redzējam, izdod mācības par darba būšanu. To dzirdēdams, dažs labs varbūt domās, tā ir nieka, blēņu mācība, jo kas gan pats nezinās darba būšanu? Ko tur vēl tik daudz izmeklēt! Liec rokas pie darba, un tu zini darba būšanu! Tomēr darbs nav vis tik prasta lieta, kā dažs no jums domā. Darba izzināšana ir it liela gudrība, uz kā tautu un valstu nabadzība un bagātība dibinās. Dažs labs un daža tauta no bērna dienām līdz lielam vecumam grūti strādā un tomēr nabadzībā paliek, tāpēc ka viņi darbu būšanu neprot. Cits otrs atkal daudz vieglāki strādā un tomēr mantā iekuļās. Tas caur to nākās, ka viņš strādā darbus, kas vairāk lonē. Pie katra darba trīs lietas vērā ņemamas: vieta, kur strādā, lieta, ko strādā, un spēki, kas strādā. Pie darba vietas vien kas še viss nav apdomājams! Kalni un lejas, mikls un sauss gaiss, karstums un aukstums, upju tuvums un ūdeņu atstatums, pilsātu klātums un pilsātu tālums, trekna un liesa zeme, ļaužu biežums un ļaužu plānums, ceļi u. t. jpr.

Nu nav vis vienalga, kurā katrā vietā darbu strādā; daža vieta pie vienādiem pūļiem vairāk, daža mazāk peļņas piešķir. Kuras tās ienesīgas vietas ir, pār to mums ziņu dod tautas saimniecība. Vēl daudzkārtīgākas ir tās lietas, ko strādā. Varbūt jūs tās dažādās pastrādāšanas varēsiet pie vārda piesaukt, kas jūs malā visas padarāmas. Bet jums galva reibtu, ja jūs dzirdētu visus vārdus no darbiem, kādi pasaulē tiek pastrādāti. Cik daždažādi darbi nav pie lepnas pils uzbūvēšanas un ieriktēšanas vien! Kā šie darbi pastrādājami, lai viņi peļņas dod, un

kuri darbi vairāk peļņas piešķir, pār to mums atkal ziņu dod tautas saimniecība, kas arī parāda, kādā vīzē šie dažādi darbi cits citam piepalīdzās vai arī, cits citam skādēdami, pretī stāv. Beidzot, paši ļaudis, kas strādā, tautas saimniecībā tiek apspriesti. Viņa runā par to, ko verdzība un brīvība, ko drošība un nedrošība, ko mācība un glupība, ko tiklība un palaidnība, ko bagātība un nabadzība pie darba paspēj. Se stāsta, kādā vīzē nabagi kopjami, caur ko lones ceļās un kritās un kā viņas starp strādniekiem pārdalās. Se arī pieder dažas lietas, iestādīšanas (dibinājumi. — *A. P.*) un biedrības, kas uz to der, darbu pašķirt, kā naudu, ceļi, bankas, kredīts, akcijas, asociācijas, skolas u. t. jpr. Tad tautas saimniecība stāsta par ļaužu iekšīgām vajadzībām, par ienākšanām un izdošanām, par dzimšanām un miršanām u. t. jpr. Beidzot, tautas saimniecība runā par mesliem, par muitu un par nodošanām, kādi pavalstniekiem jānes, kādā vīzē viņi izceļami un pār pavalstniekiem pārdalāmi, u. t. jpr. Ar vārdu sakot, tautas saimniecība visu apspriež un pārrunā, kam tik tas vārds «manta» piekrit, lai nu šī manta parādās kā parādīdamās, vai nu gruntos un zemē, vai pastrādājumos, vai rektēs un brīvēstībās u. t. jpr.

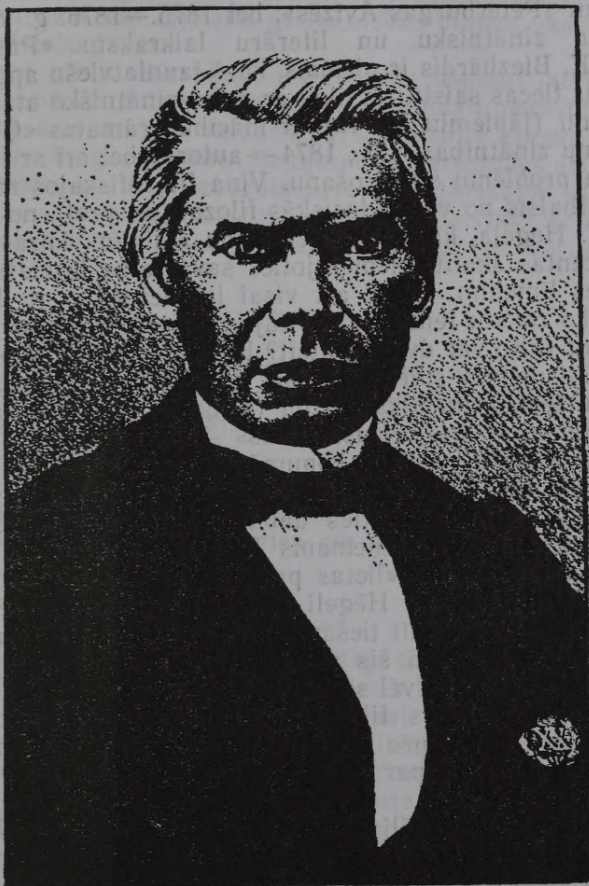
Tautas saimniecība savas mācības par mantām un darbu dibina uz dabas likumiem, kas nav šķobāmi un grozāmi, uz dabas likumiem, kas pārkāpējus uz karstām pēdām pie mantām soda. Visas valdīšanas savas dažādas pārgrozīšanas pie pašas valsts pastrādā pēc šiem dabas likumiem, ko tautas saimniecība izmeklējuse un par patiesību atzinuse. Tāpēc arī visas apgaismotas valdīšanas tautas saimniecību lielā godā tur, priekš kuras visās univērsitētēs ierāda īpašus mācāmus katedrus jeb krēslus, lai jauni ļaudis ar šīm jo vajadzīgām gudrībām var iepazīties un pēcāk, valstei dienēdami, lieti derēt. Bet tautas saimniecība un visu vairāk mācība par darbu nepieder vis univērsitētēm vien —, nē, visām ļaužu kārtām vajaga viņas mācības zināt. Tāpēc ar Vāc zemē, Francijā un Anglijā ļaudis ne tikvien grāmatās iepazīstās ar tām ziņām, ko tautas saimniecība māca, bet arī jau ļaužu skolās ar šīm ziņām iedraudzējās. Angļu tauta, kas tā bagātākā pasaulē, zināms, šo mācību par darbu vairāk cienī nekā visas citas tautas; angļu gudrais Ādams Smits ir, tā sakot, darba izzināšanas iecēlējs; angļiem ir vairāk nekā 4000 skolas un it jaukas grāmatas, kur šo mācību par darbu māca darba strādātājiem un amatniekiem.

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — Nr. 18.

Filozofisko uzskatu raksturojumu devusi *A. Priedite*. Materiālus sagatavojuši *A. Priedite* un *M. Sočņevs*.

KASPARS BIEZBĀRDIS

Kaspars Biezbārdis (1806—1886) ir viens no pirmajiem latviešu zinātniskās domas veidotājiem un filozofisko atziņu paudējiem no pašu latviešu vidus, jaunlatviešu kustības dalībnieks un publicists, ievērojams valodas reformators.

K. Biezbārdis

K. Biezbārdis dzimis Pavasara pagastā netālu no Slokas. Augstāko izglītību viņš iegūst, studējot Tērbatas universitātes pedagogiski filozofiskajā seminārā (1823—1826), bet lielu daļu sava radošā mūža Biezbārdis veltī arī pilnīgi patstāvīgām valodu, matemātikas un filozofijas studijām. 1832. gadā pēc

pedagoga gaitām Rīgā viņš dodas uz Tērbatu otrreiz, lai papildinātos dabaszinātnēs un it īpaši filozofijā, bet līdzekļu trūkuma dēļ 1838. g. studijas pārtrauc. Turpmākos 20 mūža gadus viņš pavada Igaunijā; strādā Vilandē par skolotāju, vēlāk — par skolu inspektoru.

Sešdesmitajos gados aizsākas K. Biezbārža publicista darbība latviešu presē — tie ir zinātniska satura raksti «Mājas Viesī» un «Pēterburgas Avīzēs», bet 1875.—1876. g. viņš izdod politisku, zinātnisku un literāru laikrakstu «Pasaule un Daba». K. Biezbārdis ir pirmais, kurš jaunlatviešu apgaismības centienus tiecas saistīt ne tikai ar dabaszinātnisko atziņu popularizēšanu (jāpiemin, ka viņš ir mācību grāmatas «Ģeometrija jeb ārumu zinātnība» — R., 1874 — autors), bet arī ar filozofiska rakstura problēmu skaidrošanu. Viņa filozofiskajos rakstos jūtamas atbalsis no vācu klasiskās filozofijas, proti, no I. Kanta, G. V. F. Hēgeļa, kā arī L. Feierbaha atziņām, kuras K. Biezbārdis centās skatīt, piemērojoties sava laika latviešu lasītāja izpratnes līmenim. Tādēļ arī visai ierobežota ir K. Biezbārža filozofisko rakstu tematika, — tajos galvenokārt skarti izziņas jautājumi («Ko var dvēsele atzīt? Kas tai ir spējams?», 1862. g.; «Materiālisms un spirituālisms», 1875. g.), par matērijas un kustības, telpas un laika būtību («Cik liela ir lietu dalāmība», «Matērija un spēks», «Kustēšanās» — visi 1875. g.). K. Biezbārža filozofiskā pozīcija kopumā ir racionālistiska. Meklējot «cilvēcīgai zināšanai īstu, uzticīgu pamatu un drošas robežas», viņš aicina uzticēties dabaszinātnēm un cilvēka prāta spējām; viņam nav pieņemams I. Kanta filozofijas duālisms («lietas par sevi» un «lietas priekš mums» nošķirums), tādēļ K. Biezbārdis līdz ar Hēgeli apgalvo: «Cilvēka dvēsele spēj ar saviem prātiem atzīt tiešām to, kas un kā šis vai tas patiesi ir, un ne tikai to, kā šis vai tas tai liekas, izrādās.» Tomēr K. Biezbārža rakstos vēl saskatāmi spilgti deisma akcenti; viņš aicina nejaukt dabas filozofiju ar moderno dabaszinātnisko materiālismu, kurš, pēc viņa domām, nepiedāvā izsmeltošu atbildi uz jautājumu par dabas, cilvēka un Dieva savstarpējo attiecību būtību.

K. Biezbārža sociāli politiskie uzskati XIX gs. 60. gados sakrīt ar jaunlatviešu vispārējo nostāju, kas kritizē pastāvošo politisko iekārtu Latvijā un prasa ekonomisko reformu attiecināšanu arī uz Baltiju kā Krievijas valsts sastāvdaļu. 1863. gadā K. Biezbārdis Mežmuižas zemnieku vārdā sastāda adresi caram Aleksandram II, kura tika iztulkota kā politiska naida solis pret vietējo baltvācu muižniecību, un Biezbārdis izsūta trimdā uz Kalugas apriņķi. Trimdas gados sarakstīti plašāki apcerējumi par latviešu tautasdziesmām un literatūru (1865), kā arī brošūras vācu valodā «Krievijas Baltijas provinču stāvoklis un īpatnības», «Valodas un izglītības ciņa Baltijā», kurā raksturota vācu aprindu negatīvā loma latviešu garīgo centienu

īstenošanā, u. c. Pie K. Biezbārža plašākajiem apcerējumiem jāpiemin arī viņa pētījums par latviešu senvēstures problēmām «Herodota skuti un mūsu vectēvu cilts stāsti» (1883), kur viņš centies noskaidrot jautājumu par latviešu tautas izcelšanos. K. Biezbārža argumentiem par labu teorijai, kas mūsu senču izcelsmi saista ar senajiem skitiem, ir galvenokārt polemisks raksturs, jo to mērķis ir atspēkot latviešu pārvācošanas nolūkos tendenciozi uzsvērtu latviešu ģermāniskās cilmes skaidrojumu Baltijas vāciešu presē.

Jāatzīmē arī K. Biezbārža ievērojamie nopelni latviešu valodas attīstībā. Viņš ir iedibinājis vēlāk oficiāli pieņemto jauno ortogrāfiju, kas latviešu valodas pareizrakstībā atmeta dubultnieku un «h» kā garumzīmes lietojumu. Atcerēsimies arī Laubes Indriķa teikto, ka K. Biezbārdis savos zinātniskajos rakstos ir pierādījis, — «latviski rakstot, vajag arī latviski domāt, bet ne verdziski turēties pie citas valodas, vārdu pa vārdam pārceļot».

IZTEIKUMI

Kaspars Biezbārdis cieši piedalās pie latviešu progresīvo centienu veicināšanas un parādās kā latviešu pirmais ievērojamākais abstraktais domātājs.

Ligotņu Jēkabs

Biezbārdis pierādījis, ka, latviski rakstot, vajag arī latviski domāt, bet ne verdziski turēties pie citas valodas, vārdu pa vārdam pārceļot.

Laubes Indriķis

Biezbārdis, kaut gan sparīgs cīnītājs pret reakcionāro vācietību, tomēr, no otras puses, jūtās spiests karot arī pret paseklinātā racionālisma konsekvencēm — materiālismu un ateismu, piem., rakstā «Materiālisms un spirituālisms» (Pasaule un Daba, 1875). Pats viņš gan arī stāv uz racionālisma viedokļa, bet jau tāda, kas padziļināts, ejot cauri Kanta un Hēgeļa mācībām, kuras viņš tad arī pirmais latviešos popularizē.

Pauls Jurevičs

DARBI

«Mājas Viesi» —

1862: Cilvēks un lops, kas tiem par starpību (4).

1863: Kāds vārds par dzīves kārtām pasaulē, caur ko un kā viņas cēlušās (26).

1873: Mūsu tautasdziesmas (27).

«Pēterburgas Avīzēs» —

1862: Krievu valstības gada tūkstotis (1); Ko var dvēsele

atzīt? Kas ir tai spējams? (3); Kas zemniekam jāzina (4); Līventāla kungam (24).

«Pasaulē un Dabā» —

1875: Materiālisms un spirituālisms (6); Kapitāls un darbs (10); Mūsu vēstneši (10); Pašība un īpašība (10); Cik liela ir lietu dalāmība (15); Matērija un spēks (18); Kustēšanās (22); Kāds vārds par latviešu valodu un skolām. (24).

Der Sprach- und Bildungskampf in den baltischen Provinzen Russlands. — Bautzen, 1865.

Zustande und Eigentümlichkeiten in den baltischen Provinzen Russlands. — Bautzen, 1865.

Mūsu valoda un viņas rakstība. — R., 1869.

Geometrija jeb ārumu zinātnība. — R., 1874. — 1. d.

Жалоба крестьян имения Межму́йжа Александру II, написанная Биезбардисом совместно с И. Крауклисом в августе 1863 г. // Русский курьер. — 1881. — № 231.

Herodota skuti un mūsu vectēvu cilts stāsti. — R., 1883.

LITERATŪRA

Kaspars Biezbārža dzīves mūžs (autobiogrāfija) // Balt. Vēstnesis. — 1886. — Nr. 199.

Birkerts A. Kaspars Biezbārdis un latviešu izglītības kustība // Latviešu Izglītības biedrības Gadagrāmata. — R., 1911. — 3. sēj.

Johansons A. Latviešu racionālisti un folkloristi // Latviešu literatūra. — Stokholma, 1953. — 1., 2. grām.

Laubes Indriķis. Kaspars Biezbārdis // Rota. — 1885. — 4.—5. nr.

Ligoṭņu Jēkabs. Latviešu literatūras vēsture. — R., 1908.

Sočņevs M. Kaspars Biezbārdis // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976.

Sočņevs M., Jansons-Saiva A. Kaspars Biezbārdis sabiedriskās domas un kultūras vēsturē. — R., 1986.

KO VAR DVĒSELE ATZĪT? KAS IR TAI SPĒJAMS? (1862)

Ko cilvēka dvēsele skaidri atzīst, to spēj mute skaļi teikt, un, ko neatzīst, to nebūt nevar teikt. Tā ir cilvēka gars! Bet ko var dvēsele atzīt? Kas ir tai spējams? Par to ir gudrots varen daudz gan šā, gan tā. Daži atbild, visvairāk vācu lielais prātnieks Kants un viņa mācekļi tā: «Dvēsele atzīst vienmēr to, ka šis voi tas tikai šai tā liekās, izrādās, bet ne mūžam to, kas un kā tas tiešām ir, proti: to lietu pašu ne mūžam tu zināt nevari, un tāpēc mūsu zināšana no tās pašas tikai nieka, lieka lieta, kā kāda spoga, kas jebkurā spogulī (spiegelī) spogot

var.» Tā spoga rāda tavai labai rokai savu kreiso pretim, kā pie diviem vīriem, kas sev krūtīm pretī stāv, bet ķert nevari to blēdi, kas sava ģīma kreisā pusē tādas pašas zīmes rāda, kādas tev tava ģīma labā pusē. Kad tev tās zīmes vaigā trūktu, saki, vai nebūtu jau piekrāpies? Bet ne vien tas ir vērā liekams, turklāt vēl jāpiemin, ka ne visi spoguļi rāda vienādi. Daži spogo tavu ģīmi šaurāku un garāku, citā īsāku un platāku; daži lielāku, citi mazāku, nekā tas tev tiešām ir; daži spogo to pašu baltumu dzeltainu vai zaļainu, citi sarkainu jeb pasarkanu un jauki sārtu. Pie sveces gaišuma izskatās zilās drānas zaļainas; un tas būs tiešām sveces vaina. Kad nu tās pašas pie dienas gaišuma zilās redzi, vai tad nebūs jāsaka: tas ir tiešām saules vaina! — negribēdami vēl runāt no acu vainām, jo zināms ir, ka dažas acis tumši zilu no gaiši sarkana nespēj izšķirt un tumši sarkanu par citu kādu krāsu (pērvī) ierauga. — Kas nu pie tam tiešām tiesa lieta, to ātri var skatīt. Pats esi pirmais, otris ir tas spogulis, kurā tu tikai tā spoga esi, kas tev krūtīm pretī stāv. Bet spoga nav spoguļi, kad trešais trūkst, ko gaišumu saucam. Ikkatra spoža lieta ir spogulis, ne tikai tas no glāzes vien, ko vāciskodami «spiegeli» saucam; ir tīrs rāmais ūdens spogot spoguļo, kā ikkatris zināt var. Redz, kas rokai gludums, tas ir pie gaismas acīm spožums, jo tikai ikkatra tīri gluda, gāla lieta rādās pie gaismas spoža, tā acīm spīd un spoguļo, un tāpēc to saucam «spoguļi».

Tā nu runā tava roka citādu valodu nekā tavas acis, vari ar teikt, ka rokai citāds pratums nekā acīm. Dvēsele saņem abu valodas, jo tā mājo ne tikai galvā, krūtīs vien: ikkatra asins lāsīte ir viņas mājoklis; visi locekļi ir viņas sulaiņi; acis, ausis, deguns, mēle, pirksti, smadzenes ir viņas gudrie vēstneši un spriedēji, ir, kā sakām, viņas prāti. Tie visi runā dvēselei ikkatris savā valodā pēc sava pratuma, bet ikkatram ronās dažkārt arī savas vainas, tāpēc tiem ne visai ticēt var. Kad nu dvēselei visi prāti trūktu, nezinām, kas šī tad vēl būtu; vai gan gluži pats «tumšais tukšums»? — jo dvēseli ar acīm neredzam, ar ausīm nedzirdam, ar degunu neozām, ar mēli nebaidām, ar pirkstiem netaustām un ar smadzenēm ne just, ne mast, ne minēt varētum, kad tās nebūtu. Ir nezinām, vai smadzenes vienas pašas arī ko mast un minēt varētu, kad visi citi prāti snaustu; domāt gan to varam, jo zinām, kad miegā guļam, dažkārt sapņot iesākam; bet īsti to zināt nevaram, jo tikpat pie sapņiem arī gan tā domāt varam: kad guļā miesas jeb asins kaut kur spiestas to smadzenēm zināmu dara, tad smadzenes no viena prāta vien, bet ne no visiem kopā taustītas iesāk sapņot no šā un tā, kā kādā atmiņā grābstīdamās. Miegā sapņot ir tikpat kā modā domāt, bet ne zināt, prātēt; tāpēc nav sapņiem jātic, tie melo blēņas. Bet, kad dvēsele, nesnaudama, bet pilnā modā būdama, ar visiem saviem prātiem tomēr ne mūžam zināt nevar, kas un kā ikkatra lieta tiešām ir, kā

prātnieks Kants māca, tad tiešām arī dvēsele no sevis «pašas» neko nezina, vai šī ir vai neir. Dievs lai glābj un pasargā!

Tādēļ tam pretī atbild cits slavēts vācu prātnieks Hēgelis un viņa mācekļi tā: cilvēka dvēsele spēj ar saviem prātiem atzīt tiešām to, kas un kā šis vai tas patiesi ir, un ne tikai to, kā šis vai tas tai liekās, izrādās. «Kāds» kaut kas taviem dvēseles prātiem rādās, «tas» ir ar «pats» un cits nekas. Tu velti tīko «pašu» šķirt no viņa rādījumiem, ko tu tavā pārgudrībā tikai par kādu «spogu» no «pašas» lietas ieraugi. «Pašu gribi tu ķert ar tādu prātu, kas Dievamžēl tev vēl trūkstot, un ērmojies kā bērns, kas spogu meklē aiz spoguļa un atron tumsā tukšumu. Tas «pats», pēc ko tu meklē, bet ne tava dvēsele ir tas «tumšais tukšums»; ir tāds «pašums», kas bez nekāda īpašuma; tas blēdis, ko tu tavā stūrgalvībā cerē savādu un citādu, nekā tas tev rādās. Gods Dievam! Latviešu valodā trūkst tāds «pašums» bez visa īpašuma, tikpat kā visas «ādības» bez «šādības» un «tādības»; un sakām: «Gods Dievam!» ne no lielības, bet no pateicības ar pazemīgu prātu. Viss, kas «ir», tas ir ar «kāds», un ne «nekāds», jo tāds pavisam nav un gluži tas pats «nekas», kas latviešu gudrā valodā «nieks». Tu smādē dvēseli un viņas prātus un uzteic blēža paslēpumus, kas dvēselei ne mūžam nenākot zināmi; tu netici tavai dvēselei, kas no Dieva, un dzēnies pakaļ tukšām blēņām. Zini, viss, kas patiesi «ir», stāv no mūžības jau gatavs cilvēku dvēselē, — tā spriež nu projām Hēgelis ar saviem mācekļiem, — bet visas būšanas, ko tu šeit laicībā un ārībā ieraugi, tās ir arī tikai ārīgas un laicīgas, un cits nekas. Laicība un ārība ir viņu tiesa, ja gribi tās tiesi tiesāt un palikt patiesībā un taisnībā. Tās ir no gara izlaistas ārībā un laicībā, kā kādā spogulī, kurā tās kā spogas garam garu spogo. Jo nekas nav ārībā un laicībā, kas nav jau bijis garā, un nekas nav garā, kas neklīst ārībā un laicībā. Nu redzi, kāds «pašums» šim un tam tas ir un kur tas stāv. Kad «pašu» gribi ķert, ķer tavā dvēselē, tur guļ tas «pašums», pēc ko tu ārā tīko, ar visām «ādībām»; tur tas kauls ar visu mies' un ādu. Redz, dvēsele spēj visu, bez to vienu: tā nespēj zust, kad viss visapkārt zūd! — Vai tad nu visa pasaule nav niekos un dvēsele pats Dievs? Ak, debess tēvs, mūs glāb un pasargā!

Bet nu jau redzu, dzirdu, ka daži muti plāta un iebērcas: «Tas tīko vācu prātniecību ievainot un uzdrīkstas par tādām lietām runāt latviski. Tāds amats ir tam jāliedz; un, ja tas grib ko teikt, lai teic un raksta vāciski. Latvietim tas nepieder, nepieder! Ko līdz tam zināt, kas pasaule un kas dvēsele? Tiesa gan, latvietim trūkst tas augstais prāts, kas pārņemās vairāk, nekā skriet caur debess debesīm, tas paliek pazemībā pie cilvēku kārtas. Tas negrib izlīst no savas ādas, bet paceļ augstībā šo gudrību: «Atzīsti, cilvēks, sevi pašu!» Un to tas spēj tik pilnīgi, ka arī ne lāsīte tam nepietrūkst. «Cilvēcīgai» dvēselei ir «cilvēcīgi» prāti, tikpat kā lopam savs lopa prāts, jo teikt jau

nevaram, ka tas neko neprot. Un kas var liecināt, ka stādam laukā nav sava dvēsele, kamēr tas dveš, jo tak dzīvību un dvašu tam nenoliegsi! Un tāpat arī visām akmiņu kārtām, kas virs un apakš zemes, būs sava dvēsele, lai gan cilvēks līdz šim nespējis to labi ievērot. Jo arī tie nav vienmēr bijuši un ir tapuši; viss, kas vēl nav, tas top. Bet neviens no visiem nespēj, kamēr tas dzīvs, no savas ādas ārā kļūt un otra ādā tikt; tāpat nespēj cilvēka dvēsele gluži tā kā stāds un akmens dvest un prātēt. Jo neviens nezina, kas iekš cilvēka, ja ne tikai cilvēka dvēsele un pats Dievs; tā arī neviens nezina, kas iekš stāda un akmiņa, kā tikai Dievs, kas viņus radījis, un viņu pašu dvēseles, kas gan gluži citādas nekā tava cilvēcīgā dvēsele. Apcerē še labi, ko apustulis Pāvils raksta korintiešiem savas 1. grāmatas 2. nodaļā, 11.—12. šķirā.

«Voi tad nu Dievs kāds skauģis, sīkstulis, kas nenovēl visas lietas izdibināt?» tā dzirdu dažus vācu prātniekus še preti runājam. Zināms, viņš ir tāds skauģis, kas tev nav vēlējis tumsā grābstīties, ja tu pats negribi; viņš ir tas sīkstulis, kas visu tavā rokā devis, kamēr tu tavā ādā sēdi un negribi nedz lops, nedz zāle, nedz akmens būt, nedz arī kāds gaiss un tvaiks! Kas just un zināt grib, kas un kā otram iekšā ir un skan, tas grib no sevis ārā sprukt un cerē, citur kur ielidīs, tur savu prātu atkal sadabūt un ar otru, kam gluži savāds prāts, vienprātīgi sarunāties tiklab kā vācietis, kas neprot ne vārda latviski, ar latvieti, kas neprot ne vārda vāciski; jeb kā pirmīt sacijām: tiklab kā acs ar roku un auss ar degunu jeb mēli nevar sarunāties. «Cilvēks» esi ar cilvēcīgu prātu; ko tavi prāti kopā stāsta, tas lai ir tev pilna patiesība un taisnība; uz šo ticību esi tu pasaulē stādināts. Bet Viens prasa un vaicā kā Pilāts Jāņa Evaņģēliumā 18, 38: «Kas ir patiesība?» — un melšās kā no liekas (relatīvas un subjektīvas), tā no īstas (absolūtas un objektīvas) zināšanas un patiesības, tiklab kā no diviem maizes rieceņiem, no kuriem to pirmo, kā ēdamo, jau ikkatris ar saviem prātiem rokā turot, bet to otro meklējot, kas kā no tīra debess zelta — nezina kādā «aizprātā» vēl guļot. Kāda patiesība zināšanā var cilvēkam gan būt vēl protama, kad tā ar cilvēcīgiem prātiem nav ķerama? Voi neprātīga prātība jeb nepatiesa patiesība? Varbūt tu pasmejies, kur citi apdusmojas; kas man par to! Taisnībai nav jāliedz ceļš, lišķi tura mīkstu mēli. Otris uzpūšās savā trakumā, skrien caur debess debesīm, un veco Dievu jeb nu pavisam nosizdams, jeb pārvērsdams par summu visu to cilvēku, kas pasaulē jau bijuši un vēl mūžu mūžam nāks un būs, iesēžas pats līdz viņa mūžīgā goda krēslā. Se beidzot uzšķir 1. Mozus grāmatu un lasi, kas rakstīts 3. nodaļā, 1.—7. šķirā, un pazemībā nopūties, bet nesamisis gara darbos pūlējies, tas ir tev vēlēts.

KAS ZEMNIEKAM JĀZINA (1862)

Neskaidrība pasaulē liekās iedzimusi. Bet viņa tak ir skaidrinājama. Dažas lietas, kas kādu laiku kā neuzminējamās mīklas rādījās, ar laiku palika skaidras. Dažas lietas ir, par ko desmitkārtīgi spriež, viens šā, otrs tā, kamēr beidzot atrod, ka nevienam patiesība nebij.

Par ne ko gan pie mums vairāk neskaidrība nav, kā par to, kas zemniekam jāzina. Un tā neskaidrība nav ne tikai pie zemniekiem vien, bet pie visiem, pie augstiem un zemiem, pie bagātiem un nabagiem, pie mācītiem un nemācītiem. Zemnieki paši dažā viducī ir lasīt nemācītos, ja mācītājs tos neuzdzītu; citos vidos tie ir vācu un krievu valodu iekāro. Muižnieki dažā vidū skolas ar bagātu roku apdāvina; citur jau labi ir, ja to visu vaijadzīgāko var sameklēt. Daži mācīti vīri saka, zemniekam vairāk neko nevaijagot zināt kā Bībeles stāstus, katķismi un baznīcā dziedamus meldiņus. Visa mācība, kas zemnieku bērniem skolās tiek dota, cits nekas neesot — un arī citam nekam nevaijagot būt — kā sataisšana uz svēta vakarēdiena mācību. Kam lai nu tic?

Un šī neskaidrība i skolās ir atrodama. Vienādības nemaz nav. Dažā māca vairāk, dažā mazāk. Dažā paliek skolnieki trīs un četras ziemas, dažā divas un arī tikai vienu vien. Dažā mācās gandrīz tikai kristīgu mācību un dziedāšanu vien; dažā līdz ar citām lietām ir kādu svešu valodu. Un tas viss ceļas caur neskaidrību par to, kas zemniekam jāzina.

[.] Visu šo kopā saņemdami, atrodam, ka mūsu zemnieku mācībā trīs laiki izšķīrjami: 1) zemniekam nav neko vaijadzīgs mācīties. Viņš pieder pie tiem zemes pīšļiem, uz kuriem pasaulē nācis, viņš tikai zemes kopšanas mašīna; 2) zemnieks no tās saitas, kas viņu līdz tam pie savas dzimtvietas saistīja, ir atsvabināts, bet pašpiederīgas vietas tam šai pasaulē nav, tas tiek mācīts tikai tādās lietās, kas pēdīgi uz viņu pasauli aizrāda; 3) zemniekam paļauts šai pasaulē daudz maz ierīkēties; viņš sāk savus garīgus un miesīgus spēkus modināt un pēc prāta apgaismošanas cīsties.

Pie šā laika gabala beigām tagad stāvam. Caur Augsta Ūezara žēlastību tagad var zemnieki par zemturiem palikt. Tā lieta tā pati, kas pirmāki, tikai gluži otrādi apgriezusies. Pirmāk piederēja zemnieks pie zemes, tagad pieder zeme pie zemnieka. Pirmāk viņš bij zemes kukains, tagad viņš ir zemes kungs. Nu viņš vēl var patiesīgi iesākt sevi par cilvēku saukties, kam Dievs paradīzes dārzā uzvēlēja par zemi valdīt.

No šā visa skaidri redzams, ka ar laikiem viss grozās, ir gudru vīru padomi. Ko tagad par labu atrod, reiz tak jāatmet. Šodien spīd kā zvaigzne, rītu mēslos. Bērnu bērni pa tēvu kapu virsām rāpājas.

Un nu, kur zemnieks par zemturi sevi zinās, kur viņš par

cilvēku jūtās, lai prasām: kas nu zemniekam jāzina? Voi varēs ar katķismi un Bibeles stāstiem, un dziesmu grāmatu pietikt? Mans nodoms še nevar būt zemnieka zināšanas vaijadzības aprakstīt, tāpēc ka tiem, kas to zina, tas velti būtu, un nezinātnieki īsumā, kā man še būtu jāraksta, nesaprastu. Tikai to gan varētu prasīt: Kad nu zemnieks pats sev stāv un krīt, voi nebūs visas domas un visi prāti jāsaņem, par savu apakšniecību valdīt? Voi nebūs pēc dažām zināšanām jāmeklē, kuras līdz šim vērtēt nemācēja? Ar dabu, no kuras spēkiem viņš līdz šim bijās, tāpēc ka viņus nepazīna, voi ar tiem nebūs jāiepazīstās? Voi viņam no pasaules notikumiem tik vien vaijadzēs zināt, kas tur birzes un eglūnas galā un aizdārzā notiek? Un, ja viņam ar nekāds laicīgs labums no tā nenāktu kā zemes kopējam, tad tomēr viņš ir cilvēks, ar tādām pašām jušanām un iegribēšanām kā visi citi, lai tie voi nu braukdami, voi jādami, voi istabā sēdēdami maizi pelna. Un viņam tādas pašas gara dāvanas kā citiem, kuras tam būs, tā sakot, izaudzināt caur mācīšanos Dievam par godu, saviem tuvākiem par labu un sev pašam par prieku. Tie laiki, kur runāja un ticēja, ka zināšana uz lepnību vedot, ticu, gan jau būs beigušies¹. Nezināšanas neviens vairs par pazemību nesauks. Par to var priecāties. Ista, patiesa mācība un zināšana no lepnības attur, dara pazemīgu. Lepnis ir tas cilvēks, kas nezina, cik viņš pats, cik citi cilvēki un cik Dievs cienījams, un šai nezināšanā sevi par vairāk un citu visu par mazāk novērtē. Kur tad šo zināšanu ņems, ja ne caur gruntīgu mācīšanos. Bet tur jāšargās no tādas apsvēpēšanas, kur skolnieki no skolas tādi iznāk kā izdzēsta pagale. — Daži savā neprātībā prasa, ja kas savam bērnam vairāk ko liek mācīties kā rakstīšanu un rēķināšanu, voi tad viņu par kungu mācīšot? Še rādās to laiku atskaņa, kur latviešiem, kas toreiz visi zemnieki bij, nebij brīv neko mācīties. Mācība tikai tiem bij ļauta, kas pār viņiem valdīja. Tagad tas citādi.

Tagad, kur zemnieki īsti par cilvēku paliek, mācības pirmais mērķis ir viņu īsti par cilvēku audzināt, tas ir, par saprātīgu cilvēku, kas savus miesas un dvēseles spēkus prot brūķēt. Un tas pats mācības pirmais mērķis pie visām kārtām ir. Papriekš visi ir cilvēki, tad vēl otrā reizē ir voi nu amatnieki, augsti voi zemi, valdītāji, kā tiesneši, muižas kungi u. t. jpr. Tāpēc ar pie visām kārtām mācības pirmais mērķis ir audzēkņiem to dot, kas cilvēkiem vaijadzīgs; tikai otrā reizē katram vēl to sniedz, kas viņu kārtai un amatam derīgs ir. Tāpēc tas nemaz vēl nav nospriests, kas zemniekam jāzina, cik viņam īsti vajaga mācīties. Zviedru zemē zemnieki sūta savus bērnus uz augstām skolām, kā pie mums uz Tērpātu. Izmācījušies tie pārnāk mājās un strādā darbu kā visi citi . . .

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — Nr. 4.

¹ Pats vecākus pazīstu, kas savus dēlus vienīgi tāpēc vien skolā nedeva. (K. Biezbārža piez.)

KĀDS VĀRDS PAR DZĪVES KĀRTĀM PASAULĒ, CAUR KO UN KĀ VIŅAS CĒLUŠĀS (1863)

Vispirmos notikumus pasaulē var īsti stāstīt tā: tie ēda un dzēra, un ņēma sievas, kādas tiem patika. Kur un kamēr šie trīs pirmie notikumi bez kaites saitēm var kopā pastāvēt, tur un tamēr būs cilvēks, kāds lai būdams, savu Ēdeni (Paradīzu) atradis, kur tam ap katru soli savas puķes viešas. Lēti noprotams, kā šī Ēdene nekur nevar ilgi savus bērņus tecināt, un labi mums, ka tai vienreiz jāpazūd. Ātri piestājas darbs ar mokām, jo cilvēku skaits iet vairumā, ēdamais bez darba mazumā, kamēr bads uz pēdām. Bads ir pasaulē pirmais prāta cilātājs; bads dzen no Ēdenes ārā, un cilvēku bari izklīst pār pasauli vai nu ar mieru, vai nemierā. — Jau daudz maz ar dabas lietām pazinušies, atrod dažī auglīgus klajumus ap jaukām upmalām un sāk iepazīties ar zemes un dārzu kopšanu; citi ieklīst pasauls lielos zāles klajumos jeb skutumos (stepēs), sāk dzīties uz lopu kopšanu un tiek priecīgi lopu gani (nomadi); citi aizvedas dziļajās mežainēs un mežainās kalnainēs un, še vedināti uz medišanu, uzaug par manīgiem medniekiem, vareņiem strēlniekiem un dūšīgiem kara vīriem; citi, aizgrūsti tuvu pie jūrmalām, devās uz zvejošanu un mājōja tumšās kalnalās jeb dziļos rakumos apakš zemes, kamēr tie pēcāk, kur tik izdevās, pacēlās par drošiem jūrasbraucējiem, bagātiem kupcōtājiem¹ un manīgiem amatniekiem. Tā nu redzams, ka ne no viena cilvēka gribēšanas vien un ne tikai no paša vēlēšanos tās pieminētās dzīves kārtas cēlušās, bet caur zemes kārtību un zemes apgabalu, kur cilvēku bari bija apmetušies. Bads spieda ikkatru savai zemes kārtībai un apgabalam pa prātam cīnīties, un tās cēlās vienā vidū zemes, otrā lopu kopšana un citur atkal medišana; vienā malā tikai nabaga zvejošana un mājōšana kalnalās, otrā atkal bagāta jūrasbraukšana ar visādiem dzīves jaukumiem. Var sacīt: ikkatra tauta ir, visvairāk pirmajos pasaules laikos, kā kādas zemes auglis, kur tā mājōja; kā stādi, kādi spēj tikai savādos zemes vidos plaukt un viņu saulē dvest.

Mājas Viesis. — 1863. — Nr. 26.

MATERIĀLISMS UN SPIRITUĀLISMS (1875)

Mūsu gadu simteņam — kas var to liegt? — ir uz pieri rakstīts: reālisms un materiālisms, t. i., lietība un miesība. Dievība un viss, kas tai tuvojās: nemirstamas dvēseles, ticība un tikumi, esot tikai tukši vārdi, kā to māca visjaunākā dabas zinātnība, kas pasaulē iztikt grib bez Dievības, t. i., dzīvot grib

¹ Tirgotājiem.

bezdievībā, — grib visu pēc dabas likumiem ierīkot un tiem klausīt.

Mēs neesam dabas zinātnībai ienaidnieki, mēs cienījam viņas pūliņus, Dieva radību dziļi jo dziļi pazīt un cilvēku labklāšanai par labu izlietāt; tāda dabas zinātnība ir ļoti derīga un teicama. Bet mūsu dienās dabas zinātnība saņinusēs ar īpašu filozofiju jeb zināšanas zinātnību, ko dabas filozofiju sauc, kura tagad savu galvu pacēluse un māca ticību bez Dievības. Dabas zinātnība un dabas filozofija nav vienādas lietas; kas šīs lietas neizšķir, ir jau pievilts. Dabas zinātnība izprovē savas lietas un liek to vērā, kas pie izprovēšanas saredzams bija, un šos saredzumus saucam ievērojamus. Dabas zinātnība dara mūs ievērīgus Dieva radībā, liek iepazīties ar Dieva radības likumiem un spēkiem. Bet, kas šie likumi un spēki paši priekš sevis, tas stāv un paliek Dieva zināšanā; priekš mums viņi tikpat neizdibinājami un neizprotami, kā Dieva prāts mums neizdibinājams un neizprotams. Dabas likumus un spēkus uzmeklēt, izprovēt un ievērot ir dabas zinātnības vienīgais darbs un centiens, — viss, kas par to pārāk, nestāv viņas varā, viņas spēkā.

Filozofija ir zināšanas zinātnība un darbojas ap šādiem jautājumiem. Ko var cilvēks zināt, kas ir tam spējams? Ko būs tam darīt jeb kā būs tam dzīvot? Ko var tas cerēt, kad to dara, kas tam darāms, un tā dzīvo, kā tam dzīvojam? Tas pirmais no šiem trim jautājumiem meklē izdabāt cilvēcīgai zināšanai īstu, uzticīgu pamatu un drošas robežas, lai cilvēks nevarētu zināšanā blandīties, aloties, maldīties. Zināšana nav ticēšana, nedz šaubīšanās, nedz mānīšanās un melšanās. Ticēšana iesākās, kur zināšana beidzās; mēs ticam uz cerību to, ko vēlējamies, bet vēl nezinām; mēs šaubījamies, kad baidāmies, vai zināšanā nealojamies. Mānīšanās un melšanās ir veltīga un viltīga zināšana bez pamata, ir domu blandīšanās, muldoņu tukšas domas.

Kā ceļās tava zināšana, un kas viņa ir? Vai sacīsi: «Es zinu tāpēc, ka es zinu, vienalga, kur un kā man zināšana ceļās»; jeb vai nesacīsi: «Es taustu, redzu, dzirdu, es ožu, smeķēju; man ir īpaši prāti, kas man ziņo nes; ar vārdu sakot: es jūtu — jušana ir man pirmā zināšana, — bez maniem prātiem es no pasaules neko nezinātu.» Labi sacījies! Tavi prāti ir tavas zināšanas pamati. Bet vai tavi prāti nepieder tavai miesai, un vai tu pats ar visu miesu un dvēseli nepiederi pie Dieva radības? Kad tas tā ir, — ko liegt jau nevari — vai tad nepiederi ar visu savu zināšanu pie dabaszinātnībām, kam jāturās pie dabas likumiem un dabas spēkiem? Tāpēc viss tas, ko pirmāk sacijām par dabas zinātnību, ir arīdzan sakāms par filozofiju jeb zināšanas zinātnību. Abām jāturas pie vienas un tās pašas metodes, t. i., abām jāstaigā vienāds ceļš — tas ceļš, kuru pate daba katrai ierāda. Protī, tā metoda iet pa dabas ceļu, un, kas

tādā ceļā saredzams un izprovējams, tas vien tiek īsti zināms, tas vien ir mūsu zināšana un pastāv tikai ievērojumos. Viss, kas tam pārāk, nav vairs īsta pilna zināšana, ir miglā viepta zināšana jeb miglas viepumi (viepieni). Pilnu ziņu par zināšanas zinātnību neesam šē devuši. Tās ziņas, ko mums mūsu prāti pienas, vēl nav pilna zināšana, ir tikai matījumi, pamāņas, kas nestāv nekādā sakarā. Šī sakara netiek pienesta no ārienes, ir iekšīgs notikums, ir mūsu iekšīgs darbs, ir prašana un saprašana mūsu garaprātā — ko vien zināšanu saucam. Tāda zināšana neaizdzen Dievu iz savas radības, kā to dara augšām minēta dabas filozofija, bet māca Dievu slavēt savos brīnumu darbos un nerāda vis uz dabu, sacīdama: «Redz, Izraēl, tas ir tas Dievs!» Dievu zināt mēs nespējam, bet mēs ticam Dievu, kas visu tik brīnišķīgu radījis un valda.

Visu jaunākā dabas filozofija aizstāv materiālismu, t. i., miesību bez Dieva. Spirituālisms paliek stāvot ne vien pie Dieva brīnumiem, kas pagājušos laikos apliecināti un kas aprakstīti Svētos Rakstos, — bet tic arī tādām lietām un notikumiem, kas līdz šim tika pieskaitītas pie māņu ticības jeb, labāk sakot, pie spēku ticības. Spirituālisms tic garus pasaulē, kas miesīgā kārtā vēl tagad rādieties, un tāpēc garu ticība (spirituālisms) dēvēta.

Jau 17tā un 18tā gadu simtienā tika Mompesson un Vesley ģimilijas caur klabināšanām, klauzīem un citām neizdibinājamām skaņām traucētas, un ļaudis nesās laikam jau vecu vecos laikos ar tādiem notikumiem. Mūsu jauno laiku spirituālisms iesācās marta mēnesī 1848. gadā, kur, cik zināms ticis, pirmo reiz ar minētiem trokšņiem arīdzan saprotamas ziņošanas sapinās. Tāda ziņošana parādījās toreiz caur vienu meiteni Miss Kate Fox, kas tikai deviņus gadus veca bija, iz miesta Hydesville pie New-York. Viņa tiek iekš tā liela ļaužu pulka, ko sauc par vidutājiem (*Media*), kā tā vispirmā skaitīta. Bija toreiz liela izmeklēšana, bet nevienam neizdevās trokšņa cēlēju izdabāt. Kad trokšņa cēlējs nav atronams, tūlī ieraudzīt par pamegļa jeb spoka darbu tas būtu neapdomība un neprātība; bet, kad troksnesis ne tikai troksni ceļ, bet arī prātīgs vēstnesis izrādās, ko tad sacīsim? Toreiz tika nezināms notikums atklāts, proti: tai mājā, kur tie trokšņi cēlās, esot nonāvēts vīrs pagrabā aprakts. Arī tā vieta tika zināma darīta un nonāvētā vārds izsacīts. Tā vieta pagrabā tika uzrakta un 6—7 pēdu dziļumā atrada ģindenu (mirona kaulus). Pie tālākas izmeklēšanas tika zināms, ka priekš 5 gadiem (1843) šīnī mājā viesojies kāds vīrs, kam šis vārds bijis un kas vēlāk vairs nav redzams ticis. Pēdīgi tika izsacīts, ka nonāvēts vīrs pats visu to tagad ziņojot. Viņš rādījās tikai caur troksni, bet runāja caur savu vidutāju Miss Kate Fox. Tādi vidutāji esot cilvēki, kam ļoti vāji un matīgi jūteklji (nervi), kādi pie slimniekiem un visvairāk pie sieviešiem atronās. Kad nu jau šim minētam notikumam daudz

ticētāju un neticētāju gadījies, tad nevaram par to brīnīties, ka tas pats vēl vairāk noticis tiem vēlākiem notikumiem starp 1848.—1874. gadiem, kas ļaudīm vēl vairāk un stiprāk acīs un ausīs ķērās nekā minēts notikums ar Miss Kate Fox un par kuriem plaši stāstīt šē neiespējams. [.]

Tā kā tās lietas vēl tagad stāv, nedrīkstam par šo spirituālismu neko citu droši spriest, ka tikai to, ka starp tiem ļaudīm, kurus sauc par spirituālistiem, daudz tādu cilvēku būs atromami, kas pie labākas izmeklēšanas izrādīsies par balagančikiem jeb balamutēm, kas, vieglticīgus ļaudis piekrāpdami, sev peļņu meklē, kā tas pagājušos laikos noticis ar mesmerismu, miesas magnītismu un odu; un, kad šie mūsu zinātnības laukam derīgus graudiņus pienesuši, tad laikam arī spirituālisms mūs gluži tukšā neatstās. Mēs ticam, ka arī pie daudzkārtīgas aļošanās tumšumā atrodas ceļš uz gaismu.

Lai nu būtu kā būdams ar tiem minētiem un citiem tādiem notikumiem — vai nu tukšas blēņas, vai pilna taisnība —, tomēr šī ļaužu kūņošanās un kustēšanās šīnī lietā, kas iet arvienu vairumā un plašumā, ir savs patiesīga notikums, ko nevar liegt. Ne vien Eiropā, bet arī Amerikā un Austrālijā, un visur, kur zinātnības vīri atronās, izplešās šis jaunais spirituālisms. Kad šai triekšanai labi pakaļ skatāmies, tad divas lietas mums acīs lec. Vispirms ieraugām, ka šī garīga epidēmija (sērga) izplešās visvairāk starp tā saucamām apgaismotām ļaužu kārtām, kur — mums domājot — vismazāk bija cerējams redzēt lietas uzaugam, kas piederēja pie veculaiku liekām domām un ko ieraduši bijām saukt par blēņu un spoku ticību. Tai nu atdevušies tūkstošu cilvēku, kam savas īpašas grāmatu spiestavas, sava literatūra, savi mācības spēki un skolotāji un kam šur un tur daudz biedrību cēlušās ar priekšniekiem, kas rakstniecībā un zinātnībā svaru tur un savā dzīves kārtā augsti cienāti. — Otrkārt, ieraugām, ka Eiropas prese, t. i., viņas avīznieki, tikpat kā viņas zinātnības vīri, šīnī lietā tik klusu turās, it kā būtu uz to saspriedušies. Liels retums, kad tāds traucinājis šo klusumu; es zinu tikai vienu, kas to darījis.

Beidzot vēl šis jautājums: ko jaunais spirituālisms grib panākt? Ja gribam spirituālisma aizstāvētājiem ticēt, tad jā-saka: viņš grib dabas ceļā zinātnīgi pierādīt dvēseles īpašu pastāvu kā kādai īpaši rikotai dzīvai būtei, kas, šķirdamies no šīs mūsu, mums redzamas miesības, joprojām dzīvo vienā mums līdz šim nepazīstamā, bet vienas un tās pašas Dieva radības otrādā, mūsu acīm neredzamā pastāvā. — No visas sirds vēlēsim tādām zinātnības darbam labu laimi. Mūsu tagadējā fizika un ķīmija (šie vārdi apzīmē divi īpašas dabas zinātnības) negriež vis šim minētam spirituālisma centienam muguru pretī, runādamas par miesas atomiem un aitera [ētera] atomiem, kas nav acīm redzami un bez kuriem tomēr neviena no tām mūsu pasaulē redzamām miesībām neesot, caur ko tad

abas zinātnības jau izsacījušas, ka mūsu pasaulei sava otrāda mūsu acīm neredzama pastāva esot. Bet kas ir šī neredzama miesība? Vai tā nav tas pats, ko dvēseli un viņas nemirstību saucam! Materiālisms ir pie šīs atzišanas pārspēts stāvoklis, kas zinātnības kūņošanās vajadzīgs bijis.

Pasaule un Daba. — 1875. — Nr. 6.

PAŠĪBA UN IPAŠĪBA (1875)

Viss, kas mums var manāms kļūt, kļūst manāms caur parādīšanos; kas neparādās, netiek manīts. Mēs jau zinām, ka šī parādīšanās notiek caur mūsu jušanas spēkiem, no kuriem redzēšana un taustīšana tie visu svarīgākie. Caur šiem parādās kas ciets vaj mīksts; kas sauss vaj slapjš; kas auksts, silts vaj karsts; kas mazs vaj liels; kas apaļš, kantains, stūrainš; kas spožs vai nespožs; kas melns, balts, zils, zaļš u. t. jpr., ko saucam lietu parādīšanos. Tās parādīšanas nepastāv pašas priekš sevis, nau nekādi miesīgi pašumi¹, kam kāda pašība jeb miesīga pastāva; tās ir tikai miesīgu pašumu savādības, savādumi, ko īpašības saucam. Kad mēs sakām: «Cukurs ir salds, ābols ir apaļš», tad esam sacījuši: cukurs, ābols ir tie pašumi ar pašību, kas paši priekš sevis pastāv, bet salds, apaļš ir šo lietu savādība, ir viņu īpašība, kas izsaka, kāda tā lieta, tā sakot, apzīmēdami cukura un ābola kādību ar šādību un tādību. Šādas un tādas kādības nepastāv priekš sevis pašas, bet tikai priekš otra un ir atronamas tikai pie otra. Zelts ir viscaur dzeltens, bet dzeltenums nav zelts, jo tāds dzeltenums var daudz lietām būt, kas nav zelts. Dzeltenums nepastāv priekš sevis.

Kas tās lietas pasaulē jeb tie pašumi paši priekš sevis, t. i., bez saviem dažādiem īpašumiem, ir, tas mums nekļūst zināms. Priekš mums ir tās lietas tas pats, kas viņu īpašības. Tomēr ik katram pašam ir arī tādas īpašības, kādas pie visiem atronās un bez kurām tie pašumi nevarētu mums parādīties. Tādas īpašības saucam par vispārīgām lietu īpašībām. Ikkatrs pašums ir, pirmkārt, ārumains² jeb ar ārumu un pilda tādu robežotu ārumu tādā kārtā, ka tai pašā vietā, kuru viņš ieņems, nevar cits kāds pašums turpat viņam līdz mājot; otrkārt, ir katrs pašums kustināms iz savas vietas. Še līdz pieminam, ka dabaszinātāji cerē visas parādīšanās, caur ko pašumi mums manāmi kļūst, izskaidrot caur kustēšanos, kas piemītot ikkatrai visu mazākajai lietu daļīnai. Tādas mazas lietu daļīnas, kas nau vairāk dalāmas, sauc par lietu pirmdaļīnām jeb daļīņu pirmniekiem (molekuliem jeb atomiem). Zināms, ka tādas pirm-

¹ Pašums — būtība.

² Ārumainība — telpiskums.

daliņas nau vairs mūsu jušanas spēkiem ārīgi manāmas un, protams, arī viņu kustēšanās mūsu jušanas spēkiem nemanāma.

Dažs lasītājs varbūt sacīs: «Šim teikumam nav taisnības, jo kā var cilvēks runāt par lietām, kas tam nav manāmas.» Nem tādu gludenu vara lodīti p. p. no kapara, misiņa, kas tik liela, ka tā kādam gredzenam var tikko cauri krist; tad tu šo lodīti sasildi, tad viņa caur to gredzenu vairs nekritīs, iekām lodītei siltums nebūs atļaidies. Se redzams, ka siltums lodīti lielāku darījis, kas noticis tikai caur to, ka siltumā vara pirmdaliņas viena no otras tālāk atcēlušās, nekā tās papriekš bijušas. Tas pats ir redzams pie termometera jeb siltuma-rādītāja, kur dzīvsudraba pirmdaliņas jo lielākā siltumā, jo vairāk viena no otras atceļas. Siltums pats nav tāda ārumaina lieta, kas mērojas garumā, platumā un resnumā. Ko mēs ar saviem ārīgiem jušanas spēkiem nepanākam, ka par provi še nedz tās pirmdaliņas pašas, nedz viņu kustēšanos ar aci nemanām, tomēr tiekam savā prātā piespiesti tādas pirmdaliņas un viņu kustēšanos domāt, jo citādi nav izprotams, kāpēc tā sasildīta vara lodīte tam gredzenam vairs cauri nekrīt.

Pasaule un Daba. — 1875. — Nr. 10.

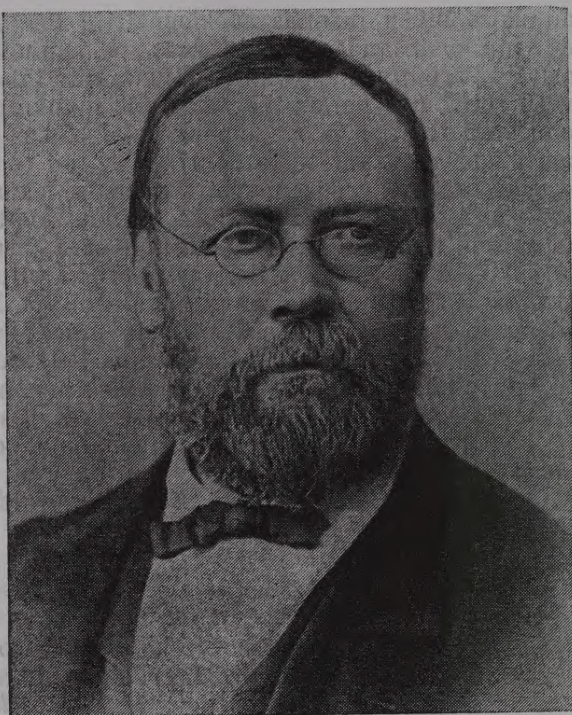
Filozofisko uzskatu raksturojumu devusi A. *Priedīte*. Materiālu sagatavojuši M. *Sočņevs* un A. *Priedīte*.

KRIŠJĀNIS VALDEMĀRS

Jaunlatviešu kustības ievadītājs, politiķis, pirmā nacionāli demokrātiskā laikraksta «Pēterburgas Avīzes» izdevējs un garīgais vadītājs, publicists, izcils jūrlietu speciālists un sabiedriska darbinieks Krišjānis Valdemārs (1825—1891) ir viena no ievērojamākajām tautas atmodas laikmeta personībām. Viņa centieni lika pamatus visai turpmākajai latviešu nacionālās pašapziņas, kultūras un sabiedriskajai attīstībai.

K. Valdemārs dzimis Talsu apriņķa Ārlavas pagastā nomas saimnieka ģimenē. 24 gadu vecumā viņš iestājas Liepājas ģimnāzijā, kur mācās no 1849. g. līdz 1853. gadam, bet tūlīt pēc ģimnāzijas beigšanas turpina izglīties Tērbatas universitātē vēstures un filoloģijas fakultātes kamerāliju nodaļā (1854—1858). K. Valdemārs atsakās no piedāvātās akadēmiskās karjeras par labu publicista un sabiedriska darbinieka gaitām, kuras viņu aizved vispirms uz Pēterburgu (1859—1867), tad uz Maskavu (1867—1891).

Pēc pazīstamā kultūras vēsturnieka A. Johansona domām, jaunlatviešu kustības ideoloģijā dominē «tautiskā racionālisma»

K. Valdemārs

nostādnes, kuru tapšanā ievērojama loma ir K. Valdemāra rakstam «Vārdi par grāmatām» (1853). Te pirmo reizi atklāti pausti latviešu apgaismības centieni; un K. Valdemārs to īstenošanā atšķirībā no Vecā Stendera aicinājuma pēc «apgaismotā monarha labvēlības pret tautu» grib balstīties uz pašiem latviešiem. Savā racionālisma programmā K. Valdemārs, tāpat kā citi jaunlatvieši, lielu nozīmi piešķir dabaszinātnēm un to atziņu popularizēšanai latviešu valodā («Par dabas ziņām un gudrībām», 1867. g.; «Vai dabas zinātnības ir vajadzīgas latviešu lielākai daļai», 1888. g.), bet paša K. Valdemāra radošajā biogrāfijā dabzinātnisko rakstu īpatsvars ir niecīgs. Viņa interešu centrā ir galvenokārt ar tautsaimniecību un jūrniecību saistīti jautājumi.

Speciālistu uzmanību piesaista jau viens no pirmajiem Tērbatā 1857. gadā izdotajiem darbiem «Par latviešu un igauņu piesaistīšanu jūrniecībai» (vācu val.). Kaut arī tajā daudz uzmanības veltīts tīri praktiskām jūrniecības veicināšanas problēmām, K. Valdemāra apsvērumiem ir arī liela kultūrpolitiska nozīme. Tā, balstoties uz Indriķa hronikas ziņām u. c.

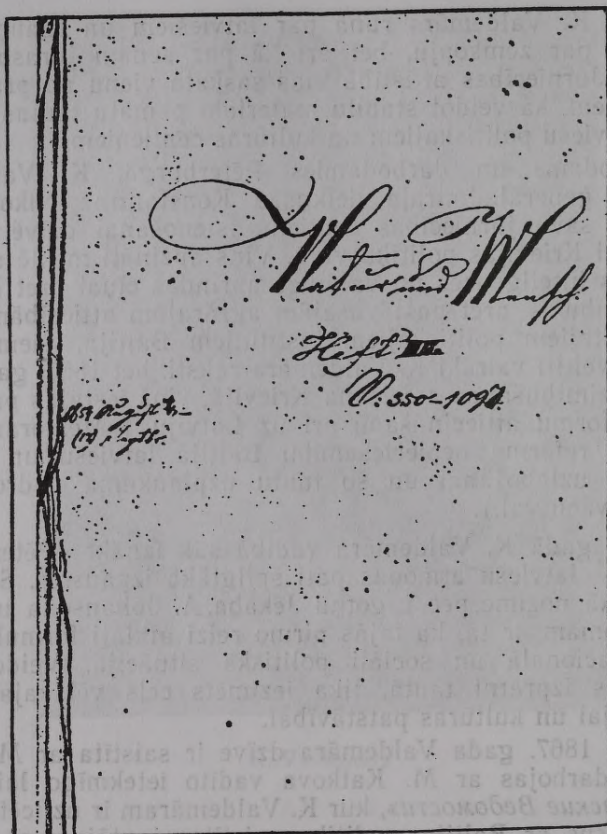
avotiem, K. Valdemārs runā par latviešiem un igauņiem ne tikai kā par zemkopju, bet arī kā par senām jūrasbraucēju tautām. Jūrniecības attīstībā viņš saskata vienu no praktiskajiem ceļiem, kā veidot stabilu materiālo pamatu tautas labklājībai, latviešu politiskajiem un kultūras centieniem.

Dzivadams un darbodamies Pēterburgā, K. Valdemārs iemanto ģenerāladmirāja lielkņaza Konstantīna Nikolajeviča atbalstu savu jūrniecības centienu īstenošanai dzīvē, kā arī autoritāti Krievijas politiķu vidū. Viņš apzināti meklē atbalstu Krievijas inteliģences un valdības aprindās cīņai pret Baltijas muižniecību — pret pastāvošajām agrarajām attiecībām un ar to saistītajiem politiskajiem institūtiem Baltijā. Šiem jautājumiem veltīti vairāki K. Valdemāra raksti, bet 1861. gadā, kad notiek dzimtbūšanas atcelšana Krievijā, viņš iestājas par 1861. gada reformu attiecināšanu arī uz Latviju («Memorands par radikālu reformu nepieciešamību Baltijā latviešu un igauņu stāvokļa uzlabošanai un šo tautu uzplaukuma nodrošināšanai» — vācu val.).

1862. gadā K. Valdemāra vadībā sāk iznākt «Pēterburgas Avīzes» — latviešu atmodas pati spilgtākā izpausme. Šo avīžu vēsturiskā nozīme, pēc Ligoņņu Jēkaba, A. Johansona u. c. pētnieku domām, ir tā, ka tajās pirmo reizi atklāti formulēta latviešu nacionālā un sociāli politiskā situācija. Veidojot šīs situācijas izpratni tautā, tika iezīmēts ceļš vēlākajai saimnieciskajai un kultūras patstāvībai.

Kopš 1867. gada Valdemāra dzīve ir saistīta ar Maskavu. Viņš sadarbojas ar M. Katkova vadīto ietekmīgo laikrakstu «*Московские Ведомости*», kur K. Valdemāram ir uzticēts atspoguļot visus ar Baltijas politiku saistītos jautājumus («Rīgas vēstules» u. c. raksti). Arī šo autoritatīvo tribīni viņš centās izmantot, lai mazinātu Krievijas valdības atbalstu Baltijas muižniecībai un tādējādi sekmētu latviešu nacionālos centienus. K. Valdemāra šī laika sociāli politiskie uzskati atklājas 1871. gadā vācu valodā 2 sējumos izdotajā rakstu krājumā «Tēvu zeme un vispārderīgais». Viņš ir arī viens no rosīgākajiem latviešu sakaru un latviešu kultūras dzīves organizētājiem Maskavā, iniciators latviešu gara mantu vākšanai un kārtošanai, ko uzņemas un paveic F. Brīvzemnieks un K. Barons.

K. Valdemāra mūžs un viņa aktīvā sabiedriskā darbība aptver jaunlatviešu kustības abus posmus: viņš ir viens no izcilākajiem šīs kustības teorētiķiem un organizatoriem, kura praktisko centienu īstenošanās šīs kustības pirmajā posmā bija iespējama tikai ārpus Latvijas robežām, bet, sākot ar XIX gs. 60. gadu beigām (Rīgas Latviešu biedrības izveidošanās), Valdemārs piedzīvo to, kā jaunlatviešu iezīmētā tautiskā racionalisma programma kļūst par plašu visas tautas kustību.

K. Valdemāra rokraksts. «Daba un cilvēks», 2. burtnīca

IZTEIKUMI

Tautības pamošanās toreiz nenozīmēja vienīgi vecu kapu un dieviekļu atrašanu, bet tā bij cilvēcīgas apziņas, pašlepnuma, pašdarba pamošanās. Par latvieti saukties bija tas pats, kā iestāties par kultūras cilvēku līdzī citām tautām. Visa šī kustība dibinājās uz demokrātiska pamata, un, ko viņas cīnītāji Kronvaldu Atis, Spāģis, Valdemārs, Biezbārdis, Dīriķis un vēlāk Juris Māters aizstāvēja pret ārpusi, bija zemākās šķiras intereses, jo latvieši tad vēl tikai pastāvēja iz zemākās šķiras. Tautības intereses ar reāli saimnieciskajām tad vēl gāja roku rokā; šā laikmeta priekšstāvjiem un dzejniekiem bija kopīgi lieli ideāli, kopīga saite, viens vienīgs lepnis karogs, ap kuru tie kā sajūsmināti kareivji visi kopā pulcējās.

Aspazija

Visi daudzie Valdemāra raksti dažādos preses orgānos un atsevišķās grāmatās savā laikā atstāja ievērojamu iespaidu krievu inteliģences aprindās, un tādā kārtā Valdemārs Krievijas politikā spēlēja tādu lomu, kādu neviens latvietis līdz tam un arī vēlāk nav guvis.

A. Vičs

Krišjāņa Valdemāra lielums izpaužas apstākļi, ka daudzās latviešu kultūras dzīves nozarēs viņš bija pirmais. Valdemārs nodibināja pirmo latviešu bibliotēku. Viņš nodibināja pirmo latviešu biedrību. Viņš bija pirmais latvietis, kas, jau būdams pieaudzis, ieguva formālu vidējo izglītību. Viņš bija pirmais latviešu akadēmiskais tautsaimnieks. Viņš bija pirmais, kas pulcināja latviešu studentus nacionālpolitiskam darbam. Viņš bija pirmais latviešu inteliģences pārstāvis, kas ne vien nepārvācojās, bet pasvitroti deklarēja, ka viņš ir latvietis. Valdemārs bija pirmais latvietis, kas ne vien protestēja pret Latvijas agrārās iekārtas netaisnībām, bet arī meklēja un atrada praktisku ceļu, kā šīs netaisnības novērst. Valdemārs bija pirmais latvietis, kas pavēra latviešu lauku iedzīvotājiem praktiskas iespējas darbam ārpus lauksaimniecības. Valdemārs bija pirmais, kas deklarēja, ka latviešu bagātā folklorā jāglābj no iznīcības pašiem latviešiem. Valdemārs bija tautiskās atmodas garīgais tēvs. Vēl vairāk — Valdemāra ietekmē lietuvietis J. Basanavičs ar draugiem nesa tautisko atmodu leišu tautai.

E. Dunsdorfs

DARBI

300 stāsti, smieklu stāstiņi etc., etc. un mīklas. — Liepāja, 1853. — VIII.

Par dabas ziņām un gudrībām // Mājas Viesis. — 1857. — Nr. 9—12.

Über die Heranziehung der Letten und Esten zum Seewesen; nebst Notizen und Aphorismen in Bezug auf die industriellen, intellektuellen und statistischen Verhältnisse der Letten und Esten, und der drei Baltischen Provinzen überhaupt. — Dorpat, 1857.

Русский торговый флот, в особенности Балтийский, его состояние, развитие и будущность. — СПб., 1860.

Baltische, namentlich livländische Bauernzustände. — Leipzig, 1862.

Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse. — Bautzen, 1867. — VIII.

Vaterländisches und Gemeinnütziges. — Moskau, 1871. — 1—2 H.

- Tēvzemei: Rakstu izlase. — R., 1991.
Dokumenti par tautas atmodas laikmetu: 1856—1876 // Latvijas vēstures avoti. — R., 1939. — 5. sēj.
Kopotī raksti 2 sējumos. — R., 1936—1937.

LITERATŪRA

- Birkerts A.* Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. — R., 1925.
Dunsdorfs E. Deviņvīru spēks. — Stokholma, 1956.
Johansons A. Latviešu racionālisti un folkloristi // Latviešu literatūra. 1. un 2. grām. — Stokholma, 1953.
Libermanis G. Jaunlatvieši. — R., 1957.
Ligoņu Jēkabs. Krišjānis Valdemārs. — R., 1923.
Sočņevs M. Krišjānis Valdemārs // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976.
Vičs A. Krišjānis Valdemārs // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 2. sēj.
Zandbergs A. Atmiņas par Krišjāni Valdemāru. — R., 1928.
Atsākam diskusiju par jaunlatviešiem // Latvijas PSR ZA Vēstis. — 1984. — Nr. 4.

VĀRDI PAR GRĀMATĀM (1853)

Daža sieviņa, ieraudzīdama kādā muižā voi pilsātā grāmatu mīlētājam daudz grāmatas jeb redzēdama lasītāju, kas neapnicis dienu no dienas grāmatas lasa, ar brīnošanu izsauc: Ak! cik tam gan vajaga būt svētam vīram, kas tā bez mitēšanas Dievu lūdz, grāmatas lasīdams! Kāds liels brīnums viņai, kad tai tiek pasacīts, ka šo grāmatu starpā tik retas īstas Dieva vārda un pātaru grāmatas esot! — Nebūs daudz tādu, kas, šos vārdus lasījuši, nevarēs vēl dažu šim līdzīgu brīnošanas vārdu pielikt, ko dzirdējuši, un kas tikpat skaidri izrādīs, kā tas patlaban pieminēts, cik maz vēl visas citas grāmatas, bez pātaru grāmatām, Latviešiem pazīstamas. — Vecos laikos maz gādāja par grāmatām priekš tās nemācītās, mazās Latviešu tautas; tik tās, viņai kristīgās ticības dēļ vajadzīgās Bībeles un dziesmu grāmatas, katķismi un Ābeces bij dabūjamās. Šīs, kas tanīs tumšos laikos arī neriktīgā un knapi saprotamā valodā bija sarakstītas, Latvis ar mokām, dikti pūlēdamies un nemaz nesaprazdams, izlasīja un — citādi arī nevarēja būt — domāja, ka šīs pūliņš esot Dieva kalpošana un padarot svētu. [..]

Ak, cik maz mīļi ļautiņi, tā runādami, pazina to neizsmeļamo gudrības avotu, kas grāmatās atrodās un no kura tas, kas viņa gardu malciņu vienreiz baudījis, jo dienas ar jo lielāku prieku smel, manīdams savu prātu kā no lecošas saules apgaismotu! — Latviešu valodā gan ir vēl tagad trūkst grā-

matas, kur it visas pasaules gudrības varētu atrast; taču mīlais Stenders un tie, kas viņa garā pēcāk pūlējušies, jau labu mantu iegādājuši, savas dusas stundas naktīs pašinādami, lai tik varētu Latviešus gaismā vest. Patiesi Stenders bija Latviešu tautas īstais tēvs un gādātājs. Raudiet viņam, Latvieši, kad viņa darbus pārlūkojiet, sirsnīgas pateicības asaras pakaļ! Tas bija vīrs, no Dieva izredzēts priekš mūsu tautas apgaismošanas un ne vien priekš tā mazā aprīņa ap savu dzīvokli — — — — bet bija viens pats, un tā tauta, ko spiedās apgaismot, pavisam tumša. Tāpēc arī nepiedzīvoja tādus augļus, kā no tāda vīra pūliņa gan varēja cerēt. — Tagad, kur jau vairāk kā 30 gadus pēc dzimtbūšanas skaitām, gan liekas, ka viss pagriežies uz labu, bet tomēr Latviešu tauta pate vēl ļoti maz dzenās uz priekšu. Gan visur kustās un viss, acīm redzot, pagriežas uz jaunu vīzi; arī pa vietām prāta cilāšana un skolas būšana mostas, ka sirds lec no prieka. Bet pārāka daļa no Latviešiem paliek gandrīz tikpat tumša, kā bijuse. [.]

Voi nebūtu laiks, ka šī būšana beigtos? Voi jau nav tumšība, kas cilvēku par lopu dara, caur daudz gadu simteņiem Kurzemi aplājuse? Ak, sniedziet Jūs, kam Dievs līdzējis pie gaismas tikt un tās gudrības saules spīdumu baudīt, sniedziet jēl saviem brāļiem tumsībā roku un velciet tos gaismā! Jūs, kam Dievs vēlējis savas dienas valkāt, kā gribēdamiem, un kam sirds nesas cilvēku būšanu labot, šē Jums tīrums liels labu sēklu izkaisīt. Apņemieties tik cieti rokas pielikt pie šī labā, tomēr grūtā darba, — un tas, kas uzlūko katra cilvēka darbus, dos savu bagātu svētību un veikšanu! Par Jūsu darba augļiem tad vēl bērnu bērni gaviļēs. — Jūs, muižaskungi, skrīveri un it īpaši skolmeisteri, kam žēlīga tuvāka sirds brāļiem palīdzēt: šē ir darba priekš brīvstundām! Šē vijiet sev neiznikstamu kroni! Visvairāk Jūs, kas no Latviešu kārtas pie mācības tikuši, nelieciet mīļā Dūnsbergā vārdus: «Ak! citi tik smalki sāk izlikties, Ka cerē to esam par kaunu, Ar Latviešu rakstiem nopūlēties, Tiem dziedāt un stāstīt ko jaunu» — uz sevi zīmēties, bet palīdziet saviem vājiem brāļiem! Jūs, kas labi grāmatnieki, gādājiet, ka patikšana plaukst grāmatas lasīt un gudrības meklēt. Nevajaga daudz ļaužu pie tādu darbu strādāšanas, kas nezūdamu svētību atnes; dedzīga tuvāku mīlestība, cieta apņemšanās un nešaubīga izdarīšana visu iespēj. Nesaplociet arī, šo svētīgo darbu strādādami, kad tādi ļaudis virsū mās, kam šis Jūsu labs pūliņš nepatīk, un visvairāk tāpēc, ka tie, kuru labad Jūs darbosities, Jums, kā jau nemācīti, kas mācības vērtību nenojēdz cienīt, maz pateicību voi tīru nepateicību rādīs. Lai Jums tad pietiek par atmaksu, ka tie, kam Jūsu darbošanās tikpat kā Jums pašiem sirdis iekarsē, Jums katrā brīdī stipras pūlēšanas garā klāt stāvēs, par Jūsu darbiem bezgalīgi līgsmosies un pienākumu algu Jums no Tā izlūgsies, kas ir mūžīgais gaismas mīlētājs un visa laba apdāvinātājs.

Apdomājiet, cik lēti Jūs būtu varējuši tāpat palikt tumsībā kā Jūsu nemācīti brāļi, kad nebūtu Jūsu liktenis bijis labāks, un dariet no savas puses, ko un cik varēdami; gan tad cienīgi kungi un mācītāji daudz vietās ar prieku palīdzēs.

Ko tad lai darām? To gan vienā balsī, vienprātīgi varēsim pasacīt: visu, kas derīgs, Latviešu tautu pie apgaismošanas vest. Lai gādājam, ka visāda gudrība visapkārt mums izplēšas; ir rakstīšana, ir rēķināšana, lasīšana un t. j. pr. — Un, kad mums arī laimētos tik vienu vai otru pie gaismas pievest, tad jau nevaram zināt, cik daudz labuma no šī viena pūliņa var celties. Jo vizzemaiss nabaga zēniņš, ko pie mācības vedam, var, liels izaudzis, palikt par godātu vīru un darīt lielas lietas pasaulē; var daudz citus pievest pie gaismas un tā mūsu labus darbus uz bērnu bērniem vairo. Pat tas, kas pēdējā meža malā mājo, kur reti kāds svešinieks uzklīst, lai neaizbildinājas, ka esot no citiem atšķirts un ka nespējot tāpēc nekādu palīdzīgu roku sniegt. Tādi vārdi ir tukši vārdi: jo prātīgs cilvēks tomēr zin, ka ne vien šē, daudz jo dziļākā vientulībā var strādāt saviem brāļiem un pēcnākamiem par svētību un par priekšzīmi: tikai gribēt vajaga, tik karsti gribēt, ka ir dažu niecīgu pasaulē prieku un izlustēšanu labprāt var pieciest un turpretī meklēt iemantot simtkārt saldāku, paliekamu prieku, proti, to sirds apzināšanu, ka savam tuvākam ko par labu strādājis vai ar vārdiem un rakstiem, vai caur priekšzīmi dažkārtīgā vīzē. — Viss, kas mācību vairo, ir derīgs un teicams. Bet nevaram cerēt, ka laimēsies visu tautu pie rakstīšanas etc. īsā laikā pievest. Tāpēc gribam vienu lietu it īpaši ievērot, kas īsti uz prāta cilāšanu izstiepjās, t. i., lasīšana. Kas Latviešus pazīst, tas arī zinās, cik vāji vēl ar lasīšanu iet. Cienīgi mācītāji ir grūti pūlējušies un gādājuši, ka tagad gandrīz katrs prot lasīšanu. Caur šo lielu soli uz priekšu vajadzētu visai tautai kā pārvērstai tapt, bet nav bijis tā. Kāpēc? Tāpēc, ka lasīšana un prāta cilāšana līdz šim bijušas šķirtas lietas. Lai uzklausāmie to garu vilkšanu pie lasīšanas, kas kā pusdziedāšana liekās, tad tūdaļ manīsim, ka prāts tur pavisam iemidzis. Un, kad mēģināsim jautāt, kas tanī grāmatā rakstīts, ko jau simtoreiz lasījuši, tad dabūsim it skaidri redzēt, ka tāda lasīšana tik ir veltīga laika šķēršana un ka lasītājs nezin ne tās vislētākās domas, kad grāmatu pie malas līcis. Skaidru patiesību sakot, ir lielos pagastos tik retus tādus var atrast, kas prot lasīt un domāt reizē; tādi arī nemēdz vilkt balsi kā dziedādami, bet lasa tā, kā runātu. — Kāda nu tā vaina tās nekārtīgās lasīšanas? Es domāju: tā, ka daudz, daudz Latviešiem nekādas citas grāmatas nav rokās kā retas garīgas, t. i., dziesmu grāmata, katķisms, un, ja daudz, tad vēl Bībele. Šinīs grāmatās, kas patiesi par dzīvības garīgu maizi nosaucamas, gauži ģēld lasīt tad, kad prāts un apdomāšana kopā, bet velti un tira laika zagšana, kad prāts snauž; un posta cerība ir, kad domā šīs lasīšanas

pūliņš esot Dieva kalpošana. Bet prāts nemostās, kad tik vienu logu, caur garīgām grāmatām vien, atver. Kad dabūtu vēl pie šīm grāmatām klāt tādas, kur iekšā voi jauki un viegli saprotami stāsti (no kuriem viens pats tik brīnum stipri, kā nekāda mācība, kas vien prātā un ne sirdī iespiedusies, var caur visu mūžu skubināt uz tikumiem un visu labu, kad tikai patiesi īsti jauks bijis), voi joki, kas garu iesilda, voi visādas gudrības un labas mācības — tad lasītājam prāts pats no sevis atostos bez viņa paša īstenas nomaņas un gribas; viņš iekārotos pēc grāmatām, un ar šo vienīgu soli uz priekšu būtu it brīnum daudz izdarīts: no skolas ienaidniekiem un nikniem pretiniekiem lielais pulks paliktu par skolas un gudrības mīlētājiem; jaunas ieriktēšanas, ko kungi tagad gan sevim, gan arī saviem novada ļaudīm par labu jo gadus jo vairāk iegroza, viņi nenicinātu jau tādēļ vien, ka jaunas, bet dzītos papriekšu uz pārbaudīšanu, voi labas, un paturētu to, ko izmēģinādami atrastu par labu. Caur to arī tiktu mācīti vīri skubināti vairāk jaunas, ģeldīgas grāmatas sarakstīt, nekā līdz šim noticis, ja varētu cerēt, ka grāmatas tiktu lasītas un izpirktas. — Īpaši arī pie sirds liekams, ka viss tas pūliņš jau tiem, kas tagad dzīvo, nāktu par labu, tas ir: mūsu laikiem; kamēr teicams skolas darbs turpret vairāk bērniem un bērnu bērniem jeb nākošiem laikiem nesīs auglus.

Tāpēc it īpaši, un pirms vēl uz tālākiem soļiem varam cerēt, vajadzētu mīļus brāļus šo vienu soli uz priekšu vest. Būtu jāgādā kā vien zinādamiem un cik iespēdamiem par to, lai visādas labas Latviešu lasāmas un gudrības grāmatas — jo tikai dziesmu un pātaru grāmatas jau visur atrodamas — ļautiņiem viegli tiek pazīstamas, no viņiem mīlētas un cienā un godā turētas kā no katras mācītas tautas. Jo ne vien tā lielākā daļa no Latviešu lasāmām grāmatām par sētām tīri nepazīstama, bet arī tik maz cienīta, ka ir brīnums to redzēt. Jau pie tam redzama grāmatu nievāšana, ka daudziem, — zināms, arvienu vairāk nemācītiem, — kas nemaz nav sīksti naudu bagātīgi izlaist par kaut kādu niecīgu prieku, ka šiem to vismazāko naudu žēl izdot par grāmatām. Un tomēr tā par labām grāmatām patērētā nauda nes tos vislielākos augļus, protams, tik tam, kas tās māk pareizi brūķēt; jo viņas var pielīdzināt naudas podam, kas zemniekam, laukā ierakts, tik tad der lieti, kad to zina uzmeklēt. —

Tas darbs Latviešu lasāmas grāmatas visiem rokās gādāt, liekas, iedalāms divējās šķirās. Pirmāk būtu jāgādā, zināms, ar valdīšanas atvēlēšanu, par lasīšanas bibliotēkām (vienā vietā sakrāti grāmatu pulki) pilsātos, kur ikviens par it lētu maksu varētu dabūt katru grāmatu izlasīt, kas Latviešu valodā sarakstīta, — un joprojām par lasīšanas biedrībām, kas ikkatrā pagastā, kopā sadevušās, par to gādātu, ka tās grāmatas un avižu lapiņas tiek papildnam lasītas. Ar šo ieriktēšanu ģeldētu sākt, un tā būtu visvairāk tiem par labu, kas jau īsti grāmatu draugi.

Tad atkal būtu jāgādā, ka katrā ķirspēlē rodas lasīšanas grāmatas; kauču šī ierīktēšana vietām tūlīt gan neļautos izdarīties, tad tak ar laiku. Jo šē īpaši vērā jāņem šīs trīs lietas: 1) Nauda, ar ko tās grāmatas sapīrkt un pēc kārtas uzturēt. Sī gan būtu tā mazākā lieta; jo, kad tik zinātu, ka lasītāji rastos, tad patiesi turīgi vīri, kam laba sirds tuvākam palīdzēt, būtu gatavi naudu samest. 2) Vieta, kur ļaudis bez visas klanīšanās un gaidīšanas, tā sakot, garām iedami, tās grāmatas varētu dabūt lienēt. [...] 3) Grāmatu valdītājs, saņēmējs un izdevējs, naudas sakrājējs etc. — Še vajaga vīra ar dedzīgu sirdi, kam tuvākā labklāšana rūp; vajaga viena vienīga ik no 5 vai 6000 cilvēkiem ķirspēlē, un taču šo vīru atrast neg bū visgrūtākā lieta! Jo kas zin, vai atrastos ik ķirspēlē tāds cilvēks, kas uzņemtos bez kādas laicīgas peļņas ik svētdienās pie šī darba pūlēties, kaut to cerēto labumu pirmā, varbūt vēl otrā gadā nevar īsti nomanīt; vīrs, kas katru izdotu un saņemtu grāmatu uzticīgi pierakstītu un, īsi sakot, kā īsts saimnieks šo būšanu koptu un valdītu! Viņam vajadzētu būt laipnīgam, ne lepnam vīram, pie kā visi, ir nabaga gana zēni, droši varētu pieiet un izrunāties; vislabāki vīram no Latviešu kārtas. — Skolmeistari! vai būtu velti, kad uz Jums cerētu? [...]

300 stāsti, smieklu stāstiņi etc., etc. un mīklas. — 1.—17. lpp.

PAR DABAS ZIŅĀM UN GUDRĪBĀM (1857)

I.

Mūsu laikos no visām gudrībām ir dabas ziņas un mācības visvairāk uz priekšu gājušas, un tās vēl mūsu dienās tik ātru izaug kuplumā un greznumā, ka var katram sirds priecāties. Viņu kuplums pušķo zemes un valstis, pilsētas un tautas viņu ēnā atspīrgst un dabū jaunus, līdz šim nemanītus spēkus, ar kuriem izrotāta var cilvēcība žigli staigāt to augstu gudrības ceļu, kas ved pie patiesības un gaismas. Ko visgudrie tēvu tēvi ne domāt, ne cerēt nevarēja, to tagad redzam pasaulē caur dabas spēku pazišanu ievestu cilvēkiem par prieku un laimi. Redzam dzelzu ceļus, pa kuriem cilvēki par lētu naudu brauc 100 jūdzes vienā dienā un naktī. Par stundu var braukt 6 un, ja grib, arī 12 un vairāk jūdzes! Saslēgti 20 līdz 50 lieli rati kopā, vieni pakaļ otriem, katros var sēdēt 50 līdz 60 cilvēki iekšā (atrodās ir tādi plati, lieli rati, kur sadzen iekšā lielus barus lopu, jeb tādi, kur baļķus un citus kokus, kur labību, rāceņus u. t. jpr. lieliem pulkiem sakrāj iekšā), un kas visus šos velk? Redz, brīnums! Garaiņi, tie paši, ko redzam no verdoša ūdeņa kā dūmus augšā izceļamies. Ar šo pašu garaiņu spēku brauc kuģi, ja patīk, vējam tiešām pretī. Tie paši garaiņi

tagad pasaulē dzen tūkstošiem sudmalas un visvisādas fabrikas. Redz, kāda vara cilvēkiem rokā dota, kad tie dzenas dabas spēkus pazīt! Nezinu, vai lasītājs būs daudz dzirdējis par telegrāfiem. Tie nule ceļas, un jau gandrīz visas lielākās pilsētas Eiropē savieno. Dzelzu drātes, kas (vai apakš, vai virs zemes, vai arī pat jūras dibenī) iet no vienas pilsētas līdz otras, un tas dabas spēks, ko sauc par elektricitāti jeb elektrību (caur kuru zibens ceļas), palīdz, ka caur šo dzelzu drāti var acumirkļi daudz simts jūdžu tājumā ziņu padot, kādu vien grib, vai arī draugiem garus stāstus stāstīt. Redz, kādi brīnumi! Tagad no Rīgas līdz Dinaburgai Augšzemē arī tāds telegrāfs ir ietaisīts, un drīz arī tādu ietaisīs uz citām pilsētām — to mēs drīz piedzīvosim.

Ar to pašu dabas spēku elektricitāti tagad sāk spranču zemē pilsētu ielas apgaismot. Daudz citās pilsētās, ielas apgaismodami, dedzina īpašu gaisu, ko par gāzu nosauc. Un daudz citi tādi brīnumi būtu jāpiemin.

Tad nu ar' patiesi pieklājas un ir ļoti vaijadzīgs jums dot skaidrākas ziņas par dabas lietām un likumiem, ko tie visgudrie vīri pasaulē ar lielām mokām izgudrojuši un kas katru gudra cilvēka prātu brīnum pacilā. Stendera gudrības grāmatas ziņas jau daudz par vecas. Lepeviča uzslavējamai grāmatai: Padoma devējs zemes kopējiem (driķēta Liepājā 1852trā g. — maksā rub. sudr.) 4tā un 5tā nodaļā gan atrodam daudz jaunākas un labākas ziņas, bet taču ir tur daudz trūkst, un visiem ar grāmata nav pie rokas. Tad nu mācīti vīri apņēmušies mums bez daudz citām ziņām cik necik par dabas lietām stāstīt. Kad Mājas Viesis jums tādas ziņas atnes, tad lasiet lūdzami ar prātu un apdomu, rāmi jo rāmi, jo tās dažureiz nav it viegli saprotamas. Visām jel cik mācītām tautām tagad top gādātas jaunas un labas grāmatas par dabas lietām. Pat mūsu kaimiņu tautai igauņiem (kam vēl līdz šim ne avīžu lapa nebij) jau ir laba, bieza grāmatiņa par dabas mācībām (*Physik*) sarakstīta, kas latviešiem vēl trūkst. Nu, cerēsim šo un citu vaijadzīgu grāmatu dēļ droši uz nākošiem laikiem.

Bet latviešu valoda priekš tādiem stāstiem vēl nav diezgan ielocīta, vārdi pietrūkst, un būs jāietaisa jauni latviski vārdi vai jāpieņem sveši skunstes vārdi, it kā citas tautas mēdz darīt. Tad nu uzņemsim nākošā reizē svešu vai jaunu vārdu izstāstīšanu.

II.

Pirmā rakstā par dabas ziņām mēs likām vērā, cik brīnišķīgus darbus cilvēki var izdarīt, kad tie pazīst dabas spēkus. Un droši varam cerēt, ka pēc 5 vai 10 gadiem atkal jaunus brīnumus piedzīvosim caur labāku dabas spēku pazīšanu — brīnumus, ko tagad neviens neticēs, it kā vecos laikos neviens

nebūtu ticējis, ja tam teiktu, ka nāks laiki, kur braucēji neiejūgs zirgus, bet brauks ar uguni (jeb ūdeņu garaiņiem). Jau tagad ir dabas gudrie izgudrojuši no prasta māla taisīt tādu lietu, kas it kā sudrabs izskatās un ir brūķējams, kas vēl jaukāki skan un ir vēl vieglāks nekā glāze. Nesen šī (kas top nosaukta Alumin, tas ir: mālu grunts lieta) vēl bij dārgāka nekā zelts, bet pērn gadā tape jau par sudrabu drusciņ lētāka. Kas zin, vai ar laiku nebūvēs ar tādu sudraba mālu vietā namus jeb baznīcas torņus jeb, ja ne vairāk, taisīs bļodas un gapeles, un nažus, un visādas lietas no šī māla sudraba. Veci ļaudis atminēs, ka tie brīnījās, kad uznāce mūsu tagadēji zēveļa kociņi, no kuriem tagad pērk pilnu šakteli par vienu grasi, kauču žīds apgalvo, ka tur 100 kociņi ir iekšā (jebšu skaitot tikai 60 vai 70 atradīsi). Tādas labas lietas nu kā zēveļa kociņi ir no dabas gudriem jau daudz, it daudz izgudrotas, tās tikai vēl nav kopmaņu bodēs dabūjamas.

Bet nu liksim labi vērā, kādas ir dabas gudrības, lai varam uz priekšu ar tām vairāk iepazīties, Mājas Viesi jeb citas labas grāmatas lasīdami.

Daba (vāciski — *Natur*) ir vārds, ar ko nozīmē visas lietas kopā, ko pasaulē redzam, dzirdam, saožam jeb citādi kā kaut kur esošas nomanām. Ar vārdu: dabas gudrības jeb zināšanas (*Naturwissenschaften*) nozīmē visu to, ko prātīgi vīri, kamēr pasaule stāv, par dabas lietām ir izgudrojuši un zināt dabūjuši. Še nu ir jānodala:

Pirmāk: dabas mācības (*Naturlehre*) un otrā kārtā: ziņas par dabas lietām. Pie dabas mācībām mēs rēķināsim trīs īpašas gudrības: 1) fiziku (*Physik*), 2) ķīmiju (*Chemie*) un 3) mācību par dzīvību (*Physiologie*). Vai Dieviņ, dažs izsauks, ar kādiem piziķiem un ķēmiem tie nu grib nabagus ļautiņus mocīt. Bet neizbīstieties vis par šiem svešiem vārdiem, ar kuriem viegli apradināties, kad dzirdēsiet, ko tie nozīmē. Pat igauņiem, kauču tiem vēl nav neviena avižu lapa, netrūkst branga skolas grāmata par fiziku. Šis vārds ir ņemts no grieķu valodas, un tanī nozīmē dabu. Bet ne spranči, nedz vācieši, krievi jeb poļi to vārdu neatmet un nepārtulko savā valodā, tāpēc ir mēs tāpat darīsim kā viņi. Fizikā iesākumā saņēme visas dabas mācības kopā, bet tagad tikai saņemam še dabas likumus par visādu lietu smagumu, kustēšanu, par skaņu, par gaismu, par siltumu, par magnētību un elektrību (*Magnetismus und Elektrizität*). Cik jaukas šīs mācības ir, to jūs gan laikā redzēsiet.

Ķīmija ir arī vārds, kas no grieķu valodas ņemts. Tagad ar to vārdu (*Chemie* un *Chymie*) visas tautas nozīmē skunsti un mācību, dabas gruntslietas jeb elementes šķirt, savienot un viņu īpašības atrast. Uz šo skunsti tagad skatās ar brīnošanu visas pasaules mācītās tautas, jo tā katrā gadā uziet ko jaunu, un pate mācība top jo dienas, jo skaidrāka un ir tādiem, kas nav augsti mācīti, saprotama.

Trešā mācība fiziologia (*Physiologie*, kas grieķu valodā nozīmēja: dabas mācība) tagad jau daudz zin stāstīt par dzīvību kokos un zālēs, kā arī par lopu un cilvēku dzīvību. Par šo trešo mācību Jums varbūt ir uz priekšu daudz nestāstīsim, jo tā tik jau būs pa grūti saprotama.

Diezgan šodien. Paglabāriet šo avīžu lapu jeb paturiet labi tos šie izstāstītus svešus gudrības vārdus, jo citādi nesapratīsiet nākošus stāstus.

III.

Viņā lapā dzirdējām, kas ir daba un kas dabas gudrības jeb zināšanas. Šīs pēdējās mēs nodalījām divi daļas: dabas mācības (fizika, ķīmija un fiziologia) un ziņas par dabas lietām. Par dabas mācībām tur jau stāstījām; ņemsim nu priekšā otru daļu, tas ir: ziņas par dabas lietām. Še atradīsim: 1) vispirms, to augstu gudrību, ko gudrie zvaigžņu aplūkotāji kopj: astronomiju (*Astronomie*), kas grieķu valodā nozīmē: zvaigžņu prasana. Vecos, tumšos laikos, kad ļaudis maz ko par zvaigznēm zināja, ķīķerus nepazīdami, gandrīz visās tautās atradās gudrinieki, kas lielījās, ka protot īpašu gudrību astrologu un tādēļ varot zvaigznēs lasīt nākošas lietas un visvairāk ķēniņu un bagātu lielkungu likteni. Šie astrologi pelnīja lielu naudu un bij voi gudri krāpnieki, voi tādi pamuļķi, kas paši puslīdz ticēja, ka to varot, ko lielījās, voi arī bij gudri vīri, kas grūnīgi zvaigznes aplūkoja un par tām daudz teicamas ziņas sakrāja pēcnākamiem: naudu no lielmaņiem tie pieņēme, lai varētu pārtikt, jo par īstu gudrību tanīs tumšos laikos reti kāds valdinieks būtu naudas izdevis. Tā gāje pasaulē vairāk nekā 3000 gadus: visi augsti un zemi cieti vien ticēja šās blēņas, kamēr priekš 250 gadiem izdomāja brīnuma ķīķerus, un nu drīz zvaigžņu būšanu labāki saprate.¹ Kad jūs tagad tos brīnum lielus, arvien vairāk pārlabotus ķīķerus, pat šie Tērpatā, redzētu! — Par zvaigznēm Mājas Viesis jau pērn sāce un šogad pabeigs Jums tās visnotīgākās, jaunākās ziņas dot.

2) Otru augstu gudrību nosauc geologia; tā māca mūsu zemes lodi un visu vairāk to, kas tur iekš zemes atrodams, pazīt un nojēgt. Te runa no tā liela karstuma mūsu zemes lodes vidū, no kā nāks zemestrīcēšanas, uguns vēmēji kalni, avoti ar karstu ūdeni un t. j. pr.; te sarēķina un atrod, cik daudz tūkstoši gadi pagājuši, kamēr Nīlupe Ēģiptes zemē tik biezu, treknu melnu

¹ Tāda pate lieka gudrība kā astrologija bij vecos laikos alķīmija. Daži lielījās, ka protot zeltu taisīt un piekrāpe daudz ļaudis. Pēcāk dzirdēsiet, ka zelts, sudrabs, alva, svins un t. j. pr. ir grūnīs lietas, ko tikai var atrast, — skaidras vai zemē iemaisītas — bet ar ķīmijas skunsti nevar pataisīt no citām grūnīs lietām. Bet toreiz augsti un zemi ticēja cieti — ne vien, ka burvi un raganas esot cilvēku starpā, bet arī, ka alķīmisti iespējot, ar un bez vella palīga, lielas lietas izdarīt. (K. Valdemāra piez.)

zemi sanesuse, kā tur atrod; jeb, cik bezgalīgi garš laiks ir pagājis, kamēr tas pulks (un dažreiz 100 pēdu biezās) kārtas akmiņu ogļu sakrājušās, ko tagad vienu virs otras, dažureiz to apakš 1000 pēdu dziļi atrodam un pie kurām taču it skaidri var pazīt, ka tās no senajiem kokiem un mežiem cēlušās — it kā mūsu (daudz jaunāka) zemes malka jeb mūsu purvju zeme cēlusies ar laiku no zālēm, sūnēm un sapuvušiem mežiem. Mūsu zemē, kaļķu akmiņos, atrod vietām it lieliem pulkiem gliemežu vākus, dziļi zemē zivju zvīņus (še Tērpātā tādi ir pulkiem sakrāti un top prātīgi un smalki ar skunstīgām glāzēm aplūkoti no tiem, kas īpaši šo gudrību 4 gadus un vairāk studierē); mūsu akmiņu lielāko daļu pazīst kā no Norvēģijas augstiem kalniem pamazītiņ atnākušū ar ledus gabaliem kopā, kamēr še visur, ilgi jo ilgi, jūra bijuse. Jūrmalnieki zin, cik lielus akmiņus ledus dažureiz atnes un aiznes. Ak, cik daudz vēl būtu jāstāsta par ģeologiju, lai varētu jel cik necik šīs gudrības vērtību nojēgt! Nākošos laikos daudz, daudz vairāk, sirdsmīļi lasītāji.

Nu nāk: 3) zoologia, tas ir (pa grieķiski), ziņa jeb mācība par dzīviem radījumiem; 4) botānika, tas ir: ziņa par stādiem, augļiem, kokiem, zālēm, sūnām un pekām; 5) mineralogia jeb mācība par zemēm, akmiņiem u. t. jpr. Te neņemiet par ļaunu, ka Jums tik daudz svešus vārdus uzdodu galvā paturēt, kas visi no grieķu valodas ņemti. Bet visas mācītas tautas tā dara, un tas ir labi darīts. Kad ņemtu kādu latviešu vārdu tai vietā, tad drīz celtos liela jukšana; jo ar vienu pašu vārdu, bez garas izstāstīšanas, šīs augstās gudrības mūžam nevarētu apzīmēt. Kur tik varēsim, tur liksim labprāt latviešu vārdu svešaju vietā.

Vēl še jāpieliek viens svešs, bet uz priekšu ļoti notīgs vārds. Tās lietas, kas piekrīt pie mineralogijas, kas nedzīvo un nevar no iekšpuses augt, nosauc par neorganīgām; tās, kam ir tāda iekšķīga būšana, ka tās var augt un dzīvot, nosauc par organīgām, un tās piekrīt pie zoologijas (dzīvi radījumi) un botānikas (stādi).

Tad nu paturiet atkal labi tos še pieminētus svešus vārdus un iespiežiet labi galvā, ko tie nozīmē.

IV.

Vēl būtu jāpiemin 3 vai 4 augstas gudrības, kas pieder pie dabas gudrībām un zināšanām. Bet tās tik notīgi katram mācītam cilvēkam nav vajadzīgas kā tās pieminētās un arī puslīdz sakrīt ar tām minētām kopā. Tik vēl pieliksim mūsu zemes lodes dabas aprakstīšanu (*physikalische und mathematische Geographie*) un tad liksim vērā dabas gruntslietas, no kurām dažas it pavisam pazīt vajaga. Vēl jāpiemin vārds matērija (*Materie*). Ar šo vārdu nozīmējam visu, ko pasaulē esošu

nomanām, kad nedomājam pie gruntslietu īpašības savā starpā. Matērija tad ir viss, kam rūmes vajaga, kur stāvēt.

Elementes jeb gruntslietas ir tās, no kā visas citas lietas pasaulē pastāv. Tādas tagad skaita 64. Iekām nu tās elementes pa vienu ņemam priekšā, vēl pāru vārdu. Jau sen cilvēku prāts iekāroja zināt, kuras tās gruntslietas ir, no kā visas citas pastāv. Vecos laikos ļaudis bija iedomājušies, bez visas skaidrākas izmeklēšanas, ka gaiss, uguns, ūdens un zeme tik jau esot šīs gruntslietas, ka esot akmiņi cēlušies no zemes un ūdeņa, stādi un koki no zemes, ūdeņa un gaisa, un dzīvie radījumi no visām 4 minētām gruntslietām. Pie tādām domām palika it ilgu laiku, kauču viegli varēja nomanīt, ka ne ūdens, ne gaiss nav visur vienādīgas un vienkārtīgas lietas (*einfache Stoffe*), bet pašas daždažādi maisītas, un kauču metālus (tās gruntslietas, ko var kalt un lielā karstumā kausēt, kā dzelzs, alva, zelts, sudrabs, svins u. t. jpr.) nekur nezināja piedalīt. Pēcāk alķīmisti (vecie alķīmijas gudrie, kurus jau pieminējam) ilgi veltī pūlējās un maldījās visādi; galā sāce domāt un domāt par to, kur paliek tās lietas, kas sadeg (kā malka, sveču tauki etc.), un nu tike uz īstu ceļu. 1774tā un 1775tā gadā gudri vīri pirmo elementi atrade. Sāca svērt tos pelnus, kas atliek no sadedzinātām lietām, un — tavu brīnumu! atrade (ko katrs podnieks zin), ka svina un citu metālu pelni ir grūtāki nekā svins pats bij, pirms to sadedzināja. Tas, kas tā paslepen no gaisa pie metālu pelniem bij pienācis klāt, nu bij rokā. Tas ir pirmā elemente; skābējs gaiss¹ (*Sauerstoff*) jeb skābējs tādēļ tā nosaukts, ka tas visu, ko pasaulē skābu atronam, ir, kļušu pielīdzams, skābu padarījis. (Bet tik jau nedomājiet, kad redziet cilvēku ar skābu ģīmi, ka pie tam arī skābējs gaiss ir vainīgs!) To atrodam visur, gaisā, zemē, ūdenī, akmiņos un citur; un, kur tas vēl nav, kā spožos metālos, tur tas liēn ar laiku iekšā. Dzelzs ar skābēju gaisu kopā paliek par rūsu, tad nu ir rūsa smagāka, un kā papriekš dzelzs bijis, un, kas no rūsas prot skābēju gaisu atkal izdzīt, tas dabū tīru dzelzu atpakaļ. Svins, kad to tur kādu laiku, dabū melnu mizu — jo skābējs gaiss piesitas klāt. Bet zelta un sudraba lietas paliek ilgi spožas, jo tās skābējs gaiss pats tīši nesaēd, ja ķīminieki (vāciski *Chemiker*, t. i., tie, kas ar ķīmijas skunsti darbojās) to nepiespiež citādā vīzē.

Tad nu lieciet vērā: skābējs gaiss ar visām citām elementēm savienojas; ar dažiem gauži labprāt un it ātri, ar dažiem tik tad, kad cilvēki to pamudina skunstīgā vīzē. Bet skābējs gaiss tikai zināmos mēros savienojas ar citām elementēm, pēc nešaubīgiem dabas likumiem. Kad tas it lielā mērā ar citu elementu (kā: zēvelu) ir sagājis kopā, tad tās rada skābumu

¹ Pēcāk, tā domājam, kad ļaudis ar vārdu būs apraduši, varēs isi teikt: tas skābējs. (K. Valdemāra piez.)

(*Säure*), kā zēveles skābumu (*Schwefelsäure*), kur ir viens mērs zēvele un 3 mēri skābes gaiss kopā. Zēveles skābība — varētu sacīt latviski, kad 1 mērs zēvele un 2 mēri skābes gaiss ir kopā (*Schwefelige Säure*); zēveles paskābība, kad 1 mērs zēveles un 1 mērs skābes gaisa kopā, ko vāciski (*Unterschwefelige Säure*) sauc. Kad skābes gaiss tik daudz sagājis ar metāliem kopā, kā to maisījumu nosauc par *Oxyd* jeb oksīdu (pie dzelza tas būtu rūsa, pie svina — svina pelni), tad to varētu latviski nozīmēt par skābekli un *Oxydul* «oksidulu» par: paskābekli. Lasītājs gan būs noguris, tik daudz svešu vārdu vienu pakaļ otra lasot; bet lai tikai patur galvā: skābēju gaisu — *Sauerstoff*; skābumu — *Säure*; skābeklu — *Oxyd*; paskābeklu — *Oxydul*. Se varam redzēt, cik bagāta latviešu valoda šinī lietā ir.

Mājas Viesis. — 1857. — Nr. 9—12.

MEMORANDS

PAR RADIKĀLU REFORMU NEPIECIEŠAMĪBU BALTIJĀ LATVIEŠU UN IGAUŅU STĀVOKĻA UZLABOŠANAI UN ŠO TAUTU UZPLAUKUMA NODROŠINĀŠANAI (1861)

Pilnīga un dziļa, no augšas veicama zemnieku stāvokļa reforma trijās Baltijas guberņās šķiet neatliekama un tik nepieciešama kā vēl nekad. Iemesli šim apgalvojumam ir šādi:

1. Pašreizējie apstākļi tur šobrīd ir tik nedabiski un iedzīvotāju 11/12 daļām tik nospiedoši kā vēl vienīgi Turcijā, — tādēļ agrāk vai vēlāk, no augšas vai no apakšas lielām reformām būs jānāk šā vai tā.

2. Baltijas muižnieku korporāciju vēsturiski mantotais gars nekad apmierinošas reformas brīvprātīgi nepieļaus. Zemes vēsturē iekarotāji ir pastrādājuši tik daudz melnus un necilvēcīgus darbus, kādi laikam gan nav pieredzēti nevienā kristīgajā zemē. Vācu muižnieku korporāciju nehumānais, gluži viduslaiciskais gars balstīts šajā pagātnē. Šis gars izpaužas:

α) minēto provinču senajā vēsturē kopumā,

β) jaunajos laikos, kad atkārtoti tiek iznīcināti visi zemniekus aizsargājoši likumi,

γ) jaunākajos rikojumos zemnieku sakarā.

Isumā svarīgākie fakti, kas attiecas uz minētajiem trim punktiem, tiek izklāstīti pielikumā, taču par katru no tiem ātri varu sagādāt sīkāku informāciju.

3. Pusotra miljona pirmiedzīvotāju, nelaimīgo igauņu un latviešu vidū, kuri, neraugoties uz visiem līdzšinējiem likumiem, smok dažu simtu ienācēju ģimeņu labā tikpat kā turku jūgā, ir atmodušās un ik dienas kļūst stiprākas ilgas pēc tā, ka šā gada 19. februāra ķeizarskais manifests viņus beidzot no šī bēdīgā stāvokļa atbrīvos. Būtu grūti viņiem ieskaidrot, ka visā

Krievijas impērijā viņiem vienīgajiem tiek liegta V[īņa] Keiz[ariskās] Maj[estātes] augstā žēlastība.

4. — — (nosvitrots.)

5. Ne tikai pirmiedzīvotājiem, latviešiem un igauņiem, bet arī Krievijas muižniecībai būtu iemesls sūdzēties, ja 19. februāra manifests ir spēkā visā pārējā impērijā (un vēlāk arī Polijā) un tikai nedaudzas ienācējas vācu ģimenes Baltijas guberņās saglabā turpat vai neierobežotas patvaļas privilēģiju. Baltijas guberņu sliktais piemērs pamudinās, mazākais, krievu muižniecību nemitīgi censties pēc tādas pašas neierobežotas patvaļas un humānāko šī gada jauno likumu atcelšanas, aizbildinoties ar dažu likumu neievērošanu. Nelabvēlīgos apstākļos vecā kārtība Baltijas guberņās var graužoši atsaukties uz visu 1861. gada 19. februāra likumdošanu.

6. Saskaņā ar tautsaimniecību kā zinātņi, tāpat arī zinātni par valsti, Baltijas guberņās ir veicamas līdzīgas reformas kā Krievijā vai Prūsijā. Jebkura patiesa, dziļi pamatota augšupēja, it īpaši kuģniecības attīstība, prasa šādas reformas.

7. Līdz pat šim laikam Krievijas pārvaldes politika Baltijas guberņās ir pēc saviem iekšējiem principiem tik nelabvēlīga pašai Krievijai, ka tādu šeit varētu realizēt vienīgi sveša, pret Krieviju naidīgi noskaņota vara. Tālākā attīstība uz līdzinējiem pamatiem kaitēs Krievijai ar katru dienu vairāk.

8. Ir pēdējais laiks pārkārtot šo politiku pēc vienkāršiem, stingriem principiem tiešā saskaņā ar Krievijas politiku visā Rietumu Krievijā. Tad visi turpmākie gaidāmie noteikumi Eiropā vērsīsies par labu Krievijai.

9. Nepieciešamās taisnīgās reformas var tikt īsā laikā likumīgi noteiktas, balstoties uz 1861. gada 19. februāra manifestu un atsaucoties uz to.

Tālāk uzskaitīti visnepieciešamākie uzdevumi pašreizējās kārtības izmainīšanai.

10. Iemesli, kādēļ Baltijas muižniecība pieļauj no savas puses tikai šķietamas reformas, ir ļoti dažādi, un daži no tiem ir tieši tagad kļuvuši īpaši aktuāli.

Tālāk sekos iepriekšminēto 10 punktu sīkāks iztirzājums līdz ar dažādiem pielikumiem, kas pierāda teiktā patiesību.

Mājas Viesis. — 1857. — Nr. 9.—12.

Visaugstākā dekrēta par agrāro reformu trijās Baltijas guberņās motivējums

Šāds dekrēts vispār ir nepieciešams

1. Lai minēto triju guberņu zemniekiem vienīgiem nebūtu liegtas tiesības uz zemi, kuras visiem Krievijas zemi apstrādājošiem zemniekiem piešķir 1861. gada 19. februāra manifests,

kā arī vēlākie likumi attiecībā uz Poliju, un lai arī viņi varētu izjust augsto žēlastību pilnīgi droši baudīt sava sūrā darba augļus. Tādā veidā tiks veicināti arī šo zemnieku labklājība un čaklums, kā to var labi redzēt Rietumu valstīs ar maziem zemes īpašumiem.

2. Lai dotu Baltijas muižniecības pārstāvjiem iespēju sekot savas sirds humānajam un cēlajam aicinājumam un gādāt iedzīvotāju zemākajiem slāņiem tādus kultūras un attīstības pamatnosacījumus, par kuriem jau sen ir dzīvi iestājusies progresīvā muižniecība.

3. Lai turpinātu ķeizara Aleksandra I dižajā garā uzsākto darbu, kurš skaidri apzinājās reformu īpašo nepieciešamību Baltijas guberņās un kopš 1803. gada tur bija sācis agrāro likumu regulēšanu un jau 1817.—19. gadā dzimtbūtniecības atcelšanu, kad Krievijas iekšienē šī atcelšana vēl nemaz nešķita nepieciešama.

4. Lai radītu vienīgos dabiskos un patiesi konservatīvos pamatus, veidojot krietnu zemnieku — zemes īpašnieku kārtu un pilnīgi iznīcinot patreizējās, Baltijas iedzīvotāju 11/12 daļām tik nospiedošās attiecības, kādas ir sastopamas vēl vienīgi Turcijā un kuras agrāk vai vēlāk, no augšas vai apakšas ar nepieciešamību izraisīs lielas radikālas reformas.

5. Lai līdz ar jauno Krievijas nākotni, ko ievada 1861. gada 19. februāra manifests, uzreiz divām apspiestām nācijām, kuras nav bez nozīmes savas zemes izvietojuma dēļ, pavērtu ceļu uz civilizāciju un taisnīgumu, pēc tam kad tās gadsimtiem ilgi ir cietušas vēsturisku netaisnību.

6. Lai vispār būtu iespējama Baltijas tautu spēku dabiska attīstība un turienes nacionalitāšu savstarpēja konkurence.

7. Lai novērstu aplamus viedokļus, lai sekmētu patiesību un vārdam indigena, t. i., iezemietis, atdotu tā dabisko jēgu, ņemot vērā to, ka tagad šis vārds Kurzemē tiek oficiāli lietots svešu ienācēju apzīmēšanai, kamēr īstie pirmiedzīvotāji Baltijas krievu iestāžu oficiālajā valodā tiek saukti par *non indigenae*, t. i., par svešiniekiem!!

8. Lai taisnīgi izbeigtu ļauno nesaprašanos, kas ik dienas rodas starp kungiem un zemi apstrādājošiem zemniekiem kraso nacionālo atšķirību dēļ.

9. Lai, ņemot vērā Baltijas muižniecības ciešo savstarpējo radniecību, atsevišķās provincēs radītu iespēju izveidot neparitjiskas iestādes.

10. Lai sekmētu Krievijas intereses Baltijas robežprovincēs un pavērtu tur ceļu liberālai nacionālkrieviskai politikai, it īpaši ņemot vērā iespējamo Vācijas apvienošanos un citus nopietnus notikumus nākotnē.

11. Lai veicinātu Krievijas kuģniecību Baltijas jūrā, kuras uzplaukums visur ir lielā mērā atkarīgs no zemākās šķiras stā-

vokļa uzlabošanās, Baltijas guberņās tātad — no latviešu un igauņu stāvokļa uzlabošanās.

12. Lai celtu zemes ievācamo nodokļu apjomu un palielinātu valsts ienākumus, kā tas pārsvarā notiek, pārejot uz sīko zemnieku gruntsīpašumu.

13. Lai Krievijas muižniecībai, kura, brīvlaižot savus zemniekus, ir nesusi lielus upurus uz tēvzemes altāra, nebūtu pamatots iemesls sūdzēties par ienācējas vācu muižniecības īpašām privilēģijām, kas pašreizējos apstākļos gūst no Baltijas zemnieku pusbrīves lielu labumu tā vietā, lai nestu upurus.

14. Lai izvairītos no igauņu un latviešu asinsizliešanas un lai novērstu jaunas sacelšanās, kas nevar izpalikt, ja abas šīs tautiņas redz, ka visapkārt visās Krievijas zemēs un provincēs zemnieku stāvoklis ir labāks nekā pie viņiem.

15. Lai skaitliski vislielākajai iedzīvotāju daļai šajās Krievijas rietumu provincēs, kas atrodas galvaspilsētas pievārtē un pie ārvalstu sliekšņa, dzimtenes atstāšana arī turpmāk neliktos vienīgais glābšanās līdzeklis, neraugoties uz visu pieķeršanos tai.

Pēc formas šis dekrēts ir nepieciešams kā 1861. gada 19. februāra manifesta konsekvence, t. i., kā ķeizara pavēle.

16. Lai patiesi liberālu reformu īstenošanas gaitā, ņemot vērā līdzšinējās Baltijas vēstures īpatnības, aizstāvētu visliberālākās Baltijas muižniecības pārstāvjus no turienes korporāciju naida; lai izvairītos gan no šķietamām reformām, gan no milzīgiem laika zaudējumiem un lai nosargātu pašas svarīgākās Krievijas kroņa intereses Baltijas teritorijā.

17. Lai reiz un pašos pamatos gan tiktu novērsta, gan neitralizēta līdzšinējās vēstures gaitā uzkrātā Baltijas zemnieku dziļā neuzticēšanās saviem vācu kungiem un iespējamām jaunajām reformām, ļaujot šiem zemniekiem ar katru dienu arvien vairāk pārliecināties, ka viss ir labs, kas nāk no ķeizara, un viss ir slikts un viņiem kaitējošs, ko izdomā nacionāli svešā vācu muižniecība.

18. Lai ar konkrētiem un precīzi nospraustiem uzdevumiem no augšas palīdzētu Baltijas muižnieku korporācijām, tāpat kā Krievijas muižniecībai pēc nesen pabeigtās zemnieku likumdošanas, iegūt pareizu viedokli, tā simtkārt saīsinot šo reformu īstenošanas pūliņus.

No vācu valodas tulkojusi *I. Cera*.

Dokumenti par tautas atmodas laikmetu:
1856—1876 // Latvijas vēstures avoti. —
R., 1939. — 5. sēj., — 157., 161. lpp.

TĒVU ZEME UN VISPĀRDERĪGAIS (1871)

Tagadnes cīņas, liberālisms un nacionalitāte

[.] Tie, kas mūsu dienās visiem spēkiem cenšas kara fūriju uzpūst briesmīgā, visai Eiropai draudīgā liesmā, tiem, protams, nav nekā labāka ko darīt, kā atkal atdzīvināt vecās teorijas par labām un sliktām cilvēku rasēm Eiropā. Kas tomēr daudz maz ko zina no salīdzināmās valodniecības vēstures, tas nevarēs noliegt, ka pāri deviņām desmitdaļām Eiropas iedzīvotāju tik tuvu rada, ka par dabīgām rakstura dažādībām nemaz nevar runāt. Tagadējais tautību sadalījums pēc valodu izplatījuma, kā jau Humbolds to saka, ir vismazāk pareizais. Tā tad valoda un cēlums nedod iemesla mums, eiropiešiem, nonāvēt vienam otru un arī vispārējo attīstību. [.]

Valdemārs K. Raksti. — R., 1937. — 2. sēj. — 358.—359. lpp.

GARLĪBS MERĶELIS. PAGĀTNES CĪŅAS

[.] Pievērsīsimies kādam citam, tikpat cēlam kā Venedejs, vācu brīvības cīnītājam, Vidzemes mācītāja dēlam Merķelim. Viņš dzimis 1769. un miris 1850. gadā, nepazīna nacionālus aizspriedumus tāpat kā visi vācu un katras citas kultūrtautas izcilie gara darbinieki. Tikai tā viņam bija iespējams vācu jūgā apspiesto latviešu un igauņu brīvībai tik daudz darīt, ka nevienu vācieti kopš septiņpadsmit gadiem nevaram ar viņu salīdzināt. Nesaprasts un savu provinciālo ciltsbrāļu nīsts, viņš tikai šaurā draugu pulciņā atrada dombiedrus, kas lika aizmirst nožēlojamo tagadni. Šiem saviem ciltsbrāļiem Merķelis ar savu 18. gadsimteņa franču filozofu lektūru bija garīgā ziņā aizsteidzies priekšā vismaz par veselu gadsimteni. Ko gan visu nav darījuši viņa pretinieki ar savu apbrīnojamo lielīšanas un pelšanas mākslu, lai vēlākās paaudzes viņu pilnīgi aizmirstu; kaut gan ir zināms, ka pietika ar viņa klātbūtni Baltijas provincēs, lai liktu mērenākiem kļūt mazākais visniknākajiem klieudzējiem par apgānītās cilvēces garīgo un fizisko kalpību. Tas sakāms pat par pēdējiem Merķeļa mūža gadiem (līdz 1850. g.), kad viņa rokas izcilākai literārai darbībai bija saistītas. Pat viltīgs slavinājums — jau minētā iemesla dēļ — bija viņa pretiniekiem labs ierocis — viņš taču bija miris un nekaitīgs, un pie tam lielījot Merķeli drīzāk varēja aizmirst nekā nopelot. Jegors fon Zīverss savā grāmatā «Vācu dzejnieki Krievijā» gan ievietojis sava tagad arī jau mirušā dēla rakstu par G. Merķeli. So pakalpojumu tik ievērojama vīra piemiņai mēs tomēr nevaram pārāk augstu novērtēt. Svarīgākie ir Samsona fon

Himmelstjerna, vēl Merķelim dzīvam esot, teiktie drošie vārdi ievadā viņa vēsturei «*Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft in Livland*»¹, kas iznāca 1838. gadā kā «*Inland*» pielikums. Te viņš atzīst, ka Merķelim svarīgākie nopelni dzimtbūves atcelšanā. To dara vīrs, kas ilgu laiku bija Vidzemes bruņniecības priekšgalā un pie tam panāca Vidzemes zemnieku atbrīvošanu no viņu zemes īpašuma par labu muižniekiem, ko pat ļoti konservatīvais Ernsts fon Nolkens savā 1858. gadā iznākušajā brošūrā apzīmēja par «liberāliem māņiem». Kas gan te nesaredz Samsona smalko diplomātiju pēc iespējas ārēji izlīdzināt lielo starpību starp viņa «liberālajiem», politiski viltīgajiem «māņiem» un patiesi humānajiem Merķeļa prasījumiem. Samsons laikam gan būs devis ierosu kādam anonīmam «Vidzemes 18. gadsimtena vēstures» tēlotājam («*Baltische Monatsschrift*», 1868. gada decembrī) uzstāt vairāk kā pārdrošo hipotēzi, ka Merķelis, nepazīdams oikonomiskus jautājumus², veicinājis zemnieku atbrīvošanu no zemes, kas viņiem, vismaz Vidzemē, 1804. gadā bija atzīta par īpašumu. Merķelis savā slavenajā grāmatā «*Latvieši*» 331.—338. lp. (1800. g. 2. izdevumā), cik skaidri vien iespējams, izsakās, ka Baltijas apstākļu reforma sākama ar zemnieku zemes īpašuma tiesību likumīgu noteikšanu, kā tas uz ķeizara pavēli notika 1804. g. Vidzemē, tāpat 1808. g. Prūsijā, 1861. gadā visā Krievijā. Neraugoties uz to, drošais apgalvojums par «Merķeļa paviršo ideālismu» lielai daļai jaunāko baltiešu rakstnieku tik patīkams, ka viņi to jo bieži atkārt. Tā kā Merķeļa raksti tagad tik grūti dabūjami, es drošības labad minētās vietas citēju burtiski. Uzskaitīdams pozitīvos līdzekļus, kādiem panākams Baltijas zemnieku stāvokļa uzlabojums, Merķelis savu «*Latviešu*» 336. lappusē saka: «Vajadzētu sākt ar muižā padarāmo klaušu revīziju (Merķeļa retinājumi), 337. lpp. — «Nav jāuzliek jaunas klaušas, bet gan atceļamas tikko uzliktās netaisnās.» — «Vajadzētu noteikt, ka 1. muižas kungs nevienam zemnieku saimnieku nevarētu padzīt no viņa zemes un mājas»; 338. lpp. — «3., ka viņš nedrīkstētu nekādā gadījumā patvaļīgi paaugstināt klaušas un nodevas, pat bez zemnieku piekrišanas negrozīt.» Ar šiem citējumiem pietiks, lai nešaubītos par Merķeļa domām. [..]

Merķelis, šis drošais cīnītājis par cilvēka tiesībām un cilvēces labklājību, stingrais principu vīrs, ilgus gadus visniknākā kārtā apkaroja Napoleonu I. Visu laiku no 1796. līdz 1850., savam nāves gadam viņš turpretim, lai gan desmit gadus Vācijā dzīvodams, ne reizi nav naidīgi uzstājies pret

¹ Dzimtbūšanas atcelšanas vēsture Vidzemē.

² Piezīme. Merķeļa laika pretinieki, protams, atrod viņā bezgala daudz vislielāko trūkumu: grieķu valodas nezināšanu, vājo latīņu valodas prasmī, gaumes un sabiedriska taktā trūkumu un taml. Ienaidniekam taču vienmēr daudz šādu nepiedodamu vainu. (K. Valdemāra piez.)

Krievijas tautu vai tās iekārtu. Iemesls mums pilnīgi skaidrs, jo, būdams patiess radikāls, Merķelis saprata, cik milzīgi daudz vēl vajag mierīga darba lielajā austrumu valstī, lai iedzīvotāji tiktu pie izglītības un pirmajiem veselīgas attīstības pamatiem. Rietumvalstīm derīgie un varbūt arī nepieciešamie politiskie eksperimenti Merķelim tāpēc likās kas pilnīgi neiespējams un drausmīgs Krievijai, pašam pie tam labi zinot valsts iekārtas elementus savā Vidzemē. Viņš zināja, ko nozīmētu muižniekam, ko pilsonim, ko zemniekam jaunie vārdi: provinču patstāvība un autonomija, konstitūcija un taml. Vēl Aleksandra I valdības laika otrā pusē, tāpat tā saucamajā reakcionārajā periodā, Merķelis no Viņa Majestātes dabūja mūža pensiju 300 rubļu apmērā. Svarīgākais iemesls pensijas piešķiršanai bija viņa 1820. gadā iznākušais darbs «*Die freien Letten und Esten*»¹. Ļoti žēl, ka Merķeļa manuskripti, kas, pēc dēla izteicieniem, sastatot desmit sējumus, nav līdz šim iespiesti. Kur pašlaik šie manuskripti atrodas, mums arī nav zināms. Kad šo rindiņu rakstītājs savā Leipcigā 1862. g. Brokhausa izdevumā iznākušajā darbiņā «*Baltisches namentlich livländische Bauernzustände*»² ieminējās par to pieminekli, kas reiz latviešiem un igauņiem Merķelim ceļams³, viņa dēls teica, ka, pēc viņa domām, labākais piemineklis tēvam būtu neiespiesto darbu izdošana.

Pagaidām vajadzētu par jaunu iespiest jau iespiestos Merķeļa rakstus, kas tagad tikai ar grūtībām vairs dabūjami un kuros tik daudz moša gara un noteiktības, kā arī nākamās paaudzes ar patiku gar tiem kavēsies. Mūsu nenozīmīgajā Baltijas literatūrā nekā tamlīdzīga neatradīsim. [.]

Bet Jūs, mūsu dienu jaunekļi, kas sajūsminaties par taisnību, lasīdami šīs rindiņas varbūt pirmo reizi, pēc Samsona apcerējuma gaišajām pusēm un anonīmā autora nekrietnībām izprātīsīt lielo Merķeļa nozīmi, tās varenās literāri politiskās cīņas, ko viņš izcīnīja, un to drosmi, kas šīm cīņām vajadzīga, pat neatliekami nepieciešama. Man gribētos Jums ausī šādus vārdus ierunāt: indīgi apmelojumi un nikna vajāšana ir gods

¹ Brīvie latvieši un igauņi.

² Dzimtbūšana Baltijā, it īpaši Vidzemē.

³ Piezīme. Pirms 12 gadiem, 1850. gadā, iecienītais Liepājas tirgotājs Hagedorns, turienes plaukstošās krājaizdevu kases dibinātājs, šīs iestādes 25 gadu jubilejā gribēja par to runāt. Viņš bija sagatavojis runu par to, ka tieši Merķelis viņu vienmēr mudinājis dibināt šo svētīgo iestādi, tas «Merķelis, kam latvieši un igauņi pēc simtgadiem cels pieminekli». Bet Hagedorna muižnieku kārtas draugi, pēc viņa paša vārdiem, bija tā sašutuši, ka nodoms bija jāatmet. — Bez Hagedorna ārpus Rīgas būtu minams vēl tikai viens Merķeļa draugs — nel. mācītājs Jannaus Laisā pie Tērbatas, kura darbībā izpaudās Merķeļa gars; starp citu, viņš savā draudzē nodibināja 20 tautskolas. Viņš ierosināja arī 3 skolotāju semināru dibināšanu, bet šo projektu muižniecība ar pateicību ievietoja savā landtāga arhīvā. Liekas, ka Merķeļa draugi bija reizē arī krietnākie vīri Baltijas provincēs. (K. Valdemāra piez.)

un nevis kauns katram, kas cīnās par cilvēku labklājību un, lai Dievs dod, arī Jums.

Mēs taču visi ticam reliģijai, pēc kuras Kristus kā cēlākais cilvēks bija reizē arī visvairāk nievātais un vajātais. Tādas heroiskas ticības cienīgi esam vienīgi tad, ja, sprieždami par vīriem, kas darbojas atklātībā, nevis klausāmieš draugu vai naidnieku vārdos, bet gan raugāties, ko viņi dēļ kopējās labklājības cietuši un izcīnījuši.

Valdemārs K. Raksti. — R., 1937. — 2. sēj. — 361.—364., 370.—374. lpp.

AUDIATUR ET ALTERE PARS¹

Kāds raksts izdevējam

[.] Tagad dažus vārdus par «*Zeitung für Stadt und Land*» 246. numurā iespiesto ievadu ar titulu «*Nationale Bestrebungen*»².

Kā svarīgākie tur lasāmi [šādi vārdi].

«Vēl nav neviena latvieša, kas pienācīgi izglītots. Kas tādi ir un saucas latvieši, tie paši sevi maldina. Savu izglītību viņi guvuši vācu, krievu vai kādā citā, tikai ne latviešu kultūrā. Tā kultūras dzīve, kurā viņi uzauguši, tos pilnīgi uzņēmusi sevi, lai viņi saka ko grib. Ir aplamība teikt, ka viņi vienā laikā ir latvieši un izglītoti, jo nav latviešu izglītības. Tāpēc ir aplamība un pilnīga pretruna censties tautai vai atsevišķiem tās locekļiem palīdzēt izkāpt no zemākās izglītības pakāpes, nelietājot citu valodu kā latviešu. Mēs lūdzam kādu no tiem kundzēm, kas tagad vārdos un rakstos ar vienādu sparību cīnās par tautas izglītību un par latviešu valodu tautskolās kā vienīgo, iedomāties, kādā viņi atrastos stāvoklī, ja, paturēdami savu izglītības līmeni, pēkšņi varētu lietāt vienīgi latviešu valodu, ja nevarētu lasīt nevienu vācu, nevienu krievu vai citu kādu svešā valodā sarakstītu grāmatu, nevarētu runāt ne ar vienu vācieti, krievu vai citu nelatvieti, vienu vārdu sakot, ja viņiem pēkšņi visa garīgā barība būtu gūstama, vienīgi satiekoties ar latviešiem un latviešu literatūru.

Lai arī mēs vēlamies redzēt pieaugam latviešu izglītību, mēs tomēr esam pārliecināti, ka pat visniecīgākais pamats patstāvīgai latviešu civilizācijai pilnīgi neiespējams. Tā kā pašlaik par to nav runa, tad par to arī nestrīdēsimies. Gribētos tikai tos kundzēm, kas par to sapņo un sapņodami ar savu skatu un sprie-

¹ Lai tiek uzklautā arī otra puse (latīņu val.).

² Tautiskie centieni. (K. Valdemāra piez.)

dumu paceļas pāri tagadnei ar tās prasījumiem, lūgt drusku padomāt par sekošiem jautājumiem un orientēties:

1) Vai kāda tauta var būt apmierināta savā kultūras dzīvē, ja tā patstāvībā, izplatījumā un dziļumā stāv zem kaimiņtautu kultūras?

2) Vai varam iedomāties, ka mazai, miljonu lielai tautai būs pietiekami daudz radītāja spēka, lai citu, lielu kultūrtautu starpā patstāvīgi veidotu savu kultūras dzīvi, kā līdztiesīgai nostājoties citām tautām blakus?

3) Vai vienu miljonu liela tauta var samaksāt civilizāciju?

Kas godīgi atbildēs šiem jautājumiem, zaudēs cerību pavisam mazu tautu patstāvīgas nacionālas civilizācijas iespējai un mazāk drūmi noraudzīsies latviešu bērnos, kas tautskolā bez latviešu valodas mācās vēl arī citu ko. Šā vai tā, bet ar latviešu valodu vien nekāda izglītība nav sasniedzama.»

Patiešām, man ļoti jāsaņemas, lai tādām runām nopietni atbildētu, bet es tomēr to darīšu. Šī, cerams, iesūtītā raksta autors redz zināmu skaitu «izglītības augstumos» esošu latviešu (laikam tos 50—100 vīrus, kas nobeiguši universitātes un tā tad ir līdztiesīgi kārtas piederīgie). Tos viņš tēvišķīgi aicina pie sevis un, no augšas raudzīdamies, vēl pamāca. Viņa savādā teorija tomēr neatspēkojami pierāda, ka nemaz nav izglītības augstumos esošu vāciešu, angļu, franču, krievu. Vismaz tos viņš neskaita līdz, kas izglītības labad mācījušies latīņu, grieķu vai arī jaunās valodas. Tikai tas, kas studējis mums pilnīgi nepazīstamus priekšmetus: vācisko latīņu valodu, vācisko grieķu valodu, vācisko matemātiku, vācisko ķīmiju, fiziku u. c., ir «izglītības augstumos» esošs vācietis, kas nav dzirdējis neviena nevācu vārda. Pat izrunādams nevācu vārdu «kultūra», viņš neglābjami zudis vācu kultūrai. Cik man zināms, ir tikai viena kultūra, viena matemātika, ķīmija utt., kuru attīstībā pēc iespējas piedalās dažādās tautas un indivīdi, no tās uzņemdami, cik grib un spēj. Pat daiļliteratūra, kas taču nešķirami saistīta pie tautas valodas, nav īpašums, kas pieder šai tautai vien. To, ko Silbers no grieķiem guva, viņi savukārt patapināja no agrākās mums vairs labi nezināmās orienta kultūras, to pēc iespējas patstāvīgi attīstīdami.

Pienemsim, ka autors patiešām būs pārskatījis savos izteicienos un citu domājis, kā teicis. Neviens to ikdienas avīzei nevar ņemt nopietni, vēl jo sevišķi tāpēc, ka Baltijas provincēs pēc vecas paražas tik bieži runā par vācu izglītību, bet domā vispārējo. Vecajos pieticīgajos laikos tam bija «vācu izglītība», kas prata vācu valodu. Tagad, kad arī ikdienas dzīvē izglītību un kultūru daudz stingrāk vērtē, katrs sapratīs, ka mehāniski iemācīties vācu valodu vēl nenozīmē būt izglītotam un nevar runa būt par kultūru. Gadās bieži vien, ka latvieši, kas daudz lasa, bet vāciski neprot, ir izglītotāki par (gan

nedaudzajiem) Baltijas vāciem bez skolas izglītības, kas bieži muti vien atpleš, klausīdamies kāda latviešu saimnieka stāstā par jaunākajiem notikumiem Itālijā un Meksikā, par kuriem viņš tikko izlasījis pēdējā «Mājas Viesa» numurā. Protams, vācu un blakus tai arī krievu valoda vieglāk ļauj iegūt augstāku izglītību kā latviešu un igauņu valoda. Tomēr izglītoto latviešu un igauņu, un vācu, un krievu tautības dombiedru uzdevums tautas masai ceļu pie izglītības viņas pašas valodā padarīt līdzenu un pēc iespējas viegli ejamu.

Tagad par «*Zeitung für Stadt und Land*» trim jautājumiem. Uz pirmo gribētos atbildēt ar apstiprinājumu, ja vien es zinātu, par kā apmierinājumu ir runa. Vismaz daudzus muižniekus redzam apmierinātus ar latviešu un igauņu zemo kultūras līmeni. Mēs redzam, ka šis apmierinājums pastāv jau gadsimtenus un ka tanī dalās arī «augsti izglītoti» cilvēki. To pašu apmierinājumu redzam arī lielajā daļā zemnieku, un liekas, ka tagad apmierinātie nemaz nebūtu neapmierināti, ja, piem., caur latviešu literatūru tautai vairāk kā tagad atvieglotu ceļu pie izglītības. Kas tomēr nav apmierināts ar nelielo šejienes literatūru un valodu un kam ir līdzekļi un patika, lai mācās vāciski, krieviski, franciski, angļiski, latīniski un grieķiski, kā to tagad mēdz darīt latvieši un igauņi līdzīgi nelatviešiem un neigauņiem, kam ar savu mātes valodu vien nepietiek. Tam nav nekādas nozīmes, ja mazajās tautās, kas dzīvo lielo vidū, relatīvi lielāks ir to skaits, kas nodarbojas ar svešām valodām.

Otrā jautājumā redzam atkal apbrīnojamo, lai gan neapzinīgo jēdzienu sajukumu, kas nez vai citur būs vēl tāds sastopams kā Baltijā. Latviešiem un igauņiem dod kuriozo uzdevumu patstāvīgi un vieniem pašiem veikt tikpat lielisku kultūrdarbu, kādu veikušas pārējās pasaules tautas kopā daudz gadutūkstošos. Nē, manī kungi, kultūra pieder kā kopēja manta tieši visām tautām un katram atsevišķam indivīdam kā neatņemams īpašums. Nav neviena, kas varētu pieteikt īpašnieka tiesības uz tās neizmērojamām bagātībām. Šinī ziņā vecbaltiešu uzskati pilnīgi nepieļaujami. Katrs latvietis, vācietis, krievs, katra tauta drīkst un var ņemt nomā no šī kopējā īpašuma tik daudz, cik tas taisni ir iespējams, apņemoties, cik vien varēdama, šo svēto mantu vairot vispārības labā. Cik daudz latvietis, igauņi, vācietis, krievs uzņēmis no šīs kopējās, atsevišķam cilvēkam pilnā mērā nekad neveicamās mantas, tik daudz ir viņa un viņa tautas īpašums. Atsevišķu indivīdu īpašums summā dod tautas kultūru. Mazā tautā ar nelielu literatūru salīdzinājumā ar lielām tautām, kam bagāta literatūra, šī summa zināmos apstākļos var būt ne vien tikpat liela, bet pat vēl palielināties. Ko līdz šī bagātība daudzajiem miljoniem franču zemnieku, kurus garīdzniecība kavē kļūt pie tik labas izglītības, kāda, piem., ir zemniekiem Dānijā, Serbijā u. c.? Īsi sakot, latviešu un igauņu vairums ar savām valodām var

sasniegt ļoti augstu kultūras pakāpi, pie kam viņu literatūrai nemaz nav jābūt tik bagātīgai kā franču, vācu u. c. Tie 30 000 svešvārdu, bez kuriem nevar iztikt neviena liela tauta, pieder arī viņiem kā kopēja manta, tikko to grib izlietāt. Tāpat kā vāciešiem, arī viņiem nevajag izgudrot jaunus vārdus fizikai, ķīmijai, sinusam, kosinusam u. c. Latviešu un igauņu kultūrai tikpat labi nav nepārvaramu šķēršļu, kā nav «patstāvīgas» kultūras nevienai civilizētai tautai, izņemot vienīgi ķīniešus. Jo vēlāk kāda kultūra sākas un jo augstāki tās mērķi, jo mazāk patstāvīgai tai jābūt un tā var būt, jo labāki balsti rodami visu tautu kopējā darbā. Tāpēc veco ēģiptiešu, indiešu, grieķu, ķīniešu kultūra relatīvi ļoti patstāvīga, franču un angļu kultūra patstāvīgāka par vācu, bet krievu un Ziemeļamerikas daudz nepatstāvīgāka par vācu kultūru.

Trešais jautājums ir: «Vai viena miljona tauta var samaksāt civilizāciju?» Te atbilde vienkārša: jā. Zandviču salu iedzīvotāji, kuru skaits tikko 70 000 cilvēku, pirms neilga laika vēl neatīstīti un tātad nabagi mežoni, kas pirms mazāk kā gadsimtena nogalināja Kuku, varējuši samaksāt civilizāciju. Viņiem tagad ir jau vairākas avīzes un tādi civilizācijas augļi, par kādiem latvieši un igauņi tikai sapņo — tiesās un iestādēs pašu valoda. Bet par cik gan ātrāk civilizāciju nesamaksās miljonu liela tauta, kas jau Vanema Imantas laikā bija mazāk mežonīga un ko kopš septiņiem gadsimteniem padara arvienu civilizētāku, bagātāku un laimīgāku!

[.] Bez tam neviena tauta saviem varoņiem un civilizācijas nesējiem nesamaksā viņu milzīgos nopelnus. Bezdievja Šillera nopelni ar to vēl nav samaksāti, ja pēc vairāk kā desmit gadu vilcināšanās viņam Zandarmu tirgū Berlīnē atklāj pieminekli, teicot runas un dziedot viņa garam pilnīgi pretējas dziesmas. Vai latvieši var samaksāt Merķeļa nemirstamos nopelnus? Ko viņi darīs šī vīra piemiņai, tas tikai vairoš labklājību tagad un nākotnē — Merķelis par savu darbu saņēmis vienīgi rūgtumu. Bez tam ir daudz pareizāk, ja tie nedaudzie, kam nepieciešams konversācijas leksikons, iemācās svešās valodas, nekā to uzlikt tautai par viņas izglītības *sine qua non* pienākumu. Kas attiecas uz iespiesto rakstu (skolas grāmatu, avīžu) lētumu, tad jau tagad redzam, cik latviešiem, igauņiem un somiem var būt lētas avīzes, bez tam zinām no piedzīvojumiem, ka palaikam skolas grāmatas un avīzes visvairāk noder tanīs novados, kur tās sarakstītas. Austrumprūsijai domāta tautskolas mācībgrāmata ne visai piemērota Bādenei, Nassavai vai Hannoverai. Labāka vienmēr ir vietējā, tāpat kā vairāk patīk pašu novada avīze. Lokālavīžu skaits Vācijā ir ap 1000, un laikam gan tās vairāk lasa par lielajām avīzēm, kurām nav lokālā kolorīta. Vēlāk mazāk noderētu Hannoveras vai Nassavas tautskolu grāmatas vai avīzes igauņu zemniekiem, ja tie arī visi prastu vāciski. Redzam taču, ka nelielajam Tērbatas, Pērnavas un

Rēveles vāciešu skaitam ir pašu avīzes; tātad tās ir nepieciešamas un par tām var samaksāt, lai gan varētu apmierināties arī ar Vācijas, Rīgas un Pēterburgas vācu avīzēm. Lai latviešu un igauņu tautas masa prastu vāciski, tad tai tomēr būtu jāizdod savs «Mājas Viesis», «*Perno Postimees*» un skolas grāmatas, kaut arī vācu valodā.

[.] Ar šīm pilnīgi atklātajām un labi domātajām, ne tikai šai dienai vien paredzētajām pārrunām ceru, ka esmu savu tiesu darijis Baltijas valodu jautājuma mierīgai uztverei. Mana parole kā vienmēr ir: *Si vis pacem, para pacem*¹. Katrs stridīgo jautājumu un patieso interešu pārskatāms attēlojums ved pie miera.

Ne bez iemesla daudzi labi Baltijas patrioti bīstas garīga sastinguma Baltijas tautskolās, ja tur mācītu tikai latviešu un igauņu valodā. Viņi domā pie tam par drūmo pagātņi un nedaudz gaišāko tagadni — par latviešu tautskolu zemo, bet igauņu vēl zemāko stāvokli, kur māca vienīgi tautas valodā, pie tam bieži vien skolotājs saņem gada algu tikai 10 līdz 50 rubļu, kamēr vienkāršākais strādnieks bieži saņem vairāk. Viņus iebaida daudz kas: atmiņas par to, ka vēl nesen «izglītības augstumos» esoši krievi vācu vīri pārmeta izglītotajiem tautskolotājiem, ka tie lasa labas vācu skolas grāmatas, nopeltos vācu klasiķus, Silleru u. c.; aizdomas, ka varētu rasties sabiedrotie, kas prasītu izslēgt vācu, krievu, citiem vārdiem, katru valodu, kas ved pie izglītības, pie kam krievu skolu literatūra būtu pavisam nepiemērots atvietājums vāciskajai. Bet šīs bailes ne vienmēr skar īsto priekšmetu. Latvieši, igauņi un arī krievu tauta, ņemot vērā savu pagātņi, var vienīgi tiekties pēc attīstības. Te ir drošākā ķīla svaigas, veselīgas literatūras uzzēlumam, kā sākums nevienam nepaliks nepamanīts. Pie tam vācu valodai un literatūrai, ko māca un runā ne vien Baltijā, bet arī Krievijas valsts skolās un augstākajā sabiedrībā, arvien būs sava dzīvinātāja ietekme. Valodā nav to cilvēku vara un spēks, kas vēlas sastingumu. Jāievēro vispirms arī tas, ka tagadējā vācu prese pilnīgi atklāti aizstāv pēc iespējas lielu sastingumu, bet krievu prese prasa jo ātru attīstību, pie tam iepriekš nav pasakāms, kad izbeigsies šis pretstats, kas, protams, nav labvēlīgs vācu valodas izplatībai. Krievu valdība un krievu žurnālistika ir tālu no tā, lai prasītu neiespējamo — izspiestu vācu valodu no Baltijas provincēm. Svarīgākais ir katrai valodai precīzi un bezpartijiski noteikt un piešķirt pienācīgās tiesības. Mēraukla var būt vienīgi stingrā taisnības izjūta, kas tagad noteicēja visās izglītotajās zemēs, bet tā nav vis meklējama nacionālās kaislībās, senmantotos aizspriedumos un nodzeltējušos pergamentos. Neviena pati no visnepiecieša-

¹ Ja gribi mieru, gatavojies mieram (latīņu val.).

mākajām reformām Vācijā un visā Rietumeiropā nebūtu bijusi iespējama, ja par svētiem uzskatītu šos nodzeltējušos pergamentus. To Sirrena u. c. kungi paši labi zina, bet

Viņi slepus bauda vīnu,
bet ūdeni tie sludina ar smīnu.

Valdemārs K. Raksti. — R., 1937. — 2. sēj. — 438.—447. lpp.

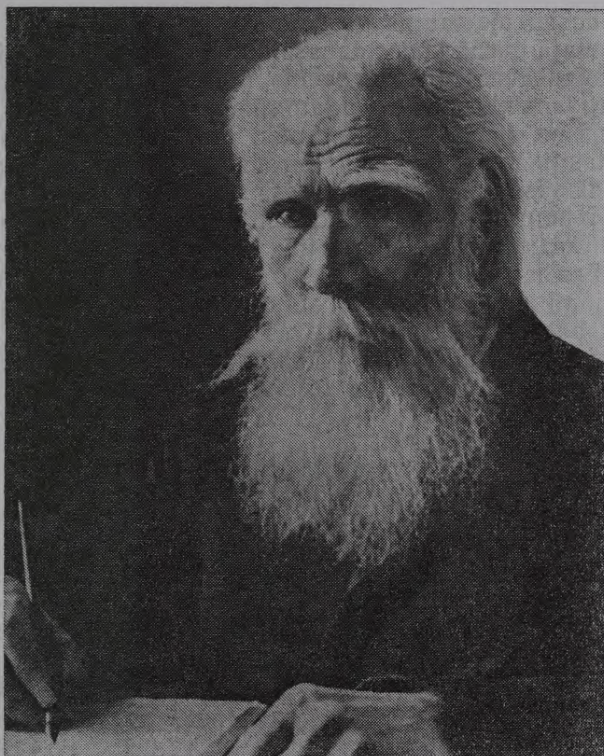
Filozofisko uzskatu raksturojumu devusi *A. Priedite*. Materiālus sagatavojis *M. Sočņevs* un *A. Priedite*.

KRIŠJĀNIS BARONS

Folklorists, publicists, dzejnieks Krišjānis Barons (1845—1923) ir viena no spilgtākajām personībām jaunlatviešu kustībā, kura veikumam ir vispār nacionāla nozīme. Barona savāktās un izdotās «Latvju Dainas» ir monumentālākais tautas gara piemineklis — liecība latviešu kultūras briedumam un neizsmeļams tās izziņas avots, latviskās identitātes un pašapziņas pamatojums mūsu kā modernās nācijas veidošanās ceļā XIX—XX gs. mijā.

K. Barons dzimis Struteles muižā (tag. Tukuma raj.) un uzaudzis zemnieka ģimenē. Baltijas ģenerālgubernatora A. Suvorova atbalstīts, pēc Ventspils elementārskolas beigšanas viņš turpina izglītošanos Jelgavas ģimnāzijā (1852—1855), kas savukārt paver tālāko studiju iespējas Tērbatas universitātē. 1856. gadā Barons iestājas fizikas un matemātikas fakultātē, bet 1859. gadā pāriet uz tās pašas fakultātes astronomijas nodaļu. Kopā ar K. Valdemāru, J. Alunānu u. c. viņš ir aktīvs latviešu studentu vakaru dalībnieks. Šajā laikā «Mājas Viesī» parādās Barona pirmie populārie raksti par dabaszinātnēm un astronomiju, kā arī apcerējums par igauņu tautas dziesmām. 1859. gadā viņš saraksta darbu «Mūsu tēvzemes aprakstīšana» — toreizējo Baltijas guberņu (Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas) ģeogrāfiju, kas, pēc A. Baumaņa domām, ir «pirmais darbs šai nozarē tai ziņā, ka to veidojis latvietis no latvieša viedokļa». Līdztekus dabaszinātņu studijām Baronam ir radusies arī dziļāka interese par Baltijas senatni, hronikām, vēsturiskiem un etnogrāfiskiem rakstiem.

No 1862. gada līdz 1865. gadam K. Barons ir «Pēterburgas Avīžu» līdzstrādnieks un faktiskais redaktors. Šajā laikrakstā publicēti pāri par 120 viņa populārzinātnisko rakstu. Atšķirībā no studiju laiku darbiem, kuros vērojama deisma ietekme, šajā laikā Barons konsekventāk aizstāv dabaszinātnisko materiālismu. Kopumā tie, tāpat kā citu jaunlatviešu populārzinātniskie

K. Barons

raksti, seko jau Vecā Stendera aizsāktajiem apgaismības centieniem latviešu kultūrā. Tā, piemēram, viena no Barona rakstu pamatiezīmēm ir vēlēšanās piemēroties tautas izglītības vajadzībām un runāt ar tautu tai saprotamā, nevis speciālo zinātnes terminu valodā. Savukārt Rietumeiropas apgaismības racionālisma patoss Barona un citu darbos ir transformējies iesāktajā uzskatu cīņā pret «māņiem un māņu ticību» — pret neizglītota prāta aizspriedumiem un parādību skaidrojumu no ikdienas apziņas viedokļa, kā arī pret tīšu un uzspiestu tautas maldināšanu jeb, plašāk runājot, latviešu garīgās aizbildniecības ideoloģiju vācbaltu vidē. Jaunlatviešu apgaismības centienu kontekstā programmatisks ir Barona raksts «Mūžīgs kara lauks» (1862), kurā viņš pirmais mēģina latviešu lasītājam izskaidrot Č. Darvina mācību. Plašu atbalsi tautā rada arī Barona satīriskie raksti, kuri tiek uzskatīti par latviešu politiskās satīras aizsākumu vispār.

Līdz ar «Pēterburgas Avižu» likvidēšanu beidzas pirmais posms Barona dzīvē. Otrais — 45 gadu garumā — saistāms ar

Barona darbu pie tautas garamantu gaismā celšanas un kārtotšanas. Šajā darbā noder dabaszinātņu studijās iegūtais skaidrais un loģiskais meditācijas veids, paļaušanās uz ilgajos gados iemantoto enciklopēdiski bagāto pieredzi. Šādā ceļā veidotie spriedumi un secinājumi Baronam ļauj izveidot pašam savu dainu klasifikācijas sistēmu, kura savu nozīmi nav zaudējusi arī mūsdienās. Šīs sistēmas īpašais nopelns ir tiekšanās pēc iespējas rekonstruēt to plašāko kontekstu, kurā dziesmas sākotnēji būtu dziedātas. Tādā veidā, kā to atzīmējusi profesore V. Viķe-Freiberga, dziesmu teksti ne tikai kļūst lasītājam vieglāk pieejami un saprotami, bet arī veido enciklopēdisku ziņu krājumu par seno latviešu dzīves apstākļiem, rūpēm un darbiem, sadzīves veidu un likumiem, ētiskām un estētiskām vērtībām. K. Barona uzskati par folkloru visplašāk atklāti «Latvju Dainu» ievadā.

IZTEIKUMI

Agri tu izgāji ciņas laukā. Tautas spēki vēl bij vāji. Tu nevarēji tautai atdot brīvu viņas zemi. Bet tu sakrāji un apvienoji tautas dvēseli «Latvju Dainās» un atdevi viņai atpakaļ viņas garīgo tēvzemi.

K. Skalbe

Latviešu kultūrā Krišjānis Barons reprezentē sīksto darbdienu.

Z. Mauriņa

Baronam ir neikdienišķa cilvēka gudra varonība — darba genialitāte.

A. Baumanis

Krišjāņa Barona ceļš uz savas dzīves virsuzdevuma piepildīšanu ir apstākļu pārvarēšana un sevis pašizcīņa.

J. Peters

Katrai tautai ir savi varoņi, kuru dzīve un mūža veikums tā saplūst ar tautas ilgām un cerībām, ka tie iekāpj kopīgā zemapziņā un kļūst par daļu no tautas mitoloģijas. Latviešu tautai viens tāds ir Krišjānis Barons...

V. Viķe-Freiberga

DARBI

Raksti. — R., 1928. — 1. sēj.

Latvju Dainas. — Jelgava un Pēterburga, 1894.—1915. — 1.—6. sēj.

Atmiņas. — R., 1924.

Arājs K. Krišjānis Barons un «Latvju Dainas». — R., 1985.
Baumanis A. Krišjānis Barons. Dzīve un darbi. — R., 1935.
Jansons J. A. Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki. — R., 1939.

Mauriņa Z. Krišjānis Barons kā latviešu kultūras pamatlicējs // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 2. sēj.

Sočņevs M. Krišjānis Barons // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976.

Viese S. Mūža raksts. — R., 1985.

Viķe-Freiberga V. Par dainu tēvu un dainu pasauli // Dzin-tara kalnā. — Monreāla, 1989.

Krišjānis Barons. Bibliogrāfiskais rādītājs (1835—1923). Latvijas Nacionālā bibliotēka. — R., 1990.

KRĪTOŠAS ZVAIGZNES (1862)

Skaidrā rudens naktī debess pārlietu jauka izskatās. Neizskaitāmas zvaigznes mums miļi pretī mirdz un prātu un garu brīnišķīgi cilā. Te uzreiz manām kādu zvaigzni slīkstam, krītam un iznīkstam, un dažu nakti tādas zvaigznes pa simtiem un tūkstošiem redzam uzspīdam un dziestam. Voi tiešām zvaigžņu pasaules caur to postā gājušas un savu pastara dienu piedzīvojušas? To izmeklēsim. — Lai gan tās zvaigžņu vizē rādās, tad taču zvaigžņu pratīgie drīz nomanīja, ka viņas esot citādi radījumi nekā istas zvaigznes, ko pie debess redzam un kas tur mūžam paliek. Pēcāk domāja, ka tās esot spīdoši tvaiku blāķi, kas mūsu pašu gaisā rādās. Bet ir pie tam maldījās. Tik priekš pāri desmit gadiem atpakaļ par tām skaidrākas ziņas atrada. Jau vecos laikos daudzreiz gadījās, ka akmiņi no gaisa Zemē krita un tā bij iekarsējušies, ka kvēlot kvēloja. Ļaudis teica, ka tie no debesīm krituši. Mūsu laikos, īsti uz tiem lūkojot, at-rada, ka šie akmeņi augstā gaisā mums kā zvaigznes izrādās, ka voi Zemē krīt jeb Zemei garām šauj. Tie akmiņi bija tās krī-tošas zvaigznes.

Daudz mācīti vīri nu pūlējās izdibināt, kur tādi akmiņi gaisā ceļas. Papriekš domāja, ka Mēneša uguns vēmēji kalni tos izmetot, un tādā vizē Mēnesim, kam ļaudis jau daudz un dažādus spēkus un nedarbus piedāvā, arī šos brīnišķīgus akmiņus piešķira. Tagad mēs zinām, ka Mēnesim uguns vēmēju kalnu nemaz nav un ja tam arī tādi būtu, tad šiem kalniem nebūtu tāds varens spēks, ar ko tos akmiņus līdz mums atspert.

Pēdīgi apliecinājās, ka esot īpaši mazi pasauļu radījumi, kas, tāpat kā mūsu Zeme, bet lielā barā kopā apkārt Sauli tek. Ja nu gadās, ka mūsu Zeme, ap Sauli tecēdama, viņu starpā

nāk, tad daudz no tiem, uz Zemi krizdami, savu dzīves ceļu beidz un top īpašos namos sakrāti un viņu daba no mācītiem vīriem izmeklēta. Šie akmiņi ir tie vienīgie radījumi, kas mūsu Zemei, tā sakot, no debess ēkas top piesūtīti, ko mēs ar rokām varam taustīt un kas mums ziņu nes par citu pasauli dabu. Un taču viņos atrodas mums jau pazīstamas akmiņu daļas un arī daudz dzelza rūsa. Daži no tiem ir gandrīz tīrs dzelzs vien, ko tāpat var kalt kā mūsu dzelzi. Tātad mēs redzam, ka citi pasauli un zvaigžņu radījumi, kas pie mūsu Saules pieder, no tām pašām matērijas daļām radīti, no kā mūsu Zeme.

Vecos laikos šos akmiņus turēja par svētiem, tāpēc ka esot no debesīm cēlušies. Pagāni daudz vietās tādus akmiņus pielūdza. Arī kristīgās baznīcās tos tādēļ uzkāra, un mongoļu un tatāru valdinieki lika no viņu dzelza daļām zobinus kalt, kam laudis brīnišķīgus spēkus uzticēja. Vēl jāpiemin, ka pie mums ļaudis teic — cik tādu zvaigžņu ziemassvētku naktī krītot, tik ļaužu to gadu mirstot. Mēs nu šinī lapiņā esam dzirdējuši, kas tie tādi radījumi un no kurienes tie ceļas, tāpēc mums visi tādi māņi un liekas ticības jāatmet.

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — Nr. 3.

MŪŽIGS KARA LAUKS (1862)

Ārīgi uzlūkojot, mums dabā rādās prieks, laime un svētības pilnums, bet, īsti sakot, viņā vienumēr karš un nemiers valda. Kur vien acis metam, visur ieraugām mūžīgu karu starp dabas radījumiem. Viens zvērs žņaudz otru, viena zivs rij citus ūdeņa dzīvniekus, viena zāle voi stāds vēršas otru nomākt un pate jo tālāki izplesties. Putniņi uzturas no mušām, kukaiņiem, tārpiem, sēklām un tādēļ daudz dzīvības nomāc. Paši top atkal vajāti no vanāgiem un citiem ienaidniekiem. Trūkums, bads, saunas un citas kaites tos pa tūkstošiem nīcina. Tāpēc tik tie spēcīgākie, ātrākie jeb ar citiem tikumiem apdāvinātie var cerēt uz priekšu tikt un dzīvot. Ganībās, kas vienumēr top noganītas, daudz zāļu izmirst un tik tās stiprākās un sīkstākās atliekas. Ja dažādu kviešu sēklu pajuku sējam un bez atšķiršanas kuļam un atkal izsējam un tā j. pr., tad pēdīgi tik tā stiprākā, auglīgākā un tai zemē ģeldīgākā zorte vien atliekas. Daudz stādi dārzos kopti aug, bet ārpusē tiem bojā jāiet, tāpēc ka nevar pret citām zālēm turēties. Visvairāk tādi dzīvnieki un augi, kas no vienādas slakas jeb, tā sakot, rada ir, viens otru jo vairāk ienīst un deld. Tiem dabā tas pats vidus ir ierādīts, tas pats placis abām patīk un tiem uzturu dod, tāpēc tā stiprākā, mūdrākā zorte tai vājākai uzturu un barību atrauj, to apspiež un izstumj. Tādā vīzē ir daba liels kara lauks, kur viens ar otru cikstās, viens otru meklē nomākt ne vien caur savu stip-

rumu un plēsību, bet arī caur savu lielāku vaislību, caur savu sīkstāku dzīvību, caur savu žiglāku barības panākšanu un tā j. pr. Zaļi kukaiņi uz lapām un brūni uz koku mizas drīzāk un vieglāki uz priekšu top nekā kukaiņi no citādas spalvas, tāpēc ka tie no viņu ienaidniekiem grūtāki ieraugāmi, bet savam laupījumam drīzāk var piekļūt un uzbrukt. Šo redzēdams, dažs nopūtīsies, ka neesot vairs tas miers pasaulē, kas bijis paradīzes dārzā, kur visi vēl vienprātīgi kopā dzīvoja. Bet, labi apdomādami, atrodam, ka daba caur šo karu savus radījumus ne vien uztur, bet arī pārlabo un pilnīgākus dara. Cilvēks, sev ģeldīgus lopus un stādus audzinādams, ņem priekšā vaislas un sēklas tos brangākos un stiprākos, jo no labas zortes nāk laba vaisla. To pašu jo plašākā vizē dara daba. Tā ir nospriedusi, ka katram savs uzturs ar spēku un gudrību jāpelna; tāpēc tas, kas ar spirtāku miesu un garu dzimis, labāki savu dzīvību uzturēs nekā viņa ņirpja brālis, kam drīzāk postā jāiet. Katris derīgs īpašums, ko kāds dzimdams neviņu pārāk dabūjis, atkal viņa pēcnākamiem iedzimst un par labu nāk, un tie par citiem jo vairāk augļojās. Turpretī tēva vainas pēcnākamus nīcin nīcina. Šis karš par uzturu un dzīvību rāda, kā daba savus bērnus audzina un skolo. Tādā vizē pamazām darbodamās, var daba ar laiku, pēc simtiem, tūkstošiem augumiem daudz ko iespēt. Pirmā kārtā tā pašus radījumus pārlabo un stiprina, un otrā kārtā tā katru lietu tai vietā un vidū iepasē, kurā tā ģeld un var turēties. Ja par provi liels aukstums kādu vidu pārņem, tad tik tie dzīvnieki tur var cerēt mist, kam labs kažoks jeb citāds patvērums. Tā izceļas slakas, kas mums rādās īpaši priekš katra vidus un gaisa radītas.

Mūsu pasaule arī nav vienmēr tāda izskatījusēs kā tagad. Zemes iekšu izmeklējami, atrada daudz un dažādas atliekas no senu seniem zemes dzīvniekiem un stādiem, kas bojā gājuši, tādēļ ka ar laiku ciltis un slakas cēlās, kas kaut kādā vizē bij pārakas par vecām un labāki pasēja pie zemes dabas. Tagadējā pasaule ir tā jaunākā un arī tagad tā stiprākā. To redzam vēl uz dažām vientulēm salām. Kanārijas un Jaunzēlandes salās atradās tādi zvēri, kas šinīs klusās vietās no vecās pasaules bij glābušies. Bet, tikko eiropieši, pa jūru braukdami, tās uzgāja un tur tagadējās lopu slakas aizveda, tie iedzīvnieki pret šiem jauniem nīcin iznīka. Uz tādu vīzi dabā visi radījumi pamazām pārvēršas un pārlabojas. Vecas, nespēcīgas slakas izmirst, un jaunas, mundras nāk viņu vietā.

Pēdīgi lai vēl lūkojam uz cilvēku cilti. Zvērus un citus pretiniekus tā drīz pārspēja, tik atlikās viens pilnīgs ienaidnieks — cilvēks pats. Starp cilvēkiem ne vien miesīgs, bet arī garīgs karš māj. Gara spēki tāpat no vecākiem uz bērniem, no viena auguma uz otru nāk un augļojas, kādēļ arī cilvēku cilts vienumēr jo pilnīga top. Voi zemākas cilvēku slakas (*Rassen*) jau bojā gājušas, kamēr cilvēku cilts pastāv, to nemākam teikt;

bet starp tagadējām slakām liela cīkstēšanās. Proti — rēķina 5 cilvēku slakas: 1) kaukāziešus jeb baltus cilvēkus, pie kuriem pieder gandrīz visi Europas iedzīvotāji un tie, kas no Europas uz citām zemes daļām, kā Ameriku, Āziju, Āfriku un Austrāliju aizvedušies; 2) nēģerus jeb morus Āfrikā; 3) mongoļus Āzijā; 4) indiņāniešus jeb Amerikas vecus iedzīvotājus; 5) malajus un Austrālijas salu iedzīvotājus. Tās divas pēdējās rādās tās vecākās no šīm slakām un tiešām arī, acīm redzot, nīkst, kamēr tā jaunākā, kaukāzieši, pa visu pasauli izplešas. Ja mēs garā vēl uz priekšu, uz nākošiem laikiem lūkojam, tad ieraugām atkal cilvēku slakas, kas miesīgi un īpaši garīgi pārākas par šīnējām.

Tāpēc varam ar mierīgu prātu uz šo karu skatīties, jo mūžam tas spēcīgākais, veselākais, mundrākais un gudrākais paliek uzvarētājs, un pasaule, lai gan pamazām, taču iet uz priekšu.

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — Nr. 5.

MĀŅI UN MĀŅU TICĪBA (1862)

Mūsu dienās gandrīz visi māņus par niekiem atzīst, bet rets būs, kas no māņu ticības it visai svabads. Tā vaina ir meklējama mūsu pirmās bērnu dienās, kur vecas un jaunas mātes mums galvu pieteica pilnu ar spoku un burvju, un citiem brīnuma stāstiem. Lai gan gados nākušiem mums laimējās no rupjas spoku, burvju un raganu ticības atsvabināties, taču daža māņu saknīte atliekas, kas visu mūžu nav izravējama. Sirds mūsu vēl šad un tad baida, ja māņiem par spīti savu darbu piektdien iesākam jeb, pirmāk vecu sievu satikdami, negriežamies atpakaļ, bet braucam savu ceļu tālāk. Un kas var visas tās šādas tādas iemelstas lietas izteikt, pie kā mums sirds šaubās, ja tās pārkāpjam. Un, ja mums kas neizdodas pareizi, tad labprāt teicam: man jau sirds bij grūta, kā paredzējuse. Ja mēs arī kāršu licējiem un pareģiem neticam, taču viņu teikas mums vienumēr paliek prātā, un mēs gaidīdami gaidām, vai tās nepiepildīsies. Caur visām šām melšām un māņiem mēs ne vien dažu dzīves stundiņu sev padarām sūru un zaudējam priecīgu un lustīgu prātu, bet daudzreiz arī vēl lielā skādē un nelaimē kritam. Te par provi vienu patiesīgu notikumu stāstīsim. B. pilsētā mājaja kāds pareģis, pie kā augsti un zemi savu nākamu likteni gribēja dabūt zināt. Divas jaunas draudzenes, tikušu vecāku meitas, arī uz turen nostaigāja. Abām tapa prieks un laime sludināts. Abas drīz precēšoties un miļi un laimīgi ar saviem vīriem dzīvošot. Bet tai vienai esot nospriests savās sešās nedēļās mirt. Tai pirmai arī patiesi vislabi veicās, zināms tādēļ, ka viņas vecāki bij gudri, labi un pārtikuši ļaudis. Bet mūsu draudzenes caur to pareģa vārdiem jo stiprāki ticēja. Tai otrai arī gadījās brūtgāns, ko tā sirsnīgi milēja, bet nedrik-

stēja tam jāvārdu dot, no pareģa teikām bīdamās. Pēdīgi tā savam brūtgānam to vainu stāstīja, un šim ar karstiem un gudriem vārdiem laimējās to pārliecināt, ka tas viss nieki esot. Kāzas tapa turētas, un tie jauni ļaudis mīlīgi un laimīgi sadzīvoja līdz rudenim, kur Dievs tos ar mundru dēliņu apšķiņķoja. Māte un bērns abi bija spīrgti un veseli, tā ka visu labu varēja cerēt. Pēc kādām dienām vīrs, savu sievu apmeklēdams, kas jau rītā savu gultu gribēja atstāt, it priecīgs teica: «Redz', sieviņ mīļā, kā tavš blēņu pravietis kaunā paliek. Tu un tavš bērns esat abi mundri un spīrgti. Tagad tu lēti vairs tādiem māņiem neticēsi.» Bet, tikko viņš to bij izteicis, kā pats gauži satrūkās, redzēdams savu sievu nobālam. «Jā, nu es jūtu,» teica tā ar vāju balsi, «ka vairs necelšos.» Tā arī notika. Nelīdzēja nekādas rūpes, nedz zāles, pēc trīs dienām tā karsonī nomira. Ikvien prātīgs cilvēks šē to īstu vainu redz. Minēts laiks ir tas bailīgākais sievas mūžā, kur tām viss drīz pie sirds ķeras un kait. Arī tie pareģi to zin un māk šādu ziņu sev par labu un citiem par samaitāšanu brūķēt. Vēl daudz tādus stāstus varētu pielikt, kas rāda bēdīgus māņu ticības augļus, bet lai ar šo pietiek. Dosim otru stāstu, kas rāda, cik laba tā lieta ir, ja neesam bērns ar māņiem apmuldinājuši.

Kāds mācīts, bet ne bagāts vīrs pats savus bērnus cik spēdams mācīja un uzraudzīja. «Es saviem bērniem,» mēdza viņš teikt, «nevaru lielu pūru līdz dot, tāpēc es viņus gribu pareizi audzināt.» Un šim prātīgam vīram tas arī laimējās. Tam bija četras meitas un tā jaunākā, Marija vārdā, knapi no bērnu gadiem ārā. Gadījās kāzas viņu rados, kur visa ģimilija bij ielūgta. Jauni ļaudis tur lustējās un spēlējās, un Marija bij jo mundra un izpratīga. Vecie kā allaž labprāt uz jauniem ļaudīm noskatījās, Mariju savā starpā uzteica un tēvu slavēja par viņa audzināšanas skunsti. Šis labprāt par bērnu audzināšanu runāja un tāpēc ņēmās citus pamācīt un izrāt. Pēdīgi tas teica: «Un bailību mana meita nemaz nepazīst, uz to es varu derēt.» Pa to laiku jauniem spēle pajuka. «To nelaimi jau mēs drīz varam glābt,» izsauca Marija, «es tūlīt atnesīšu grāmatu, kur tās spēles izstāstītas.» To teikuse, tā paķēra sveci un atslēgu un steigās žigli par durvīm ārā. Tas grāmatu kambaris bij augšistabās, kas tolaik visas tukšas stāvēja, pašā otrā galā. Tāpēc viens kungs uz viņas tēvu smiedamies teica: «Jums vairs par jūsu meitas drošu sirdi nav jāder, tagad jau skaidri redzams, ka tā drošāka par visiem citiem.» Pagāja labs laiks, un Marija vēl nenonāca. Patlaban tai gribēja pakaļ iet, līdz tā arī ienāca istabā ar minētu grāmatu rokā. Bet pati bij jo bāla vaiģā. Sveci uz galda likdama, tā teica ar mierīgu balsi: «Augšējos kambaros ir zagļi ielauzušies. Vienu es pate redzēju un citus dzirdēju tāis dārgās sudraba lietās krāmējoties.» Visi nu bij kājās un drīz saķēra astoņus zagļus. Kad pēdīgi bij apmierinājušies, tad stāja Marijai virsū, lai stāsta, kā tai laimējies

uz priekšu un atpakaļ caur zagļu vidu caur tikt, bez kā tie to ieraudzījuši, jo grāmatu kambaris bija pašā dibinā. Šī nu ņēmās tā stāstīt: «Es nekā ļauna necerēdama, gāju augšā un atslēdzu pirmā kambara durvis, no kures tais citos kambaros varēja tikt. Reiz man likās, ka būtu dzirdējuse kādu eijam, bet viss bij atkal klusu. Tālāk iedama, es manīju pie trešā kambara atvērtām durvīm uzkārtu divieli pakustam un, klātāk nākdama, ieraudzīju apakš divieļa lielus zābakus. Pāri kambaru tālāk ieraudzīju atvērtu logu, kur trepes bij pieliktas. Nu zināju, ka zagļi esot ielauzušies. Bet manu saukšanu šē apakšā neviens nebūtu dzirdējis, caur ko tik zagļi būtu aiztraukti, jeb tie būtu man ļauna darījuši. Es tādēļ, neko daudz apkārt neskatīdamās, aizsniedzu grāmatu kambari, paņēmu savu grāmatu un devos atpakaļ, izlikdamās, kā kad es grāmatā lasītu un nenieka ļauna nebūtu manījuse. Pie trešajām durvīm es vēl atradu tos pašus lielus dubļainus zābakus un manīju skaidri, ka nebij vis tukši, bet ka vīrs tais bij iekšā, kas aiz durvīm un divieļa paslēpies. Es, lēnām lasīdama, gāju tālāk, tā ka tie zagļi domāja, es viņus neesot redzējuse. Tādā vizē man laimējās cauri tikt. To citu visu jūs nu paši ziniet.» — Caur Marijas drošu sirdi un gudru prātu ne vien liela skāde tapa novērsta, bet viņa arī savu dzīvību glāba. Priekš tiesas zaglis, kas par vakti aiz divieļa stāvējis, teica: «Ja es būtu zinājis, ka tas krupis no meitēna mani nomanījis, tad viņu dzīvu gan nebūtu projām laidis.» — Tāpēc, mīļi vecāki, audzinājiet savus bērņus prātīgi un atmetat visas spoku un nelabu garu pasakas, kas bērņu dvēselēs ar neizdzēšamu rakstu iespiežas un tiem daudz un dažādu skādi nes. Droša sirds un no māņiem skaidrs gars visiem un visur notiek!

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — Nr. 6.

KRIŠJĀŅA BARONA ATMIŅAS (1924)

Mūsu vācieši, kā pēcnācēji no senajiem zemes iekarotājiem, spēlēja tiklab uz laukiem, kā pilsētās kungu lomu un dēvēja tās trīs guberņas pie Baltijas jūras par «*Die deutschen Ostseeprovinzen Russlands*». Latviešu tautas kā tādas nemaz nebija; bija tikai zemnieki jeb vācu kungiem kalpojošā — zemākā, nevāciskā ļaužu šķira (*Bauern, Undeutsche, die undeutsche Bevölkerung*).

Dzimtbūšana gan bij atcelta, bet zemnieki atsvabināti bez savas zemes, jā, bez tiesības zemi par īpašumu iegūt. Tiesība uz zemes īpašumu piederēja vienīgi muižniekiem.

Arī brīva kustība bij stipri aprobežota, un zemnieks tikai ar lielām grūtībām varēja no sava pagasta aiziet uz citu labāku peļņas vietu.

Klaušu laiki stāvēja vēl pilnos ziedos, un maizes pātaga

dancoja neaprobežoti pa darbinieku mugurām. Latviešu zemnieka galvenais pienākums bija padevīga kalpība savam kungam. To prasīja no viņa kungs uz savu tiesību pamata, to viņam pastāvīgi sludināja baznīcā kā Dieva likumu. [..]

Vācu kungi būtu toreiz varbūt viegli varējuši latviešus pārvācot. To viņi nedarīja un ne aiz kādas humanitātes, latvju tautas saudzības. Kā valdošai šķirai tiem vajaga kalpu. Tas labāki panākams ar cittautiešiem, kurus dēvēja par zemāku cilvēku sugu, sevi cildinot par augstāku. Vācieši gribēja Baltijā joprojām paturēt kungu lomu. Bez tās tiem draudēja panīkšana. Sevišķi tie pretojās latv. augstākai izglītošanai ģimnāzijā un universitatē. [..]

Taču stiprākais pretinieks pārvācošanai bija pati plašā latv. tautas masa. Tā nebija aizskarta no pārvācošanās sērgas. Šim tautas celmam bija pārāk dziļas saknes savā zemē. Negaisa vētra varēja viņam dažas lapas notriekt, zarus sakustināt, citus pat nolauzt, celms paliek nekustams. Šis tautas celms gan atzīst vāciešu tagadējo varu, bet sajūt to kā svešnieku varmācību, kas iebrukusi viņam piederošā zemē. [..]

Šim tautas celmam es stāvēju tuvu.

Atmiņas. — 50., 53., 55. lpp.

IEAUDZINI BĒRNIEM DROŠU PRĀTU (1863)

Pasaules dzīvē ir vajadzīga droša dūša un vīra stiprums. Caur tiem vispirms var cerēt dzīves grūtumus un darbus laimīgi izvest. Caur drošu prātu arī cilvēka garīgā vērtība un labi tikumi aug un pieņemas. Drošs prāts jau ir pus darba darītājs. Drošam cilvēkam ar skaidru, bezvainīgu apziņu viens darbs pēc otra laimējas un veicas. Bet, kur drošs prāts trūkst, tur ne vien dzīve un dzīves mūžs paliek apspiests, knaps un bēdīgs, bet cilvēks ar visu savu godīgu prātu un apziņu arī daudz un dažādus augstākus mērķus cilvēcībai par labu pamet neizpildītus. Drošs prāts un vīra sirds ir visos dzīves likteņos pirmais un īstais laimes avots.

Kā visi miesīgi un garīgi spēki, tā arī drošība un sirdība gruntējas uz miesas un īpaši nervu stiprumu jeb, īsi sakot, uz veselību. Slimās dienās cilvēks allaž mēdz bailīgāks būt nekā pie pilnas veselības. Tas pats notiekās, ja cilvēkam atrauj ilgāku laiku pilnīgu barību, miegu, ja viņa spēkus par daudz nopūlē, jeb atkal kad tas par daudz rij, guļ un slinko.

Taču arī tas veselīgākais cilvēks var būt bailīgs zaķis, jo drošība un sirdība nav vis iedzimuse, bet ir papriekš no mazām dienām jāiemanto. Tāpēc pie veselās, stipras miesas vēl jācīnās pēc droša prāta.

Te vēl skaidrāki apzīmēsim, ko mēs par drošu prātu saucam.

Mēs vis neatzīstam to par drošu prātu, ja kāds no neprašības un bez visa skaidra apdoma jeb nieka lietu dēļ bailēs un grūtībās dodas; bet, ja mēs, prātīgi pārdomājuši, ar skaidru apziņu grūtumus un pretības nebēdājam un apkarojam, dzīdamies un cenšoties pēc augstākiem cilvēcības mērķiem. Šāds drošs prāts ir visu citu tikumu stipra stute.

Bērns no dabas vēl nav nei bailīgs, nei drošs. Daudzmaz paaudzies, viņš sāk atzīt pasaules un dzīves pretības un bēdas, un grūtumus un uzaug vai nu drošs vīrs, ja viņš cīnās šādus pretiniekus pārspēt un drošu prātu no mazām dienām iemantot, jeb tas paliek bailīgs vārgulis, ja viņš savus spēkus nekustina un nebrūķē un no visiem grūtumiem bailīgi bēg. Voi vienu jeb otru no šiem ceļiem bērns uzņem, tas stāv īpaši vecāku rokās, kādu ceļu tie savu bērnu no mazām dienām vada un radina.

Vispirms par to jāgādā, lai bērns bailību neredz pie lieliem ļaudīm, kas dažreiz nepatiesi bīstas un īgnas no nevainīgiem kustoņiem jeb citām lietām. Jo bērna sirds vēl ir mīksta, un viss drīz iespiežas tik dziļi, ka pēc vairs nav izravējams. Daudzreiz mātes un aukles, bērnu padaudz lutinādamas, izdiedzina to par bailīgu vārguli; citi atkal, nemācēdami bērnu prātīgi pārmācīt un klusināt, to baida ar nelieliem bubuļiem un briesmīgiem spoku stāstiem. Pērkona laikā lielie cilvēki allaž vēl bērnu priekšā baiļojas un ākstās, krustu mezdami un pātarus skaitīdami, un bērnus ar nelietīgām teikām iebaidīdami, kauču gan tiem turpretim būtu bijis bērnu sirdis jāiedrošina, lai dabas varenus darbus ar prieku un patikšanu uzlūko.

Kad bērns daudz maz jau paaudzies, tad jāgādā, ka tas arī savos darbos un spēlēs var dabūt drošību un apdomību rādīt, voi nu spēlēdamies, voi lēkādams, voi kāpdams, voi ar citiem zēniem kārtīgi cīkstodamies, voi derīgus darbus sev jeb citiem par labu darīdams.

Atļaujiet bērniem nevainīgu brīvību, tos prātīgā uzraudzīšanā turēdami, pieskubināt un uzmudināt tos vājus un bailīgus, saturat tos pārlielus, un jūs redzēsiet, ka pēc katra pārvarēta grūtuma viņu drošība augs un jaunus grūtumus pareizi nosvērs. Bērnam nav jābēg no grūtumiem, ko tas labāk var pārspēt, un, ja tam kas pārāks uzbrūk, tad lai mācās to panest ar stipru prātu un ne ar izmišanu. Izlutinātām, bailīgam vārgulim daudz lietas rādās nepārvaramas, ko dūšīgais, miesīgi un garīgi lokanais un izmanīgais, kas daudz ko jau pārbaudījis, zina par it vieglām. Un vecs sakāms vārds jau māca, ka Dievs drošus jo vairāk pasargā. Caur drošu prātu un pūliņu rodas spēks, un uz savu paša spēku gruntējas katram sava dzīve.

Drošs prāts cilvēku ne vien viņa dzīvē aplaimo, bet pašu cilvēku arī garīgos tikumos pieaudzina un dod spēku savus pašus netikumus apkarot. Viņš vis nepadosies izmišanai, kūrībai, vilšanai un īpaši meliem, kas no nelietīgas bailības nāk. Turpretī tas tiesu, taisnību un godu turēs lielā cieņā un aiz-

stāvēs to visās vietās. Bēdu laikā tas mācēs ar stipru pacietīgu garu visas sāpes panest, jo tas pie mazām sāpēm un bēdām jau būs mācījies un cietinājies.

Tāpēc, mīli vecāki, audzināji savus bērnus pamazām jau no mazām dienām, lai tie mācās ar drošu sirdi un apdomu visas grūtības pārvarēt, lai mūsu jaunekļi pieaug par vīriem.

Pēterburgas Avīzes. — 1862. — Nr. 23.

VĒSTULES

Kārlim Treijeram 1880. gada 1. janvārī

[.] Lielu pateicību es bez tam Jums esmu parādā par Jūsu «krājumiņu», kas priekš mums ļoti svarīgs, jo tādu ziņu trūka no tā apgabala pavisam. Mums arī būtu ļoti mīli, ja Jūs arī joprojām uz priekšu pēc iespējas krātu visādas šādas ziņas un ja arī citus varētu uz tam pierunāt. No šām vecām gara mantām paliek jo dienas jo mazāk un līdz ar mūsu vecākiem daudz no tām arī aiziet kapā. Nereti nākas velti nožēlot, ka atkal sirms vecītis, p. pr., nesen Bikse Ērgļu draudzē, aizgājis uz mūžīgu dusu līdz ar savām tautas dziesmām, teikām etc., kuras neviens nav dzīries uzrakstīt. Nevajaga arī nekādas lielas skolas pie krāšanas un uzzīmēšanas, ka tik prot daudz maz rakstīt, tas arī var viņas krāt. Pēc kārtas un sistēmas gan jau mēs viņas saliksīm. Tā mums no Skrundas puses piesūta it svarīgas ziņas viena veca māmiņa no 70 gadiem, kas nemaz nav skolā bijuse, bet tik pate iedabūjuse kaut kā rakstīt. Nevajaga arī domāt, ka dažas lietas ir parniecīgām un nav vērtas, ka tās uzraksta. Kopā ar citām viņas var būt it svarīgas un var derēt par izskaidrošanu, ko tā tūlīt nevarēja zināt. Bet kādēļ mēs krājam tādas «niekus»? Ka viņi nav visnieki, mēs jau atzīsim no tam, ka daudz mācītu vīru ar tām darbojās; tikai tie bija līdz šim no vācu tautas. Laiks, ka ir mēs paši ķeramies pie darba, kamēr nav gluži par vēlu. Arī priekš leišu tautas izpētīšanas nesen dibināta biedrība, pie kuras piedalījušies daudz mācītu vīru. Daudz filologu ārzemēs un Krievzemē mācās tagad leišu un latviešu valodu, kas vēl jo tuvu palikušas pirmajam indoeiropiešu valodas celmam un tādēļ valodas pētītājiem ļoti derīgas. Tāpat tiem derīgas visādas ziņas par vecām ierašām etc. Ka tas nav visnieki, to vēl rādīsim šādā vīzē. Nemsim manis dēļ pūšamos vārdus, kas, kā rādās, patiesi gluži nieki, un tādēļ nebūs vērti, ka tos krāj un uzzīmē. Bet, kad aplūkojam dziļāki, tad atrodam, ka tie it no pilnīga svara pie tautas izpētīšanas. Šie un citi tagadējie burvju vārdi un māņi ir atliekas no vecu vecās reliģijas, tās ir lūgšanu un ceremoniju drupas, kas tādēļ gan papriekš izrādās gluži bezprātīgas, bet, pareizi saprastas un salīdzinātas ar citām ziņām, dabū savu labu taisnību. Vecu vecā senatnē tiem nebija mazāk svara pie tautas

audzināšanas un izglītošanas kā mūsu tagadējai reliģijai ar viņas lūgšanām un ceremonijām. Tādēļ šie «māņi» arī varēja tik ilgi uzglabāties tautas atmiņā. Kad nu visas Indoeiropas tautas stāv tuvā sakarā, īpaši vecos laikos, tad šādas ziņas der priekš visu šo tautu izpētīšanas. [.]

Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs. Inv. Nr. 52154.

Kārlim Treijeram 1890. gadā

Es sev par priekšzīmi spraužu pašu tautas dzīvi, no kuras t. dz. ir viņas garīgā puse, tā sakot, dvēsele priekš miesas. Dzīvā organismā šīs abas puses nav šķiramas, viena otrai dod īstu saturu. Ko dz (īve) katru reiz priekš acīm stādī, to dziesma poētiski iztēloja. Dzīve ir bagāta un raiba, un tādēļ arī dziesmu pūrs ir kuplis jo kuplis. Dzīve nav vienmulīgi jauka ne materiāligā, nedz morāligā ziņā, arī t. dz. mums to neslēpj. Se mums jāseko viņu priekšzīmei un nav jāidealizē, kur viņas nav idealizējušas, un nav jāatmet kā nevērtīgu, ko viņas mums kā pie pilnīgas dzīves piederīgu cēlušas priekšā. Tādā vīzē es pie taut. dz. pavediena vēlētos latvieti pavadīt no silta mātes klēpja visos dzīves atgadījumos, darbos un ceņšanās, tikumos un kļūdās, priekos un bēdās, līdz kamēr viņš guļas aukstā zemes klēpī. Tāds ir mans mērķis.

Barons K. Par dziesmām un dziedāšanu. — R., 1984. — 54.—55. lpp.

LATVJU DAINAS (1894)

Ievads

Mūsu tautas dziesmas ir pa lielākai daļai mantojums no sirmās nemīnamās senatnes. Muti no mutes, no auguma uz augumu pāriedamas, tās uzglabājušās tautas atmiņā līdz mūsu dienām. Mācītu vīru, kas ar rakstu zīmēm varēja nākt tautas atmiņai palīgā, tautai pašai senāk trūka, un cittautieši tikai vēlākos, jaunākos laikos sāka ievērot svešās tautas dzeju. Tādēļ gan iemeslis domāt, ka, grūtajos vēsturiskajos apstākļos un tautas dzīvei pašai pārgrozoties, kristīgai ticībai vecās pagānu ticības vietā iesakņojoties, daudz vecās dzejas mantu nogrimis aizmirstības pūrā. Taču ir tad vēl mūsu mantotais dziesmu pūrs tik bagāts kā reti kādai tautai. [.]

Līdz šim mēs, dziesmu kārtošanas un iedalīšanas ziņā, aplūkojam drukā iespiestos krājumus, kam katram savu sevišķu nolūku dēļ bija iemeslis pieņemt savam savādam nolūkam piemērotu kārtību un izlasīties no visa dziesmu pulka tikai sev noderīgākās dziesmas. Viņi, kā sakot, vairāk vai mazāk apcerē

tautas dzīvi tēlo vienpusīgi, idealizē dzīvi. Tauta pate tēlojuse sevi un savu garīgu un laicīgu dzīvi daudz plašāki, svabadāki, atklātāki savās neskaitāmās dziesmās. Pilnīgam krājumam jāseko viņas priekšzīmei un nav jāatmet kā lieku un necienīgu, ko viņa mums kā pilnīgai cilvēku dzīvei piederošu savās dziesmās uzglabājuse un ar labu nodomu stādījuse priekš acīm. Tādēļ mēs vēlamies vispārējā krājumā izlietojam visas sakrātās īstās tautas dziesmas un nevis, kā tas līdz šim allaž noticis, izlasām «labās vien» jeb, taisnību teicot, ievērojam tikai tās, kas kārtotājam vairāk pa rokis. Mēs vēlamies tik pilnīgu krājumu, cik vien tagad iespējams. Tas, zināms, nav mazais darbs. Mums jāpievairā ne tūkstots, ne pāris tūkstošu, bet pāris desmit tūkstošu pastāvīgu dziesmu ar viņu dažādiem atkārtojumiem. [.]

Jo dabiskāki dziesmu iedalīšana pieslienās tautas dzīvei, jo vieglāki un pareizāki kārtotājam veiksies dziesmas savās nodaļās ievietot. Un tas, pie mūsu dziesmu daudzuma, ir viņa grūtākais un nopietnākais darbs. Kā labai teicējam jeb priekšdziedātājam ne vien daudz dziesmu jāzin, bet it sevišķi jāprot viņas katrā īpašā atgadījumā pareizi un piederīgi izlietāt, tā arī kārtotājam šinī ziņā jābūt īstam pratējam, tautas dzīves un viņas gara virziena pazinējam. To prasa arī mūsu tautas dziesmu epigrammatiskais īsums un atkarība no vecām, mūsu laikos jau pusaizmirstām tautas ierašām, tās dziesmu pareizo saprašanu nereti apgrūtina. Mūsu dziedātājas diezgan stingri un apdomīgi rikojas ar katru kuru reiz dziedamām dziesmām, tās aplam neizlietās dziesmu, kas pašam patumša jeb kas zināmā vietā nebūtu saprotama, jeb ko apstākļi klausītājiem neizskaidrotu. Arī kārtotājam, ievietojot dziesmas īpašās nodaļās, rūpīgi jānosver viņu īstenais saturs un nozīme, laiks, vieta un atgadījums, kad un kur tās patiesi dziedamas; tas nedrīkst rīkoties vieglprātīgi, pats dziesmu pilnīgi nesapratis, tikai ārišķi turoties pie kaut kāda vārda, kas tanī minēts, vai pie kāda salīdzinājuma, kas tikai der dzejiskam nolūkam, dzejiskam līdzeklim. [.]

Še mums vēl jāaizrāda uz otru trūkumu mūsu līdzšinējos krājumos, kas kavē dziesmu pareizu saprašanu un kas uz priekšu būtu novēršams. Nepietiek, saberot dziesmas sevišķos arodos it kā vienmuļīgus labības graudus, kas vieni otriem līdzīgi, vai mēs šur vai tur sauju izkampjam. Dziesmas pavada dzīves atgadījumus, darbus, godus, dzīras utt. Tie visi norisinājas īsākā vai garākā laikā, tie zināmā kārtībā sākas, turpinās, beidzas. Dziedātājam tādēļ zināmā brīdī jādzied piederīgās dziesmas, tās nedrīkst ar savām dziesmām nedz aizsteigties priekšā, nedz palikt pakaļā. Tautas dziesmām šinī ziņā sava dramatiska daba, tām kārtīgi piederīgā laikā jānāk uz skatuves. Jā, tās ne vien dziedamas, bet, mazākais, jēl mūsu gara acīm arī skatāmas un tādēļ izrādāmas tādā kārtībā, ka iznāk, tā sakot, vesela luga. Tā tas arī patiesi notiek jeb vismaz

senāk notika, dziesmas dziedot, kad tautas dzeja vēl stāvēja pilnos ziedos un saderēja pilnīgi ar tautas dzīvi, tautas parašam un ieskatiem.

Šādā dziesmu dabā vispirms arī meklējams iemesls, tādēļ viņas tik īsiņas un savrup ņemtas, dažreiz pat nesaprotamas, ja aplamas. Savā istā vietā un zināmos apstākļos tās dabū pilnu spirtu dzīvību, pareizību un dzejas daiļumu. Kamēr garākas dziesmas mums nesteigšus plaši atstāsta kādu jau pagājušu notikumu, kādu piedzīvojumu no iesākuma līdz galam, tamēr mūsu īsās tautas dziesmas, viena otrai sekojot, virzījās līdz ar dzīvi, līdz ar darbiem uz priekšu. Viņām nav vaļas būt pļāpīgi garām. Bet īpaši stingrā strupumā viņas mums rāda savu īsto dzejas spēju. Viņas īsos, bet kodolīgos vārdos prot savu priekšmetu pilnīgi, nozīmīgi raksturot, prot izteiktās jūtas modināt arī klausītāju sirdīs, prot atvērt mūsu gara acīm veselu plašu skatu, prot darbināt mūsu pašu garu. [..]

...tagad īsumā apcerēsim, kādi galvenie pamati liekami mūsu vispārējā krājuma kārtošanai, lai, līdzībā runājot, mūsu jo plašā ēka uz tiem varētu svabadi un ērti pacelties. Šie pamati var būt tikai tautas dzīve materiālā un garīgā ziņā. To mums māca pate tauta, savas dziesmas dziedot. Katra dziesmiņa stāv taisnā ciešā sakarā ar šo dzīvi. Katra dziesmiņa ir dziedama savā piederīgā laikā, vietā un dzīves atgadījumā. Uz šiem pamatiem ceļamais ēkas stāvs tādēļ arī iedalāms pēc tautas dzīvei pareizi piemērota plāna, lai ēka derētu siltai dzīvojamai mājai, ne aukstam muzejas kambarim. Šo plānu šeit ievadā tikai īsi apzīmēsim ar viņa galvenām daļām, plašāku pārskatu atstādami pilnīgam satura reģistram, kas pavadīs izdotās burtnīcas. Pilnīga izdevuma galvenās dziesmu šķiras un nodaļas šādas:

I. Cilvēka mūža ritums, ģimenes un radu sadzīve.

1. Bērnu dienas. Radības, krustības, audzināšana un mācība.
2. Dzīve bāliņos. Vecāki un bērni, brālis un māsa.
3. Jaunekļu gadi. Mīlestības laiks.
4. Precības un kāzas.
5. Dzīve tautās.
6. Laulātu ļaužu sadzīve.
7. Vecums un mūža beigas.
8. Nāve un bēres.

II. Plašāka ļaužu sadzīve un sociālais stāvoklis.

III. Darbi un amati. 1) Vispārēji māju darbi. 2) Darbi, kas iedalās pēc gadskārtām.

IV. Svētki un svinamas dienas. Svinami brīži: — Mitoloģiskas dziesmas.

V. Dažādas vispārējas dziesmas bez noteicamas vietas.

Tāda kārtība būs mūsu ceļa galvenā stīga. Bet mūsu ceļš ne vien gars, tas arī plašu plašais, un katrs mazākais ceļa gabaliņš mums dos iemeslu viņu sevišķi aplūkot, t. i., katru mūsu augšā minēto nodaļu iedalīt vairākās sīkās daļās.

Neliegsim arī, ka dažreiz mums nāksies spert ļoti sānis no galvenā ceļa, bet allaž ar nolūku mūsu ejamo ceļu jo labāki apgaismot, izskaidrot. Tāds solis ir, piemēram, mūsu pirmā, pie ievada piederošā nodaļa.

Par dziesmām un dziedāšanu

Šai nodaļā mēs sakārtojām dziesmas, kurās tauta pate taisni vai aplinkus dod liecību, ka dziesmas un dziedāšana ir viena no viņas dārgākām gara mantām, ka dziesmas ir viņas sargeņģelis visās vietās un lietās, kas pavada latvieti, no siltā mātes klēpja sākot, visos dzīves atgadījumos, darbos un centienos, priekos un bēdās, labās un ļaunās dienās; kas viņu māca un stiprina tikumos, rāj un šausē netikumos un kļūdās, kas labo nerātni, želo un saudzē vājo, laipni rāda pareizo ceļu pakļīdušam; kas viņu kā uzticams krietns vadons neatstāj cauru mūžu, līdz kamēr viņš guļas aukstā zemes klēpī.

Ja gribam tautas dzeju pareizi saprast un ar sirdsprieku un pacilāšanu baudīt, tad arī mums vispirms jāstājas uz šo no pašas tautas apzīmēto stāvokli, jāiedziļinās tautas jūtās un ieskatos, tautas sirdī un garā. Šīs nodaļas nolūks tādēļ ir lasītāju iepriekš vispār sagatavot uz sekošām nodaļām, no kurām arī dziesmas priekš tās ņemtas. Mēs izraudzījāmies šo ceļu, negribēdami savos pašu apcerējumos lasītājiem uzspiest mūsu subjektīvās domas un ieskatus, bet atļaudami tautas mutei dot taisnu, neviltotu liecību no tiem laikiem, kad tautas dziesmas un dziedāšana vēl stāvēja pie tautas savā pilnā, dzīvā spēkā.

Šī liecība jo vairāk krīt svarā, kad redzam vēlākos laikos tautas dziesmas it kā novārtā, nīcībā. Tauta pate, it kā viņu kaunēdamās, sāka tās dēvēt par blēņu dziesmām, stādīdama tām pretī garīgās jeb «Dieva» dziesmas. Tas, zināms, vispirms bija dabisks iespaids no kristīgās ticības, kam senāk viss, kas tautai atgādināja viņas pagānu pagātņi, bija jāapkaro. Šie laiki, gods Dievam, jau sen kristīgai ticībai par labu izšķirti. Bet arī tautas dziesmu tikumīgais saturs ar laiku pārvarējis visus aizspriedumus, un mēs no jauna varam netraucēti viņu jaukumus baudīt un prieku un sirds pacilāšanu no viņām smelties.

Otrs, galvenais iemesls, kādēļ tautas dziesmas zaudēja savu senējo pirmējo svaru un nozīmi pie pašas tautas, meklējams vēl citur. Tautas dziesmu ārišķie pamati, tautas dzīve un senais kultūras stāvoklis ar laiku pamazām pārgrozījās. Tālākais attīstības un izglītības solis tiklab materiālā, tā garīgā ziņā nesaderēja vairs ar senajām prastākām un šaurākām kultūras

formām. Jaunākā kultūra atstūma pamazām veco pie malas un stājās tās vietā, par ko, zināms, nevaram žēloties. Bet pirmajā cīņās laikā allaž mēdz ievērot tikai pretinieka vājās puses; kad cīņa jau daudz maz rimuse, tad mācāmiem atzīt arī viņa labās, teicamās īpašības. Tāds liktens bija arī tautas dziesmām. Priekš jaunākajiem dzīves apstākļiem laba daļa no viņām rādījās novecojušās. Bet, izlobot mūsu tautas dziesmu īsto veselīgo kodolu, mums atklājas viņās cilvēka gara labākie ideālie centieni, cilvēka sirds un dvēseles daiļākās, tikumīgākās, dziļākās jūtas, kas nekad nenovecojas, lai arī viss cits ārišķs sava laika piederums pārgrozās. Tā, piemēram, mūsu jaunavas gan vairs nemaļ rokas dzirnavās, šo grūto darbu tagad pastrādā ūdens, vēja vai tvaika dzirnavas; taču tādēļ mūsu maltuves dziesmas, kas tik koši apzīmīgi māca un cildina darba krietnumu, kas glēvību peļ, izturību un jautru garu īpaši arī grūtajos darbos ieteic un daudzina, šinī savā īstenā saturā un nozīmē nezaudē savu spēku, bet paliek pilnīgi svarā uz visiem laikiem un visos izglītības stāvokļos. Šādu nevīstamu kodolu mēs uzejam visās citās mūsu tautas dziesmās. Un šis cēlais kodols tērpts vienkāršos, bet sirsnīgos, dziļi sajostos un piederīgi nozīmīgos vārdos, kas katram spiežas dziļi sirdī iekšā. Tā ir īstenās dzejas īpašība.

Šādas mūsu tautas dziesmu teicamās īpašības jau sen grieza izglītotu cittautiešu vēribu uz sevi. Pieminēšu tikai Herderu, Bergmani, Ulmani, Raterfeldu un it īpaši mūsu tautas dziesmu jo smalku dziļu pazinēju Bitneru, kas visi bez aizspriedumiem siltos vārdos apcerē un cildina Latviešu tautas dzeju. Beidzot arī mūsu pašu izglītotie tautieši priekš tās iekarsa un mūsu tautas dziesmas nāca atkal pie mums pašiem savā pelnītā godā. Tas var mums tikai būt par svētību. [.]

Bet vai tad Latviešiem tiešām nebūtu bijis garāku stāstu jeb episku dziesmu? Sirmā senatnē laikam būs ir tādas bijušas. Kamēr vēl tautai sava politiska dzīve, savi cīņi ar apkārtējām tautām, tamēr tai allaž arī gadās dzejnieki, kas tautas darbus apdzied, daudzina. Bet šādas dziesmas nav ikdienišķas dziesmas par dzīvi, kas mums katru brīdi stāv priekš acīm, kas ierastā kārtībā vienumēr turpinās uz priekšu: tās ir, tā sakot, svētdienas dziesmas, dziesmas par sen pagājušiem laikiem, par slaveniem senčiem un viņu darbiem un cīņām. Šādu dziesmu piekopēji un teicēji arī nevarēja būt tautas zeltenītes, šīs dziesmas pēc savas dabas piederēja viriešu, varbūt īpašu kokenieku kārtai. Ar vāciešu atnākšanu, tautas apspiešanu līdz ciešākai vergu būšanai, bija pamazām jāiznīkst, jāizzūd episko dziesmu piekopējiem un līdz ar viņiem arī pašām dziesmām. Palika no tām varbūt dažas atmiņas mūsu teikās un pasakās.

Daži episki dzejojumi tomēr bija dzīvāki, tādēļ ka tie ilgāki palika plašākā tautas apziņā. Tās bija retas garākas kāzu dziesmas par līgaviņas zagšanu un panāksnieku dzīšanos pēc māsi-

ņas, tad drusku jaunākas kara dziesmas un, beidzot, vecās ticības jeb mitoloģiskās dziesmas, no kurām pēdējām mums patiesi tikai dažas druskas uzglabājušas.

Barons K., Visendorfs H. Latvju Dainas. — Jelgava, 1894. — 1. sēj. — III, XI—XIV, XVI—XVIII, XXI lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu devusi *A. Priedīte*. Materiālu sagatavojusi *A. Priedīte* un *M. Sočņevs*.

FRICIS BRĪVZEMNIEKS

Fricis Brīvzemnieks (1846—1907; īstajā vārdā Fricis Treilands) ir dzejnieks, skolotājs, etnogrāfs, folklorists, publicists, kurš augstā godā ceļ kultūras kopšanu un popularizēšanu, tautas izglītību. Viņš ir K. Valdemāra, A. Spāga, A. Kronvalda sekotājs un līdzgaitnieks un vērtējams kā jaunlatviešu apgaismības centienu īstenotājs.

Viņš dzimis 1846. gadā Kurzemē, Aizputes apriņķa Rokaižu krogū (tag. Liepājas raj.), miris 1907. gadā Ropažos. Audzis tēva mātes — labas latviešu folkloras pazinējas — ietekmē. No 1859. gada līdz 1862. gadam viņš mācās Aizputes apriņķa vācu skolā; mācībās talantīgo un atjautīgo zēnu pabalsta labdaris, filozofijas zinātņu doktors Ludvigs Kēlers. 1864. gadā nerimīgais jauneklis, «Pēterburgas Avižu» rosināts, dodas uz Gorku mērniecības skolu, kuru beidz 1866. gadā. Saņēmis norikojumu darbam Mērniecības kantorī, F. Brīvzemnieks 1867. gadā ierodas Maskavā, kur iepazīstas ar K. Valdemāru, A. Spāgi, K. Baronu, krievu slavofiliem J. Aksakovu, P. Ļeontjevu u. c. No 1877. gada līdz 1887. gadam F. Brīvzemnieks strādā Maskavas 1. ģimnāzijā par vācu valodas skolotāju, 1887. gadā pārnāk uz Latviju par tautskolu inspektoru Lejaskurzemē (Kuldīgā), vēlāk Liepājā, no 1889. gada līdz 1904. gadam ir izglītības inspektors Rīgā.

Jau 1867. gadā Brīvzemnieks, Valdemāra rosināts, sāk veidot krievu-latviešu-vācu vārdnīcu; tās pirmā daļa nāk klajā 1872. gadā, otrā — 1879. gadā. Šajā darbā viņš iesaista arī I. Laubi, A. Spāgi, K. Kalniņu. No 1869. gada F. Brīvzemnieks iesaistās Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrībā, tās uzdevumā apceļo Latviju, vākdams etnogrāfiskos materiālus, tautasdziesmas. F. Brīvzemnieka sastādītais latviešu tautasdziesmu krājums iznāk 1873. gadā un pirmām kārtām ir domāts krievu zinātniekiem, tautas garantu pētniekiem. 1881. gadā viņš publicē savāktās mīklas, sakāmvārdus un materiālus par tautas medicīnu. 1887. gadā tiek publicētas savāktās latviešu tautas pasakas un mīklas.

Fricis Brīvzemnieks ir tulkojis un atdzejojis M. Lomonosovu,

N. Gogoli, A. Puškinu, Ņekrasovu, P. Krilovu, kā arī J. V. Ģēti, F. Šilleru, H. Heini u. c.

Ir jāpiemin arī citas latviešu kultūras vēsturei nozīmīgas Brīvēznieka aktivitātes. 1873. gadā viņš piedalās godalgas izsludināšanā par dabas mācību grāmatu. 1885. gadā Brīvēznieks kļūst par iniciatoru Reinberga prēmijai, kura domāta Latvijas vēstures pētījumu veicināšanai, jo, tāpat kā tautas gara mantu, etnogrāfisko materiālu vākšanu, arī tautas vēstures pētīšanu viņš atzīst par pirmām kārtām veicamu uzdevumu.

Pats maizi pelnīdams ar vācu vai krievu valodas pasniegšanu, Brīvēznieks nenoguris uzsver dzimtās valodas nozīmi tautskolā, saistot to ar skolēnu garīgās un tikumiskās audzināšanas nepieciešamību. Viņš rūpējas par skolu finansēšanas paplašināšanu, par latviešu tautības skolotāju materiālu un morālu pabalstīšanu. Īpaši jāatzīmē Brīvēznieka darbība skolu bibliotēku dibināšanā un paplašināšanā Latvijā; tajās, pēc viņa domām, ir jābūt labākajām un derīgākajām grāmatām bērnam saprotamā valodā. Skolu bibliotēku veidošanas kustībā Brīvēznieks iesaista K. Valdemāru, M. Kaudzīti, kā arī citus sabiedrības spēkus.

Brīvēznieks ar saviem rakstiem aktīvi atbalsta arī atturības kustību. Viņš kā publicists vispār cenšas balstīties uz tām vispārcilvēciskajām vērtībām, ar kurām mērāms gara darbs. Brīvēznieks uzsver: «Mēs rakstīsim par slaveniem darbiniekiem, kas, no augstiem mērķiem vadīti, caur gara spēku, dūšu, pacietību un tiklību daudz savai tautai, visai cilvēcei par labu pastrādājuši.» Šajā ziņā viņš vadās no apgaismības un humānisma atziņām un prot novērtēt Vecā Stendera pozitīvos centienus: valodas kopšanu, rakstniecības nodibināšanu, zināšanu celšanu, to popularizēšanu. Savukārt atziņas par tautasdziesmu un tautas valodas savstarpējo saistību Brīvēznieks smēlies no Herdera filozofijas. Reālisma, veselā saprāta, brīvības alku aizstāvību viņš mēģinājis atrast arī citu zemju domātāju darbos, piem., Dž. Stjuarta Milla apercēs. Iespējams, ka, tieši Voltēra, Merķeļa, Herdera ideju rosināts, Brīvēznieks aicina pētīt savas tautas vēsturi, pats aizsākdams pētījumus latviešu kultūras un sabiedriskās domas vēsturē, sarakstīdams apercēs par A. Spāģi, I. Laubi, A. Kronvaldu u. c.

IZTEIKUMI

J. Alunāns, Barons, Brīvēznieks piederēja pie šī gara bruņiniekiem. Viņi palīdzēja realizēties tam garam, kurā tautiskā lieta bija nostādīta uz cilvēcības pamatiem. Viņi piešķīra mūsu nacionālajai kultūrai tik plašu un stabilu bāzi. Viņi iesāka to laiku, ko mēs tagad dzīvojam. Viņi pareizi ievadīja mūsu dzīvi Eiropas kultūras ceļā, tai ceļā, ko citas tautas bija jau sākušas iet.

J. A. Jansons

No Brīvēznieka gan personiski, gan caur vēstulēm iekusti-
nātā tautas gara mantu krāšana atrada siltu jo siltu piekrišanu
paša tautā, tiklab vienkāršajos ļautiņos, kā arī vairāk izglītotās
apriņdās. Sen jau, kā likās, aizbērtie un izsusušie tautas atmi-
ņas avoti sāka brīnīšķi plūst.

K. Barons

Savu cienīgi augsto stāvokli tautisko darbu ziņā Brīvēznie-
nieks sasniedza klusā vienatnē, neplātīdamies ar tiem nekur un
nekādā ziņā, nedzīdamies pēc it nekādas skaņas slavas, nedzī-
damies it pavisam šāda vai tāda savlabuma un nedomādams
pat uz dienišķas iztikas jautājumu pie šādiem viņa grūtiem un
ilgiem darbiem. Maz par tiem viņš runāja, bet daudz darija.
Viņš stipri līdzinājās uzcītīgai bitei, kas piepilda šūnas pat
neredzamā darbā un turēdamās pati attālu, kad darbs pabeigts.

M. Kaudzīte

Jā, tāpat kā Lomonosova laikos «nebija vēl neviena zināt-
nieka iz krievu tautas pašas», tā Brīvēznieka laikos vēl ne-
bija zinātnieku iz latviešiem, un Brīvēznieks — ņemdams
Lomonosovu par paraugu — sauc, aicina, mudina latviešu jau-
nekļus uz zinātnēm.

J. Stradiņš

Nav viegli aizstāvēt latviešu kultūras intereses laikmeta
politisko cīņu vētrās — nereti tā roka, kas saukta palīgā no-
turēt stūres ratu, virza gaitu pavisam prom no iecerētā mērķa.

Sarežģītu un smagu misiju Brīvēznieks uzņemas pēc
1886. gada, kad jauno tautskolu likumu cariskās valdības
ierēdņi izmanto, lai izvērstu negantu uzbrukumu tautas valodas
tiesībām latviešu skolās. Darbodamies par pagastskolu inspek-
toru vispirms Kurzemē un pēc tam Rīgā, viņš par spīti visām
čīnavnieku intrigām un priekšniecības draudiem cenšas noturēt
savā postenī, lai palīdzētu latviešu tautskolās aizsargāt
kaut niecīgās iespējas mācīt latviešu bērņus dzimtajā valodā.

R. Pussars

DARBI

Autobiogrāfiskas skices. — R., 1991.

Rītausmas raksti. — R., 1984.

Brīvēznieka Raksti. — R., 1909—1914. — 1.—4. sēj.

Трейланд Ф. Я. Латышская народная поэзия. — М., 1869.

Трейланд Ф. Я. Крестины обряды у латышей // Сб. мат.
по этнографии. — М., 1885.

Труды этнографического отдела. Кн. 6. Материалы по
этнографии латышского племени / Под ред. Ф. Я. Трейланда
(Бривземниека). — М., 1881.

Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. Lomonosovs. — R., 1874.

- Mūsu tautas pasakas. — R., 1887.
Raksti «Mājas Viesī» —
 Lomonosovs. — 1874. — Nr. 35, 36, 37, 38.
 Vēl kādi vārdi par jauno ortogrāfiju. — 1874. — Nr. 49.
 Zinātnības un tautas draugiem. — 1877. — Nr. 38.
 Uzaicinājums (Tautas gara mantu lietā). — 1879. — Nr. 44.
Raksti «Baltijas Vēstnesi» —
 Andrejs Spāģis. — 1872. — Nr. 21, 22, 23.
 Kādi vārdi par krievu-latviešu-vācu vārdnīcu. — 1872. —
 Nr. 27.
 Stenderim. — 1872. — Nr. 51.
 Pēc 25 darba gadiem (Par Kr. Valdemāru). — 1882. —
 Nr. 126.

LITERATŪRA

- Stradiņš J.* Lielā zinātnes pasaule un mēs. — R., 1980.
Stradiņš J. Lomonosovs un Latvija. — R., 1987. Pielikumā:
 Brīvzemnieks F. Augsti krievu vīri iz zemas kārtas. I. Lomonosovs.
Zeiferts T. Brīvzemnieks. Tautas darbinieka mūžs un laikmeta aina. — R., 1929. — I.
Unams Ž. Brīvzemnieks. Tautas darbinieka mūžs un laikmeta aina. — R., 1932. — II.
 Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki / J. A. Jansons. — R., 1939.

KRONVALDA ATA PIEMIŅAI (1887)

Der godam daudzināt un prātā iespīest vīrus, kas savām domām, vārdiem, darbiem un centieniem izpelnījušies slavas piemiņu un pateicības asaras. Tas der ne vien tādēļ, ka gods jādod tam, kam gods pienākas, bet jo vairāk tādēļ, ka, slavenus vīrus daudzino un prātā iespīežot, mums pašiem atlec lielu lielais labums. Ikdienišķos darbos un rūpestos aprobežoti un nokusuši, mēs prātā pārāk gurdeni, sirdī pārāk atdzisuši un apcietinājušies. Par slavenu vīru darbiem un vārdiem dzirdot, viņu cietu, nelokāmu vīrestību, pacietību un sirds svētumu pārdomādami, mēs, paši nemanot, spirdzinam un spēcīnam savu prātu, tīram un šķīstam savu sirdi, spodrinam un cietīnam savu tikumu. Slaveni darbinieki, domātāji un dziesminieki ir tā sāls, kas mūsu dzīvei dod garšu; tie ir tas spīrgtais strauts, tā dzeistrā vēsmaņa, kas saviem svētīgiem vilņiem gādāt gādā, lai mūsu ikdienišķu darbu un domu purvs galīgi nesasmok un neizpūst. Slavenus vīrus ļoti der godam pieminēt un prātā iespīest.

Ja šiem vārdiem, savā laikā zīmētiem uz slavenu krievu tautas vīru un latviešu labvēli J. S. Aksakovu, patiesība vis-

notaļ, tad tie it īpaši atgādināmi, kad runājam par savu pašu dižviru Kronvalda Ati.

«Pēterburgas Avīžu» gars, latviešu tautas pašapziņu modinājis, atdeva tai savus mācītos dēlus un iedēstīja šo dēlu tiklās krūtīs tautas mīlestību. Šī mīlestība bija sirsnīga, šķīsta, jo tā jau bij tā pirmā mīlestība. Un šīs pirmās latviešu tautas mīlestības krāšņāko, smaržīgāko ziedu sauc Kronvalda Ati.

Kronvalda Atis ir dižens, mirdzošs gabals iz latviešu tautas jaunākās vēstures. Kronvalda Atis ir avots, iz kura latviešu tautas bērni var smelties dzīvības malkus, kas divaini modina un spēcina uz krietniem, cienīgiem centieniem, uz augstāku tiklību, uz gaišāku saprašu savas tautas lietā.

Kronvalda Atis savos darbos un domās ir liela, slavena priekšzīme, un mums pienākas pūlēties, lai šī priekšzīme arī patiesībā būtu un paliktu tautai tāda uz laiku laikiem. Īpaši šāds pienākums jo manāms tādos brīžos, kad «grūti», patumši, gurdēni laiki un savstarpīgas ķildas slāpēt slāpē to svēto uguni, kas degtiņ dega daudz latviešos, Kronvaldam dzīvojot. Tādos laikos un tādās ķildās diemžēl lēti piemirstas īstenie tautiskie centieni, īstenie tautas pretinieki un tautas draugi. Tādos laikos gaist daudz spēka bez svētīgiem augļiem, bez labas slavas, jo šie spēki daždien pazaudējuši it kā īsteno mērķi, īsteno ceļu, pa kuru tiem pašiem jālaužas uz priekšu. Tādos laikos tāpēc jo derīgi atjaunot prātā un sirdī tādu tautieti, tādu ceļa lauzēju, kas jo gaiši un jūtami rādījis un liecinājis, ko viņš gribējis, pēc kā viņš centies. [. .]

Kad Kronvalds savā darba laikā vadīja vispārīgās latviešu skolotāju sapulces, tad «Latviešu Avīzes», pret tādām sapulcēm karodamas, ņirgojot jautāja: kas gan izjukšot no tādām sapulcēm, kad nebūs vairs «kāda latviešu galviņa»? Kad Kronvalda tēvu vadīja vieglā smiltainē, tā pati avīze atkal ņirgojuma vaicāja: ko gan «kāda latviešu galviņa» lielu pastrādājusi, ka to tā aplam daudzino; kur tad esot tie daudz un slavenie raksti, kurus šī «galviņa» atstājusi savai tautai par mūžīgu piemiņu un svētību?

Se nu redzam, ka mūs spiestin spiež gādāt par jo pilnīgu, jo patstāvīgu Kronvalda goda piemiņu. Negādāt par šo dārgo piemiņu būtu grēks.

Bet kā lai gādājam par mūsu slavenā nelaiķa piemiņu? Vai lai ceļam tam staltu piemiņas zīmi? Vai lai dibinam viņa vārdam un darbam par piemiņu goda algas derīgiem rakstiem, stipendijas latviešu centīgiem jaunekļiem? — Kas gan liegs, ka visi šādi nodomi labi un teicami. Tikai, lai tos godam izdarītu, vajaga nenokusušu gādnieku, daudz naudas — mūsu «grūtos laikos». Turpretī nodoms, kas mani it sevišķi mudina tecināt šīs rindiņas, ātrāki un vieglāki piepildāms un turklāt vēl daudz stiprāki, kā nupat minētie, klauzina pie mūsu sirds durvīm.

Teikšu taisni, ko domāju.

Mums jāgādā: 1) ka iznāktu lētās latviešu grāmatās Kronvalda tēva raksti, tiklab tie, kas jau rakstu zīmēs iespiesti, kā arī tie, kas vēl nav drukāti; 2) ka šo rakstu pulkā vai arī īpašā plašā dzīves aprakstā izlietotu nelaiķa vēstules, kas tādēļ būtu cieši krājamas, un 3) ka tie latvieši, kam savā mūžā bijis tas prieks un labums satikties ar Kronvalda tēvu, vaj arī tik pašu acīm ievērot viņa darbus, paša ausīm dzirdēt viņa vārdus, — ka tie uzzīmētu pēc uzticīgas atmiņas savus ievērojumus, kuri tad būtu arī izlietojami nodomātā rakstu krājumā, it īpaši viņa dzīves aprakstā.

Kronvalda drukātie raksti izkaisīti pa daudz avīžu numuriem un dažām grāmatām, iz kurām viena «*Nationale Bestrebungen*» tulkojama latviski. Avīžu rakstu liktenis zināms: tos pa vislielākai daļai neuzglabā un diezgan ātri aizmirst. Bet raksti, ko radījuši mūsu neaizmirstamā nelaiķa prāts un sirds, nav pie malas metami un piemirstami; tie rūpīgi jāsakrāj visi kopā jaukā, derīgā grāmatā.

Bez drukātiem rakstiem Kronvalda tēva dedzīgais gars sacērējis vēl dažu labu raksta gabaliņu, kas vēl nav raidīts tautās. Cik un kādi nelaiķa nedrukātie raksti, to labi nezīnam; bet ticam, ka tādu nav visai maz un ka viss, arī tā pēdējā rindiņa, ko radījis Kronvalda prāts, ko uzzīmējusi Kronvalda roka, ir šādā vaj tādā ziņā latviešiem patīkama, ievērojama un uzglabājama. Šī mūsu ticība, pat Kronvalda nedrukātu rakstu daudzuma ziņā, nav jau arī bez faktiskā pamata. Rau, ko mums raksta kāds no nelaiķa krietnākajiem mācekļiem viņa pēdējos darba un mūža gados Vecpiebalgā:

«Kronvalda tēvam bija iesāktu latvisku rakstu darbu tolaik — ap 1874. g. līdz februāram 1875. g. — šādi:

1) Vispārīgā vēsture, no kuras viņam «vecie laiki» bija pilnīgi izstrādāti un tīri norakstīti no viņa mācekļa Damberga Gusta. «Viduslaiki» bija arī gatavi līdz Kārlim Lielajam.

2) Fizika, no kuras viņam bija vesels klēpis papīru norakstā, ko tas teicās, jau Tērbatā būdams, izstrādājis. Viņš to visu pārlūkoja, lai gan tikai maz pārlabodams, un tīrā norakstīja Vitoliņa Pēteris. Zīmējumus zīmēja Nurmiķa Jēkabs un Rumpa Teodors, kuri abi arī bija viņa toreizēji mācekļi.

3) Ģeometrija. Ar šo darbu viņš gan laikam tālu vēl nebija. Mēs mācījamies planimetriju; cik tālu mēs pratām vāciski, tik pat tālu vajadzēja prast latviski. Mēs tikām tik līdz «pamaziņātam maštābam». «Mākšļi» (teorēmas) bija jāuzraksta Kampara Pēterim. Bet viņam varbūt bija jau arī kāds izstrādājums, jo tiklīdz kā nāca priekšā kāds vēl nebijis nosaukums, te Kronvalda tēvam bija jau latvisks vārds pie rokas.

4) Vāciska-latviska vārdnīca, kurai vārdus izrakstīja divās vai trijās milzum lielās grāmatās, kurām lapu starpās bija iesietas kādas drukātas vācu-leišu vārdnīcas lapas. Kā dzirdams,

šīs grāmatas esot vēl uzglabājušās. Kronvalda tēvs laikam vēl nebija daudz pūlējis pie šīs vārdnīcas.

5) Botānika. So priekšmetu viņš sevišķi smalki zināja, īpaši katram šejienes stādam un puķītei viņš zināja pateikt latvisko nosaukumu. Cik viņš mums pasniedza no botānikas, tik pa lielākai daļai uzglabājies mūsu norakstos. Botānikas vārdnīcai latīniskos nosaukumus izrakstīja Zeltiņa Jānis un vēlāki laikam vēl kāds cits māceklis. Bet Kronvalda tēvam bija jau savs izstrādājums, no kura viņš mums dažu reizi teica priekšā, lai uzrakstam.

6) Zooloģija, kuru viņš arī ņēma latviski. Visi nosaukumi pēc Rukula «*Naturgeschichte des Tierreiches für Bürgerschulen*» mums bija jāzin latviski, un par katru dzīvnieku bija jāmaks stāstīt tiklab latviski, kā vāciski. Vecpiebalgas skolas apakšklasēs viņš pasniedza zooloģijas stundas tikai latviski vien. Kā domājams, viņam bija priekš tam kāds izstrādājums rakstā.

7) Aritmētiku viņš arī tik iesāka sastādīt, kā par patencēšanu, kvadrāt- un kubik-sakņu izvilkšanu un proporcijām.

8) Dzejas un rakstniecības likumi viņam bija sevišķā izstrādājumā, no kura mums jau pašā sākumā teica priekšā kādus izvilkumus, kas vēl uzglabājušies. No šīs mācības viņš pārgāja uz

9) Latviešu gramatiku, kuru viņš ņēma itin plaši, un pēdējā laikā mēs mācījāmies participus, no kuriem viņam bija galotnes drukātas uz divām pusloksnēm — uz vienas bija aktīvie participi, uz otras pasīvie. Šis participu galotnes esot vēl uzglabājušās.

10) Viņam bija nodoms un noruna kopā ar citiem skolotājiem izdot ģeogrāfiju ar piederīgo karti, kurai būtu pareizie latviskie nosaukumi. Vai šinī lietā kas darīts, — nezinu; bet runāt par to runāja un sprieda toreiz gan.¹

Bez šiem darbiem viņš arī krāja tautas dziesmas, vārdus un citas tautas mantas. Arī citu gara ražojumus viņš šad tad izlūkoja cauri un izteica labprāt savu spriedumu par tiem. Vairāk simtu tautas dziesmu viņam iedeva Vītolīņa Pēteris, tāpat arī Damberga Gusts; varbūt arī vēl citi.»

Redzams, ka nedrukātu rakstu gabalu, no Kronvalda tēva čaklās rokas uzzīmētu, nebija viņa dzīves laikā mazums. Cērams arī, ka šie rakstu gabali pa lielākai daļai būs uzglabājušies un dārgā nelaiķa goda piemiņai nezuduši, jo nav nebūt domājams, ka kādi no tiem nākuši svešnieku vai nekrietnu tautiešu ziņā. Paldies dažiem pazīstamiem tautas vīriem, caur kuru labprātību liela daļa no tiem jau arī kopā un tādās rokās, kas

¹ No kāda Kronvalda veca tuva drauga dzirdam, ka nelaiķis, Tērbatā būdams, nodarbojies arī, ķīmijas mācību savai tautai sarakstīdams. (F. Brīvzemnieka piez.)

jo darbīgi un rūpīgi gādā, lai Kronvalda tēva goda piemiņa nāktu jo drīz un jo pilnīgi zināma mūsu tautai visā savā pastrādātu darbu daudzumā, visos savos īstenos nopelnos.

Pie nelaiķa nedrukātiem rakstiem pieder arī viņa vēstules. Vēstuļu, kā liekas, Kronvalda tēvs rakstījis labi daudz, un vislielākā daļa no tām runā, zināms, jo gaiši, jo sirsnīgi par savu visupirmo, visumīļāko sirds lutekli, par latviešu tautu. Cerams, ka daļa laba no Kronvalda vēstulēm būs arī vēl uzglabājusies šim vai tam nelaiķa draugam, kam ne vien viņš pats, bet arī viņa rakstu rindiņas bijušas dārgas. Cerams arī, ka nelaiķa draudzīgie korespondenti, viņa goda piemiņai un latviešu tautai par labu, neliegsies dot minētās vēstules vai šo vēstuļu norakstus (pie tam, zināms, var izlaist tās vietas, kas neder visai plašai pasaulei), lai tās izlietotu zīmētam mērķim. Lai būtu sākums un priekšzīme, cik patikami un svarīgi var būt tādi materiāli, pielikšu šē divas¹ vēstules, ko savā laikā saņēmu no nelaiķa draudzīgās rokas.

Pirmā Kronvalda vēstule, rakstīta iz Tērbatas 1869. gadā no 6. augusta, skan tā²: «Sen jau būtu atbildējis uz Jūsu laipnīgo vēstuli no 8. aug[usta] 1868. g., ja man tik būtu bijusi kāda svarīga ziņa, ko Jums pasniegt. Sodiens vairs nespēju klusu ciest tā bezgalīgi ilgā laika dēļ, kamēr Jums vēstuli parādā. Vispirms saku Jums daudz, daudz paldies par tiem dažādiem piesūtījumiem iz Maskavas, par priekšu par tiem krievu avīžu numuriem, par Valdemāra kunga grāmatiņu, par Etnogrāfijas nodaļas uzaicinājumu. Man zēl, ka Jums nespēju pasniegt nekā no tādiem gardiem kumosiem, jo to, kas tagad Latvijā cik ko ievērojams noticis, to Jūs laikam zināsiet jo pilnīgi nekā es, tuvumā dzīvodams. Mana cerība uz jaunu latviešu avīzi piepildījies, un turklāt Rīgas Latviešu biedrība radusies, kura pirmā gadā patiesi spērusi un vēl sper milzu soļus. Kaut viņai tik izdotos uzcelt savu Aleksander skolu! Bet, ja neviens necerētu uz šā nodoma veiksmi, tad jau es ceru gan, jo man tāda ticība, ka latvieši atspirgs, uzzels, uzplauks Krievijas patvērumā. Un dienu no dienas pārliecinājos jo stip-

¹ Pavisam Kronvalda Atis man rakstīja trīs vēstules, no kurām viena, pirmā, iz Tērbatas rakstīta jau ap 1868. gadu, pazudusi. Sinī pirmā, cik atminos, nelaiķis ziņo par saviem darbiem, domām valodniecībā un atbild ļoti sēri, bēdīgi, man vaicājot: vai Tērbatā daudz latviešu studentu, kam rūp sava tauta? Tērbatas studenti, rakstīja Kronvalds, troksnīgi ērmojoties un ķemojoties savās korporācijās, par daudz ievērojot niecīgās ārīškās būšanas, bet sirds paliekot auksta un tukša priekš labākiem, cienīgākiem centieniem. — Se jāpiemin, ka vēstule bija no tā laika, kad uz Tērbatu vēl nebija aizgājuši mūsu pazīstamie jaunlaiku gara bērni: Varaidošu Sanderis, Kundziņu Kārlis un daudzi citi. (F. Brīvzemnieka piez.)

² Izlaidīšu tikai pāris skarbu vārdu un vecos dubultniekus, kas tolaik vēl nebija izravēti iz latviešu rakstniecības, un pārstatīšu kādās vietinās vairāk uz teikuma priekšu verbu, ko Kronvalds tolaik vēl dažreiz nevieta stādīja teikuma galā. (F. Brīvzemnieka piez.)

rāki, ka ar šādu ticību aizbraukšu savā laikā uz smilšu kalniņu savus kaulus balināt. —

— Gan pūlējas Baltijas purvu drēgnums, lai varētu sapūdināt visus, kas vēl zaļokšņi. Bet būs velti. Balts zīda karogs jau uzcēlies, divatrons jau kājās, un deviņas jūras skolas steidzina pats ģenerālgubernators, un «Valmieras sapulce» piekrit Rīgas Latviešu biedrībai. Patiesi: kauli apaug ar miesu, ar dzīvu miesu. — Bet, kā jau sacīju, par to visu Jūs jau, ja ne vairāk, taču tikpat daudz zināt kā es. Tādēļ te īsumā pieminēšu, ko es šovasar piedzīvoju Turaidā. Savu pūliņu mūsu valodas labad biju turp nobraucis, jo gribēju Vidzemes skolotājus uzaicināt mutes vārdiem, lai man nāktu palīgā. Bet ko domājat, es šē atradu vīrus, kas jau patiesi cīnās cik spēdami par mūsu tautas godu un labklāšanos. Siem nav vairs vienalga, vai savās skolās māca svešas valodas, jeb vai derīgas mācības pašas dod tēvu valodā. Viņi atzinuši, ka skolas nav celtas, nedz ceļamas tautai par iznikšanu, bet par uzplaukšanu. Manu sirdi aizgrāba svēts prieks, tādas lietas pieredzot. Jo plašākas ziņas par šo priekšmetu būs lasāmas «Baltijas Vēstnesī». — No Tērbatas nevaru Jums stāstīt nekā daudz laba. Igaņu līgsmības svētki izdevās ļoti labi, tā kā caur šo notikumu gan draugs, gan skauģis pārliecinājās, ka igauņiem vēl smadzenes kaulos, ka tiem vēl daudz jaudas pastrādāt krietnus darbus. — Mūsu seminārā mācekļu skaits iet gadu no gada vairumā. Šogad mēs jau skaitam 31 galvu. Starp šām ir daža latviešu bērna galviņa, — un cita mums patiesi darīs prieku, jo tautas uzmošanās gars atvēsina pat līdz mūsu sliekšņiem. K.¹ pie mums nu jau uzsāk otro mācības gadu. To liecību gan varu dot, ka viņš it labi cīnās, bet viegls darbs viņam laikam nav — varbūt to svešu valodu dēļ. Tuvāki ar viņu neesmu iepazinies, jo es to līdz šim redzējis tik vien kā skolā. — Par mūsu filologiem — lūdzami piedodāt man — nespēju Jums šoreiz laist it nekādu ziņu, bet to turpmāk spēšu gan, jo nupat iepazīstos ar kādiem latviešu dēliem, kuri mācās šē augstskolā. Tādēļ nākošu reizi parādus gan nomaksāšu.

— Etnogrāfijas nodaļas uzaicinājums² mani ļoti iepriecināja, visvairāk tādēļ, ka bija rakstīts latviski. Bet palīdzīgu roku jau daudz sniegt nevarēšu, jo mūsu tagadējās skolas mums gan iemāca, cik pietekas Reinas upei, cik aprīņu Prūsijā, kur Klaudijs dzimis, skolā gājis un t. pr., bet no latvie-

¹ Seminārists, igauņis pēc tautības, par kuru biju apjautājies pie Kronvalda savā vēstulē. (F. Brīvzemnieka piez.)

² Ķeizarkās Dabas zinību biedrības Etnogrāfijas nodaļa Maskavā, 1869. gadā man uzdodama, lai krāju un priekš drukas gatavoju etnogrāfiskas ziņas par latviešu tautu, sastādīja un izsūtīja ieaicinājumu un programmu par krājamām ziņām visiem tiem, no kuriem varēja cerēt, ka tie grib un spēj darbiem veicināt nodomu. Ieaicinājums bija nodrukāts krievu, vācu un latviešu valodās. (F. Brīvzemnieka piez.)

šiem, no savas miesas un saviem pašu kauliem, mēs, tā sakot, nedabūnam ne paost. Tādēļ arī man ko pūlētis cik necik iepazīties līdz ar Daugavu, līdz ar Gauju, līdz ar «Pērkonu» un «Laumām» un t. j. pr. Un tā kā man — tā iet arī daudz citiem. — Zināms, par velti nebūs Jūsu uzaicināšana, visvairāk ja vēl ko par šo lietu izstāstīt un izskaidrot «Baltijas Vēstnesī». Es no savas puses krāju drusciņ gan, bet visvairāk tādus priekšmetus, kas zīmējas uz mūsu valodu. Tagad it īpaši pūlējos par mūsu sinonīmu savākšanu un iztulkošanu. — Se vēl pieminu, ka cien. bīskaps Ulmanis krietni pūlējas sagādāt latvisku leksikonu. Es, viņu apmeklējams, dabūju redzēt, cik žigli viņš krāj, cik čakli viņš pārbauda un cik veikli viņš latviskos vārdus un vārduņus koši sastata. Ja Jums būtu laika pakavēt, tad jau priekš sava leksikona dažu labu graudiņu gan atrastu. — Beidzot lūdzu man laist ziņu, vai zem Jūsu adreses varu Ķeizarkās Majestātes Augstā Nama Hofmeistaram V. A. Daškovam rakstīt to, ka gribu Etnogrāfijas nodaļai nākt palīgā, kautēu diemžēl maz spēju. — Labus vakarus Jums un cienīgiem līdzstrādniekiem sūtīdams, ceru, ka Jūs manu kūtrību mūsu vēstulēšanā aizbildināsīt, un par liecību, ka Jūs manus grēkus piedevuši, būs man Jūsu nākošā vēstule, kurā laipni lūdz piespraust arī drusku par Maskavas latviešiem Jūsu Kronvalda Atis.» [.]

«[.] Mums jārūpējas un jāstrādā visiem spēkiem, ka savienojas latviešu tautas dzīvie locekļi, kas tagad diemžēl cits no cita nepareizi un pret dabīgi atšķirti. Mums cilšu samaņas vietā jāizaudzina tautas samaņa. Tad zinās kurzemnieks, vidzemnieks, vītebskietis un t. j. pr., ka mēs visi kopā latvieši. Un, tiklīdz kā šāda samaņa daudz maz skaidri un spēcīgi modīsies mūsu tautas izdailēto dēlu krūtīs, tad sāksies piepildīties latvju tautas jaukais liktenis, tad šī tauta pierādīs dzīviem darbiem, cik tuvu radniece viņa senai grieķu tautai. [.]

Vēstulēs cilvēks mēdz izsacīties jo pilnīgi, jo īsteni — daudz pilnīgāki un īstenāki nekā tādus rakstos, kas sacerēti priekš visas pasaules. Tādēļ vēstules gan būs visulabākais materiāls, ja gribam pamatīgi, dziļi iepazīties ar kāda ievērojama cilvēka domām un dabu, ja gribam sastādīt cik iespējams pilnīgu dzīves aprakstu. Droši cerēdami, ka to darbīgi ievēros tie latviešu tautas mīlotāji, kuriem uzglabājušās mūsu Kronvalda vēstules un viņa citi rakstu gabali, mēs tomēr arī atzīsim, ka rakstīts vārds vien vēl pilnīgi neiezīmē un neizsmēļ liela darbinieka un domātāja dzīvi un garu. Neba viss, kas dažos mūža brīžos iešaujās prātā, ko dažādā darba laikā padara, nāk rakstu zīmēs, paliek uz papīra. Neba arī viss, kas uzrakstīts, uzglabājas gadiem, gadu desmitiem. Īpaši tāds dižvīrs, kāds mūsu Kronvalda Atis, kas gan liels savos rakstos, bet vēl pat lielāks savās papīra atliekās. Ja mēs šo dižviru gribam savai tautai atdot pilnīgu, visā viņa priekšzīmīgā lielumā un īstenībā, tad mums

jāņem palīgā sava uzticīga atmiņa, jāuzzīmē viss tas, kas no viņa vārdiem un domām, viņa darbiem un izturēšanās uzglabājies prātā un sirdī. Šādi uzzīmējumi no tautiešiem, kas savā mūžā varēja daudz maz paša acīm ievērot mūsu slavenu nelaiķi, būtu ļoti svarīgs un vajadzīgs papildinājums priekš nodomātās pilnīgākās Kronvalda goda piemiņas. [..]

Vaigu vaigā ar Kronvaldu pirmo reizi iepazīnos tikai 1873. gadā latviešu 1. vispārīgos dziedāšanas svētkos Rīgas Latv[iešu] Biedrības mājā, — jebšu jau kādus gadus bijām sarakstījušies. Manu sniegtu roku silti saņemdams, Kronvalds mani uzrunāja taisni ar «tu». Tas viņam vedās tik veikli un laipni, ka tūliņ jutos it kā viņa vecu vecais vistuvākais sirds draugs. Sasprīzoties visvairāk runāju es; Kronvalds turpretī vairāk domīgs klausījās, savām dziļām, gudrām acīm prieka pilns uz mani lūkodamies. Bet kā šis klusais, domīgais klausītājs pārvērtās vakarā, kad pēc garīgā koncerta goda mielastā plūda runas! Kronvalds bija īstens runātājs: domas, vārdi, balss, zīmīgs vaigs un rokas mājiens — viss bija pilnīgi viņa varā, lai aizgrābtu un pārliecinātu prātus, pacilātu un sasildītu sirdis. Turklāt viņš bija tiklab varonis, kas negriež pretiniekam ceļu, bet to milzu spēku notriec gar zemi, kā arī priecas mācītājs, kas, vismilīgākā lēnprātībā cilvēku svaidīdams, loka un cilā uz visu augstu un svētu... Minētā mielastā Kronvaldam nācās būt par varoni. Pirmo iemeslu uz tam deva nelaiķa Cimzes tēvs, kurš garākā runā apliecināja, ka par to garīgu attīstību, ko latvieši rāda dziedāšanas svētkos, tiem jāpateicas vispirms «vācu skolām». Kronvalds, kautču pats iekš- un ārzemes vācu skolās mācījies, nevarēja paciest vācietības slavas dziesmu latviešu svētkos. Viņš pacēla savu balsi un jo gaišiem vārdiem pierādīja, ka ne vācu skolām pieder tas pirmais gods, ka latvieši spēj godam izriktot un svinēt vispārīgos dziedāšanas svētkus, bet visvairāk tam tautiskam garam, kas jaunākos laikos tos brīnišķīgi spēcīnājis un cildinājis. «Vācu skolas,» sacīja Kronvalds, «strādā jau ilgu gadus šinī zemē, bet vispārīgus latviešu dziedāšanas svētkus mēs svinam tikai tagad, kad tautas gars mūs cilā saviem vareniem spārnēm.» Visi latvieši, kas dzirdēja Kronvalda vārdus, izgavilēja tik vienprātīgi un skaļi runātājam, ka dažam pat metās žēl sirmā latviešu goda vira¹, kuram Kronvalds pretojās, jebšu Cimzes tēvs savā tautiskā sirdī pats varbūt priecāt priecājās par Kronvalda taisniem, svabadiem vārdiem. Vismazāk otrā dienā Cimzes un Kronvalda tēvi it draudzīgi savā starpā pāris vārdiem izlīdzinājās. — Labi vēli naktī minētā mielasta vakarā pacēlās kā runātājs mācītājs

¹ Atminos, ka, Kronvaldam lieliski izgavilējot, redzēja kādu vecu Vidzemes skolotāju, bijušu Cimzes tēva mācekli, kurš, sirdī satriekts, pienāca pie sava mācītāja — direktora, kas stāvēja viens pats iesānis, paņēma to apakš rokas un sacīja: — «Ja Jūs, tēv, visi atstāj, tomēr es Jūs neatstāšu.» (F. Brīvzemnieka piez.)

Bīlenšteins, kurš īpaši aizrādīja uz to, ka latvieši pagājušā dienā izpelnījušies slavu garīgā koncertā, bet ka nu otrā svētku dienā tiem būs jāparādās savā «īpašā godā», savās tautas dziesmās, kuras Bīlenšteins nosauca par «bērnu dziesmām». Latviešu tautiskā sirds jutās sāpīgi ievainota. Kronvalds atbildēja Bīlenšteinam, atbildēja asi, dedzīgi, vareni. Atminos, ka viņš, jauki un karsti mūsu tautas dziesmu vērtību, greznumu un slavu daudzīnājis, stalti, diženi roku sānos iespiedis, lepna uzvarētāja balsī sacīja: «Un kas vēl uzdrošināsies nosaukt mūsu tautas dziesmas par bērnu dziesmām!» Visa lielā sapulce kā viens vīrs jo skaļi un ilgi gavilēt gavilēja, runātāja vārdiem ar visu sirdi piekrizdama. Tautietis apsveicināja tautieti; dzirdēja prieka balsis klaigājam: «Tādu valodu mēs saprotam!» Kronvalda runa bija latviešiem notikums; Kronvalds bija visu tautiešu mutē, Kronvalds bija visu tautiešu sirdis. R. Tomsons uzaicināja sapulcējušos skolotājus izredzēt sev sapulces vadoni, un skolotāji izredzēja par tādu — Kronvaldu. Laika bija maz; tas bija jāvalkā lieti. Kronvalds tūdaļ ieņēma vadoņa vietu, tikai pāris isiem vārdiem pateikdamies par parādīto godu. Bet, iekam nāca pie sevišķiem skolotāju sapulces darbiem, Kronvalds godam pieminēja dažus strādniekus, kas caur saviem ziniskiem darbiem veicinājuši latviešu tautas attīstību un tādēļ no latviešu skolotājiem nav piemirstami. Pie šādiem strādniekiem Kronvalds īpaši pieskaitīja Bīlenšteinu, kura darbus un nopelnus vadonis uzaicināja sapulci klaji atzīt, paceļoties no saviem sēdekļiem. Caur šādu taisnu, saprātīgu izturēšanos Kronvalds laimīgi iznīcināja to dzeloņa asumu, kas no viņa vakarējās mielasta runas bija manāms. — Pašā skolotāju sapulcē Kronvalda vārdi un darbi pieņēma atkal pavisam citādu seju. No karsta, dedzīga runātāja nebija še ne ziņas; apdomība, lēnprātība un stingrība katru acumirkli liecināt liecina, ka sapulcei jo krietns vadons. Bet tas vēl nav viss. Savas tautas skolotājiem Kronvalds negribēja būt tikai sapulces vadonis: viņš gribēja būt arī skolotājs, pedagogs. Garā pamācībā viņš izskaidroja, kā citas tautas pūlējušās labot savu ortogrāfiju, cik un kādi principi iraid, kuri var derēt ortogrāfijas lietā par ceļa rādītājiem un pamatu. [.]

Brīvēznieka Raksti. — 2. sēj. — 23.—31.,
33.—37. lpp.

ANDREJS SPĀĢIS (1872)

[.] Jau agrā jaunībā Spāgam gādāja skolas, vienu labāku par otru. Sī gudrība, īpaši viņos laikos, kur vēl daudz, daudz vairāk nekā mūsu dienās «tumsība aplāja to zemi», mums atkal atgādina viņa gādnieku jeb vecāku krietnību un gaišu saprašu. —

[.] Tēvzemes mīlestība, patriotisms! Kas ir tēvzemes mīlestība jeb patriotisms? «Patriotisms nav nekāda skunstīga galvas gudrība. Mācat ļaudīm grāmatu, un tēvu zemes mīlestība pate no sevis radīsies,» saka mūsu tautietis K. Valdemārs, par Dāniju runādams. Un patiesi, nav daudz jušanu, kas dabīgākas un vienkāršākas būtu kā tēvu zemes mīlestība. Citādi mācīt spēj tik politiķi ar «švindeli un pīfēm»¹. Tauta ir liela, kupli izauguse ģimilija. Ikkatrs, kas tik vesels, ka viņš ģimilijā spēj tēvu un māti mīlēt, mīlēs arī savu tautu, ja tas nav vēl tik neattīstīts vai tik nospiests, ka viņš vēl nespēj ar sava gara acīm pārskatīt kuplu saimi. Vecāku mīlestība un tautas mīlestība ir tās tuvākās jušanas; tā otrā ir turpinājums no pirmās. Tautas mīlestības pretinieks ir tādēļ ceturtdā baušļa pretinieks. Zināms, ka dažs bauslinieks var arī, pašu tautas mīlestību ienīdot, baušļus mācīt, jo ir arī politiķi, kuriem «vārdi priekš domu aplēpšanas» der. Bet kas tiesa, tas tiesa: ikkatrs cik necik gaismots bērns, kas savus vecākus mīl, mīlēs arī savu tautu, mīlēs to valodu, ko vecāki tik varbūt prot; un otrādi: no īstena tēvzemes mīlotāja varēs jo drošāki sacīt, ka viņš savus vecākus patiesi mīlējis un vēl mīl. No A. Spāga varēja dažs labs latviešu «puskoka-lecējs», «kārklū-vācietis» daudz ko mācīties, kā vecāki, brāļi, draugi jāmīlē, un no A. Spāga vecākiem, īpaši no viņa mātes (tēvs viņam jau labi sen bija miris), kuru mums tas gods pazīt, daži labi latviešu tēvs, māmiņa var ievērot, kas darāms, kā dēliņš audzināms, lai viņš, vāciski penterēt sākdam, vecākiem muguru negrieztu. [.]

Turpat. — 8.—17. lpp.

LAUBES INDRIĶIS (1889)

[.] Tolaik tas jo mīli nodarbojās ar dabas zinātnēm un filozofijas jautājumiem, kas atbalstas uz dabas zinātnēm... Dažos I. Laubes rokrakstos, kurus viņš man dāvināja par piemiņu un kuri zīmējās uz vācu rakstniecību, bija jo augsti daudzīnāts V. Gēte², salīdzinot ar Fr. Šilleru. Šinī lietā mūsu domas un garšas stipri šķīrās. Viņš man ļoti draudzīgos mīļos vārdos ieteica nodarboties ar dabas zinātnēm, es viņam sirsnīgi ievēlēju nodarboties ar tautas vēsturi. Es nelaiku padomam, cik paspēju, paklausīju, nepalikdams stāvam pie tām «gudrībām», iz kurām materiālisms, «epikureisms» smeļas pabalstu,

¹ Ar blēdībām un viltībām.

² No visiem Gētes rakstiem nelaikis visaugstāki cienīja «Faustu», iz kura tas tolaik teicās katru vakaru, dienas darbus nobeidzis, pa gabalam lasot un pārdomājot. No citiem vācu rakstniekiem jāmin H. Heine, kura rakstus mūsu Laube jo kāri lasīja. Krievu rakstniekus minot, viņam īpaši patika I. Turgeņevs, un no Turgeņeva sacerējumiem tas visvairāk bija aizgrābts no romāna «Tēvi un dēli». (F. Brīvzemnieka piez.)

un priecāt priecājos, manot, ka arī mans padoms nepalika darbīgi neievērots. Nevajadzēja jau arī centīgajam jauneklīm, kam slāptin slāpa pēc zinātnēm, īpaši izteikta padoma, lai nodarbotos ar to, par ko tik gaiši, tik gudri, tik attapīgi stāstīja Laubes Indriķis: man vismazāk tolaik (ap 1867. g.), ar viņu labi sarunājušamies, veselām naktīm nenāca miegs, domājot par grāmatām, kas būtu saprātīgi izlasāmas, par zinātnēm, kas būtu galvā sasmēļamas, — tā ka tēvs, noskatījies manu visai aizgrābtu prātu, reiz pat cieti izsacījās, ka man gan nederot ar Laubi ilgi sarunāties. [..]

Turpat. — 44., 45. lpp.

J. S. AKSAKOVS (1886)

[..] Jo projām pirmiem tautisku centienu modinātājiem pārmet, ka tie cenšas izdarīt neapzināmas lietas, ka tie cenšas radīt pavisam jaunu, savādu «kultūru», ka tie tikojoj nodibināt pavisam nedzirdētu, ērmīgu sadzīves kārtību. Mēs, latvieši, esam maza tauta, un nekad mūsu vēlēšanās un cerības nav bijušas diezin cik pasaulīgi lielas — nepanākamas, nesasniedzamas. Bet arī par mums jau dažkārt daudzrunāts, ka mēs kārojot nodibināt savu īpašu «latviešu kultūru». Lielai krievu tautai, zināms, daudz vairāk kas iespējams nekā mazai latviešu tautiņai, jo «lieli zirgi — lieli ceļi». Bet arī par krievu tautiskiem centieniem ārzemēs un pat dažā iekšzemes malā izdomātas un izpaustas tādas domas un valodas, kurām gluži trūkst patiesības pamata. Dažu labu reizi jāpieredz, ka kādu vārdu, ko kāds krievu rakstnieks nejauši izmetis, tūdaļ iznēsā un uzpūš par tā karoga svēto virsrakstu, kas ap sevi pulcinājis visu pašapzinīgo krievu tautu vai vismazāk kādu veselu lielu partiju. Kā īsti Krievzemē dzīvo dažādi ļaudis, uz ko īsti viņu prāti nesas — par to pat mūsu dienās vēl diezgan maz zin tie ārzemnieki un pat daži iekšzemnieki, kuri, saviem centieniem un labumiem kalpodami, iztaurē pa visu pasauli dažreiz dzīvus melus par krieviem un turklāt vairāk nekā neviens cits nelepojas ar savu «dziļu zinību», ar savu «patiesību» un «godprātību». — Bet domāsim pat, ka tā slava, kas izpausta par krievu tautisku centienu pirmiem modinātājiem un aizstāvjiem, pilnīgi patiesa, ka tie tiešām pirmā karstumā lolojuši savā prātā radīt krievu vai pat slāvu tautu saimē pavisam «jaunu, savādu kultūru», kas «samītu pišļos visu pirmo Vakar-Eiropas kultūru», kas ir laikam visas tagadīgās izglītotās cilvēces kultūra, — arī tad tā lieta nevid nebūt tik jocīga un aplama, kā to izdauzdina daži krievu neieredzētāji un viņu plānpriatīgie pakalrunātāji. Mēs jau pirmīt pieminējām, ka lieli viņi rada lielu pretstraumi, kas līdzībā nozīmē, ka pārāki netautiskā būšana,

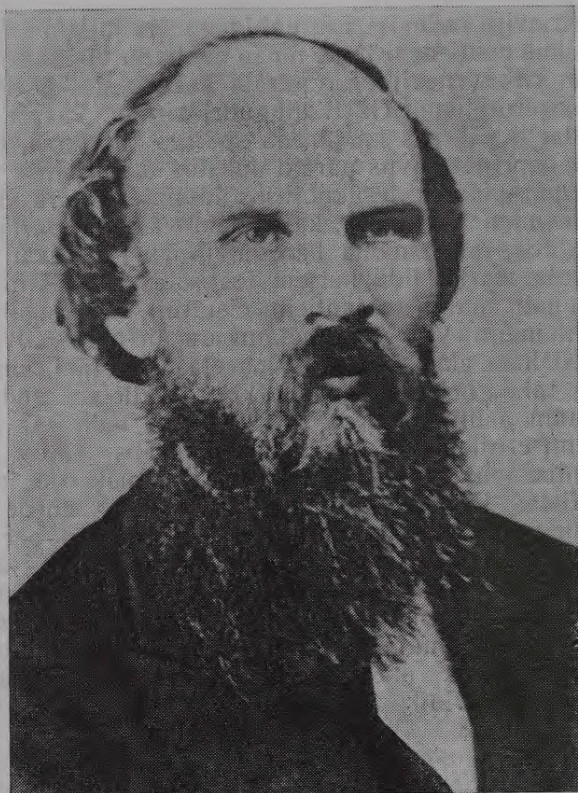
kas bija Krievijā radusies, itin dabīgi sacēla jo stiprus, jo dedzīgus tautiskus centienus. Daži no šo centienu vislielākajiem sludinātājiem nebūt nebija tik pārāki sakarsuši, kā tie izliekas attāliem ievērotājiem. Tie tikai gudri zināja, ka pie uzņemtā tautiskā darba jāķeras un jārada spēcīgs karstums, lai varētu sasildīt un stiprināt savus pārāki aukstos un gurdenos tautiešus, lai varētu pārspēt cieti iesakņojušos svešinieku garu un tautiešu ierasto gļēvumu. Tie zināja, ka dažiem tikai tad vērts un patīkami piestāties pie zināma karoga, ja viņā uzrakstīti augsti, slaveni gala mērķi, līdz kuriem tos solās nest. Un neba arī šādi jo augstu domu un centienu cienītāji, šādi ideālisti, smejami un nicināmi. Vai gan smejams un nicināms cilvēks, kura sirds pukst karstāki, kura prāts paceļas augstāki, kura domas aizlidinās tālāk nekā ikdienas rūķim vai lielam gudriniekam, kas aukstām asinīm apsver katru tuvāko soli, kas tam sperams? Zemi centieni vai ideāli maz aizgrābs prātus, maz darbinās ļaudis, īpaši tādus, kas spēj stipri pieķerties pie lielas, cienīgas lietas, ilgi un dūšīgi pie tās strādāt, nebēdādami par pašu labumu. Vai krietni, augsti mērķi var būt par ļaunu? Mūsu ikdienišķā, zemā, prastā dzīve, kura — kā kāds vācu slavens dziesminieks saka — «mūs visus ar laiku padara rāmus, gurdenus», — ikdienišķā, zemā, prastā dzīve jau gādās, ka ne tikai pārāk augstas domas neviens mūslaiku varonis neizved cauri, bet ka pat ļoti mērenas krietnas domas reti piepildās tikai ilgākā laikā lielu lielām pūlēm un tad arī visvairāk pa daļai, gabaliem.

Turpat. — 64.—65. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojuši *M. Rubene*

ATIS KRONVALDS

Atis Kronvalds (1837—1875) — rakstnieks, pedagogs, sabiedriska darbinieks, viens no kultūras cilvēka koncepcijas aizsācējiem latviešu nacionālajā rakstniecībā — dzimis Grobiņas apriņķa Krotas pagasta Lejas Miku mājās (tag. Liepājas raj.) drēbnieka ģimenē. Pēc Mazlāņu pagastskolas beigšanas viņu pieņem audzināšanā Durbes latviešu draudzes mācītājs Katerfelds, kas rūpējas par viņa tālāku izglītošanos. 1858. gadā Kronvalds Liepājas augstākajā apriņķa skolā nokārto skolotāja eksāmenus. Kā skolotājs viņš pavada uz Berlīni savu audzēkni — ārsta Pfefera dēlu, vienu gadu Berlīnes universitātē klausās lekcijas bioloģijā un fizikā, iepazīstas ar jaunlatvieti Andreju Spāģi, interesējas par Jaunās Vācijas idejām. Pēc tam viņš 4 gadus strādā par mājskolotāju Durbē, kur

A. Kronvalds

plašāk iepazīst jaunlatviešu idejas. 1865. gadā Kronvalds iestājas Tērbatas universitātes pedagoģiskajosursos, kas gatavo pedagogus apriņķu skolām un ģimnāzijām. Pēc to beigšanas viņš strādā par skolotāju Tērbatas skolotāju seminārā, pievēršas baltu valodu studijām un latviešu valodas mācīšanai. Te viņam izveidojas draudzība ar Tērbatas universitātes filozofu L. Štrimpelu. 1873. gadā viņš uzņemas Vecpiebalgas draudzes skolas augstākās klases vadību, veic daudzpusīgu sabiedrisku darbu izglītības demokratizēšanā un jaunlatviešu ideju izplatīšanā.

Kronvalds ir jaunlatviešu kustības izcils darbinieks, jaunlatviešu kustības aizsācēju tradīciju turpinātājs, kas ievēro viņu filozofisko pamatorientāciju. Personības interpretācijā viņš aizstāv klasiskā sensuālisma «tīrās tāfeles» cilvēka koncepciju, kritizē domu par iedzimtām idejām, kura ir jebkura klasiskā racionālisma pamattēze. Cilvēkam zināšanas sniedz pieci

jutekļi vai «jušanas prāti» — sajauta (tauste), bauda (garša), osle (oža), dzirde un redze. Sajūtas ir «ārīgās pasaules atblāzma». Uz sajūtu pamata rodas domas, spriedumi. Jutekliskais un racionālais veido gara darbību, kas ir dvēseles raksturojošais faktors.

Vēstures filozofijā Kronvalds aizstāv apgaismotāju idejas par dabiskajām tiesībām. Vēsture ir divu — brīvības (vaļības) un apspiešanas (kalpināšanas) — partiju cīņa. Balstoties uz šo atziņu, viņš kritizē Baltijas feodālās attiecības. Īpaši nozīmīgs ir viņa darbs «*Nationale Bestrebungen*» [Tautiskie centieni; 1872], kur Kronvalds kritizē baltvācu proponēto kultūrtrēģerisma teoriju un praksi, parāda, ka latviešu valoda ne tikai var būt civilizācijas nesēja un kultūras valoda, bet tai uz to ir arī tiesības.

Kronvalds kā viens no pirmajiem latviešu autoriem raksta par estētikas, literatūras un mākslas teorijas jautājumiem, veido latviešu filozofijas, estētikas un poētikas terminoloģiju. Tādi Kronvalda veidotie termini kā daile, tēls, viela u. c. ieviešusies latviešu valodā, taču vairāki apzīmējumi (daileklis — glezna; divatrons — teātris; glīvs — krāsa u. c.) ir mākslīgi darināti un tāpēc negūst atzinību. Kronvalds pirmais latviešu valodā definē mākslu un sniedz mākslas klasifikāciju. Viņš pievēršas arī jaunās latviešu kritikas uzdevumiem un stilam.

Liela nozīme ir Kronvalda cīņai par skolas demokratizēšanu un izglītības reformēšanu, akcentējot dabaszinātņu, latviešu un lielo kultūrtautu valodas mācīšanas nepieciešamību latviešu skolās.

IZTEIKUMI

Redzēdams briesmas, kas draudēja mūsu tautai no vāciešiem, viņš par savas dzīves galveno mērķi bija izraudzījis cīņu pret svešās vācu kultūras uzmācību. Lai latvieši šai cīņā uzvarētu, Kronvalda Atis skubināja celt tautas pašapziņu, kopt latviešu valodu, zinātņi un rakstniecību, kļūt par brīvas demokrātijas pilsoņiem.

J. Sudrabkalns

Ne kā meteors Kronvalds parādījās pie latviešu dzīves debesīm, bet grūtā darbā un cīņā pamazām izlauza ceļu pie tā latviskā gaišuma, kas viņu apmirdzēja mūža beigās un kas savukārt apgaismoja viņa apkārtni un daudzus gadu desmitus pēc viņa — līdz pat mūsu dienām...

A. Goba

DARBI

- Kopoti raksti. — R., 1936—1937. — 1.—2. sēj.
Tautiski centieni. — R., 1935.
Darbu izlase. — R., 1939.
Tagadnei: Izlase. — R., 1987.

LITERATŪRA

- Goba A.* Kronvalda dzīve un darbs // Kronvalds A. Kopoti raksti. — R., 1936. — 1. sēj.
Baumanis A. Kronvalda dzīve // Kronvalds A. Darbu izlase. — R., 1939.
Upīts J. Atis Kronvalds // LLV, 1963.
Laizāns P. Atis Kronvalds // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976. — 122.—129. lpp.
Losberga M. Atis Kronvalds // LLV, 1987. — 288.—296. lpp.
Kārklīņš K. Kronvalda Atis // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 2. sēj.

CILVĒKA IEKŠĪGS UN ĀRĪGS VEIDS (1868)

[..] Bet, lai nu cilvēki dažādi ko dažādi, viena īpašība mēdz būt biedriem [visiem kopā] gandrīz pie mums visiem, proti: mūsu iekšiene atspulgojas mūsu ārīgā būšanā, mūsu ģimī jeb veidā. To ieraugām pie brēcošiem bērniem, to atronam pie glaimojoša vai gaudoša jaunekļa, to nomanām pie cīnīdamies vīra un pie rosīdamās sievas. Ir sirmgalvja vaigos viņa iekšīgi dzīves baudījumi daždien it skaļi izrakstīti krokaiņās rētās. — Bet nevis tikai mūsu ārīgā veidā vien parādās, atveras, atžib mūsu iekšiens. Vecie un jaunie, augstie un zemie, bēduļi un priekuļi, mudroņi [gudrinieki] un muļķīši, varenie un vājie, mācītie un nemācītie, prātīgie un bezprātīgie — visi gandrīz mēdz savas iekšējās nojautas, vēles un kāribas, savus priekus, savas bēdas, savu mīlestību, ticību un cerību — kā nekā ārīgā tēlā iekult jeb, tā sakot, ar sajūtamu veidu aptēpt, aptēlot, tās dažādās iekšīgās īpašības vārdos, vaigstos un zīmēs izlikdami, izrādīdami. Tie vienie to dara gan tikai raudādami vai smiedamies jeb citādi kā izvieddamies, vai draugam savas liksmas stāstīdami, savas sāpes gauzdami jeb citādi kā sirds lēkšanu vai slāpšanu remdēdami. — Tiem otriem turpretim, proti tiem, kam iebalvots spēcīgs gars, dedzīga sirds, dziļas jūtības, jautra saprašana, čakla, veicīga roka, tiem nepietiek tādi šaudri, ātri jo ātri iznīkstoši jūtību nozīmējumi. Viņi, minētās īpašības sajuzdami, ņemas, savu iekšīgu veidu zīmēs izlikdami, šādiem nozīmējumiem par atbalstu, par pamatu gan izrotātu valodu, gan milīgas skaņas, gan spulgaiņas glīves jeb krāsas, gan

Ēku dailei der par vielu: koki, māls, kaļķis, akmeņi, metalli un t. pr.

2. Tēlu daile jeb skulptūra.

Tēlu daile ir tā darbošanās, caur kuru tiek cilvēka un dzīvnieku veids skaistās zīmēs, proti, tēlos izkalts, izgrebdēts jeb izdrostēts; vāc. *Bildhauerkunst* jeb *Skulptur*, latīn. *ars fingendi* jeb *sculptura*. Kriev. ваяние jeb скульптура.

Tēlu dailei der par vielu: akmeņi, metalli, koks un t. pr.

3. Zīmolu daile jeb gleznība.

Zīmolu daile ir: visādu veidu (ģīmju) uzzīmēšana ar pieļājīgām glīvēm (gleznot, vāc. *malen*, glezniecis, *der Maler* (mālderis), zīmols, *das Bild* (bilde)).

Zīmolu dailei jeb glezniecībai der par vielu: glīves, papīrs, audeklis u. t. pr.

4. Skaņu daile jeb mūzika.

Skaņu daile jeb mūzika izliek, atklāj cilvēka jūtības, jausmas, viņa mīlestību, ticību un cerību izrotātās, izrakstītās melodijās un mūzikas lugās (luga, *Stück*, *Piece*), latīn. *ars musica*, leitiski: *muzyke*, *muzikauju-musizieren*, mūziķot: — krievu — музыка, vāc. *die Musik*.

To cilvēku, kam samādība, vingrība un jauda skaņu daileklus izstrādāt, sauc par skaņu dailoni (*Tonkünstler*) jeb muzikantu (*Musiker*).

Skaņu dailei der par vielu cilvēka balss un mūzikas rīku skaņas.

Dzejoļu daile jeb dziede, jeb poēzija.

Dziede ir saprašana un izmanība, kā daiļas, skaistas domas, dziļas sajūtas, augsti darbi, ievērojami un t. pr. ar vārdiem jauki izteicieni jeb vārdos izveidinjami (*darzustellen*). Vāc. *Dichtkunst* jeb *Poesie*, latīn. *poetice* jeb *ars poetica*, krievu поэзия jeb стихотворчество.

To vīru, kas jaukus dzejoļus (*Dichtung*, *Gedicht*) iztaisa jeb darina, sauc par dziedoni jeb poētu; viņa darbošanos nozīmē ar vārdu: dziet (es dzeju, dzeju, dziešu).

Dziedei par vielu izrotāta, dailīgi sasloksnēta vai arī svabada valoda.

Dziede šķeļas atkal trijās šķirās, proti:

1. Jūtību dziede jeb lirika, vāc. *lyrische Poesie*,

2. Stāstu dziede jeb epika, vāc. *epische Poesie*,

3. Darbu dziede jeb drāmatika, vāc. *dramatische Poesie*.

«Pārbaudiet, visu, kas labs, to paturiet.» Nākošā reizē vairāki pasniegs Atis Kronvalds.

FILOZOFIJAS UZDEVUMS

Filozofijas uzdevums ir: patiesību meklēt un tautjāt rokā. Tādēļ te sacīšu kādu vārdu pret to sevišķi no Hēgeļa pasludināto un pēc viņa par modes kanonu izvirtušo mācību, ka filozofiskā patiesība ar laiku pārvēršoties (izvirstot) citāda un ka katrai filozofijai savā laikā esot bijusi taisnība. Tādas domas jau tika izteiktas no Sellinga šiem vārdiem: nedz kādā īstā zinātnē, nedz vēsturē nav atrodamī sevišķi teikumi, kam iekš sevis pašiem un uz to dzīvi, caur kuru tie cēlušies, neskatot, jau būtu kāds svars jeb kāda neaprobežota un visīga vērtība. Nepārgrozāmi, neaprobežoti, t. i., uz visu mūžu deroši teikumi būtu pret īstās zinātnes dabu, kura taču pastāv iekš tālāk kļūšanas, attīstīšanās. Hēgelis izauda šo domu, kuru vēlāk arī Karjērs piesavinājās, vēl jo plašāki. Viņš mācīja: filozofija esot sava laika satvērumš domās. Tā kā prāts esot absolūtības parādīšanās, kas mūžīgi paliekot vienāda, tad ikkatrs prāts, kas, uz sevi pašu griezdamies, sevi pašu pazinis, esot radījis arī patiesīgu filozofiju; tad esot katra filozofija iekš sevis pilnīgi nogatavojusies un saturot, kā kāds īstens mākslas darbs, pilnību iekš sevis. Filozofijas sistēmu secējums citam pēc cita vēsturē esot tāds pats citspakaļcīta secējums pie idejas aprobežojuma loģiskās atvasināšanas jeb nospiešanas un uzrādot tos kāpienus, kuri jāšper, ideju pašu viņas loģiskā sajēgumā aprobežojot, ko Mišelets tā izskaidro: katrā filozofijā atronoties patiesa, īsta zināšana; tas esot viņas paliekošais, neizsīkstošais princips...

Kopoti raksti. — 1. sēj. — 671. lpp.

KARŠ MIERA LAIKOS (1872)

[.] Turēsimies pie vēstures. Un šī mums liecina, ka tas minētais «karš miera laikos» no pat seniem laikiem, proti, no tiem laikiem sākoties, kur cilvēku prāts un viņu gādāšana un cīnīšanās pacēlās daudz maz pāri par ikdienišķas maizes rūpēm, sniedzas līdz mūsu dienām. Proti, kad vēstures ziņas par tām mazām un lielām, senējām un tagadējām Europas valstīm, uzmanīgi izklausīdamies, nosveram, tad atronam, ka valstju iekšīgā dzīve vijas un tinas, caurcaurim ņemot, ap divējādas cīnīšanās karogiem, tas ir: mēs atronam cilvēku valstīs divējādas partijas, kuras katra izdalās dažādās šķīrās un nodaļās, tā ka abējo cīnīšanās cita pret citu laistās ļoti raibās krāsās. Katra partija cīnās pēc virsrocības. Un, ja vienai izdodas uz kādu laiku kādā valstī virsroku iegūt, tad tāpēc otrējā pavisam neizmirst, un tādēļ saprotams, ka šo partiju cīnīšanās, kas brīžam karsta, brīžam remdena, gan klaja, gan slepena, tā sakot, ne mūžam pavisam nenorimst, lai gan dažreiz šķietas,

it kā prāta vienādība un saldaiss miers par visu valsti lidinātos. Šis nu ir tas «karš miera laikos».

Bet kādas tad nu ir šīs partijas? Caurcaurim ņemot un uz katras partijas nodaļu un šķiru laistošām krāsām šē nekādu svaru nelikdami, varam tā sacīt: mēs atronam cilvēku valstīs, pirmkārt, tādu partiju, kura grib visu labumu, kas vien tik caur cilvēku sabiedrošanos pilsētās, draudzēs un valstīs varētu izcelties, vai nu vienai dzimtei jeb ģimijai, vai tik vienai izredzētai ļaužu kārtai piešķirt. Tos citus pavalstniekus viņa uzskata tik par sava labuma kalpiem jeb vērgiem. Ka cilvēki nav dzimuši priekš kalpināšanas jeb vērdzināšanas, to šī partija zin gan, bet viņa pārliecināta, ka īstie cilvēki tik pie tās izredzētās kārtas locekļiem atronami. Tādēļ varot tās zemākās ļaužu kārtas kalpināt, un tādēļ nosauksim šo partiju par kalpināšanas partiju. Pēc šīs partijas domām, piekrītot garīga gaisma, laicīga bagātība un valdīšanas un tiesnešu amati sevišķai pavalstnieku kārtai — jau pēc viņas dzimuma.

Tais valstīs, kurās kalpināšanas partija dabūn uz kādu laiku pilnīgu virsrocību, — tur izceļas ar laiku vērdzība jeb dzimtbūšana, ļaudis iegrimst aplamā māņu ticībā, tur ronas netaisnas tiesas, ļaužu nabadzība un garīga tumsība, tur izaug niknām zālēm līdzīgi daudz un dažādi netikumi, kā vērga prāts, suniska bailība un liekulība, neuzticība, padošanās miesas kārumiem, laulātas kārtas apgānīšana, tēv' un mātes necienīšana, tur izdzīst tēvuzemes mīlestība un apspiestu un savaldzinātu ļaužu prāts rūgtin rūgst un nesas uz atbēšanās pret spaidītājiem u. t. jpr. Caur dumpja sacelšanu vai caur otras partijas pastāvīgu, nepiekusušu cīņanos mēdz tad kalpināšanas partijas vara atkal sašķīst. Tādu otras partijas uzvarēšanu redzam pie romnieku valsts cetortā gadu simtenī priekš Kristus dzimšanas. Bet, ja otra partija nespēj pie virsrocības kļūt un ja turpretim kalpināšanas partija visai ilgi valsts spēku nopuijā, tad tāda valsts pēdīgi pat caur mazu grūdienu no ārpuses sagāžas un izirst kā kāds izpuvis koks, ko vējš sadragā. Tā sadrupa lielā romnieku valsts 476. gadā pēc Kr(īstus) dzim(šanas). No šās milzīgās valsts drupām izcēlās daudz mazāku valstju, kurām katrai bijis pārmišus savs sevišķis liktens, nolemts caur tās partijas garu, kura uz kādu laiku piekļuva pie virsrocības.

Otra partija, ko atronam katrā valstī, kur izceļas «karš miera laikos», rūpējas un gādā par to, ka lai ļaužu sabiedrošanās augļi nāktu visiem pavalstniekiem par labu, lai gan ne it vienādā mērā, tad tak pēc ikkatra pavalstnieka patiesīga nopelna. Šī partija pārliecināta un tādēļ viņa arī māca, ka cilvēkiem būs vaļīgi savus Dieva dotus spēkus valkāt un izlietāt ne vien sev, bet visiem pavalstniekiem par labu. Tāpēc nosauc šo partiju par vaļības jeb brīvības partiju. Ja šī vaļības partija

Bet, ja nu mūsu tauta patiesi ceļas mantā un vaļībā, gaismā un tautībā, tad saprotams, ka arī latviešiem jāuzņem miera laiku cīnīšanās; jo nedz mantas un vaļības, nedz gaismas un tautības novēlēšana jeb atļaušana vien neiespēj tautu augstākā godā pacelt. Nu mums vajag pašiem ar sviedriem savā vaigā visas vaļības laiku dārgas rotas sev izkaroties, izpelnīties, jo tās mums nespēj neviens cilvēks kā tādu miesīgu mantu dāvināt. Tādēļ ir gan ko priecāties, ka starp latviešiem šur tur jau uzsāk nopietni ķerties pie šā «miera laika kara» izvešanas pret kalpināšanas centieniem un sakrātiem nikniem augļiem. To manām pie latviešu literatūras, viņu sadzīves un pa daļai arī pie latviešu skolām, ka latvieši sāk atgīst, kas tiem darāms, sāk saprast, kādas tiesības tiem uzļautas un kādi pienākumi tiem jāizpilda. Viens no mūsu svētākajiem pienākumiem ir savus parādus nomaksāt. Un parādnieki mēs jau esam, kaut vēl jauni sācēji pie vaļības laika darbiem. Un mūsu svētākie parādi ir pateicības parādi. Saprotams, ka tas priekš latviešiem arī neklājās, kas priekš nevienas «veselas» tautas neklājas. Bet senie bēdu laiki ar saviem dzimumiem pagājuši un iznīkuši, par tiem izlej vēsture svētīšanas vai soda straumes. Mēs jau atrodamies «jaunākos laikos». Te nu mums vērā jātur, ka no senāko laiku sprūdām ārā kļuvi un viscaur pašu spēkiem, ne caur pašu cīnīšanos un uzvarēšanu, bet pie šīs pirmās izkūņošanās no senāku laiku slodzēm mums daži krietni vīri, dažādu tautu dēli, palīgā nākuši ar savu laicīgu un garīgu kapitālu. Tiem mēs esam vispirms sirsnīgu pateicību parādā. Tiem vīriem, kas par mums, uz nekādu atmaksu necerēdami, pūlējušies, strādājuši un cīnījušies, tiem, kas mūs mīlējuši, kad mīlestības atbalsu nespējām un nedrīkstējām parādīt, tiem, kas mūs cilvēku godā un cieņā turējuši un mūs aizstāvējuši, kad gulējām nospiesti visdziļākā novārtā, necieņā un negodā, — tiem mēs esam pateicību parādā. — Gan liecina jau Katlukalnā Merķeļam celts piemiņas akmens, ka latvieši sāk maksāt savus parādus. Bet ir gan vēl ko nosarkt, kad ievēro, cik daudz pat no «skolotiem» latviešiem nezin ne pie vārda nosaukt tos vīrus, kuri priekš mums izpelnījuši un izkarojuši vaļības ēkas pamatus un kuri sējuši vaļības laiku augļu dīgstošas sēklas. Cik te vēl mūsu skolām un biedrībām, mūsu zemākai un augstākai literatūrai ko strādāt, gādāt un mācīt! Bet, dažas tagadējo laiku zīmes ievērojot, var spriest, ka latvieši, savai atspirgšanai pieņemoties, gadu no gada mācīsies, izpratīs un iespēs ar laiku jo pilnīgāki izpildīt tos pienākumus, kurus tie uz sev ņemas, pie mantas un vaļības, pie gaismas un tautības kļūdami. Šodien gan vēl nevar sacīt: «Tad ta vīri pie gatava!» — jo vēl nav nekur gatavs, mēs vēl pirmie sējēji «miera laiku kara darbos».

Vaļības un tautības, gaismas un patiesības cīnīšanos uzņemdami, mēs pieliekam savas rokas pie nopietnāka, sūrāka un

grūtāka darba, nekā mums dzimtsbūšanas laikā kaut kad varēja uzticēt un uzlikt. Kā sācējiem mums būs būt modriem un čakliem, izmanīgiem un uzcītīgiem; mums būs būt vienumēr nomodā, lai šī laika vispārīgas labās un ļaunās «laika zīmes» lēnā prātā un pareizi nosveram, lai spējam izšķirt zieda krāsas laistīšanos no vesela augļa kodola, izpaustus un uzslavētus melus no mūžīgas patiesības. Mums jāievēro tagadējo tautu un cilvēku domas un darbi, bet arī sava paša sirds un apziņa. Tikai tad izaudzināsim un sakrāsim vaļības laiku greznos, brangos augļus. Šāda lai ir mūsu ticība un cerība!

Lai gan arī šinīs dienās vēl redzējām, ka kalpinātāju partija Europā daudz vietās nežēlīgi un draudīgi cīnās pēc senākās virsrocības, tad tādi centieni un nedarbi tak nevar maldināt mūsu palaišanos uz cilvēka cilvēcīgu dabu, nevar pamazināt to ticību, ka patiesības visvarenībai pēdīgi pienāksies virsroka; tie nevar izdeldēt mūsu ticīgu un nešaubīgu turēšanos pie cilvēka vissvētākām pārliecināšanām; tie nespēj atcelt vēstures taisnus spriedumus par cilvēku līdzšinīgiem darbiem. Mūsu dienu «ļaunās laika zīmes» nespēj slābināt mūsu cīnīšanos pastāvību, nespēj mums to cerību laupīt, kuru mēs, uz taisniem pabalstiem stāvēdami, nākotnes dēļ it pareizi savās krūtīs nesam un audzinām.

Jo mūsu laiku bēdīgie notikumi izcēlušies caur tiem nedarbiem, kuri cilvēka nedabu labprāt ieceltu viņa īstas dabas vietā. Tādi centieni un darbi piedzimst vienumēr, cilvēku sevmīlībai pārbriestot, un apmānītie un apmulsinātie ļaudis piepalīdz diezgan žigli viņus šur tur pastrādāt. Ka tādi pret dabīgi centieni arī mūsu laikos vietām lieliskā un nedzirdētā mērā drīkstēja un varēja sacelties, tas noticis caur dažādiem bēdīgiem sajaucieniem un caur nožēlojamu nesapratību. Bet tādēļ lai nenogurstam, pie vaļības un patiesības karoga stāvēdami! Lai gan ļauni un sevmīlīgi cilvēki atkal šur tur iedrošinājušies iznīcināšanas karu sacelt pret neizdeldējamiem cilvēka dabas likumiem, tomēr tie savu nolūku ne mūžam nepanāks. Nekāda pārgalvība, un lai viņai arī būtu tā vislielākā pasaules vara uz kādu laiku rokās, tomēr nespēs visa cilvēka dzimuma mūžīgo, dievīgo īpašību iznīcināt. Var gan mēģināt cilvēcības attīstīšanās skrituli pieturēt vai ačgārnī grozināt. Mēs zinām, ka tādi nedarbi jau dažreiz pamēģināti, bet tie nekad nav tās īsti cerētās sekmes atnesuši un apsmieklu pišķos izputēs arī uz priekšdienām visi tādi nedarbi, lai tos uzsāktu kas uzsākdams. Pagājušu laiku vēsture tak skaidri liecina, ka cilvēku īstais, dievīgais tikums jau spējis pārciest tos vissīvākos pārbaudījumus un ka viņš tak pēc atspirgšanas laika arvien jo spodrāks un spēcīgāks izcēlies iz tiem pišķiem, kuros negantība viņu bij iegrūduse, cerēdama viņu sagānīt jeb mūžīgi noslāpināt — caur tīšiem noziedzības darbiem. [.]

Tagadnei. — 28.—31., 38.—41. lpp.

JŪTEKĻI

Mēs, cilvēki, salīdzinājami ar auglīgu lietu; katrs no mums ir ūdens pilīte. Viens vienīgs piliens, lai būtu liels jo liels būdams, nepadara tīrumu auglīgu; bet katrs, pat tas vismazākais, piepalīdz pie šī darba.

Lafontēns

[.] Cilvēku pēc miesas un gara aplūkodami, ievērojam, ka viņš, savā dzīves strautiņā aiztecēdams, dažādi pārvēršas, proti, no mazumiņa sākdami, dažādi spēki ronās, vairojas, briest un stiprojas. Bet kur tā sakne jeb cilna šiem dažādiem ziediem un augļiem? — Dvēselē. Viņa ir tā nemirstamā saskaņa mirstīgu miesu un nemirstīgā gara sabiedrošanā.

Dvēsele un gars — šie vārdi runā un rakstos jauca juku jukām, viens otra vietu pildīdami. Šinī rakstā — lasītāji lai neļauņojas — veiklākas teikšanas dēļ dvēsele ņemta tādā ziņā, ka šis vārds nozīmē to spēku, kas dzemdē mūsu dzīvās miesas un gara saskaņu un kas to dzīvības laikā briedina un kuplina, un uztur tanī savienošanā, kurā mēs miesu un garu pie cilvēkiem mēdzam atrast. Dvēsele ir tas paslēptais, neizdibinājamais spēks, kas, mūsu miesā strādādams, mūsu dzīvību iztaisa.

Ar vārdu gars šeit nozīmēsīm to daļu no dvēseles darbu rasmus, kas īpaši prāta augļus atnes. Dvēsele gan katram dzīvam radījumam, puķei, tāpat kā putnam un cilvēkam, bet gara spēks nomanāms tik pie tiem radījumiem, kuri no radītāja rokas dabūjuši jo pilnīgu seju, proti, kam galvas smadzenes un pilnīgi jūteklī, kā pie cilvēkiem, zvēriem u. t. pr.

Bet kas tad tie jūteklī par tādiem ķēmiem? — varbūt dažs labs no lasītājiem iesauksies. Par šo lietu it īpaši gribu daudz-maz pastāstīt šinī reizē, ja tik gribat klausīties, uzmanīgi paklausāties.

To zinām, ka mūsu dzīvās miesās tīri redzami piemīt un strādā dvēsele. Dvēsele iekš mums — tā bērņā, tā jauneklī. Bet jauneklī ar bērnu salīdzinādami, atronam, ka starp viņiem ne vien ārīga, bet arīdzan iekšķīga starpība. Pie bērņa garīgā būšanā liels trūkums vēl — kamēr pie jauneklā jau dažādas bagātas gara rasmus atronamas, kā: dažāda mācība, cerība, ticība, prāts, cītība u. t. pr. Vai šie jauneklī nomanāmi gara augļi jau jaunpiedzimuša dvēselē atronas? [.]

Jauns, ziemā piedzimis bērņs nezina vēl nenieka no dabas skaistiem greznumiem vasaras laikā. Viņa dvēselē vēl nav uzlēkusi sapratības saule šinīs lietās. Kad bērņs pieaugdams satiekas ar puķēm laukā vai dārzā, vai istabā, tad viņa dvēselē saceljas samaņa par šīm lietām. Rozi ar acīm aplūkodams, ar degunu rozes smaržu saozdams, bērņam dvēselē, tā sakot,

dziļum dziļi iespiežas rozes tēls un smarža. Iespaidis neizzūd tūlīn un pavisam iz bērna dvēseles, viņš paliek un briest, tiklīdz kā bērns vēl reiz ar rozi satiekas. Tas bērns, kas akls piedzimst, šādu redzamu lietu iespiešanos savā dvēselē nesajūt vis. Viņš pat pieaudzis nezinaš, ko tie vārdi zils, sarkans, melns, raibs u. t. jpr. īsti nozīmē, jo viņam trūkst pie tādas sajūšanas derīgs ierocis, rīks jeb līdzeklis, proti, acis. Tā nu mēs iegaumējam, ka acis ir dvēseles rīks (līdzeklis) pie redzamu lietu sajūšanas. Aci tādēļ nosauc par jūtekli...

Jaunpiedzimis bērns nezina, kas tas ir ābols, jo viņš to vēl nekad nav redzējis, nekad nav aptaustījis, nekad baudījis jeb smeķējis. Kurls bērns arī nezina, kas svece ir, tādēļ viņš, sveces liesmu ieraudzījis, izstiepj roku, lai to saķertu, nezinādamš, ka uguns liesmas sāpina. Tāds bērniņš arī vēl nezina, ka mēs sveces no taukiem lējuši, ka šie tauki no aitas miesām ņemti, ka aitu tauki cēlušies no lopu barības, no zāles jeb siena; viņš nezina, ka zāles aug iz zemes, kurā augu daļiņas atronas un, saulei spīdot un lietum apslacinājot, izceļas no zemes klēpja ārā pie gaismas — briest un aug, līdz stobrs, lapas, ziedi u. t. jpr. redzami. [.]

Te cilvēka bērnam dažādi spēki gan no iekšienes, gan no ārienes nāk palīgā, lai viņš pilnīgi iztaisītos par cilvēku. No visiem šiem līdzekļiem pieminēsim šodien vienajos, proti, «mūsu jūteklus» jeb jušanas prātus. Tie ir pieci: sajauta, bauda, osle, dzirde un redze.

a. Sajautas ievērojumi

Tas visiem zināms, ka mēs sajūtam gan ūdens siltumu, gan ledus aukstumu (saltumu), gan arī grūdienus, spiedienus un dūrienus. Šo visu pamanām, sajūtam caur to, ka mūsu ādai sajūšanas spēks jeb jauda. Ja tā nebūtu, tad jau ziemā kažoka nemeklētu un vasarā par lielu karstumu nesūdzētos. Tad nevajadzētu siltas krāsns, tad iztīktu bez vilnas zeķu un bez siltas gultas apsegas. Mēs laikam staigātum pliki pat lielākā ziemas salnā un sniega puteņos, ka mēs nedz aukstumu, nedz slapjumu nesajustum.

Daži darbi nebūtu nemaz cēlušies, dažādi rīki nebūtu nedz izgudroti, nedz taisīti. Arī tie vārdi — silts un auksts, sauss un slapjš, gludens un skarbs, ciets un mīksts un daudz citu — nebūtu mūsu valodā cēlušies.

Bet tādēļ, ka mūsu miesas āda spēj sajūst visu to, kāds ikreiz tas gaiss, kādas tās lietas, kas tai pieduras, tādēļ cēlušies dažādi amati, dažādi rīki, dažādi vārdi u. t. jpr.

Bet mūsu miesas āda jo izmanīga uz sajūšanu pašos pirkstu galos. Ar pirkstiem aptaustīdami, mēs it īpaši izšķiram cietas lietas no mīkstām, gludenas no skarbām, līdzenas no grumbulainām, apaļas no stūrainām, kantainām u. t. jpr.

Tumšā istabā ienākuši, mēs aptaustīdami pamanām, kas tur priekšā ronas, vai galds, vai krēsls, vai skapis jeb cits kas. Pie akliem cilvēkiem ādas sajušana un pirkstu aptaustīšana iztaisās vēl jo vingrāka, jo izmanīgāka nekā pie redzētājiem; jo pirmajiem tie priekšmeti jāaptausta, kurus citi ar acīm apskatās, aplūko. Akļajiem daudzkārt aptaustīšana un sajušana atbildzina aplūkošanu. Redzīgs cilvēks tīši neskrej kokam virsū, kad to ierauga, bet aklais tam arī iet garām, jo viņš caur jušanu vien pamana, kur kāda aizkārtne priekšā.

Daži akli it vingri strādā mākslīgus amatus. Citi, aptaustīdami un sajuzdami vien, izmācījušies pat pulksteņus taisīt.

Bet, kā sacījām, akļajiem vien nepieder jušanas un taustīšanas jauda — arī tiem, kam acis; jo ar šīm vien jau neatzītum, nezinātum, vai kāda lieta mīksta vai cieta, vai viņa auksta vai silta u. t. pr.

Kopu kopā mums jāsaka, ka:

1) Jušanas jauda bērnam iedzimusi, tā ir iekš viņa — tā ir dvēseles jauda.

2) Bērns spēj sajust ārēju lietu savādību.

3) Ārējās lietas daudzkārt sajūtot, bērnam paliek atmiņā tādu lietu savādība.

4) Šādas sajūtas un atmiņā paturētas ārējo lietu savādības bērni mācās nosaukt ar derīgu vārdu, kā auksts, silts, glu-dens, skarbs u. t. pr.

5) Pēclaikā, vārdu dzirdot, bērns atgādinās pašu nojautu.

Ja mums nebūtu jušanas, aptaustīšanas, pajautas, tad, kā jau teikts, daudz kā trūktu cilvēku dzīvē pie viņu mājokļiem un apģērba un mūsu valodai un mūsu garam celtos manāms robs.

b. Baudas ievērojumi

Ēdienu vai dzērienu baudot, drīz izšķirsim, vai salds vai sāļīgs, vai skābs jeb citāds. Tās lietas, kuras gribam baudīt (smekēt), iemetam mutē virs mēles. Tā viņas siekalās sāk izkust un tad sajūtam lietas garšu. Tādas lietas, kuras siekalās nekūst, proti, krams, zelts u. t. pr., nesaceļ virs mēles nekādas garšas. Mēle un augšlēji ir garšas jūteklī. To jaudu jeb spēku, caur kuru garšu sajūt, sauc par baudu. No smaržas ronas mūsu dvēselē tāpat nojauta kā no siltuma, aukstuma u. t. pr. Smaržas nojauta atstāj arī «miņas» mūsu dvēselē, kad smarža pati iz samaņas iziet. Tādēļ spējam atgīst sajūstās garšas, kad kādu gardu lietu ieraugām jeb dzirdam viņas vārdu pie-minam. [.]

c. Osles ievērojumi

Ost jau ož ikkatrs, kam deguns vesels, kaut neko nerūpējas par to, kā tā ošana īsti iespējama. Visu to, kā ožamās lietas ož,

sauc par osmu. Kad kādas lietas osmu gribam sajust, tad ievēlam gaisu degunā. Proti, no saozāmām lietām atšķiras ļoti mazas daļiņas, kas līdz ar gaisu iešaujas mūsu nāsīs, kuru iekšpuse aplāta smalku jūtēlīgu ādiņu. Tad ceļas osmas sajauta, proti, gan patīkama smarža, gan nejauks smirdums. Mūsu jauda kaut ko saost saucama par osli. Osles (ošanas) rīks ir deguns. Deguns ir visādas osmes jūteklis. [..]

Kad mums osles nebūtu, tad nezinātum, ka puķes ož, nezinātum, ka netīrumi smird. Mums nebūtu vārdu «ost» un «smirdēt».

d. Dzirdes ievērojumi

Tu esi daudzreiz dzirdējis baznīczvanus aicinām pie Dieva kalpošanas; bet zvans pats jau tevi neaizskar. Tālā zvana balss sniedzas līdz manām ausīm un, šīs aizskarot, saceļ skanuma sajautu. Tātad pie dzirdēšanas mums par rīku dotas ausis. Kam ausis maitātas, tas nekā nedzird, lai klausās cik grib. Mūsu iedzimtā jauda ar ausīm kaut ko sadzirdēt iraid dzirde. Dzirdes rīks ir auss, jo auss ir balsu jeb skaņu jūteklis. Tādēļ mēs, kaut ko klausīdamies, uz to pusi griežam ausis, no kurienes skaņa nāk, lai labāk sadzirdētum. Tā arī mātes balss grozina bērna galviņu. [..]

Bet, ja nu mums dzirdes nebūtu, ko tad? Cik nelaimīgs tas, kas kurls palicis, dzirdi zaudējot! Cik jo nabags tas, kurš jau kurls piedzimis! Bet ja mums nevienam cilvēkam dzirde nebūtu iedzimta, ko domā? Vai mēs pazītum putnu dziesmas, vai dziedātum kopā baznīcas svētkos, godos? Vai tad klausītumies uz mātes mīlīgo balsi, vai spētu kāda jauka runa mūsu garu cildināt? Vai varētum otram skaidros vārdos izteikt savu ticību, mīlestību un cerību? Ai, nebūt nē — tad ap mums būtu bezgalīgs klusums: mums trūktu dziesmu un mūzikas, runas un pat valodas — visi būtum kurli un mēmi, kā koki mežā, kā akmiņi laukos.

Bet nu apdomā arī, cik daudz prieka mums zustu, ja mēs dzirdi pavisam zaudētum, ko mums mūzikas rīki — gan prastas dūdas, stabulītes, gan mākslīgas ērģeles — tagad dzirdes dēļ sagādā; cik daudz amatu trūktu; cik nabadzīte būtu pavisam cilvēku sajēga tai plašā, bezgalīgā pasaules klusumā.

e. Redzes ievērojumi

Tu saki: «Es redzu kļavas, puķes, lopus, cilvēkus u. d. c.» Bet vai tad visu spējam redzēt? Vai kāds jau drauga balsi redzējis? Vai tu patiesi siltumu, garšu un skābumu kaut kur esi ieraudzījis? Tā nē, jo mēs tik to spējam redzēt, kas patiesi redzams. Bet kas tad nu ir redzams? Neba citas lietas kā tās,

kuras tavas skaidrās acis spēj pamanīt, sajust un ievērot. Un mūsu acis tikai tās lietas spēj sajust, iz kurām pašām sacelās gaisma jeb ap kurām laistās gaisma; jo pilnīgā nakts tumšumā pat spožās acis nekā nesaredz. Bet pat dienā mūsu acis nesajūt redzamās lietas pašas; viņas neaizskar mūsu acu. Kauču tu caur acīm dabū ziņu, ka simts soļu tevi priekšā vai koks, augs, vai cilvēks nāk, vai putniņš lido, tad tomēr šis koks pats, 100 soļu notālumā būdams, jau tavu acu neaizskar. Bet tā gaisma, kas ap redzamo koku laistās, tā sniedzas gan līdz tavām acīm un sacel īpašu sajautu, ko par redzēšanu nosaukuši. Tātad, patiesību sakot, mūsu acis spēj sajust tikai gaismu un viņas dīvaino laistīšanos, proti, dažādas krāsas, bet nevis miesīgas lietas pašas. [.]

Bet ja nu visiem cilvēkiem trūktu redzes? Ai, cik bezgalīgs tumšums aplātu visu pasauli, kāda nepanesama nakts nomāktu mūsu garu, jo gaisma un dienas darbi, gaismas cīnīšanās un darbi mums būtu visi nepazīstami. No plašās pasaules neko nezinātum kā tikai to, ko ar rokām aptaustījuši jeb par ko mums tikai bauda, osle un dzirde ziņu devušas. Debess zilums, saules spožums, viss, viss, kas redzes dēļ mums tagad sajūtams un ievērojams, — tad pavisam nebūtu.

Te nu redzam, ka pasaule priekš mums būtu citāda, ja kāds no minētiem pieciem jūteklīem nevienam cilvēkam nemaz nebūtu iedzimis. Mūsu darbi, mūsu valoda, mūsu gars nebūtu tiktāl izplaukuši, kā to šodien redzam.

Bet, ja nu cilvēkam visi pieci jūteklī pazustu jeb nebūtu nekad dāvināti, kāda tad gan būtu skaistā pasaule? Ai, Dievs, tumšums, bezgalīgs tumšums; klusums, neizmērojams klusums visapkārt mums, ne neko baudīt, neko ost, nedz aptaustīt, nedz sajust; mums trūktu gara un ikkatras saprašanas; mēs nezinātum no mīlestības, ticības un cerības it nenieka — tad būtum līdzīgi cietam, aukstam akmenim tumšā zemes klēpī.

Visu to apcerot, šaušalas skrien pār kauliem, un mēs atzīstam, ka mūsu jūteklī jeb jušanas prāti ļoti vajadzīgi, lai cilvēka bērns izplauktu, uzziedētu par cilvēku. Šie jūteklī ir vārti jeb durvis, pa kuriem mums ziņa tiek pienesta no visa, kas sajūtams jeb ar jūteklīem ievērojams. Mums uzaugot, sakrājas it kā nemanot, it nevilšu zīmes, paliekamas zīmes no pasaules un no visa, kas vien pasaulē ir. Tātad dīgst, aug un izplaukst cilvēkam gars un prāta apgaismošana. Un tā pienāk klāt vēl viss tas, ko mūsu valodā lepnais vārds «prātu apgaismot» nozīmē, līdz pēdīgi cilvēkam:

1) paša garā uzzeļ ārīgās pasaules atblāzma, domas un valodu kuplinot,

2) ronas domas un spriedumi par savu iekšķīgo būšanu,

3) kļūst saprotami otrā cilvēka prāts, domas u. t. pr., un

4) tā apgaismoti un iztaisīti, ceļam savas apcerēšanas liesmas pāri par šīs pasaules sliksni — uz mūžības robežām, tur jo augstākus, jo svētākus dzīvotājus meklēdami — tā mūsu gars aizsniedz pat dievības mājokļus.

Kopoti raksti. — 1. sēj., — 660.—667. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *P. Laizāns*.

ANDREJS SPĀĢIS

Andrejs Spāģis (1820—1871) ir viens no pirmajiem jaunalviešu publicistiem. Viņš dzimis Dunalkas pagasta Spāģu mājās (tag. Liepājas raj.) zemnieka ģimenē; mācījies Cīravas-Dzērves skolā (1834—1837), kur sagatavoti skolotāji Kurzemei.

A. Spāģis

Pēc tam Spāģis strādā par skolotāju Meldzeres muižā (1838—1853). Būdams izcils pedagogs, viņš latviešu zemnieku bērniem saraksta mācību grāmatu «Bērnu prieks jeb maza grāmatiņa, caur ko bērni viegli, ātri un skaidri var iemācīties lasīt» (1844), kā arī populāru vācu valodas mācību grāmatu «Pārcēlājs» (1847). 1854. gadā Spāģis atstāj Latviju, ir muižas pārvaldnieks Krievijā (1854—1859), apgūst zemkopību Vācijā (1859—1860), uzturēdamies Licenā (pie Leipcigas), Berlīnē, Eldenā. 1860. gadā viņš Leipcigā anonīmi publicē brošūru «*Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland*» [Brīvo zemnieku stāvoklis Kurzemē] kā pretrakstu melīgam un izskaistinātam Baltijas zemnieku dzīves apstākļu tēlojumam Kēnigsbergas avīzē, parādot Kurzemes zemnieku patiesos dzīves apstākļus, apspiestību un muižnieku neierobežoto patvaļu.

Pēc atgriešanās no Vācijas Spāģis apmetas Pēterburgā pie K. Valdemāra un kopā ar to saraksta, bet pēc tam 1863. gadā Leipcigā izdod grāmatas «*Baltische, namentlich livländische Bauernzustände*» 2. daļu «*Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und nach der Praxis im Lichte des modernen Russlands*» [Brīvo zemnieku stāvoklis Kurzemē likumos un praksē modernās Krievijas gaismā], kurā kritizēti baltvācu muižnieku paustie uzskati Baltijas jautājumā.

No 1867. gada līdz 1869. gadam Spāģis Maskavā strādā pie F. Brīvzemnieka gatavotās «Krievu-latviešu-vācu vārdnīcas» manuskripta, bet vēlāk Smoļenskas guberņā ir muižas pārvaldnieks. Miris Saratovā.

A. Spāģis ir nacionāli domājošs skolotājs un publicists, Baltijas vācu kultūrtrēģerisma ideoloģijas atmasketājs, dedzīgs cīnītājs pret muižas patvaļu, G. Merķeļa tradīciju turpinātājs un K. Valdemāra domubiedrs.

IZTEIKUMI

Ar G. Merķelim radniecīgu publicista degsmi A. Spāģis parādīja Kurzemes zemnieku patiesos dzīves apstākļus, viņu faktisko nebrīvību, atmaskoja muižnieku nierobežoto patvaļu un cīnījās par to, lai Krievijas dzimteilvēkus atrīvotu nevis pēc nožēlojamā Kurzemes parauga, bet gan ar zemi.

B. Gudriķe

Stāvokli mācību literatūrā detalizēti un kompetenti analizējis A. Spāģis savā ievērojamajā apcerējumā «Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē» 1863. g. Pēc viņa trāpīgā vērtējuma mācītāju skolas grāmatām uzspiests gara nabadzības zīmogs.

A. Apinis

DARBI

Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. — Leipzig, 1860.

Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland nach dem Gesetze und der Praxis im Lichte des modernen Russlands. — Leipzig, 1863.

Lai paliek lepnība pa vienu un lišana pa otru roku, ej to labo vidus ceļu // Draugu vaiņags, ko kapā guldītam draugam J. Spāgam par piemiņu tautas brāļi pinuši. — Jelgava, 1853.

A. Spāga vēstules J. K. Volteram // Birkerts A. A. Spāga vēstules Kurzemes skolu tēvam J. K. Volteram // Izgl. Min. Mēnešraksts. — 1926. — 1. pusgads.

LITERATŪRA

Brivzemnieks F. Andrejs Spāgis // Balt. Vēstn. — 1872. — Nr. 21—23.

Birkerts A. A. Spāgis // Taurētājs. — 1916. — Nr. 5.

Bahmanis K. Andrejs Spāgis un viņa laikmets. — R., 1932.

Gudriķe B. Andrejs Spāgis // LLV, 1963.

Krūze V. Cīnitājs par tautas izglītību // Skola un Ģimene. — 1971. — Nr. 7.

Losberga M. Andrejs Spāgis // LLV, 1987.

BRIVO ZEMNIEKU STĀVOKLIS KURZEMĒ (1860)

[.] I. Baznīca

[.] Nekur citur «Dieva vārda kalpu» sociālais stāvoklis un svētība pie laicīgām mantām nav tik spoži nostādīta kā Kurzemē. Viņi ir iecelti amatā uz visu mūžu, un tikai ar tiesas spriedumu viņus var atcelt no amata, viņi bauda muižnieka personas tiesības, viņi nemaksā nekādus nodokļus, kurus šinī zemē maksā tikai zemnieki un pilsētnieki; viņu ienākumi, ieskaitot dzīvokli un apkurināšanu, ir vismaz 700 rubļu (retākos gadījumos) gadā, bet patiesībā vispārīgi no 1200 līdz 2000 rubliem, ir pat atsevišķas vietas, kur ienākumi sniedzas no 3000 līdz 4000 rubļu gadā. Mācītāju bērni līdz divdesmit gadu vecumam atsvabināti no nodokļiem un no karaklausības, un līdz tam laikam viņi jau izvēlējušies tādu nodarbošanās veidu, kas saistīts ar šīm priekšrocībām. [.]

Lasītāji, protams, vēl atceras tautas kustību Vidzemē 1840.—1847. gadā, kurā liels skaits luterticīgo pārgāja pareizticībā. Vienā pašā 1846. gadā pareizticībā pārgāja 16 500 dvēseļu, tādā kārtā pārgājušo skaits pēc 1847. gada vispār pārsniedza

100 000. Te nu mēs jautājam, kur tad te ir nomanāms jauno (1832. gada) baznīcas noteikumu un luteriešu mācītāju labais iespaids uz tautu. Kur tad nu te ir ar panākumiem sludināts evaņģēlijs?

Tam, ka šī pāriešana pareizticībā aprobežojās tikai ar Vidzemi un Kurzemi neaizsniedza, pamatā ir vienīgi atgadījums, nevis lietas būtība. Un, ja arī ir taisnība, ka nevis reliģiskā prasība, bet sociālais stāvoklis spieda zemniekus mainīt savu ticību — tādēļ, ka viņi bija padevušies maldīgām cerībām ar šo soli atvieglot savas dzīves slogu, — tad, no otras puses uz jautājumu skatoties, tomēr jāsaka, ka šis notikums nav laba zīme un nedod labu liecību par protestantu garīdznieku ilgo gadu darbības iespaidu Vidzemē ne attiecībā uz garīgās attīstības pakāpi, ne arī par viņiem uzticēto draudžu morālo stiprumu.

Kurzemes zemnieku kristīgā moralitāte te katrā ziņā nav tik nozīmīga, kā par to mēdz klaigāt, jo nav apstrīdams, ka māņticības nezāle to pāraug un daļēji pat nomāc. Nevarēdami te pakavēties pie visiem labajiem stādiem, atcerēsīmies kaut vai tikai tās sociālās māņticības, kādas valda zemnieku vidū, proti, ka likums viņi viscaur uzlūko vairāk kā līdzekli un paņēmieni prāvniekiem nekā kā pozitīvas tiesības, ko šie zemnieki varētu attiecināt uz sevi un lietot savā vidū. Šāds uzskats tie paūz ar teicienu, kas viņu vidū kļuvis par stereotipu: «Ko tu darīsi; Dievs ir augstu, ķeizars — tālu, un kungi nežēligi.» [.]

II. Skola

[.] Skolu skaits neapmierina laika prasības. 1817. gada zemnieku nolikums nosaka, ka uz 1000 iedzīvotājiem jābūt vienai skolai. Tomēr likums nav pildīts. Līdz 1833. gadam visā Kurzemē ar 183 kroņa muižām, lielu skaitu pa daļai ļoti lielām mācītāju muižām, kroņa mežkunga muižām un 500 privātmuižām, 220 baznīcām (kurās pāri par 100 luteriešu un 20 katoļu mācītāju) pastāvēja, lielākais, tikai 5 zemnieku skolas. 1840. gadā uz visām muižniecībai piederošajām 6 muižām nodibināja vienu skolu, kurai it kā vajagot būt arī tautskolu skola semināram. No šī laika tautskolu skaits gan strauji pieauga; bet tas, ka «jaunie baznīcas noteikumi» te būtu spēlējuši kādu manāmu lomu, gan noteikti jānoliedz; vēl noteiktāki mēs izsakāmies pret tādu uzskatu, it kā garīdzniecībai skolu skaita pieaugšanā būtu kādi nopelni; tā šajā ziņā lielākoties izturējusies pasīvi, uzveldama visas rūpes muižu īpašniekiem un savas rokas turot klēpī. Mazajai saujiņai garīdznieku, kuri ar skolu palīdzību veicinājuši latviešu tautas apgaismību, pirmkārt, jāpieskaita Pauflers, Voltērs, Pantēniuss. Šie trīs vīri padarījuši savus vārdus nemirstīgus. [.]

III. Zemnieku tiesiskais stāvoklis

Tiesības, kādas zemniekam devis un nodrošinājis 1817. gada 25. augusta nolikums, var iepazīt, aplūkojot tās tikai no negatīvās puses, t. i., vispirms jāzin tas, ko zemnieks nedrīkst. Kas pēc tam vēl paliek pāri, to varētu uzskatīt kā viņa pozitīvās tiesības.

Brīvais Kurzemes zemnieks nedrīkst 1) atstāt guberņu; 2) pārcelties uz dzīvi pilsētās; 3) vispārīgi izvēlēties kādu citu nodarbošanos, izņemot zemkopību; 4) ne brīvajam Kurzemes zemniekam, ne brīvajai Kurzemes zemniecei nav atļauts doties laulībā bez muižas īpašnieka atļaujas; 5) zemnieki nedrīkst likumā atļautos gadījumos sapulcēties bez muižas īpašnieka atļaujas; 6) zemniekam aizliegts bez muižas īpašnieka atļaujas turēt šaujamo ieroci; 7) zemnieks, lai viņš būtu sūdzētājs vai apsūdzētais, nedrīkst savā vietā sūtīt tiesā pilnvarnieku; 8) zemniekam aizliegts iesniegt tiesai vai administratīvām personām kādus rakstus; 9) kas zemniekam sastāda šādus rakstus iesniegšanai, top sodīts; 10) zemniekam aizliegts apsūdzēt savu kungu bez viņa katrreizējas rakstiskas atļaujas; 11) zemniekam aizliegts pirkt muižniecības zemesīpašumu. Šiem aizliegumiem nāk vēl klāt zemnieka pienākumi: viņam jādod valstij rekrūši, citiem vārdiem, jāpilda karaklausība, jāmaksā valsts un pagasta nodokļi un jāpilda klaušas. Pirmā tiesas iestāde zemniekam ir viņa muižas īpašnieks, kuram pēc sava ieskata ir tiesības likt uzskaitīt uz zemnieka muguras, kas apsegta tikai ar kreklu, 15 kokus vai zemniecei likt uzcirst uz sēžas vietas 15 cirtienus ar 2 pēdas garu, 2 pirkstus platu un 1 pirkstu biezu sašūtu ādas pletni. Šī kunga tiesība nav pārsūdzama; šo procedūru neviens cits pasaulē nevar ne ar ko atcelt vai uz vēlāku laiku atlikt; tikai pēc tam, kad šī procedūra jau izpildīta, var apjautāties par soda likumību, un proti, tādā ceļā, ka izpērtais vispirms izlūdzas no sava kunga rakstisku atļauju viņu apsūdzēt apriņķa tiesai. [..]

Pirmā istā tiesa, kura ķeizara vārdā spriež tiesu un taisnību un taša spriedumu visās civillietās, kā arī vada iepriekšēju izmeklēšanu krimināllietās, Kurzemes zemniekam ir pagasttiesa, kuru, kā likums nosaka, ievēl zemnieki no zemniekiem un apstiprina muižas policija. Šis noteikums skan ļoti skaisti. Bet apskatīsim to tuvāk. Likumā sacīts: «Katra tiesneša amatam zemnieki izvēl 3 noderīgus kandidātus un stāda tos priekšā muižas īpašniekam vai viņa pilnvarniekam, kurš pēc sava ieskata vienu no trim kandidātiem apstiprina par tiesnesi.» Ja no priekšā stādītiem kungs nevienu neapstiprina, zemnieki atkal izraugās trīs kandidātus un no jauna stāda viņus kungam priekšā. Kungam ir tiesība arī otrā reizē kandidātus noraidīt. Taču no trešo reizi viņam priekšā stādītiem kandidātiem viens

viņam ir jāapstiprina amatā; bet, ja viņš to tomēr nedara, tad jautājumu izšķir apriņķa tiesa. [..]

Tiesas sēdē protokolu raksta skrīveris vācu valodā, ko tiesneši, protams, nepavisam nesaprot; viņš paraksta tiesnešu vārdus un pievelk pie katra vārda trīs krustus, pie kuriem tiesnesis pieķeras, pieķeras pie skrīvera spalvas kāta. Šāds pīpīrs ir «publiski tiesisks akts, kas pierāda tajā aprakstīto tiesāšanas gaitu tik pilnīgi», ka to mūžīgi uzskata par patiesību. [..]

Ka šāda tik lielu brīvību baudoša iestāde kā pagasttiesa spriež tiesu un taisnību ķeizara vārdā un tomēr paliek visā savā būtībā atkarīga no vienas pašas privātpersonas, proti, no muižas īpašnieka, kurš ne ķeizaram, ne likumam nav uzticību zvērējis, — būs dažam labam ārzemniekam, kas pat nemaz nav jurists, pilnīgi nesaprotams. [..]

Tomēr vientiesīgajiem un labsirdīgajiem lauku ļaudīm, neraugoties uz visiem koku sitieniem, bija ticība tiesai un taisnībai, un viņi meklējās un sūdzējās, un tādā mērā apgrūtināja ģenerālgubernatoru Rīgā ar savām prasībām, ka beigu beigās ķeizara Nikolaja I valdība atcēla miesas sodu par pazaudētu apelācijas sūdzību; tādā ziņā var teikt, ka šo sasniegumu zemnieki ir ļāvuši izsist no savām mugurām.

Ja kāds nav mierā ar apriņķa tiesas spriedumu, tad viņam tas trīs dienu laikā jāpaziņo, lai to ierakstītu protokolā, un jāizlūdzas rakstiska izziņa par šo spriedumu, ko viņš personīgi var iesniegt gubernas valdībai Jelgavā un tur ierosināt savu sūdzību. Tad valdība sūdzētājam izdod zīmi, ka viņš savu sūdzību iesniedzis. Šī zīme sūdzētājam personīgi jāiesniedz apriņķa tiesā, kura pēc tam savus protokolus nosūta valdībai caurskatīšanai. Bet, tā kā viens Kurzemes gals no Jelgavas atrodas 27 jūdžu, bet otrs pat 38 jūdžu attālumā, tad labi redzams, ka šeit ir darišana vairāk ar sūdzētāja pacietības, laika un spēka izsmelšanu nekā ar pašas lietas pārskatīšanu. [..] Tā kā apriņķa tiesa ļoti reti uzklausa prāvojošās puses un lieciniekus, tad virsties to nedara nekad un vienīgi caurskata jau minētajā veidā izgatavotos protokolus, tad sākotnējie pieraksti sevī satur šī tā saucamā procesa sākumu un galu tādējādi, ka tajos faktiski minētais paliek uz visiem laikiem un vienīgi juridiskie jautājumi tajos šur un tur var tikt modificēti. [..]

IV. No vilka bēgot, uz lāci krist

Daudzi vairākkārt ir rakstījuši par krievu tautu, tādēļ, ka ir zināms, ka tā vēl atrodas dzimtbūšanā un nevar par sevi runāt un savu stāvokli kārtot. Bet par nabaga Kurzemes zemnieku pēc cildenā Merķeļa, kas rakstījis šī gadu simteņa sākumā, neviens cits vairs nepiemin. Kurzemes zemnieks saucas par brīvu; viņu sauc par brīvu, tāpat viņš var pats sev palīdzēt. Un, ja

nu viņš klusē, tad acīmredzot viņam klājas gluži labi. Viņa brīvība šajā gadījumā ir viņa nelaime. Viņš var kurnēt un pukoties, bet tas neiet pāri par viņa zemes robežām, to nedzird tie, kuriem ar dažādu rakstīšanu un izklieģšanu un iedzīta galvā doma, ka Kurzeme un vispār Baltijas guberņas esot tas brīvākais un laimīgākais stūrītis Krievijas valstī. [..]

Krievs (pašā Krievijā) ir tikai viena kunga dzimcilvēks, un šis viens kungs, kaut arī viņam nemaz nebūtu cilvēcīga sirds, savās pašā interesēs ir spiests likt robežas sava zemnieka izmantošanai, jo viņi abi uz visu mūžu ir saistīti viens ar otru.

Latvietis turpretī ir visas guberņas, nedzīvas būtnes, dzimcilvēks, un tādai būtnei nav ne sirds, ne prāta. [..]

Krievs nevar apsūdzēt savu kungu; viņš to ņem vērā un nesūdzas, lai neizpelnītos sava kunga rīkstes, kas ir tīrā bērnu rotaļa, salīdzinot ar slepkavīgiem, pirkstu resniem Baltijas sodu kokiem, kuri sakropļo cilvēku. Latvietis vārda pēc var gan savu kungu apsūdzēt, viņš var bezgalīgi daudz laika izšķiest, var tikt dauzīts kokiem vairāk, kā vajadzīgs, un ko viņš ar visu to panāk? [..]

Krievu zemnieks var tikai vēlēties, lai viņa kungs izpilda likumu; Kurzemes zemniekam ir jābīstas no tā, lai tikai viņa kungs nerīkotos pēc likuma; viņam jālūdzas: «Kungs, neej ar Tavu kalpu tiesāties; jo kas var pastāvēt Tavā priekšā!» [..]

Jau agrāk minētie zemnieku uzbudinājumi un nemieri Vidzemē ir panākuši, ka valdība stājas pie zemnieku nožēlojamā stāvokļa grozīšanas. Šādas izmaiņas notika arī Igaunijā 1857. gadā, un tomēr 1858. gada vasarā militārajai varai vietumis vajadzēja iejaukties igauņu zemnieku dzīvē, jo viņi domāja, ka no pašā ķeizara tik niecīgi uzlabojumi vien nevar nākt. Pēc viņu domām, muižnieki noblēdījuši ķeizara žēlastību un zemniekiem atstājuši tikai skrandas no tās. Baltijā, neraugoties uz zemnieku nevienprātību, nemieru tomēr nekad nav trūcis. Pirms 1812. gada sacēlās Kurzemes zemnieki, it īpaši Ēdoles muižā, kad no zemniekiem gribēja sastādīt zemessargu pulkus pret Napoleonu. Zemnieki neuzticējās vāciešiem un daudz gaidīja no franču kundzības. Bija zemnieki, kas raudāja rūgtas asaras, kad dabūja zināt, ka franču vara Krievijā salauzta. Francija un Anglija kā brīvības nesējas stāv ļoti augstā cieņā Kurzemes lauku ļaužu acīs, un viņi lolo saldās cerības, ka Francija kā Vācijai naidīga valsts reiz aiztrieks no Kurzemes «vāciešus», it sevišķi «muižniekus».

Kad 1818. gadā uz jaunā likuma pamata vajadzēja vēlēt un zvērināt pagasta tiesnešus, atkal vajadzēja izsaukt karaspēku un Ārlavā notika tieša sadursme. 1860. gada pavasarī izcēlās zemnieku nemieri vislielākajā (apmēram 10 kvadrātjūdžu) Kurzemes muižā Dundagā tādēļ, ka zemnieki domāja, ka pretēji viņu līgumu noteikumiem viņiem virs nolīgtās naudas summas vēl prasīs dažādu darbu izpildi. Kas vēlas vingrināties salīdzī-

nošos pētījumos, vai Turcijā vien kristīgie atrodas bēdīgā stāvoklī un vai tur jau sasniegta ļaunuma augstākā pakāpe, tad mēs dodam padomu saprātīgi no cilvēciskās dzīves viedokļa aplūkot zemnieku stāvokli, piemēram, Jaunmuižā, Gaišos un Zantē, Kuldīgas apriņķī. Viņi varētu nonākt pie pārsteidzošiem rezultātiem.

Pat krievu un Kurzemes zemnieku paražas ļoti atšķiras. Krievs sava kunga priekšā noņem cepuri, paklanās un sauc savu kungu vārdā un tēva vārdā, piemēram, Ivan Petrovič (t. i., Jānis Pētera dēls) vai Nikolaj Pāvlovič u. tml., pārmaiņus arī sauc viņu batjuška, t. i., tētiņš. Kurzemes zemnieks ne vien noņem cepuri, bet vēl skūpstā savam «cienīgam, žēlīgam kungam» (vispār pieņemts tituls, arī «cienīgs, žēlīgs tēvs») svārku stērbeli. Jau sevišķa labvēlība ir tā, kad svārku stērbeles vietā zemniekam atļauj noskūpstīt roku. «Cienīgiem mācītājiem» vai «cienīgiem baznīckungiem» un daudziem citiem «cienīgiem» ir tās pašas tiesības uz «pazemību». Un, ja nu pēc visa tāpat pagasta tiesnesis noliecas bučot roku pagasta tiesas skrīverim vai tver pēc viņa svārku stērbeles, tad tas nav nekas vairāk kā tikai iezīme, cik lieliski realizēta tautas paverdzināšana un apstulbināšana. [..] Ja krievu tautas emancipēšanas rezultātā viņas stāvoklis netaptu labāks par tagadējo brīvo latviešu stāvokli Kurzemē, tad tas nozīmētu to pašu, kā, no vilka bēgot, uz lāci krist, un cilvēku draugam būtu pietiekošs iemesls noritināt pār vaigiem pa kādai līdzjūtības asarai par krievu tautai dotajām brīvībām un tiesībām.

V. Līdzekļi mērķa sasniegšanai

Visu zinātņu nozarēs valda vairāk vai mazāk dažādi uzskati, taču vienā ziņā visi cilvēki, lai viņi būtu bagāti vai nabagi, mācīti vai nemācīti, ir vienis prāts: ka sliktas tiesas ir liels ļaunums katrai valstij. Nemaz nebūtu par stipru teikts, ja mēs apgalvotu, ka šāds ļaunums ir visu ļaunumu sakne, ka tas ir lielisks un pat vispiemērotākais līdzeklis, kā graut valsti viņas pašas pamatos. [..]

Nu tad ieiesim uz britiņu taisnības dievietes Temīdas templī Krievijai piederošajās Baltijas guberņās, kuras grib izcelties citu guberņu vidū, kur likums ir vienīgi vāciešu rokās, un palūkosimies mazliet visapkārt. [..]

Katrs vispildīgākā mērā atrodas ierēdņu un tiesnešu rokās un, vai viņi un ciktāl viņi rikojas likumīgi, atkarājas no viņiem pašiem; sabiedrībai nav nekādu līdzekļu, kā viņus kontrolēt. Vēl ir jautājums, kā tādos apstākļos var realizēt dzīvē daudzus labi domātos likumus, kas izdoti, sākot no Katrīnas II laikiem. Liela nelaime ir arī tā, ka Krievijas valsti par likumu padarīts pazīstamais izteiciens: «Kam ir, tam top dots, lai viņam būtu

vēl jo vairāk; kam nav, no tā top ņemts pat tas, kas viņam vēl ir.» Nabadzīgajām ļaužu šķirām, kam nav ne zemes, ne kapitāla, vienām pašām jāpiepilda valsts naudas maisi; bagātie zemes īpašnieki un kapitālisti turpretī neko nemaksā un turklāt vēl bauda daudz privilēģiju un tiesību izmantot strādājošās šķiras un ieņemt valsts amatus. Sīnī ziņā Krievijai vēl centīgi jāmācās no nacionālekonomistiem. Krievija nevar cerēt uz labākiem laikiem, pirms nebūs 1) izvestas pamatīgas reformas tiesu un administratīvajā iekārtā; 2) pirms valsts darbinieki netaps labi atalgoti un valsts pilsoņiem nebūs dota vislielākā iespējama kontrolēt valstij kalpojošās amatpersonas un 3) pirms valsts nesāks ņemt sev jo vairāk no tiem, kas visvairāk var dot. [..]

No vācu valodas tulkojis *K. Bahmanis*; ar oriģinālu no jauna salīdzinājis un pārredīgējis *V. Zariņš*.

Die Zustände des freien Bauerstandes in Kurland. — S. 7, 11—13, 19—26, 29—34, 37, 38.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *E. Mucenieks*.

JĀNIS KRODZNIĒKS

Krodznieks Jānis (īst. v. Jānis Krīgers; 1851—1924) ir latviešu vēsturnieks. Dzimis Valmieras apriņķa Jeru pagastā; mācījies Rīgas guberņas ģimnāzijā; 1878. gadā beidzis Maskavas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti ar vēstures kandidāta grādu.

J. Krodznieks ir krievu vēsturnieka S. Solovjova skolnieks un latviešu historiogrāfijas izveidotājs. Viņš strādā par skolotāju Maskavas (1885—1918), Tallinas (1918—1919) un Rīgas vidusskolās. No 1919. gada ir Valsts vēstures arhīva direktors Rīgā, no 1920. gada Latvijas Universitātes privātdocents un 1924. gadā kļūst par tās goda doktoru.

XIX gs. 80. un 90. gados J. Krodznieks rakstos par vēsturi kritizē Baltijas muižniecības un birģeru privilēģijas, kā arī detalizēti pēti un apraksta zemnieku nemierus Latvijā XIX gs. sākumā. Lai gan viņam ir plašas zināšanas un liela erudīcija, tomēr visaptverošs Latvijas vēstures kurss netiek izveidots, jo pietrūkst savākta un sistematizēta faktu materiāla. Pretēji lielākajai daļai neatkarīgās Latvijas vēsturnieku J. Krodznieks uzsver latviešu un krievu tautu vēsturiskos sakarus.

J. Krodznieks

J. Krodznieks rakstā «Kas ir latviešu vēsture?» raksturo zinātnieka vietu un lomu latviešu sabiedrībā XX gs. sākumā — zemnieku domāšanas practicisms, kam ir gadsimtiem senas tradīcijas, objektīvi nosaka utilitāro pieeju zinātnei un kultūras darbam. Viņš aicina apgūt garīgās vērtības un attīstīt jūtas, jo «civilizēta cilvēka pienākums — izglītoties miesīgi, garīgi un tikumīgi». Sajā rakstā iztirzātas ētikas problēmas, nosodīta demagoģija un liekulība, egoisms un ietiepība, kas izpaužas kā neiecietība pret citu uzskatiem. J. Krodznieks pamato vēstures kā zinātnes nepieciešamību, formulē tās uzdevumus un ierāda tai vietu kultūras vēsturē. Rakstā asi kritizēta baltvācu muižniecības politika un parādīta baznīcas vēsturiskā loma latviešu tautas paverdzināšanā.

IZTEIKUMI

Krodznieks bija ievērojamākais no visiem līdzšinējiem Latvijas vēstures pētniekiem un viens no lielākajiem latvju zināt-

niekiem vispār. Ne dzejiski patriotiska jūsmība, ne sabiedriska tendence neapmīglo, neaptumšo viņa gaišo, skaidro zinātnes vīra skatu.

P. Ērmanis

J. Krodznieks pieder vecajai «jaunlatviešu» saimei. Kaut gan darba apstākļi spieda dzīvot svešumā, J. Krodznieks tomēr aktīvi darbojās līdz nacionālā kustībā, bija Valdemāra un Brīvzemnieka pulciņa biedrs.

A. Kāpostiņš

DARBI

Iz Baltijas vēstures. — R., 1912—1914. — 1.—3. sēj.

Latvijas vēsture. — R., [b. g.] — 1.—2. sēj.

Zemnieku nemieri 1841. gadā. — R., [b. g.].

Vidzemes muižnieku un zemnieku adreses ķeizaram Aleksandram II. — R., 1924.

LITERATŪRA

Stepermanis M. Vēsture // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1937. — 6. sēj.

IZ BALTIJAS VĒSTURES (1892)

Kas ir latviešu vēsture

Kas domājis ziedot savus spēkus un laiku vēstures darbiem, tas sev piešķir grūtu uzdevumu. Tāds darbs prasa daudz vaļas, nerimstošas enerģijas un zināmas gatavības. Vēsturiskais materiāls nav sakrāts vienā vietā, bet izkaisīts pa dažādām malām: pa muižturu dzimtspapīriem un baznīcu grāmatām, pa tiesu aktīm, bibliotēku un muzeju skapjiem; viņu atrodam uzglabājušos mūsu valodā, parunās, sakāmos vārdos, tautas dziesmās, burvju vārdos, ļaužu māņos, kāzu, kristību un bērū ieradumos; mums gadās viņu uziet smiltīs un zemi apbērtu, seno ieroču un darba rīku atliekās, kapu dziļumos un pilskalnu galos. Šis materiāls ir gan jau pa daļai krāts, viņu tagad vēl joprojām savāc un lasa: bet, kā jau teicu, viņš izkaisīts pa malu malām, pa tādām vietām, kas pat līdz šim nav pieejamas. Ja nu kāds gribētu dūšīgi un pamatīgi, ar miesu, sirdi un dvēseli nodoties šim darbam, cik tam vajadzētu brīva laika, cik izveicības un izmanības, cik — un tas vissvarīgākais — materiālu līdzekļu. Un, ja tādām vīram miesīgi un garīgi it nekā netrūktu, ja viņš būtu it kā izredzēts šai laukā, tad diemžēl viņam tomēr trūktu tā padoma, kas nāk no maka un raisa mūs no ikdienišķiem rūpestiem, kas nesaista un nevaldzina, un nevardzina visu

mūsu vaļu pie peļņas avotiem un laicīgās pārtikas raizēm. Jautājumi, ko ēdīsim, no kā gērbsimies un maksāsim par pajumtu — ir par pinekli, kas ne vien kavē kājas un rokas, bet arī nomāc garu un domas. Latviešu tauta nav bagāta tauta: viņa vēl nespēj atlīdzināt pūliņus tiem, kas grib dzīvot un strādāt zinībai, mākslai un dailei. Tādēļ jau tagad cerēt uz vēsturisku darbu, kas mums pasniegtu pilnīgu latviešu tautas dzīves aprakstu, būtu par agru un paliks vēl laikam ilgāku laiku nesasniedzams mērķis. Pirms jāapstrādā dažādas epizodes pa laikmetiem, lasītājiem jāpasniedz monogrāfijas par zināmiem darbiem. Bet vispirms jādod skaidra atbilde uz jautājumu, jākļūst mums skaidrībā, kas īsteni ir latviešu tautas vēsture? Ko sa-prast mums zem šā nosaukuma?

Iekam apceram šo jautājumu, jāievēro iemetums, ko dažu labu reiz dzirdam izteicot un kas dažu labu pat varbūt atturējis nodoties vēsturisku jautājumu risināšanai. Dažs labs, ja nu klaji neizteiks, tad tomēr pie sevis domā, kam mums pavisam vajaga latviešu vēstures, kam vispārīgi nodarboties ar vēsturiskiem gadījumiem, kas mūs ne māca, kā pelnīt maizi, kā tikt pie pārtikas, nedz pat ir līdzeklis, kaut kā redzami labot mūsu turības stāvokli. Vēsturiskas pētišanas esot tikai velts laika tēriņš, bezmaizes māksla, spēlēšanās, kas izejot tik uz to — maldināt lasītājus uz neceļiem, liekām teikām un nelietīgām pļāpām, valdzināt fantāziju, laupīt darba cilvēkam laiku, kuru viņš būtu varējis derīgi izlietot. Taisnība gan, ka miesīgām acīm redzams un rokām taustāms labums neatlec no vēsturiskas pētišanas. Ja nu tā spriežam, ievērojam tik to, kas mūsu uzturam vajadzīgs, nīstam to, kas pārtikai taisni nebūtu derīgs, tad mums būtu jāatraujas no daudz lietām, ar kurām esam apraduši, ko tagad turam par nepieciešami vajadzīgām. Viss, kas zīmējas uz āriņu jaukumu, ar ko iepriecināties vaļas brīžos, būtu atmetams: modes, mākslas, poēzija — viss tas būtu lieks un no pasaules raidāms; jo viņas nemāca mūs, kā art, sēt, pļaut, neveicina mūs amatos, nesniedz maizes rīku. Ja mēs lūkotu tik uz acumirkļa labumu, ja neglītotu savu garu, nedaiļotu un nepušķotu savu dzīvi, nemācītos savaldīt savas jūtas, tad gan laikam tik tālu nebūtu kļuvuši attīstībā; nezin vai kultūrā būtu pārspējuši Jaunās Gvinejas papuasus, kas tik pūlas pildīt savu vēderu un kam gar vēsturi nav nekādas daļas.

Cilvēks nepārtiek no maizes vien; viņam ne vien jāuztura miesa, bet arī jāvingrina prāts, jāattīsta jūtas. Civilizēta cilvēka pienākums — izglītoties miesīgi, garīgi un tikumīgi. Un šai izglītībā vēsturei piekrit jo svarīga loma: rādīt mums, kas labs un kas ļauns, lai zinām un mākam no pēdējā izvairīties un pēc pirmā tīkot. Vēsture vēl modina cilvēkā mīlestības jūtas, māca mūs, ka nevis pašmīlība, bet tā mīlestība, kas sniedzas pāri par mājas žogu, dzimts robežām, kas aptver sevī ne

vien asinsradus, bet arī cilti, tautu, visu cilvēci, — ir vienīgais nešaubīgais sadzīves pamats. Vēsture māca mūs milēt cilvēku un viņa darbību, apspiest un nomākt jau katram radījumam iedzimušo un bērnam ieaugušo egoismu, cilvēku sadzīves nīkano un briesmīgāko ienaidnieku, kas rīdijis un joprojām rīda ļaudis un tautas uz nemieriem un ķildām, uz nepacietību un vajāšanas kaislību, kas straumēm pludinājis cilvēku asinis, kas notāļ pie tam pratis tērties jaukā un cienīgā uzvalkā, gan izlietodams sev par labu cilvēku vissvētākās jūtas, kā reliģiju, tautiskumu, dzimtenes un mātes valodas mīlestību, gan atkal pratis uzņemties par sirdīgāko un patriotiskāko valsts labumu aizstāvētāju, bet patiesībā nes tik postu un nemieru tautu un valsts locekļu starpā. Arī mēs, latvieši, sadzīvē ciešam no šā egoisma, kas pie mums parādās īpašā ietiepībā, it kā «es» vienīgais būtu atradis un zinātu, un turētu īsteno patiesību un jebkurš cits, kam citāds, savāds uzskats uz lietu, būtu tūliņ jau pēdējais nelietis, blēdis, muļķis. Te nu vēstures uzdevums soli pa solim sekot šim egoisma viltībām, noraut lieko ģīmi un rādīt viņu ļaudīm visā viņa riebīgajā veidā un postīgajā darbībā. Šis būtu vēstures, tā sakot, negatīvais uzdevums: rīkste, kas morāliski graiza, ja sākam klist uz neceļiem. Vēsturei jātēlo visas cilvēces ļaunās puses, lai mācītos sargāties no viņām, lai redzētu, kurp nokļūstam, ja staigāsim ļaunus ceļus.

Dzīves ļaunās puses izdibinot, mēs gan mācāmies, ko nedarīt, no kā sargāties, bet, kas īsti darāms, kā un kāpēc darāms, to māca cilvēces dzīves labās, gaišās puses pētījumi. Ja ceļa rādītājiem tik būs uzraksti: šis ceļš ved uz Rīgu, otrais, trešais un t. jpr. neved uz Rīgu, nezina, vai kādreiz jel nokļūtum Rīgā, vai nebūtum nokļūduši un iestiguši mežos un purvos. Vēsturei jāstāsta par lieliem, gudriem, priekšzīmīgiem vīriem kā sadzīves, tā gara darbības laukā, par tautu varonību, par kultūras un zinību rašanos un izplatīšanos, lai arī mēs, ņemdami mācību, censtos viņu piemēram sekot, veicināt visu, kas labs un daiļš, kas šķir cilvēku no zvēra, paceļ viņu labai pāri par viņas kungu un valdītāju.

Mūsu tautiņai gan nav bijis tāda vēsturiska laikmeta, kad viņa būtu bijusi ievērojama vadītāja, kultūras nesēja jeb gara gaismas izplatītāja, viņai bijis jādzīvo tā, kā citi to gribējuši un rīkojuši, un tomēr, pie visa tā, mums nav tiesības teikt, ka latvju tautas dzīves pētījumi nevarētu pasniegt mācības, ka latviešiem pat nebūtu vēstures. Tiešām, ja metam paviršu skatu uz mūsu tautiņas likteni, izliekas gan, ka būtu velts un lieks laika un spēka tēriņš meklēties pēc viņas vēstures. Bet, ja dziļāki iegremdēsimies vēstures pētīšanā, tad redzēsim, ka jebkura tauta, ikkatrs cilvēks ir derīgs un vajadzīgs loceklis cilvēces pastāvēšanā, ka mēs visi esam tik skrituļi, kas kustina, ritina civilizācijas ratus. Latvju tautai gan nav to lielo un lepno gara varoņu, ap kuru vārdiem un darbiem koncentrējušies visi

vēsturiskie gadījumi, kas pasnieguši pasaulei jaunas idejas, ievēduši viņas dzīvē un vadījuši tautu uz augstākām sadzīves pakāpēm. Mums līdz jaunākajiem laikiem nav bijis tādu vīru, kas būtu it kā fokusi, kuros salasās un saspiežas tautas spēks, gars un centieni, kas būtu tautas domu un gribas izpildītāji un izvedēji, kas visu to, kas tautā apslēpts un it kā neizlobījies, vestu pie gaismas, ievestu dzīvē.

Tomēr latviešiem bijis savs svars Baltijas vēsturiskos gadījumos, kas, jebšu pasīvs, taču devis zemes liktenim zināmu virzienu. Izzināt un izdibināt šo latvju pasīvo lomu Baltijas vēsturē mūsu uzdevums un pienākums. Bet latvju tautas vēstures izpētišanai priekš mums vēl sevišķs morālisks svars, ko mēs tik no viņas un caur viņu varam iegūt: sajēgt sevi pašu, justies un turēties savās tautiskās īpašībās par tādiem pašiem cilvēkiem, ne sliktākiem, nedz labākiem, kādi citu tautību locekļi, īsi sakot, — mest mūsu ieaudzēto tautisko kaunību. Kamēr atzīsim citus par augstākiem radījumiem ar lielākām gara dāvanām, labāku sirdi, smalkākām jūtām, tikmēr joprojām kaulnēsīmiem savas tautības, dzimts valodas. Ne mūsu pašu vaina, ka bijām apspiesti, nomākti, verdzināti, ne mums tādēļ jākaunas mūsu tautas neapskaužamā likteņa. Pēdējo piecdesmit gadu mums nebūt nav jākaunas, pat varam lepoties ar viņiem: viņi skaidri un gaiši liecinājuši, ka nevis iekšķīga kūtrība, gara slinkums un miesas vājums gadu simteņus zudinājis latviešus, bet vienīgi ļaunie dzīves apstākļi un ārēji iemesli. Kur latvieši dabūja, tā sakot, atpūtu, iespēju svabadāki uzelpot, tur viņi nadzīgi steigušies pakal izglītībā citām tautām, un, ar kādu veiksmi un panākumiem, to jebkurš, kam acis un prāts, var redzēt, — nosvērt. Tātad mums aiz nesaprotamas un liekas kaunības nebūt nenākas griezt savas acis tik uz nākamību, mums arī jāskatās atpakaļ uz pagātņi un jāatvelk no viņas tas tumšais segs, kas vēl jo notal aplāj mūsu tautas sendzīvi. Tik te rodas jautājums, kas ir viņas sendzīve, cik plaši stiepjās viņas robežas, ko lai saprotam zem latviešu tautas vēstures?

Mūsu senči bijuši pēc savas darbības zemkopji, pēc politiskā stāvokļa — zemnieku kārtā, tāda sadzīves kārtā, kam agrākos laikos nebija nekādu politisku tiesību, līdzīga bērnam, kas stāv zem cita aizbildnības un uzraudzības, par ko cits domā, gādā un rūpējas, vai arī neko nedara, vai pat izlieto sava apgādājamā mantu, spēku un darbu sev par labu. Tas atkaras no tam, kādu sirdi un prātu, kādu sirdsapziņu šiem aizbildņiem Dieviņš piešķīris. Jau no paša mūsu senču, tas ir, zemnieku kārtas stāvokļa citu kārtu starpā tūliņ redzams, iekš kā jāpastāv mūsu vēsturei. Viņa, protams, nevar būt apraksts, kā latvieši kopuši zemi; viņai jābūt aprakstam, kāda bijusi zemnieku dzīve visu to laiku, kamēr muižnieki viņus valdīja. Šīs abas kārtas nav šķiramas, viņas pieder kopā, kā drēbes labā un ļaunā puse. Viens bez otra nav domājams; kur redzami

zemnieki kā zināmās kārtas locekļi, tur vajaga būt muižniekam šim otrās kārtas loceklim. Zemēs, kur kārtu un muižnieku nav, tur arī nav zemnieku, tur tie, kas zemi kopj, ir zemkopji. Ja rakstām latviešu vēsturi, mums īpaša vērība jāgriež uz muižniecības rīkošanas. Muižnieki lēma zemnieku, tas ir, mūsu tautas likteni, un pēdējai šis lēmums bija jāpilda. Ja nu ejam tālāku, redzam, ka muižnieku kārtas dzīve pilnīgi atkarājas kā no iekšējiem, tā ārējiem apstākļiem, ka muižniecības liktenis cieši saistīts ar visas zemes likteni, kas katrā maiņas brīdī tūlīt arī atsauca uz zemnieku dzīvi. Un tā nu esam nonākuši pie gala slēguma, ka mūsu tautas vēsture ir visas zemes, ir Baltijas vēsture un, pētiot un rakstot latviešu vēsturi, mums jāpēti un jāraksta Baltijas vēsture.

Ir mums dažas itin lielas, biezas un plašas Baltijas vēstures vācu valodā, bet viņām visām pielīp viena kaite: viņās trūkst tā, kas mums īsti vajadzīgs; viņās neatrodam zemnieku kārtas vēsturi tādā mērā, kādu lieta pelna. Ja nu arī vispārīgā pasaules vēsturē zemnieku kārtu visai maz nākas ievērot, tad totiesu aug viņas nozīme speciālās vēsturēs, un jo liela nozīme viņai piekrīt Baltijā, ja nu gan ne aktīvā, tad jo svarīgāka viņa pasīvā ziņā. Baltijas zemnieku kārtas svars pastāv tai greizā, svešā stāvoklī, kādu iekarotājiem vāciešiem iepatikās piepaturēt pret iedzimtiem latviešiem un igauņiem.

Redzam, ka arī citās zemēs iebrukuši svešnieki, uzvarējuši un kalpinājuši iedzimtos. Bet tur, p[ar] p[iemēru] Anglijā, uzvarētāji normāni un uzvarētie angļi-sakši sakūst vienā tautā, angļos; tāpat franki iekaro Galliju un pāriet romāņos. Visur redzam galu galā savstarpīgu draudzēšanos un vienošanos, tik Baltijā ne. Uzvarējuši un iekarojuši iedzimtās tautiņas, uzvarētāji neatrada par vajadzīgu tuvināt sev pirmējos, bet kalpināja un nospieda viņus viduslaiku zemnieku, proti, vergu kārtā, sev piesavinādami zemes īpašumu, paturēdami valdību, baznīcu, tirdzniecību, pat amatus, tas ir, visu, kas veicina cilvēces garīgo attīstību un laicīgo labklāšanos, ko dēvējam par progresu. Šīs dzīves gaitām un amatiem vajadzīgos ļaudis viņi ņēma no savas dzimtenes un nekopojās un nevienojās ar Baltijas ļaužu vairumu. Kamēr viduslaiku iestādes, feodālisms un katoļu baznīca vēl atradās pilnā spēkā, tamēr bīskaps un ordenis, zemes valdnieki, dabūja par naudu, kas sadzīta bija iedzimto sviedriem, diezgan spēku, kas palīdzēja viņiem uzturēt Baltijā ienesīgo kolonistu stāvokli. Bet te uznāca reformācija, satrieca Vācijā katoļu baznīcas iestādes, garīgos ordeņus un bīskapības, — pāršķēla Livonijas valsts nedabīgās, mākslīgās dzīvības dzīslas un izgaisināja politiskās iestādes, kuras uzturēt varēja tik no ārienes, jo iekšienē viņas neatrada pabalsta ļaužu vairumā.

Istās viduslaiku katoļu baznīcas iestādes, garīgais ordenis un laicīgās bīskapības, pavisam izputēja, un feodālās iestādes pārdzīvoja krīzi. Tā ka šīs feodālās būšanas nāca par labu tik

niecīgam iedzīvotāju mazumam un šis mazumiņš ne domāt nevarēja cerēt saviem paša spēkiem uzturēt un ildzināt savu pārsvaru pār iedzīmto vairumu, tad nu bija jālūko turēties joprojām svešiem spēkiem, ar palīgu no ārienes. Kurzeme un Vidzeme pieslējās Polijai, kur muižniecība baudīja lieliskas tiesības. Padodoties poļiem, muižnieki lūkoja sev izbrīvēt dažādas brīvstības un labumus un tā lika pamatu Baltijas privilēģiju politikai. 300 gadus laipoja baltieši, 300 gadus šī politika ziedējusi un kārtojusi Baltijas vēsturi. No kā baltieši varēja cerēt panākt vairāk labuma, kas solījās turēt un sargāt viņu privilēģijas, tam viņi piekrita. Tā viņi atkrita no poļiem un pieslējās zviedriem, un beidzot meklēja patvērumu pie uzvarētājiem krieviem. Bet ne koks, nedz pat akmeņi neiztura kremošo laika zobu: tik tas pastāv mūžīgi, kas ierakstīts un iegremdēts ļaužu prātā, kas izpelnījies ļaužu mīlestību, kas atnes labu vispārībai.

Latviešu tautas vēsturnieka uzdevums nu būtu ne vien atstāstīt, kas noticis šinīs 700 gados, kamēr vāci atnākuši Baltijā, ne vien izskaidrot, kā viss noticis, bet arī izpētīt iemeslus, kāpēc notikumi gājuši šo ceļu. Šis pēdējais jautājums mums tas svarīgākais; jo viņš saprotami izskaidrosies tik tad, ja būsīm smalki izdibinājuši iedzīmto stāvokli un likteni pa visu šo laiku. Bet nepietiek ar to vien, ka izzināsim, kādas katrā laikmetā bijušas iedzīmto likteņa pārvēršanās. Mēs nespriestu taisnu tiesu, ja lūkotos ar tagadējā cilvēka acīm uz pagājušiem laikiem; mūsu tagadējie uzskati nav pārnesami uz viduslaikiem; mēs nedrīkstam katoļu garīdzniekus, bruņiniekus, feodālos kungus mērīt ar tādu mēru, kādu pieliekam tagadējām sadzīves būšanām. Lai varētum saprast viduslaiku cilvēku, viņa ideālus un dzīves uzskatus, mums jānogremdējas to laiku garā, jāiepazīstas, kā ļaudis dzīvojuši citās zemēs, īpaši Vācijā, no kurienes nāca mūsu uzvarētāji un kungi. Tik salīdzinot ar Vāczemes kārtu apstākļiem un kopdzīvi, dabūsim patiesu ainu par Baltijas iedzīmto stāvokli zem ienācēju vāciešu varas.

Kas ir latviešu vēsture // Iz Baltijas vēstures. — 1. sēj. — 1.—7. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *E. Mucenieks*.

2. LATVIEŠU ATMODA KĀ KRIEVU «BALTIJAS JAUTĀJUMS»

JURIJS SAMARINS

Jurijs (Fjodorovičs) Samarins (1819—1876) ir viens no Maskavas slavofilisma līderiem, ievērojams politiskais un sabiedriskais darbinieks, vēsturnieks, publicists. Viņš cēlies no se-

nas muižnieku dzimtas, kura pieder pie Krievijas impērijas augstāko aristokrātu aprindām. Mācījies Maskavas Universitātes Filoloģijas nodaļā (1835—1838). Samarina pasauleskatījuma veidošanos jau no 30. gadu beigām spēcīgi ietekmē aktīvie kontakti ar gados vecākajiem Maskavas intelektuālās elites pārstāvjiem — ar brāļiem Kirejevskiem, A. Homjakovu, K. Aksakovu, kas veido t. s. slavofilu pulciņu. Maskavas slavofili cenšas noskaidrot krievu vēstures savdabību, krievu kultūras un sadzīves specifiku.

Slavofilisms rodas paralēli rietumnieciskumam — citam ietekmīgam strāvojumam, kura pārstāvji vērtē Krievijas attīstību no rietumeiropeskām pozīcijām. Abi strāvājumi ir reakcija uz Pētera I reformām, kuras izrauj patriarhālo Krieviju no gadsimtiem ilgā miega, bet atrauj to no īsteni krieviskajām tradīcijām un dzīvesveida un piešķir tās vēstures gaitai citu jēgu.

Sakarā ar Iekšlietu ministrijas uzdevumiem Samarins padziļināti pētī zemnieku jautājumu Vidzemē. 1846. gada vasarā viņš pilsētas pārvaldes un galvenā Baltijas centra saimniecības revīzijas komisijas sastāvā ierodas Rīgā. Te Samarins strādā ļoti daudz un cītīgi, iedziļinoties vietējos arhīvos, izdarot piezīmes par dažādiem jautājumiem, vācot materiālus «Rīgas vēstures» rakstīšanai.

Baltijā gūtās pieredzes ietekmē izveidojas viņa galīgā politiskā pārliecība: Samarins visus turpmākos gadus vēršas pret konstitucionālismu, svēti ticot sociālajai monarhijai, kas kalpo tautas masām. Ierašanās Rīgā nostiprina Samarina interesi par zemnieku jautājumu, kuru viņš pētī ne tikai kā publicists, bet arī kā 1861. g. zemnieku brīvvaldības sagatavošanas līdzdalībnieks Krievijā un 1863. g. — Polijā.

Atzīmēsim, ka daudzi viņa politiskie spriedumi apsteidz reālos notikumus un kļūst par sava veida pravietojumu (vismaz tā tas ir ar Baltijas jautājumu). Rīgā Samarins pats ar savām acīm pārliecinās, cik ļoti Baltijas guberņas atšķiras no visas pārējās Krievijas impērijas dzīves — tajās dominē vietējā likumdošana, vācu valoda, vācu kultūra, lai gan jau 1721. g. šis novads pievienots Krievijai. Savas domas par Krievijas Baltijas malieni viņš pauž ne tikai privātajā sarakstē, bet arī «Rīgas vēsturē», pamfletā «Rīgas vēstules».

Rīgā pavadītajos gados zināmā mērā kļuvis par ģermanofobu, Samarins asi kritizē vācu bruņinieku un tirgoņu pēctečus, kas XVII—XVIII gs. mijā ne vien atrāvuši no Krievijas plašas teritorijas, bet arī ar varu pievērsuši vietējos iedzīvotājus katoļticībam, liedzot viņiem obščinas dzīves pamatus.

Samarins atkal atgriežas pie Baltijas problēmām 60. gadu sākumā pēc iepazīšanās ar baronesi E. Radenu, kas dzimusi Baltijā. Ilgie sarakstes un tikšanās gadi nespēj mainīt viņa uzskatus par Baltijas guberņām. Radena kritizē Samarinu,

aizstāv vācu bruņniecības cieņu un godu, taču vienlaikus ļoti pozitīvi vērtē viņa prātu un talantu. Abu sarakste, sākdamaš drīz pēc iepazīšanās un ilgdama līdz Samarina nāvei, sagatavo grāmatas «Krievijas malienes: krievu zemes pie Baltijas jūras» sarakstīšanu.

«Krievijas malienes» tiek iecerēta kā publikāciju virkne par visām Krievijas malienēm. Pirmā sērija tiek veltīta krievu zemēm pie Baltijas jūras, otro sēriju ir paredzēts veltīt ziemeļrietumu novadam, bet trešo — Polijai un dienvidrietumu novadam. Šis plāns netiek īstenots līdz galam sakarā ar autora nāvi.

Politisku apsvērumu dēļ Samarins nevar Krievijā publicēt «Krievijas malieņu» I sēriju un izdara to 1868. g. Prāgā, bet 1871.—1876. g. Berlīnē. «Baltijas sērijā» viņš lielu uzmanību veltī latviešu zemnieku pāriešanai no luterisma pareizticībā 1841.—1845. g.; otrajā laidienā iespiež «Pareizticīgā latvieša Indriķa Straumita piezīmes». Samarins apraksta Krievijas valdības nesaskaņas ar evaņģēlisko savienību, kuras pārstāvji aizstāv luterismu Baltijas guberņās. No sešiem iecerētajiem laidieniem par Baltijas guberņām Samarins savas dzīves laikā paspēj publicēt tikai piecus. Sesto laidienu, veltītu «Zemnieka jautājumam Vidzemē», kurā ir vērtīgi arhīvu dati, zemnieku likumdošanas vēsture Vidzemes guberņā (sākot ar XVII gs. un beidzot ar likumu par Vidzemes zemnieku atbrīvošanu 1819. g.), B. Nolde raksturo kā patiešām nopietnu un dziļu pētījumu, protams, ja atmet visas Samarina Baltijas sērijas tendenciozitāti.

IZTEIKUMI

Viņš asi kritizēja vācbaltu muižniecības un pilsētas pārvaldes patvaļu pret latviešiem un igauņiem un analizēja zemnieku likumdošanu no XVII gs. līdz dzimtbūšanas atcelšanai 1819. g. grāmatā *Krestjanskij vopros v Liĥlandii* (Zemnieku jautājums Vidzemē).

Latvju enciklopēdija. — 4. sēj.

Samarins bija viens no visoriģinālākajiem un ievērojamākajiem gudrajiem krievu cilvēkiem: viņam līdzīga es vēlāk nekad vairs neesmu satīcis.

Kņaza V. Meščerska atmiņas no B. Noldes grāmatas

DARBI

Окраины России. Русское балтийское поморие: 1—2 вып. — Прага, 1868.

Окраины России. Русское балтийское поморие: 3—6 вып. — Берлин, 1871—1876.

Ответ Г. Г. фон Бокку и Г. Ширену по поводу «Окраин России». — Берлин, 1870.

Заклучение к историческому обозрению уничтожения крепостного права в Лифляндии // Самарин Ю. Ф. Сочинения. — М.: Изд-во Д. Самарина, 1878. — Т. 2.

Письма из Риги. История Риги. Записки по остзейскому вопросу. — Самарин Ю. Ф. Сочинения. — М.: Изд-во Д. Самарина, 1889. — Т. 7.

Самарин Ю., Раден Е. Переписка. — М.: Изд-во Д. Самарина, 1893. — На фр. яз.

LITERATŪRA

Кавелин Д. К. Московские славянофилы сороковых годов // Кавелин К. Д. Наш умственный строй. — М.: Правда, 1989.

Нольде Б. Э. Юрий Самарин и его время. — Париж, 1926.

Цимбаев Н. И. Славянофильство. — М.: Изд-во Моск. ун., 1986.

Цаматулин А. Н. Борьба течений в русской историографии. — Л.: Наука, 1977.

В память Юрия Федоровича Самарина. — М.: Унив. тип., 1876.

Samarins Jurijs // Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1939. — 19. sēj. — 37481.—37483. sl.

Samarins J. Raksti par Baltiju / Tulk. A. Būmanis. — Petrogradā, 1915.

Samarins Jurijs // Latvju enciklopēdija: 1962—1982 (1989) / Galv. red. E. Andersons. — Rockville: Amerikas latv. apv-bas Latv. inst., 1990. — 4. sēj. — 213. lpp.

Samarins Jurijs // Enciklopēdija «Rīga». — R., 1988. — 630. lpp.

Libermanis G. Jaunlatvieši. — R., 1957.

KRIEVIJAS MALIENES

KRIEVU ZEMES PIE BALTIJAS JŪRAS

[..] Trīs reizes īgauņi un latvieši mums devušies rokās; bet mēs nesapratām ne viņu vajadzības, ne savu aicinājumu; mēs galīgi neko nesapratām, palaidām garām divas izdevības un tagad, šķiet, grasāmies palaist garām trešo.

Pirmoreiz tiekšanās pēc Krievijas izpaudās četrdesmito gadu reliģiskajā kustībā. Sākumā mēs to uztvērām kā dumpi un sludinātāju vietā sūtījām uz Vidzemi kareivjus ar rīkstēm; pēc tam, atļaujot pāriešanu mūsu ticībā, mēs nepārstājām to visvisādi kavēt; visbeidzot, apturējuši kustību, mēs nostādījām pārgājušos bezizejas stāvokli un atmetām tiem ar roku. Šis mazais bariņš, kas bija nošķīries no vietējās luterāņu sabiedrības un

tās noliegts, no mūsu puses nesastapa ne līdzjūtību, ne rūpju pilnu gādību. Nesoditi aplaupīts un uz katra soļa apvainots, bez jēl kā, kas varētu stiprināt un apskaidrot tā ticību, šis bariņš nenovēršami atpalika no saviem protestantu ticības ciltsbrāļiem un krita izmisumā. Mēs to it kā nenojautām, un tikai tad, kad tautas ilgās pacietības pārpildītais kauss sāka svērties pretējā virzienā un kad līdz mūsu ausīm nonāca aizrobežu ģermānisma aplausi uzvaru pār pareizticību svinošajam luterismam mūsu Baltijas malienē, — tikai tad mēs sākām atskārst, ka kaut ko neesam izdarījuši, ka kaut ko būtisku palaiduši garām. Visbeidzot, noģiduši, ka pareizticībai grūti pastāvēt bez pareiza dievkalpojuma, mēs steidzīgi ķērāmies pie baznīcu celšanas, sākām interesēties par turienes garīdzniecības sagatavotības pakāpi un par viņu saimnieciskajām vajadzībām, sākām vākt svētbilžu un baznīcas piederumu ziedojumus. Bet laiks bija zaudēts. To rūgtais liktenis, kuri pievērsās krievu ticībai, un daudzu vēlākā nožēla jau paspēja atstāt tādu dziļu iespaidu tautas masā, kurš diez vai tik drīz izkaisīs.

Otrreiz tieksmi apvienoties ar Krieviju izraisīja tagadējās valsts pirmā perioda lielie likumdošanas pasākumi.¹ No tālienes sekojot pie mums notiekošajām pārmaiņām, igauņi un latvieši sāka par sevi atgādināt ar daudziem iesniegtiem rakstiem un lūgumiem. Viņi nelūdza kaut ko jaunu vai kādas privilēģijas, bet to, kas jau bija dots visai Krievijai: piešķirtā zemes gabala neaizskaramību, nodevu un izpirkuma naudas likumīgas normas, atklātu zvērīnāto tiesu un visaptverošas zemstu iestādes. Bet arī šie mēs nevarējām tikt vaļā no savām aizdomām un bez aizspriedumiem skatīties uz šo dabisko tieksmi pēc mums. Tā vietā, lai uzklausītu lūdzējus un iedziļinātos, mēs nodarbojāmies ar deputātu atsaukšanu un barvežu ķeršanu; pirmos, ko mums uzrādīja muižniecība, mēs izsūtījām. Pēc tam mums šķita, ka mēs kaut ko esam noklusinājuši un kādu uzvarējuši. Par zemstu iestāžu piemērošanu Baltijas novadam neviens negribēja domāt; tiesu reforma tika nodota vietējo juristu rokās, citiem vārdiem: dzīva apglabāta, bet zemnieku reformas pabeigšanai mēs nedomājot parakstījām lēmumu projektus, ko mums atsūtīja no Rīgas un Rēveles, un tādējādi ar vienu roku vienlaikus izpostījām tai zemē [Baltijā] to pašu, ko ieviesām pārējā Krievijā. Tika atkārtota 1819. gada kapitālā kļūda; zemnieku personiskās tiesības uz zemi kļuva atkarīgas no muižnieku labās gribas; muižniecībai tika dotas iespējas no visas lauku iedzīvotāju masas izdalīt pazemīgos zemniekus un sakoncentrēt zemnieku zemi lielos gabalos dažū izredzēto rokās. [..]

[..] Kamēr mēs tādējādi palaidām gar ausīm vēsturiskos aicinājumus, Baltijas vācu sabiedrība pārvarēja savu krīzi. Pa-

¹ Te domāta zemniecības brīvlaišanas reforma, ko 1861. g. realizēja Aleksandra II valdība.

jukušās rindas sakļāvās nacionālā opozīcijā zem kopīga tā saucamā provinciālās konstitūcijas — *die Landesverfassung* — karo. [..]

[..] Tauta vērsās uz mūsu pusi trešo reizi un lika saprast, ka tā tomēr saskata savu nākamību Krievijā, nevis Vācijā, un tāpēc gribētu mācīties krieviski. Lūk, kāds tagad ir stāvoklis mūsu Baltijas malienē. Spēkošanās starp rusicismu un ģermānismu par pārsvaru iedzīvotāju masās iegājusi trešajā, iespējams, pēdējā fāzē un tagad norisinās lauku skolas sienās. Vai tauta ies uz vācu vai krievu skolu? Vai par atslēgu tālākai izglītībai kalpos vācu vai krievu valoda? Pirmajā gadījumā tā mazpamazītēm masveidīgi pavērsīsies ar seju pret Vāciju, līdzās tās valodai apgūs sabiedriskos un politiskos ideālus, tās nacionālās simpātijas un antipātijas, un tad mēs būtībā zaudēsim savu Baltijas malieni, lai cik ilgi tā skaitītos Krievijas sastāvā. [..]

[..] Otrajā gadījumā Pētera I ieguvums saglabāsies mūsējais un mūžīgiem laikiem, nevis pateicoties Neišātes traktātam, bet organiski saaugot turienes tautai ar Krieviju. Tad pats no sevis notrulināsies pret mums pavērtais Baltijas ģermānisma asmens. Tas kļūs nekaitīgs. Tas ātri iznīks bez saknēm, kas to atjaunotu ar svaigām zemes sulām, un tā nesējiem nekas cits neatliks, kā brīvprātīgi lemt sevi politiskajam dilonim vai arī bez ierunām dalīties nevis vienas valdošās dinastijas liktenī¹, bet pievienoties visai krievu zemei.

Tulkojums no krievu valodas.

Окраины России. — 4 вып. — С. 287—291.

VĒSTULES NO RIGAS

Pirmā vēstule

[..] Zemes pie Baltijas jūras, kur tagad ir Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas, XII gadsimtā tiecās uz krievu kņazistēm kaimiņos. Polockas kņazs Vladimirs pārvaldīja Kurzemi, Jaroslavs saņēma nodevas no Tērbatas apgabala, bet Igaunijas austrumu daļa ietilpa Novgorodas zemes sastāvā. Vācu hronisti to atzīst vienbalsīgi; mēs atrodam arī viņu liecības par pareizticības miermīlīgu izplatīšanos turienes ciltīs. [..]

[..] Šķiet, Krievijai bija lemts vest aiz sevis Baltijas novadu uz laicīgo un garīgo apgaismību, bet vācu tirgoņu, sludinātāju un krustnešu pēkšņs iebrukums uz ilgiem laikiem izjauca iesāktās attīstības dabisko gaitu. Vācieši atņēma Baltijas

¹ Te domātas Romanovu dinastijas vācu asinis.

novadu krieviem, katolicisms to atņēma pareizticībai, bet tas notika bez cīņas. Kurš ir redzējis tagadējos latviešus un igauņus, tas varētu šaubīties, vai stāsts par ilgu un izmisuma pilnu pretošanos minētajiem ir patiess, ja vien par to vienbalsīgi neliecinātu visi hronisti.

[.] Pilnīgi bezkaislīgi skatoties uz XVIII gadsimta notikumiem, jāsecina, ka Baltijas novada pievienošana Krievijai bija nevis veiksmīga kara nejaušs rezultāts, nevis viltības vai varmācības izraisīts, bet vēsturiski nepieciešams notikums, ko sagatavojis abu zemju iepriekšējais liktenis un to ģeogrāfiskais stāvoklis. Nespēdams [.] noformēties patstāvīgas valsts veidā, Baltijas novads nenovēršami pieslējās vienai no trim lielvalstīm, kas kopš XVI gadsimta cīkstējās par pārsvaru Eiropas ziemeļaustrumos. No tām divas, Polija un Zviedrija, bez panākumiem centās to noturēt savā varā; dabiski, ka pēc tam kārtā pienāca Krievijai. [.]

Viņa varēja pieteikt pirmtiesības uz [Baltijas novadu]; viņa bija tā bagātības avots, jo tas saņēma no viņas tirdzniecības priekšmetus un tādējādi šai ziņā vienmēr bija no viņas atkarīgs; beigu beigās, piejūras zemes, kur bija izvietojusies Baltijas apgabali, veidoja Krievijas dabisko robežu, kura no Ivana Bargā laikiem lēnām, bet arvien virzījies uz to pusi, kamēr sasniegusi šo novadu: jo krievu politikas centieni šai gadījumā bija vēstures likuma izpausme un it kā dzīva organisma augšana. Turklāt nedrīkst aizmirst arī to, ka vācu kolonija, kas bija Baltijas jūras krastos, apzināti aizsedza mums Eiropu un visiem spēkiem mums traucēja pārņemt rietumu apgaismības augļus, aizkavējot kopš XVI gs. Maskavas caru sūtītos zinātniekus, māksliniekus un meistarus un ierobežojot krieviem izbraukšanu uz ārzemēm. Šķiet, mēs varējām prasīt likvidēt šo šķērslī.

Bet, ja Krievijai bija vēsturiskas un pat dabiskas tiesības uz Baltijas novadu, tad tas uzlika tai arī pienākumus, kādu pret [Baltiju] nebija ne Polijai, ne Zviedrijai. Krievijai bija jāņem, un tā varēja to ņemt ne vien savā pakļautībā, bet savā sastāvā, atzīstot to nevis par gadījuma rakstura ieguvumu, bet par savu daļu, kas uz laiku atrāvusies un tagad atkalapvienojusies uz mūžīgiem laikiem. Pētera personā [Krievija] tā arī rīkojās. Vai nu viņš saprata Baltijas novada iegūšanas vēsturiskos priekšnoteikumus, vai arī, iespējams, prieks, kas viņu pārņēma, ieraugot jūru, pār kuru viņš valda, noskaņoja viņu augstsirdīgi¹; lai kā arī būtu, viņš brīvprātīgi upurēja iekarotāja tiesības, nedomājot parakstīja visus izvirzītos noteikumus, nekaulējoties nopirka to, ko būtu vienkārši varējis paņemt un paturēt. Tādējādi pirmais krievu pārvaldes akts nostādīja baltie-

¹ Samarīns te uzsver, ka ar 1721. gada Nīstades miera līgumu bija noteiktas vācu bruņniecības īpašas tiesības (proti, valoda, vietēja tiesiskā kārtība u. c. palika neskartas).

šus pilnīgi pretējā stāvoklī tam, kādā tos turēja Polija un Zviedrija. Pēteris I nesteidzās mākslīgi iepludināt krievus vietējos slāņos, bet viņš atvēra Krieviju Baltijas novada iedzīvotājiem un aicināja tos piedalīties politiskajā un sabiedriskajā dzīvē. Viņi iekļāvās impērijas sastāvā nevis kā svešinieki un pakļautie, bet ar visām valdošās cilts tiesībām, nonākdami tādas zemes aizbildniecībā, par kuru viņi nav cietuši un upurējuši. [..]

Sestā vēstule

[..] Jūs pareizi gaidāt no manis, ka beidzot pieminēšu to notikumu, kas pēdējā laikā izraisījis tik pretējas runas, karstus strīdus un pat ķiviņus ne vien šeit, bet pat Maskavā un Pēterburgā, un tas ir: zemnieku pāriešanu pareizticībā. Es pats gribētu to izskatīt visos sīkumos un neatstāt bez atbildes nevienu no klīstošajām baumām, bet man nav tam ne laika, ne materiālu. [..] Sākšu ar šī jautājuma īsu izklāstu.

1841. gadā zemnieku pūļi sāka nākt pie Rīgas vissvētā bīskapa Jirinarha ar lūgumiem pievienot pareizticībai, cerot tādējādi iegūt tiesības uz zemes iedalīšanu kādā «siltā zemes stūrītī», kā viņi paši izteicās, vai vismaz cerot uz klausu samazināšanu. Bija neražas gads, zemnieki cieta trūkumu, bet saskaņā ar ģenerālgubernatora barona Pālena liecību baumas par zemes iedalīšanu izplatījās Vidzemē no Vitebskas. [..] Saskaņā ar barona Pālena lūgumu Jirinarham bija aizliegts pieņemt zemnieku lūgumrakstus, un tika celts kājās karaspēks. Sākās karatiesa pār nepakļāvīgajiem zemniekiem, un uz vietas tika izpildīti spriedumi. Tai pašā laikā guberņas valdē tika sapulcināti zemnieki un beztermiņa brīvlaistie no dažādām muižām un viņiem paziņoja, ka «valdnieks nepavisam negrib pārvietot zemniekus vai dot viņiem zemi, atņemot to muižniekiem; ka šīs baumas izplatījuši ļaunprātīgi cilvēki, kuri jāaiztur; ka, ja kāds no zemniekiem domā pievienoties pareizticībai ar patiesu pārliecību, bet ne labāku zemes lietu dēļ, tad valdnieks nevar un negrib viņiem to liegt, bet lai viņi, zemnieki, pēc pāriešanas pareizticībā necer uz izdevīgākām zemes lietām, uz pārvietošanos, uz zemes piešķiršanu īpašumā». Vismaz vārds atteikusies no nepamatotām cerībām, zemnieki tomēr turpināja ierasties no dažādām vietām ar lūgumiem uzņemt tos pareizticīgajā baznīcā. Rīgas cienģtēvam, kas parasti viņus pieņēma, kā es pats no viņa dzirdēju, tai laikā piedāvāja ievērojamu naudas summu, lai viņš atteiktos no jēlkādas daļības šai lietā, pēc tam viņam sāka sūtīt neparakstītas draudu vēstules, bet ne viens, ne otrs līdzeklis neiedarbojās. Drīz pēc tam, pēc otrreizēja barona Pālena ziņojuma, 1841. gada 12. oktobrī vissvētais Jirinarhs naktī tika izvests no Rīgas..., bet pareizticīgie garīdznieki, kas atradās Rīgā, tika pārvesti uz citām vietām. [..] Par šiem notikumiem sprieda dažādi; daži skaļi apsūdzēja mūsu garīdznie-

cību; citi, nenoliedzot, ka tā rikojušies neuzmanīgi, galveno cēloni saskatīja neražas gadā, zemnieku nabadzībā un ieceļotāju kaitinošā muižnieku ricībā. [..] 1845. gadā daži cilvēki no Rīgas hernhūtiešu kopienas atkal iesniedza lūgumus par viņu uzņemšanu pareizticībā, bet jau bez kādiem blakus tīkojumiem, vienīgi lūdzot, lai baznīcas rituāls notiktu latviešu valodā. Baumas par to satrauca visu vācu sabiedrību un deva iemeslu skatīties žēlabām un pat protestiem. Kad vairāk nebija iemesla noraidīt zemnieku lūgumus par pāriešanu pareizticībā kā saistītus ar tīkojumiem mainīt saimnieciskās attiecības, muižnieki un protestantiskā garīdzniecība sāka izvirzīt vairāk vai mazāk skaidri izteiktu prasību, lai pāreja uz valdošo baznīcu tiktu kategoriski aizliegta, bet valdnieks atļāva lūdzēju vēlēšanos izpildīt, un Rīgā sākās pareizticīgo dievkalpojumi latviešu valodā.

[..] Valdība ne vien nekūdiņa uz pāriešanu, bet pat visiem iespējamiem līdzekļiem to apgrūtināja. Tā it kā neticēja, ka tā ir taisnīga lieta, it kā kaunējās no tās, un tāpēc, sperot soli uz priekšu, tūdaļ atkāpās divus atpakaļ.

[..] Jebkurā baznīcā dzīvās saiknes trūkums starp garīdzniecību un tautu būtu liels ļaunums, bet protestantu [baznīcā], kur viss balstās uz sprediķi un uz sprediķotāja personisko ietekmi, kur nav ne rituālu, ne tēlu, ne leģendu, tas ir vēl nozīmīgāks, jo bez šīs saiknes vispār nav iespējama tautas reliģiskā audzināšana.

Ja visu to saprotam, tad nonākam pie secinājuma, ka ne katoļisms, ne protestantisms nav ieaudies tautas dzīvē; ka reliģiskā vajadzība, kas latviešiem iedzimta tāpat kā jebkurai citai tautai, nerada apmierinājumu, un, ka būdami bez ticības, viņi meklēja un lūdza to. Ar to var izskaidrot gan hernhūtiešu straujos panākumus, gan tieksmi pēc pareizticības... Tajā tiecās saskatīt pāreju no vienas ticības otrā, lai gan būtībā tā nebija pāreja, bet prasība pēc kaut jēl kādas ticības. [..]

[..] Trūkstot reliģiskās vajadzības skaidrai un loģiskai sapratnei tautā, izdarīja secinājumu par šīs vajadzības nepatiesumu vai tās pilnīgu trūkumu. Acīmredzot tās bija sausā protestantiskā racionālisma sekas, kas līdz tādai pakāpei ierobežo prātus, ka padara tos nespējīgus saprast jēl kādu tautiskās dzīves izpausmi.

[..] Kristietība Baltijas novadā pirmoreiz izplatījās pareizticības formā; tas ir neapšaubāmi pierādīts. Un bez tam ir fragmentāras liecības, no kurām redzams, ka vēlāk tā netika pilnībā iznīdēta. Ordeņa valdīšanas laikā Rīgā bija Pleskavas bīskapam pakļauta pareizticīgā baznīca; 16. gs. to ēku skaitā, kas pilsētā paredzētas nojaukšanai, tiek minēts krievu klosteris. Viena no prasībām, ko Ivans Bargais izvirzīja pirms Livonijas kara sākuma, attiecās uz pareizticīgo baznīcu atjaunošanu Rīgā, Rēvelē un Tērbatā. Un tā es palieku tai pārliecībā, ka būtībā savā pamatā tautas tiekšanās bija reliģioza, brīva un bez

aprēķina. Līdztekus es nebūt nedomāju noliegt, ka bija cerības uz kādām labām dzīves pārmaiņām, bet es esmu pārliecināts, ka šo cerību radīja nevis ļaunprātīgi izplatītas baumas, bet tā radās pati par sevi kā citas, ne mazāk patiesas un dabiskas vajadzības izpausme. [...] Viegli ar asu līniju atdalīt reliģisko no pasaulīgā, garīgo dzīvi no materiālās; tas iespējams tur, kur materiālās dzīves apstākļi pārpārēm apmierinoši, kur var par to aizmirst, atstāt to malā un brīvi pārcelties citā pasaulē. Bet vai gan tāds ir šejienes zemnieka stāvoklis? Ar visām savām vajadzībām un iecerēm viņš piekalts pie zemes, nolemts ikbriža materiālam darbam, ar ko tik tikko pietiek paēšanai, pie visa tā no viņa prasa loģisku refleksu, izsmalcinātu apziņu, laicīgo vajadzību atdalīšanu no garīgajām.

Es nepavisam negribu sacīt, ka garīgā pasaule dienestniekiem būtu nepieejama, dievs pasarg' mani no tādas tautas noplašanās, bet es runāju vispārīgi, ka viņu garīgā pasaule, saplūzdama ar materiālo, izgaismo to. Vai gan tā nav šai gadījumā?

Tulkojums no krievu valodas.

Письма из Риги. — Т. 7. — С. 4, 5, 17—19, 134—138, 141, 146, 148, 149, 153—155.

No krievu val. tulkojusi *E. Gātere*.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi *S. Kovaļčuka*.

JEVGRAFS ČEŠIHINS

Jevgrafs Češihins (1824—1888) ir vēsturnieks, publicists un sabiedriskais darbinieks.

Viņš dzimis Orenburgā karavīra ģimenē. Vispirms mācās Daugavpils ģimnāzijā, bet pēc tās — Maskavas universitātes matemātikas fakultātē (1843—1847). No tā laika aizraujas ar slavofilismu. Gatavojas pedagoga karjerai, bet, paklausot vecāku vēlmēm, iestājas karadienestā kā grāmatvedis Polijā izvietotā pulkā. No 1862. g. līdz 1888. gadam dzīvo Rīgā, te arī miris.

Češihina ierašanās Rīgā sakrīt ar krievu kopienas dibināšanās sākumu Rīgā. Dažādu ekonomisku, kultūras un sabiedrisku apvienību veidošanos krievu iedzīvotāju vidū sekmē cariskās valdības politika, — šī valdība pakāpeniski īsteno rusifikācijas ideju, dibinot pareizticīgo draudzes, konsekventi ierobežojot vācu muižniecībai dotās tiesības. Tikai sešdesmitajos gados vien Rīgā tika nodibinātas tirgoņu un muižu pārvaldnieku palīdzības biedrības, krievu klubs, vīriešu un sieviešu dziedāšanas biedrības «Bajāns» un «Lado», krievu banka,

krievu-latviešu tipogrāfija, krievu sabiedriskā bibliotēka, akciju sabiedrība «Ulej», vīriešu un sieviešu ģimnāzijas. 1873. gadā ar J. Češihina līdzdalību Rīgā sāk darboties Krievu literārais pulciņš.

Češihins īpaši spilgti sevi izteic kā pirmās krievu avīzes — «*Rižskij vestņik*» — pirmais redaktors. Šī avīze iznāk 1869. g. un ne vien pauž Rīgas krievu iedzīvotāju intereses, bet arī aizstāv cariskās valdības skaļo lozungu: «Viens Dievs, viens valdnieks, viena Tēvzeme, viena valoda».¹ Tomēr oficiālās aprindas neatbalsta Češihina avīzi, un gadiem ilgi tā iznāk ar grūtībām un zaudējumiem, balstoties uz Maskavas un Pēterburgas slavofilisma ideju piekritēju privātiem ziedojumiem. Krievu kopienas atdzimšana sakrīt arī ar latviešu tautas nacionālās atmodas pirmo vilni, ar tādu vispārzināmu personību darbības sākumu kā K. Valdemārs, K. Barons, K. Biezbārdis u. c. Češihins savā avīzē «*Rižskij vestņik*» īpašu uzmanību pievērš Latviešu biedrības darbībai un avīzei «Baltijas Vēstnesis».

80. gadu sākumā J. Češihins atstāj avīzes redaktora amatu un pilnībā nododas vēstures pētījumiem, tos pirmām kārtām balstot uz slavofilo doktrīnu. Češihina kā pētnieka personības veidošanos jūtami ietekmē J. Samarins, ar kuru viņš sarakstās.

J. Češihina vēsturiskais darbs ir «Livonijas vēsture», ko viņš iecer kā daudzsējumu pētījumu, bet pāragrā nāve neļauj realizēt šo ieceri. «Livonijas vēstures» pamatā ir tēze, ka Livonija ir sena krievu caru dzimtmuiža, tāpēc fakts materiāls tiek izklāstīts, negatīvi vērtējot vācu bruņniecību un garīdzniecību, kā arī pamatojot krievu ipašumtiesības Baltijā.

Češihina neapšaubāms nopelns vēstures pētišanā ir tas, ka viņš savāc un sniedz lasītājiem unikālus arhīvu materiālus, pārtulkojot no vācu valodas daudzus vēsturiskus darbus, ko izdod ar nosaukumu «Materiālu un rakstu krājums Baltijas novada vēsturē».

Vēlams, lai lasītājs būtu izglītots vēsturē un prastu novērtēt Češihina interpretāciju.

Slavofilu centieni skaidrot vēsturi sakrīt ar Krievijas impērijas pasūtījumu — pamatot visu Krievijas guberņu bezierunu piederību Krievijai. No otras puses ir vācu ekonomiskā vara. Vienīgi latviešiem aizmirsa pavaicāt... Līdz jaunlatvieši paši ierunājās un cēla godā vārdu «Latvija» un «latvietis».

¹ Saskaņā ar avīzes «*Rižskij vestņik*» datiem (1871) Baltijas guberņās — Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā — XIX gs. 60. gadu beigās dzīvoja ap 200 tūkst. vāciešu, 1 milj. latviešu, 800 tūkst. igauņu, 60 tūkst. krievu. Rīgā dzīvoja 102 tūkst. cilvēku, no kuriem 26 tūkst. bija krievi.

IZTEIKUMI

Avīzes «*Rižskij vestnik*» redaktors netaisnīgi Češihins sevišķi daudz paveicis Baltijas novada vēstures izpētīšanā, viņš padarījis krievu zinātniekiem pieejamas Baltijas hronikas un šī novada vēstures avotus un devis pareizu ievirzi šīs vēstures pētīšanai, atklādams vietējo vācu vēsturnieku secinājumu nepamatību un melīgumu.

J. Rainis

DARBI

Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края: В 4 т. — Рига, 1877—1883.

Краткая история Прибалтийского края. — Рига, 1884.

История Ливонии с древнейших времен: В 3 т. — Рига, 1884—1887.

LITERATURA

Витвицкий Л. Памяти Е. В. Чешихина // *Рижский вестник*. — 1893. — № 291.

Ветринский Ч. Е. В. Чешихин // *Русская старина*. — С.-Петербург, 1899. — Т. 1—2.

Памяти Е. В. Чешихина: К двадцатипятилетию со дня его кончины / Под ред. Всев. Е. Чешихина. — Рига, 1913.

Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1928—1929. — 3. sēj.

LIVONIJAS VĒSTURE NO VIŠENĀKAJIEM LAIKIEM

Ievada vietā

[.] Livonija attīstījās nepavisam ne tādos apstākļos, kādos visa mūsu tēvzeme; un tieši vietējie apstākļi izraisījuši šīs zemes iedzīvotāju mūslaiku centienus uzlabot savu sadzīvi. Noskaidrot šos apstākļus, citiem vārdiem sakot, sniegt pamatīgu un iespējami pilnīgāku Livonijas vēsturi krieviski (krievu valodā šāda vēsture vēl nav publicēta) un tādējādi krietni palīdzēt visiem krievu novadniekiem un to skaitā Livonijas krievu novadniekiem — tāds bija šīs grāmatas sastādītāja galvenais mērķis. Uzdevums nav mazs un viegls, un sastādītājs nav tik pašpārliecināts, lai apgalvotu, ka spēj to izpildīt visā tā plašumā un daudzveidībā. Viņš to neapsola un nevar apsolīt kaut vai tāpēc, ka Livonijas vēsture nepavisam nav labi apstrādāts lauks. Pētnieki labi izstrādājuši Livonijas vēsturi vienīgi attiecībā uz šīs zemes patstāvīgas pastāvēšanas laiku; poļu un zviedru laiku vēsture vēl nav pietiekami izpētīta, bet no 1710. gada — vēl mazāk. [.]

[.] Livonija nav nekas cits kā krievu valsts apgabala turpinājums līdz Baltijas jūrai; tā ir tikai šī apgabala daļiņa, kas nav atdalīta ne ar kādām dabiskām robežām. Neapšaubāmi, ka notikumu attīstība šai zemē ir bijusi un neizbēgami ir atkarīga no tās dabas apstākļiem. Savstarpēji ne ar ko neatdalītu zemju dabas apstākļu līdzība izraisa šo zemju iedzīvotāju līdzīgu dzīvesveidu, un šādas zemes agri vai vēlu, tā vai citādi vienmēr saplūst vienā kopīgā valstiskā apgabalā, lai cik daudzas un dažādas ciltis to sākotnēji apdzīvotu. Tā ir bijis visur, tā notika arī Livonijā. Tās iedzīvotāji, kaut arī to valoda un izcelšanās atšķīrās no slāvu ciltīm, kuras apdzīvoja tagadējās Krievijas apgabalus, nevarēja izvairīties no sakariem ar šīm ciltīm, jo ne ievērojami kalni, ne īpaši ūdeņi tās savstarpēji neatdalīja, bet saskaroties nevarēja nepakļauties to ietekmei, jo slāvu ciltis bija gan stiprākas, gan apdāvinātākas par ciltīm, kuras tālajā senatnē dzīvoja Baltijas jūras krastos un ap Daugavas grīvu. Mūsu tēvzemes īstenā vēsture, kas sākas no X gs., jau sastop lībiešu un latviešu ciltis, neteiksim — polockiešu pakļautībā, bet stiprā to ietekmē; savukārt igauņus [*залеўнцкая чудь*]¹ — enerģisko, uzņēmīgo un varonīgo novgorodiešu ietekmē, tiesa, vājā ietekmē. Krievu pilsētīņas un ciemi sāk parādīties Livonijā jau no Jaroslava Vladimiroviča laikiem, un līdz ar to pie pagāniskajām Livonijas tautiņām ienāk pareizticība, kas, starp citu, nevienam netika uzspiesta ar varu. Jau no tā laika sāk risināties tas, ko nosaka Livonijas dabas apstākļi, t. i., tās saplūšana ar krievu valstisko apgabalu; bet uz vairākiem gadsimtiem šo notikumu dabisko gaitu aizkavēja notikumi, kurus arīdzan izraisīja Baltijas jūrai pieguļošo igauņu un latviešu novadu dabas apstākļi. Pa lībiešu un latviešu zemēm stiepās otrais ūdensceļš uz Bizantiju. Tāpat kā grieķu lielo ūdensceļu, to kopš senatnes pazina skandināvu jūrasbraucēji, kas devās uz Kijevu un Bizantiju; un pa Daugavu uz leju polockieši devās Baltijas jūrā un tirgojās Gotlandē gluži tāpat kā novgorodieši pa Volhovu un Ņevu devās uz Somu jūras līci, un viņu tirgoņi apmeklēja gan Zviedriju, gan Dāniju, gan Gotlandi. Tirgojās izdevīgi un izveicīgi, un no 12. gs. vidus Gotlande bija visas ziemeļu valstu tirdzniecības centrālais punkts. Izdevīgā tirgošanās pievilināja Gotlandei daudz tirgoņu no visām Eiropas zemēm. Šī sala ar savu galveno pilsētu Visbiju laika gaitā kļuva par krievu un eiropiešu tirdzniecības galveno starpnieku, turklāt gotlandieši guva tik lielu peļņu, ka Brēmenes tirgoņiem radās doma pašiem nodibināt tirdznieciskos sakarus ar krieviem bez jel-

¹ Bieži vien J. Cešihins lieto īpatnējus tautību, sociālo grupu apzīmējumus, kā arī toponimus, kas atšķiras no tā laika oficiālajiem nosaukumiem (iespējams, viņš izmanto vietējā krievu sabiedrībā tolaik izplatītos nosaukumus. Šādos gadījumos tekstā dots mūsdienu lasītājam saprotams variants, bet kvadrātiekvāšs oriģināls. — *Tulk.*).

kādiem starpniekiem. Sagatavoja kuģi, un to ar precēm sūtīja uz Livonijas krastiem.

Kuģis piestāja Daugavas grīvā, un Brēmenes jūrasbraucējiem izdevās nodibināt tirdznieciskos sakarus ar lībiešiem un krieviem. Tirdzniecība ātri attīstījās, vācu tirgoņi uzcēla sev noliktavas, atvēra tirgoņu kantorus, no kā bija labums visiem — gan pašiem, gan krieviem; un, ja viņi aprobežotos tikai ar saviem tirdznieciskajiem darījumiem, tad Livonija, protams, ne vien neko nezaudētu, bet — gluži otrādi — daudz ko iegūtu. Bet tas nenotika: izdevīgā tirdzniecība pamodināja Brēmenes arhibīskapa alkatību, un ap 1184. gadu zemē pie Daugavas grīvas pirmoreiz parādījās mūks, lai Livonijas pagāniem sludinātu kristietību. Ar pareizticīgā Polockas kņaza atļauju (tas ir ļoti pārsteidzoši, bet neapšaubāmi patiesi) sākās katolicisma sludināšana, bet līdz ar to vispārējas izmaiņas Livonijā. Garīgie feodāļi [*божьи дворяне*] un cienījamie bīskapi [*честные бискупы*] nostiprinājās igauņu un latviešu tautiņu vidū, ar varu pārvērta tos par katoļiem, izspieda krievus no Livonijas pilsētīnām un ciemiem un no Livonijas izveidoja nevis kaut kādu stipru valsti — kādu gan valsti viņi varēja dibināt uz krievu valstiskā apgabala nogabaliņa — ne monarhiju un ne republiku, bet vienkārši vācu koloniju, kas viņus baroja un dzirdīja.

«Garīgo feodāļu» un «cienījamo bīskapu» nostiprināšanās Livonijā sagrozīja tur notikumu dabisko gaitu, par vairākiem gadsimtiem aizkavēja to, kam bija jānotiek un kas skaidri iezīmējās jau pirms viņu atnākšanas, un līdz ar to ienesa Livonijā jukas, ķildas, karus, asinsizliešanu. Vesels bezdibenis iegūlās starp uzvarētājiem un uzvarētajiem, pie kam gan vieni, gan otri nerada un nevarēja rast mieru. [..]

[..] Uzvarētāji dzīvoja arvien krievu apdraudēti, uzvarētie par to vien domāja, kā nokratīt savu jūgu un verdzību, bet kungi, ordenis un garīdzniecība mūžīgi strīdējās un naidojās savā starpā varas un pārtikšanas dēļ. Tomēr vācu kolonijas pastāvēja patstāvīgi veselus 250 gadus, pateicoties vienīgi tam, ka visai sadrumstalotajai Krievzemei vēl nebija vienota vara un tā ilgi nevarēja atgūties pēc tatāru sagraves. Bet paskat, — pēc sagraves sākas krievu zemju pulcināšana ap Maskavu un 350 gadus pēc katolicisma parādīšanās Livonijā notika tas, ko Livonijas valdnieki paredzēja jau 100 gadus pirms Bargā.

Maskavas cars, pievarējis tatāru valstis, paziņoja Polijai, ka nemūžam nebūs miers, kamēr sensenā krievu dzimtmuiža, Rietumkrievija, neapvienosies ar tās Austrumu pusi; viņš virzījās uz Livoniju, lai pārņemtu atpakaļ to, ko uzurpatori bija atņēmuši krieviem ar varu. Iedegās kvēls karš divdesmit gadu garumā, bet beigu beigās Ivanam bija jāpiekāpjas pretinieku priekšā: viņam nebija pa spēkam cīnīties vienlaicīgi ar trijām lielvalstīm, kurām bija savi cēloņi un iemesli neļaut krieviem pārvaldīt Baltijas ostas. Viņš piekāpās; viņa pretinieki trium-

fēja; Livonija sadalījās trijās daļās divu lielvalstu pakļautībā, un par to, ka tās valdnieki nepakļāvās Maskavas valdniekam, piedzīvoja smagas bēdas. Poļi sastridējās ar zviedriem, sākās iznīcinoši kari. Zviedri uzvarēja un pievienoja savai valstij Igauniju un Vidzemi. Bet vai tad šāds apvienojums atbilda Livonijas dabas apstākļiem, vai tad zviedri, nolaupijuši krieviem «tēvu ostas», kā izteicās Pēteris Lielais, varēja rēķināties ar pievienotā stabilitāti, ar iespēju noturēt savā varā krievu valstiskā veidojuma zemes gabalu? Ja arī viņi ar to rēķinājās, tad savos aprēķinos pamatīgi kļūdījās. Viņi noturējās Livonijā līdz 1710. gadam; viņu Livonijas ieguvumi nonāca krievu valsts apgabala pakļautībā, un Pēteris Lielais paveica to, uz ko veltīgi ticās viņa priekštecis Ivans Bargaiss. Krievu valstiskā apgabala pulcināšana vienotā valstī turpinājās pēc Pētera un beidzās tikai 18. gs. beigās, kad beidzot pēc daudzu gadsimtu atrautības Rietumkrievzeme savienojās ar Austrumu pusi — tikai 1796. gadā.

Pulcināšana beidzās. Tagad Krievijai bija jānovērš tās notikumu nedabiskās gaitas sekas, kas norisinājās pretēji tās daļu dabiskajiem apstākļiem, — bija jānolīdzina grumbas, jāaizber bezdibeņi, kuri vietām bija izveidojušies starp kādreizējiem uzvarētājiem un uzvarētajiem, un jāvirzās dabiskā ceļā uz visas krievu ģimenes apvienošanu. [.]

Ievads

VII. Vai Livonijā bija pareizticība, līdz tur nostiprinājās vācieši

[.] Polockas kņaziem senos laikos, katrā ziņā daudz senāk par vāciešu parādīšanos Daugavas grīvas zemēs, pie Daugavas bija divas nocietinātas pilsētiņas Koknese [*Кукейнос*] un Jersika. Ir daži fakti, kas ļauj uzskatīt, ka krievi dzīvoja arī citās vietās Livonijā. [.] [.] (Bunges «*Urkundenbuch*») 518. dokumentā tiek pieminēts krievu ciems Dauguļi [*Вендевере*], kuru Dāņu karalis Valdemārs nodeva Sv. Mihaila klosterim Rēvelē. Tai pašā grāmatā ar 1182. nr. minēts, ka 1382. g. Ērmu (tagadējā Cēsu apriņķī) tuvumā bijusi krievu sādža *Russen Dorp* ar bruņiniekam Jānim Tizenhauzenam piederošiem 26 akriem zemes.

No Indriķa hronikas (XI nod.) uzzinām, ka Alberta bīskapijas laikā 1207.—1208. g. Kokneses kņazs bija Vasceks (sagrozīts Vjačeslavs vai Vjačko) — tas pats Vjačko, kurš vēlāk bija Tērbaņas [Jurjevas] kņazs, un 1224. g. augustā šīs pilsētas ieņemšanas laikā vācieši viņu nogalināja. Seno Koknesi apjoza zemes valnis, pils [.] atradās pilsētas iekšienē. 1208. gadā krievi, redzēdami, ka nav iespējams cīnīties ar Al-

bertu, paši atstāja Koknesi. Vjačko devās uz Krieviju, viņa karadraudze un krievu iedzīvotāji aizdedzināja pili [..] un bēga (saka Indriķis) katrs uz savu pusi, bet Koknesē dzīvojošie latvieši un sēļi noslēpās meža biežoknī. Rīdzinieki sekoja bēgļiem, un Koknese palika tukša. Nākošajā 1209. gadā (sk. Indriķa XIII nod. 1. §) Alberts ar karaspēku ieradās Koknesē un pavēlēja to atkal sakopt un nostiprināt. Koknesē uzcēla jaunu, stipru pili. No Indriķa stāstījuma nav redzams, ka senajā Koknesē būtu pareizticīgā baznīca, bet nevar taču būt, ka vietā, kur uzturējās kņazs, nebūtu baznīcas. Iespējams, ka baznīca bija, bet nodega kopā ar visām ēkām 1208. gadā.

13. gs. sākumā Jersikas kņazs bija Vsevolods (Visvaldis — kā viņu sauca Indriķis). Kā liecina Indriķis, viņš bija nikns latvju ienaidnieks, un, būdams precējies ar lietuviešu kņaza Daugirda meitu, pastāvīgi naidojās ar vāciešiem (Jersika vienmēr bija kā velnišķīgs tīkls visiem šīs Daugavas puses iedzīvotājiem — gan kristītiem, gan nekristītiem), tāpēc arī 1209. g. oktobrī bīskaps devās uz Jersiku. Krievi stājās pretī, bet neizturēja uzbrukumu, bēga uz pilsētu, bet aiz viņiem vārtos ielauzās vācieši. Vsevolods bēga pāri Daugavai, vācieši saņēma gūstā viņa sievu un izlaupīja pilsētu. «Un viņi savāca,» raksta Indriķis savas hronikas XIII nod. 4. §, «lielu laupījumu, savācot no visiem pilsētas nostūriem apģērbu un sudrabu, un purpuru un sadzenot daudz lopu, un viņi paņēma no baznīcām zvanus un svētbildes (*campanas et yconias*), un naudu, un daudzus labumus (*pecuniam et bona multa*). Izlaupījuši Jersiku un saņēmuši tās iedzīvotājus gūstā, viņi pilsētu aizdedzināja.»

No Indriķa stāstījuma par Jersikas ieņemšanu un nodedzināšanu mums ir visas tiesības secināt, ka šai pilsētā bijušas pareizticīgās baznīcas, nevis viena, bet vairākas, jo viņš runā par zvanu un svētbilžu paņemšanu nevis no vienas baznīcas, bet no vairākām. [..]

Lai kā arī nebūtu, no augšminētajām Indriķa liecībām var nemaldīgi secināt, ka Livonijas iedzīvotāji, kas dzīvoja pie Kokneses un Jersikas, nevarēja nezināt, ka krieviem ir baznīcas ar svētbildēm un zvaniem, ka šais baznīcās notiek dievkalpojumi, ka krieviem ir tāda ticība, kurai nav nekā kopīga ar pagānismu. Bet vai pareizticība no Kokneses un Jersikas izplatījās starp iedzīvotājiem, kas dzīvoja šo pilsētiņu tuvumā Kokneses un Jersikas kņazistu robežās?

Indriķis savas hronikas XVI nod. 2. § raksta: «..Tāds bija krievu kņazu paradums, ka, pakļaujot tautas, viņi tās pakļauj ne tāpēc, lai pievērstu kristīgai ticībai, bet tikai tāpēc, lai tās maksātu tiem meslus un naudu.» [..]

[..] Indriķis ir sašutis par krieviem, ka viņi nekristīja Livonijas iezemiešus ar varu, kā kristīja vācieši. Sai pārmetumā tomēr apslēpta tā tikamā patiesība, ka mūsu senie kņazi sen-

senis nevienam no saviem pagāniskajiem pavalstniekiem neuzspieda pareizticību, bet kristīja vienīgi tos, kas to vēlējās brīvprātīgi. Mūsu hronikās nav saglabājušās ziņas ne tikai par pareizticības izplatību Jersikas un Kokneses latviešu vidū, bet arī par pašu Jersiku un Koknesi. Jersikā bija baznīcas, bija garīdznieki, nevar taču būt, ka pagastā nebija kristītu iezemiešu, bet pieļausim, ka nebija. Tam pašam Indriķim ir citas liecības par to, ka pareizticība, ja tā neizplatījās pie latviešiem no Jersikas un Kokneses, tad neapšaubāmi nāca no senās pilsētas Pleskavas. [..]

[.] Kopumā no ziņām, ko sniedz senākais Livonijas hronists Indriķis, varam pilntiesīgi secināt:

1. Daugavas labā krasta iezemieši (lībieši un latvieši) līdz vāciešu atnākšanai bija Polockas kņaza meslu maksātāji.

2. Polockas kņazi necentās tāpat kā uz Daugavas (Jersika un Koknese) nocietinātas pilsētiņas veidā nostiprināties Daugavas grīvā.

3. Jersikā neapšaubāmi, bet Koknesē varbūtēji bija pareizticīgās baznīcas, līdz Daugavas grīvā parādījās vācieši; bija baznīcas, tātad bija arī draudzes.

4. Pareizticība starp latviešiem, kas dzīvoja ārpus Jersikas un Kokneses pagastiem (Imeras un Polockas latviešiem), sāka daudz agrāk izplatīties no Pleskavas, nekā starp tiem parādījās latīņu garīdznieki. Vietējo pareizticīgo draudžu un pastāvīgu vietējo pareizticīgo garīdznieku starp šiem latviešiem nebija; Pleskavas garīdznieki tikai reizēm ieradās Tālavā pie iezemiešu kristiešiem, lai aizlūgtu un kristītu tos, kuri vēlas. Vardarbīgas pagānu pievēršanas pareizticībai nekur nebija, kā rezultātā lībieši, kuri maksāja meslus Polockas kņazam, palika pagāni.

Pirmā nodaļa

Vācieši iekaro Livoniju (1184—1237)

V. Daugavas baseina krievu kņazistu pakļaušana

[.] Kristīgā baznīca, sagaidījusi barbaru — vācieti — tam svešā zemē, deva tam tikumisko patvērumu, atpūtu, pirmā to apmīloja, nosauca par savējo, tuvāko, deva tam goda un labā ideālus, bet tagad kristīgā baznīca, ko nesa šī barbara — vācieša — pēctecis tādu pašu mežoņu, kāds viņš kādreiz bija pats, — lībiešu — vidē, neapmīloja mežoņus, nenosauca par savējiem, bet nesa tiem postu un verdzību, netaisnu tiesu un laupīšanu! [..]

Livonijas iekšējais stāvoklis no katoļticības ieviešanas
līdz ordeņu savienībai

II. Apgabalu pārvaldīšana

[.] Divdesmit piecus gadus ilga katoļticības ieviešana tagadējās Vidzemes un Igaunijas guberņās, un šajos divdesmit piecos gados tika iznīcināta un aplaupīta liela tautas daļa. Avoti nenorāda zaudējumus, ko cieta pagāni to karu, sirojumu un kauju laikā, kas iezīmēja katoļticības parādīšanos pie viņiem, aprobežojoties vienīgi ar frāzēm: nokāva visus vīriešus, saņēma gūstā sievietes un bērnus, savāca lopus un citus labumus; un tādi grautiņi notika nepārtraukti vesela gadsimta ceturkšņa gaitā! Kādam panīkumam gan bija jāiestājas toreizējo lībiešu, latviešu un igauņu apmetnēs, ciemos, pilsētās un viensētās pēc grautiņiem, kas pavadīja miera un mīlestības reliģijas ieviešanu Livonijā. Sirojumiem un niknai tautas iznīcināšanai, un īpašumu izlaupīšanai, ko veica vācieši, kristītie lībieši un latvieši igauņu zemēs, sekoja atriebes no igauņu puses, kas ar dubultu niknumu iznīcināja un izlaupīja visu, kas bija ceļā lībiešu un latviešu zemēs, — tā ka jābrīnās nevis par abpusējo niknumu, bet par to, ka Livonija nepārtrauktos karos un sirojumos pilnīgi nepanīka, ka nepazuda no zemes virsas Livonijas iezemieši, uzspiežot tiem katoļticību. Ne patiesības vārdu tiem pavēstīja katoļticisms, ne mieru tiem atnesa, bet ugunsgrēkus, slepkavības, laupīšanas. Kā gan mežonis citādi varēja attiekties pret katoļticību, kā ar niknumu un naidu. Kā viņš varēja kļūt par cītīgu katoļi, ja katrā katoļī redzēja vienīgi savu ienaidnieku un ekspluatatoru, kas centās ticību padarīt par savu ienākumu avotu. Lai cik zemā attīstības pakāpē atrastos pagāni, viņi nevarēja neredzēt, ka dāņi un vācieši viens pēc otra centās pievienot pagānus savai baznīcai — gluži savtīgos nolūkos. [.]

[.] Katoļticisms te uzradās, neatnesot sev līdzī ne ābeci, ne Svēto Rakstu tulkojumus vietējās valodās. Un kāds gan tulkojums varēja būt, ja katoļi pieļāva Sv. Rakstu tulkošanu tikai grieķiski, latīniski un ebrejiski — balstoties uz to, ka uzraksts uz Pestītāja krusta bija šais trijās valodās; ja sacēlās pret Sv. Rakstu tulkošanu slāvu valodā un visbeidzot ar likumu noteica katoļiskās zemēs veikt liturģiju latīņu valodā, kas nav saprotama tautas masām. Ko latvietis vai igauņš varēja saprast baznīcā, kādu tam cēla katoļi, ja garīdznieks varēja vadīt mesu ne citādi kā tikai latīniski. Vai gan kristietības sapratne varēja iespiesties lībiešu pagānu vidē, ja nebija viņiem saprotamu Svēto un liturģisko grāmatu tulkojumu, ja nebija ne latviešu, ne igauņu ābece, ja arī garīdznieki, kas tur bija iecelti, tik tikko saprata vietējās valodas. Pagānu ar varu piespieda

atteikties no savas ticības, ar varu piespieda klūt par katoli un kristīties. Pagānus kristīja, bet vai nebūtu pareizāk sacīt — pārcēla no pagānisma katolicismā — vairāk neko. Kas gan tā par kristīšanu, ja [. .] deva dzert svēto ūdeni nokristītajiem, un tie, atgriezušies savos ciemos, ar šo ūdeni aplacīja savas ģimenes, sievas un bērnus un tāpēc uzskatīja sevi un visus par katoļiem. [. .]

Cilvēku dāvināšanas, parādu ieķīlāšanas gadījumi, tirgošanās gadījumi ar karagūstekņiem un sievietēm Livonijā attiecas uz daudz vēlāku laiku, uz XIV un XV gs., un šie gadījumi skaidri parāda, ka igauņu un latviešu tautiņu stāvoklis un sadzīve, kas nepazīna verdzību līdz katolicisma pieņemšanai, pakāpeniski un mazpamazām pasliktinājās un, līdz Jānis Briesmīgais visbeidzot sagrāva Livoniju, nonāca līdz galējībai, pat līdz iezemiešu padarīšanai par darba lopiem. [. .]

V. D ā ņ u I g a u n i j a

[. .] Livonijas kolonisti, sadalījušies korporācijās, nemaz nepūlējās veidot no savas kolonijas kaut kādu stipru valstisku veselumu. Tā nebija monarhija, jo tai nebija nekāda valdnieka; kolonisti, tiesa, atzina pāvesta augstāko varu un atzina arī imperatora varu, tomēr gan pāvests, gan imperators bija nomināli, bet nepavisam ne īsti Livonijas valdnieki. Viņi bija pārāk tāli no Livonijas, lai liktu ordenim vai Livonijas bīskapiem cienīt un izpildīt viņu pavēles. Kāds labums bija no tā, ka gan pāvests, gan imperators aizliedza kā bīskapam, tā ordenim nokristītos izmantot par darbaspēku, ka ņēma šos kristītos savā aizsardzībā. Neviens ir nedomāja klausīt šos aizliegumus un pavēles: jaunkristītie, pareizāk sakot, no pagāniem katoļos ieskaitītie lībieši, latvieši un igauņi tomēr tika pārvērsti par kolonistu darbaspēku. Livonija nebija arī republika, jo tauta un nekādas tautas pārstāvniecības tai nekad nebija. Tā bija tādu korporāciju konglomerāts, kas negribēja nekādas savstarpējas saiknes, negribēja vienotu (kopēju) valsts varu. Pats šis konglomerāts bija spēku un līdzekļu sadalītības iemesls, un tas 3,5 gadus noturējās patstāvīgi, pateicoties tam, ka arī tā kaimiņiem pašiem, Polockas un Novgorodas Krievzemei, nebija stipras un stingras varas, tie paši, tā sacīt, klīda katrs uz savu pusi un katrā ziņā arī būtu aizklīduši, ja visa Krievzeme nepārietu no daudzvaldības uz patvaldību. [. .]

Tulkojums no krievu valodas.

История Ливонии... Рига, 1884. — Т. 1. — С. II—V, 56—59, 61, 62, 129, 301, 303, 314, 342.

AVIZE «RIŽSKIJ VESTNIK»

1869, 8. martā, Nr. 20

[.] Krievu valodas ieviešana administrācijā, bez šaubām, ir viens no grūtākajiem un kutelīgākajiem jautājumiem tā vienkāršā iemesla dēļ, ka visa šo guberņu civilā administrācija sastāv no vietējiem, kuri vairāk vai mazāk pieder pie augstākajiem, privileģētākajiem slāņiem, t. i., tādiem ļaudīm, kuriem vācu valoda ir dzimtā, bet krievu — nejauša valoda, ko agrāk kaut kā nebūt mācījās ģimnāzijā, lai galīgi aizmirstu Tērbatas universitātē. [.] Varbūt ar laiku šādas vietas visās novada sabiedriskās darbības jomās ieņems pienācīgi izglītotie vietējie krievi un latvieši — un tad līdz ar krievu valodas pastāvīgu pastiprināšanu visās mācību iestādēs valsts valoda ieņems likumīgo vietu arī Baltijas novadā.

1869, 28. jūn., Nr. 52

Pareizticības liktenis Baltijas guberņās tik tiešām pelna ievērību. Nelabvēlīgu faktoru ielenkumā, gandrīz vienīgi lauku ļaužu atzīta, tā nebāl un neizmirst, kaut nedraugi to vēlētos. Vēl jo vairāk — tās spēks ar katru dienu pieaug, rodas jaunas garīgas vajadzības.

Tikai nesen varējām palielīties, ka mums ir sava pareizticīgā baznīca Baltijas guberņās, tikko sākam aktīvi rūpēties par garīdzniecības sadzīvi un skolu stāvokļa uzlabošanu, tikai nesen mūsu lasītāji uzzināja, ka pie Baltijas jūras izkaisītas līdz 150 draudzes, kuras sauc pēc lielās pareizticīgo brālības palīdzības. Bet darbs ir iesākts. Ziedojumi plūst, nabadzīgās katedrāles rotājas ar labāko pareizticības veicinātāju dāvanām.

1869, 19. jūl., Nr. 58

Kas, cita starpā, attiecas uz latviešu augstskolas dibināšanu, tad šeit svārstīšanās, šķiet, nevar būt. [.]

Ja ieteiktā augstskola nomainīs latviešu ģimnāziju, no šādas iestādes nekāda labuma nav. Tādā ģimnāzijā izglītotie cilvēki veidos jaunu, īpašu grupu, un pat ar kaut kādām krievu valodas zināšanām viņi nespēs savus ciltsbrāļus vest pa nepieciešamo ceļu.

Daudz vērtīgāk tādas ģimnāzijas vietā būtu dibināt sagatavošanas skolu latviešiem, kuri stājas Aleksandra (krievu. — S. K.) ģimnāzijā. Krievu valodas mācīšanai izdotā nauda un laiks nebūs veltī iztērēti, un skolēnu darbs simtkārt atalgosies. Ja latviešu sabiedrība vēlas paplašināt savas ietekmes sfēru un izveidot ciešu, dzīvu saikni starp saviem locekļiem un lielās krievu ģimenes locekļiem, tai jā rūpējas sagādāt savai jaunatnei

krievisku izglītību. Radīt Krievijā jaunu kultūru, jaunu politisku spēku — no tā Krievijai un visiem krievu pavalstniekiem nav nekāda labuma, un tas nav nepieciešams.

1869, 6. sept., Nr. 72

«R. V.»¹ dibināts krievu iedzīvotāju un pareizticīgās baznīcas interesēs Baltijas guberņās. Tā dibinātāji domāja un domā, ka jebkāds izdevums Baltijas guberņās, lai kādā valodā tas tiktu izdots, var un drīkst kalpot vienīgi krievu interesēm. Viņi vēlējas, lai novada krievu iedzīvotāji nejustos kā svešumā, bet kā mājās un tiem jebkurā laikā būtu iespēja izteikt savā dzimtajā valodā savas domas, vajadzības un taisnīgās vēlmes. Viņi gribēja nemitīgi atgādināt krievu pasaulei, ka krieviskā dzīve Baltijas guberņās ir moža, ka pareizticīgā baznīca, nesāņemdama nekādu atbalstu no vietējiem vadošajiem slāņiem, ir nostiprinājusies tautā.

1870, 27. martā, Nr. 69

Cik lielā mērā sabiedrība (latviešu sabiedrība. — S. K.) savus mērķus sasniegusi, — diezgan grūti pateikt, tāpēc ka tā pastāv, tā teikt, pāris dienu; bet apgalvot, ka visi latvieši iedalāmi divās pret krieviem nelabvēlīgās partijās, nav taisnīgi, tāpēc ka tūlīt pat var pajautāt: bet tie latvieši, kas tik neatlaidīgi tiecas mācīties krievu valodu savās skolās, — vai tie tāpat izturas pret krieviem nelabvēlīgi? Bet pareizticīgie latvieši (to pašreiz ir vairāk par 150 tūkstošiem, un šis skaits saskaņā ar vienbalsīgām vācu, latviešu un krievu preses orgānu liecībām ar katru gadu palielinās: pievienojas ne tikai atsevišķas personas, bet veselas dzimtas) — vai tie tāpat ir nelabvēlīgi pret krieviem? Nē, nebūsim netaisnīgi pret latviešiem — viņi beidzot ir pamodušies (labāk sacīt — mostas) un ir sapratuši (pareizāk sakot, sāk saprast), ka visa viņu un viņu pēcnācēju nākamība ir vienībā ar krievu tautu, piederībā vienoti krievu ģimenei. Kā izpaudās tautas apziņas pamošanās? Nekļūdīgi varam teikt — meklējot tādu skolu, caur kuru būtu iespējams cieši tuvināties krieviem. Šis viens neapšaubāmais fakts kalpo kā labākais pierādījums tam, ka latvieši pilnīgi skaidri saprot savu attieksmi pret krievisko un pret krieviem. [...] Latvieši teicami saprot, no kā viņiem gaidīt žēlastību, un lielam lielais to vairums neaizsāpņosies sevi kaut kā īpaši izcelt no krievu ģimenes. Varbūt ir starp latviešiem ļaudis, kas labvēlīgi vāciešiem un to kārtībai, — tā ir brīva griba; varbūt ir arī tādi, kuri pilnīgi pārliecināti, ka latvieši var veidot nāciju, — arī tā ir brīva griba; bet tādi cilvēki veido mazākumu bez stingra pamata zem kājām un viņiem nav pilnīgi nekādas ietekmes uz masu kopējo

¹ «Rižskij vestņik».

virzību. Sapņi ir bezspēcīgi tautas veselā saprāta priekšā, un tiem neapstādināt straumi, kas lēnām, bet neapturami tiecas uz krievu valsts un tās Vadoņa norādīto mērķi — uz pilnīgu vienību un tikumiskās un materiālās labklājības draudzīgu attīstīšanu.

No krievu valodas tulkojusi
E. Gātere.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi *S. Kovaļčuka.*

3. ESTĒTISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBA

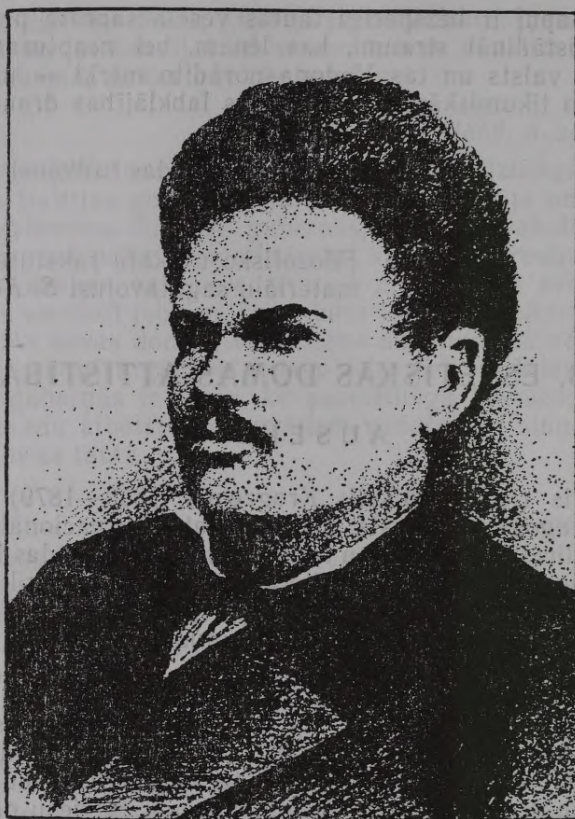
AUSEKLIS

Auseklis (īst. v. Miķelis Krogzemis, 1850—1879) — dzejnieks, pedagogs, publicists, viens no latviešu nacionālās poēzijas pamatlicējiem, mūsdienu latviešu literārās valodas kopējiem, latviešu populārzinātniskās literatūras un publicistikas aizsācējiem, kuru īpaši interesē pedagogijas, filozofijas, psiholoģijas un loģikas problemātika. Auseklis pauž jaunlatviešu kustības beigu posma noskaņas.

Auseklis dzimis Ungurpils Sīpolos (tag. Limbažu raj.) nomas saimnieka ģimenē, mācās Alojā, Dikļos, Ērgļos, kā arī Valkas skolotāju seminārā, strādā par skolotāju Jaunpiebalgā, Cēsīs, Lielvārdē, Vecpiebalgā un Pēterburgā. Par vācu muižniecības valdošā stāvokļa kritizēšanu, cīņu par latviešu nacionālās kultūras atzišanu un attīstību, prasībām sekularizēt izglītības sistēmu Auseklim daudzkārt nākas mainīt darba vietu.

Par notikumu latviešu nacionālās literatūras izveidē kļuvis 1873. g. publicētais dzejoļu krājums «Dzeijas no Ausekļa» (līdzās oriģināldarbiem tajā ievietoti arī cittautu autoru — F. Slēgeļa, F. Sillera, L. Ulanda, J. Gleima — atdzejojumi), kā arī Ausekļa sakārtotais dzejoļu krājums «Ozolu vaiņaki slavenu tautas vīru kapiem» (1875) un «Dzeiju otrā grāmata», kas sagatavota 1876. gadā, bet iznāk pēc autora nāves 1888. gadā.

Ausekļa filozofisko, ētisko, estētisko, pedagoģisko uzskatu, viņa sabiedriski politiskās orientācijas izveidē sevišķa nozīme ir J. Alunāna, K. Barona, K. Valdemāra, A. Kronvalda darbībai. Viņa pasaules uzskats sakņojas klasiskās apgaismības ideju tradīcijās, Ž. Ž. Ruso, J. G. Herdera, G. Merķeļa, L. Fejērbaha mantojumā, kā cittautu, tā arī latviešu folkloras atziņās, tās tikumiskajās, estētiskajās un izglītojošajās vērtībās. Auseklis ir viens no tiem tautas garamantu krāšanas iniciatoriem, kuru ierosme veicina zinātniski pamatotu un mērķtiecīgu latviešu folkloras vākšanu un sistematizēšanu. Auseklis izveido

Auseklis

latviešu dievu Panteonu, taču «laba daļa no Ausekļa dzejas tēliem ir pseidomitoloģiski, vai nu paša Ausekļa, vai citu autoru (G. Merķeļa, J. Alunāna, F. Mālberga u. c.) izdomāti, piem., Aukuperons, Pramšāns, Ģiltene, Pīkols u. c.»¹

Atzīdams reliģisko audzināšanu par tikumisku faktoru, Auseklis tomēr uzskata, ka morālei jāsakņojas folkloras tikumiskajās vērtībās. Auseklis ir viens no nedaudzajiem jaunlatviešiem, kurš pārstāv racionālismu (vairums jaunlatviešu aizstāvēja klasisko filozofisko sensuālismu). Arī Zenta Mauriņa atzīst, ka «Auseklis ir dabaszinātniskā laikmeta valgos; viņš ir vienaldzīgs pret reliģiju... Viņš netic dvēseles esamībai, bet naivi aizraujas no frenoloģijas. Viņš ir pārāk nepacietīgs, lai studētu Kantu, Feiebahu vai Darvinu, bet labprāt polemizē par šo zinātnieku skār-

¹ *Cakars O., Grigulis A., Losberga M. Latviešu literatūras vēsture: No pirmsākumiem līdz XIX gs. 80. gadiem. — R., 1987. — 320. lpp.*

tiem jautājumiem.»¹ Tomēr viņa darbos mēs varam atrast spīdošas dialektiskas atziņas: «pazīsti pats sevi», t. i., ironijas princips, patiesības atklāšana pretēju spriedumu ceļā.

Nozīmīgu vietu Ausekļa filozofisko uzskatu raksturošanā ieņem ne vien pasauluzskatiski orientētā dzeja, bet arī aprakstu cikls «Vēstules iz Lielvārdes» (1873) un apcerējumi «Paidagoģiskā gada grāmata» (1876).

IZTEIKUMI

Trīs dižās figūras izteic jauno laikmetu: pravietiski kvēlais Kronvalds, dramatiski ugunīgais Auseklis un rāmi gaišais Pumpurs.

Z. Mauriņa

Septiņdesmitajos gados ir tikai viens ražens vīrs latviešu gara darbiniekos, kas nekad neslēpa savu nekristīgo latvisko pārliecību reliģijas lietās, tas ir Auseklis.

Brastiņu Ernests

Auseklis pierādīja, ka latviešu tautasdziesmas atspoguļo tautas seno kultūru, ko nebija spējīgi iznīcināt verdzības gadsimti.

M. Palēviča

DARBI

Kopoti raksti. — R., [b. g.].

Izlase. — R., 1956.

Gaismas pils. — R., 1975.

LITERATURA

Mauriņa Z. Auseklis // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — II sēj. — 270.—282. lpp.

Austrums V. Ausekļa dzīve un darbi // Izlase. — R., 1956. — 5.—25. lpp.

Ģibietis J. Ausekļa pedagoģiskie uzskati // Pad. Latv. Skola. — 1958. — Nr. 9. — 85.—90. lpp.

Knope E. Latviešu literatūras kritikas sākumi (1856—1880) — R., 1960. — 58.—64. lpp.

Upīts J. Auseklis // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1963. — 2. sēj. — 579.—612. lpp.

¹ *Mauriņa Z.* Auseklis // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 11. sēj. — 279. lpp.

Pijols I. Trauksmaina dzīve un dzeja // Auseklis. Gaismas pils. — R., 1975. — 155.—166. lpp.

Zeile P. Estētiskā doma Latvijā. — R., 1976. — 163.—174. lpp.

Kalniņš J. Auseklis. — R., 1981.

Losberga M. Auseklis // Latviešu literatūras vēsture, — R., 1987. — 314.—328. lpp.

VĒSTULES IZ LIELVĀRDES (1873)

II

Man dziesmiņ' simt' pūriņ',
Simt' pūriņ' vecu ziņ';
Ko neteic' tautas meit',
To pateic' meža meit'.

Es nekad neapnik',
Jautādams sav' tautiņ',
Jautādams sav' tautiņ',
Iekrādams vecu ziņ'.

Vecie latvieši stāvēja ar dabu tuvās saitēs, draudzībā un sabiedrībā; dabas likumi, dabas brīnumi bija viņu dievība, viņu augstākais ideāls. Daba ir grāmata, kur dievības domas ierakstītas un iegrīvētas. Katrs planets, katra zvaigzne, — tātad arī mūsu zeme kā zvaigzne starp zvaigznēm — ir lapiņa no lielās dabas grāmatas. To lielo, raibo dabas grāmatu, kas daudz gadu tūkstošu stāv atvērta un atšķirta, to lasīt ar svētu apziņu ir radītāja svētus rakstus, domas un likumus lasīt, tīrāt un pētīt.

«Kad pērkons rūc un zibens sper, paties',
Tad runā uz mums svēts un varens Dievs!»

Dabas māte nav visur vienlīdzīgi izkaisījusi radītāja domas, bet ar viņām dabas elementus pušķojusi, vienā vietā šķērdīgāki, otrā taupīgāki. Tomēr katra dzirkstelīte, katra dziesmiņa, katra smiltiņa un katris ūdens pilieniņš, kas kā mazi, mazi puteklīši no bezgalīgi lielas pasaules ēkas, ir pilni domu un spēku.

Sen senējos laikos cilvēki nav mitējušies cenzies dabas grāmatas valodu tulkot un saprast. Tātad daba cilvēku iemācījusi runāt. Katris dabas ķermenis, katris dabas spēks, kas tik ar dabas ķermeni savienots, domājams, ir bijuši cilvēku valodas skolotāji. Bet ne visi cilvēki, ne visas tautas savu pirmo valodas skolotāju vārdus un domas vienādā mērā saklausījuši un nojēguši. Kad latvietis, vienalga, vai Baltijā, vai Indijā, vai pašā paradīzē, kuplo, pilnīgo koku nosauca par spēcīgu, kodolīgu «ozolu», tad vācietis to pašu nosaucis par tievu, plānu «Eiche» utt.

Iz dabas grāmatas valodas izmācījušies, cilvēki varēja sarunāties ar visu dabu. Dažas tautas, daži ļaudis atmetuši dabu, savu valodas māti un buldurē un maļ tikai iemulsturētus nedzīvus vārdus un nedzīvas skaņas. [..]

[..] Cik tālu cilvēka pilnīgs nojēgums par dabas likumiem sniedz, tik tālu tas, ar gaišu prātu un uz patiesībām balstīdamies, nosver dabu. Bet, kur cilvēcīga samaņa un jēga irst un zūd, tur sākas brīnišķīga pasacība. Neiztīrātī dabas spēki un likumi pārvēršas par tā nosauktiem pārdabīgiem spēkiem un brīnumiem, kas ļautiņu miglainām gara acīm iedomu apvārsnē tēlojas priekšā dažādos veidos jeb izskatos, gan jocīgu, gan nopietnu un dīvainu seju rādīdami.

Ja skatāmies atpakaļ sirmajā pagātnē, tad redzam, ka visu vecākās tautas, ķīnieši, grieķi, romnieki u. c. gan nopūlējās ar mākslām, zinībām un dažādiem derīgiem iestādījumiem, bet sveši palika ar dabas dziļāku iepazīšanos. Tādēļ visa daba tiem bij mīkla, dabas brīnumi — pasacība. Arī [..] Lutera Mārtiņš, kas tiek saukts par ticības skaidrojumu, maz vien dabas zinībā bij ierakņājies. Tādēļ no viņa tiek stāstīts, ka tas daudzreiz, kad tam piesitušās vēdera sāpes (kuru cēlonis ir daudzreiz neveselīgs ēdiens), domājis, ka nešķīstais (sātans) to mocot. Lasītāji paši zinās, pēc kādām zālēm Lutertēvs savās mokās ķērās.

Dabas likumi ir Dieva likumi, kas no paša Dieva iestādīti un ko pats Dievs nevar grozīt, jo citādi jau Dievs nebūtu svēts un viņa likumi spēcīgi. Divi reiz divi ir mūžam četri. Nostājies veselu cēlienu tādā vietā, kur vēju rautin rauj cauri, tad tavas ausis vai acis, vai zobi izmaksās, ko būsī grēkojis pret dabas likumiem. No asas dabas bultas ievainotus orgānus (locekļus) neizdziedinās ne piesaukšanas, ne aizlūgšanas, ne mētājumi, ne «svaidījumi», ne «vārdojumi», ne «pūšļojumi». Ja būs izdziedējams, tad tas notiks dabīgi, bet nevis pārdabīgi. Cilvēku uzdevums tādēļ ir: dabas likumus izdibināt, ievērot un pēc tiem dzīvot. Tādēļ daudz tūkstoš reiz labāk būtu mūsu ļaužu skolās mācīt dabas zinības, nekā dvēseli un garu apstulbodamus nedzīvus vokābuļus kaltin iekalt un lietin ieliet bērnu šaurās galviņās. Bet tur jau atkal savāds kniebiens (knīpis)!

Dabas zinība kā sevišķa zinība ir jauno laiku bērns, ko dabas māte gadu tūkstošus auklējusi savā klēpī. Pēdīgi tā tak piedzemdējusi daiļo meitiņu un ar to aplaimojusi cilvēci, tai caur viņu savus svētus noslēpumus atsegdama un izstāstīdama. «Zinībai nav vairs nekādu noslēpumu, ko tā bailīgi un skaudīgi apslēptu; bet viņas avots brīvi un priecīgi burbuļo ikkatram, kas viņai tuvojas ar labām zinības slāpēm» (Dr. Sedlers savā «dabas grāmatā»). [..]

[..] Cilvēcības dzimums līdzinājās strautam. Tāpat kā tecēdamā upes strauvē rodas burbulīši, kas putu vaiņakiem pušķotām galviņām paceļas un, isā skatā savu lomu izveduši, traģiski (bēdīgi) beidzas virs līgodamās skatuves, tā arī cilvēka dzimuma strauvē ceļas un sliktstiena audze pēc otrās, viena audzes galviņa pakaļ otrai. Bet labām ierašām būs būt tiem staltiem ozoliem, tām kuplām liepām, kas, tautības upju un upīšu, strautu un strautiņu krastus un kalnmalītes pušķodami un greznodami, sirmo un zeļ uz laiku laikiem. Labiem tikumiem būs būt tiem zīrtāriem «putu gabaliņiem», kas griežas «vidū upē pie akmeņa», tām zaļām niedrām, baltām puķēm, kas ūdentīnā līgojas, un tiem sarkaniem ziediņiem, kas «viļņos stalti līgojas». Tādēļ, ikvienas tautas labas ierašas un labi tikumi, no tēvu tēviem mantoti, lai pārstādās uz bērnu bērniem.

Ja garā nostaigājam latvju tautības upītes malā, tad redzam, ka tā, jauki un jautri burbuļodama, strauji sāk skriet, ka pat klinšu gabali vairs netveras viņas tecienam. Tur arī ieraugām dažus sirmu «Pērkoņa ozolu», dažus kupli lapotu «Laimas liepu». Šādus «dievkoks» mums jātaupa un jākopj. Tad arī vēl citi tautības koki sirmajiem ozoliem, laipnajām liepām blakus dīgs, iezelsies un kuplos, un apēnos stalto strautu, lai viņš neizsīc tveicēdamā saulē.

Tāds sirms «dievkoks» ir vecu vecie «Līgas svētki». [..]

Kopoti raksti. — 367., 368., 371., 372., 378., 379. lpp.

DZEIJAS NO AUSEKĻA (1873)

Merķeļa piemiņa

Nevis uz Reinas, bet Latvijas Daugavas krasta
Nesama bij Merķeļam smagajā kareivja nasta.
Latvji vēl mīlēja viņu, kas ilgi zem velēnām snauda,
Atrimpus¹ līgavas vaiņaga pērli uz kapu tam sprauda.

Turpat. — 191. lpp.

OZOLU VAIŅAKI SLAVENU TAUTAS VĪRU KAPIEM (1875)

Herderam

Daiļgaru varenais karals, no Dailēm bagāti balvots,
Dēvēts par «blēnām» kas tiek, burtin tas apburt tev' spēj;

¹ Visu ūdeņu garu dievs.

Latviešu dzejas pulksteni tev ar cerēm tik zvanīt.
Dievīgas balsis skan, — pasaules malās dzird.

Turpat. — 245. lpp.

PAIDAGOĢISKA GADA GRĀMATA (1876)

Kā skolēni audzināmi krietnā garā

Katrs cilvēks ir orgāns (riks) lielā cilvēcības organismā. Visi orgāni kopā sastāda organismu. Ikkatram rīkam savāda vieta un savāds uzdevums organismā. Krietns rīks veicida organisma darbību; nederīgs to aizkavē jeb vai arī, kā pa laikam mēdz notikt, pats caur savu nekārtīgu izturēšanos tiek salauzts un sadragāts. Tāpat kā mehānisms tiek vadīts no kāda viņam pielikta dabas spēka, tā arī cilvēcības organisma dažādi rīki (cilvēki) tiek kustināti, strādīnāti un vadīti no sevišķa spēka, un šis spēks ir gars, kas nav nekāds «ķēms», nedz «māns», kas atrastos pat sevišķi, bet kas ir saistīts pie vielas, pie miesas, bez kā tas nav nedz domājams, nedz nojēdzams. Tāpat krietns gars audzināms katrā cilvēkā un katrs cilvēks krietnā garā. Bez krietna gara nav domājams cilvēcības uzzēlums un uzplaukums. Katram cilvēka garam pierādītas sevišķas pamata īpašības, kas stāv sakarā un savienībā ar miesas dažādu orgānu īpašībām, kas tāpat pierādītas. Šīs pamata īpašības arī visu mūžu paliek cilvēkā un nospiež viņa dabu un raksturu. Audzinātājs var tikai audzināt un attīstīt to, kas jau iedīdzis un iedzimis bērnā. Tādēļ neapdomīgi būtu, ja, par piemēru, mūzikas skolotājs no katra audzēkņa gribētu izaudzināt Listu. Arī jau veka paruna saka, ka no katra malkas gabala nevarot izcirst Merkuru. Bet atkal taisnība Lesīnam¹, kas saka, ka Rafaēls pēc savām dāvanām būtu lielākais tēlnieks arī tad, kad tas piedzimtu pat bez rokām. Audzinātājam jāgādā par to, kā lai saskaņo audzēkņa gara sistēmu: domu, jūtu un gribu sistēmu. Šīs minētās sistēmas atbalstās uz asins, elpošanas un nervu sistēmām. Bez šīm miesīgām (konkrētām) sistēmām nav domājamas garīgas, abstraktas sistēmas. — Te noskāršams, ka gars neatšķirams no miesas; un, ja tādēļ grib runāt par gara audzināšanu, tad visupirms jāiepazīstas ar audzēkņa miesu. [.]

Kādi nolūki caur latv(iešu) tautas dziesmām tiek panākti skolās?

1. Estētiskais nolūks ir viens no lielākajiem, kas panākams caur tautas dziesmu kopšanu skolās. — Ne ikkatrs dabu un dzīvi māk apskatīt gara acīm. Dažam, p(ar) piem(ēru), upes

¹ Lesings.

meldijas nenieka nečukst ausīs, un staltā jūra tam nesaceļ nekādu krāšņu domu. Kas vienam poēzija, tas otram proza. Ja viens dzied: «Pie straujas upes sēdēja it daiļa meitiņa», etc., tad daždien atgadās otris, kas biedina: «Pie upes nevajaga sēdēt, var iekrist.» — Kas dabā grib sajust daiļu, tam pašam arī krūtīs vajag nēsāt dailības sajūšanas spēku. Šis spēks modinājams un audzinājams bērniem. Liekas, it kā dabā jau pastāvētu likums, ka daiļajam jāvalda pār nedaiļāku. «Padziedami, strazda bērni, nu nedzieda lakstīgala.» (Tautas dz.) Zināms, ka atkal skaņas tur aplūsēs, kur uzmācīgas bungas sāks dauzīt. — Latvju vecajie bijuši lieli estētikas sajūtēji un cienītāji. Mazie ganu bērni, dabas klēpī auklēdamies, mācījās estētikas likumus bez skolas. [..]

2. Tikumišķīgs (morālisks) nolūks. Tiklība stāv tuvās saitēs ar dailību, un nebūt nav morāles pulgošana, kad to liek sakarā ar estētiku, kā to domā daži paidagogi. Katris netikums istenā ziņā ir nedaiļš, katris tikums daiļš. Nevaram teikt, ka mūsu vectēvi morālē nekādi nebūtu kļūdujušies; jo klupt ir cilvēcīgi. Bet tas gan jāliecina, ka viņu cienīgākā rota allažīņ bijusi tiklība, lai tā parādās vai nu nopietnā reliģijā, vai jautrā ikdienišķā sadzīvē. Dziesmu šķirstu vākus virājot, tiklība un bezvainība mums pretim ož, it kā uz debesīm celdamās smarža no dievenes ziedokļiem. — Ka tiklība ar dailību radniecē un draudzenē, to jau pierāda tas, ka tiklība piemīt it īpaši tautas daiļai pusei.

«Glabāj' savu vainaciņu kā sirsniņu azotī,
Jau redzēju dažu labu bez godiņa noņemam.»

(Taut. dz.)

[..]

4. Vēsturisks nolūks. Tauta, kas nedzenās iepazīties ar sentēvu vēsturi un sirmo literatūru, tā tauta necenšas dzīvot. — Ja nu latvji grib būt sentēvu īsti pēcnieki, tad tiem jāzin viņu vēsture un literatūra. Tautas dziesmas ir vispatiesīgākā tautas vēsture; viņas ir dzīva vēsture, kas nav iezīmēta tikai mēmās grāmatās, bet kas arī dzīvo tautas mutē. Atlikums mums nepasniedz pilnīgas ziņas par tautas senatnīgo dzīvi. Cik varoņu līdz ar dziesmām (apdziedājumiem) nedus kapā, no kuriem vairs neliecinās nekādi pastari. Tomēr atlikums vēl daudz māca. Daiļš gars, gudrība un tikumi tajās parādās lielā mērā.

Turpat. — 448., 449., 472., 476., 486. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis P. Laizāns.

ANDREJS PUMPURS

Andrejs Pumpurs (1841—1902) — dzejnieks, domātājs, publicists. Līdzās Auseklim viņš ir izcilākais jaunlatviešu kustības izskaņas posma filozofijas, ētikas un estētikas ideju paudējs.

A. Pumpurs dzimis Lieljumpravas pagasta Ķeirānu meža mājā (tag. Ogres raj.) nomnieka un vīndeģa ģimenē, mācās Lielvārdes draudzesskolā, pēc tam dodas vīndeģa darbā uz Lietuvu, strādā arī tēva brāļa mājās, ir plotnieks, mērnieka palīgs daudzos Vidzemes novados, arī Piebalgas pusē. A. Pumpurs pazīst daudzus jaunlatviešu kustības darbiniekus un citus izcilus latviešu nacionālās kultūras veidotājus (A. Kronvaldu, Ausekli, J. Pilsātnieku, J. Jurjānu, brāļus Kaudzītes) un sāk pievērsties dzejošanai. Piebalgā sarakstīti viņa sabiedriski nozīmīgākie dzejoļi. Pumpura pirmie dzejoļi publicēti «Baltijas Vēstnesī», bet 1890. gadā tie tika sakopoti un publicēti krājumā «Tēvijā un svešumā».

A. Pumpurs

1874. gadā Pumpurs pārnāk uz Rīgu, bet 1876. gadā pārceļas uz Maskavu un pēc F. Brīvzemnieka ieteikuma iestājas slāvu brīvprātīgo pulkā, iesaistoties kā topogrāfs serbu atbrīvošanās cīņās pret turkiem, kaut gan sakarā ar noslēgto pamieru kaujās neiznāk piedalīties. Šis Pumpura gaitas attēlotas darbā «No Daugavas līdz Donavai», kas izdots 1895. gadā. Stāstot par Aleksivacas kauju, viņš tajā raksta: «Kas visu šo redzējis un kuram ir cilvēka sirds un jūtas, tam nu gan jāvēlas, kaut briesmīgie kari tiktu uz mūžīgiem laikiem no civilizētās (attīstītās) pasaules izdeldēti.»¹

1877. gadā Pumpurs iestājas Odesas junkuru skolā, pēc gada to beidz un turpina dienestu līdz mūža beigām dažādās vietās — Krievijas dienvidos, Rīgā, Panevēžā, Cēsīs, Tērbatā, Daugavpilī, bijis arī dažādos Krievijas apgabalos, Ķīnā un citās Āzijas zemēs. Tērbatā A. Pumpurs pabeidz savu mūža darbu — eposu «Lāčplēsis», kas atsevišķā grāmatā iznāk 1888. gadā 3. vispārējo latviešu dziesmu svētku priekšvakarā.

Pumpura «Lāčplēsis» sakņojas latviešu folkloras tradīcijā un, izmantojot mitoloģiju, tiecas apjēgt latviešu tautas vēsturi, tās pasaules uzskatu, vērtības. Vēsturiski nozīmīgs šajā kontekstā ir viņa patriotisms.

Pumpura pasaules uzskats balstās romantisma filozofijas tradīcijās, tāpēc arī Pumpura uzskatos vērojami panteisma akcenti. Dialektiski orientēta romantisma tradīcija ir ietekmējusi daudzas spožas Pumpura dialektiskās idejas.

Arī mūsdienās ar interesi var lasīt A. Pumpura atziņas par dabas un morāles likumiem, objektīvā un subjektīvā attiecībām morāles likumos, kultūras interpretāciju. Pumpurs iestājas par to, ka kultūras un izglītības attīstība pilnveido morāli. Mākslinieciskās daiļrades analizē viņš aizstāv mākslas tautiskuma principu, fantāzijas lomu mākslā, uzsver, ka fantāzijai mākslā jāsakņojas reālajā dzīvē.

Pēc «Lāčplēša» publicēšanas Andreja Pumpura literārā darbība apsīkst, kaut gan viņš joprojām raksta dzeju un apcerējumus, interesējas par filozofiju. Mūža nogalē Pumpuram ir aizspriedumi pret dažiem tā laika modernajiem filozofijas strāvajumiem. Ipaši tas sakāms par viņa attieksmi pret F. Niči.

IZTEIKUMI

Brīvības, tautas nākotnes ideju iedvesmots, Pumpurs savu programmu iemieso romantisku leģendu un tautas dziesmu Lāčplēša un Imantas tēlos, dzied par gudrības glabātājiem. Viņa daiļrades pamats ir sabiedriskie centieni. Tautas dzīve ir mākslinieka galvenais tēlojuma priekšmets.

M. Palēviča

¹ Raksti. — R., 1925. — 2. sēj. — 226. lpp.

DARBI

- Raksti / Dzīvi un darbus apcerējis R. Klaustiņš. — R., 1925. — 1.—2. sēj.
Tēvijā un svešumā. — R., 1890.
Tēvijā. — R., 1980.
Lāčplēsis. Latvju tautas varonis: Tautas eposs. — R., 1980.

LITERATORA

- Alunāns Ā.* Ievērojami latvieši. — 1887.
Kaudzīte M. Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. — Cēsis; Rīga, 1924. — 1. sēj.
Klaustiņš R. Andreja Pumpura dzīves apraksts // Pumpurs A. Raksti. — 2. sēj.
Knope E. Latviešu literatūras kritika XIX gs. otrajā pusē. — R., 1962.
Kalniņš J. A. Pumpurs. — R., 1972.
Losberga M. Andrejs Pumpurs // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1987.
Rudzītis J. Andrejs Pumpurs. — R., 1991.
Dravnieks A. Andrejs Pumpurs // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1935. — 2. sēj.

AUSTRUMS UN RIETRUMS (1870)

Divi dievu dēli dzīvo
Ļoti lieli, vareni —
Bet viens otru tie maz mīlo
Kā jau gari slaveni.

Zem' un debesi tie šķīra,
Savā starpā izdalīj';
Pirmo pusi Austrums ņēma,
Otru Rietrums paturēj'.

Austrums sauli kaldināja
Tira zelta, dimanta
Un to augšam ripināja,
Lai spīd debess velvē tā.

[. .]

Austrums laida brīvas tautas
Saulēs zemi piepildīt,
Tiesības tām bija ļautas
Pašām sevi pārvaldīt.

Rietrums viņas sagaidīja,
Ķēdes rokā turēdams,
Verdzībā tās ieslodzīja,
Dzimtkārtību ievēzdams ...

Arī mūsu latvju tauta
Cietusi caur Rietriumiem, —
Kamēr vēl neilgi glābta
Tika tā caur Austrumu.

Un tā vēl šo baltu dienu
Rietrums spītē Austrumam;
Latvieši, lai to arvienu
Sevišķi ievērojam!

Raksti. — 1. sēj. — 177., 178. lpp.

KĀ INDIEŠI PRIEKŠ 3000 GADIEM DZIEDĀJA (1871)

[. .]

Zeme mani dzemdināja,
Gaisma man par tēvu bij',
Uguns mani audzināja,
Ūdens strauji aplaistīj'. [. .]

Turpat. — 176. lpp.

TAUTAI (1871)

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja;
Ko domāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedomā!
Tev jādomā: laiks atnāks,
Kur ikkatrs domāt sāks.

Šo runāja, to runāja,
Sveši ļaudis daudz runāja;
Ko runāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nerunā;
Tev jārunā: visi cieš,
Lai ar visi līdzī spriež.

Šo darīja, to darīja,
Sveši ļaudis daudz darīja;
Ko darīja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedari!
Tev jādara sevis dēļ,
Lai var ilgi dzīvot vēl!

Šo dziedāja, to dziedāja,
Sveši ļaudis daudz dziedāja;
Ko dziedāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedziedi!
Tev jādzied: tauta zied,
Ja tā tēvu dziesmas dzied!

Turpat. — 197. lpp.

NEDZIEDIET BLĒŅU DZIESMAS (1879)

Bija laiki un vēl neilgi, kur visas mūsu tautas dziesmas nosauca par blēņu dziesmām; ja pat visas laicīgās dziesmas, toreiz tā sauktās ziņģes, pieskaitīja pie blēņu dziesmām. Tai laikā apakš īstenām dziesmām saprata tik tādas, kurās bij iemācīti reliģijas jeb Dieva vārdi, visas citas bij kauns un grēks mutē ņemt. — Tā mācīja toreiz skolās, bet visvairāk — saiešanās. Slava Dievam, tie laiki ir izbijuši! Mūsu tautas dziesmas ir tiklab tikumīgā, kā dzejiskā ziņā ne vien pie pašas tautas, bet arī jau visā Eiropā pie daudziem mācītiem vīriem un zinātnību pilnīgu cienīgu un slavu iemantojušas un palikušas par pamatu mūsu tagadējai dziesminiecībai. [..] Par tagadējām blēņu dziesmām uzskatu visas tādas, kuras rupji grēko pret valodas un dzejas likumiem un prasībām. Neuzskaitīšu šē vispārīgas dzejas (poēzijas) likumus, kādus māksla pagēr; palaižos uz to, ka mūsu mācītiem lasītājiem tie būs zināmi. Pieminēšu tikai to visvajadzīgāko dēļ šī rakstiena labākas saprašanas. Pie katra dzejīga sacerējuma jeb dziesmas iespiešanas ir vajadzīgs ievērot vismazāki viņas divas daļas: iekšķīgo saturu — domas, idejas, kodolu; un viņas ārīgu apgērbu — valodu, prosodiku un metriku. Pie pirmās daļas dziesminiekam ir dots ļoti plašs lauks un atļauts daudz brīvības. Cik vien stipra un cik tāli sniedzas viņa fantāzija, tas var smelties idejas, var sastādīt sev priekšmetus, par kuriem vēlas savas jūtas izsacīt, tos apdziedāt. Viņš var idealizēt un personificēt, t. i., dzīvniekiem dot visjaukāko izskatu, vislielāko pilnību, izglītību, spēku un slavu, ja pat pārdabīgu; nedzīvām, dabīgām lietām var likt runāt, just un darboties kā dzīvām. Tāpat tas var sev priekšmetus un ideālus atrast pavisam ārpus redzamas dabas fantastīgā garu valstī un atkal šīs abas valstis savienot un likt viņām darboties kopā. — Tomēr, cik raiba arī nebūtu dziesminieka fantāzija, viņš taču nespēj caur to neko pavisam jaunu izdomāt; tas var tikai zināmas, redzamas vai arī iedotas lietas pārmainīt, savienot, tām ko pielikt vai atraut. Tā piem(ēram): zirgs ar spārnēm (Pegazs) ir fantastīgs radījums, tomēr nekas jauns: zirgs ir zināms, spārni arī ir zināmi, te ir tikai divas, mums jau zināmas lietas savienotas. Tādēļ ikkatram dziesminiekam cieši uz to jālūko, ka viņa fantāzija nepārkāpj prāta jeb loģikas robežas un

mums nestāda lietas priekšā citādas, nekā tās esam raduši sa-
 prast; citādi tāda fantāzija tiek nosaukta par aplamu vai slimu
 fantāziju. Tālāki, dziesminieks nedrīkst savā fantāzijā aizmaldīties,
 caur ko viņa domas tiek saraustītas un tas iesāk ko no
 jauna priekšā stādīt, kamēr vēl priekšējo nav nobeidzis; un taču
 ir vajadzīgs atkal, ka viņš, vismazāki ar ikkatru jaunu peršu¹,
 arī kādas jaunas domas izteic; bet visām viņām būs sieties vie-
 nai pie otras un tecēt kā strautiņam no iesākuma līdz beigām.
 Pavisam nepatīkami ir priekš lasītāja ausīm un jūtām, kad vie-
 nas un tās pašas domas divi vai trīs reizes izsaka. Beidzot, vi-
 sām šīm domām, idejām un fantāzijas bildēm būs būt jaukām,
 košām, augstākas jūtas modināmām lasītāja krūtīs; tām nebūs
 būt par daudz tumšām, tā ka lasītājam jānopūlējas ar viņu uz-
 minēšanu, bet viegli saprotamām, tā ka lasītājs lasot to pašu
 sajūt, ko dziesminieks jūta sacerēdams. Šie dziesminieka pienā-
 kumi ir vienādi pie visām tautām un valodām, kurās vien māks-
 slīgā dzeja tiek kopta.

[.] nelabu iespaidu dara arī tas, ka daži dziesminieki, lai-
 kam dzīdamies saviem sacerējumiem piedot lielāku dzejas vērtī-
 tību jeb arī tuvāku līdzību ar tautas dziesmām, tanīs čupu ču-
 pām sakrauj visādus dievus un garus: kā Dievu dēlus, Saules
 meitas, Pērkonu, Laimu, Līgu u. t. jpr., arī bez tam vēl pastar-
 pām eņģelus.

[.] Tikumīgā ziņā mūsu jauno dziesminiecību tik var uzsla-
 vēt: — viņā līdz šim vēl nekur nav ievilkušās tādas zemas,
 miesas kaislīgas jūtas, kādas gan manāmas dažu citu tautu
 dziesminiecībās. Vispārīgais mūsu jaunāko dziesmiņu mērķis
 ir: paskubināt uz tautas un tēvzemes mīlestību, uz cenšanos pēc
 gaismas, izglītības un brīvības, un tāds mērķis taču ir cilvēci-
 bas visaugstākais tikums! [.] Dzesminieks apdzied varoņus,
 viņa slavas darbus, jūtas, mīlestību un ciešanas; visās šinīs lie-
 tās viņš var iejaukt senatnes dabas dievus iz mitoloģijas, ja pat
 pašus šos dievus var ņemt par varoņiem, tādēļ ka tie tāpat dar-
 bojās, jūta, mīlēja un cieta kā cilvēki. — Zināms, ar pārdabi-
 giem spēkiem un nemirstību. Pie viņiem tāpat kā pie cilvēkiem
 stāvēja vīrišķa un sievišķa kārtā. Šo kārtu mīlestība savā starpā
 der par pamatu visjaukākai dzejai mitoloģijā. — Gluži otrādi
 ir pie kristīgās ticības. Viņas dzeja ir tikpat klaja, nepieietama
 un neizprotama kā tās debesīs, kurās viņas ideāli dzīvo. Mums
 gan ir teikts, ka eņģeļi debesīs mīlē viens otru; bet tāda mīles-
 tība bez miesīgā skaistuma, bez vīrišķas un sievišķas kārtas,
 dziesminieka krūtīs nesajausmina, tā paliek priekš viņa auksta,
 nesajūtama, nedzīva. —

Tādēļ arī visu izglītotu tautu dziesminieki, pat visstiprākā
 fanātisma laikos, neatrada kristīgā ticībā tās apmierināšanas
 un diezganuma idejas ziņā, kādu tiem deva mitoloģija. Tie

¹ Dzejoli.

griezās atpakaļ pie mitoloģijas, izvilka to laukā iz veciem gruvešiem un mūku klosteriem, cēla atkal no jauna gaismā un dziedāja dzejas pilnās dziesmās par sirmās senatnes dabas dieviem! — Vai tie bija pie tam vainīgi, ka viņu dziesmas nesagājās ar kristīgās baznīcas dogmām?

[.] Dziediet joprojām tā, kā mūsu tēvi dziedājuši! Izdaļojiet šo krietno, veselīgo dziesmu kodolu mākslīgā rotā; bet nesaraustiet un nesagrauziet to, tam piekārdami visādus liekus, raibus un tukšus vizuļus. Ar vārdu sakot: Nedziediet blēņu dziesmas...

Raksti. — 2. sēj. — 397.—399., 403., 407., 408. lpp.

PAR KĀDU VECU TIKUMU UN TAGADĒJO NETIKUMU LATVIEŠU TAUTĀ (1880)

[.] tikumu varam uzskatīt par garīgo pusi no likuma, par morāli. Ja šādi laba cilvēka iekšķīgi jeb garīgi likumi un tikumi ir uzrakstīti vai drukāti, tad viņi paliek par ārīgiem likumiem un var derēt priekš kārtīgas sadzīves apsargāšanas visā tautā jeb valstī. Še mēs redzam, ka visi tikumi ir tikai dabīgu likumu izpildītāji, bet dabīgu likumus, kā, par piem[ēru], dzīvības uzturēšanu caur miesas barību un savas cilts pavairošanu caur mīlību starp vīrišķu un sievišķu kārtu, izpilda cilvēki, ieņēmuši visaugstāko kultūras stāvokli, tiklab kā pēdējie mežoņi. Starpība tikai pastāv tai kārtā un vīzē, kā viņi to izdara, tas ir, viņu tikumos. Ja nu cilvēks jeb vesela tauta caur kultūru tiek izglītotā, tad arī viņas tikumi pārmainās tai mērā, uz kāda izglītības stāvokļa tauta atrodas; pieņemot smalkākus tikumus, kādus kultūra nosaka, tautas agrākie rupjie tikumi nereti paliek par netikumiem, lai gan, smalki apskatot, abiem ir viens un tas pats cēlonis, abi ved pie viena un tā paša mērķa, pie dabīgu likumu izpildīšanas. [.]

Turpat. — 411., 412. lpp.

LĀČPLĒSIS,

Latvju tautas varonis (1888)

Tautas eposs

Pērkons nu pacēlās, teikdams:

«Likteņa lēmumam nākas

Ir dieviem padoties pašiem;

Bet apsolos tomēr pie sevīm

Apsargāt latviešu tautu.

Mācības atvēlu labas.

Nav Kristus mācība jauna,

Iz austruma pamatī viņai.

Ticības nesējiem šeitān
Nolūki citādi priekšā:
Tie gribēs Baltijas zemi
Sev iekarot, kalpināt tautu.
Centieniem šādiem es būšu
Pretim un tādēļ, tik tiešām,
Kā es tos akmeņus šķeļu
Un stiprākos ozolus spārdu,

Agri vai vēlākā laikā
Zibiņiem satriekšu visus,
Kas manu latviešu tautu
Še kalpināt, nospaidīt dzīsies!

[. .]

Sākumā nebija nekā. Bez gala tālumā mīta
Tikai tas divainais atspidums, no kā cēlušās visas
Lietas, — pats bez sākuma un bez gala kā visas
Pasaules dvēsele, visu garu augstākais, vecais
Mūžīgais Dievs, un viņam blakus dzīvoja otrs
Gars — tas Velns bija; bet vēl bija tas paklausīgs Dievam
Visās lietās un nebija ļaunumā atkritis no tā,
Lai gan domāja toreiz jau pats uz labumu savu.
Dievs bija domājis pasauli radīt un sacīja Velnam:
«Nolaidies mūklainā dibinā, tur tu atrasi kādas
Cietēj'šas dūņas; pagrābi vienu sauju no tām un
Uznesi augšā.» Velns ar nolaidās, atrada dūņas;
Ņemot tas domāja, Dievs ko gan darišot augšā ar viņām?
Lai ar to pašu varētu darīt, tas paņēma vienu
Sauju priekš sevim un to iebāza platajā mutē;
Otru sauju tas uznesa augšām un atdeva Dievam.
Dievs, šo dūņu sauju izsēdams, sacīja: «Zeme,
Rodies!» — Izsētā sauja auga par līdzenu zemi,
Bet ar otrajā sauja izauga Velnam pa muti.
Velns, to ilgāk turēt nespēdams, sprūdīja laukā
Un tā uzgrūda līdzenei zemei lielajos kalnus!
Dievs pēc tam paņēma pats ir sava spīduma kādu
Sauju, sēja to, teikdams: «Radāties, saule un mēness!»
Un redz, zeltota saule uzlēca, sudrabots mēness
Spīdēja zemē. Saule un Zeme bija tik ļoti
Skaistas jaunavas, ka Dievs pats tās mīlēja un no
Viņām radīja daudzi Dieva dēlu un Saules
Meitu. Mēness apņēma kādu mīlīgu Saules
Meitu, un tūkstošas zvaigznītes viņu bērniņi bija.
Visi pirmajie dievu dēli jo vareni bija.
Paši kā pilnīgi dievi; viņi dalīja visu
Pasauli sev par valdības nodaļām. Pērkons ar saviem
Pieciem staltajiem dēliem būvēja debesu velni
Priekš daudz mūžīgiem jaukiem garu mājokļiem, — Saulei

Kaldināj' zelta kumeļus, lai tā varētu viegli
No pat rīta līdz vēlam vakaram visu debesu velvi
Pārbraukt un savus kumeļus peldināt jūriņā.

[. .]

«Aiziet laiks, atiet laiks, bet nekad laiks nepaiet, tādēļ
Laiks ir mūžība. Ārpus šī laika skrituļa citu
Kādu mūžību domāties aplama ticība būtu.
Dieviem, Saulei un Zemei pietiek ar ilgajo laiku.
Kādēļ gan cilvēkam nebūtu diezgan, kurš, tik vien īsu
Brītiņu dzīvodams, bauda ar apziņu ko no šā laika? [..]
Vienīgais cilvēks nomirst, veselās tautas var izmirt,
Cilvēku cilts tomēr dzīvos, kamēr stāvēs šī zeme.
Priekš šās lielās, neizmirstošās cilvēku tautas
Darboties, viņai palīdzēt vienādi pilnīgai tikt un
Augstu stāvokli ieņemt, priekš tās dzīvot un nomirt,
Ir ikkatra cilvēka uzdevums laicīgā mūžā.
Tāpat kā vienīgi cilvēki, var arī vesela tauta
Pacelties gudrībā augsti, tā ka tiek līdzīga dieviem [..]
Tad ar viss tautu un cilvēku ienaids pasaulē zudīs,
Ja pie tam viņi dabas tiesības pilnīgi atzīs,
Tulkos viņas noslēptus, brīnišķus, varenus spēkus.
Še ir vislielākais darbalauks tiem, kuriem dāvanas dotas,
Gaismotā garā iet un pētīt, rakt, svērt un mērot,
Dibināt, domāt pa dabas tālajo, plašajo lauku,
Atklāt miglaino segu no sirmās senatnes, caur ko
Cilvēki, mācoties pazīt pagātņi, varēs ar drīzi
Savu klātību pārlabot un tad sataisīt jauku,
Lielu nākotni, pilnīgi glītotā, laimīgā veidā.

Raksti. — 1. sēj. — 365.—366., 413.—414.,
417.—418. lpp.

TU PATS SEV ESI PASAULE (1895)

Ko meklē, aklais cilvēk, tu
Še ārā pasaulē?
Kaut simtiem gadu meklētu,
Nekā nav ārienē.

No sevis ārā nevari
Tu grozīt mazākā.
Ja it nekā tu nedari,
Ar' nemāki nekā.

Reiz individuums iesācies,
Tas tālāk dzīvot sāk.
Tā viss, kas tevi gadījies,
No tevis paša nāk.

Tu pats sev esi pasaule, —
Bez tevis nav nekā;
Ar tev' šeit dzīvo apziņa,
Ar tevi aiziet tā.

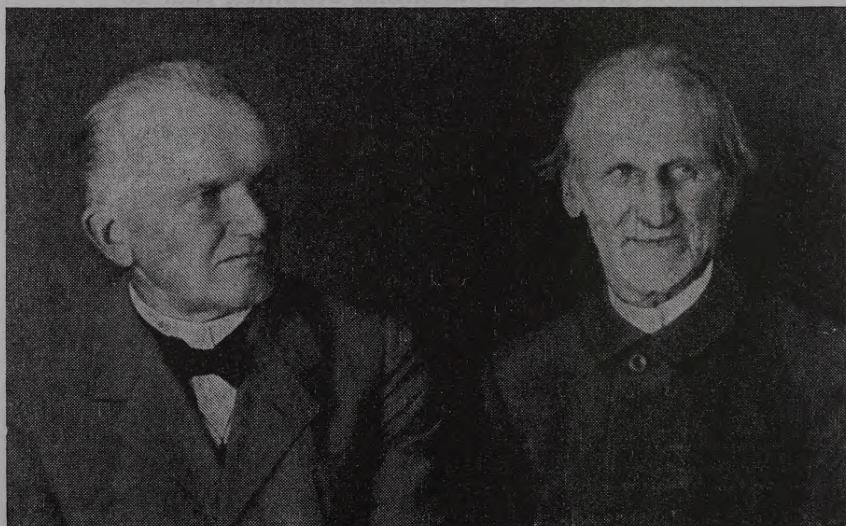
Šo apziņu es domājos
Tad individuumā;
Lai viņam piemīt sistēmās
Vai universumā! —

Raksti. — 1. sēj. — 332. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavojis *P. Laizāns*.

BRĀĻI KAUDZĪTES

Reinis Kaudzīte (1839—1920) un Matīss (1848—1926) — rakstnieki, publicisti, pedagogi, ievērojami sabiedriskie darbinieki. Izcilākais brāļu Kaudzīšu darbs ir kopīgi sarakstītais romāns «Mērnieku laiki». Brāļu Kaudzīšu rakstniecībā un pasaules uzskatā apvienojas racionālisms, hernhūtisms un zemnieka dzīves gudrība.

Brāļi Kaudzītes

Kalna Kaibēni

Reinis un Matīss Kaudzītes dzimuši un mūža lielāko daļu pavadījuši Vecpiebalgā, kura XIX gs. 2. pusē bija izveidojusies par vienu no ievērojamākajiem literārās, sabiedriskās un kultūras dzīves centriem Latvijā. Abu brāļu bērnība un jaunība aizrit Vecpiebalgas Mādaros, kur saimnieko viņu tēvs. 1868. gadā Reinis un Matīss pārceļas uz Kalna Kaibēniem, kur ierīko pirmo Vecpiebalgas pagastskolu un pēc skolotāju eksāmenu nokārtošanas sāk strādāt. Brāļi Kaudzītes izglītību ieguvuši galvenokārt pašmācības ceļā, saskarsmē ar gudriem cilvēkiem un ceļojumos pa Rietumeiropu, apceļojot Vācijas, Šveices, Austrijas, Itālijas, Francijas, Beļģijas, Somijas un Dienvidkrievijas pilsētas. Publicistikā un rakstniecībā brāļi Kaudzītes darbojas līdz mūža beigām, bet Reinis, sākoties rusifikācijas laikam, no skolo-tāja darba aiziet un bieži maina dzīves vietas, uzturēdamies Rīgā, Cēsīs, Siguldā, Nītaurē, Jūrmalā. Matīss kara laikā dzīvo Pēterburgā un strādā P. Dzeņa meiteņu ģimnāzijā. Abi brāļi miruši Vecpiebalgā un apglabāti Vecpiebalgas Vidus kapos.

Romāns «Mērnīeku laiki» ir latviešu romāna aizsākums. Pēc pirmizdevuma (1879) Jelgavā tas piedzīvojis jau 16 atkārtotus izdevumus (neskaitot dramatisējumus, kinoscenārijus un saīsinātus izdevumus skolu vajadzībām) un līdz mūsdienām saglabājis ievērojamu vietu Latvijas literārajā un kultūras dzīvē. «Mērnīeku laikos» tēlota dzīve zemes reformas laikā Latvijas laukos XIX gs. 70. gados, šī pārejas laika izraisītās pārmaiņas un pretrunas, kad vērtību pasaule kļūst daudzveidīgāka un

sevišķu nozīmi iegūst nauda un īpašums. Brāļu Kaudzišu romānā cilvēka daba atklājas tieši attieksmē pret mantu. Rakstnieki latviešu literatūrā ienes jauno laiku personības ideālu — individualitāti, sava ceļa gājēju un sirdsapziņas cilvēku, kura rīcību nosaka nevis kristīgās morāles aizspriedumi, ne pūļa psiholoģija, bet gan paša sirdsapziņa un godaprāts. Vienlaicīgi romānā atklātas arī paverdzināšanas laikmeta sekas — latviešu kļaušu zemnieka daba: māņticība, iztapība un liekulība, paštaisnums, vientiesība, skaudība un nenovīdība, sīkumainība, uzskatu aprobežotība un vienkāršota reliģiskās morāles izpratne; kā arī topošās inteligences — jaunās kultūras veidotāju ambivalentā daba, ārēji komiskā, bet iekšēji traģiskā situācija (Pietuka Krustiņš). Brāļi Kaudzītes saskata laikmeta tautisko centienu pārmērības, tautas patriotisma jūtu un reliģiskās morāles izmantošanu savtīgiem mērķiem. «Mērnieku laiku» personāža valodā liela vieta ierādīta Bībeles leksikai un frazeoloģijai, kas liecina par latviešu literatūras sākotnes saistību ar pasaules kultūras pirmavotiem: gan Vecās Derības, gan Jaunās Derības līdzības, tēli un motīvi romānā izmantoti galvenokārt personāža un situāciju raksturošanai.

Brāļi Kaudzītes raksta arī mācību grāmatas un kopš XIX gs. 70. gadiem publicējas izdevumos «Baltijas Vēstnesis», «Baltijas Zemkopis», «Austrums», «Balss» u. c. Matīss atdzejo un popularizē vācu un krievu literatūras klasiķus (Puškinu, Ļermontovu, Silleru, Heini u. c.) un darbojas literatūrkritikā. Reinis raksta par saimnieciskas dabas jautājumiem, tautas izglītības saturu un organizēšanu, tautisko atmodu, baznīcu, latviešu un vācu attieksmēm.

Kaudzītes Matīss sava laika literatūras kontekstā bija viens no talantīgākajiem dzejniekiem, publicējis divus dzejoļu krājumus: «Dziesmiņas» (1872), «Dzejoļi» (1877), kur blakus liriskām noskaņām dominē dzīves apcere (piemēram, dzejoļi «Brūklenājs», «Patiesības kronis» u. c.). Apcerējumi par novada vēsturi un kultūras dzīves aktualitātēm «Vecpiebalga senāk un tagad» (1895) un «Brāļu draudzes Vidzemē» (1877), kā arī ceļojumu apraksti un «Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem» (1924) satur ne tikai faktus un vērojumus, bet arī vispārīgākus kultūrfilozofijas aspektā.

Kaudzītes Reiņa publicistika liecina par uzskatu demokrātismu un patiesības izjūtu. (Piemēram, raksts «Misiones draugiem Baltijā» (1881) argumentē, kādēļ nevar prasīt, lai latviešu tauta, kas pati cieš trūkumu, vāktu misiones dāvanas vācu trūkcumcietējiem. Raksts «Par Vidzemes latviešu biedrībām» (1880) u. c. veltīts «zemāko ļaužu kārtu» aizstāvimai pret patriotisma jūtu savtīgu izmantošanu sadzīvē.) Filozofisks pasaules skatījums raksturīgs Kaudzītes Reiņa aforismiem, kam autors pats devis apzīmējumu «domu izteikumi». Centrālo vietu

domu izteikumos ieņem cēloņsakarība, parādība un būtība, lietu un parādību iekšējās pretrunas, ētikas un ticības jautājumi, kā arī cilvēka un dabas, cilvēka un laika, individualitātes un sabiedrības attiecības. Aforismos apkopoti dzīves vērojumi, folkloras un kristīgās ētikas priekšstati. Kaudzītes Reinis savos domu izteikumos ir viens no latviešu filozofiskās prozas aizsācējiem.

Brāļi Kaudzītes akcentējuši vispārcilvēciskā dominanti kārtu un nacionālajā esamībā, par personības ideāla pamatu izvirzot patiesīgumu, sirdsapziņu un pašapziņu.

IZTEIKUMI

Tas tad ir brāļu Kaudzišu īpatnējais ceļš tautiskā laikmeta kultūras dzīvē: savu ceļu viņi gāja kā vērtību sintezētāji nacionālās nākotnes vārdā. Kaudziši nepieņēma pilnīgi ne jaun-, ne veclatvisko ideoloģiju, bet ņēma, savu patstāvību nezaudējot, no tām abām kultūrvērtības, kam paliekama nozīme. [..] Veclatviešiem kultūras un literatūras centienu mērķis bija kristīgais cilvēks. Jaunlatviešiem — latvietis. Kaudzišiem atšķirībā no vieniem un otriem — cilvēks.

J. A. Jansons

Kaudzītes Reiņa domu izteikumi ir pirmā augstvērtīgā, vēl mūsdienās nozīmīgā filozofiskā proza latviešu literatūrā.

O. Čakars

Kaudzītes Matīsa prāta acs drīz saskata tautiskā laikmeta ēnas un trūkumus, viņš nevar tādā jutoņā iedzīvoties kā Auseklis un Pumpurs. Arī Kaudzītes Matīss cēli milē savu tautu, stāv tautisko censonu rindās, bet dziļš reālists gulst uz visu viņa personību. Skaidra doma ir Kaudzītes Matīsa lirikas pirmā, redzamā iezīme. [..] Viņa labākā lirikas daļa ir mistiski elēģiska rakstura. Smaga, skumīgi grūtsirdīgas šalkoņas pilna, kā pielijusi egle.

Ligotņu Jēkabs

DARBI

Brāļu Kaudzišu raksti / K. Egles sakārt. un red. — R.: Literatūra, 1939.—1940. — I—V.

Brāļu Kaudzišu raksti / K. Egles sakārt. un red. — R.: VAPP, 1941. — VI.

Kaudzītes R., Kaudzītes M. Mērnieku laiki. — R.: Liesma, 1990.

Kaudzītes Matīss. Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. — Cēsis; Rīga: Jēpe, 1924.

Reinis Kaudzīte. Domu izteikumi. — R.: Liesma, 1973.

LITERATŪRA

Čakars O. Brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiki» — pirmais reālistiskais romāns latviešu literatūrā. — R.: Zinātne, 1968.

Čakars O. Brāļi Kaudzītes // Čakars O., Grigulis A., Losberga M. Latviešu literatūras vēsture: No pirmsākumiem līdz 19. gs. 80. gadiem. — R.: Zvaigzne, 1987.

Jansons J. A. Brāļi Kaudzīši. — R.: Literatūra, 1935.

Kalniņš J. Kalna Kaibēni. — R.: Liesma, 1991.

Kiršentāle I. Brāļi Kaudzītes // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1963. — 2. sēj.

Klaustiņš R. Mērnīku laiki. — R.: Rīgas Latv. b-bas derīgu grām. nod., 1909.

Lāms V. Variācijas par Pietuka Krustiņa tēmu // Lāms V. Gribas un atziņu sūrumš. — R.: Liesma, 1977.

MĒRNĪKU LAIKI (1879)

Ilze iesāka runāt lēnām un domīgi: «Es, dēls, nomanu, ka mans gājiens šai pasaulē laikam drīz, drīz nobeigsies [. . .] No taviem darbiem un ceļiem es nevaru tevis par bezdievīgu dēvēt, bet to gan atzīstu, ka savādāks esi nekā citi cilvēki: uz dieva namu tu aizej reti un uz saiešanu gandrīz nemaz; ne tu ar kādu runā, ne biedroies, bet esi allaž kluss un domīgs, tā ka nemaz nevar zināt, kas tev prātā un vai ar labām domām vien draudzējies. Es neiedrošinājos un negribēju līdz šim par to nekā runāt, jo gribēju pati ciešāk noraudzīt, vai tas var būt tiesa vai ne; nerunātu arī tagad, ja vien nenomaniņu esam jau pusnakti tuvu, kādēļ vairs nedrīkstu snaust, bet ir jāpaliek nomodā. Zinu, dēls, ka tu negribēsi, lai es ar šaubīgu un nedrošu sirdi stājos Dieva priekšā, tādēļ saki man taisnību par to, ko tevīm jautāju, lai varu apmierināties un viegli sataisīties uz savu mūžības ceļu, jo šī nezināšana un šīs bailes ir tas niknākais baidēklis, kas vēl manu sirdi vajā, un tas smagākais akmens, kurš uz viņas guļ.» [. . .]

«Citam es šādu jautājumu pavisam neatbildētu un arī tev ne, ja tu būtu jautājusi citā laikā un citā reizē; bet, ja nu tu jūties, ka šī nezināšana var būt tev par apgrēcību un nastu uz mūžības ceļa, tad gribu labprāt tavu sirdi atvieglināt.

Nem vērā pavasara laiku un aplūko ikkatru kociņu un puķīti savos ziedos: dārza ābeli, plūmi, ķezberi, ceriņu krūmu, dārza, lauka un rudzu puķes; tad atkal tos augļus, kuri ar grezniem ziediem nelepojas, — kā dažādus ogu krūmus, visas labības, ķimenes, kāpostus, kāļus un citus, kuriem ir tik vien neievērojami ziedi vai arī tobrīd nav ziedu pavisam. Ievēro tad, cik maz ļaudis šos pēdējos uzlūko — tikko gandrīz nenicina, un izskatās, ka paši viņu ziedošie brāļi un māsas pret viņiem lepojas un tura tos par nenieka un gandrīz par tādiem, kurus nevajadzētu nemaz par augiem dēvēt. Uzlūko tad atkal visus tos rudenī, tad redzēsi, ka tie, kurus pavasarī visi apbrīnoja un slavēja, ir vistukšākie no augļiem vai arī nes tik vien nederīgus augļiņus;

ceriņu un rožu krūmi pēc ziedu laika nav gandrīz nemaz vairs ievērojami, jo pie viņiem nav nekas cits atrodams kā tik lapas un kādas nelietīgas pumpas, kamēr ogu krūmiem zari līcin likst aiz sulotām un krāsainām ogām; kokaļus, skaisto rudzu puķu augļus rijnieks atšķir ar nezālēm un visām nelietībām no graudiem, kuri ir izauguši apakš tiem neievērojamiem, pelēkiem ziedīņiem un der nu dzīvības uzturam par pamatu, jo no viņiem nāk maize; visi dobjū augi jeb sakņāji, kuri ar nekādiem ziediem nav acu iepriecinājuši, atspirdzina un stiprina tagad sirdis; ķimenes izdod tad smaržīgus graudiņus, kamēr košās pļavu puķītes, no kurām ir atlikušies vien kātiņi, der vienīgi par sienu. Turpretī ir atkal citi koki un stādi, kas nes gandrīz krāšņākus augļus nekā ziedus, — it kā dārza ābeles, dažas plūmes, zirņi un citi; tad vispēdīgi ir jo vairāk tādu, kuri nedz krāšņi zied, nedz arī nes derīgus augļus, — it kā lielākā daļa meža koku, kuri tad arī nav ievērojami nedz vienā, nedz otrā ziņā. Tātad varētu šķirt visus kokus un stādus četrās šķirās: pirmā — tos, kuri krāšņi zied, bet augļus nenes, otrā — kas krāšņi zied un nes krāšņus augļus; trešā — kuriem vientiesīgi ziediņi, bet brangi augļi, un ceturrtā — kuri nedz krāšņi zied, nedz nes krāšņus, derīgus augļus.

Isti tāpat tas ir pie mums, cilvēkiem, kad līdzina ticību pie ziediem un kristīgus jeb zamaritiešu darbus ar augļiem. Pirmie, kas zied, bet augļus nenes, ir tie, kuri ar ticību lielās, lepojas un grib ar to vien uzsvērt visus cilvēka pienākumus pret savu tuvāko un atlīdzināt jeb izdzēst sevmīlības noziegumus, meklēdami pie citiem neticības, caur ko sevi grib ierādīt ļaužu priekšā par ticīgiem, jo tad vien viņi var izskatīties par augstu stāvošiem, kad citus pagrūž gar zemi. Šie ir tie bīstamākie un ļaunākie cilvēki uz pasaules, jo no redzamas čūskas var izsargāties, bet no neredzamas ne. Kristus tādus ļaudis sauca par vilkiem avju drēbēs un par nobaltētiem kapiem. Nevienas darīšanas ar viņiem nevar nedz iesākt, nedz pabeigt, kur netiks piekrāpts ikkatrs, kas viņiem uzticēsies: tāds pārdod stulbu un nelietīgu zirgu par visdārgāko naudu, ja vien pircējs pats neatradīs vainas; tāds noraus mēru un svaru pusi uz puses, ja vien pats pārdevējs vai pircējs neuzmanīsies. Tādi liek aizmaksāt ikkatru vārdiņu, ko tie priekš cita saka, un izdod nabagu dāvanīņas uz vislielākiem augļiem, jo par tām viņi — ja vien spētu — prasītu no dieva parādu zīmju, ar kurām tikt debesīs iekšā, bet, kad tas nav iespējams, tad piekodina viņam savā sirdi: «Redzi nu, ko es daru, bet neaizmirsti tu man to simtkārtīgi atdot vai arī pielīdzināt man to par taisnību!» — Jo viņi paši arī nomana, kaut gan rauga sevi otrādi pārliecināt, ka pastarā tiesā ar to vien nepietiks, kad teiksies ticējuši, ja tur prasīs: «Ko esat darījuši?» — it kā kokam rudenī arī neprasa, kā esi ziedējis, bet prasa tik, kādus augļus viņš nes. Viņu viltus dabai nav vis pie cilvēkiem vien gals, bet tā sniedzas daudz

tālāk; viņi sauc sevi par neliešiem un grēciniekiem, kas gan ir taisnība, bet sirdī par tādiem nemaz neatzīstas; raud asaras, lielīdamies, ka viņas tekot iz salauztās un sagrautās sirds, kaut gan sirds ir paštaisnības pilna un asaras tek vienīgi iz acīm, un ņiek bagātīgi izlietas tik tādēļ, ka viņas it nekā nemaksā, bet, ja asaras būtu jāpērk jel piecas par grasi, tad vismazāk bez graša gabalā neraudātu, bet priekš svētulīgas izlikšanās izdomātu citu līdzekli, kas nemaksā naudas. Pie lielākiem noziegumiem, kurus nekādi nevar arī ļaužu priekšā iztulkot par nenoziegumiem, viņi saka, ka visi cilvēki esot kritami, maldīšanās piederot pie cilvēku dabas un neviens grēks neesot tik liels, kurš nevarot tikt piedots, jo pats slepkava dabūjis apžēlošanu, kad atzīnies; tādēļ vajagot grēku tik noraudāt. Viņi grēko, ar vārdu sakot, uz citu aizmaksas, jo no parādu prasītāja — sirdsapziņas viņiem nevajaga bīties: tās tie nepazīst. No šādiem cilvēkiem tad būs izcēlusies arī tā neticības valoda par mani, kura pie tevis sacēla tik lielas bailes.

Otrie, kuri skaisti zied un nes bagātus augļus, ir tie, kuri apliecina savu ticību ar darbiem un tikumiem. Jauki stāv tādiem kokiem viņu ziedi un tādiem cilvēkiem viņu ticība, kaut gan tikpat vienu, kā otru ir ļoti maz. Tādi cilvēki nelīdīs nekad otra sirdī neticības meklēt un tad gandrīz ar prieku izpaust, it kā pirmajie to dara, — viņiem pietiek darba pārpārim būt nomodā par savām sirdīm. Tomēr ikkatru vājumu, ko viņi pie sava tuvākā redz, rauga ar mīlestību un līdzcietību dziedēt. Tevi, māt, es varētu skatīt pie šiem cilvēkiem un salīdzināt ar ābeli, kurai rudenī ir tikpat pilni zari ābolu kā pavasarī ziedu. [..]

Trešie, kuru ziedi ir neievērojami vai arī pavisam nenomānāmi, ir tie, kuri ar ticību nelepjas, bet darbus dara; tie ir tie nicinātie zamaritieši, kuri paceļ dažu nelaimīgu iz asinīm, kam pirmajie ar skaisto ticības ziedu lepnumu iet garām. Tie nebaidās soda, bet baidās netaisnības un necilvēcības, nelūkodami, vai viņu priekšā guļ kristīts cilvēks vai pagāns, bet lūkodami tik uz to, kurš par visiem nelaimīgāks un kuram vispirms palīdzības vajaga, turklāt nemaz necīzdamies, lai viņu darbi nāktu zināmi. Nekad viņi nelielās, bet tik strādā, un, ja arī viņu darbi nav nekādi lieli, tad tomēr viņi netiesā citu, jo viņi zin, cik grūti ir piepildīt Kristus bauslību, kur pat ienaidnieks jāmīlē, tādēļ tad citu tiesātājus atrod tik starp pirmajiem, kuri itin gudri izvēlējušies sev to pusi, kur nav nekas jādara, un tādi allaž strādniekus nicina. Pie šiem trešiem, kas augļus nes no nekrāšņiem un niecīgiem ziediem, cīšos es piederēt — nevis kā liels tuvāku mīlētājs un labdarītājs, bet bīdamies, lai mani ziedi nebūtu par mani niecīgiem augļiem lielāki, turpretī — ja iespējams — mazāki.

Pēdīgi — ceturtie, kuri nedz zied, nedz nes augļus, ir tie, kuriem nav nedz ticības, nedz darbu un kuriem nav nekas svēts

un nekas grēcīgs. Šie ir gan tie vistukšākie, bet tomēr ne visu bīstamākie cilvēki, jo ļaunumā viņi netiek pirmajiem līdz. Tādi nemēdz ļaunumu meklēt nedz pie sevis, nedz pie citiem, kamēr pirmajie dēvē savu ļaunumu par labumu un cenšas atrast pie citiem gandrīz tik ļaunumu vien. Beidzot — pie šiem pēdējiem ir vēl tas labums, ka viņi nav apslēpti, kādēļ arī nav grūti no viņu ļaunuma izsargāties.»

Se atkal Kaspars cieta brītiņu klusu un tad runāja vēl:

«Es domāju, ka caur šo izskaidrojumu tev tie citi jautājumi — kādēļ es eju maz uz dieva namu un saiešanām un esmu tik kluss — atbildēsies gandrīz jau paši vien, tomēr gribu viņus arī atbildēt.

Uz dieva namu es nespēju bieži iet tādēļ, ka tur lielākā daļa ļaužu dzied gan: «Nu būšu tēvam patikams...» — utt., bet citām dienām gūst savu labumu pat iz cita nelaiemes, un tādēļ tur ir redzami visvairāk dieva vārdu veltīgi valkātāji, jo patiesīgie dieva lūdzēji atrodas retāk nekā rudzu salmi ar divi vārpām. Tādos cilvēkos skatīdamies, mantoju vairāk apgrēcības nekā svētības. [..]»

[..] Še Ķencis iedomāja istā brīdī, ka sirdi varot atvieglināt, ja lūgšanās metot savas bēdas uz To Kungu, tāpēc sāka taisīties uz šo ļoti neierasto darbu, jo vajadzība spiež ikkatru darbu izmācīties. Viņš nolika pātagu, atlaida grožu, lai zirgs iet lēnos soļus caur Slātavas bērzu gatvju, nolika cepuri priekšā, saglauda matus, izņēma no mutes tabakas kumosu, nosvieda to zemē un sāka lūgt: «Ak, mīļais kungs Dievs un Pestītājs; tu nu redzi manu ceļu un zini, ka es nebraucu vis, dzīdamies pēc pasaules goda un kārumiem, bet meklēju un lūdzu tik to, lai tu dotu mērnieceiņa cienīgam tēvam tādu prātu, ka viņš man piešķirtu dziļās ielejas pļaviņu, zirņu kalna tīrumiņus un tās ataudziņas gar Slamstu un Šmakānu robežām. Gan otrs saimnieks — tu jau gan viņu zini — saka un rāda mērnieceiņa cienīgam tēvam, ka tām ataugām vajagot krist viņa robežā, jo tās esot, kā sacīt jāsaka, no manas puses taisni aiz viņa mājas, bet tu vari likt mērnieceiņa cienīgam tēvam, lai viņš dod man tās liekā gabalā un otram saimniekam jeb manam pušelniekam, kura vārds, kā zini, ir Pāvuls, var iedot kaut kur kādu gabalu vietā. Bet jo labāk būtu, ja tu, Kungs, dotu Pāvilam tādu prātu, kurš dzenas, kā sacīt jāsaka, pēc tām mantām, kuras nāk dvēselei par labu, jo tad viņš būs daudz gudrāks, nekā skriedams, braukdams pēc šās pasaules niekiem un mērnieceiņa cienīgu tēvu dažādi pierunādams. Lai viņš domā labāk uz savu pēdējo stundiņu, jo nav vis vairs nekāds jaunais. Tu redzi, ka es tevi lūdzu, kā sacīt jāsaka, viņa dēļ, jo man ir žēl un bail, ka melnais, kurš iet apkārt kā rūkdams lauva, nenogriež viņa prātu uz šīs pasaules lietām un neierauj viņu, kā sacīt jāsaka, ar nesataisītu sirdi mūžībā. Jo tu zini, ka Pāvuls ir plīks šai pasaulē ienācis un arī tādu pašu viņu izvedis kā

zuti; ko tad gan viņam līdz tik daudz ar pasauli plēsties? Vai tagad pat jau viņš nevarētu gulēt mierīgs sila malā pavējā un tik baltās, vieglās smiltiņās? Lai, kā sacīt jāsaka, mirst kaut vai kuru brīdi — aizvedīsim uz kapsētu kā brūtgānu. Bet dzīvot viņš var, ja grib vien, arī bez tiem zemes gabaliņiem, jo vai gan viņam nepaliek vēl diezgan platības pāri? Un es arī, Kungs, varēšu, kā sacīt jāsaka, ik rītiņu un ik vakariņu tevi priekš viņa lūgt. Labi būtu arī, ja tu sajauktu Pāvulam dienu skaitīšanu, tā ka viņš nezinātu, ka šodien jābrauc šurp, un, ja iedomātu, tad lai iedomātu tik vien labi vēlu uz vakaru. Bet, ja arī viņš, kā sacīt jāsaka, nav atturams un brauc no paša rīta, tad sabaidi tu viņa prātu, ka nedrīkst ar savām dāvanām pie mērnieceiņa cienīga tēva rādīties; un, ja viņš arī būtu tik negants un mestu savus Jūdasa kumus viņam riklē kā Daniēls pūķim, tad dod mērnieceiņa cienīgam tēvam tik taisnu prātu kā pie tā slātaviešu vecīša, kuru ielicis cietumā, un māju atdošot pavisam otram pušelniekam. To pašu būtu pelnījuši visi čangalieši un, kā sacīt jāsaka, it īpaši vēl mani kaimiņi, kuri arī, kā dzirdams, gribēs mērnieceiņa cienīgu tēvu ar dāvanām mānīt.» Še viņš drusku atpūtās, apdomājās un tad ņēma atkal no jauna tālāk: «Bet nu vēl viens grūtums guļ uz sirds: dod atrast mērnieceiņa cienīgu tēvu labā prātā un lai viņš neatstumtu manas vājās dāvanīņas — šā sivētiņa, kviešu miltu maisiņa un sviesta spainīša —, bet lai viņus pieņemtu tikpat žēlīgi, kā pieņēma viņu reizi to naudas grasīti, ko devu arī, kā sacīt jāsaka, gan baiļodamies, bet tu griezi visas lietas par labu. Tomēr, ja ļaunais gars būtu apsēdis mērnieceiņa cienīgu tēvu ar niknumu pret mani kā vecos laikos Zaulu un ja viņš gandrīz, kā sacīt jāsaka, gribētu man vai sist, vai ak, tad dod, lai viņa kučārs būtu piedzēris tagad jau no paša rīta un ieskrietu vidū, tā ka tie sitieni tiktu viņam. Un, ja arī tavs prāts būtu, lai mērnieceiņa cienīgs tēvs liek mani cietumā, tad dod, ka cietuma atslēga būtu pazudusi un paši valdnieki, viņas meklēdami, sāktu kauties un es pa to starpu varētu izbēgt. Še nu ir viss tas upurītis, ko mana vājā sirds spēj tevīm nest, jo grēcinieki, kā sacīt jāsaka, esam visi mūžīgi mūžam. Neniecini manas vājās lūgšaniņas, bet dari daudz vairāk, nekā lūgt spēju! Paklausī, ak, paklausī un esi jel šo reizīti vien žēlīgs! Tu zini, ka bez vajadzības es tevis nelūdzu, negribēdams tevi kaitināt, jo kurš vēl ir tik maz ar lūgšanām tev bāzies virsū kā es? To, kā sacīt jāsaka, es tev tad atmiņēšu un iedomāšu vai visu mūžu un kalpošu tāpat kā līdz šim: iešu tāpat baznīcā, cik vien spēdams un došu savu artaviņu tāpat mīļām mācītājiņu atraitnītēm, kuras tu, Kungs, lieci iedomāt visos lielos svētkos, jo mana labā roka nezina, ko tā kreisā dara. Dari, ak dari, Kungs, visu to žēlīgi!»

Mērnieku laiki. — R., 1990. — 74.—82.,
198.—201. lpp.

R. KAUDZĪTES DOMU IZTEIKUMI

Sevi pārvarēt, citam nepadoties, jaunekli! Vari rakstīt arī šos vārdus par devīzi savam ceļa spieķim.

Bēdz no ļauna — panāksi labu, un tā ar vienu pašu ceļa mērījumu mantosi divus labumus.

Runā jel tu labu no sava tuvāka! Ļaunumu stāstītāju jau netrūkst arī bez tevis.

Par cita ļaunumiem domādams, pabeidz arvienu pie saviem.

Mazs cinītis gāž lielu vezumu — tas tiesa. Liels vezumsaspiež mazu cinīti — ir jo vairāk tiesa.

Piederi tautai, tad tauta piederēs tev!

Kur avis, tur cirpēji! Bet vai dažreiz nav otrādi?

Zeme paliek zeme! Lai tur krīt vīna pile vai asiņu pile, vai asara, vai rasa — to visu jūt tikai tas, kuram krīt un kura dēļ krīt.

No kā var pazīt vislabāk, kurš derīgāks būtu par valdītāju? No tā, kā viņš pats sevi valda.

Kas nezina neviena ceļa, tas iet savu ceļu; un, lai tas vai cik likumains, cik grambains būtu, tomēr tas ir viņa paša ceļš.

Labai slavai lūkojam atstumt līdzmantniekus, cik vien spējams; ļaunai slavai mantniekus meklējam pa visiem kaktu kaktiem, cik vien spējams, un tad gādājam šiem visu mantību izdalīt, ja pat uzstiept, lai tie visu, visu mantotu.

Cilvēkam visu var aizliegt, visu var aizturēt, bet ne domāšanu, jo tad jāņem pati dzīvība papriekšu.

Jauni skolotāji ir allaž pārāk grūtu rēķinu uzdevēji skolniekiem.

Dažreiz dzird bēdājamies par to, ka nebūšot nevienas rokas, kas noslaucīšot nāves sviedrus. Es domāju, tur nav vairs nekāda liela lieta — noslauka, nenaslauka —, nomirs tāpat ar visiem nāves sviedriem arī. Cita lieta, ja šai ziņā runājam par dzīves sviedru noslaucīšanu.

Lai laiks mūs skolo, bet nevis pārmāca; lai vajadzība mūs dara dzīves gudrus, bet nevis lai nospiež.

Lielajam strādniekam par savu darbu jāklusās arī mazājo spriedumi.

Tikums pieder sirdij, likums prātam. Tikums dievišķīgs, likums cilvēcīgs.

Likums ir taisnības sargs un ļaunuma soģis, bet arī gan tikai tad, ja pats dibināts uz taisnības un cilvēcības pamatiem.

Citam bedri rakdams, ņem mēru pie sevis paša, un tu redzēsi, ka būs tik liela, kā vajaga.

Vāts dzīst, sākot no apkārtējās veselās miesas, bet nekad no vāts vidus. Ļaunumi mazinājas, sākot no apkārtējās tikumības, bet nekad no paša ļaunuma vidus.

Gudrība savējos nekad neapkauno.

Cilvēka neizglābj no satriecošiem gadījumiem sirds, lai tā būtu pildīta vai ar visu augstākām jūtām, bet gan prāts.

Bagāto auklē cilvēki, bet gudrajo — dievi.

Graudam būs gan nākt apcirknī, bet nevis tur palikt. Zinībai būs gan nākt galvā, bet nevis tur palikt.

Mans bērns! Ja nelietība vai ļaunums tevi sastop, tad griež viņam ceļu, lai tev tas maksātu vai nezin ko, un tā raugi ar tiem pārmīties, cik drīzāki vien vari, lai tev ir nevienu acumirkli nebūtu jākavējas nelietībās vai ļaunuma tuvumā. Bet, ja gudrība sastop tevi, tad nesteidzies nekad pārmīties ar viņu. Un, ja citādi ne, tad iesāc pat ķildu ar gudrību, lai, viņu jel tā kavējot, vari palikt ilgāk tās tuvumā, — jo pat ķilda ar gudrību ir simtreiz labāka nekā miers ar nelietību.

Viena galva, viena bēda, bet viens pats prieks vien arī.

Saka — visgrūtāk esot sevi pazīt; bet lieta gluži otrāda — visvieglāk sevi pazīt, bet visgrūtāk sevi tiesāt. Turpretī visgrūtāk citu pazīt, visvieglāk citu tiesāt.

Kur vīri paraksta nāves spriedumu, tur to var pārgrozīt vēl sievas; bet, ja kur sievas parakstījušas to, kas lai vairs tad viņu pārgroza?

Cik mātei bērnu, tik viņai bērnu sāpju; bet ļoti reti — kad tikpat daudz būtu arī bērnu prieku.

Graša īpašnieks daudzreiz bagātāks nekā tas, kas zeltu maišiem veļ savos mantu pagrabos, — jo bagātības īstā nozīme nosakāma vajadzību mērā un prāta pieticības robežās, bet nevis pēc mantas vairuma.

Jaunie ūdeņi allaž tie, kas spiež vecos ūdeņus tecēt.

Kaislība sēj jeb rada. Mīlestība audzina. Dzīve nogatavo. Nāve sakopj, — un kas tad? Nu tad ņem, daba, visu atkal izdalīt un atdot, kas ņemts no kura.

Reinis Kaudzite. Domu izteikumi.

KAUDZITES MATISA DZEJA

Kam padoma nevajaga

Par pagātni kas nesērojas,
Par nākotni kas nebaiļojas
Un tagadni zin izmantot,
Tam padoma nav daudz ko dot.

Raksti. — 1939. — 2. sēj. — 71. lpp.

Brūklenājs

Rozes sen jau novītušas,
Nav no rudens saudzētas,
Īsu brīdi ziedējušas,
Grūti, grūti audzētas.

Nekopts klusā meža malā
Brūklenājs aug vienumaļš,
Vasarā vai ziemas salā
Viņš arvienu jauns un zaļš.

«Teic — ar kādu prieku vari
Zaļot vientul's, brūklenāj?
Kam tu it kā rozes arī
Zaļošanas neatstāj?» —

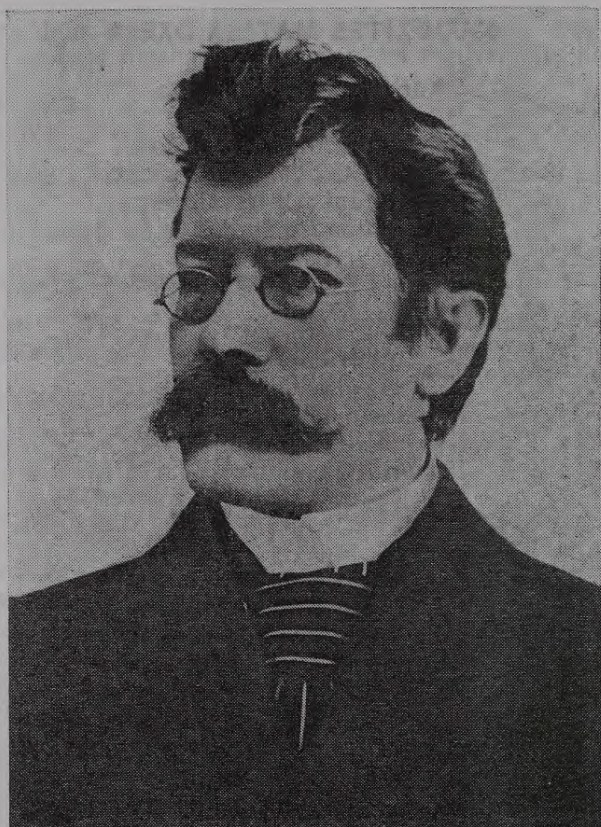
«Pastāvīgi zaļot raugu
Nenoskārstai vajdzībai:
Kapa vainagiem es augu
Dažai rožu kopējai.»

Turpat. — 1. sēj. — 247. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavojuši A. *Cimdīņa*.

RŪDOLFS BLAUMANIS

Rūdolfs Blaumanis (1863—1908) — latviešu literatūras klasiķis, reālistiskās drāmas un psiholoģiskās noveles meistars, dzejnieks, žurnālists. Dzimis Ērgļu muižā muižas kalpotāju ģimenē: tēvs Matīss ir pavārs, māte Karlīne — istabene. 1868. gadā rakstnieka vecāki kļūst par Ērgļu baronam fon Tranzē piederošo māju nomniekiem, un visa turpmākā R. Blaumaņa dzīve un darbs cieši saistās ar Braku mājām.

R. Blaumanis

1872. g. R. Blaumanis sāk skolas gaitas, viņš tiek nodots pansijā Annas Rubīnas vācu privātskolā Ogres pagastā, bet no 1875. g. līdz 1881. g. mācās 2. Rīgas apriņķa vācu tirdzniecības skolā un pēc skolas beigšanas kādu laiku strādā par kantoristu Rīgā. 1882. g. R. Blaumanis atgriežas Brakos, šajā laikā parādās pirmās R. Blaumaņa īsprozas publikācijas Rīgas vācu avīzē «*Zeitung für Stadt und Land*». 1885.—1887. g. R. Blaumanis strādā Kokneses muižā par rakstvedi, pēc tam atkal atgriežas Brakos un 80. gadu otrajā pusē «Balsi» un «Balijas Vēstnesī» parādās pirmie nozīmīgākie stāsti un noveles latviešu valodā. 1890. gadā rakstnieks no Brakiem pārceļas uz dzīvi Rīgā, kur saistās ar Rīgas Latviešu biedrību un sāk profesionāla žurnālista darbību dažādos vācu un latviešu preses izdevumos. Rakstnieka un žurnālista darbība turpinās līdz mūža beigām. Viņš ir daudzu jauno latviešu rakstnieku (K. Skalbes,

J. Akuratera, A. Austriņa, L. Laicena, K. Štrāla u. c.) literārais skolotājs.

Miris 1908. g. 4. IX Takaharju sanatorijā Somijā, apbedīts Ērgļu kapos.

R. Blaumaņa labākie darbi, kuros meklējami rakstnieka filozofiskie uzskati, nākuši klajā XIX gs. 90. gados un XX gs. sākumā. Viņa pasaules uzskats un estētiskie ideāli veidojušies J. V. Gētes, F. Nīčes, Č. Dikensa, V. Šekspīra, I. Turgeņeva u. c. izcilu vārda mākslinieku ietekmē. R. Blaumanis savās drāmās, novelēs un dzejā ir «tīrs» mākslinieks, viņš stāv savrup no sava laika sociālpolistiskajiem strāvojumiem, nepieslienoties ne Jauņajai strāvai, ne arī tautībnieku kustībai.

Latviešu rakstniecība līdz R. Blaumanim balstās uz ārējiem konfliktiem un sociāli determinēto cilvēku. R. Blaumanis saviem varoņiem noņem ārējos pretpēkus, rakstnieku galvenokārt saista cilvēks kā individualitāte, viņa raksturs un psiholoģija, rakstura pretrunas un cilvēka cīņa pašam ar sevi. Prāts, sirdsbals, kaislība un pienākums ir tie jautājumi, kas dzīves patiesības un cilvēciskas laimes meklējumos neatlaidīgi pavada R. Blaumaņa varoņus.

Mīlestība un dzīvība ir R. Blaumaņa filozofiski ietonēto darbu pamatmotīvi, kur dominē antropocentriskais pasaules skatījums. Attieksme pret mīlestību, sekošana prāta vai sirds balsij R. Blaumaņa varoņiem ir liktenīga, tomēr blaumaniskais liktenis ir brīvs no misticisma, tas ir kauzāli determinēts un izriet galvenokārt no rakstura loģikas. R. Blaumanis apzinās

Braki

sava talanta robežas, viņš vairās no abstrakcijām, turas pie rakstura un vides konkrētības. Viņa hronotops ir mikrovide un dinamiska tagadne. Kā raksturīgs izņēmums ir nepabeigtā drāma «Dzīvais ūdens», kur R. Blaumanis pietuvojas abstraktas filozofiskās drāmas principiem, bet tos realizēt viņam neizdodas.

R. Blaumanis ir viens no spilgtākajiem latviešu humoristiem, smieklu patiesība skan viņa komēdijās, feļetonos un satīriskajā dzejā. R. Blaumanim ir sava nozīme arī estētiskās domas attīstībā, īpaši polemikai dzejā starp Aspaziju un Blaumani, kur abi izcilākie XIX gs. nogales latviešu rakstnieki būtībā parādās nevis kā uzskatu pretinieki, bet gan kā domubiedri. Diskusijas tēma ir dzejnieka daiļrade, tās attiecības ar sociālekonomisko īstenību. R. Blaumanis akcentē mākslas hedonisko un kompensējošo lomu sabiedrībā, dod padomu dzejniecei reķināties ar savu talanta savdabību:

Tik skaistas puķes Tavas rokas
Iz Tava dārza pasniegt spēj,
Tādēļ, ja gribi, lai Tev sokas,
Tik Dieva dotu sēklu sēj.

R. Blaumaņa pasaules uzskatā apvienojas pozitīvisma, racionālisma un ničeisma izpausmes, tās atrodamas R. Blaumaņa stāstos, novelēs, drāmās, dzejā, kā arī personiskajā sarakstē un kritiskos rakstos par literatūras un mākslas jautājumiem.

R. Blaumaņa darbu fragmenti citēti no jaunākā Kopoto rakstu izdevumu 8 sējumos (Rīgā, 1958.—1960. g.).

IZTEIKUMI

Niče, var droši sacīt, uz Blaumani darījis lielu iespaidu. Niče viņā stiprinājis dzīvības mīlestību [. . .]. Niče radīja un uzstādīja pārcilvēka tipu. Šis cilvēks Blaumanī sacēla apbrīnu un godbijību. No Ničes Blaumanis ir iemācījies dzīvības un dzīves vērtēšanas filozofiju.

P. Zālīte

Blaumanis sargājās no abstrakcijām un no kailas frāzes. Kā īsts mākslinieks viņš turējās pie konkrētiem tēliem un dzīviem cilvēkiem. Bet viņam neērūka sava vienkārša, dziļi cilvēcīga pasaules uzskata. «Kā es varu mīlēt cilvēci, kuru es nesmu redzējis, ja es nemīlu cilvēku, kurš varbūt cieš tepat man blakus,» Blaumanis teica. «Palīdzi cilvēkam, un tu būsi kalpojis cilvēcei.»

K. Skalbe

Blaumaņa novelistika latviešu nacionālajā literatūrā ienes istenu Renesanses garu un ideju par cilvēka tiesībām dzīvot

saskaņā ar savām jūtām. [...] Viņš ar savām novelēm neatklāja neko ārkārtēju, tas viss bija bijis pasaulē kopš tās pašiem sākumiem, bet Blaumanis pirmais latviešu literatūrā atteicās no jebkuras liekulības. Tikumība, skaidra sirds, pieticība ir godājamas īpašības, bet Blaumanis, to visu pozitīvi vērtēdams, tomēr uzrakstīja noveles, kurās kā palu straume visu vienā mirklī spēj aizskalot kaislība.

B. Smilkīņa

Vērīgais skatiens nevar nepamanīt, ka pat klusajā Ērgļu nostūrī papildnam cilvēku, kuru krūtīs tāpat «divas dvēseles mīt un viena ved ar otru sīvu karu». Izrādās, tā nav tikai Fausta un Grietiņas, un viņu radītāja — dižā veimārieša — daļa. [...] Divas karojošas dvēseles vienās krūtīs kļūst par Blaumaņa atklājumu latviešu literatūrai un visas viņa daiļrades pamatu.

L. Volkova

DARBI

Kopoti raksti: 12 sēj. — R., 1923.—1928.

Kopoti raksti: 12 sēj. — Veiverlija (ASV), 1957.

Kopoti raksti: 8. sēj. — R., 1958.—1960.

LITERATŪRA

Birkerts A. Rūdolfs Blaumanis dzīvē un darbā. — R., 1930.

Hausmanis V. Rūdolfa Blaumaņa dramaturģija. — R., 1984.

Kārklīņš K. Rūdolfs Blaumanis // Blaumanis R. Kop. r. — Veiverlija, 1957. — 12. sēj.

Rūdolfs Blaumanis laikabiedru atmiņās. — R., 1962.

Vilsons A. Latviešu literatūras klasiķis Rūdolfs Blaumanis. — R., 1956.

Volkova L. Tapšana: R. Blaumanis literāros un vēsturiskos kontekstos līdz 1893. g. ar atkāpēm līdz 1908. g. — R., 1988.

Zālite P. Rūdolfs Blaumanis, viņa darbi un nozīme literatūrā. — R., 1923.

FRIDRIHS NIČŠE

[...] Ničše ar savu mācību negriežas pie tautas, viņš arī tieši negrib jaukt viņas jēdzienu aploku. Ko Ničše grib, ir: pār par visu tautu palīdzēt uzaudzēt cilvēku šķiru, kura cilvēces attīstības gaitai dod virzienu. Šīs domas visplašāk izteiktas mācībā par pārcilvēku. Priekš tādiem, kas turas par daudz pie burta, jāizskaidro, ka pārcilvēks nav nekāds īpašs radījums, bet ir simbols, kas no dažādiem cilvēkiem dažādi var tikt saprasts,

līdzīgi kā «dieva» jēdziens no unitāriešiem līdz panteistiem dažādi varēja tikt uzķerts. Viens vienīgs cilvēks var tikai ņemt dalību pie pārcilvēka, bet tas nekad pārcilvēks nevar būt.

Nīcše nosodīja tagadējo kultūru, tādēļ ka tā veicinot cilvēces izvirtību. «Cilvēks top arvienu mazāks!» viņš izsaucās. «Virietis pārsievojais! Visi cenšas slinkot un necienīgos darīt laimīgus un tiem dot labklājību [..]»

Bet kāds mērķis tad ir dzīvei, — mērķis, kas sprausts augstāk par pašuzpurēšanās jautājumu: kāds mērķis ir mūsu kultūrai?

Cilvēces mērķis, saka Nīcše, nav meklējams viņas beigās, bet viņas augstākos eksemplāros! Kā lielais cilvēks arvien no jauna varētu piedzimt un jūsu starpā dzīvot: — tas lai ir jūsu rūpju mērķis! Ka vienmēr būtu cilvēki, kas jūs paceļ uz saviem augstumiem, kuri jūs ievēl savos mērķos un uzdevumos, kuri jaunu dzīvību, jaunu sparū ienes jūsu galvās un sirdīs; — tā lai ir cena, par kuru jūs dzīvojat! Jo tikai tas attaisno arī jūsu dzīvi, ka laiku pa laikam šādi cilvēki piedzimst! Bez viņiem jūsu dzīve ir niecīga! Bet arī viņu dzīve, radnieciskām dvēselēm līdz nekustoties, gandrīz būtu veltīga. Un še ir tas punkts, iz kura izaug arī mazā cilvēka pienākumi pret kultūru. «Un, ja jūs paši neesiet lieli izņēmumi, tad esiet jēl tādi mazi! Uzglabājiet virs zemes svēto uguni, iz kuras ģēnijs var pacelties! Uzglabājiet ilgošanos pēc viņa, uzglabājiet to garu, ar kuru viņš vēlas kļūt apsveikts; lai tad viņš, kā liels vilnis nākdams pār lidzenu, jūs varētu uzņemt un pats tādējādi kopā ar jums varētu pacelties vēl augstāk nekā viens pats. Ar to jūs ņemiet dalību pie pārcilvēka, ar to jūs dabūjiet augstākas kultūras svētību...»

Izpētīdams cilvēku šķiru sajūtas, Nīcše sakās atradis divas pretējas vērtēšanas kārtības. Vienu viņš nosauc par kungu morāli, otru par punduru morāli.

Savā cilvēku un pasaules vērtēšanā izvirstošais, nīkstošais cilvēks sajūt pavisam otrādi nekā lielais, spēcīgais, veselīgais cilvēks, māca Nīcše. Tas, kas neizdevies un neattīstīts, sajūt lielo kā kaut ko ļaunu, ienīstamu un sevi pašu kā labu. Lielais turpretī pats sevi sajūt kā labu, mazo turpretī kā sliktu, niecīgu. Pēdējā morāle («labs — slikts», no augšas uz leju skatoties) ir «kungu morāle»; pirmējā («labs — ļauns», no lejas uz augšu skatoties) ir «punduru morāle».

Radītāja, organizētāja, vērtību devēja ir tikai kungu griba; tas ir pirmatnējais morāliskais spēks; bez viņa neizveidojas iz ļaužu pūļa sabiedrība. Pundura griba turpretī ir kaut kas sekundārs, tā ir pretošanās pret uzbūvētāju kungu gribu.

Kungu šķira pavēl un paklausa — punduru šķira tikai paklausa. Dzimušie kungi seko savam instinktā, pavēlēdami un paši savām pavēlēm paklausīdami, punduru šķira dara pret savu

instinktu, vienīgi paklausīdama. Bet kaut ko pret instinktu vai bez dziņas darīt ir izvirtības zīme. [.]

Pie šiem savās dziņās drošiem gariem, pie cilvēkiem un tēvu tēvu mantotiem lieliem dvēseļu tikumiem Nīcše griežas ar savu Zaratustras morāli. Viņš grib aizkavēt, ka ievērojamie, diženie cilvēki pasaules troksnī paši sevi nesadzird. Zaratustra māca, kā lielais cilvēks pats sevi lai audzina un izkopj. Liela cilvēka pašaudzināšana saucas par atsvabināšanos no visiem tiem caurmēra vērtējumiem, caur kuriem taisni viņa lielumam, viņa īpatnībai no pašas mazotnes bij tapt iznīcinātiem. [.]

[.] Nīcše rakstīja pa lielākai daļai brīvā laukā, pastaigādamies, apstādamies vai gulēdams, Itālijas vai Šveices laukskatu priekš acīm. Tātad dabūjam tiešus dabas un rakstnieka paša ugunīgā temperamenta nogleznojumus. Visur dzīvība, kustība, redzamība. Ar nepārspējamu meistarību viņš prot izteikt dažādākās dvēseles sajūtas. Svinīgs patoss, graizīga zobgalība, neizsakāms rūgtums, kaislīgs ienaidis — viss viņam bija vienlīdzīgi pie rokas, kā gleznotājam viņa krāsas. Kā sevišķa ievērojama īpatnība viņa rakstos vēl jāpieņem viņa valodas daiļskanība, kurai tulkojumā diemžēl jāpazūd. Arī tam, kas Nīcšes domām un mācībām nebūt nepiekrīt, nebūs iespējams atturēties no šīs valodas spēka un burvīguma, kas pilnīgi liek aizmirst tās neskaidrās un gluži tumšās vietas, kas atronas viņa grāmatā «*Also sprach Zarathustra*». Ar pirmatnēju sparū un aizgrābtību uzrakstītas domas apmulsina lasītāju caur savu spožumu un pilda to ar līdzīgu kvēli, tā ka viņš saprot lielo dzejnieku — prātnieku, kad tas pats par sevi liecina:

*«Ja, ich weiß, woher ich stamme!
Ungesattig gleich der Flamme
Glühe und verzehr' ich mich.*

*Licht wird Alles, was ich fasse,
Kohle Alles, was ich lasse,
Flamme bin ich sicherlich!»*

Kopoti raksti. — 7. sēj. — 47.—52. lpp.

PAŠRAKSTUROJUMS

Kādas īpašības tev patīk pie vīrieša visvairāk?
Miesas spēks. Dzišanās pēc saprātīga mērķa.
Kādas pie sievietes visvairāk?
Sirdslaiņnība. Skaistums. Čaklība.
Tava miļākā nodarbošanās?
Paklausīties, kad mani slavē.
Ko tu turi par laimi?

Kad esi neglīts un tomēr tieci milēts tevis paša dēļ.
 Kādu dzīves uzdevumu tu uzskati par labāko?
 Būt visam labam par ceļa rādītāju.
 Kas tu vēlētos būt, ja nebūtu tas, kas esi?
 Zemnieks, pilns spēka un inteligences, bet ne izglītots.
 Kur tu vēlētos dzīvot?
 Tur, kur egoisms valda savā vismaigākā formā.
 Kad tu vēlētos būt dzīvojis?
 Nekad.
 Ko tu turi par nelaimi?
 Būt nesaprasts jeb nomocīts no tiem, kurus es milu.
 Kas tava galvenā rakstura īpašība?
 Enerģijas trūkums.
 Tavi mīlākie rakstnieki?
 Gēte, Šillers, Dikenss, Rozegers, Turgeņevs, Apsīšu Jēkabs.
 Tavi mīlākie gleznotāji un skulptori?
 Rotmans, Rihters, Plečs.
 Tavi mīlākie komponisti?
 Šopēns, Vāgners (Tanheizera priekšspēle, Loengrīns, Parsifals).
 Tava mīlākā krāsa un puķe?
 Gaišrozā. Balta fuksija. Rezēda.
 Tavi mīlākie vēstures varoņi?
 Perikls. Sokrats. Alkibiads.
 Tavas mīlākās vēstures varones?
 Mesalina. Kleopatra. Katrīna II.
 Tavi mīlākie raksturi dzejā?
 Sidnejs Kartons (Dikensa «Divas pilsētas»). Hamlets.
 Grāfs Trasts (Züdermaņa «Gods»). [..]

Kopoti raksti. — 7. sēj. — 78.—79. lpp.

ĻAUNAIS GARS

Personas:

Jānis, Ciruļu mājas saimnieks;

Anna, viņa sieva;

Jāņa māte;

Ābrams, žīds;

Lūciņš, saukts mantrausis, pagasta nabags.

Notikuma vieta: *Vidzeme, Ciruļu mājas.*

Laiks: *tagadnē.*

Jāņa māte. Jā, jā... Ir jau tiesa; esmu vecu laiku cilvēks, un man, paldies dievam, nekādi naudas podi nav bijuši jāpārvalda, bet esmu daudzkārt noskatījies, kā citiem ar viņu nodevies, un varu gan teikt, manam nomirējam taisnība: naudai allažin iet līdz ļauns gars.

Anna. Ļauns gars?

Jāņa māte. Tā viņš sacīja. Jo vairāk naudas tev kulē, jo ļaunāks un niknāks gars tev ielien sirdī un modina visus tos nelabos tikumus, kas jau nu tur ir pēc mūsu grēcīgās dabas.

Anna. Tu tā runā, māt, kā kad mēs netikumū vien būtum pilni. Kur paliek tikumi? Daža laba cilvēka sirdī tie guļ kā sēklas graudiņi zemē, kas gaida silta lietūs, lai varētu uzdīgt.

Jāņa māte. Ej tak! Kas tad tie tādi par tikumiem var būt, kurus dažkārt tikai bagātņieki vien var valkāt?

Anna. Teikšu tev tūliņ vienu: labdarīšana. Gribētu zināt, kā tu palīdzēsi trūkuma cietējiem, ja tev viena roka tukša un otrā nav nekā? Un tāpat ar tiem citiem tikumiem: var jau nabags arī ar tiem rotāties, bet tie nespīd tik tāļu un tik spoži kā pie bagātņieka.

Jāņa māte (*smalki, zobgalīgi*). Jā, un tā tak dažkārt liela nelaime, ka pasaule neredz un nedzird, kur, kad un kam mēs labu darām. Tagad neviens nezina, ka Cīruļos dzīvo saimniece Anna, kas izsalkušam un izslāpušam pasniedz kumosu maizes un malku piena, bet, ja viņa būtu bagāta, tad visa Vidzeme zinātu un slavētu viņas vārdu.

Anna. Zināms, ka slavētu. Ja es būtu bagāta, tad tikai jūs visi redzētu, kāda īsti esmu. Ak, cik es tad būtu laba!... Jānis nopirktu muižu, un tur mēs dzīvotum kā paradīzē. Mājas pārdotum saimņiekiem par visulētākām cenām, palīdzētum nabagiem un visiem trūcīgiem pagastā, nebūtum nemaz lepni — es saku, mēs dzīvotum tā, ka mūs abus ar Jāni mūsu apakšņieki turētu kā nezina ko. Jā, laimīgiem nav grūti aplaimot arī citus.

Jāņa māte. Ak tad tu domā gan, ka tā lielā nauda tev atnestu un atnestu arī lielu laimi?

Anna. Nu tak zināms, jo laime no naudas nav šķirama tikpat kā saule no dienas. Gan tie, kam nauda ir, apgalvo, tā neesot, bet ko citu viņi lai saka? Kā citādi to milzīgo pulku nabagu lai apmierina? Kas gan nenotiktu, ja uzreiz šim jau tā kā tā pēc naudas kāram pulkam vēl uzsauktu: nauda atnes laimi, krājat mantu, dzenaties pēc bagātības! Lai Dievs pasargā, tad jau neviens bagātņieks dienas laikā nevarētu būt drošs no laupītājiem. Tātad jāsprediķo vien ir: nekrajiet mantu, ko rūsa un kodes saēd!... Bet gudrais zina, kas viņam jādara!

Abrams. Saimniece runā kā Zīrake gudrības grāmte. Ja ieks mūse laikem cilvēks uz priekse tikt grib, tad viņem naudes vajage. Kas es ese bez naudes? Lupate, mulke, — ese vērgs! Bet, ja man jau kāde pāre ruble ieks kese, ā, tad es ese jau gluze prātīge cilvēke. Bet, ja man jau pāre tūkstote (*sit uz bikšu kules*), o, tad es ese gudre vīre, un, ja man pāre simte tūkstose, tad es ese lote gudre kunge, prieks kure katres labprāt nonem cepure. Bet, ja man pieder pāres miljones ruble, — o, o, tad es ese (*aizmiedz laimīgi acis*) — tad es ese — ese —

Jāņa māte. Sen atkal vērgs, sen atkal vērgs. Ābramiņ!

Abrams (*entuziasmēts*). Mammin, dod man tās pāres

miljones, un es gribe naudes vērgs būt vēl ieks vine pasaule!
Cilvēke daudz muld par burvem un bursane. Naude ir tā īste
burve. Ar vines palīdzība var pārvērst melne par balte un balte
par melne, var tikt ieks kambarem, kas aizslēgte ar septine at-
slēge, var lasīt cilvēke sirdē kā ābecē, un tadē katrem cilvē-
kem ar vaige civiedrem jāprovē sīs burves dienestē tikt — —
vai ne, saimnek?

Jānis (*rausta plecus*). Ne visi puīši var saderēt pie viena
saimnieka, ne visi cilvēki var tikt pie bagātības. Labi jau būtu,
ja man kāds grasis būtu makā, es ļoti priecātos par bagātību,
bet, kad nu tās nav, nu, lai nav arī. Kad tik man spēks kaulos,
tad (*pusdziedādams*) «priecīgs savās mājās laimīgs dzīvoju un
par sāl un maizi dievam pateicu».

Jāņa māte. Redzat — tas ir mans dēls!

Mantrausis (*kas sarunā slepeni ar lielu lielu uzmanību
bij klausījies, sāņš*). Muļķis!

Anna (*zobodama*). Kas alu nav dzēris, tam gārdas i pa-
tekas... Mantraus, vai tu ko teici?

Mantrausis (*atļaidies gultā, vienaldzīgi*). Vai es? Ko nu
es varu pateikt, ko!...

Kopoti raksti. — 4. sēj. — 70.—72. lpp.

NEVAR

To tev, bēdu dvēselīt, būs zināt:
Nevar visu brūču aizdziedināt,
Nevar aplusināt visu sāpju,
Nevar dzesēt visu karsto slāpju.
Nevar likt pār katru dzelmi laipu,
Nevar nomazgāt ikkatru traipu,
Nevar aizsargāt pret katru salnu,
Nevar visi tikt uz Saules kalnu —
Nevar, mūžam nevar.

Vaid uz augšu bēdu dvēselīte:
Un ja cilvēkam nav tik daudz spēka
Un ja šeit nav tik daudz mīlestības,
Vai tad augšā, kur tā zilā ēka,
Tie, kas žilbinošā gaismā staigā,
Mūžam priekus acīs, smaidus vaigā,
Vai tad tie, kas zibšņu vāles valkā,
Nevar nākt mums, vārgulīšiem, talkā?
Vai tad nevar, nevar?
Pārscrien zilai ēkai tumša ēna,
Atpakaļ nāk vaida atbalss lēna:
Nevar — nevar — nevar —

Kopoti raksti. — 6. sēj. — 104. lpp.

«LAIKA» REDAKTORS FILOZOFĒ

(brīvi pēc «Fausta»)

Esmu nu studējis prātniecību,
Dabas zinības un saimniecību
Un, paldies dievam, politiku arī
Ar kvēlošu centību, plaši un gari.
Še nabaga nerrs es stāvu un nu
Tik gudris, kā bijis iepriekšu!
Saucos par maģistri, saucos par doktoru pat
Un varu domāt mēnesi vai gad,
Un tomēr nezināšu, kad būšu greizi
Savu avīzi vāciski tulkojis, kad pareizi.
Ak, kā lai atšķetinu gordisko mezglu šeit:
Vai mans «Laiks» ir «Wetter» jeb vai «Zeit»?

Kopoti raksti. — 6. sēj. — 306. lpp.

NO AFORISMIEM

Citādi laiki un citādi tikumi, —
Ak, — un tomēr vecveco tik redzam...
Tie paši kailumi, tie paši plikumi:
Lupatas mainās, ar kurām tos sedzam.

Kas godīgi pa ceļu ies,
Tas maldīt neapmaldīsies, —
Bet kas gan ziņas tādām dos
Par brīnumiem meža biežumos!

Kopoti raksti. — 6. sēj. — 87. lpp.

DZĪVAIS ŪDENS

(nepabeigtas drāmas fragmenti)

Personas:

Kalvis

Skarbalts, viņa draugs

Notiek svētnīcā.

[..]

Skarbalts.

Tad tici gan tu dzīvam ūdenim?

No visas sirds?

Kalvis.

Cik savādi tu jautā?

Es ticu tam, jo esmu redzējis

Tos brīnumus, ko tas pie ļaudīm dara,
Kas ticējuši. Vai tu šaubies?

Skarbalts.

Es šaubos, jā, jo tavi brīnumi
Priekš manis tikai laimes gadījumi.
Cik slimnieku nav šurpu nākuši,
Kamēr tik Vītus tēvs vien ūdenssargs!
Vai viņš tos barus spētu saskaitīt?
Un cik viņš veselus ir atlaidis!
Tik reti tie kā dzintargabali,
Kas smiltīs ieskaloti jūras malā.
Teic, — kādēļ neizveseļojas visi?

Kalvis.

Tādēļ, ka trūka īstas ticības.

Skarbalts.

Tāds vārdiņš labs, ko ļaudis mierināt.
Tad man tik vajag īstas ticības,
Lai roka, ko man Vaivars licis nocirst,
Par nakti atkal ataugtu?

Kalvis.

Ja tu sāc zaimot, tad es klusēšu. [..]
Man šalkas pārskrien, tevī klausoties!
Tad tavai bezdievībai nepietiek,
Ka nieka zīli zemē iedēsti
Un redzi milzu koku izaugam?
Tas nava dievu darbs? Tas tev nav brīnums?

Skarbalts.

Kas dien no dienas tādā pašā kārtā
Arvien no jauna manā priekšā notiek,
Tas brīnums nav, lai ar cik brīnišķīgs,
Bet dabas likums. Vītus gan mums stāsta,
Tā esot dievu gudrība, bet es
To gudribu gan redzu, dievu ne.
Tādēļ es saku: dabā valda likums.
Arvienu saule uzlēks austrumos,
Arvienu ūdeņi uz leju tecēs
Un akmens, gaisā mests, uz zemi kritīs,
Arvienu dzīvība no olas dzims —
Tā nolikts tas, tā tas mūžam paliks.

Kalvis.

Un kas tā nolīcis?

Skarbalts.

Es nezinu.
Tas biežais plīvurs, kuru vaidelaiši
Kar dieviem priekšā, guļ vēl neatsegts.
Uz dabas arī plīvurs, noslēpums;
Krīt skats caur viņa miglas valdziņiem,

Tad brīnumus tu domā ieraugām
Un bijīgi ar viņiem dievus rotā,
Bet, saulei augstāk kāpjot, migla zudīs
Un brīnumi kā ēnas gravās bēgs,
Un, kad reiz pienāks lielā pusdienu,
Tad visu acis dabā skatīsies
Kā līgavā, kas noņem vainadziņu,
Un bērns dos atbildes uz jautājumiem,
Par kuriem tagad jāklus gudrākiem.

Kalvis.

Cik sveši tu uz reizi runā, Skarbalt!
Ja tevis savā priekšā neredzētu,
Es zvērētu, tie nava tavi vārdi.

[..]

Skarbaltis (*pēc briža, silti*).

Nāk katra reize, kad zem prāta soļiem
Tās zelta trepes lūst un kopā brūk,
Kas debesis ar zemi savienoja.
Tad krītis, apjūkam un nelaimīgi
Mēs stāvam beigās bezgalības priekšā,
Un it kā saltums pūš no tukšuma.
Kur dvēsele lai turpmāk mielojas,
Kad aplusušas svētku gaviles,
Kad sveces dzēstas dievu dzīvokļos
Un pašu dievu balsis žēli noskan
Aiz mūžības bālpelēkajiem kalniem!
Mēs jūtamies no visulabākā
Visgrūtāk pievilti, un it nekas
Vairs uzticams mums neliekas šai postā
Kā mūsu pašu sāpju pilnā sirds.
Bet kā mēs tajā sākam klausīties,
Tā nedroši tur dzirdam ieskanamies
Kā atbalsis no miglas atvariem.
Un jaukāk skan, un gaisma mūsos plaukst,
Un beigās svētā laimē atzīstam:
Tos, kurus šķitām mūžam zaudējuši,
Tos nezaudējami sev krūtīs nesam.
Ne viņos mēs, tie allaž mūsos bij,
Tik mūsu pazemība viņiem cēla
Uz zvaigžņu zvirgzdīm spožos dzīvokļus
Un klausījās ar bijību uz augšu,
Kad viņi runāja sirds dziļumā.

[..]

Kopoti raksti. — 5. sēj. — 414.—430. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojuši A. Cimdiņa.

4. REVOLUCIONĀRI DEMOKRĀTISKĀS ORIENTĀCIJAS DOMĀTĀJU UZSKATI

PĒTERIS BALODIS

Pēteris Balodis (1839—1918) — viens no dumpīgās Baložu dzimtas locekļiem, kura darbība saistīta galvenokārt ar Krieviju, ar piesliešanos revolucionāri demokrātiskajai kustībai un cīņai pret carisko patvaldību laikā, kad Latvija bija iekļauta Krievijas impērijas sastāvā.

Jau P. Baloža vectēvs bija sodīts kā revolucionārs, bet viņa tēva, hernhūtieša Dāvida Baloža (1809—1864) vārds ir saistīts ar konversijas kustību Latvijā, ar daļas luterisko latviešu pāriešanu pareizticībā XIX gs. vidū. P. Baloža dzīve un darbība ataino šīs kustības neparastās sekas un virzību un vienlaikus ļauj saprast arī atsevišķu latviešu inteligences pārstāvju likteni.

Pēteris Balodis pēc Rīgas Pareizticīgo semināra beigšanas 1856. gadā iestājas Pēterburgas Medicīnas un ķirurģijas akadēmijā, bet 1858. gadā pāriet uz Pēterburgas Universitātes fizikas un matemātikas fakultātes dabaszinātņu nodaļu. Universitātē līdzās dabaszinātņu studijām viņš daudz uzmanības velta sociālajām problēmām, daudz lasa humanitāras ievirzes literatūru. P. Balodis pārtulko tanī laikā Eiropā vispopulārāko mācību grāmatu anatomijā — J. Hirtla «Cilvēka anatomijas rokagrāmatu». Tulkojums iznāk trīs sējumos (1860—1862).

P. Balodis ir tā dēvētās «kabatas tipogrāfijas» nodibinātājs, kurā 1861. un 1862. gadā iespiež vai sagatavo iespiešanai revolucionāras proklamācijas, uzsaukumus un citus materiālus. 1862. gada 15. jūnijā Pēteri Balodi arestē, iesloga Pētera un Pāvila cietoksnī un pēc diviem gadiem izsūta uz Sibīriju. Pēc P. Baloža aresta un viņa nelegālās rokasspiestuves apķīlāšanas revolucionāru organizācija «Zeme brīvība» ierīko to no jauna Viļakā (Ludzas apriņķī). To vada Pēterburgas studenti. Šai laikā Latgalē vairākās vietās izceļas nemieri, kas saistīti ar zemnieku brīvlaišanas noteikumiem. (A. Švābe gan apšaubā, ka šos nemierus būtu veicinājusi vai izraisījusi krievu revolucionāru darbība Latgalē.)

Senāts notiesā P. Balodi uz 15 gadiem spaidu darbos un noņemšanu Sibīrijā uz visu mūžu. Cars gan spaidu darbu ilgumu Balodim samazina uz 7 gadiem.

1870./71. gada ziemā katorgas laiks Balodim beidzas un viņu kā politisko izsūtīto nosūta uz Irkutskas guberņu, kur viņš strādā dažādus gadījuma darbus. 1873. gadā Balodis dabū atļauju doties uz Ļenas zelta raktuvēm un drīz sāk strādāt par pētišanas darbu uzraugu. Šis darbs turpinās aptuveni desmit gadus un aptver milzīgu platību — no Ļenas upes līdz Stano-

voja kalnu grēdai pie Ohotskas jūras. Viņš daudz veic Sibīrijas ģeoloģijas, ģeogrāfijas un floras izpētē. Ziņas par šo darbību nonāk arī ārzemēs. Tā, piemēram, izcilā zinātniece M. Sklodovska-Kirī no Parīzes raksta Balodim, apjautādamās, vai Sibīrijā nebūtu atrodamas radioaktīvās rūdas.

Kopš 1898. gada līdz pat mūža beigām P. Balodis dzīvo un strādā Amūras novada Blagoveščenskā.

P. Balodis studējis Hēgeļa, Feierbaha, Šopenhauera, Pļehanova un citu autoru filozofiskos darbus, interesējies par estētikas un morāles jautājumiem. P. Baloža dzīve veidojas tā, ka viņam nav iespēju veikt plašus zinātniskus pētījumus, tomēr ir sakrājies diezgan daudz atmiņu, piezīmju un uzmetumu. P. Balodis ir oriģināls domātājs un cilvēks un pēc dažām liecībām tieši viņš ir viens no prototipiem I. Turgeņeva Bazarova un N. Černiševska Raĥmetova tēlam.

Kā liecina laikabiedru atmiņas, arī atrautībā no dzimtenes Balodis bija saglabājis sevī latviskā «prototipu».

Ideju vēsturē P. Balodis ir interesants ar askētiskā dzīvesveida un pasaules uzskata paudumu. Baloža spriedumos par kultūras parādībām rodama vulgāri socioloģiska un vietumis utopiska pieeja. Tas īpaši spilgti parādās viņa apcerē «Par dejām».

DARBI

Baloža piezīmes «Kabatas tipogrāfijas» lietā // Valeskalns P. Revolucionārais demokrāts Pēteris Balodis. — R., 1961.
Par dzīvi Ņerčinskas raktuvēs 60. gados // Turpat.

Taigā // Turpat.

Baloža piezīmes par darbu Ņimanas zelta rūpniecības sabiedrībā // Turpat.

LITERATURA

Valeskalns P. Revolucionārais demokrāts Pēteris Balodis. — R., 1961.

Sneps M. Dumpīgā Baložu dzimta // Avots. — 1988. — Nr. 1—5.

Švābe A. Latvijas vēsture (1800—1914). — R., 1991.

Kalniņš P. Hernhūtiētis Dāvids Andreja d. Balodis // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — 1925. — Nr. 5.

IZTEIKUMI

Bija kaut kāda saskaņa starp viņa spēkavīra stiprumu un to mieru, ar kuru viņš uzņēma mūsu dažkārt dedzīgos iebildumus pret saviem uzskatiem. Es toreiz vēl biju dedzīgs narodņiks, un Baloža nostāsti par viņa dzīvi Sibīrijas kopienās, kuros jo

spilgti izpaudās latvieša-individuālista uzskati, manī bieži sacēla kvēlu pretsparu. Pie tam es vienmēr atceros, ar kādu mierīgu cieņu Balodis atspēkoja manus iebildumus.

V. Koroljenko

Baloža zelta meklētāja sekmes ir pietiekošs iemesls, lai viņa personālija tiktu iekļauta Kalnu (vai ģeoloģijas) enciklopēdijā, lai šis fakts tiktu speciāli pasvītrots ikvienā Baloža biogrāfijā.

M. Šneps

PAR DEJĀM

Dejas vispār tiek uzskatītas par nevainīgu izpriecu, kuras nepieciešamību atzīst visi, bet mazattīstītiem cilvēkiem un tiem, kuri gandrīz vispār nav pieraduši pie garīga darba, dejas ir gandrīz vai vienīgā izklaidēšanās. Paskatīsimies, kāda šī izklaidēšanās bija, ir un būs un cik tā nevainīga. Mežoņiem dejas ir nozīmīga nodarbība un tās pavada cilšu savstarpējo attiecību izpausmes. Mežoņi ar dejas palīdzību izsaka savas jūtas un vēlmes — viņi dejo upurēšanas laikā, bērna dzimšanas un drauga nāves gadījumā. Dziednieks pie viņiem dejo, lai ārstētu slimo, ja tas pats dejojot nespēj. Mežoņu sievas dejo fetiša dejas, lai dotu spēku saviem vīriem, kuri atrodas karā. Kad indiāņiem ir nepieciešama gaļa un viņi grib nomedīt bifeli, tad tie noteiktos apstākļos dejo dienu un nakti, dažreiz pat nepārtraukti divas trīs nedēļas, turklāt, kad dejojāji ir noguruši, viņi atdarina ievainotu bifeli un atpūtušies atkal turpina dejojot tik ilgi, līdz kamēr viņiem sāk rādīties dejojošs bifelis. Austrālieši gaidāmās cīņas priekšvakarā cenšas novest sevi bezprātā ar kliegšanu un dejojšanu. [...] Platons saka, ka jebkurai dejai ir jāklūst par reliģisku rituālu. Indiešiem un tibetiešu lamām arī tagad dievkalpojums pavada deju. Seviļas katedrālē baznīcas koristi līdz pat mūsdienām dievkalpojuma laikā dejo galvenā altāra priekšā. Senajā Ēģiptē dejojāji ievērojami pilnveidoja savu mākslu, bet vēl lielāku māku sasniedza romieši un grieķi, kur ģimnastika un deju visnotaļ tika veicinātas. Romiešu kareivjiem dzīru un kara deju bija obligāta. Pilnīgi dabiski, ka milzīgajā dejojāju pulkā, piemēram, romiešu teātros, to skaits sasniedza trīs tūkstošus, daudzi cilvēki bija noveduši savu mākslu līdz pilnībai. Bet tādi cilvēki neapšaubāmi rada atdarinātājus, un, protams, jo vairāk bija sava amata mākslinieku, jo vairāk — atdarinātāju. Cik dziļa cieņa bija pret šādiem cilvēkiem un kā viņus centās atdarināt, redzams no tā, ka bada gados brīvo mākslu profesorus no Romas izsūtīja, bet dejojātus atstāja. XIV un XV gadsimtā deju ieguva epidēmisku raksturu — veseli cilvēku

bari pa 200—300 kopā klīda pa Rietumeiropas pilsētu ielām, dejoja, virpuļoja, briesmīgi vaicstijās un lēkāja. Jutekliskās, saldkaislās kustības veicināja šo deju izplatību, kuras nereti sasniedza galēju ekstāzi, un dejojošie ļima saldkaislās konvulsijās, bezspēkā, bet dažreiz pat gāzās zemē miruši. Tā bija tā sauktā svētā Vita deja, jo no tās it kā ārstējās ar lūgsnu sv. Vitam. Tauta šīs dejas izcelsmi saistīja ar tarantula kodienu. Viņi — šie dejojāji — cieta no apetītes trūkuma, un viņi bezgalīgi garlaikojās atpūtas laikā, taču, tikko atskanēja pirmās mūzikas taktis, viņi lēca augšā un it kā atdzima no jauna, bet dažreiz kādam no viņiem šis uzbudinājums beidzās ar gara izsīkumu un skaļam raudām. Šai dejai parasti bija reliģisks raksturs, un to bieži pavadīja pašsaustišanās.

Mūsdienu cilvēkam, protams, nav saprotams, kāpēc dejai jāpiešķir reliģisks raksturs. Bet kad tad reliģija ir bijusi saskaņā ar veselo saprātu? Dievu un kultu vienmēr radīja ekspluatators — blēdis —, un viņam piebalsoja vidusmēra cilvēks, kurš parasti visam ticēja. Tāpēc dievs un kults parasti tika radīts vidusmēra cilvēka sapratnes robežās, kurš kā jebkurš rupjš spēks sankcionēja savas vai savu vadītāju blēžu fantāzijas un pieprasīja bezierunu pakļaušanos šīs fantāzijas radījumam, lai arī cik bezjēdzīgs tas būtu un lai cik augstu garīgā un tikumiskā ziņā atrastos zināma sabiedrības daļa. Rezultātā reliģiju vai nu vispār noraidīja, vai arī projektēja jaunu tās formu, kura savukārt tika sankcionēta arī tikai uz laiku, kamēr nepaaugstināsies vidusmēra cilvēka saprašanas līmenis. Kamēr šis līmenis paaugstinās, izcilāko cilvēku pasaules izpratnes līmenis atkal apsteidz pūļa saprašanu, un, lūk, tāpēc progresīvie cilvēki vienmēr tika un tiks uzskatīti par kārtības, tikumības pārkāpējiem un par bezdievjiem. Bet, tā kā pūlis vienmēr iet roku rokā ar savu krāpnieku, laupītāju un bendi, kurš vienmēr prātā un godīgumā saskata briesmas, tad vienmēr pūļa godināšana ir labvēlīga krāpniekam, bet godīgajam — Golgāta. Krāpnieks, kurš ved pūli, nedomā par to, lai paaugstinātu pūļa izpratnes līmeni, — viņam ir izdevīgāk turēt pūli tumsonībā, un viņš to iemidzina ar dažādām tā gaumei atbilstošām izdarībām. Te viņš upurē cilvēkus, te dzīvniekus, te par godu dievam smēķē tabaku, te sveķus, te rīko bakhanālijas ar vardarbību un slepkavībām, te izrādes ar dejām, te brīnumus — viņš zina, ka pūlis ir kārs uz tiem, un visā šajā atkārtojas vecā fabula — vārna un lapsa. Bet kas tad ir mūsdienu dejas, kuras ir tik daudzveidīgas, ka, jādomā, to izgudrošana no iniciatoriem prasījusi ne mazumu darba.

Ieskatīsimies. Lūk, sēž dāmas dejas gaidās. Lūk, izskrien asprātis, citos, protams, ļoti retos gadījumos, nevis asprātis, bet vienkārši palaidnis, vieglprātis, aplūko dāmas ar savu ērgļa vai kādu citādu skatienu un pašpārliecināti, un katrā ziņā pašpārliecināti, tuvojas dāmai, kuru viņš nolūkojis, un uzaicina uz deju. Pēc tam iznāk pretīgs, pūstošs sifilitiķis, bet veikls

dejo-tājs, kurš neko citu neprot kā runāt banalitātes un jēlības, un arī izvēlas dāmu. Tad iznāk karātavu putns, tas ir, cilvēks, kurš izbēdzis no karātavām, lai gan tām bija tiesības uz viņu kā uz laupītāju un slepkavu, bet kurš, pateicoties draudzībai ar sev līdzīgiem, ir attaisnots un tagad jūtas gaidīts jebkurā sabiedrībā un ir tās goda viesis, arī viņš izrāda dāmai godu, uzaicinot viņu uz deju. Pēc tam tiesnesis un izmeklētājs — karātavu putna draugi, kuriem viss līdz pēdējam diega galam ir salaupīts un kuri ir gatavi attaisnot visu, izņemot patiesību, likumu tulks, kurš nolād Jūdu par to, ka tas pārdevis Kristu par 30 sudraba grašiem. Viņš uzskata, ka ir labāk pārdot Kristu trīsdesmit reizes par vienu grasi, tad priekšniecība tevi vairāk ievēros un ātrāk iegūsi tiesības ņemt arī vairāk par 30 grašiem. Visi šie un viņam līdzīgie kungi aplaimo dāmas ar savu izvēli. Es saku — šie un viņiem līdzīgie — jo tieši viņi parasti apmeklē visas tās sanāksšanas, kurām nav nekāda satūra un jēgas un kurās tukšums un banalitāte ir kļuvusi par ideālu. Saturīgas sanāksmes viņi uzskata par konspiratīvām, bet uz tām viņus arī neaicina, jo tur viņiem nav ko darīt. Protams, ne visi solīdie cilvēki ir tādi kā karātavu putns un Co, un viņi labprāt dejo, bet viņi dara to, izrādot laipnību dāmām, kurām ir nepieciešams zināms skaits dejojāšu, kas dažreiz arī skaišas, bet dejo. Nu, bet ko gan dāmas? — Dāmas nosēžas savās vietās un gaida, kurš no dejojātajiem kuru uzlūgs. Ikviens no viņām sēž un cenšas neizrādīt, ka tā gribētu, lai viņu uzlūdz pūstošais sifilitiķis, — viņš taču tik veikli dejo, un cik glaimu un komplimentu pateiks! Tiesa gan, no viņa visu laiku nāk it kā kaut kāda smaka... Dejojot ar likumtulku ir neērti — viņš viscaur it kā meklē kabatu, veikli dejo, turklāt visu laiku stāsta par sevi, un ļoti interesanti ir uzzināt par viņu tagad, kad viņš nav ne plika graša vērts. Karātavu putns dejo kā maiznieks. Tiesnesis un izmeklētājs savā laikā bijuši dejojāji, bet tagad neizrāda uzmanību, bet tie visi ir cilvēki, pie kuriem notiek vakari, — dejas ir par godu viņiem. Lūk, sifilitiķis sasiit plauksta — sākas dejas. Kavalieri ar savām dāmām pārvietojas, uzgrūžas, atkāpjas, satiekas, izšķiras, maina dāmas un atkal satiekas, izšķiras, uzgrūžas, uznāk no labās puses, no kreisās. Bet ko tas viss nozīmē? Ja jau grib staigāt, tad būtu arī staigājuši, kā pieklājas cilvēkiem, bet nevis dīdījušies kā ap 4—5 asīm. Bet tā, lūk, esot kadriļa? Tajā kavalieris nomaina savu dāmu, bet dāma savu kavalieri. Tā arī viņi staigā sāniski un, lai izrādītu savu nevērību, jaunajam pārim ir pastāvīgi jāsatiekas un jāizrāda sava vienaldzība iepriekšējam mīļākajam. Bet pēc tam jaunais pāris atkal izjūk un tiek atjaunots vecais sakars, un viss tas beidzas ar kopēju sv. Vita deju. Vai nav tiesa, cik tas viss ir aizkustinoši un pamācoši? 10—20 pāri izšķiras, satiekas, intrigē, un nenotiek neviens kautiņš.

Likumu kalps, izbeidz savu muldēšanu! Kur nu tev ar mēli

izteikt to, ko tu pasaki ar kājām. Izklistiet visi, cik jūs esat, bet protiet intrigēt, un jūs iegūsiet vai nu veco, vai jaunu mīļāko, un visu to var izdarīt cēli bez kautiņa, trokšņa un policijas. Izmeklētāj un tiesnesi! jums te nav ieguvuma — intriga beidzās bez starpgadījuma, un no tā ir redzams, ka kadriļas iniciators nav bijis ne izmeklētājs, ne tiesnesis.

Lūk, dāmas atkal apsēžas, un kavalieri uzlūdz dāmas. Sasit plaukstas. Sākas. Atkal veidojas pāri, bet satiekoties apstājas un paklanās. Ko viņi tur dara? Žēlastības dāvanas lūdz, vai? Nē, neviens neko nedod, bet varētu domāt, ka lūdz žēlastības dāvanu, jo paklanīšanos pavada vaibstīšanās un šķobīšanās. Pāri izšķiras, atkal satiekas — atkal paklanīšanās. Kā to saprast — vai viņi uzminuši viens otram uz kājām un atvainojas. Nē, neviens neklībo. Atkal klanās. Nē! tā ir kaut kāda deja — mistērija. Bet to sauc par ulānu lansjē¹. Bet kāpēc to sauc par ulānu, bet nevis par huzāru deju vai kaut kā citādi? Vai tad klanās tikai ulāni? Varbūt tā ir politiska deja, izdomāta tāpēc, lai iemācītu pilsoņus biežāk un zemāk klanīties? Vai tiešām vēl klanās par maz? — Bet nu sākas vēl galops jeb zirgu deja, turklāt no zirgiem ir patapināta tikai mīdīšanās ar kājām. Mežoņi, dejojot suņu, lāču u. c. dejas, cenšas atdarināt visas to dzīvnieku kustības, kurus viņi attēlo. Mūsu dāmas un kavalieri tikai mīdās ar kājām.

Šajās dejās visi cenšas kaut nedaudz atdarināt dižciltīgos dzīvniekus, pie kuriem neapšaubāmi pieder zirgi.

Kāda tad vispār ir mūsdienu deju jēga? Teilors saka, ka mūsdienu sabiedrības balles dejas ir daudz zaudējušas gan no sava mākslinieciskuma, gan arī no grācijas. Bet es stipri šaubos, vai balles dalībnieki domā tāpat. Nav apšaubāms, ka daudzi savu gorīšanos uzskata par grāciju, bet par mākslu tiek uzskatīta paņēmienu — gājienu, pagriezienu u. c. zināšana. Neapstrīdami, ka daudzi dejo, lai izrādītu savu izveicību un grāciju, jaunkundzes — lai izrādītu savu kājiņu, bet kavalieri — vismaz savu zābaku, jaunkundzes, lai padīžotos ar saviem tērpjiem, kuri ir labāk apskatāmi dejas laikā. Taču tas viss ir tikai starp citu, kā koķetēšanas palīgīdzekļi, un, ja dejās kaut kas ir bez vainas, tad tikai tas. Bet, ja mēs centīsimies iedziļināties tālāk, tad diez vai dejas izrādīsies tik nevainīga izklaidēšanās, par kādu tās uzskata. Nav apšaubāms, ka dažos gadījumos dejas īpaši spēcīgi uzbudina dzimuminstinktus, bet dažreiz, īpaši tādās dejās kā, piemēram, krievu dejā un kankānā, dejas pat veicina seksuālo izlādēšanos, kā dēļ šajās dejās ir iekļautas kustības, kas veicina šo izlādēšanos. Cik lielā mērā dejas ar saldkaislām kustībām uzbudina seksuālos instinktus, var redzēt no tā, ka ar šīm dejām dažreiz stimulē pat spēju uz dzimum-

¹ Kadriļas paveids.

dzīvi zaudējušus večukus — šos nelabojamos dažādu baletu kaislīgos medniekus.

Ko lai saka par veselīem cilvēkiem, kuri aktīvi iesaistās dejās, it īpaši kad dejuošie pāri simpatizē viens otram. Bet cik reižu nāksies dejojot ar pašiem zemskākajiem un ļaunākajiem cilvēkiem, kuri nekādā gadījumā nekādu uzbudinājumu nevar izsaukt, līdz kamēr atradīsies kāds, kurš spēs izraisīt šo uzbudinājumu vai apmierinājumu? Sekojoši, cik gan ir vajadzīgs melu un pacietības, lai sagaidītu tādu gadījumu? Ka dejām tāds raksturs piemīt, ir redzams no tā, ka tām bija un ir tendence izdarīt visbezceremoniālākās saldkaislās kustības. Kamēr dzimumattiecības bija vienkāršākas un nebija īpaši aizliegts auglis, tad dejām bija reliģisks un diplomātisks raksturs. Taču, kad šīm attiecībām tika nospraustas zināmas robežas, tad dejas sāka popularizēt ar mērķi, lai maskētu dzimumuzbudinājuma iespaidus, un šī maska laiku pa laikam nokrita un sabiedrība no jauna noteica zināmus likumus, dažreiz bargus, lai iekļautu uzbudinājumu vajadzīgajos rāmjos.

Turpinājums varbūt būs.

Tulkojums no krievu valodas.

О танцах // Валескалы П. И.
Революционный демократ Петр Давидович
Баллод. — Р., 1987. — С. 190—195.

Tulkojusi un filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi
E. Buceniece.

5. PROFESIONĀLĀ FILOZOFIJA

JĒKABS OSIS

Jēkabs Osis (krieviski transkribēja kā Озе, vāciski — Ohse; 1860—1920) ir pirmais akadēmiski izglītotais latviešu filozofs, dzimis Kurzemē, Kabilē turīga zemnieka ģimenē, mācījies Tērbatas universitātē (1877—1881), kur studēja filozofiju, teoloģiju un dabaszinātnes. 1888. gadā par darbu, kas veltīts substances jēdzianam Leibnica filozofijā, Osis iegūst filozofijas maģistra grādu, bet 1897. gadā Maskavas universitātē aizstāv doktora disertāciju «Personālisms un projektīvisms Loces metafizikā». Osis ir Tērbatas universitātes profesors, vēlāk — filoloģijas fakultātes dekāns, periodiski veic rektora pienākumus. Osis sākārto un izdod sava skolotāja G. Teihmillera trešo lielāko darbu — «Psiholoģijas un loģikas jaunie pamati» (1888). 1918. gadā evakuējas uz Voronežu, tur miris 1920. gadā.

Osis ir iegājis filozofiskās domas vēsturē kā ievērojams personālisma pārstāvis tā agrīnajā variantā. Ar Oša sistēmu un centrālo ideju konfigurāciju daudzējādā ziņā sasaucas mūsdienu personālisma formas. «Personālā universa» koncepcija, esamības personalizācija (Dievs) un personības ontoloģizācija, iekšējās «pieredzes» pacelšana patiesības kritērija un subjekta izzinošās darbības pamatā, personālistiskās pieejas lietojums vēstures filozofijā — tādas ir galvenās koncepcijas līnijas Oša kritiskajā personālismā.

Oša filozofisko uzskatu pamatā ir vairāku teorētisku avotu sintēze (Augustīna idejas, G. V. Leibnīca monadoloģija, G. Teihmīllera un H. Loces atziņas), turklāt viņa konstrukcijas konceptuāli balstās uz Teihmīllera ideju par antitēzi starp patieso un šķietamo pasauli, kas ontoloģiskā plāksnē iegūst tādu formu, kurā personālā esamība kā aktīvu «apziņas centru» kopums tiek pretstatīta pasīvai, bezpersoniskai materiālo lietu pasaulei. Matērija un materiālo lietu pasaule šeit tiek aplūkota kā ireāls, šķietams veidojums — apziņas projicējošās darbības rezultāts. Tādā veidā Osis rada specifisku jēdzienu — projektivismu, kas ir svarīgs posms viņa kritiskā personālisma konceptuālajā aparātā. Projektivismu un personālismu Osis pretstata kā divas vēsturiskas filozofiskā pasaules uzskata pamatformas.

Oša personālistiskās doktrīnas centrā ir jēdziens par apziņu, kas tiek izprasta kā «tīrā apziņa» un tiek dota triju faktoru — satura, akta un reālā subjekta jeb «es» vienībā. Garīgo potenci augstāko izpausmi filozofs saskata nevis domāšanā, bet gan emocionālā jūtu sfērā, kura it kā ietver sevī esamības būtību un iemieso mūsu «es» kā radošu substanci; tas liecina par Oša noteiktu pagriezieni uz iracionālismu. Personības problēma tiek skatīta caur iracionāli izprastas pašapziņas prizmu, turklāt personības jēdzienā tiek akcentēta mistiski spirituāla jēga. Visam esošajam Osis piedēvē gara dabu, bet apziņu uzskata par visplašāko jēdzienu, kas aptver visu substanciālo realitāti. Personība šeit ir esamības virsotne, visa pastāvošā rezultāts un mērķis, vērtība, kurai ir mūžīga nozīme. Personālā esamība eksistē divās formās — dievišķā un cilvēciskā, turklāt Dievs tiek domāts analogijā ar dvēseli, ar cilvēka «es», kuru ontoloģiskais statuss tiek atvasināts no to piederības Dieva personībai.

Oša vēstures koncepcija ir teleoloģiska un teocentriska, uzskats par cilvēces vēsturi kā likumsakarīgi attīstošos veselo tiek klasificēts kā «projektivistisks izkropļojums», bet personības tiek domātas kā atsevišķi «vēstures punkti». J. Oša vēstures filozofijā personība ir vēstures veidotāja un arī tās teloss — mērķis.

Osis ir atstājis lielu ietekmi uz Latvijas 20.—30. gadu profesionālajiem filozofiem (P. Dāli, P. Jureviču) un teologiem

(V. Maldoni). Ar J. Oša vārdu saistīta Latvijas augstskolas veidošanas ideja. J. Osis izstrādā un aizstāv šo ideju kopā ar E. Felsbergu, J. Lautenbahu un citiem latviešu inteligentiem Pirmā pasaules kara gados, uzturot kultūras un politisko darbību bēgļu vidū Krievijā.

IZTEIKUMI

Latvijas augstskola un sevišķi jaunā valodnieciski filozofiskā fakultāte profesora Oša personā cieš neatsveramu, ļoti smagu zaudējumu. Atgriezies profesors Endzelīns, doc. Plāķis, prof. Šmidts, šinīs dienās pārbrauks prof. Felsbergs un citi, bet prof. Oša nav viņu starpā — viņam nebija lemts atgriezties brīvajā dzimtenē un strādāt Latvijas nacionālajā universitātē.

P. Dāle

DARBI

Untersuchungen über den Substanzbegriff bei Leibnitz. — Dorpat, 1888.

Персонализм и проективизм в метафизике Лотце. — Юрьев, 1896.

Гносеология. — Юрьев, 1908.

Курс истории новой философии по лекциям проф. Озе. — Юрьев, 1909—1910.

LITERATURA

Jēkabs Osis, tagadējais Jurjevas Universitātes filozofijas un pedagogijas profesors // Austrums. — 1898. — Nr. 1.

Jurevičs P. Filozofija // Latviešu literatūras vēsture. — R., 1937. — 6. sēj.

Čuhina L. Jēkabs Osis un viņa darbi // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs. sākumam). — R., 1976.

Голиков Н. Н. Персоналистическая концепция Я. Ф. Осиса и ее историко-философские истоки // Известия АН ЛССР. — 1968. — № 12.

Чухина Л. А. Критика философских основоположений персоналистической концепции Я. Ф. Осиса // Известия АН ЛССР. — 1972. — № 2.

Priedīte A. Profesors Jēkabs Osis un agrīnā personālisma idejas Latvijā // Grāmata. — 1991. — Nr. 9.

Jansons G. Tērbatas personālistu skolas iespaids Latvijā // Grāmata. — 1991. — Nr. 9.

PERSONĀLISMS UN PROJEKTIVISMS LOCES METAFIZIKĀ (1896)

Ievads

[.] Ar terminu «personālisms» un «projektivisms» es vēlējos ieskicēt redzes viedokli, no kāda analizējama Loces metafizika, lai noteiktu tās patiesos motīvus un spekulatīvo vērtību. Tiesa, pats Loce minētos terminus nelietoja, taču turpmākais izklāsts parādīs, ka tie izveidoti Loces garā un neapšaubāmi der tajos ietverto uzskatu īsam apzīmējumam. [.]

Tiklīdz sajūtu kompleksos, kuros mūsu Es projicējis ārpus sevis kā mūs aptverošo, uzskatāmo pasauli, es saskatu savas darbības produktus un šai nozīmē sāku tos atkal atgriezt sevī, tas nostājas pasaules kritiskā aplūkojuma pozīcijās. Pretstats šim aplūkojumam ir projektivisms: ar šo terminu mēs varam apzīmēt visus nekritiskos pasaules uzskatus, kuros apziņas stāvokli un darbības veidi, kā sajūtas, priekšstati un jēdzieni, projicējas ārpusē un sabiezinās priekšmetu un būtņu pasauli, kas ir neatkarīgi no subjekta. Mūsu es, nespēdams reducēt juteklisko iespaidu parādīšanos un izžušanu uz paša gribu, sākumā gandrīz visu savu esamību vērš uz tiem un, apzinādamies, ka juteklisko uztvērumu pilnīgai izskaidrošanai ir nepieciešama no mums neatkarīgu cēloņu atzīšana, tiecas izteikt šo savu sākotnējo apziņu tādējādi, ka pretstata sev pašam savu sajūtu kompleksus kā atsevišķu priekšmetu saistības pasauli un piešķir tai patstāvīgu esamību. Šī no jutekliskiem iespaidiem veidotā tēlu pasaule ir līdz ar to tuvākais priekšmets, uz ko vēršas subjekta atmodinātās domāšanas darbības refleksija. Tas rada dabisku tieksmi — tāpat kā sajūtu kompleksus projicēt ārpusē arī domāšanas formu un rezultātus un sameklēt tiem vietu ārpus mūsu es. Tādēļ projekcija neaprobežojas tikai ar priekšstatos saistītām sajūtām, bet attiecas arī uz jēdzieniem.

Bet, tiklīdz tiek iegūta atziņa, ka nedrīkst substancionalizēt ne priekšstatus, ne jēdzienus — jo tie būtībā ir tikai sajūtošā un domājošā subjekta akcidence —, ka drīzāk visa tēlu pasaule var tikt uzskatīta par vienīgi psiholoģiski nepieciešamu šķietamību (*Schein*), līdz ar to pašu tiek pasludināts spriedums projektivismam. Un tikai pēc tam, kad subjekts atkal uzņem šķietamo pasauli sevī, vienīgajā iespējamajā tā eksistēšanas vietā, prāts var doties īstenās pasaules meklējumos. Taču ne uzreiz gars sasniedz pasaules uzskatu, kas brīvs no projektīviem piejaukumiem. Sākot ar naivo projektivismu, izziņa, kā parādīs tālākais izklāsts, pāriet ideālistiskajā, bet pēc tam fiziskajā projektivismā, lai, pārvarot šos pasaules uzskatus, pavērtu iespēju tuvoties kritiski personālistiskajai metafizikai, kas atzīst es par patieso substanci, bet pašapziņu par pietiekamu pamatu substances jēdziena izveidošanai. [.]

II daļa

PERSONĀLISTISKĀS METAFIZIKAS PAMATI

VI nodaļa

Izejas punkts — «Es»

Subjektivitātes priekšrocības. Ar fiziskā projektivisma pamatpieņēmumu atcelšanu tiek likvidēti šķēršļi tāda pasaules uzskata pakāpeniskai attīstībai, kas par izejas punktu un galveno faktu atzīst pašapziņu. Atbilstoši ikdienas projektivistiskajam aizspriedumam patiesā pasaule sastāv no materiālām lietām, kurām nepiemīt gara daba, un gars ir mazsvarīga piedeva, kura uzdevums ir tikai jau gatavās un pabeigtās īstenības atspoguļošana, turpretī iepriekšējās nodaļās izklāstītā kritika parādīja, ka tieši garīgās būtnes, projicēdamas ārpusē savas personīgās iekšējās un ideālās akcidence, lai vērotu tās ārpus sevis kā kaut ko svešu ārējās objektivitātes veidā, radot to pasauli, kuru projektivisms atzīst par patieso pasauli. Tādēļ jāņem vērā, ka katrā gadījumā subjekts kā tīri garīga būtne taisnīgi pretendē uz viņa īstenības atzīšanu saistībā ar citām būtnēm un ka subjektīvi psihiskās ierosmes un procesi, bez šaubām, veido vismaz īstenības daļu un turklāt ne jau mazsvarīgu. Subjekti ir lauks, kurā noris vispār visas parādības: tikai rēga saturs ir rēgains, taču tā eksistēšana nebūt nevar tikt atzīta par rēgu. Tā vietā, lai ārējai telpiskai pasaulei piešķirtu vienīgā objekta nozīmi, uz kuru ir vērojamas mūsu sajūtas un izziņa, mums taisnības labad ir jāizceļ subjektivitātes priekšrocības, atmetot projektivistiskos ieradumus un atzīstot īstenības parādīšanos garā par pasaules procesa pašu būtiskāko daļu; jo priekšstatu maiņšanās garā ir tikpat pilnvērtīgs fakts kā to objektu eksistēšana, kuri ierosina priekšstatus. [.]

Lietu substancionalitāti nosaka apziņa. Par to, kas ir substance un realitāte, mēs uzzinām no personīgās pašapziņas, kurā Es tiek nepastarpināti pārdzīvots kā iekšējo procesu nesējs; un tikai šīs personīgās patības dzīvais vērojums sniedz mums iespēju izveidot formālu jēdzienu par stāvokļa nesēju, t. i., substanci. Tāpat pilnīgi kļūdaini ir pieņēmums, ka sākotnēji mums ir zināma substances daba un ka tikai pēc tam mums ar īpaša slēdziena palīdzību jāpakārto šim jēdzienam dvēsele, lai saprastu tās spējas būt par dažādu darbību un ciešanu nedalāmu centru. Gluži otrādi, par sākotnēju un mums nepastarpināti dotu esamību izrādās vienīgi dzīvais gars un nekas pirms tā vai ārpus tā. Lietas vai substances un tās vienības, stāvokļu un darbību jēdzieni nebūt nav pirms gara un tā stāvokļa jēdziena un nav vairāk zināmi par pēdējo, bet otrādi: tai brīdī, kad gars atšķir sajūtas, priekšstatus, izjūtas no sevis kā savus

stāvokļus un tādējādi saista tos vienībā, pretēji to secīgumam laikā, — tikai tad tas, pārdzīvojot šo pašu darbību, vispār uz-
zina, ka eksistē būtnes attiecībā pret stāvokļiem. [..]

VIII nodaļa

Personālistiskā metafizika pretstatā ideālistiskajam projektīvismam un intelektuālismam

[..]

Absolūtā personība. Uz nepastarpināti pārdzīvojamās paš-
apziņas pamata mēs veidojam substances jēdzienu; pašapziņa
rāda mums, kādā nozīmē ar subjekta vienību un identitāti ir
savienojama tās stāvokļu daudzējādība un maiņa. Substances
dabu un transsubjektīvu eksistenci var atzīt tikai tām būtņēm,
kurām ir mūsu Es daba. Bet, tā kā tiek pieļauta subjektu vai
būtņu pluralitāte, tad neizbēgams ir pieņēmums, ka tie savā
starpā ir atbilstības attiecībās.

Bet vai vispār ir iespējama atbilstība starp dažādām būt-
ņēm? Vai ir domājama vienas būtnes iedarbība uz otru? To, ka
vienā un tajā pašā būtņē vai subjektā viens stāvoklis nosaka
otru, mēs atzīstam par faktu, nesaskaroties ne ar kādām grūtī-
bām vai pretrunām. Pilnīgi savādāk ir ar vienas būtnes iedar-
bību uz citu vai ar mijiedarbību starp dažādām būtņēm, jo šajā
gadījumā atšķirīgu būtņu stāvokļiem ir jāattiecas pret otru kā
pamatam pret sekām, t. i., vienas būtnes stāvoklim ir jāizraisa
otrā būtņē tās iekšējo stāvokļu izmaiņa.

Rūpīgi analizējot jēdzienu par mijiedarbību, parādās šāda
pieņēmuma mīklainība; tikai projektīvistiskajam uzskatam nav
šajā problēmā grūtību. Parasti iedomājas, ka atsevišķas lietas,
lai gan tās sākotnēji ir vienaldzīgas cita pret citu, tomēr var
veikt darbības un, proti, tā, ka iedarbība no aktīvās lietas pār-
iet uz pasīvo lietu. Šajā gadījumā tūdaļ rodas jautājums, par ko
tad īsti uzskatīt to, kas pāriet. Ja tas būtu reāls elements, kas,
atdalījies no pirmā elementa kā trešais, pāriet uz otro, tad, tiesa,
varētu šo pāreju viegli priekšstatīties, taču pie tādiem nosacī-
jumiem minētās pārejas rezultātā vien neizmainīsies ne pirmā,
ne otrā elementa daba. Tāda pāreja būtu tikai sagatavošanās
darbībai, bet ne pati darbība; tas nozīmē, ka dotā problēma ne-
tīktu pat skarta, bet tikai atlikta. [..]

Nevis nebūtisks likums un nevis dabas kārtības neīstena
ēna, bet tikai bezgalīgas dzīvas Būtnes pilnīga īstenība, kas
ietver sevī visas galīgās lietas, var sasaistīt atsevišķos pasaules
elementus citu ar citu tā, ka viena elementa stāvokļi kļūst par
otra stāvokļa izmaiņas cēloņiem. Galīgu substanču mijiedarbība
paredz bezgalīgas substances esamību, un katra atsevišķa būtne
var savā darbībā skart citu tādēļ, ka tajās abās bezgalīgais

veido to būtības dzīvu pamatu. Dabas likumi nevar sasaistīt pasauli vienībā, tie jāaizstāj ar substancionālo Bezgalīgo, kurā daudzējādais nenošķiras. Jo atbilstoši šim pieņēmumam jebkura galīgas būtnes izmaiņa ir tieši Bezgalīgā stāvoklis un tai nav jāsaskaras ne ar kādiem šķēršļiem, lai izraisītu pārmaiņas citu būtņu stāvokļos. Atsevišķie pasaules elementi paliktu uz visiem laikiem nošķirti, ja kopīgā substance, no kuras tie radušies, nesniegtu tiem iespēju un, var teikt, pienākumu būt dzīvā mijiedarbībā un mainīt iekšējos stāvokļus. Plurālismam tāpat jāpiekāpjas monisma priekšā; pieņēmumu par savdabīgu būtņu pluralitāti, kurām ir pilnīgi neatkarīgs saturs un kuras tikai nejauši mijiedarbojas, jāaizstāj ar uzskatu par elementu pluralitāti, kuru eksistenci un saturu pilnīgi nosaka vienas absolūtas Būtnes daba un īstenība, kas saista tās visas savstarpējas atkarības attiecībās. [.]

Kā gan lai precīzāk nosaka šo visaptverošo Būtni? Atbilde uz šo jautājumu jau ir ietverta pasaules augstākā pamata kā būtnes un substancionālas vienības noteiksmē. Bet būtne un substancionāla vienība domājamas vienīgi analogijā ar mūsu dvēseli. Tādēļ arī bezgalīgais jeb visaptverošā substance ir salīdzināms tikai ar mūsu dvēseles nedalāmo dabu, bet galīgās lietas vai būtnes — ar garīgās darbības atsevišķām formām vai aktiem. Kaut arī visās savās izpausmēs visaptverošā dvēsele ir klātesoša, tomēr savas darbības katrā formā tā rod sev tikai vienpusīgu un atsevišķu izpausmi, aiz kuras paliek apslēpta tās pati būtība. Tieši šī dvēseles būtība ir pastarpinošs loceklis, kurš rada priekšnosacījumu dažādu iekšējo stāvokļu mijiedarbībai un nosaka to rezultāta formu. Tā arī Bezgalīgā būtiskā vara ir visuresoša visos galīgos elementos un norāda katrai galīgai būtnei tās iespējamo darbību apjomu, paver ceļu darbības pārejai no viena elementa uz citu. [.]

Персонализм и проективизм в метафизике
Лотце. — С. 13—15, 123, 124, 136, 137,
161—166.

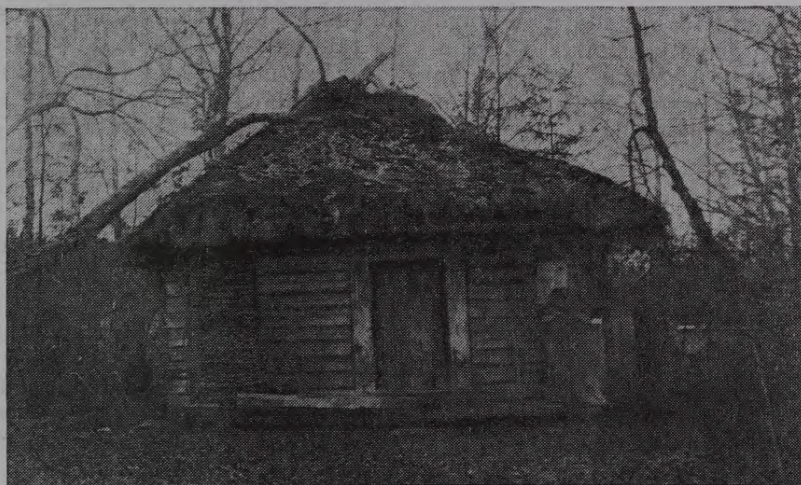
No krievu val. tulkojusi *I. Cera*.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavojusi *L. Čuhina*.

6. CEĻĀ UZ MODERNO PASAULES UZSKATU

EDUARDS VEIDENBAUMS

Eduards Veidenbaums (1867—1892) — dzejnieks un domātājs, viens no pirmajiem marksisma ideju popularizētājiem Latvijā. Dzimis Priekuļu Glāzniekos pie Cēsīm zemnieku ģimenē.

Klētiņa Kalāčos

No 1872. gada dzīvo Mūrmuižas (vēlāk Liepas pagasta) Kalāčos. Pirmo izglītību E. Veidenbaums iegūst mājās, pēc tam mācās Cēsu draudzes skolā un Cēsu apriņķa skolā. Seko četri pašmācības gadi, tad E. Veidenbaums beidz Rīgas guberņas ģimnāzijas augstāko klasi. 1887. gadā viņš sāk studēt Tērbatas universitātes Juridiskajā fakultātē un tur ar nelieliem pārtraukumiem mācās līdz savai pāragrajai nāvei 1892. gadā.

Kopā ar domubiedriem, progresīvajiem studentiem, E. Veidenbaums 1888. gadā Tērbatā nodibina Latviešu studentu zinātniski literāro biedrību, sauktu «Pīpkalonija», kas vēlāk kļūst par vienu no Jaunās strāvas centriem, un sāk izdot rakstu krājumu «Pūrs». Tajā iespiesti trīs E. Veidenbauma raksti «Soda likumu vēsturiskā attīstība un viņu filozofiskais pamats» (1, 1891), «Vairāk gaismas!» (2, 1892) un «Apcerējumi iz mekānikas» (3, 1894).

E. Veidenbaumam raksturīgs dialektisks domāšanas veids un materiālistiska vēstures un dabas parādību izpratne. Filozofiskie uzskati nav līdz galam izveidojušies, spriedumi ir impulsīvi. E. Veidenbaums izsmej reliģisko aprobežotību, pretstata teoloģiju zinātnei un cīņu pret reliģiju saista ar cīņu pret pastāvošo iekārtu.

Lielāko ievērību no E. Veidenbauma literārajiem darbiem guvusi dzeja — bagāta filozofiskiem vispārīnājumiem, asiem kontrastiem un kritiskiem vērojumiem; stils ir lakonisks, bagāts trāpīgiem epitetiem. Viņa dzejai un arī dzīvesveidam dažkārt ir hedoniska ievirze.

Jau 1886. gadā E. Veidenbaums uzraksta darbu «Apcerējums par privātīpašumu» («Gabals iz tautsaimniecības»), kurā atsaucas uz Marksa mācību un ievieto fragmentu no I Internacionāles statūtiem. Tas ir pirmais mēģinājums popularizēt vēsturiskā materiālisma un sociālisma idejas latviešu literatūrā.

IZTEIKUMI

Pie Veidenbauma sevišķi apbrīnojama viņa nopietnība un prātnieciskais gars, viņa neaprobežojamā dziņšanās pēc patiesības.

E. Pipiņš

Tomēr vairāk par ekonomiskajiem jautājumiem Veidenbaumam interesēja cilvēka personības attīstības un īpaši morālo vērtību problēma, kam viņš piešķīra noteicošo lomu dzīves pārveidošanas procesā.

Viņš ir dzimis dialektiķis, viņa dzīves uztveres pamatā ir veselo lielumu diferenciacija ļoti daudzveidīgās, savstarpēji saistītās, tomēr pretstatītās formās.

L. Volkova

DARBI

Raksti. — R., 1926.

Kopoti raksti. — R., 1961. — 1.—2. sēj.

Brīvības cēlajais gars: Izlase. — R., 1978.

LITERATŪRA

Vilsons A. Veidenbauma dzīve. — R., 1967.

Volkova L. Eduards Veidenbaums: Problēmas. Risinājumi. Hipotēzes. — R., 1979.

Egls K. Bibliogrāfija (saīs.) // Veidenbaums E. Kop. r. — R., 1961. — 2. sēj.

DZEJA

Pēc ideāliem cenšas lielie gari;
Bet dzīvē ieņemt vietu pirmie
Tie neiespēj, tos nomāc maizes kari,
Tos nomāc aizspriedumi sirmie.

Kopoti raksti. — 1. sēj. — 217. lpp.

Vienkāršie ļautiņi
Verdzībā nomocās,
Verdzībā asaras raud
Pēc dzīves labākas.

Vienkāršiem ļautiņiem
Dumjas ir galviņas:
Verdzības ķēdes sev tie
Paši kaļ dienu no dien'.
Klausa, ko tumsoņi melš,
Kanceļu krāpnieki,
Klausa un varmākas cien,
Ciena un kalpo tiem.
Kalpo tiem bīdamies,
Baida tos elle un Dievs —
Ģeķīgo mežoņu
Teikas ir riebīgas.
Pliķēt un sist sevi liek
Un, kad sāp, tad tik smilkst.
Dumjajās galviņas,
Ilgs vēl jums ciešanas laiks!

Turpat. — 224. lpp.

Ar šās zemes varenajiem kopā tu varēji būt
Un valdīt, un kārumus baudīt, un ligsmot
ik dienas,
Bet cilvēces bēdas un trūkumus sirds tevīm
jūt,
Un tumsības slogus, un varmāku nastas ikvienas.
Un, tēviņas neatziņš, svešumā dodies tu tāļi
Un sludini taisnību, māci, ka cilvēki brāļi,
Ka pasaules mantas mums mierināt nespēj
prāta,
Ja ticības trūkst un mīlestīb' sirdīs nav krāta.
Tu priekus tiem nesi, kas tumsībā, grūtībā
smaka,
Tu vārģuļu sagrauztām sirdīm bij' dzīvības
aka,
Tu cilvēci sildīji garīgas verdzības salnā,
Bet atmaksu cilvēce deva tev — Golgatas kalnā.

Brīvības cēlajais gars. — 12. lpp.

Viens otru par muļķi, par nekrietnu sauc,
Kas gudris, kas labs, to nezin neviens:
Pa tumsību domas un spriedumi brauc,
Un gals ir ikkatram tik ievadījiens.

Kas zin, vai prātīgāks nava tas vīrs,
Kas ierasto mēru pie lietām tik liek.
Viss dabā ir sajaukts, nekas tur nav tīrs,
Ar paviršu lielumu mērīts viss tiek.

Pie zemes mūs mūžīgi smagums sien klāt,
Un augstāk mēs tiekam tik stutēdamies.
Var tūkstošreiz prātu vēl nogurdināt, —
Es šaubos, ka pāri par dabu tas ies.

Turpat. — 47. lpp.

Kad niknas vētras dzīvei postu draud,
Kad skumjās dvēse baiļojas un raud,
Kad laimes gaišie brīži zūd un irst,
Kad cerības kā rudens lapas birst,
Tad, cilvēks, iedomā, cik īsais brīdis
Ir laiku mūžībā tavs dzīves sprīdis,
Ka zemes plašums zvaigžņu lielos baros
Ir mazais puteklītis saules staros,
Un, augstāk celts par iznīcības niekiem,
Tavs gars būs brīvs no dzīves bēdām, priekiem.

Turpat. — 56. lpp.

Vai senatnē vien tikai vīri bija,
Kam liktenis rūpestus nedarija,
Kam mierīgs kā Zokratam palika vaigs,
Lai trakoja vētras, lai skaists bija laiks?
Vēl tagad ikkatram pār dabu ir vara,
Kam sirdī ir spožums no mūžības gara.

Turpat. — 58. lpp.

Nākt Olimpā mums aizliedz dievu spēks,
Lai pasaulē mēs Olympus sev ceļam!
Kas nievā cilvēkus — ir necilvēks.
Daudz dabā prieku, lai tik ārā smeļam.

Bet šausmīgais brīdis nav tāļu, nav tāļu,
Kad atskanēs tornī drūmīgais zvans,
Kad iesi, kurp aizgājis Šillers un Kants.
Pret nāvi nav mirstīgiem spēka, ne zāļu.

Turpat. — 79. lpp.

Pie debesīm zvaigznes spulgo un mirdz,
Virš zemes ziedoņa vēsmas dvašo.
Ir vasaras nakts. Cik aizgrābta sirds!
Tu apkamptu, skūpstītu radību plašo,
Un neizprotamā ilgošanās
Krūts vilņo un dzenas pēc mīlošanās.

Bet laimi un mieru tā nesajūt,
Un ilgošanās tik skumjību rada.
Reiz zvaigznēm, reiz ziedoņam jānozūd,

Un kapenes klātāk nāk gadu no gada,
Ikvienu reiz norīt tās drūmīgi draud,
Tur nelīdz, lai žēlojas, lūdzas, lai raud.

Ko palīdz mums mūžs tik nīcīgs un skarbs,
Kur nāvīgām zālēm ir maisīts prieks,
Ko palīdz mums cenšanās, nopietnis darbs?
Nāk nāve un māca, ka viss tik ir nieks.
Darbs dod tik, ka nebeidzas sensenais stāsts,
Dod bērņus, kam uzkrauts tiek dzīvības lāsts.

Turpat. — 81. lpp.

NO SKOLAS LAIKA PIEZĪMJU BURTNĪCAS

Kādas ir mūsu mācītāju vainas?

Viņi stāv uz mūsu ienaidnieku pusi, jo viņi veicina to centienus, kuri ir: latviešu tautas uzplaukšanai pretī strādāt, lai caur to savu tagadējo varu varētu uzturēt un, ja iespējams, jau tagad ļoti mazās latviešu brīvības vēl vairāk aprobežot.

Šo nolādēto sešsimts gadus ilgo ģermāņu jūgu grib mums atkal uzlikt, grib mūsu skaidro, jauko valodu iznīcināt un savu ne pus tik bagāto no visām tautām saslaucīto riebīgo valodu tās vietā likt, grib savās vecās verdzības laikos ieceltās tiesas un sodus, savus sapelēšos likumus pasargāt, tos par derīgiem ieteikdami.

Un to viņi grib panākt caur to, ka aizliedz sapulces, lai ļaudis nedabūtu savu stāvokli, cits ar citu aprunādāties, ieskaīt, liedz skolās latviešu valodu mācīt un tās vietā liek lietot vācu valodu, lai jau no bērnu dienām ar tām domām aprastos, ka latviešu valoda nekam neder un ka viņai līdz ar visu latvju tautu mūžīgi vāciešu verdzenei jāir.

Turpat. — 30. lpp.

VĒSTULE KĀRLIM VEIDENBAUMAM

1888. gada 16. maijā

Bet vai lai tādēļ jāliek atbaidīties, labu darbu strādājot, ka nepatikšanas stāv priekšā? Vai lai jāatstāj uzvara muļķībai un lepnībai? Es domāju, tai lietā mūžam nevajaga padoties. Dzīvot ir cīnīties, un labākais cilvēks pasaulē ir tas, kas aizstāv sevi un citus pret pārestībām, kas mūžam karo pret netaisnību.

Turpat. — 13. lpp.

VĒSTULE KÄRLIM VEIDENBAUMAM

1890. gada 2. septembrī

Es ienīstu, kā agrāk, visu svētulību un neticu tagadējai ticībai, tāpat ar citus savus ieskatus neesmu grozījis, bet savu agrākējo vieglprātības filozofiju esmu atmetis, kuras moto bija: «Cilvēks visu var darīt, kas tik iegribas, nekā nevar zināt, kas ir patiess, kas labs, kas slikts, tātad arī nav nekāda pienākuma ne pret sevi, ne pret citiem.» Kamēr dzīvo, kamēr grib dzīvot, tikmēr vajaga būt pienākumiem, tādēļ ka dzīve bez viņiem zaudē visu savu patīkamību un nav vairs panesama. Vai pastāv kāda augstāka vara, kas mūs pārrauga un kas mums pavēl savus pienākumus izpildīt, tas ir veltīgs un nevajadzīgs jautājums, jo arī bez tādas augstākas varas mūsu pašu jūtas, mūsu pašu prāts mūs piespiež darīt savus pienākumus. Un savu pienākumu izpilda tas, kas «tā dara citiem, kā grib, lai citi viņam darītu, kad viņš būtu to vietā». Tas ir pienākuma ideāls, un, jo tuvāk cilvēks šim ideālam savā dzīvē nāk, jo krietnāks un teicamāks viņš saucams.

Turpat. — 72. lpp.

GABALS IZ TAUTSAIMNIECIBAS¹ (1886)

[.] Tātad tagadējā dzīves kārtība, pie kuras vairākums ir iekalts trijās ķēdēs², pie kuras šis vairākums uz to briesmīgāko tiek apspiests, izsūkts un nokalpināts, tiešām ir slikta, nosodāma un nonicināma. Isumā visu šo varētu izsacīt šādi: muižnieki atņēma latviešu zemi un pataisīja šo zemi par savu īpašumu jeb iekala latviešu galvās to atzīšanu, ka šī zeme ir muižnieku zeme, īsi — lika pamatus verdzībai, mūžīgai izsūkšanai un kalpināšanai. Pēc tam ieveda verdzību šādi: latvietis negrib mirt, lūdz no muižnieka zemi priekš apstrādāšanas un to arī dabū par zināmu maksu. Un, lūk, tiek ieviesta negēlīgā rente, izsūkšana, apspiešana, kalpināšana, verdzība. Kas nu galu galā izrādās. No vienas puses, rodas cauri maisi, caurbiri, brīvie muižnieki, dienas zagļi, sliņķi, blēži, asins sūcēji, otra mūža ēdēji, negēļi, rikļļu rāvēji, galvas nocirtēji, slepkavas, bendes maisi, elles prauli, varmākas un citi ļaundari, no otras puses, nepiekūstošie strādnieki, katra darba darītāji, visu derīgo lietu izgatavotāji, mūžīgie cietēji, arvienīgie asaru lējēji un vaimanātāji, dumjie vergi, kuri ir piespiesti liet ūdeni caurā traukā, bērt

¹ Šis raksta nosaukums nav E. Veidenbauma paša dots, tāpēc zinātnieku aprindās vēl noris strīdi par to. L. Volkova savā grāmatā «Problēmas. Risinājumi. Hipotēzes» iesaka lietot nosaukumu «Apcerējums par privātīpašumu», kas precīzi atspoguļo raksta būtību un saskan ar E. Veidenbauma leksiku.

² Domāti muižnieki, garīdznieki un tirgotāji.

labību caurā maisā, jeb, īsi sakot, izrādās tagadējā dzīves kārtība visā savā pilnībā, visā savā spožumā un kailumā. Varena kārtība! Ja nu salīdzinājam šo tagadējo latviešu dzīves vareno kārtību un to kārtību, kas valdīja pagānu laikos, tad izrādās, ka pēdējā dzīves kārtība ir daudz labāka. Labi, pielaidīsim, ka šis ir patiesība. Bet tagad jautāsim, vai tādēļ, ka pagānu laikos latvieši netika apspiesti, tiem tagad der atgriezties pilnīgi pie šīs kārtības, tas ir, vai latviešiem der dzīties iekļūt tādā, sacīsim, labā būšanā, labā kārtībā, ka viņus atkal var iekarot kaut kāds nejēgu, salašņu, vazaņķu un diedelnieku bars, tik tādēļ vien, ka ir apbruņojies ar labākiem kara ieročiem kā latvieši? Nekad un nemūžam! Latviešiem neder atgriezties pie tādas labākas kārtības, pie kuras viņi atkal var no diedelniekiem iekaroti tikt, jo tas būtu glupāki kā glupi, bet pie tās labās pagānu dzīves kārtības der gan latviešiem atgriezties, pie kuras viņus vairs neviens nevar iekarot, t. i., latviešiem der gan atgriezties pie tādas kārtības, pie kuras ļaudis netiek apspiesti, izsūkti un kalpināti, bet pie tam viņiem vajaga pāriet visus tagadējos mantojumus, izgudrojumus un atradumus, kā dzelzceļus, tvaikmašīnas, dzirnavas, telegrāfus, grāmatu drukātavas un visas citas tagadējās zinības un atradumus, jo, tikai visus tos piepaturot, viņus neviens nespēs iekarot, verdzināt un kalpināt. Tātad tagadējā dzīves kārtība, no vienas puses, ir sliktāka nekā senā latviešu dzīves kārtība, jo pie tagadējās kārtības ļaužu vairākums tiek uz to briesmīgāko apspiests, izsūkts, kalpināts un mocīts, kas pagānu laikos netika darīts, bet, no otras puses, tagadējā dzīves kārtība ir labāka par pagānu laiku kārtību tāpēc, ka viņai piemīt visādi izgudrojumi, atradumi, zinības un mākslas, kas nepiemita pagānu laikos un kuru būšana atļāva Vakareiropas diedelniekiem iekarot un vārdzināt veselu un spēcīgu latviešu tautu. Tātad tagadējā dzīves kārtība dēļ tam, ka viņa atļauj ļaužu mazākumam uz to briesmīgāko apspiest, izsūkt un mocīt ļaužu vairākumu, nav vairs attaisnojama. [..]

Strādniekiem vajaga vienoties un biedroties īpašā politiskā partijā, kas ar sparū cenšas iegūt strādnieku šķirai valdības varu jeb lielvalsts lietu valdību. Bez tam Lasals mudināja dibināt «Vispārīgu vācu strādnieku biedrību» un aicināja labākos un saprātīgākos ļaudis (tautas vietniekus, skolotājus, advokātus, ārstus) iestāties šai biedrībā par vienkāršiem biedriem un ņemt dzīvu daļību pie šīs biedrības dzīves, bet ļoti maz demokrātu iestājās šajā biedrībā.

Drīz pēc «Vācu vispārīgās strādnieku biedrības» dibināšanās Londonā 1864. gadā paša Marksa vadībā tika dibināta otra liela strādnieku biedrība — «Starptautiskā strādnieku biedrība», kuras mērķus un vadošās domas uzzīmēja pats Markss šīs biedrības statūtos, bet galīgi šī biedrība tika nodibināta Ženēvas kongresā 1866. gadā. Lūk, galvenākās vadošās domas ir liktas šīs biedrības ustavā jeb likumu pamatā:

1) Strādnieku šķiras atsvabināšanai vispirms jāir pašu strādnieku šķiras lietai. 2) Cīņiņš priekš strādnieku šķiras atsvabināšanas netiek vests ar to nolūku, lai vieniem ļaudīm par labu un otriem par sliktu tiktu dotas jaunas privilēģijas jeb priekšrocības, bet lai tiktu nodibinātas vienādas tiesības un vienādi pienākumi priekš visiem un lai sevišķi katras šķiras vara jeb valdība pār citām šķirām tiktu iznīcināta. 3) Strādnieku ekonomiskā atkarība no ražošanas līdzekļu īpašniekiem ir visu ļaužu moku, katras verdzības, nabadzības, prāta muļķības un politiskas uzspiešanas avots. Tāpēc strādnieku šķiras ekonomiskā atsvabināšana (strādnieku atsvabināšana no vajadzības pārdot savu darba spēku) ir liels mērķis, kuram jāpadodas katrai politiskai kustībai (cīņiņš dēļ likuma un lielvalsts valdīšanas pārmaiņas) kā līdzeklis priekš mērķa sasniegšanas. 4) Visu strādnieku pūliņi un cīņiņi priekš šā mērķa sasniegšanas līdz šim laikam ir palikuši bez sekmēm dēļ vienprātības trūkuma starp katras valsts jeb zemes dažādu darbu strādātājiem strādniekiem. 5) Strādnieku šķiras atsvabināšana nav vienas valsts jeb vienas tautas darbs, turpretim šī atsvabināšana ir no vienāda svara un vienādas vērtības priekš visām attīstītām tautām un var būt sasniedzama tikai ar visu tautu vienotiem spēkiem un palīdzību vienam no otra.

Šī biedrība bija tā pirmā, kas tik skaidri un vispusīgi aizrādīja uz īsto ceļu priekš darba spēka atsvabināšanas no kapitāla varas. Šīs biedrības vadošie sajēgumi pēc tam ieviesās visu mācītu zemju sociāldemokrātisku partiju programmās.

Mosties, mosties reiz, svabadais gars!

Kopoti raksti. — 2. sēj. — 33.—35., 50.—52. lpp.

APCERĒJUMI IZ MEKĀNIKAS (1891)

1. nodaļa

Spēki un ķermeņi

Visa daba pastāv iz būtņēm, kas iespēj darboties, darīdamas iespaidu gan pašas uz sevi, gan uz citām būtņēm. Darbības, kādas šās būtnes izdara, parādās dažādos veidos: tā, piemēram, domas ir darbība, griba ir darbība, kustēšanās ir darbība. Mēs šai rakstā aplūkosim tikai pēdējā veida darbības.

Es varu pacelt un nolaiest savu roku, es varu kustināt savus locekļus, es varu kustināt arī jūsējos, jūs grūzdams, pie sevis pievilkdams utt. Es varu pakustināt arī stādus, purinādams viņu zarus, tos nocirzdams, sagriezdams utt., un zemi, paceldams akmeni, viņu aizsviezdams utt.

Bet cilvēks nav vienīgais, kas to visu spēj darīt. Lai gan

mazāk izveicīgi, lopi dara to pašu. Pat stādi sacel kustības, tie piebriest pumpuros, izplešas ziedos; viņu saknes sniedzas zemē un velk augšā sulas, no kurām tie barojas.

Arī pašai zemei ir tā pati iespēja; viņas daļas arvien kustas: to diezgan pierāda lietus un vētras. Vulkāni (ugunsvēmēji kalni) un zemes trīcējumi rāda, ka zeme nav iesnaudusies. Viņas darbība sniedzas ne tik uz viņas pašas daļām vien, bet arī uz mūsu miesas daļām. Viņa pievelk pie sevis visu; tādēļ visas lietas krīt uz zemi. Un viņai vēl bez tam līdzekļi, ar ko tā uz mums darbojas; tie ir elektrība, magnētisms utt.

Ko mēs teicām par dzīvniekiem, stādiem un zemi, tas mums arī sakāms par visiem debesu spīdekļiem. Tie mūs apgaismo, un jau caur to vien izceļ kustības. Apskatāt puķes, kas jums uz loga; redzat, ka tās noliecas uz to pusi, no kurienes viņām nāk gaisma. Jūs arī zināt, ka lielās jūras kustības, kuras sauc par paisumu un bēgumu, izceļas caur saules un mēness spēku. Redzams, ka arī spīdekļi nav bezdarbīgi.

Ja būtnes uzskata tikai par kustību cēloņiem, tad tās sauc par spēkiem. Bet, ja tikai par tveramām un kustināmām lietām, tad mekānikas valodā tās sauc par ķermeņiem. Mēs esam spēki, kad mēs strādājam, kad mēs ko darām, un esam ķermeņi, kad ar mums ko dara.

Nupat redzējām, ka spēki ir dažādi: dzīvnieku spēki, stādu spēki, zvaigžņu spēki. Šī dažādība nav ievērojama, ja skatās tikai uz kustību, ko šie spēki izceļ. Ja jūs, istabā ieiedami, atradīsiet, ka kāda lieta nav vairs tai vietā, kur jūs to nolikuši, jūs tūliņ domāsi: kāds ir bijis manā istabā. Zināms, jūsu ziņkārība var būt vēl lielāka, jūs varbūt vēlēsaties zināt, kādā nolūkā šī lieta ir kustināta; tālāk jūs lūkosiet uzminēt, vai šis «kāds» ir bijis dzīvnieks, piemēram, jūsu suns vai kaķis, jeb vai tas bijis bērns vai liels cilvēks utt.; bet, kamēr jūs vairāk negribēsat zināt kā šās pārgrozības cēloni, tikmēr jums pietiek, domājot, ka «kāds» to ir darījis.

Labi! Par katru kustību, kas notiek, mēs varētu teikt, ka to izdara kāds vai kādi. Nelietodami šos vārdus, mēs viņu vietā lietosim vārdu «spēks». Bet nav jāpiemirst, ka spēks neko citu neapzīmē kā kādas būtnes darbību. Man bieži vien nāksies runāt par spēkiem, it kā kad tie paši par sevi pastāvētu, it kā kad tie būtu neatkarīgi un šķirti no būtnēm. Es jums teikšu: tāds spēks dara šo, tāds spēks dara to, gluži tāpat kā mēs sakām: tāds vīrietis runā, tāda sieviete dzied.

Te ir tiešām jābaidās, ka prāts pamazām neieronas vārdos ieraudzīt lietas un uzskatīt spēkus, par kuriem dzird teicam, ka tie viens uz otru darbojas, par kādām nesaprotamām varām, tā sakot, gariem, kam nav miesas un kas tomēr spēj ķermeņus kustināt. Pieminu to tādēļ, ka daži slaveni vīri tiešām nokļuvuši pie šādām domām. Viņi prātoja, ka spēki radījuši ķermeņus, ka spēki radījuši būtnes. Tas ir tikpat, kā kad kādas būtnes

darbs būtu radījis šo būtņi pašu. Šāda iedoma slīktāka par nezināšanu.

Tāpēc, ka spēki ir būtņu darbība, tad ir saprotams, ka mēs tāpat nespējam radīt spēku kā pašu būtņi. Bet, ja arī nevaram radīt jaunus spēkus, mums mazākais ir iespējams pavairot dažu jau pastāvošo spēku stiprumu. Bet te jāievēro, ka tas nekad nav izdarāms bez izdevumiem. Lai pavairotu sava zirga spēkus, man tam jādod auzas. Bez nekā nekas nav izdarāms.

Tos spēkus, kurus spējam palielināt, tiem pielikdami barību, sauc par muskuļu spēkiem, ja domā dzīvnieku spēku; par ķīmiskiem spēkiem, ja domā tādus, kas tuvāki rada zemei. Par pēdējiem mēs uz priekšu vēl runāsim.

Bet ir vēl citi spēki, kuros mēs nekā nespējam grozīt, kurus nevaram nekādi ne pavairot, ne pamazināt un kuri mums gribot negribot jāņem tādi, kādi tie ir: piemēram, smagums. Ikviens saprot, ka nespējam izdarīt, lai svina bumba kristu ātrāki, nekā tā krīt. Ja pie svina pieliek zeltu, tad bumbas svars palielinājas, jo svina svaram pievienojas zelta svars, bet svins pats tādēļ vairāk nesvērs. Šādus spēkus sauc par fiziskiem jeb dabas spēkiem šaurākā nozīmē.

Bet, ja arī nespējam radīt jaunus spēkus, mēs tomēr viņus visus spējam izlietot, tos dažādi savienodami ar mūsu spēkiem un kalpinādami savām vajadzībām. Šo zinību, kā izlietot spēkus, sauc par mekāniku.

Līdzekļus, kurus cilvēks izlieto, lai pēc mekānikas likumiem kalpinātu ķīmiskos, fiziskos jeb miesas spēkus, sauc par mašīnām. Lai vienkāršas, lai sarežģītas, abējas ir tikai līdzekļi, kā izlietot jau pastāvošos spēkus. [..]

Turpat. — 88.—91. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojis *E. Mucenieks*.

ANOTĀCIJA

Pētījums «Ideju vēsture Latvijā» aptver laika posmu no pirmsākumiem, no latviešu folkloras līdz Jaunās strāvas periodam (XIX gs. 90. gadiem). «Ideju vēsture Latvijā» ir uzrakstīta antoloģijas formā: ir dota domātāja biogrāfija, filozofisko uzskatu raksturojums, literatūra un darbu fragmenti. Tas ir pirmais mēģinājums parādīt ideju attīstību Latvijā, sintezējot latviešu zemes un latviešu tautas vēsturi. Latviešu tautas kā vēstures subjekta attīstība nav identa Latvijas zemes vēsturei.

Latvieši ir baltu cilšu (kuršu, zemgaļu, latgaļu) un somugru cilts — libiešu (līvi, latīn. *livones*) — teritorijas un kultūras mantinieki, kam bija intensīvi kontakti ar skandināvu un slāvu tautām. Senajā Latvijā pamatu sabiedriskajai un politiskajai struktūrai veidoja lielģimene — dzimta. Pirmskristietiskajā Baltijā jau bija vērojama plašāka valstiska konsolidēšanās ar saviem vietējiem karaļiem (piemēram, Visvaldi, Lamekinu u. c.) un savas pagāniskās senbaltu kultūras uzplaukums. Par Latvijas senvēsturi ir saglabājušās tikai priekšmetiskās kultūras, arheoloģisko atradumu liecības. Pašu latviešu rakstiskā tradīcija šajā laikā nav izveidojusies. Rakstiskas ziņas par baltu ciltīm šajā agrīnajā posmā ir atstājuši tikai klasiskie autori — Hērodots, Tacits, Kasiodors, Einhards u. c. Vairāk literāriskas, ne vēsturiskas (hronoloģiskas) ziņas par latviešiem sniedz arī agro un vēlo viduslaiku autori cittautieši. No minētajām liecībām var secināt, ka latvieši kā viena no baltu pirmtautām ir bijusi tauta ar zempokju dzīves veidu un pasaules uztveri, ko latviešu kultūras vēsturnieki A. Spekke raksturo šādi: «Un kāda dziļi īpatnēja harmonija liekas valdām šīs zemes krāsās un līnijās, kaut kas sevī kluss, neskaļš, bet organiski savs. Koka pilis pie zilo upju likumiem, bronzas ieroči un rotas, baltie, zilie apģērbi utt.» Kaut gan tā laika avoti un arheoloģiskie atradumi liecina par labklājību, stabiliem kopienas apstākļiem un dzīviem sakariem ar tuvām un tālām tautām, stiprāka valstiska organizācija nepaguva izveidoties. Tās trūkums kļuva par cēloni latviešu cilšu nespējai garākā gadu gaitā noturēties pret invāziju no rietumiem: sākotnēji pret misionāru darbību, vēlāk pret vācu

bruņinieku izveidoto militāro un politisko Zobenbrāļu ordeni, tad — Livonijas ordeni (laiks no 1164. līdz 1561. gadam). Pēc Ordeņa sabrukuma Latvijas teritorija tika dalīta, pārdalīta un iekļauta dažādu valstu — Zviedrijas, Polijas—Lietuvas, Krievijas sastāvā. Tāpēc, sākot ar XIII gadsimtu, ideju attīstību Latvijā ir skārušas visu pieminēto valstu un zemju ietekmes, tomēr galveno idejisko dominanti veidoja pamatā divu kultūras tradīciju — latviski pagāniskās (koka piļu un zemnieku sētas) un vāciski kristīgās (mūra piļu un muižas) kultūras līdzāspastāvēšana. Šo divu kultūras tradīciju pretrunīgās attiecības un pārmantojamība arī ir Latvijas vēsturiskā perioda teorētiskais saturs.

Latvijas vispārīgās politiskās vēstures grāmatās kultūras un gara dzīves parādības līdz šim nav bijušas izvirzītas par patstāvīgu apceres priekšmetu. Gara dzīvi sistemātiski ir aplūkojusi latviešu literatūras vēsture un atsevišķas apceres par mākslas, zinātnes, filozofijas pagātņi. Bet ideju vēstures evolūcija nav ietverama sociālpolitiskās vēstures kauzalitātes shēmā, jo tā ar opozīciju strikto nošķirumu vairāk līdzinās mitoloģiskajai domāšanai (bet — «domāšana nesākas ar mitoloģiju», M. Heidegers). Domu un ideju universs nav tikai cēlonisks objektīvo norišu atspoguļojums un papildinājums, bet ir oriģināls faktors, kas pats sakāro, strukturē pasauli, veidojot cilvēciskās jēgas un nozīmes kosmosu. Idejas, kas ir bijušas kāda laikmeta garā, arī ir vēsturiski fakti. Šāda pieeja, kas ir balstīta ideju pašpietiekamībā un to pēctecībā, ļauj pārvarēt tradicionālo historiogrāfisko vēstures iedalījumu vai nu pēc novadu principa (Vidzeme, Kurzeme — vācbaltu historiogrāfijā, Latgali vispār atstājot ārpus Latvijas vēstures), vai pēc nacionālā principa (latviešu, vācu, krievu domātāji), vai arī pēc provinču principa (Baltijas guberņas, Vitebskas guberņa — krievu historiogrāfijā). Latvijas kultūras kopainā maz ir bijuši iesaistīti arī Baltijas vāci. Vācbaltu kultūras parādības ir jāuzlūko nevis par vācu tautas atrautu zaru, bet par īpatnēju vietējās vēstures parādību. Tāpat latviskais nav saistāms tikai ar zemniecisko. Kā atzīst Kanādas latviešu zinātniece V. Viķe-Freiberģa, «tad viss, kas uz Latvijas zemes gadu simteņu gaitā ir celts un veidots, nav radies bez sakara ar latviešu tautu. Kultūras ievērojamākie sasniegumi jebkurā Eiropas zemē nav ciešāk saistīti ar vietējās zemes vienkāršo tautu kā tas, ko Latvijas zemē paveikuši un atstājuši tās daudzie kungi. Rundāles pils tikpat pieder latviešu tautai, cik Versaļas pils — franču.» Ne visi Antoloģijā ievietotie teksti atspoguļo Latvijas gara dzīves vēsturi. Vairākiem tekstiem galvenokārt ir kultūrvēsturiska nozīme — valodas, izteiksmes, stila īpatnības.

«Ideju vēsturi Latvijā» ievada latviešu tautas pasaules uzskata aplūkojums folklorā. Folklorā paustais tautas pasaules uzskats ir ilgstoša laika perioda veidojums (folkloras hronolo-

ģija nav precīzi nosakāma, bet lielākā daļa tautasdziesmu ir radusies laikā no XIII līdz XVII gs.). Fundamentālākais latviešu poētiskās folkloras apkopojums ir K. Barona un H. Visendorfa Jelgavā un Pēterburgā izdotās «Latvju Dainas» 6 sējums (1894—1915), kurās ir apkopotas 271 996 tautasdziesmas. Tā kā baltu tautu folklorā glabā sevī daudz senu indoeiropiešu dzīves veida un kultūras garīgo liecību, kuras nav atrodamas citu indoeiropiešu nozarojumu daiļradē, latviešu tautasdziesmas — viens no arhaiskajiem folkloras žanriem — ir neatsverams avots baltu senās kultūras, etniskās vēstures, valodas un poētikas pētījumos. Tās ir arī lielākais tautas liriskās dzejas krājums pasaulē.

Folkloras materiāli — aptuveni 3 miljoni vienību LZA Latviešu folkloras krātuves fondos — ir vākti jau pagājušā gadsimta otrajā pusē, bet to lielākā daļa sakrāta tikai mūsu gadsimtā. Folkloras pasaules uzskatu ir ietekmējis tradicionālais zemkopju dzīves veids, senās kultūras mantojums mitoloģiskā pasaules uzskata veidā, tautas vēsturiskais liktenis un kristietība. Latviešu folklorā ir ļoti vērtīgs materiāls pasaules uzskata pētīšanai, jo grūti būs atrast vēl citu tautu, kur tik ilgi feodālisma apstākļos funkcionējusi folklorā kā visaptveroša kultūras forma. Tas ir tāpēc, ka vairums citu tautu kultūru daudz agrāk ieguva principiāli jaunu funkcionēšanas mehānismu — rakstību. Ja folkloras kultūra lielākoties eksistējusi līdzās rakstītajai, tām abām mijiedarbojoties, tad latviešu folklorā un rakstītā vācu kultūra vairākus gadsimtus pastāvējusi paralēli, tām praktiski nesaskaroties, līdz vācu mācītāji ķērās pie latviešu rakstības veidošanas. Folklorā līdzās pastāv stadiāli atšķirīgi priekšstati un slāņi: senākās ir latviešu aristokrātiskās augšslāņu kultūras iezīmes tautasdziesmās, it īpaši kara dziesmu ciklā. Iespējams, ka tās ir militārās demokrātijas laika, VIII—X gs., atskaņas, jo karavīri raksturoti kā ļaužu kārta, kas ieņem sabiedrībā īpašu stāvokli. Šī laikmeta dziesmām raksturīga arī cieša saistība ar mītisko pasaules izpratni — par karavīru aizgādņiem te darbojas Mēness, Dievs un Māra. Pavisam pretēja, skaudri reālistiska attieksme pausta vēlākā perioda kara dziesmās, laikā, kad latviešu aristokrātija bija pilnīgi iznīcināta. Dziesmās atspoguļojas zemkopja viedoklis par karu, kas zaudējis savu cildenumu un arī jēgu.

Tautas pasaules uzskats nav rekonstruējams tikai ar viena žanra palīdzību. Folkloras funkcionēšanas tradīcija sākotnēji ierādīja katram žanram stipri noteiktu izpildījuma laiku un vietu. Piemēram, mīklas saistījās ar Velnu kā pazemes valdnieku, savukārt pasakas bijušas Dieva pārziņā, bet buramvārdiem spēku piešķirot tikai izpildīšanas noteikumu obligāta ievērošana. Tautas kultūrā atrodam liecības par senās pasaules vienotības izpratni, piemēram, var minēt Visuma, cilvēka un vides elementu (ēku, atsevišķu darbarīku u. c.) uzbūves principu līdzī-

bas ievērošanu. Svētku tērps tā svarīgākajos elementos atbilst attiecīgajiem elementiem Visuma uzbūvē: vainags — saule, vilaine — zvaigžņota debess (tas īpaši uzskatāmi atklājas VII—XIII gs. latgaļu villainēs). Arī ēku ceļot, ievēroja vairākus priekšnoteikumus, lai šis mazais Visuma modelis saskanīgi iekļautos lielajā pasaules kārtībā. Seno pasaules ainu mitoloģijā (un arī folklorā) atspoguļo konkrēts, uzskatāms tēls — simbols — pasaules koks. Līdzās kokam pasaules telpisko organizāciju folklorā ļoti bieži raksturo apiis. Aplis ietver «savu», zināmo pasauli, tā ir savdabīga drošības aploce, kas norobežo no «svešās», nepazīstamās pasaules. Aplim — gredzenam, jostai, sētai, rituālajai tīrumu apjāšanai — folklorā tiek piedēvēta aizsargfunkcija.

Normāla pasaules funkcionēšana nav atkarīga tikai no tās iekārtojuma vien. Kārtība nepārtraukti ir jāuztur. Tāpēc folkloras pasaulē visam ir arī savs uzdevums, kas izsakāms vienā vārdā — strādāt. Darbs kā eksistences pamatnosacījums folklorā ir visaptverošs, tāpēc to var uzlūkot pat par atribūtu. Atšķirībā no mitoloģiskā pasaules uzskata vērienīguma folkloras pasaules uzskats var likties piezemēts, ikdienišķs. Tas nav fiksējis lielus, vienreizīgus vēsturiskus notikumus, par kuriem stāsta hronikas. Taču tautas pasaules uzskata spēks un lielākā vērtība slēpjas tieši spējā parādīt ikdienas darba jēgu, mūžīgumu, nepārejošo vērtību.

Pirmās plašākās ziņas par latviešu ciltīm XIII gs. sniedz Indriķa Livonijas hronika. Tas ir senākais antoloģijās ievietotais teksts, kurā notikumi fiksēti vēsturiskā, lineārā laika koordinātēs. Indriķa hronika ieraksta latviešu cilšu vēsturi viduslaiku latīniskās kultūras lokā, ievieto to vispārīgajā sakrālās vēstures shēmā.

Vēlākajā kristietības evolūcijā, reformētājās XVII gs. luteriskās ortodoksijas mācībās (P. Einhorn, H. Samsons) duālās pasaules vienas daļas — «velna valstības» — tēlojums pārņem uzskatos par burvjiem un raganām jeb savdabīgā demonoloģijas zinātnē. Reformētās luteriskās ortodoksijas pārstāvju uzskatos īpatnēji atspoguļojas arī Renesanses gars: šī laikmeta augstais stils, attiecināts uz vietējām, lokālām parādībām, radīja kvazizinātniskas teorijas, it īpaši etimoloģijas jomā. Arī G. Mancelis (1593—1654), mūsu mākslas prozas ievadītājs un latviešu ortogrāfijas iedibinātājs, saplūdinot dedzīgu dievvārdu sludināšanu ar tautai saprotamu leksiku, demonstrē it kā augsto stilu, bet tas paradoksāli kontrastē ar nekopto valodu. Līdztekus reformētajam kristietiskajam pasaules uzskatam XVI gs. beigās un XVII gs. sākumā Latvijā ieplūda arī humānistu idejas. Vidzemes un Rīgas humānistu — Daniels Hermans, Salomons Frenclis, Rotgers Pistorijs, Dāvids Hilhens, Basilijs Plīnijs u. c. bieži minēti goda vietā Baltijas piekrastes humānistu centros (Lībekā, Kēnigsbergā, Stokholmā).

Apgaismības idejas ienāca Latvijā pa dažādiem ceļiem. Liela nozīme to izplatībā bija Kēnigsbergai, kurai ar Rīgu un Mītavu (Jelgavu) bija ciešāki sakari nekā ar Rietumiem. Kurzemnieki un vidzemnieki veidoja ievērojamu Kēnigsbergas studējošās jaunatnes daļu. Astonpadsmītajā gadsimtā tika nodibināta arī pirmā augstākā mācību iestāde Latvijas teritorijā — Jelgavas Pētera akadēmija (1775. gadā). Tās izveidotāji un profesori bija Eiropā pazīstami zinātnieki — J. G. Zulcers, J. Ferbers u. c. Daudzveidīgas izpausmes guva arī Apgaismes ideja par tautas un cilvēka dabiskajām tiesībām J. G. Herdera, G. Merķeļa, V. K. Fribes, H. J. Jannausa, J. M. Lenca u. c. sacerējumos.

Bet tādi domātāji kā G. F. Stenders, M. Štobe, J. Macīlevičs un G. Manteifels ir ierakstāmi arī latviešu tautas vēsturē. Viņi ir latviešu valodā rakstītās laicīgās literatūras aizsācēji un pirmo latviešu periodisko izdevumu veidotāji.

Izcila nozīme Vidzemes latviešu garīgajā dzīvē 18. gadsimtā bija vācu piētisma atzarojumam — hernhūtismam jeb Bohēmijas brāļu draudžu kustībai, kas deva mierinājumu un garīgu spēku apspiestajiem zemniekiem, stiprināja viņu iekšējo solidaritāti un pašapziņu. Hernhūtisms ir spilgts apliecinājums tam, kā reliģiskajā atmodā, kas izpaudās arī sabiedriskajā novadā, savienojās Apgaismes universālie centieni ar lokālo, vietējo tautas pašapziņu. Latviešu hernhūtiešu teksti ir saglabājušies tikai rokrakstā.

Gara vēstures evolūciju Latvijā raksturo noturīga interese par vācu klasisko ideālismu: to apliecina I. Kanta darbu pirmizdevumi Latvijā, Jelgavas Pētera akadēmijas filozofijas profesora G. D. Hartmaņa sarakste ar I. Kantu, kantiskās terminoloģijas iestrāde M. Štobes tekstos, I. Kanta «Loģikas» sakārtojums, ko veica G. B. Ješe, kantiskās kritiskās, nedogmatiskās refleksijas uzturēšana G. B. Ješes, K. G. Elferfelda, arī jaunlatviešu sacerējumos (kantietis Ješe bija K. Biezbārža skolotājs, A. Kronvalda uzskatus rosināja Fihtes darbi utt.).

XIX gadsimta vidus ir uzlūkojams par pagriezienu punktu Latvijas gara vēsturē, jo šajā laikā savu darbību uzsāk jaunlatvieši — K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Biezbārdis, K. Barons, F. Brīvzemnieks, A. Kronvalds. Jaunlatviešus atšķirībā no 18. gs. Apgaismes ideju paudējiem, kas lielākoties bija vācieši, var uzskatīt par latviešu nacionālu apgaismes kustību. Jaunlatvieši atklāja latviešu tautas vēsturiskās, kulturālās un saimnieciskās pašapziņas pamatu, izstrādājot latviešu ekonomiskās uzplaukšanas programmas, vācot latviešu folkloras mantojumu, rakstot lielu daļu darbu latviešu valodā. Saprotot valodas īpašo vietu kultūrā, jaunlatvieši izdeva vācu-latviešu vārdnīcas, veidoja filozofisko un zinātnisko terminoloģiju, rakstīja par kultūras un civilizācijas sasniegumiem Rietumos. Jaunlatvieši atraišīja latviešu garīgo enerģiju un turpmākajā ideju evolūcijā

notika dabiski loģiska pārbīde — vāciskā un arī krieviskā gara dominantā uz Latvijas zemes nomaina latviskā gara izpausmes: episkajā un liriskajā dzejā (romantiķi Auseklis, A. Pumpurs, modernās filozofiskās dzejas iedibinātājs E. Veidenbaums), monumentālajā prozā un drāmā (brāļi R. un M. Kaudzītes, R. Blaumanis). Pirmais latviešu profesionālais filozofs J. Osis gan ierosmes savai personālisma filozofijai gūst Tērbatā G. Teihmillera ietekmē, bet tā jau ir liela gara pazīme un spēja «svešo padarīt par savējo» (S. Averincevs).

Lielākā daļa citās valodās sarakstīto tekstu, kas veido antoloģiju, it īpaši vācu apgaismotāju darbi, ir pirmoreiz tulkoti latviešu valodā. Lai paplašinātu latviešu lasītāja priekšstatus par tiem domātājiem, kuru vārdi un idejas ir iegūlušī pasaules gudrības krātuvē (Herders, Hāmanis, Ješe, Osis) antoloģijā ir ievietoti arī viņu nozīmīgākie darbi vispār, ne tikai Latvijā sarakstītie.

E. Buceniece

HISTORY OF IDEAS IN LATVIA

(from the inception to the 90-ies of the 19th century)

Anthology

SUMMARY

The «History of Ideas in Latvia» research programme-chronologically covers the time-span from the appearance of archaic layers of folk-lore to the New Stream period in the nineties of the 19th century. The items have been presented in anthological format: a brief life story of the author is followed by a sketch of his philosophical and theoretical views which form an introduction to the corpus of sufficiently extensive extracts from his chief works.

This is the first attempt to present the development of ideas in Latvia by way of amalgamation of the history of the Latvian people with the history of the land they have inhabited. It is worth noting that Latvians can claim to be the sole legitimate masters of the territory inhabited by the ancient Baltic tribes — kurši (*Kuronians*), zemgaļi (*Semigallians*), latgaļi (*Latgallians*) and the Finno-Ugric tribe of libieši or līvi (*Livonians*). The Latvian nation stands in unbroken relationship to the traditional cultural developments of these tribes which proceeded in close interaction with the Scandinavian, Slavic and other neighbouring peoples.

The social and political structuration of the ancient Latvian society was based on the *dzimta* or 'large family' principle. There is also some evidence of an emerging statehood during the pre-Christian period — political power begun to be consolidated around tribal chiefs or kings (rex — in Latin sources). — e. g. Visvaldis, Lamekins and others. This process was accompanied by a distinct flourishing of the traditional forms of the Baltic culture — this being attested by artefacts coming from archeological sources. No trace of an indigenous tradition of writing has been found so far and the only available written

records pertaining to the earliest period of Latvian history are occasional references contained in the works of the classical authors — Herodotus, Tacitus, etc. The authors of a later period — roughly corresponding to the early and late Middle Ages are non-Latvians (mainly Germans) who provide literary (rather than historical or chronological) information about Latvia and its inhabitants. On the bases of this information we can conclude that the early Latvian tribes were typical peasant communities leading a traditionally peasant way of life and entertaining corresponding world view. A well-known historian of Latvian culture A. Spekke has thus described the environment of the ancient Latvians and their mentality: «Some strangely captivating harmony seems to be reigning in the texture and colours of this land — something very quiet and intimately peculiar. The log-wood castles on top of the earthen mounds by the meandering rivers. The bronze weapons and trinkets, the white and blue traditional dresses, . . .» Both the archeological and historical records of the period bear witness to a certain degree of stability, of well-being attained within the traditional «large-family» set-up; they testify to intensive trade links with various neighbouring nations and with far-away lands. And yet, the ancient Latvian tribes did not manage to achieve statehood. The chief cause for this was their inability to counter the prolonged foreign invasion from the West during the 12—13 centuries. At first it was just the activities of the Christian missionaries, later — military onslaught of the Brethren of the Sword Order and later still — the aggression of the Livonian Order. After the defeat (in 1561) and subsequent disintegration of the Livonian Order the territory of Latvia suffered a series of political changes until at last various parts of it fell under the jurisdiction of the great neighbouring powers — Sweden, Poland-Lithuania and Russia. This accounts for the fact that history of ideas in Latvia since 13th century has been greatly influenced by the cultural developments in these countries, though the chief role in the process continued to be played by the two dominant traditions — that of the pre-Christian Latvian paganism with its images of log-wood castles and isolated farmsteads and the German-Christian tradition epitomized by the stone castles and stately manor houses of the landed German gentry. The interrelation over many centuries between these two partly antagonistic and partly complementary realms provides the backbone for theoretical study of any aspect of Latvian history.

The phenomenon of cultural and spiritual development so far has not been singled out as a field for separate investigation in Latvian historiography. What research has been done along these lines — it has been mainly carried out within the precincts of the history of literature or in the form of separate

essays on specific aspects of arts, science or philosophy. Yet, the attempts to consider history of ideas within the traditional framework of socio-political causality cannot be considered satisfactory. For the development of ideas is a process more akin to the resolution of the binary oppositions of mythological thought. The universal realm of ideas and thoughts is not just a reflection of or a kind of appendix to the objective course of events; it shapes the life-world of man in a sovereign fashion bestowing onto it the qualities of meaning and sense. In this way the ideas which have determined the spirit of a particular historical epoch themselves acquire the status of historical facts. Such an approach, based on the principle of autonomy and continuity of the realm of ideas as it is, affords us the opportunity to overcome some of the shortcomings of the traditional historiography. The traditional scholarship either followed the regional approach (unduly concentrating on Vidzeme and Kurzeme at the expense of Latgale) — this being typical of the Baltic German historiography; or else — concentrated attention on the various national groups (e. g. — thinkers of German, Latvian, Russian, etc. origin); or again — followed the demarcation along the administrative divisions of the Tsarist empire — discussing the Baltic provinces separately from the Vitebsk *gubernia*, which for a long time incorporated Latgale. This latter approach has been typical of Russian historiography.

This sort of fragmentation of the cultural history of Latvia has not been conducive to a satisfactory solution of some important problems — such as the evaluation of the cultural heritage of the Baltic Germans, for example, which deserves to be viewed as an integral phenomenon of local significance rather than an offshoot of the cultural processes in Germany. Likewise, the Latvian culture should not be exclusively associated with the traditional peasant life styles. This has been aptly put by V. Viķe-Freiberga — a Canadian scholar of Latvian extraction: «...every single thing that has come into being over the centuries on the Latvian soil cannot be considered in separation from the Latvian people. The most sophisticated artefacts of culture of any European country are no more intimately bound up with the fate of the native inhabitants than are those deeds and items which various lords of the land have left in Latvia. The wonderful castle of Rundāle belongs to the Latvian nation in exactly the same way as Versailles belongs to the French...»

The texts included in the present volume reflect the development of the spiritual life in a rather broad sense of the term. Some items, for example, present only a purely culturological interest — they exhibit some peculiarity of idiom, or style, or a linguistic rarity.

«History of Ideas in Latvia» opens with an essay on the

world outlook or *Weltanschauung* of the Latvians as contained in the tradition of folk-lore. This tradition is the work of the spirit over an extended period of time. The chronology of the Latvian folk-lore defies attempts at exact deliniation — though the bulk of it seems to proceed from the 13th to 17th centuries.

The fullest single source of the Latvian folk poetry is «Latvju Dainas» (The Latvian *Dainas*) collected by Kr. Barons and H. Visendorfs and published in six volumes in Jelgava from 1894 to 1915. This collection contains 271 996 stanzas, each one of them being a reflection of the world outlook of the ancient Balts and a unique testimony of the early Indo-European culture. The Latvian folk songs represent one of the most archaic genres of Indo-European lore and are of immense importance for the study of the ethnic histories, the languages and the world outlook of the Balts and Indo-Europeans in general.

«Latvju Dainas» is the largest single published collection of the folk lyrics known in the world, but the folk-lore deposit (unpublished) which is stored in the Folk-lore department of the Latvian Academy of Sciences contains approximately 3 million items. This collection was started more than a hundred years ago, yet most of it was collected in the course of the 20th century.

Folk-lore is a very propitious medium for the investigation of the world view of the people. The *Weltanschauung* as expressed by the Latvian folk-lore testifies to the mentality and sentiments held in a traditional peasant community; it bears the marks of ancient, mythological images and later influences brought about by Christianization. It would be difficult to find another European nation the world outlook of which is so completely based on a well-functioning folk-lore serving as a medium for vigorous cultural expression over such a prolonged period of time. Most of the European nations had long since embraced alternative forms of cultural communication — like written literature, art, etc. In Latvia, however, the two spheres — the folk tradition of the Latvians and the written literary culture of the Germans existed side by side without any perceptible interaction for many centuries until the German protestant pastors started to develop written literature «for the Latvians».

The Latvian folk-lore is made up of several chronologically discernable layers. The cultural milieu of the privileged social groups is discernable in a number of more archaic songs, originating, presumably, in the 8th—9th centuries and reflecting the system of ideas characteristic of a military democracy — soldiers here are depicted as autonomous individuals belonging to a prestigious professional group. At the same time it is exactly these songs which bear the strongest elements of the mythological world outlook: the warriors are assumed to be un-

der the protection of such deities as Mēness (the Moon), Dievs (God), and the female goddess Māra. The folk-songs belonging to a later period display a much more realistic, common-sense attitude towards the military, which can only be taken as testifying to the fact that the indigenous Latvian nobility has been exterminated.

Folk-lyrics is not the only source for the study of the Latvian *Weltanschauung* — riddles, for example, were considered to be the province of Velns (the Devil) — the ruler of the nether world, fairy tales, on the other hand, came within the realm of Dievs (God); magic formulas (*buramvārdi*) were effective only when used in proper conditions, etc. Thus, the folk-lore as a whole manifests a specific vision of the Universe, and requires exact correspondence between the arrangement of the human environment and the universal cosmic order. The *Weltanschauung* of the Latvian people as presented in the folk-lore heritage may appear at times to be more mundane, more commonplace than its traditional mythological counterpart. No large-scale events of epochal character are discernable here; yet its most valuable qualities are to be found in the depiction of the vitality of the people and of their attempts to align their daily lives with eternal and universal values.

The first extensive written record concerning the Latvian tribes dates from the 13th century; it is contained in the Livonian Chronicle compiled by Henricus Lettus. Extracts from the Chronicle included in the present anthology are the earliest source which speaks of the historical events in Latvia in a linear chronological fashion. And — what is even more important — these events are entwined here in the system of the medieval Latinized ecclesiastical cultural history.

Later still — in the 17th century the Lutheran orthodoxy reigning in Latvia, transformed the dualistic world vision of the Catholic Christianity into a kind of demonological system in which sorcerers and witches were representative of the Devil's realm (the works of P. Einhorn and H. Samson). Another peculiar feature of the local Reformation theology betrays a specific trait of the Renaissance spirit — the elevated style of some authors strangely contrasts with the sordid character of the local phenomena discussed, thus producing a quasi-scientific effect (e. g. in the field of etymology).

G. Mancelis (*G. Mancelius*) (1593—1654) — the founder of Latvian orthography and the first author who extensively wrote in Latvian, indiscriminately amalgamates rustic, even foul language used by the peasants with earnest and pious preaching of the Word of God, thus producing a bizarre literary effect.

At the end of 16th — beginning of 17th century ideas of humanism begun to penetrate Latvia. Some Baltic German litera-

tes living in Riga, or Vidzeme — D. Herman, D. Hilhen, B. Pliny and others ranked highly in the humanist centres around the Baltic Sea — in Lübeck, Königsberg, Stockholm and other cities.

The ideas of Enlightenment reached Latvia along various routes — perhaps the chief one among them being Königsberg in East Prussia. In a sense this ancient city was more closely related to Riga and Mitau (Jelgava) than to Western-European centres of learning. A sizable portion of the student population of the Königsberg University was made up of the sons of the Vidzeme and Kurzeme landed gentry. The first university-type establishment of higher learning was set up in Latvia in the 18th century — it was Peter's Academy (*Academia Petrina*) which was opened in Jelgava in 1775. J. G. Zultzer, J. Farber and other well known scholars of European fame were among its founders and first professors. The Enlightenment ideas, including notions about the natural rights of individuals and nations — were extensively discussed by J. G. Herder, G. Merkel, V. K. Friebe and other well known German men of letters whose lives and work has been connected with Latvia.

The authors mentioned so far have been almost exclusively connected with the German culture — either in its European or local dimensions. It is worth noting, however, that the Baltic German milieu produced also a number of writers (G. F. Stender, M. Stobe and others) who elected to support the Latvian cause. They started to publish newspapers and periodicals in Latvian and are justly ranked among the originators of the Latvian secular literature.

The world outlook and spiritual environment of the Latvians was greatly influenced by a certain variety of Protestant pietism — the Herrnhuter religious movement that reached Latvia in the 18th century. This system of religious revival offered succor to the downtrodden peasant population; it was also instrumental in enhancing their self-esteem and bolstering up of the communitarian solidarity. The texts of the Latvian Herrnhuter movement have been preserved only in manuscript form and it is for the first time that the present anthology makes them available for the general reader.

The cultural and spiritual situation in Latvia has been greatly influenced by various philosophical trends of German idealism. The original publication of some of the chief works of Imanuel Kant in Latvia, the correspondence of *Academia Petrina* professor G. D. Hartmann with Kant, the unmistakable presence of Kant's terminology in the works of M. Stobe, the arrangement of Kant's «Logic» undertaken by G. B. Jäsche, the critical and undogmatic qualities to be found in the works of the New Latvians — all this testifies to the profound influence of Kant's philosophy here. Incidentally, K. Jäsche was a teacher

of K. Biezbārdis — a well-known leader of the Latvian awakening movement. A. Kronvalds — another awakening figure was strongly influenced by Fichte, etc.

The middle of the 19th century marks the turning point in the development of the cultural and spiritual life in Latvia. The New Latvians movement as represented by K. Valdemārs, J. Alunāns, K. Biezbārdis, K. Barons, F. Brīvzemnieks, A. Kronvalds and others begins to assert itself. In contrast to the Enlightenment figures who dominated the intellectual life of Latvia in the 18th century, these men were Latvians and the whole movement was a distinctly national one. They laid the foundations for the historical and cultural self-identification of the Latvians; they set the Latvian population on the path of economic and cultural self-determination. Above all — the New Latvians paid special attention to the use of the Latvian language as a means of cultural and intellectual communication: German-Latvian dictionaries were compiled, specialized terminology developed, philosophical notions were created, extensive literature on the achievements of Western European civilization was published in Latvian. In this way the New Latvians released the dormant spiritual energy of the nation and the subsequent course of cultural and intellectual development in Latvia underwent a decisive turn: the dominance of the Germanic *Weltanschauung* and Slavic influences were superseded by distinct manifestation of the Latvian spirit. Auseklis and Pumpurs became the founders of Latvian national poetry, modern intellectual poetry was initiated by E. Veidenbaums, brothers Reinis and Matīss Kaudzītes and R. Blaumanis ushered in modern Latvian prose and drama writing.

The first Latvian professional philosopher J. Osis developed his own system of personalism in the Tērbata (Tartu) University working under G. Teichmüller, thereby demonstrating that the mentality and cultural ethos of the Latvians is susceptible to universal influences of the Western civilization.

Most of the texts included in the present anthology that were originally written in some other language than Latvian, have been translated and published for the first time. This has been done with the view of offering to the Latvian readers the opportunity to appreciate the ideas of those authors who have been shaping the intellectual and cultural milieu in Latvia over the past centuries. Some works by writers of European fame, which have not been composed in Latvia, but whose authors have had some connection with the land, have also been included in the anthology.

E. Buceniece

Translated by J. Vējš.

DIE GESCHICHTE DER IDEEN IN LETTLAND

(von Anfängen bis zum Ende des 19.Jh.)

Eine Anthologie

ANNOTATION

Die Forschung «Ideengeschichte in Lettland» umfaßt die Zeitperiode von den Uranfängen, von der lettischen Folklore bis zur Periode der Neuen Strömung (*Jaunā strāva*) in den 90er Jahren des 19.Jh. Die «Ideengeschichte in Lettland» ist in Form einer Anthologie verfaßt: es werden Biographie, Charakteristik der philosophischen Ansichten, Literaturverzeichnis und Auszüge aus den Werken jedes Denkers geboten. Dies ist der erste Versuch, die Entwicklung von Ideen in Lettland widerzuspiegeln, indem die Geschichte Lettlands und die des lettischen Volkes synthetisiert wurde.

Über die Periode der Urgeschichte des lettischen Landes und Volkes sind nur Zeugnisse der materiellen Kultur, der archäologischen Funde erhalten. Die Schrifttradition der Letten selbst hat sich in jener Zeit nicht gebildet. Schriftliche Daten über baltische Stämme in dieser frühen Periode haben nur klassische Autoren — Herodot, Tacitus, Kassiodor, Einhard u. a. — hinterlassen. Auch fremdländische Autoren im früheren und späteren Mittelalter bieten mehr literarische und nicht historische (chronologische) Daten über Letten. Die erwähnten Zeugnisse lassen schlußfolgern, daß die Letten als eines der baltischen Urvölker ein Volk mit bäuerlicher Lebensweise und Weltauffassung gewesen ist, die der lettische Kulturhistoriker A. Spekke folgendermaßen charakterisiert: «Und was für ein zutiefst eigenartige Harmonie in den Farben und Linien dieses Landes zu walten scheint, etwas in sich Lautloses, Stilles, aber organisch eigenes Hölzerne Schlösser an Windungen der blauen Flüsse, bronzene Waffen und Schmucksachen, die weiße, blaue Kleidung usw.» Obwohl die Quellen jener

Zeit und archäologische Funde über Wohlstand, stabile Gemeindeverhältnisse und rege Beziehungen mit nahen und fernen Völkern zeugen, hat sich derzeit keine festere staatliche Organisation herauszubilden vermocht. Der Mangel daran wurde zum Grund der Unfähigkeit der Letten, in längerem Zeitlauf den Invasion westlicherseits standzuhalten.

Im Jahre 1164 kam der Mönch Meinhard mit deutschen Kaufleuten ins Land der Liven und begann, das Christentum zu predigen. 1186 wurde Meinhard vom Papst zum ersten Bischof Livlands eingesetzt. Mit dieser Zeit ist auch das Nebeneinanderbestehen von zwei Kulturtraditionen zu datieren — der lettisch-heidnischen Kultur bzw. der Holzbautenkultur und der deutsch-christlichen Kultur bzw. der Steinburgenkultur, deren widersprüchliche Relationen den Ideengehalt der folgenden Zeitperioden bilden. In Büchern der allgemeinen und politischen Geschichte sind Erscheinungen des Kultur- und Geisteslebens bisher nicht zum selbständigen Abhandlungsgegenstand erhoben worden, nur in Literaturgeschichten und einzelnen Abrissen der Vergangenheit der Wissenschaft, Kunst und Kultur wurde versucht, sich diesem Thema zu nähern. Die Evolution der Ideengeschichte läßt sich nicht in die Kausalitätsschemata der sozialpolitischen Geschichte einzwängen, denn die letzteren mit der strikten Trennung zwischen Oppositionen ähneln vielmehr der Auffassung des mythologischen Zeitflusses (aber «das Denken fängt nicht mit Mythologie an», M. Heideger). Das Universum von Gedanken und Ideen ist nicht nur kausale Widerspiegelung und Ergänzung der objektiven Vorgänge, sondern ein origineller Faktor, der selbst die Welt ordnet, strukturiert und dadurch den Kosmos des menschlichen Sinnes und der Bedeutung formt. Ideen, die im Geist einer Epoche gewaltet haben, sind auch historische Fakten. Solche auf Selbstgenügsamkeit und Kontinuität der Ideen gestützte Betrachtungsweise gestattet auch, die traditionelle historiographische Einteilung — entweder nach dem Regionenprinzip (Liefland, Kurland, Lettgallen, wobei die deutschbaltische Historiographie überhaupt außer dem Rahmen der Geschichte Lettlands bleibt) oder nach dem Nationalitätenprinzip (lettische, deutsche, russische Denker), oder aber nach dem Provinzenprinzip (Baltische Gouvernements, Witebsker Gouvernement — in der russischen Historiographie) — zu überwinden.

Auch die Deutschbalten als Kulturerscheinung sind nicht als ein abgerissener Zweig des deutschen Volkes, sondern als eine eigenartige Erscheinung der hiesigen Geschichte zu betrachten. Das echt Lettische ist auch nicht bloß mit dem Bäuerlichen zu verbinden. Wie Prof. Dr. V. Viķe-Freiberga bemerkt, «so ist alles, was auf dem Boden Lettlands im Laufe der Jahrhunderte gebaut und gebildet wurde, nicht ohne Beziehung zum lettischen Volk entstanden. Die bedeutendsten Errungenschaften

der Kultur in jedem europäischen Land sind nicht enger mit der einfachen Ortsbevölkerung verbunden als das durch die vielen Herrenmächte in Lettland geschaffene und hinterlassene. Das Schloß Rundäle gehört genauso viel dem lettischen Volk wie Versailles dem französischen.» Nicht alle in die Anthologie aufgenommenen Texte spiegeln die Geschichte des Geisteslebens wieder. Mehrere Texte haben vorwiegend kulturhistorische Bedeutung dank Besonderheiten ihrer Sprache, Ausdrucksweise, ihres Stils.

Die «Ideengeschichte in Lettland» wird eingeleitet durch Betrachtung der lettischen Weltanschauung in der Folklore. Die in der Folklore geäußerte Weltanschauung des Volkes ist ein Gebilde aus längerer Zeitperiode (die Chronologie der Folklore läßt sich nicht genau feststellen). Die zumeist fundamentale Sammlung der lettischen poetischen Folklore sind die von Kr. Barons und H. Wissendorff in Mitau und St-Petersburg herausgegebenen «Latvju Dainas» (Lettische Volkslieder) in 6 Bänden (1894—1915), die 271 996 Volkslieder enthalten.

Die Materialien der Folklore — etwa 3 Mio Einheiten in den Fonds der Lettischer Folklorekammer der Lettischen Akademie der Wissenschaften — sind bereits in der 2. Hälfte des vorigen Jahrhunderts gesammelt, der meiste Teil davon wurde aber erst in diesem Jahrhundert gespeichert. Es ist durch die traditionelle bäuerische Lebensweise, das alte Kulturerbe in Form der mythologischen Weltanschauung, das historische Schicksal des Volkes und das Christentum beeinflußt worden. Die lettische Folklore bietet sehr wertvolles Material für Erforschung der Weltanschauung, denn es wird schwerfallen, noch ein weiteres Volk zu finden, bei dem unter den feudalen Verhältnissen die Folklore als eine allumfassende Form der Kultur so lange funktioniert hat. Es ist deswegen, weil die meisten Kulturen anderer Völker viel früher einen prinzipiell neuen Mechanismus ihres Funktionierens — die Schrift — erhalten hatten. Wenn die folkloristische Kultur größtenteils mit Wechselwirkung neben der schriftlichen Kultur existiert hat, so haben die lettische Folklore und die schriftliche deutsche Kultur mehrere Jahrhunderte praktisch ohne jegliche Berührung parallel bestanden, bis sich deutsche Pfarrer an die Bildung der lettischen Schrift heranmachten. In der Folklore bestehen stadial unterschiedliche Vorstellungen und Schichten nebeneinander: die ältesten sind Züge der lettischen aristokratischen Oberschichten-Kultur in Volksliedern, besonders im Zyklus der Kriegslieder. Vielleicht ist dies Widerhall der Zeit der militärischen Demokratie — des 8.—10.Jh., weil die Krieger als eine Schicht des Volkes dargestellt sind, die in der Gesellschaft Sonderstellung hat. Den Liedern dieser Epoche ist auch enge Verbindung mit der mythischen Weltauffassung charakteristisch — als Patrone der Krieger agieren dort der Mond, der Gott und

die Gottheit Māra. Eine ganz gegensätzliche, scharf realistische Beziehung ist in Kriegsliedern der späteren Periode geäußert — in der Zeit, als die lettische Aristokratie völlig vernichtet war. In der Liedern spiegelt sich die bäuerliche Meinung über den Krieg wider, der seine Ehrheit und auch seinen Sinn verloren hat.

Die Weltanschauung des Volkes ist nicht nur mittels eines Genres zu rekonstruieren. Die Funktionierungstradition der Folklore hat ursprünglich jedem Genre streng bestimmte Zeit und Raum ihrer Ausübung zugewiesen. Z. B., Rätsel waren an den Teufel als Herrscher der Unterwelt gebunden, für Märchen dagegen war der Gott zuständig, Zaubersprüche gingen aber nur bei obligatorischer Einhaltung der Ausübungsbedingungen in Erfüllung. In der Kultur des Volkes finden wir Zeugnisse über die Auffassung der Einheit der antiken Welt, z.B., man kann die Wahrnehmung der Gleichheit von Aufbauprinzipien des Weltalls, des Menschen und der Umgebungselemente (der Bauten, einzelner Werkzeuge etc.) nennen. Die Festkleidung entspricht in ihren wichtigsten Elementen den betreffenden Elementen im Bau des Weltalls: *vainags* (der Stirnschmuck) — die Sonne, *villaine* (wollenes Umlegetuch) — der Sternenhimmel (das kommt besonders anschaulich bei lettgallischen *villaines* aus dem 7.—13.Jh. zum Ausdruck). Auch beim Bau eines Gebäudes wurden mehrere Bedingungen eingehalten, damit sich dieses Kleinmodell des Weltalls einklangsvoll in die große Weltordnung einfügte. Das alte Weltbild wird in der Mythologie (und auch Folklore) durch eine konkrete, anschauliche Symbol-Gestalt — den Weltbaum — widergespiegelt. Neben dem Baum charakterisiert des öfteren die räumliche Organisation in der Folklore der Kreis. Der Kreis umfaßt «seine» bekannte Welt, er ist eine Art Sicherheitsgurt, der von der «fremden», unbekannt Welt abgrenzt. Dem Kreis — dem Ring, Gürtel, Zaun, ritismäßiger Bereitung der Äcker — wird in der Folklore beschützende Funktion beigemessen.

Normales Funktionieren der Welt ist nicht allein von ihrer Gestaltung abhängig. Ordnung ist stets einzuhalten. Deshalb hat alles in der Welt der Folklore seine in einem Wort auszu-drückende Aufgabe — arbeiten. Die Arbeit als Grundbedingung der Existenz ist in der Folklore allumfassend, daher kann sie sogar als Attribut betrachtet werden. Im Unterschied von der Großzügigkeit der mythologischen kann die folkloristische Weltanschauung bodennah, alltäglich scheinen. Sie hat keine große, einmalige geschichtliche Ereignisse fixiert, worüber Chroniken erzählen. Jedoch steckt die Kraft und der größte Wert der Weltauffassung des Volkes gerade in der Fähigkeit, den Sinn, die Ewigkeit, den kontinuierlichen Wert der täglichen Arbeit zu zeigen.

Nachrichten über lettische Stämme im 13.Jh. liefert die Liv-

ländische Chronik von Henricus Lettus. Das ist der älteste in die Anthologie aufgenommene Text, in dem die Ereignisse nach Koordinaten der historischen, linearen Zeit fixiert sind. Die Chronik von Henricus Lettus trägt die Geschichte der lettischen Stämme in den Kreis der mittelalterlichen lateinischen Kultur hinein, plaziert sie im allgemeinen Schema der sakralen Geschichte.

In der späteren Evolution des Christentums, in den Lehren der reformierten lutherischen Orthodoxie des 17. Jh. (P. Einhorn, H. Samson) artet die Schilderung eines Teiles der dualistischen Welt — «des Teufelsreiches» — in Ansichten über Zauberer und Hexen bzw. in einer eigenartigen Wissenschaft — in der Dämonologie — aus. In den Anschauungen der Vertreter der reformierten lutherischen Orthodoxie spiegelte sich eigenartig auch der Geist der Renaissance wider — der hohe Stil jener Epoche, auf örtliche, lokale Erscheinungen bezogen, ließ quasi-wissenschaftliche Theorien entstehen, besonders auf dem Gebiet der Etymologie. Auch G. Manzel (1593—1654), Vorsteher unserer künstlerischer Prosa und Gründer der lettischen Orthographie, wenn er in einem Text heftige Predigung der Worte Gottes mit dem gemeinen Volk verständlicher Lexik zusammenfügt, demonstriert quasi den hohen Stil, der in paradoxer Weise im Kontrast zur verwendeten niederen Lexik steht. Neben der reformierten christlichen Weltanschauung strömten Ende des 16. Jh.—Anfang des 17. Jh. in Lettland auch die Ideen der Humanisten hinein. Humanisten aus Liefland und Riga — Daniel Hermann, Salomon Frenzel, Rotger Pistorius, David Hillchen, Basilius Plinius u.a. sind oftmals am Ehrenplatz unter den verschiedenen Humanistenzentren der Ostseeküste (Lübeck, Königsberg, Stockholm) erwähnt worden.

Die Ideen der Aufklärung gelangten bis Lettland auf verschiedenen Wegen. Eine große Rolle spielte dabei Königsberg, das engere Verbindungen zu Riga und Mitau als zum Westen hatte. Kurländer und Livländer bildeten einen beachtlichen Teil der zu Königsberg studierenden Jugend. Im 18. Jh. wurde auch die erste Hochschule auf dem Territorium Lettlands gegründet — die Academia Petrina zu Mitau (1775). Ihre Gründer und Professoren waren in Europa bekannte Wissenschaftler — J. G. Sulzer, J. M. Besecke, J. Farber u.a. Auch die Aufklärungsidee über natürliche Rechte des Volkes und des Menschen erhielt vielseitige Ausdrucksformen in den Werken von J. G. Herder, G. Merkel, W. C. Fröhe, H. I. Jannaus, J. M. Lenz u.a.m.

Solche Denker wie G. F. Stender, M. Stobe, J. Macyliewicz und G. Manteuffel sind aber auch in die Geschichte des lettischen Volkes einzutragen. Sie sind Urheber der weltlichen Literatur in lettischer Sprache und Gestalter der ersten lettischen periodischen Ausgaben.

Hervorragende Bedeutung hatte im Geistesleben der Letten im 18.Jh. der Herrnhutismus bzw. die Bewegung der Brüdergemeinden, die ihren Ideen nach eine Abzweigung des deutschen Pietismus repräsentierte. Der Herrnhutismus bezeugt deutlich, wie in der religiösen Renaissance, die sich nicht nur in der religiösen, ethischen und Bildungssphäre, sondern auch auf dem gesellschaftlichen Gebiet äußerte, die universalen Bestrebungen der Aufklärung mit dem lokalen, örtlichen Selbstbewußtsein übereinkamen.

Die Evolution der Geistesgeschichte in Lettland wird durch anhaltendes Interesse an den klassischen deutschen Idealismus charakterisiert: davon zeugen die Erstaufgaben der Werke von I. Kant in Lettland, der Briefwechsel zwischen G. D. Hartmann, Philosophie-Professor der Academia Petrina zu Mitau, und I. Kant, die Einfügung der kantischen Terminologie in die Texte von M. Stobe, die von G. B. Jesche geleistete Anordnung der «Logik» von I. Kant, die Aufrechterhaltung der kantischen kritischen undogmatischen Reflexion in den Abhandlungen von G. B. Jesche, K. G. Elverfeld, auch der Neuletten (*jaunlatvieši*) (der Kantianer Jesche war Lehrer von K. Biezbārdis, die Ansichten von A. Kronvalds wurden angeregt durch die Werke von Fichte usw.).

Die Mitte des 19.Jh. ist als Wendepunkt in der Geschichte des Geisteslebens in Lettland zu betrachten, denn in jener Zeit nehmen die Neuletten ihre Tätigkeit auf — Kr. Valdemārs, J. Alunāns, K. Biezbārdis, Kr. Barons, Fr. Brīvzemnieks, A. Kronvalds. Sie können im Unterschied zu den Verkündern der Aufklärungsideen des 18.Jh. (vorwiegend Deutschen) als eine lettische nationale Aufklärungsbewegung betrachtet werden. Die Neuletten schufen Grundlage für das historische, kulturelle und wirtschaftliche Selbstbewußtsein des lettischen Volkes, indem sie Programme des wirtschaftlichen Aufschwungs der Letten erarbeiteten, lettisches folkloristisches Erbe sammelten, einen Teil ihrer Werke in lettischer Sprache verfaßten. Mit Einsicht der Sonderstellung der Sprache in der Kultur veröffentlichten die Neuletten deutsch-lettische Wörterbücher, sie bildeten die philosophische und wissenschaftliche Terminologie, schrieben über Errungenschaften der Kultur und Zivilisation im Westen. Die Neuletten entfesselten die geistige Energie der Letten, und in der weiteren Evolution von Ideen gibt es eine natürlich-logische Verschiebung — die Dominante des deutschen und auch russischen Geistes auf dem Boden Lettlands wird durch Erscheinungsformen des lettischen Geistes ersetzt: in der epischen und lyrischen Poesie (die Romantiker Auseklis, A. Pumpurs, Urheber der philosophischen Poesie — E. Veidenbaums), in der monumentalen Prosa und im Drama (Gebrüder R. und M. Kaudzīte, R. Blaumanis). Der erste lettische Berufsphilosoph J. Osis findet wohl Anregungen zu seiner Philosophie

des Personalismus in Dorpat unter Einfluß von G. Teichmüller, es ist aber schon ein Merkmal und die Fähigkeit eines großen Geistes, «das Fremde in das Eigene zu verwandeln» (S. Awerintsew).

Der meiste Teil von den in der Anthologie enthaltenen fremdsprachlichen Texten sind zum ersten Mal ins Lettische übersetzt. Um die Vorstellungen des lettischen Lesers über solche Denker, deren Namen und Ideen in der Weisheitskammer der Welt abgelagert sind (Herder, Hamann, Jesche, Osis), zu erweitern, sind in die Anthologie außer den in Lettland verfaßten auch ihre weitere wichtigste Werke aufgenommen.

E. Buceniece

Übersetzt von A. Timuška.

ИСТОРИЯ ИДЕЙ В ЛАТВИИ

(от истоков до 90-х годов XIX века)

Антология

АННОТАЦИЯ

Исследование «История идей в Латвии» охватывает период от первоистоков, от латышского фольклора до Нового течения (90-х годов 19 века). «История идей в Латвии» написана в форме Антологии: дается биография мыслителя, характеристика философских взглядов, литература и отрывки из произведений. Это первая попытка показать развитие идей в Латвии, синтезируя историю латышской земли и латышского народа. Развитие латышского народа как субъекта истории не идентично истории Латвийской земли.

Латыши — наследники территории и культуры балтов (куршей, земгалов, латгалов) и финно-угрского племени — ливов (по латински — ливонцев), у которых были интенсивные связи со скандинавами и славянскими народами. В древней Латвии основу общественно-политической структуры составляла большая семья — род. В дохристианской Балтии уже наблюдается широкая государственная консолидация с местными королями (например, Висвалдисом, Ламейкинсом и др.) и расцвет собственной языческой культуры древних балтов. О древней истории Латвии сохранились свидетельства — археологические находки лишь предметной культуры. Письменная традиция самих латышей в это время не была создана. Письменные сведения о балтских племенах в этот ранний период оставили только классические авторы — Геродот, Тацит, Касиодор, Эйнхард и др. Скорее литературные, нежели исторические (хронологические) сведения о латышах дают также авторы раннего и позднего средневековья, представители других народов. Из упомянутых свидетельств можно заключить, что латыши, как одна из пранародностей

балтов, были народом с земледельческим укладом и мировосприятием; вот, как их характеризует историк латышской культуры А. Спекке: «И какая, кажется, глубоко своеобразная гармония преобладает в красках и линиях этой земли, что-то тихое в себе, негромкое, но органически свое. Деревянные дворцы у голубых речных излучин, бронзовые оружия и украшения, белые, синие одежды и т. д.» Хотя источники того времени и археологические находки свидетельствуют о благосостоянии, стабильных условиях общины и живых связях с близкими и дальними народами, сколько-нибудь прочная государственная организация не смогла образоваться. Ее отсутствие стало причиной неспособности латышских племен на протяжении длительного времени противиться инвазии с запада: первоначально миссионерской деятельности, затем — порожденному ею военно-политическому Ордену меченосцев, позднее — Ливонскому ордену (период с 1164 по 1561 год). После падения Ордена территория Латвии делилась, переделывалась и включалась в состав разных государств — Швеции, Польши — Литвы, России. Поэтому, начиная с 13 века, развития идей в Латвии коснулись влияния всех упомянутых государств и земель, однако главную идейную доминанту формировало в основе сосуществование двух культурных традиций — культуры латышско-языческой или деревянных дворцов и крестьянских дворов — и немецко-христианской или каменных дворцов и мыз. Противоречивые отношения и преемственность этих двух культурных традиций и составляют теоретическое содержание исторического периода Латвии.

В книгах всеобщей политической истории Латвии явления культурной и духовной жизни до сих пор не выдвигались как предмет самостоятельного исследования. Духовная жизнь систематически описывалась в латышских историко-литературных и отдельных сочинениях о прошлом искусства, науки, философии. Но эволюция истории идей не вмещается в каузальную схему социально-политической истории, ибо она с ее резким разграничением противоположностей больше уподобляется мифологическому мышлению (но — «мышление не начинается с мифологии», М. Хейдеггер). Универсум мыслей и идей есть не только причинное отражение и дополнение объективных процессов, но и оригинальный фактор, который сам упорядочивает, структурирует мир, образуя космос человеческого смысла и значения. Идеи, которые были в духе определенной эпохи, есть также исторические факты. Такой подход, который опирается на самодостаточность идей и их последовательность, позволяет преодолеть традиционное историографическое разделение либо по крайнему принципу (Видземе, Курземе — в историографии немецких балтов, Латгалию вообще оставляя вне истории Лат-

вии); либо по национальному принципу (латышские, немецкие, русские мыслители); либо по принципу провинций (Балтийские губернии, Витебская губерния — в русской историографии). В общую картину культуры Латвии мало вовлекались и балтийские немцы. Явления немецко-балтской культуры следует рассматривать не как оторванную ветвь немецкого народа, но как своеобразное явление местной истории. Латышское не должно также связываться только с крестьянским. Как считает латышский ученый в Канаде В. Вике-Фрейберга, «все, что на латвийской земле на протяжении веков было построено и создано, не возникло без связи с латышским народом. Крупнейшие культурные достижения в любой европейской стране связаны с простым народом местной земли не более тесно, чем те, которые на латвийской земле вершили и оставляли ее многочисленные господа. Рундальский дворец в той же мере принадлежит латышскому народу, в какой Версальский дворец — французскому.» Не все включенные в Антологию тексты отображают историю духовной жизни Латвии. Многие тексты имеют главным образом культурно-историческое значение — особенности языка, выразительности, стиля.

«История идей в Латвии» открывается обзором мировоззрения латышского народа в фольклоре. Выраженное в фольклоре народное мировоззрение сформировалось в течение длительного периода (хронологию фольклора точно определить невозможно, однако большая часть народных песен возникла между 13 и 17 столетиями). Самое фундаментальное собрание латышского фольклора — изданные К. Бароном и Х. Висендорфом в Елгаве и Петербурге «Латышские дайны» в 6 томах (1894—1915), куда вошли 271 996 народных песен. Так как фольклор балтских народов хранит множество ранних свидетельств образа жизни и культуры древних индо-европейцев, которых не найти в творчестве других индо-европейских народов, латышские народные песни — один из архаичных народных жанров — незаменимый источник в исследованиях древней культуры, этнической истории, языка и поэтики балтов. И еще это самое большое в мире собрание народной лирической поэзии.

Фольклорные материалы — около 3 миллионов единиц в фондах латышского фольклорного хранилища Латвийской АН, — собирались уже во второй половине прошлого века, но их большая часть накоплена только в нашем столетии. На фольклорное мировоззрение повлияли традиционный земледельческий образ жизни, наследие древней культуры в виде мифологического мировоззрения, историческая судьба народа и христианство. Латышский фольклор весьма ценный материал для исследования мировоззрения, ибо трудно найти еще один народ, в котором так долго в условиях

феодализма функционировал фольклор, как всеобъемлющая форма культуры. Это потому, что большинство культур других народов гораздо раньше обрели принципиально новый механизм функционирования — письменность. Если фольклорная культура по большей части существовала наряду с письменной, взаимодействуя между собой, то латышский фольклор и письменная немецкая культура несколько столетий существовали параллельно, практически не соприкасаясь, до тех пор, пока немецкие духовники не взялись за создание латышской письменности. В фольклоре одновременно существуют различные по стадии развития представления и слои: наиболее древние — признаки латышской аристократической культуры высших слоев в народных песнях, особенно в цикле военных песен. Возможно, это отзвуки 8—10 веков, времен военной демократии, ибо войны характеризуются как слой людей, занимающих в обществе особое положение. Для песен этой эпохи характерна также тесная связь с мифическим миропониманием — покровители воинов тут Луна, Диевс и Мара. Совершенно противоположное, сурово реалистическое отношение выражается в военных песнях позднейшего периода, когда латышская аристократия была полностью уничтожена. В песнях отображается взгляд земледельца на войну, которая утратила свой благородный характер, а также смысл.

Народное мировоззрение невозможно реконструировать только с помощью одного жанра. Традиция функционирования фольклора первоначально указывала каждому жанру строго определенное время и место исполнения. Например, загадки увязывались с Чертом как подземным властелином, сказки были в ведении Диева, а заклинаниям придает силу будто бы только неукоснительное соблюдение правил исполнения. В народной культуре находим свидетельства понимания единства древнего мира, например, можно упомянуть соблюдение принципов подобия в построении элементов Вселенной, человека и среды (зданий, отдельных орудий труда и т. п.). Праздничный наряд в его важнейших элементах совпадает с соответствующими элементами в строении Вселенной: венок — солнце, вилайне — звездное небо (это особенно наглядно открывается в латгальской вилайне 7—13 столетий). И при постройке здания соблюдались некоторые условия, чтобы эта маленькая модель Вселенной гармонично вписывалась в большой миропорядок. Древнюю картину мира в мифологии (а также в фольклоре) отображает конкретный, наглядный образ — символ — древо мира. Наряду с деревом пространственную организацию мира в фольклоре очень часто характеризует круг. Круг включает «свой», знакомый мир, это своеобразная окружность безопасности, которая ограждает от «чужого», незнакомого

мира. Кругу — кольцу, поясу, двору, ритуальному объезду полей в фольклоре придается защитная функция.

Нормальное функционирование мира зависит не только от его устройства. Порядок следует беспрестанно поддерживать. Поэтому в фольклорном мире все имеет свою задачу, которую можно выразить одним словом — работа. Труд как основное условие существования в фольклоре всеобъемлющ, поэтому его можно рассматривать даже как атрибут. В отличие от широты мифологического мировоззрения фольклорное мировосприятие может показаться приземленным, обыденным. Оно не фиксировало большие, неповторимые исторические события, о которых сообщают хроники. Однако сила и большая ценность народного мировоззрения кроется именно в способности показать смысл, вечность, непреходящую ценность повседневного труда. Первые широкие сведения о латышских племенах 13 века дает Хроника Индрикиса Ливонского. Это — самый древний текст в Антологии, в котором события зафиксированы координатами исторического, линейного времени. Хроника Индрикиса вписывает историю латышских племен в круг средневековой латинской культуры, помещает ее во всеобщую схему сакральной истории.

В позднейшей эволюции христианства, в реформированных в 17 веке учениях лютерской ортодоксии (П. Эйнхорн, Х. Самсон) изображение одной части дуалистического мира — «царства черта» преобразуется в воззрения о колдунах и ведьмах или в своеобразную науку демонологию. Во взглядах представителей реформированной лютерской ортодоксии необычно отображается и дух Ренессанса: высокий стиль этой эпохи, соотносенный с местными, локальными явлениями, породил квазинаучные теории, особенно в области этимологии. Г. Манцель (1593—1654), зачинатель нашей художественной прозы и основоположник латышской орфографии, сливая в одном тексте горячую проповедь божьего слова с понятной народу лексикой, также демонстрирует как бы высокий стиль, но он парадоксально контрастирует с используемой низкой лексикой. Одновременно с реформированным христианским мировоззрением в конце 16 и начале 17 века в Латвию проникают и идеи гуманистов. Видземские и рижские гуманисты — Даниэль Герман, Саломон Френцель, Ротгер Писторий, Давид Хилхен, Василий Плиний и др. часто упоминаются на почетном месте среди гуманистов некоторых центров этих идей на побережье Балтийского моря (Любек, Кенигсберг, Стокгольм).

Идеи просветительства проникают в Латвию разными путями. Большое значение в их распространении имел Кенигсберг, у которого с Ригой и Митавой (Елгавой) были более тесные связи, чем с Западом. Курземцы и видземцы образовывали значительную часть Кенигсбергского студенчества.

В восемнадцатом веке было основано также первое высшее учебное заведение на территории Латвии — Елгавская Петровская академия (1775 год). Ее основатели и профессора были известные в Европе ученые — И. Г. Зульцер, И. М. Безеке, И. Фербер и др. Многообразные проявления получила и идея просветительства о естественных правах народа и человека в сочинениях И. Г. Гердера, Г. Меркеля, В. К. Фрибе, Х. И. Яннауса, Е. М. Р. Ленца и др.

А таких мыслителей, как Г. Ф. Стендерс, М. Штобе, И. Мацилевич и Г. Мантейфель следует вписать и в историю латышского народа. Они — зачинатели написанной на латышском языке светской литературы и создатели первых латышских периодических изданий.

Выдающееся значение в духовной жизни латышей Видземе в 18 веке имела разновидность немецкого пиетизма, гернгутизм или движение пасторов Богемских братьев, которое давало утешение и духовную силу угнетенным крестьянам, укрепляло их внутреннюю солидарность и самосознание. Гернгутизм — яркое свидетельство того, как в религиозном пробуждении, которое проявляется не только в религии, этике, просвещении, но и в общественной жизни, объединяются универсальные устремления Просветительства с локальным, местным самосознанием народа. Тексты латышских гернгутов сохранились только в рукописях, которые и предлагает Антология.

Эволюцию духовной истории в Латвии характеризует устойчивый интерес к немецкому классическому идеализму: об этом свидетельствуют первоиздания произведений И. Канта в Латвии, переписка профессора философии Елгавской Петровской академии Г. Д. Гартмана с И. Кантом, введение М. Штобе в свои тексты кантовской терминологии, собрание текстов «Логики» И. Канта, которое подготовил Г. Б. Еше, приверженность кантовской критической, недогматической рефлексии в сочинениях Г. Б. Еше, К. Г. Эльферфельда, а также младолатышей (кантианец Еше был учителем К. Биезбардиса, на формирование взглядов А. Кронвалдса повлияли произведения Фихте и т. д.).

Середину 19 века следует рассматривать как поворотный момент в духовной истории Латвии, ибо в это время начинают свою деятельность младолатыши — К. Валдемарс, Ю. Алуанс, К. Биезбардис, К. Барон, Ф. Бривземниекс, А. Кронвалдс. Младолатышей, в отличие от выразителей идей просветительства 18 века, которые в большинстве были немцами, можно считать латышским национальным движением просветительства. Младолатыши открыли основу исторического, культурного и хозяйственного самосознания латышского народа, разрабатывая программы экономического расцвета латышей, собирая латышское фольклорное насле-

дие, сочиняя значительную часть своих работ на латышском языке. Понимая особое место языка в культуре, младолатыши издают немецко-латышские словари, создают философскую и научную терминологию, пишут о достижениях культуры и цивилизации на Западе. Младолатыши раскрепостили духовную энергию латышей и в дальнейшей эволюции идей происходит естественный логический сдвиг — немецкую и русскую духовную доминанту на латвийской земле заменяют проявления латышского духа: в эпической и лирической поэзии (романтики Аусеклис, А. Пумпурс, основоположник современной философской поэзии Эд. Вейденбаум), в монументальной прозе и драме (братья Р. и М. Каудзит, Р. Блауманис). Правда, первый латышский профессиональный философ Е. Осис для разработки своей философии персонализма получает импульс в Дерпте под влиянием Г. Тейхмиллера, но это уже признак сильного духа и способность «чужое превратить в свое» (С. Аверинцев).

Большая часть включенных в Антологию текстов, написанных на других языках, в особенности произведения немецких просветителей, впервые переведены на латышский язык. Чтобы расширить представление латышских читателей о тех мыслителях, чьи имена и идеи вошли в мировую сокровищницу мысли (Гердер, Гаман, Еше, Осис), в Антологию включены их наиболее значительные произведения вообще, а не только написанные в Латвии.

Э. Буценице

Перевела *И. Аузиня*.

SATURS

Priekšvārds (<i>E. Buceniece</i>)	5
Ievads. Arī idejas ir vēsturiski fakti (<i>E. Buceniece</i>)	5
I. Pasaulskatījums latviešu folklorā (<i>J. Mackova-Treile, A. Misāne</i>)	17
II. Filozofiskā doma Latvijā feodālisma laikmetā	40
1. Vēstures filozofiskās izpratnes aizsākums	40
Hronists Indriķis (<i>P. Laizāns</i> ; tulk. <i>J. Kripēns</i>)	40
2. Humānisma idejas XVI gs.	49
B. Plīnijs (<i>A. Svelpis</i> ; tulk. <i>A. Spekke, L. Čerfase</i>)	49
3. Luteriskā ortodoksija	59
H. Samsons (<i>A. Svelpis</i>)	59
P. Einhorns (<i>A. Svelpis</i>)	69
G. Mancelis (<i>A. Svelpis</i>)	78
J. Reiters (<i>K. Karulis</i>)	87
4. Kristietisko ideju atspoguļojums zemnieku masu apziņā	98
Hernhūtisms latviešu zemnieku rakstos (<i>A. Apinis, E. Ceske</i>)	98
III. Klasiskās apgaismes idejas Latvijā	112
T. L. Laus (<i>P. Valeskalns, S. Krūmiņa</i> ; tulk. <i>T. Fomina</i>)	112
J. A. Maskovs (<i>J. Prikulis</i> ; tulk. <i>A. Timuška, G. Straube</i>)	129
G. F. Stenders (<i>A. Svelpis</i>)	149
M. Štobe (<i>E. Buceniece</i>)	167
P. E. Vilde (<i>F. Jaunbelzējs</i>)	177
V. K. Fribe (<i>F. Jaunbelzējs</i>)	184
J. G. Herders (<i>Z. Lejniece</i>)	190
K. G. Zontāgs (<i>A. Svelpis</i>)	209
J. M. R. Lencs (<i>A. Svelpis</i>)	219
Filozofija Jelgavas Pētera akadēmijā	229
J. G. Zulcers (<i>E. Buceniece</i>)	229
G. D. Hartmanis (<i>E. Buceniece</i>)	233
J. G. Eizens (<i>F. Jaunbelzējs</i> ; tulk. <i>M. Stepermanis, F. Jaunbelzējs</i>)	236
J. M. G. Bēzeke (<i>L. Čuhina</i> ; tulk. <i>I. Cera</i>)	257
IV. Filozofiskās domas pavērsiens uz latviešu garīgās dzīves problēmām XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē	267
1. Radikālais (sociālais) apgaismes virziens	267
K. F. M. Snells (<i>F. Jaunbelzējs</i>)	267
H. J. Jannaus (<i>F. Jaunbelzējs</i>)	274
G. H. Merķelis (<i>P. Laizāns</i> ; tulk. <i>V. Gammeršmidts</i>)	284
2. Dabaszinātniskās idejas	293
D. H. Grindelis (<i>P. Laizāns</i> ; tulk. <i>A. Svelpis</i>)	293
3. Vācu klasiskais ideālisms un Latvija	298
K. G. Elferfelds (<i>A. Svelpis</i>)	298

G. B. Ješe (<i>I. Cera</i>)	310
J. G. Hāmanis (<i>J. Prikulis</i> ; tulk. <i>A. Timuška, V. Zariņš</i>)	321
4. Zinātnes popularizēšanas aizsākumi Latgalē	338
J. Maciļevičs (<i>P. Laizāns</i>)	338
G. Manteifels (<i>P. Laizāns</i>)	343
5. Topošās latviešu intelīģences filozofiiskie un sabiedriskie uzskati XIX gs. 30.—50. gados (<i>A. Apinis</i> ; tulk. <i>J. Straubergs, A. Apinis</i>)	347
6. Pasaulskatījuma elementi Latgales zemnieku rokraksta literatūrā (<i>A. Apinis</i>)	361
V. Filozofiskā doma nācījas veidošanās sākumposmā	372
1. Jaunlatviešu filozofiskie uzskati	372
J. Alunāns (<i>A. Priedīte, M. Sočņevs</i>)	372
K. Biezbārdis (<i>A. Priedīte, M. Sočņevs</i>)	387
K. Valdemārs (<i>A. Priedīte, M. Sočņevs</i>)	401
K. Barons (<i>A. Priedīte, M. Sočņevs</i>)	428
F. Brīvzemnieks (<i>M. Rubene</i>)	445
A. Kronvalds (<i>P. Laizāns</i>)	459
A. Spāģis (<i>E. Mucenieks</i> ; tulk. <i>V. Zariņš</i>)	475
J. Krodznieks (<i>E. Mucenieks</i>)	483
2. Latviešu atmoda kā krievu «Baltijas jautājums»	490
J. Samarins (<i>S. Kovaļčuka</i> ; tulk. <i>E. Gātere</i>)	490
J. Češiņins (<i>S. Kovaļčuka</i> ; tulk. <i>E. Gātere</i>)	499
3. Estētiskās domas attīstība	511
Auseklis (<i>P. Laizāns</i>)	511
A. Pumpurs (<i>P. Laizāns</i>)	519
Brāļi Kaudzītes (<i>A. Cimdīņa</i>)	528
R. Blaumanis (<i>A. Cimdīņa</i>)	539
4. Revolucionāri demokrātiskās orientācijas domātāju uzskati P. Balodis (<i>E. Buceniece</i>)	552
5. Profesionālā filozofija	558
J. Osis (<i>L. Čuhina</i> ; tulk. <i>I. Cera</i>)	558
6. Ceļā uz moderno pasaules uzskatu	564
E. Veidenbaums (<i>E. Mucenieks</i>)	564
Anotācija (<i>E. Buceniece</i>)	575
Summary (<i>E. Buceniece</i> ; translated by <i>J. Vējš</i>)	581
Annotation (<i>E. Buceniece</i> ; übersetzt von <i>A. Timuška</i>)	588
Аннотация (<i>Э. Буценице</i> ; перевела <i>И. Аузиня</i>)	595

CONTENTS

Introduction. Ideas as Historical Facts	3	K. F. Snell	267
Preface	5	H. J. Jannau	274
I. <i>Weltanschauung</i> of Latvian Folklore	17	G. H. Merkel	284
II. Philosophical Ideas in Latvia — Medieval Period	40	2. Natural Science Ideas	293
1. Rudiments of Historical Vision Henricus Lettus	40	D. H. Grindel	293
2. Spread of the Ideas of Humanism — 16th century	49	3. German Idealism in Latvia	298
B. Plinius	49	K. G. Elverfeld	298
3. Lutheran Orthodoxy	59	G. B. Jäsche	310
H. Samson	59	J. G. Hamann	321
P. Einhorn	69	4. Dissemination of Scientific Ideas	338
G. Mancelius	78	J. Macilewicz	338
J. Reiter	87	G. Manteuffel	343
4. Herrnhuter Movement — Christian Pietism for the Peasant Consciousness	98	5. Philosophical and Social Views of the Latvian Intelligentsia (30-ies—50-ies of the 19th century)	347
III. Ideas of Enlightenment in Latvia	112	6. Elements of <i>Weltanschauung</i> in Peasant Manuscripts from Latvia	361
T. L. Laus	112	V. Philosophical Ideas in Latvia at the Start of Nation Formation	372
J. A. Maskov	129	1. Philosophical Ideas of the New Latvians	372
G. F. Stender	149	J. Alunāns	372
M. Štobe	167	K. Biezbārdis	387
P. E. Wilde	177	K. Valdemārs	401
W. K. Friebe	184	K. Barons	428
J. G. Herder	190	F. Brīvzemnieks	445
K. G. Sonntag	209	A. Kronvalds	459
J. M. R. Lenz	219	A. Spāģis	475
<i>Academia Petrina</i> in Jelgava — Philosophical Milieu	229	J. Krodznieks	483
J. G. Sulzer	229	2. Awakening Movement in Latvia as «the Baltic Problem» for Russians	490
G. D. Hartmann	233	J. Samarin	490
J. G. Eisen	236	J. Tscheshihin	499
J. M. G. Beseke	257	3. Development of Aesthetic Ideas	511
IV. Problems of Latvian Culture and Mental Life (end of 18th — beginning of 19th cent.)	267	Auseklis	511
1. Radical Enlightenment Ideas	267	A. Pumpurs	519

Brothers R. and M. Kaudzites	528	5. Professional Philosophy	558
R. Blaumanis	539	J. Osis	558
4. Philosophical and Social Ideas of the Revolutionary Democrats	552	6. Approaching Modern World-view	564
P. Balodis	552	E. Veidenbaums	564
		Summary	575

INHALT

Enleitung. Auch die Ideen sind geschichtliches Tat- sachen	3	W. G. Friebe	184
Vorwort	5	J. G. Herder	190
I. Die Weltanschauung des Volks in der lettischen Folklore	17	K. G. Sonntag	209
II. Die philosophischen Ideen in Lettland in der Epoche des Mittelalter	40	J. M. Lenz	219
1. Anfänge des philoso- phischen Geschichtsver- ständnisses	40	Philosophie in der <i>Aca- demis Petrina</i> zu Mitau (Jelgava)	229
Henricus Lettus	40	J. G. Sulzer	229
2. Ideen des Humanismus im 16. Jh.	49	G. D. Hartmann	233
B. Plinius	49	J. G. Eisen	236
3. Die lutherische Ortho- doxie	59	J. M. G. Beseke	257
H. Samson	59	IV. Die Wendung des philo- sophischen Denkens zu den Problemen des let- tischen Geisteslebens	
P. Einhorn	69	Ende des 18. Jh. — Hälfte des 19. Jh.	267
G. Mancelius	78	1. Die radikale (soziale) Richtung der Aufklä- rung	267
J. Reiter	87	K. F. M. Snell	267
4. Die christlichen Ideen im Bewusstsein der lettischen Bauern	98	H. J. Jannau	274
Hernhutismus (18. Jh., Jahre 30—40; 19. Jh. Jahre 70—90)	98	G. Merkel	284
III. Klassische Aufklärungs- ideen in Lettland	112	2. Naturwissenschaftliche Ideen	293
T. L. Lau	112	D. H. Grindel	293
J. Maskov	129	3. Klassischer deutscher Idealismus und Lett- land	298
G. F. Stender	149	K. G. Elverfeld	298
M. Stobe	167	G. B. Jäsche	310
P. E. Wilde	177	J. G. Hamann	321
		4. Anfänge der Populari- sierung von Wissen- schaft in Latgale	338
		J. Macilewicz	338

G. Manteuffel	343	2. Das Aufwachen von Letten als die «baltische Frage» der Russen	490
5. Die philosophischen und gesellschaftlichen Ideen der werdenden lettischen Intelligenz in den 30er—50er Jahren des 19. Jh.	347	J. Samarin	490
6. Weltanschauliche Elemente in der handschriftlichen Bauernliteratur in Latgale	361	J. Tscheschihin	499
V. Die philosophischen Ideen in der Anfangsetappe der Bildung der lettischen Nation	372	3. Die Entwicklung der ästhetischen Ideen	511
1. Philosophische Ansichten der «Neuletten» (jaunlatvieši)	372	Auseklis	511
J. Alunāns	372	Pumpurs	519
K. Biezbārdis	387	Die Brüder Kaudzites — Reinis und Mattiss	528
K. Valdemārs	401	R. Blaumanis	539
K. Barons	428	4. Ansichten der Denker revolutionar-demokratischer Orientierung	552
F. Brivzemnieks	445	P. Balodis	552
A. Kronvalds	459	5. Die professionelle Philosophie	558
A. Spāgīis	475	J. Ohse	558
J. Krodznieks	483	6. Auf dem Weg zur modernen Weltanschauung	564
		E. Veidenbaums	564
		Annotation	575

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	3	Г. Манцель	78
Введение	5	Я. Рейтерс	87
I. Мирозрение в латышском фольклоре	17	4. Отражение христианских идей в массовом сознании крестьян	98
II. Философская мысль в Латвии эпохи феодализма	40	Гернгутизм в писаниях латышских крестьян	98
1. Зачатки философского понимания истории	40	III. Классические просветительские идеи в Латвии	112
Летописец Индрикис	40	Т. Л. Лаус	112
2. Идеи гуманизма в XIV веке	49	И. А. Масков	129
Б. Плиний	49	Г. Ф. Стендерс	149
3. Лютеранская ортодоксия	59	М. Шгобе	167
Г. Самсон	59	П. Э. Вильде	177
П. Эйххорн	69	В. К. Фрибе	184
		И. Г. Гердер	190

К. Зонтаг	209	6. Элементы мировоззрения в рукописной литературе латгальских крестьян	361
Е. М. Р. Ленц	219		
Философия в Елгавской Петровской академии	229	V. Философская мысль в начальный период образования нации	372
И. Г. Зульцер	229	1. Философские взгляды младолатышей	372
Г. Д. Гартман	233	Ю. Алунанс	372
И. Г. Эйзен	236	К. Биезбардис	387
И. М. Г. Безеке	257	К. Валдемарс	401
IV. Поворот философской мысли к проблемам духовной жизни латышей в конце XVIII и в первой половине XIX века	267	К. Барон	428
1. Радикальное (социальное) направление просветительства	267	Ф. Бривземниекс	445
К. Ф. Снелл	267	А. Кронвалдс	459
Х. И. Яннаус	274	А. Спагис	475
Г. Г. Меркель	284	Я. Кродзниекус	483
2. Естественно - научные идеи	293	2. Латышское пробуждение как составная часть русского «Балтийского вопроса»	490
Д. Г. Гриндель	293	Ю. Самарин	490
3. Немецкий классический идеализм и Латвия	298	Е. Чехихин	499
Г. К. Эльферфельд	298	3. Развитие эстетической мысли	511
Г. Б. Еше	310	Аусеклис	511
И. Г. Гаман	321	А. Пумпурс	519
4. Зачатки научной популяризации в Латгалии	338	Братья Каудзит	528
И. Мацилевич	338	Р. Блауманис	539
Г. Мантейфель	343	4. Взгляды мыслителей революционно-демократической ориентации	552
5. Философская и общественная мысль переживающей становление латышской интеллигенции в 30—50 годах XIX века	347	П. Балодис	552
		5. Профессиональная философия	558
		Е. Осис	558
		6. На пути к современному мировоззрению	564
		Э. Вейденбаум	564
		Аннотация	575

372	1. Философия как наука	372	История философии
373	2. Философия как искусство	373	Философия как искусство
374	3. Философия как религия	374	Философия как религия
375	4. Философия как философия	375	Философия как философия
376	5. Философия как философия	376	Философия как философия
377	6. Философия как философия	377	Философия как философия
378	7. Философия как философия	378	Философия как философия
379	8. Философия как философия	379	Философия как философия
380	9. Философия как философия	380	Философия как философия
381	10. Философия как философия	381	Философия как философия

**Latvijas Zinātņu akadēmijas
Filozofijas un socioloģijas institūts**

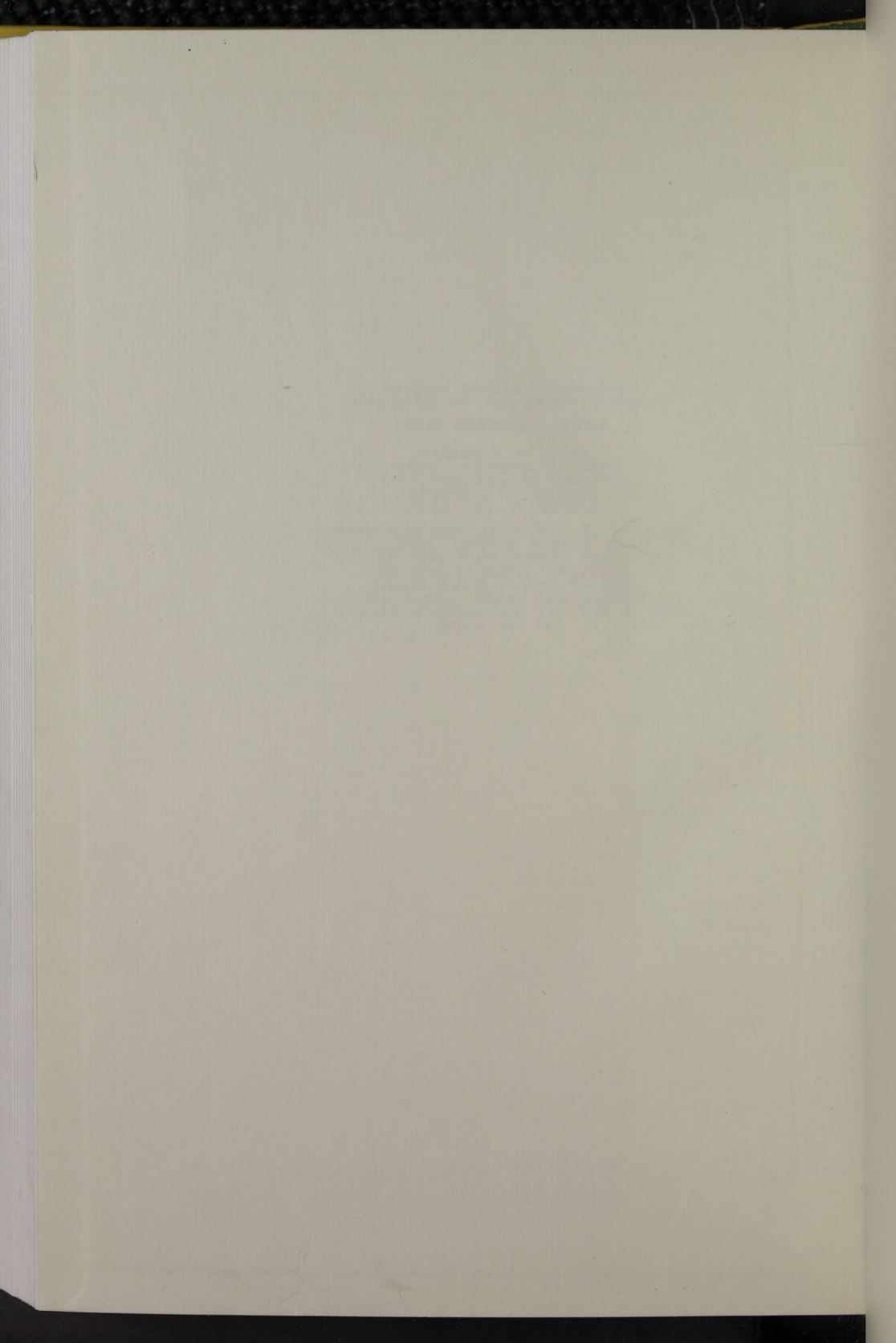
IDEJU VESTURE LATVIJĀ

Redaktore A. Bārda
Māksl. redaktors A. Aleks
Tehn. redaktore L. Vasiļevska
Korektore Z. Senkova
Vaku zīm. O. Bērziņš

Apgāds «Zvaigzne ABC», SIA, K. Valdemāra
iela 105, Rīgā, LV-1013, Registr. nr. 2-1060.
Red. nr. 10011/S-44. Formāts 60x90 1/16.
A/s «Preses nams» tipogrāfija,
Balasta dambī 3, Rīgā, LV-1081.
Grāmata iesieta Rīgas Paraugtipogrāfijas
1. ražotnē Puškina ielā 12, Rīgā LV-1018.
Pasūt. nr. 467.

382	1. Философия как философия	382	Философия как философия
383	2. Философия как философия	383	Философия как философия
384	3. Философия как философия	384	Философия как философия
385	4. Философия как философия	385	Философия как философия
386	5. Философия как философия	386	Философия как философия
387	6. Философия как философия	387	Философия как философия
388	7. Философия как философия	388	Философия как философия
389	8. Философия как философия	389	Философия как философия
390	9. Философия как философия	390	Философия как философия
391	10. Философия как философия	391	Философия как философия
392	11. Философия как философия	392	Философия как философия
393	12. Философия как философия	393	Философия как философия
394	13. Философия как философия	394	Философия как философия
395	14. Философия как философия	395	Философия как философия
396	15. Философия как философия	396	Философия как философия
397	16. Философия как философия	397	Философия как философия
398	17. Философия как философия	398	Философия как философия
399	18. Философия как философия	399	Философия как философия
400	19. Философия как философия	400	Философия как философия
401	20. Философия как философия	401	Философия как философия

ODLICĪTAIS EKSEMPLĀRS

Kontroleksemplārs

L 3.-

LATVIJAS NACIŅĀLA BIBLIOTĒKA

0304093351

95-4
L 151

Pasaulskatījums latviešu folklorā

Hronists Indriķis

B. Plīnijs • H. Samsons • P. Einhorns

G. Mancelis • J. Reiters • Hernhūtisms

T. L. Laus • J. A. Maskovs • G. F. Stenders

M. Štobe • P. E. Vilde • V. K. Fribe

J. G. Herders • K. G. Zontāgs

J. M. R. Lencs • J. G. Zulcers

G. D. Hartmanis • J. G. Eizens • J. M. G. Bēzeke

K. F. M. Snells • H. J. Jannaus

G. H. Merķelis • D. H. Grindelis

G. K. Elferfelds • G. B. Ješe • J. G. Hāmanis

J. Maciļevičs • G. Manteifels

Pasaulskatījuma elementi Latgales zemnieku
rokraksta literatūrā

J. Alunāns • K. Biezbārdis • K. Valdemārs

K. Barons • F. Brīvzemnieks

A. Kronvalds • A. Spāģis • J. Krodznieks

J. Samarins • J. Češihins • Auseklis

A. Pumpurs • R. un M. Kaudzītes

R. Blaumanis • P. Balodis • J. Osis

E. Veidenbaums